
શ્રી ગીરવસ્ત્રાભીષેય શ્રીમદ્ભગવાત સ્તોત્ર સ્વરૂપે રચાયેલું
૬ અગ્રપુર, હાલપરેલી પાલિકા-અમદાવાદ.

सनातन सत्यनो साक्षात्कार

“यस्मीरिमाध्वरितवारिबिधिः प्रवृद्ध-वायस्यमायतिहतांशुमन्निमुपाम् ।

एवमदीक्षितारव्यभिजितपाटिज्जालो, जीवाम् प्रमुर्विप्रवपुषश्चराम्मुदि ॥३॥”

सहस्रमेरुसहस्रनाथार्य भीमश्चित्रवदनभूरीधरश्च भद्राशयभीना

प्रथम-पटलः

“सनाथार्य भीमश्चित्रवदनभूरीधरश्च भद्राशय” इति

॥ ५-११-११-११११ श्रीगुरुः ।

सन्नि ११/११/११ ११११ भद्राशय ।

॥ ११-११-११-११११ ११११ ।

आमापय-११११ ११११

“ સમર્પણ ”

—૦૦૦—

પરમગુરુદેવ આચાર્ય દીપક—

શ્રીમદ્ વિજયદાનસૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીની
—પરમ પવિત્ર સેવામાં.

આપ-જગતના એક મહાન્ ઉદ્ધારક સત્ય પુરુષ છો. આપ દયાવીરની
અનન્ય પ્રતિભાપૂર્ણ પડિતાઈ સાથે ઝળકી ઉઠતી આપની નિર્મળ
—ચારિત્ર ઉપરાત-સાદૃશ્યતા વર્તમાન કાળમાં સુવર્ણ સાથે
સુગંધનો સાચો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે. પ્રાણી માત્રના કલ્યાણ
માટે જીવનયજ્ઞ સેવનારા આપ જગતપ્રેમીના અનુપમ ગુ-
ણોનું અત્રે મારા નિર્માલ્ય શબ્દોમાં દિગ્દર્શન કરાવવા
ઉત્સુક જનવું એ મારે માટે તો એક જાતની—
લલે ક્ષમ્ય પરન્તુ ધૃષ્ટતા જ માની શકાય
મારા જીવનને મૂળથી વિકસાવનાર આપ પિતામહની છત્રછાયા છે
એની સેવાના મારા અપંગિહાર્ય જીવનવ્રતમાં એક આ લઘુ પુસ્તિકા સમ-
ર્પણ કરવારૂપ આજકાલ પ્રગતિને પામેલા એક “શિષ્યાચાર” માત્ર-
થી જ ને હું મારી જાતને કૃતાર્થ માની લઉં તો એના જેવી કૃત-
મતા બીજી કઈ કહી શકાય? પણ કૃતજ્ઞતાની ખાતર આ
સમર્પણ મારા એ જીવનવ્રતને યાદ કરાવી જેટલે અશે
મારા સર્વસ્વની લાવના સાથે મારા સમગ્ર હૃદયનું
વિનયપૂર્ણ નિર્દોષ સમર્પણ કરાવી શકશે તેટલે
અશેજ સેવકથી સાચી કૃતાર્થતા માની શ-
કાશે એટલે અથને જાહેલે હૃદયનું જ સમ-
ર્પણ ધૃષ્ટ ગણાય. અને આ અર્પણ-પ-
ત્રિગાથી મારે તત્ત્વ દૃષ્ટિએ તેજ હો.

પાદરેણ-પ્રશિષ્ય-

રામનું કોટિશ વન્દન.

આ મુ ખ

નાતન સત્ત્વનો સાધ્યાર નામનુ પુસ્તક કૈ ખરીને
જાંજોની સેવામાં ઉપસ્થિત થતા જ્ઞાનદ થાય છે.
“વીરશાસન” જરૂરી આ સાતમા વર્ગની સેટ છે. હર-
વર્ગે સેટો નિયમિત આપવાની તીવ્ર હમ્મશ દરદમ
રહ્યા છતાં વ કેટલાય અનિવાર્ય પ્રતિકૂળ સંચોચોના

કારણે તેમજ અણધારી ઉપસ્થિત થતી અન્યથા ઘટનાઓના સમયે
પ્રેમી પાઠકોની આકાંક્ષાને અનિષ્ઠાએ કેટલોક કાળ લાભાવરાજી પડે
છે. પ્રારભે જ જાણકો તરફથી તેની કમા થાજી લઇએ છીએ. આમ
છતાંજ આનું ઉપયોગી સારસ્વત રૂપ એનું પુસ્તક જાંજોના કચકમ-
લમાં અર્પણ નિકળે. શાક વિચારના ઉપરાંત જ્ઞાનદ થાય છે.

મહાપુરુષોનું કથન છે કે, ‘કુસ્વવિવાસે વચનવિવાસા’ એટલે
જાંજોની મદદતા થા નિશ્ચિતતાના થાનપે કાંઈ પણ ઉત્તેજ કરતાં પૂર્વ
અંતેના સ્થિતિતાને ધ્યાન પરિચય આપવે અસંભવ નથી.

આત્મવચે પુનિત સાધુ હજી અગ્રીકાર કરીને, પે તાના કુરુદે
જના સક્રિયપદ્ધતી સરકાર થામીને, હસ્તિચિત્ત બની અધ્યયન કરીને,
સાતર સપ્ત સાત્રમ ન્દના રનોનું અગ્રીકાર કરીને, આત્મસંજિ
ઓને હંદિરદમનથી નિ,સાપીને અને વત્તુતા ઉપર અજ્ઞાન રવા
મિત્ત મિત્તીને આ પુસ્તકના કર્તા શ્રી આજ કેવર સુજ્ઞાન કે
કાપીયપદ્ધ, મારગક કે મિત્તક થા મારગકે પાંચમર્મજ નથી વ્યક્તિતા
થા પત્ર સર્પે વ દિનુસ્થાન અને જુદાપારન પત્ર એ “શામ
નામના સત્ત્વથી ઉપસ્થિત છે. તઓથીનું આત્મ જોગમાત્ર આપનું
મત્ર છે.

હવે આ પુસ્ત ને પરિચય ને લેના સર્જન નિમિત્તનો નિર્દેશ
કુકર્મ કરાવવા થોડું હાજતાકેટલે વચનત્ર પાંચ વર્ગ પુષ આથના

“ શ્રી આત્માનંદ જૈન પુસ્તક પ્રચારક મંડળ ” તરફથી પ્રકાશિત ‘ પચપ્રતિકમણુ ’ સૂત્રની બુદ્ધિની હિન્દીમાં પ્રસ્તાવના લખી હતી આમાં શ્રાવક ને સાધુના દૈનિક આવશ્યકોની કૃતિ, સર્જન ઠાળ અને કર્તા વિષેની ચર્ચા હતી શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ એ પ્રસ્તાવના તપાસતા પ્રસ્તુત અથના લેખકને તે બ્રામક ને સત્યથી વેગળી જણાઇ આથી શાસ્ત્ર જેવા ગહન વિષયથી અજ્ઞ માણસો ઉધે રસ્તે ન દોરાય, તેવી ને તેટલી જ શુભ બુદ્ધિથી આ અથના કર્તાશ્રીએ શાસ્ત્રીય મન્તવ્યો ટાકીને એક વિસ્તૃત લેખ લખી તૈયાર કર્યો

આ લેખ “ જૈન ધર્મ પ્રકાશ ” તથા “ આત્માનો પ્રકાશ ” ના તંત્રીઓને મોકલાયો ને તેઓએ એ જાળતમા અયોગ્ય વર્તણૂકનો આદર કર્યો કહી શકાય અત્યારે એ વિષે લાભે નહિ જઇએ પણ વાચકો ને જેવા આહતા જ હોય તો “ વીરશાસન ” માસિકનાં ૩ જા પુસ્તકનો ૧૨ મો અંક જોઇ લેવો લેખ પણ એ જ માસિકમાં છપાએલ છે

એ વાતને વર્ષો વીતી ગયા સુખલાલજીએ મૈત્રાન ધારણ કર્યું ને કે, એમને પીછાણનારા એથી એમ તો નહિ જ માની શક્યા હોય કે એથી એમણે સત્યનો સ્વીકાર કર્યો આજકાલના ગુરુગમ વિના શાસ્ત્રાધ્યયન કરી અણર્જુના રોગથી પીડાતા પડિત ને સુધરેલા ગણાતા માણસો ભાગ્યે જ યોગ્યનો આદર કે સત્યનો સ્વીકાર કરતા જેવાય છે મ્હોટાઇ, એ જ જાહેની દાક્ષા હોય, અહકાર એજ જાહેનું સુખસાધન હોય, શ્રીમન્મહાવીરદેવ કરતા મમત્વ જાહેને વધારે પ્રિય હોય ને શાસ્ત્રગાર મહુર્ષિઓ કરતા જે પોતાના લેખને વધારે કુળદ્રવ (?) માનવાની ધૃષ્ટતા કેનીચતા કરતા હોય તેવાઓ ભાગ્યે જ સત્ય સ્વીકારે છે

દુઃખની તીવ્ર ઇચ્છા રહ્યા કરતી હોય કે સસારનો એડ પણ પામર એ સ્થિતિનો લોગ ન થઇ પડે ને બીચારો અનન્ત સસારની વૃદ્ધિ ન કરી જોસે છતાં ય અમારી બુદ્ધિ પડિત સુખલાલજીને ઉક્ત સ્થિતિના અપવાદ માની શકતી નથી આ પુસ્તકના લેખકશ્રીના એ લેખના ઉત્તરમાં ઘણું દહાડે પડિત સુખલાલજી જૈન સાહિત્ય સંશોધક

માસિકમાં એક દોળ લાગે છે અને જાડાનોને ઝુંઝવા જેવો એક વધારે મુદ્દ પ્રવાસ આપે છે. જ્યુ સફાળાએ એ દોળ પચુ જા શાપ દીના સર્જકની જાણ નીચે આવે છે, એના ઉત્તરમાં જા પુસ્તક લખાઈ છે, એ જા પુસ્તકના વિભિન્નને નિર્દેશ ૧.

જા શ્રવણમાં દોળક્રમોએ પોતાની જાડુલતાને લેપણે કહ્યો છે, એમ પ્રત્યેક જાંબક સ્વીકાર્યો જ સ્થિતિ સ્થિતિ શાશ્વત પુરાવા મુદ્દે તેઓએ દોળની મહત્તાને વિસ્તારી દીધી છે. જુદિગમ્ય દલીલો રજુ કરી માત્ર જુદિવાદમાં વિદ્યુત્પ્રવાસને જ્યુ જા પુસ્તકમાંથી ચોખ્ખા બાહ્ય મળી રહે તેમ છે. તેમ જ પદ્ધતિ મુખ્યદાલના વાજ સ્થાનાએ કેવી સુવિધાકુલાથી કરેલી છે તે દર્શાવવાને જ્યુ દોળક્રમોએ શ્રમ સેવ્યો છે. જામ વિવિધ દરિયા પદ્ધતિ મુખ્યદાલના દોળની જાડોલતાને દોળ પોતાની હૃદ વટાવી જતાં ને તેના વિર-સ્થાવિજ્ઞાની અનેક વસ્તુથી ખાજખી જતાં જા દોળ પુસ્તકાકારે જામાસ ખ્યાલ નાંચકની સેવામાં ઉપસ્થિત કરીએ છીએ.

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં “આવશ્યક સૂત્રતા કહ્યાં કેમ છે ?” તે વિષે વિવેચન દોષા ઉપરાન્ત જાજાદા ટુકડાને નામે કે હ સ-જાની સરખામણીની જાડાતા કરી જાસીવત વધતી જાય છે તે વિષે જ્યુ સ્ફૂરી વસ્તુ દોળકે નાંચકને જાપી છે. માનીએ છીએ કે જા જાએ ખર્ચેને ઉપકારી ને વિજાણ્યોને જાવકારકાવક જા પાછો જાના સર્જકનીની જા કૃતિ તેઓનીની અનેક પ્રવૃત્તિઓની માફક સમાજને સદાજીવજીવી જનાવે છે. દોળક્રમો પાસેથી જાણ અનેક સાસ્ત્રવત ક્રમોની જાડાનિસ જાના રાજતા હાલ તે વિરમીએ છીએ—

નોંધ—જા સિવલ મુનિ શ્રી “શીલો પૂર્વ કેમ નથી જા લણી થકે નહિ ?” એવા મુખ્યદાલના વિચારો સામે વધા જેમ મુખ્ય જાડોલતાના “મહત્તરીને પદ્ધિ” સિર્ષક દોળ સામે વધા જેમ સદ્વિત્ત સંસાધકમાં “મહાસ્તિકામ અને જાપર્માસ્તિકામ” સજાથી કરેલ જર્મા સામે હવે જગી વિસ્તારથી જાવજા હાથે છે તે તેવાર જાએ જાંબક સમજ રજુ કરીશું.

હી. બી. વીર સમાજના સંચાલકો.

“ પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્- વિજયદાનસૂરીશ્વરજીની સ્તવના ”

“ શાર્દૂલવક્રીણિત-૭૬ ”

“શ્રીમદ્ દાનવિજયસૂરીશ્વર મદા, હૃદયાણુ ચિનામણિ,
ગચ્છાડાગ પ્રગાશમાન સવિતા, શ્રી સૌમ્ય નિશામણિ,
ભવ્યારામ વિરામ હૃદયદ્રુમ એ, વાદી ગજે દેશરી,
આધિ વ્યાધિ ઉપાધિ તાપ હર એ, સર્વવેદ ધન્વતરી ॥ ૧ ॥

“ હરિગીત-૭૬ ”

વેદો નયન નિધિ ચંદ્ર (૧૯૨૪) સવત ઝોંઝુવાડે જન્મ લ્યા,
પથરાયલુ રણુ ત્યા થકી, કહેવું ઘટે રણુ-રત્ન ત્યા,
દરશન વરણુ ભક્તિ ભૂમિ (૧૯૪૬) સવત-ધરે ચારિત્ર્યને,
સૌરાષ્ટ્ર ગોધા બદરે સાગર વધાવે પાત્રને ॥ ૨ ॥
સ્તંભન તીરથ પન્યાસ પદવી, નયન ખંટ નિધિ ચંદ્રમા (૧૯૬૨),
ચંદ્ર સિદ્ધિ ખંડ ચંદ્રે (૧૯૮૧), છાણી સૂરિ-પદ વદના,
સૂરિ-ચરણુ યુગલે વદના રણુ-રત્ન ભવ રણુ કાપતા,
અર્થાં સુસાક્ષર સાર્થનાને, પુનિત પંથે સ્થાપતા ॥ ૩ ॥
કાવ્ય વ્યાકરણુ અલકારો થયા છે એમના,
જ્યોતિષ અહના ગણિતનો છે વાસ વેદે જેમના,
ન્યાય તર્કની ભૂમિકા પ્રસ્થિત પ્રભાવક ચરણુમા,
સિદ્ધાંત પારંગત ભવોદ્ધારક સૂરી-પદ વદના ॥ ૪ ॥
‘વિવિધ-પ્રશ્નોત્તર’ રચ્યા કેઈ અથ શકા ટાળતા,
જિનશાસને ડકા દઈ મિથ્યાત્વ ગાઢ પ્રજ્ઞળતા,
પરમાર્થ જીવન વહેન સૂત્ર અનૃપ સત-સ્વસાવમા,
તરૂવર ફળે સરવર ઢળે, રવિ ઉગતો ત્યા તાણુ ક્યા ? ॥ ૫ ॥

રાજા સુધાનુવાય માણકવાડના આમત્રણે,
આજ્ઞાન પ્રેક્ષિ અરુણદેવ સુલતાની રાજ-નિમત્રણે,
અશીર એ સુરરાજ સુવ્ર યૌરવ સદા ગા, હેશને,
ગાયે દુરદશી ભવ્ય જ તે દાસ્યે ભવ હેશને ॥ ૬ ॥

૭ ૭ ૭ ૭

“સાર્વજનિક-૭૬”

મુર્તિ શ્યાંત પ્રધાન હાન બર ભા, અંશીર્ બેરો ભરી,
નેશમે વિશ્વે ચિદાર વપમ, આલિંગ બુધામણિ
બુદ્ધત્વે વર હાન સુવ્ર વપમ, બુદ્ધત્વ સાક્ષી ભરી,
મુશ શાસનસ્થાન વરુન સંકે, બુદ્ધત્વ ભવ્ય ના ભરી ॥ ૭ ॥

× × × ×

“હરિગીત-૭૬”

હરિ ભમી વસ્તી સદા હરિ ભમી વરસાતી,
વાણી નિમ્ન નીર વચનની વસુધા મુખા વરસાતી,
એ હરિમા તળગિયાર ભાઈ નિર્મલ બને છે માનવી,
આકાશ અગાધી અનુષ્ઠાન માનવી ભા બન્ધવી ॥ ૮ ॥
સુરિન્દ્રના ઉપદેશથી ભવ્યાત્મ કેઈ સરજે વણ,
સુરિન્દ્રની છાયા તમે આરિન્દ્રને પાગી રહ્યા,
હરજથી ગાગી વણ કરી નિજ કર્મને બાળી રહ્યા,
સુસાગી મિત્રે આજ ભવ્ય, મહાનકર્મ મહાશી રહ્યા ॥ ૯ ॥
જન્માઢ રૂપ સંજ્ઞા વિજેતા શામ બેના શાસને,
સ્ફુલ્લિતાળી ત્યાગીજ્ઞા યોગી રહ્યા બસ શાસને,
હાની બાની ને તપસવી સાધુ-દુરે સેવ્યથી,
દાનસુરિ જા વરુના સિન્ધુકે હેતુ સિન્ધવી ॥ ૧૦ ॥

—“લીલાવાણી છગનલાલ-શાહ.”

“શ્રીમન્મહાવીરસ્વામિને નમઃ”.

પરમગુરુ-ઉપાધ્યાય-શ્રીવીરવિજયસદ્ગુરુજ્યો નમઃ.”

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા-
સાક્ષીકાર.

લેખક—

પ્રખરવક્ત્રા-મુનિરાજ શ્રી રામવિજયજી મહારાજ.

“આવશ્યક સૂત્રના કર્તા કાણુ. ?”

પરનો પ્રશ્ન મુખલાલજીએ—“શ્રી આત્માનંદ જીન યુસ્તક પ્રચારક મહાજ, આગ્રા—” તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલી ‘પંચ-પ્રતિકમણ્ડ’ નામની “ચોપડીની પ્રસ્તાવનામાં ઉપસ્થિત કર્યો છે. આ પ્રશ્ન જોવો છે કે—શ્રી જિનશાસનના એક સાધારણમાં પણ સાધારણ પરિચિત આત્માના અતરમાં ન ઉદ્ભવે. કારણ કે જે સામાયિક શ્રી જિનશાસનનું મૂળ છે તે શ્રી આવશ્યક-શ્રુતસ્કધનું પ્રથમ અધ્યયન છે અને સામાયિકની ઉત્પત્તિ શ્રી જિનશાસનની ઉત્પત્તિની સાથે જ થનારી ઉત્પત્તિ છે તથા શ્રી ગણધરદેવો પણ સૌથી પ્રથમ રચના સામાયિકની જ કરે છે.

મુળલાલને લખેલી ન્યૂન પ્રતિક્રમણની પ્રત્યક્ષતા નથી સાક્ષર-
પત્રને સમાધાનવા કરતાં એ મુળલાલને પ્રભ કરેલો કે—

“ મુળલાલ અમવાન શ્રી મુખર્જીવાચિણને પરમાત્મા શ્રી
મહાવીરદેવના સાકનમાં ધાને છે વા નહિ, અને ધાને છે તે અમવાન
શ્રી મુખર્જીવાચલ અને તેઓશ્રીનો સિંધુપરિવાર, પ્રભુશ્રીના પ્રથમ
અમુખર શ્રી શૌભમવાચિણ અને તેઓશ્રીનો સિંધુપરિવાર, પ્રભુશ્રીના
છીલ નર અમુખરદેવો અને તેઓશ્રીનો સિંધુપરિવાર અને પ્રભુશ્રી
નીસના શ્રીલ પશુ સમ્યામખે સિંધુ— આમરક—કરતા હવા વા
નહિ, એ કરવા ન હવા તે ‘ આમરક—સુખ કેવું સમુદ્ધ ? ”

આમ આ પ્રશ્નો અને કે કમને પણ આંશિક સ્વીકાર કરતાં
મુળલાલ લખે છે કે—

“ એવો એ પ્રશ્ન રહે છે અને તે એ કે અમવાન શ્રી મહાવીર પ્રતિ-
ક્રમણ મર્જી કોઈસે. આરે એવેવળે પાતાનું સિંધુ પરિવારને પ્રતિક્ર-
મણુ વિધાન અમરક કરવા તરીકે કોઈસે ત્યારે તે સિંધુ પરિવાર એ
વિધાનુ પાલન કરતી વખતે કમને કંઈ સમજે, વામો કે કુચો મોકલા ન
હો, એ એ સિંધુપરિવાર સમગ્ર પ્રતિક્રમણવિધાનું કમ પા ન હોય તે
તે પ્રતિક્રમણ કરેલ એવી રીતે, અને એ કમ પા હોય તે તે પા
અમુખર સિવાય કમન સ્થિત આનવાઈ નુ પ્રવાણ છે. અમવાન, આ પ્રશ્ન
મને પહેલાં પણ વચ્ચે અને અમવારે પણ વાર છે.”

આ પ્રમાણે ઉપરની કવચીત કર્યા પછી મુળલાલ પાંતે પિ-
તાની આનવાઈ સમર્થન કરતાં લખે છે કે—

“ કહી આરે સર્વ આમરક અમુખર ક્રમ છે એ વચ્ચેનું
ક્રમ સર્વ પ્રવાણ નથી વચ્ચે અને અમુખર વિનમ્ર દેવના એવો
આરે સર્વ પ્રમાણે પા છે ત્યારે એવ સમવાન અમવાની રસ પો છે કે
અમવારે એ આમરક સત્યા ક્રમિત પ્રથમ મર્જવાઈ આરે છે તે આમ-
રક સુ એ સુવચન મોકલે કે એના ઉપર શ્રી અમવાનક્રમણની નિર્ણયિત
પર છે તે

ઉપરના ઉચ્ચેનામાં મુળલાલ એ વાતો સુ કરે છે અને
તે એવ છે—

૧-‘સ પૂર્ણ આવશ્યક કે જે આવશ્યક ઉપર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિની નિર્ધુક્તિ મળે છે તે ગણધર કૃતજ છે એ મતલબનું કોઈ સ્પષ્ટ પ્રમાણજ નથી મળતું.’

અને—

૨-‘તે ગણધર ભિન્નકૃત હોવાનાં એકથી વધારે સ્પષ્ટ પ્રમાણો મળે છે.’

સુખલાલજીએ ઉપર જણાવેલી પોતાની બીજી માન્યતાની સા-
બીતીમાં પોતાને અનુકૂળ આવે તે રીતિએ ચાર પ્રમાણો રજુ કર્યા
છે અને તે આ નીચે બતાવવામા આવે છે તે થયેલા છે—

૧-વાચકવર શ્રી ઉમાસ્વાતિજી વિરચિત તત્ત્વાર્થભાષ્યનું.

૨-શ્રી સિદ્ધસેન ગણિવર વિરચિત તત્ત્વાર્થ ભાષ્યની ટીકાનું.

૩-ઉપાધ્યાયજી શ્રી યથોવિજયજી ગણિવર વિરચિત તત્ત્વાર્થ-
ભાષ્યની ટીકાનું.

૪-શ્રી સેન-પ્રશ્નનું.

આ ચાર પ્રમાણો મૂકવામાં સુખલાલજીએ કેવી ચાલાકી ખેલી
છે અને એ ટીકાનાં પ્રમાણો કેવી અસંગત રીતિએ ગોઠવ્યા છે એ
બધું સવિસ્તર બતાવવા પડેલા સુખલાલજીએ રજુ કરેલી પ્રથમ
વાત કેટલી સત્ય છે તે તપાસી લઈએ, કારણ કે—

“ જૈન સાહિત્ય સંશોધક—” ના વાચકોની સમક્ષ તેઓ એવું
બહોર કરે છે કે—“ સ પૂર્ણ આવશ્યક ગણધરકૃત જ છે એ મતલ-
બનું કોઈ સ્પષ્ટ પ્રમાણ જ નથી મળતું. ” તો આની સામે એક નહિ
પણ અનેક તદ્દન સ્પષ્ટ પ્રમાણો મળે છે એ પ્રથમ બતાવી દેવાં
આવશ્યક છે અને તે આ રહ્યા—

શ્રી વિશેષાવશ્યક ભાષ્યના ટીકાકાર મહર્ષિ મલધારગચ્છીય
આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ શરૂઆતમાં જ
કરમાવે છે કે—

(૧) “इह चरणकरणक्रियाकलापतरुमूलरूपे सामायिकादि-
पदध्ययनात्मकश्रुतस्फुन्धरूपमावश्यक तावदर्थतस्तीर्थकरैः, सूत्रतस्तु

ગજપરીરિરપિત્ત ૧) અસ્ય પાતીર ગમ્મીરાયતાં સકમ્પાપુષ્પાદ-
ર્ગસ્ય નિસ્પોષ્પોગિતાં ચ વિજ્ઞાય પતુર્વષ્પૂર્વધરેણ મીમિસ્રવાહુ
સ્વામિનેશ્વપામ્યાનક્યા-“ આયિમિવોરિજનાર્ણ મુપમાર્ણ વેવ
ઓરિનાર્ણ ૧-” ક્યાદિ પ્રસિદ્ધગ્રન્થક્યા નિર્ણયિ કૃતા ૧”

+ + + +

અતઃ ઉલ્લેખ આપણને સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે-અતઃ પ્રસ્તુત
ક્રિયા કથાપરંપર વૃક્ષના મૂળ સમાન આધારવિત્તે આદિ ૭ અધ્યયનો
ત્ર્યક કુવસ્થાપેદ્ય એકી આપવસ્થકે અર્થથી એ લીલીકર પદારાજ્યોએ
જાને સુવર્ણ એ વ્યુધર મહારાજ્યોએ સ્થેતું છે. જેની અતિસમ
મંડીસ્થ જાને સ્થાન સાધુ આપકે વર્ણને પાટે નિલની
ઉપરોક્તિએ જાણીને પોઠ પૂર્વના ધરનાર એ સદાબાહુસમર્થિતએ
એ આપવસ્થકે સુવર્ણ આપકે રૂપ નિર્ણયિ-“આયિમિવોરિજનાર્ણ
મુપમાર્ણ વેવ ઓરિનાર્ણ ૧-”-અર્થાત્ પ્રસિદ્ધ પદ્યે કહેલી છે

સુવર્ણાદિત આ ઉલ્લેખ ઉપરથી એક જાને જાણી લાગે કે-
એ આપવસ્થકે સુવર્ણ ઉપર પોઠ પૂર્વનાર એ સદાબાહુસમર્થિતએ
નિર્ણયિત સ્થી છે તે જ જાણે આપવસ્થકે-સુવસ્થકેથી સુવસ્થના
સાક્ષાત્ એ આપવસ્થકેથી જ છે, પણ અતઃ કેવળ સુવસ્થવિસ્તરી નથી

ઉપરના ઉલ્લેખથી વાંચક વર્ગ પણ એ જાણે છે કે આ
આપવસ્થકે સુવર્ણ એ એક કુવસ્થક છે અને તેના અધ્યયનો ૭ છે.
૧-આધારવિત્ત, ૨-અતુર્વિશ્વવિસ્તર, ૩-અનંત, ૪-અતિસમ, ૫-અર્થ
ત્ર્યક અને ૬-અત્યજમાન એકલે એવું તે જાણી નજ લાગે કે
એકલ અધ્યયન અથવા અધ્યયનનું એકલ સુવર્ણ એ વ્યુધરેવ સ્થે
જાને બીજું કેવળ અતઃ સુવસ્થવિત્ત સ્થે તથા બીજું વર્ણ કેવળ
બીજા જ સ્થવિત્ત સ્થે. એક અતુર્વિશ્વવિત્ત અને એક અત્યજમાન પોરથી
પરિમિત કાદશાળીના સ્થાનિત અમવાન વ્યુધરેવે એ આપવસ્થક-
સુવસ્થકેના માત્ર એક આધારવિત્ત અધ્યયનની સ્થાના એકી આદિના
અધ્યયનો આદિ રાજે એ કથના જ તદ્દન અજ્ઞાત છે આથી તદ્દન

અશક્ય વાતને વજન આપીને અને સર્વથા અસંગત કલ્પનાના વમ-
ળમાં પડીને શ્રી આવશ્યક સૂત્રના કર્તાના સમઘમા અશ્ર ઉપસ્થિત
કરવો એ કોઈ પણ રીતિએ યુક્તિયુક્ત નથી.

વધુમાં આચાર્યદેવ શ્રી મલયગિરિજી મહારાજ અને સૂરિપુરુષ-
શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ તો અતુલવશતિસ્તવ આદિ પાચેય
અધ્યયનોને સામાયિકના જ ભેદો તરીકે વર્ણવે છે, તે વર્ણનો ક્રમસર
આ રહ્યાં—

(૨) “ તત્ર પ્રથમમધ્યયનં સામાયિક, પ્રથમતાં ચાસ્ય સમભાવ-
લક્ષણત્વાચ્છત્તુવશતિસ્તવાદીનાં ચ તદ્વેદવાત્ ।”

—“ શ્રીમન્મલયગિર્યાંચાર્ય ધિરચિત શ્રીઆવશ્યક સૂત્રવિષરણ,
પૃ—૧૦ ।”

(૩) “ તત્ર પ્રથમમધ્યયનં સામાયિક સમભાવલક્ષણત્વાત્, ચ-
તુર્વિંશતિસ્તવાદીનાં ચ તદ્વેદત્વાત્ પ્રાથમ્યમસ્યેતિ ।”

—“શ્રીહરિભદ્રસૂરિસુત્રિતવૃત્તલંકૃત-શ્રીઆવશ્યકસૂત્ર-પ્રથમ-વિભાગ,
પૃ—૬૪ ।”

x

x

x

x

આ વર્ણનો વાંચ્યા પછી વાંચકોને તો ખાત્રી જ થઈ જશે કે
શ્રી આવશ્યક શ્રુતસ્કંધના પ્રથમ અધ્યયન સ્વરૂપ સામાયિકના જે
રચયિતા છે, તે જ સામાયિકના જ ભેદરૂપ ‘અતુર્વિંશતિસ્તવ’ આદિ
ખાત્રીના પાંચ અધ્યયનોના પણ રચયિતા છે અને એ જ કારણે જે
નિર્યુક્તિ શ્રી સામાયિક અધ્યયનની છે તે જ નિર્યુક્તિ—‘ અતુર્વિંશતિ-
સ્તવ ’—આદિ અન્ય અધ્યયનોની પણ છે, એમ નિર્યુક્તિકાર, ભાષ્યકાર
અને ટીકાકારો ક્રમભાવે છે માટે આ નીચે મૂકવામાં આવતા સઘળા
ઉદ્દેશો આપણને શ્રી આવશ્યકસૂત્રના કર્તા શ્રી ગણધરદેવો જ છે
એ જ વાતની પુષ્ટિમા નિર્વિવાદપણે ઉપયોગી થઈ પડશે.

હવે પુનઃ એ બન્નેય—એક શ્રી આવશ્યકસૂત્રના વપરણકર્તા અને
બીજા શ્રી આવશ્યકસૂત્રની વૃત્તિના કર્તા—મહાપુરુષો વસ્તુનું શાસ્ત્ર-

અરિહંતદેવોને આત્મગમ છે, કારણ કે અર્થથી તે સામાયિકની પ્રપણા શ્રી અરિહંતદેવો કરે છે, અને જે સામાયિક શ્રી અરિહંતદેવો માટે આત્મગમ છે તે જ સામાયિક શ્રી ગણધરદેવો માટે અનન્તરાગમ છે અને ગણધરદેવોના શિષ્યો માટે પરમ્પરાગમ છે.

+ + + +

ભાષ્યકાર ભગવાન શ્રી જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણુ પણુ એજ પ્રમાણે ફરમાવે છે. ભાષ્યકાર મહર્ષિનુ એ ફરમાન જોવા માટે મલધારગન્ધીય આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજીની ટીકા સાથે ભાષ્યની હોઠ ગાથા જોવી જોઈએ અને તે આ રહી—

(૬) “ આહ-નન્વાત્માગમા-ડનન્તરાગમ-પરમ્પરાગમમેદતો-પિ લોકોત્તરાગમસ્ત્રિવિધઃ, તત્ કેદમવતરતિ ? ઇત્યાશંક્યાહ—

સુચઓ ગણહારીણં તસ્સિસસાણં તહાડવસેસાણં ।

एवं अत्ता-णंतर-परपरागमपमाणम्मि ॥ ૧૪૮ ॥

अत्येण उ तित्थंकर-गणधर-सेसाणमेवमेवेदं ।

यथा जीवगुणादिष्वस्यावतारः, एवमात्मा-डनन्तर-परमपरागमैऽप्यवतारो मन्तव्यः, कथम् ? इत्याह—सूत्रतो गणधराणामिदमात्मागमः, तैरेव तत्सूत्रस्य निर्वर्तितत्वात्, अत आत्मन एव सकाशादागमगमस्येति कृत्वा । तच्छिष्याणां तु जम्बूस्वाम्यादीनां सामायिकसूत्रमनन्तरागमः, अनन्तरादेव गणधरादागमनमागमोऽस्येति हेतोः । तथाऽवशेषाणां प्रभव-शर्यभवादीनामेतत् सूत्रं परमपरागमः, सूरिपरम्परयाऽऽगमनमागमोऽस्येति युक्तेः । तदेव सूत्रतो यथासंख्येन गणधरादीनामात्मागमादित्वयोजना कृता ॥ १४८ ॥ अर्थतोप्येवमेवेदं सामायिक यथासंख्येन तीर्थकर-गणधर-शेष-जम्बूप्रभृतीनामात्मागमा-डनन्तरागम-परमपरागमत्वेन वक्तव्यमेवेति ।

ॐ ॐ ॐ ॐ

“ કેન કૃત ? ” આ દ્વારમાં પણુ સ્પષ્ટપણે ફરમાવ્યું છે કે-સામાયિકના અર્થથી પ્રણેતા શ્રી જિનેશ્વરદેવો છે અને સૂત્રથી શ્રી

અણુપરેરો છે એટલે કુળસાહુકાર એ જાનંધર્મા જમ દેહાવધનો એ જમ સેવે છે તે વડન બર્ષે છે. હા એટલું તો સત્ય જ છે કે તે હારમાં અવધારનજ અને નિર્ધારનજ એ ઉત્તરવનવદ્વારા સામાયિકના કર્તાનું વર્ણન કર્યું છે, પણ શ્રી જિનચાસનના એકાધર્મને બાકુનારા સારી રીતિએ સમજી શકે છે કે—જમમ શાહનની મર્ચાદાઓ અવધારનજને જ અવધારીને છે પણ એ સત્ય વસ્તુસ્થિતિ વધુ જગત કર્યા વિના જ—

“ કેવ ક્વ તિ પ વચહારમો ગિર્ણિદેષ ગણહરેર્હિ જ ।

તત્સામિજા જ મિષ્ણવનયસ્સ તત્તો જમોડ્વર્ણ ॥”

આ ઉપરની સાધ્યની સાથા મૂઢી તેના રજા અર્થનો સ્વીકાર નહિ કરીને તેના સાચા મરજ કર્યા કુળસાહુકાર હોય છે કે—

“ કેવ ક્વ હારની પ્રસુત સાથા સાચાકાર અવધારનના કર્તાનું પ્રતિ-
પાત્ર નથી કરી, પરંતુ સાચાકાર જ અભિવ્યક્તિનું અવધારિક અને નૈર્ધારિક કર્તાનું નિરૂપણ કરે છે એને અવધારન સાચાકાર અવધારનના કર્તાનું નિરૂપણ સાથે કોઈ જ સંગત નથી. ”

કુળસાહુકારને કોઈ કરેલા ઉપરના વિરોધનો નિરાસ કરવા માટે અવધારની કુલિસાહુકારીશરણ મહારાજાએ મુનસાધ્યની અધી સાથા મૂઢી કેવ ક્વ હારના કર્તા રજા વિરોધન આપ્યો વચાસીએ અને તે આ સુ—

(૭) “ કેવ તિ અત્થમો તં ગિર્ણિ સુત્તં ગણહરેર્હિ ।”

અપુના દ્વિતીયારમચિકર્યાહ—‘કેવ’ શ્વિ, કેવ ક્વમિત્વન નિર્વચનમ્, ‘અર્થતા’ અર્થપદ્ધિરૂપ ‘ક્વ’ સામાયિક ‘કિમે’ ઈર્ષકરે, હવે ત્વશીકરૂપ ગણપરેરિતિ, અવધારમવેત્ત, નિષયવત વુ અવધાર વેત્તયા પો ક્વ સ્વામી વતેનેવેતિ ।”

+ + + +

મહારાજા અર્ધિ આધારરેર શ્રીમદ્વચિરિત મહારાજા અ

મૂળભાષ્યની તે જ અડધી ગાથા મૂકીને ‘કેન કૃત’ દ્વારનું વર્ણન જેવું સૂરિપુરદર શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ કર્યું છે તેવું જ કરે છે અને તે પણ આ રહ્યું—

“ કેનેતિ-કેન કૃતમિન્યત્ર નિવર્તનં, ‘અર્ચતઃ’ અર્ધમદ્વીકૃત્ય સામાયિકં જિનવરૈસ્તીર્થકરૈઃ, સૂત્ર તદ્વોક્ત્ય ગણધરૈઃ કૃતં, વ્યવહાર-નયમેતત્, નિશ્ચયનયમેત તુ વ્યત્તયપેક્ષયા યો યત્સ્વામી તત્તેનૈવ । ”

+ + + +

ઉપરના ઉદ્દેશદ્વારા ભાષ્યકાર મહર્ષિ અને સૂરિપુરદર શ્રી હરિ-ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા આચાર્યદેવ શ્રીમત્યર્ચગરિજી મહારાજા સ્પષ્ટપણે ફરમાવે છે કે—‘વ્યવહારનયના મતે સામાયિક અર્થથી શ્રી તીર્થકરદેવોએ અને સૂત્રથી શ્રી ગણધરદેવોએ રચ્યું છે અને નિશ્ચય-નયના મતે તો જે જેનો સ્વામી તે જ તેનો કર્તા છે’

ઉપરના ઉદ્દેશો વાંચ્યા પછી એક પણ વાચનાર—જો તે સત્ય-નો જ અર્થિ હોય તો—એવો મહી નીકળે કે જે એમ માનવાને તૈયાર થાય કે—‘કેન કૃત’ દ્વારમાં સામાયિક અધ્યયનના કર્તાનું વર્ણન નથી પણ સામાયિકરૂપ આત્મિકગુણનું જ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે અને શબ્દાત્મક સામાયિક અધ્યયનના કર્તાના નિરૂપણનો તો તે દ્વારમાં સહવ જ નથી.” પણ સત્યના સ્વીકારનું જ મત ધરનારા તો સર્વ એ જ વાતનો વગર આનાકાનીએ સ્વીકાર કરશે કે—‘કેન કૃત’ દ્વારમાં સ્પષ્ટપણે સામાયિકના કર્તાનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે અને તેવું પ્રતિપાદન કરતા સાદ્ સાદ્ કહેવામાં આવ્યું છે કે—સામાયિકના અર્થરૂપે પ્રભુતા શ્રી જિનેશ્વરદેવો છે અને સૂત્રરૂપે રચયિતા શ્રી ગણધરદેવો છે એમાં ચતુર્કિંચિત્ પણ શકાને અવકાશ નથી

ભાષ્યકાર મહર્ષિ અને સૂરિપુરદર શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ તદ્દન સ્પષ્ટ કરેલી ઉપરની સત્ય પરિસ્થિતિ ઉપર લેશ પણ ખ્યાલ કર્યા વિના જ ‘કેન કૃત’ દ્વારનું વિવરણ કરતી શ્રી વિશેષા-

વરણ સાપ્તની ઠંડર થી વાથાના સળેખમાં જમ ઉતર્યું. કસ
મટે મુખલાલણ એમ જણાવે છે કે—

“ આ દારમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે સામ્રાજ્ય મેલે ૨૫ ૧ અને
તેના ઉપર ઉના વાથામાં એ પ્રમાણે આવે છે કે અવધારથી સામ્રાજ્ય
થી લીધાય અને અધરોએ કુર્તે છે પરંતુ નિશ્ચય કદિને સામ્રાજ્યના કાર્ય
તેના સ્વાધી અર્થે તેના અનુભવ કરવામાં છે. સામાન્ય અભ્યર્થના
જાણે જાણેથી અરહા, સુત્રે અભ્યર્થિત અરહાનિદયા. એ અર્થેથી
અન અનુકર અર એમ અભ્યર્થ પ્રમાણ કે સામ્રાજ્ય એ વસ્તુને થી લીધ
કેમને ઉપરેલું અને અધરે થી અધરોએ રખું, પરંતુ કેવળ કુર્તે દારથી
એ વાથાને એ અભ્યર્થ નથી, એના અભ્યર્થ જુનેવ છે. એ અભ્યર્થ અભ્યર્થ
સામ્રાજ્ય મેલે ૨૫ અને સ્વાધાર મેલે ૨૫ એ પ્રમાણે ઉપરના નથી,
એમાં છે સામ્રાજ્ય એ અન, અર્થ, અર્થિય અર્થિય અર્થિય છે તેના
અભ્યર્થ અને નિશ્ચય કદિને કરવાનું નિશ્ચય છે

પણ ઉપર કહાવેલી અભ્યર્થ સાપ્તની વાથા અને તેના ઉપર
સ્થેલી સુરિપરકર થી કલિલ સુરિપરકર અભ્યર્થનાથી લીધ અર્થ
વાથાના તુલ્યમાં ઉપરના અભ્યર્થ એક અભ્યર્થ એક અર્થે તેમ નથી,
કસમ કે તેમાં અભ્યર્થને અર્થે અને અધરે સામ્રાજ્યના કાર્ય
વિધાન કરવામાં આવ્યું છે

વાથામાં કરવામાં આવેલી અભ્યર્થ અને નિશ્ચય નથી અભ્યર્થ
ઉપરથી એમ કહી વેવામાં આવે છે કેન કુર્તે અભ્યર્થ “અર્થેલા
સામ્રાજ્ય મેલે કુર્તે ? અને અભ્યર્થ મેલે ૨૫ ? એ પ્રમાણે ઉપર ન
નથી ” તે તે સામ્રાજ્યમાં “સુર-સિખાચ, સેવ-સેવસાચ, ઉપરકર
ઉપરકર” નિમેરે નિમેરે વસ્તુને પણ કેવળ અભ્યર્થનાથી કદિને
અભ્યર્થ કરવામાં આવી છે તે પણ અભ્યર્થના અભ્યર્થ પાથી,
કસમ કે નિશ્ચયનાથી કદિને તે સુર-સિખાચે અભ્યર્થ કરવાના પણ
અર્થે અભ્યર્થમાં આવી છે. તે મુ મુખલાલણ સુર-સિખાચે અભ્યર્થને
પણ અભ્યર્થને કદિમાં મુખલાલણ તથા છે ? અને એ તેમ કરવાને
તેવર ન સ્વ તે તે તેમને માટે “એકાંતવાદી તત્ત્વ પામે
નહિ ” આ અભ્યર્થ અભ્યર્થ અર્થે અભ્યર્થ મેલે સભ્ય એ

વ્યવહારનયની મૂખ્યતા દર્શાવતાં સૂરિપુરંદર શ્રી હરિભદ્રસૂરી-
શ્વરજી મહારાજ પોતાના “ પંચવસ્તુ-પ્રકરણ ” નામના અંથમાં
સ્પષ્ટપણે ક્ષરમાટે છે કે—

“ જહ જિણમયં પવજ્જહ, તા મા વવહારણિચ્છે મુઅહ ।
વવહારણચ્છે, તિત્યુચ્છેઓ જઓ અવસ્સં ॥ ૧૭૨ ॥ ”

બાલ્યા—યદિ જિનમતં પ્રપચ્છં યૂયં તતાં મા વ્યવહારનિશ્ચયો
મુશ્વત-મા હાસિષ્ઠાઃ, કિમિત્યત્ર આહ-વ્યવહારનયોચ્છેદે તીર્યોચ્છેદો
યતોઽવશ્યમ્ । ”

+ + + +

અર્થાત્—તમે જો જિનમતને અંગીકાર કરતા હો તો વ્યવહાર
અને નિશ્ચયનયને છોડી ન દો—અવગણના ન કરો. વ્યવહારનયના
ઉચ્છેદમાં તો તીર્થનો અવશ્ય ઉચ્છેદ થાય છે.

માટે કોઈ પણ વાતમા એકાતવાદ ધરવા કરતાં સર્વનયસમ્મત-
આ સ્થળે ઉભયનયસમ્મત વસ્તુનો સ્વીકાર કરવો એજ ઈષ્ટ છે. એટલે
‘કૈન કૃત’ દ્વારમાં ઉભય નયે સામાયિકના કર્તાનું વિધાન હોવા જેવું
સ્પષ્ટ કરવામા આવ્યું છે અને તે એજ છે કે—

“ તારણહાર શ્રી તીર્થકરદેવોએ અર્થરૂપે પ્રરૂપેલા
સામાયિકને શાસનના હિતની ખાતર શ્રી ગણધરદેવોએ
સૂત્રરૂપે ગુપ્ત્યું-રચ્યું આ દશ્યમાન વ્યવહારનયની દ્રષ્ટિએ
સામાયિકના અર્થરૂપે કર્તા શ્રી તીર્થકરદેવો અને સૂત્રરૂપે
શ્રી ગણધરદેવો છે અને એ શ્રી તીર્થકર પ્રરૂપિત તથા
શ્રી ગણધર રચિત સામાયિકનું અવલંબન લઈ જે આ-
ત્માઓ શ્રીતીર્થકરદેવો અને શ્રી ગણધરદેવોની માફક એ
આત્મગુણરૂપ સામાયિકને આત્મસાત્ કરે તે જ આત્માઓ
નિશ્ચયનયની દ્રષ્ટિએ સામાયિકના કર્તા ગણાય છે ”

જો આ રીતિએ ઉભયનયસમ્મત વસ્તુનો યથાસ્થિત સ્વીકાર
કરવામા આવે તો કોઈપણ જાતની, પ્રમણા થવાનો સંભવ નથી
અને એથી એ પ્રમણાના પ્રતાપે ઉપસ્થિત થતા અનેક વિલક્ષણ
વિકલ્પો આપોઆપ સમી જાય તેવા છે.

સર્વિધાર મહારાજ તો ‘કેવલ કુર્ત’ કારમાં જામા-વપણે જોડે
અવધાર અને નિષ્કળી અપેક્ષા કર્યા તથા સ્વચ્છ અધરમાં અધારે
છે કે—

“ હેમ કર્મ સાધાયિકં િ, અર્મિ સધાચિત્ત મિતરૈઃ સુલે મનરેહિ ।”

અર્થ—આશયિક કાલે કર્યું ! ઉત્તરમાં કુરમાવે છે કે અર્ધની
અપેક્ષાને તો જિનેશરહેવાને અને સુલની અપેક્ષાને તો અધરહેવા-
ને કર્યું.

આથી ત્યજ સ્વચ્છ છે કે ‘કેવલ કુર્ત’ કારમાં સ્વચ્છપણે આશયિક
કર્તાનું નિષ્કળ કુરમાઈ જાણ્યું છે અને સાધુ સાધુ કહેવામાં જાણ્યું
છે કે—આશયિકના અર્થથી કર્યા તો જિનેશરહેવા છે, અને
સુલથી તો અધરહેવા છે આ રીતે સ્વચ્છ કર્યો કરીને મહા
પુરોષને કર્યાના વિષયમાં શ્રીમદ્ સદે બોલું જાણ્યું નથી.

આથી હવે જાણ્યું—

‘આવરણ’ અધરકુર્ત નથી પણ અન્ન કુલસંવિર કુર્ત છે અતઃ
પેલાની આશયિકા સમર્થન મટે મુખલાલના વાચકર તો ઉમા-
સ્થાતિલને પ્રાચીન કોલના કાલે પરમપ્રમદિક માને છે એ
અતિસર જાનકની વાત છે. એ આ ન પીલિને મુખલાલને જે
જે મુનિદિવ મહાપુરુષને પરમપ્રમદિક માની તે પુરુષપુરુષેના
વચનેત્રે વચસ્થિત સ્વીકાર કરે તો તેને અધરે એ અનેક કુવિ-
દ્યપિથી મુદ્દાને અનેક લલિત આત્માને મુદ્દાવ્યમાં વાળવાત
જમકર એજમ બોલી રહ્યા છે તેનાથી કહેવે મુદ્દત વર્ષ અથ અને
પાતાત આત્મદિવ સાધના કાલે અનેકના આત્મકાવ્યમાં જહા
જહ વગત મુપુરવ ઉપાર્થે જહતુ. અધારે અધારે તેને પ્રાચીનતા
ઉપર આર મુદ્દી રહ્યા છે ત્યારે તેમની સમક્ષ વાચકર તો ઉમા-
સ્થાતિલ મહારાજ કર્યા પણ પ્રાચીન પ્રમાણ મુદ્દિને.

અર્થ—પૂર્વપર તો જહલાકુસ્થામિલ મહારાજ, વાચકર
તો ઉમાસ્થાતિલ મહારાજ કર્યા પણ અતિ પ્રાચીન છે એમાં તો જે
મત છે ન નહિ એટલે વાચકર તો ઉમાસ્થાતિલ મહારાજ પાછો

મહાપુરુષોએ લખેલી વાતોનો સમન્વય જેમ વાયકવર શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજના વચનોને અનુસરતો જ કરવો જોઈએ તેમ વાયકવર શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજે લખેલી વાતનો સમન્વય પણ ચતુર્દશ પૂર્વધર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિજી મહારાજના વચનને અનુસરતો જ કરવો જોઈએ એ વાત પણ સુખલાલજી માન્ય રાખશે જ એમ માની લઈને હવે— આવશ્યક શ્રી ગણધરદેવોએ જ રચેલું છે ’ એ વાતની સાબીતી માટે ઉપરના પ્રમાણો આપ્યા પછી હવે છેલ્લું પ્રમાણ ચતુર્દશ પૂર્વધર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિજીનું આપી દેવું એ વધારે ઈષ્ટ છે.

નિર્યુક્તિકાર મહર્ષિ ચતુર્દશ પૂર્વધર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિજી મહારાજ નિર્યુક્તિની દર મી ગાથામાં સ્પષ્ટપણે ફરમાવે છે કે—

“ ભગવાન્ આર્હન્ અર્થ માત્ર કહે છે અને ગણધરો શાસનના હિતની ખાતર સૂક્ષ્મ અર્થોનું પ્રતિપાદન કરનાર સૂત્રને રચે છે તે પછી એટલે ગણધરોથી જ જગતમાં સૂત્રની પ્રવૃત્તિ થાય છે. ”

આ વસ્તુને સ્પષ્ટપણે જાણી લેવા માટે નિર્યુક્તિની દર મી ગાથા અને તેની ઉપર મલધારગચ્છીય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજીની તથા સુવિહિતાચણી સૂરિપુરદર શ્રી મલયગિરિજી મહારાજની ટીકા આ નીચે આપવામાં આવે છે—

(૮) “ અર્થ ભાસદ્ અરહા, સુત્તં ગંધંતિ ગણહરા નિવણં ।

સાસણસ્સ હિચદ્દાપ, તઓ સુત્તં પવત્તેહ ॥ ૧૨ ॥”

(૯) “ અર્થમેવાર્હન્ ભાપતે, ન સૂત્રં દ્વાદશાક્ષરુપમ્ । ગણધરાસ્તુ તત્ સૂત્રં સર્વમપિ નિપુણ સૂક્ષ્માર્થપ્રરૂપક વહ્વર્થ ચેત્યર્થઃ, અયવા, ‘નિયતાઃ’ પ્રમાણનિશ્ચિતા ગુણા યત્ર તદ્ નિયતગુણ નિગુણ ગ્રન્થન્તિ । તતઃ શાસનસ્ય હિતાર્થે સૂત્રં પ્રવર્તતે ॥ ઇતિ નિર્યુક્તિગાથાક્ષરાર્થઃ ॥”

—“ મલધારિ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ-વિરચિત-શિષ્યહિતારુપવૃહદ્વૃત્તિ-વિમૂચિત-શ્રીવિદ્યેષાવશ્યક-માલ્ય પૃ—૫૦૭ । ”

‘શ્રીધર મહારાજ તો ‘કેન કુર્ત’ દ્વારમાં સાધના-પથને ભેટીને
અવધાર અને નિઃશ્વસી અપેક્ષા કર્યા પછી પણ અણસમાં અકુરે
છે કે—

“ કેમ કર્ય સાધાપિકં ?, જાતિ સમાપ્તિસ્ય મિનરોઃ મુલે ગણરેરિ ? ”

અર્થાત્—સાધાપિકં એટલે શું ?, ઉત્તરમાં કહ્યું છે કે અર્જુન
અપેક્ષાને શો વિનેશરહેશે અને સ્વર્ગી અપેક્ષાને શી અણપરહેશે—
એ, શું.

આથી તદ્દન પણ છે કે ‘કેન કુર્ત’ દ્વારમાં પણ પથે સાધાપિકં
કર્તાનું નિષ્પન્ન કરવામાં આનું છે અને સાદું સાદું કહેવામાં આનું
છે કે—સાધાપિકંના અર્થથી કર્તા શી વિનેશરહેશે છે, અને
સુધથી શો અણપરહેશે છે’ આ રીતે પણ જ્યોત્સના કરીને મહા
પ્રયોગને કર્તાના વિચારમાં સદા એ બેટું રાખું જ નથી.

આથી કહે આશય—

‘આપરથી અણપરણું નથી પણ જન-જન મુલસંધિર કુત છે’ આ
પાતાની માન્યતાના સમર્થન માટે મુખ્યત્વે સાચકાર શી ઉમા-
સ્થાપિતને પ્રાચીન લોકના કાલે પરમપ્રમાણિક અને છે એ
અતિસમ આનંદની વાત છે. એ આ જ રીતિને મુખ્યત્વે એ
એક મુનિદેવ મહાપુરુષને પરમપ્રમાણિક આવી તે ઉપરપ્રયોગ
વચનને વચસ્થિત કરીકર કરે તો તેઓ અત્યારે જે અનેક કુરિ-
કરપિથી મુશ્કેલી અનેક અદિક અત્યારેને મુશ્કેલીમાં નાખવાનું
લાગ્યું એમ ન બેસી રહ્યા છે તેનાથી સહેજે મુક્ત થઈ જાય અને
પાતાનું અત્યંત સમજાવા જે અનેકના અત્યંતમાનમાં સદા
જો વળતું મુપુરુષ ઉપર અત્યંત અત્યારે અત્યારે તેઓ પ્રાચીનના
ઉપર આર મુક્તિ રહ્યા છે ત્યારે તેમની સમજાવા અત્યંત શી ઉમા-
સ્થાપિત મહારાજ કર્તા પથ પ્રાચીન પ્રમાણ મુક્તિ.

અત્યંત શ્રીધર શી લાગનાનુસાધિત મહારાજ, સાચકાર
શી ઉમાસ્થાપિત મહારાજ કર્તા પણ અતિ પ્રાચીન છે એમાં તો મે
મત છે જ નહિ. એટલે સાચકાર શી ઉમાસ્થાપિત મહારાજ પછીના

ત્રણે ટીકાકાર મહર્ષિઓ—મલધારિ આચાર્ય શ્રીમદ્ હેમચંદ્ર સૂરિય, આચાર્યવર્ય શ્રી મલયગિરિય અને આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિય પણુ—“ તત્પુનઃ સૂત્ર કિમાદિ કિ પર્યન્ત ? । ”

અર્થાત્—‘ પુન તે સૂત્રરચનામાં આદિ શુ અને અતિમ શુ ? ’

આ પ્રમાણેની એક સરખી અવતરણિકા કરી, તે પછી પૂર્વાધ્ધ મૂકી તેની નીચે પ્રમાણે ટીકા કરે છે. આ રહ્યુ તે પૂર્વાધ્ધ અને તેના ઉપર કરેલી ત્રણે આચાર્યદેવોની ક્રમસર ટીકા—

✱ ✱ ✱ ✱

“ સામાહ્યમાહ્યં સુચનાણં જાવ વિન્દુસારાઓ । ”

(૧૧) ૧—“ તત્ત્વ શ્રુતજ્ઞાનં સામાયિકાદિ વર્તતે, ચરણપ્રતિપત્તિકાલે સામાયિકસ્યૈવાદૌ પ્રદાનાત્ । યાવદ્ વિન્દુસારાદિતિ વિન્દુસારાભિધાન—ચતુર્દશપૂર્વપર્યન્તમિત્યર્થઃ । ”

* * * *

(૧૨) ૨—તત્ શ્રુતજ્ઞાનં સામાયિકમાદિર્યસ્ય તત્ સામાયિકાદિ યાવત્ વિન્દુસારાત્—વિન્દુસારં યાવત્, વિન્દુસારાખ્યચતુર્દશપૂર્વપર્યન્તમિત્યર્થઃ । ”

☀ ☀ ☀ ☀

(૧૩) ૩—“સામાયિકમાદૌ યસ્ય તત્સામાયિકાદિ, શ્રુતં ચ તજ્ઞાનં ચ શ્રુતજ્ઞાનં ‘યાવદ્વિન્દુસારાદ્’ ઇતિ વિન્દુસારં યાવત્ વિન્દુસારપર્યન્તમિત્યર્થઃ । ”

☀ ☀ ☀ ☀
ઉપરના વર્ણુનથી વાચક વર્ગની ખાત્રી થઈ જશે કે વાચકવર-શ્રી ઉમાસ્વાતિય મહારાજ કરતા પણુ અતિ પ્રાચીન અને ચતુર્દશ પૂર્વધર ભગવાન્ શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિય મહારાજ સ્પષ્ટ અક્ષરોમાં જણાવે છે કે—

‘ અર્થની પ્રરૂપણા શ્રી જિનેશ્વરદેવો કરે છે અને સૂત્રની રચના શ્રી ગણુધરદેવો કરે છે તથા તે સૂત્ર રચનામાં પણુ શ્રી ગણુધરદેવો સૌની પ્રથમ સામાયિકની રચના કરે છે

(૧૦) “ અર્થ—અર્થમાત્રયેનાર્થ માપતે, જ પ્રયુક્તગનાસમાર્થ પ્રત્યયાર્થ, તત્તો ગણપરાઃ સાસનસ્ય દિવાર્થ ‘ નિયુજ્ઞ ’ વહુસુસ્માર્થ પ્રતિપાદક, નિયુજ્ઞ ના-નિયત્કાર્ય સમિદિવાલેષસુગુણ્યમિવિપાત્ત ‘ સુખ ’ દ્વાદશાક્ષ્ય પ્રપ્નન્તિ, તત્ત એવ સુખ જનતિ પ્રવર્તતે ર્થિ । કષિત્વાઢાન્તર ‘ ગણપરા નિજ્ઞા ’ ર્થિ, તત્ત ગણપરાઃ વિદેષ્યન્તે, નિયુજ્ઞા સુસ્માપદક્ષિત્વાત્, નિયત્કાર્ય નિયુજ્ઞા ના, સમિદિવસમસ-સુગુણ્યત્ ॥

—“શ્રીમદ્મહાભિષેકોપાધિરચિત્—શ્રીમદ્મહાભિષેકસુખ-વિચરણ-પૂ-૨ ૧”

* * * *

આચાર્યદેવ શ્રીમા હસિદ્વસુદીપરજી મહારાજ તે ઉપરની વાચા ખટે—“વાચેષ માયો નિમિત્તિદેવ ।”-અથ પ્રમાણે મહી તે આચાર્યોને જનતાં શ્રેષ્ઠ સમાધાન કરે છે.

ઉપરની વાચા કહ્યા વળી નિર્દુષ્ટિમાર મહર્ષિ કહી શ્રી નિર્દુષ્ટિ ની આચાર્ય પૂર્વદર્શી ગુરુદા અશ્વમેધી જગ્યાને છે કે—

“તે સુખની અર્થિમાં આચાર્યિ છે અને જનતાં નિદુષ્ટાર છે.”

એ વાચ (૬૩) શ્રી આચાર્ય પૂર્વદર્શી અવવર્ધિત અને જુલિ કસતાં જુલિમાર મહારાજ કહે છે કે—

“સીતા બાદ—તે જુલિ સુતે કિપારિ કિં વચ્ચવસાન ? અથવા સામાન્ય આદીય વિદુસાર વર્ગને ।”

અર્થાત્—શ્રી ૫ પ્રમા કરે છે કે—એ સુખ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ અર્થકો પ્રદાનુ અને સુખથી શ્રી જગજ્જગદેવોએ રજુ તે સુખમાં પડેડુ કમું અને ઉડેડુ કમું ? ઉપરમાં દેખાવે છે કે—અર્થિમાં આચાર્યિ અને જનતાં નિદુષ્ટાર એટલે કે આચાર્યિઓ નિદુષ્ટાર સુધીનું કર્મ થતી જાયથી શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ દેખાવનું અને મનથી શ્રીજગજ્જગદેવોએ રજુ

ત્રણે ટીકાકાર મહર્ષિઓ—મલધારિ આચાર્ય શ્રીમદ્ હેમચંદ્ર સૂરિય, આચાર્યવચ્ચ શ્રી મલયગિરિય અને આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિય પણ—“ તત્પુનઃ સૂત્ર ક્ષિમાદિ કિં પર્યન્ત ? । ”

અર્થાત્—‘ પુન તે સૂત્રરચનામા આદિ શુ અને અતિમ શુ ? ’

આ પ્રમાણેની એક સરખી અવતરણિકા કરી, તે પછી પૂર્વાધ્ધ મૂકી તેની નીચે પ્રમાણે ટીકા કરે છે, આ રહ્યુ તે પૂર્વાધ્ધ અને તેના ઉપર કરેલી ત્રણે આચાર્યદેવોની ક્રમસર ટીકા—

※ ※ ※ ※

“ સામાહ્યમાહ્યં સુચનાણં જાવ વિન્દુસારાઓ । ”

(૧૧) ૧—“ તત્ત્વ શ્રુતજ્ઞાનં સામાયિકાદિ વર્તતે, ચરણપ્રતિપત્તિકાલે સામાયિકસ્યૈવાદૌ પ્રદાનાત્ । યાવદ્ વિન્દુસારાદિતિ વિન્દુસારાભિધાન—ચતુર્દશપૂર્વપર્યન્તમિત્યર્થઃ । ”

* * * *

(૧૨) ૨—તત્ શ્રુતજ્ઞાનં સામાયિકમાદિર્યસ્ય તત્ સામાયિકાદિ યાવત્ વિન્દુસારાત્—વિન્દુસારં યાવત્, વિન્દુસારાખ્યચતુર્દશપૂર્વપર્યન્તમિત્યર્થઃ । ”

☪ ☪ ☪ ☪

(૧૩) ૩—“સામાયિકમાદૌ યસ્ય તત્સામાયિકાદિ, શ્રુતં ચ તજ્ઞાનં ચ શ્રુતજ્ઞાનં ‘યાવદ્વિન્દુસારાદ્’ ઇતિ વિન્દુસાર યાવત્ વિન્દુસારપર્યન્તમિત્યર્થઃ । ”

ઉપરના વર્ણુનથી વાચક વર્ગની ખાત્રી થઈ જશે કે વાચકવર શ્રી ઉમાસ્વાતિય મહારાજ કરતાં પણ અતિ પ્રાચીન અને ચતુર્દશ પૂર્વધર ભગવાન્ શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિય મહારાજ સ્પષ્ટ અક્ષરોમાં જણાવે છે કે—

‘ અર્થની પ્રકૃપણા શ્રી જિનેશ્વરદેવો કરે છે અને સૂત્રની રચના શ્રી ગણધરદેવો કરે છે તથા તે સૂત્ર રચનામાં પણ શ્રી ગણધરદેવો સૌની પ્રથમ સામાયિકની રચના કરે છે

હજી ખબર મેળવે 'સામાયિક' જાહેરનાની પ્રત્યક્ષા અને રચનાના
જાહેરમાં વિશેષ પ્રમાણે તપાસીએ—

કારણ-કારના પ્રત્યક્ષા નીચેનું શક્ય સમાધાન કરવામાં આવે
કે તે જાણ લેવા જેવું છે—

(૧૪) “—તિત્થપરો કિં કારણં માસહ સામાર્થ્યં તુ મજ્જયમ્મીં ।

તિત્થપરણામગોત્તં કમ્મં મે વેદ્યમ્મીં ॥ ૭૪૨ ॥

વ્યાખ્યા—તીર્થંકરજાતીસ્તીર્થંકરા, તીર્થ પૂર્વોક્ત, સ ‘કિં
કારણં’ કિં નિમિત્તં યાપવે સામાયિક સ્વપ્પયનં ? તુ હજીરત્વાપ્પ
યનપચ્છિદા, સ્વપ્પ કુલકુલસ્વત્વાદિવિ હર્યમ્ મજ્જયમ્મીં—‘તીર્થંકર
જાતગોત્ર’ તીર્થંકરનામસઠ્ઠી, મોમજ્ઞાઃ સસપ્પાયાં, કમ્મં યયા વેદિ
સ્વપ્પમિત્થનેન કારણેન યાપ્ત શ્વિ યાચાર્યઃ ।”

—“ શ્રીમદ્ભગવાદુત્તરાશિ-અર્ચીત મિતુરુદિવુત માર્ગકલિત
શ્રીમદ્ભગવાદુત્તરાશિ-અર્ચીત મિતુરુદિવુત માર્ગકલિત
શ્રીમદ્ભગવાદુત્તરાશિ-અર્ચીત મિતુરુદિવુત માર્ગકલિત

શ્રીમદ્ભગવાદુત્તરાશિ-અર્ચીત મિતુરુદિવુત માર્ગકલિત

ઉપરના ઉત્તરોપમાં ઉપી કરેલી શક્ય અને તેના સમાધાનને
સાર નીચે પ્રમાણેનો છે—

શ્રી કા—તીર્થંકરના કારણે શ્રી તીર્થંકરેન પિતે કુલકુલ કોણથી
‘સામાયિક’ નામના જાહેરનાને તેમજ જાતના જાતુરિંકલિત
સ્વર્ગ આદિ જાહેરનાને શા માટે જાણે-કહે છે ?

સમાધાન—‘તીર્થંકર નામ કમ્મં’ ને વેદવાની આવર શ્રી તીર્થ
કર વેદ-‘સામાયિક’-જાહેરના અને શ્રીમદ્ ‘જાતુરિં
સ્વર્ગ રત્ન’ આદિ જાહેરનાના જાણે છે-કહે ॥

ઉપરના શક્ય-સમાધાનને સૂચવતી ઉપરની જ નિર્બુદ્ધિની
આથ ઉપર બીજા જગુ મે દીક્ષાકર મહારિજી ૧-મહાધારમજીબ
આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રસુરીશ્વરજી મહારાજ તથા ૨-આચાર્ય શ્રી
મહામિરિજી મહારાજ-કમજર નીચે પ્રમાણેની દીક્ષા કરે છે—

(૧૫) ૧-‘તીર્થંકર ‘કિં કારણં’ કિં નિમિત્તં યાપવે સામાયિક
સ્વપ્પયનમ્ ? તુ હજીરત્વાપ્પાનિ પાપ્યવનાનિ, કેદજ્ઞાનોત્પતિ

સ્તસ્ય કૃતકૃત્યત્વાન્ કિં તદ્વાપ્તેન ? इत्यभिप्रायः । अत्रोच्यते-ती-
र्थकर इति नामगोत्र सज्ञा यस्य तन् तीर्थकरनामसंज्ञकं कर्म पूर्वं मया
बद्ध तदिदानीमनेन प्रकारेण वेदितव्यम्, इत्यनेन कारणेन स तद्
भापत इति । ”

+ + + +

૨-“તીર્થ પૂર્વોક્તં, તત્કરણગીઝસ્તીર્થકરઃ, સ ‘કિં કારણં’ કિં
નિમિત્ત ભાપતે સામાયિકમધ્યયન ? , તુ શબ્દાદન્યાધ્યયનપરિગ્રહઃ,
તસ્ય કૃતકૃત્યતાદિતિહૃદયમ્ । ઉચ્યતે-તીર્થકરનામગોત્રં તીર્થકર-
નામસંજ્ઞં ગોત્રશબ્દઃ સંજ્ઞાયા કર્મ બદ્ધ મયા વેદિતવ્યમિત્યનેન કા-
રણેન ભાપતે । ”

આ ઉલ્લેખો સ્પષ્ટપણે સાબીત કરે છે કે-‘ સામાયિક ’-નામનું
અધ્યયન અને ‘ચતુર્વિંશતિસ્તવ’ આદિ અન્ય અધ્યયનો પણ શ્રી
તીર્થકરદેવો જ પ્રરૂપે છે

હવે નિર્ગમદ્વારમા ભાવનિર્ગમનું વર્ણન કરતા નિર્યુક્તિકાર
મહર્ષિ નીચે મુજવામાં આવતી નિર્યુક્તિની ગાથાઠારા અને તેની
ઉપર ટીકાના રચનારા ભગવાન્ શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી, શ્રી મલયગિરિજી
અને શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી ક્રમસર ખુલ્લા અક્ષરોમા ફરમાવે છે કે—

‘ સામાયિક શ્રુત અને બીજી શ્રુત ક્ષાયિક ભાવે વર્તતા
જિને દ્રદેવ ભગવાન્ શ્રી મહાવીરદેવ પાસેથી નીકળ્યું અને
તે સામાયિક તથા બીજી શ્રુત ક્ષયોપશમભાવે વર્તતા શ્રી
ગણધરદેવોએ ગ્રહણ કર્યું, અર્થાત્ એ પ્રમાણે સામાયિકનો
અર્થ શ્રી તીર્થ કર ભગવાન્ પાસેથી નીકળ્યો અને સૂત્ર
શ્રી ગણધરો પાસેથી નીકળ્યું. ’

આ વાત એ મહાપુરૂષોના અક્ષરોમાં જ જોવા માટે એ નિર્યુ-
ક્તિની ગાથા અને એ ગાથા ઉપરની એ ત્રણે મહાપુરૂષોની ટીકા
ક્રમસર મૂકવામા આવે છે—

“છાદ્યમ્મિ વહમાણસ્ત, મગવતો નિર્ગતં જિર્ણિદસ્ત ।

માથે જમ્બોવસમિયમ્મિ, વહમાણેદિં તં ગદ્ધિય ॥”

૧—“અર્થાત્—છાદ્યિકે વર્તમાનસ્ય મગવતો નિર્ગતં જિર્ણેન્દ્રસ્ય માથે માવશ્ચઃ સમયયાઽપ્યમિસંબધ્ધયે, માથે છાપોપશ્ચમિકે વર્તમાનૈઃ ‘જ્ઞ’ સામાપિક્ષ્મન્યચ ધ્રુત ધૃહીતં, મગવરાદિભિરિતિ મમ્યતે । ××××× । एवं सामाद्वयस्त वि अत्तो मनवतो नि-
नामो, છુતં ગમવરેદિતો નિર્ગત, ઇત્યઞ્ચ વિસ્તરેનેતિ તાપાર્થા ।”

× × × × ×

૨—“છાદ્યિકે માથે વર્તમાનસ્ય મગવતો જિર્ણેન્દ્રસ્ય શીમ્મ્ય દાતીરસ્ય સઙ્ગાદિનિર્ગતં સામાપિકં, માવશ્ચઃ સમયયાપિ સંબધ્ધયે । માથે છાપોપશ્ચમિકે વર્તમાનૈસ્તસ્માપિક્ષ્મન્યચ ધ્રુત ગમવરાદિભિરિતિ મમ્યતે । ××××× । एवं सामाद्वयस्त अत्तो मनवतो निम्नतो છુતં મગવરેદિતો નિર્મલયિત્યઞ્ચ વિસ્તરેન ।”

+ + + +

૩—“માવશ્ચઃઽપિ સંબધ્ધયે । સમય છાદ્યિકે માથે વર્તમાનસ્ય જિર્ણેન્દ્રસ્ય મગવતઃ શીમ્મ્યદાતીરસ્ય નિર્ગતં સામાપિકં, છાપોપશ્ચમિકે માથે ચ વર્તમાનૈસ્તસ્માપિક્ષ્મન્યચ ધ્રુત ધૃહી જ્ઞ ‘મગવરાદિભિઃ’ ઇતિ મમ્યતે । ××××× । एवं सामाद्वयस्तार्थो मनवतः सङ्गादात् निर्गता, છુતં તુ ગમવરેભ્યો નિર્ગતં, ઇત્યઞ્ચ મસદ્ગેન ।”

❧ ❧ ❧ ❧

હવે નીચેનાં પ્રમાણોદ્ધારા આપણે એ પણ જોઈ લઈએ કે જે નિર્બુદ્ધિ સામાજિકની છે તે જ નિર્બુદ્ધિ અતુર્કિતિસ્તવ અર્થે હરેક અધ્યક્ષનો માટે પણ છે.

મહાધારમ્મણીય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ કેમવદ્ગુરુશિષ્યસ્ય મહારાજ નિર્બુદ્ધિની ત્રાણ મૂર્તિ નીચે પ્રમાણે દર્શાવે છે—

“ અજ્ઞયણં પિ ય તિવિહં, સુત્તે અત્યે ય તદુભયે ચેવ ।

સેસેસુ વિ અજ્ઞયણેસુ, હોઈ એસેવ નિજ્જુત્તિ ॥૨૬૭૪॥”

અર્થીયતે વિનયાદિક્રમેણ ગુરુસમીપેત્યધ્યયનં સામાન્યેન શ્રુત-
મિહ ગૃહ્યતે શ્રુતસામાયિકમિત્યર્થઃ, તદપિ ત્રિવિધં-ત્રિભેદમ્, ‘ સુત્તે-
ત્યાદિ ’ સૂત્રતઃ અર્થતઃ તદુભયતથેત્યર્થઃ । ઉપલક્ષણત્વાત્ અપિશ-
બ્દાદ્ વા સમ્યક્ત્વસામાયિકમપ્યૌપશમિક-ક્ષાયિક-ક્ષયોપશમભેદાત્
ત્રિવિધ દ્રષ્ટવ્યમ્ । અથ પ્રક્રાન્તોપોદ્ધાતનિર્યુક્તેરશેષાધ્યયનવ્યાપિતાં
દર્શયન્નાહ-‘ સેસેસુ વીત્યાદિ, ’ પ્રસ્તુતસામાયિકાધ્યયનાત્ શેષેષ્વપિ
ચતુર્વિંશતિસ્તવાદિજ્વન્યેષુ ચાધ્યયનેષ્વપૈવોદેશ-નિર્દેશાદિકા નિરુક્તિ-
પર્યવસાનોપોદ્ધાતનિર્યુક્તિર્ભવતિ । એવં સર્વત્ર દ્રષ્ટવ્યેત્યર્થઃ । આહ-
નનૂપોદ્ધાતનિર્યુક્તૌ સર્વસ્યામપિ સમર્થિતાયામિત્યમતિદેશે દાતું યુજ્યતે,
નચેયમઘાપિ સમર્થયતે, ‘ ભવાગરિસફાસણ-નિરુક્તી ’ इति નિરુક્તિ-
દ્વાર એવ તસ્યાઃ સમર્થયિષ્યમાણત્વાત્ ?, સત્યમ્, -કિન્તૂપોદ્ધાતનિ-
ર્યુક્તિમધ્યમિદમ્, મધ્યે ચાતિદેશઃ કૃતઃ પર્યન્તેઽપિ લભ્યતે, -‘ મ-
ધ્યગ્રહણં આચન્તયોર્ગ્રહણમ્ ’ इति ન્યાયાત્ ॥ इति નિર્યુક્તિગાથા-
દ્યર્થઃ ॥ ૨૬૭૪ ॥”

❀

❀

❀

❀

ઉપરના ઉદ્દેખથી સ્પષ્ટપણે સમજી શકાય છે કે નિર્યુક્તિકાર
ચતુર્દશપૂર્વધર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિજી મહારાજ-‘ સેસેસુ વિ અજ્ઞ-
યણેસુ હોઈ એસેવ નિજ્જુત્તિ ।’ આ ઉત્તરાર્ધદ્વારા સ્પષ્ટપણે ફરમાવે છે
કે-‘ચતુર્વિંશતિસ્તવ’ આદિ અધ્યયનો માટે તે જ નિર્યુક્તિ છે કે જે
નિર્યુક્તિ સામાયિક અધ્યયનની છે

સૂરિપુરહર શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ પણ શ્રી આવશ્યક
સૂત્રની વૃત્તિમા લાખ્યની ગાથાના-‘સેસેસુ વિ અજ્ઞયણેસુ હોઈ એસેવ
નિજ્જુત્તિ ।’ આ ઉત્તરાર્ધની ટીકા કરતા નીચે પ્રમાણેના ઉદ્દેખ
કરે છે—

“—યજ્ઞાન્તોપોદ્ધાતનિર્યુક્તેરોષાધ્યયનમ્પાપિતાં દર્શયધાર-
‘શેવેવપિ’ ક્યુર્વિશ્વસિસ્ત્વાદિવ્યમ્પયેષુ વાઽધ્યયનેષુ યત્વતિ એવૈ
નિર્યુક્તિઃ—ચરેષ્ઠનિર્દેષાદિકા નિશ્ચયપર્યવસાનેતિ ।”

પરમપુણ્ય આચાર્યજીવ શ્રી મહાવિરિલ મહારાજ પદ્મ જે
ઉત્તરાર્ધની ટીકા કરતાં એજ પ્રમાણે ફરમાને છે—

“—યજ્ઞાન્તોપોદ્ધાતનિર્યુક્તેરોષાધ્યયનમ્પાપિતાં દર્શયતિ—‘શેવે-
વપિ’ ક્યુર્વિશ્વસિસ્ત્વાદિવ્યમ્પયનેષુ યત્વતેપૈવ ચરેષ્ઠાદિકા નિશ્ચય
પર્યવસાના નિર્યુક્તિઃ ।”

‘શેવેસુ વિ અધ્યયનેસુ રોષ પસેવ નિગ્રહતિ ।’ આ નિર્યુક્તિના
ઉત્તરાર્ધની સાખ કરતાં સાખાકાર મહાર્જિ શ્રી જિનભદ્રભક્ષિકામાજભક્ષ
મહારાજ પદ્મ તરુન સ્વયં મહારાખાં લખે છે કે—

“અહવીસપ્તયયાહસુ સપ્તગ્રહાપણેસુ ધાણુપોગમ્મિ ।

પસ ચિપ નિગ્રહસી ચરેસાર્જ નિર્કર્તતા ॥ ૨૬૭૮ ॥”

આ આચાર્ય ટીકામાં તેના ફલિતાર્થપે મહાધારમ્નીય આચાર્ય
જીવ શ્રીમદ્ લેખક દસરિમિશ્ર મહારાજ લખે છે કે—

“—શેવેવપિ ક્યુર્વિશ્વસિસ્ત્વાદિશુ, ચ વ્યવસ્થાનેષુ ચ યજ્ઞપરિ-
શાદિવ્યમ્પયનેષ્વત્તુપોગે વિધીયમાન આચારેપૈવોદેષાદિકા નિશ્ચય-
ન્તોપોદ્ધાતનિર્યુક્તિર્દ્યવ્યા ।”

ઉપરનાં સંજ્ઞાનંધે પ્રમાણેનું શુદ્ધગુણિપૂર્વક અવલોકન કર્યા
પછી કયો સદુદ્ધત, શુભલાકષ્ણના કહેવા યુગ્મજ કનુજ કરસે કે—‘કે’જી
આવરણ કે એ આવરણ ઉપર શ્રી ભદ્રનાદુસ્તાધિની નિર્બુદ્ધિ મળે
છે તે જ્યુધારૂત જ છે એ મતલબનું કૈયં સ્પષ્ટ પ્રમાણ જ મળતું નથી.”
અર્થાત્ કૈયં જ નહિ.

ઉપર મતાન્યાં તે અને બીજા અનેક પ્રમાણેની કથાતિ છતાં
શુભલાકષ્ણ પાતાની— ઉપલબ્ધ સર્વજ્ઞ આવરણસૂચ મજુધરૂત
કે, પદ્મ અન્ન કૈયં સ્થપિતરૂત છે. ” આ આનંદાન્યા સમર્થનમાં
લે છે કે—

“ પ્રસ્તાવના પ્રસિદ્ધ થયે આટલા વર્ષ વ્યતીત થયા, તે દરમિયાન આવશ્યક સૂત્રના કર્તા મળ્યાં મુદ્દાઓને અંગે મેં પોતે પણ વિચાર કર્યો છે અન્ય વિદ્વાન મિત્રો સાથે પણ નિષ્પક્ષપાત ચર્ચા કરી છે અને મતભેદ ધરાવનાર ટીકાકારના પ્રમાણો પર પણ જિજ્ઞાસાપૂર્વક વિચાર કર્યો છે, અથનો પૂર્વાપર સંબંધ પણ વિચાર્યો છે અને તેમ છતાં મને મારો અભિપ્રાય બદલવાને કાંઈ મળ્યું નથી ”

સુખલાલજીના ઉપરના કથનનો ઉત્તર આપવા માટે તો હરેક વિચારશીલ વાંચક એમ જ કહી શકે કે—આવશ્યક સૂત્રના કર્તા સંબંધી મુદ્દાઓનો વિચાર કરતી વખતે તમે જો ઇરાદાપૂર્વક શા-અદ્વૈતને દૂર ન રાખી હોત, નિષ્પક્ષપાત ચર્ચા કરતી વખતે શાસ્ત્રના જ્ઞાતા સમર્થ મહાપુરુષોનો શ્રદ્ધાપૂર્વક આશ્રય લીધો હોત, મતભેદ ધરાવનાર ટીકાકારે આપેલા પ્રમાણો પર જિજ્ઞાસાપૂર્વક વિચાર કરતા સત્યનો સ્વીકાર કરવાનો જ અભિલાષ ધર્યો હોત અને અંથના પૂર્વાપર સંબંધનો વિચાર કરતી વખતે છતી બૂલનો ઇકરાર કરવામા પ્રતિષ્ઠા માની હોત તો જરૂર અભિપ્રાય બદલવાને એક નહિ પણ અનેક કારણો મળત, અને ‘—આવશ્યક શ્રીગણધરદેવકૃત નહિ પણ ગણધર લિન્નકૃત છે’ આ જોડી માન્યતાના સમર્થન માટે પ્રમાણો ઉભા કરવાનો જે શ્રમ ઉઠાવવો પડ્યો છે તે અવશ્ય ન ઉઠાવવો પડત

હવે સુખલાલજીએ પોતાની “—આવશ્યક ગણધરલિન્નકૃત હોવાનાં એકથી વધારે સ્પષ્ટ પ્રમાણો મળે છે ” આ બીજી જાહેરાતના સમર્થનમાં

“—સપૂર્ણ આવશ્યક શ્રુતસ્કંધ એ ગણધરકૃત નથી, પણ ગણધરલિન્ન અન્ય પ્રાચીન અને પ્રતિષ્ઠિત શ્રુતસ્થવિરકૃત છે એવો મારો અભિપ્રાય જે પ્રમાણોના આધારે મેં પ્રકટ કર્યો છે તે પ્રમાણો નીચે પ્રમાણે છે, ” આ પ્રમાણોનું અવતરણ કરી શરૂઆતમા જ જણાવી ગયા પ્રમાણો ૧—વાચકચક્ર શ્રી ઉમાસ્વાતિજીએ રચેલ ‘શ્રીતત્ત્વાર્થસાખ્યનું, ૨—તે જ ‘શ્રીતત્ત્વાર્થ’ સાખ્ય ઉપર શ્રીસિદ્ધસેનગણીશ્રીએ રચેલી ટીકાનું, ૩—તે જ શ્રી તત્ત્વાર્થસાખ્ય ઉપર ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજીગણિવરે રચેલી ટીકાનું અને ૪—શ્રીસેનપ્રશ્નનું આ રીતિએ ચાર પ્રમાણો આપ્યા છે. એ પ્રમાણોનું અવલોકનજો કોઈ મધ્યસ્થદૃષ્ટિનો તટસ્થ વિચારક

કરના બેસે તો તેને પણ જોમ લાગ્યા વિના ન રહે કે મુજલાલ
કેવળ પાતાના અભિપ્રાયની શિક્ષિ માટે અધીરા નથી બસ કે
બને બે અધીરામાં તેઓ પાતે મુ લખે છે તેની પણ પાતાને
જાનર નથી રહી. મુજલાલને પાક મુકામાં આ વળતે પણ ભાઈ
કરી છે સરકારનાનો અભ્યાસી, બે મુજલાલને પ્રમાણ મુકા
માટે કોઈ અવરજીવકમાં લેતો થાતો પ્રમાણમાં બેસે બેસે તો
તે લાગે જ તેના બેવામાં આવે. નવાચારી શ્રીચૌધુવિજયલ વધુ
વસ્તી ટીકના નામે મુકા પાછી શરૂઆતની દોડ પડિત બે આપણે
તેઓની ટીકમાં ચોખવા બેસીએ તો તે જડે જ નહિ પણ લક્ષ્મી
અભ્યાસી થાપી કહે કે તે દોડ પડિત તેઓની ટીકમાં તે
નથી પણ શ્રીચૌધુસેનવધિવસ્તી ટીકમાં છે. પ્રસ્તુત સુદાને સ્વ
કરનાય એ ઉભેજો જાને ટીકકર પ્રકરિતોને કર્ત છે તે ઉભે
જેને સુ નહિ કરતાં તેમાંના બે ઉભેજમાંથી માત્ર દોડ જ
પડિત બને તે પણ જાન ટીકના નામે સુ કરી ભાઈ ઉભેજ પાસ
કરી છે. અર્થમાં એ પાંદેની ઉપયોગિતા જ નહિ તે પાંદે સુ
કરીને પાતે પ્રમાણપુત્રર થાતો કરનાર છે એવો અર્થ રેખા
કર્તો છે ઉત્તરકલનના કારમાંથી અર્થના વિવરમાં આપ પ્રકર
પાંદેના અકરના ભાવને ઉભી રેખાને પ્રમાણ કરનામાં પણ
મુજલાલને મુક નથી કરી. આ બને બેની બીજી બેને જાનતા
કે બે આપણે બેમના બીજી સુદા ઉપર વિચાર અકરતાં બેવાની છે.

મુજલાલને પાતાના તે (આવરજી) અપાર વિચાર કે-
વાનાં બે ડી વધારે સ્વ પ્રમાણે મળે છે. " આ સાધના સમ-
ર્થનમાં આપેલાં આ પ્રમાણે પેલી પ્રથમ પ્રમાણ નીચલી રીતે ક-
કરું ઉ—

૧-વાચક શ્રી ઉપરચારિત્ર કેળાતન મીનતપાલ સુત સાધનામાં
મુનના અપરિચિત બને અવગણ મે બે બેટું વર્ણન આપ્યાં અવગણ
જ બેને પ્રમાણ નવાને છે તેમાં તેઓને સાધના અપરિચિતર,
વનન, પ્રતિષ્ઠા, કાર્યકર્તા અને પ્રત્યક્ષાત મે છે આવરજીના અવગ-
નાને અવ ગણ તરીકે વર્ણનાં છે. સાધના પાંક આ પ્રમાણે ઉ—

અજ્ઞવાત્મનેકવિધમ્ । તથા-સામાયિકં, ચતુર્વિંશતિસ્તવઃ, વન્દનમ્, પ્રતિક્રમણં, કાયવ્યુત્સર્ગઃ, પ્રત્યારુપાનં, દશવૈકાલિકં, ઉત્તરાધ્યાયાઃ, દશાઃ, કલ્પવ્યવહારૌ, નિશીથમૃપિભાષિતાનીત્યેવમાદિ ।

“—દે૦ લા૦ પુ૦ પ્રકાશિત તત્ત્વાર્થભાષ્ય-પૃ-૯૦ ।”

* * * *

ત્યાર બાદ તેઓથી પોતે જ અંગપ્રવિષ્ટ અને અગબાલ એ બંને પ્રકારના શ્રુતની ભિન્નતાના કારણ વિષે પ્રશ્ન ઉઠાવી દે છે જે તીર્થક્રમ ભગવાનના ઉપદેશને આધારે તેઓના સાક્ષાત્ શિષ્ય ગણધરોએ રચ્યુ તે અંગ પ્રવિષ્ટ અને જે ગણધર અનન્તર બાવી વગેરે અર્થાત્ ગણધરવશજ પરમ-મેધાવી આચાર્યોએ રચ્યુ તે અગબાલ આ મતલબનો ભાષ્યનો પાઠ આ પ્રમાણે છે.

“અથ શ્રુતજ્ઞાનસ્ય દ્વિવિધમનેક દ્વાદશવિધમિતિ કિં કૃતઃ પ્રતિ-વિશેષ इति ? ।

વક્તૃવિશેષાદ્ દ્વિવિધ્યમ્ । યદ્ ભગવદ્ભિઃ સર્વજ્ઞૈઃ સર્વદર્શિભિઃ પરમર્ષિભિર્દ્વિસ્તત્સ્વાભાવ્યાત્ પરમશુભસ્ય ચ પ્રવચનપ્રતિષ્ઠાપનફલસ્ય તીર્થકરનામકર્મણોઽનુભવાદુક્ત ભગવચ્છિષ્યૈરતિશયવદ્ભિરુત્તમાતિશયવાગ્બુદ્ધિસમ્પન્નૈર્ગણધરૈરુચ્ય તદ્ભ્રમવિષ્ટમ્ । ગણધરાનન્તર્યાદિ-ભિસ્ત્વત્યન્તવિશુદ્ધાગમૈઃ પરમમકૃષ્ટવાદ્મતિબુદ્ધિશક્તિભિરાચાર્યૈઃ કાલ-સહનનાયુર્દોષાદલ્પશક્તીના શિષ્યાણામનુગ્રહાય યત્ પ્રોક્તં તદ્ભ્ર-વાદમિતિ ।”

“—તે જ-તત્ત્વાર્થ-ભાષ્ય-પૃ-૯૦-૯૨ ।”

+ + + +

વાચકશ્રીનો આ ઉત્તેજ બીજા બધા ઉલ્લેખો કરતાં વધારે પ્રાચીન અને મહત્ત્વનો છે. અન્ય પ્રમાણોનું બળાગળ તપાસતી વખતે પણ એટલું તો ધ્યાનમાં રાખવું જ જોઈએ કે વાચકશ્રી પોતે જ આવશ્યકને ગણધરકૃત માનના હોત અગર ગણધર તથા અન્ય સ્થતીર એમ ઉભયકૃત માનતા હોત

કરના બેસે તો તેને પણ એમ લાગ્યા વિના ન રહે કે મુનશાહજી
 કેવળ પેલાના અભિપ્રાયની સિદ્ધિ માટે અપીલ બની મથા કે
 અને એ અપીલમાં તેઓ પોતે શુ કહે છે તેની પણ પાતળને
 ખબર નથી રહી. મુનશાહજીએ પાક મુકામમાં આ વખતે પણ સ્થાઈ
 કરી કે સત્સૂતલાખાને અભ્યાસી, એ મુનશાહજીએ પ્રમાણ મુકામ
 માટે કહેલી અવતરણિમાં લેજેલી ચાલો પ્રમાણમાં એવા બેસે તો
 તે ભાળે જ તેના એવામાં આવે. ન્યાયનાર્થ કીર્તિપરિવર્ણ મણિ
 વસ્તી ટીકના નામે મુકેલા પાકની શરૂઆતની દોઢ પંક્તિ એ આપણે
 તેઓશીની ટીકમાં શોધવા બેસીએ તો તે જટ જ નહિ પણ તત્ત્વનો
 અભ્યાસી શોધી કાઢે કે તે દોઢ પંક્તિ તેઓશીની ટીકમાં તો
 વધી પણ કીર્તિદસનમણિવસ્તી ટીકમાં છે. પ્રસ્તુત મુકામે સ્થા
 કરવાના એ ઉદ્દેશો બાને ટીકાકાર મહુર્વિભાએ કર્યા છે તે ઉદ્દે
 શોને સ્તુ નહિ કરતાં તેમાંના એક ઉદ્દેશમાંથી ખાસ દોઢ જ
 પંક્તિ અને તે પણ અન્વ ટીકના નામે સ્તુ કરી ભારે ઉચ્ચ પાક
 કરી છે. ચર્ચામાં એ પાઠોની ઉપયોગિતા જ નહિ તે પામે સ્તુ
 કરીને પોતે પ્રમાણપુર. સર ચાલો કરવાર છે એવો અર્થ દેખાવ
 કર્યો છે. ઉત્તરકેશનાં કારમાંથી ચર્ચાવા વિષયમાં આજ પ્રકાર
 પાકનાપણ અણપણ ભાવને ઉઘાડી દેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં પણ
 મુનશાહજીએ ત્રુક નથી કરી. આ અને એવી જીંદગી અનેક જાગતો
 હવે આપણે એમના જીવન મુદ્દા ઉપર વિચાર ચલાવતાં એવાની છે.

મુનશાહજીએ પેલાના તે (આવશ્યક) વ્યુદ્ધર ચિત્રકૂવ ઢો-
 વાનાં એક પી વધારે સ્થાન પ્રમાણે મળે છે. " આ સાખના સમ-
 ર્જનમાં આપેલાં બાર પ્રમાણે પેલી પ્રથમ પ્રમાણ નીચલી રીતે કુ-
 કુ છે—

૧-નામકે જી ઉચ્ચસ્થિતિ જેનાના કીર્તિવાણ સુચ સાખમાં
 કુતના અગ્રાંતિ અને અવગણ જે બે બેલુ રજૂન આજનાં અવગણ
 ના અનેક પ્રકારો ગતાને છે તેમાં તેઓએ ' કામકર્મિક મહુર્વિકલિત, ૧,
 ૧-૧૧, પ્રતિકરક, મયેત્સર્વ અને પ્રત્યાખ્યાન જે ૭ અવસ્થાના અખર
 નોને અવ ગણ તરીકે ચર્ચાનાં છે જાણનો પાક આ પ્રમાણે છે—

તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ-‘ પંચ-પ્રતિક્રમણ ’ નામના પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં “ ૧ આવશ્યક સૂત્ર ’ ન તો તીર્થંકર કી કૃતિ હૈ ઓર ન ગણધર કી । ” ૨- ‘ આવશ્યક સૂત્ર ’ ગણધર શ્રી સુધર્મા સ્વામિકે વાદકે કિસી આચાર્યકા રચિત માના જાના ચાહિયે । ” આ શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ વાતની બહારાત કરી એટલે સુખલાલજીએ તો એવું સ્પષ્ટ પ્રમાણ રજૂ કરવું જોઈતું હતું કે-‘ દ્વાદશાંગી શિવાયનું કોઈ પણ શ્રુત શ્રી ગણધરદેવોથી રચેલું હોય જ ન શકે ’-પણ એવું તો એક પણ પ્રમાણ સુખલાલજી બતાવી જ નથી શક્યા.

વાચકચક્ર શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજના ઉદ્દેશોની પ્રાચીનતા અને મહત્ત્વતાના વિષયમાં સિદ્ધાંતાનુસારી પક્ષને વાધો હોય જ નહિ આ વાત સુખલાલજીએ ખ્યાલમાં રાખવી ઘટે ‘ એવા એક શાસનના ધોરી મહાપુરૂષ આડું અવળું લખે ’ એવી કલ્પના કરવી એ પણ મહાપાપ છે શ્રી જિનશાસનના મહાપુરૂષો તે છે કે જેઓ શ્રી જિનશાસનની શૈલિ અને પ્રજ્ઞાલિકાનું રક્ષણ પોતાના ગમે તે ભોગે કરવા તૈયાર હોય છે, તે મહાપુરૂષોએ શ્રી જિનેશ્વર-દેવના શાસનને જ પોતાનું સર્વસ્વ માનેલું હોય છે, -એટલે પોતાનું સર્વસ્વ શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનને જ સમર્પેલું હોય છે તેઓએ પોતાના વિચારો અને ઉચ્ચારોને શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનને અનુસરતા બનાવી આચારોને પણ તેવા જ બનાવવાનો નિર્ધાર કરેલો હોય છે. વાચકચક્ર શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજ પણ તે મહાપુરૂષો પૈકીના જ એક છે, એટલે તેઓ શાસ્ત્રસિદ્ધિપણે ચાલી આવતી કોઈ પણ માન્યતાથી વિરૂદ્ધ વિચાર સરજો પણ ન કરે તો પછી વિરૂદ્ધ લખવાની તો કલ્પના જ કોઈ વિરોધિથી પણ-જો તે પ્રમાણિક હોય તો-કેમ થઈ શકે ?

વાચકચક્ર શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજ સુખલાલજીના કહેવા સુજળ આગમના ખાસ અભ્યાસી જ નહિ પણ શુરકુળવાસમાં વસી શુરઓની જ નિશ્રામાં રહી આગમોનો આગમવિધિ અનુસાર વિશિષ્ટ અભ્યાસ કરી, તેના ઐદ્યર્થના સમર્થ જ્ઞાતા બની, સિદ્ધાંતસાગર-માંથી ઉદ્ધરી ઉદ્ધરીને પાચસો પાચસો પ્રકરણ રત્નોનો પોતાની

તે તેઓ માન—‘જગદરપચાત્માનો વગેરે આધારીન ક્ષી કહેવ નહિ જય તાલમાં મહાન આવરણ ફરેમશિય ઉત્પાદનનું જાણી મુએના ક્ષી સત્યથી જીવન જમા કરવા તેઓશ્રીને જ વધારે સ્પષ્ટ માહિતિ હોવાનો સંશય છે કેમકે (૧) તેઓશ્રી જાણતાના જાણ જાણ્યાથી ક્ષી, (૨) તેઓશ્રી અને જગદાત્મા શ્રી મહાત્માર વચ્ચે જુદું તાલુ જનતર નહિ અને (૩) જોત પર જરાય તે વખતે જોનવાજના ક્ષી સત્યથી ? જાનના માથી જાણતી તેથી જરા પણ જાણુ જાણુ જાણવાને તેમને ક્ષી જ સહ વર્તુ નથી. આ કારણથી વાચકશ્રીને જરા પણ સંકેત નિતાનો કોરેજ વને જારો જાણવાર જાણવામાં પ્રથમ નિમિત્તપૂત થયો છે ”

આ રીતિએ પહેલા પ્રમાણુ તરીકે કરેલી જગત્પ્રશ્નિમણે, કીર્તિમાં બે પ્રમાણુ અને તેના ઉપરનું વિવેચન જોતાં જાપણે સમજી શકીને તેમ જીએ કે મુળશાકલને શ્રી વત્સર્ગ સાધના મ કહેજો—જેકે ૬૦ મા પુછનો અને જીએ ૬૨ મા પુછનો—હીમા છે અને જે કહેજો જ જોમના જાણિયાવમાં કોથી પ્રથમ નિમિત્તપૂત થયા છે

હવે મુળશાકલને ૬૨ મા પુછના સાધના કહેજો ઉપર કરેલા વિવેચનની વિચારણામાં ઉતરીએ તે પહેલાં જોટું ક્ષી રેતું આવરણ છે કે—તેમણે ૬૦ મા પુછનો સાધનો કહેજો આ સ્ત્રી ન ઉતારી હીપા હોત તે માલી શકવ, કારણ કે ‘સામાર્થિક, ચતુર્વિંશતિસ્ત્રા, વદન, પ્રતિકમજુ, કમોલ્કર્મ અને પ્રત્યાખ્યાન સ્વરૂપ શ્રી આવરણ સુખના જર્મ રૂપે પ્રણેતા શ્રી વીરૈશ્વરેવો છે અને સુપ્રરૂપે રચયિતા શ્રી ગણપતેવો છે’ આ વાત જોટલી ચાલસિક છે તેટલી જ ચાલસિક વાત તે છે કે ‘જે સામાર્થિકરિ છે અધરન સ્વરૂપ શ્રી આવરણ સૂત્ર અવગાહા મુત છે, જોટલે જે તો સિદ્ધ જ છે કે—

‘જે અધરન સ્વરૂપ શ્રી આવરણ સૂત્ર અવગાહા મુત છે’ માટે આ વાત જાનીવ કરવાની મુળશાકલને કરીજ કરૂં ન હતી. કારણ કે સિદ્ધાન્તાતુકારી શ્રી, મુળશાકલ કાર્યે વિશિષ્ઠ તો જારે જ ઉપજો છે કે જારે તેમણે— ‘જે અધરન સ્વરૂપ—શ્રી આવરણ સૂત્ર—અવગાહા મુત છે.’ આ ચાલ સિદ્ધ સત્યનું અવલંબન કરીને સત્ ૧૫૭ ની શાલમાં—“ જાત્યાનદ જોત પુરવક પ્રચારક મહા, જાત્યા—”

તત્કાલીન પ્રસિદ્ધ થયેલ-‘ પંચ-પ્રતિક્રમણ ’ નામના પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં “ ૧ આવશ્યક સૂત્ર ’ ન તો તીર્થંકરની કૃતિ છે અને ન ગણધરની । ” ૨- ‘ આવશ્યક સૂત્ર ’ ગણધર શ્રી સુધર્મા સ્વામિકે વાદકે કિસી આચાર્યના રચિત માના જાનાં હોય । ” આ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ વાતની બહેરાત કરી એટલે મુખલાલજીએ તો એવું સ્પષ્ટ પ્રમાણ રજૂ કરવું જોઈતું હતું કે-‘ દ્વાદશાંગી શિવાયનું કોઈ પણ શ્રુત શ્રી ગણધરદેવોથી રચેલું હોય જ ન શકે ’-પણ એવું તો એક પણ પ્રમાણ મુખલાલજી બતાવી જ નથી શક્યા.

વાચકચક્ર શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજના ઉદ્દેશોની પ્રાચીનતા અને મહત્ત્વતાના વિષયમાં સિદ્ધાંતાનુસારી પક્ષને વાધો હોય જ નહિ આ વાત મુખલાલજીએ ખ્યાલમાં રાખવી ઘટે ‘ એવા એક શાસનના ધોરી મહાપુરુષ આડું અવળું લખે ’ એવી કલ્પના કરવી એ પણ મહાપાપ છે. શ્રી જિનશાસનના મહાપુરુષો તે છે કે જેઓ શ્રી જિનશાસનની ગૌરવ અને પ્રજ્ઞાવિકાસનું રક્ષણ પોતાના ગમે તે લોગે કરવા તૈયાર હોય છે, તે મહાપુરુષોએ શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનને જ પોતાનું સર્વસ્વ માનેલું હોય છે, એટલે પોતાનું સર્વસ્વ શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનને જ સમર્પેલું હોય છે. તેઓએ પોતાના વિચારો અને ઉચ્ચારોને શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનને અનુસરતા બનાવી આચારોને પણ તેવા જ બનાવવાનો નિર્ધાર કરેલો હોય છે. વાચકચક્ર શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજ પણ તે મહાપુરુષો પૈકીના જ એક છે, એટલે તેઓ શાસ્ત્રસિદ્ધપણે ચાલી આવતી કોઈ પણ માન્યતાથી વિરુદ્ધ વિચાર ધરે તો પણ ન કરે તો પછી વિરુદ્ધ લખવાની તો કલ્પના જ કોઈ વિરોધિથી પણ-એ તે પ્રમાણિક હોય તો-કેમ થઈ શકે ?

વાચકચક્ર શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજ મુખલાલજીના કહેવા મુજબ આગમના ખાસ અભ્યાસી જ નહિ પણ શુદ્ધગુણવાસના વસી શુદ્ધોની જ નિશ્ચય રહી આગમોનો આગમવિધિ અનુસાર વિશિષ્ટ અભ્યાસ કરી, તેના ઐક્યપર્યંત સમર્થ જ્ઞાતા બની, સિદ્ધાંતસાગર-માથી ઉદ્ધરી ઉદ્ધરીને પાચે પાચે પ્રકરણ રત્નોનો પોતાની

પાછળ વાસ્તે મૂડી જનારા એક સિદ્ધાંતવેદી હતા, એ સર્વ સિદ્ધાંતવેદી વાચકશ્રદ્ધને ભગવાન્ શ્રી મહાવીરદેવની હાંસુ ભરે પડુ નહિ એ વાત પણ સાચી હવે એ પણ વાત એટલી જ સાચી છે કે મધુ શ્રી મહાવીરદેવના શાસ્ત્રનમાં વાંચ્યા મુત કેવળી વરીથી જણાવા ભગવાન્ શ્રી હરજાહુસ્વામિભાઈ મહારાજ કે એમ વાચકશ્રદ્ધ શ્રી ઉમાસ્વામિભાઈ કર્યા પણ પ્રાચીન હતા અને તેઓ શ્રીની નિર્બુદ્ધિ કે જે આજે સિદ્ધાંતની પાયાંની પેટીનું એક બીજુ ભગ્ન મધુશ છે તે નિર્બુદ્ધિતાં પણ સમર્થ હાલ અને તે નિબુદ્ધિને પણ આગમવત્ સમજનારા હતા, એ વાચકશ્રદ્ધે જે કંઈ લખે તેમ તેનો જાણ જાપણે તે જ કાઢી શકીએ કે જે નિર્બુદ્ધિમાર કુલ કેવળી ભગવાન્ શ્રી હરજાહુસ્વામિભાઈના કબજેને જાતુલસ્ટો હોય.

આટલી સ્વ નસ્ટુસ્થિતિથી આદિતમાર વચ પછી વાંચકશ્રદ્ધ સારી રીતિએ સમજી શકે કે શ્રી વસ્તુશ્રદ્ધાના હર મા પુકને ઉલ્લેખ રહુ કરી તેના ઉપર ઉદ્ધાપાક કર્યા—

“ જન પ્રમાણેનું જવાનજ વણસી જાયે પણ એકલુ તે ખાનમાં રાજુ જ નેમ્મ કે વાચકશ્રદ્ધ પાટે રે જાણવડે જલુષર મુલ જ માન્યા હોવ જનર મધુશ તથા જન સ્વરૂપ એજ ઉચરત્ત વાનવા હોવ તે તેઓ જાન— જલુષરપણાજાણી નિમિત્તે જાણત્ત મી કહેવ નહિ.”

આ પ્રમાણે હજવામાં મુજબાલ જાણી થીંતની કીત મુખ્ય છે હરજુ કે વાચકશ્રદ્ધને પણ પરમમાન્ય અને કુલસામન્ય સાગર ભગવાન્ શ્રી હરજાહુસ્વામિભાઈ મહારાજ શ્રી જાણરવક સુવની નિર્બુદ્ધિતાલ સ્વપણે જણાવે છે કે—

“ સામાયિકે આદિ મુત અર્થથી શ્રી અરિહંતદેવો પ્રજા છે અને સર્વથી શ્રી જલુધરદેવો રમે છે તથા જે નિર્બુદ્ધિત સામાયિકે અધ્યયનને હામુ પડે છે તેજ નિર્બુદ્ધિત શ્રી જાતુનિશતિસ્તવ આદિ અધ્યયનને પણ હામુ પડે છે, એકસે કે એમ સામાયિકની અર્થ પ્રજાજા શ્રી અરિહંતદેવો અને સુવ રજના શ્રી જલુધરદેવો કહે છે તેમ જાતુનિશતિસ્તવ આદિની પણ પ્રજાજા શ્રી અરિહંતદેવો અને સુવ રજના શ્રી જલુધરદેવો કહે છે ”

આ વાત આપણે ઉપર આધાર સાથે જોઈ લીધી છે એટલે ફરીથી એ આધારો ટાંકીને આ લેખના શરીરમાં વધારો કરવાની કશી જ આવશ્યકતા નથી.

સુખલાલજી તરફથી મૂકવામાં આવેલા એ ૯૧-૯૨ માં પૃષ્ઠના ભાષ્યના ઉલ્લેખમાં વાચકચંદ્ર શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજને માત્ર અંગપ્રવિષ્ટ અને અગબાદ્ય શ્રુતનું સામાન્ય લક્ષણ જ આવેખ્યું છે. તેમાં એવું કંઈ છેજ નહિ કે શ્રી આવશ્યક સૂત્ર અંગબાદ્ય શ્રુત હોવાના કારણે તે ગણધરભિન્ન સ્થવિરોએ જ રચેલું છે, અને શ્રુતકેવળી ભગવાન્ શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિજીના ઉપરોક્ત ઉલ્લેખોની હયાતિમા વાચકચંદ્ર શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજ એ પ્રમાણે લખે જ નહિ એ પણ નિર્વિવાદ છે. વધુમા ભાષ્યના એ ઉલ્લેખમાથી સુખલાલજી પોતાના અભિપ્રાયની પુષ્ટિ માટે જે અર્થ કાઢવા માગે છે, તે નીકળી પણ નથી શકતો, એ વાતની સાબીતી માટે સુખલાલજીએ પોતે પણ ખાસ પ્રમાણિક તરીકે માની બીજા અને ત્રીજા પ્રમાણ તરીકે જે મહાપુરુષોની ટીકાના અધુરા અને ગેરસમજ ઉભા કરનારા ઉલ્લેખો રજૂ કર્યા છે તે જ ટીકાના સંપૂર્ણ ઉલ્લેખો જ આપણે જોવાના છે, કારણ કે તે જોવાથી સહેલાઈથી સમજી શકાશે કે પ્રમાણો મૂકવામા સુખલાલજીએ વાચકોને ભ્રમિત કરવા માટે ભારે સાહસ ખેડ્યું છે.

સુખલાલજીએ બીજા અને ત્રીજા પ્રમાણ તરીકે કરેલા લખાણને અક્ષરશ રજૂ કરી તેનો ઉચિત પ્રતિકાર કરવાની શરૂઆત કરવા પૂર્વે જણાવી દેવું જોઈએ કે પ્રથમ પ્રતિકારમા જણાવ્યું તેમ પ્રમાણો તરીકે કઈક મૂક્યા વિના કામ ન ચાલે એ દૃષ્ટિએ જ પ્રમાણો મૂકવામા આવ્યા છે, અન્યથા જે વસ્તુમા વિવાદ જ નથી તે વસ્તુને અગે પ્રમાણો મૂકવાની આવશ્યકતા શી ?, બન્નેય ટીકાનાં પ્રમાણો રજૂ કરતાં તેઓએ ૯૧-૯૨ માં પૃષ્ઠમાનો જે ભાષ્યનો ઉલ્લેખ રજૂ કર્યો છે તેની ટીકા જો મૂકવામા આવી હોત તો તે સમુચિત ગણાત, પણ તે ટીકા રજૂ કરવામા તો સુખલાલજીને પોતાનો અભિપ્રાય -જે બાધી લઈને જાહેર કરી દીધો છે તે-ઝાડી દેવો પડે તેમ છે.

પાછળ નાસે એ મૂંઝે જનારા એક સિદ્ધાંતનેથી હતા, એ સમર્થ સિદ્ધાંતનેથી જાણકારને જાગવાનું થી મદદનીસેવથી લાંબુ ભાર પશુ નહિ એ વાત પણ સાચી હશે એ પણ વાત એટલી જ સાચી છે કે મનુષ્ય થી મદદનીસેવના સાસનમાં જાંબમા મુક્ત કેવળી વરંદે જણાવા જાગવાનું થી જાગવાદુસ્વામિભા મદદાચલ છે એમ વાચકશ્રદ્ધ થી ઉભાસ્વાતિભા કરતાં પણ પ્રાચીન હતા અને તેઓ કીની નિર્બુદ્ધિ છે એ આજે સિદ્ધાંતની પદ્ધતિ પેદીનું એક બીજું જ મ મલ્લપ છે તે નિર્બુદ્ધિનાં પણ સમર્થ જ્ઞાતા અને તે નિર્બુદ્ધિને પણ આગમનના સમજનારા હતા, એ વાચકશ્રદ્ધે એ કંઈ લખું હોય તેનો ભાગ બાંધે તે જ કાઢી શકીએ કે એ નિર્બુદ્ધિનાર મુલ કેવળી જાગવાનું થી જાગવાદુસ્વામિભા કથનને જાગુ કરેલો હોય.

આટલી સ્વભવ વસ્તુસ્થિતિથી પાદિતમાર થવા જઈ જાંબકરને સારી રીતે સમજી શકાય છે કી વત્તાજીનાં કથન મા જુઠ્ઠો બેઠેલ સ્વ કથી તેના ઉપર ઉઠાપેલ કરતા—

“જન પ્રમાણેનું જાણવું વપાતી વખતે પણ એટલું તે ખતમ થાયું જ એમ છે વાચકો પેટે એ જાણવુંને જનપર મૂલ જ માનવા હોય જનર મજબૂર તથા જનર સ્વીર એમ ઉપજાત માનવ હોય તે એમ માન—જનકરવચ્ચાદ્યથી નિર્ણયે જાણવુંને કી બેવ નહિ.”

આ પ્રમાણે જાણવામાં મુજબાતભા આથી કી તની કીંત મૂલ્ય છે કથન કે જાણકારને પણ પરમમાન્ય અને મુલ્યદાનના જાગર જાગવાનું થી જાગવાદુસ્વામિભા મદદાચલ થી જાણકારને મુજબની નિર્બુદ્ધિનાર સ્થાપ્યે જણાવે છે કે—

“સામાયિક આદિ મુલ જાણથી કી જરિદતરેવો પ્રાપ્ત છે અને સમર્થ થી જણકારેવો રથે છે તથા એ નિર્બુદ્ધિ સામાયિક જાણકારને જાગુ પડે છે તે જ નિર્બુદ્ધિ થી જાતુર્વિદ્યતિસ્તથ આદિ જાણકારને પણ જાગુ પડે છે કી કથે છે જેમ સામાયિકની જાણ પ્રાપ્ત થી જરિદતરેવો અને સુવ રથના કી જણકારેવો કરે છે તેમ જાતુર્વિદ્યતિસ્તથ આદિની પણ પ્રાપ્ત થી જરિદતરેવો અને મૂલ રથના કી જણકારેવો કરે છે

કાર્યઃ કસ્મૈ ચ નેતિ યત્ર વર્ણ્યતે તત્ વન્દનમ્ । અસંયમસ્થાનં પ્રાપ્તસ્ય
યતેસ્તસ્માત્ પ્રતિનિવર્તનં યત્ર વર્ણ્યતે તત્ પ્રતિક્રમણમ્ । કૃતસ્ય પાપ-
સ્ય યત્ર કાયપરિત્યાગેન ક્રિયમાણેન વિશુદ્ધિરાખ્યાયતે સ કાયવ્યુ-
ત્સર્ગઃ । પ્રત્યાખ્યાનં યત્ર મૂલગુણા ઉત્તરગુણાશ્ચ ધારણીયા इत्यયમર્થઃ
ખ્યાપ્યતે તત્ પ્રત્યાખ્યાનમ્ । ”

“ દે૦ લા૦ પુ૦ પ્રકાશિત તત્વાર્થ-પૃ-૧૦ । ”

કેટલાક એવી દલીલ કરે છે કે ભાષ્યમાં ‘ સામાયિક, ચતુર્વિંશતિ
સ્તવ, પ્રત્યાખ્યાન ’ આદિ શબ્દો છે તે આવશ્યકના અધ્યયન બોધક નહિ
પરંતુ તે તે અધ્યયનની નિર્યુક્તિના બોધક છે, અર્થાત્ અગળાણમાં આવ-
શ્યક ગણ્યુ ન જોઇએ પણ આવશ્યક નિર્યુક્તિ જ ગણવી જોઇએ, તેઓની
આ દલીલ કેટલી ટકી શકે તેમ છે તે પણ જોઇએ

(ક) જે વાયકશ્રીને સામાયિક આદિ પદોથી સામાયિક અધ્યયન આ-
પદની નિર્યુક્તિ જ વિવક્ષિત હોત તો તેઓશ્રી પોતે જ નિર્યુક્તિનું સ્પષ્ટ કથન
ન કરતા લાક્ષણિક પ્રયોગ શા માટે કરે ?

(ઘ) કાષ્ઠપણ્ય શબ્દનો લાક્ષણિક અર્થ દરવામાં મૂળ અર્થનો બાધ
હોવો જ જોઇએ, જ્યાં સુધી શબ્દનો મૂળ અર્થ બાધિત ન થતો હોય ત્યાં
સુધી તેનો લાક્ષણિક અર્થ માનવો યા દરવો એ શબ્દશાસ્ત્ર, અલંકારશાસ્ત્ર,
અને ન્યાયશાસ્ત્રના નિયમોનું ઉત્થાપન કરવા જેવું છે.

(ગ) ધડીવાગ મૂળ અર્થના બાધ વિના પણ લાક્ષણિક અર્થ કરવાની
ધૃષ્ટતા કરી લઇએ, તો પણ, એ પ્રશ્ન તો થાય જ છે કે શ્રી સિદ્ધસેનગણ્યુ
જેઓ પોતાના પૂર્વ દીકાકારોને અનુસર્યા છે તેઓ શુ તેવો લાક્ષણિક અર્થ
કરવાનું નહોતા જાણતા અથવા ખીછ કાષ્ઠપણ્ય રીતે ભાષ્યના એ શબ્દો
નિર્યુક્તિ બોધક છે એવું સાચીત કરી શકતા ન હતા ?

(ઘ) ધડીવાર એમ પણ માની લઇએ કે વાયકશ્રી શબ્દ પ્રયોગ દુશળ
ન હતા, દીકાકાર શ્રી સિદ્ધસેનગણ્યુ પણ જૂલ્યા પરંતુ એટલું બધું માન્યા
પછી પણ સામાયિક આદિ પદોનો નિર્યુક્તિપરક અર્થ દાઢવા જતાં એક
મહાન વિરોધ ઉપસ્થિત થાય છે જે નિર્યુક્તિના લાક્ષણિક અર્થની દલીલને
ક્ષણમાત્ર પણ ટકવા દેતો જ નથી તે વિરોધ તે આ—

અગળાણમાં વાયકશ્રીએ ‘ આવશ્યક ’ પ્રથમ ગણાવ્યું છે, અને આવશ્યકનો
અર્થ વિરોધિ દીકાકારો ‘ આવશ્યક નિર્યુક્તિ ’ કરે છે એટલે તેઓના કથન

એટલે એક દોઢ પંજિલ સિવાય-જાને તે પશુ કોઈની પંજિલ કે
નામી જીવ હશે કે તે સિવાય-જાહીની બધીજે પ્રમાણુ તરીકે જીવ કે
દીક્ષની પંજિલો ૬૦ માં પૂરતા બાપના ઉત્તરેજની છે કે એ
જ્યે પ્રથમ જગ્યાની બધા તે પ્રમાણે પ્રસ્તુત કર્યાને જાને જરૂ
ત જાણી શકાય.

“ મુખલાલજીએ રજી કરેલુ ૨-૩ લુ પ્રમાણુ. ”

“(૨) જામણીના ઉપર દીગ બાપ ઉપર શી સિદ્ધેનર્થકિ
પેલી દીક્ષ છે એ હમ્મર કરતાં જાણે જઈ એટલી સુખી છે ના તે .
પહેલાં જુલુ વત્તાઈબાપ પર નીચ દીક્ષો ૬૦ થી પ્રમાણુ. જ્યે
પ્રમાણ દીક્ષોએ બાપારે જ ઉત્તર બાપની બાપના તેઓનીજે કરેલી છે
નેહોએ. એ પ્રમાણ દીક્ષો કરતાં તેઓ જલુ સુધે હોત તે જ્યે વત્તા
બાપના બની સ્વયં પ્રમાણ જલુ જાણી પછી પેલાએ જલમે ૧૦
છે તે જ પ્રસ્તુત બાપની દીક્ષામાં જુલુ તેઓ પ્રમાણ દીક્ષોએ જલ
દીક્ષ, જુલુ તેઓએ તે જ હું નથી. તે ઉપરથી એ તે ૨૫૪ ન છે કે .
સિદ્ધેનર્થકિને પ્રસ્તુત બાપ ઉપરની પ્રમાણ દીક્ષોમાં પેને જલ
કર્યા પારે છે તે હતા પ્રમાણુ જલમે ૧૦ થી જલમે ૧૦ થી
શી સિદ્ધેનર્થકિને પ્રસ્તુત બાપનું વિવેકને એ એકના વખત સુધી
જાણવિધ જાને જાન જાણના એ ૨૫૪ થી જાણી જોન પર જાણુ ૨
નિર્દેશ છે એ જ જુલુ હોત નિર્દેશ જાણુ નથી. શી સિદ્ધેનર્થકિ બાપ
જાણવિધ... પ્રમાણના જાણિ ઉત્તરોએ જઈ ૨૫૪ રીતે-પ્રમાણ
જાણવન... પ્રમાણના જાણવન-એ પ્રમાણુ જા કરે છે અને-જાણવ
મમતર્પિદિધા-એ પદોએ જા ૨૫૪ થી જાણવ દિધા જા ૨૫૪ થી
એટલે જા કરે છે જાને તે હતા તેઓની ને પેલાનું જાન જાણવ સુધ
છે કે જાણવ એ જા જાણવ જાણવિધ છે તે જાણવન ની
જાણવ દિધા જા ૨૫૪ તથા પ્રમાણ જાણિ જાણવ જાણવન છે. તેઓ
પ્રસ્તુત બાપની દીક્ષ જા પ્રમાણુ છે—

—“સમમાથી યથાધ્યયને વર્ણયે સત્તેન વર્ણમાનેમાર્થેન નિર્દિધા
સામાયિકમિધિ । યર્થ સર્વેષુ વસ્તમાણેવર્ણસમ્બન્ધાદ્ વ્યપદેરં
પા । જુલુવિધીનાં પૂરણસ્પારાદુપકારિનો યજ સ્વઃ સેવાનાં ૨
તાર્કિકતાં વર્ણયે સ જુલુવિધવિસ્થાપ દિધિ । વન્દનમ્-મમામા સ કસ્

કાર્યઃ કસ્મૈ ચ નેતિ યત્ર વર્ણ્યતે તત્ વન્દનમ્ । અસંયમસ્થાન પ્રાપ્તસ્ય
યતેસ્તસ્માત્ પ્રતિનિવર્તનં યત્ર વર્ણ્યતે તત્ પ્રતિક્રમણમ્ । કૃતસ્ય પાપ-
સ્ય યત્ર કાયપરિત્યાગેન ક્રિયમાણેન વિશુદ્ધિરાખ્યાયતે સ કાયવ્યુ-
ત્સર્ગઃ । પ્રત્યાખ્યાન યત્ર મૂલગુણા ઉત્તરગુણાશ્ચ ધારણીયા इत्यયમર્થઃ
ખ્યાપ્યતે તત્ પ્રત્યાખ્યાનમ્ । ”

“ દે० લા० પુ० પ્રકાશિત તત્ત્વાર્થ-પૃ-૧૦ । ”

ફેટલાક એવી દલીલ કરે છે કે લાખ્યમાં ‘ સામાયિક, ચતુર્વિંશતિ-
રતપ, પ્રત્યાખ્યાન’ આદિ શબ્દો છે તે આવશ્યકના અધ્યયન બોધક નહિ
પરંતુ તે તે અધ્યયનની નિર્યુક્તિના બોધક છે, અર્થાત્ અગબાહમા આવ-
શ્યક ગણવું ન જોઈએ પણ આવશ્યક નિર્યુક્તિ જ ગણવી જોઈએ, તેઓની
આ દલીલ ફેટલી ટકી શકે તેમ છે તે પણ જોઈએ

(ક) જે વાયકશ્રીને સામાયિક આદિ પદોથી સામાયિક અધ્યયન આ-
દની નિર્યુક્તિ જ વિવક્ષિત હોત તો તેઓશ્રી પોતે જ નિર્યુક્તિનું સ્પષ્ટ દ્યન
ન કરતાં લાક્ષણિક પ્રયોગ શા માટે કરે ?

(જ) કોઈપણ શબ્દનો લાક્ષણિક અર્થ દગ્ગવામા મૂળ અર્થનો બાધ
હોવોજ જોઈએ, ત્યાં સુધી શબ્દનો મૂળ અર્થ બાધિત ન થતો હોય ત્યા
સુધી તેનો લાક્ષણિક અર્થ માનવો યા દગ્ગવો એ શબ્દશાસ્ત્ર, અલંકારશાસ્ત્ર,
અને ન્યાયશાસ્ત્રના નિયમોનું ઉત્થાપન કરવા જેવું છે

(ગ) ધડીવાર મૂળ અર્થના બાધ વિના પણ લાક્ષણિક અર્થ દગ્ગવાની
ધૃષ્ટતા કરી લઈએ, તો પણ, એ પ્રશ્ન તો થાય જ છે કે શ્રી સિદ્ધસેનગણિ
જેઓ પોતાના પૂર્વ દીક્ષકારોને અનુસર્યા છે તેઓ શું તેવો લાક્ષણિક અર્થ
દગ્ગવાનું નહોતા ગણતા અથવા ખીજ કોઈપણ ગીતે લાખ્યના એ શબ્દો
નિર્યુક્તિ બોધક છે એવું સામીત ઠી થયું ન હતા ?

(ઘ) ધડીવાર એમ પણ માની લઈએ કે વાયકશ્રી શબ્દ પ્રયોગ કુચળ
ન હતા, દીક્ષકાર શ્રી સિદ્ધસેનગણિ પણ બૂલ્યા પગતુ એટલું બધું માન્યા
પછી પણ સામાયિક આદિ પદોનો નિર્યુક્તિપગ્ગ અર્થ કાઢવા જતા એક
મહાન વિરોધ ઉપસ્થિત થાય છે જે નિર્યુક્તિના લાક્ષણિક અર્થની દલીલને
ક્ષણમાત્ર પણ ટડના દેતો જ નથી તે વિરોધ તે આ—

અગબાહમા વાયકશ્રીએ ‘આવશ્યક’ પ્રથમ ગણવ્યું છે, અને આવશ્યકનો
અર્થ વિરોધિ દીક્ષકારો ‘આવશ્યક નિર્યુક્તિ’ કરે છે એટલે તેઓના દ્યન

ઉપાધ્યાય શ્રી યજ્ઞવલ્ક્યજી જેવા શાબ્દિક, આધિકારિક, નૈયાયિક અને આગમિક વિષે કોઈપણ એમ કહેવાનું સાદસ લાગ્યે જ કરશે કે તેઓ ચાલતી શ્રુત પરપરા કરતા કાંઈ નવું જ લખી ગયા છે અથવા તો તેઓને લાક્ષણિક અર્થ કરવાનું સુઝ્યું નહિ ઉપાધ્યાયજી વિશેષ આવશ્યક બાબ વગેરે અન્ય સમગ્ર આગમ ગ્રંથોના ઉડા અભ્યાસી હતા અને વળી મલધારી શ્રી હેમચંદ્રની વૃત્તિ પણ તેઓની સામે હતી તેથી જો તેઓને આવશ્યકનો અર્થ નિર્ણયિતપરક કરવાનું ચોગ્ય લાગ્યું હોત તો તેઓશ્રી પોતાની શ્રી તત્ત્વાર્થ-બાબની વૃત્તિમાં તે પ્રમાણે જરૂર કરત, પરંતુ તેમ ન કરતાં જે મીઠો અર્થ કર્યો છે તે વાચકશ્રીના બાબ અને શ્રી સિદ્ધસેન ગણિની ટીકાના વિચારનો પોપક છે. એમ ક્યુલ કરવુંજ પડશે —”

શરૂઆતથી ધ્યાનપૂર્વક લેખ વાચીને વસ્તુસ્થિતિ તથા ચર્ચાના વિષયને સમજનાર વિચક્ષણ વાંચક તો વિના મહેનતે સમજી શકશે કે સુખલાલજીએ બીજા અને ત્રીજા પ્રમાણ તરીકે એવા ઉલ્લેખો ગોઠવી દીધા છે કે જે પ્રસ્તુત ચર્ચાને અગે બીલકુલ ઉપયોગી નથી હા, માત્ર શોધવા જઈએ તો એક દોઢ પક્ષિ કંઈક પ્રસ્તુત ચર્ચાને સ્પર્શ કરે તેવી મળી શકે તેમ છે પણ તે આગળ પાછળનો સંબંધ છોડી દઈ વચ્ચેથી ઉપાડી લઈને ગોઠવવામાં આવી છે, અને તે છે શ્રી સિદ્ધસેનગણિવરની ટીકાની, ત્યારે મૂકી છે શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજની ટીકાના નામે—અસ્તુ, ગમે તે હો પણ આપણે તો એ પ્રમાણે મૂકવા માટે કરેલી અવતરણિકાઓ અને તેના ઉપર કરેલ વિવેચનોની કમસર તપાસ કરીએ—

બન્નેય પ્રમાણોની અવતરણિકા કરતાં જાણે એ બન્ને ટીકાકાર મહર્ષિઓ પોતાના જ અભિપ્રાયનું સમર્થન કરતા ન હોય એમ બતાવવાનો જે આડંબર સુખલાલજીએ કર્યો છે તે તો આપણે જ્યારે તેમણે પ્રથમ પ્રમાણ તરીકે રજૂ કરેલો પૃ-૯૧-૯૨ નો બાબનો ઉલ્લેખ અને તેના ઉપરની બન્નેય ટીકાના ઉલ્લેખો અક્ષરશઃ જોઈશું ત્યારે આપોઆપ ઉડી જશે

બીજા અને ત્રીજા પ્રમાણને રજૂ કરતાં તેને લગતી જે અવતરણિકા રજૂ કરી છે તે અવતરણિકામાં લખેલી બીના જો કોઈ સુખલાલજીએ

આપેલા પ્રમાણમાંથી કાઢવા મેલે તો તે મળે જ નહિ એટલી ખાસ વિશિષ્ટતા મુજબાલકને કરેલી અવતરણીમાં જિજ્ઞાસુઓને જમી રાહો.

ત્રીજા અને ત્રીજા પ્રમાણ તરીકે મૂકેલા જન્મે ટીકના ઉપર જોઈ આપણે હજુવત પૂરક જોઈએ તો તેમાંથી આપણને કમહાર એટલું જ મળી આવે કે—

સાત્ત્વમાં આવેલા સામાયિકે આદિ રાજ્યો તે તે અલ્પ મતના જોઈએ છે આ નહિ ? સામાયિકે આદિનું સ્વરૂપ, ‘મનવરાત્ત્વવાદિય’—આ પદનો અર્થ જાને સામાયિકે આદિ છે અલ્પમતનોના સમુદાયને અવતરણકમુતરકમ્બ કહી સમજાવ્યા નહિ ?’

આ વસ્તુમાં તો ચિદ્વાંત પણને અલ્પમાત્ર પણ વિરોધ નથી કરતું કે સામાયિકે મહાર્ષિને અવતરણ કુતળી અવતરણ કરતાં કમ્બેલા સામાયિકેથી અવતરણને પ્રત્યક્ષતન મુખીના રાજ્યો તે તે અલ્પમતના જ જોઈએ છે, એ છે અલ્પમતનો સમુદાય એનું જ નામ મી અવતરણકમુતરકમ્બ છે, જાને—‘મનવરાત્ત્વવાદિય’ પદનો જે અર્થ કર્યો છે તે પણ અર્થ જ છે, આ વસ્તુ સામે કોઈ પણ ચિદ્વાંતવાદીઓને સમજ ઉભવી જ નથી.

વસ્તુમાં મુજબાલકને પૂર્વપર મી ચિદ્વાંતને અલ્પમતની જાને ન્યાયાચાર્ય મહાર્ષિએ પાશ્ચાત્ય મીમાંસા વૈશાલિકવલ અલ્પમતની ટીકનો ઉપર કરતાં કમહાર ત્રીજેની અવતરણીઓ કરી છે—

૧—‘મનવરાત્ત્વવાદિય’ એ પદનો અર્થ સ્પષ્ટપણે જ સુધરસિધ્ધ જન્મ પ્રભવ વગેરે એટલે જ કહે છે, જાને તે કાલ તેઓથી તે પિતાનું ખાસ અત્યંત સુખવે છે કે અલ્પમાત્ર જેમાં કમલ અવતરણ પણ સમ્મિલિત છે તે અલ્પમાત્ર નહિ પણ અલ્પમતના જન્મ તથા પ્રભવ આદિ અલ્પ અપાચાર્યકૃત છે.”

૨ “અલ્પમાત્ર જેમાં તેઓથી પાતે પ્રભવજ અવતરણ મુતરકમ્બ નિ અપાચાર્ય કરે છે તેને અલ્પમાત્ર પદ્મવત્તાવી મી જન્મ જામી આદિ વડે અપાચાર્ય પ્રતિષ્ઠાન કરે છે.”

આ ઉપરની વાતો જેની જેની અવતરણીમાં મૂકી છે તેના અવતરણમાંથી મુજબાલકે જાતની રાહો જસ ?

સુખલાલજીએ ખુબ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે નિર્મળ નેત્રના વિચારક વાંચકોને આવા પ્રકારના વિચિત્ર શબ્દ છળથી કદી જ નહિ ઠગી શકાય

પૂજ્યપાદ શ્રી સિદ્ધસેનગણિવરની ટીકાનું પ્રમાણ ગોઠવી, તેની ઉપર વિવેચન કરતા સુખલાલજીએ કરેલું લખાણ તે જ સગત થાય કે જો કોઈ પણ સિદ્ધાન્તપક્ષના અનુયાયિએ “ભાષ્યમાં જે ‘સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ ...પ્રત્યાખ્યાન’ આદિ શબ્દો છે તે આવશ્યકના અધ્યયનબોધક નહિ, પરંતુ તે તે અધ્યયનની નિર્યુક્તિના બોધક છે; અર્થાત્ અગબાહ્યમાં આવશ્યક ગણવું ન જોઈએ,” આવી સુખલાલજીએ ઉપજાવી કાઢેલી દલીલ કરી હોય, આવશ્યક શ્રુતને નિર્વિવાદપણે અંગબાહ્યશ્રુત તરીકે સ્વીકારનાર સિદ્ધાન્તાનુસારી પક્ષને શા માટે એવી અસગત દલીલ કરવી પણ પડે?, અર્થાત્ શ્રી આવશ્યકસૂત્ર એ અગબાહ્યશ્રુત છે. આ વાત સિદ્ધાન્તપક્ષને સર્વ પ્રકારે માન્ય છે અને ‘ભાષ્યમાં આવેલા ‘સામાયિક’ આદિ શબ્દો આવશ્યક સૂત્ર ગત અધ્યયનોના જ બોધક છે, પણ નિર્યુક્તિના બોધક નથી’ આ પણ સિદ્ધાન્ત પક્ષને સર્વથા માન્ય છે. એટલે હવે એમના ‘ક-સ્વ-ગ-ઘ-’ માંના આક્ષેપો એ અસ્થાને છે એમ કહેવામાં શી હરકત છે? ભાષ્યકાર મહર્ષિ જેવા પરમ પ્રામાણિક પુરૂષપ્રવર ઉપર કલ્પના ખાતર પણ—“વાચક શ્રી શબ્દ પ્રયોગ કુશળ ન હતા,”—આવો ભયકર આક્ષેપ કરવાનું કાર્ય સુખલાલજી જેવાને જ શોભી શકે.

૯૧-૯૨ માં પૃષ્ઠનો ભાષ્યનો ઉલ્લેખ અને તેના ઉપરની બન્ને ટીકાઓનો અક્ષરશ ઉતારો કરવા પૂર્વે સુખલાલજીએ પોતાની માન્યતાની સિદ્ધિ માટે આપેલું એક દોઢ પકિત જેટલું પ્રમાણ તેમની માન્યતાથી કેટલું બધું વિરૂદ્ધ જાય છે એ જોઈ લેવા જેવું છે.

સુખલાલજી કહે છે કે—

“હું યંપૂર્ણ મૂળ આવશ્યકને ગણધરકૃત નથી માનતો, પણ તેના કર્તા સ્થવિરોને લગભગ ગણધર સમકાલીન અગર લગભગ તેટલા જ પ્રાચીન માનું છું,” અને—“ગગધરા હ્રસ્વમૂત્યાદય તેવામનન્તરે ચે સાધવસ્તેઽન-

નવાઈ : ધિયા હસ્યે । તે નવચરાવનવાઈ જામ્નામાદવા જાદિરેઈ
મયવાઈનાં તે નવચરાવનવાઈવા । આ પ્રમાણુદારા સિદ્ધ એવ
કે છે કે જાવરસક નુતરકેય જ્યુપર પમાદવાઈ બી જ'જુસવાઈ જાદિરે
સ્મુ છે.

એ મુજલાલણ પોતે આપેલા પ્રમાણને જ્યુ પોતે માન્ય લખતા
હોત તે "તેના કર્તા સ્થવિરો હસ્યમ જ્યુપર સમક્ષીન જ્યુ
હસ્યમ તેહવા જ' પ્રાપ્તિ છે" આથી યોગ એક વાત કસા કર્તા
સ્થપત્યે એમ જ કહી દેવ કે બી જાવરસકનુતરકેયના કર્તા સ્થવિરો
માન્ય કેઈ નહિ જ્યુ જ'જુસવાઈમિલ વા પ્રસવસ્વામિલ વિશે જ છે.

જ્યુ આ કહેવું એ એમને પાતરે તેમ નથી કાલ્ય કે એ તેઓ
એમ કહે કે બી જાવરસકસુખના કર્તા બી જ'જુસવાઈમિલ વા પ્રસ-
વસ્વામિલ છે તેા તેા—“જુ જ્યુપર મહાસબ્બો અને તેમનો
સિખજરિવાર વિશે પ્રતિક્રમ્ય કર્તા સુતે કાપા કર્તો કતો ?”
આ પ્રસ એમની સામે એવી રીતિએ ઉભા રહે છે કે તેમની ઉત્તર
આજવાઈ સજાઈ સજિત હવાઈ બલ છે. કાલ્ય કે પ્રજુ બી મહા
વીરદેવી તીર્થની સ્થાપના કર્તા પરી તેા બી જ'જુસવાઈમિલને જન્મ
લેવો છે અને તે પરી વર્ષો જાદ બી જ'જુસવાઈમિલને પરચામ
બી મહાવીરેવા પાંચમા જ્યુપર બી મુખર્માસ્વામિલ પાતે કીજા
જ'ગીદાર કરી છે તેા પરી ત્યાં મુખી બી જ્યુપરદેવાદિ વારે પ્રસ-
રને જાવ ઉત્તમકલ આવરસક—પ્રતિક્રમ્ય યાવ આધારે કર્તો
કતો ? અને અનેક મહાપુરોએ “સામાયિક જાદિ જાગીજાર અને
જાર જાગે નો જાગ્યાક રી રીતિએ કર્ષો ? વિશે પ્રકોના ઉત્તર
આજવા એ મુજલાલણને વારે પડે તેમ છે, એટલે પોતે અને
બીજુ અને પ્રમાણ આપે છે બીજાં દ. અસ્તુ.

આપણે હવે જાગ્ય જાલો—

૬૧-૬૨ મા પૂછનો જાગ્યો કોય અને તેવા ઉપરની અને
કીમ્બોનો જાગ્યો. ઉછેલ કરીને આપણે એક લઈએ કે અને કીમ્બો-
મહારજો કેવી સ્થા રીતિએ રાખ્યલેલ વસ્તુનું સમર્થન કરે છે.

८१-८२ भा पृष्ठनी-सुभक्षादृष्टये २०७ कदेवा
भाष्येनो उल्लेख—

“ अथ श्रुतज्ञानस्य द्विविधमनेक द्वादशविधमिति किंकृतः
प्रतिविशेष इति ? । अत्रोच्यते—वक्तृविशेषाद् द्वैविध्यम् । यद्
भगवद्भिः सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिः परमर्षिभिरर्हद्भिस्तत्स्वाभाव्यात्
परमशुभस्य च प्रवचनप्रतिष्ठापनफलस्य तीर्थकरनामकर्मणोऽनुभा-
वात्तुक्तं भगवच्छिष्यैरतिशयवद्भिरुत्तमातिशयवाग्बुद्धिसम्पन्नेर्देव्य तद-
ङ्गप्रविष्ट । गणधरानन्तर्यादिभिस्त्वत्यन्तविशुद्धागमैः परमप्रकृष्टाह-
मतिबुद्धिशक्तिभिराचार्यैः कालसंहननाद्युर्दोषादल्पशक्तीना शिष्याणा-
मनुग्रहाय यत् प्रोक्त तदङ्गवाह्यमिति । ”

*

*

*

*

७वे भा ७५२ना भाष्य ७५२नी अन्ते टीकाभ्याना उल्लेखो—
—तेभ्यः—

१—प्रथम-परमर्षि श्रीसिद्धसेनगण्डिवरनी टीकानो उल्लेख
—: नीचे प्रमाणे —

“ पुनश्चोदयति—अवगतो विशेष एतयोः, अथ श्रुतज्ञानस्य द्वि-
विधादि भेदः किं कृत इति ? सर्वं तद् द्रव्यश्रुतं भावश्रुतस्य निमित्त-
मिति शक्य वक्तुम् । एवमुक्ते सूरिराह—वक्तृविशेषादित्यादिना । व-
क्तारः तस्य ग्रन्थराशेर्निबन्धकास्तेषां विशेषो भेदस्तस्माद् द्वैविध्यं—
द्विविधत्व—द्विभेदताऽनुमातव्या । यद्भगवद्भिरित्यादि । अयं पिण्डार्थः—
तीर्थकृद्भिरर्थः कथितः स गणधरैर्गणधरशिष्यादिभिश्च रचित इति ग-
णधरास्तद्वंशवर्तिनश्च द्वये वक्तारस्तद्वेदाद् द्विविधमिति । एतदाह—यद्
उक्तं तैर्भगवद्भिरैश्वर्यादिगुणान्वितैः, सर्वद्रव्यपर्यायान् जानद्भिः विशे-
षतः सर्वज्ञैः, तानेव सामान्यतः पश्यद्भिः सर्वदर्शिभिरिति । सामान्य-
केवलिनो हि प्रधानभावं विभ्रति ऋषयः, प्रधानास्तीर्थकराः परमर्षिभिः
इत्याह, पूजां त्रिदशादीनामर्हद्भिरित्यतोऽर्हद्भिः (सम्बन्ध-का० ७) ।

किमर्थं कृतकृत्या अर्हन्तो गणधरेभ्यः कथयन्त्यर्थमिति ? । उच्यते-
 तस्त्वामाभ्यादिति । तेषामेव एव स्वभावस्तीर्थकृता यतः तत्प्र-
 दिव्यज्ञानैर्गणधरेभ्यः प्रकाशनीयाः सौख्यं इति, न च स्वभावेऽस्ति
 पर्यन्तयोगो, यास्करमकाशवत्, किमर्थमयमंशुमाली जमत्-मकाश-
 तीति न कश्चित् ममयति । अथवा अकृतार्थ एव तदा ममवान्, कि-
 मिति ? कर्मोदयमाहत्वात् । कस्य कर्मण इति चेत् ? उच्यते-तीर्थ-
 करनात्माकस्य । तद् रूपविशेषजगत्प्रतिपत्तिं परमशुभस्येत्यादि । परमं
 च तत्कर्म च परमशुभं तस्य । कर्म परमशुभमिति चेद् यतस्तस्मि-
 न्बुद्धितेऽस्या असात्वादिकाः प्रकृत्य उचिता अपि न स्वविपाकं वक्तुं
 शक्नुवन्ति अस्मात्, श्रीरूप्यापूरितकुम्भे पिशुनद्वरसन्निभमिति ।
 एवं परमशुभस्य, ममत्वेन इदंकारं ततोऽन्यथात्वात् तेष्वस्तस्य
 ममत्वेन मतिप्रापनं-निर्वातनं ममोन्नयनस्य तत्प्रवचनमतिप्रापन-
 फलं तस्य, तीर्थं तदेव मणिपिठकं सख्या, सम्पन्नार्थमादिभयं वा
 तद् कुर्वन्ति-उपवेशयन्ति ये ते तीर्थकराः, वात् नाययति-करोति
 यत् तत् तीर्थकरनाम तस्य तदेवार्थादिपूजाकरणत्वेनोः क्रिय-
 माणां कर्मोत्पत्तिर्धीयते तस्यानुभावात्, पश्चाद् विपाकादित्यर्थः ।
 अतस्तस्मादनुभावात् यत्कृतं-मतिपादितं तीर्थकृतिः तदेव तीर्थकरम-
 विपादितमर्थवार्तं उत्पन्नमिति वा विनष्टमिति वा ध्रुवमिति वा इत्येवं तद्
 बुद्धित्वा गणधरैः तेषां कितयं विशेषणमुपसिपत्ति-मगवज्जिव्यैरित्वा-
 दिना स्वयं पृथीतस्मिन्नां मिरस्वति । पुनश्च सामान्यपुण्या न ममस्मीति
 वर्धयति-अतिशयमिति । अतिशयाः विधिप्राः वक्तव्यं । यथा-
 “पङ्क पङ्कसपूजा पङ्कसो (ओ ?) पङ्कसस्तं पङ्कसो पङ्कसस्तं” ।
 इत्येवमाद्याः, ते येषां सम्पत्तिं तेऽतिशयवन्तस्त्वैरिति । तथा उत्तमाति-
 शयत्वादिना कुर्वतां निरस्यति, यत् उत्तमा अतिशयाः (बीजकोष्ठोद्भा-
 वित्वा) प्रसादात्तयाः गान्धर्वशिवार्थमतिपादिका बुद्धिः बीजकोष्ठोद्भा-
 वात् सम्पदे तद् सर्वमसौ गृह्णाति न किञ्चित् न कश्चपि किमुपनात्र

मपीत्यर्थः । आभिरुत्तमाः अतिशयवाग्बुद्धिभिः सम्पन्नाः—अन्विता-
स्तैः साधुवृन्दोपदेशनप्रवृत्तैर्गणधारिभिर्वत् दृढं—रचितं तदङ्गप्रविष्टमा-
चारादि भण्यते, अङ्गबाह्य सम्पत्तितनैः कृतमिति तदुच्यते । गणधरा
इन्द्रभूत्यादयः तेषामनन्तरे ये साधवस्तेऽनन्तर्याः शिष्या इत्यर्थः ते
गणधरानन्तर्याः जम्बूनामादयः आदिर्येषां प्रभवादीना ते गणधरानन्त-
र्यादयः, तैरत्यन्तनिर्मलागमैः परमप्रकृष्टा बाह्मतिबुद्धिशक्तयो येषां
तैरिति, वाग्-भाषा—स्पष्टवर्णा—सकलदोषरहिता मतिः, बुद्धिश्चतुर्विधा,
शक्तिः वादलब्ध्यादि । एवंविधैरपि नोज्झितचारित्रैरित्येतदाह—आ-
चार्यैः ज्ञानाद्याचारानुष्ठायिभिरिति । किमर्थं तैस्तत एव प्रवचनादुद्धृत्य
दशवैकालिकादि रचितम् ? उच्यते—अल्पशक्तिनामनुग्रहार्थम् । कस्मा-
दल्पशक्तय इति चेत् ? उच्यते—कालसहननेत्यादि । कालदोषात्
कालस्य दुःपमामिधानस्य स्वभावात् पुरुषा अल्पशक्तयो भवन्ति, सह-
ननच्छेदवर्ति स एवदोषस्तद्वाऽल्पसामर्थ्यम्, आयुः—जीवितं तदल्प यः
सर्वचिर जीवेत् स वर्षश्चतमिति अत एतस्मात् कालादिदोषादल्पशक्त-
यः पुमासो भविष्यन्तीत्येवं मन्यमानैर्गणधरवशजैः सूरिभिः शिष्याणां
अनुग्रहाय—उपकारायाल्पेनैव ग्रन्थेन सुबहुमर्थमूहिष्यन्त इति मन्यमा-
नैर्यत् प्रोक्तं दशवैकालिकादि तदङ्गबाह्यमिति । ”

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीमद् योगेश्वर उवाच ॥
श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

“ अथ श्रुतज्ञानस्य द्विविधत्वादिकं किमुपाधिकृतमित्याशङ्कते—‘गृ-
हीतम्’ इत्यादिना, उत्तरमाह—उच्यते वक्तृविशेषादित्यादि, वक्तारस्तस्य
ग्रन्थराशेर्निबन्धकास्तेषां विशेषो भेदस्तस्माद् द्वैविध्यं द्विभेदता परि-
भाषणीया, यद्भगवद्भिरित्यादेरयं समुदायार्थः । तीर्थकृद्भिरर्थः कथितः
स गणधरैर्गणधरशिष्यादिभिश्च रचित इति गणधरास्तद्वशवर्तिनश्च ये
वक्तारस्तद् भेदाद् द्विविधमिति इदमेव यदुक्तं तैर्भगवद्भिरैश्वर्यादिमद्भिः,

सर्वद्रव्यपयोवान् जानन्ति विज्ञेयतस्तैः सर्वज्ञैः, ताम् पश्यन्ति सामान्य-
 तस्तैः सर्वज्ञैर्मिमांसा, कृपया सायान्यकेष्वस्तेभ्यः परमैः परमविमि-
 पुमां श्रद्धादिनामस्मिन् तेरज्ञैः, कृतकृत्या भवन्ताः कुतोऽर्थं मन-
 रेभ्यः कथयन्तीत्यत्र हेतुपेक्षापामाह—तस्मात्सामान्यातीर्षक्यं तत्समज्ञान-
 अर्थं प्रकाशयन्त्येवेति तेषां स्वभावात् । नहि स्वभावे पर्यनुयोगोऽस्ति
 मास्करमकाशवत्, किमर्थमयपर्यनुयासी भवत् प्रकाशपटीति यन्मानक-
 दात् । नित्ये स्वभावे मास्ति पर्यनुयोगोऽनित्ये तु कृत इति हेतुमन्त्रो-
 यस्त्येष, निवृत्तावधिकार्योत्पत्तिः स्वभावस्य कारणनियम्यत्वात्,
 अत एव “हेतुपूर्ति निषेधो न, स्वातुपाक्यविधिर्न च ॥ स्वभाववर्जना-
 नैवमवधेर्निवतत्वात् ॥” इत्युक्तमकारिकायां स्वभावमात्रावाप्य-
 स्मात्त्रापन्नो बोधोऽद्वितीयो दुषित इत्यसत् आह परमशून्यस्योत्कृष्टस्या-
 त्मनो यस्मिन्मन्त्रवितेऽप्रावाद्या अपि मकृतयो शुभा न स्वविपाकं कृते
 दर्शयितुमर्हं, धीराद्विरिहन्मे विभुमन्दरसविम्बवत् । तथा प्रवचनं
 मुनिं सद्गो वा तमविष्ठापनं फलं यस्य तावत्तस्य, तीर्षकनामकर्मजोऽनु-
 मादाद्विपाकोदयात् । एवं यदुक्तं तीर्षकनिस्तरेवार्थमातं दृष्टित्वा
 गणपरैर्मगपञ्चिभ्यै, ननु स्वयं दृष्टोत्तिष्ठैः अतिशयवन्निर्घटात् यद-
 सहस्रनिर्माणापुत्रकसितविशिष्टश्चतुर्वेदः । तद्यथा मयाना अतिशया
 मतादावया बाम्बायी बुद्धिः बीजकोष्ठादिका तामिः सवधरन्विदैः,
 इदं रचितं तद्वद्विषयं भव्यते । अत्रार्थं ततोर्वाग्निः कृतमिति
 तदुच्यते मनपरा इन्द्रभूवाद्यस्तेषामानन्तर्यं तेषां ते जम्भवाद्यस्ते
 आदिर्घेषां ते ममगाद्यस्तैः, अत्यन्तविपुलमामैरतिनिर्मलपुत्रपुत्रैः,
 परममहेशा वाग्मविक्रमया तेषां तैः आचार्यैः पञ्चविषयापारानु-
 ष्ठापिभिः, कामा द्वागमामिषानः, संहननं चर्चति, आपुरण्यत्री-
 वितम्, तेषां शेषसमापरिणामस्तस्यात्, अरयकीनां होनमामभ्या-
 माय, शिष्याणानुग्रहायान्तेनैव जम्बेन पुत्रपुत्रवर्धयेत्येवमादिमिनी-
 या, यत् मोक्ष प्रवचनादुद्धृत्य दृष्टव्येकाधिकारि, तद्वद्वद्वत् ।”

વાચકવર શ્રી ઉમાસ્વાતિ વિરચિત શ્રી તત્ત્વાર્થભાષ્યના બંને ટીકાકારોને પરમ પ્રામાણિક તરીકે સુખલાલજીએ સ્વીકાર્યા છે, ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગણિવરને તો તેઓ ભાષ્યના છેલ્લામા છેલ્લા અને મોટામા મોટા ટીકાકાર તરીકે સ્વીકારી તેઓ શ્રી ઉપર પૂરતો આધાર રાખી તેઓશ્રીના સળધમા લખે છે કે—

“ ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજય જેવા શાબ્દિક, આલંકારિક, નૈયાયિક અને આગમિક વિષે કોઈ પણ એમ કહેવાનું સાહસ ભાગ્યે જ ડરશે કે તેઓ આલંકારિક શ્રુતપરપરા કરતા કાંઈ નવું જ લખી ગયા છે અથવા તો તેઓને લાક્ષણિક અર્થ કરવાનું સુઝ્યું નહિં ઉપાધ્યાયજી વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય વગેરે અન્ય સમગ્ર આગમ ગ્રંથોના ઉંડા અભ્યાસી હતા અને વળી મલધારી શ્રીહેમચંદ્રની વૃત્તિ પણ તેઓની સામે હતી, તેથી જો તેઓને આસ્પષ્ટનો અર્થ નિર્ણયિતપરક કરવાનું લાગ્યું હોત તો તેઓશ્રી પોતાની શ્રીતત્ત્વાર્થભાષ્યની વૃત્તિમાં તે પ્રમાણે જરૂર કરત, પરંતુ તેમ ન કરતાં જે સીધો અર્થ ક્યો છે તે વાચકશ્રીના ભાષ્ય અને શ્રીસદ્ગુણ ગણિની ટીકાના વિચારનો પોપક છે એમ કયુંલ કરવું જ પડશે. ”

આ રીતિએ સુખલાલજીએ મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગણિવરને પોતાના અભિપ્રાયની સિદ્ધિના હેતુથી પણ પરમ પ્રામાણિક તરીકે સ્વીકાર્યા છે, તેઓએ પણ ઉપર ટાકેલા ઉલ્લેખમા ‘આવશ્યક શ્રુતસ્કંધ અંગબાદની ગણનામા હોવા છતાં તે શ્રી ગણધરદેવોએ રચેલો છે.’ એ શાસ્ત્રસિદ્ધ માન્યતાને સૂચિત કરનારો ઉલ્લેખ નીચે પ્રમાણે કર્યો છે—

“ અઙ્ગવાહ્યં તતોડ્વાગ્મિઃ કૃતમિતિ તદુચ્યતે । ગણધરા ઇન્દ્રમૂત્યાદયસ્તેષામાનન્તર્યં યેષાં તે જમ્બ્વાદયસ્તે આદિર્યેષાં તે પ્રમવાદયસ્તૈઃ, અત્યન્તવિશુદ્ધાગમૈરતિર્નિર્મલસયોપશમૈઃ, પરમપ્રકૃષ્ટા વાગ્મતિશક્તયો યેષાં તૈઃ, આચાર્યૈઃ પશ્ચવિધાચારાનુષ્ઠાયિભિઃ, કાલો દુઃપમાભિધાનઃ, સંહનનં છેદવર્તિ, આયુરલ્પજીવિતમ્, તેષાં દોષસ્થાપરિણામસ્તસ્માત્, અલ્પશક્તીનાં શિષ્યાણામનુગ્રહાયાલ્પેનૈવ ગ્રન્થેન સુવહુમર્થમેતેડ્વગાહન્તામિતીચ્છયા યત્ પ્રોક્ત પ્રવચનાદુદ્ઘૃત્ય દશવૈકાલિકાદિ, તદઙ્ગવાહ્યમ્ । ”

મારંગા—વધુપરેનો પત્રી કયેલા આચાર્યોને જે જાનવાણ સુત સ્થેતું છે તે કહીએ છીએ. ઉદાહરણ આદિ વધુપરો પત્રીના અન્યન્ત વિમુક્ત આગમના ચાતા, અતિ નિર્મલકુશિલસમના ખસાસ, પરમપ્રજ્ઞ નાચી, જુદા અને શક્તિના સ્વામી અને જ મનિષ આચાર્ય પાલક શ્રી જગૃસ્વામી, શ્રી પ્રભવસ્વામી આદિ આચાર્યોને, કલ, સદનન અને આયુષ્યના દેવથી શક્તિદીન કયેલા સિમ્બોના ઉપદેશ મોટે તેજો આપ કંઈદારા યજ્ઞા અર્થે જાનવાણ કરો ' આપ પ્રજાની પ્રજાને પ્રવચનમાંથી ઉદાર કરીને સ્થેતું જે હમ વૈશ્વિક આદિ સુત તે જાનવાણ સુત કહેવાય છે. '

† † † †
દીક્ષાર શ્રી સિદ્ધસેનમણિવરે જણ ઉપર પ્રમાણે કહ્યું છે. આ જેવાં દીક્ષનાં પ્રમાણો ઉપર આધાર રાખી મુજલાલને કરેલી અન્યાયો સર્વથા અસંગત છે એ સ્પષ્ટ જ છે.

હવે એક સેનપ્રજાનો વાત સ્કે છે. સેનપ્રજાનાં તે જાનવાણ અક્ષરમાં જેમ જણાવ્યું છે કે—

“ મદ્વાહુસ્વામિનાઽપ્યસ્મદ્વાન્વૃત્તવર્તુવિષયિસ્ત્વરચનમપરાવ-
સ્પદરપનં જ નિર્પુષ્કિરુપતયા કુવમિતિ યાચાર્યઃ શ્રીમાપારાજ-
હૃતૌ તથેવાપિચારેઽસીતિ ચોપ્યમિતિ । ”

અર્થાત્— આપના અન્વૃત્ત વર્તુવિંશતિસ્તવ અને અપર અપર સ્વકની સ્થના શ્રી ભદ્રનાદુસ્વામિનને નિર્પુષ્કિરુપે કરી છે. ' આપો આપર્થે શ્રી આચાર્યજગૃસ્વામી વૃત્તિમાંથી નીકળે છે.

† † † †
આ સ્થેતે એક પ્રજા મુજલાલ ઉપસ્થિત કરી શકે તેમ છે અને તે એજ છે—

એ સેનપ્રજાનો આચાર્ય ' આયુષ આવરણ નિર્પુષ્કિરુ-
પ જ શ્રી ભદ્રનાદુસ્વામિનને સ્થુ છે. આ પ્રમાણે કહેવાનો હેતુ તે વર્તુવિંશતિસ્તવ અને અપર આવરણ જેમ જાનને સિદ્ધિ મિલ્લ વરીકે શું કામ હાથવ ?

જણ આ પ્રજા નિવાર કરતાં રહી શકે તેમ નથી, કારણ કે હાઈ અધ્યપતિને “ વર્તુવિંશતિસ્તવ શ્રી ભદ્રનાદુસ્વામિનું સ્થેતું છે. ”

આ ખોટી માન્યતાનો નિરાસ કરવાની ખાતર જ ‘ચતુર્વિંશતિસ્તવ’, અને ‘અપર-આવશ્યક’ આ પ્રમાણે સિત્ત સિત્ત ઉત્તેષ કરી તેની નિર્યુક્તિરૂપે રચના શ્રુતકેવલી શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિજીએ કરી છે એમ જણાવવામા આવ્યું છે

આથી વાચનાર સારી રીતિએ સમજી શકશે કે સુખલાલજીએ આપેલા ચારેય પ્રમાણો પૈકી એક પણ પ્રમાણ એવું બલવત્તર નથી કે જેના બળે સુખલાલજી પોતાની ‘ તે (આવશ્યક) ગણધર સિત્ત-કૃત હોવાનાં એકથી વધારે સ્પષ્ટ પ્રમાણો મળે છે ” આ બીજી માન્યતાનું પ્રામાણિકપણે સમર્થન કરી શકે પ્રત્યુત સુખલાલજીએ આપેલા પ્રમાણો તો તેમની “ સપૂર્ણ આવશ્યક કે જે આવશ્યક ઉપર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિની નિર્યુક્તિ મળે છે તે ગણધરકૃત જ છે એ મતલબનું કોઈ સ્પષ્ટ પ્રમાણ જ મળતું નથી ” આ પ્રથમ માન્યતાનો ગર્ભિતપણે વિરોધ કરે છે અને ઉપર બતાવેલા સઘળા પ્રમાણોનું નિરીક્ષણ કર્યા પછી તો એ ચારેય પ્રમાણો “ આવશ્યક-શ્રુતસ્કંધના અર્થથી પ્રણેતા શ્રી તીર્થકરદેવ અને સૂત્રથી રચનાર શ્રી ગણધરદેવ છે ” આ શાસ્ત્રીય સત્યનું જ સમર્થન કરે છે.

છેવટે સુખલાલજીએ પોતાના અભિપ્રાયની મિદ્ધિ અર્થે ભાષ્ય-કાર ભગવાન શ્રી જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણજીની પપ૦ મી ભાષ્યની ગાથા અને તેના ઉપરની મલધારગૃહીય શ્રી હેમચદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજની ટીકા, પોતાના તેની ઉપરના વિવેચન સાથે નીચેની રીતિએ રજૂ કરી છે—

“ ગણહર-થેરકથ વા આણસા મુક્ક વાગરણઓ વા ।

ધુવ-ચલ-વિસેસઓ વા અંગા-ળંગેસુ નાણત્તં ॥ ”

“ વિશેષાવશ્યક સૂત્ર—ગા૦ ૫૫૦ । ”

વ્યાખ્યા—“અદ્વાનન્નમ્પ્રવિષ્ટશ્રુતયોરિદં નાનાત્વમેતદ્ મેદકારણં । ક્તિમ્?,
 इत्याह—गणधरा गौतमस्वाम्यादयः, तत्कृत श्रुतं द्वादशाङ्गरूपमङ्गमविष्ट-
 मुच्यते । स्थविरास्तु भद्रबाहुस्वाम्यादयः, तत्कृत श्रुतमावश्यकनिर्णय-”

दिकमनत्रमविष्टं—आज्ञापयमुच्यते । अथवा वारणवं गणपरपूएस्व तीर्थं
 रस्य सीवन्मी य आदेशा प्रतिवचनमुत्पाद—व्यय—धौम्यवाचक पद
 यमित्यर्थः, तस्मात् यत् निष्पन्नं तद्विषयविष्टं द्वादशाहमेव, सुररु सुररु
 क्यममपूर्यते च यत् व्याकरणमर्थप्रतिपादनं, तस्मात् निष्पन्नमज्ञाप
 यमिधीयते, तत्वात्म्यकारिकम् । वा अज्ञोऽज्ञाज्ञविष्टे पूर्वोक्त
 मेवकारणादन्यत्त्वमुच्यते । तृतीयमेवकारणमाह—“ ध्रुव—यत् निते
 सजो व चि ' ध्रुव' सर्वतीर्थकारतीर्थेषु नियतं निश्चयमात्रं मुच्यते
 विष्टमुच्यते द्वादशाहमिति । यत् पुनश्चक्यमनियतमात्रं कत् कन्दुल
 वैकाचिकमकरणादिभुक्तमज्ञापयम् । वा अज्ञोऽपि मेवकार
 णात्परत्वमुच्यते, इदमुक्तं भवति—गणपरकृतं, पदमप्यज्ञास्यतीर्थकृत-
 देशनिष्पन्नं, ध्रुवं च यत्पुनः तद्विषयविष्टमुच्यते, तच्च द्वादशाहोक्त-
 मेव । यत्पुनः स्पष्टिरकृतं, मुक्तकार्यामिधानं, चर्कं च तद्विषयक-
 कीर्णविष्टमुच्यते इति । ”

x

x

x

x

“ अथ एतत्तु जगद्विष्टं जने जगत्पदं जगत्तु जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं
 निवेष्टा रक्षितं कृतं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं
 जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं

“ [अ] एतत्तु जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं
 जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं
 जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं

“ [अ] एतत्तु जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं
 जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं
 जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं जगत्पदं

“ [ગ] ત્રીજી વ્યાખ્યામાં દરેક તીર્થંકરના તીર્થમાં અવસ્યભાવી તરીકે બતાવીને જ અગપ્રવિષ્ટ કહેવામાં આવ્યું છે અને દરેક તીર્થમાં નિયમથી ન હોનાર શ્રુતને અગબાદ તરીકે ઓળખાવી તેના ઉદાહરણમાં તન્દુલ-વૈકાલિક આદિને મૂક્યું છે.

“ પહેલી વ્યાખ્યાના ઉદાહરણમાં શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી આદિ અને આવશ્યક નિર્ચુકિત આદિ એ બે પદો ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે, જ્યાં સુધી સપૂર્ણ આવશ્યક સૂત્ર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીકૃત છે એ મતલબનું સાધક પ્રમાણ ન મળે ત્યાં સુધી આવશ્યક નિર્ચુકિત એ સામાસિક પદનો દ્વન્દ્વ સમાસને બદલે સામા પદને અનુકૂળ એવો તત્પરૂપ સમાસ જ લેવો જોઈએ, અને એ સમાસ લેતાં તેનો અર્થ એટલો જ થાય કે આવશ્યક નિર્ચુકિત વગેરે જે શ્રુત શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી વગેરેનું બનાવેલું છે તેને અગબાદ સમજવું, નિર્ચુકિત શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીની હોવાની પ્રસિદ્ધિ આબાલવૃદ્ધ પર્યંત જાણીતી છે તેથીજ તેનું ઉદાહરણ આપ્યું છે આ પ્રથમ વ્યાખ્યાના ઉદાહરણ ઉપરથી મૂળ આવશ્યક સૂત્રના કર્તા વિષે કહો જ પ્રકાશ પડતો નથી. બીજી વ્યાખ્યામાં અગબાદના ઉદાહરણ તરીકે આવશ્યકને મુખ્યપણે મૂકેલું છે, અને એને છુટાછવાયા કે પ્રશ્ન વિનાના જ ભગવાનના ઉપદેશ ઉપરથી રચાયેલું કહેવામાં આવ્યું છે ત્યાં સુધી ગણધરને આવશ્યકના કર્તા તરીકે અસદ્વિધપણે સાબીત કરતો પ્રાચીન ઉલ્લેખ મળી ન આવે ત્યાં સુધી આવશ્યક સૂત્રને અર્થરૂપે શ્રી તીર્થંકર દ્વિતી માનવા છતાં તેને શબ્દરૂપે ગણધરકૃત કેમ માની શકાય ? અને વળી બ્યારે ઉલટા અનેક વિરોધી પ્રમાણો આવશ્યક સૂત્રને ગણધરભિન્ન આચાર્ય-પ્રણીત બતાવનારા મળતાં હોય ત્યારે એમ માનવું એ તો સ્પષ્ટ પ્રમાણોની અવમાનના કરવા જેવું થાય અલબત્ત, સ્થવિર શબ્દ ગણધરને પણ લાગુ પડે છે, પણ તેથી આવશ્યક સૂત્ર ગણધરકૃત જ છે એમ કાંઈ દ્વિતી થતું નથી મલધારીશ્રીની દીકાના ઉલ્લેખ ઉપરથી (તત્ત્વાર્થ ભાષ્ય આદિના ઉલ્લેખોને ધ્યાનમાં લઈ) અર્થ કાઢવા જઈએ તો સરસપણે એટલો જ અર્થ નીકળી શકે કે વગર પ્રશ્ને જ તીર્થંકરના ઉપદેશ ઉપરથી રચાયેલ જે આવશ્યક વગેરે શ્રુત તે અગબાદ આટલો અર્થ આવશ્યકના કર્તા તરીકે કોઈ વ્યક્તિને નિર્ણય કરવા બસ નથી તેવા નિર્ણય માટે તો વિવાદમસ્ત સ્થળમાં સ્પષ્ટ પ્રમાણો જોઈએ જે તત્ત્વાર્થભાષ્ય આદિના ઉપર ટીકલા ચાર સ્પષ્ટ પ્રમાણો આપણી સામે ન હોત તો મલધારીશ્રીની દીકાને અધ્યાહારવાળો ઉલ્લેખ ગણધરને આવશ્યકના કર્તા તરીકે મનાવવા આપણને લલચાવત ત્રીજી વ્યાખ્યા અને તેનાં ટાંકલ ઉદાહરણ આપણને પ્રસ્તુત ચર્ચામાં કાંઈ ઉપયોગી નથી, તેથી

તે પર વિચાર કર્યો એ જાણતો છે એકરૂ ઉપર જાયેલ મલખારીથી
હેમચંદ્રી દીક્ષા જાણતોને જ્યુધિરજીત સંખીત કર્યા મોઢાં સ્પષ્ટ પુરાવો પો
પામ્યા નથી, તેથી પણ નિર્ણયિત, તેજુ જાણ અને મલખારીથીજીત દીક્ષા એ
નખાં તરવાર જાણ જાણિયા પ્રથમ દીક્ષા ઉભેજોને સવારી નરે એ રતિજ
પ્રાપ્તિનાં નોંધે.

હરોઈ વાંચકને જોમ હાજ્યા વિના નહિ રહે કે— સુખલા
હાજીએ એ પોતાના જાણિયાવની શિલ્પિ માટે જાણી ન
જાણ્યા હોત તે જાણ્યકાર લગવાનું શી જિનમદ્રજનિષ્ઠ
મામમણીની એ પપ મી જાણ્યા અને તેના ઉપરની
મલખારી શી હેમચંદ્રસુદીધરજીની સ્પષ્ટ દીક્ષાનું જાણ્યકાર
ઠવાં પછી એ જાણિયું વિવેચન કર્યું છે તે ન કરી શકેલ '
મરજી—

જોઈ જાણ્યામાં એ જ્યુધિરજીત તે જાણ્યકાર અને સ્વનિ
જીત તે જાણ્યામાં જાણ્યકાર જાણ્યકાર અને ઉદાહરણમાં જાણ્યામાં
તરીકે સ્પષ્ટ રીતિએ જાણ્યકાર નિર્ણયિતને જ જાણ્યકાર મૂકી.

શીલ જાણ્યામાં—' શી જ્યુધિરજીત પ્રસોવા ઉતરતો શી
લીલીકરેવજીત ઉપરેવાવેલ ઉત્પાદ, જાણ અને પ્રોજી ' રૂપ ત્રિપ્તી ઉપ
જી સ્વાવેલ એ જીત તે જાણ્યકાર અને વિના પ્રજો શી લીલીકર
રેવેલો કરેલ જર્જ પ્રતિપાદન ઉપરથી સ્વાવેલ એ જીત તે જાણ્યામાં
જા પ્રજારતું જાણ્યકાર જાણ્યામાં જાણ્યામાં ઉદાહરણમાં જાણ્યકાર તરીકે
શી જાણ્યકાર—સુખ ને મૂક્યું.

શીલ જાણ્યામાં— જર્જ લીલીકરેવજીત લીલીકર જાણ્યકાર હો
વાઈ એ જીત તે જાણ્યકાર અને જર્જ લીલીકરેવજીત લીલીકર નિવજી
નહિ હોવાઈ એ જીત તે જાણ્યામાં જાણ્યકાર જાણ્યકાર તેમાં
જાણ્યામાં જીતના ઉદાહરણ તરીકે તદુલ્લેખલિત જાણ્યામાં મૂક્યું છે

જા પ્રજીવ જાણ્યામાં દ્વારા મલખારી શી હેમચંદ્રસુદી
ધરજી મલખારી તે જોજી જાણિત કરે છે કે જાણ્યકાર
જીતરૂઠે શી જ્યુધિરજીતને જ રહેલો છે

પહેલી વ્યાખ્યામાં શ્રુતકેવલી ભગવાન્ શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિભ્ય
આદિ સ્થવિરોએ રચેલ અગબાહ્ય શ્રુતના ઉદાહરણ તરીકે આવશ્યક
નિર્ચુક્તિ આદિને મૂકી મલધારી મહારાજ એજ જણાવે છે કે—

‘ શ્રી આવશ્યકસૂત્ર અગબાહ્ય પણ છે અને સ્થવિરકૃત
પણ છે છતાં તે કોઈ અન્ય સ્થવિરકૃત નહિ પણ સ્થવિર-
વિશેષણથી વિશિષ્ટ એવા શ્રી ગણધરદેવથીજ રચાયેલું છે,
અને એજ કારણે ‘ આવશ્યકનિર્ચુક્તિ ’ આ પદ તત્પુરૂષ
સમાસથી જ સમસ્ત છે ’

આ સત્યની સામે સુખલાલભાઈ એમ કહેવા માગે છે કે—

“ જ્યાં સુધી સપૂર્ણ આવશ્યક સૂત્ર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીકૃત છે એ મત-
લખતુ સાધક પ્રમાણ ન મળે ત્યાંસુધી આવશ્યક નિર્ચુક્તિ એ સામાસિક પદનો
બંધ સમાસને બદલે સામા પક્ષને અનુકૂળ એવો તત્પુરૂષ સમાસ જ લેવો
જોઈએ, ”

પરંતુ સુખલાલભાઈની એ વક્રોક્તિ એક ક્ષણ પણ ટકી શકે તેમ નથી.
કારણ કે ‘ આવશ્યક-નિર્ચુક્તિ ’ આ સામાસિક પદના લખનારા મલ-
ધારી મહારાજ પોતે તો સ્પષ્ટ અક્ષરોમાં જણાવે છે કે—

‘ સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ, વદન, પ્રતિક્રમણ, કાચો-
ત્સર્ગ અને પ્રત્યાખ્યાન ’ આ છ અધ્યયન સ્વરૂપ શ્રી આવ-
શ્યક સૂત્રની રચના શ્રી ગણધરદેવોએ કરી છે અને તેની
નિર્ચુક્તિ ચૌદ પૂર્વાના ધરનાર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિભ્યએ
કરી છે.

‘ આવશ્યકનું એક પણ સૂત્ર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિભ્યએ રચ્યું
છે ’ એવું એક પણ પ્રમાણ સુખલાલભાઈ પાસે મોળુદ નથી એ
દશામાં સુખલાલભાઈ કઈ ન્યાયબુદ્ધિના બળે જનતા સમક્ષ એમ બતા-
વવા મથી રહ્યા છે કે—

‘ મલધારી શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરભાઈ મહારાજએ પહેલી વ્યાખ્યામાં અગ-
બાહ્યના ઉદાહરણ તરીકે મૂકેલા ‘ આવશ્યકનિર્ચુક્તિ ’ આ સામાસિક પદનો
બંધ સમાસ કરી શકાય તેમ છે પણ કેવળ મામા પક્ષની અનુકૂળતા ખાતર
તત્પુરૂષકરવો જોઈએ ’

હું બચેમાં જાયલા શબ્દોના જર્થો મંગલરોના જલિયાનો
જનુપસ્થા કરવાનું મુખશાબલને કળુલ નથી ? અને એ કળુલ જ
કેવર તે જાણી મનઃકલિષ્ઠ લાંબી લાંબી વિચારશુભ્ધે કરવા મહાર
જાયેલા તે, સ્પષ્ટ જાણેમાં લગાવેલી હકીકતોને ઇતિહાસપૂર્વક લક્ષ્ય
નથી લેતા ? અને એ તેઓ જોઈ જોઈ હકીકતને લક્ષ્યમાં લીધા જ
છી જ ચાલ ૧૧૭ છે તે પુનઃક્રિયા રોપને બેઠીને પગ ફુંકું ફુંકું
શી વિરોધાવરણ જાણ્યું ઉપર 'સિદ્ધાંતિ' તામની મૂલ
સ્વરૂપી સદ્ગુણવર્મા જ પ્રકાશી શી હેમચંદ્રસૂરીપરણ પ્રકાશને
સ્પષ્ટ જાણેમાં લાગેલી—

“ હા જરણકરજકિશાસ્ત્રસ્તવમુલકસ્ય સામાયિકાદિપ-
દમ્યવનાત્પદમુવસન્નપ્રકાશમાયમ્નઃ રાતરર્થસ્તીર્થકરેઃ, સુવત્સ
મમર્થેર્થિરુચિસ્ત્વ । અસ્ય જાતીય ગમ્યોરર્થકાં સમસ્તાપુ-ધાવક-
ર્થસ્ય નિવોપ્યોમિતાં જ વિશાય સ્વર્થપૂર્વપરેય શ્રીમદ્ગદ્યાહુસ્તા-
મિનૈવકુપ્યાક્યાનક્યા—“ જામિનિરોહિજનાનં મુપમાનં ચેવ ઓરિ
નાનં જ ” સ્વાદિ મસિદ્ગમ્યક્યા નિર્વૃત્તિ કયા । ”

આ હકીકત હું તેઓ પોતાના અનુભવમાં નથી લઈ રાખ્યા ?
અને એ લઈ રાખ્યા છે તે જાણી તેઓ શા જાણે જાયલા તે જાણ
કરે કહેતા મહાર જાણ્યા છે કે—

“ આ પ્રથમ જાણના ઉદાહરણ ઉપરથી ચૂલ જાણના હાલ કાં
નિવે કોઈ જ પ્રકાર પાડે નથી । ”

મરણ કે અત્ય નિવૃત્તિવિધી પરિચિત મનેહો વિચારે તે નિ ઠ
કળે નિહાળી રાકે છે કે—

પ્રથમ જાણના ઉદાહરણ ઉપરથી ચૂલ જાણના સુવના
કર્તા શી વચ્ચુંકરેલો જ છે આ ચાલ જાણી જ સુસ્વાથી પ્રમ-
સિત જાય છે.

નર્મસુતિદાર જાણાર્થેવ શીમદ્ જાણારેવસૂરીપરણ પ્રકા
શાલ્ય પગ્ગ હરમાને છે કે—

“પ્રવચનપુરુષસ્વાદ્વાનીવાદ્વાનિ તેષુ પ્રવિષ્ટં-તદભ્યન્તરં તત્ત્વ-
રૂપમિત્યર્થઃ, તદ્ગ ગણધરકૃતં-‘ઉપન્નેદ વે’ત્યાદિ માતૃકાપદત્રયપ્રભવં વા
ધ્રુવશ્રુતં વા આચારાદિ, યત્પુનઃ સ્થવિરકૃતં માતૃકાપદત્રયવ્યતિરિક્ત-
વ્યાકરણનિવદ્ધમધ્રુવશ્રુત મોત્તરાધ્યયનાદિ તદક્ષવાગમિતિ ।”

આરાંગ—પ્રવચન રૂપ પુરુષના અગરૂપ ને આચારાંગ આદિ
અગત્ય તે ગણધરકૃત છે,—‘ઉપન્નેદ વા, વિગમેદ વા, ધ્રુવેદ વા’-
આ ત્રણ માતૃકાપદથી ઉત્પન્ન થયેલું છે અને ધ્રુવ છે. વળી ને શ્રી
ઉત્તરાધ્યયનાદિ અગબાદ્ય શ્રુત છે તે સ્થવિરકૃત છે, ત્રણ માતૃકાપદથી
સિદ્ધ વ્યાકરણ-અર્થપ્રતિપાદનના આધારે રચેલું છે અને અધ્રુવ
શ્રુત છે.

x x x x

સાગવાન શ્રી અભયદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજે કરેલા ઉપરના ઉ-
લ્લેખ ઉપરથી પણ એજ સિદ્ધ થાય છે કે શ્રી આવશ્યક સૂત્ર અ-
ગબાદ્ય હોવા છતાં તે ગણધરકૃત નથી એમ નથી-અર્થાત્ ગણધર-
કૃત છે.

આ સ્થળે સુખલાલજી જરૂર આ પ્રશ્ન કરવા લલચાશે કે—
અગબાદ્યના ઉદાહરણમાં મૂકેલા ‘ઉત્તરાધ્યયનાદિ’ આ પદમા
રહેલા આદિ શબ્દથી ‘શ્રી આવશ્યક-સૂત્ર’ નું અહણ કેમ ન
થઈ શકે ?

પણ એ તેમનો પ્રશ્ન આગમના જ્ઞાતાઓ પાસે તાહન નકામો
છે માટે એ ઉપરનો પ્રશ્ન કરવા પડેલાં તેમણે નીચેની વસ્તુસ્થિતિ
ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે

આપણે ઉપર નવાંગવૃત્તિકાર આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ અભયદેવસૂરીશ્વરજી
મહારાજે કરેલા ને ઉલ્લેખ જોયો તે ઉલ્લેખ તે મહર્ષિએ ‘સ્થાનાંગ’
નામનું ત્રીજું અગસૂત્ર-કે ને શ્રી ગણધરદેવનું જ રચેલું છે એમ સુખ-
લાલજીને પણ ઇચ્છાયે કે અનીચ્છાયે હવે તો કળુંદ જ ચાખું પડે
તેમ છે-તેની વૃત્તિમા કયો છે અને તે શ્રી ‘સ્થાનાંગ’ નામના
અગસૂત્રમા અગબાદ્ય શ્રુતને જે પ્રકારે બહેષ્યામા આપ્યું છે, એક

આવશ્યક અને ખીજી આવશ્યકથી અતિરિક્ત એટલે શી ઉતાવળ સૂત્રની મધુના શી આવશ્યકથી અતિરિક્તમાં કરવામાં ?
 ૥ એથી હજારાણ્યવનાદિ આ પદમાં રહેલા આદિ શ્રોતેજ સૂત્રો લઈ શકાય કે જે સૂત્રોની મધુના શી આવશ્યકથી અતિરિક્ત તરીકે કરવામાં આવી હોય, અર્થાત્ હજારાણ્યવનાદિ પદમાં રહેલા આદિ શ્રોતેજ શી આવશ્યકસૂત્રને તેા તેમજ સૂત્રો લઈ જ ન શકાય.

આથી આપણે તેા વધુમાં જોય રહેલા જુદા પેશાર જીએ શાસનની મર્મશાળા આધારે જેમ કુલોત્તેજી લગભગ્ શી લગભગ્ની મહારાજાએ શી આવશ્યકસૂત્રને વીર્યકરક્રિયા અને અત્યંત તરીકે કર્યાં હતું તેમ મુનિહિવાજીની શી હસ્તિપ્રસૂરીપ્રસૂત કરાજાએ અને સમર્થ ટીકાકાર મહર્ષિ આચાર્યદેવ શી મહાર્જિ મહારાજાએ જુદા કુલોત્તેજી લગભગ્ શી લગભગ્દુર્યામિલના વાતુધાર શી આવશ્યકસૂત્રને વીર્યકરક્રિયા અને અત્યંતરસિદ્ધિ કર્યાં હતું, તથા મહાર્જિમહર્ષિ આચાર્યદેવ શીમહર્ષિમહાર્જિમહાર્જિ મહારાજાએ જુદા જીતિએ વર્ણવ્યું, તત્કાલેજાજાના ટીકા તરીકે શી સિદ્ધિસેનમહર્ષિવર તથા ન્યાયાચાર્ય મહાર્જિમહાર્જિમહાર્જિ મહાર્જિમહાર્જિ મહર્ષિવર જુદા જીતિએ મુલ્યવતું તેજ શી નર્મગીતુચિત્તાર લગભગ્ શી અલ્લવરેવસૂરીપ્રસૂત મહારાજાએ જાળવણના ઉપકરણમાં 'હજારાણ્યવનાદિ' આ પદ મૂકીને આવશ્યક સૂત્રને વીર્યકરક્રિયા અને અત્યંતરસિદ્ધિ તરીકે જ કર્યું છે.

જુદા મુખલાલના આ પ્રશ્નને જો મક્ક કરવા અવશ્યક લગભગ્ કે જેમ કુલના ૧-એક જ મહર્ષિ અને ૨-જીએ જાત માર્ગિ જાળવણના આમ જે સેક પાઠનામાં આવ્યા છે તે રીતિએ જાળવણ-જાળવણના ૧-એક આવશ્યક અને ૨-જીએ આવશ્યક તિરિક્ત, આ પ્રમાણેના સેક કર્યા કરવામાં આવ્યા છે ?

ઉત્તરમાં આપણે તેમની બાલકને સમજાવી રેવાના મુલ્યવતું રાખાણે જાળવી રેતું જોયે છે-શી જાળવણ નામના જીવ જાળવણ

સૂત્રમાં ઊભા સ્થાનના પહેલા ઉદેશના બાવીસમા સૂત્રમાં એ લેણીએ પ્રમાણે વર્ણવ્યા છે—

“ અંગચાહિરે દૃષ્ટિદે પં૦ ત૦—આવસ્સણ ચેવ આવસ્સ-
યવરિસે ચેવ ૨૨ । ”

સારાગ—“ અંગબાહ્ય શુન બે પ્રકારે પ્રકૃત્યું છે અને તે આ પ્રમાણે— ‘ જોડ આવશ્યક અને ઊભું આવશ્યક-
વ્યતિરિક્ત ’

+ + + +
શ્રી નંદીસૂત્રમાં પણ ઉપરની જ રીતિએ અંગબાહ્ય શ્રતને બે પ્રકારે વર્ણવ્યું છે.

આ વાતની વધુ સ્પષ્ટતા માટે આપણે મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ વિનયવિનયજી ગણિવરે લોકપ્રકાશમાં આ વિષયને અંગે કરેલું વિ-
વેચન ખામ જોવા જેવું છે.

મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ વિનયવિનયજી ગણિવર પોતાના ‘ લો-
કપ્રકાશ ’ નામના ગ્રંથમાં દ્રવ્યલોકના ત્રીજા સર્ગમાં આ વિષયનું
વિવેચન કરતા લખે છે કે—

“ સમ્યક્શ્રુતં જિનપ્રોક્તં, ભવેદાવશ્યકાદિકમ્ ।

તથા મિઠ્ઠાશ્રુતમપિ, સ્યાત્સમ્યગ્દકૂપરિગ્રહાત્ ॥ ૮૭ ॥

આવશ્યકં તદપર-મિતિ સમ્યક્શ્રુત ઢિધા ।

પોઢા ચાવશ્યક તત્ર, સામાયિકાદિભેદતઃ ॥ ૮૮ ॥

તથાહિ-સામાહ્યં ચત્તવીસત્થઓ વંદણયં

પઢિક્કમણં કાઝમ્સગ્ગો પચ્ચક્ખાણં ઢિતિ ।

આવશ્યકેતરચ્છાઢ્ઢા-નજ્ઞાત્મકતથા ઢિધા ।

અઢ્ઢાન્યેકાદજ ઢટ્ટિ-વાદચ્છાઢ્ઢાત્મકં ભવેત્ ॥ ૮૯ ॥

આચારાઢ્ઢ સૂત્રકૃતં, સ્થાનાઢ્ઢં સમવાયયુગ્ ।

પચ્ચમં ભગવત્પઢ્ઢં, જ્ઞાતાયર્મકથાપિ ચ ॥ ૯૦ ॥

ઉપાસકાન્તકૃદનુ-ત્તરોપપાતિકાદ શાઃ ।

પ્રમથ્યાકરણં ચૈવ, વિપાક સુતમેષ ચ ॥ ૯૧ ॥
 પરિકર્મ ૧ સુષ ૨ પૂર્વાનુયોગ ૩ પૂર્વગત ૪ પૂર્વિકાઃ પચ ॥
 સુર્વદષ્ટિવાદમેવા, પૂર્વાણિ ચતુર્દશાપિ પૂર્વગતે ॥ ૯૨ ॥

વાનિ પૈવમ્—

અત્યાદ્યુચ્યમાયણીયમથ ચીર્યત પ્રવાદં સ્પાત ।
 અસ્તેજ્ઞાનાત્સત્યાત્તદાત્મનાઃ કમળમ્ પરમ્ ॥ ૯૩ ॥
 પ્રત્યાઘપામેં વિદ્યાપ્રવાદકમ્પાણનામધેયે ચ ।
 પ્રાણાધાય ચ ક્રિયાવિશાલમથ લોકપિન્દુસારમિતિ ॥ ૯૪ ॥
 દષ્ટિવાદઃ પચપાઞ્ય-મદ્દે શ્રાવણસુષ્પતે ।
 ઉપાદ્યસૂક્ષ્મવાપિ, સ્વાદનદ્વાત્મકં ચ તત્ ॥ ૯૫ ॥

એવં ચ—

પદુક્કમર્પતોર્ઙ્ગિણિ, સંદર્ભ સૂતતઃ યત્ ।
 મહાધીભિર્ગણધરે-સત્સ્વાદ્યાત્મકં સુતઃ ॥ ૯૬ ॥
 તતો ગણધરાણાં યત્-પારમ્યપર્ણસવાહ્મયેઃ ।
 શિષ્યપ્રશિષ્યૈરાચાર્યે, પ્રાત્પચાક્રમતિશક્તિભિઃ ॥ ૯૭ ॥
 કાલસંહનનાપુરોષા-દસ્પશાકિષીસ્પષામ્ ।
 અનુપદ્ધાય સંદર્ભે, તદનદ્વાત્મકં સુતે ॥ ૯૮ ॥

અર્થાત્—આ બાર શ્લોક પછીના ૮૭ માં શ્લોકમાં અમ્બકુલદું
 સ્વરૂપ દર્શાવતાં— શ્રી વિનેશ્વરદેવેએ કહેલું બાવરવક્રદિકૃત સમ્બકુલ
 કે અને અમ્બકુલિના અબીકાર કરવાથી મિલ્યા કુલ થયું સમ્બકુલ
 થાય છે. આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, ૮૮ માં શ્લોકમાં ૮
 અમ્બકુલને '૧-એક બાવરવક્ર અને ૧-બીજું બાવરવક્રેતર આ
 રીતેએ એ વિભાગમાં બેબીને સામાવિકરિ લેઈથી બાવરવક્ર સુર
 ૭ પ્રકારે છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે તે પછી બાવરવક્ર સૂચના
 ૭ લેઈનેના નામનિર્દેશ કરી ૮૯ માં શ્લોકમાં— બાવરવક્રેતર કુલ અ
 મ્બકુલ અને અનઅમ્બકુલ એમ બે પ્રકારનું છે તથા અમ પદ્ય બાર

પ્રકારે છે' એમ નિરૂપ્યું છે ૯૦ અને ૯૧ માં શ્લોકમા અગ્ની-
આર અગ્નીના નામોની નોંધ છે, ૯૨ માં શ્લોકમા 'દ્રષ્ટિવાદ નામના
બારમા અંગના પાંચ લેહો અને એ પાંચ લેહો પૈકીના 'પૂર્વગત'
નામના ચોથા લેહમાં ચૌદે પૂર્વો છે' એમ સુચવ્યું છે. ૯૩
અને ૯૪ માં શ્લોકમા ચૌદે પૂર્વના નામ દર્શાવ્યા છે, ૯૫ માં શ્લો-
કમા એમ સૂચવ્યું છે કે 'પાંચ પ્રકારનો દ્રષ્ટિવાદ એ બારમું અંગ છે
અને ઉપાગ આદિ જે સૂત્રો તે અનગાત્મક શ્રુત છે.' આ પછી
૯૬, ૯૭ અને ૯૮ એમ ત્રણે શ્લોકોદ્વારા એ અગશ્રુત અને અન-
ગતના કર્તાનું નિરૂપણ કર્યું છે

+   +   +   +

વધુ સ્પષ્ટતા ખાતર એ બારે શ્લોકોનો સારરૂપ અર્થ આપણે
લેખીએ—

૯૭-શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રરૂપેલુ આવશ્યક આદિશ્રુત અને સમ્યક્-
દ્રષ્ટિએ અગ્નીકાર કરેલુ મિથ્યાશ્રુત પણ સમ્યક્શ્રુત છે.

૯૮-સમ્યક્શ્રુતના બે પ્રકાર છે, એક-શ્રી આવશ્યક અને બીજો
આવશ્યકેતર-આવશ્યકશ્રી સિન્ન આ બે પ્રકાર પૈકીના પ્રથમ
પ્રકારરૂપ આવશ્યક સામાયિકાદિ લેહથી છ પ્રકારનું છે.

તે છએ લેહનાં નામો નીચે પ્રમાણે—

૧-સામાયિક, ૨-ચતુર્વિંશતિસ્તવ, ૩-વદનક, ૪-પ્રતિકમણ,
૫-કાયોત્સર્ગ અને ૬-પચ્ચબાણ

૯૯-આવશ્યકેતર-આવશ્યક સિન્ન શ્રુતના બે પ્રકાર, એક-અગશ્રુત
અને બીજો અનંગશ્રુત, તેમાં અગશ્રુતના બાર લેહ-૧૧
અગ્નીઆર અગ અને ૧-દ્રષ્ટિવાદ.

૯૦-૯૧-૧ આચારાગ, ૨-સૂત્રકૃતાગ, ૩-સ્થાનાંગ, ૪-સમવાયાંગ,
૫-ભગવતીજી, ૬-જ્ઞાતાધર્મકથા, ૭-ઉપામકદશાગ, ૮
-અતકૃદ્દશાગ, ૯-અનુત્તરોપપાતિકદશાગ, ૧૦-પ્રેક્ષ-
વ્યાકરણ અને ૧૧-વિપાકશ્રુત.

૯૨- બારમું અગ દ્રષ્ટિવાદ, તેના પાંચ લેહ—

૧-પરિકર્મ, ૨-સૂત્ર, ૩-પૂર્વાનુયોગ, ૪-પૂર્વગત અને ૫-ચૂલિકા.
ચૌદે પૂર્વો દ્રષ્ટિવાદ નામના બારમા અંગના ઉપર દર્શાવેલા

प्रभस्याकर्णं चैव, विपाकमुतमेव च ॥ ९१ ॥

परिकर्म १ सूत्र २ पूर्वाभ्युपग ३ पूर्वगत ४ वृत्तिकाः पञ्च
स्पृष्टिबादमेवा, पूर्वाणि चतुर्दशाणि पूर्वगते ॥ ९२ ॥

तानि चैवम्—

उत्पादपूर्वमप्रापणीयमथ वीर्यतः प्रवादं स्यात् ।

अस्तेजानात्सत्त्वात्तदात्मनः कमणश्च परम् ॥ ९३ ॥

प्रत्याक्ष्यानं विद्याप्रवादकस्याप्यनामयेये च ।

प्राणावायं च क्रियाविद्यालमय लोकचिन्दुसारमिति ॥ ९४ ॥

दृष्टिबादः पञ्चपाञ्च-मई द्वादशमुच्यते ।

उपाङ्गमूलसूत्रादि, स्यादमन्त्रात्मकं च तत् ॥ ९५ ॥

एवं च—

यदुक्तमथतोऽर्द्धश्लिः, संख्यं सूत्रतश्च यत् ।

महापीमिर्गणपरे-स्तत्त्वाद्वात्मकं सुतम् ॥ ९६ ॥

ततां गणपराणां यत्-पारम्पर्यास्तवाहमपेः ।

शिष्यप्रशिष्यराचार्यैः, प्राग्यबाह्ममतिशक्तिभिः ॥ ९७ ॥

कालसंज्ञनमापुर्वापा-दल्पशक्तिपीरुशाम् ।

अनुग्रहाय संख्यं, तदमन्त्रात्मकं सुतं ॥ ९८ ॥

अर्थात्—आ नार 'श्लोक' पिडीया ८७ आ 'श्लोक' सन्भारमुत्त-
स्वार्थ इत्यर्थः—'श्री' निनेश्वरदेवादेः कहेतुं आनरवर्गद्विभुत सन्भारमुत्त-
ते अने सन्भारद्विभुत आनीकार करवापी भिन्ना मुत्त यत् सन्भारमुत्त-
याव ति आ प्रभादे कहेतामां आभ्यु ते, ८८ आ 'श्लोक' स-
न्भारमुत्तने १-जेठे आनरवर्ग अने २-जीन्तु आनरवर्गदे' आ-
रितिमे ये विद्याप्रभां कहेपीने साभाविप्रति सोऽपी आनरवर्ग सू-
७ प्रभादे ते जेम कहेतामां आभ्यु ते ते यही आनरवर्ग सन्भ-
७ वेदोनेः आभनिर्देश करी ८२ आ 'श्लोक'— आनरवर्गदे मुत्त अ-
मन्त्र अने अनभ्यप जेम ये प्रभादे ते तथा अने पम् ना-

આજ વાત આપણને ઉપરોક્ત મહર્ષિના સમકાલીન જ નહિ પણ સહાધ્યાયી મહર્ષિ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશો-વિજયજીગણિપુગવે શ્રી તત્ત્વાર્થભાષ્યની ટીકામાં કહી છે, તેજ ટીકામાં શ્રી સિદ્ધસેનગણિવરે પણ એજ વાત સમજાવી છે એ આપણે ઉપર સમ્યક્પ્રકારે જોઈ ગયા છીએ.

હવે બીજી વ્યાખ્યામાં ભાષ્યકાર મહાપ શ્રી જિનભદ્રગણિ-ક્ષમાશ્રમજીજી અને ટીકાકાર મહાપ મલધારી શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી, એ વસ્તુ સ્પષ્ટ કરે છે કે—

“ શ્રી તીર્થંકરદેવોએ ઉત્તરરૂપે ઉપદેશેલી “ઉપન્નેદ્ વા ષિગમેદ્ વા ધ્રુવેદ્ વા ” આ ત્રિપદી ઉપરથી જે શ્રુત શ્રી ગણુધરદેવોએ રચ્યું તે અગપ્રવિદ અને પ્રશ્ન વિના જ શ્રી તીર્થંકરદેવોએ કરેલા અર્થ પ્રતિપાદન ઉપરથી તેજ પર-મર્ષિઓએ રચેલું જે શ્રુત તે અગબાહ્ય ”

આ વાતની પુષ્ટિમાં પ્રાચીનમાં પ્રાચીન પ્રમાણ શ્રુતકેવલી ભગવાન્ શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિજીની નિયુક્તિનું છે અને તે આપણે ઉપર ઘણી જ સ્પષ્ટતાથી જોઈ ગયા છીએ.

વધુમાં આ પણ નિશ્ચિત છે કે—શ્રી આવશ્યક—સૂત્રને ગણુધર-ભિન્ન આચાર્યપ્રણીત તરીકે જતાવનારૂં એક પણ વિરોધી પ્રમાણ મળતું નથી તત્ત્વાર્થભાષ્ય આદિના ઉલ્લેખો પણ મલધારી મહારાજ-શ્રીની તરફેણમાં જ ઉભા છે કારણ કે એ હરેકનો આધાર એક નિ-યુક્તિ ઉપર છે અને નિયુક્તિ તો સ્પષ્ટપણે આવશ્યકશ્રુતસ્કંધને શ્રી ગણુધરદેવોથી રચિત જણાવે છે. એજ કારણે ભાષ્યકાર ભગવાન્ શ્રી જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમજીજીએ વિશેષાવશ્યકભાષ્યમાં, ચીદશે ચુવા-લીસ ગ્રંથરત્નોના પ્રણેતા સૂરિપુરંદર શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજએ શ્રી આવશ્યકસૂત્રની વૃત્તિમાં અને સમર્થ ટીકાકાર આચાર્ય-દેવ શ્રી મલયગિરિજી મહારાજએ શ્રી આવશ્યકસૂત્રના વિવરણમાં “ શ્રી આવશ્યકસૂત્ર ગણુધરદેવોથી રચિત છે ” આ સિદ્ધ વસ્તુની સાધનામાં અભાધિત પ્રમાણરૂપ અનેક ઉલ્લેખો ‘કેન કૃત દ્વાર, અને નિર્ગમદ્વાર’ આદિ સ્થળોએ ઘણા જ સ્પષ્ટ સ્વરૂપમાં કર્યા છે તે પણ આપણે ઉપર ઘણીજ કાળજીપૂર્વક જોઈ ગયા છીએ,

પાંચ લેહો પૈશ્વિકાના પૂર્વવત નામના યોગ્ય લેહમાં આવેલે,
તે ચોટે યુવોનાં નામ નીચે પ્રમાણે—

૬૩-૬૪-૧-ઉત્પાદપૂર્વ ૨-અગ્રાચ્છીય, ૩-વીરપ્રવાહ, ૪-અસ્તિત્વ-
સ્તિપ્રવાહ, ૫-સૂત્રપ્રવાહ, ૬-સત્યપ્રવાહ, ૭-આત્મપ્રવાહ,
૮-કર્મપ્રવાહ, ૯-મત્તાભ્યાનપ્રવાહ, ૧૦-વિદ્યાપ્રવાહ, ૧૧-
કલ્પાશુ, ૧૨-મણ્ડાચાક, ૧૩-કિશ્કિન્ધાચક અને ૧૪-લોક-
નિ-દુષ્ટાર.

૬૫-૧-પશ્ચિર્મ ૨-સૂત્ર, ૩-પૂર્વોત્તરોચ, ૪-પૂર્વવત અને ૫-ક-
લિપ્ત આ પાંચ પ્રકારનો રૂપિવાદ એ બારણું અગ્ર કહેવાય છે
અને એ ઉપાંચ' આદિ સુત્રો છે તે અનગદ્ય મત વરીતિ
લેખપ્રવાહ છે.

આ રીતિએ અગ્ર અને અનગદ્યની અવસ્થા હોવાથી
તેના કૃતિના વિભાજ નીચે પ્રમાણે—

૬૬-અહીં છે કે-મી અસ્તિત્વરહેવાને અર્થથી અને મહાકુલિયાદી
અણુપરહેવાને યજ્ઞથી રહેતું એ મુત તે અગ્રપ્રમુત, અને—

૬૭-૬૮-તે પછી અણુપરોની પરમપરોના અગ્રમને પામેલા, અને
પરમપ્રકૃત વાળી, મતિ અને સજ્જિતને પરનાય સિધ્ધાચિન્ધ
આચાર્યોએ, કાલ, કદનવ અને આયુષ્યના દેવથી અગ્ર
સજ્જિત અને કુલિવચ્ચ આત્મભાવોના ઉપધાર માટે રહેતું એ
મુત તે અનગદ્યપ્રમુત.

જે જે જે જે

આ રીતનું રચનાપૂર્વક વર્ણન કરીને મહાપદોધ્યાય મીથ
વિનવવિજ્ઞાનપ્રક્રિયાર આપ્યુંને સુસ્તે સુસ્તું કરીને અમલવે
છે કે—

અણુપરહેવાના સિધ્ધ પ્રશિષ્ઠોએ રહેતું એ મુત તે
અગ્રપ્રમુત મુત એમ બધાં બધાં કહેવામાં આવે છે ત્યાં
માં ઉપાગ્યાદ્યમુતને જ અગ્રીકાર કરણુ પણ આગ્રવકને
અગ્રીકાર ન કરણુ; કારણુ કે આગ્રવક તે મીલિનેશર
નોએ યદ્જ્ઞાતર્થ જ કરમાણું છે એટલે અણુપરહેવાને
વધુ તે યદ્જ્ઞાતર્થ જ રમ્યું છે

આજ વાત આપણને ઉપરોક્ત મહર્ષિના સમકાલીન જ નહિ પણ સહાધ્યાયી મહર્ષિ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યથો-વિજયજીગણિપુગવે શ્રી તત્ત્વાર્થભાષ્યની ટીકામાં કહી છે, તેજ ટીકામાં શ્રી સિદ્ધસેનગણિવરે પણ એજ વાત સમજાવી છે એ આપણે ઉપર સ્વયંક્રમકારે જોઈ ગયા છીએ

હવે બીજી બ્યાખ્યામાં ભાષ્યકાર મહાપ શ્રી જિનસદ્રગણિ-ક્ષમાશ્રમણજી અને ટીકાકાર મહાપ મલધારી શ્રી હેમચંદ્રચૂડીશ્વરજી, એ વસ્તુ સ્પષ્ટ કરે છે કે—

“ શ્રી તીર્થકરદેવોએ ઉત્તરરૂપે ઉપદેશેલી “ઉપન્નેદ યા ષિગમેદ યા ધુવેદ યા ” આ ત્રિપદી ઉપરથી જે શ્રુત શ્રી ગણુધરદેવોએ રચ્યું તે અગત્રવિષ્ટ અને પ્રશ્ન વિના જ શ્રી તીર્થકરદેવોએ કરેલા અર્થ પ્રતિપાદન ઉપરથી તેજ પર-મર્ષિઓએ રચેલું જે શ્રુત તે અગબાલ. ”

આ વાતની પુષ્ટિમાં પ્રાચીનમાં પ્રાચીન પ્રમાણ શ્રુતકેવલી ભગવાન્ શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિજીની નિયુક્તિનું છે અને તે આપણે ઉપર ઘણી જ સ્પષ્ટતાથી જોઈ ગયા છીએ.

વધુમાં આ પણ નિશ્ચિત છે કે—શ્રી આવશ્યક—સૂત્રને ગણુધર-સિન્ન આચાર્યપ્રણીત તરીકે બતાવનારૂં એક પણ વિરોધી પ્રમાણ મળતું નથી તત્ત્વાર્થભાષ્ય આદિના ઉલ્લેખો પણ મલધારી મહારાજ-શ્રીની તરફેણમાં જ ઉભા છે કારણ કે એ હરેકનો આધાર એક નિ-યુક્તિ ઉપર છે અને નિયુક્તિ તો સ્પષ્ટપણે આવશ્યકશ્રુતસ્કંધને શ્રી ગણુધરદેવોથી રચિત જણાવે છે. એજ કારણે ભાષ્યકાર ભગવાન્ શ્રી જિનસદ્રગણિક્ષમાશ્રમણજીએ વિશેષાવશ્યકભાષ્યમાં, ચૌદશો ચુ વા-લીસ અથરત્નોના પ્રણેતા ચૂરિપુરહર શ્રી હરિભદ્રચૂડીશ્વરજી મહા-રાજાએ શ્રી આવશ્યકસૂત્રની વૃત્તિમાં અને સમર્થ ટીકાકાર આચાર્ય-દેવ શ્રી મલયગિરિજી મહારાજાએ શ્રી આવશ્યકસૂત્રના વિવરણમાં “ શ્રી આવશ્યકસૂત્ર ગણુધરદેવોથી રચિત છે. ” આ સિદ્ધ વસ્તુની સાધનામાં અબાધિત પ્રમાણરૂપ અનેક ઉલ્લેખો ‘કેન કૃત દ્વાર, અને નિર્ગમદ્વાર’ આદિ સ્થળોએ ઘણા જ સ્પષ્ટ સ્વરૂપમાં કર્યા છે તે પણ આપણે ઉપર ઘણીજ કાળજીપૂર્વક જોઈ ગયા છીએ.

ચાંચ લેલે પેઠીમાંના પૂર્વજ ત નામના યોગ્ય બેદરશ મનુષ્યો
તે સૌદે પૂર્વેનાં નામ નીચે પ્રમાણે—

૬૩-૬૪-૧-કેપલપૂર્વે ૨-અમાચણી, ૩-વીર્વપ્રવાહ, ૪-અસ્તિત્વ
સ્તિપ્રવાહ, ૫-હાન્યપ્રવાહ, ૬-સત્યપ્રવાહ, ૭-જાતભાગપ્રવાહ,
૮-કર્મપ્રવાહ, ૯-મત્યાન્યાનપ્રવાહ, ૧૦-વિદ્યાપ્રવાહ, ૧૧-
કામપ્રવાહ, ૧૨-માણ્યપ્રવાહ, ૧૩-કિયાવિશાલ્ય અને ૧૪-સૌ-
મિ-નુસાર.

૬૫-૧-પરિચર ૨-સૂત્ર, ૩-પૂર્વજોત, ૪-પૂર્વજ ત અને ૫-જુ-
લિમ્મ. આ ચાંચ પ્રકારનો કષ્ટિપ્રવાહ જે બારણું બંધ થયેલા છે
જને એ ઉપાંગ ' જાલિ સુતો છે તે બનચુપ કદ તરફ
જોડવાનું છે.

આ રીતિએ જાત અને જાનગણતરી બંધવસ્યા દોષથી
તેના કલનિ વિશ્વાસ નીચે પ્રમાણે—

૬૬-જુ છે કે-મી અધિકારદેવોએ જર્જરી અને મહાકુલિયાદી
અણુપરદેવોએ સંજર્જરી રહેલું જે મુત તે અચર્ય મુત, અને—
૬૭-૬૮-તે પદ્મી અણુપરદેવો પરાંપરથી જાતમને ચામિયા, અને
પરમપ્રકૃત ચણી, અર્થ અને શક્તિને ધરનાય સિદ્ધપ્રાપ્તિ
જાત્યોએ, કલ, કલન ત અને જાતુજના દેવથી જાત
શક્તિ અને કુલિયાળા જાતબોધના ઉપમાર માટે રહેલું જે
મુત તે જાન અચર્યમુત.

જી જી જી જી

આ રીતનું સ્પષ્ટતાપૂર્વક વર્ણન કરીને મહામયોધ્યાય સીધા
વિનમ્રનિવૃત્તિપ્રકાર જાતકને જુદો જુદો કરીને જાતબંધ
છે કે—

અણુપરદેવોના વિશ્વ પ્રાપ્તિએ રહેલું જે મુત તે
અગણ્ય મુત એમ જ્યાં જ્યાં થયેલામાં આવે છે ત્યાં
ત્યાં ઉપાંગાદિકૃતને જ જાતીકાર કરવું પણ જાતરચકને
જાતીકાર ન કરવું; કારણ કે જાતરચક તે સીધીનેધર
દેવોએ રાજ્યાતમાં જ કરમાવ્યું છે એટલે અણુપરદેવોએ
પણ તે રાજ્યાતમાં જ રચ્ય છે.

શ્રી આવશ્યકશ્રુતસ્કંધ સર્વ તીર્થકરૈના તીર્થમાં અવશ્ય હોનાર છે અને તે કારણે પણ તેની રચના શ્રી ગણધરદેવોએ કરેલી છે .

અને આ વાતની પુષ્ટિમા શ્રુતકેવલી ભગવાન્ શ્રી શંકરાદુસ્વામિજીની રચેલી—

“ અત્યં ભાસઙ્ અરહા સુત્ત ગંધંતિ ગણહરા નિઝળં ।

સાસણસ્સ હિયઠ્ઠાણ તઓ સુત્તં પવત્તઙ્ ॥ ૧૨ ॥

સામાઙ્ગ્યમાઙ્ગ્યં સુચનાણં જાવ વિન્દુસારાઓ । ”

આ નિર્યુક્તિનું પ્રમાણ સર્વવ્યાપી અને ત્રિકાલાબાધિત છે સૂત્રરચનાની આદિમા મૂળેનું ‘ સામાયિક ’ એ ‘ ચતુર્વિંશતિસ્તવ, વન્દન, પ્રતિક્રમણ, કાયોત્સર્ગ અને પ્રત્યાખ્યાન ’ આ પાંચે અધ્યયનોનું પ્રતિપાદક છે એ આપણે ઉપર સ્પષ્ટપણે જોઈ આવ્યા છીએ અને એજ કારણે કોઈ પણ તીર્થપતિના તીર્થમા થયેલા કોઈ પણ મુનિ અગીઆર અગના કે બાર અંગના પાડી થયા એમ કહેવું હોય ત્યાં એમ લખવામા આવ્યું છે કે—

“ સામાઙ્ગ્યમાઙ્ગ્યાઙ્ એકારસ અંગાઙ્ અહિજ્ઞહ—સામાઙ્ગ્યમાઙ્ગ્યાઙ્ ચોદસ પૂર્વાઙ્ અહિજ્ઞહ । ”

અર્થાત્—સામાયિક આદિ અગીઆર અગોને ભણે છે અથવા સામાયિક આદિ ચૌદ પૂર્વેને ભણે છે.

+ + + +
આ વિષયની સાળીતીમા પણ આપણે કેટલાંક પ્રમાણો મૂકી દઈએ કે જેથી સુખલાલણને પુનઃ પ્રશ્ન કરવાપણું ન રહે.

પરમાત્મા શ્રી મહાવીરદેવનો જીવ, નયસારના ભવમા સ્થમ્ય-હૃત્વ પામ્યા પછી ત્રીજાજ ભવમા ભગવાન્ શ્રી ઋષભદેવસ્વામિના પૌત્ર તરીકે અને ભરત ચક્રવર્તિના પુત્ર તરીકે ‘ મરિચિ ’ નામે ઉત્પન્ન થયો. તેમણે શ્રીઋષભદેવસ્વામી પાસે દીક્ષા અગીકાર કરીને સામાયિક—આદિ અગીઆર અગસૂત્રોનો અભ્યાસ કર્યો તે વાતની નોંધ લેતા શ્રીઆવશ્યક સૂત્રની જૂઠ્ઠવૃત્તિમા નિર્યુક્તિકાર મહારાજ,

આ બધું જ જ્યાં મુજબાવણ કરી સુકનિશાન થાયે—

[illegible]

આ મામલે દળવાદી શબ્દો અરી રહ્યા છે.

‘શ્રી જાપદશસ્તુત્રની કથના શ્રી જ્યોતર્ણવેએ કરી છે.’ આ વાતને જાણનારાં અનેક પ્રજાએ વિશ્વાસ કર્યા તથા કારણે તેઓ જાપદાશ કરવા તેઓ સક્ષમ થયા છે? અને ‘શ્રી જાપદશસ્તુત્ર જ્યોતર્ણવેએ જાણનારો પ્રણીત છે. આપું એક પણ પ્રમાણ નહિ દેવા છતાં તે અનેક છે અનેક છે. જાણી તદન જોડી ઉપેક્ષા પણ તેઓ કયા હંધથી કરવા હશે? આ બધું વિચારક મારે અનેક નથી.

ચીજી બ્યાબ્યામાં— હરેક તીર્થમાં નિવસથી નદિ ડેનાર જે
જુન તે જગજાણી જુલ બાગ્યાએ કહી તેના ઉવાદાવમાં ઠા-
વેગાવિઠ બાગિને મુઠી મલખાસીજી મદ્દાયાજ બેજ મુલિત કરે
૭૩-

‘શૈલક-જ્ઞાત’ નામના પાંચમા અધ્યયનમાં બાવીસમા તીર્થ-પતિ શ્રીનેમિનાથસ્વામિના તીર્થમાં થયેલા શ્રી થાવચ્ચાપુત્ર, શુકપરિવાજક અને શૈલકરાજાએ સયમી થઇને સામાયિક આદિ જે શ્રનનો અભ્યાસ કર્યો તેની નોંધ કરતા શ્રીબુધર્માસ્વામિજીએ નીચે પ્રમાણે દર્શાવ્યું છે—

(૧) “તત્તે ણં સે થાવચ્ચાપુત્તે અરહતો અરિદ્ધનેમિસ્સ તહારૂવાણં થેરાણ અંતિણ સામાહયમાયાહયાતિ ચોદસ પુવાહં અહિજ્જતિ ।”

અર્થાત્—તે વાર પછી તે ‘શ્રી થાવચ્ચા-પુત્ર’ નામના મહર્ષિ શ્રીનેમિનાથસ્વામિ નામના અરિહતદેવના તે તે ગુણવિશિષ્ટ સ્થવિર મહર્ષિઓ પાસે સામાયિક આદિ ચૌદ પૂર્વેનો અભ્યાસ કરે છે

+ + + +

(૨) “તણ્ણં સે સુણ પરિવાયણ થાવચ્ચાપુત્તસ્સ અતિણ ધમ્મં સોચ્ચા ણિસમ્મ એવ વદાસી-હચ્છામિ ણ મંતે ! પરિવાયગસહસ્સેણં સદ્ધિં સપરિવુદ્ધે દેવાણુપ્પિયાણ અંતિણ મુંદે મવિત્તા પવહત્તણ, x x x x x મુંદે મવિત્તા જાવ પવત્તિણ સામાહયમાતિયાહં ચોદસ પુવાત્તિ અહિજ્જતિ ।”

સારાંશ—‘શુક’ નામના પરિવાજકે ‘થાવચ્ચાપુત્ર’ નામના મહર્ષિ પાસે ધર્મનું શ્રવણ કરીને ઠણું કે હે ભગવન્ ! દેવાનુપ્રિય એવા આપની પાસે હું મારા હજાર પરિવાજકોની સાથે મુંડ થઇને પ્રવ્રજ્યા લેવા ઇચ્છુ છું..... ..તે પછી મુંડ થઇને દીક્ષા અગીકાર કરીને તે ‘શુક’ નામના મહર્ષિ ‘સામાયિક આદિ ચૌદપૂર્વે-નો અભ્યાસ કરે છે.

+ + + +

(૩) “જાવ સામાતિયમાતિયાતિં એકારસ અંગાહ અહિજ્જતિ ।”

ભાષ્યકાર મહાશય અને વૃત્તિધાર સુરિપુરુષ શ્રી : સિદ્ધાન્તમુરિ
મહાશય હવે છે —

“ વહ્ન કોરમાણિ મદિમ દેદેદિ અત્તિમો મરિહ ।

સમ્મત્તલ્લખ્ખજુઝી ધમ્મ સોઝ્ઞણ વગ્ગમો ॥ ૩૪૭ ॥

ખ્યાતવા—સમ્પર વેન સઘ્યા-વાણા બુદ્ધિર્વેદા સ વશવિગ્ન

સેવ છુમમમિતિ x x x ॥

મરિહ ચિ સામિપાસે ચિદરહ તલસંજમસમગ્ગો ॥૩૪૮॥

સામાહ્યમાર્થેયં દશ્વારસમાઝ જાવ ભંગાઢ ।

જગ્ગુત્તો અભિગતો અદિચ્છિમ્મો સો છુક્કસગાસે ॥૩૪૯॥

ખ્યાતવા—ચરીચરિણિ દશમિપાર્થે ચિદરહિ ત્વસંજમસમગ્ગા ।

સ ચ સત્તાપિચ્છાદિક્કમેક્કલ્લખવહ પાવહ્ વગુક્ક કિરાવા, મક્કિનવા
મનવસિ ધુતે વા, અપોતવાન્ સ છુક્કસઘ્ઘ ઇચ્છુક્કવસ્તમાવાર્થા । ”

અર્થાત્—દેવેભિ ઈશ્વા મહિમાને ભેદે, સમ્બંધિત વા પ્રપ્તે
પ્રાપ્ત વર્ગ છે છુક્કિ એને ભેદા મરીચિ નામના છત્રીયે વર્ણન
અવગુ ઈરીને પ્રત્યક્ષ-સીદ્ધા અબીજાર ઈરી

તપ અને સવમથી પરિભવિત ભેદા મરીચિ સ્વામિની કારે
ચિત્તે છે કિયાર્થ ઉપમવાન્, લાગવાન વા જુગ્જ્ઞાન હરર અભિયો
ઈશ્વા ભેદા તે મરીચિ છત્રીયે થયે આધારિકથી આરબીને અ
બીજાર અર્થે સુખી લખવા.

શ્રીકૃષ્ણતાપર્થ—ઈશ્વા નામના છત્રા અવસુરમાં વરખદમા
શ્રીમદ્વાનીસેના પવન અવધર શ્રી સુધર્માસ્વામિનિહરિ તે અવ-
સુરના પાવમા ‘ સીલક-જ્ઞાત નામના અધિકનર્થ, તેતલિ
જ્ઞાત ’ નામના શોકમા અધિકનર્થ, નહીકુક્ક-જ્ઞાત નામના
પદરમા અધિકનર્થ, ‘ અપરક કા-જ્ઞાત ’ નામના સિલમા અધ-
િકનર્થ અને જ્ઞાતા-પર્થકથાના બીજા મુતરકથે મં નીચેના
અર્થે છે —

‘ શૈલક-જ્ઞાત ’ નામના પાંચમા અધ્યયનમાં ખાવીસમા તીર્થ-પતિ શ્રીનેમિનાથસ્વામિના તીર્થમાં થયેલા શ્રી થાવચ્ચાપુત્ર, શુકપરિ-ત્રાજક અને શૈવકરાજાએ સચમી થઈને સામાયિક આદિ જે શ્રવનો અભ્યાસ કર્યો તેની નોંધ કરતા શ્રીમુધર્માસ્વામિજીએ નીચે પ્રમાણે ફરમાવ્યું છે—

(૧) “ તતે ન સે થાવચ્ચાપુત્તે અરહતો અરિદ્દનેમિસ્સ તહારૂવાણં થેરાણ અંતિણ સમામ્હયમાયાહયાતિ ચોદસ પુવાહં અહિજ્જતિ । ”

અર્થાત્—તે વાર પછી તે ‘ શ્રી થાવચ્ચા-પુત્ર ’ નામના મહર્ષિ શ્રીનેમિનાથસ્વામિ નામના અરિદ્ધ તદેવના તે તે શુશ્રુવિશિષ્ઠ સ્થવિર મહર્ષિઓ પાસે સામાયિક આદિ ચૌદ પૂર્વોનો અભ્યાસ કરે છે

+ + + +

(૨) “ તણ્ણં સે સુણ પરિવાયણ થાવચ્ચાપુત્તસ્સ અંતિણ ધમ્મં સોચ્ચા ણિસમ્મ એવ વદાસી-હચ્છામિ ન મંતે ! પરિ-વાયગસહસ્સેણં સહ્ધિ સપરિવુદ્ધે દેવાણુપ્પિયાણ અંતિણ મુંદે ભવિત્તા પવહત્તણ, x x x x x મુંદે ભવિત્તા જાવ પવત્તિણ સમામ્હયમાતિયાહં ચોદસ પુવાત્તિ અહિજ્જતિ । ”

સારાંશ—‘ શુક ’ નામના પરિત્રાજકે ‘ થાવચ્ચાપુત્ર ’ નામના મહર્ષિ પાસે ધર્મનું શ્રવણ કરીને કહ્યું કે હે ભગવન્ ! દેવાનુગ્રિય એવા આપની પાસે હું મારા હજાર પરિત્રાજકોની સાથે મુંડ થઈને પ્રવ્રજ્યા લેવા ઇચ્છુ છું.... તે પછી મુંડ થઈને દીક્ષા અંગીકાર કરીને તે ‘ શુક ’ નામના મહર્ષિ ‘ સામાયિક આદિ ચૌદ પૂર્વો-નો અભ્યાસ કરે છે.

+ + + +

(૩) “ જાવ સમાતિયમાતિયાતિંણકારસ અંગાહ અહિજ્જતિ । ”

સારાંશ—‘ શ્રેષ્ઠ ’ નામના શબ્દ પછી ‘ દુષ્ટ ’ નામના
 મહર્ષિ પાસે પર્મહંસ મનુષ્ય કરીને દીક્ષા કરાવીશર કર્યા પછી શબ્દ
 સામાન્યિક ગ્યાદિ અમીઆર અગોનો અગ્રાસ મે છે

તેવદિ-ગ્રાત નામના શ્રેષ્ઠા અધ્યવનર્મનીશોના ઉત્તરેન છે—

“ તત્તે ણં તત્સ તેપત્તિપુત્તસ્સ સુમેળં પરિણામેળં આદિ
 સરયે સમુપ્પન્ને, તત્તે ણં તત્સ તેપત્તિપુત્તસ્સ અપમેયામ્મે અ
 ઇમત્તિત્ત ૬ સમુ એવં જાતુ આદિ હોદ્દ જન્મુદીવે ૧ મહા
 ચિરેદ્દે વાસે પોક્કજ્ઞાવત્તીચિજયે વૈઠરીગિણીતે રાયદા
 ણીપ મહાપરમે વામે રાયા હોત્થા । તત્તે ણં આદિ ઘેરાળં ણ
 તિપ દુદ્ધે અચિષ્ઠા જાવ ચોદસ પુચ્ચાર્તિ ૦ વહુચિ વાસાણિ
 સામસપરિયાપ માસિયાપ સેલેહનાપ મહાસુલે કળ્યે રેદ્દે,
 તત્તે ણં આદિ તામા રેવહોયામો આવજ્જપ્પં હોદ્દ તેપત્તિ
 પુરે તેપત્તિસ્સ અમવસ્સ મદાપ આરિયાપ દારગજ્ઞાપ વજા
 પાતે, તં સેયં જાતુ મમ પુચ્ચારિદ્ધાઈ મહાપાઈ સપમેવ વજ
 સંપચ્ચિત્તાળં ચિદ્ધરિત્તપ, એવં સંપેદિતિ ૧ સપમેવ મહાપ
 પાઈ આરુદ્ધેતિ ૨ જોપેવ પમવચ્ચે કઝાળે તેવેવ વજા ૧
 અસોગવરપાયવસ્સ આદે પુદ્ધિમિલ્લાપદ્ધપસિ સુદ્ધનિસમ્મસ્સ
 અણુચિત્તેમાણસ્સ પુચ્ચાર્તિયાતિ સામાદ્યમાતિયાઈ ચોદસ
 પુચ્ચાર્તિ સપમેવ અમિસમમાગપાઈ, તત્તે ણં તત્સ તેપત્તિપુત્તસ્સ
 સુમેળં પરિણામેળં જાવ તવાવરણિચાર્તિ કમ્માળં જમોવ
 સમેળં કમ્મરપચિકરણકરં અપુચ્ચકરણં પચિદ્ધસ્સ કેવલવ
 રણાળર્થસપ્પે સમુપ્પન્ને (સુવં ૧૦૬) । ”

સારાંશ—તેવાર પછી તે ‘ તેવદીપુત્ર ’ નામના મહાર્ષિને
 દુષ્ટ પચિષ્ઠામના યોને અતિરમલ્લ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું તેથી તે
 તેવદીપુત્રને તેના મહાર્ષો અસિચાર-અમાદ મનો કે-આ જ પુદ્ધી
 પના મહાવિદેક કોતરી પુચ્ચાવની વિજ્ઞાપના અતેવી પુદ્ધિવિ

ણી ' નામની રાજધાનીમા હું મહાપદ્મ નામનો રાજા હતો ત્યાથી મહે સ્થવિરોની પાસે દીક્ષા અગીકાર કરી, સામાયિકથી માડીને ચૌદપૂર્વ સુધીનો અભ્યાસ કર્યો, ઘણા વર્ષો પર્યંત શ્રમણપર્યાયનું પાલન કર્યું અને એક માસની સંલેખના કરી મહાશુક્રકલ્પ નામના દેવલોકમા દેવ તરીકે હું ઉત્પન્ન થયો તેવાર પછી હું તે દેવલોકમાથી આયુષ્યના ક્ષયે કરીને આ તેતલીપુર નામના નગરમા તેતલિનામના અમાત્યની ભદ્રા નામની બાર્યાના પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો તે કારણથી ' હવે પૂર્વે અનુભવેલાં મહાવ્રતોનો સ્વયં સ્વીકાર કરીને વિહરવું એજ મારા માટે કલ્યાણકર છે ' આ પ્રમાણેનો વિચાર કરી, તે મહાવ્રતોનો સ્વયમેવ સ્વીકાર કરી, ' પ્રમદવન ' નામના ઉદ્યાનમાં આવી તે વનમાં રહેલા ' અશોક ' નામના ઉત્તમ વૃક્ષની નીચે સુખ-પૂર્વક બેસીને વિચાર કરતા તે મહાત્માને પૂર્વે બાણેલાં સામાયિકઆદિ ચૌદે પૂર્વે સ્વયમેવ સ્મૃતિપથમાં આવી ગયાં. તે પછી શુભ પરિણામના યોગે તે તે શુણને આવરિત-આચ્છાદિત કરનાર કર્મોના ક્ષયોપશમે કરીને કર્મરજ્જને વિખેરી અપૂર્વકરણમા પ્રવેશ કરનાર તે ' તેતલીપુર ' નામના અણુગારને ઉત્તમ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થયું

* * * *

‘ નદીક્ષ્ણ-જ્ઞાત ’ નામના પંદરમા અધ્યયનમા પણ નીચેનો ઉલ્લેખ ગણધરદેવ શ્રી સુધર્માસ્વામિજીએ કર્યો છે

“ તે જાં કાલેણં ર યેરાગમણં ધણ્ણે ધમ્મં સોઘા જેટ્ટ-પુત્તં કુહુંઘે ઠવેત્તા પન્વહણ, એક્કારસ સામાહયાતિ અંગાતિ ધહ્ણિ વાસાણિ જાવ માસિયાણ સંઅન્નતરેસુ દેવલોણસુ દેવત્તાણ ઉવવન્ને મહાવિદેહે વાસે સિજ્ઞિહિતિ જાવ અંતં કરેતિ । ”

સારાંશ—તે કાળ અને તે સમયમા સ્થવિર મહર્ષિઓ પધ્યાયા, ધન સાર્થવાહે ધર્મનું શ્રવણ કરી પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને કુટુંબનોભાર સોંપી પ્રવ્રજ્યા અગીકાર કરી અને સામાયિક આદિ અગીઆર અ-

એનો અભ્યાસ કરી વર્ણા વર્ણો ખર્ચેત મમજુપર્ણ પાત્રી વાવત એ
આસની સતેજનના કરી બાર દેવલોકમાંથી દેવ પદ એક દેવલોકમાં
દેવવલ્લે ઉપન વળા અને ત્યાંથી મ્વળીને મહાવિરેક-કિરમં સિદ્ધિ
પદને પામશે વાવત કલ્પ કુળનો વાવત કરશે.

‘અમરકોક્ષ-ગાત્ર’ નામના યોગીએ અમરવતમાં ‘કુચિરિ’
આદિ પંચ પંદરો અને દોષથીને ઉદેશીને અમરવત શી મુખ્યકેસક
મિલ નીચે પ્રમાણે રૂપાણે છે કે—

“તત્તે જં જે જુહિરિરિપામોક્ષા પંચ મયગારા સા
મારિપમાતિપાર્તિ ચોરસ પુષ્પાઈ વહૂણિ વાસાણિ દો
માસિપાપ સંતેજનાપ મત્તાળે છોસિત્તા ઘસ્ટદ્વપ કીરતિ
વગ્ગમાલે જાવ તમ્મમારાહેતિ ૨ અર્ણતે જાવ કેવલચરમા
જઈસમે સદ્ગુણમે જાવ સિચા (સૂર્વ ૧૩૦) તત્તે જે સા
દોષતી બ્રહ્મા સુચ્ચપાળે અગ્નિપાળે જંતિપ સામારિપમાઈ
પાઈ વહારસ જંગાર્તિ મરિચતિ ૨ વહૂણિ વાસાણિ માસિ
આપ સંતેજનાપ આલોરપવિદિતા કાલમાલે કાલ કિચા
વંમલોપ વચકસા ।”

આર્થ—તે વાર જાને ‘કુચિરિ’ પ્રધુષ ચાલિ અમરવતે સ-
માવિત આદિ ચોર પુરેનો અભ્યાસ કરી વર્ણા વર્ણો ખર્ચેત મમજુપર્ણવર્ણ
પાદન કરી મેઘાસની સતેજનનાથી અપ્રમાને સુદ્ધ જાતની જે જઈ
પાટે મરલ હોય તે જઈની સાધના કરી જાવત અને ઉત્તમ જેવા
દેવવલ્લ અને દેવલોકને પાત્રી સિદ્ધિએ પામ્યા તે વાર જાને
તે દોષથી નામનાં જાણી-જાણી, સુવતા નામનાં જાણી સાધીથી
પાણે સામર્થિક આદિ જાણીનાર જાણીને અભ્યાસ કરી, વર્ણા વર્ણો
મુખી મમજુપર્ણવર્ણ પાદન કરી એક મહાવી સતેજનનાદારા જાણી
જના માંત્રકમજુ કરી કાળ પામશે મળ કરીને લોકલોકમાં દેવવલ્લ
ઉપન વળા.

ત્રેવીંસમી વીર્ષપૂતિ + શી પાર્થનાથસ્વામિના હામવર્ષ + આ
મહાકેસવા નામની નયરીમાં કાલ નામના જાણપતિની કા

લમ્બિરિ' નામની આર્યાની પુત્રી તરીકે ઉત્પન્ન થયેલી અને શ્રી પાર્શ્વનાથસ્વામિએ પોતે 'પુષ્પચૂલા' નામની આર્યાને શિષ્યા તરીકે સોપેલી 'શ્રીકાલી' નામની આર્યાએ કરેલા અધ્યયનની નોંધ લેતા શ્રી જ્ઞાતાધર્મકથાના ખીજા શ્રુતસ્કંધમાં ભગવાન્ શ્રી સુધર્માસ્વામિએ દ્રરમાવે છે કે—

“ તત્તે ણં સા કાલી-અજ્ઞા પુષ્પચૂલા-અજ્ઞાણ અંતિણ સામાહ્યમાહ્યાતિં એકારસ અંગાહં અહિજ્ઞહ । ”

સારાંશ—તે વાર પછી તે 'શ્રીકાલી' નામની આર્યા શ્રી-મતી 'પુષ્પચૂલા' નામની આર્યા પાસે સામાયિક આદિ અગ્નીચાર અગોત્રુ અધ્યયન કરે છે

* * * *

તેરમા તીર્થપતિ શ્રી વિમળનાથસ્વામિના શાસનમાં થયેલા 'શ્રીખલ' નામના નરપતિના 'શ્રી મહાખલ' નામના કુમારે શ્રી વિમળનાથસ્વામિના પૌત્ર એટલે શિષ્યના શિષ્ય 'શ્રી ધર્મધોષ' નામના અણુગાર પાસે પ્રવ્રવ્યા-હીક્ષા અગ્નીકાર કરીને અભ્યાસ કર્યો તેનો ઉદ્દેશ્ય કરતાં 'વ્યાખ્યાપ્રશ્નિ-ભગવતી' નામના પાંચમા અગ-સૂત્રમા ભગવાન્ શ્રી સુધર્માસ્વામિએ દ્રરમાવે છે કે—

“ તણ ણં સે મહવ્વલે અણગારે ધમ્મઘોસસ્સ અણગારસ્સ અંતિયં સામાહ્યમાહ્યાહં ઘોદસ પુવ્વાહં અહિજ્ઞતિ ।

સારાંશ—તે વાર પછી તે 'મહાખલ' નામના અણુગાર 'શ્રી ધર્મધોષ' નામના અણુગારની પાસે સામાયિક આદિ ચૌદ પૂર્વનો અભ્યાસ કરે છે

* * * *

'શ્રી ભગવતીસૂત્ર' નામના પાંચમા અગસૂત્રના ખીજા શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશામા આવતા 'સ્કંદક-ચરિત' માં ભગવાન્ શ્રી સુધર્માસ્વામિએ દ્રરમાવે છે કે—

“તપ્ત ણે સે સ્વપ્ત અણગારે સુમણસ્સ મગગમ્મો મહા-
પીરસ્સ તદ્દાકુલાણે વરાણે અતિપ્પ સામાપ્પમાપ્પાઈ
પપ્પારસ ઐગાઈ અદિગ્ગાહ ।”

સારાંશ—તે સંકલ્પ નામના અવ્યુત્પન્ન સમસ્ત ભવજન મહા-
નીરત્યમિત્ત સ્થિતિની શામે આભાવિક જાદિ જાતીઆર જામિને
જાવે છે

ઉપરનાં પ્રમાણે પાંચવાળી એ રચના થયે છે જાણી જોવા
જાને પ્રકાશિતકેવળમાં ઉત્પન્ન થવા કરી લીધેપરિત્ય તાદરશ
કાલકાંતીની માફક જાણરચાકુલકેવળ પક્ષ જાણર કોનાર છે જાને
જેમ કારણે તેની રચના થી અવ્યુત્પન્નિતે જ કરીથી છે પણ જાણ
સ્થિતિ પ્રકાશિતિતે નહિ.

થી નહિપરિત્ય કુર્તિધાર પ્રકાશિત જાને રીક્ષાધાર પ્રકાશિત પણ નીચે
પ્રમાણેના ઉદ્દેશ્યે કરીને કાલકાંતીની શામે થી જાણરચાકુલકેવળ
કલ્પવૃત્તિ જ સુચવવા કોણ જોમ કારણે છે જુઓ તે ઉદ્દેશ્યે
આ રચના—

“જુગિ—‘સુમતિસ્સિત્તં તિ-સુતંતિ સુતં,તં વ
સામાપિપાદિ વિનુસારપપ્પવસાણે ।”

“હૃત્તિ—દિવિધે મહં,તથા—સુતનિમિત્તં વાસુતનિમિત્તં વ ।
ત્રી પૂર્વસ્તુ, સુતપિરસામાપિકાદિકોકવિનુસારમ્ ।”

સારાંશ—પરિવર્તન એ પ્રકારનું છે જેક સુતનિમિત્ત જાને થીક
અસુતનિમિત્ત આ એ પ્રકાર પેટીના પ્રથમ પ્રકારના આપવા કુલ
સંસ્કૃતી અદ્ય કથવા મિત્તમાં આભાવિક જાદિ છે જાને ચોક્ક
નિદેશાર જાતિમ છે

વસ્તુસ્થિતિ આ રીતની કોણથી સુજાણીકાનું “નીચે આપવા
જાને તેના રીક્ષા કાલકાંત્ય આપવાને પ્રસ્તુત જાણીમાં પ્રકાર ઉપરોચી
નથી,તેથી તે પર વિચાર કરવો જો જાણવાને છે.” આ કથન કાર્ત્ત
રૂપિતે ચોક્ક કહી સમજાવેલ નથી. કારણ કે જો આપવા જાને

તેમાં અંગબાહ્યશ્રુત તરીકેનું મૂકેલું દર્શાવે તો આપણને ખાસ સુચવે છે કે—

“શ્રી આવશ્યક અંગબાહ્યશ્રુત હોવા છતાં તે હરેક તીર્થપતિના તીર્થમાં નિયત હોવાના કારણે શ્રી ગણધરદેવોથી જ રચાયેલું છે”

આથી ભાષ્યની ૫૫૦ મી ગાથા ઉપરની મલધારી શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીની ટીકા આવશ્યકશ્રુતકથને ગણધરકૃત સાબીત કરવામાં મજબૂતમા મજબૂત પુરાવા પૂરા પાડે છે. જોટલે સુખલાલજીના કહેવા મુજબ “મૂળ નિર્ચુક્તિ, તેનું ભાષ્ય અને મલધારી શ્રી કૃત ટીકા એ બધા તત્ત્વાર્થભાષ્ય આદિના પ્રથમ ટાકેલ ઉલ્લેખોને સવાલી બને એ રીતે જ ઘટાવવા” એ યોગ્ય નથી, પણ સઘળા ઉલ્લેખો મૂળ નિર્ચુક્તિને સવાલી બને એ રીતે ઘટાવવા યોગ્ય છે, કારણ કે સઘળા ઉલ્લેખોનો-તત્ત્વાર્થભાષ્ય સુદ્ધાનો-આધાર એ મૂળ નિર્ચુક્તિ જ છે. અને એજ કારણે ભાષ્યકાર મહર્ષિ શ્રી જિનભદ્રગણિકમાશ્રમણજીએ, સૂરિપુરદર શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજીએ આચાર્યદેવ શ્રી મલયગિરિજી મહારાજજીએ, અને મલધારગચ્છીય આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજીએ મૂળ નિર્ચુક્તિના કથનને અનુસરતી રીતિએ સ્પષ્ટ અક્ષરોમા એમજ ફરમાવ્યું કે—

“શ્રી આવશ્યક સૂત્ર અર્થથી શ્રી તીર્થકરદેવે કહ્યું છે અને સૂત્રથી શ્રી ગણધરદેવે રચ્યું છે”

વધુમા ખુદ તત્ત્વાર્થભાષ્યના ટીકાકારો-મહર્ષિ શ્રી સિદ્ધસેન ગણિજી અને ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગણિવરે પણ ગણધરદેવ ભિન્ન સ્થવિરોએ રચેલા અંગબાહ્યશ્રુતના ઉદ્દાહરણમાં ‘આવશ્યક’ નો ઉલ્લેખ નહિ કરતા ‘દશવૈકલિક’ આદિના જ ઉલ્લેખ કર્યો છે.

આપણે ઉપર જોઈ ગયા તે મુજબ દ્વાદશાંગીની માફક આવશ્યકસૂત્ર હરેક તીર્થપતિના તીર્થમાં નિયત હોય છે, કારણ કે તેની આવશ્યકતા જે દિવસે તીર્થની સ્થાપના થાય તેજ દિવસથી

હોય કે પછી જોડેલા હોય અને હોય કે-પડેલા અને જોડા
વીર્જંપતિના શાસનમાં વર્તેલા હશે સાધુ-સાધ્વીને આપરણની આપ
રણતા હોય અને આવીસ વીર્જંપતિના શાસનમાં અને મહાવિદેહકેવળમાં
વિષ્ણુના વીર્જંપતિઓના શાસનમાં જે જે સાધુ-સાધ્વીને અતિથા
હાથે તેમને આપરણસૂત્રની આપરણતા હોય. જ્યુ હશે હશે વીર્જં
પતિના શાસનમાં આપરણસૂત્રની આપરણતા તે જે દિવસે વીર્જં
સ્થાપના થાય તેજ દિવસથી હોય છે.

પહેલા અને છેલ્લા વીર્જંપતિના શાસનમાં આપરણનું વિષ્ણુ
દેવને ખટે જોયે જરાય ન છે અને જે હશેમાં શ્રી અણુપરંચેને
જ્યુ જમાવેલ માર્ગ નથી છે. શ્રી અણુપરંચેને જ્યુ જે દિવસથી શાસન
સ્થાપ્ય તેજ દિવસથી આપરણનું ચેલન કરે છે. જોયે માર્ગે પ્રમો-
તરજનુઅથવા આપરે નીચેને પ્રમોતર સમય થાય છે.

આનંદપરાઃ પ્રતિક્રમ્યં કુર્વાણાઃ સ્વાપનાં કુર્વન્તિ ન વા ? કુર્વાણા
અપિ વીર્જંકુરસ્વાત્મ્યસ્ય વા ? હતિ પ્રમા, અપ્રોત્તરમ્-વીર્જંકુરસ્વ
દેવસુસ્મત્યેન વસ્યસીમે પ્રતિક્રમ્યારિ કુર્વતાં સ્વાપનામવોગનં ન સ્વાત્ ?
વિનયરોષે વર્જ્યતાં તુ સ્વાપનાકરમયાત્મનામિવ સંમાખ્યવે ॥ ૯ ॥

ઉપરને પ્રમોતર પ્રમોતર-સુખાનંદ ' નામના ભાવના થીજ
પ્રમોતર્માં છે. પ્રમાકાર પડિત-નર્મલિંગવિ ૩ અને ઉત્તરમાં
જ્યાંયુર શીખર વિજયકીરણસુશીખરજી મહાસજ છે. જે પ્રમોતરને
કાર નીચે મધ્યલે છે—

પ્રમા—પ્રતિક્રમ્ય કર્તા શ્રી અણુપરંચેને સ્થાપના કરે છે ના
નહિ ? અને ૩૧ છે તે શ્રી વીર્જંકુરેની થા અન્યની ?
ઉત્તર—શ્રી વીર્જંકુરેને તે અને જુએ જોયે ઉત્તરસ્વર
હોયથી તેમજથી પાસે પ્રતિક્રમ્ય જ્યાં વિષ્ણુને કરતાં
શ્રી અણુપરંચેને સ્થાપના કરવાનું પ્રયોજન હેતુ નથી
જરાય શ્રી વિનેયરોષથી પરીણમાં પ્રતિક્રમ્ય જ્યાંને
કર્તા શ્રી અણુપરંચેને જ્યુ આજથી માર્ગ ન સ્થા-
પના કરવાનું થાય છે.

આ રીતિએ જે દિવસે તીર્થની સ્થાપના થઈ તેજ દિવસે શ્રી આવશ્યકસૂત્રની આવશ્યકતા હોવાના કારણે—

‘પથ પ્રતિક્રમણમા પહેલું પ્રતિક્રમણ દૈવિક કેમ મૂક્યું ?’

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર જ આપના હોય એ સ્વરૂપના ઉદ્વેગો સ્થળે સ્થળે દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તેમાના દેટકાક આ રહ્યા—

“દેસિય રાઘ્ય પવિત્રય ચાઉમ્માસે તહેવ વરિસે ય । ડકિકે તિન્નિ ગમા નાયવ્વા પચસેણ્ણુ” ॥ ૧ ॥ ઇતિ કાયોત્સર્ગનિર્યુક્તિસત્કચતુર્નવતિતમગાથાયાઃ કોઽર્થઃ ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—कायोत्सर्गनिर्युक्तिचतुर्नवतितमगाथायां हारिभ्या वृत्तौ यथा—‘देषिय त्ति’ दैवसिके प्रतिक्रमणे दिवसेन निर्दृत्त दैवसिकं, ‘राघ्य त्ति’ રાત્રિકે, ‘પવિત્રય ત્તિ’ પાલિકે, ‘ચાઉમ્માસે ત્તિ’ ચાતુર્માસિકે, ‘તહેવ વરિસે ય ત્તિ’ તથૈવ વાર્ષિકે ચ, વર્ષેન નિર્દૃત્ત વાર્ષિક, સાત્ત્વરિકમિતિ ભાવના । ए-कैकस्मिन् प्रतिक्रमणे दैवसिकादौ त्रयो गमा ज्ञातव्याः । पञ्चस्वेतेषु दैवसिकादिषु कथं त्रयो गमाः ?, सामायिकं कृत्वा कायोत्सर्गरणम्, सामायिकं कृत्वा प्रतिक्रमणम्, सामायिकमेव कृत्वा पुनः कायोत्सर्गरणम्, इह यस्माद्विवक्षादि तीर्थ दिवसप्रधानं च तस्माद्दैवसिकमादाविति गाथार्थः ॥ ९ ॥

* * * *

ઉપરનો પ્રશ્નોત્તર પણ ‘પ્રશ્નોત્તર-સમુચ્ચય’ નામના ગ્રંથનો ત્રીજા પ્રકાશમા છે. પ્રશ્નકાર પડિન શ્રી કાન્હર્ણિ છે અને ઉત્તરદાતા જગદ્ગુરુ શ્રીમદ્ હીરવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજ છે એ પ્રશ્નોત્તરનો સાર નીચે પ્રમાણે છે.

પ્રશ્ન—શ્રી આવશ્યકસૂત્રના ‘કાયોત્સર્ગ’ નામના પાંચમા અધ્યયનની નિર્યુક્તિની ચારસો નળાણુમી ગાથાનો અર્થ શો ?

ઉત્તર—એ ચારસો નળાણુમી ગાથાનો અર્થ શ્રી હરિભદ્રસૂરિની વૃત્તિમાં નીચે પ્રમાણે કર્યો છે

તે દિવસે કોઈ દેવસિકા સમિતિને કોઈ સમિતિ, પછે કોઈ પાસિક, શામાસીને કોઈ માતૃપાસિક અને વર્ગે કોઈ વાર્ષિક-સાંસ્કારિક. આ દેવસિકા જાતી એક એક પ્રતિકમણમાં તથા વખત બધુવા ચોગ્ર છે એક તે-શામાસિક કરીને કાયોત્સર્ગ કરવો, ત્રીજે-શામાસિક કરીને પ્રતિકમણ કરવું અને ત્રીજે-સામાસિક કરીને દરીથી કાયોત્સર્ગ કરવો. બહિષ્કાર તીર્થ દિ વસ પ્રધાન છે એટલે તીર્થની ઉત્પત્તિ દિવસમાં થાય છે તે કારણથી પ્રથમ પ્રતિકમણ પછે દેવસિકા જ હોય છે

આ ઉપરથી સ્વયં સમજી સમજ છે કે તીર્થની સ્થાપના કિ-વળની જાતી હોવાથી અને જે દિવસે તીર્થ સ્થાપવ છે તેજ દિવસે પ્રતિકમણ કરવાનું હોવાથી જ્યાં પ્રતિકમણની ચલુનામાં પ્રથમ જ-લુના દેવસિકા પ્રતિકમણની કરવામાં આવે છે

આ જ વસ્તુને સુવચનપણે પણ કે જે ઉપરના પ્રકોત્સર્ગમાં જાતી થયો છે તેના તેજ પણ કમવાન થી કસ્તિદસૂરીપરણને સ્વેચ્છી થી આપરણસૂત્રની વૃદ્ધાવિતિયા કાયોત્સર્ગ નામના સ્વયં અભ્યવનમાં મુલ સાથે નીચે પ્રમાણે છે—

“ દેસિય રાહ્ય પક્ષિજય વાઝમ્માસે તહેવ વરિસે વ ।

ઈદિયે તિથિ મમા માપખ્યા પેવસેપસુ ॥

આકા—‘ દેસિય ચિ ’ દેવસિકા પક્ષિજયને દિવસેવ નિર્ણય દેવસિકા, ‘ રાહ્ય ચિ ’ પાસિક, ‘ પક્ષિજય ચિ ’ વાસિક, ‘ વાઝમ્માસે ચિ ’ માતૃપાસિક ‘ તહેવ વરિસેપચિ ’ તહેવ વાર્ષિકે જ, વર્તેન નિર્ણય વાર્ષિક-સાંસ્કારકવિધિ યાત્રમા, રહેકલિન્ન મ-તિજયને દેવસિકાથી થયો મયા કાતખ્યાઃ પચસ્વેતેસુ દેવસિકાવિદુ કર્વ થયો મયા ૧, સામાયિક કલ્પા કાયોત્સર્ગકરને, સામાયિક મેવ કલ્પા મતિજયર્થ, સામાયિકમેવ કલ્પા શુભ કાયોત્સર્ગમ્, ૨૨ જ

यस्माद् दिवसादि तीर्थ दिवसप्रधानं च तस्माद् दैवसिकमादाविति
गाथार्थः । ”

+ + + +
ચૂર્ણિકાર મહર્ષિ પણ—

“ किं निमित्तं दिवसगहणं ?, दिवसादीयं तित्थं । ”

આ પ્રમાણેનો ઉદ્દેશ કરી એજ ફરમાવે છે કે—

“ तीर्थ स्थपाया पक्षी तेज दिवसे साजना प्रतिक्रमणु कर-
वानो प्रसंग प्रथम आवे छे भाटे प्रथम दैवसिक अने पक्षी कम-
सर भीन । ”

+ + + +
આથી પણ સ્પષ્ટ જ છે કે શ્રી આવશ્યકસૂત્રની રચના
શ્રી ગણધરદેવોએ જ કરી છે. હવે જે મહર્ષિઓ શ્રી ગણધર-
દેવોથી રચાયેલ એકે એક વચનને કઠસ્થ રાખવામાં કદ્યાણુ સમજે
છે અને એજ કારણે સપૂર્ણ દ્વાદશાગીને કઠસ્થ કરવા અને સદાને
માટે કઠસ્થ રાખવાનો ભગીરથ પ્રયત્ન સતત-નિરતર સેવ્યા કરે છે
તે મહર્ષિઓ શરૂઆતમાં જ રચાયેલા અને નિત્યના ઉપયોગી શ્રી
આવશ્યકસૂત્રને કઠસ્થ ન રાખે અથવા કોઈ પણ સ્થવિર મહર્ષિ,
સાક્ષાત્ ગણધરદેવે રચેલા શ્રી આવશ્યકસૂત્રને ભૂલાની દધ-મૂકી દધ
પોતે જુદું આવશ્યક રચે એ કદપના જ શ્રી જિનશાસનમાં ન છાજે
તેની છે એટલે આ વિષયમાં અર્થ વિનાના ઉઠાપોઠા નહિ કરતા
મુખલાલજી પોતે ‘ સપૂર્ણ આવશ્યકસૂત્ર ગણધરકૃત છે ’ એ
સનાતન સત્યને સાળી ન કરનારા એક નહિ પણ અનેક સ્પષ્ટ ઉદ્દેશો
જે ઉપર મૂકવામાં આવ્યા છે તેના ઉપર પ્રતિજ્ઞા મુજબ પૂર્વ મહનો
ત્યાગ કરી, શુદ્ધ બુદ્ધિથી વિચારણા ચલાવી, આ શુદ્ધ અને કોઈપણ
જાતના વિરોધ વિનાના સત્યના સેવક બની, પોતે ઉણી કરેલી ભ્રમ-
ણાના ભોગ બનેલા અન્યનો પણ ઉદ્ધાર કરવાનો સુવિશુદ્ધ પ્રયત્ન
સેવી, સ્વ-પર ઉભયનું કદ્યાણુ સાધે એજ એક મગજ કામના વર્તે છે.

“મળોઝ્જુ મળવલે મીમહાસીરાય।”

આધુનિક તુલનાત્મક મથા સ્થામે—

અમારૂ વક્તવ્ય.

આત્માનંદ એન પુસ્તક પ્રચારક મહત્ત્વ— આજાં તરફથી પ્રચલિત થયેલી પદ્ધતિકમળ નામની ચાપડીની પ્રસ્તાવનામાં મુખશબ્દોએ કરેલી તુલનાની પદ્ધતિ સામે જુ સતીકા કરતાં મેં લખેલું કે—

“સમાનતા જાને મધ્યસ્થપણનો દામલ કરતાં સત્ત્વને અસત્ત્વની સાથે બેસાડી દેવાનો પ્રયત્ન પણ લણે બે રૂપો છે તેવો પ્રયાસ કરતાં કઠિઠાક સર્વંદ સરવાત્ મી હેમજ દ્રશ્યીધરણ “વાગ્ધ્યમપિ દોઃસ્વાય” આ કથનને બીજાનુક વીસારી દેવામાં જાન્યુ છે.”

ઉપર પ્રમાણે લખ્યા પડી મેં મુલ્યેલું કે—

“સવનવચ્ચાહી જાને સ્વાદ્વાદ સિદ્ધાંતથી મુશ્કિલ મારે બે સર્વપ્રધાન એવા મી એન દર્શનની સાથે બીજા, વૈરિક વિગેરે સપ્રદાયોની સમાનતા દર્શાવવાના ઉદ્દેશથી મુખ શબ્દોએ વિચારના પૂઠાંતી મીકર ‘જતાવવાને યથો બ જાકમ્બર કરો છે મુજની યાદના કોઈ સરખી દેવા છતાં મી સર્વંદ દર્શનથી ભિન્ન સપ્રદાયોમાં તત્ત્વની કે વિચારની સમાનતા ન દેવાથી ચૂકની જોડતા જતાવવા મધ્યુ એ કોઈ જાતનો દામલ છે મી મુખશબ્દોએ જુલું જોડું ન હું.”

ઉપરની હકીકતની સામે બચાવમાં સુખલાલજી જણાવે છે કે—

“મારે દીકાકારોને એટલું જ કહેવું જોઈએ કે આજે જે તુલનાત્મક પદ્ધતિએ અભ્યાસ શરૂ થયો છે અને જે લગભગ સાર્વત્રિક થતો જાય છે તેથી ડરવાને કશું જ કારણ નથી જો આપણી વસ્તુ સર્વોત્તમ હોય તો તુલનામાં તે બતાવી શકાય, અને જો તેવી સર્વોત્તમ વસ્તુને એક અભ્યાસી બરાબર સરખામણી કરી તેની સર્વોત્તમતા સાબીત ન કરી શકે તો તે કાર્ય કાઈ બીજાને કરે, પરંતુ જ્યાં સુધી સરખામણીમાં કાઈ વસ્તુને ઉતારવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તેની સર્વોત્તમતા એ તો માત્ર પોતાની માની લીધેલી સર્વોત્તમતા જેવી જ માત્ર છે અને વળી આપણી પ્રાચીન પ્રથામાં પણ સરખામણીને અવકાશ ક્યાં આપ્યો છે? જ્યારે સાધુઓ વ્યાખ્યાન વાંચે છે ત્યારે જમણે જમણે પણ પોતાના ધર્મતત્ત્વોનું બીજા ધર્મતત્ત્વો સાથે યથાશક્તિ તોલન કરે જ છે, અસ્મત્ત, એ ખરૂં છે કે પ્રાચીન પ્રથા અનુસારી તોલનનો ઉદ્દેશ ગમે તે રીતે પોતાની વસ્તુને શ્રેષ્ઠ અને બીજાની વસ્તુને કનિષ્ઠ બતાવવાનો હોય છે, હારે આ આધુનિક પ્રથામાં એ એકાંગીપણું કાંઈક દૂર થયેલું જોવામાં આવે છે આચાર્યશ્રી હરિભદ્રજી અને ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીની કૃતિઓમાંથી એવા સંખ્યાબધ વિચારો તારવી શકાય એમ છે કે જે માત્ર તટસ્થ તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ કરાયેલા છે વળા આપણે પ્રાચીનકાળમાં થયેલું એજ બધું ક્યાં કરીએ છીએ? ઘણું જોડીએ છીએ અને નવું સ્વીકારીએ છીએ, જો તુલનાત્મક પદ્ધતિ સર્વગ્રાહી થતી જતી હોય તો તે દૃષ્ટિએ આવશ્યક ક્રિયાનું તોલન કરવામાં હું તેનું મહત્ત્વ જોઈ છું સમભાવ એ મુખ્ય જૈનત્વ છે, તેનો આવિર્ભાવ માત્ર કુળ જૈન કે રૂઢ જૈનમાં જ હોય અને અન્યત્ર ન હોય એમ તો જૈનશાસ્ત્ર કહેતું જ નથી જૈનશાસ્ત્ર ઉદાર અને સત્યગ્રાહી છે, તેથી તે જાતિ, દેશ, કાળ કે રૂઢિનું બંધન ન ગણીકારતાં જ્યાં જેવું તત્ત્વ સહાયે ત્યાં તેવું જ વર્ણવે છે. આ કારણથી જૈન આવશ્યક ક્રિયાની જૈનેતર નિત્યકર્મ કે સંખ્યા આદિ સાથે તુલના કરવામાં જો બીજાઓ દ્વંષ્ટુ માને છે તેને જ હું બૂધપણ માનું છું અને આ વાતને વધારે તો સમય જ સિદ્ધ કરશે.”

સુખલાલજીના ઉપરોક્ત કથનની સામે પ્રથમ તો આધુનિક તુલનાત્મકવાદની સમીક્ષા કરતો જે એક ટુકો લેખ મે ૧૯૮૦ ની સાલના ‘શ્રીવીર-શાસનના દીપોત્સવી સાહિત્ય અંક’ મા મૂકેલો તેનો સુધારા વધારા સાથે કેટલોક ઉતારો હું નીચે મૂકું છું—

૦૬: “આધુનિક તુલનાત્મકવાદની હિતાવદ સમીપા—

“સ્વચ્છાસનસ્ય સામ્યં યે, મન્યન્તે શાસનાન્તરૈઃ ।
વિયેષા મુલ્યં વીર્યું, સૈર્વા દન્ત દત્તારમનામ્ ॥”

સાવાર્થ—હે વીરશાસક ! તારા અર્થદત્ત શાસનની સ્વચ્છ
અડી જેઓ સાંખ્ય અને વૈશેષિકાદિ જન્ય શાસનોની સાથે મેં ૭ તેઓ
ના અધ્યાનથી દુઃખપ્રેસા આત્માઓને ખરે, અર્થસાધ કે અમુલ જ
કેર કરાવું છે. અર્થાત્—અધ્યાનવાથી તારા શાસનને કેટલું જન્ય શાસ
નની તુલ્ય માનનારાઓ આ પૃથ્વી ઉપર અમુલને જ કેર તુલ્ય કાને છે

“તુલનાત્મક હરિના બહારના કામગયાથી જાણ્ય બનારાઓ
ખાટે કલિમત્ત સર્વેક કામગાન કીડિમત્ત સૂરીપરણ મહારાજશ્રીના
ઉપરુંજા કથન ઉપર શાંત મિતે વિચાર કરવાની જરૂર છે. જ્યારે
તુલના સંબંધે જૂન પ્રચાર મુક પડે છે. અર્થ ત્વં તુલનાની જ સત્ય
જને તુલનાના જ વિચારો, પરિણામે તુલનાના અવગતિએ । તેની તુલ
ના તેની સાથે મુક કોઈ એ સમજાવની જવાબાવ જુમાની મેઝા છે. જને
તેથી જવા એ માંડવું છે કે તેઓ બિલામળીને કામના કુદમ સાથે, ખીરને
સ્વત્ત સાથે, કઠિરને મુખર્જી સાથે જને જોરાજ્ય કસ્તિને રાસમ સાથે
કરમાત્ત મેઝે છે જને એ કરમામળીના અધિભ્રમં જ તેઓ પિ
તાની સંકિતઓનો નિર્મલક અવ શરી નામે છે.

“બિલામળીને કામના કુદમ સાથે બેઠાજાર, છીંકને સ્વત્ત
સાથે મુખર્જી, કઠિરને મુખર્જી સાથે કરમાજાર જને જોરાજ્ય ક
સ્તિને રાસમ સાથે ઉચો રાખતાર જેમ જનતાની હાંસીને પાત્ર જને
છે, તેમ લોકોત્તર વસ્તુઓની લોકિક વસ્તુઓ સાથે ચેતના કરવાર
સાની પુરોની હરિએ હાંસીપાત્ર તે નદિ જગ્ન દયાપાત્ર જને છે,
મલ્લ કે કાની પુરો જગ્નની આત્માઓની હાંસી નથી કરવા જગ્ન દયા
ચિત્તે છે—કાનીઓનો એ સ્વામીસિદ્ધ પર્વ છે.

“લૌકિક અને લોકોત્તર જનતાની વાત કહ્યા પૂર્વે તેનું યત્નક્રિયિત સ્વરૂપ સમજી લેવું ખાત્ર જરૂરનું છે વીતરાગના શાસનને શક્તિના પ્રમાણમાં વિચાર, વાણી અને વર્તનદ્વારા અનુસરનારી જનતા જ્યારે લોકોત્તર જનતા કહેવાય છે ત્યારે તેનાથી વિપરીત માર્ગે જતી જનતા લૌકિક જનતા તરીકે સંબોધાય છે.

“લૌકિક જનતા પણ એ તો મારો રીતિએ સમજી શકે છે કે ચિંતામણિની સરખામણી તો ચિંતામણિની સાથે અગર તેની જ જાતિના પદાર્થો જેવા કે સુરતરૂ, કામધેનુ અને કામકુલ વિગેરે સાથે થઈ શકે પણ નહિ કે તેનાથી સર્વથા ભિન્ન સ્વરૂપના પદાર્થો સાથે. આથી લૌકિક જનતાના નાયકો પણ જ્યારે પોતાને કે પોતાને આશ્રિત રહેલી જનતાની સાથે સખધ ધરાવતા કોઈ પણ વિષયમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ તેવી જાતની અનુચિત અઘટિત અને અસહવિત યોજના ઘટના કે સલાવના કરવા મથે કે તરત જ તેને રોકવા કટિબદ્ધ થાય છે અને જનતા પણ પોતાના નેતાઓનો ઉત્સાહભેર સાથ પુરે છે, તો પછી તેવી પરિસ્થિતિ ઉભી થતા એટલે કે લૌકિકને અલૌકિકરૂપે કે અલૌકિકને લૌકિકરૂપે યોજવાની, ઘટાવવાની કે સહવિત બનાવવા જેવી વિષમ પરિસ્થિતિ કોઈ ઉભી કરવા મથે તો તેની અટકાયત માટે લોકોત્તર જનતાના નેતાઓ પ્રયત્નશીલ બને અને જનતા પોતાના પૂજ્ય નેતાઓના પ્રયત્નને પહોંચી વળે અગર પહોંચી વળવા પ્રયત્નશીલ થાય એ સર્વથા સુસહવિત છે, એટલું જ નહિ પરંતુ તદ્દન સ્વાભાવિક છે.

“જ્યારે લૌકિક જનતા કે તેના નેતાઓ અજ્ઞાનના પરિભ્રમે અગર ભયકર સ્વાર્થની લાલચે ઉચિત કે અનુચિત, કરણીય કે અકરણીય અને સહવિત કે અસહવિતનો વિવેક કરવાનું વિસરી જાય છે, ત્યારે તેઓને કેટલું વિમાસવું અને શોષવું પડે છે એ આપણા અનુભવ બહારની વસ્તુ નથી આ અનુભવોમાં ઉછરતી લોકોત્તર જનતા અને તેના નાયકો પણ જો વિવેકને બાજુપર રાખે તો એની વિષમ સ્થિતિનું વર્ણન વચનાતીત થઈ જાય એમાં અશક્ય શું છે ?

“ સંવત્સર સમગ્ર શક્યો કે જામ કરીને આપણે ’ તુલના જમ તુલનાત્મક હરિ નો વિશામ નથી કરવા કિંતુ જયોમ તુલના કે તુલનાત્મક હરિના નામે થતા અક્ષય અન્યાયની સામે આપણે મક્કમ વિશામ સ્વરે કરીએ છીએ અને વીતરાગ રસ ના અનુભવિઓને એ અન્યાય સામે મક્કમપણે ઢુલ્લાનું મઠન કર્તુ આમ અણુ કરીએ છીએ

“ એકાંત રસ નથી તુલનાઓ એ જાનેકાંત દર્શનની સાથે શું શક્યી હોવ તે પરાયણી પુરુષોએ એકાંત દર્શનોને ક્ષી ન મિશ્ન રૂપે ન એકાગ્રાખ્યાં હોવ વસ્તુની એક માણુને ન વચની સ્વેચ્છ ક્ષી ન વસ્તુના સત્ત્વ સ્વરૂપને પાળી શક્યો નથી—વસ્તુના સત્ત્વ સ્વરૂપને સમજવા માટે વસ્તુના એક એક સ્વરૂપને સમજવાની અનિવાર્ય જાન્યવશતા છે એમ જ્ઞાની પુરુષોએ કિંવદા અર્થિઓને ઉપદેશકું છે. તુલનાત્મક હરિમાં ન એવ માનનારાઓએ તે જ્ઞાની પુરુષોના એ પામ ઉપદેશને જાણ તુલ્યમાં ઉત્તરણી અને અમલમાં યુક્તવાની કરે છે. તુલના કરનારાઓ પિતાના ન હસે તુલનામાં યુક્તવી વસ્તુઓના ન સ્વરૂપને સ્થાપત્ ન સમજે એ બીવારાઓ તુલના કરીને ઉત્તરણવ ચિદ્વિત્તી બિજના સિવાય બીજું શું કરી શકે !...

“ ...શીરિનેપરવેશના એકેએક શિદ્ધિતિ દેહિત્તર અને ઉપ માણીવ તેમ ન સ્થાપક જેવી સર્વોત્તમ નીતિથી મુદર અને સુસ્થિત છે તે તેની સાથે દેહિક શિદ્ધાન્તેની તુલના જમર દેહિક શિદ્ધાન્તે સાથે તે દેહિત્તર શિદ્ધાન્તેની તુલના કરનાર પરામાર્થને કેમ ન પાળી શકે !

“ વસ્તુસ્થિતિ જાની જ્યાં તુલનાત્મકતાના વિનિયતમાં પરમાન રને બેનારાઓ મક્કમ શી સર્વક્રમણીવ શિદ્ધાન્તેનું સુરક્ષકવાચક સ્થિતે જૂલ પરિહીકન કરે અને તે પામી અર્થાદ્યમાં—એટલે શી-વીતરાગરોએની આગ્રહપ વિદ્યામાં—છીને સત્ત્વને ક્ષતિ ન ખોલે તેવી રીતિએ, સ્વ-વાતની અપેક્ષાને કાનિ ન ખોલે એનો શ પૂર્વ જ્ઞાણ રાળીને એવી અત્તની તુલનાઓ કરે કે જે તુલનાઓ મિશ્નિત સ્વ અને પરાના કોષમાં ન ખતિવામ પામિ તુલનાને સ્વપરના કોષમાં પરિજુપાનના ક્રમણારે મૂલ વસ્તુ

(ભાગવતી આજ્ઞા) ને તો મધ્યમપણે વળગી રહી, આદિમાં ને અંતમાં વસ્તુનું યથાસ્થિત વર્ણન તો અવગ્ર્ય મુકવું જ રહ્યું તે વિનાની તુલનાઓ એ વાસ્તવિક તુલનાઓ નથી પણ વસ્તુ સ્વરૂપની આખાદ-ન સાંપ્રી શકાય તેવી-ત્રુટીઓ છે ત્રુટી વિનાની સાચી તુલનાઓ કંવા માટે આધુનિક તુલનાત્મક વાદના મોહપાનમાંથી છુટવા ગિવાય છુટકો નથી આજના મોહકવાદોની મુગ્ધતાથી બચવા માટે અને વસ્તુમાત્રના વાસ્તવિક સ્વરૂપથી સુપરિચિત થવા માટે અપણે ભગવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી, કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી તથા વાચકવર શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગણિવર વિગેરે પુરૂષપુજવોએ કરેલ એકાતવાદના નિગ્ગસનપૂર્વક અવિચવાદી અનેકાતવાદનું મંડન અને ઘટતી તુલનાઓનો પ્રેમપૂર્વક સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી અભ્યાસ કરવો જોઈએ ”-

ઉપર પ્રમાણેની “આધુનિક તુલનાત્મકવાદની હિતાવહ સમીક્ષા” નું વાચન કર્યા પછી જનતા સંગળ શકશે કે-

“મારે ટીકાકારોને એટલું જ કહેવું જોઈએ કે આજે જે તુલનાત્મક પદ્ધતિએ અભ્યાસ શરૂ થયો છે અને જે લગભગ સાર્વત્રિક થતો જાય છે તેથી ડરવાને કશું જ કારણ નથી ”

આ પ્રમાણે શરૂઆતમાં સુખલાલજીને કહી નાખવાની કશી જ જરૂર ન હતી કારણ કે સુખલાલજી જેઓને પોતાના ટીકાકારો સમજે છે, તેઓ આજના તુલનાત્મક પદ્ધતિએ થતા જતા સાર્વત્રિક અભ્યાસથી લેશમાત્ર ડરતા નથી, ડરવાનું તેમને કારણ નથી કારણ કે તેઓ શ્રીજિનેશ્વરદેવના અનુયાયિ છે અને શ્રીજિનેશ્વરદેવે પ્રરૂપેલો સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર સ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગ એવો અજબ છે કે જેની સરસાઈ કરી શકે તેવો ખીજો એક પણ માર્ગ આ-વિશ્વમાં હયાતિ ભોગવતો નથી

માર્ગની ઉત્તમતા યા અધમતાનો આધાર તેના પ્રણેતા ઉપર હોય શકે છે ‘આ વિશ્વમાં જો ઉત્તમોત્તમ આત્મા કોઈ હોય તો તે એક શ્રીજિનેશ્વરદેવ જ છે’ અને આ વાતના કહેનાર તે વાચકચંદ્ર શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજ અને ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગણિવર પણ છે કે જે પુરૂષપ્રવરોને પોતાની માન્યતાના સમર્થન ખાતર પગપ્રમાણિક તરીકે સુખલાલજીને પણ સ્વીકારવા પડ્યા છે

આ વિદ્યાર્થી ઉત્તમોત્તમ અને વિદ્યપૂજ્ય એ કેવલ હોય તે તે શ્રીગિનેશ્વરદેવ એક જ છે. આ શબ્દ વાચકચક્ષુ શ્રી ઉમાસ્વમિજી મહારાજને શ્રી વત્સાર્થસૂત્રની આદિમાં સ્પષ્ટી એકત્રીસ કારિકાઓ પૈકીની છઠી અને સાતમી કારિકામાં તથા શાશ્વતાર્થ મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ વસોદિગ્વજી અધિપતિ તે કારિકાઓની ટીકામાંથી છે. તે કારિકાઓ અને તેની ટીકા આ રીતે—

“ વસ્તુ કૃતાર્થોઽપ્યુત્તમ-સર્વાણ્ય ધર્મ પરમ્ય ઉપરિણતિ ।
નિત્ય સુ સત્યમેધ્યોઽપ્યુત્તમ इति पूजयતમ एव ॥ ૬ ॥

મ્યા —વસ્તિવાસ્વાદિવા । વા. પુના કૃતાર્થોઽપિ-કેવલજ્ઞાન-
શાસ્ત્રા સિદ્ધપરોક્તનોપિ સર્વ ધર્મ-સર્વાદિકમ્, સર્વાપ્યાપ્યપિ
યમ્ય, પરમ્ય ઉપરેણનર્મ્યદ્વારા સ્વામિયાધિપતિમેધ્યા શોદ્યમાઃ ઃ
પરિણતિ નિત્યમાર્ગ્યસર્વાત્ મહામહાત્મપોરુષ્યોઃ, સુ સત્યમેધ્યોઽપ્યુત્તમ
इति पूजयતમ इति वा विज्ञेयं पूजय एव । × × × ॥ ૬ ॥

× × ×

तस्मादइति पूजा-मर्ह-मेवोत्तमोत्तमो लोके ।

देवर्षिनरे-त्रेभ्यઃ, પૂજ્યમેધ્યોઽપ્ય-વસત્સર્વામામ્ ॥ ૭ ॥

મ્યા—તસ્માદિત્યાદિ । વસ્ત્વાત્ કૃતાર્થોઽપ્યુપરિણતિ વસ્ત્વા
દર્શનેવ સર્વાર્થમામા, ઉપયોગયો લોકે-જગતિ નૈકદેષે પૂજ્યમર્હતિ
અમ્યસત્તાનાં પૂજ્યમેધ્યોઽપિ દેવેભ્યઃ કૃષિભ્યો નરેત્ર્યેભ્યઃ । અમ્ય-
સત્તાનાં દેવાદિવા પૂજ્યાસ્તેભ્યોઽપ્યર્હેતિ પૂજ્યમર્હતિત્યમેધ્યા સુતરા
પૂજ્યમર્હતીતિ વ્યાક્યાસમેવ । મદિ રાગનિસમુચિદ્વિતિ પરંદુસ્તાનં મતિ
વિતર્કઃ × × × ॥ ૭ ॥ ”

× × ×

ઉપરની કારિકાઓ દ્વારા વાચકચક્ષુ શ્રી ઉમાસ્વમિજી મહારાજ
અને તે કારિકાઓ ઉપરની આખ્યા દ્વારા મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ વસોદિ-
ગ્વજી અધિપતિ સ્પષ્ટ રીતિએ દર્શાવ્યું છે કે—

‘ તેજ પુરુષ ઉત્તમોત્તમ અને પૂજ્યતમ છે કે જે કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી કૃતાર્થ થવા છતાં પણ કેવલજ્ઞાન થાય છે ત્યારથી આરભીને દરરોજ નિયમિતપણે પહેલી અને છેલ્લી એમ બે પોરિસીમા ક્ષમાદિ દશ પ્રકારના ઉત્તમ ધર્મનો પરને ઉપદેશ આપે છે.

અને—

કૃતાર્થ હોવા છતાં પણ જે ધર્મના સેવનથી પોતે કૃતાર્થ બન્યા તેજ ધર્મનો ઉપદેશ અન્યને આપે છે તે કારણથી સમગ્ર લોકમા ઉત્તમોત્તમ એવા અરિહંત જ, અન્ય જીવોને પૂજ્ય એવા દેવો, ઋષિઓ અને નરેદ્રોની પણ પૂજને યોગ્ય છે અર્થાત વિશ્વપૂજ્ય છે.

* * * *

આ રીતિએ શ્રી જિનેશ્વરદેવના સ્વરૂપથી સુપરિચિત થયેલા એકે એક મહુર્ષિએ સર્વોત્તમતા એક શ્રી જિનેશ્વરદેવમા જ નિરખી છે અને પ્રશંસી છે વધુમા એ સર્વોત્તમતાને નિરખવાની તેમ જ પ્રશંસવાની શક્તિનો પોતામા આવિર્ભાવ થયેલો જોવાથી એ મહુર્ષિઓ મગરૂર પણ થયા છે એ મગરૂરીનો યથાર્થ સાક્ષાત્કાર કરવાની ઇચ્છા રાખનારાઓએ તો તાર્કિકશિરોમણિ શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકર આદિ મહાપુરુષોએ રચેલી કૃતિઓનો કાળજીપૂર્વક અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે

શ્રી વીતરાગદેવના સ્તુતિકાર થવાનું સફલાગ્ર્ય પ્રાપ્ત થવાથી પોતાને કૃત્યકૃત્ય માનતા અને શ્રી જિનેશ્વરદેવની લોકોત્તરતાનો યથાર્થ સાક્ષાત્કાર થવાથી પરમતોષ પામેલા કળિકાળસર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ કે જેઓ સર્વતત્ત્વસ્વતત્ત્વ અને એક કવિસમ્રાટ છે, તેઓશ્રી નિઃકલ્પણે આહ્વાનપૂર્વક ‘ શ્રી વીતરાગ સ્તોત્ર ’ ના ‘ મહિમ-સ્તવ ’ નામના અગ્નિઆરમા પ્રકાશમા ફરમાવે છે કે—

“ સર્વે સર્વાત્મનાન્યેષુ, દોષાસ્ત્વયિ પુનર્ગુણાઃ ।

સ્તુતિસ્તવેયં ચેન્મિધ્યા, તત્પ્રમાણં સમાસદઃ ॥ ૭ ॥

હે ભગવન્ ! હમા આદિ ને સર્વ જીવો બન્ધનથી રોગ
રોગ તરીકે પરિણામ પામ્યા તેજ વારામાં સર્વ રીતિએ કૃપાથી
પરિણામ પામ્યા એ આ સાચી સ્તુતિ પણ મિથ્યા-અસત્ય હોય
હોય તો મધ્યસ્થ સભાસદો જ પ્રભાવરૂપ હો, અર્થાત્ મધ્યસ્થ અને
સત્યમયી સભાસદોની સમક્ષ અમે ઉપરની સ્તુતિની સત્યતાનું પ્રતિ
પાત્રન કસપને સર્વ પ્રકારે સર્જી છીએ.

ઉપર પ્રમાણેનું આકૃષ્ટન આં પત્રી તેજ શ્રી વીતરામદેવના
બ્રહ્મભા-સ્વરૂપ શ્રી જિનેશ્વરદેવની બોધબાણ આપતાં તેઓની
કૃપાએ છે કે—

“ પરેવ સર્વસંસારિ-અમુરુપચિત્તક્ષણમ્ ।

પરીક્ષન્તાં ક્ષતયિષ-સમેષ તથ છક્ષણમ્ ॥ ૯ ॥

કોષહોમમયાચ્છાન્તી, જગદ્દસ્માદ્વિચક્ષણમ્ ।

ન ગોચરો શુભિર્ણા, ચીતરાગ । કપક્ષણ ॥ ૧૦ ॥”

સર્વ સંસારીઓના સ્વરૂપની ને વિદ્યક્ષણ તેજ હે સ્વ
મિન્ ! વાઈ લક્ષણ છે માટે જુદામતો તેની જ શોધ કરે. પરંતુ હે
વીતરાગ ! આ જગત્ ક્રોધ, લોભ અને ભય આદિ આંતર શત્રુઓની
દેશવેશુ છે અને તું તેઓની વિદ્યક્ષણ એ એ કાલ્પની બદ્ધિરામોની
રક્ષિતાં તું કેવળ પણ રીતિએ જાણી શકે તેમ નથી.

આ રીતિએ શ્રી વીતરામદેવના સ્વરૂપને હર્ષાન્નમાર મહર્ષિ, શ્રી
મહાવીરદેવની સ્તુતિરૂપ ‘અધોઝ્ઞ-અથ એ નામની દ્વારિચિકામાં અપ
હાપતિપણુ મુચરતા લખે છે કે—

“ ન ઇન્દ્રયેષ ત્થયિ પક્ષપાતો, ન દ્વેષમાચાવરુચિઃ પરેષુ ।

યથાવદાસત્વપરીક્ષણાત્તુ, ત્થામેષ ચીરી પ્રણુમામિતા સ્મરેણ”

હે વીર ! કેવળ શ્રદ્ધાના મોતે જ વારા ઉપર જામને પક્ષપાત નથી
અને દ્વેષમારથી જ કષ્ટિત આદિ અન્ય રોગો ઉપર અકૃચિ નથી પરંતુ

આપણાની યથાર્થ પરીક્ષા કરીને જ પ્રભુ તરીકે તારો અમે આશ્રય કર્યો છે અર્થાત્ પ્રભુ તરીકેનો ભાવ અમારા હૃદયમા તારા પ્રત્યે જ જાગૃત થયો છે, કારણ કે, યથાસ્થિત આસતાનો આવિર્ભાવ તારામા જ અમને દેખાય છે

* * * *

અને એજ કારણે અમે કહીએ છીએ કે—

**ક્ષિપ્યેત વાન્યૈઃસદશીક્રિયેત વા,તવાદિઘ્નપીઠે લુઠનં સુરેશિતુઃ
ઈદં યથાવસ્થિતવસ્તુદેશન, પરૈઃ કથદ્વારમપાકરિણ્યતે ॥૧૨॥**

હે નાથ ! ‘ તારામા રહેલી યથાર્થ આસતાના અવલોકનથી ઈદ્ર તારા ચરણમા લોહતો હોતો, અર્થાત્ આપશ્રીના અનતાનત લોકો-ત્તર ગુણોથી રન્જિત થયેલા ઈદ્રાદિ દેવતાઓ પણ આપશ્રીની વિવિધ પ્રકારે સેવા કરતા હતા ’ આ એકાત સત્ય, યુક્તિસિદ્ધ અને સર્વથા સુસંગત તથા મહિમાવતી વાતને પરવાહીઓ ઇર્ષ્યા આદિ મિથ્યા ભાવોના યોગે ‘ સભવી જ ન શકે ’ એમ કહીને ખોટી ઠરાવવાનો અથવા ‘ બુદ્ધાદિની ચરણસેવા ઇદ્રાદિ કરતા હતા એમા વિશેષતા શી ? ’ આ પ્રમાણે કહીને હલકી પાડવાનો પ્રયત્ન કરી શકશે પણ હે નાથ ! તે યથાર્થપણે બતાવેલા વસ્તુના સ્વરૂપનુ ખડન તે પરવાહીઓ કંઈ રીતિએ કરી શકવાના છે ? અર્થાત્ અન્ય વાતોના સખધમા તેઓ ધારશે તો ચદ્વા તદ્વા પ્રલાપ કરી શકશે પણ તારી યથાર્થ વસ્તુની દેશના સામે તો એક અક્ષર પણ ઉચ્ચારવાની તેમનામા તાકાત નથી

અને એ રીતની હે નાથ ! તારા શાસનની મહત્તાથી મગરૂર બનેલા અમે કહીએ છીએ કે—

**“પ્રાદેશિકેભ્યઃ પરશાસનેભ્યઃ, પરાજયો યત્તથ શાસનસ્ય ।
લ્લયોતપોત્યુતિહમ્બરેમ્યો, વિહમ્બનેયં હરિમણ્ડલસ્ય ॥૮॥”**

હે નાથ ! ‘ પ્રાદેશિક-એટલે એક એક નયના જ અવલબનથી ઉત્પન્ન થયેલ-પરશાસનોથી તારા શાસનનો જે પરાસવ કહેવો તે ખજવાના ખચ્ચાની કાતિના આડબરથી સૂર્યમંડળની વિહંગના થઈ ’ એમ કહેવા જેવું છે અર્થાત્ જે ખજવાના પ્રકાશથી સૂર્યમંડળ આપુ

પદી બાપ તે બ વસ્તુના એક એક દેશને બ વગળીને વસ્તુને સર્વ નાથ પરદેશીઓ કે નાથ ! સર્વનથમણી કોવાને બ કારણે સર્વ પાત્ર એવા તારા શાસનનો પરાજય થાય. એટલે કે જનજાતા પ્રત્યે શરી સુર્વમદગ વાસ્તુ ચલાવી વાત એટલી અસમ્યક છે તેટલી બ જન શાસનથી તારા શાસનનો પરાજય ચલાવી વાત પણ અસમ્યક છે.

કેવર પ્રમથોના પરમશુદ્ધ અજકિત અને સામ્યત સમસન્ન સ્થાપક હોવાના કારણે બ પરમ આત્મ પુરુષ શ્રી જિનેશ્વરજીને પ્રવેશ વિગ્રહાભિષિત સિદ્ધિવાને જન્ય થયા ન્યા સિદ્ધાન્તેત્તી સાથે સરજામણીમાં તે બ ઉતારી શકાય કે શ્રી જિનેશ્વરજી સાથે સરજામણી ઉભી થઈ શકે તેવો મેઘ પણ પુરુષ વિશેષ જન્ય થત નહીં વરદિ થયો હોય શ્રી જિનેશ્વરજી જન્ય કેવલ પણ પુરુષસીધી સાથે સરજામણી કરવા એવા મધ્યસ્થવ્યુત્થાનો આકર કરવો એ પણ સ્વ કર વસ્તુ છે. કારણ કે તેમ કરવાથી શ્રી જિનેશ્વરજી થી આત્મ વત્તા થાય છે.

આ વિષયને ક્ષેત્રિજ સર્વજ્ઞ બ્રહ્મા શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વર મહારાજજી શ્રી વીનયજ-સ્તોત્ર ના 'વિપક્ષનિરાસ' નામના છુટા પ્રકાશમાં જણી બ છુટર રીતિએ સમજાવ્યો છે તે પ્રકાશમાંના માત્ર અનુક્રમે બ 'શ્રેષ્ઠિ નિવસ્ય સાથે આ સ્થળે વાંચકોને જાણ એવું હોય એવા છે અને તેથી તે બ 'શ્રેષ્ઠિ નિવસ્ય સાથે નીચે મુજબમાં આવે છે—

“एवं माहाद्गुणस्य परमात्मनो सुवर्णादिप्रपञ्चेस्त्वनदिविवानसि
इयानि विधाय सांपर्यं तद्विषयकेशेनापि वंचितामचिरूपान् देवामासां
स्वतुङ्गामारोप्य तस्मिन् यमवसि ये विपत्तयामुपस्थित्येव वाप्ति
सिद्धिर्बिपत्तिरासं सुविस्तार—

લાવણ્યપુણ્યવપુષિ ત્વયિ મવાસૂતાંજને ।

માધ્યસ્થ્યમપિ કૌસ્થ્યાય કિં પુનર્હેતુચિન્તકા ॥ ૧॥

ચિ-—હે કાશાનંદકૃદયમવત્ । ત્વયિ કાવ્યપુણ્યવપુષિ નિઠ પામિયપુરનિર્મલમધિમાજનપરિચાને તત્ત્વ પર નેચાસૂતાંજને સમ્મત

लोकलोचनामृतवर्तिप्रमेये । कैश्चिदनभिगृहीतमिध्यात्वमुकुलितविशे-
पविचारैर्माव्यस्थयमितरदेवसाधारणा देवबुद्धिर्ध्रियते । तदपि ताव-
च्चदूगुणज्ञान दृष्टं श्रुतं च महते दौःस्थ्याय मनःखेदाय जायते ।
यत्तु तेभ्योऽप्यतिमूढैः कैश्चित्त्वयपि विश्वजनीने द्वेपविप्लवो मत्सरो
विप्लवः प्रतन्यते स त्वशेषविशेषविदुषा सुतरामरुतुद इति भावः ॥

एव तावच्चयि द्वेपो विप्लवोऽपि जघन्यः । केचित्तु तद्वशादेव सक-
लजनसामान्यव्यवहृतीनपि देवास्त्वत्प्रतिपक्षतया तुल्यतीत्यतः स्तु-
तिकृत्तदुद्देशेन साक्षेपमाह—

तवापि प्रतिपक्षोऽस्ति, सोऽपि कोपादिविप्लुतः ।

अनया किंवदंत्यापि, किं जीवन्ति विवेकिनः ? ॥ २ ॥

वि०—परमकारुणिकत्वेन वीतरागत्वेन सर्वज्ञत्वेन परमार्हत्यसप-
दुद्भासितत्वेन च जगद्विलक्षणस्य तवापि किं कोऽपि प्रतिपक्षोऽस्ति ।
अपि तु तथैवानुपपन्नः कदाचित्त्वद्विष एव स्यादित्याह—सोऽपि त्व-
द्विपक्षतया स्थितोऽपि कोपादिभिः—क्रोधकामलोभादिभिः प्राकृत-
जनेभ्योऽप्यतितरां विप्लवमस्वास्थ्यमापादितः । अस्य चार्थस्य सा-
क्षात्करणं तावद्दूरत एव, किं त्वनया त्वद्विपक्षास्तित्वप्रतिबद्धया किंव-
दंत्यापि विमूढलोकोक्त्यापि विवेकिनस्तव त्वदितरदेवानां च पृथ-
ग्भावज्ञाः किं कदापि जीवन्ति ? । किमुक्तं भवति । किल तथाविध-
सामग्रीवैकल्यादेवमसमजसप्रलापिनो यदि निग्रहीतुमशक्तास्तत्किं
स्वायत्तत्वात् प्राणानपि ते नमोक्तुं क्षमाः । अश्रोतव्यार्थश्रवणात् प्रा-
णत्यागः श्रेयानेवेति भावः ॥

पूर्वोक्तमेवार्थं पुनर्दृष्टातेन स्पष्टयन्नाह—

विपक्षस्ते विरक्तश्चेत्, स त्वमेवाथ रागवान् ।

न विपक्षो विपक्षः किं, खद्योतो द्युतिमालिनः ॥ ३ ॥

वि०—हे प्रक्षीणातरविपक्ष ! प्रेक्षावद्भिर्निष्पुणमपि निरीक्ष्यमा-

નેસ્ત્વદિપ્તઃ' ક્વાપિ ન ધૈત્તિ । તથાદિ-મદિ વાચ્યે વિપ્તો
 વિરક્તસ્વદા મૂને ન વિપ્તઃ' કિંતુ ચોતરાગત્વેન સ ત્વયેવ । અથ રામક-
 સ્વસ્થાપ્યચોતરાગત્વેન ત્વચોપસ્થવિરક્તસ્વસ્થામ વિપ્તઃ । ઉપાનયો-
 ઉપરાક્ષ્યપોરેવ યાચા સપદ્ધવિપ્તઃપોપપ્તો । અથ રણાંવમાદ-'વિપ્ત
 કિં સ્ત્રયાતઃ પુતિમાસિના' કિં સયોતા-કીટવિષેષો પુતિમાસિન-
 -સદસમાનોઃ કિં ક્વચિદેષે કાઠે વિપ્તો યદેદેવં યથા ર્ચોતિરિવમ
 સ્ય યમસ્તિમાસિના તુલા દુર્લભા તથા સરામસ્ય ચોતરાગેનેવિ યાચા ।

ઉપરના મૂળ પ્રશ્ન દ્વારા ક્ષતિક્ષણ સર્વજ્ઞ સમગ્રતા શ્રી કેમજી
 સુદીપ્તસ્થ મહાત્માને અને વિવસ્વત્સાસ ' શ્રી પ્રજ્ઞાનદ' નામના મુનિ
 બ્રાહ્મણને સ્પષ્ટ રીતિએ સમજાવે છે કે—

દેવાધિદેવ શ્રી અરિહંત પરમાત્માના સ્વરૂપથી અનલિપ્ત થોડે જ
 દેવત્વકિંમત્ત દેવાજ્ઞાસ દેવોને તે દેવાધિદેવની તુલામાં મૂકવાતું સાબર
 કરી સહે છે, કારણ કે દેવાધિદેવના સ્વરૂપથી સુખાત વચેદા બા-
 લ્યાઓ તે તે સમાનતાને જોવાથી જમ્મ દુઃખી થાય છે. અર્થાત્
 દેવત્વકિંમત્ત દેવોને શ્રી અરિહંત પરમાત્માની સમકેટિર્થ મજાત
 એવી મંથરત્વવા તેઓને મુખરૂપ નથી બાસવી પરંતુ દુઃખરૂપ બાસે
 છે અને બ્યારે તે દેવાધિદેવ પ્રત્યે જમ્મ કેઈ અતિમૂઢ બ્રાહ્મણોને
 દેવ કત્વા મુકે છે બ્યારે તે જોઈત સ્વભાવ પૂજારીઓને અતિશય
 દુઃખ થાય છે. અસ્તિમામે તે મૂઢ બ્રાહ્મણો પ્રત્યે ક્યા બ્યારે છે.

દેવાધિદેવ શ્રી અરિહંત પરમાત્માના સ્વરૂપનો ક્વાસ્થિત સાબર-
 તાર કન્યાર વિવેકી બ્રાહ્મણો તે—

ક્રોધ ક્રમ અને ધૈયાદિ આંતર શત્રુઓથી રીખાત
 બ્રાહ્મણો, આંતર શત્રુઓ ઉપર નિજમ મેળવી વીતસાથ
 થઈ અરિહંત બનેલા શ્રી દેવાધિદેવ પરમાત્માના વિપક્ષી
 તરીકે ઉભા છે, અર્થાત્ સરસાઈ કરવા સમજ થયા છે. '

બા બ્રહ્મની કિંચત્તી સામગીને છંપવાતુ જમ્મ નથી છંપવા
 અર્થાત્ એવી નહિ સંભવતા મેગ્ગ હીજવતુ મરણ કરવા કરતાં
 પ્રાણોનો જમ્મ ત્યાગ કરવો એ વધુ કેમકર માને છે.

પણ સમ્યક્ત્વના પ્રતાપે સુવિશુદ્ધ બુદ્ધિને ધરનારા તે આત્મા-
ઓને દેવાધિદેવ શ્રી અરિહત પરમાત્માનો વિપક્ષી શોધ્યો પણ
જડતો નથી-નિપુણતાથી નિરીક્ષણ કરવા છતાં દેખાતો નથી કારણ
કે વિપક્ષી તરીકે ઉભેલો જે વિરક્ત હોય તો તો તે દેવાધિદેવ શ્રી
અરિહત પરમાત્માથી ભિન્ન નથી અને જે એ ગગવાન જણાતો હોય
તો તો તે વિપક્ષ જ નથી કારણ કે-કોઈ પણ દેશમાં કે કોઈપણ
કાલમાં સૂર્યના વિપક્ષી તરીકે ખદોત-ખજવા નામનો કીટ વિશેષ
ઉભો રહી શકતો નથી. અર્થાત્ જેમ સૂર્ય સાથે ખજવાની તુલના
હુ શક્ય છે તેમ દેવાધિદેવ શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની સાથે રાગાદિ-
કથી કલુષિત અને એટલા જ માટે દેવત્વવિનાના દેવાભાસોની તુલના
હુ શક્ય છે.

આથી તદ્દન સ્પષ્ટ છે કે સુખલાલજીના કથન મુજબ તેમના ટી-
કાકારો લગભગ સર્વત્ર પ્રસરી રહેલા આજના તુલનાત્મક પદ્ધતિના
અભ્યાસથી લેશમાત્ર ડરતા નથી કારણ કે પોતાના એકના એક અને
અનન્ય કર્ણધાર શ્રીજિનેશ્વરદેવના સિદ્ધાંતોની તુલનામાં મૂકાયેલો એક
પણ સિદ્ધાંત તેના પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર રહી શકે તેમ છેજ નહિ
એવી તેઓને સપૂર્ણ ખાતરી છે તુલના કરવાનો જે પ્રસંગ જ આવી
પડે તો પોતાની વસ્તુને તુલનામાં ખતાવવાને કરી જ હુરકત નથી
કોઈ પણ વ્યક્તિ શ્રીજિનેશ્વરદેવના સિદ્ધાંતોને તુલનામાં મૂકી તે સિ-
દ્ધાંતોની સર્વોત્તમતા સાબીત કરી ખતાવે એ તો હિતાવહ જ છે અને
એ કારણે સદાને માટે ઇચ્છવા યોગ્ય છે શ્રીજિનેશ્વરદેવના સિદ્ધા-
ંતોની સર્વોત્તમતા એટલી બધી સુપ્રતિષ્ઠિત છે કે તેને દાર્શનિકોના
રગમ ઉપમા ઉપસ્થિત કરવામાં ભીતિનો અવકાશ જ નથી પણ તે કામ
મિથ્યામતિઓના સહવાસમાં ખુંઝાઈ રહેલા પુણ્યલાનદીઓનું નથી
આજે સુખલાલજી પોતે કોના સહવાસમાં રીળાય છે એ ખાસ તપા-
સવા જેવું છે જે વ્યક્તિ અહિંસાના નામે ઘોર હિંસા પ્રવર્તાવી રહી છે,
ધર્મભૂમિના ગર્હમાં રહેલા ધર્મબીજને બાળી નાખવાનું સાહસ ખેડી
રહી છે અને એક પોતાની મહત્તા ખાતર જ સારી દુનિયાને અવનતિના
ઉંડા ગર્તમાં ઉતારી રહી છે, સુખલાલજી તો આજે તે વ્યક્તિના

જનન્ય ઉપાસક જની સુકેશ છે. સમગ્ર વિનયભાવને તે અજિત ૧૮૫૬
રજાવના માટે જાણથી ત્રણે પૂર્વે એટલે સંવત ૧૩૦૦ ની સંધર્ષ
તેમણે (મુનશાહજી) લખેલું કે—

“ હિંદુસ્તાનને જ્યાં સારી દુનિયાને યજ્ઞાત્યા ગાંધીસે વાજ
કોઈ સમયાવશીકે રૂઠ સમય મ મુનાગયા x x x x જ્યારે હવે રેઠ
મહાત્યાસે વાજના ન વગા સકે તો ફિર યદ મી સમય હેના જામિર
ફિ ત્યારી શુદ્ધિ રૂઠી પારી હો ગયું ફિ વ હવે યગજ્ઞાત્યા શક્તિ
હી વાજના વગા સકતે ફે ન તીર્થસે જ્યાર ન હમ્મસે હી । ”

પાંતે માનેલા કે અદ્વત્યાની કલ્પ પ્રમાણેની શુદ્ધિ મુનશાહ-
જીએ કરી છે તેની કારણાને જાણે જાણવા માટે આ સ્વયં નથી, જનન્ય
મુનશાહજીના મહાત્યાની લખનાયા કે હ જોતી કે પારી કલ્પ કરે તેની
નથી નિષ્ઠા નિષ્ઠા પ્રત્યે તેને તેને અદ્વત્યાની પ્રથમથી ન પીઠાવેલી
હીથી હવે જાણે જાણે થાતા જાણે પણ જનન્યના સારાસમયના
પ્રવર્તન પ્રવર્તે જાણે તે મહાત્યાને સારી રીતિને જોત્યાની હીથી છે.
એટલે હું તે આ સ્વયં એટલું જ જાણવા ઉચિત્તું હું કે મુનશાહજી જાણે
તેમના જેવા જીવજીવ કે જેમના અજિતને જાણવાની વાજના નથી જાણે
જેમના રજા તથા માત્ર મનસ્વી નિષ્ઠાને પ્રકાર કરવામાં ન પડેલ
પ્રમાણના છે તેમના અજિતના સિદ્ધાંતોની તુલના કરવામાં કેમ કેમ
જાણ પ્રવર્તે કરી રાજવા નથી. તેમના તે માત્ર તુલનાના તથા જાણ
તથા મેરસમજ રજાના સાથે મુજ સિદ્ધાંતોની કારી રીતિને નિ-
કળના કરવા સિવાય નીચું કશું ન કરી રાજવા નથી.

જાણી જનન્ય વાજના સમજ રાજી કે જાણને જાણને થી
જિનેશ્વરના સિદ્ધાંતને રજાનિષ્ઠના રજાનિષ્ઠના કલ્પિત કરી તે
સિદ્ધાંતોની સર્વોચ્ચતાના પ્રતાપે જનન્ય રજાનિષ્ઠના સિદ્ધાંતોની મુજવાર્ત
જિજ્ઞાસુ માત્યાજીને જાણ કરવાની ત્રી સર્વોચ્ચતાના મુજવાર્ત રજાનિષ્ઠના
જાણરિત કરવાના ન એક મુજ હાજાથી તે સિદ્ધાંતને હરિશ્ચંદ્ર
હાજાને—તુલનામાં મુજવાર્ત કરી ન કરાવ નથી. જાણે તેવા પ્રકારની
હરિશ્ચંદ્ર જાણવા તુલના અનેક મહાત્યાઓને અનેક પ્રવર્તે જાણે

અનેક સ્થળે કરી છે. આ વાતનો સ્વીકાર કરતા સુખલાલજી પણ લખે છે કે—

“ અને વળી આપણી પ્રાચીન પ્રથામાં પણ સરખામણીને અવકાશ ક્યાં જોઈ છે ? ત્યારે સાધુઓ વ્યાખ્યાન વાંચે છે ત્યારે જાણે અજાણ્યે પણ પોતાના ધર્મતત્ત્વોનું ખીજા ધર્મતત્ત્વો સાથે યથાશક્તિ તોલન કરે છે. ”

ઉપરના સત્યનો સ્વીકાર કરતા પણ સાધુપુરૂષો ઉપર આક્ષેપ કરવાની પોતાની સ્વાભાવિક યા તો સર્ગજન્ય પદ્ધતિનો ઉપયોગ કર્યા વિના તેઓ રહી શક્યા નથી સાધુપુરૂષો આપણે ઉપર બોધ ગયા તેજ એક શુભ ઇરાદાથી પોતાના એટલે શ્રી જિનેશ્વરદેવે પ્રરૂપેલા ધર્મતત્ત્વોનું ખીજા ધર્મતત્ત્વો સાથે તોલન કરી અન્યના ધર્મતત્ત્વોમા રહેલી ત્રુટી યા તો વિપરીતતા દર્શાવી શ્રી જિનેશ્વરદેવે પ્રરૂપેલા તદ્દન નિર્દોષ અને એકાત હિતકર તથા અવશ્ય ઉપાદેય ધર્મતત્ત્વો તરફ શ્રોતૃવર્ગને આકર્ષિતે શ્રોતૃવર્ગ પૈકીના જે આત્માઓ સત્ય ધર્મતત્ત્વને ન પામી શક્યા હોય તેઓને સત્યધર્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, જેઓ પામેલા હોવા છતાં મિથ્યામતિઓની મુઝાવી મારનારી પ્રવૃત્તિઓથી ચલચિત્ત થયા હોય તેઓને સ્થિર ચિત્ત બનાવે છે અને જે આત્માઓ સત્ય-ધર્મતત્ત્વનો સ્વીકાર કરવા જેટલું કૌવલ ન ધરાવતા હોય તેઓને સત્ય ધર્મ તરફ સદ્ભાવ ધરાવતા અને અનેક રીતિએ સત્ય ધર્મતત્ત્વની પ્રશસા કરતા બનાવી માર્ગાભિમુખ કરે છે આ વાત સુખલાલજીને ખટકે છે અને એ ખટકોનો પડઘો પાડતા સુખલાલજી લખે છે કે—

“ અત્યંત, એ ખરૂં છે કે પ્રાચીન પ્રથા અનુસારી તોલનનો ઉદ્દેશ્ય એ તે રીતે પોતાની વસ્તુને શ્રેષ્ઠ અને ખીજાની વસ્તુને કનિષ્ઠ બતાવવાનો હોય છે, ત્યારે આ આધુનિક પ્રથામા એ એકાગ્રીપણ કાષ્ટક દર ચયેલું નેવામાં આવે છે

ઉપર પ્રમાણેનો ઉદ્દેશ્ય કરી સુખલાલજી કેવો અસત્ય અને ભયકર આક્ષેપ પૂજ્ય પુરૂષો ઉપર કરે છે એ સહજમા સમજી શકાય તેમ છે વસ્તુને વસ્તુના યથાસ્થિત સ્વરૂપમા બતાવનારા મહર્ષિઓ શ્રેષ્ઠને શ્રેષ્ઠ તરીકે અને કનિષ્ઠને કનિષ્ઠ તરીકે બતાવે એ પણ આજના

આધુનિક પ્રધાન પૂનારીઓને નથી પાકવતું એમ પણ સુખદાસે
આપણને ઉપસા કલ્પદાસ બજાવે છે એ પણ સમગ્ર સકલ દેશ
કે સુખદાસે સમજવું જોઈએ કે—

સત્ય વસ્તુ પ્રત્યે જોઈતીપણી એ તે ગુહ્યત્થક દર્શિત
ઉપાસકનું જૂથજી છે સત્ય વસ્તુ પ્રત્યે પણ જોઈતીપણીને
અભાવ એજ આધુનિક પ્રધાનું મોહકાર્થ મોહક દૂષણ છે
જાને એજ કારણે એ પ્રધાની સામે સત્યના ઉપાસકોનો
વિરોધ છે

સત્યના જોઈતીપણી વિના સત્ય પ્રતિષ્ઠાન સર્વજ્ઞતા
કે એ પણ સુખદાસે જાણ પાતર્થ સમજાવી બહાર છે જાને
એ સત્યના જોઈતીપણીને એને જ પ્રાચીન પ્રથા સર્વજ્ઞતા કહેલી
કે જાને એકે એક સત્યના પારદર્શિત પરદર્શિતને અનિશ્ચિતને
સાચવી શકી છે જાને સાચવી શકવામાં જ વચ્ચેથી એક છે. જાણી
સત્યના જોઈતીપણી વિના આધુનિક પ્રધાને અનુસરવું એ તે
જરૂર જરૂરથી એક વિચારક પ્રધાને દેખવા જેવું છે.

સત્યના જોઈતીપણી સર્વજ્ઞતાસત્યનું સુખદર્શિત કહેલી જાને ઉપ
જાણેજેલા સ્વદર્શનથી પ્રથા એ કેવલ પ્રાચીન જ નથી પણ સત્યના
સાચવી છે—વિશ્વાકામ્યવિત છે જાને એનું એજ કાર્થ છે કે પ્રથમ
સત્યના સ્થાપિત પ્રતિષ્ઠાન કરવું જાને તે પછી એ વસ્તુનો દર્શિત
સ્વીકાર કરી સર્વજ્ઞ સત્યનો વિશ્વાસ કરવામાં દર્શનપ્રદાને અભાવ
અર્થે જાને કામ આદિનું સ્વદર્શન શાસન સ્વીકારને તેમાં કુખ્ય
કરવા દર્શનપ્રદા અર્થેશાસન અને કામસાસન આદિના પ્રયોગપ્રયોગને
કામ પાતાના સ્વાર્થે ખાતર સ્વીકાર કરવાની બહાર કાઢી દેખ તે
કારણથી અથવા તે સ્વાભાવિક રીતિને જ સત્યના કરેલા અંશિક
જાને અભાવ સ્વીકારને દર્શાવી ઉન્માર્થે પડેલાઓને પરમમુદ સત્ય
તરફ આકર્ષિત સ માર્ગે લાવવા અને સન્માર્થની સેવામાં અસ્થિર
જાને સિદ્ધિ જાનેલાઓને સ્થિર અને સતેજ કરવા.

વસ્તુસ્થિતિ ખાતરી દેવાથી જ ઉપર મુકેલા આધુનિક ગુહ્યના
ત્મકવાદની હિતાવહ સમીક્ષા નાખ્યા હોવામાં મેં લખ્યું છે કે—

તુલનાત્મકવાદના વિનોદમાં પરમાનંદ જોનારાઓ પ્રથમ શ્રી સર્વજ્ઞપ્રણીત સિદ્ધિતિનું ગુરુકુળવાસમાં રહીને ખૂબ પરિશીલન કરે અને તે પછી મર્યાદામાં-એટલે શ્રી વીત-રાગદેવોની આજ્ઞાપ કિલ્લામાં રહીને સત્યને ક્ષતિ ન પહોંચે તેવી રીતિએ, નયવાદની અમેક્ષાને હાનિ ન પહોંચે એનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ રાખીને એવી જાતની તુલનાઓ કરે કે જે તુલનાઓ એકંતિ સ્વ અને પરના એયમાં જ પરિણામ પામે. તુલનાને સ્વ-પરના એયમાં પરિણુમાવવા ઇચ્છનારે મૂળ વસ્તુ (ભાગવતી આજ્ઞા) ને તો મક્કમપણે વળગી રહી, આદિમાં ને અતમાં વસ્તુનું યથાસ્થિત વર્ણન તો અવશ્ય મૂકવું જ રહ્યું; તે વિનાની તુલનાઓ એ વાસ્તવિક તુલનાઓ નથી પણ વસ્તુસ્વરૂપની આખાદ-ન સાધી શકાય-તેવી ત્રુટિઓ છે. ત્રુટી વિનાની સાચી તુલનાઓ કરવા માટે આધુનિક તુલનાત્મકવાદોના મોહપાશમાંથી છુટવા શિવાય છુટકો જ નથી.”

આ વાતના સમર્થનમાં આપણે એક બે વિષયો જોઈએ-આપણે જોવા ઇચ્છેલા બે વિષયમાં એક છે ‘મૈથુન-અપ્રદક્ષનો-ત્યાગ’ અને બીજો વિષય છે ‘સ્વાદ્વાદ-સિદ્ધિ’

‘મૈથુન-અપ્રદક્ષ-ત્યાગ’-ની સામે કામશાસ્ત્ર ઉભું છે ‘મૈથુન-

અપ્રદક્ષ-ત્યાગ’ નો ઉપદેશ આપતું સર્વજ્ઞશાસ્ત્ર તેનાથી થતી હાનિઓ ખતાવી તેનાથી વિશ્વને બચાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે તેની સામે ‘કામશાસ્ત્ર’ અને તેના પ્રણેતા ‘વાત્સ્યાયન’ કામને કેવી રીતિએ સેવવો? તે ખતાવવા સાથે અમુક અમુક રીતિએ સેવવાથી અમુક અમુક ફાયદાઓ થાય છે એમ ખતાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે આથી સહેજે કામાસક્ત દુનિયાને કામશાસ્ત્ર અને તેના પ્રણેતા તરફ રૂચિ ઉત્પન્ન થાય છે તેની સામે પ્રદક્ષનનો મહિમા અને અપ્રદક્ષ-મૈથુનથી થતી હાનિ ખતાવવી એ તો તદ્દન બરૂરનું છે એ ન્યાયે કલિકાળ સર્વજ્ઞ

સમયન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીપરણ મહાપાત્રને યોગસાચાર્ય જાણવરને મદિયા અને જાણના એટલે મેકુન સેનાથી સ્વીકાર્યા વિગેરે જવાબી છે. પણ કામચાલના દેશમાં ફરેલી ફરિયાને કામથી વિરહત જનસભા માટે કેવળ એવી મહાત્મની વસ્તુ-કે જે વસ્તુને સ્વીકાર કામચાલના પ્રયોગને પણ તમે તે કાણે કર્યો જ પડ્યો હોય તે જવાબી એકલે કે એથી જામ સભા વસ્તુ તરફ જે કામાચાલ ફરિયાનું જામ જેમણે અને પરિણામ એકલમ નહિ તે જાણતે જાણતે તે કામાચાલ ફરિયાનના કેટલાક કમચાલના જર્જિ જામમાએ કામથી વિરહત વર્તે જર્જિસિક વર્તે જામ વલુજાના સેવાના જર્જિ સહે જામના સાથે જે જામ જામમાં જામનું એકલે કે તેમ કમના પામે ' કામચાલ ને કે તેના પ્રયોગને સહજ પણ મદિયા વધી ન જાય નહિ તે મેકુન જામના ફરિયા તે જામથી દૂર થી પણ જર્જિસિક ફરિયાને તેમ દેશમાં ફરિયા વાર નહિ હોય, કમના કે જામ સસારમાં કામચાલ જોયું જ જામના છે અને તે જામના પરિણામ છે.

જર્જિયા પરમા જર્જિ જામ સિદ્ધાંતને ફરિયા સમજાવે તે જામ સ્વીકાર્યું જ છે એટલે પણ સ્વીકાર જર્જિ વિના તે કેવળ પણ જામના જામપ્રયોગને જામથી સહે તેમ નથી અને મેકુન-કિદામાં જે જર્જિયાને પણ જામ જામ વિના સહેતો જ નથી જે વસ્તુ પણ એકલે જામ જ છે એટલે જે જામને પ્રયોગિત કરી મેકુન-કિદામાં સહે અનેલી ફરિયાને મેકુનથી સહજ કમચાલના જેક કમના ઉપરથી કિદાજ સર્જક જામના શ્રી હેમચંદ્રસૂરીપરણ મહાપાત્ર પોતે સર્જક કેવળ કમનાતુસાર પ્રયોગિત કરેલા સભામાં કામચાલકારની પણ સમજાવે કેવી કમચાલના સર્જક જામના છે એ જામ મેકુન-જામના-જામના જામના પ્રયમ વિષયમાં જામના જોવાતું છે.

શ્રી યોગસાચાર્ય ના જીવન મહાપાત્ર કિદાજ સર્જક જામના શ્રી હેમચંદ્રસૂરીપરણ મહાપાત્ર ઉપરની વસ્તુ નીચે પ્રમાણે થયેલ છે—

“અરિસાવરિવાલવાળેજાતામાં મેકુને અરિસાવા વાવાવાવા—

“લોનિયન્નસમુત્પન્ના, સુસુન્ના જામુરાજાવા : ।

વીજપમામા વિપચન્તે, યજ તમીયુનં સમૈત્ ॥ ૭૨ ॥

“યોનિઃ પ્રસવમાર્ગઃ સૈવ યન્ત્રાકારસ્વાદ્યન્ત્રં, તત્ર સમુત્પન્નાઃ
-સંમૂર્છનેનોત્પન્નાઃ, તે ચ ન ચક્ષુર્ગ્રાહ્યા इत्याह-સુસૂક્ષ્માઃ જન્તુરાશયો
જતુસમૂહાઃ, પીઢ્યમાના મૃદ્યમાનાઃ પુધ્વજેનેતિ શેષઃ, રૂતનાલિકાયાં
તપ્તાયઃકળકમ્પવેશે રૂતાનીવ વિપદ્યન્તે વિનશ્યન્તિ યત્ર મૈથુને ત-
ન્મૈથુન ત્યજેત્ ॥ ૭૯ ॥

યોનૌ જન્તુસદ્ભાવં સંવાદેન દ્રઢયતિ—

જન્તુ સદ્ભાવ વાત્સ્યાયનોઽપ્યાહ ।

વાત્સ્યાયનઃ કામશાસ્ત્રકારઃ । અનેન ચ વાત્સ્યાયનસંવાદાધી-
નમસ્ય પ્રામાણ્યમિતિ નોચ્યતે, નહિ જૈન શાસનમન્યસંવાદાધીનપ્રા-
માણ્યં કિન્તુ યેઽપિ કામપ્રધાનાસ્તૈરપિ જન્તુસદ્ભાવો નાપહ્નુત इत्युચ્યતે।
વાત્સ્યાયનશ્લોકો યથા—

રક્તજાઃ ક્રમયઃ સૂક્ષ્માઃ, મૃદુમધ્યાધિશક્તયઃ ।

જન્મવર્ત્મસુ કળ્પૂર્તિ, જનયન્તિ તથાવિધામ્ ॥ ૮૦ ॥

રક્તજા-રક્તોદ્ભવાઃ, ક્રમયો-જન્તુવિશેષાઃ, સૂક્ષ્માઃ-અપ્રત્યક્ષાઃ,
મૃદુમધ્યાધિશક્તયઃ-મૃદુશક્તયો મધ્યશક્તયોઽધિશક્તયશ્ચ, તથાવિધાં-
મૃદુમધ્યાધિમાત્રશક્ત્યનુરૂપા મૃદુશક્તયો મૃદ્વી, મધ્યશક્તયો મધ્યા, અધિ-
કશક્તયોઽધિકાં કળ્પૂર્તિ-કળ્પૂ જન્મવર્ત્મસુ-યોનિષુ જનયન્તિ ॥ ૮૦ ॥

+ + - + +
અર્થાત્—સત્ય આદિ વ્રતો એ અહિંસાનો પરિવાર એટલે અહિં-
સાનુ રક્ષણ કરનાર હોવાથી મૈથુનક્રિયામા અહિંસાનો જ અભાવ
બતાવતા કહે છે કે—

જે મૈથુનક્રિડામા યોનિરૂપ યત્રની અદર ઉત્પન્ન થયેલા અતિ-
સૂક્ષ્મ સંમૂર્છિત જીવોના સમૂહો પુરૂષચિન્હના યોગે પીડા પ્રાપ્તતા
થકા-રૂની નળીમા રહેલુ રૂ, તપાવેલા લોહાના કણીઆનો પ્રવેશ થતા
જેમ બળી જાય છે તેમ-નાશ પામે છે ૭૬

ઇતરના કથનદ્વારા યોનિમા જીવોના સદ્ભાવની સાબીતી કરતાં
કહે છે કે—

‘વાત્સ્યાયન’ નામના કામસાસત્રકાર પશુ યૌનિમાં લેવેલા શાસ્ત્રનો સ્વીકાર કરે છે.

સા.કા.—નું તમે જ્યાં કામસાસત્ર એમ નથી મુકવતા કે “યૌનિ વચનથી બહાર સુગમ લેવેલા સમુદો ઉત્પન્ન થાય છે.” જ્યાં કો બિનસાસનના કામની પ્રામાણિકતા ‘વાત્સ્યાયન’ નામના કામસાસત્રના કામને આધીન છે ?

સામ્પ્રદાયિક—નહિ જ જાણે એવું મુકવતા જ નથી, કમ્પેડે કો જેન શાસનની પ્રામાણિકતા કોઈ જાન્યના કામને આધીન નથી પણ જ્યાં સ્થળે જાણે તે જો મુકવતા પછીએ છીએ કે જે કોઈએ કામને પ્રધાન માન્યતા છે તે કોઈએ પશુ (યૌનિમાં) લેવેલા સદ્વાચનો ધારા કર્યાં નથી.

‘વાત્સ્યાયન’ યૌનિમાં લેવેનો સ્વાસ્થ્ય નીચેની રીતિએ જ મુકે છે—

યૌનિમાં ઉત્પન્ન થયેલા જલપ પ્રધાન અને અધિક સ્ક્રિયલ્સ કૃમિ નામના સુગમ લગવિધિયો યૌનિઓની બહાર જલપ પ્રધાન અને અધિક થઈને ઉત્પન્ન કરે છે.

૨-સ્વાસ્થ્ય-સિદ્ધિ

હવે જાણે વિષય છે સ્વાસ્થ્ય-અનેકવચન ની ચિદિતો એક પશુ ધર્મકાર અનેકવચનના યૌનિમાંથી વસ્તુવ પ્રસિદ્ધિ નથી અને એજ કાચે એકે એક ધર્મકાર અનેકવચનની સાથે જ્યાં છે એટલું જ નહીં પણ તેઓએ તે જામલ રીતે એકવચનના સ્વાસ્થ્યકારા અનેકવચનનું ઉત્પન્ન થઈ માન્યું છે પણ હવે તું ! વસ્તુસિદ્ધિ જ તેઓએથી ચિદિત છે.

જામલ જ્યાં પશુ એકવચનની ઉપાસનામાં જ એમ માન્યતા થઈ ત્યાંએ જો કર્મજાની સ્વાસ્થ્ય-અનેકવચન વચ્ચે હવે તે જાણી જાણે એ સમયે જો તે.

‘તમારા દર્શનકારો કે જેઓ અનેકાતવાદના ઉન્મૂલનમાં જ પ્રવૃત્ત થયેલા છે તેઓને મને કે કમને પણ વસ્તુસ્થિતિને આધીન થઈને અજ્ઞાતપણે પણ એ અનેકાતવાદનો સ્વીકાર ડર્યા વિના ચાલી શક્યુ નથી’ અને એ બતાવી શકાય તેવું તો છે જ કારણ કે તે સર્વ-વ્યાપી સિદ્ધાંતની સહજ પણ છાયા કોઈ પણ રીતિએ પડ્યા વિના રહે જ નહિ પણ અમુક આત્માઓના હિતની ખાતર અથવા સત્ય-વસ્તુની સર્વવ્યાપિતા દર્શાવવા ખાતર એ પડેલી છાયાનું દિગ્દર્શન કરાવતા એ સાવધતા બરાબર ગમવાની છે કે-એ અણીશુદ્ધ એકાતવાદના પ્રચારકો અનેકાત જેવા અનુપમ અને અદ્વિતીય વાદના પ્રચારક તરીકેની પૂજા ન પામી જાય, અન્યથા ઉન્માર્ગે પડેલાઓને સન્માર્ગે લાવવાનું ધ્યેય મફત થવાને બદલે પરિણામ એવું વિપરીત આવે કે સન્માર્ગમાં રહેલા આત્માઓ ઉન્માર્ગ તરફ ખેંચાઈ જાય એટલે સમ્યક્ત્વના પ્રચારને બદલે મિથ્યાત્વનો અસ્ખલિત પ્રચાર થઈ જાય.

શ્રી સર્વજ્ઞદેવે પ્રરૂપેલા સ્યાદ્વાદ-સિદ્ધાંતના સમર્થ જ્ઞાતાઓ, થઈ રહેલા મિથ્યાત્વના પ્રચારને અટકાવવા અને સમ્યક્ત્વનો પ્રચાર કરવાના ઇરાદાથી અન્ય દર્શનોમાં પડેલી સત્યની છાયાને ડેવી કુશ-બતાપૂર્વક બતાવે છે? એ આપણે નીચેના કલિકાળ સર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રમૂર્તીશ્વરજી મહારાજએ રચેલા અને ‘પ્રભાનંદ’ નામના મુનીંદ્રે વિવરેલા ‘શ્રી વીતરાગ-સ્તોત્ર’ ના ‘એકાતનિરાસ-સ્તવ’ નામના આઠમા પ્રકાશદ્રાગ જોઈએ.

“નનુ સિદ્ધ સ્વયંસિદ્ધ જગત્તત્ત્વં કિમેકાન્તનિત્યમુત્તૈકાન્તાનિત્યં
વૈત્યાશઙ્કાસકુલે ત્રિપાશ્વત્કુલે સ્તુતિકૃદાહ—

સત્ત્વસ્યૈકાન્તનિત્યત્વે, કૃતનાશાકૃતાગમૌ ।

સ્યાતામેકાન્તનાશોઽપિ, કૃતનાશાકૃતાગમૌ ॥૧॥

વિ०—ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રાવ્યાત્મક વસ્તુતત્ત્વં સત્ત્વ તસ્યૈકાન્ત-નિત્યત્વેઽબ્યુપગમ્યમાને કૃતનાશાકૃતાગમૌ સ્યાતા । તથાહિ-સાઙ્ગયૈરપ-ચ્યુતાનુત્પન્નસ્થિરૈકસ્વભાવ કૂટસ્થનિત્ય વસ્તુભ્યુપગમ્યતે, તદ્વ યથેવ

स्यात्तदा वस्तुनि यदासौ कुम्भकारादिकृत्यानां पर्यायाणां सर्वेषां वा
एव स्यात् एतच्च प्रत्यक्षविरुद्धम्, यथा—कुम्भकारादिभिर्निर्मितेषामा-
स्यासक्तोक्तकुम्भकारादिकृत्यानां कृतास्तु यथा कृते कृते
इति तत्सर्वं, अतस्तेषां पर्यायाणामाविष्टद्वयमाप्तीतानां कृतानां
विनाश एव स्यात् । x x x x x । तथा अकृत्यामममममोऽपि स्यात्,
तथा हि—पर्यायास्वावचन्यते कृतस्वनिष्पत्तायेव केनपि न कृता, अद्वय
एव च सप्तपरिचयः । x x x x x । तथा वषावतपरिचयिते स-
कृत्यामस्य सर्वेषां साविकेष्टतत्पदेऽपि कृत्यानामकृत्यामयो स्थिरस्वेयान-
मवकृत्यामनौ दुर्मितारायेव स्यात् । यथा सर्वेषां वदमियते वस्तुनि
स्वीक्रियमाणे पर्यायाणां निराधारत्वेन स्वात्म्यवच्छेदं यत्नेरेतत्सत्य एव
प्रसङ्गेऽपि पूर्वज्ञेन यद्यप्यस्यादिकृत्यामयो वदमियते सर्वेषां निर्दिष्टं
किन्तुमेव कृत्यामस्य स्वासक्तोक्तकुम्भकारादिकृत्यामविवाधं विनाशवृत्तिः ।
इत्येते प्रत्यक्षादिमयाभिः सत्कारा अतस्त्वयते कृता अतस्त्वयते स्यात्,
तथा निरन्तराणि चरे वस्तुनि सत्काराणां सत्त्वादिनिर्मुक्त्यपत्तात् कृता
स्यासक्तोक्तं पर्यायाणामवकृताः । अतः कृतीयते सम्प्रतेऽनिच्छयेव
' नक्षेपादीका ' न्यायादुपपन्न एवाकृत्यामयः । एवं च स्वार्थप्रसङ्गोत्प-
त्तायेन व्यवस्थितं नित्यानिश्चयार्थं वस्तुतत्त्वं । + + + + + ”

अतः वस्तु वस्तुतत्त्वं नित्यानिश्चयार्थं, पर्यायप्रत्यक्षविरुद्धं
वास्तुतत्त्वं नित्यानिश्चयार्थं स्यात्—

आत्मन्येकान्तनित्ये स्यात्—म भोगा सुखदुःखयोः ।

एकान्तानिष्पत्तयेऽपि, न भोगा सुखदुःखयोः ॥ २ ॥

वि — एकान्तनित्यत्वे आत्मनि नित्यत्वेन मन्यमाने सुखदुःख-
योर्भोगो न यदायदावप्यते, तथा हि—वस्तुतत्त्वं स वास्त्या सुखदुःख-
कृतेन दृष्टेः पुनश्चा, वास्तव्यमेव नित्यत्वव्यापत्तत्वात्, न हि यत्रैव स्व-
भावेन दुःखं दृष्टं तेनैव सुखं तयोरेकत्ववृत्त्यात् x x पुनश्चे-
-

दपि न, नहि कदाचिदपि छायातपयोरिव परस्परपरिहारव्याघ्राघ्रातयोः
सुखदुःखयोर्युगपदनुभवः सम्भवति तस्मादेकांतनित्ये जीवस्वतत्त्वे न
कदाचिदपि सुखदुःखोपभोगः । यत्रैवं तद्वैकान्तनित्यात्मपक्षकक्षीका-
रवद्धकक्षं युगतमतमेवानुमतमस्त्विति चेन्निराचिकीर्तुराह-एकान्ते-
त्यादि । एकांतनित्यस्वभावेऽप्यात्मन्यभ्युपगम्यमाने सुखदुःखयोरभो-
गभावत्वमेवास्य स्यात्, तथाहि-एकान्तक्षणिको ह्यात्मा क्रमेण चेत्सु-
खदुःखे भ्रूङ्क्ते तदा क्षणिकत्वक्षतिः । क्रमो हि परिपाटी, सा च सा-
तत्यमन्तरेण न संभवति, तदमिमत्त च क्षणिकत्वमेकक्षणरूप तन्न क्र-
मेण सुखदुःखभोगः । युगपच्चेत्तदा पूर्वविरोध एव बाधाविधायी,
× × × × × तस्मान्नित्यानित्यरूप आत्मा सुखदुःखोपभोगान्ययानुप-
पत्तेरित्यनुमानान्नित्यानित्यात्मसिद्धिः ॥

+ + + +

किंचैकांतनित्यैकांतनित्यपक्षकक्षीकारसारमते यद्वृणोततरमात्म-
नोऽवतरति तदाह—

पुण्यपापे बन्धमोक्षौ, न नित्यैकान्तदर्शने ।

पुण्यपापे बन्धमोक्षौ, नानित्यैकान्तदर्शने ॥ ३ ॥

वि०—न तावन्नित्यैकान्तात्ममते पुण्यपापे संभवतः । यतो नित्यो-
ह्यात्मा पुण्यपापानुपातिस्वभावभेदमन्तरा न संभवति । पुण्यपापाभ्या च
पूर्वं परिणाम परित्याज्योत्तरपरिणामवानात्मा निर्मीयते । परिणामानित्य-
त्वं च नित्यत्वक्षतिकारि । × × × × × । तस्मान्नित्यैकान्तपक्षे न पुण्य-
पापोदयः समीचीनतामश्नुति । किंच, नित्यैकान्ते बन्धमोक्षावपि न
युज्येते । यदि बन्धः स्वभावमपहाय मुक्तिमाकलयति तदा स्वभाव-
परिभवे कथं नानित्यता । यो हि बद्धः स बद्ध एव एवं च सति
सर्वथा मुक्तिविलय एव । तथा च सति कः पापमपहाय पुण्यं पुण्यनै-
पुण्येन संगृहीयात् । कश्चात्मारामाविरामविश्रामेण माध्यस्थ्यमवलम्ब्य

सम्प्लुतचोपनिपाद्यमहतिं कुर्यात् ॥ एवं च सति सर्वपर्मविक्षय एव ।
 तथा च सर्वशास्त्राम्भोपि कुम्भसमवत्त्वाविर्भावो नित्यैकान्तवादिभिरे-
 वोक्तः स्यात् । तस्माद्युक्तमेवोक्तम्—पुण्यपाप र्वपमोक्षो न नित्यैकान्त-
 दर्शने इति । तथा नित्यैकैतददर्शनेऽपि न पुण्यापुण्यसंभवः । अप्यपि
 बहुप्यते—समिद्धो घास्या पुण्यापुण्यादिर्द्ध क्रमेणाभ्युपगच्छेत् पुण्यम् ॥
 क्रमेण चेत्तदा यस्मिन् लगे पुण्यं तदा नापुण्यमाकाशस्य च, एवं समिद्ध-
 त्वसतिः द्वितीयपुण्यसमै यावदात्मनाऽनवस्थानात् । पुनस्तत्पक्ष-
 विरोधवापाकर एव । एवं बन्धमोक्षान्वेद्यान्वानित्यपक्षे विचार्यमानौ
 विहीयते अत एकाग्रचित्तान्तिवपक्षौ न होमद्वयौ, कस्याचित्पानित्य
 आत्मा पुण्यपापबन्धमोक्षोपाधन्यवानुपपत्तेरिति । एवं च सत्यस्यैकान्त
 नित्यतापामेकान्तानित्यतायां च 'न' केवळं कृत्वाशाकृतामपवर्तनि-
 पत्यभिनिपाद्य एव ।

किञ्चात्मनोऽपि तज्ज्ञात्वाभ्युपगमे न केवळं सुखदुःखमोमदुःख
 वापबन्धमोक्षविरोध यावदस्ति तस्याप्यात्मारिवस्तुत्योमस्य नित्या
 नित्यतापामनाद्रियमानापापकृष्णहृष्यात्तदोद्देष्टोदत्यनर्थात्परपि
 नित्यवीत्याह—

अमाकमान्यां नित्यानां, पुण्यतेऽप्येकिपा न हि ।

एकान्तज्ञानिकत्वेऽपि, पुण्यतेऽप्येकिपा न हि ॥ ४ ॥

वि०—अप्युक्तानुत्पन्नस्तिरेकस्यानां नित्यानां क्रमेणाक्रमे-
 णावर्षक्रियाकारित्वं न पुण्यते । x x x x x । एवमेकान्तज्ञानिकत्वं
 पक्षेऽपि मार्षक्रियाकारित्वं पराकोटिर्हृदयाकोटने । तस्यादेकान्तप
 ताभिनिवेशः परतीक्ष्णानां कदापात्र एव ।

एतदेव निगमयमाह—

पदा तु नित्यानित्यत्व-रूपता वस्तुनो भवेत् ।

पथात् न भगवन्मथ, तदा दोषोऽस्ति कथ्यते ॥ ५ ॥

वि०—यदा पुनर्वस्तुनो विवादास्पदीभूतस्य स्तम्भकुम्भरम्भो-
रुहादेर्नित्यानित्यरूपता भवेत्, तदा नैव दोषः कालुष्यलक्ष्यता काचन ।
ननु नित्यानित्यत्वं को वै न मन्यते ? परमाणुरूपतया नित्यस्य,
कार्यरूपतया चाऽनित्यस्य स्तम्भादेर्वस्तुनो वैशेषिकैः परस्परनिरपे-
क्षतया मीमांसकैश्चाभ्युपगमादस्त्वेवमिति चेदित्यपरे कामाशङ्क्य भग-
वन्त साक्षात्कुर्वन्नाह—यदेत्यादि । हे भगवन् ! यथैव त्वमात्य वस्तुनो
नित्यानित्यत्वं तथैव न दोषः, अन्येषा नानादोषकल्मषमपीकलुपि-
तत्वात् ।

+ + + +

एतदवष्टम्भाय दृष्टान्तमाह—

गुडो हि कफहेतुः स्या-न्नागर पित्तकारणम् ।

द्वयात्मनि न दोषोऽस्ति, गुडनागरभेषजे ॥ ६ ॥

निगदसिद्धोऽयम् ।

+ + + +

भेदाभेदादिकौ धर्मौ नैकाधिकरणौ परस्परविरुद्धधर्मत्वाच्ची-
तोष्णस्पर्शवदिति तस्मादेकान्तरूपमेव वस्त्विति विरोधादीनाशङ्क्य
तान्निराकुर्वन्नाह—

अथ विरुद्धं नैकत्रा-सत्प्रमाणप्रसिद्धितः ।

विरुद्धवर्णयोगो हि-दृष्टो मेचकवस्तुषु ॥ ७ ॥

वि०—एकस्मिन् पृथ्वीपृथ्वीधरादौ वस्तुनि नित्यानित्यात्मकरूपं
द्वयं न विरुद्धम् । न च विरोधोपलक्षितवैयधिकरण्यादिदोषकलुष । कथ-
मिति चेदित्याह—असत्प्रमाणप्रसिद्धेः, किमपि तत्प्रमाणं प्रामाणिक-
मन्यैः प्रमाणोक्रियते येन विरोधादीना सिद्धिः साध्यते । यत्तावदुक्त
विरोधो बाधकः स्यादिति तदयुक्तम् । पर्यायरूपतया भेदोऽभ्युपगम्यते,
द्रव्यरूपतया चाभेदस्तयोश्चैकत्र रूपरसयोरिव सत्त्वासत्त्वयोरिव वाऽवि-
रोधप्रसिद्धेः, प्रतीयमानयोश्च कथं विरोधो नाम सन्ननुपलम्भसाध्यो

नैयायिकवैशेषिकयोरपि सम्प्रति सम्प्रतिपत्तिमाह—

चित्रमेकमनेकं च, रूपं प्रामाणिकं वदन् ।

योगो वैशिष्टिको वापि, नानेकान्तं प्रतिक्षिपेत् ॥ ९ ॥

वि०—एक चित्र रूपं तत्रैव चानेकाकाररूपं प्रमाणोपपन्नं वदन्तावक्ष-
पादकणादौ न स्याद्वादं निराकुरुतस्तेषां हि मते मेचकज्ञानमेकमनेक-
मनेकाकारस्मररीक्रियते यतस्तेषामेव सिद्धान्तसिद्धिः 'एकस्यैव
चित्रपटादेश्चलाचल-रक्तारक्त-वृत्तानावृत्ताद्यनेकविरुद्धधर्मोपलब्धेऽपि
दुर्लभो विरोधगन्धः, तस्मादस्मद्वत् यौगिकवैशेषिकावनेकान्तमतानु-
मतिं वितन्वन्तौ ।

+ + + + +

तथा कापिलोऽपि न स्याद्वादवादापलापचापलपापमवाप्नुयादि-
त्येतदेव स्तुतिकृत् प्रथयन्नाह—

इच्छन् प्रधानं सत्त्वाद्यै-विरुद्धैर्गुण्णित गुणैः ।

साहस्यः सङ्ख्यावतां मुख्यो, नानेकान्तं प्रतिक्षिपेत् ॥ १० ॥

वि०—सङ्ख्यावतां मुख्यो मुख्यामिधेयनामधेयः साहस्यः
प्रधानं प्रकृतिमहदादि उत्पादमूलहेतु सत्त्वरजस्तमोभिर्गुणैरन्योन्यविरो-
धदुर्द्धरैरपि ग्रथितमविरुद्धतयामिदधानः स्वात्मनो नानेकान्तमतवैमुख्य-
माख्याति । तन्मते हि प्रकृतिरेका महदाद्यात्मिकानेकाकाराभ्युपपद्यते
ततस्साङ्ख्या अप्यनेकान्तमतसम्भूता एव । + + + + +

x x x x

एव च सत्प्रमाणप्रतिष्ठितेऽप्यात्मतत्त्वे तदाश्रितश्रेयाऽश्रेयोऽने-
कान्तमतस्वर्गापवर्गादिषु कुग्रहग्रहिलतयैवाप्रतिपद्यमानं चार्वाकमवज्ञो-
पहतमेव कुर्वाणः स्तुतिकृदाह—

विमतिः संमतिर्वापि, चार्वाकस्य न मृग्यते ।

परलोकात्ममोक्षेषु, यस्य मुह्यति शेमुषी ॥ ११ ॥

वि०—तस्य सर्वापलापलोलुपस्य चार्वाकस्य विप्रतिपत्तिः सम्प्रति-

यथा बन्ध्यागर्भे स्तनन्वयस्य । x x x x x । मेदाभेदयोरेकविकृत-
त्वेन मत्स्यस्तुष्टौ प्रतिमासमाचैवोद्योर्विकृत्यपर्यपोरपि स्रवोऽपि
सविरीक्य इति पर्यायोप्य स्रुतिकृदपि विरोधमात्राद-विच्छे-
त्पादि । दिव्यस्याद्विकृत्यवर्जसंयमो मेघकृतस्तुष्टु-मिषवर्जस्यते-
स्तु परं न तत्रैव ह्यप्यपोषणाम्बेवमापि कर्तुं पार्यते । यदि तथापि
बाण्डिदिग्दिग्माहम्बरमण्यपाधित्यपादवशीलैः मत्स्यसादिप्रमाणोपपत्ते-
कापि युक्तिः प्रकल्प्यते तथा एवमप्यस्तु, यदुच्यतेऽधिर्भ्यस्वाग्रकम् ।
अन्यैरप्यस्यस्यवाचितपञ्चाम्बरनिर्दिश्यमानत्वेन काष्ठस्यवाचिर्ह । आ-
परमबन्धो । पितृ पीडुषूषं वयमपि हस्तस्तुतिस्तप्य एवमेव कदाचो मेघ-
कस्तुस्तस्यसोपपत्तेष्वनेकान्ते का वृत्तिनिकृतिमपञ्चवातुरी, वस्त्र-
हिरोवादिदृष्यनवारनमनपरंजीवपरमौदिकमिषजो नैकाम्बकेवरी ॥

x x x x

अतः सो सम्पातः निमाद्यकम् कौतुकम्—एते बौद्धादयः सत्य-
भ्युदगम्यापि स्पष्टाववाग्निमिराकुर्वन्तः किं न कुर्वन्ति स्वाधिकृता-
स्मापीडकम्पायम् ? एवमेव पराभ्युपगमानेकान्तवाग्निमिराकुर्वन्तः ।
ज्ञानस्तुत्या स्तुत्यवाग्नि—

विज्ञानस्यैकमाकारं, मायाकारकरचितम् ।

इच्छास्तयागतः माज्ञो, ज्ञानेक्यार्थं प्रतिक्षिपेत् ॥ ८ ॥

वि०—विज्ञानस्य सैव हि एकमेव स्वार्थं वाचाविषयतायनेकाकारमि-
यं समाहितम् बौद्धो नामैकान्त निराकुर्वन्तः अत एव माज्ञो ज्ञानाद्वैतवा-
दिनां हि यते एकमेव विषयार्थं आदर्शं तस्य बाधा प्राप्ता इत्येकस्यैव
प्राप्त्यर्थं प्रादुर्भूतं चाभ्युपगच्छन् कथयनेकान्तवाग्निमिराकुर्वन्तः । यदि
प्रकृतेषां ज्ञानं स्यात् यत् एकत्र विषयटीक्ष्णाने जीह्वानीकृत्योः परस्पर-
विकृत्योरप्यविरोधिनोकरतीकारावस्थाव्याप्यमतिरप्युक्तव एव स्या-
द्वादवादा ।

+ + + + +

नैयायिकवैशेषिकयोरपि सम्प्रति सम्प्रतिपत्तिमाह—

चित्रमेकमनेकं च, रूपं प्रामाणिकं वदन् ।

योगो वैशिष्टिको वापि, नानेकान्त प्रतिक्षिपेत् ॥ ९ ॥

वि०—एक चित्र रूपं तत्रैव चानेकाकाररूपं प्रमाणोपपन्नं वदन्तावक्ष-
पादकणादौ न स्याद्वादं निराकुरुतस्तेषां हि मते मेचकज्ञानमेकमनेक-
मनेकाकारमुररीक्रियते यतस्तेषामेव सिद्धान्तसिद्धिः ‘एकस्यैव
चित्रपटादेश्चलाचल-रक्तारक्त-वृत्तानावृत्ताद्यनेकविरुद्धधर्मोपलब्धेऽपि
दुर्लभो विरोधगन्धः, तस्मादस्मद्वत् यौगिकवैशेषिकावनेकान्तमतानु-
मतिं वितन्वन्तौ ।

+ + + + +

तथा कापिलोऽपि न स्याद्वादवादापलापचापलपापमवाप्नुयादि-
त्येतदेव स्तुतिकृत् प्रथयन्नाह—

इच्छन् प्रधानं सत्त्वाद्यैर्विरुद्धैर्गुम्फित गुणैः ।

साङ्ख्यः सङ्ख्यावतां मुख्यो, नानेकान्तं प्रतिक्षिपेत् ॥ १० ॥

वि०—सङ्ख्यावता मुख्यो मुख्यामिवेयनामधेयः साङ्ख्यः
प्रधानं प्रकृतिमहदादि उत्पादमूलहेतु सत्त्वरजस्तमोभिर्गुणैरन्योन्यविरो-
धदुर्द्धरैरपि ग्रथितमविरुद्धतयामिदधानः स्वात्मनो नानेकान्तमतवैमुख्य-
माख्याति । तन्मते हि प्रकृतिरेका महदाद्यात्मिकानेकाकाराभ्युपपद्यते
ततस्साङ्ख्या अप्यनेकान्तमतसम्मुखा एव । + + + + +

x x x x

एव च सत्प्रमाणप्रतिष्ठितेऽप्यात्मतत्त्वे तदाश्रितश्रेयाऽश्रेयोऽने-
कान्तमतस्वर्गापवर्गादिषु कुग्रहग्रहिलतयैवाप्रतिपद्यमानं चार्वाकमवज्ञो-
पहतमेव कुर्वाणः स्तुतिकृदाह—

विमतिः संमतिर्वापि, चार्वाकस्य न मृग्यते ।

परलोकात्ममोक्षेषु, यस्य मुह्यति शोमुषी ॥ ११ ॥

वि०—तस्य सर्वापलापलोलुपस्य चार्वाकस्य विप्रतिपत्तिः सम्प्रति-

જાવી, છઠ્ઠા સ્લોકદ્વારા દૃષ્ટાતથી અનેકાતવાદની આવશ્યકતાને મજબૂત બનાવીને સાતમા સ્લોકદ્વારા એક વસ્તુમા એકીસાથે અનેક વિરૂદ્ધ ધર્મોના સદ્ભાવ દૃષ્ટાતપૂર્વક દર્શાવીને અનેકાતવાદની સ્થાપના કરી તે પછી ‘બુદ્ધાદિ દર્શનકારોને મને કમને પણ તે અનેકાતવાદનો સ્વીકાર કરવો પડ્યો છે એટલે તેનું ખડન તેઓથી કોઈપણ રીતિએ થઈ શકે તેમ નથી’ એ વાત ‘૮-૬-૧૦-૧૧’ આ ચાર સ્લોકોદ્વારા જણાવી તે તે દર્શનોના ઉપાસકોનું ‘વસ્તુ માત્રને વસ્તુ તરીકે ઓળખાવનારા શ્રી ‘અનેકાતવાદ’ નામના સર્વવ્યાપી સિદ્ધાંત તરફ લક્ષ્ય ખેંચી બારમા સ્લોકદ્વારા દૃષ્ટાતપૂર્વક ‘શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ દર્શાવ્યા મુજબ ‘ઉત્પાદ, વ્યય અને સ્થૈર્ય’ ધર્મોથી યુક્ત વસ્તુને જ વિદ્વાનોએ વસ્તુ તરીકે સ્વીકારી છે’ આ પ્રમાણે સુચવી પ્રકાશને પૂર્ણ કયા છે

હવે એ બાર સ્લોક જેટલા નાના પ્રકાશમાં અંચિત્યજ્ઞાનનિધિ કલિકાળસર્વજ્ઞ તે આચાર્યદેવે ઉપરની વસ્તુને કેવી સુદર રીતિએ આલેખી છે તેને આપણે ક્રમસર સારરૂપે જોઈ લઈએ—

અનાદિસિદ્ધ આ જગતને એકાત નિત્ય માનવું યા એકાત અનિત્ય માનવું ? આ જાતની શકાથી શક્તિ થયેલા વિદ્વાનોને ઉદ્દેશીને સ્તુતિકાર સૂરિપુરંદર ક્રમભાવે છે કે—

જગતરૂપ વસ્તુ એ ઉત્પાદ, વ્યય અને દ્રુવ સ્વરૂપ છે માટેજ એ સત છે જો એ સત વસ્તુને એકાત-નિત્ય માનવામા આવે તો પણ ‘કૃતનાશ’ અને ‘અકૃતાગમ’ આ બે દોષો આવે છે અને એકાત-અનિત્ય માનવામા આવે તો પણ એ જ બે દોષો લાગુ પડે છે ૧

*

આત્માને પણ જો એકાત-નિત્ય કે એકાત-અનિત્ય માનવામા આવે તો તેને જો મુખ અને હ.ખનો લોખ્ખા માનવામા આવે છે તે નાહ બની શકે ૨

*

એકાત-નિત્ય દર્શનમા કે એકાત-અનિત્ય દર્શનમા નથી પુણ્ય અને પાપનો સંભવ થતો કે નથી બાંધ અને મોક્ષનો સંભવ થતો. ૩

*

અર્થદિવાદાશિલ એટલે કાર્મ કરવાપણું એ વસ્તુ માત્રમાં જનું પણું છે તે જણ એ વસ્તુને એકાંત-નિત્ય માનવામાં આવે કે એકાંત લક્ષિક માનવામાં આવે તેા એ કાર્મકારીજનું એ પદાર્થમાં નથી કમસર વડતું કે નથી અકમસર વડતું ૪

માટે શ્રી જિનેશ્વરેએએ કહ્યા મુજબ વસ્તુમાત્રને એ વિલા નિત્યરૂપે માનવામાં આવે તેા કેહાંએ જનું દોષ આપી કાઢ્યો નથી ૫

હાંત તરીકે જેમ એકાંતી મુંઝાણ હાલુ કાણુ થાય છે અને એકાંતો મોત્ર પિત્તનું કાણુ થાય છે પણુ એ એ જાનને એકાંત કરવામાં આવે તેા તેમાં નથી સ્થેતું ક્રોધ કરવાજનું કે નથી સ્થેતું પિત્ત કરવા પણું હાલતું મોત્રપ્રદાન થાય છે તેમ વસ્તુમાં એકાંતું નિત્યજનું કે એકાંતું અનિત્યજનું ઉપર જવાબમાં મુજબ અનેક દોષોનું કાણુ થાય છે જણ એ શ્રી જિનેશ્વરેએએ કહ્યા પ્રમાણે એ નિત્યજનું અને અનિત્ય જનું વસ્તુ માત્રમાં સ્વીકાર કરવામાં આવે તેા તે એક જનું દોષનું કાણુ ન થતાં વસ્તુને વસ્તુના સ્વરૂપમાં સુસ્થિત જાણવાનું કાર્મ કરે છે. ૬

નિત્યજનું અને અનિત્યજનું એ પસપર વિરૂદ્ધ ધર્મ છે એ વાત સાચી પણુ એ વિરૂદ્ધ ધર્મોને પેાતપોતાની સ્થિતિ મુજબ એક વસ્તુમાં સ્થેતીને કહી જ વિશેષ નથી. વિશેષ ધર્મો એક વસ્તુમાં ન સ્થી શકે એમ ક્રોધારાએ, પેાતાના તે ક્રોધને સાચીવ કરવા માટે એક પણુ પ્રમાણુ ખરી રાકતા નથી, કાણુ કે એક જ વસ્તુમાં વિરૂદ્ધ ધર્મો પણુ પેાતપોતાની સ્થિતિ મુજબ ત્રણ વિશેષે સ્થી શકે છે અને એ વસ્તુ કાર્મકારી પણુ સિદ્ધ છે. વિવિધ વર્ણોથી મિશ્ર જાનેલી, મેષ-કર્મલ આદિ વસ્તુઓમાં સ્વામ, રાગ, પીત, સ્વેદ, અને નીલ આ પસપર વિરૂદ્ધ વર્ણોના મોત્ર અવિશેષપણે દ્રહિયોત્તર થાય છે તેમ રીતિએ નિત્ય અને અનિત્યના આદિ વિરૂદ્ધ ધર્મો એક જ વસ્તુમાં શ્રી જિનેશ્વરેએએ એ એ રીતિએ જવાબમાં છે તે તે રીતિએ ત્રણ

વિરોધે રહી શકે છે એટલે વસ્તુ માત્રમા વ્યાપીને રહેલા વિરૂદ્ધ ગણાતા પણ અનેક ધર્મો વસ્તુ માત્રમાં જે રીતિએ વ્યાપીને રહેલા છે તેને તે રીતિએ જે માનનારા તે જ સાચી રીતિએ વસ્તુનો સ્વીકાર કરનારા છે બીજાઓ તો કેવળ વસ્તુની વિટબણા જ કરનારા છે. ૭

*

ક્ષણિક વિજ્ઞાનને જ આત્મા તરીકે માનનાર બુદ્ધ પણ વિજ્ઞાનના એક આકારને નાના આકારથી મિશ્ર માનનાર છે અને એક ચિત્ર-જ્ઞાનને આહુક અને તેના જ અંશોને આદ્ય માની એક ચિત્ર જ્ઞાનમા જ પરસ્પર વિરૂદ્ધ એવા ‘આદ્યત્વ અને આહુકત્વ’ ધર્મનો સ્વીકાર કરે છે એટલે તે પણ અનેકાન્ત સિદ્ધાંતનો પ્રતિકાર કરી શકે તેમ નથી. ૮

*

ન્યાયદર્શન અને વૈશેષિકદર્શનના પ્રભુતા ઋષિઓ પણ અનેકાત વાદનો પ્રતિકાર કરી શકે તેમ નથી કારણ કે તેઓ પણ એક ચિત્ર-રૂપને અનેકરૂપ તરીકે પ્રમાણરૂપ માને છે ૯

*

પરસ્પર તદ્દન વિરૂદ્ધ એવા ‘સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્’ આ ત્રણ ગુણોથી ગુથાયેલી પ્રકૃતિનો સ્વીકાર કરનાર સાખ્ય દર્શનકાર-કપિલમુનિ કે જે ગણનાયોગ્ય પુરૂષોમા મુખ્ય ગણાય છે તે પણ અનેકાતવાદનો પ્રતિકાર કરી શકે તેમ નથી ૧૦

*

વસ્તુ માત્રનો અપલાપ કરવાને સજ્જ થયેલા નાસ્તિકની સમ્મતિ છે या નથી એ જોવાની જરૂર નથી કારણ કે જેની મતિ સર્વમત-સમ્મત પરલોક, આત્મા અને મોક્ષ જેવા પદાર્થોનો સ્વીકાર કરવામા મુઝાય છે તેની સમ્મતિ હોય તોયે શું અને ન હોય તોયે શું ? ૧૧

*

હવે છેલ્લા બારમા શ્લોકમા સર્વતત્રસ્વતત્ર સ્મરિપુરુષ, શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની સ્તુતિ કરતા શ્રી વીતરાગ પરમાત્માને સબોધીને કહે છે કે—

હે ભગવન્ ! બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોએ તો આપે કહ્યા મુજબ ગોર-સાદિની માફક ‘ઉત્પાદ, વ્યય અને સ્થૈર્ય’ રૂપ ધર્મોથી મિશ્ર બનેલી

વસ્તુને જ પારબ્રહ્મિક વસ્તુ તરીકે સ્વીકારી છે. કાશ્યુ કે બોધંત નિત્ય કે બોધંત જનિત્ય વિગેરે સ્વરૂપે વસ્તુને માનવામાં જાણે રોપોની પ્રાપ્તિ છે, બોધંત-નિત્યારિ સ્વરૂપે વસ્તુને માનવાર ઇશ્વર કથાને પણ હાથએ કે જનિત્યારિ બોધંતવાદનો સ્વીકાર કથા પામે છે અને તે બોધંતવાદનો સ્વીકાર કર્યા વિના વસ્તુ વસ્તુરૂપે થતી શક્યી જ નથી. ૧૨

•

ઉપરના જણેશ નિષેધમાં જાણ્યે બેસુ કે કલિકાલકર્તૃક જગત્ત્વ મી કેમણ સુરીપાલ મહાસાગરે મૂળ વસ્તુનું સ્વરૂપ, તેમાં જન્મેની પદ્મ સમ્ભવિ અને જાચી જાચી સમાન થતા જન્મ સત્યપ્રકારની જાગ્યાલિકતા અને બેક-રોગિતા જાચી જ કુસળતાપૂર્વક થતી છે કે જેની સરખામણી લેવાથી કેવળ 'જા પદ્મ કીક છે અને બે પદ્મ કીક છે' જાચી જાગ્યામાં પદી જઈ જઈ થાનિતું મૂળ બેક છે, સમગ્ર બેક જ માર્ગના મુસાફર છે. એમ માની લેવાની મુર્ખાઈ જ કરી લેશે.

જાચી બે સજ્જ થઈ કે જામને જાગ્યાની તુલનાત્મક પદ્ધતિ સા મિ વિરોધ થયી પદ્મ તેમાં બે મિત્ર અને બેજાને બેક સરખા મનાવવાની અને બે જ કાશ્યે સત્યને ગેણુ બનાવવાની બે કથા કથા માંદી છે તેની સામિ વિરોધ છે અને બે વિરોધને હાથે ને જ મલો રાખવો એમાં જ જગત્ત્વ ભેદ છે. જાગ્યાની સામે સત્યે મળે સ્વેનુ જ બેકબે.

અને જા જ કાશ્યે મુખકાલ બેને પ્રતીન પ્રથા માને છે તેમાં સત્યનું બેકંત્રીપદ્મ બેાત્રીયત થયેલું છે અને બે સત્યને સત્ય ત રીકે પ્રકટ કરવા માટે તથા બે સત્યના પ્રકટીકણકાળા જાગ્યાનું ઉન્મૂલન કરવા હરકેઈ રીતનો ઉપયોગ કરવો બેકંત્ર ગણે હેાઈ જ ન શકે બેકેરે સાધુઓ જાગ્યા બેકત્રે નહિ પણ સાતમાનતા પૂર્વક પ્રાણીમાનતા દિવના જ હેાઈ મી જિનેશ્વરેવે પ્રરૂપેમાં પર્યવત્ત્વેનું જન્મ પર્યવત્ત્વ સાથે થતી શકતું હોવાન કરી તે જન્મ પર્યવત્ત્વે મા સ્ત્રી તુરિયા, રોપની આવાઓ અને જાગ્યા કાગ્યાઓનું મી

તાઓને લાન કરાવી સર્વાંગશુદ્ધ 'જિનેશ્વરદેવે પ્રરૂપેલા ધર્મતત્ત્વોનું દિગ્દર્શન કરાવી પ્રથમ કદ્દા સુજળ શ્રોતૃવર્ગ પૈકીના જે આત્માઓ સત્ય ધર્મતત્ત્વને ન પામી શક્યા હોય તેઓને સત્ય ધર્મની પ્રાપ્તિ કંગવે છે, જેઓ પામેલા હોવા છતાં મિથ્યામતિઓની સુઝાવી મારનારી પ્રવૃત્તિઓથી ચલચિત્ત થયા હોય તેઓને સ્થિરચિત્ત બનાવે છે અને જે આત્માઓ સત્ય ધર્મતત્ત્વનો સ્વીકાર કરવા જેટલું કૌવત ન ધરાવતા હોય તેઓને સત્ય ધર્મ તરફ સદ્ભાવ ધરાવતા અને અનેક રીતિએ સત્ય ધર્મતત્ત્વની પ્રશંસા કરતા બનાવી માર્ગાભિમુખ કરે છે અને આ રીતે સુખલાલજીના કહેવા સુજળ જે પ્રથા પ્રાચીન નથી પણ સનાતન છે તેનું સરક્ષણ જ સાધુ પુરૂષો કરી રહ્યા છે.

આમ છતાં પણ મહાન પુરૂષોના નામે જનતાને ભ્રમિત કરવાના ઇરાદાથી સુખલાલજી પોતે માનેલી આધુનિક પ્રથાની પુષ્ટિ માટે લખે છે કે-

“આચાર્યશ્રી હરિભદ્રજી અને ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયની કૃતિઓમાંથી એવા સંખ્યાબંધ વિચારો તારવી શકાય એમ છે કે જે માત્ર તટસ્થ તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ કરાયેલા છે.”

ઉપરના લખાણની સામે આપણે એ જ કહેવા ઇચ્છીએ છીએ કે સૂરિપુરદર શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજજી અને ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગણિવરે પોતાની કૃતિઓમાં એવો એક પણ વિચાર નથી બતાવ્યો કે જે સુખલાલે માનેલી પ્રથાને નહિ જેવો પણ ટેકો આપે એ મહાપુરૂષોની જે દૃષ્ટિને સુખલાલજી તટસ્થ તુલનાત્મક દૃષ્ટિ તરીકે સ્વીકારે છે તે દૃષ્ટિએ તો એકે એક દર્શનને સાહિત્ય સૃષ્ટિમાં મૃતપ્રાય કરી મૂક્યું છે અને એકે એક દર્શનના એકે એક સિદ્ધાંતની કિંમત બાળપ્રલાપથી અધિક આંકી નથી.

આ બંને મહાપુરૂષોની સમગ્ર જીવનચર્યા ઉપર આછો પણ પ્રકાશ પાડવાનું આ સ્થાન નથી એટલે નિરૂપાય બાકી આ મહાપુરૂષોએ પોતાનું સમગ્ર જીવન શ્રી જિનશાસનના જ ચરણે ધરી દીધે-

હું છે અને નિશ્ચય કરેલો છે કે શ્રી જિનશાસનની સેવામાં જ રહેજું
 એવ સમાચેરું છે અને વધુમાં પોતાના તે નિશ્ચયની જ પોતાની
 એકે એક કૃતિમાં અનિસ્ત વર્ણવેલું કર્યું કરી છે, પણ વિચાર
 મુજબાદલને એ એવાની કે વિચારવાની બુદ્ધિ ક્યાં મુઝે તેવ
 છે ? કારણ કે સમારંભાગના અવતારને પણ ટીપી બધ તેવ ન
 હાતમાની સેવામાં જ તેમણે લખ્યુંએવ માન્ય છે. મિત્રો પણ તે
 મન્યા છે કે એઓને પોતાની અનુષ્ઠા અને કલાકૃતિ પ્રતિષ્ઠાએ-
 ત્ વર જન્મમાં લીલામ કરતાં હાજ નથી જાની અને સાચીએ પણ
 નિશ્ચય જ મન્યા છે, અર્થાત્ તેમના સવળા સંધેઓ જ નિશ્ચય
 છે, અને એ જ કારણે મુજબાદલ શ્રી જિનશાસનના એ
 સમર્થ પ્રચારકો-આચાર્યદેવ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજીને અને
 ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ વસીલિજીજી અધિવરને શુદ્ધ
 રીતિએ ન બોલાવી શકે એ સ્વાભાવિક જ છે. અન્યથા મહર્ષિ જા
 નહિને પણ માત્ર માર્ગાનુસારિ વરીકે એટલે કે પ્રથમ સુવૃત્તાનકર્તે
 વરીકે જ સ્તીકારનાર આચાર્યદેવ શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા અને
 વાચકપુત્ર શ્રીમદ્ વસીલિજીજી અધિવર બન્ને મહર્ષિ પદ જાહિને જ
 અનુસરીને ન આજવા કોઈ એમ મુખનીને એ મહાપુરુષના નામે પોતે
 અને પોતાના મિત્રોએ સ્તીકારેલી સ્તુતના એકાંગીપણા વિનાની જાગની
 દુષ્કાન્દમક જહતિ ને પુદ્ગલવાની હાલવાત્ સેવા મુજબાદલ કરી
 પણ ન કરતા

શ્રી જિનશાસનના મહર્ષિજીની મધ્યસ્થ વૃત્તિમાં
 બ્યાપી રહેલું સત્યત્વ એકાંગીપણું

“ વક્ષપાતો મ મે જીરે, મ દેવા કપિલાદિપુ । ”

અર્થાત્-અને પોતાને શ્રીગીરને વિષે વક્ષપાત નથી અને કપિ-
 લાદિને વિષે દેવ નથી

ઉપર પ્રમાણે પોતાના એક *લેખના પૂર્વાર્દમાં કહેનાર સરિપુર જર
 શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજીને પોતાના તે જ *લેખના ઉત્તરાર્ધમાં કસરિલા-

“ યુક્તિમદ્વચન યસ્ય, તસ્ય કાર્યઃ પરિગ્રહઃ । ”

અર્થાત્—જેનું વચન યુક્તિવાળું હોય તેના સ્વીકાર કરવા યોગ્ય છે ”

આ કથનનો સ્વીકાર કરવામાં અને કલ્યાણના અર્થિ આત્માઓ પામે કલ્યાણવામાં જગ પણુ શિથિલતા એવી નથી

‘ મને પોતાને શ્રીવીરને વિષે પશ્ચપાત નથી અને કપિલાદિકને વિષે દ્વેષ નથી ’ એમ કહેનાર એ મહર્ષિએ પોતાની એક પણુ કૃતિમાં ‘ કપિલ આદિ પેંદ્રીના ઢોધને પણુ નમસ્કાર નથી કર્યો પરંતુ પ્રાય પોતાની હરેક કૃતિમાં—

“ પ્રણમ્ય મુવનાલોકં, મહાવીરં જિનોત્તમં । ”

+ + +
“ સદ્દર્શનં જિનં નત્વા, વીરં સ્પાદ્યાદદેશકમ્ । ”

+ + +
“ નત્વેચ્છાયોગતોઽયોગં, યાગીગમ્યં જિનોત્તમં । વીરં ० ”

+
“ પ્રણિપત્ય જિનં વીરં ”

❧ ❧
“ નમ્નામિ વીરં ગરિસારધીરં ”

+ + +
“ નમિજ્ઞ મહામાગ, તિલોગનાહં જિનં મહાવીર ।
લોયાલોયમિયંક, સિદ્ધં સિદ્ધોવદેસત્થં ॥ ૧ ॥ ”

+ + +
“ પ્રણિપત્ય જિનવરેન્દ્રં, વીરં શ્રુતદેવતાં ગુરુન્ સાધૂન્ । ”

+ + +
ઉપગની રીતિએ દેવાધિદેવ ભગવાન્ શ્રી મહાવીરને જ નમસ્કાર કર્યો છે અને એ પ્રમાણે કરીને કલ્યાણના અર્થિ આત્માઓને એ જ ઉપદેશ્યું છે કે જે મધ્યસ્થવૃત્તિ પરમ-સત્ય તરફ ન ઝુકે તે મધ્યસ્થ

વૃત્તિ સુરૂપ નથી કિંતુ રોપરૂપ છે અને પરિવારે ભરકેર છે એ માણ્ય બેઝમ હાથી અને મુવિશુદ્ધ બેટલે કે શ્રી જિનેશ્વરજી અનુચારિ વરીકે અને શ્રીજિનશાસનના સંપૂર્ણ અને મુવિશુદ્ધ શાન્ય વરીકે બ્રહ્મની મજસસજ્જિના પસાયા તથા સારે તે જ માણ્ય બ્રહ્મ મુનીત્રિનો સ્વીકાર કરનારા તે મહર્ષિજી અગત્યનો પ્રવિદ્યાર અને સત્યના સ્વીકાર તથા પ્રચાર કરવામાં કામગીરી પણ પસા કરી નથી અને સાફ સ્પષ્ટ બધાની ઘીનું છે કે—

અનાદિ કાલથી આ ભરકેર સસાર ભરણમાં બંધાયેલાં બ્રહ્મનાં ઉદ્ધાર માટે બેટલે કે સસારભરણને હાથી શાકરૂપ નશ્વરમાં પોતે રચા પ્રાટે—

૧—રોપરૂપિતેર વરીકે એ કોઈ પણ લગ્નપર્વના ઉપાસનાપરે સ્વીકાર કરવા ચોક્કસ હેતુ તે તે શ્રી જિનેશ્વરેયો જ છે અને પ્રમાણ જાગવાનું શ્રી મહાત્મીસ્ત્રાવમિણ પણ શ્રી જિનેશ્વર હોલોવી તેમના કોઈક વરીકે જ આ અમુક પ્રાત્નવ્યવસ્થાનું કરનારું મનું એજ હમિલ છે.

૨—અનેક દર્શનો પૈકી મોર્ષિયુ દર્શન એ હાલેય દોર તે એક શ્રી જિનશાસન જ છે કાણકે તે દર્શનજી જેનું છે કે જેનું સુદગી ભરેકાળે—સુદગી માનવાળે પિતૃપિતાની મર્ચાંકા કુચળ પરપરપર સર્ગીયુ પામ્યા સિવાય સમાધાં થકે છે, એથી તે કોઈ પણ અવગત બધાના વિગતું કોઈ શ્રી પણ નિષ્ફળ ન ભર તેનું કહી ન છે.

૩—અદિસા સવમ અર્તે વપ રૂપ વાસ્તવિક ચર્ચા એ કોઈ પણ દર્શનમાં હેતુ તે તે એક શ્રી જિન—શાસનમાં જ છે અને પ્રવિદ્યારિત્યા કહી નામ નથી.

આ ત્રણે વાતો પૈકીની પ્રથમ વાત શ્રી હોલવત્તનિર્ણયમાં મીલેલા વાત મહાદર્શન—સમુદ્ધરવર્માં અને ત્રીજી વાત મીલસેમર્ષિક સુદગી ટીકામાં સ્પષ્ટપણે પિદ્ધાન્તના સ્વરૂપનેથી ભાવાર્થરેખા શ્રી હરિ ભરકેરીપરેલ મહાશય બધાની છે.

(૧)—દેવાધિદેવ તો ભગવાન્ શ્રી મહાવીર જ એટલે
શ્રી જિનેશ્વર શિવાય અન્ય કોઈ નથી જ.

આ પ્રથમ વાતને ‘શ્રી લોકતત્ત્વનિર્ણય’ નામના અથમા સ્થાદ્-
વાદ સિદ્ધાંતે દર્શાવેલી મધ્યસ્થતાના યોગે કેવી હૃદયગમ શૈલિથી
વર્ણવી છે તે ખામ જિજ્ઞાસુવૃત્તિથી જાણવા જેવી છે

સૂરિપુરુષ શ્રી હુગ્લિદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ પોતે પૂર્વાવસ્થામા
ચૌદ વિદ્યાના પારગામી અને પરમવેદાંતી પુરોહિત હતા છતાં પોતે
પરમાત્મા શ્રી મહાવીરદેવના પરમભક્ત કેમ બની ગયા? આ પ્રશ્નનો
જણે—અન્ય કસ્યાણાર્થિ આત્માઓને ઉત્તરજ આપવા બેઠા હોય
તે રીતિએ લખતા ‘પરમાત્મા શ્રી મહાવીરદેવજ દેવાધિદેવ તરીકે
સ્વીકારવા યોગ્ય છે’ આ વાતને તદ્દન સ્પષ્ટ અને સુંદર રીતિએ
વર્ણવતા લખે છે કે—

“પ્રત્યક્ષતો ન ભગવાનૃષભો ન વિષ્ણુ-
રાલોક્યતે ન ચ હરો ન હિરણ્યગર્ભઃ ।

તેષાં સ્વરૂપગુણમાગમસંપ્રભાવા-

જ્ઞાત્વા વિચારયત કોઽન્ન પરાપવાદઃ ॥ ૨૨ ॥”

ભાવાર્થ—પ્રત્યક્ષ રીતિએ તો આપણે નથી જોઈ શકતા શ્રી
ઋષભદેવ ભગવાનને, વિષ્ણુને, મહાદેવને કે બ્રહ્માને પરંતુ આગમના
બળે તેઓના સ્વરૂપને અને ગુણને જાણીને તે તે દેવોના સ્વરૂપનો
આપણે વિચાર કરીએ એમા આપણી ઉપર કંઈ જાતનો ‘પરાપવાદ-
પરનિંદા’નો આરોપ આવી શકે તેમ છે? અર્થાત્ કોઈ પણ
પ્રકારનો આરોપ આવી શકે તેમ નથી

બ્યારે એ રીતિએ સ્વરૂપ વિચાર કરવામા કોઈપણ જાતનો
‘પરાપવાદ’નો આરોપ આવી શકે તેમ નથી ત્યારે જુઓ—

“વિષ્ણુઃ સમુદૃતગદાયુધરૌદ્રપાણિઃ,

શંસુર્લલન્નરશિરોસ્થિકપાલમાલી ।

અત્યન્તશાન્તચરિતાતિશયસ્તુ વીરઃ,

કમ્પૂજયામ ઉપશાન્તમશાન્તરૂપમ્ ॥ ૨૩ ॥

દુયોપનાદિકુસમાણકરો ચમૂચ,
 વિષ્ણુર્દરશ્ચિપુરનાથાકર કિહાસીત્ ।
 કૌશં છુદોઽપિ રથશક્તિર્દર ચકાર,
 ચીરસ્તુ કેવલજગદ્દિનસર્વેશ્વરી ॥ ૨૪ ॥

+ +
 રાગાદિદોષઝનકાનિ વર્ષાસિ વિષ્ણો-
 કમ્પચુષેષ્ઠિનકરાણિ ચ યાતિ શંભોઃ ।
 નિઃશોષરોપશામમાનિ સુમેસ્તુ સમ્પન્ન-
 વન્ધ્યાત્વમર્હતિ તુ કો નુ વિચારયન્ધમ્ ॥ ૨૬ ॥

+ +
 શ્વો રાગવશાત્ સ્થિયં વહતિ યો હિંચો દ્વિપા વર્જિતો,
 વિષ્ણુઃ કૂરતરાઃ કૂટખચરિત્ સ્કન્ધઃ સ્વયં જ્ઞાતિહ ।
 કૂરાયૌ મહિપાંતક્રમરચસામાંસાસ્થિશ્ચમાતુરા,
 પાનેષ્ણુચ વિનાયકો સિનધરે સ્વલ્પોઽપિ શોષોઽસ્તુ કદાચિ ॥

+ +
 ભાવાચ — જ્યારે નિષ્ક, ઉપાટેલા બાણપ શસ્ત્રે કદીને ક્યારે
 હાથપાયા છે અને મહાદેવ હીલાકુલ મનુષ્યોના મસ્તકોની ચોપ-
 રીએની માથાકુલ છે ત્યારે ભગવાન શ્રી મહાવીર તે અવિશ્વત
 શંકર અસ્તિત્વ અવિશ્વતે કદીને શોભતા છે તે હવે કદે કે એ
 અસાન્ત સ્વરૂપતાના વિષ્ણુ અને મહાદેવને પૂજ્યા કે શંકરપત્ની
 શોભતા શ્રીચીરને પૂજ્યા ૧-૨૩.

॥

॥

જ્યારે નિષ્ક, દુયોપનાદિ અનેક શબ્દોના પ્રયોગ નાથ કર-
 નારા થયા છે મહાદેવ, ત્રિપુર નાથના દેવનો નાથ કરનારા થયા
 છે અને કવિવિદેવ, હાથ શક્તિનાગા કોથ શબ્દની શક્તિના હરનાર
 થયા છે ત્યારે ભગવાન શ્રી મહાવીર તે કેવલ સર્વ જગતનું દિવ
 કરનારા થયા છે-૨૪

વિષ્ણુના વચનો રાગાદિદોષોને ઉત્પન્ન કરનારા છે અને શભુ-મહાદેવના વચનો ઉન્નત ચેષ્ટિતોને કરનારા છે ત્યારે મુનિ એટલે પરમાત્મા શ્રી મહાવીરદેવના વચનો સંપૂર્ણ દોષનું શમન કરનારા છે તો હવે વિચારો કે વધપણા માટે દોષો યોગ્ય છે ?-૨૬.

હિંસક અને લજ્જારહિત એવો જે રૂદ્ર તે રાગના વશવર્તિપણાથી સ્ત્રીને વહન કરે છે, વિષ્ણુ, અતિશય કુર અને કૃતમ્ન ચરિત્રવાળા છે, સ્કંદ પોતે પોતાની જ્ઞાતિને હણવાવાળા છે, નિર્દય કાલી-લવાની પાડાઓનો અત કરવાવાળી, મનુષ્યોની ચરખી, માસ અને હાડકાની ઇચ્છાએ કરીને પીડાતી છે, વિનાયક મદિરાપાનની ઇચ્છાવાળા છે, ત્યારે શ્રી જિનવદેવમા તે તે દેવોમા ખતાવેલા દોષો પૈકીનો અદ્ય-ધોડો પણ કયો દોષ છે ? અર્થાત્ લેશ માત્ર કોઈ પણ દોષ નથી-૩૦

ઉપરના ૪ કારણોથી અમે કહીએ છીએ કે-

“ વન્ધુર્ન નઃ સ ભગવાનરયોઽપિ ચાન્યે,
સાક્ષાન્ન દૃષ્ટર એકતમોઽપિ ચૈષામ્ ।
શ્રુત્વા વચઃ સુચરિતં ચ પૃથગ્ વિશેષં,
વીરં ગુણાતિશયલોલતયા શ્રિતાઃ સ્મઃ ॥ ૩૨ ॥

નાસ્માકં સુગતઃ પિતા ન રિપવસ્તીર્ધ્યા ધન નૈવ તૈ-
ર્દત્તં નૈવ તથા જિનેન ન હત કિચિત્કળાદાદિભિઃ ।

કિત્વેકાંતજગદ્ધિતઃ સ ભગવાન્ વીરો યતશ્ચામલમ્,
વાક્યં સર્વમલોપહર્તૃ ચ યતસ્તદ્ભક્તિમંતો વચમ્ ॥૩૩॥ ”

તે ભગવાન શ્રીમહાવીરકંઈ અમાગ બધુપણાના સ બધવાળા નથી અને અન્યદેવો ડહા અમાગ જાત્રુ નથી વળી એ બધાઓ પૈકીમાથી એકને પણ પ્રત્યક્ષપણે અમે જોયા નથી છતાં પૃથગ્પણે વિશેષ રીતિએ એ અન્ય દેવોના અને શ્રમણ ભગવાન્ શ્રીમહાવીરદેવના વચનને

દુષોપમાદિક્ષુલનાશકરો ચમૂલ,
 વિષ્ણુર્દરશ્ચિપુરનાશકરઃ ક્ષિણાસીત્ ।
 કૌચ દુહોઽપિ સ્વશક્તિર્દર ચચર,
 વીરસ્તુ કેવલજગન્નિતસચચારી ॥ ૧૪ ॥

રાગાદિદોષજનકાનિ ચર્ચાસિ વિષ્ણો-
 ક્ષમ્યસુચેષ્ટિકરણિ ચ પામિ ધીમોઃ ।
 નિઘોષરોષશમનાનિ ધ્રુવેસ્તુ સમ્યગ્-
 વસ્યત્વમર્હતિ તુ કો નુ વિચારપણ્થસ્ ॥ ૨૬ ॥

છલો રાગવશાત્ કિંચ વદતિ યો ર્હિસો દ્વિપા વર્જિતો,
 વિષ્ણુઃ કૂરતરાઃ કુજઘ્નચરિતઃ સ્તન્દ્યા સ્વયં જ્ઞાતિહા ।
 કૂરાયો મહિપાંતઃકમરવસામાંસાસ્પિક્ષમાતુરા,
 પાનેષ્ઠુચ્ચ વિનાયકો જિમ્બરે સ્વલ્પોઽપિ દોષોઽસ્તુ ક્ષમી૩૦॥

ભાવાર્થ — જ્યારે વિષ્ણુ, ઉપાદેશ વશાત્પ કલ્પે કરીને ભવકે
 દ્વાવચન છે અને મહાદેવ લીલાયુગ્ત મનુષ્યોનાં અસ્વકેલી જેપ
 રીએલી માલ્યુગ્ત છે ત્યારે સત્ત્વન શ્રી મહાવીર તે અવિચલ
 શાંત અસ્તિત્વ અવિચલે કરીને યોગવા છે તે હવે કોઈ કે એ
 અત્યંત સ્વરૂપવળા વિષ્ણુ અને મહાદેવને પૂજ્યા કે શાંત્યુષ્ઠી
 યોગવા શ્રીવીરને પૂજ્યા ૧-૨૩.

❧

❧

જ્યારે વિષ્ણુ, દુષોપમાદિ અનેક સાબ્યોના કુલોના નાસ કર-
 નાશ થયા છે મહાદેવ, ત્રિપુર નાશના દેવનો નાસ કરનારા થયા
 છે અને કાર્તિકેય, ૧૬ યજ્ઞિયાત્રા કેવલ સાબ્યની યજ્ઞિયા હસ્થાર
 થયા છે ત્યારે સત્ત્વન શ્રી મહાવીર તે કેવલ સર્વ જગતું હિત
 કરનારા થયા છે-૨૪

“ પદમે ધમ્મપસસા, સો ય હૈવ જિણસાસણસ્મિ ।”

આ ઉપરના ફરમાનની વ્યાખ્યા કરતા આચાર્યદેવ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ લખે છે કે—

ટાંકા—“ પ્રથમાધ્યયને કોઽર્થાધિકારઃ? इत्यत आह—‘धर्मप्रशंसा’ दुर्गतौ प्रपतन्तमात्मानं धारयतीति धर्मः, तस्य प्रशंसा—स्तवः सकल-पुरुषार्थानामेव धर्मः प्रधानमित्येवरूपा, x x x स चात्रैव—जिनशासने धर्मो नान्यत्र, इहैव निरवद्यवृत्तिसद्भावात् ।”

ભાવાર્થ—પ્રથમ અધ્યયનનો અર્થાધિકાર ધર્મપ્રશંસા છે. ‘દુર્ગતિ’માં પડતા આત્માને બચાવે તેનું નામ ધર્મ’ અને તે ધર્મની પ્રશંસા એટલે ‘સકલ પુરુષાર્થોમાં ‘ધર્મ’ નામનો પુરુષાર્થ જ પ્રધાન છે’ આ જાતની પ્રશંસાને પાત્ર બનેલો જે ધર્મ તે શ્રી જિનશાસનમાં જ છે બીજો નથી, કારણ કે પાપરહિત વૃત્તિનો સદ્ભાવ શ્રી જિનશાસનમાં જ છે

આ જ રીતિએ આગળ આવતા શ્રી દશવૈકાલિસૂત્રના પ્રથમ અધ્યયનની ટીકામાં ‘દશાવયવ’નું નિરૂપણ કરતા એ જ સૂરિપુરઠર ફરમાવે છે કે—

“ स च अधिकृतो धर्मः किम् ?—‘इहैव जिनमते’—अस्मिन्नेव मौनीन्द्रि प्रवचने ‘नान्यत्र’ कपिलादिमतेषु, तथाहि—प्रत्यक्षत एवोप-लभ्यन्ते वस्त्राद्यपूतप्रभूतोदकाद्युपभोगेषु परिव्राट्प्रभृतयः प्राण्युपमर्दं कुर्वाणाः, ततश्च कुतस्तेषु धर्मः ?, इत्याद्यत्र बहु वक्तव्य तत्तु नोच्यते, ग्रन्थविस्तरमयाद् भावितत्वाच्चेति ।”

ભાવાર્થ—તે અધિકૃત એટલે અહિં સા, સયમ અને તપ સ્વરૂપ ધર્મ આ શ્રીમૌનીંદ્રપ્રવચનમાં—શ્રીજિનેદ્રપ્રવચનમાં જ છે અન્યત્ર—કપિલ’ આદિના મતોમાં નથી ‘વસ્ત્રાદિકે કરીને નહિ ગળેલા ઘણા માણી આદિના પરિભ્રોગોમાં પ્રાણીઓનું પ્રત્યક્ષપણે ઉપમર્દન કરતા તે

જને સુચરિતને સાંજગીને જામે નિશ્ચય કર્યો છે કે જન્ય રેવો છે
ચોથી ભરેલા છે અને કમણુ ભગવાન શ્રીમદ્દાનીસ્વામિજી સર્વ છે-
ચોથી સંદેહ અને સર્વ છુલોચી સંપૂર્ણ છે એથી છુલોચી ન્તરિકા
લાલસાના ધોમે ન અને શ્રીવીસ્વામવાનનો જાણવ કર્યો છે-૩૧

૬

ભગવાન જ્યૈન જે જમારા પિતા નથી અને જન્યવર્ધિ છે
જે જમારા સતુએ નથી જન્યવર્ધિ છે રેવોએ કે શ્રીચિત્તેશ્વરે
કમ જમને ખન જાપુ નથી કે કણ્ઠાવર્ધિએ જમાર ખન હતી
નથી હીપુ છતાં જામે ભગવાન શ્રીવીરને સિરે જે ન કસવથી ન
જિનવાળા જન્ય હીએ કે ભગવાન શ્રીવીરેવ જ્યૈનને જમતુ કિલ
કસવા છે અને તેમજ જન્ય નિર્મલ તથા સર્વ મલ-રોપનુ જન
કસવ કસવા છે-૩૨

(૨) ⁺એક શ્રી જિનદર્શન ન ઉપારોચ છે ⁺

જ્યૈન-સુશ્રવણા કમળ મખલામમાં શ્રી જિનદર્શન
મનેદરજક સન્દોમાં જ્યૈન શ્રીને ઉપસદાર કરતાં હરમાનુ છે કે-

“ જીનદર્શનસંસેપ, હત્યેપ કવિતોઝ્ઝવા :

શ્રીપરવિષાતસુ, પચ જવાપિ મ વિચલે ॥ ૬૮ ॥”

જ્યૈન-જામે જે પ્રમાણે જા શ્રી જિનદર્શનને સંસેપ ક્યો
કે ને સદ્ગ છે, કાલુ કે જેમાં કોણ ખવુ સ્થાને પૂર્વપર વિશિષ્ઠ
વર્તેલો ન નથી

જા જ્યૈનથી વીતરામ જવાળા ન ધરાવાથી વીતરામની સેવાઈ
સમર્પિત થઈ ગયેલા સરિપુરદર શ્રી હસ્તિકાસૂરીપરજી જેન હર-
માને છે કે તે ન જો દયા ન ઉપારોચ દોષાયો છે કે ને દયા ન પૂર્વપર
વિશિષ્ઠ વિનાજી દોષ સદ્ગ દોષ અને તેનુ દયા ન તે જો શ્રી
જિનદર્શન ન છે

(૩)-પર્યં તે શ્રી જિનદર્શનમાં ન છે

શ્રી દ્યાવેદિહસૂત્રના પ્રથમ ગણકનો જાણિકાર દ્યાવલ
કુલેન્દ્રી ભગવાન શ્રી ભદ્રાનુસ્વામિજી મહારાજે હરમાનુ છે કે-

ભાવાર્થ—ધર્મથી જે પ્રકારે મરણ રોગ અને શોક આદિથી રહિત મુક્તિ થાય છે તે પ્રકાર અમે આગળ અવિરોધપણે શાસ્ત્રના તાત્પર્યને અનુસરીને કહીશું

આ પ્રમાણે કહીને પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે—

“ઈદાનીં તુ સમાસેન, શાસ્ત્રસમ્યક્ત્વમુચ્યતે ।

કુવાદિયુક્ત્યપવ્યાख्या-નિરાસેનાઽવિરોધતઃ ॥૨૯॥”

ટીકા—ઈદાનીં તુ સમાસેન-સંક્ષેપેન, વિસ્તરતસ્તત્કરણે ત્વાયુઃ-પર્યવસાનાત્, શાસ્ત્રસ્ય સમ્યક્ત્વં-પ્રામાણ્યા-પ્રામાણ્યવિભાગઃ-ઉચ્યતે । કયમ્?, इत्याह-કુવાદિનાં ચાર્વાક-મીમાંસકાદીનાં યુક્તયથાપવ્યા-ખ્યાશ્ચ કુવાદિયુક્ત્યપવ્યાખ્યાસ્તાસા નિરાસેન-વલવત્પ્રમાણવાધ્યત્વ-આન્તિમૂલકત્વોપદર્શનેન, અવિરોધતસ્તદાપાદિતવિરોધાશ્ચક્રાનિરાસા-દિતિભાવઃ ।”

ભાવાર્થ—હાલ તો અમે આર્વાક-નાસ્તિક અને મીમાંસક આદિ કુવાદિઓની મુક્તિઓ અને ખોટી વ્યાખ્યાઓ પ્રબલ પ્રમાણોથી બાધિત અને બ્રાતિમૂલક છે એ બતાવવા દ્વારા તેઓએ ઉભી કરેલી વિરોધની શક્યતાને વિસ્તારથી દૂર કરી શકાય તેટલું આયુધ નહિ હોવાના કાગળે સંક્ષેપથી દૂર કરી શાઓનું સમ્યક્પણ એટલે કર્યું પ્રમાણ છે અને કર્યું અપ્રમાણ છે એનો વિભાગ કહીશું.

આ રીતની પ્રતિજ્ઞા કરી તે વિશાલ અથમા આર્વાક, સામ્ય, મુદ્ધ, નૈયાયિક, પતંજલિ આદિ દર્શનકારોના દર્શનોનું અડક:

ખડન કર્યું છે અને તે અથના સમર્થ ટીકાકાર ન્યાયવિશારદ ન્યાયા-ચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્દ યશોવિજયજીગણિવરે આ ખડનનું ખુબજ સમર્થન કર્યું છે

આ જ કારણે ‘શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય’ની પ્રસ્તાવના લખનાર પ હરગોવિંદદાસને પણ લખવું પડ્યું છે કે—

પરિવાજક વિગેરેમાં ખાઈ કંઈથી હોઈ શકે વિગેરે આ નિષ્કર્ષ થયું હોવા યોગ્ય છે પણ તે યથા મોટો યજ્ઞ તથા તે શીતિથી અને શીત જન્માને હોંદુ હોવાથી તથા અહીં હોંદવા નથી.

‘અપિદ આદિ માટે સુરિપુરદર લખેલા—

“વિષ્ણો હિ સ મહામુનિ” — “શુદ્ધો મહામુનિ”

આવા આવા વાક્યોથી શુદ્ધાઈને માગે જઈ રહી જન્મેને પણ માર્ગથી પવિત્ર કરવાનો પ્રયાસ કરનારા એ અલગ પ્રયત્ન તે ઉપર મૂકેલા સુરિપુરદર મીઠાસ્થિત સુરીપરલકૃત વૃદ્ધાઈ નક્કી થયેલા અને શીઠ્યવૈકલિયની ટીકના અંતેજો વાળીને બની શકે છે પણ તેજોના માં જનવાની શાકળા અને જે મહર્ષિઓ ઉપર પોતાની આસ્થા અને શક્તિ હોવાનું જણાવે છે તે એ શાસ્ત્રજની હોય તે જ કલ્પકળા અહીં આત્મજોને તે અપિદ એ દિવ્ય મહામુનિ છે શુદ્ધ મહામુનિ છે આ વાક્યો લખવાનું પ્રયોજન યજ્ઞ જ સારી રીતિને સમજાય છે.

અપિદાદિ માટે ઉપાસ્ય વિશેષ્યો આપી તે તે સ્થાને તે તે સ્થાન કારણે ગૌરવ કરનાર સુરિપુરદર મીઠાસ્થિત સુરીપરલ મહાસત્ત્વને ‘સાસપાર્વા-સમુચ્ચય નામનો અવિશય લક્ષીર એક સ્તોત્ર છે અને એના ઉપર ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ વૃદ્ધાવિજયલ મુનિવરે સ્વાસ્થ્યકલ્પકલા નામની મુનિશ્રવ ટીકા રચી છે તેની પાંચમી કલ્પા એ જન્મેન મહર્ષિઓને લખ્યું છે કે—

“તસ્માદ જાયતે મુક્તિ-યૈષા મૃત્યાદિવર્જિતા ।

તપોપરિષ્ઠામ્ભ્યામઃ, સમ્યક્ષાસ્ત્રાનુસારતા ॥૨૮॥”

ટીકા—તસ્માદ પર્યાપ્ત, પપા-વેન પ્રકારેન, સુરિપુર-સપા, આદિના રોગ-લોભાદિગ્રહ, વૃદ્ધિમિત્રા-વ્યરિતા, મુક્તિ-નિર્ગતિ, પપા મરતિ તપોપરિષ્ઠામ્ભે, સમ્યન્-અવિરોધેન શાસ્ત્રાનુસારતા-શાસ્ત્રા ત્વં પરિણ્વ, વસ્પામઃ ॥ ૨૮ ॥”

અ ગી ૨. ૧૮ થાય છે કે સત્ય અને અસત્યની વચ્ચે હાથ રહેવું, યોગ્યને યોગ્ય કહેવામાં અને અયોગ્યને અયોગ્ય કહેવામાં તટસ્થ રહેવું એનું નામ મધ્યસ્થદષ્ટિ જ નથી મધ્યસ્થદષ્ટિ તો તે છે કે જે સદાને માટે અમન્યનો પગિહાર અને સત્યનો સ્વીકાર કરવા માટે સજ્જ હોય અસત્યના પ્રતિકાર પૂર્વક સત્યનો સ્વીકાર કરવામાં મધ્યસ્થદષ્ટિ આત્માને સહજ પણ સકોચ હોયજ નહિ એજ કારણે ઉપર મૂકેલા જ્ઞાનસારના સ્લોક દ્વારા—

“શ્રીજિનેશ્વરદેવનુંજ આગમ અગીકાર કરવા યોગ્ય છે અને કપિલાદિકનું આગમ ત્યાગજ કરવા યોગ્ય છે”

આ પ્રમાણે નિઃસરણે સુચવનાર વાચકવગ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગણિવર સાદ્ અક્ષરોમા—

“અસ્માકં તુ સ એક એવ શરણં દેવાધિદેવઃ”

“તં વીરં પ્રણિદધ્મદે ત્રિજગતાધારમેકં જિનમ્”

“દોષા ન સ્મ સમાશ્રયન્તિ યમિમં શ્રીવર્ધમાનં સ્તુમઃ”

શરણ્યતા આધારતા અને સ્તુતિપાત્રતા એક શ્રી જિનેશ્વરદેવ-મા જ વર્ણવે છે અને એજ કારણે એકે એક મુમુક્ષુ આત્માને અન્ય દર્શનોની વિપરીતગામિતાનું ભાન કરાવી એક શ્રી જિન અને શ્રી જિનના શાસનને સ્વીકારવાનું આમ ત્રણ કરતા હોય તેમ લખે છે કે—
નાસ્તિકો પ્રત્યે—

“યુક્તિર્મુક્તિપ્રસરહરણી નાસ્તિ કા નાસ્તિકાનાં,
સર્વાં ગર્વાંત્ કિમુ ન દલિતા સા નયૈરાસ્તિકાનાં ?
ધ્વસ્તાલોકા કિમુ ન જગતિ ધ્વાન્તધારા વત સ્યાત્,
કિં નોચ્છેત્ત્રી રવિકરતર્તિર્દુઃસહોદેતિ તસ્યાઃ ॥ ૧ ॥

વાર્તામિમામત્ર નિશમ્ય સમ્યક્, ત્યક્ત્વા રસં નાસ્તિકદર્શનેષુ
એકાન્તિકાઽઽત્યન્તિકશર્મદેતુ, શ્રયન્તુ વાદં પરમાર્હતાનામ્”

શુદ્ધ શુદ્ધો મ શુદ્ધોમાત્રનયનયો માસિત્તો માસાત્તો
નો ન્યાયો ન્યાયમાર્ગો વિમલમતિમતામાપિ નૈશેપિતોત્ત
મૈશાક્ષેત્રી મ સાંક્ય મ સતતમહત્ત ઘાસત્રે મૈમિત્તે
ગમ્મીર મૌરતર્તે વિલસતિ સતિ સવાસ્મયે હારિમશા ॥૧૧

૨૫૫૨ અને મૈત્ર વડેથી ભરવા થી હરિહરસહિત સિદ્ધ
કેના સત્ત્વાત્રની આગમ નથી તે શુદ્ધ શુદ્ધ બધાતે, નથી તે
નાસિત્તે હોત વિનયો લાગવા, નથી તે નૈશ્વરિક દ્યાન આશુભ
ભાસતું, નથી તે વૈશેવિક દ્યાન પણ નિર્મળ બધાતું નથી તે
સામ્યાત્ર વિશ્વસેત્ર વડે કેળવતું કે નથી તે મૈમિત્તે
દ્યાન ગદ્ગદ કેળવતું અર્થાત્ નૈમલ્યન સિવાય એક પણ રહી
શુદ્ધ નથી કેળવતું પ્રવેશ નથી પામી શકતું

“સ્વાધ્યાયર્થ કથાયેથી શુદ્ધિત્વ વાસ્તવ્ય ક્ષુદ્રે દેવ કે ?
એ આપણે ઉપર સ્થિતુરાર થી હસ્તિત્વસંપિદ્યત મહારાજકૃત
શબ્દોમા તે એકું અને હવે આપણે પાઠપૂર્વક કીમ્બ ક્યોવિચરત
અભિવચના શબ્દોમાં બદલે—

તેઓથી પોતાના જાનસારના એકમા અપકર્મ ૧૫૫૮ શબ્દોમાં
કે છે કે—

“સ્વાગમી રાગમાયેય, દ્રેપમામાત્પરાગમય ।

મ મયામસ્યસામો વા, કિંતુ મદ્યસ્વયા દયા ॥”

સરવાઈ—અમે સ્વ-આગમ એટલે થી વિનેષરદેવના આગમને
કેવલ સાચી આગમ નથી કરવા અને પરાગમ એટલે અપિદ્યારિ
કંઈતર આગમને ત્યામ કેવલ દ્રેપથી નથી કરવા પરંતુ મધ્યસ્થ
સ્થિતિ થી વિનેષરદેવનું આગમ આગમ કરવા એમ લાગે છે
માટે તેને આગમ કહીએ છીએ અને અપિદ્યારિનું આગમ તલ
રેવા એમ લાગે છે માટે તેને ત્યામ કહીએ છીએ

હે ભગ્યાત્માઓ ! જે દેવે જગતના સુખ માટે સ્વપ્નપણે જણાવ્યું છે કે આત્મા ભવલોગ અને યોગે કરીને સુભગ છે એટલે કે કર્મયોગે ભવના લોગ રૂપ વૈભાવિક ધર્મોના લોકતા આત્મા છે અને કર્મના ઉપશમ ક્ષયોપશમ અને ક્ષયસાધ્ય યોગનો સ્વામી પણ આત્મા જ છે અને આ જગતની હયાતિનું મૂળ કારણ કોઈ હોય તો કર્મપ્રકૃતિ છે અને સાગરમા જેમ નદીઓ આવે તેમ જે દેવના દર્શનમા સઘળા દર્શનો આવે છે—સમાઈ જાય છે—તે સ્યાદ્વાદ વિધાના સાગર શ્રીજિનેશ્વરદેવના નામને ભજો—૨.

બૌદ્ધો પ્રત્યે—

“તાયાગતાનાં સમયં સમુદ્રં, તર્કોઽયમૌર્વાનલવદ્ દદાહ ।
પશ્યન્તુ નશ્યન્તિ જવેન મીતા, દીના ન મીના इव किं तदेते॥૧॥

ક્ષણક્ષયક્ષેપકરીં સકર્ણાઃ !, કર્ણામૃતં વાચમિમાં નિષીય ।
જૈનેશ્વરં સિદ્ધિકૃતે પ્રવાદિ-પ્રશાસનં શાસનમાશ્રયન્તુ ॥૨॥”

ભાવાર્થ—વડવાનલ (એટલે સાગરને શોષનાર અગ્નિ) જેવા આ તર્કે બૌદ્ધોના સિદ્ધાંતસાગરને ઠગ્ધ કરી નાખ્યો તે કારણથી હે સુસુક્ષ્મો ! તમે જુઓ કે ભય પામેલા તેઓ દીન માછલાઓની માફક નથી નાસી જતા ?—૧

માટે—

હે વિદ્વાનો ! ક્ષણિક-સિદ્ધાંતનો ક્ષય કરનારી અને એટલા જ માટે કંઈને અમૃત સમાન એવી આ—‘શાસ્ત્રવાર્તા-સમુચ્ચય’મા કહેવાયેલી વાતનું પાન-શ્રવણ કરીને આત્માની સુખિતા માટે પ્રવાદિઓને પ્રબલ શાસન કરનારા શ્રીજિનેશ્વરદેવના શાસનનો આશ્રય કરો—૨

વિજ્ઞાનવાદીઓ પ્રત્યે—

“હસઃ કિં સદ્મપદ્મં શ્રયતિ પરિગલત્પર્ણમર્ણઃ પિવેદ્ વા,
ષાળ્હાલાનાં પિપાસાકુલિતમતિરપિ શ્રૌત્રિયઃ કિં કદાચિન્ત

સાધાર્થ—જેમ આ જગતમાં પ્રધાનનો નાશ કરનારો જેને કર્મની ધારા પશુ માત્ર છે અને તે જગતમાંની ધારાનો ઉપરેક જ નારી દુઃશક સવિન્યા કિશોરીની એવું પશુ ઉદયને પામે છે તેમ કુદરત માર્ગના પ્રધાનનો નાશ કરનારો મુજિબો પશુ નાસ્તિકો પામે ત્યારે છે અને તે સર્વ મુજિબોને ગર્વપૂર્વક કહી નાખનારા વધે પશુ નાસ્તિકોની પાસે ધણ છે—૨.

આ જ કારણથી—

સાધાર્થ—સમુદાયના પ્રથમ સ્તબ્ધમાં મતાનેત્રી ઉપરની વાતને સાક્ષીને કે નાસ્તિક મતાનુયાયિઓ । તમે નાસ્તિક હર્ષનામાંથી મનેલા તમારા પ્રેમને વછેદીને એકાંતિક (એટલે દુઃખના દેવથી સંકેત) અને આત્મનિક (એટલે સદા સ્વામી) મુખના દેવના પદમહોત્સાહના વાક્યો આશ્રય કરો—૨.

સાંખ્ય પ્રત્યે—

“સાંખ્ય । સંખ્યમિદમેષ કેવલં, મન્યસે પ્રકૃતિજન્મ યજ્ઞત્વ ।
આત્મમસ્તુ મણિતો વિવર્મણઃ સંખ્યમેષ મજ્જત્વમાચયોમ્ ॥૧॥”

આત્માને મજ્જમોગયોગસુખગં વિસ્વરૂપાચર્ય પો,
યઃ કર્મપ્રકૃતિં જગદ્ જગતાં વીજં જગજ્ઞર્મયે ।
મયોઽપાચિદ્દશમાનિ મિષિલામ્યાપામિ વદદાને,
તે દેવં શરણં મજ્જતુ મચિદા સ્વાદ્યાદિચિદાનિધિન્ ॥ ૨ ॥”

સાધાર્થ—કે સાંખ્ય । ‘તું જગતને પ્રકૃતિજન્મ માને છે એ જ કેવલ આપણી વચ્ચે મિત્રતા છે, બાકી આત્મા તો કમકપતની માથે સુરેશ નિર્દેશ જ છે એમાં કોઈ પશુ ધર્મ જ નથી આ કમનામાં તો આપણી વચ્ચે શુદ્ધ જ તર્ક છે—૨.

+
માટે જ આપણે કહેવું પડે છે કે—

હે ભવ્યાત્માઓ ! જે દેવે જગતના મુખ માટે સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું છે કે આત્મા ભવલોગ અને યોગે કરીને સુભગ છે એટલે કે કર્મયોગે ભવના લોગ રૂપ વૈભાવિક ધર્મોના લોકતા આત્મા છે અને કર્મના ઉપશમ ક્ષયોપશમ અને ક્ષયસાધ્ય યોગનો સ્વામી પણ આત્મા જ છે અને આ જગતની હયાતિતું મૂળ કારણ કોઈ હોય તો કર્મપ્રકૃતિ છે અને સાગરમા જેમ નદીઓ આવે તેમ જે દેવના દર્શનમા સઘળા દર્શનો આવે છે—સમાઈ જાય છે—તે સ્વાહવાદ વિદ્યાના સાગર શ્રીજિનેશ્વરદેવના નામને લાગે—૨

ઔદ્યો પ્રત્યે—

“તાથાગતાનાં સમયં સમુદ્રં, તર્કોઽયમૌર્વાનલવદ્ દદાહ ।
પદ્યન્તુ નશ્યન્તિ જવેન મીતા, દીના ન મીના હવ કિં તદેતે ॥૧॥

ક્ષણક્ષયક્ષેપકરીં સર્કર્ણાઃ !, કર્ણામૃતં વાચમિમાં નિપીય ।
જૈનેશ્વરં સિદ્ધિકૃતે પ્રવાદિ—પ્રશાસનં શાસનમાશ્રયન્તુ ॥૨॥”

ભાવાર્થ—વડવાનલ (એટલે સાગરને શોષનાર અગ્નિ) જેવા આ તર્કે ઔદ્યોના સિદ્ધાંતસાગરને દગ્ધ કરી નાખ્યો તે કારણથી હે મુમુક્ષુઓ ! તમે જુઓ કે ભય પામેલા તેઓ દીન માછલાઓની માફકે નથી નાસી જતા ?—૧

માટે—

હે વિદ્વાનો ! ક્ષણિક—સિદ્ધાંતનો ક્ષય કરનારી અને એટલા જ માટે કહોંને અમૃત સમાન એવી આ—‘શાસ્ત્રવાર્તા—સમુચ્ચય’મા કહેવાએલી વાતનું પાન—શ્રવણ કરીને આત્માની મુક્તિ માટે પ્રવાદિઓને પ્રબલ શાસન કરનારા શ્રીજિનેશ્વરદેવના શાસનનો આશ્રય કરો—૨

વિજ્ઞાનવાદીઓ પ્રત્યે—

“હસઃ કિં સદ્ગપદ્મં શ્રયતિ પરિગલત્પર્ણમર્ણઃ પિવેદ્ વા,
ચાણ્ડાલાનાં પિપાસાકુલિતમતિરપિ ઔત્રિયઃ કિં કદાચિન્ત્

દુધામાં દના ! ગોઠીમનુસરતિ રસાત્ સમમાઃ કિં મતાશી,
ત્યાજ્યસ્તઽએમતકૈરપમિદ્ નિદતાં વિહૃતઃ । વિદ્યસિષાકા ॥૧॥

ભાવાર્થ—હે વિદ્ય ! તમ હાથે જતી અમેલા પાનવાળા જાલ
પ્રકાશમાં વાસ નથી કરતો, તુષાથી પીડતો પણ વેળાથી કોઈ વસ્તુ
જાલવાળા પાણીને નથી પીતો અને સંસ્કાર કરી પણ એમ દુરોની
જાઈ વિદ્યાથી વાતને પ્રેમપૂર્વક નથી અનુસરતા તેમ તારે પણ આ
જેનવર્ગોથી હજાર અમેલા વિદ્યસિષાક-વિદ્યાનુચરો ત્યાજ કરવા જેવ
થોડા છે-૧.

શ્રીમતિઃ મત્તે-

ૐ

“ સસર્કૈર્નિશિતૈઃ શરૈરિષ્ઠ વૈરીમીમાંસકે કુજપે,
લુપ્તાકે સુપથસ્ય મુખ્યતિ પર્વ સર્વશ્ચમસ્તૌજસિ ।
તત્સૈવાશ્વગમં ચ લુપ્ત્યતિ પરે વાદ હતે સૌગતે,
સામ્રાજ્યં ક્ષિપ્રશાસનસ્ય યયતિ મ્યાપમિથા સુન્દરમ્ ॥૧॥

વિશ્વસ્વાપિ રક્ષોર્મુર્ધં પિત્રમુતે વા માતિર્હાર્યમિથા,
ધર્માસ્થા પશુપશ્ચમશ્ચમસામયાપ્યવધાપહા ।
દુર્મ્યાપોત્પક્ષ્વાસનાં નયશતૈર્લુપ્ત્યન્તિ વસ્થાગમાઃ,
સર્વશ્ચો ગતિરામહોદયપર્વં સૌજ્યં કૃતાયૌઽસ્તુ વા ॥૨॥

ભાવાર્થ—આશ પવિત્રતા ખનન હુલ્યાથે દુર્જય કૃતારે જેમ
તિરમ્ બાણોએ કરીને તેનેલીન થઈ બધા તેમ સ મારેના સર્વોત્તમ
ખન કૃપ શીસર્વશ્ચેવનો અપ્રજાપ રાજા શ્રીમદ્ધક નામનો દુર્જય
કૃતારે સુદર જેવા મુનિઓ કરીને તેનેલીન થઈ અમે અને અને
સર્વજ્ઞના સમનો થોડા કરવાનાં અમલ કરતા સુદ પશુ અતિશય
હજારેછતે ન્યાયકરનીએ કરીને સુદર જેવુ શ્રી બિજશાસનનુ સામ્રાજ્ય
અવગુ ક્ષા છે-૧

માટે જ અમે આદિકો ડીકો કે-

જે સર્વજ્ઞદેવ પ્રાતિહાર્યોની શોભાથી વિશ્વની પણ દૃષ્ટિઓને આનંદ આપે છે, જે સર્વજ્ઞદેવની સ્થાપેલી ધર્મની આસ્થા-શ્રદ્ધા અજ્ઞાન આત્માઓના પણ પાપને હરનારી છે અને જે શ્રીસર્વજ્ઞદેવના આગમો સેકડો નયોએ કરીને દુન્યાયથી ઉત્પન્ન થયેલી કુવાસનાને લોપી નાખે છે તે કૃતાર્થ શ્રીસર્વજ્ઞદેવ જ્યાં સુધી અમને મહોદયપદ-મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ થાય ત્યાં સુધી શરણુરૂપ હો.

આ રીતિએ ચાર્વાકાદિ દર્શનોના અનુયાયિઓને ઉદ્દેશીને તે તે દર્શનની હેયતા અને એક શ્રીજિનદર્શનની જ ઉપાદેયતાનું પ્રતિપાદન કર્યું હોવે જે વાચકવરની સર્વદેશીય વિદ્વત્તા અને મમન્વય-શક્તિને અગે સુખલાલણને એક સ્થાને લખવું પડ્યું છે કે—

“વાચક-યશોવિજયકા પારચયૈતને હી મેં કર લેના चाहिए कि उनकी सी समन्वयशक्ति रखनेवाला, जैन जैनेतर मौलिक ग्रंथों-का गहरा दोहन करनेवाला, प्रत्येक विषयकी तह तक पहुंच कर उस पर समभावपूर्वक अपना स्पष्ट मन्तव्य प्रकाशित करनेवाला, शास्त्रीय व लौकिक भाषामें विविध साहित्य रचकर अपने सरल और कठिन विचारोंको सब जिज्ञासु तक पहुंचानेकी चेष्टा करनेवाला, × × × × × केवल श्वेताम्बर, दिगम्बर समाजमें ही नहीं बल्कि जैनेतर समाजमें भी उनका सा कोई विशिष्ट विद्वान् अभी तक हमारे ध्यानमें नहीं आया। पाठक स्मरणमें रखें यह अत्युक्ति नहीं है। × × × × ×। निःसन्देह श्वेताम्बर और दिगम्बर समाजमें अनेक बहुश्रुत विद्वान् हो गये हैं, वैदिक तथा बौद्ध सम्प्रदायमें भी प्रचंड विद्वान्की कमी नहीं रही है; × × × × × पर इसमें शक नहीं कि कोई बौद्ध या कोई वैदिक विद्वान् आजतक ऐसा नहीं हुआ है जिसके ग्रन्थके अवलोकनसे यह जान पड़े कि वह वैदिक या बौद्ध शास्त्रके उपरान्त जैनशास्त्रका भी वास्तविक गहरा और सर्वव्यापी

ज्ञान रसता हों^१ । इसके विपरीत व्याख्यायत्रीके ग्रन्थोंको ध्यान पूर्वक देखनेवाला कोई भी बहुभुत दार्शनिक विद्वान् यह करे बिना ही रहेगा कि व्याख्यायत्री केन वे इस लिए केनशामका मारा ज्ञान से उनके लिए सख्त या पर उपनिषद्, दृष्टान आदि वैदिक ग्रन्थोंका सौद ग्रन्थोंका इतना वास्तविक, परिपूर्ण और स्पष्ट ज्ञान उनकी क-
हूर्ध्व प्रविष्टा और काशीसेवनका ही परिणाम है । ”

ते च वाचस्पत्येन व्याख्येयस्तु व्याख्यायत्री भीमः सद्योऽपि नृपतिः
पुनश्च पुनश्च व्याख्यायत्री इत्येवम् ॥ ३—

“ यावन्तमवस्थादास्तामस्त एव परसमयाः, निरपेक्षवृत्ति-
स्माकस्त्वित्वात् सेवासु । त्वदि—कृषिं दर्शन निरपेक्षवृ-
त्तिरूपवित्त्वमस्तु, सौददर्शनं च निरपेक्षवृत्तिरूपवित्त्वमस्तु
वित्त्वमस्तु, आम्नायपि च परस्परनिरपेक्षाभ्यां द्रव्याविक-
रणाविकार्याभ्यां प्रतीत्योक्तपर्यवस्य । त्वदि—

“ जे काचित् वरिष्ठणं पये दृष्टिमस्तु वस्तु ।

सुखोऽन्यथाप्यस्तु च परिसुखो पञ्चदशविमल्यो ॥१॥ ”

१—सुखोऽन्यथाप्यस्तु वस्तु नही है केनशामस्तु वास्तविक ज्ञान सर्वज्ञ
की तान पञ्चमाला है वह वैदिक या गौड विद्वान् वैदिक या गौड रही सत्येन
नही—केन शिवाना दर्शनके मात्र ही भी केन दर्शनको स्वीकार करे बिना केन
नही पञ्च माला है केन भोजनवाक्या तब ही निम्न केन च पञ्च च केन नही
सत्येन ज्ञान है शिवस्तु ज्ञानि जगदीश्वर द्विजगुरु है केनशाम विद्वानो गौड-
वाक्या ज्ञानो न केन तस्मिन् पञ्च शिवाना वैदिक दर्शनको त्याग करी पञ्च
की वीरतु वरक स्वीकारी विद्विषको चापु श्रीकृष्णचर आदि ज्ञान की
सिद्धसेन विद्वान् ज्ञानि पञ्च शिवाना दर्शनको त्याग ज्ञान की विद्विषको ज्ञानो
स्वीकार करीने च स्वमेव सीधु श्रीकृष्णचरविद्विषरे पञ्च केन रसता दृष्टि ज्ञान
ज्योरे हई है—

“ कश्च ज्ञानारिता जीवा पुनश्चाप्योक्तवृत्तिषा ।

हा । ज्ञानाहा कह हुआ कह च हुँतों विद्यामनो ॥ १ ॥ ”

ज्योरे—जे श्रीकृष्णचरवाक्या ज्ञानमनो क्वापि न केन ते ज्ञानाहा
केन ज्ञानम ज्ञाने इ पञ्चमाला ज्ञानो दृष्टिवाक्या ज्ञानोतु हई पञ्च ।

દોહિ વિણણિ ણીઅં સત્થમુલ્લણ, તદ્દવિ મિચ્છન્તં ।
જ સવિસયપ્પહાણત્તણેણ અનુગ્ગણિરવેક્ખં ॥ ૨ ॥ ”

અર્થ-આપણે પદ્મદર્શનાદીનામપિ સંગ્રહનવાદેઃ પ્રાદુર્ભૂતિર્ભવનીયા ।
અતઃ એવં પરદર્શનાભિમતેઽર્થે સ્યાત્કારમાત્રેણ સ્વાવધારણસંભવાદ્
ભવતિ સામ્યસપત્તિઃ સ્યાદ્વાદિનઃ કર્મદોષાદજ્ઞાનનિમગ્ન પરપશ્યતઃ ।
પરેષાં તુ સ્વપક્ષસિદ્ધાવન્યોન્યં કલહાયમાનાના યાવજ્જીવમપિ વક્તુ-
વિરુલ્પાનુપરમેન દ્વેષાનુચ્છેદાદ્ નાસ્ત્યેવ સામ્યવાર્તાપિ, ઇતિ સસારદેહુ-
ત્વાદ્ તેષાં જ્ઞાનમવ્યજ્ઞાનમિતિ પરિમાપન્તે પરમપ્રાવચનિકાઃ । તતો મિ-
ધ્યાદર્શનગરલવ્યથાનિવૃત્તયે સ્યાદ્વાદામૃતપાનમેવ વિધેય વિવેકિના ॥”

ભાવાર્થ-નિરપેક્ષ વક્તાઓના વિકલ્પોથીજ માત્ર કલ્પેલા
હોવાથી જેટલા નયો છે તેટલા પરસમયોજ છે તે આ પ્રમાણે-
સામ્ય દર્શન કેવલ નિરપેક્ષ દ્રવ્યાર્થિક નયના વિકલ્પથી ઉત્પન્ન
થયેલું છે, બૌદ્ધ દર્શન કેવલ નિરપેક્ષ શુદ્ધ પર્યાયાસ્તિક નયના
વિકલ્પથી ઉત્પન્ન થયેલું છે-અને ઉલુકે-નૈયાયિકે પરસ્પર નિરપેક્ષ
દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક આ ઉભય નય દ્વારા ઉલુકદર્શન-ન્યાય
દર્શન રચેલું છે આ વાતમા સાક્ષી આપતા ઉપાધ્યાયજી ફરમાવે છે
કે-આ વાત (સમ્મતિતઃ સમન્તા પરં ત્રાયણિકં ત્રયમા તાર્કિકં શિ-
રોમણિ શ્રીસિદ્ધમેન દિવાકરે નીચે પ્રમાણે) કહી છે-‘ જે સામ્ય દર્શન
છે તે દ્રવ્યાર્થિકનયનું વક્તવ્ય છે અને શુદ્ધોદન તનય જે શુદ્ધ તનો
વિકલ્પ તો પારશુદ્ધ પર્યાયાસ્તિકનયથી જન્ય છે અને ઉલુકે પોતાનું
શાસ્ત્ર બન્ને-દ્રવ્યાસ્તિક અને પર્યાયાસ્તિક-નય દ્વારા રચેલું છે તો પણ
ત મિથ્યાત્વ છે, કારણ કે તે શાસ્ત્રમા બન્ને નયો પોતાના વિષયની
પ્રધાનતાના યોગે પરસ્પર નિરપેક્ષ છે ’

આવી જ રીતેજે આપણે પદ્મ દર્શન આદિની ઉત્પત્તિ સમજાવે
નયથી સમજી લેવી આ જ કારણે પરદર્શનીઓએ સ્વીકારેલા પદાર્થ-
મા સ્થાતકાત્ર માત્રથી જોટલે સ્યાદ્વાદના યોગે વસ્તુના નિશ્ચયનો
સભવ હોવાથી ઈર્ષદોષથી પરદર્શનકારોને અજ્ઞાનમા ડુબેલા જોતા એવા
સ્યાદ્વાદીને સામ્યતાની સપત્તિ થઈ શકે છે જ્યારે વક્તાના વિકલ્પો-
ની શાંતિના અભાવ દેખતો ઉચ્છેદ નહિ થવાથી જીવન પર્યંત સ્વપ-

ज्ञान रसता हों'। इसके विपरीत जपाध्यायजी के श्रव्यों को प्यार हुई वे सनेबासा कोई भी बहुभुव शार्धनिक विज्ञान यह करे बिना भी रहेगा कि जपाध्यायजी जैन से इस छिपे जैनशास्त्रका गहरा ज्ञान हो बनके छिपे सहस्र या पर जपनिषद, दर्शन आदि वैदिक श्रव्योंछ बौद्ध श्रव्योंछ इतना वास्तविक, परिपूर्ण और स्पष्ट ज्ञान कनछी म- पूर्व प्रतिपा और काशीसेवनका ही परिणाम है। ॥

તે જ વાચકને ન્યાયવિચાર ન્યાયભાર્યે સીમા કલેડનિબલકમિ
પુસ્તક છાન્દા નક્કરોમાં ફરમાવે છે કે—

“ यावन्त्ययं नयशास्त्रास्त्वाम् एव परस्मयया, निरपेक्षवक्त्रि-
 त्स्यावच्छिन्नत्वात् चेष्टाम् । तथाहि—कापिष्ठं दर्शनं निरपेक्षत्वा-
 र्थिकमवधिकत्वात्प्रवृत्तम्, सौन्दर्यार्थं च निरपेक्षवृत्तपर्यायास्तिभ्य-
 विच्छिन्ननिवृत्तम्, शास्त्रात्म्यं च परस्परनिरपेक्षाभ्यां इष्टवार्थि-
 पर्यायार्थिकान्यौ मणीवयौस्तद्वदर्थनम् । कदाह—

“ जं क्वापिष्ठं वरिसणं पयं बह्विभस्स वत्तं ।

सुखोभणतणयस्स च परिसुखो पञ्चवदिमप्यो ॥१॥”

૧-સુખશાશ્વતને ખગર નથી કે જેનશાશ્વતું વાર્ત્તવિક અને સર્વજ્ઞ-
થી જ્ઞાન પદનવારે એક ચેલિકા થા નોદ વિદ્યાર ચેલિકા થા નોદ રહી રાખે જ
નથી-એ પેલાના ર્જનનેજાન મી થી જેન ર્જનનો સ્વીકાર મી નિના મી જ
નથી પણ, ધરજી કે તેની ચેલિકાશા તેમ મી નિના એ જ પદા જ મી નથી
રહીતો અને કે ધરજીના જાદિ જામીનારે દિવ્યવેળી કે જેનેમી નિદલતો ફરી
વાર્તા ભોગે ન રહે, તેમોમે જલુ પેલાના જલિક ર્જનનો ત્યાર મી પ્રજ
થી વીરજી દરજી સ્વીકારી જિદિપાને સાખુ જીવજાન જાદિ અને મી
જિદમેન નિનાર જાદિમે જલુ પેલાના ર્જનનો ત્યાર અને મી જિવજાનનો
સ્વીકાર મીને જ જાનેવ જાખુ જોદિજાનુવિરે જલુ એજ રસો ર્જીને અને
જાદો મી કે-

॥ कथं सम्भारिता श्रीया पुस्तकादीनामुक्तिः ॥

हा ! कथाया काई हुता काइ न हुतो विद्यापयी ॥ १ ॥^{४०}

અર્થ—જો શ્રીજીને પરીક્ષના જાગૃતી દર્શાવે ન હોય તે જાણાય
 કે જાણ નથી જાગૃતી દર્શાવે તે જાણાય કે જાણ નથી જાણાય ॥

દોહિ વિણણિ ણીઅં સત્થમુલ્લણ, તહવિ મિચ્છત્તં ।

જ સવિસયપ્પહાણત્તણેણ અનુન્નણિરવેક્કલં ॥ ૨ ॥ ”

અર્થમાં નિષદર્શનાદીનામપિ સગ્રહનયાદેઃ પ્રાદુર્ભૂતિર્ભાવનીયા ।
અત એવ પરદર્શનાભિમતેઽર્થે સ્યાત્કારમાત્રેણ સ્વાવધારણસંભવાદ્
ભવતિ સામ્યસપત્તિઃ સ્યાદ્વાદિનઃ કર્મદોષાદ્જ્ઞાનનિમગ્ન પર પશ્યતઃ ।
પરેષા તુ સ્વપક્ષસિદ્ધાવન્યોન્ય કલહાયમાનાનાં યાવજ્જીવમપિ વક્તૃ-
વિકલ્પાનુપરમેન દ્વેષાનુચ્છેદાદ્ નાસ્ત્યેવ સામ્યવાર્તાપિ, ઇતિ સસારહેતુ-
ત્વાત્ તેષા જ્ઞાનમપ્યજ્ઞાનમિતિ પરિમાપન્તે પરમપ્રાવચનિકાઃ । તતો મિ-
ધ્યાદર્શનગરલવ્યથાનિવૃત્તયે સ્યાદ્વાદામૃતપાનમેવ વિધેય વિવેકિના ॥”

ભાવાર્થ-નિરપેક્ષ વક્તાઓના વિકલ્પોથીજ માત્ર કલ્પેલા
હોવાથી જેટલા નયો છે તેટલા પરસમયોજ છે તે આ પ્રમાણે-
સાખ્ય દર્શન કેવલ નિરપેક્ષ દ્રવ્યાર્થિક નયના વિકલ્પથી ઉત્પન્ન
થયેલુ છે, બૌદ્ધ દર્શન કેવલ નિરપેક્ષ શુદ્ધ પર્યાયાસ્તિક નયના
વિકલ્પથી ઉત્પન્ન થયેલુ છે-અને ઉલુકે-નૈયાયિકે પરસ્પર નિરપેક્ષ
દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક આ ઉભય નય દ્વારા ઉલુકદર્શન-ન્યાય
દર્શન રચેલુ છે આ વાતમા સાક્ષી આપતા ઉપાધ્યાયજી કરમાવે છે
કે-આ વાત (સમ્મતિતઃ સમન્તં પુનઃ પારાનિક ત્રથમા તાર્કિક શિ-
રોમણિ શ્રીસિદ્ધમેન દિવાકરે નીચે પ્રમાણે) કહી છે-‘ જે સાખ્ય દર્શન
છે તે દ્રવ્યાર્થિકનયનું વક્તવ્ય છે અને શુદ્ધોદન તનય જે શુદ્ધ તનો
વિકલ્પ તો પારશુદ્ધ પર્યાયાસ્તિકનયની જન્ય છે અને ઉલુકે પોતાનું
શાસ્ત્ર બન્ને-દ્રવ્યાસ્તિક અને પર્યાયાસ્તિક-નય દ્વારા રચેલુ છે તો પણ
ત મિથ્યાત્વ છે, કારણ કે તે શાસ્ત્રમા બન્ને નયો પોતાના વિષયની
પ્રધાનતાના યોગે પરસ્પર નિરપેક્ષ છે ’

આવી જ રીતિએ ઔપનિષદ્ દર્શન આદિની ઉત્પત્તિ સગ્રહાદિ
નયથી સમજી લેવી આ જ કારણે પરદર્શનીઓએ સ્વીકારેલા પદાર્થ-
મા સ્યાતકાર માત્રથી એટલે સ્યાદાદના યોગે વસ્તુના નિશ્ચયનો
સલવ હોવાથી કર્મદોષથી પરદર્શનકાળેને અજ્ઞાનમા હુએલા જોતા એવા
સ્યાદ્વાદીને સામ્યતાની મપત્તિ થઈ શકે છે બ્યારે વક્તાના વિકલ્પો-
ની ગાતિના અભાવ દ્વેષનો ઉચ્છેદ નહિ થવાથી જીવન પર્યંત સ્વપ-

હાની સિદ્ધિ માટે પરમ્પર કલ્પ કરવા પરદર્શનકારોને તે સામ્યતા
વાર્તા પણ નથી મળતી જે સંતુષ્ટી પરમ પ્રાપ્ત્યનિ, - શ્રીચિનમય સ્વ
રૂપાશ્રમયુક્ત મહારાજ તેઓના જ્ઞાનને પણ અજ્ઞાન કહે છે, કારણ કે
તેઓનું જ્ઞાન જે સસારનું કારણ છે માટે સિદ્ધિ થઈ નથી તેથી
અજ્ઞાની નિવૃત્તિ માટે વિવેચી આત્માએ સ્વાધ્યાયરૂપી અમૃતનું પાન
કરવું જે જ સોમ્ય છે

ઉપર પ્રમાણે એકે એક કર્તવ્ય અજ્ઞાનરૂપ છે જેમ અજ્ઞાની ભેદ
ત્યાગમાં અને સ્વાધ્યાય એટલે શ્રીચિનમયના સ્વીકારમાં ભેદ છે જેમ
સમજાવી તેમ નામ ધરાવના કિમ્બોરને ઉદ્ધરીને પણ જે મહર્ષિ ભેદ
મતનું ઉન્મુલ્કન કર્યા પછી જુદા અધ્યયનમાં જે જ રૂપમાટે છે કે-

“ इयं कपलनादकं प्रकृतमयं चो दिक्पदा ।

समाप्तु विदितं सतामिति किमत्र स्या भवै ।

इतो जयति शास्त्रं जगति चाह जैनैर्बદ,

सिताम्बरसमाभितं कृतपिपां दितं ध्यान्तम् ॥ १ ॥ ”

તે

તે

સાધારણ - કે કિમ્બોર । તમારું જા કપલ નાટક જાને સમજ
ભાને વિષે સત્યરૂપને વિદિત થઈ ગયું છે માટે હવે બહુ કમ કર
વાનું પ્રયત્ન નથી અને જા જાનુએ જુદાધાદિ આત્માઓને કિંદ
કરનારું, સાધનું અને ચેતનાવરણને આશ્રિત કરેલું શ્રીચિનેયસંપત્તિ
સુદર સાસન અસ્થાન અવરતું કર્યું છે-૧.

+

+

ઉપર જે વાચકપુત્ર સ્પષ્ટ અધ્યયનમાં કહી રે છે કે સાધારણ
વાસ્તવિક ઉપાય મી અનામ્બરોમંતર છે પણ અન્ય નથી. જુઓ
તેઓનીના તે અધ્યયન—

‘ क्व सिद्ध्यतेक्-‘ एवमयममुपदेतेषु चरमरूपरापणेषु
विदितमपेषु सधारणीषु सिताम्बरैर्व्येव ईश्वर-ज्ञान-पारिषत्संपदि-
क्याः परो योस्रोपाया इति ॥ ”

ભાવાર્થ—તે ડાર્વિની આ વાત તો મિદ્ધ જ છે કે—ગુરુ વચનને અનુસરતા, અગ્ર ગુરુની મેળામા પગથણ, નયોના જશુજી અને સં- સાગથી ડનાર મેળાગરેમા જ દર્શન, જ્ઞાન અને આગ્નિની સપત્તિ- રૂપ ગ્રેષ્ઠ મોચોપાય વર્તે છે.

અને આ જ ડાર્વિન પુદ્ધિમાન આત્માએ ડેતુ આગમ મેવવા યોગ્ય છે? પુદ્ધિમાનોએ જ્યાં આગમની મેવા સ્વીકારી છે? આ જાન્નેય પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપવા પૂર્વક એ મહર્ષિ જણાવે છે કે—‘અમે શ્રી સ્યાદ્વાદતુ શબ્દ પામી શક્યા એ અમારો પદ્મ પુણ્યોદય છે’ આ વાત જોયા માટે નીચેની શ્લોકત્રયી જુઓ—

“ ચાર્વાકીયમતાવર્કોશપુ ફલં નૈવાસ્તિ વૌજ્ઞોક્તયઃ,
કર્કન્ધૂપમિતાસ્તુ કણ્ઠકશતૈરત્યન્તદ્રુઃસ્વપ્રદાઃ ।
ઉન્માદં દધતે રસૈઃ પુનરમો વેદાન્તતાલદ્રુમાઃ,
ગીર્વાણદ્રુમ એવ તેન સુધિયા જૈનાગમઃ સેવ્યતામ્ ॥૧॥

ન કાકૈશ્વાર્વાકૈઃ સુગતતનયૈર્નાપિ શશકૈ—
ર્વકૈર્નાદૈતજ્ઞૈરપિ ચ મહિમા યસ્ય વિદિતઃ ।
મરાલાઃ સેવન્તે તમિહ સમયં જૈનયતયઃ,
સરોજં સ્યાદ્વાદપ્રકરમકરન્દં કૃતધિયઃ ॥ ૨ ॥

કચિદ્ મેદચ્છેદઃ કચિદપિ હતાઽમેદરચના,
કચિદ્ નાત્મરૂપાતિઃ કચિદપિ કૃપાસ્ફાતિવિરહઃ ।
કલઙ્કાર્ના શઙ્કા ન પરસમયે કુત્ર તદહો,
શ્રિતા યત્ સ્યાદ્વાદં સુકૃતપરિણામઃ સ વિપુલઃ ॥૩॥ ”

ભાવાર્થ—આર્વાક—નાસ્તિક મતરૂપ અવડેશી નામના વાઝીયા વૃક્ષો ઉપર તો ફલ જ નથી, જોઈતી ઉક્તિઓ જોરડીની ઉપમાને પાત્ર છે એટલે સેકડો કાટાઓ દ્વારા અત્યન્ત દુખને આપનારી છે અને વળી આ

નેહાત ઇર્ષ્યારૂપ તાદ્રુચો તો પોતાના રસોથી ઉન્માદને પાસુ મે
 છે માટે ભુદિમાન પુરુષે તો શ્રીજિનેશ્વરદેવના આગમરૂપ કમલકને
 સેવેલા.

સ્વાધ્યાયના સમૂહ રૂપ મહસ્ત્રને ઝસવા શ્રીજિનાગમરૂપી જે
 કમલનો મહિમા આર્ચક રૂપ કાક પછીએએ, મુગ્ધા બેઠે ભુદના
 દીકરાએ રૂપ સસલાએએ અને જાડૈતના ઝાતા વંછડીએ રૂપ મન-
 હાએએ ભસ્યો નથી તે કમલને નિર્મલ ભુદિના ખસ્યાસ શ્રી જેમ
 સાધુએ રૂપ હતા સેવે છે-૨

કેઈ સ્વાગ્રામ લોકનો છે તો કેઈ સ્વગ્રામ કલેષ રક્ષાનો
 નામ, અને કેઈ સ્વાગ્રામ આત્મજ્યાતિનો આશ્રય તો કેઈ સ્વગ્રામ
 સુચિશુદ્ધ રૂપાનો નિષ્કળ વીતિએ ક્યા પરદા નમ્ય કલકેલી સહ
 નથી ? અર્થાત્-સર્વ કર્તવ્ય કલકેલી કલુષિત છે તે કાલુષી જમ
 સ્વાધ્યાયનો જે આશ્રય કરી શક્યા તે જમાણા વિપુલ સુદૃઢરિ-
 ક્ષામ બેઠે પરમપુણ્યોદય છે-૩

ઉપસી જઈને જાતે ઉપસી જાપણે એઈ ગયા કે સરિપુર
 શ્રીકસ્તિદસરીશ્વરજી મહાપ્રભાએ અને નાથાચાર્ય મહાભક્તોપાધ્યાય
 શ્રીમદ્ વલ્લભજીવજી ગણિયે પશુ જન્ય સર્વ પરમર્થિઓની માર્ગ
 એજ દરમાન્તુ છે કે—

ઈંદ્રિય તરિકે એ કેઈ જનુ દેવ ઉપાસ્ય હોમ તો દેવમિત્ર
 શ્રી જિનેશ્વરદેવ સિંચાવ જન્ય કેઈ નથી જ અને એજ કાલે સાસન
 પશુ શ્રીજિનેશ્વરદેવજી ઉપાદેવ છે જનુ જન્ય નહીં તથા મિત્રમાર્ગ
 કલે જગ્યા વાસ્તવિક થઈ કલે એ શ્રી જિનેશ્વરદેવના સાસન સિંચાવ
 જન્યજ નથી જ

જને જા પ્રમણે કહીને જ તે મહર્થિઓએ શુભલાલ એવાએ-
 ની હિએ પશુ દેખાવી પેતાની મંથસ્ય વૃત્તિને સાચવી છે અને
 મુચનુ છે કે જાથી મંથસ્યવૃત્તિ પશુ તે જ છે કે જે જસતનો પ્રતિ
 હાવ અને સતનો સ્વીકાર કરતા કલજ પશુ ન જમકાવ જે મંથસ્ય

વૃત્તિ, સત્ય અને અસત્યની વચ્ચે આત્માને મુંઝાવી મારે એ મધ્યસ્થ વૃત્તિ નથી પણ વસ્તુતઃ મૂર્ખતા છે—અજ્ઞાનતા છે અને પરિણામે એ મૂર્ખતા—એ અજ્ઞાનતા મિથ્યાભાવને ગાઢ બનાવનાર છે અને મોક્ષ-માર્ગથી વ્યુત કરીને આ ભય કર સસાર અટવીમા અથડાવનાર છે

તૈનદર્શન જે મધ્યસ્થવૃત્તિનું પ્રતિપાદન કરે છે તે મધ્યસ્થવૃત્તિના પરમ ઉપાસક એ બન્ને મહુર્વિઓ ‘શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય’ ના મૂલકાર તરીકે અને ટીકાકાર તરીકે, એકે એક ઇતર શાસ્ત્રકારની અજ્ઞાનતા અને પગપર વિરૂદ્ધતાનું પ્રદર્શન કરતા છતાં જે વાતોનો ભાર પૂર્વક ઉપદેશ કરે છે—

૧—એક તો આર્વાક શિવાયના શાસ્ત્રકારો ઇગદા પૂર્વક અસત્ય, અ-યુક્ત કે વિરૂદ્ધ બોલે છે એમ નહિ માની લેતા યુક્તિ અને શ્રી વીતરાગના આગમને બાધ ન આવે તે રીતિએ તેઓના અભિપ્રાયને ઘટાવવો

અને—

૨—ખીજી વાત એ કે—એકે એક અન્ય દર્શનોના કુશાઓની વિરૂદ્ધતા દૃષ્ટ અને ઇંદ્ર દ્વાગ દર્શાવી કટ્યાણાર્થિ આત્માને ઉન્માર્ગથી ખમેડી સન્માર્ગમા સ્થાપિત કરવાના પ્રયત્નમા જરાએ ખામી ન રાખવી.

આ બન્નેય વાતોને એ પરમર્વિઓએ નીચે પ્રમાણે કહી છે—

(૧) “શાસ્ત્રકારા મહાત્માનઃ, પ્રાયો વીતસ્પૃહા ભવે ।

સત્ત્વાર્થસંપ્રવૃત્તાશ્ચ, કથં તેઽયુક્તભાષિણઃ ? ॥ ૧૫ ॥

અર્થા—શાસ્ત્રકારાઃ પ્રાયઃ—લોકાયતાદીન્ પરલોકાઽખીરુન્ વિહાય, મહાત્માનઃ—ધર્માભિમુખાઃ, ભવે—સસારે, વીતસ્પૃહાઃ—લોકમાનરૂપાતિ-યનલિપ્સાદિરહિતા, સત્ત્વાર્થસંપ્રવૃત્તાશ્ચ—યથાવોધ પરોપકારમવૃત્તાશ્ચ, અન્યથેદશક્રમવૃત્ત્યયોગાત્, તતઃ કથં તેઽયુક્તભાષિણઃ—જ્ઞાત્વા વિરુદ્ધ ભાષિણઃ ? । વિરોધઃ સ્વલ્લ જલજ્વલનયોરિવ પરોપકારિત્વ—વિરુદ્ધ ભાષિત્વયોરિતિ ભાવઃ ॥ ૧૫ ॥ ”

ત્વાઃ કિમ્ ?, ઇત્યાદ—

અભિમાપસ્તાતસ્તેષાં, સમ્યગ્ મુગ્ધો હિતૈપિષ્યા ।

ન્યાયશાસ્ત્રાઽચિરોષેન, યથાહ મનુરપ્યવ ॥ ૧૬ ॥

ધ્યા —ત્વાઃ—અભિક્ષમાપિત્વાત્, તેષાં—પરોપકારાર્થે પ્રાપ્તાર્થે
શાસ્ત્રકારાણામ્, અભિમાયા—સમ્પ્રવાસપર્યાસ્યા, સમ્યગ્ મ્યાસ્યપરિહારેષ્,
મુગ્ધા—અધેષાઃ, હિતૈપિષ્યા—શુભશુભા, ન્યાયશાસ્ત્રાઽચિરોષેન—શુભ્યા-
ઽઽમ્યવાયા યથા ન સ્વાત્ નયા, ન હુ યથાધુક્તરમમાચેનાઽઽમ્યે
મત્તનીયં વમાઃ, અન્યથા ‘પ્રાચ્યાઃ પ્રવન્તે’ ઇત્યાદિ મુક્તિવક્તેન ક્વચ-
ન્નેનાઽવલોકનીયં સ્વાત્ । અથ પરાઽમ્બુક્તર્તમતિવાદ—યથા મનુરપિ,
અર્થ—અત્યમાનમ્, આદ ॥ ૧૬ ॥

કિમ્ ?, ઇત્યાદ—

માર્થ ચ ધર્મશાસ્ત્રં ચ, વેદશાસ્ત્રાચિરોવિમા ।

પસ્તર્કેણામુર્ધ્વમે, સ ધર્મ વેદ મેતરઃ ॥ ૧૭ ॥

ધ્યા—માર્થ ચ વેદાદિ, ધર્મશાસ્ત્ર ચ ગુરુનાદિ । × × × × × ।
વેદશાસ્ત્રાચિરોવિના—પરસ્પરં તદુમયાચિરોવિના, ઉર્કેન યા, અર્ક-
વદે—વર્તમનસ્યારવિ સ ધર્મ વેદ—જાનાવિ, મેતરઃ કદરવિતઃ । વસ્ત્ર-
દીપરર્કસ્ત્વમવિવાદકપરાગ મસ્તાપ્યવમેનાઽઽવ્યપો શુક્તઃ, હવિ સ-
મ્યગ્દષ્ટિપરિશુદ્ધીકત્તેષાં વત્સામાપ્યપુપવાદમીયમ્ । દ્રષ્યાસ્ત્વાવિપાતં
વેદ ક્વચકારસ્ય ક્ત્વામાપ્યામ્યુપગમ્યુષોત્પરિવોષાર્થમ્, વ્યવપ્તેઽપ્યુ
રમીયમ્ । × × × × × ॥ ૧૭ ॥ ”

સાવાર્થ—(પત્તવતિ વિવેકને માનેલા અધ્યર્થ તત્વાનું જટન
કરી અધિકર્તૃત્વના આ મુખ્ય વચેના આત્માને પશુ સદાકાર
ને ધરાવતી “ અધિર ને પરમાત્મા ન છે અને ને પરમાત્માને કહેતાં
મતેના મેળવી ન આત્માની સુદિન આ સદે છે માટે ને પરમાત્મા
આત્માની સુદિનના કાર્ય છે અને ને પરમાત્માને કહેતાં મતેનું પાતન

નહિ કરવાથી આત્મા સસારમા રખડે છે માટે આત્માના સસારના કર્તા પણ એ પરમાત્મા જ છે ” આ રીતના અવિરોધિ કર્તૃત્વવાદનું નિરૂપણ કરી ફરમાવ્યું છે કે આ રીતિએ શ્રી વીતરાગના આગમને બાધ ન આવે એ રીતિએ પર દર્શનકારોના આશયનું ઉપપાદન કરવું કારણ કે—)

૧૫—ઘણું કરીને પરલોકથી નહિ ઠરનારા નાસ્તિક આદિ શાસ્ત્રકારો શિવાયના શાસ્ત્રકારો ધર્માભિમુખ હતા, સસારમા સ્પૃહા વિનાના એટલે માન, ખ્યાતિ અને ધનની લાલસા આદિથી રહિત અને પોતાના જ્ઞાન પ્રમાણે પરોપકારમા પ્રવૃત્ત થયેલા હતા માટે તેઓ જાણી બુઝીને વિરૂદ્ધ બોલનારા કેમ હોઈ શકે ? કારણ કે જેમ અગ્નિ અને પાણીને પરસ્પર વિરોધ છે તેમ પરોપકારીપણાને અને વિરૂદ્ધ ભાષિપણાને પરસ્પર વિરોધ છે

૦

૧૬—તેથી હિતૈષી આત્માએ પરોપકારને અર્થે પ્રવૃત્ત થયેલા શાસ્ત્રકારોના શબ્દતાત્પર્યરૂપ અભિપ્રાયને આગ્રહરહિતપણે જે રીતિએ આગમને બાધ ન આવે તે રીતિએ ઘટાવવો યોગ્ય છે આ વિષયમા મનુ પણ એજ કહે છે કે—

૦

૧૭—‘ જે વેદ અને શાસ્ત્રની સાથે અવિરોધ એવા તર્ક દ્વારા વેદાદિ આર્ષને અને પુરાણાદિ ધર્મશાસ્ત્રને અનુસરે છે તે ધર્મને જાણે છે બીજો નહિ ’ માટે સમ્યક્દષ્ટિ આત્મા જે કોઈ શાસ્ત્ર હાથમા લે તેને શ્રી વીતરાગના આગમને અનુસરીને તેને સુસ્થ-પ્રમાણુ સપન્ન બનાવે એટલે ઇશ્વરકર્તૃત્વવાદનું પ્રતિપાદન કરનારનો અમે ઉપર બતાવી ગયા તે જ આશય યોગ્ય છે અને ‘ ઇશ્વરકર્તૃત્વવાદ નિરૂપક ’ અથવા કબ્જાર પત્રજલિ આદિ દ્રવ્યથી અસત્ય બોલ્યા છે એમ કહેવાનું એક જ કારણ છે કે પત્રજલિ આદિના કથનને પ્રમાણરૂપ માનનારા શ્રોતાઓ પણ વસ્તુતત્ત્વને સમજી શકે આ રીતિએ

आज जोहो न्यां न्यां जो आभावे कल्याण के अर्थार्थ करे
त्य त्वां समस्त वेतु.

आधी समस्त समस्त है—

“ मयैतदपि न न्याय्यं, यतो बुद्धो महाशुनिः ।

सुचेयवद् विना कार्यं, द्रव्यासत्यं न आपते ॥ ५३ ॥

“ एवं प्रकृतिवादोऽपि, विज्ञेया सत्य एव हि ।

कपित्थोक्तवत्तद्वैव, दिव्यो हि स महाशुनिः ॥ ५४ ॥”

साक्षात्—आ पद न्यायबुद्ध नही जेम नहि अहेतु कस्य के बुद्ध
जो भक्तानि के जाने सुनेली भावक कार्य विना द्रव्य जस-
त्त्वने बोद्धे नहि—पद.

जाने—

आ आभावे प्रकृतिवाद पद अहितने अहेतु कस्य के सत्य
कस्य के बोद्धे के कस्य के वे दिव्य भक्तानि के—पद

आ आभावे अहेतुने सविज्ञान ही कृत्स्नसुखीपद भक्त-
राजने हेतु जो नही के के सुत आत्माने बुद्धने के अहितने दिव्य
भक्तानि जाने जाने तेमते कस्य सत्य के के जेम भान्ति के, पद
भाज जेम हेतु के के तेमते वत्त दली पदका आत्माने पद
सत्त्वना भावक जमी गये.

(२) “ तस्मात् हिंसायादिसात्वं समर्पयतां परेषां वेदवत्
मनस्यपि महतेऽवर्थाय, बलं च—

‘ वे चक्रा कुरकमाणा, शास्त्रं हिंसोपदेशकम् ।

ऊ ते यास्यन्ति मरके, नास्तिकेभ्योऽपि नास्तिकाः ॥ ११ ॥

वरं वराकमार्थायो, योऽसौ प्रकृतनास्तिकः ।

वेदोक्ततापसच्छ्रद्धा—च्छर्मा रक्षो न जीमिनिः ॥ १२ ॥” इति

વેદાપ્રમાણ્ય પાપકર્મણિ પ્રવર્તકત્વાત્ પરપરિગૃહીતત્વાદ્ વિ-
ભાવનીયમ્, इति किमतिहिंसेण सह बहु विचारणया ? ॥ ૪૮ ॥

તદેવ યાજ્ઞિકાઽઽગમે દૃષ્ટેવિરુદ્ધતામુપદર્શ્ય, અન્યત્રાપ્યતિ-
દિશન્નાહ—

“ અન્યેપામપિ બુદ્ધયેવં, દૃષ્ટાભ્યાં વિરુદ્ધતા ।

દર્શનીયા કુશાસ્ત્રાણાં, તતશ્ચ સ્થિતમિત્યદઃ ॥ ૪૯ ॥

વ્યાખ્યા—અન્યેપામપિ—આજીવકાદિસંવન્ધિનામ્, એવમ્--
ઉપદર્શિતપ્રકારેણ, બુદ્ધ્યા—વિચારણયા, કુશાસ્ત્રાણા—શાસ્ત્રાભાસાનામ્,
દૃષ્ટેષ્ટાભ્યા વિરુદ્ધતા દર્શનીયા, ઉપદર્શિતજાતીયત્વેન સર્વેપામપિ તેષા
દુષ્ટત્વાત્, તદુક્તં સ્તુતિકૃતા—

“ હિંસાદિસંસક્તપથોપદેશા—દસર્વવિન્મૂલતયા પ્રવૃત્તેઃ ।
નૃશંસદુર્બુદ્ધિપરિગ્રહાદ્, ટ્રૂમસ્ત્વદન્યાગમમપ્રમાણમ્ ॥ ૧ ॥ ” इति ।

તતશ્ચ—અન્યાગમાના દૃષ્ટેવિરુદ્ધત્વેનાઽપ્રતિપક્ષત્વાદ્, इति—પૂર્વો-
ક્તમ્, અદઃ—વક્તૃપ્રત્યક્ષં ‘ હિંસાદિભ્યોઽશુભાદિ ’ इत्यादि स्थितम्—
અપ્રમાણ્યાશંકાવિરહિતેનાઽઽગમ—પ્રમાણેન સિદ્ધમ્ ॥ ૪૯ ॥ ”

+

+

+

ભાવાર્થ—ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે હિંસામા અહિંસાપણાનું સમર્થન
કરતા પર દર્શનપ્રણેતાઓને વેદોનું અવલંબન પણ મોટા અનર્થનું
કારણ છે આ વિષયમા કલિકાલ સર્વજ્ઞ લગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરી-
શ્વજી મહારાજ કરમાવે છે કે—

“ કુઠ્ઠર્મિં જે મનુ આદિ શાસ્ત્રકારોએ હિંસાનો ઉપદેશ આપ-
નાર સ્મૃતિ આદિ શાસ્ત્ર રચ્યું તે પોતાને આસ્તિક તરીકે ઓળખા-
વવા છતા પરમનાસ્તિક જેવું વર્તન કરનારા કંઈ નરકમા જશે—૧

ખિચાને જે ચાર્વાક તે જૈમિની કરતા શ્રેષ્ઠ છે કારણ કે તે પ્રકટ
નાસ્તિક છે અને જૈમિની તો વેદની ઉક્તિ અને તાપસના વેપથી
ઢંધાયેલો રાક્ષસ છે ૨

આમજ એટલે જ્યાં જ્યાં એ પ્રમાણે કસ્યામાં કે કહેવામાં આવે
ત્યા ત્યાં સમજી લેવું

આથી સમજી શકાશે કે—

“ નચૈતદપિ મ ન્યામ્ય, યતો બુદ્ધો મહામુનિઃ ।

સુવૈચવદ્ વિના કાર્ય, દ્રવ્યાસુત્ય મ આપતે ॥ ૬૧ ॥

“ एवं प्रकृतिबाधोऽपि, बिज्ञेयः सत्य एव हि ।

कपिलोक्तवतमैव, दिव्यो हि स महामुनिः ॥ ६४ ॥”

સાવાચ—આ પણ ન્યાયબુદ્ધ નથી જેમ નદિ કહેવું કાણુ કે જુદા
એ મહામુનિ છે અને સુવૈચની માફક કાર્ય વિના દ્રવ્ય જન્મ-
ત્વને બાંહે નહિ—૫૩.

જાને—

આ પ્રમાણે પ્રકૃતિબાધ પણ કપિલનો કહેલો હોવાથી સત્ય જ
જાણવા એવું છે કાણુ કે તે દિવ્ય મહામુનિ છે—૫૪

આ પ્રમાણે કહેવાનો સારિપુત્રદર શ્રી હસ્તિદસરીયરજી મહા-
રાજનો હેતુ એ નથી જ કે મુલ આત્માનો જુદાને કે કપિલને દિવ્ય
મહામુનિ માને અને તેમનું કથન સત્ય જ છે એમ માની લે, પણ
માત્ર એજ હેતુ છે કે તેમના વચ્ચે કબી પડેલા આત્માનો પણ
સત્યના ભાલક બની શકે

(૨) “ वस्याद् हिंसायादींसात्वं सययंपत्तां परेषां चेदावस-
मनमपि महत्तेष्मथाय; वर्तुं च—

“ ये चक्रा मुरकमौणा, घातं हिंसोपदेशकम् ।

ए ते यास्पति मरके, नास्तिकेभ्योऽपि नास्तिका” ॥ ૧ ॥

યઈ ચરાકમાર્ચાકો, યાસ્તો પ્રકટનાસ્તિકાઃ ।

વદોક્તિતાપસચ્ચદા—અર્થ રક્ષો મર્જમિનિઃ ॥ ૧ ॥” હિતિ

મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગણિવરે પણ એજ કાર્ય કર્યું છે સુખલાલજી જે ધ્યાનપૂર્વક જુઓ તો તેઓ જોઈ શકશે કે પાત-જલયોગદર્શનની ટીકામાં મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગણિવરે શ્રીપતજલિના અનેક સિદ્ધાંતોનું ખડન પૂરેપૂરું કર્યું છે પણ શ્રી પતજલિની એક પણ વાતને સર્વે શે માન્ય નથી રાખી અને વિચારવામાં આવશે તો એ પણ જણાશે કે એ મહર્ષિએ એની ટીકા પણ એક જ ધરાદાથી કરી છે કે યોગદર્શનના અભ્યાસીઓ શ્રી જિન-શાસનના સંપૂર્ણ ઇષ્ટસાધક યોગમાર્ગથી પરિચિત થઈ સન્માર્ગે આવે એજ કારણે તેઓશ્રી મગલાચરણના પણ લગવાન શ્રી વીરને નમસ્કાર કરીને પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે હું પાતજલયોગદર્શનનો પ્રક્રિયાગ્રિત અર્થ શ્રી જિનાગમને અનુસરીને આશ્વેપપૂર્વક કહીશ જુઓ તે મગલાચરણનો શ્લોક આ રહ્યો—

“એન્દ્રવૃન્દનતં નત્વા, વીરં સૂત્રાનુસારતઃ ।

વક્ષ્યે પાતજ્વલસ્યાર્ય, સાક્ષેપ પ્રાક્રિયાશ્રયમ્ ॥ ૧ ॥”

આશ્ચર્યની વાત છે કે સુખલાલજીએ પોતે જ પાતજલયોગદર્શનના લાખ્યનો અને મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગણિવરની ટીકાનો સાર લખવાનો પ્રયત્ન ઠર્યો છે છતાં તેઓ ‘તુલના’ ના સ્વરૂપને અને હેતુને નથી સમજી શક્યા !

આગળ વધવું તો દૂર રહ્યું પણ શરૂઆતમાં એટલે કે પ્રથમ પાદના ખીજા જ સૂત્રમાં શ્રી પતજલિએ બાધેલા યોગના લક્ષણનેજ ઉપાધ્યાયજીએ અસમ્યક્ ઠરાવ્યું છે અને એકેએક મુમુક્ષુનું ધ્યાન શ્રી જૈનદર્શનના સુપ્રતિષ્ઠિત યોગ લક્ષણ તરફ ખેંચ્યું છે અને આ વાતનો ઉલ્લેખ તો સુખલાલજીને પણ તેનો સાર લખતા કરવો પડ્યો છે તે જોવા માટે આપણે એ ચારે વસ્તુ—(૧—એ ખીજું સૂત્ર, ૨—તેના ઉપરનું લાખ્ય, ૩—અને તે સૂત્ર ઉપરની ન્યાયાચાર્ય મહા-મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગણિવરની ટીકા તથા ૪—એ લાખ્ય તથા ટીકાનો સુખલાલજીએ લખેલો સાર)—ને આપણે ક્રમસર જોઈએ, જુઓ તે આ મંત્રાણ છે—

આથી વધુ પાપ,ર્મમાં પ્રવર્તક હોવાથી અને જ્ઞાન ભાસ્ત્ર-
જોએ બ્રહ્મ કરેલ હોવાથી અપ્રમાણ છે માટે અતિ દ્વિસાક્ષી સાથે
જનુ વિવારે કરવાથી પણ શું લાભ ?

આ પ્રમણ્ણે શાસ્ત્રિક આશ્રમમાં સહેલી છાટ અને દ્વિ વિદ્વતા
દર્શાવી બીજા આશ્રમોને વિષે તે વિદ્વતાનો અતિરેક કરતાં હા
માત્ર છે કે—

ઉપર જવાબદાર પ્રકારે વિધાસ્યુ પૂર્વક બીજા પણ આછપક કે છવિકા
આદિના કુટાસોની હા અને ઈદ દ્વારા વિદ્વતા દર્શાવી હાસ્ય કે
લખાએ આશ્રમો, ઉપર જવાબેલી એક જ અતિના હોવાથી તે સર્વ
પણ દુષ્ટ છે અને એથી જ સુવિકાર શ્રી હેમચંદ્રસૂરીયર છ મહા-
શાસ્ત્રને મળે છે કે—

“હે નાથ ! તારા આશ્રમ સિવાયનાં સર્વ આશ્રમો અપ્રમાણ
છે એવું જ અમે કહીએ છીએ, હાસ્ય કે તે આશ્રમો દ્વિસાક્ષી આપ
માર્ગને ઉપરેલ કરનાર છે અને તેની પ્રવૃત્તિ અસર્વજન્ય છે, અર્થાત્
તે સાસોની પ્રવૃત્તિ કરનારા અસર્વજ્ઞ છે તથા તે આશ્રમો નિર્વિ
અને દુર્નુશિસોએ બ્રહ્મ કરેલાં છે. અર્થાત્ જે આશ્રમોના પ્રણેતા
પણ અસર્વજ્ઞ હોવાથી એટલા, તે આશ્રમોની સ્તુ પણ એટલી અને
તે આશ્રમોના પ્રચારકો પણ એટલા માટે અમે કહીએ છીએ તારાં
આશ્રમો સિવાયના સર્વ આશ્રમો અપ્રમાણ છે.”

આથી જે સિદ્ધ છે કે જન્ય આશ્રમો હા અને છાટી વિદ્વ-
હોવાના હાસ્યે તે પ્રતિપક્ષી તરીકે ઉત્તર જી સર્વ સર્વ નથી માટે
દ્વિસાક્ષી અગુનારિ થા છે વિગેરે અમે જે કહી જાણ્યા તે
અપ્રમાણપણાની સહાથી પણ સદિત એવા શ્રી જિનાશ્રમના પ્રમાણથી
સિદ્ધ-અભાધિત વસ્તુ છે

આ રીતિએ ચોર્ગનિદુ આદિ અશોભાં પણ સુરિપુરના શ્રી
હસ્તિચંદ્રસૂરીયર છ મહાશાસ્ત્રને એકે એક દર્શનકારના કથનનો નિશાસ
કરી શ્રી જિનાશ્રમીત આશ્રમની હોઈતવરતા-સર્વ પ્રમાણના વચ્ચે કર્યા
જુદાં અપ્રમાણ આશ્રમપૂર્વક હાસ્ય એટલું છે અને અભાષ્યર્થ મહા

निरोध ' इतना लक्षण किया है तब तो कुछ चित्तवृत्तियोंका निरोध और सकल चित्तवृत्तियोंका निरोध ऐसा अर्थ निकलता है। जो क्रमशः उक्त दोनों योगमें घट जाता है।

सूत्रकारका उपर्युक्त आशय जो भाष्यकारने निकाला है उसको लक्ष्यमें रखकर उपाध्यायजी कहते हैं कि-सर्व-शब्दका अध्याहार न किया जाय या किया जाय, उभय पक्षमें सूत्रगत लक्षण अपूर्ण है। क्योंकि अध्याहार न करनेमें सम्प्रज्ञात योगका तो समग्र हो जाता है यह विक्षिप्त अवस्था जो सूत्रकारको योगरूपसे दृष्ट नहीं है और जिसमें कितनीक चित्तवृत्तियोंका निरोध अवश्य पाया जाता है उसमें अतिव्याप्ति होगी यदि उक्त अतिव्याप्ति निरासके लिये अध्याहार किया जाय तो सम्प्रतिज्ञातमें अव्याप्ति होगी, क्योंकि उसमें सब चित्तवृत्तियों नहीं रुक जाती। इस तरह 'सर्व' शब्द का अध्याहार करनेमें या न करनेमें दोनों तरफ रज्जुपाशा होनेसे 'क्लिष्ट' पदका अध्याहार करके "योगः क्लिष्टचित्तवृत्ति-निरोधः" इतना लक्षण फलित करना चाहिए, जिससे न तो विक्षिप्त अवस्थामें अतिव्याप्ति होगी और न सम्प्रतिज्ञातमें अव्याप्ति। यह तो हुई सूत्रको ही सगत करने की बात, परं श्री हरिभद्र जैसे आचार्यकी सम्मति बतलाकर उपाध्यायजी जैन-शैलके अनुसार योगका लक्षण इस प्रकार करते हैं, "जो धर्मव्यापार-अर्थात् स्वभावोन्मुख या चेतनाभिमुख क्रिया-समिति शुद्धि स्वरूप है वही योग है; क्योंकि उसीसे मोक्ष लाभ होता है।"

આજ રીતિએ મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યથોવિન્યય ગણિવરે મહર્ષિ પતંજલિના યોગદર્શનના સિદ્ધાંતોની વિપરીતગામિતા આદિર્નુ સમ્યક્પ્રકારે પ્રદર્શન કરાવ્યું છે અને મહર્ષિ પતંજલિની એક પણ વાતનો સંપૂર્ણપણે સ્વીકાર કર્યો નથી

१—“ योगश्चिच्छित्तिनिरोधः ॥ १-२ ॥ ”

१-आप्यम्—सर्वसम्प्रसारणत्वं संयज्ञात्तदपि योग इत्याख्या-
यते । चित्तं हि प्रकृत्यामृतिस्तिष्ठति यस्मात् प्रकृत्या
रि चित्तस्यैव रजस्तमोभ्यां संस्पृष्टैर्धर्मविषयमिदं भवति । तदेव व्य-
सादुविदमपमोक्षानापेक्षाम्यानेभर्षापरं भवति । तदेव धर्माभ्या-
हावरणं सर्वदा मयोत्तमानयमुचिदं रजोमात्रया धर्मज्ञानवैराग्यैर्धर्मो-
पमं भवति । तदेव रजोभेदमहापतं स्वस्वमतिष्ठं सत्त्वगुणाम्प्रा-
क्यादिभारं धर्मोपध्यानोपमं भवति । तत् परं प्रसङ्गस्यानमिता
यज्ञवे ध्यायिना । चित्तिच्छित्तिरपि चामिदमतिशब्दा इति च विषया
शुद्धा वाक्यता च, सत्त्वगुणास्तिस्रः वेद्यतो विपरीता विरेकस्यादि
इत्यस्तत्स्य विरक्तं चित्तं चापि क्यार्ति निरुद्धि । तद्वत्त्वं संस्य-
रोपणं भवति । स निर्बीजं समाधिः । न च किञ्चित् सम्याक
इत्यसंभवात् । ”

१-(प० टी)—“ सर्वसम्प्रसारणेऽप्यर्षाच्छान्दास्यमिदं
संयज्ञात् इति “ चित्तिच्छित्तिनिरोधो योगः ” इति छन्दसं सम्पत्
युक्ता “ सचित्तिच्छित्तिभारणं धर्मम्यापारस्वयेव योगत्वम् ” इति तस्मा-
द्व्याचाराः । तदुक्तम्—“ द्रव्यरूपं नोपशान्तं योगो सम्भो वि दम्य
वापारो ” [योगचिच्छिका गा १] ”

४-सार—एव १-श्रवणारणे सम्पञ्चात् और असम्पञ्चात् ऐसे
दो योग-त्रेखा कि वा १ सू १७-१८-४१-५१ में कहा है-
मानुष्य वनका ‘ चित्तिच्छित्तिनिरोध ’ ऐसा छन्दसं किया है ।
इस छन्दसं पन्नीने ‘ सर्व ’ सम्प्रका प्ररण इस चीज नहीं
किया है कि पर छन्दसं समय योगसाधारण है । सम्पञ्चात् यो-
गमें कुछ चित्तिच्छित्तियों होती भी है पर असम्पञ्चात्में सब रुक जाती
है । अगर ‘ सचित्तिच्छित्तिनिरोध ’ ऐसा छन्दसं किया जाता तो अस-
म्पञ्चात् ही पाग करझला, सम्पञ्चात् नहीं । पर कि ‘ चित्तिच्छि

निरोध ' इतना लक्षण किया है तब तो कुछ चित्तवृत्तियोंका निरोध और सकल चित्तवृत्तियोंका निरोध ऐसा अर्थ निकलता है। जो क्रमशः उक्त दोनों योगमें घट जाता है।

सूत्रकारका उपर्युक्त आशय जो भाष्यकारने निकाला है उसको लक्ष्यमें रखकर उपाध्यायजी कहते हैं कि—सर्व—शब्दका अध्याहार न किया जाय या किया जाय, उभय पक्षमें सूत्रगत लक्षण अपूर्ण है। क्योंकि अध्याहार न करनेमें सम्प्रज्ञात योगका तो सग्रह हो जाता है यह विक्षिप्त अवस्था जो सूत्रकारको योगरूपसे दृष्ट नहीं है और जिसमें कितनीक चित्तवृत्तियोंका निरोध अवश्य पाया जाता है उसमें अतिव्याप्ति होगी यदि उक्त अतिव्याप्ति निरासके लिये अध्याहार किया जाय तो सम्प्रतिज्ञातमें अव्याप्ति होगी, क्योंकि उसमें सब चित्तवृत्तियों नहीं रुक जातो। इस तरह 'सर्व' शब्द का अध्याहार करनेमें या न करनेमें दोनों तरफ रज्जुपाशा होनेसे 'क्लिष्ट' पदका अध्याहार करके "योगः क्लिष्टचित्तवृत्ति-निरोधः" इतना लक्षण फलित करना चाहिए, जिससे न तो विक्षिप्त अवस्थामें अतिव्याप्ति होगी और न सम्प्रतिज्ञातमें अव्याप्ति। यह तो हुई सूत्रको ही सगत करने की बात, परं श्री हरिभद्र जैसे आचार्यकी सम्प्रति वतलाकर उपाध्यायजी जैन-शैलके अनुसार योगका लक्षण इस प्रकार करते हैं, 'जो धर्म व्यापार—अर्थात् स्वभावोन्मुख या चेतनाभिमुख क्रिया—समिति शुप्ति स्वरूप है वही योग है; क्योंकि उसीसे मोक्ष लाभ होता है।'।

આજ રીતિએ મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગણિવરે મહર્ષિ પતંજલિના યોગદર્શનના સિદ્ધાંતોની વિપરીતગામિતા આ-
દિતું સમ્યક્પ્રકારે પ્રદર્શન કરાવ્યું છે અને મહર્ષિ પતંજલિની એક
પથ વાતનો સપૂર્ણપણે સ્વીકાર કર્યો નથી

ઉપસહાર—

આથી હવે સ્પષ્ટ થશે કે મુખદાહલ, પોતે માનેલી આપુનિક
 તુલનાત્મક પ્રથાની પુરિષાં મુનિદિવાગ્રવી સરિપુરદર શ્રી હસ્તિક-
 સુદીપસલ મહાસાગર અને ન્યાયવિદ્યાસ ન્યાયાચાર્ય મહામહેશ-
 વ્યાર શ્રીમદ્ બચીવિજયસલ ચલિવરનું નામ લઇને જન્મતામાં જમ
 દેહાવવાનો પ્રયત્ન હોયદ કરે છે એ પ્રયત્નમાં તેઓ કેટલેક શીતિએ
 સફલ થઇ શકે તેમ નથી કાલ્પ કે ઉપલ્પી શીતિએ એ જન્મે
 મહાપુરોએ નિર્મોહા સખ્યાનય લગી પેદીને જોડેજોડ મંચ, મુખ-
 દાહલએ અને તેમના જેવા બીજાઓએ જાળીદાર કરેલી આપુનિક
 તુલનાત્મક પ્રથાનો પાર વિશય કરે છે એ જ પ્રમાણે માધ્યમ-
 સુકુના મર્મચેદી સમવા મહાપુરો પાતાની દુલિદારા આ
 મુખદાહલ આદિ માણુઓએ ઉપજવી કરેલી આપુનિક તુલનાત્મક
 પ્રથાનો વિશય જ પ્રગટ કરે છે કાલ્પ કે એ માધ્યમસુકુના
 મર્મચેદી મહાપુરોએ તુલનાત્મક પદ્ધતિનો સ્વીકાર એટલા જ માટે
 ક્યોં હતો કે સત્જના નામે જસત્જની ઉપાસનામાં પદી જમેદા
 સુસુહ આત્માઓ માટે સભા અને જસત્જના વિષે કરી શકે
 એવી પરિસ્થિતિ ડભી કરી તેઓને હનમર્મચેદી જવાની દેવા
 અને ૧૧ મર્મર્મ સ્થાપિત કરવા, જ્યારે જાજના આ મુખદાહલ
 આદિ લોકોએ ઉપજવી કરેલી તુલનાત્મક પ્રથા તેા મધ્યસ્થતા
 અને તદસ્થતાના નામે સત્ત્વ અને જસત્જનું વિવેચન કરનારી
 સહિતનું લીલામ કરવા માટે જ સત્ત્વપેદી દેવ જોવો લાંસ
 કરાવ છે કાલ્પ કે તેમાં સમ્મજ્જન શું અને મિધ્યાત્વ શું ? મુદ્ધન
 શું અને મુદ્ધન શું ? સુદધિ શું અને મુદ્ધિ શું ? મુલ્ય ક્યો
 અને દુર્નય ક્યો ? સાધક યોગ ક્યા અને નાધક યોગ ક્યા ? કેતું
 રામ સમ્મદ્ કહેવાય અને કેતું રામ મિધ્યા કહેવાય ? આ પ્રાસના
 વિશિષ્ટ પ્રશ્નોને જવાદાય જ નથી. તેમાં તેા કરેકને એક જ પાદે
 બેસાડવાની યોજના છે. તેમાં કેદને પણ તેના સત્ત્વ સ્વાદ્યર્થ

પ્રકટ કરવાની મનોવૃત્તિ નથી ! ! ! ‘આપણે માટે તો સઘળાં મહર્ષિ, સઘળાં મહાત્મા, સઘળાં દિવ્ય મહામુનિ, સઘળાં પ્રચલ જ્ઞાની અને સઘળાં શુદ્ધ મોક્ષ માર્ગના ઉપાસક, આ પ્રકારના કેવલ વચના-કમ્બરનું જ સામ્રાજ્ય તેમા પ્રવર્તે છે ! ! ! !. નથી જણાતી તેમા કોઈ જાતની સત્યશોધક વૃત્તિ કે નથી જણાતી તેમા નિખાલસપણે સત્ય પ્રકાશનદ્વારા પરોપકાર કરવાની વૃત્તિ, કેવલ તેમા એક જ વૃત્તિનું દર્શન થાય છે અને તે વૃત્તિ એજ કે ‘યેન કેન પ્રકારેણ’ એટલે કે સત્યનું ખુન કરીને પણ સર્વત્ર સર્વ તરફથી અમને માન અને સન્માનની પ્રાપ્તિ કેમ થાય? અમારી વાહવાહ કેમ જોલાય? ન્યા ત્યાથી અમારી સ્વાર્થસાધના કેમ સધાય !

ખરેખર સત્ય એક એવી અનુપમ અને પ્રભાવસંપન્ન વસ્તુ છે કે તે અસત્યનું પ્રતિપાદન કરતા અસત્યવાદિઓના અતરમા ખટકો પેદા કરે છે અને એ ખટકો તેઓના અતરની જે ખરી ધારણા હોય છે તેને જાણે અજાણે પણ તેના જ હસ્તે બહાર મૂકાવી દે છે આ જ કારણે સુખલાલજીએ પોતા માની લીધેલી યા ઉપજાવી કાઢેલી પ્રથાની પુષ્ટિ માટે આચાર્ય શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી અને ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગણીવરનું નામ આપી તો લીધું, તે આપી દેવા છતાં પણ સતોષ ન ધરી શકાયો અને પોતામા રહેલા બધાંને ડહાપણનો ભડોળ ભેગો કરી હૃદયમા જે હતું તે કહી દેવું પડ્યું કે—

(૧) “ વળી આપણે પ્રાચીનકાળમાં થયેલું એજ બધું ક્યાં કરીએ છીએ ? ધણું યે જીવું છોડીએ છીએ અને નવું સ્વીકારીએ છીએ, જે તુલનાત્મક પદ્ધતિ સર્વગ્રાહી થતી જતી હોય તો તે દષ્ટિએ આવશ્યક ક્રિયાનું તોલન કરવામા હું તેનું મહત્ત્વ જોઈ છું ”

(૨) “ સમભાવ એ મુખ્ય જૈનત્વ છે, તેનો આવિર્ભાવ માત્ર કુળ જૈન કે રૂઢ જૈનમાં જ હોય અને અન્યત્ર ન હોય એમ તો જૈનશાસ્ત્ર કહેતું જ નથી જૈનશાસ્ત્ર ઉદાર અને સત્યગ્રાહી છે, તેથી તે જાતિ, દેશ, કાળ કે રૂઢિનું બંધન ન મણુકારતાં જ્યાં જેવું તત્ત્વ સંભવે ત્યાં તેવું જ વર્ણવે છે. ”

(૩) “ આ કારણથી જૈન આવશ્યક ક્રિયાની જૈનેતર નિત્યકર્મ કે સન્ધ્યા આદિ સાથે તુલના કરવામાં જે બીજાઓ દ્વંષણ માને છે તેને જ હું બુદ્ધિ માનું છું અને આ વાતને વધારે તો સમય જ સિદ્ધ કરશે. ”

ઉપસંહાર—

આથી હવે સ્પષ્ટ થશે કે સુખલાકષ્ણ, પાતે માનેલી આધુનિક તુલનાત્મક પ્રથાની પુષ્ટિમાં સુનિર્દિવાત્મકી સુરિપુરદર શી હસ્તિયા સૂરીશ્વરજી મહાશય અને ત્યાગવિદ્યાસહ ન્યાયાચાર્ય મહાશયોપ-
ધ્યાય શોભા પસંદિસ્તરજી વલિવરજી નામ સહને અનવાર્થ જપ
રેલાશ્વને પ્રથમ ફોટ કરે છે એ પ્રથમમાં તેઓ કેમજી રીતિએ
સહજ થઈ શકે તેમ નથી કારણ કે ઉપસંહાર રીતિએ એ અન્ય
મહાપુરોએને નિર્મિત સંખ્યાબંધ થયા પૈકીનો એકેએક ભેદ, સુખ-
લાકષ્ણને અને તેમના બેના નીચળોએને અગ્રીકર કરેલી આધુનિક
તુલનાત્મક પ્રથાનો ચોર વિરોધ કરે છે. એ જ પ્રમાણે માધ્વજી-
સુકુળા મર્મચેદી સવળા મહાપુરો પાતાની હુવિકાયા આ
સુખલાકષ્ણ આદિ માધ્વજીને ઉપસંહાર કરેલી આધુનિક તુલનાત્મક
પ્રથાનો વિરોધ જ પ્રગટ કરે છે કારણ કે એ માધ્વજીસુકુળા
મર્મચેદી મહાપુરોએ તુલનાત્મક પદવિતો સ્વીકાર એટલા જ માટે
કેવો દવો કે સત્તાના નામિ અસત્તાની ઉપસંહારમાં પડી ગયેલા
સુકુળા આદિઓ માટે સજા અને અસત્તાનો વિવેક કરી શકે
એવી પસંદિસ્તિ બની કરી તેઓને અનર્થથી અચાની હેવા
અને અનર્થમાં સ્થાપિત કરવા, અથવા અનર્થ આ સુખલાકષ્ણ
આદિ લોકોને ઉપસંહાર કરેલી તુલનાત્મક પ્રથા તેા મધ્વજી
અને વલ્લભજીના નામે સત્તા અને અસત્તાનું વિવેચન કરવાની
શક્તિનું લીકામ કરવા માટે જ સત્તાએલી હેવા એવો જાણ
કરાવે છે કારણ કે તેમાં સમ્બંધિત શું અને વિષયવસ્તુ ? સુકુળા
શું અને કુલસેન શું ? સુપરિ શું અને કુપરિ શું ? સુતર કેવો
અને દુર્લભ કેવો ? શાખક યોગ કયા અને બાખક યોગ કયા ? મનુ
જાન મધ્વજી હેવાજ અને કોનું કાન મિથ્યા હેવાજ ? આ પ્રકારના
નિશિષ્ટ પ્રશ્નોને અગ્રાસ જ નથી L તેમાં તેા હરેકને એક જ પાટલે
સમાવ્યાની યોજના છે L તેમ કેઈને જ્ય તેવા સત્તા સ્વરૂપ

પ્રકટ કરવાની મનોવૃત્તિ નથી ! ! ! ‘આપણે માટે તો સઘળાએ મહર્ષિ, સઘળાએ મહાત્મા, સઘળાએ દિવ્ય મહામુનિ, સઘળા એ પ્રચલ જ્ઞાની અને સઘળા એ શુદ્ધ મોક્ષ માર્ગના ઉપાસક, આ પ્રકારના કેવલ વચના-રમ્બરનું જ સામ્રાજ્ય તેમા પ્રવર્તે છે ! ! ! નથી જણાવી તેમા કોઈ જાતની સત્યશોધક વૃત્તિ કે નથી જણાવી તેમા નિખાલસપણે સત્ય પ્રકાશનદ્વારા પરોપકાર કરવાની વૃત્તિ, કેવલ તેમાં એક જ વૃત્તિનું દર્શન થાય છે અને તે વૃત્તિ એજ કે ‘યેન કેન પ્રકારેણ’ એટલે કે સત્યનું ખુન કરીને પણ સર્વત્ર સર્વ તરફથી અમને માન અને સન્માનની પ્રાપ્તિ કેમ થાય? અમારી વાહવાહ કેમ ખોલાય? ન્યા ત્યાથી અમારી સ્વાર્થસાધના કેમ સધાય !

ખરેખર સત્ય એક એવી અનુપમ અને પ્રભાવસપન્ન વસ્તુ છે કે તે અસત્યનું પ્રતિપાદન કરતા અસત્યવાદિઓના અતરમા ખટકો પેદા કરે છે અને એ ખટકો તેઓના અતરની જે ખરી ધારણા હોય છે તેને જાણ્યે અજાણ્યે પણ તેના જ હસ્તે ખહાર મૂકાવી દે છે. આ જ કારણે સુખલાલજીએ પોતે માની લીધેલી યા ઉપજાવી કાઢેલી પ્રથાની પુષ્ટિ માટે આચાર્ય શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી અને ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગણીપરનું નામ આપી તો લીધું, તે આપી દેવા છતાં પણ સતોષ ન ધરી શકાયો અને પોતામાં રહેલા બધાએ હડાપણનો ભડોળ ભેગો કરી હૃદયમા જે હતું તે કહી દેવું પડ્યું કે—

(૧) “વળી આપણે પ્રાચીનકાળમાં થયેલું એજ બધું ક્યાં કરીએ છીએ? ધણું યે જીવું છોડીએ છીએ અને નવું સ્વીકારીએ છીએ, જે તુલનાત્મક પદ્ધતિ સર્વગ્રાણ થતી જતી હોય તો તે દષ્ટિએ આવશ્યક ક્રિયાનું તોલન કરવામા હું તેનું મહત્ત્વ જોઈ છું.”

(૨) “સમભાવ એ મુખ્ય જૈનત્વ છે, તેનો આવિર્ભાવ માત્ર કુળ જૈન કે રૂઢ જૈનમાં જ હોય અને અન્યત્ર ન હોય એમ તો જૈનશાસ્ત્ર કહેતું જ નથી જૈનશાસ્ત્ર ઉદાર અને સત્યપ્રાદી છે, તેથી તે જાતિ, દેશ, કાળ કે રૂઢિનું બન્ધન ન ગણીકારતાં ન્યા જેવું તત્ત્વ સંભવે ત્યાં તેવું જ વર્ણવે છે.”

(૩) “આ કારણથી જૈન આવશ્યક ક્રિયાની જૈનેતર નિત્યકર્મ કે સન્ધ્યા આદિ સાથે તુલના કરવામાં જે બીજાઓ દ્વંષણ માને છે તેને જ હું બૃષણ માનું છું અને આ વાતને વધારે તો સમય જ સિદ્ધ કરશે.”

સુખલાલના ઉપરોક્ત ક્રમને જો વલુ સાચાં બેઠ્યા માટે જોઈએ છે કે વાંચનારને સમજવું સરલ થાય એ સુખલાલને પ્રથમથી જ ડેઈપજી ભવનો બાહ્યર કર્યા વિના ઉપર પ્રમાણે કી ટીપુ દેવ તે બાપજો ઉપર જે ઉદાધિદ કર્યો તે ન કસ્ય મસ્ય કે જે ભક્તિને કેવલ પિતાની જ માન્યતાની મદદતા માન્યા કરવી હેમ અને વલુસાર જ વર્તન કર્યા કરવું હેમ તે બહિષ્ણાચાર સાચ પ્રમાણેની કરી જ ઉપયોગિતા નથી. એ તે શાસ્ત્રને અને સાચા પ્રકરિને ઉપયોગ જુ પિતાને ફાવેલ જ કરે છે. પિતાની માન્યતાને મળતા બાવતા સાચને પ્રમાણરૂપ કહે અને પિતાની માન્યતાથી વિરુદ્ધ જતા શાસ્ત્રને અપ્રમાણથી જુ ભારે ઉપમા લાગી લાગી હેમ તે તે છતાવતાં જુ બાબાકાની ન કરે. જેમ જુ માની દેવાતું નથી કે જે સાચતું તે પ્રમાણ બાપે છે તે શાસ્ત્રને જુ તેજો જ પૂર્ણપણે પ્રમાણરૂપ માને છે. જેમ જુ માની દેવાતું નથી કે શાસ્ત્રને જો ઉપરોક્ત મહારાજ, સુધિરજી શ્રી હસ્તિપ્રસાદી મારલ મહારાજ કે ન્યાયવિદ્યાલ ન્યાયભાર્ગ મહારાજોપાધ્યક્ષ શ્રીમદ્ વલોદિનિવલ વલિરને અધિક નિવર્ત્યા પ્રમાણ વરણ માન્ય સુખલાલ તે પરમર્થિજોની બાહ્યને વિરસાવવ કસ્યાર છે. જે દેખે તે સાદિત નિવર્ત્યા જુ શાપાટ જેલનાથ બાહ્યરે. છે. જે ડેઈપજી દિસાને પિતાની ભવની હવ શ્રી ભવ જેમ તેજોતું જેક લખાએક હેમ છે. જેને તે ક્ષેત્રને શિદ્ધ કરવા માટે ઉત્સુકતાવિવા બારે અનેક બાહે તેવું મનિયાં કનિષ્ઠ શાપાટજી કરવું જો તેની તેજોને દેસમાત્ર જુ રક્ષાર નથી તેજો બાહ્ય નથા નીકર અને બહાર છે. જે. જે.

સુખલાલને રાખેલી ઉપરની જુ વાતોને જો સુખલાલને જ બાપજો રૂની લખે છે—

૧-કું હવ છેવાળ અને કું નવ સ્વીકારાય ?

૨-સાફ જેવ જુ જુને એ પિતાની ભવમરિપાત્ર બાપ કરવું હેમ તે તે છાંટી રેવું અને જોડુ જુ નવ એ પિતાની વલ્લભાદ કરવા માટે બહુજી હેમ તે તેના સ્વીકાર કરી દેવો એ બેલના તે વધે નથી ને ?

૩-જે દષ્ટિએ તમે આવશ્યક ક્રિયાનું તોલન કરો છો તે દષ્ટિએ તોલન કરવામા તમે કંઈ જાતનું મહત્ત્વ માનો છો ?

૪-પ્રાચીનકાલમા સમ્યક્દષ્ટિથી થયેલું જે બધું આજે આપણે નથી કરી શકતા તે શું આપણી મહત્તા છે કે પામરતા છે ? અને જે પામરતા છે તે તેની પ્રશંસા કયા હેતુથી ?

૫-મુખ્ય જૈનત્વરૂપ સમભાવ કયો અને તેનું સ્વરૂપ શું ?

૬-જેનામા જૈનત્વનો આવિર્ભાવ થાય તેની પાસે જૈનશાસ્ત્ર શું શુ ભાગે છે એ કહેશો ?

૭-ઉદાર અને સત્યગ્રાહી જૈનશાસ્ત્ર કંઈ જાતનું, કયા દેશનું કયા કાળનું અને કંઈ રૂઢિનું બધન નથી ગણકારતું ?

૮-જૈનશાસ્ત્ર “જ્યાં જેવું તત્ત્વ સભાવે ત્યાં તેવું જ વર્ણવે છે ” એટલે સત્યાસત્યનો વિવેક કરવાનું ફરમાન કરે છે કે સત્યનો અને અસત્યનો શબ્દમેળો કરી સત્યના નામે અસત્યનો પ્રચાર કરવાનું ફરમાવે છે ?

૯. આવશ્યક ક્રિયાની જૈનેતર નિત્ય કર્મ કે સન્ધ્યા આદિ સાથે તમે કરવા માટેલી તુલનામા બીજાઓએ દૂષણ શાથી માનવા માડ્યું તે તમે જાણો છો કે જેથી તે દૂષણને જ તમે બૂધણ માનવા જેટલી હિમ્મત લીધી દીધી ?

આ ઉપર મૂકેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરપ્રદાનદ્વારા સુખલાલજી ધારે તો પોતાના હૃદયનું ઘણું ઘણું બહાર મૂકી શકે તેમ છે અને જે એ રીતિએ તેમ કરવા તેઓ બહાર આવે તો જરૂર જનતા તેમને બરાબર પીછાણી શકે. જે લોકોને પરોપકારીમા ખપવા ખાતર ઇચ્છા મુજબ મન કલ્પિત વાતોને લખવા અને બોલવા વિના ન જ આલી શકતું હોય તેવા લોકોએ કેાઈપણ જાતનો આડમ્બર કર્યા શિવાય પોતાની જાતને તેના ખરા સ્વરૂપમા જાહેર કરી દેવી એ વધુ ઇષ્ટ છે અને એજ કારણે સુખલાલજીને ઉપલી તક આપવાનું મહે’ ઇષ્ટ માન્યું છે કે જેથી તેઓ ઉત્તર આપવાના ખુલાને પણ પોતાની જાતનો યોગ્ય પરિચય સમાજને સમર્પિ શકે આ જાતનો એકવાર

ઉમર નાની છે તો તેના પુત્રની પણ નાની જ હોવી જોઈએ, જે આગળ ઉપર આપણે પુરવાર કરીશું કે તેની ઉમર માત્ર ૩ કે ૪ વર્ષની જ હતી.

આટલું દૂર સમય તેનું ગળ્ય ચાલેલ હોવાથી પ્રથમ તો માનવામા જ નહોતું આવતું કે આ નામનો કાંઈ ગળ થયો હશે કે કેમ ! વળી તેના નામનો કાંઈ સિક્કો પણ હજી સુધી મળી આવ્યો નથી એટલે તે માન્યતા મજબૂત બનવા પામી હતી તેથી એક વિદ્વાને તેના વિશે લખતાં એવા શબ્દોપદ શબ્દોમાં જણાવી દીધું છે કે ૪૮ Huvishka was probably succeeded by one Vasishka whose name appears from inscription though not varified by a coin= સમજ છે કે હુવિષ્કની પાછળ કોઈ વસિષ્ક નામે ગાદીપતિ થયો છે જે કે તેનું નામ શિલાલેખમાં મળી આવે છે પણ તેને ટેકા આપતો કાંઈ સિક્કો મળી આવ્યો નથી” અહીં હુવિષ્કની પાછળ ગાદીએ આવનાર તરીકે વસિષ્કને જો કે જણાવ્યો છે પણ આપણે અત્રે જે વાક્ય ઉતારવું પડ્યું છે તે તેનો અનુક્રમ બતાવવાને નથી પણ તે રાગનું અસ્તિત્વ સ્વીકારાતું હતું કે કેમ તે બતાવવા પુરતું જ છે વળી તેજ પ્રયોગ આગળ વધીને કહે છે કે, ૪૯ “He (Huvishka) was succeeded by Jushka about whom we know very little=તેની (હુવિષ્કની) પછી જુષ્ક ગાદીએ બેઠો છે, જેના વિશે આપણને બહુ જ થોડી, બદ્ધે કિમ્બિત પણ-કાંઈજ માહિતી નથી” મતલબ કહેવાની એ છે કે, હુવિષ્ક પાછળ તખ્તશીન થનારનું નામ વસિષ્ક એક વખતે જણાવે છે જ્યારે બીજી વખતે તેજ લેખક તેનું નામ જુષ્ક લખે છે એટલે વસિષ્કનું જ બીજું નામ જુષ્ક હોવાનું જે આપણે પૃ ૧૬૬માં અનુમાન કરી જણાવ્યું છે ૫૦ તેને આ લેખક મહાશયના કથનથી સમર્થન મળે છે

બીજી બાજુ એવી સ્થિતિ હોવાનું પુરવાર થતું જાય છે કે, ગામ કનિષ્ક જે ગોઠવણ ગળકારોબાર ચલાવવાની કરી હતી, તદ્દનુસાર હુવિષ્ક કાશ્મીરપતિ બન્યો હતો અને વજેષ્ક મથુરાપતિ બન્યો હતો એટલે કે મૂળ ગાદીની બે શાખા થઈ ગઈ હતી, જે તે પ્રમાણે બન્ને શાખા સ્વતંત્ર જ પ્રવર્તી રહી હોય તો વજેષ્કનું નામ કાશ્મીરપતિની વંશાવળીમાં બિલકુલ મૂકી શકાય નહીં, પરંતુ જ્યારે રાજતરંગિણી-કારે પોતે જ જુષ્ક-વજેષ્કનું નામ કાશ્મીરપતિમાં ગણાવ્યું છે ત્યારે મમળમ છે કે હુવિષ્ક લાલે પોતાને કાશ્મીરમાં મહારાજાધિગાજની પદવી તુલ્ય માનતો હતો છતાં, મૂળ ગાદી પ્રત્યે-મથુરાપતિઓ તરફનું-માન તે અપૂર્ણ રીતે બળવી ગયો હતો, એમ સ્થિતિ દર્શાવે છે હવે જ્યારે સાબિત થઈ ગયું છે કે તેનામનો રાજા તો થઈ ગયો છે ત્યારે તેના વિશે કાંઈ અન્ય માહિતી મળે છે કે કેમ તે તપાસવું જ રહે છે તેના નામના શિલાલેખો જે મળ્યા છે તેમાંથી કાંઈ તત્ત્વ સાંપડતું નથી બનવાજોગ છે કે, તેનું રાજ્ય માત્ર અદ્ધપ-કાશ્મિર હોવાથી તેના કાળે કાંઈ મહત્વપૂર્ણ બનાવ બનવા પામ્યો નહીં હોય, તેમ બીજી બાજુ એમ પણ છે કે, તેના પિતા એટલો બધો મુન્નક વારસામાં મૂકી ગયો હતો કે તેને માટે વિશેષ લગાઈ લડી તેના જોખમ ખેડીને જમીન પ્રાપ્ત કરવા જેવું રહેતું નહોતું એટલે ન્યાસુધી વિગેય સામગ્રી સપ્રમાણ ઉપલબ્ધ ન થાય ત્યાસુધી તો એટલું જ ઉચ્ચારવું રહે છે કે, તેણે પોતે શાંતિમય જીવન જ પસાર કર્યું હોવું જોઈએ વળી તેણે પિતાના સમયે રાજ્ય ચલાવવાની તાલીમ તથા અનુભવ મેળવેલ હોવાથી પોતાના દૂર સમયના રાજઅમલે પણ, લોકકલ્યાણના કાર્યો કરી પ્રજાનો સારો ચાહ મેળવી લીધો હોવો જોઈએ

(૩) હુવિષ્ક-હુષ્ક

કુશાનવંશી રાજાઓ વિશે બહુ જ અદ્ધપમાહિતી આપણને અઘાપિ સુધી પ્રાપ્ત થયેલી હોવાથી ધણી

પણી માન્યો જીવદારન જીવામાં જ પડી રહી છે. તેમાંથી રહે તે રહે ચાર્જ નીકળતો જન છે. ઉપરના પરિચયે, તેમની નામસમૂહ અને સંસ્કારની સાધનાનો પ્રયત્ન કરતાં, તેમાંથી એક ને જાગતો નિર્લેપ આપ્યો. કદી સમજાઈ નહીં. તે એ કે એ કનિષ્ઠ નામની એક જ ભક્તિ હોવાનું જાણ્યું. સુધી પાંચી સેવાનું હતું તેને જાણ્યું હતું ને ભક્તિ કરવાનું માનવું તથા કનિષ્ઠ પહેલાની પછી તેનો પુન વચ્ચે થયો છે. એ જ માનવું. જ્યાં હતું એક વિદ્યેય કુચવળુજરી સ્થિતિ નિમિત્ત કારણના પ્રદેશ રાજા સ્થેતી હતી છે તેનો આપ્યો વિચાર કરવાનો છે. એ કે શોકે ભક્તિ તેનો કોઈ જ નહોતો સમજાવી દીધો છે. જ્યુ જનન હકીકતો પુરતાર કરવાનું જાણી રહેનું હોવાથી તે રમાન ઉપર વિદ્યેય જનમુલ ન કરતાં આપ્યો ઉપર મુલતરી રાજવાનું સ્થળ હતું હતું, તે વિચાર હતું કામ પરીએ છીએ.

એ સુંચવણ છે તે હુનિષ્ઠ અને કનિષ્ઠના કમ સંભળી છે તેમાં પહેલો હુનિષ્ઠને જાણ્યો કે કનિષ્ઠને ?

એક જાણુ આપ્યું કદી મળા ધુચવળુજરી હકીકતો છીએ કે રાજા વચ્ચેનું મરણ તેના બે પ્રકાર થયુ ત્યારે તેને એક નામો પુન હતો જ્યો તે નામો હોય જ્યા પુન તે હતો જ્યા ને ? એટલે જાણ્યો જ્યા હકાર તે તેના જની હો અને તેનું નામ પહેલુજ જાણવું જોઈએ. જ્યારે સિદ્ધાંતો જાણથી વળી જીવન પ્રકારની સ્થિતિ રેખા છે.

તેમાં સ્થિતિ જ્યા પ્રમાણેની છે.

(બ) હુનિષ્ઠના નામે જ્યુ સિદ્ધાંતોની છે —

(૩૩) જ્યાંનો મધુરાનો, તેમાં તેને કનિષ્ઠ પછી જાણ્યું નથી.

(૫૧) જ્યાંનો વાંજો અને (૧) મધુરાનો — જ્યાં જ્યાં તેને મહારાજાધિરાજની પદવીથી જાણ્યું કર્યું છે.

(જ) કનિષ્ઠના નામે ને સિદ્ધાંતોના પ્રકાર છે.

(૪૧) જ્યાંનો અને (૧) મધુરાનો —

જ્યાંનો તેને જ્યુ મહારાજાધિરાજનું ૫૧ જાણ્યું કરાયું છે.

મતલબ કે હુનિષ્ઠને ૫૧ થી ૧ સુધી મહારાજાધિરાજ તરીકે અને ૩૩ સુધી કનિષ્ઠ પદવી મિલ્યા. જાણવાનો છે. જ્યારે કનિષ્ઠને તે ૪૧ થી ૧ સુધી મહારાજાધિરાજ તરીકે સંભળ્યો છે. એટલે કે ૪૧ થી ૧ સુધી ૩૩ જ્યુ ને મહારાજાધિરાજ હોય, અને તે પહેલાં, સાત રાજા તરીકે જોયો હુનિષ્ઠના હોય, એવી સ્થિતિ હોવાનું તેમાંથી નીકળે છે. જ્યારે જીવન સંસ્કારમાં તેને મેળવી જાણવાય તે, વચ્ચેના પદ્ધતિ દ્વારા હુનિષ્ઠના માદીપતિ થયો હોય એ જ સિદ્ધાંતો કહે છે અને થોડા કામ પછી ૩૩ થી ૪૧ વચ્ચેના કામમાં, જ્યારે તે સાવનું જોઈએ) ૫૧ તે જ્યાં જ્યુ મહારાજા એવાના છે. વળી તેની સ્થિતિ ૧ સુધી જાણ્યું રહી છે એટલે કે ૨૬ થી ૪૧ સુધી હુનિષ્ઠનું મિથ્યાનું જાણ છે અને ૪ થી ૧ સુધી તે જ્યાંનું નામ છે. જ્યાં હોય તે હુનિષ્ઠનું નામ પહેલાં જ્યાંનું જોઈએ. જ્યાં પ્રમાણે એક જીવનની વિદ્ય જ્યાં પરિસ્થિતિ રેખા છે તે તેમાંથી કામ સું છે તે તારવી મહારાજા પુત્રી જાણવી જોઈએ છે.

એ કિસ્સાના કિસ્સામાં જ્યાંનું નામનો વિચાર કર્યો હોય તે કામ ૧૫૧૧ કુરુજ જ્યુ જ્યાં જે વંશ જોઈએ વિચાર કરવાનો હોય, તે તેથી કામ ૧૫૧૧ કુરુજ જ્યુ એ જ્યાં જે જ્યાં છે તેની વિચારના પ્રયત્ન કદી જાણ્યું.

રાજા વચ્ચેનું થયું નીકળ્યું ત્યારે તેને જ્યાં પુન જ્યાં હતો. વાસ્તવમાં તે તેના માદીપતિ થઈ ગયું, જ્યાં સિદ્ધાંતોનાં તેનું પહેલી કુરુજીના નામ જ્યાં નથી જ્યાંનું જ્યુ કનિષ્ઠનું જ્યાં છે. તેનું કારણ જ્યાં જ્યાં જ્યાં પ્રકાર સામાન્ય રીતે એક જ્યાં સિદ્ધાંત જ્યાં જ્યાં છે તે એ ૩૩ રાજા સંસ્કાર હોય તે તે પુન જ્યાંના વાન

કે ત્યાં એક થયું.

(૪૧) જ્યાં કુરી જ્યાં પરિસ્થિતિ જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં

અને તેના રાજ્યાભિષેક કરવામા આવે ત્યાસુધી કાષ્ઠને રીજટ તરીકે-રાજના સરક્ષક તરીકે-નીમવામા આવે છે મુખ્ય અંશે આવો રીજટ, મજકુળ બાળ-રાજના અંગત સગાં કે રનેહીમાંથીજ શોધી કાઢવામાં આવે છે તે પ્રયાને અનુસરીને આપણે આ બાળ-રાજ ને પાછળથી કનિષ્ક બીજા તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો છે તેના સરક્ષક-દ્રુસ્તી તરીકે ગળ વમિષ્કનો નાનો ભાઈ એટલે કનિષ્ક બીજાનો કાકો જેનું નામ હુવિષ્ક હતું અને જેને રાજ કનિષ્ક પહેલાએ પોતાની હયાતિમાં કાશ્મીર આદિ પ્રદેશનો વહીવટ કરવા માટે નીમ્યો હતો, તે હુવિષ્કનેજ મધળુ કામ કરવા નીમવામાં આવે તો બનવા જોગ છે. અને તે પ્રમાણે તેની નિમણૂક થઇ પણ હતી પરંતુ કેટલા વર્ષ સુધી તે સ્થિતિ ચાલુ રહી હતી તે આપણે તપાસવું રહે છે

હુવિષ્કના નામે ને કેટલાક શિલાલેખો મળી આવ્યા છે તે આધારે ઉપરમા કહી ગયા છીએ કે તેણે ૪૦ થી ૬૦ સુધીના વર્ષોમા 'મહારાજાધિરાજ'ની પદવી ધારણ કરીને કામ લીધું હતું બ્યારે રાજ વજ્રેજનું મરણ ૨૬માં નીપજ્ય હોવાનું સાબિત થયું છે એટલે તેમાંથી સાર એ નીકળે છે કે ૪૦ થી ૨૬ સુધીના વચ્ચેના ૧૧ વરસના ગાળામા તેણે તે બાળરાજના રક્ષક-રીજટ તરીકે કામ કરેલું હોવું જોઈએ આ સમય ૧૧ વર્ષનો હશે કે તેથી ઓછો હશે તે આપણે શોધી કાઢવું રહે છે તે માટે બીજા તો માહિતી આપણી પાસે નથીજ પરંતુ શિલાલેખમાંથી કાંઈ મળી આવતું હોય તો તપાસીએ જેમ હુવિષ્કે મહારાજાધિરાજ પદવી યુક્ત પોતાને સમોઆની નાનામા નાની સાલ ૪૦ની છે તેમ રાજ કનિષ્કે પોતાને મહારાજાધિરાજ પદથી યુક્ત તરીકે સમોઆ હોવાનું આરાના શિલાલેખથી જણાય છે

અને તેમા ૪૧ નો સવત માંડેલ છે, એટલે ૪૦-૪૧ તે બે સાલમાંજ આ બન્ને રાજાઓ પોતપોતાને મહારાજાધિરાજ તરીકે ઓળખાવવા મડ્યા છે એમ સિદ્ધ થયું કહેવાય જો કે ૪૦ ને ૪૧મા બહુ તફાવત નથી, કદાચ ૪૦ના આંકનો શિલાલેખ કનિષ્કના નામનો આગળ જતા મળી પણ આવે, પરંતુ અત્યારે સમાધાન ખાતર માની લ્યો કે, ૪૦ની સાલ મળી આવી છે તો તાત્પર્ય એ થયો કે, ૨૬થી માંડીને ૪૦ વર્ષના ગાળામાજ ૫૨ હુવિષ્કે દ્રુસ્તી-રીજટ તરીકે કામ કર્યું હતું પણ તેથી ઓછા સમય માટે નહોત-સિવાય કે ૪૦ના આંકથી નાની સખ્યાવાળો આંક તે બેમાંથી કાઢના નામવાળો અને મહારાજાધિરાજની પદવીથી જોડાયેલ મળી આવે તો ૫૩ એટલે હાલ તુરત માટે એટલું પુરવાર થયું કહેવાય કે કનિષ્ક બીજા સગીર તરીકે માત્ર અગિયાર વરસ સુધીજ રહ્યો હતો વળી અત્યારસુધીનાં અનેક ઐતિહાસિક દષ્ટાંતોથી જાણી ચૂક્યા છીએ કે, તે સમયે રાજ્યાભિષેક માટે લાયક થયાની પુખ્ત ઉંમર પ્રાપ્ત થયાની ધિત્તા ૧૪-૧૫ વર્ષની ઠરાવવામાં આવી હતી એટલે રાજ કનિષ્કને પણ તે ઉંમરે રાજ્યલગામ સુપ્રત કરવામાં આવી હશે એમ માનવું રહે છે વળી તેજ હિસાબે તેની ઉંમર પોતાના બાપના મરણ સમયે ૧૫-૧૬=૪ વર્ષ માત્રનીજ હોવાનું કહી શકાશે આખી ચર્ચાનો સાગ એ થયો કે, ૨૬થી ૪૦ સુધીના અગિયાર વર્ષના સમયમા રાજ હુવિષ્કે, રાજ કનિષ્કની સગીરવયમાં રાજ્યવહીવટ ચલાવ્યો હતો અને અગાઉ જેમ સમ્રાટ પ્રિયદર્શિનની બાબતમાં તેની સગીરવય દરમ્યાન તેના દાદા સમ્રાટ અશોકે રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો હતો, છતાં તે વહીવટના તેર વર્ષ અશોકના કાળે ઇતિહાસમા ચડાવાયા ૫૪ છે,

(૫૨) ૨૬ થી ૪૦ સુધી એટલે = ૧૧ વર્ષ સુધી જીએ ઉપરની ટીકા નં ૫૧

(૫૩) આ બાબતમા ખાસ બારીકાઈથી તપાસ કરવાની જરૂર છે સત્તવ છે કે ૩૩થી ૪૦ સુધીના ૭ વર્ષના ગાળામાનો કાઠ શિલાલેખ મદદરૂપ થઈ પડે તેવો મળી પણ આવે

(૫૪) બીજા એક દષ્ટાંત ઇતિહાસનો ટાપી બતાવશે તેમા જો કે આ પ્રમાણે સગીરવય દરમ્યાન બન્યું નથી જ, પરંતુ અગ્નિમિત્ર ઝુંગવશીના સમયે પુષ્યમિત્ર ગાદીપતિ નહોતો, છતાં તેના નામે વર્તાવ થયો હોવાનું પુરાણકારોએ જણાવ્યું છે એટલે ઉપરના બનાવને મળતા તરીકે તેની નોંધ લેવી રહે છે

ન્યારે ૪૦ થી ૬૦ વર્ષ સુધીના ૨૦ વર્ષના ગાળામા બે ગળ્ગએએ પોતાને મહારાજાધિરાજની પદવીથી વિભૂષિત થયેલ માન્યા છે ત્યારે સ્વભાવિક સમજ થકાય તેમ છે કે તે સમયે તે બંને જણા પોતપોતાને એકબીજાથી તદ્દન સ્વતંત્ર જ માનતા હોવા બેદરબરી અને તેમ માનવાનું ક્યારે બને કે તે બંને જુદી જુદી શાખાના તેમજ જુદા જુદા પ્રદેશના અધિકારપદે હોય તોજ તે પ્રમાણની વસ્તુસ્થિતિ આપણી વિચારણા નં ૧ અને ૩ માટે બંધબેસતી થતી દેખાય છે એટલે માનવું રહે છે કે, તેમાં સ્વયં પ્રમાણે તે બંને જણાએ ભિન્ન ભિન્ન શાખા ચલાવી હતી પણ તે પ્રશ્ન એ વિચારવો પડશે કે (૧) આમ થવાનું કારણ શું છે? અને (૨) તેવી સ્થિતિ કયા સુધી ચાલુ રહી હતી?

(૧) તે પ્રમાણે થવાના કારણ માટે તો, ઉપરમા આપણે ઘણી વાર જણાવી ગયા છીએ તેમ, રાજા દિનિષ્ક પહેલાએ જ પોતાની હયાતિમા જે ગોઠવણ રાજકારોઆગ ચલાવવાની યોજા હતી અને તેમા પોતે ફેરફાર કરે તે પહેલા મગ્ય પાગમે હતો, તેજ પદ્ધતિ પ્રમાણે રાજ્યના ભાગવા પાડવામા આવ્યા હતા અને એક ભાગ ઉપર મોટો ભાઈ અને તેના વંશજો રાજ કરે તથા બીજા ઉપર નાનો ભાઈ પદ અને તેના વારસદારો રાજ્ય ચલાવે તે નીતિ ચાલુ રખાઈ હતી

(૨) બીજો પ્રશ્ન એ છે કે, તેવી સ્થિતિ કયા સુધી ચાલુ રહી હતી?—આ પ્રશ્ન એટલા માટે ઉભો કરવો પડ્યો છે કે ૬૦ ની આલ પછીનો કાંઈ ચિલાલેખ એવો નથી મળી આવ્યો કે તેમાથી, આગળની માફક, બે મહારાજાધિરાજ હોવાનું અથવા તો બે સ્વતંત્ર શાખા ચાલુ રહી હોવાનું કાંઈ રીતે અનુમાન દોરવાનું તેમાથી ઉપજવી શકાય

એટલે એટલું ચોક્કસ થઈ શકે છે કે, આ પ્રશ્ન ૪૦ થી ૬૦ સુધી જ અસ્તિત્વમા રહેવા પામી છે અને તે બાદ અદસ્ય થઈ છે અથવા તો નાશુદ્ધ ઢરવામાં આવી છે તો વળી એ પ્રશ્ન વિચારવો રહે છે કે તેમ થવાનું કારણ શું? તે માટે મારા મત પ્રમાણે વળી પાછા ફરીને આપણે શિલાલેખ ઉપર જ આધાર રાખવો પડે તેમ છે આ વખતે આપણે શિલાલેખના માત્ર આડગાની જ મદદ ન લેતા સાથે સાથે તેના સ્થળ વિશેની પણ તપાસ કરવી ધટે છે

દિનિષ્ક બીજા વિશે પ્રથમ તપાસ કરી લઈએ—તેના શિલાલેખમા ૪૧ અને ૬૦ ના આક છે તેમજ તેનાં સ્થાન જે આગ તથા મથુરા છે તે બંને સ્થળોનું ભૌગોલિક સ્થાન, કુશાનવંશી રાજ્યની બે શાખા પાડવામા આવી છે તે પરત્વે બે વિચારીએ તો સહજ દેખાઈ આવે છે કે તે બંને, મથુરાવાળા શાખાના અધિકારમા જ આવી ગયેલ છે તેમજ તે બંનેમાં દિનિષ્ક પોતાને મહારાજાધિરાજના બિરુદથી સંબોધેલ છે એટલે બીજો લાભો વિચાર કરવાની અપેક્ષા જ રહેતી નથી, અને એકજ સાર કાઢી શકાય છે કે, તે પોતે ૪૦ થી ૬૦ સુધી વીસ વર્ષના ગાળામા પોતાની શાખાના અગ્રણીપદે જ બિરાજીત રહેલો હશે

હવે દિનિષ્ક સંબંધી વિચાર કરતા, મથુરાના બે શિલાલેખમાથી એક ૩૩નો સાદો અને બીજો ૬૦નો મહારાજાધિરાજના પદ સાથેનો, ન્યારે ત્રીજો વડકનો છે તે ૫૧નો છે અને મહારાજાધિરાજના પદયુક્ત છે. મતલબ કે તે બે મથુરાનું સ્થાન તપાસીએ છીએ તો, મથુરાનું સ્થાન મથુરાવાળા શાખાના અધિકાર તળે, મગ્ય છે પરંતુ વડક તે કાણુલથી ત્રીસ માઈલને છેટે હોવાથી તેનું સ્થાન કાશ્મિરવાળા શાખાના અધિકાર તળે ગણવું પડશે આ પ્રમાણે એક સ્થાન

(૫૫) નીચેની ટીકા જુઓ

(૫૬) બે આ પ્રમાણે થવાનું પુરવાર થયું છે તો પહેલી શાખાનો અધિકાર—એટલે રાજા વજ્રેન્દ્ર-જુહનના અધિકાર કાશ્મિર ઉપર થયો ન જ ગણાય છતા રાજતર ગિણિકારે તો કાશ્મિરપતિઓની નામાવલિમા પણ જુહન રાજકનો ઉપયોગ

કર્યો છે એટલે માનવું પડશે કે આ બે શાખામાનો મૂળનું—મથુરાવાળાનું—આધિપત્ય અર્થાત્ સ્વતંત્ર તરીકે સ્વીકારણું હશે (ઉપરમા પ ૧૬૨ નું લખાણ અને ટીકાના ૪૨ અને પ ૧૬૬ માં કરેલું રાજ વજ્રેન્દ્રનું વર્ણન સરખાવો).

થતાં, અને તેનો પુત્ર માત્ર ૩-૪ વર્ષની ઉમરનો હતો તેથી, તે પુત્ર ઉમ્મર લાયક થાય અને તેનો રાજ્યાભિષેક થાય ત્યાં સુધીના એટલે ૨૯ થી ૪૦ સુધીના ૧૧ વર્ષ સુધી, રાજા હુવિષ્કે પોતે મથુરામાં રહીને બંને દેશનો કારભાર ચલાવ્યે ગયો હતો પછી ૪૦ની સાલમાં ગંગા કનિષ્ક ખીજનો રાજ્યાભિષેક કરી, પોતે પાછા પોતાના મુલક કાશ્મિરમાં રાજ ચલાવવા ગયો હતો એટલે કે પૂર્વની પેઠે-રાજા વજ્રેષ્ઠના સમયે જેમ હતું તેમ-પાછી કુશાનવંશી રાજાઓની બે શાખા થઈ ગઈ હતી તેવી સ્થિતિ ૪૦થી ૬૦ સુધી ચાલુ રહી તેવામાં ગંગા હુવિષ્ક અત્યંત ખિન્ન પડી જવાથી તેને મથુરામાં આવવું પડ્યું અને ત્યાં તેનો દેહોત્સર્ગ થયો ઉપરાંત તે અપુત્ર હોવાથી તેનો મુલક પણ મથુરામાં બેળવી દેવાયો, એટલે પાછી કુશાનવંશી એકજ શાખા કરીને અવિભાજ્યપણે પ્રવર્તવા માંડી

વશાવળી અને નામાવલિ ગાંધર્વના જે કેટલીક મુશ્કેલીનો ઉકેલ તે સમયે કરી શકાયો નહોતો પરંતુ આગળ ઉપર કરી લેવાશે એવો દિલાસો દેવાયો હતો તે ઉપર પ્રમાણે થઈ ગયો છે એમ હવે સમજી શકાશે કનિષ્કના મરણ સમયે એટલે ૨૩ની સાલમાં ન્યારે વજ્રેષ્ઠને ૪૦ વર્ષનો ટેવ્યો હતો ત્યારે કનિષ્કને પાચેક વર્ષ તેનાથી નાનો ગણીને હુવિષ્કની ઉમર ૩૫ વર્ષનો ઠગવ્યો હતો. હવે તેનું મરણ ૬૦ માં નીપજ્યું

સાબિત થયું છે એટલે તેનું રાજ્ય ૬૦-૨૩=૩૭ વર્ષ ચાલ્યું ગણાય અને તે ગણતરીએ તેની ઉમર ૩૫+૩૭=૭૨ વર્ષની લગભગ ગણાશે તેના ૩૭ વર્ષના રાજકારભારમાં, વચ્ચેના ૧૧ વર્ષ (૨૯ થી ૪૦ સુધીના) તેણે પોતાની કાશ્મિરની ગાદી સંભાળવા ઉપરાંત, મથુરાનો વહીવટ પણ ચલાવ્યો હતો તેણે એક પુત્ર પાછળ ગાદીએ આવે તેવો મૂક્યો નહોતો એટલે કે

તે અપુત્ર મરણ પામ્યો હતો તે સિવાય અન્ય કાંઈ વિશેષ જાણવા જેવું ન હોવાથી આપણે આગળ વધીશું છતાં એટલું કહી દઈએ કે, રાજા કનિષ્ક પહેલાંએ જે જૂમિ વિસ્તાર પોતે હિંદની બહાર વધારી દીધો હતો તેમાંથી ક્યો, કેટલો અને ક્યારે ક્યારે ખસી ગયો હતો ને જણાવવું બેધરે પણ તે હિંદના ઇતિહાસનો વિષય ન હોવાથી આપણે તે બાબતમાં કુલ્લક્ષ સેવીએ છીએ

(૪) કનિષ્ક ખીજે

ઉપર સાબિત કરી ગયા છીએ કે, કનિષ્ક ખીજે ઉમર લાયક થતાં તેનો રાજ્યાભિષેક કરી મથુરાની

ગાદી તેને સુપ્રત કરવામાં આવી પાછું તેમના હતી એટલે મથુરા પરત્વે જે અનુક્રમ વિશે કમ ગાંધર્વવાનું નક્કી કરવું હોય તો રાજા હુવિષ્કનું નામ પ્રથમ આવે

અને પછી જ કનિષ્ક ખીજનું નામ આવી શકે પરંતુ ત્યાં હુવિષ્ક માત્ર દ્રુટી તરીકે જ નિમાયેલ હોઈને તેને રાજપદે આવેલ ન ગણીએ તો મથુરાપતિઓની નામાવલિમાં હુવિષ્કનું નામ બકાતજ ગઈ જતું લેખવું રહે અને જો કાશ્મિર દેશનું વર્ણન કરવાનું હોય તો, કનિષ્ક ખીજની સત્તા તો ૬૦ માં હુવિષ્કનું મરણ નીપજ્યું તે પાદજ થવા પામી હતી એમ ગણાય એટલે કાશ્મિર દેશની વશાવળીમાં હુવિષ્કનું નામ તો અવશ્યમેવ આવવું જ રહે અને તે પણ હમેશાં કનિષ્ક ખીજની પહેલાંજ

જેમ મથુરાપતિઓની ગણનામાં રાજા હુવિષ્કનું નામ કાંઈક ઢ્યુપચ્ચ જેવું લેખી શકાય છે, તેમ કાશ્મિરપતિની નામાવલિમાં રાજા વજ્રેષ્ઠ-ભુસ્કના નામ વિશે પણ તેવી સ્થિતિ હોવાનું સમજી શકાય છે. એટલે સાર એ થયો કે,

(૧) મથુરાપતિની નામાવલિનો અનુક્રમ આ પ્રમાણે જણાવો

પ કિંત ૧૭મી) કે રાજા હુવિષ્કના નામનો અને મહારાજાધિરાજ પદ સાથેનો એક શિલાલેખ આક ૨૮ની સાલનો મળી આવ્યો છે. તે વાત સાચ છે તે તો ૨૮ની સાલ, પોતે ન્યારે કાશ્મિર

પતિ તરીકે સ્વતંત્ર અધિકારપદે હતો તે સમયનો સમજવો. હજી તે હકીકત સિદ્ધ થયેલ ન હોવાથી તેનો ઉલ્લેખ અગત્યના બનાવ તરીકે કરવાનો નથી.

તેને ખેમારીને તે—પુતળા—કોતગવ્યા દરે, તેમજ તે મમયે ચણ્ય પોતાના શહેનશાહનું કૃપાપાન હોવોજ નોઈએ ત્યારે તેને મહાક્ષત્રપ પદે નિયુક્ત કર્યો છે ત્યારે તેને વિશેષ પ્રદેશ ઉપર અધિકાર બોગવવાની સત્તા કદાચ અપાઈ હોય, અથવા છેવટે ક્ષત્રપ ધ્યમોત્તિક જે ભૂમિ ઉપર રાજ્ય ચલાવતો હતો તેટલીજ ભૂમિ ઉપર, પણ તેને સ્વતંત્ર અખત્યાગ આપીને તે પદ સમર્પિત થયું હોય પરંતુ સ્વતંત્ર અખત્યાગ અપાયો હોય તે સ્થિતિ ચણ્ય મહાક્ષત્રપના વૃત્તાત ઉપરથી વધારે બધોગમતી આવે છે એટલે માર જો ધરો કે, કનિષ્ક ખીન્નજો જેમ મથુરા પ્રદેશ ઉપર પોતાનું સ્વામિત્વ સ્વીકાર્યું તેમ તેણે ગામ હુવિષ્કનું કસ્મિર ઉપર અને ગામપુતાના—તથા મિંધ દેન ઉપર મહાક્ષત્રપ ચણ્યનું સ્વામિત્વ હોવાનું જગતને મનાવ્યું છે આ પ્રમાણે સ્થિતિ પોતે પોતાની રાજ્ય પુચીથી ઉભી કરી છે કે પોતાને તેમ કરવાની ફરજ પાડવામાં આવી છે તે પ્રશ્ન અલગ ગમ્પીએ (કેટલીક પરિસ્થિતિનું વર્ણન આ નવગમ્પડે છુટું છવાયુ આપ્યું પણ છે) પરંતુ એટલું નક્કી થયું કહેવાય કે કનિષ્ક પહેલાના મમયે જે ભૂમિસ્ત્રાગ મથુરાપતિની આણમાં હતો તેમણી ઘણા અંશે જોણો, આ કનિષ્ક ખીન્નની આણમાં હતો, બાકે એમ કહીએ કે મથુરાની મૂળ ગાદિ તો નામશેષ જેવી જ ચર્ચ ગઇ હતી તો પણ જોડું નથી અંદાજત આ સ્થિતિમાં, ગામ હુવિષ્કના મગ્ધ બાદ, પાછા પગ્મય કાસ્મિર આદિ દેશો મથુરાની આણમાં ઉમેગાયલા હોવાથી કાઈક સ્થિતિ વધારે મજબૂત થવા પામી હતી ખરી આ પ્રમાણે રાજકીય સ્થિતિનો ખ્યાલ આપ્યો છે સામાજિક અને ધાર્મિક સ્થિતિ વિશે પણ બે અક્ષર કહી શકાય તેમ છે બૌદ્ધ ધર્મગ્રંથોને આધારે એમ નોંધ થયેલી દેખાય છે^{૬૧} કે, Fourth council at Kundalvana near Shrinagar under presidentship of Parsva= પાર્શ્વ નામના આચાર્યના પ્રમુખપદે શ્રીનગરની પાસેના

કુંડલવનમા ચોથી ધર્મસભા ભગવામાં આવી હતી. આ મહા બૌદ્ધધર્મજ્ઞોની ગણાય છે એટલે તેણે બૌદ્ધધર્મને ગામ્યાત્રય આપ્યો હતો એમ કહી શકાય પણ તેથી કમીને ટેલકાનું જે એમ માનવું થાય છે કે, તેના વશના રાજપુત્રો બૌદ્ધ ધર્માનુયાયિઓ હતા, એ કાંઈ પુરતાર થતું નથી એમ તો બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં રાજ્ય અગ્નનશત્રુને પણ આ ધર્મના કાર્ય માટે અમુક દાન કરતો બતાવાયો છે છતાં તે અન્યધર્મોને ભક્ત પુરવાર થયો છે એટલે માનવું રહે છે કે, આ કુશાન-વશીઓ પોતે ભવે બૌદ્ધધર્મો નહોં હોય, પરંતુ જેમ દરેક ગામની ફરજ છે કે, તેણે પોતાની પ્રગ્મના દરેક ધર્મ પ્રત્યે સમભાવે જોતા રહેવું, તેમ તેમણે પણ, પોતાની બૌદ્ધ પ્રગ્મને જે અધિવેશન બાંધ્યું હોય તે પ્રત્યે પોતાની દીક્ષસેજી તથા હમદર્દી બતાવી હોય. આપણા આ પ્રકારના અનુમાનને, ઉપરના તેજ ગ્રંથકારના કથનથી, પાછું સમર્થન પણ મળી આવે છે કેમકે આ ગામજોએ કોતગવેલ દેવદેવીઓના અનેક વર્ણનો આપીને છેવટે તેમણે લખ્યું છે કે “But no figure and name of Buddha”^{૬૨} પરંતુ શુદ્ધદેવી કોઈ આકૃતિ કે નામ સુદ્ધા પણ તે ઉપર નથી ” આ શબ્દ જ સૂચવે છે કે ગ્રંથકારને પોતાને પણ તેજો બૌદ્ધધર્મો હોવાની શકા ઉદ્ભવી છે અને એક વાતની યાદ આપીએ કે, વિદ્વાનોના અભિપ્રાય એમ બંધાતો ગયો છે કે, જ્યાં બૌદ્ધધર્મજ્ઞોને ધાર્મિક ગ્રંથમરણ ઉગા કરવાનો પ્રસંગ આવતો ત્યાં હમેશાં અથવા મુખ્ય અશે, શુદ્ધદેવની મૂર્તિ જ પદગવતા હતા અને આ સ્થાને તો તે પ્રમાણે કાંઈ મૂર્તિ પણ નથી મળી આવતી તેમજ શુદ્ધદેવનું નામોચ્ચારણ પણ થયું નથી એટલેજ તેમને ઉપર પ્રમાણે પોતાનો અભિપ્રાય કદાચ સભાળપૂર્વક ઉચ્ચારવો પડ્યો હશે એમ સમજાય છે પરંતુ આ સભા વિષે પ્રખ્યાત સંશોધક મિ વિન્સેન્ટ સ્મિથ પોતાના વિચાર વ્યક્ત કરતા જણાવે છે કે (જુઓ અ દિ ઇ આર્કિટ ૩ ૫ ૨૬૭) Buddhist council Kanishka's council which is

ignored by the Ceylonee chroniclers who probably never heard of it, is known only from the traditions of Northern India as preserved by the Tibetan, Chinese and Mongolian writers. The accounts of this assembly like those of the earlier councils are discrepant and the details are obviously legendary. ધર્મની એ ભાષા-કનિષ્ઠની સભા-વિશે મિત્રાચાર્ય પ્રતિબાસારા જણાવે છે. જોકે તેમણે તે વિશે કાંપી સંભળ્યું હામરું જણ નથી. તેની શાકિતી વિવેચના બીનના તથા મુનિશીલિખના કેવળાએ ભાવની રાખ્યા પ્રમાણે માત્ર ઉપર દિવસ થીજ તમે છે. આગવી સભાઓની પેઠે આ સભાએ કેવાજ પણ દેશરસાએ ભણાવે છે અને તેની વિગતો પણ દેખાડી રહેતી હતા. તેમની કહેવાની ખાતજ એ છે કે સપ્તમ મોઢ સભાએ વિરોધી શાકિતી કરે તેવી આજ્ઞા રીતે ભજવાઈ રહેલી હોય તે પણ તે જુદું વિશ્વસનીય જણવા એવી નથીજ. આ સભાસભાઓ વિચાર કરવા રહે છેજ વાસ્તવિકપણે કુલમનસી રાજ્યોનાં પાષિત કેવળ તેનું હતું તે તે આજ્ઞા ભજન જાતી વળા છીએ આ પ્રમાણે પ્રકરિત પરિસ્થિતિ તેમ થયે હતી.

સાચસર ભાષાનો વિચાર કરતાં એમ સમજાય છે કે તેનું આપુરે જનન જુદાજ કાનિયા પમાર થયું હતું. તેમણે તેને બે લગામીજ બાંધી હોય અને પ્રોત્ત મેનવનાની જ વખાણ કરાવી હોય તે, એ પ્રોત્તની પદેજાણી તેણે માત્ર ઉપર ભાજવાજ પેતાના કામ કુરિ છે અને સુખા ભજવતી વચ્ચે કરી આવી હતી-એ સેવે કે મેવે-તે કરી જ નહોતી પરંતુ માત્ર કે નિમિષે ત્યજે તમ કરી હતું. જ્યાં એમ તે માં જ ને કે એ તેની કાનત હોય તે પેતાના ઉપર જનમણું પણ તેણે કાંઈ પ્રમાણે પ્રજન સેવે. હોય જ આપે પ્રતિપાસવું પાને તરી કાંઈ મેવ ભજવાઈ રહેલી નથીજ. ઉજ્જવે એવો પ્રસન્ન ઉપરિજા થયો હોય છે કે સેવેમાં તેની

તરફજાં હતા અને જાતિ એવો પ્રોત્ત સદે જ્યાં થઈ જાય તેમ હતું. જ્યાં એમ કે પેપાથી જન સહેનવાઢ જાણી જીવે (સુખો પુ. ૩૪) તેનું જ્ઞાતિ) સાર નેરપ્રારી-ને નમજાઈ કામની હતી અને ગઈજીવનની સત્તા ત્યાં ભજવા કાંપી હતી. તેમ જા કનિષ્ઠ બીજાએ જણ તેનું જ જનુકરણ કરી હતું પરિણામે તેનાજ સરપ્રાર જલકમપ જનજા જાતિપતિ જનના પામો હોય એ કાંઈજ જાણી જાણના પરિપ્રેક્ષે જાણેજનાવા છીએ. થતહમ કે તેણે કાંઈ જાતની સુમિત્રાણા સેવી કામતી નથી. જાણી તેણે થજે જાણી કમ પામત તે જોજાજુજા છે એટલે પોતે કાંઈ જાણે કે પાજાજીવન પામ હોય એમ જણ પ્રવાર હતું નથી. આ પ્રમાણે રહેતી પરિસ્થિતિ વિચારતાં સમ વળ છે કે તે જુદાજ સંસ્કૃતિમાં જનન વાળનાર જાણી હોયો મેહજી. આપે જાતિ પૂર્વક જનન થાયું છે ત્યારે તેને કમ તરફ જનન વાળવાનો જનકાવ જાણે. હોય તે સ્વસ્થરિય છે. આ વિષય તેણે પેતાના પ્રકર પ્રત્યે જાણેલી જાતિ અને જાન જાણતાં એ જાણે કર્યો, પૂર્વિજા નિ. તેમ પામવાઢ મધુરા સદેર અને તેની જાસપ્રસન્ન કરાવી દિલખાંથી જાણી જાણ્યા છે તે ઉપરથી પ્રવાર કરી જાણ છે. કામ જોજ જાણે કર્યો કે ઉપરની વસ્તુ જોવા કનિષ્ઠનું તમ એ જાતપ્રસન્ન નજરે પડે છે તે તે કનિષ્ઠ પદેજાણું પણ મેજાની લી છે. જનના જોજ છે પરંતુ કનિષ્ઠ પદેજાણું જ્ઞાત જાણતાં જોજ જાણ છીએ કે તેણે તે પેતાના જનનનો સપથો ઉપર જાજ દિવસી જાણ જ જાણે છે. જ્યાં એ જોજાંજાળાં નથી તે દિવસ રજો હોય તેમણે મેદો જાજ વા રજુપાના અને મિથ જોવા રેશ તથા મધ્યક જાજ જાણ્યા જ જાણે હોય. એટલે સુમિત્રા વાજ છે કે કનિષ્ઠની જામજાણી વસ્તુને નિર્માતા મુખ્ય જાણે કનિષ્ઠ બીજાએ જ જોજ થી અને તેમ હતું.

૧ ૧૫૫ થી જોજિય જાણે જુતામાંથી ત્યાં જાણ જાણું જાણે કરવામાં જાણું છે અને મિત્રાચાર્યને કનિષ્ઠ પદેજાણું અને જાણે-એમ જાણે જાણેજ જાણે જાણેજાણું અને સરખાજાણી કરવામાં છે તે વિચારીએ.

બન્નેના નામ અને આયુષ્ય લગલગ મળ્યા હોવા છતાં સ્વભાવમા તેમજ અન્ય દ્રઢોક્તે તેઓ ધણીજા વિજ્ઞ પરી જતા દેખાય છે બન્ને કનિષ્ઠની પહેલાનો ગત્યકાળ ટૂંકો રાજમામણી છે. બીજાનો દીર્ઘકાલિન છે, બંને મારામે વનમા મર્વથી લાગે છે પહેલો આધેડવયે રાજ્યાસને આરંભ થયો છે, બીજો ઉમટી યુવાનીમાજ રાજપદને પામ્યો છે એટલે પહેલો સ્વાનુભવને લીધે સાદમિત્ર નીવડ્યો છે, ત્યારે બીજો તદ્દન નિરપેક્ષા વૃત્તિ સેવતા દેખાયો છે પહેલાનું, આયુષ્યે જીવન કહો કે લગાઈ ઓ લડવામાજ પરાસ થયું છે એટલે તેને લોક દલ્યાણુના માર્ગો વિચારવાનો, કે પોતાનું તેમજ પ્રજાનું મામાજીક અથવા આધ્યાત્મિક જીવન ગાળવા માટે, પરિસ્થિતિ રચવાનો કાઈ અવકાશજ રહ્યો નહોતો ત્યારે બીજાનું જીવન શાંત-પણે વીતેલ હોવાથી તેણે આ સર્વે બાળતમા ઠીકઠીકે કાળઅતીત કર્યો લાગે છે જેથી બીજાએ જે કળા-મસિકતા બતાવીને પોતાનું નામ અનેક સરમગ્ગોદાગ ભવિષ્યની પ્રજામાં અમર કરી બતાવ્યું છે તેમાંનું અદ્વપાશે પણ પહેલાએ કરી બતાવ્યું કહેવાગે નહીં રાજકીય જીવનમા પહેલાનું જેટલું પરાક્રમશીલ ગણાય તે પ્રમાણમા અનેકાંજે બીજાનું પરાક્રમવિહિન કહેવાય પહેલાના ગત્યકાળે કુશાનવશનો ગત્યવિસ્તાર સૌથી મોટામા મોટો હતો એટલે સુધી કે તેના કાકા-બજે એવી સ્થિતિ ઉભી કરી હતી કે તેના નામનો શક તેના ગત્યના આગકથી ચલાવવામાં આવ્યો છે, ત્યારે બીજાના ગત્યકાળે ગત્યના લાગલા પડી ગયેલા દેખાય છે અને તેમાં પોતેજ કેમ બનણી જોઈને દયિયાર રૂપ બનવા પામ્યો હોય તેવું વર્તન તેણે દાખવ્યું છે એટલે આખા વશની અપેક્ષાએ ગજકીય દૃષ્ટિથી વિચારતા કનિષ્ઠ પહેલાનો ગત્યકાળ જેમ ઉન્નત સ્થાને મૂકાય તેવો છે, તેમ શાંત અને લોક દલ્યાણુ-કારી જીવન ગાળવાની દૃષ્ટિએ કનિષ્ઠ બીજાનું

સ્થાન તેટલું જ ઉચ્ચકોટિનું ગણાય તેવું છે તેથી કીર્તિને પહેલાએ ગજકીયમા જેમ નામ દાઢ્યું કહેવાય તેમ બીજાએ મામાજીક જીવનમાં નામ દાઢ્યું કહેવાય.

(૫) વાસુદેવ પહેલો.

કનિષ્ઠ બીજા પછી મથુગની ગાદી ઉપર તેના પુત્ર વાસુદેવ પહેલો આવ્યો છે તેનું ગત્ય ૪ સં. ૧૯૬ થી ૨૪૪ = ૩૮ વર્ષ સુધી ચાલ્યું છે જે તેનું રાજ્ય મામાન્ય રીતીએ જોતા બહુ લાંબુ ચાલ્યું ગણાય, એટલે એમ કહી શકાય કે એકતો પોતે નાની ઉમરે અથવા તો ઘરયુવાન વયે ગાદીએ બેઠો હતો અથવા તો કદાચ તે બહુ પરાક્રમી હોય કે જેથી મમે તેના હુમલા બહારથી આવ્યે રહ્યા હોય તોપણ તે મર્વેને પહેલો વળવા જેટલું પોતે મામર્થ્ય ધગવતો હોય આ બેમાથી બીજા અનુમાન દોગાને આપણે પ્રથમ લક્ષ્યાર્થએ છીએ, પરંતુ ત્યારે શિલાલેખ આપણને એમ જણાવે છે કે ૧૭ Inscriptions of Vasudev I at Mathura certainly range in date from 78 to 94 = વાસુદેવ પહેલાના મથુગના શિલાલેખો ખરેખર ૭૮ થી ૯૪ સુધીના માલુમ પડ્યા છે ત્યારે કબૂલ કરવું પડે છે કે તેનું ગત્ય મથુગની આસપાસ અને બહુતો તેનાથી થોડેક દૂર આવીને અટકી રહ્યું હતો અને આ પ્રમાણેજ બનવા પામ્યું હોય તો તેને ઘણો નબળો રાજા કહેવો પડશે પરંતુ ત્યારે કાઈજ તે વિશે જાણવાનું સાધન નથી ત્યારે આપણે પ્રથમના અનુમાન ઉપર જીવજ પડે છે એટલે કે તે નાની ઉમરે જ ગાદીએ આવ્યો હોવો જોઈએ તો તેના શિલાલેખો માત્ર મથુગમાંથી જ કાં માપડ્યા કરે છે ? તે પ્રશ્ન ઉકેલ માગે છે તે સમયે ઉત્તર હિંદમા કાઈ બીજા એવા રાજવીઓ નવી થયા કે જેઓએ તેના ઉપર ચઢી જઈને મુલક જીતી લીધો હોય, તેમજ બીજા બાલ્યુએ પગથા કે તરિમરની લગોલગના કાઈ રાજકર્તાએ તેની હદમા આવી જઈને તે પ્રાંતો ખુચાવી લીધા હોય. આવી પરિસ્થિતિમાં એકજ કદપના કરવી રહે

Kanishka was as great a figure as Asoka, but unfortunately no early historian mentions him and his date is very much disputed—ગૌદધર્મીઓ ને (તો) કનિષ્ક, આોકના જેટલો જ ગભાવિક પુત્ર હતો, પરંતુ કમલાગે પૂર્વના કોઈ ઇતિહાસ લેખકે તેનું નામ જણાવ્યું નથી વળી તેનો સમય ઘણો રાજ-સ્પદ ગણાય છે " એટલે તેમનું હહેતુ એમ છે કે, અગોક્તના જેટલો જ પ્રભાવ—કાળો—ગૌદધર્મની કીર્તિ વધારવામાં ભલે કનિષ્કનો હશે, પરંતુ કોઈ પ્રાચીન લેખકોએ તેના નામ વિગે નોંધ કરી તેમના જેવામાં આવી નથી છતાં યનવા ભોગ છે કે કનિષ્કનો સમય જે ચોક્કસ રીતે જણાયો નથી તે કદાચ તેના કારણે (કનિષ્કનું નામ જે માલૂમ પડતું નથી તે બાબતનું) ૩૫ પૃષ્ઠ હોય મતલબ કે પોતાની માન્યતા તો અમુક પ્રકારે અંધાર્થ ગઈ છે જ, પરંતુ કોઈ શકા ઉભાવે તેના કદતા પોતે જ તેના મનનું ગમાધાન કરવા માટે પ્રત્યુત્તરે ગુલાસારૂપે પાછું જણાવે છે ૬૬૭ " It must be remembered however that, while there is no doubt about the existence of the Buddhist Council and the work it did, Kanishka's connection with it is not absolutely certain Parmarth, for example, who is the earliest and perhaps the most reliable authority does not mention Kanishka etc—છતાં યાદ રાખવાનું છે કે, બૌદ્ધ ધર્મસંભાના અધિવેશન વિશે તથા તેમાં થયેલ કાર્ય વિશે, જે કે કોઈ જાતનો સંશય નથી જ પરંતુ તેથી તે સાથેના કનિષ્કનો સંબંધ કોઈ ચોક્કસ થતો નથી જ (કેમકે) દાખલા તરીકે, પરમાર્થ, જે એકદમ પ્રાચીન અને સાથે સાથે અતિ વિશ્વસનીય આધાર ૩૫ ગણાય છે, તે તો કનિષ્કનું નામ ઉચ્ચારતો પશુ નથી ૬ ૬ " તેમના કહેવાનું તાત્પર્ય એમ

છે કે, ભલે ધર્મસંભા મળી હતી અને તેમાં જે જે કામ થયું છે તે પણ મર્મ માચી વાત છે, તેમાં શકા નથી જ પરંતુ તેથી એમ મિલ્લ થતું નથી કે તે સંભાનો બોલાવનાર કે તે માથે કોઈ પ્રકારે અંબધ ધરાવનાર આ કુશાનવંશી કનિષ્ક જ હતો વળી આ પ્રમાણે પોતે જે અભિપ્રાય ગળુ કરે છે તેનું કાગળુ જણાવતા કહે છે કે, પરમાર્થ જેવો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન અને પહેલા નગરે વિશ્વાસ મૂકી શકાય તેવો પુત્ર તો રાજા કનિષ્કના નામનો ઉચ્ચાર સંગ્રહો પશુ કરતો નથી એટલે કે જે કનિષ્કનું નામ કોઈ પ્રકારે કિચિત્ દર્શાવે પશુ તેમાં જોડાયું હોત તો તે વિશેની નોંધ તે જ્યાં વિના રહેત ખરો મતલબ એ ચર્ચા કે, બીજી ગંધી વાત ખરી, પરંતુ બૌદ્ધ ધર્મસંભા સાથે કનિષ્કનું નામ કોઈ રીતે જોડાયું નથી જ એટલે કે રાજા કનિષ્ક બૌદ્ધધર્મી નથી એવો નકારાત્મક પુગવો રજુ થયો તેમ બીજી બાજુ પેશાવર છલામાં આવેલ શાહીજી કી થેરી ગામેથી મળી આવેલ પેટી ઉપરના ચિત્ર વિશે તેમણે જે લખ્યું છે તેમાંથી હકારાત્મક આધાર મળતો હોય એમ જણાય છે તે વાક્ય આ પ્રમાણે છે " Kanishka, standing between the sun and the moon—સૂર્ય અને ચંદ્રની વચ્ચે કનિષ્ક ઉભો છે " એટલે કે તે પેટી ઉપર રાજા કનિષ્કનું ચિત્ર છે અને તેની એક પડખે સૂર્ય અને બીજી પડખે ચંદ્રની નિશાનીઓની કોતરેલી છે આપણે સિક્કાચિત્રના અભ્યાસથી હવે જાણીતા થયા છીએ કે, વિદ્વાનો તે ચિહ્નને Star and Crescent તરીકે ઓળખે છે અને તેને ચંદ્રચુવશવાળાઓ પોતાના સિક્કા ઉપર હમેશાં કોતરાવતા રહ્યા છે આ નિશાની જૈનધર્મનું ઘોતક ગણાય છે જે હકીકત પુ ૨ સિક્કાચિત્ર નં ૪૦ માં તથા પુ ૩ સિક્કાચિત્ર નં ૧૦૨ માં વિગતના ગમગમવામાં આવી છે તેમજ આગળનો તૃતીય પરિચ્છેદ જે, ચંદ્રચુવશના વર્ણન માટે જ ખાસ રોક્યો છે તેમાં પશુ તેની સમજૂતિ આપવામાં આવી છે, આ પ્રમાણે—નકાર તથા હકારમાં નોંધાતા—

નિ નાના પુરાણથી સંબંધિત વર્ષ ૬૬૭ ૩
પુરાણમાંથી રાખાએ કોઈ મહત્ત્વ જાણવામાં આવે
હતા. વાસ્તવે પહેલાં જ તેમાંથી ૫૪૨૧ કરિને પ્રથમ
વેલિ મહત્ત્વમાં મળેલા હતા.

(૧ થી ૧૩) બાકીના વ્યાસ સમયમાં

વાસ્તવે ૩૮ વર્ષ સુધી રાખા કરી ઇ. સ. ૨૪૪
માં મરણ પામ્યા બાદ તેણે તેણે અને તેના પુત્રો
જે સુધી રાખા મોરખાઈ તે કહેવા જેવી સિદ્ધિમાં
આપણે નથી જાણીએ સ્વયં સ્વયંસુધારા જેવી સમજ છે
કે, તે બાદ ૪૧ વર્ષ એટલે ૬ સ ૨૮ સુધી તે
વેલિની સલા આપુ રહી છે કાચ વધારે કે એક
સમય ખતમ થઈ જાય તે બાદ રહી હોય, તેથી તેમના
પુત્રો જે રાખાએ દિવસ બિનાકામાં સુધારાથી તરીકે
જોવામાં આવ્યા છે તેમણે કોઈ કોઈ જાણ્યો છે અને
તેમના કોઈ કોઈ કાચ વધારે હોય તે નિશ્ચયપૂર્વક જાણ્યું
નથી. આ વસ્તુના બીજા રાખા, એટલે પહેલાં કોઈ
નિષ્કાશિત કહેવાય છે તેણે ઇ. સ. ૩૧૬ થી જાણવો
શાસ્ત્રી, અધિકારીની કાચ, જેને આપણે સાદવણી
રાખાએ તરીકે સંબોધવામાં આવે કર્યું છે તેમની
વાસ્તવે મેળવી હતી અને તેના સ્વાસ્થ્યમાં થતા
કુદ સંપત્તિ પ્રવર્ધમાન થઈ છે. આ નોંધે રાખા
જે એટલે તેની પૂર્વે જે વર્ષ વધુ જાય તે જાણે
સરખા રાખામાં બિન બિન વર્ષ ૩૧૬ થી ૪૦ વર્ષ
જોવા કહેવાય અને તે કિસ્સાને ૩૧૬-૪૦૦૦૦ ઇ. સ.ની
આસપાસમાં કુદવણી પ્રથમ વખતે પુરાણમાંથી સાબિત
જેમ હતા મેળવી વધુ કહેવાયે છે બિ. સિ. સેન્ડ
સિમ્પલ બકિંગહામ પ્રમણે આ વસ્તુને બીજા સુધી
રહિ જાણે હોવામાં નોંધાયું છે. તે વિદ્વાન એમ
જાણ કરાયે છે ૩૦૧ The decay ... must
have been hastened by the terrible
plague of A. D. 167 which decimated

Roman and Parthian empires for
several years = ૪ ઇ. સ. ૧૬૦ ની જે બાદ
મહામતીએ, રાજ અને પાર્થિયાના સામ્રાજ્યને કો-
લે જેવી સુધી નિર્મળ કરી નાખ્યા હતા તે, આ
માત્રીને લીધે કાચ, (તેમના બા) - ૫૫૦ વેલિની
જાણ રહી હોય. એટલે એમનું મારતું એવ વળ
છે કે પુરાણમાં જે મહામતી-પોષ, રાજ રાખે ઇ. સ.
૧૬૦ થી શરૂ નીકળી હતા તે પોષવામાં રાખામાં
પૂર્વ તરફ વધારે વધારે પ્રથમ પાર્થિયા-પરમણ
રાખાને કહી વધારે હોય અને તેમણે જાણ તેનું
ખાખા કરવામાં નહીં હોય, એટલે તે દિવસમાં જાણી
પડેલાં હશે અને પુરાણમાંથી રાખાની સમજાઈ કરી
દીધી હતી. આ જાણવાથી જાણ કરવાને તેમના કાં મરણ
આપુ હતી તે જાણ પ્રકાર જાણે નથી એટલે સમજાય
છે કે, દિવસ બિનાકામાં પડેલી આસપાસમાંથી જ
બાંધામરણ પ્રકારમાં જે પ્રમણે કોલેક્ટિવિંગ, ૪-
કોલેક્ટિવિંગ, ૪૬, ૪૬૨૧ અને ૪૬૫૩ ઇ. સ.ની
પૂર્વેથી જોવાય વર્ષ ન લખવાથી વિદ્વાનોએ એટલે
મેળવેલાં કરી દીધી છે અને જાણ થતાની મરણ
પ્રમણે વર્ષ કરવામાં આવ્યું વધારે, એટલે કુદવણી
જોઈ વધી ત્યારે તેમણે કોલેક્ટિવિંગ જાણે એટલે
જાણ છે તે પ્રમણે આ કિસ્સામાં જાણ જાણ
હતી નહોતી કાં પુરાણ તે કાં કિં, તેમને સંપત્તિ
કોઈ જાણ ૪૫ ૧૬૦ ની સાથે અને કાં ૨૮ ની
સાથ ૧૬૦ ની કિસ્સાથી કોલેક્ટિવિંગ કહેવામાં
છે. ઇ. સ. ૪૫ થી મહત્ત્વ વધુ ૪૫ ૧૬૦ ની રીતે કોલે-
કિલિંગનો બાંધ ઇ. સ. ૪ ૫ થી વધે છે તે
કાં ૧ જાણ એક બીજાને સંપત્તિ ન હોય તેવી વસ્તુ
જોવા કરવામાં હોય ખરી.

આ પુરાણમાંથી રાખાએના સિદ્ધાંતો જે પાર્થિ-
યાના બાંધ એવું જાણ છે તે કોલેક્ટિવિંગ પુરાણ

(૧૦) જાણ નીચેની રીતે ન હોય

(૧૦) જાણ એવ મેળવેલાં સમય નહોતું જાણે નથી
જાણ મહત્ત્વ પહેલાંના સમયમાં ૪ ઇ. સ. ૩૧૬ થી
૪ ૧૬૦ તે કાચમાં આ કાચ કાચમાંથી પ્રથમ

જાણ હોવામાં આવ્યું છે. મહત્ત્વ ૩ તે જાણે સમય
૩૧૬ ની પછી ન હોય.

(૧૧) જાણ તેમણે કાચમાં જા. સિ. ૬ થી જાણ
૪. ૧૩૩.

વંશની હકુમત ઉપર ચડી ચાલ્યા તેના પરિણામરૂપ નથી પણ આ મુઘલવંશીઓ પોતે જ હિન્દોપાર્શ્વિ-અનની હકુમતની પાછળ પાછળ, દિંદની શૂંઘ ઉપર ચડી ચાલ્યા હતા તેની અમનું તે ઘોનક છે મત-લજ કે તેમના કથન પ્રમાણે પ્રથમ કુશાન અને પછી પાર્શ્વિઅન એમ નથી બન્યું, પણ પ્રથમ પાર્શ્વિઅન અને પછી કુશાન આવ્યા જે

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે આ મર્વ નં ૬ થી ૧૩ કુશીના માતથી આઠે ગીર્જીન અને નામધારી ગાંધીઓ અંત આવ્યો હતી ઇલાકે તેમના નામો કેવા હતાં તે જાણાયું નથી જ પણ આ વચના પાસમા ગાંધીને જ્યારે વાસુદેવ પહેલા તરીકે સંબોધ્યો છે, ત્યારે કહી શકાશે કે, આ નામધારીમાંથી એકાદ રાજાનું નામ વાસુદેવ બીજા હશે જ, અને હાલ વાસુદેવ ત્રીજા, ચોથા હતાવડિ પણ હોય તે

બહુ અગત્યનો મવાલ નથી જોઈએ હાલ તો ત્રિમય ગાંધીનું મનવ્ય રહ્યું હતીને આ પરિચ્છેદની મમામિ હતીયું તેમજે સાદ મખેડોમા નોંધ કરી છે કે, So much, however is clear that Vasudev I was the last Kushan King, who continued to hold extensive territories in India, after his death there is no indication of the existence of a paramount power in Northern India=જનાં જોટલું અપેટ છે કે વાસુદેવ પહેલાને છેલ્લો જ કુશાનવંશી ગણાવેલાય કે જેણે દિંદમાં બહોળા પ્રદેન ઉપર સ્થાગિતન ટકાવી રાખ્યું હતું તેના મરણ બાદ ઉત્તર દિંદમાં ત્રાસજે એક છત્રી ગણાવવાનું દાર્ઢિ ચિહ્ન નજરે પડતું નથી

વચની હકુમત ઉપર ચડી આવ્યા તેના પરિણામરૂપ નથી, પણ આ કુશાનવર્માઓ પોતેજ હિન્દોપાર્શ્વ-અનની હકુમતની પાછળ પાછળ, હિન્દની બૂમ ઉપર ચડી આવ્યા હતા તેની અમરનું તે લોનક છે મન-ધન કે તેમના કથન પ્રમાણે, પ્રથમ કુશાન અને પછી પાર્શ્વિકન એમ નથી બન્યું, પણ પ્રથમ પાર્શ્વિકન અને પછી કુશાન આવ્યા છે

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે આ સર્વ ન ૬ થી ૧૩ સુધીના સાતથી આઠે વીર્યવીર અને નામધારી રાજાઓનો અત્ત આવ્યો કહી શકાય તેમના નામો કેવા હતાં તે જણાવ્યું નથી જ પણ આ વચના પ્રાચીન ગાંધીને જ્યાં વાસુદેવ પહેલા તરીકે સંબોધ્યા છે, ત્યાં દેવી શરણે કે, આ નામધારીમાથી એકાદ ગાંધીનું નામ વાસુદેવ બીજાને હોજ, અને કદાચ વાસુદેવ ત્રીજાને, એથો હત્યાદિ પણ હોય. તે

બહુ અગત્યનો સવાલ નથી એટલે કાલ તો સ્મિધ માહેબનું મનવ્ય રણ કરીને આ પરિચ્છેદની સ્મિધ કરીશું તેમણે માફ રાખેલા તોફાની છે કે, So much, however is clear that Vasudev I was the last Kushan King, who continued to hold extensive territories in India, after his death there is no indication of the existence of a paramount power in Northern India—અર્થાત્ એટલું સ્પષ્ટ છે કે વાસુદેવ પહેલાને હેતુ ન કુશાનવર્મા રાજા કહેવાય કે જેણે હિન્દમા બહુ પ્રદેશ ઉપર સ્વામિત્વ ટકાવી રાખ્યું હતું તેના મરણ બાદ ઉત્તર હિન્દમા કોણે એક જની ગળ કર્યાનું કાંઈ ચિહ્ન નજરે પડતું નથી

તૃતીય પરિચ્છેદ

અધ્યયનશી (શાકવંશી)-સત્રપો

ફેરફાર—અધ્યયનશીનું જ્ઞાન કુશળ સભાગો સાથે જોડવાનું કારણ જતાથી તેમના સક્રિયવર્તક વિશે કહેલી જાયો—તથા શિક્ષક અને શિક્ષાલેખના આધારે તેના પ્રારંભને આગિત કરી આપેલ સમય—

(૧) અધ્યયનશી સત્રપનું આપેલ દૂર લખનવસ્ત્ર—

(૨) અધ્યયનશી વિવિધ નિર્દોશી પ્રાપ્તિને આપેલ ઇતિહાસ—તે ઉપરથી જાણવામાં તેના લખનને તેમજ શાળાવિસ્તારને તરવરી આપતો આપેલ જ્ઞાન—કનિષ્ઠની સાથે મળી આપેલ અધ્યયનશી ભૂતિ કેવા સંયોગોમાં જરાવાઈ રહેશે તેની તથા તેના જમય વિશેની આપેલ સમજૂતી—નકપાલ અને અધ્યયનશી વિષ વિષ ઇજિપ્તી સામ્રાજ્ય અને વિષમવાના મુદ્દાઓ ટાંકી ટાંકીને, કહેલી તુલના—તેમના લખનમાંથી સૂચી આવતા સત્રપ મહાસત્રપની સત્તા વિશેના વિચારોનું કહેલ અવલોકન તથા તેમના સેકની સમજૂતી અર્થે જઈ જટ મટે તેનું જવાબેલ કોષ્ટક—અધ્યયન અને કુશળ સંવતના હેતુસરૂં આપેલ વર્ણન—અધ્યયનશી આજુબ ઉમર—

(૩) જલદામન શાળાપદે આ પો સંજ્ઞાને ઉ કે કેમ તે વિશેના કરી આપેલ નિર્ણય—

(૪) ફરદામન—તેના શાળાવિસ્તાર સમયમાં મલી બેરસમજૂતીનેનું આક ઇતીહાસમાં કહેલ વર્ણન તથા તેનો સુચનેલો પ્રતિકાર—શાળાવિસ્તાર સિવાય અન્ય ઇજિપ્ત ખરતે જાયેલ બેરસમજૂતિનું તથા આજા અધ્યયનશીનીના ખર્ચવિશે કહેલ નિર્ણય—

એ શિક્ષાલેખો શાળાકર્તાઓ હજા કરા પે જયા છે તેમાં શાળાકીય મહત્તર છે કે કેમ તેની કહેલી જાયો—શિક્ષાલેખ ઉપરથી સાગિત કહેલી તેમની ખર્ચપ્રત્યેની ખમય તથા તેમના તીર્થધામ ઉપર પાટલ પ્રકાશ—અધ્યયનશીની આગિત એ જમય દરાબ્દે છે તેની, આક ઇતિહાસ આપી પૂરતાર કહેલી સત્તવા તથા તે આધારે ઇતિહાસના અધકારમય મુતના બેલી આપેલા પ્રતિવ મજુકાઓ—આજા નવમજાની સંક્રિષ્ઠમાં આપેલી સમજાવતી—

અત્યાગ મુધી વર્ણવાયલા પરિચ્છેદામા જેમ સંકલિતપણે અમુક અમુક વંશ-ગણ કે પરિચિતિતું અવલોકન કરાય છે, તેમ આ હેતુ પરિચ્છેદમા કાષ્ઠક સંયોજિતપણે કામ લેવાનું હશે એમ ધારવાનું નથી મથાણુ તો રખાયુ છે 'ચઘણવંશી ક્ષત્રપો' ને લગતું, કે જેને ઇતિહાસમા સામાન્યરીતે Western Kshatras=પાશ્ચાત્ય પ્રદેશના (ભૂપતિઓ એવા) ક્ષત્રપો તરીકે ઓળખાવવામા આવે છે અને જેને પુ ૩ પૃ ૪૪૨ મા આપણે 'શાહવંશ' તરીકે મંજોધ્યો છે તેનું, પરંતુ તે આખા વંશમા જેટલા રાજાઓ થઈ ગયા છે, તેનું યથાગ્રંથિત અને જેટલું જણવામા આવ્યું છે તેટલું મધળું જ વર્ણન અત્ર આપવામા આવ્યું નથી. જગણ કે તેમ કરવામા આવે તો આપણે કાવેલી સમય મર્યાદાનું અતિ ઉલ્લેખ થઈ જાય છે એટલે તેમનું સંપૂર્ણ બ્યાન ન આપતા તેમને લગતી જે જે વિગત અત્યાર મુધી નહોં શોધાયેલી દેખાઈ છે અથવા તો માલૂમ પડી છે પણ જેમાં હવે ફેરફાર કરવાની આવશ્યકતા ધોળી છે, તેટલીનું જ અહીં વિવેચન કરવાની ધારણા ગાખી છે કે જેથી કરીને તેમનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ લખવામાં આવે ત્યારે તે બાબતો ઉપર પૂરતું લક્ષ આપવામાં આવે

વળી, આ ક્ષત્રપોને લગતી ખીનાઓનું સ્વતંત્ર વર્ણન ન આપતાં, આ કુશાનવંશી પ્રબલ સાથે જ તેમનો એક પરિચ્છેદ બનાવીને જોડ્યો છે તેનું કારણ એ છે કે, આ ક્ષત્રપો મારી સમજ પ્રમાણે કુશાન-વંશી રાજાઓના સરદારો હોવાનું નક્કી થાય છે એટલે કુશાન અને ચઘણ વંશને લગતા ફેટલાક બનાવો અંદરોઅંદર એક ખીજને સ્પર્શીને ગૂંઘલા છે, તે માટે તેમના જ ઇતિહાસની સાથે જો આમનું

વર્ણન કરી બતાવવામા આવે તો લેખકને તેમજ વાચકને બંનેને અનુકૂળ થઈ પડે એમ દેખાયુ છે

ઉપર પૃ ૧૫૮ માં જે મુદ્દાઓનું આ પરિચ્છેદ વર્ણન કરવા માટેની સૂચના કરાઈ છે તેમાંનો એક પ્રશ્ન તેમના શક-સવત્સરને લગતો તેમના શકના છે પ્રથમ પરિચ્છેદે કુશાન કર્તા વિશે વંશની નામાવલિ ગોઠવતાં એમ જણાવાયુ છે કે તેમનો શક

૫ મ ૧૦૩ મા ન્યાયથી કનિષ્ઠ પહેલો મથુરાપતિ બન્યો હતો ત્યાંથી આગલાયો છે, માથે સાથે એમ પણ જણાવવામા આવ્યું છે કે, ચઘણવંશી ક્ષત્રપોના શક-સવત્સરની આદિ પણ તેજ સમયથી કરવામા આવી છે વિદ્વાનોએ આ બંને પ્રશ્નને-કુશાન અને ચઘણ સંસ્કૃતના પ્રાગલભે, ૫ મ. ૭૮ માં થયાનું ગણાવ્યું છે ત્યારે મેં અનેક પુરાવાને અંગે જે નીચે જણાવવામાં આવ્યા છે, તેનો સમય ઇ.સ. ૧૦૮ તો દરાવ્યો છે અલખત, એટલે દરજગે બગબર છે કે, આ બંને પ્રશ્નોનો સમયર ૫ મ ૧૦૩ મા નોંધી શકાય તેમ છે, પરંતુ તેમ થવાનાં કારણો જુદા જુદા મમત્તય છે માટે તે બંનેને, એકજ શક ન માની લેતા બંનેને ભિન્ન ભિન્ન નામે ઓળખાવવાની જરૂર લાગે છે, એટલે કુશાન અને ચઘણ સવત એમ નિગનિરાળા નામે તેને ઓળખીશુ જો કે નામ જુદા દષ્ટએ છીએ-પરંતુ ઇતિહાસના આલેખનની દૃષ્ટિએ આકની ગણુનોમાં કે બનાવોની નોંધ કરવામા, એકને બદલે બીજું નામ વપરાઈ જવાથી કોઈ જાતનો વિરોધાભાસ થતો નજરે પડતો નથી, એમજ સમજી લેવું રહે છે હવે તેની ઉત્પત્તિના સમય વિગેની વિચારણા પ્રથમ કરી લઈએ

સમય-કાળ ગણના માટેની પદ્ધતિ વિશેની માહિતી આપતાં આ પુસ્તકના આઠમા ખંડે એ

(૧) આ નામ શા માટે પાડવામા આવ્યું હવે તે પુ ૩ મા તેજ ક્રેકણે દર્શાવવામા આવ્યું છે તે નામ પાછળથી એક કારણવામા આવ્યું છે એટલે આપણે પણ તેને છાડી દઈને ચઘણવંશી રાખ્ધ જ વાપરવાનું આદેશ રાખ્યું છે

(૨) કદાચ એક બે વરસનું અંતર દરાવડ હોય તો કરાવી શકાય તેમ છે પરંતુ તેમ કરવા જતા અન્ય બીજી સુરકેલીઓ ઉપા થવાનો સંભવ છે તેથી હાલતો એક જ સમય હોવાનું જણાવવું ઠીક લાગ્યું છે

પરિવેશ જાળવા પાયા છે. તેમાંના દિનીવ પરિ ઉદ્યામાં
બેઠે મંરેલો સાથે સહ-સલાનું જમ્મુ વજુન કરી
મતાવાનું છે. ત્યાં એક મિત્ર કરવામાં આવ્યું છે કે
દિલ્લા ઉત્તર ભારતમાં એ સહ-મંરેલ મંરેલો જમ્મુનો
છે તેની સાથે રક્ષિત દિલ્લામાં મંરેલો રહેલ સહ સલાત
સાથે રાષ્ટ્ર મંરેલ નથી. એટલે કે જાને સિત
સિત છે. ત્યાં દિલીવ પરિવેશમાં રક્ષિત દિલ્લા
સહ નિરંતરી વિચારણા કરવામાં આવી હતી એટલે
જાન ઉત્તર દિલ્લા સહ નિરંતરી વિચાર કરવાનો છે.

ઉત્તર દિલ્લા સહસવનના પ્રારંભ માથે, નીચે
રક્ષિત આર મતાવજાથી રક્ષિત એકની સાથે
નિદાનેની માનતા પ્રમાણે સમય દોવાનું થયું
આવ્યું છે (૧) નકામકી, (બે) સહ પ્રમાણે પારી
સેવાયો છે તેથી તે સહ પ્રમાણે પ્રારંભ થયો દોવા,
(૨) તેની રીતે મજા સુખના વજાની આપે છે (૩)
કુશાનની રા ન સિતપનો. રક્ષાત્મક જાળવા ઉપર
(૪) પરીલી જાળવજામરેલાના રાજ મેલીક કે તેના
વંશજોમાંના જાળવજા પોલીક કે નીચેની તેના આરંભ,
ઈ ઈ જાળવજા દોવા એક પ્રમાણ છે. જા પ્રમાણે
આર જાળવજા જાળવજા થયેલા છે કેની જાળવજા
વંશના સુખિએનું એર ઉત્તર દિલ્લામાં વજા પ્રમાણ
જાળવજા જાળવજા થયું તેમજ તેના રક્ષિત રક્ષિત
જાળવજા છે એમ પો પો જાળવજા થઈ ન દોવાથી
તે સુવેને સહ પ્રમાણ જાળવજા તરીકે જાની સેવાયો છે
જાળવજા સહ પ્રમાણ તે સંપત્તિ મજા થયો છે મજા
તેને સહ જાળવજા રાત્રી, જાળવજા સમયસર જાળવજા
જાળવજા થયો, ત્યાં ત્યાં તે સુવેને ઇ સ જાળવજા
દિલ્લા મેલીક તે સમયસર જાળવજામાં આવ્યું છે જા
પ્રમાણે વજા સિતપતિ પતિસત્તા પ્રમાણે રહેલી તેનાઈ
છે તે સિતપતિ વાત્સલિક છે કે તેને જાળવજા બેઠે સુખજાળવજા
જાળવજા જાળવજા છે તે મજા સેવાયો જાળવજા છે.

જાળવજા આર નીચેનામાં જાળવજા ને—૧ અને ૧
૪ જાળવજા નીચેનામાં—૪ સ જાળવજા સહ સંપત્તિ
સાથે નિજાત્મક જાળવજા જાળવજા નથી એમ પ્રમાણપાત્ર

તેમજ યુ. કયાં ૫ ૨૧૭થી ૨૨ સુધી ન ૧ની બે
૫ ૩૨૧-૨૨ જાળવજા જાળવજા સિતપતિ તરીકેની જાળવજા
જાળવજાને જાળવજા સિતપતિ કરી જાળવજા છે એટલે
તે બેને જાળવજા જાળવજા બેનો જાળવજા વિચાર મંરેલો
રહે છે જાળવજા રહેલી બે જાળવજા-કુશાન બે
જાળવજાની જાળવજા-જાળવજા સમયે જાળવજા છે તેમજ
જાળવજામાં મજા સુધી સુધી છે જાળવજા પ્રારંભ
સમય એક જ છે—એટલે જાળવજા જાળવજા તેને
એક જ જાળવજા તે જાળવજા જાળવજા નથી તેમજ
કુશાન વજાના જાળવજા જાળવજા તે જાળવજા જાળવજા
જાળવજા છે. એટલે જાળવજા વજાની જાળવજાની
જાળવજા વિચારણી રહે છે

જાળવજા જાળવજા જાળવજા કે જાળવજા બેને જાળવજા
જાળવજા આરંભના સિત જાળવજા જાળવજા છે કરે
જાળવજા કુશાનજાળવજા સમય. સ. ૧ ૨ જાળવજા છે ત્યારે
જાળવજા સંપત્તિના આરંભના જાળવજા સ. ૧ ૨ જાળવજા
રહેલો પરી તેમાં તે જાળવજા બેને જાળવજા જાળવજા
જાળવજા જાળવજા સિતપતિ રાત્રી રહે છે તે જાળવજા જાળવજા
કે તે જાળવજા રીતે મેલીક જાળવજા છે તેમજ તે
જાળવજા સહ પ્રમાણમાં મજા થઈ છે બેને જાળવજા
પ્રમાણે બેઠે પ્રમાણે જાળવજા જાળવજામાં કે જાળવજા
સમયસર નિજાની રહેલા છે બેને તેની જાળવજા
જાળવજા થયે તથા સિતપતિ કરે કરી દોવા છે, સિતપતિ
બેને સિતપતિ જાળવજા એકમાં જાળવજા મેલીક જાળવજા
તેમાં મેલીક તે પ્રમાણે જાળવજા વજાની જાળવજા
પરિણામે પરીલી જાળવજા. તેમાં જાળવજા જાળવજા
તેની જાળવજા જાળવજા મેલીક છે એટલે તે જાળવજા
જાળવજા રાજાઓને જાળવજા જાળવજા જાળવજા એકમાં
જાળવજાના જાળવજાના જાળવજા જાળવજા બેને સિતપતિ
જાળવજા પરીલી. તે જાળવજા પ્રમાણે બેને જાળવજા
જાળવજા જાળવજા જાળવજા નિજાના જાળવજા છે રાત્રી
તેમજ જાળવજા તથા પ્રમાણે બે સાળવજા પ્રારંભ થઈ
છે તેમાં જાળવજા નિર્ણય થયેલ જાળવજા જાળવજા પો છે
જાળવજા પ્રમાણે જાળવજા નામ જાળવજા જાળવજા

અને રૂદ્રદામન છે તેમાથી ધ્યમોત્તિકનો કાર્ધ શિલાલેખ કે સિક્કો હજી સુધી જડી આવ્યો નથી એટલે કેવળ તેની વિચારણાથી જ આપણું બધું કામ સરી જાય તેવી વક્તી નથી લાગતી વળી ચણ્ડલુનો કાર્ધ શિલાલેખ જો કે અઘાપિ પર્યંત મળી આવ્યો નથી જ છતાં તેના સિક્કાઓ ધણા મળી આવે છે તેમા તેને ક્ષત્રપ અને મહાક્ષત્રપની ઉપાધિવાળો સંબોધાયો જણાયો છે છતાં તેમાં પણ એકમા તેનો આક તો ૪ નજરે પડતો જ નથી પરંતુ એક ખીજી વસ્તુ તેના સંબંધમાં સ્પષ્ટપણે દેખાતી માલૂમ પડી છે કે તેણે પોતાને “ગામ” તરીકે પણ ઓળખાવ્યો છે ન્યારે

રૂદ્રદામનની બાબતમાં તો તેના પૂર્વજ-દાદા અને પ્રદાદા-કરતા પણ સ્થિતિ નિગળી જ છે તેના તો શિલાલેખ અને સિક્કા બન્ને મળી આવ્યા છે, એટલું જ નહીં પણ શિલાલેખમા તેના વસના સવતનો આક સુદ્ધાત લખેલ છે ન્યારે સિક્કાઓમા સાલનો આંક તો જોકે નથી જ પરંતુ તેમાં પોતાને મહાક્ષત્રપ અને રાજપદથી વિભૂષિત થયેલ જાહેર કરેલ છે વળી ખાસ વિશિષ્ટતા એ છે કે પોતે ક્ષત્રપ બન્યો જ લાગતો નથી ઉપરની હકીકતને તુરંત સમજી શકાય માટે કાકાના રૂપમા ગાઠવી દઈએ

નામ	સિક્કા	શિલાલેખ	ખિરક
(૧) ધ્યમોત્તિક	નથી જણાયા	નથી જણાયા	નથી જણાયું
(૨) ચણ્ડલુ	છે, પણ કાર્ધ ઉપર સાલ ^૫ લખી નથી (૪૬ ની સાલ વાંચ્યાનું કાર્ધકે યાદ આવે છે ઉપરની ટીકા ન ૩ જુઓ)	નથી જણાયા	ક્ષત્રપ, મહાક્ષત્રપ અને ગામ
(૩) રૂદ્રદામન	છે, પણ એક ઉપર સાલ ^૫ લખી નથી	છે, તેમાં માલના આંક પર અને ૭૨ જણાયા છે	મહાક્ષત્રપ અને રાજ છે, પરંતુ ક્ષત્રપ નથી

આ પ્રમાણે સૂત્ર તરીકે, ઉપરની હકીકત ગોઠવીને હવે આપણે આગળ વધીશું રૂદ્રદામન પછી જે ચોથો

(૪) એકાદ જગ્યાએ ૪૬ નો આક હોવાનું મારા વાચક મામા આવ્યું છે ખરૂં, પરંતુ તેનો આધાર ટાકવાને અત્યારે મારી પાસે સાબત રહ્યું નથી

[જોકે કા આ રે પ્રસ્તાવના પૃ ૧૧૨માં લખેલ છે કે All that is known as to the duration of Chasthan's reign in the period limited by the years 46 and 72=ચણ્ડલુના રાજકાળ વિશે જે સર્વ જણાયું છે તે ૪૬ અને ૭૨ ના સમયની વચ્ચેગાળે મર્યાદિત થયું છે વળી તેજ પુસ્તકના પૃ ૭૨ ઉપર Period between Saka 46 and 72=સાલ-સવત ૪૬ થી ૭૨ વચ્ચેનો સમય, એવા રાખ્દો, મન્યા છે પરંતુ તેને મે પ્રમાણિક આધારરૂપે નથી કરાવ્યા, કેમકે, તેમણે

નહપાણ અને ચણ્ડલુ બન્નેને રાક્ષસના ગણીને તથા પહેલાની પાછળ ખીલે ગાદીએ આવ્યાનું કહીને તે રાખ્દો વાપર્યા છે, ન્યારે વસ્તુસ્થિતિ તો જુદી છે (જુઓ પૃ ૩. પૃ ૨૧૭ થી ૨૨૨) આવા કારણને લીધે આ કથનનો આધાર ૪૬ ના આક માટે હું ટાકી શકતો નથી]

(૫) સિક્કા અને શિલાલેખ કોણ અને ક્યારે પડાવી રાકે? તથા તેના આક ક્યારે લખી શકાય? તે સંબંધી જે વસ્તુ સ્થિતિ મારા નિરીક્ષણમા આવી છે, તે આગળ ચોથા પરિચ્છેદે ચર્ચાવી છે ત્યાંથી જોઈ લેવું

[મારૂં નિરીક્ષણ સર્વથા સત્ય જ છે એમ મારો દાવો નથી સરોવકાને જે અનુભવ થાય તે તેમણે જાહેર કરવા વિનંતી છે]

તે ઉપરથી સ્પષ્ટિ થાય છે કે શહામનની આખરની સાથ તરીકે આપણે ધર નેજા હોયતી પડતી. અને તેની વહેવામાં વહેલી સાથ પર ની છે આરે અપણ ની ઠાવ સાથ મળી જતી હોય તો તે યા ની છે એટલે સાર એ થયો કે જો અપણની ખાલી શહામન દુરવ થાઉંએ મેંડા હોય તો પર અને યા વચ્ચેના ક વર્તના બંધારમાંજ તેજ જનવા પામું હોય. તે સમયને સમજાવે રહેતી નીચીએ તો અપણનો અંત અને શહામનનો પ્રારંભ ૪૬-૫ થાં આપણે માનવો રહેશે. પરંતુ શહામન થાઉંએ ન આપ્યો હોય તો, યા થી પર વર્તના બંધારમાં થીએ થાઈ પ્રથમ રાજા આંતી તરીકે માનવો હોય એજ પણ મંજૂરી થશે. પણ આપણે ઇતિહાસના અભ્યાસથી તથા સિદ્ધાંતો મેલ થયેજ કુવચ અને મહાકુવચ એવા હોવાના અધિકાર વિશેની મૌરવાના એથી બાણીએ જીએ કે (સુમિયા યુ. ૩ ૧ ૧૧૪-૫૨) એ અભિ પ્રથમ કુવચ હોય છે તે આરે મહાકુવચનું ૪૭ ધારણ કરે છે ત્યારે તેની અધિકાર વિશેષ વિસ્તૃત થાય છે આમાં શહામનને કુવચ ૪૭ થામું ન નથી. તેને તો એકદમ અધિકારનોજ ન અધિકાર પ્રાપ્ત થયો છે. વળી યુ. ૩માં મહાકુવચનું અંતન લખતાં અપણની વચા જીએ કે અપણથી અપણ અભિ કુવચનું પો હોય છે ત્યાં સુધી તેને કુવચ કહેવામાં આવે છે. પરંતુ સ્વતંત્ર અધિકારે અપણના અવધા વધારીએ તરીકે નિરાભર્યાં તેને મહાકુવચ કહેવામાં આવે છે એટલે આ સિદ્ધાંત અનુસાર એવા પ્રાપ્ત ઉપર આપણું રહે છે કે શહામનને કુવચનું જાણી ધારણ કરી થાવતી નથી પણ એકદમ વધારીએ ન જતી મેંડા થાય છે. આ અનુમાન એકલા ઉપરથી સત્ય કરે છે કે અપણનો પ્રથમ અને શહામનનો પિતા, એનું નામ અપણના અપણાણું છે તેવું થાઈ થાઈ સિદ્ધાંત પણ આવે છે તે સર્વમાં તેને કુવચ તરીકે ન જોવામાવાયો છે. આમાં

મહાકુવચ અપણનો. નથી એટલે તાત્પર્ય એ નીએ છે કે અપણના સમય દરમિયાન અપણના, કુવચ એજ રહ્યો અપણ એ પણ કાર્યકર્તા વધારીએ થયા પામે નથી, માત્રાજ કે થાઈએ એસતાં પહેલાં મરણ પામે હશે અને તેથી કરીને તેનો પ્રથમ શહામન ન પોતાના દાદા અપણની પાછળ થાઈએ મેંડા થાય છે. એટલે ઉપરમાં અપણના પ્રમાણે અપણનો અંત ૪૬-૫ થાં થતાં શહામનના રાજાનો આરંભ થામું થવું રહે તથા કુવચ અપણનાનું પત્ન પણ અપણનું પત્ન એ સાચાં નીપવનું તેજ સાચાં કે તેની પહેલાં નીપવનું હાઈ એજ થવું રહે. થયો એ એકદમ ને વર્તે પણ અંતર તે ને અપણ થયો રહેવા પામું હોય તો અપણના પોતે મહાકુવચ તરીકે અને તેજ સમય થયે શહામન પોતાને કુવચ તરીકે એજ અપણના પત્ન ન પણ આરે તેજ મનું ન નથી, (અપણ તેજ મનું હોય તેજ પણ તેનું સામિત અપણના થાઈ સિદ્ધાંત હજી સુધી પછા અપણો નથી. એટલા થયે તેજ સિદ્ધાંત ન થયે ત્યાં સુધી એ અભિત સિદ્ધ થઈ શકે છે તેજ માનવી રહે છે.) ત્યારે ઉપર પ્રમાણે નિત્ય અપણના થયો અપણ છે એજ થામું ન રહ્યું. એટલે એજ અભિત હવે નિર્મિત થઈ કે અપણનું મરણ ૪૬ થાં થવું અને શહામનનું રાજા ૪૬ થી ૫૨ ન રહે વર્તેનું થવું.

આપણું નહીં થાં ખાલી પણ વિચારવું રહે છે કે, કુવચનું અને અધિકાર અપણ અપણ કે તેની પિતા અપણને કે અપણ થાઈ આપણ સુધી મેંડા થાવતા અપણ રહી છે કે મહાકુવચ કે કુવચ તેની અપણથી તે તથા અપણે માન્યો છે પણ તેજ અપણ પામું નથી તે આપણે મિત્ર કરી થયા જીએ એટલે તેનો પ્રથમ તો વિચારવો રહેતો ન નથી. હવે અપણનો પોતાનો વિચાર કરી થાય. તેને અભિ પ્રથમ દરમિયાનમાં પણ સળી કુવચીએ આવે છે, થયો એ

(૧) ડી. એ. ટી. ૧ ૧૧૦ પાટી ૬૩. Jayadaman bears the title of Khatrap only, અપણના અપણ કરવાનો ન દેખો થાય છે. [એ કે અપણ અપણ પાટી

થયે છે કે, on his coins Jayadaman bears the title Satrap's Lord, in addition to Raja and Khatrap—અપણના થાઈ થાઈ રાજા, કુવચ, અપણ થાઈ

તેમ ઠરાવાય તો તેના શકનો આરભ તેના ગભ્યથી ગણ્યો ગ્હે અને તેના રાજ્યનો અંત ૪૯ મા આવ્યાનું આપણે ઠગવ્યું છે તે હિસાબે તેનું રાજ્ય ૧ થી ૪૯ સુધી ચાલ્યું હતું એમ માનવું પડે તે સ્થિતિ માન્ય થઈ શકે તેમ નથી, કેમકે તેનાજ વશમાં ને કોષપણ રાજ્યે વધારેમાં વધારે રાજ્ય ભોગવ્યું હોય તો અઢારમા રાજ્ય રૂઢસેન ત્રીજાએ ૩૦ વર્ષ અને ચોથા રાજ્ય દાન્યદશીએ ૨૮ વર્ષ પર્યંત રાજ્ય કર્યું છે એટલે કે તેમમયે તેના રાજવશી-ઓમા ગજગર્તા તરીકેની જીદગી એવા પ્રકારની ખની ગઈ હતી કે ગાદીપતિ તરીકે બહુ બહુ તો ૩૦-૩૫ વર્ષ જ તેમનું આયુષ્ય ટકી રહેતું હતું તો પછી એક જ પુરૂષને ફાળે ૪૯ વર્ષનું રાજ્ય તે કાળે લખાયું તે હકીકત એકદમ બુદ્ધિમા ઉતરે તેવી નથી લાગતી ઉપરાંત બીજે સુદો એ પણ વિચારવો રહે છે કે, તેણે જ ને આદિ કરી હોય તો, તે પોતે મહાક્ષત્રપ કે રાજા પદે આવ્યા પછી જ કરી શકે ૧૦ કેમકે તે હોદ્દાઓ સ્વતંત્રતા સ્વયં છે પરંતુ આપણને એટલું તો વિદિત થયેલું જ છે કે (ભુજો પૃ ૧૮૫) તેણે ક્ષત્રપ તરીકે પણ કેટલોક કાળ પસાર કરેલો છે જ એટલે તેનો અર્થ એ થયો કે, તેણે એકલાએ મહાક્ષત્રપ અને રાજા તરીકે જ ૪૯ વર્ષ સત્તા ભોગવી

હતી અને તે ઉપરાંત ક્ષત્રપ તરીકે પણ અમુક સમય ગાળ્યો છે આ સ્થિતિ તો વળી, ઉપરમા જે ૪૯ વર્ષનું તેનું ગભ્ય લંબાયાનું પણ કઠિન ઠરાવાય છે તેના કરતાયે વિશેષ કઠન બનાવે છે એટલે એમ જ માનવું પડશે કે, તેના રાજ્યારભથી તેના શકની આદિ થઈ નથી લાગતી પરંતુ તેની પૂર્વે કોષ બીજી થયું હોય તેના રાજ અમલથી થઈ હોય વળી તે માટે સૌથી વિશેષ આધારભૂત અનુમાન ને બાંધી શકાય તો તેના પિતા ધ્યેમોતિકથી તે આદિ થઈ હોય એમ ગણી શકાય અને આ પ્રમાણે બન્યું હોય તો, બે રાજ વચ્ચે ૪૯ વર્ષનું ગભ્ય લખાયું હતું એમ ગણવું પડે અને તેમ ગણવામાં બિલકુલ માધા જેવું લાગતું નથી અહીં આગળ હવે આપણે પૂર્વે થયેલ અનુભવનો આશ્રય લેવો પડશે ક્ષત્રપ જૂમક પોતે ક્ષત્રપ પણ હતા તેમ પરદેશી પણ હતા (ભુજો પુ ૩ માં તેનું વૃત્તાંત) તેવી જ રીતે આ ધ્યેમોતિક અને અષ્ટણ પણ ક્ષત્રપ તથા પરદેશી છે વળી જૂમક અને તેના પુત્ર નહપાણનાં દષ્ટાતથી આપણે જાત જાણીએ કે, તેઓ બન્ને ક્ષત્રપપદે હતા અને પછીથી મહાક્ષત્રપપદે ચડ્યા હતા વળી તેમાંથી એમ પણ સૂચન મળતું હતું કે, તેમના માથે કોઈ અન્ય સરદાર હતા, કે જેમના પ્રતિ નિધિ તરીકે તેઓ પોતાને સુખત કરેલ પ્રતિ

માટે જયદામને સ્વામિ રાખ્દ વાપરેલ છે (વિદ્વાનો પણ કેવા દ્વિઅર્થ લખાણ કરે છે તેનું આ દષ્ટાંત છે)

[માર્ગ દીપણ—જે સિક્કાને રેખન સાહેબે જયદામનના કલા છે તે જયદામનના નથી લાગતા, કેમકે તેના અક્ષરોજ નથી હકયા પણ તેમણે અનુમાનથી માત્ર બેસાડી દીધું છે તેમા ન હીનું ચિત્ર છે વળી તે સિક્કાઓ માત્ર બુનાબદ પ્રદેશ માથી જ મળી આવે છે, નહીં કે અલ્પ તિ કે તેના અધિકાર વાળા અન્યપ્રદેશમાંથી, બીજી તેમા કોઈ જ ચિન્હ નથી પણ સૂર્ય ચંદ્ર કોતરેલ છે અને તેથી જ તે અષ્ટણ રાના ઠરાવી દીધા છે આ કારણને લીધે તે સિક્કાઓ મે જયદામનના લેખના નથી વળી 'રાજા' રાખ્દ જયદામને વાપર્યો છે કે કેમ તે માટે આગળ રૂઢદામનનું વૃત્તાંત બુજો.]

(૭) અહીં, રાજા રાખ્દ ખાસ સુદાથી વાપર્યો છે તે રાખ્દ સ્વતંત્રતા સ્વયં છે સ્વતંત્ર બન્યા પહેલા અન્ય પદે ગમે

તેટલા વર્ષ બાળ્યા હોય પણ તે હિસાબમાં લેવાતા નથી, જ્ઞાંતી તેની ઉમર તો તે પ્રમાણમા વધતીજ નવી રહે છે કહેવાનો તાત્પર્ય એ છે કે ન્યા, એકબીજા રાજા પદ ધારણ કરાવું હોય ત્યા ૪૯ વર્ષ તો થઈ, પણ તેનાથી એ વધારે વર્ષ સુધી અમલ ભોગવી શકાયો છે, પરંતુ ન્યા બે ત્રણ સ્થિતિમાંથી પસાર થયા બાદ સ્વતંત્ર રાજા તરીકેની સત્તા મેલણ કરવી પડે છે ત્યા ૪૯ વર્ષ જેટલો લાંબો કાળ તે પદ ભોગવી શકવાનું માન્ય રહેતું નથી

(૮) રાજગર્તા એટલે સ્વતંત્ર ગાદીપતિ બન્યા પછીની, નહીં કે તે પહેલા અનેક હોદ્દાઓ ભોગવી લીધા હોય તે સદિનની સરખાવો ઉપરની દી ન છે

(૯) ઉપરની દીકા ન ૭ નો ખ્યાલ લાવવાથી આ વાક્યની ચર્ચાર્થતા સમજશે

(૧૦) ભુજો નીચે દી, ન ૨૧ ને લગતું મૂળસ્થિતિ બતાવતું લખાણ

ઉપર સાબિત કરી ગયા છીએ કે, આ શકની આદિ ક્ષત્રપ ધર્મોત્તિહના સત્તાકાળથી ચર્ધ છે એટલે જો તે શકનો પ્રારભ ઇ સ ૭૮ મા થયાનું સ્વી-કારાય તો તેનો અર્થ એમ થયો ગણાય કે ક્ષત્રપ ધર્મોત્તિહના વહીવટની શરૂઆત ઇ સ ૭૮ માથી ચર્ધ હતી અને ચઢણના રાજ્યકાળનો આકે ૪૯ સુધી લખાયો છે, એટલે ૭૮+૪૯=૧૨૭ ઇ સ મા તે પછી સત્તાશાળી પુરૂષ હતો આ બંને વ્યક્તિનો સત્તા પ્રદેશ જો વિચારીશુ તો સિંધ, રાજપુતાના, સોગંદ અને અવતિના મુલકોજ દેખાય છે અવત્ત ધર્મો-નિકની સત્તા મુખ્ય અંશે યા જમવા પામી હતી તે વિષય આપણે બહુ ચર્ચો નથી, છતાં એટલે સુધી જણાય છે તેટલે દળજે કહી શકાશે કે તેની મત્તા રાજપુતાના અને સિંધ ઉપર તો હતીજ, ૧૫ અને ચઢણની ગાદી તો અવતિ ખુદમાજ હતી તે નિર્વિવાદ છે મતલબ કે ઇ સ. ૭૮ થી ૧૨૭ સુધીના પચાસ વર્ષ સુધી આ બંને બાપ અને દિકરાનું ગભ્ય, ઉપરના પ્રદેશ ઉપર હતું એમ હરી શકે છે બ્યારે આપણે ગર્દભીલ વશનો ઇતિહાસ આલેખતાં તો એમ સાબિત કરી ગયા છીએ કે આ સર્વ કાળ તે સર્વ પ્રદેશ ઉપર તેમનીજ સત્તા હતી એટલું જ નહીં પણ તે સર્વ રાજ્યો મહા પરાક્રમી અને કોષથી પણ ગાળ્યા જાય તેવા નહોતા અને વિશેષમા તો તેમાના એકે સિંધ અને રાજપુતાના તો શુ પણ તેથીં આગળ વધીને ઠેઠ કારિમગ સુધી પોતાની રાજસત્તા લખાવી હતી કે જેની નોંધ રાજતગિણિ-કાર જેવાને પણ લેવી પડી છે તો શુ એમ ધાગવું કે અવતિ ઉપર ગર્દભીલ વશની તથા ચઢણ વશની એમ બેની સત્તા એકી મમયે ચાલતી હતી ? તેમ તો એક કાળે એક પ્રદેશ ઉપર બે રાજવશની હકુમત હોવાનું કદાપી બની શકયુ નથી અને બનવાનું પણ નથી સિવાય કે તે બેમાથી એક સત્તા, બીજી મત્તા ની તાબેનાર-આઝાધારક હોય પરતુ પ્રગુત બે વશમાથી કોષને એક બીજાનો ખડિયો કે કિચિદ્

અંશે શરણાગત લેખવો તે તેનું અપમાન કર્યા જેવું ગણી શકાશે તો પછી પ્રશ્ન થાય છે કે, શુ ગર્દ-ભીલની મત્તા માગી કે ચઢણની માગી ? ઉત્તર એટ-લોજ કે, બંને મત્તા અવતિ ઉપર તો હતીજ અને તે સત્ય પણ છે જ, પરતુ ચઢણનો સમય જે ઇ સ ૭૮ માં તેના શકનો પ્રાગલ્ભ્ય લેખીને ગોઠવ્યો છે તેજ ખોટો છે આ મુદ્દો જેમ ચઢણના સમયની ગણતરીથી અમત્ય ઠગવી શકાય છે તેમ તે વશના અંતિમ રાજ્યોનો સમય સાથે અન્ય ઐતિહાસિક સત્યની તુલનાની દૃષ્ટિએ પણ અસત્ય ઠરાવી શકાય તેમ છે આ ક્ષત્રપ વશનો અર્થ તેના યાવીસમા ગાળ, ગ્વામિ રૂદ્રમિદ મહાક્ષત્રપના ગભ્ય અમલે આવ્યો છે આ ગાળનો મમય તેના ચિક્કા ઉપર ક્રાતગયલ આક ઉપરથી નક્કી કરીએ તો તેમના શક સંવત ૩૧૦ થી ૩૧૫ સુધીના વર્ષોને કહી શકાશે આ સંખ્યામા બ્યા x નીશાની છે ત્યાં કયો આક હોઈ શકે તે ધમાઈ ગયેલ હોવાથી, બલે નક્કી પણે કહી શકાય તેમ નથી છતાં એટલું તો સ્પષ્ટજ છે કે તે આક ૧ થી માડીને ૯ સુધીનોજ હોઈ શકે એટલે તેને ૩૧૧ થી ૩૧૯ સુધીનો ઠરાવી શકાશે આપણી ગણતરીમા જગ અંશે પણ અનિશ્ચિતપણાનું તત્ત્વ ન ગ્હી જાય, તે માટે વધતામા વધતો તેનો સમય ગોઠવો તોયે ૩૧૯ થી તો વધારે કહી શકાશે નહીં જ અને તે હિસાબે ૩૧૯+૭૮= ઇ સ ૩૯૭ આવશે એટલે તેનો અર્થ એમ થયો કે, આ ચઢણવશી રાજ્યોનો અમલ અવતિ ઉપર ઇ સ ૩૯૭ સુધી ચાલ્યો આવતો હતો બ્યારે ઇતિહાસ તો આપણને સાક્ષ માક્ષ શબ્દોમાં અને ભેરી નોંદે જાહેર કરી ગયો છે કે, ગુપ્તવશી સમ્રાટ ચક્રગુપ્ત પહેલાએ અવતિનો પ્રદેશ ઇ સ ૩૧૯ મા જીતી લઈ ત્યાં પોતાની ગાદી કરી હતી વળી તેની ખુશાલીમાં પોતાના વશનો ગુપ્ત નામે મંત્રસગ પ્રચલિત કર્યો હતો અને તેની પાછળ નેના વશનોએ ઠેક ઇ સ ૪૦૦ વટાવી ગયા બાદ પણ ત્યાં હકુમત ભોગવ્યે રાખી છે તો

આંક ભાગમાં આ પો નથી, તેજ તેમના સિદ્ધાંતમાં સમાવ છે કે આ પદ વર્ણના માળામાં ગણવ્યંહીમાંની "કનક" સંબંધી જાણામાં કે કેન્દ્ર ન જુદા કદી ગણવના મદા ૧૫૫ તરીકે દર્શાવે છે. હોવા સ્પષ્ટ છે.

૭. આ કે, પ્રમાણમાં ૧૫૩ કપડો કપડા કોઈ ૭ (આક તેમના સાર્વ વર્ષ જાણે છે)

ક્રમિક

(૧) ગાંધી

જન્મ

(૨) કદામન પદો

(૩) કામળાદી

(૫) કદામન પદો

૧૦૬-૧૦

૧૧-૧૨

કદામન

(૪) કદામન

૧૦૦

૧૧-૨૦

(૬) કદામન પદો

૧૨૨-૨૪

(૭) કદામન

૧૪૪-૨૫

(૮) કદામન

૧૪૪-૫૮

૫૦ કદામન

કદામનની બીજી

કદામન
૫ ૩ ૫ ૩-૩
પો આગળ

કદામન

(૯) કદામન

૧૧૧

(૧૦) કદામન

૧૧૨-૩૩

(૧૧) કદામનની ત્રીજી

૧૫૨-૬

(૧૨) કદામનની બીજી

૧૧૨-૬૬

(૧૩) કદામન

૧૬૬-૨૦૨

(૧૪) કદામન

૨૦૧-૧૩

કદામન

(૨૧૧-૨૦)

કદામન કદામન

કદામનની બીજી

(૨૦૫-૨૪૫)

કદામન કદામનની બીજી

કદામનની બીજી

(૨૪૬-૫૪)

(૧૫) કદામનની ત્રીજી

૨૫૦-૩૦૦

પુત્રી

કદામન કદામન

૩૦૪-૩૧૦

કદામન કદામનની બીજી

૩૧૦-૩૧

કદામન કદામનની બીજી

કદામન કદામનની ત્રીજી

૩૧૦-૩૧

૧ આ બે જાણના સિક્કા મળતા નથી

(૨) મદાકાનક પદમાંથી નથી જોવા મદાકાનક પદ કે કદામન પદ કદામનમાં આક છે તેમના આક કો સ વિનાના રાખ્યા છે

નીકલ્યો કે, ચપ્પણવશનો આદિ-ધ્યમોત્તિક ક્ષત્રપથી થઈ છે, પરંતુ તેના કાકોના પ્રાગલ તો મહાક્ષત્રપ ચપ્પણેજ ૨૦ કર્ણો છે અને તેનો મમય ત્યાગથી ધ્યમોત્તિક સત્તા ઉપગ આપ્યો તે ઇ સ ૧૦૩ ની સાલથી જ ગણાગો છે

આપણી ઠગવેલી મર્યાદા તો ઇ મ ૧૦૦ સુધીની છે, પરંતુ આ ધ્યમોત્તિકના મત્તાકાળની આદિજ ઇ મ ૧૦૩ માંથી શરૂ થાય છે એટલે આપણે તેનું જગ પશુ વર્ણન કરવાને અવકાશ મેળવવો નેહતો નહોતો, છતાં જે કટલીક ઝેબમલુતિ પ્રવર્તતી મારી નજરે પડી છે, તે ઉપર જે એ ગાગ વિચાર જણાવી રાખ્યા હોય તો તે મનુષ્યમા સશોધકો વિરોધ તપાસ ચલાવે અને દિંદી પ્રતિદાગને કાટલીક ખનાવે તેવી ધારણાથી, જેમ કુશાન વશના ગળ કનિષ્ઠ પહેલાથી મારીને તે વશના અંત સુધી ચોક્કસ ધણું ટુંકમા ખ્યાન આપી દીધું છે તેજ પ્રમાણે આ ચપ્પણ વશમા પશુ રૂદ્રામન નામે અવતિપતિ યથો ત્યાગ્યકીનું તેના દરેકનું વર્ણન આપવાનું યોગ્ય લાગ્યું છે વળી આ રૂદ્રામનના રાજ્યકાળના અંતને, અંતિમ ૬૬ તરીકે પસંદ કરવાનાં એક બે કાગણો મળ્યા છે પહેલું એ કે સોગપ્પ દેશની અંદર જુનાગઢ તાલુકાની માસે આવેલ ગિનારની તળેટીમાં જે શિલાલેખ સમ્રાટ પ્રિયદર્શિને કાતરાવી ગળેલ છે અને જેની સાથે બીજો એક શિલાલેખ છે જેને વિદ્યાને સુદર્શન તળાવના રૂદ્રામનના શિલાલેખ તરીકે ઓળખાવી રહેલ છે તે મનુષ્યમાં કટલીક નવીન હકીકત ગણી કરવા જેવી માગ મત પ્રમાણે દેખાઈ છે તથા બીજી કારણ એ છે કે, તેજ શિલાલેખને આધારે આંધ્રપતિ રાજાઓની બાબતમાં પશુ કાષ્ઠક જુદી જ માહિતી ઉમેરાતી દેખાય છે આટલું જણાવી ચપ્પણવશના આદ્ય રાજકર્તા ધ્યમોત્તિકનું વર્ણન લખીશ

(૧) ધ્યમોત્તિક

તેની જાતિ વિશે, તેના વતન વિશે વિ અનેક જુદીજવાઈ વિગતો પ્રમંગોપાત લખવામાં આવી ગઈ

છે એટલે તેનો ફરીને ઉલ્લેખ કરવા જરૂર નથી. અત્ર તો તેના ગળદારી જીવનને અંગે જે હકીકત જણાવાઈ ન હોય તેને જ આલેખવી રહે છે

તેના ગળદારી જીવનનું મહાણ ત્યાગથી તે કનિષ્ઠ પહેલાનો મર્યાદ-ક્ષત્રપ નીગાયો ત્યાગથી શરૂ થાય છે તેનો મમય જે કનિષ્ઠ ગાદીએ બેઠો ત્યાગથી જ ગણવો હોય તો ઇ સ ૧૦૩નો ગણાશે પરંતુ એક ગમન જેવો ગાદીએ આવે તેવોજ તેના ગળનના વિલાગો પાડી, વહેંચણી કરીને, તેવા પ્રત્યેક વિલાગ ઉપર હાકેમ નીમી દીધાની ખીનાને નીકારી ન લેવાની હોય તો, તેણે એક બે વર્ષમા તે પ્રમાણે સ્થિતિ નીખાવવી હતી એમ જણી કાકારો એટલે તે દિમાએ એક બે વર્ષનો ઉમેરો કરીને આપણે ઇ સ ૧૦૫-૬મા તેનો મમય કહીએ તોયે ખોટું નથીજ, છતાં સિક્કા વિગેરે જે માધનો આપણને મળ્યા આવે છે અને જે ઉપરથી આ સમયની તારીખો ગોઠવી મઠવાની સ્થિતિમા આપણે છીએ, તે હકીકતની રજુઆત તો આપણે આગળના પૃષ્ઠમા કરી ચૂક્યાજ છીએ અને તે પ્રમાણે તેનો મમય ઇ સ ૧૦૬નોજ નિર્માણ કરી વાળ્યો છે, એટલે તેને જ ખગ તરીકે કહાલ તો લેખીશ

રાજા કનિષ્ઠના વૃત્તાતે જણાવાયું છે કે, તેણે સિંધ તરફના ભાગ ઉપર, પોતાના રાજ્યનું અગીઆગમું વર્ષ ચાલતું હતું ત્યારે સ્થુ નામના ગામે ધાર્મિક સ્થાન બંધાવ્યું હતું મતલબ કે તે તરફનો ભાગ તેની આણમાં હતો વળી એમ પશુ કહી ગયા છીએ કે દિંદની બહાર જઈને લડવાનો જ્યારે સમય નજીક આવ્યો હતો ત્યારે તેણે પોતાના રાજ્યના એક ભાગ ઉપર પોતાના યુવગજ વઝેરને તથા બીજા એક ભાગ ઉપર બીજા પુત્ર હુવિષ્કને નીમ્યો હતો ત્યાગે ગળપુતાના અને સિંધ વાળો જે પ્રદેશ પોતાની હકુમતમાં હતો તે આ ધ્યમોત્તિકને સુપ્રત કરવામાં આવ્યો હતો એટલે જે રીતિએ યોન સગદાર મિનેન્ડરે પોતાના ક્ષત્રપ જૂમકને વહીવટ કરવાને

આ દહીયા સાથે સુશીલી સમપ્રિયોના પ્રતિદાસ તપસીયુ તો ઘૂમ સરખાચણી થઈ વસી, કે તેમણે ધ. સ. ૩૧૬ માં જનનિ ઉપર આધિપત્ય મેળવ્યું છે અને પોતાની સંતા ત્યાં જમાવી છે તથા સખાદ પદ બહેર ઈ. છે. બપોરે ઉપર તો એમ બચ્ચુપાતું છે. અષ્ટમુ સહ ૨૧૭માં અર્ધદામનના રાત્રન જનનના અર્ધથી આદિને સ્વામી દર્શિદ્ધ થી ત્યાં રાત્રનારક સુધીના પદ વર્ષ સુધી, આ અષ્ટમુ સહી રાત્રાંજોના સ્વપન અને સંતા બાલકનાં વહન અધિકારમય છે. તેઓ સુવપ વરીષ બ પોતાનું છુપા જ ની રજા હતા, વળી સુવપ પાતો. કામ બાપણે હને સમજતા થઈ મના બીમ કે વંચના માથે કાઢ વિશેષ સંતાસાળા આંકિત હોય છે તેમજ બાપણી બચ્ચુમા છે કે અર્ધદામન સુધીના રાત્રાંજો પોતાને યાદગરપ તરીકે જોળાવતતા હતા બપોરે આ પદ વળાંક વાળાજા એ મધુ માર કમ પામ્યા છે તેમણે તે ઉચ્ચ બાલન ધરાવતા આશ્ચર્યજન્ય ત્યાં જ કરીને લગ્નપ્રવાસા સરખા દોહાને પંચસીસરી લીધા દેખાય છે. વળી તે બાલ પામ દર્શિદ્ધ પોતાને સ્વામિ વરીકે બહેર ક્ષેત્રે છે આ તેમની ઉચ્ચપદમાથી લગ્નપદમાં પ્રાપ્તિની સ્થિતિ યુ આજીવને વિચાર કરવાને પ્રેરતી નથી. કે એવા આ બપોરે ઉપસ્થિત આ હોવા બેઠાંજો. કે બેઠાં લીધે તેમને તે સ્થિતિમાં દાસેલી દીધા હોવા બેઠાંજો. અને એટલે તે બાપણ બાપણીને બ બાંને કે અષ્ટમુ સહી ગાળાં. બાપ બાપતિર્થિત હતા અને જાણથી સખાદ બાપુતે બાપ બાપતિર્થિત તરીકે જ નામના મેળવ્યા પોતાનો સુખમંદલર પ્રવર્તન ક્ષેત્રે હતાં. એટલે કે આ સુધી જનનિ તેમના હસતામાં બાપણું નહેતું ત્યાં સુધી તેના પૂર્વજે કાલે જન્મ પ્રોકે ઉપર રાત્રન અધાનથી જ્યાં હતા, પછી તેમના કાંઈકે પોતાનો

અંતરાર અધાનથી નહેતોજા અને એ બાપ સિંહ કનેલી બ બીના છે કે, એ પ્રોકે ઉપર એ કાલે એક બ મતાનો આધિકાર હોઈ હો એટલે આ ને વસને રખેલીના બનાવો ને બોધિત કરીએ તો એમ કથિતાવી નીચે છે કે ધ. સ. ૩૧૬માં બપોરે અષ્ટમુ પદેકાએ સુખ સંવતની સ્થાપના અર્ધિર્થ કરી ત્યારે અષ્ટમુ સહી યામ અર્ધદામન બાપતિર્થિ વરીકે હતા અને તેમના સમુજ વપ ૨૧૭ નું બાપણું હવે તથા તેના ઉપર છતા મેજરની બાપણુપે બાપતિર્થે કમલો મેજલો હતા. એટલે આ બાંને બાંને બેની સાથેને સરખાવી દેવાથી એમ સિંહ થયું હો સમી છે, ધ. સ. ૩૧૬ની માત્ર તે બ અષ્ટમુ સહ ૨૧૭ હતા, તે ક્રિયાને ૩૧૬ થી ૨૧૭ વ્યા બાં ૧૧ ૧ ૨૦૦૦ ધ. બાપણે; બાપણ તેને ઉપ આદિને એ બાપણું હોય તો સહ સંકલ ૧ ધ. સ. ૧ ૩ બાપણે

હને બાપણી પાસે મધુ પ્રધારની સ્થિતિ બપોર પછી છે એક ૫ ૧૮૮ માં બાપણા પ્રમણે અષ્ટમુ સમો બાપણ ધ. સ. ૭૮ માં કા વપણું એ બાપણું છે તે વાતારિદ નથી બીજી અષ્ટમુ સમો બાપણી અંકાદ સાહ ૫ ૧૮૮ માં બાપણા પ્રમણે ૧ સ. ૧ થી ૧૫ સુધીનાં હોયી બેઠાંજો અને વીક સ્થિતિ એમ બાપેર કર છે કે સહ સંવત ૧ ૦૦૦ સ. ૧ ૩ છે આ બાંને વાતારિદિની સમવપ કીર્તિ છે એમ નિર્લુપ ઉપર બાપણુ પ્રોકે કે અષ્ટમુ કાંતો બાપણ ધ. સ. ૧ ૨ વ્યા થયો છે તે સમ બ છે એટલે સહ સંવત ૧ ના સમવને ધ. સ. ૧ ૩ ની બ સામ બાપણી તથા તેને વાતારિદ રીને પ્રતિજ્ઞા કરી અને સિંહ કનેલી કાંકિત તરીકે રીસારપે હને આ અગ્નિા છે. બાપી થયો બાપણી. કાર મે

(૧૬) આ અધિકારીને આધિકાર કમલન સુવપ એક બ વપ છે અધિકાર કીર્તિ ફે છે તે કીર્તિજા કે સુવપને મલી બેઠાંજો હોય છે બપોરે અધિકાર માથે કાપાલ નથી દેખે. એ કે પોતે જાં. કાપણી જાં છે, બાપ મહા કાપણા પદોતે તે બાંને બ આધિકારી છે. અષ્ટમુ સહી જામ

કિયા તે સમ ત્યાંથી વપણે થયો છે કે બાપણી તેમને કાપણા બાપણી પછી નહેતી, બાપ બાપ પ્રોકે કાપ તેમનું બાપિત્ય પદ તે હવે બાપ કાપે કે પાંદે કાપ. કે મહાકાપ વળી તે બાપણા બાપ વીક પાપી કાપી હોય હોય અધિકાર છે

નીકળ્યો કે, ચપ્પણવશનો આદિ ધ્યેયોત્ક્રાંતિ કારણથી થઈ છે, પરંતુ તેના સકનો પ્રાગલ તો મહાક્ષત્ર ચપ્પણે ૧૨૦ કર્ષો છે અને તેનો મમય ત્યાગથી ધ્યેયોત્ક્રાંતિ સત્તા ઉપર આવ્યો તે ધ સ ૧૦૩ ની સાલથી જ ગણાયો છે

આપણી હાલેલી ગણના તો ધ મ ૧૦૦ સુધીની છે, પરંતુ આ ધ્યેયોત્ક્રાંતિના મત્તાદાળની આદિ ધ સ. ૧૦૩ માંથી શરૂ થાય છે એટલે આપણે તેનું જગા પશુ વર્ષનું કગવાને અવકાશ મેળવવો જોઈતો નહેતો, છતાં જે દેહીક ગેમગણુનિ પ્રવર્તતી મારી નજરે પડી છે, તે ઉપર જે મે ગાગ વિચાર જણાવી ગણ્યા હોય તો તે મગધમાં ચરોધક વિરોધ તપાસ ચલાવે અને દિંદી પ્રતિદાસને કાદીક બનાવે તેવી કારણથી, જેમ કુશાન વંશના મગ્ન કનિષ્ક પહેલાથી મારીને તે વચના અંત સુધી ચોડું ખણું દૂકેલા બ્યાન આપી દીધું છે તેજ પ્રમાણે આ ચપ્પણ વચના પશુ રૂદ્રામન નામે અનિપતિ થયો ત્યાંસુધી તેના દરેકનું વર્ષનું આપવાનું થયો લાગ્યું છે વળી આ રૂદ્રામનના રાજ્યકાળના અંતને, અંતિમ દેહ તરીકે પચ્ચ કરવાનાં એક બે કારણો મળ્યા છે પહેલું એ કે સૌગંધ દેશની અદ્ય જુનાગઢ નહેરની પાસે આવેલ ગિનાગની તળેટીમાં જે શિલાલેખ સમ્રાટ પ્રિયદર્શિને કાતરાવી ગણેલ છે અને જેની સાથે બીજો એક શિલાલેખ છે જેને વિદ્વાનો સુચન તળાવના રૂદ્રામનના શિલાલેખ તરીકે ઓળખાવી રહેલ છે તે સળધમાં દેહીક નવીન દહીકત ગણુ કરવા જેવી માગ મત પ્રમાણે દેખાઈ છે તથા બીજું કારણ એ છે કે, તેજ શિલાલેખને આધારે આદ્યપતિ ગાનગોની બાળતમાં પશુ કાષ્ઠક જુદી જ માહિતી ઉમેગતી દેખાય છે આટલું જણાવી ચપ્પણવશના આઘ રાજકર્તા ધ્યેયોત્ક્રાંતિનું વર્ષન લખીશ

(૧) ધ્યેયોત્ક્રાંતિ

તેની જાતિ વિશે, તેના વતન વિશે વિ અનેક છટીછવાઈ વિગતો પ્રગંગાપાત લખવામાં આવી ગઈ

છે એટલે તેનો ફરીને ઉલ્લેખ કરવા જરૂર નથી. અત્ર તો તેના ગજદારી જીવનને અંગે જે દહીકત જણાવાઈ ન હોય તેને જ આલેખવી રહે છે

તેના ગજદારી જીવનનું મહાણુ ત્યાગથી તે કનિષ્ક પહેલાનો મગદ-ક્ષત્ર નીમાયો ત્યાગથી શરૂ થાય છે તેનો સમય જે કનિષ્ક ગાદીએ બેઠો ત્યાગથી જ ગણવો હોય તો ધ સ ૧૦૩નો ગણાને પરંતુ એક રાગ જેવો ગાદીએ આવે તેવોજ તેના ગન્યતા વિભાગો પાડી, વહેંચણી કરીને, તેવા પ્રત્યેક વિભાગ ઉપર દાક્રમ નીમી દીધાની ખીનાને સ્વીકારી ન લેવાતી હોય તો, તેણે એક બે વર્ષમાં તે પ્રમાણે સ્થિતિ નીપત્તવી હતી એમ પણ વખલી વધારે એટલે તે ટિમાબે એક બે વર્ષનો ઉમેરો કરીને આપણે ધ સ ૧૦૫-૬ માં તેનો સમય દહીએ ભેગે ખોટું નથીજ, છતાં ગિક્ષા વિગેરે જે સાધનો આપણને ગણી આવે છે અને જે ઉપરથી આ સમયની તારીખો ગોઠવી શકવાની સ્થિતિમાં આપણે છીએ, તે દહીકતની ગણુઆત તો આપણે આગળનાં પૂરોમાં કરી ચૂક્યાજ છીએ અને તે પ્રમાણે તેનો સમય ધ સ ૧૦૩નોજ નિર્માણુ કરી વાળ્યો છે, એટલે તેને જ ખરા તરીકે હાલ તો લેખીશુ

રાજ કનિષ્કના જ્ઞાંતિ જણાવાયું છે કે, તેણે સિંધ તરફના ભાગ ઉપર, પોતાના ગન્યનું અગ્રીઆગમું વર્ષ ચાલતું હતું ત્યારે મ્યુ નામના ગામે ધાર્મિક સ્થાન બધાનું હતું મતલબ કે તે તરફનો ભાગ તેની આણુમાં હતો વળી એમ પણ કહી ગયા છીએ કે દિંદીની બહાર જઈને લડવાનો બ્યારે સમય નજીક આવ્યો હતો ત્યારે તેણે પોતાના ગન્યના એક ભાગ ઉપર પોતાના મુવગજ વજેબને તથા બીજા એક ભાગ ઉપર બીજા પુત્ર દુવિષ્કને નીમ્યો હતો બ્યારે ગજપુતાના અને સિંધ વાળો જે પ્રદેશ પોતાની હકુમતમાં હતો તે આ ધ્યેયોત્ક્રાંતિને સુગ્રત કરવામાં આવ્યો હતો એટલે જે રીતિએ ચોન સગદાર મિનેન્ડરે પોતાના ક્ષત્રપ જુમકને વહીવટ કરવાને

પોતાની પામે બેસાગીને મૂર્તિ કાતરાળાનુ માન મહા-
ક્ષત્રપ ચણ્ણને આપ્યુ દોષ માટ મુદામેથી જે મૂર્તિ
રાગ દનિષ્ઠની સાથે ચણ્ણની મળી આવી છે, તે
ઉપર પ્રમાણેની દુષાદણ્ણિન જ પશ્ચિમ મમજનુ આ
બનાવતો મગ્ય ગમ્મ દનિષ્ઠની મળી અવગ્યા પૂરી
થવા આવી હતી તેની લગભગનો પચ્ચ કદી રાકામ
અથવા પોતે ઇ મ ૧૪૩માં ગાન્ધાર્થ બની સ્વતંત્ર
કારભાર કરવા માંગ્યો તેની શરૂઆતનો પચ્ચ ગણ્ય
પગ્તુ ગજ તરફથી પોતાના ટાઇ લાયક ગજનોડગની
દર કરનાની પ્રધાનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે
એમ કહેવુ પડે કે, ગાન્ધારે પોતાના ગાન્ધારિયેકની
પુશાલીમા જ અને પોતાના વયોદ્ધ કાકાની ખાગ
લલામણી જ તે પગલુ ભર્યું હોવુ જોઈએ મતલબ કે
ઇ મ ૧૪૩મારે મહાક્ષત્રપ ચણ્ણને વિગેય અધિકારે
ચડાવવામા આવ્યો હતો અને ત્યાંથી તેને એક રાત્રી
રાજપતિ તરીકે પોતાની સર્વ કાબેલિયત અને કૌશલ્ય
ખતાવવા છૂટા મૂકી દેવામા આવ્યો હતો હવે મમજને કે,
ચણ્ણ ન્યાસુધી ક્ષત્રપપદે હતો ત્યાંસુધી તેને પચ્ચ તેના
પિતાની પેઠે કોઈ શિક્ષાલેખ કે મિક્કા પોતાના નામે
કાતગવવાનો અધિકાર નહોતો એટલુ જ નહીં પચ્ચ
મહાક્ષત્રપપદે દશ અગિયાર વર્ષનો કાળ વ્યતીત કર્યો
હોવા છતાં, તેણે મિક્કા પડાવ્યા નથી જ, કેમકે ભલે
તે પદ મેઝુ હતું છતાં આખગીએ તે તાબેદાર તો
ખરાજ ને ? ૨૩ વળી મિક્કા પડાવવા તે વસ્તુ એવી છે
કે માત્ર જે સ્વતંત્ર ગાદીપતિ હોય તેજ તે કાર્ય કરી
શકે છે કોઈ પ્રશ્ન કરો કે, મહાક્ષત્રપ નડપાણે કેમ

મિક્કા પડાવ્યા છે ? તો આ ચણ્ણ પચ્ચ મહાક્ષત્રપ
હોઇને શા માટે તે પ્રમાણે ન કરી શકે ? ઉત્તર એટલો જ
છે કે, નહપાણુનું મહાક્ષત્રપ પદ, આપોઆપ મળેલ
હતું એટલે કે પોતે જૂમકનો યુવગજ હતો ત્યારે
ક્ષત્રપ હતો, અને તેના મગ્ય બાદ સ્વય પોતાના
અધિકારની રૂપરે મહાક્ષત્રપ બનવા પામ્યો હતો,
ત્યારે ચણ્ણ, કોઈ ગમ્મનો યુવગજ નહોતો તેમ સ્વયં
મહાક્ષત્રપના અધિકારપદે પચ્ચ પહોંચ્યો નહોતો તેટલા
માટે ચણ્ણના મિક્કા મહાક્ષત્રપપદે યુક્ત દેખાતા
નથી છતાં જ્યારે તેણે 'ગમ્મ' પદ ગ્રહણ કર્યું છે
અને ત્યાર પછી જે મિક્કા પડાવ્યા છે તેમા તેણે 'રાજ
મહાક્ષત્રપ ચણ્ણ' એના રાખેડો લખાવ્યા છે, નહીં કે
એકલા 'મહાક્ષત્રપ ચણ્ણ' મતલબ કે મહાક્ષત્રપ
ગમ્મ તેણે ગમ્મ તરફથી મળેલ માત્ર એક નવાજેશ
તરીકે ગણી લીધી છે જ્યારે તેના વંશજોએ જે
મહાક્ષત્રપ પદ પોતાની સાથે જોડ્યું છે તે, રાજ્ય
તરફથી મળેલ એક નવાજેશ કે એટ તરીકે નહીં,
પચ્ચ જેમ નહપાણે પોતે, યુવગજ તરીકે પોતાને તે
હોદ્દો મળ્યો છે એવું સમજીને એક સ્વતંત્ર ગજકુટુંબના
નખીંગ તરીકે તે પદ ગ્રહણ કર્યું છે, તેમ ચણ્ણના
વંશજોએ પચ્ચ મહાક્ષત્રપ પદનું મહણ કર્યું સમજવુ આ
પ્રમાણે ચણ્ણે મેળવેલ મહાક્ષત્રપ પદનો અને તેના
વંશજોએ પોતા સાથે જોડેલ મહાક્ષત્રપ પદ વચ્ચેના
તફાવત સમજ લેવો, તેમજ કાણુ મિક્કા પડાવી શકે
અને કાણુ ન પડાવી શકે તે પચ્ચ હવે સમજ શકાશે.
જ્યારે સિલાલેખ તો મુખ્ય અંશે દાન કર્યાની જાહેગત

(૨૨) આ સાલ કનિષ્ઠ બીજાના રાજ્યાભિષેક અગ્રે
સગતી ગણતરીથી લખાઈ છે પણ પાછળથી સરોધન કરતા,
કનિષ્ઠના રાજ્યાભિષેકની સાલ પચ્ચ એકાદ બે વરસ આગળ
લઈ જવી પડે તેમ છે, એટલે ચણ્ણને સગતી સાલ પચ્ચ
ખસેડીને ઈ સ ૧૪૧-૨ માં લઈ જવી પડે તેમ
લાગ્યું છે

(૨૩) હવા ધારો કે, બીજા મહાક્ષત્રપો (નહપાણે જેમ
પડાવ્યા છે તેમ)ની પેઠે તેણે મિક્કા પડાવ્યા હોત તો, બે પ્રકારની
મુરકેલી પડત (૧) તેના મુકુટરૂણી જેવા કુશાલપતિઓ તે
રીત ચલાવી લેત કે કેમ તે પ્રશ્ન છે. બન્ને ચલાવી પચ્ચ

ન લે અને સાખી શકે પણ નહીં (૨) તેમ ચણ્ણ
મહાક્ષત્રપને પોતાને પચ્ચ મિક્કા પડાવવાનું તે વખતે લીધું
પત જેવુ લાગત, કેમકે જો તેણે મિક્કા પડાવ્યા હોત તો
પચ્ચ તેના ઉપરનો આશ તો, પોતાના ઉપરીઓના લખતો
પડત, કાણુ કે તેના પોતાનો શક તો હતો જ નહીં, અને
પોતે મહાક્ષત્રપ હોવા છતાં ઉપરીનો શક વાપરે તો, અન્ય
મહાક્ષત્રપોની દૃષ્ટિએ પોતે પોતાને જ હલકા કરાવે ઉતારી
નાખવાનું ગણ્ય એટલે 'સખસે બડી ચૂપ'નો ન્યાય માર્ગ
જ તેણે લીધો ગણ્ય અને તેજ ઉતમ કહેવાય.

(૨૪) વૃણો ઉપરની દીકા ૨૩,

[illegible]

પ્રધાનમંત્રીને લીધે વિલંબ થવાથી એને ભલે
રહી ગયો હોય. તમે તેમ, પણ મદદગાર થઈને
જાતિની કલ્યાણ માટે પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો
એટલે પોતે હવે, ૪ સ. ૧૯૪૩ માં પોતાના માનિત મેમ
કુશાલેશી ભટ્ટાચારી પણ, મેડા વિતારણ સંબંધે
જઈ પડ્યો. એટલે એમ નક્કી થયું જાતિની લાંબી
મજાથી 'રાજ' પદ પાસે જઈને પોતાના નામ
સિક્કા પાડવા હતા. ૧૧ તેમ થઈને મદદગાર થઈ
પોતાને 'રાજ' તરીકે જાહેર કરી સિક્કા પાડ્યું,
તથા પોતાના વહીવટી સ્થાને મેમ બન્યો જી. ડી.
બા. પછી પોતે એકાદ જાં સુધી ત્યાં જાવન લીધે
એ ૧૯૪૪માં જાતિપતિ તરીકે નક્કર ફેરવા. ત્યારે
જાતિ જાં થયો. જાતિપતિ હારી જાતિની પાંચમી
રાજવાડી જાતિની જી. રાજા હારી પોતાના રાજાના
સિક્કાના ભાગમાં તુરંતજા નીચા મેમ નિલકંઠરાય
જાતિ જાં થયો. ત્યારે તેમ વલસાજીને પોતે સુધી
સુધી રાજ જાતિપતિ છે અને પછી જાતિ જાં થયો.
જી. બા. જાતિ રા. ન થઈને જાતિપતિ જાતિ જાતિ
નિવૃત્તિ સેવક થઈ હતા મારુ. ૧ તેને હારે નિલકં
જાતિ મેમરાય જેવું રજૂ ન તોડે નિવૃત્તિપતિ અને
જાતિપતિ થઈ થઈ થઈ થઈ છે. ૨. ૧૯૪૪માં એટલે
જાતિપતિ ૧૬ થઈને જાતિપતિ તે જાતિ થયો. હો. બા.
જાતિપતિ તેને મેમરાય જાતિપતિ પતિપતિ જાતિપતિ

● જરૂરના પદાર્થોના અભાવે તેમજ નિયમિત નહીં
 રેવાયે છે. એટલે તેમને કુલર પર્સન તરફથી બાળકના
 રહેઠેલી નથી પણ તેમના રહેઠેલી છે.

સુભાષ વિરજાઈ જવાથી જાતી કોઈ થઈ નહીં
જમનું કે જલવારે જેને પાસે
પ્રાણી તેમજ જેને જરાય નિકાર, એરિષ્ટ,
અંશુક પ્રણી તથા પશુપન્થ-અરિષ્ટ કોઈ કે

(१५) जमिंदारों का यह विचारणीय नहीं है कि वे स. १८७३ के अधिनियम के अन्तर्गत स. १९०० की शर्तों के अधीन रहेंगे। स. १८७३ के अधिनियम के अन्तर्गत स. १९०० की शर्तों के अधीन रहेंगे।

તેજ પુનઃપ્રાપ્તિ ૫. ૫ જગત મોક્ષ પ્રાપ્તિ તે
જગત મુક્તિ મેળવે છે અને તેજ પ્રાપ્તિ મેળવે તે
જગત મુક્તિ મેળવે છે

(૧૧) ગણતરીની પદ્ધતિના કે-ડી નક્કારી કરી તે જાડી
જાહેર પુ. & પુ. ૧૯૪ અને ગણતરીની કરી.

તે યુદ્ધો તે બાપણે મેળા બાદ ૧૬ નહીં કરી છાપાને તેમ જામે ખુબ મારણે ચડાવવા દેવાનું બધાની ઈચ્છા છે જ્યાં તેમના ટેવેરવાળા વાહન માથે બાન્ન લેખેલાને મહાકવચ સગવડ લખ્યાને દેવાનું સ ખાતરીએ છીએ ત્યાં કાઈક દિવસ બાને છે કે તે મહાકવચના આધારે જ નવચાલથી ચૂંતિ દેવાની મેળવે. જ્યાં જ રિશિતને તથાસી તે બેચીજ રહે છે.

બાપણે કહી મયા બેએ તેમજ પુરવાર મરેણું છે (જુલા ૪ ૧૮૪૫મી ડેરો) કે મણે પોનાનું રાજદારી કાળ કાળના અધિકારથી જ બાદબાં છે, એટલે તે રાજાને જુ રાજ કનિષ સાથે તેને ચૂંતિ મનાવવાનો સમય ન બાને, એવું તે નજ બને. એ કે કનિષ એવા મેદા મારા, કાળ કાળ પોનાના નાના હોદ્દાર અથે ભેમીને ચૂંતિ કાલરાવવા કે, તે રિવિનિષ મજાની બહાર બી બને મેલુરી રેખાવ છે. જ્યાં ન બાપણું જુ બની નજ છે એમ માનો છે, તે વખતના સભેશ વિમારીએ છીએ ત્યારે તે મંત્રિકા ઈમનું નથી કેજો કાળખો રાજાને તે મંત્રિકાથી ત્રાજ કનિષ પહેલાના રાજામલેજ તેણે મેલવો છે અને તે ખે બપારે તેને નિગુલા કે વાયા બાલો છે ત્યારે, એટલે ૫ સ ૧૧૭માં તે કનિષ પહેલો મજા એટિપામાં પુલકાં સુધાવેજ હતો,

કે બપાંથી તે સહે ૫ એ રી કામે જ નથી, એટલે પાને સાથે નર્સાને ચૂંતિ મનાવવાના પ્રમંચ હાસિવ લખાને પ્રસ ૮ દેવો નથી તેમ કનિષ જો રાજ મજેકાને બને તે તાદ રાજા કુનિષને, રીજા દરિયા કારવાર ૧+૧૧=૧૭ નવ બાદરે માલો ૭ એટલે તે કાળ સુધીયા જુ કનિષના નામની સાથે લેવા દેવા રહેલી નથી, ત્યારે એ નિમારવાનું રહું તે કનિષ બીજાના રાજાગાંદલુ બાપણું બને તેના રાજામલે, પહેલામાં પહેલો બને કારામાં સાથે એ સુકાવત્રંજ મજાવ તેજ બાપણે રાજા છે કે તે વખતે મજાને મહાકવચ પડથી નવલખામાં બાલો દેખ. એટલે સર્વિન મણ કે તે ચૂંતિ કનિષ બીજાની સાથે મહાકવચ મણુની છે અને તેના નિર્મલકાળ કનિષ બીજાના રાજામલેકાને હેલ્લ તેણે સવય ધં ૭ ૧૪૨ની બામપાસને છુટી લાકી.

પુરોપિલ રિલેનેએ બપાં પોનાને જુ કાદ બકી બાલો નથી ત્યાં સપાયા પડેલી બાદમણુકાને પોનાને રાજા બાપણે તેની નહાવાનું મળે પ્રસ તરીકે મેલવાની ઈચ્છા મણુની છે અને તેને હોપે દિદી કનિષ કાસથા બને મેદાના કાળ મજા પામ્ય છે જ્યાં જુની એ બાપણ

(૧૧) બને કામ્પીય રીવિનિષા સિલખા પોનાને કુલ મેદા મુખા તરીકે મેલવાને છે એ તેમ છે તે પાને મુખાને ત્યા મુખા (૨૪૫) મજા હેલ્લ કોરે બને બજા કાવજ ન હેલ્લ તો ત્યા વજા મહાકવચ તે તેમના કાળના થી રીવિનિષ કાલે ને તે કાલેને રિલેશ દેખા દેવી પડ મેલવજ [એક મેદો કે તે રાજા દિલ્લા બાપણે પામણી તેણે મહાકવચસાગવડ મણુ કહી હતુ મેદા તે તે પોનાના કાળ કાલે મુખે-કવચ રાખી રાકે છે બાપણ (૧) મેદા તે તેણે મહાકવચસાગવડ મણુ બપાં પાને મણુ કાલે વજા રાખેજ નહીં. (૧) મેદા કવચ એવા મણે મુખા નીમી રાકે તેવા બુદિ પ્રેરેજ કાળ બાપણે મિલખુ દેવ. (૨) મજા પ્રવચ કવચ નથી નિપાયા પડ તેના પિત્ર પ્રવચ નિપાયા છે મેદાને એ નીમા કામ્પીકે મુખા નીમણું કહી દેખ તે જુ બાપણે

નિમા દેખ. વહી કે મજાને (૧) પેટે કાલ બજા મજાપાસ નથી બાપણ અને પોનાને કા નથી મજાપી રાખે ત્યા બાપણે મહાકવચ મજાપી બાપણે કે ન મારે બને કામ્પીય તેની રિલેશ બજા દેખા છે)

( ) બાપણે વજાની ઈમ ૧ ૨

(૨) મેદા કામ્પીય કામ્પીય બાપણે. એ બા. કે ૧ ૨ પાની ૮ પાપી તે કાલે છે કે કાલે બજા મજાને છે. "It is possible that the Kshatrias may have been Pahlavas and the family of Chastan Sakas. It seems to be certain that the the name of Nahapan is Persian and that the name Ghemotā, the father of Chastan is Scythian (Thomas J. R. A. S. 1905 P. 211) નવલેને છે કે, કામ્પીય મહાકવચ દેખ

રહ્યા છે કે આ પગદેશી પ્રજાની ઓળખ મેળવવામાં કેવળ હિંદી ઇતિહાસકારોએજ સમજા હજારો વાળી નાખ્યો છે તે હકીકત પુ કમા અનેક વખત આપણે જણાવી ચૂક્યા છીએ મારૂ એમ કહેવું નથી કે તેમણે આવો દોષારોપ જાણી બુઝીનેજ કર્યો છે શુ યુરોપિય કે શુ અમેરિકન કે શુ હિંદી ? ગમે ને દેશનો મનુષ્ય હોય, પરંતુ સર્વેના હાથે જૂલો તો થાય છે, મનુષ્ય માત્ર જૂલને પાત્ર છે પરંતુ કોઇએ કોઇને દલકા પાડવા જેવી વૃત્તિ ધારણ કરવી ન જોઇએ જે દોષ પ્રચાલ કરે તે વિદ્યાના શોખને લઇનેજ કરે છે તેટલે જાણે તેનું કૃત્ય ઉપકારજ લેખાય અને તે માટે તેને અગ્નિનદન જ ધોર છે

ઉપર પ્રમાણેની એક ગેરસમજ નહુપાણ અને ચણ્ણની બાબતમાં પણ થવા પામી દેખાય છે કોઇએ નહુપાણને ઈન્ડોપાર્થિયન લેખ્યો છે તો કોઇએ મિથિયન કે ઈન્ડોમિથિયન લેખાવ્યો છે તેમ ચણ્ણની બાબતમાં પણ થવા પામ્યું છે તે બધાના ઉલ્લેખમાં ઉતરવા જરૂર નથી. પરંતુ એટલું તો મોટા ભાગે બનવા પામ્યુંજ છે કે તે બન્નેને એક જાતિનાજ કે લગભગ મળતી આવતી જાતિના ગણી કહાયા છે, વળી બંને અવતિપતિ બન્યા છે એટલે કદાચ એકજાતિની પાછળ પાછળ જ તેઓ ગાદીએ બિરાજમાન થયા હોય એમ પણ અનુમાન ગોઠવાયો છે તેમ બનવાનું કારણ મુખ્ય અંગે મારી

મમજના ઉતરે છે તે પ્રમાણે નહુપાણના અમાત્ય અયમનો^{૩૨} જુએગ્વાળો પેલો શિવાલેખ હોવો જોઇએ તેમાં સવત્સરનો આઠ ૪૬નો છે^{૩૩} જેમ નહુપાણ કે તેના જમાઈ રૂપણદત્તના જે શિલાલેખોમાં આઠ મળી આવ્યા છે તે અવમા મોટામાં મોટો આઠ આ ૪૬નો છે, તેમ બીજા બાલુ ચણ્ણ વગી કવપોના જે શિલાલેખોમાં આઠ^{૩૪} મળી આવ્યા છે તેમાં નાનામાં નાનો પર(બાવન) નો છે અને તે ચણ્ણના પૌત્ર મહાક્ષત્રપ રૂદ્રદામનનો છે, જ્યારે પૌત્ર તરીકે રૂદ્રદામનનો છે, ત્યારે તેના દાદા ચણ્ણનો અમય નો નેતી પૂર્વજ હોય તે કદપના વાસ્તવિક છે વળી નહુપાણના આઠ ૪૬ ની અને રૂદ્રદામનના આઠ પરની વચ્ચે કેવળ છ વર્ષનું જ અંતર કહેવાય, એટલે તે છ વર્ષના ગાળામાજ ચણ્ણ પોતે કા અવતિપતિ બનના પામ્યો ન હોય ? તે કદપના ઉભી યઈ તેમાં એક બીજા સ્ત્રોતોગે વળી પુષ્ટિ પૂરી, ચણ્ણનો પુત્ર અને રૂદ્રદામનનો પિતા જ્યદામન જે ગણાય છે, તેના નથી મળ્યા શિલાલેખ કે નથી મળ્યા સિક્કા^{૩૫}, એટલે વસ્તુસ્થિતિ ગોઠવી દેવાઈ કે તેનું ગળ્ય ચાલ્યું જ નથી અથવા ચાલ્યું હોય તો કેવળ દૂર સમય માટે જ, અને ખરૂ છે કે તેમજ બંને કુ છે જ્યદામન માત્ર ચાર છ સાતજ ગાદીપતિ બનવા પામ્યો હોય એમ દેખાય છે એટલે પર અને ૪૬ વચ્ચેના છ વર્ષનો મેળ જામી ગયો કે, નહુપાણની પછી ઘુરતજ ચણ્ણ અવતિપતિ તરીકે આવ્યો છે

અને ચણ્ણદત્ત કદબ રાક હોય, ચોક્કસ સાલમ થાય છે કે, નહુપાણનું નામ ધરાની છે અને ચણ્ણના પિતા અયમોતિકનું નામ સિયિક છે (ધોમાસ ન રા. એ સો ૧૯૦૬ પુ. ૨૧૧) ક્રિ.દા. આ અનુમાન કુવામાં હેવા મેળ લેવાર્થી છે હતા ટોપલો ન ખાય છે હિંદી વિદ્વાનો ઉપર તેમના રાખેલો આ રહા Ind Ant XXXVII 1908 pp 42. Indians cared very little whether the invader was a Parthian, Saka or a Kushan The conquerer came from Saka-tiwipa and so he was a Saka. આકેમણ કરનાર કણ્ણ હતો-પાર્થિયન રાક કે કુશાણ-તે જણવાની હિંદીઓ જાકુ જીજ પરવા રાખતા. રાક દ્વીપમાથી (જ જુહીપની બહારથી) તે વિજેતા આવ્યો

માટે તેને રાક તરીકેજ ઓળખવા આ વાક્ય ઉપર પુ ૩ પ ૧૪૦ લી ન ૪૫ નું વિવેચન જુઓ]

(૩૨) પુ કમા અયમને બદલે અમય લખાઈ ગયું છે તે સરત ચક્ર સમજવી એટલે સુધારીને વાચવા વિનંતિ છે

(૩૩) જુઓ કા. આ. રે પ ૫૬, શિલાલેખ આઠ ન ૩૫ (વળી જુઓ પુ ૩ પ ૨૦૦નું વિવેચન)

(૩૪) સિક્કાઓમાં આઠ મળી આવ્યા છે ખરા પણ તે આદિ રાજાઓના સિક્કામાં નથી (જુઓ ઉપરમા પ ૧૮૫નો કોડો) એટલે તે હકીકત બાદ રાખીને જણાવ્યું છે

(૩૫) જે સિક્કા મળ્યા છે અને તેના હોવાનું જણાવાયું છે તે રાકસ્પદ છે તે માટે જુઓ પ ૧૮૬ લી. ન ૬મા દીપ્પલમાં કાકલ સત્તા વિચારે

તેવું શાસ્ત્ર જમ / જાણ મમથી નીચેક હોતું તેમજ
 કેમકે કમળ મહાકવિ પદ જોયવનો જોયવનો તે
 જેમ ચાલે જાય છે એટલે પછી મ નખે બનારે
 પહેલેથી ત્યારે માત્રી ઉપરનો જલ વધ મરો કસી
 પરિણામે કુદ વખતથી તે મરણ પામ્યા હોતો
 તેમજ અને જેમ નકપાણે શાળાનું નિહાસ તેમજ
 કમળાએ જ્યે પદ પા મુ કસી છે તેમ જમણે મરણે
 પછી મેલવ્યા છે અને પેને જાણિની માટે જાણ્યો છે.
 જા રીતે મળી પરિસ્થિતિનો સુખે જાણત નકપેમનો
 જલ મરો અને જા । સંપ્રમાણ મને તે હોય, તો તે પછી
 તે જલ । અને જાળની જાણ તે સ્વાચ્છવિધ / છે
 પરંતુ તે પ્રમાણે સંપ્રમાણ થાત જનરનો જલ તે
 જલજાન કલ નથી એમ જાણ્યું જાણે-જલમન નય-
 જોયો જાણે કુ ૩ ૪ ૨૧૭થી જાણમ પ્રસ્વાર
 કરી જાણ્યું છે. જા । નકપારે પ્રસ્વાર અને વિશેષ
 જાણ્યું સુધી મળે જાણ્યા છે તેવું જાણ અને કરવા
 થાય છે

(૧) કમળ તરિકે જુલમ અને નકપાણ સિકા
 પાણી સકા કાઢે, બનારે મહાજ પાણી સકા નકિ
 જાણના જુલમ કાઢે જાણે જાણી સકા નકિ, કેમકે
 તેનો સ્વામ સક તેજે સ્વામી નકેમો, જમ તેના
 જલ નકપાણ જાણિવતિ જાણ પછી સ્વા મો કલો

(૨) નકપાણે મહાકવિ નકા સિવાસેનો જલ
 મહારાજેક છે તેમ કમળ તરિકે જોનયમવાની સવા જલ
 કાઢે, કેમકે કુવરાજ પો કમળ તરિકે તે પ્રક શામ
 એટલે સ્વામી કલો, બનારે મહાજને કમળપો તે રજી,
 જમ મહાકવિને જાણ્યા જાણે સિવાસેન જોનય
 જાણી જલ નકેમો કેમકે તેની જાણે સરવાર કલો

(૩) નકપાણ કમળ કલો ત્યાં સુધી પેતાના
 જાણે-મહાકવિને જાણ્યા મહાર કલો અને મહાકવિ
 કમળ પછી સ્વામ શામનાના કલ જોયવનો કલો
 બનારે મહાકવિ તે કમળ કે મહાકવિ પદ જાને
 જાણના કલો જાણના મહાકવિ પછી કલ-જાણિ-
 કા વિશેષ જાણે, પાણી માથે સરવાર નો કલો
 કલો ન

(૪) નકપાણ શામકુળી કલો મહાજ નેકર

જાણે મહાકવિ કલો, બનારે નકપાણે જાણે
 જાણે મહાજ પાણી, કલો જાણે જાણે જા
 મળી જાણે બનારે મહાકવિ નકા મહાર જાણે
 જાણે પેતાના કલો મહાકવિ મહાર જાણે કલો
 રહેવાનું કલો બનારે નકપાણે મહાકવિ પદ જાણે
 કલો છે બનારે મહાકવિ મહાકવિ પદ જાણે નકેમ
 જાણિમાણ છે એટલે કે નકપાણ મહાકવિ કલો છે,
 બનારે મહાકવિ જાણવામાં જાણ્યો છે

(૫) જાણે મહાકવિ કલો મહાકવિ કલો
 સિકાની સિકા પદ કે છે

(૬) નકપાણે કલો જોનયમવાની કલો જાણે
 નકા જાણે, જમ તે જાણે કલો, પેતે કલો
 પો કલો જાણે, પેતાના જાણે જાણે (પદ જાણે
 કલો જાણે) તે પાણી કલો, બનારે મહાકવિ
 કમળ તરિકે જાણે કલો નકપાણે જાણે જાણે
 કમળ જાણે જાણે કલો કલો કલો તે કલો જાણે
 જાણે નકેમો જલ કલો કલો શામની મહાર જાણે
 જાણે તરિકે જાણે તે જાણવામાં જાણે કલો
 સિકા કલો

(૭) નકપાણ મહાકવિ જાણે કે કલો જાણે
 જાણે જાણે રીતે જાણે કરી જાણે છે જલો જાણે
 કલો નો જાણે / ૧૫ જાણે જાણે જાણે જાણે
 જાણે જાણે ૧ જાણે જાણે (જાણે જાણે જાણે
 ને જાણે જાણે જાણે)

(૮) નકપાણે જાણે જાણે જાણે મહાકવિ
 જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે
 ન જાણે તેની જાણે ની જાણે જાણે જાણે જાણે
 જાણે જાણે જાણે તે જાણે જાણે જાણે જાણે
 જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે
 ન જાણે, મહાકવિ જાણે જાણે જાણે, (જાણે
 જાણે ૩ ૪ ૧૨૧ જાણે ન જાણે) જાણે જાણે
 જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે
 જાણે જાણે ન જાણે

(૯) નકપાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે
 જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે
 જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે

ચક્રાણી તેવી નથી, પરંતુ તેના પિતાની સાથે નોકર તરીકે થોડો સમય અફઘાનિસ્તાનમાં ગાળેલ એટલે ખરાબીનો અંશ તેમાં પ્રવેશ થતો દેખાય છે ખરો. એટલેથી તે બંને જુદાજ જુથના સભ્યો હતા એમ પુરવાર થઈ જાય છે.

(૧૦) ઉપરાંત તે બંનેની કાળ ગણનાની પદ્ધતિમાં પણ ફેર ગ્રેહ છે તે એ કે નહપાણે સાલના આંક સાથે ઋતુ, માસ અને દિવસ એમ ચાર વસ્તુઓનો નિર્દેશ કર્યા કર્યો છે, જ્યારે ચક્રાણે ઋતુને દર્શાવીજ નથી, પરંતુ માસમાં પણ લખવાને બદલે માસનું નામજ સ્પષ્ટપણે બતાવ્યું છે.

ઉપર પ્રમાણે પ્રત્યેકની મુખ્ય મુખ્ય વિશિષ્ટતાઓ છે વળી આટલી આટલી વિષમતા હોવા છતાં તે બેની વચ્ચે ધણી ધણી સામ્યતા પણ તરવરતી દેખાય છે, જે તેમના રાજદારી જીવન ઉપરથી તારવી શકાય છે તે આ પ્રમાણે સમજાવી —

(૧) બંને જણા હિંદની નજરે પડેથી છે પરંતુ ગાંધીય જીવનની દૃષ્ટિએ તેઓ બંને હિંદીજ બની ગયા હતા જેના પ્રતીક તરીકે, નહપાણે પોતે જ નમોવાહન, નરવાહન જેવું અંસ્કૃત નામ ધારણ કરી લીધું હતું જ્યારે ચક્રાણે પોતે તો બલે નથી કહ્યું પરંતુ તેના પુત્રે અને તે બાદ તેના વતના સર્વ જણાએ હિંદી નામ અપનાવી લીધું છે.

(૨) નહપાણનો ધર્મ જૈન છે તેમ ચક્રાણનો પણ જૈન છે બંને જણાએ પોતાના ગાંધીયા આવેલ સૌરાષ્ટ્રમાંના શૂન્ય અને ગિરનાર જેવાં સ્વધર્મના ગણાતા મુખ્ય તીર્થધામોની મુલાકાત લીધી છે (આને લગતું કેટલુંક વિવેચન રૂદ્રામનના જીવન વર્તમાનમાં કરવામાં આવશે.)

(૩) બંનેનો અધિકાર પ્રથમ મધ્યદેશ (મધ્ય હિંદ નહીં, પણ રાજપુતાનાવાળો ભાગ જે અરવલ્લીની પશ્ચિમે આવેલ છે જુઓ પુ. ૧ પરિચ્છેદ ત્રીજો)થી શરૂ થયો છે અને છેવટે અવતિપતિ પણ બંને બનવા પામ્યા છે.

(૪) બંને જણાએ રાજકીય તાલીમ પોતાના પિતા પાસેથીજ મેળવી છે અને આગળ પડ્યા છે.

તેમ બંને જણાએ બાપનીજ જગ્યા તથા ગાદી અંબાળી લીધી છે.

(૫) બંને જણાએ પોત પોતાનો અંતત પ્રવર્તાવ્યો છે અને તેમાં પણ પોતાના પિતાના રાજ્યાગ્રહણીજ તે અંતતની આદિ બંને જણાએ ગણાવી છે તેટલા દગળે બંનેમાં પોતાના પિતા તગ્ધની પૂજ્ય શુદ્ધિ અને વશનાં અભિમાન જળવવાની આત્મજ્યોત એક સરખી ગણાશે.

(૬) બંનેનું રાજદારી જીવન લાંબું છે અલગત નહપાણ પહેરેક વર્ષ જેટલી નાની વયે તેમાં પડ્યો હતો અને સો વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યો છે એટલે, એકદમ ૮૦-૮૫ વર્ષ જેટલો કાળ રાજદારણુમાં તેણે ગાળ્યો કહેવાય જ્યારે ચક્રાણે રાજદારી જીવનમાં પ્રવેશ પણ કાષ્ઠિકે મોટી ઉંમરે, એટલે લગભગ ત્રીસેક વર્ષે કર્યો હોય એમ સમજાય છે, તેમજ ૬૫ વર્ષનું આયુષ્ય મેળવી મરણ પામ્યો છે તે હિસાબે તેનું રાજકીય જીવન માત્ર ૩૦-૩૫ વર્ષનુંજ ગણી શકાય. પરંતુ રાજકીય જીવનની હાડમારી, ઉપાધિ અને ઉકળાટ જોતા, આટલાં વર્ષનું આયુષ્ય પણ લાંબુંજ કહી શકાય અલગત નહપાણની અપેક્ષાએ તો લગભગ અડધુંજ, બદલે તેથી પણ ઓછુંજ ગણાય તેમ છે.

તેમ સામાન્ય આયુષ્યની હદ પણ બંનેમાં ઠીક ઠીક હિર્ષસમી ગણી શકાય તેમ છે.

(૭) બંનેએ સ્વ પરાક્રમ વડેજ અવતિની ગાદી હસ્તગત કરી લીધી છે.

(૮) બંનેનો અહેંગ (જુઓ પુ. ૨ માં તેમનાં સિક્કા ચિત્રો, તથા પુ. ૩ માં પુ. ૧૩૭ સામે ચોડેલી તેમની આકૃતિઓ) પણ એક બીજાને ઠીક ઠીક મળી જતો દેખાય છે. તેમ તેઓએ ફિંદી રાજકર્તાઓમાંં મુકૂટ ધારણ કરવાની અથા ઉપાડી લીધી દેખાય છે વળી તે મુકૂટો પણ એક સમખીજ પદ્ધતિના દેખાય છે.

રાજકાગણે ઉપરની સામ્યતાએમ દેખાઈ આવે છે તેમ કેટલીક અસમાનતા પણ સ્પષ્ટ સાદ્ય પડી આવે છે, જેવીકે (૧) નહપાણે બંને ચક્રાણે બંનેએ

અતિ મેળવી લીધા પછી અપરિત ઉપર કરી નબર કરી તે ઉપર પરત નહાણને તેમો માન કીધામાં રહે, તેથી પૂરી નબર રાખીને સંગ્રહ પાડાયો હતો, બપોરે અણે તે તેમનો પૂન પીએ પાડાયો હતો તે એટલે સુધી કે તેમનું પણ પાટનગર ને પીણું હતું તે ખાલી કરાવે તેમને કે રહિણમાં બતાવેલાની રૂબરૂ પાડી છે કે બાપી પાત્ર તેમો ઉપા બ વધુ પાડ્યા નથી. (૨) એટલે નહાણનો રાબત વિસ્તાર અતિની પાડી અણ વધુ પાડી રહિત કરી ગયો હતો બપોરે અણે તે પૂનને પૂન વધારી દીધા હતાં એથી રાબત વિસ્તારની રહિતે અણ વધારે પડ્યો અને કાળજીએ કહેવાય. (૩) નહાણનું અપરિતે અણ પાડ્યો છે. બપોરે અણનો વધ અને પરિવાર પૂન લંગાવો છે એટલે નહાણના વધમાં માન (ને તેના ખિત્તી નહીં પણ કરાવે તે) ને જ રાબત વધા છે. પરંતુ અણનો વધનેથી અણ ૨ ઉપરની પેટી સુધી પડેલો છે. (૪) નહાણના રાબત ઉપર તેના પણ ઉપર કાચાની—ફિનિશ નિર્ધારે એના પ્રાપ્તિ—અણ પાડી હતી, જે તેમના અણરોના સિદ્ધાંતમાં રાબત અણે તેમના રાબત વિસ્તારમાં અણ લીધા હોવાથી અણિત થાય છે. બપોરે અણે તેમ વધા દીધું હાજર નથી (૫) નહાણને વેપાર રહિતમાં સાંખીને સારાં એવો રોજ અણા હોય છે. અણે તેમ કું નથી હાજર. તેના ને અણ અણ છે. અણનો સ્વતંત્ર રાબત અણ હોય છે તેમ રાબતો વિસ્તાર વધારવામાં તેના અણ અણ અણિત થાય ગયો છે. (૬) અણ નહાણને મળ્યા હતાં તેના ઉપર તેમના હોજર અણ કરવા મળ્યાં ઉપરથી કાંઈ પણ હાથ મળ્યાં હોવાનું છે તેનાં કાણુ તરીકે (અ) કામ કામ પણ હોય છે, તેને અણિતો અણને અણે ભારે હોયો કહેવાય ખરું હતો, એટલે—પાનની અણિતે તેમના રાબતીય પરિવર્તિને અણ—અણે કાંઈ હોયો પાનમાં તેના કાંઈ કરવાની અણિતતા તેને અણિત હોય. (૭) અણ તે પાનનો અણિતતા હોયો હતો

તેથી આ અણ હાથ મળે તેને પૂન અણ મળ્યો હતો. આ અણને મેળવી પ્રથમ કે નીચું કાણુ હોય કે અણે કાંઈ કાંઈ હોય, એ તેમ અણે હોયો મળ્યાં અણ અણ. સાધારણી હોય અણ હતી બપોરે અણનો અણ અણ તે અણ અણ અણ અણે છે. તેમ તેને અણિતો જે અણે અણિત મળ્યો તે અણે પ્રાપ્તિ અણે તેનું પણ નહોતું અને તેથી કરીને તે, તેનાં હોય અણ અણ હોય અણ, રાબતીય હોય કરીને અણને અણમાં અને રાબત વિસ્તારની રહિત કરવામાં નિર્ધાર રીતે કામ હાથે કર્યો હતો.

ઉપરના પાંચાણમાં નહાણની અને અણની અણિતતા કર્યાં, અણ અને અણિતતા અણને અણિત રીતે નથી પાડીને કાણુ, અણિતતાની અણિત અણિત અણિત અણિત તેમ અણિત પુ કાંઈ ૧ ૧૪ થી ૧૦૧ સુધીમાં પણ અણિત નિર્ધારે અણિત વધા અણિત આ અણિતે હોય અને અણિતતાને તે હોય તેને અણે તેનાં અણિતે હોયો કાંઈ એ અણિતતા અને તેને અણ અણિત તેના તેની પૂન કરવાને અણિત કામ થાય તે હોયો કાંઈ એ ૨૯ કર્યાં

આ હોયો અણ તે રાબતીયને તેને અણ કરવા અણ અને અણિતતાની અણિતતા, અણિતતા અણ છે. અણિત આ અણિત અણિત છે. એટલે તેને અણિત સંધિ વિસ્તાર તે અણિત રાબતીય અણિતતા પાંચાણ હોય તેના અણિત અણ, અણિત રીતે અણિતતા અણિતતાને તારીખે અણિત તેમ નિર્ધાર અણ કરી છે એ અણિત અણિત એમ છે કે તેના અણિત અણિતતા અણિત વધા પાડી હતી તે તે સુધારી હોય નિર્ધાર છે

એ અણિત પ્રાપ્તિને વિષે ઉપર અણિત એમ છે તેના ને અણ પાડી અણ તેમ છે એ સ્વતંત્ર અને અણિત અણિતતા, અણિત પ્રાપ્તિ તેને કરીને કે એ પાંચે પાંચના અણિત સ્વતંત્ર રાબત અણિત અણિતતા અણિત અને અણિત સ્વતંત્ર તેને અણિત

કે જે મૂળે તો અન્ય પ્રગ્નને તામે હોય કે તેની સાથે રાજદારી અંબધે જોડાઈ ગયેલ હોય પરંતુ પાછળથી ગમે તે કારણે છૂટી પડીને સ્વતંત્ર રીતે રાજ ચલાવના મંડી પડી હોય, સ્વતંત્ર પ્રગ્ન તરીકેના દર્શાવતા યવન, ચેન (ખેટ્તીઅન્સ) ૪૬ પાર્થિઅન્સ-પહલ્વાઝ-પર્શિઅન્સ અને કુશાનને જણાવીશુ, જ્યારે ખીનસ્વતંત્ર પ્રગ્ન તરીકે શક, ક્ષહરાટ, અને ચઘણુવશીને ગણી શકાશે આથી કરીને સ્વતંત્ર પ્રગ્નના જે ક્ષત્રપો અને મહાક્ષત્રપો છે તે એક રીતે, નોક તરીકેની કક્ષામાં મંડી શકાય અને તેજ પ્રમાણે તેમણે કારકીર્દી

પૂરી કરી કહેવાય ખરી, જ્યારે ખીનસ્વતંત્ર પ્રગ્નના હોદ્દાદારોએ સ્વતંત્ર થયા બાદ પોતાના હોદ્દા મુકલ્મ કરેલ હોવાથી એક રીતે તેઓ નોકર ન જ કહેવાય, પરંતુ તે હોદ્દાઓ પોતાના નામ સાથે જોડાયેલ રહેલ હોવાથી તેમની પૂર્વ સ્થિતિદર્શક તે ગણી શકાય અને તેટલે દરજ્જે તેઓ પાગકાની તામેદારીમાં હતા એમ તો કહી શકાય જ બ્યાટલા માટેજ આપણે તેમને પરત્વે નથી કહ્યા, કેમકે તે હોદ્દો ભોગવતા ભોગવતા સ્વતંત્ર થઈ ગયા છે, પરંતુ તેમને ખીનસ્વતંત્ર કહ્યા છે

વિગત	સ્વતંત્ર પ્રગ્નના —એટલે નોકરની કક્ષાવાળા		ખીન સ્વતંત્ર પ્રગ્નના	
	ક્ષત્રપ	મહાક્ષત્રપ	ક્ષત્રપ	મહાક્ષત્રપ
(૧) સિક્કા પાડવા બાબત	ન પાડી શકે (રાજગણ હોય તો જ પાડી શકે) ૪૮	પાડી શકે ૪૭ પણ રાજના શ-કનો આકળ વાપરવો પડે	પાડી શકે પણ ખાસ કરીને જરૂરીઆત રહેતી નથી	પાડી શકે ૪૮
(૨) સંવત કથો વપરાય	પોતાના ઉપરી રાજના વશનો અંત જે હોય તેનો આક		પોતાના મહાક્ષત્રપના વશનો	પોતાના જ વશનો, સંવતનો
(૩) સંવત ચલાવવા બાબત	પોતાના ઉપરી રાજનો ૪૦ કે તેના વશનોજ ચલાવી શકે		ચલાવી શકે પણ ૪૧ પોતાના મહાક્ષત્રપનો	પોતે આદિપુરુષ હોય તો પોતાનો, નહીં તો પોતાનો પૂર્વજના રાજ્યાર બધી પોતે શરૂ કરે ૪૧

(૪૬) ઉપરની બ્યાખ્યા પ્રમાણે તો આ ચેન પ્રગ્ન પણ મૂળે યવન (ગ્રીક) પ્રગ્નના તાબામાંજ હતી એટલે તેને ખીન સ્વતંત્ર પણ ગણી શકાય પરંતુ ચેન પ્રગ્નને સ્વતંત્ર બનીને રાજવહીવટ ચલાવ્યા છે એટલુંજ નહીં, પણ પોતાના હાથ તળે ક્ષત્રપો પણ ઉભા કર્યા હતા તેથી તેમને મૂળ પ્રગ્ન તરીકે ગણી લેવાની છે

(૪૭) ઇન્ડો-પાર્થિઅન રાજ ગોડીઝ આ સ્થિતિમાં ગણી શકાય પણ તેના હોદ્દો મહાક્ષત્રપ તરીકે નહોતોજ મુકલ્મ મહાક્ષત્રપ પણ આ પ્રકારનોજ કહેવાય.

(૪૮) હગાન હગામસના સિક્કા (જુઓ પૃ ૨ આક ન ૫, ૧૦) આ પ્રકારના ગણાયો

(૪૯) દુશત તરીકે રાજુલુલના, તથા સોદાસના સિક્કા (પોતે મહાક્ષત્રપ અન્ના પછીના)

(૫૦) દુર્ધાતમા લદાખની પાસે ખલ્તસજામનો ચેમ કડકસીઝે કોતરાવેલ સિલાલેખ (જુઓ ઉપરમા પૃ ૧૪૦)

(૫૧) નહપાણના-ચપલદત્તના, મત્રી અયમના સિલાલેખો, પાતિકનો પેલો ૭૮ આકવાળો વક્ષિવાનો સિલાલેખ, કુશાનના સર્જ સિલાલેખો, અપ્પાણના સિલો છી ઈ.

(૯) શિલાલેખ ઠાતરાવવા ખાખતનો અધિકાર	રાજના નોકર તરીકે તો ગજરા ચીજ ઠાતરાવી શકે અને તેમનો જ મંવત વાપરી શકે, બાકી વ્યક્તિગતપણે જો દાન કર્યું હોય તો ખતનાં સુધી તે સ્થિતિમા પોતાના નામ સાથે ક્ષત્રપકે મહાક્ષત્રપનો હોદ્દા જોડવા જરૂર નથી; કેમકે ખાનગી લેખ વ્યક્તિ તરીકે કોઈપણ મનુષ્ય ઠાતરાવી શકે છે	યુવરાજના અધિકાર- ની રૂઢિએ ઠાતરાવી શકે અને તેમાં આંક સંખ્યા પોતાના વશના મંવતનીજ વાપરે	પોતે સર્વ સત્તાધીશ હોવાથી આ પ્રશ્નજ ઉભો થતો નથી
---	--	--	---

દ્વિતીય પરિચ્છેદ, કુશાનવશના પ્રતિદાન સાથે
સંબંધ ધરાવના, પણ કેટલીક ખાખતમા અલગ પડી
જતા, આઠ મુદ્દાના નામ આપ્યાં
આઠ મુદ્દામાનો હતાં, જેમાંના ત્રણ, કનિષ્ક
છેલ્લો અથવા પહેલાના વૃત્તાંતે, એક કનિષ્ક
કુશાન અને બીજાના વૃત્તાંતે, અને બાકી
અઘણ સંવતની
સરખામણી

માત્ર બાકી રહ્યો છે તે કુશાન અને અઘણશકની
સરખામણીને લગતો છે તેની ચર્ચા અત્રે કરીશું

ઉપરમાં, પ્રસંગો ઉભા થતા સાબિત કરી દેવાયું
છે કે બંનેની ગણતરીનો સમય ઇ. સ. ૧૦૩ થી થયો
છે એટલે કે બંનેની આદિનો સમય એક છે છતાં તેના
પ્રારંભ થવાનાં કારણ તેમજ પ્રારંભ કરનાર વ્યક્તિઓ
ભિન્ન ભિન્ન છે એટલે દરજગે તે બેની ભિન્નતા છે
ઉપરાંત તેમની ભિન્નતાના બે ત્રણ મુદ્દા ગોર વિશેષ
છે તેમાંનો એક, કુશાન સંવતનું ચલણ સારા ઉત્તર
હિંદમાં થયેલ છે, બીજાં અઘણશકનો પ્રચાર અવ-
તિના અને સૌરાષ્ટ્રના પ્રદેશમાં જ છે, અને બીજો
મુદ્દો તેનું બંધ થવાના સમયને લગતો છે કુશાન
સંવતનો અંત ગુપ્તવંશી રાજ્યે ઇ. સ. ૨૮૦ આસ-
પાસમાં આપ્યો છે, બીજાં અઘણશકનો અંત (ગોખ્ખો
અંત તો નથી જ કર્યો પણ લુપ્તપ્રાય કરી નાંખ્યો છે)
આપ્યો કહેવાય તો ગુપ્તવંશીએ જ પરતુ તેનો સમય

ઇ. સ. ૪૨૩ જેટલો દૂર ગયો છે આ પ્રમાણે ભિન્ન
ભિન્ન દૃષ્ટિગિરિથી જોઈએ તો તેમની વચ્ચેનો તફાવત
દેખાઈ આવે છે છતાં એકી વખતે જ દૃષ્ટિ નાંખીને
જોઈ શકાય તે માટે તે હકીકતને કાષ્ટકરૂપે ગુથી
ખતાવીશું

	અઘણશક	કુશાનશક
(૧) આદિનો સમય	ઇ. સ. ૧૦૩	ઇ. સ. ૧૦૩
(૨) સ્થાપક	અઘણ	કનિષ્ક પહેલો
(૩) પ્રસંગ	તેના પિતાનું ક્ષત્રપપદે નિમાતુ	પોતાનો ગળ્યા- ભિષેક થવો
(૪) પ્રસારનું ક્ષેત્ર	અવંતિ અને સૌરાષ્ટ્રનો પ્રદેશ	સાગાયે ઉત્તર- હિંદ
(૫) કાણે અંત આપ્યો કહેવાય	ગુપ્તવંશી અંતિમ રાજ્યેએ	ગુપ્તવંશી પ્રથમ રાજ્યેએ
(૬) કોઈ શાખા તેમાંથી નીકળી છે ?	ઈશ્વરદત્ત આલિંગ મહાક્ષત્રપની	યુદ્ધ અઘણ મહા- ક્ષત્રપની
(૭) શાખા નીકળવાનું કારણ	નબળી સત્તા પડવાથી	યુદ્ધ રાજની સંમતિથી
(૮) અંત	ઇ. સ. ૪૨૩માં કે તે બાદ લુપ્ત	ઇ. સ. ૨૮૦ આસપાસ
(૯) સંવતનું આયુષ્ય	૩૨૦ વર્ષ	૧૭૫ વર્ષ

ઓમા મળી આવતી સૂર્ય-ચંદ્રની (Star and Crescent) નિશાનીઓ પણ નજરે પડે છે તેમ તે ઉપરાંત સ્વામિ, મહાક્ષત્રપ આદિ બિરૂદો પણ છે જ્યારે શિલાલેખોમા ત્યાં જ્યદામનનું નામ મળી શકે છે ત્યાં એકમાં પણ તે બિરૂદ તેણે મેળવ્યું હોવાનું કોઈ ચિહ્ન સગપ્ત્યે જણાવું નથી વળી ચંબ્રણુવશી સિક્કાનો અભ્યાસ પણ એમજ બતાવે છે કે, જે પુરૂષે કેવળ ક્ષત્રપપદ જ મેળવ્યું હોય તે પોતાના નામના સિક્કા પડાવી શકતો નથી જ વળી વિશેષ ખૂબી તો એ છે કે, તે સિક્કામા નામ જ કોઇનું નથી અને નામ નથી એટલે કોઈ અન્ય નામધારીને તો ફરાવાય નહીં, પરંતુ સૂર્ય-ચંદ્રની નિશાની છે એટલે કોઇને પણ આચાર્યુમા ઉતાયો સિવાય જે એકનું નામ આપી શકાય તેવું દેખાયુ તે માત્ર આ જ્યદામનનું જ હવે સમજાશે કે શિલાલેખ અને સિક્કાના આધારે તેના અસ્તિત્વની અને રાજકારોબારની ઈમારત વિશે જે દૃષ્ટના ગોઠવાઈ છે તેની ખરી સ્થિતિ આપણે રજુ કર્યા પ્રમાણે છે એટલે આવા કાચા અને સશયવાળા પાયા ઉપર કોઈ ગદાર આધેલો તે યોગ્ય લાગતું નથી આ કાચુને લઇને જ્યદામનનું ગાદીએ ખેસવાનું મારે પોતાને કબૂલ નથી, છતાં ૫ ૧૯૯ ઉપર જે વિધાન કર્યું છે તેનું રાજ્ય દુક સમયી છએક મહિનાનું અચ્છુક સંયોગોમાં તોધી શકાય તેવું છે તે, ઉપર પ્રમાણેના વિદ્વાનોના કથનની વિશેષ ખાતી કરવા માટે હાર ઉધાડાં રહે તેટલા માટે છે વિશેષ મંશેાધનના પરિણામે તે પ્રમાણે જે સ્થિતિ આપિત થાય તો રાજ ચંબ્રણુ પછી ગાદીએ ખેસીને દુક સમયમાં તેના મરણ પામવા માટે વળી કોઈ અકસ્માતનું કાગળ દૃષ્ટવુ પડશે છતાં અત્યારે તે વિશે વિચારમા ઉતરવાની જરૂર નથી પરંતુ જ્યારે તેણે માત્ર ક્ષત્રપપદ મેળવ્યાનું તથા ચંબ્રણુના પછી દુરત રૂદ્રદામન જ ગાદીપતિ થયો હોવાનું માનીએ છીએ ત્યારે તેનું મૃત્યુ ચંબ્રણુના જીવનકાળમાં જ થયુ ગણવુ રહેશે એટલે હવે એમ અનુમાન કરવુ રહેશે કે, જ્યદામનનું મરણ ૪ સ. ૧૫૨ના અરસામા થયુ હોવું જાણ્યું અને તેના આધાતથી ચંબ્રણુ પણ દુક વખતમાં જ

આ કાની દુનિયા છોડીને ચાલ્યો ગયો હોવો બેઠ્યો.

(૪) રૂદ્રદામન

ચંબ્રણુ પછી દુરત જ ગણો કે, છએક માસ સુધી જ્યદામનનું રાજ્ય વચ્ચે ચાલ્યું હતું તેમ ગણો, પરંતુ ૪ સ. ૧૫૨=ચંબ્રણુમંવત ૪૯ આશરેમા રૂદ્રદામન અવતિપતિ બનવા પામ્યો હતો તેટલી વાત ચોક્કસ છે. વળી તેનું રાજ્ય ૭૨ શકા=૪ સ. ૧૭૫મા અતમ થયેલ હોવાથી ૨૩ વર્ષ સુધી ચાલ્યું ગણી શકાશે જ્યારે ચંબ્રણુની ઉમર મગલુ સમયે ૬૫-૭૦ની હતી તે ગણતરીએ જ્યદામનની આશરે ૫૦-૫૨ની ગણાશે અને રૂદ્રદામનની ગાદીએ ખેસતાં ૩૨-૩૫ની લેખાય, તો તે હિસાબે તેનું પોતાનું આયુષ્ય લગભગ ૫૭ થી ૬૦ વર્ષનું થયું ગણાશે

ચંબ્રણુ પોતે અતિ વિસ્તારવત રાજ્યનો ધણી હતો તે આપણે ઉપર બેઠું ગયા છીએ અને તેના વારસો આ રૂદ્રદામનને મળેલ હોવાથી તે તો પ્રથમથીજ તેવડા મોટા અને વિશાળ

તેના રાજ્ય પ્રદેશનો ભૂપતિ થયો હતો એટલે વિસ્તાર સાથેની દેખીતું જ છે કે, તેને તેમાંના ગેરમમજૂતિઓ કોઈ પ્રતિ મેળવવા જેવુ રહેતું નહોતું છતાં સુદર્શન તળાવના શિલાલેખમા, પૂર્નાકારવનિ, અનૂપ, આનર્ત, સુરાબ્દ, શ્વમ, મરૂ, કચ્છ, સિંધુ, સૌવીર, કુકુર, અપગંત અને નિપાદ આદિ પ્રદેશની જીત પોતાના શૌર્યવડે જીત્યાને જે ઉલ્લેખ કરાયો છે તે રૂદ્રદામનને કાળે શા માટે ચડાવાંતો હરો તે સમજી શકાતું નથી આ એકજ હકીકત સાબિત કરે છે કે, તે તળાવની પ્રશસ્તિને રૂદ્રદામને કરેલ વિજયપ્રાપ્તિની યશગાતા વર્ણવતી કથા તરીકે ગણવાય તેમ નથી, છતાં તે પ્રશસ્તિ વિના કોઈ અન્ય પુરાવા રૂદ્રદામનની કહેવાતી જીતને સમર્થન આપનારા જ્યારે મળતા નથી ત્યારે સળંગ ઇતિહાસ આલેખન કરતા જે સ્થિતિ આપણને ઉપર પ્રમાણે સિદ્ધ થયેલ નજરે પડે છે તેનો સ્વીકાર કરી લેવો જ રહે છે વળી આપણી આ માન્યતાના ટેકારૂ, -અથવા તે મત ઉચ્ચારવાને તે જ પ્રશસ્તિમાંથી જે કેટલાક મુદ્દા ઉપયોગી દેખાયા હતા તે ઉપર,

સામે વિજેતા પણ જ ન મામમાં એવો નળજો થઇ પડ્યો કે, જ્યદામને ગુમાવેલ પ્રાંતો (અરે ક્ષેત્રો કે અવંતિ પણ ગુમાવી બેસેલ છે એટલે અવતિની ગાદી પણ ગુમાવી બેઠો હતો) ઉપર રૂદ્રદામને અધિકાર પણ મેળવી લીધો અને પાછો અવતિપતિ પણ બની ગયો. આવા અનેક પ્રશ્નોની લગારને લગાર ઉભી થઈ જાય તેમ છે એટલે પુનઃવાર થાય છે કે, તેમનું મંતવ્ય મૂળથી જ ખોટું છે અને તેથી કરીને જે જે દલીલ પોતે થીગડાં મારવા માટે આગળ ધરી છે તે બધી અકળ નીવડી છે મતલબ એ યથા છે, ચક્રણ પછી રૂદ્રદામન ગુગ્ગ જ ગાદીએ બેઠો છે, તેમજ તેણે સ્વપગાક્રમે બલે મુલકો મેળવ્યા હજે અને ચક્રણે સોપેલ વારસામા ઉમેરેા પણ ક્યો દગે છતા, શિલાલેખમાં જેનો નામોઆર થયેલ છે તે જમીન તો તેણે મેળવી નથી જ પરંતુ વાગસામાં મળી હતી

(૨) કા આ રે મા પ્રા રેખ્ને જ્યુજ્યુ છેકે ૧૨ (મૂળ શિલાલેખની પંક્તિ ૧૨મી) He conquered the Yaudheyas and twice defeated Satharni, the Lord of Dakshinapath, He himself acquired the name of Mahakshatrap=તેણે (રૂદ્રદામને) યૌદેયાઓને હાથ લેતા અને દક્ષિણના સ્વામિ શાતકર્ણીને બે વખત હરાવ્યો હતો (તેથી) તેણે મહાક્ષત્રપ પદ મેળવ્યું હતું આ તેમના ઉદ્ઘારો અત્યાગ મુધી ચાલી આવતી રૂદ્રદામને મેળવેલ સ્વપગાક્રમની પ્રશસા કર્યાના પરિણામે નીકળ્યા છે એટલે તે પગાક્રમની વાત જ્યા આપણે ઉપગમા નિરચક અને ધિનઆધારની ન્યારે પુરવાર કરી બતાવી છે ત્યાં અત્ર ટોકેલ-હાગ અને

હતના-ખન્ને બનાવેનો અધિકારી પણ રૂદ્રદામન નથી જ એમ મહેજે દેખાઈ જાય છે

વળી મહાક્ષત્રપ બે પ્રકારે થવાયાનું આપણને માલમ પડ્યું છે (ભુઓ ૫ ૨૦૪નું પત્રક કલમ ન ૭), નોકગના એક પ્રકાર તરીકે ચક્રણ ક્ષત્રપને જે મહાક્ષત્રપ પદ અપાયુ છે તેમા દબ્બુ તેનું પરાક્રમ કાગ્યરૂપ મનાય પણ તેમ છે, પણ એક વાર તે અવતિના રાગપદે ચડ્યો અને તદ્દન સ્વતત્ર થયો ત્યારથી તેના વંશમાંના દરેકને, રૂદ્રદામનથી માંડીને આગળના મર્વેને, પગાક્રમથી તે પહે ચડવાપણું ગ્રહેતું જ નથી પછી તો ખીનગ્ગતત્ર પ્રગ્ગવાળા ટી ન. ૪૨ તથા ૪૪ ટાકેલા દર્શા-તોની પેઠે, પોતે આપોઆપ જ મહાક્ષત્રપ બની જાય છે માર એ થયો કે, રૂદ્રદામને ઉપગમા જણાવેલ બે હત મેળવી પણ નથી તેમ સ્વપગાક્રમથી મહાક્ષત્રપ બન્યો પણ નથી, એટલે મહાક્ષત્રપ બનવાના કાગ્યરૂપ તે હત મેળવ્યાની માન્યતા પણ વધારે પડતી ગણ્યારો

(૩) ઉપગના જ અથકાગ આગળ જતા તેજ પુસ્તકમા ૫૪, પ્રશસ્તિની પંક્તિ નં ૧૨મા “ઞ્ઞટ રાજા પ્રતિષ્ઠાપકેન=હકી ગયલા ગમ્મઓને પોતાના સ્થાને પુન બેસારવામાં આવ્યા હતા” આવા જે શબ્દો લખાયા છે તે ઉપર વિવેચન કરતા પોતાનો અભિપ્રાય જણાવે છે કે The reference to his re-installment of deposed kings is indefinite=પદબ્રજ રાગ્મઓને પાછા સ્વસ્થાને નિયુક્ત કર્યાની હકીકત મેદિગ્ધ-અચોક્કમ છે મતલબ કે આ કથન તેમને બલે અનિશ્ચિત નહોં લાગ્યુ હોય પણ રાકાસ્પદ તો લાગ્યુ છે જ ન્યારે ખરી હકીકત આ પ્રશસ્તિમાંના વીગતાના સર્વ વાક્યો, જેમ માગ માનવા મુજબ ૫૫

(૫૨) ભુઓ મનકર પુસ્તક ૫ ૬૦

(૫૩) છતા એક વખત માનો કે મહાક્ષત્રપ પદ જેમ માન્યતા ચાલી આવી છે તેમ મેળવાઈ હોય અને પોતે જ્યુજ્યુ છે તેમ, he himself acquired the name of Mahakshatrap હોય તો પછી જ્યદામને પણ મહાક્ષત્રપ પદ તો લીધું જ ન (તેમના કહેવા પ્રમાણે જ) એટલે તેણે પણ મહાપરાક્રમ બતાવી અનેક મુલકો જીત્યા કહી શકાય જ ત્યારે ખીજ બાબુ વળી તેઓ જ કહે છે કે તેણે તો મુલકો

ગુમાવી લીધા છે આમ વારવાર ફેરફાર નાંદેર કર્યા કરવો તેનો કાઠ અર્થ ખરો કે ?

(૫૪) ભુઓ કા આ રે ૫ ૧૨૦ ટી. નં ૧

(૫૫) ભુઓ પુ ૨. ૫ ૩૬૨થી આગળનું વર્ણન સુદર્શન તળાવને લગત પરિશિષ્ટ વ, તેમા એવા વિચાર દર્શાવ્યા છે કે, યરોગાન કરતા જે વિરોધણો તેની પ્રશસ્તિ-મા જણાવાયા છે તે સર્વ સમગ્ર રીતે સમગ્ર પ્રિયદર્શિન ને જ લાગુ પડતા છે, નહોં કે રૂદ્રદામનને

કહેવાત મારો હેતુ તો પ્રશસ્તિ કોતરાવનારના આશય પરત્વેનો બેદ બતાવવા પૂરતો મુખ્યતાએ છે જે માત્ર લિપિની સરખામણી જ કયવી હોય તો તેના વશના રૂદ્રસિંહ, રૂદ્રસેન ઇત્યાદિના અરે કહેાને કે મુદ્દ રૂદ્રદામનના જ અન્ય શિલાલેખો કયાં નથી કે ખીજાં આડીઅવળાં દ્વાંદ્વા મારવા દોડવું પડે ? તેના વશના આ શિલાલેખો મંબધી થોડીક હકીકત આગળ ઉપર 'તેમનો ધર્મ' વાળા પાગિત્રાદિમા આવશે)

(૫) ઉપરની ન રની દલીલમા જાણવાયું છે કે, and twice defeated Satkarni, the Lord of the Dakshinapath=દક્ષિણપથના સ્વામીને-શાતકરણીને બે વખત હરાવ્યો હતો, આટલા શબ્દ પછી પ્રશસ્તિમાં^{૧૦} લખાયું છે કે on account of the nearness of their connection, did not destroy him=તેમની વચ્ચેના સંબંધને લીધે, તેને મારી નાખ્યો નહોતો આનો અર્થ એમ કરવામાં આવે છે કે, રૂદ્રદામને દક્ષિણપથના રાજા એવા શાતકરણીને બે વખત હરાવ્યો હતો, પરંતુ તે તેનો નજીકનો સગો થતો હોવાથી જીવતો જવા દીધો હતો આ નજીકના સમાનું સગપણ એટલે દીકરીની લેવડદેવડ થયાનું લેખ્યું છે^{૧૧} તેમાંય પાછી ખૂબી એ ગણાઈ છે કે, રૂદ્રદામન પોતે જીતનાર પક્ષ હોવા છતાં, તેની દીકરી શાતકરણીને પરણાવી હતી એવું વિધાન થયું છે પ્રથમ નજરે તો એ જ બ્યવહાર વિરૂદ્ધ દેખાય છે કે, જે જીતે તે હારનારની પુત્રી લ્યે, કે જીતનાર હોય તે હારનારને આપે ? છતાં ધારે કે ચાલતા આવેલા બ્યવહારથી ઉપરવટ જઈને કોઈ અગમ્ય કારણને લખને જીતનારે હારનાર વેરે પોતાની પુત્રી પરણાવી (અથવા તો, હારનાર શાતકરણીની પુત્રી જ જીતનાર રૂદ્રદામને લગ્નમાં લીધી હતી) તો પણ તે પ્રમાણેનો બનાવ બનવો તો જોઈએ જ ને ? તેની સિદ્ધિ માટે પ્રશસ્તિની હકીકતને સંબંધ ન હોવા છતાં પણ, એક શિલાલેખમા તેના જેવી જોકાદ હકીકત મળી

આવી કે તેને આડીઅવળી વણી કરીને, રૂદ્રદામનના જીવનને બંધબેસતી કરી દેવામાં આવી છે. પરંતુ તેમ કરવા જતાં કેવી ફજેતી થઈ ગય છે તેનો ખ્યાલ રખાયો નથી સ્થિતિ એમ થઈ છે કે, કન્હેરી નામના ગામે એક શિલાલેખ છે તેનું વર્ણન મિ રેપ્સને કા આ રેમાં પારિત્રાદિ ન પાઝમાં "શિલાલેખ ન ૧૭ કન્હેરી" તરીકે આપ્યું છે તે શિલાલેખમા કેટલાક અસ્પષ્ટ શબ્દો છે કે જેનો ભાવાર્થ એસારવાનું સામાન્ય રીતે કઠિન જ છે પણ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે બધું ચોક્કસ બેસતું કરવાને તેનો અર્થ એમ કરવામા આવ્યો છે કે, કારદમક રાજાના કુટુંબમાંથી ઉતરી આવેલી કોઈકે કન્યા છે તે રૂદ્રદામનની પુત્રી થતી હતી અને તેણીને દક્ષિણપથના રાજા શાતકરણીને પરણાવવામાં આવી હતી. વિચારો કે, જેને કારદમક રાજાના કુટુંબમાંથી ઉતરી આવેલ કન્યા તરીકે જાણખાવાય છે, તે કન્યા કારદમકની પુત્રી કહેવાય કે રૂદ્રદામનની ? કારદમક અને રૂદ્રદામનને ગોત્ર, કુળ, જાતિ, વશ આદિ કોઈ જાતનો સંબંધ ખરો ? અથવા કોઈ ઠેકાણે તેનું જણાયું હોય તો કા તેનો હવાલો ન અપાય ? વાત એમ છે કે જ્યાં વાતનો મેળ જ નહોતો ત્યાં હકીકત રજૂ કરવી શી રીતે ? મતલબ એ છે કે, કન્હેરીનો લેખ તો સાચો છે, પણ તેનો જે પ્રમાણે અર્થ કરાયો છે અને રૂદ્રદામન તથા શાતકરણીના પ્રશંગો ગોઠવાયા છે તે સર્વે જોડું છે કેમકે પ્રશસ્તિની હકીકત રૂદ્રદામનને લગતી નથી ખરી હકીકત તો એમ છે કે પ્રશસ્તિમાં જે શાતકરણીનો ઉલ્લેખ છે તે દક્ષિણપથના રાજાને બે વાર પ્રિયદર્શિને હરાવ્યો હતો છતાં જીવતો જવા દીધો છે તેનું કારણ કે તેની બહેનને પોતે પરણ્યો હતો આ બે વચ્ચેની ખીજી વખતની જે લડાઈ થઈ છે તે ચેલા મરાઠ્ઠર થયેલ ધૈલી-જાગીડવાળા પ્રિયદર્શિનના શિલાલેખમા પોતાના ગળત્યાલિપેકે પછી નવમા નંબ કલિંગમા લડાઈ અને

(૧૦) જુઓ પ્રશસ્તિની પક્ષિ ન ૬ (એ. ઈ. પુ ૯ પૃ ૪૭માં તેનો અનુવાદ કરેલ છે તે).

(૧૧) જુઓ નીચેની ટી. ન. ૬૩

છતાં પણ નિર્ણય લખાવ્યો છે તે સમજાવી. આ સમયે
શિક્ષાપત્રના કાલકરણીને ત્યાં કલિંગદેવ પહોંચ્યો હતો
તેથી તે કલિંગદેવ^{૧૨} પહોંચ્યો હતો અને તેની
સાથેનું તે પુત્ર હતું આ બાબત ધ. સ. પૂ. ૨૮૦-૧નો
છે. (આ પદ્ય પદ્ય ન પુ. ૫ માં અંતર્ગતિઓનાં વર્ણનામાં
આપ્યો. જ્યાં તે માત્ર સમજાવ્યા પુરતી જાણી નોંધ ન
હી છે). અંતરે કલિંગદેવ પ્રસ્થિતિમાં બે કારણો અને
કાલકરણીનાં વાત કરતાં છે તે વળી બીજામાં કાલકર
ણીને વચ્ચે અને તે સેન તે રાજ્ય હાથ નામે ભોગબાજા
શાલિવાહન કાલકરણીની રાણીને કાલકરણેવે છે અને હાથ
કાલકરણીનું માંડવવિ તરીકેનું એ નામ પ્રપ્રાપ્તિ થાકિ
વામન પહોંચ્યો તેની વચ્ચેમાં એ રાણી આ કારણો
(કારણ ૧) રાજાની પુત્રી હતી અને તે કારણોને કુદરત
છવિ વળી, તેની પુત્રી થાવે પાવેલાં હતાં આ પ્રમાણે
હોય છે.^{૧૩} તેના સમય ધ. સ. પૂ. ૨૦-૨૫ની
આસપાસનો છે તે હોયત પહોંચ્યો આપ્યો પુ. ૫ માં
વર્ણવવાની છે. અને તે વસ્તુવિષય સમજાવ્યા પુરતી
નોંધ આપી છે. મતલબ કે જાને હોયતમાં
કાલકરણીનાં સંનધ છે પહોંચે બતાવેા વચ્ચે જાણીએ
પાકાવચ્ચે વર્ણવે અંતર છે. જ્યાં આકાલકરણીને
દીપે તે વાતને શ્રદ્ધામન ને આ જગ્યા પછી જણી
વળે બને છે તેની સાથે જોડીને ભાર પ્રકારનો ન
જણી અંતરેા પછી નંખાવેા છે આ સર્વ વિવેચનથી
આપ્યો કે શ્રદ્ધામન સાથે ને હોયત પ્રસ્થિતિમાં
નોંધી જોડી બતાવવામાં આવે છે તે વચ્ચે નથી.

(૪) ઉપરની પ્રથમ સ્ત્રીઓમાં તે પ્રસ્થિતિમાં
જ્યેષ્ઠી હોયતોને જણિ આપ્યોને ને મહત્તી
માનવાની વિરુદ્ધ વાતનું હતું તેનું ન વિવરણ
કરનામાં આપ્યું છે અંતરે જ્યાં તે પ્રસ્થિતિ લખવાની
પ્રથમ-૨૬તિ ઉપરથી મતલબની વિરુદ્ધ ને સ્થિતિ

નજરે ચાલી આવે છે તે રજુ કરના વિચાર બને છે.

અન્ય પ્રમાણને બે સંધ સામ્રાજ્ય હોયત પ્રથમ
કરને છે તે પહોંચ્યો કિલ્લે કે નિવસને નરિન ન
લખાવતો હોય કિમ માનનું પડે છે. ત્યારે યામ કે
સમ્રાટ બેવો પુરુષ ને સંધ કોલકરને તે તે જો
નિર્ણયથી સંકલિતપણે અને સંધ પદવિપુરુષ
કરતો હોય કિલ્લી તે પ્રાસંગિક સ્થિતિ આપ્યો
સ્થિતિથી ન પાડે.

હવે આપ્યો મતલબ પ્રસ્થિતિમાં આપ્યો પ્રકારે
પદવિનિવસ કરીએ. આપ્યો પ્રસ્થિતિ ૨ પદવિ
પુરી કરે છે. તેમાંની પ્રથમ યોગ કુલિત આ-
સ્થાત છે અને કોલી માર અંતર છે. તે નિર્ણય
જોડીમાંથી પ્રકાર પુ. ૮માં ને સમય હોયત
પ્રા. કારણે કોલકર છે તેમજ નોંધ કરી છે કે,
સમય લખાવ્યો ૧૬ ઉપનું છે તેમાંથી કુલિત
આય રજુ ઉપનું કોલકર કે વચ્ચે કે કોલકર છે.
આ ઉપરથી તે ૧૬ લીટીમાંથી કોલકર આય મેનર્સ
વળે છે તેના કારણે અન્ય વાચકને બતાવે કોલકર

મતલબ ૧૬ લીટીમાંની ૧-૨માં સુધીન તબક્કા
સ્થાનનું વર્ણન છે ૩-૪-૫ માં વચ્ચેનાં કોલ
શ્રદ્ધામને ઉપ ના ચાર્કરને પુરુષવિષયમાં કારણમાં
હોયત છે ૬-૭માં તેમાંની ને નરિનિર્ણય-સુધીનિર્ણય
અને પદવિનિવસ-વચ્ચે કોલકર (કોલકર = વિવરણ)
પદવિનું વર્ણન છે ૮ માં પ્રથમ તેને કોલકર
મુખે નખાવવાની અને તે વચ્ચે કોલકરનાં સર્વે
સમયમાંથી હોયત આપ્યો છે ૬ થી ૧૧માં ને
હોયતે કોલકરવિનિવસ કોલકર કરી છે તેના કોલકર છે.
આપ્યો વચ્ચે તથા પુરુષમાં મેં પુ. ૨. ૬. ૩૪૫-૫માં
કોલકર પદવિ આય તે સમયમાં સર્વે વર્ણવે
વારે કોલકર આપ્યો છે છું —

(૧૨) એમ જણિ ઉપ સમજાવવાની કોલકર બતાવે
વચ્ચે ૧૫ થી કે તેમ આ કલિંગદેવ વચ્ચે વચ્ચે ૧૫ થી
હતું. આ વર્ણવવાની તેમના કોલકર કે તેમ કોલકર
તેમના પ્રથમ કુલકરમાં નોંધાવ્યું નોંધે છે. ને
કોલકરમાં કુલકરને તેને વચ્ચે વર્ણવે સુધીનિર્ણય
મા. પુ. ૭. ૬. ૮૪ થી ૧ થી કોલકર છે. કોલકર

વારે આ કુલકરમાં ૬ ૧૦-૧૧ થી તેની કોલકર ૧૧ થી
કોલકર કે કોલકરમાં આપ્યો સર્વે કલિંગદેવ વચ્ચે

(૧૩) કોલકર છે. આ. ૨. મા. ૧. ૧૦ કલિંગ
કોલકરમાં વચ્ચે.

(૧) કોલકર તે કુલકરમાં ૬. કોલકર ને કોલકર
વચ્ચે.

“ (અ) ‘વિસ્તૃત. (જી) ‘આગભાત પ્રભૃત્ય
“ અવિહિત સમુદિત રાજ્યલક્ષ્મી ’ = ‘ ન્યાયથી તે
“ ગર્ભમા આલ્પે ત્યા થી રાન્યત્રલક્ષ્મી આપાધિતપણે
“ વૃદ્ધિ થયા કરી હતી (આ) ‘ રણ્યગ્રામ સિવાય
“ પ્રાણાન્તે પશુ મનુષ્ય વધ ન કરવો તેવી પ્રતિજ્ઞા
“ તેણે લીધી હતી ’ (ઈ) ‘ પૂર્વ તથા પશ્ચિમ
“ આક્રમવતિ, અનુપદેશ, આનર્ત, સુરાધ્ન, શ્વશ્ર,
“ મરૂ, કચ્છ, સિંધુ, સૌવીર, કુકુર, અપરાંત, નિપાદ
“ આદિ દેશો તેણે પોતાના બાહુબળથી છતી લીધાની
“ હકીકત છે ” તે બાદ

પકિત ૧૨મા ચૌધેયને અને દક્ષિણપથના
સ્વામિને જીત્યાની, અને પદ્મપટ થયેલ ગગનને
પુનઃસ્થાપિત કર્યાની હકીકત છે ૧૩-૧૪ મા તે
ગગનની પ્રશસ્તિ ગાતી હકીકત આલેખેલ છે ૧૫મીમા
મહાક્ષત્રપ રૂદ્રદામનનું નામ આવે છે તેમજ ધર્મનિભિતે
અનેક પ્રકારે તેણે દાન આપ્યાની હકીકત છે તથા
૧૬થી ૨૦મા વૃદ્ધેલ બંધ સંમરાવ્યાનું તથા તેના સુવિશાળ
નામના અમલદારે તે કેની મુરબીએ પાર ઉતાર્યું ઈ ઈ
હકીકત છે અને છેવટે તે અમલદારની પ્રશંસા કરેલ છે.

ઉપર પ્રમાણે ગ્રંથિતિ વર્ણવેલી છે હવે ને તેનું
પૃથક્કરણ કરવામા આવશે તો સ્પષ્ટ થશે કે, પ્રશસ્તિ
કાંતરાવનાગ મુખ્ય પુરૂષ જે રૂદ્રદામન છે તેને લગતી
ઝાળખાણ તથા સુદર્શન તળાવનું વર્ણન પ્રથમની
૧-૭ પકિતમાં અપાઇ ગયું છે પછી તે તળાવને
લગતો તથા સમરાવાયાનો પૂર્વજૂત ઇતિદાસ અપાયો
છે પછી નનામા રાજની જીતનું અને ચૌધેયનું વર્ણન
છે અને છેવટે કાના ગમયે અને કાના હુકમથી અને
શા માટે આ કાર્ય કર્યું તેનો ઉલ્લેખ કરીને રૂદ્રદામન
રાન્યે સુવિશાળ સૂચાએ કામ પાગ ઉનાયાની હકીકત
છે હવે વિચારો કે રૂદ્રદામનની ઝાળખ આપ્યાનું
કાર્ય ૧ થી ૭ માં પતી ગયા પછી ફરીને પાછું
આપવું બાકી રહે ખરું? અને ધારો કે બાકી રહ્યું
હોય, નોપણ તે ૭ પછીની પકિતમાં તુલ્ય જ આવે
કે મૌર્યવંશી ચદ્રગુપ્ત, અગ્રોહ વિ ની હકીકત વચ્ચે
આવે અને તે બાદ વળી પાછી રૂદ્રદામનની હકીકત
આવે? તેમ સૌથી છેવટે તેણે પોતાના અમલદાર વિગેરેની

ઝાળખ તો આપી જ છે એટલે ચાલુ શિસ્તને
વિચાર ને કરવામાં આવે તો એમજ કહેવું પડશે
કે, (૧) તે પકિતઓ કા તો અગ્રોહની જ કીર્તિ ગાનારી
હોય (૨) અથવા તો તુલ્ય લાઈનને મેળ ખેમારી શકાય
તેજ કાઢ નનામા રાજનના જીવન સાથે મક્કલિત
કરતા બનાવોની હારમાળા આપતું તે વર્ણન હોય (૩)
અથવા તેના વર્ણનવાળા રાજની સાથે તુલના કરતા
પોતે રૂદ્રદામનની સ્થિતિ આ પ્રમાણે છે એમ કરીને
પકિત ૧૬-૨૦ નું અનુસંધાન નેહી દેવાયું હોય આ
નશ્વ સ્થિતિમાંથી કઈ હોઇ શકે તે ગોધવુ રહે

આપણને ન્યા સુધી ઇતિદાસ શીખવી ગ્લો
છે ત્યા સુધી જાતી ઠોકીને કહી શકીએ તેમ છે કે,
તે અગ્રોહને લગતું વર્ણન નથી જ, કેમકે (મામેના કોલમે
અ, આ અને ઈ) તરીકે વર્ણવેલી એક પશુ ગ્રંથિતિ તેને
સ્પર્શતી જ નથી તેમ બીજી અને ત્રીજી સ્થિતિનો-
બજેનો-વિચાર કરો તો ચે તે એક જ વ્યક્તિનું નામ
આપવામા પશુમરો, કેમકે તે એવા ગગનનું વર્ણન નોખે
કે જે રાજની તુલનામા ઉભા રહેવા જેવી સ્થિતિમાં
રૂદ્રદામન પોતાને ગણતો હોય । આ પ્રમાણે વિચાર કરતા
તે બન્ને સ્થિતિનું પરિણામ તો એક જ પ્રકારનું આવ્યું
ગણ્યો ત્યારે તે ગગન કોણ હોઇ શકે એટલું જ
વિચારવું રહે છે તેની ગોધ કરતાં ન્યારે તેમાં
મૌર્યવંશી ગગન ચદ્રગુપ્તનું નામ પ્રથમ મૂક્યું છે, પછી
અગ્રોહનું નામ સ્પષ્ટ કર્યું છે અને ત્યાંપછી તે
ગગનનું વર્ણન આવે છે એટલે અગ્રોહ પછી જે
કાઢ મૌર્યવંશી રાજ આવતો હોય તેનું વર્ણન હોવા
સભવ છે કે નહીં? અને હોય તો તે કયો ગગન હોઈ
શકે? તેટલું જ વિચારવું રહે છે મૌર્યવંશી રાજને
વિચાર કરતા તો અગ્રોહ પછી લાગેલો જ મહા-
પગલ્લમી ને કાઢ થયો હોય તો તે સમ્રાટ પ્રિયદર્શિન
આવે છે અને તે બાદ તો તે વંશની પડતી ચર્ધ
ગઇ છે તે પડતી વાળા ગગનઓમાં તો કાઢને
(અ, આ, ઈ)ની હકીકત લાગુ પડતી હોવાનું
વિચારવું તે હકીકત, અક્કલની મરફટી દગવવા જેવી જ
કહી શકાશે તો પછી એટલું જ વિચારવું રહે છે
કે ય તે બધી પ્રશંસામય ગાથાઓ પ્રિયદર્શિનને

મતલબનો લાવાર્ય^{૧૮} નીકળતો મહેજ તરી આવે છે ખરો" મતલબ કે પીટરસન સાહેબનું આમજ મતલબ છે એવું નિશ્ચયાત્મક કથન તેમના નામે કર્યું જ નથી, ઉલટું મેં તો આગળ જતાં તે ઉપર પાછું વિવેચન કર્યું છે (ભુજો તેજ પૃષ્ઠ કાલમ ૨ પંક્તિ ૧૮) કે, "હિપગની આઠમી પંક્તિમાં મૌર્યવંશી સમ્રાટ ચદ્રગુપ્ત અને તે બાદ સમ્રાટ અશોક પગલે ઉલ્લેખ કરેલ છે અને પછી જગ્યા ખાલી આવી કે એટલે સ્વાભાવિક છે કે, એક પછી એક ગાદિએ આવનારનું-સમ્રાટનું-વર્ણન કરવાનો શિગરતો હોખને સમ્રાટ અશોક પછી તેની ગાદીએ આવનારનેજ લગતું તે બ્યાન હોઈ શકે" છ છ એટલે કે માગ મતલબના કથનની જવાબદારી કોઈના શીરે ન નાખતા મેં માત્ર વિવેચન કર્યું છે

ત્યારે સમ્રાટ ચદ્રગુપ્ત અને અશોકે પોતપોતાના સૂત્રા મારફત તળાવના કાર્યમાં ભાગ આપ્યો છે ત્યારે આ પ્રિયદર્શિને પણ પોતાના સૌરાષ્ટ્રના સૂત્રા મારફત પણ, ફાળો કા-પૂરાવ્યો ન હોય? એમ પ્રશ્ન ઉભો થાય જ વળી શુનરાત વર્નાકયુલર સોનાઈટીના છુદ્ધ પ્રકાશ નામે માસિકમાં પુ ૭૬ પૃ ૯૨ પંક્તિ ૯ માં દિવાનગઢાદુર કેશવલાલભાઈ કુવમાહેબે યુગ-પુરાણના આધારે વિવેચન કરતા જણાવ્યું છે કે "શાલિશુક સૌરાષ્ટ્રની પ્રજાને ગંભીરી જૈન ગચ્છોને ક્રુષ્ણ મોટાભાઈ અંપ્રતિની (જેનું બીજું નામ પ્રિયદર્શિન હોવાનું, તથા આ પ્રિયદર્શિન અને શાલિશુક બન્ને ભાઈઓ-સહોદર-થતા હોવાનું આપણે પણ પુ રમાં સામિત કરી ચૂક્યા છીએ) ખ્યાતિ બઢાવી જૈનધર્મનો દિગ્વિજય પ્રવર્તાવશે એવી ભવિષ્યવાણી છે" આ બધી હકીકત બોડીને એવા મતલબ ઉપર આવવું યશુ કે, પ્રિયદર્શિનના સૂત્રા તરીકે શાલિશુકે પણ આ તળાવના સમારકામમાં ભાગ લેજવો

હોવો બેધએ એટલે તે પ્રમાણે પુ ૨ પૃ ૩૦૦ ઉપર તે હકીકત મેં જાહેર કરી છે તેમજ તે પુસ્તકના અંતે બોડેલ, સુદર્શન તળાવના પગિશિષ્ટમાં પણ તે પ્રકાગની હકીકત જણાવી છે ત્યાંના લખાણમાં કાંઈ સમજદાર થતી હોય તો તેને આ પ્રમાણે સુધારીને હવે વાચવું આ પ્રમાણે દલીલ કરવામાં મારે આશય એ છે કે, મૌર્યવંશી આ ગાજકીય સૂત્રધારાનો મંચ બોડી તળાવની પ્રચસ્તિનો જે મુખ્ય ભાગ લખાયો છે તે પ્રિયદર્શિન સખધી હકીકત જાહેર કરનારો હોઈ શકે એટલું બતાવવાનો છે અને તેમ માગિત થાય તો, પ્રચસ્તિનો યશ રૂદ્રદામનને લાગુ પાડી નકાચ નહીં તે આપોઆપ સિદ્ધ થઈ જાય તે વિચારને હજી હું વળગી રહું છું તેથી અત્ર ખુલાસારૂપે આ વિવેચન કર્યું અમજવું

[ટીપ્પણ—હવે સ્પષ્ટ થાય છે કે, આ પ્રચસ્તિના લખાણનો જે અર્થ કરાયો છે તેથી અનેક અનર્થો થવા પામ્યા છે વાત એમ છે કે, આ પ્રચસ્તિનું વાચન અને ઉકેલ બહાર પડી ગયાને ધણું ધણું વર્ષો થઈ ગયા છે તે સમયે તેનો અનુવાદ પ્રમાણશ્રુત ગણાયો હશે પરંતુ તે પછી અનેક નવીન શોધો બહાર પડી છે તો તેના સાર પણ તેમાં આમે જ થવો બેધએજ તેનું એક જ દષ્ટાંત આપીશ. એપીગ્રાફિકા ઇન્ડિયામાં પ્રગટ થયેલ હકીકતમાં કયાય પ્રિયદર્શિનનું કે શાલિશુકનું નામ જ આવતું નથી, તેમ અગ્રોકનું નામ લેવામાં પછોની પંક્તિમાં કાંઈ અન્યને લગતી હકીકત હોવા વિશે શકા પણ ઉકાવાઈ નથી ત્યારે ભાવનગરના ચિલાલેબો બોતા પ્રો પીટરસનને શકા ઉદ્ભવ્યાનો ભાસ નીકળે છે ગમે તેમ હો, પણ હવે ત્યારે અનેક ઐતિહાસિક ઘટનાઓ બહાર આવવા પામી છે ત્યારે તે પ્રચસ્તિ કરીને સરોધન માગે છે જ ૧૯]

આ પ્રમાણે અનેક ગેરસમજૂતિઓ સુદર્શન તળા-

વળી નીચેની ટીકા ન ૬૮ સરખાવો

(૬૮) આ બે લીટી વાચી જનારને ખાતરી થશે કે, પીટરસન સાહેબનું કહેલું આમજ છે એવા રૂપમાં માર કથનજ નથી વળી ઉપરની ટીકા ન ૬૭ સાથે સરખાવો

(૬૯) ઉપરની ટી. ન ૬૫ માં નિર્દિષ્ટ પૃ આ. મ શ્રી ઉદ્ધવિજયસુરિજીનું ખાસ ધ્યાન આ મારા ટીપ્પણ ઉપર દોરવું રહે છે કારણ કે તેઓથી આ વિષયમાં ખૂબ રસ લઈ રહ્યા હોયએમ સમજાય છે

અમુક ધર્મકાર્ય—જેને સામાજિક પશુ લેખી શકાય—
કર્માનાંજ ઉલ્લેખ નજરે પડે છે કાંઈમાથી રાજકીય
હેતુ સાધ્ય થાય તેવું કાર્યજ માલમ પડતું નથી
અલબત્ત ઉપર વર્ણવાઈ ગયેલ નં ૩૮નો જુનાગઢવાળો
સુદર્શન તળાવનો લેખ છે અને તેમાં અનેક જીવોનું
વર્ણન છે ખરૂં પરંતુ જે બારીકાઈથી તપાસીશુ તો
માલમ થશે કે, તે ખીના તે લેખ કાતરાવવામાં હેતુ-
રૂપ નથી તાત્કાલિક હેતુ તો તળાવનો બંધ જે તૂટી
ગયો હતો તેની સુધારા અને મગસત વિશેનો ખ્યાલ
આપવાનોજ દેખાય છે ન્યારે દેશ વિગેરે જીવ્યાનું
જે વર્ણન છે તે તો કાતંગવનાગની પ્રશસ્તિરૂપ છે,
નહોં કે તેમણે તે સ્થાને વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હતો
તેથી તેના ચિહ્નરૂપે તે લેખ કાતરાવાયો હોય તેથીજ
પ્રા રેખાને દીકા કરતાં પોતાનો અભિપ્રાય જણાવેલ
છે કે, Its immediate object is to record
the reparation in the reign of the
Mahakshatrap Rudradaman of the
dam of the Sudarshan lake, which
had burst during a violent storm=
તેનો (લેખ કાતરનારનો) તાત્કાલિક ઉદ્દેશ તો
મહાક્ષત્રપ રુદ્રદામનના ગજઅમલે સુદર્શન તળાવનો
બંધ સમરાવ્યાની નોંધ કરવા પૂરતોજ છે, કે જે
બંધ પ્રત્યઃ તોફાનને લીધે તૂટી ગયો હતો મતલબ
કે તેમાં ગજકારણની કાંઈ ગંધ સરખુયે જણાતું
નથી ન્યારે ન ૪૦ ના લેખ બાબતમાં તો પોતાનો
અભિપ્રાય સ્પષ્ટપણે જણાવતા કહે છે કે, ૭૧ “The
purport of the inscription cannot be
ascertained, but it is probably jain in
character and it contains the ancient
name of Junagadh (Girnagar)—લેખનો
આશય ચોક્કસ થઈ શકતો નથી પરંતુ તેની શૈલી
મુખ્યત્વે જૈનોની છે અને તેમાં જુનાગઢ
(ગિરિનગર) ૭૨ના પુરાણા નામનો ઉલ્લેખ કરાયલ

છે” આ બધાં વિવેચનથી ખાત્રી થશે કે કાતરાવ-
નાગનો હેતુ કાંઈ પ્રકારે રાજકીય નથીજ પરંતુ
પોતે દરેલ ધર્મકાર્યોને પ્રજાસમક્ષ ધરવાનો છે, જેથી
પ્રજાએ જેવાં કૃત્યો કરવાં જોઈએ તેમજ સ્વધર્મો
બંધુઓ પ્રત્યે પોતાની જેવી ફરજો છે તેનું તેમને
માન થાય તાત્પર્ય એ થયો કે સર્વ શિલાલેખો,
પ્રાચીન સમયે જે બખાવાતા હતા તે સર્વોચ્ચ—
અથવા મુખ્યાર્થ—ધાર્મિક બનાવના પ્રતીક તરીકેજ
સમજવાના છે રાજકીય બનાવો સાથે તેમનો અબંધજ
હોતો નથી કેમકે પ્રાચીન સમયે રાજાઓને પોતાના
ધર્મ પ્રત્યે જેટલું બહુમાન હતું તેટલું કાંઈ ચીજ
પ્રત્યે નહોતુંજ આ બાબત ઉપર પુ ૨ માં સિક્કા
પ્રકરણ લખતી વખતે પણ ભારપૂર્વક જણાવાયું છે
અને તેથીજ આપણે પણ આ પુસ્તકમાં દરેક દરેક
વશના રાજાનું રાજદ્વારી જીવન પૂર્ણ થયે તેમના
ધર્મ વીધે પણ ઇસારો કરવાનો તરીકો પાડ્યે ગયા
છીએ વળી આ બાબતની ખાત્રી કરવી હોય તો
સમ્રાટ પ્રિયદર્શિનને ઉભા કરાવેલા સર્વ લેખો—
ખડકલેખો, સ્તંભલેખો,—ધુમટો (Stupa) પ્રત્યઃ
કાય મૂર્તિઓ ઈ ઈ—જુઓ, તો તે સર્વે પણ આવા
આવા ધર્મકાર્યો કે ધર્મનાં—તીર્થ—ધામો સાથેજ ગંબીર
ધરાવતા આપણને નજરે પડશે. તેવીજ રીતે
જુનાગઢના ઉજ્જવલ (પ્રશસ્તિ પક્તિ પ મા ઉર્જ્યત)
પર્વતની તળેટીમાં આ સુદર્શન તળાવની પ્રશસ્તિ જે
કાતરાવાઈ છે તેને પણ ધાર્મિક કૃત્ય સાથેજ સંબંધ
છે, નહોં કે રાજકારણના બનાવ સાથે આ પ્રકારના
વિવેચનથી પણ વાયકવર્ગને હવે ખાત્રી થશે કે,
સુદર્શન તળાવની પ્રશસ્તિમાં કાંઈ રાજા-રુદ્રદામનનું
કે પ્રિયદર્શિનનું—સાધનું કે ભૂમિપ્રાપ્તિનું વર્ણન છેજ
નહોં એટલે આ પ્રથમથી અગ્રાત એવા આપણા
વિદ્વાનોએ આ તળાવના લેખને રાજકીય પ્રસંગ
સાથે ગુથીને, જે અનુમાન બાધી બતાવ્યા છે તે
પણ વાસ્તવિક નથી એમ મનનશે, તે માટે ચરદ્રુમ

(૭૧) જુઓ તે પુસ્તકમાં પૃ ૬૧

(૭૨) આ સબ્દ વિશેની વધારે માહિતી આગળના પારિશ્રાદમાં જુઓ.

ઉજ્જૈનીની મહત્વતા ગ્લુ કરતા વર્ણનમા ઠીક ઠીક ચીતરી બતાવી છે ૭૪ એટલે જેમ તેણે જૈનધર્મના આ એક મહત્વપૂર્ણ, ગૌરવવતા અને અતિ પવિત્ર ગણાતા તીર્થસ્થળ તરફ પોતાની જનકેશાની કરી બતાવી છે, તેમ આ ગિગ્ગિગરે-ગિગ્ગાર પર્વતની-યાત્રાએ આવી પોતાને કૃતપ્રુપ્પ માન્યો હોય તો તેમા નવાઈ પશુ કયા છે । અને એવો દેખીતું જ છે કે, જેમ પ્રિપદર્શિન પોતે સ્વધર્મો બધુઓનો મંથ કાઢીને (જુગો પુ ૨ પૃ ૩૮૨ નું વર્ણન) ત્યાં યાત્રાએ આવ્યો હતો તેમ મૌર્યવંશી આદ્ય મત્રાટ ચદ્રશ્ચ પશુ ત્યાં આવ્યો હોય, તથા સધનો મુકામ ગિરિરાજની તળેટીએ ગમ્યો હોય તે પશુ બનવા યોગ્ય જ છે તેમજ આવી યાત્રા નિમિત્તે આવતા યાત્રાળુની તાત્કાલિક જરૂરિયાત તરિક્કે આવડું મોટું (તેના સ્ત્રેત્રકળ માટે ટીપ્પણ નં ૭૫મા જુઓ) તળાવ જો ન બંધાવાય તો મુશ્કેલીઓ પશુ ઉભી થાય તે સમજી શકાય તેવી બાબત છે આ સધળા વિવેચનનો સાગ એ થયો કે રાજાઓ મંથ કાઢીને તીર્થધામની યાત્રાએ આવતા હતા એટલે જ્યાં આવાં ધાર્મિક મ્મારકો નજરે પડે ત્યાં પ્રાચીન સમયે તીર્થસ્થાન હતા એમ સમજી લેવું

જેમ મૌર્યવંશી સમ્રાટો જૈનધર્મો હતા તેમ ચૃષ્ણવંશીઓ પશુ તેજ ધર્મના અનુયાયી હતા તે આપણે સાબિત કરી ગયા છીએ તેઓ પશુ પોતાના મ્મારમાને પાપમુક્ત કરી પવિત્ર થવા માટે આ

તીર્થોએ આવતા તથા પ્રુપ્પ ઉપાર્જન માટે સાધર્મિક બધુના ત્રેયસાર્થે વિધવિધ પ્રકારનાં અનેક ધર્મકાર્યો કરી જતાં તેથીજ આ પ્રકારનાં કાર્યો ચૃષ્ણવંશી રાજાઓના હાથે કરાયાના ઉલ્લેખ, ઉપગ જણાવેલ શિવાલેખ નં ૩૮ થી ૪૨મા આપણે વાંચી રહ્યા છીએ તો પછી એ વિચારવું રહે છે કે, ઉપરના પાંચ શિલાલેખમાં બતાવેલ સ્થાનો શા માટે જૈનધર્મનાં તીર્થસ્થળો ગણાયા છે ? પાંચમાથી બે તો જુનાગઢ સહેગના છે એક ગુદાનો (જે કાઠિયાવાડના હાલાગ પ્રાંતમા આવેલું ગામ છે) એક મુલવામરનો (જે કાઠિયાવાડના ઓખા મઝળમાં આવેલ ગામ છે) તથા એક જસદણનો (કાઠિયાવાડની મધ્યમા ચોટિ-લાના કુંગરમા આવેલું છે), આમાંનું જુનાગઢ તો અત્યારે પશુ જૈનધર્મના તીર્થસ્થળ તરીકે જાણીતું જ છે જસદણ તે ચોટીલા પર્વતની તળાટીમા આવેલું છે ત્યાં આગળ આણ્ણદપુર નામે એક ગામ હતું આવેલ છે જેને મૂળરાજ સોલકીના સમયમા આણ્ણદપુર-વર્ધમાનપુર તરિક્કે ઓળખવામાં આવતું હતું, કેમકે તે સ્થાન ઉપગ તે સમયે વર્ધમાનપુરના રાજા મુલ-સેનની આણ્ણ હતી એટલે કાઠિયાવાડમાં જ આવેલ આણ્ણદપુર નામનાં ત્રણ સ્થળોની ઓળખ આપવામાં અરસપરસ ગૂંચવાડો ન થઈ જાય, તે માટે તે વિશેષણ જોડાયું હતું આ સર્વ હકીકત હડાળા તાત્ર-પદને ૭૧ આધારે મેં સાબિત કરી આપી છે ૭૭ આ આણ્ણદપુર ગામે એક સમયે જૈનોનાં સુખ્ય તીર્થ-

(૭૪) જુઓ પુ ૧ મા ચઢદમા (૧૪) ગુલતિના પ્રદેશનું વર્ણન, તેમા અનેક ઠેકાણે કરેલા છદા છદા પ્રસારાઓ, પાત્રિમોડા તથા ઠીકાઓ

(૭૫) એ ઈ પુ ૮ પૃ ૪ પક્ષિ ૧૧મા તે વખતે તે તળાવમા પડેલ ચિરાડનું માપ આપ્યું છે (નીચે જુઓ) કે જેમા યદને સપણ પાણી વહી ગયું હતું જ્યારે તે ફાટવું-કે ચિરાડની વાતથી જ પશુ આપણે દ્રઝ યઈ જઈએ તેમ છે, તો પછી આખા તળાવનું સ્ત્રેત્રકળ તો કેટલુંયે યઈજાય તે વાદવિવાદ કરેલો હતો કદાપી લેઈ જ નેહએ

તેનું માપ તેમણે આપ્યું છે -By a breach 420 cubits long, just as many broad and 75 cubits

deep, all the water escaped=૪૨૦ ક્યુબીટ લાંબો તેટલો જ પહોળો અને ૭૫ ક્યુબીટ ઊંડો ચીરો પડયો હોવાથી સપણ પાણી નેહું રહ્યું હતું આમાં એક ક્યુબીટ એટલે ૧૧ થી ૨ ફુટ ગણાય છે એટલે તે ચીરાનું માપ આશરે ૮૦૦ ફીટ લાંબુ x ૮૦૦ ફીટ પહોળું x અને ૧૫૦ ફીટ ઊંડું ગણાયું

(૭૬) જુઓ ઈ એ પુ ૧૨ જુલાઈ ૧૮૮૩ પૃ ૧૬૦

(૭૭) જૈન ધર્મપ્રકાશ નામનું લાલનગરથી પ્રેસિદ્ધ યદ માસિક સ ૧૮૮૫ અઢ પ, માવજુમાસ પૃ ૧૬૧-૧૭૪ ગ્ર વ સો નુ જુદ્ધિપ્રકાશ ૧૯૩૪, પૃ ૩૧૮ થી ૩૨૨ મુંબઇનું સાપ્તાહિક 'ધી ગુજરાતી' ૧૯૩૫,

૨૧૬ થી ૨૭૦ સુધીના ૫૪ વર્ષના ગાળામાં, હાલે તો તેઓ અવતિપતિના ખડિયા કે ક્ષત્રપ તરીકે ગતા હોય કે કદાચ થોડેક આયે જઈ, નાનો મુલક મેળવીને તે ઉપર તેઓ પોતાનો અમલ ચલાવતા રહ્યા હોય એમ દેખાય છે. દગ્ધ્યાન અવતિપતિ તરીકે, ગુપ્તવંશી ચદ્રગુપ્ત પહેલાની તથા મધુચંદ્રગુપ્તની સમ્રાટ તરીકે હાક ઉઠાવતી વાગી રહી હતી પરંતુ મધુચંદ્રગુપ્તનું મળ્યું છે સ ૩૭૪ (અથવા અઘ્ધજી મંત ૨૭૧) માં થતાં, ચદ્રગુપ્ત બીજાને આવ્યો ત્યારે અઘ્ધજીવરાના કોષ અવગ્રેયે-સ્વામી રૂદ્રસેન ત્રીગમ્યે-પાણ્ડુ મહાક્ષત્રપ ૫૬ ધારણ કરી, ૮૪ આમપાસનો મુલક બધારી પાડી જોર પકડ્યું લાગે છે, કેમકે તેણે પાછા મિક્કા પડાવવાનું ચાલુ કર્યું દેખાય છે તદ્દુપગત આ સ્વામી રૂદ્રસેન ત્રીગમ્યના સિક્કા ઉપર, ચદ્રગુપ્ત બીજાના ગળ્યા-ગાહણની જે ધી મ ૩૭૪=અઘ્ધજીવરા ૨૭૧ છે તેનોજ નાનામાં નાનો આકડો પ્રસિદ્ધ થયો છે.

(૩) સ્વામી રૂદ્રસેન ત્રીગમ્ય બાદ, સ્વામી પદધારી બીજા ત્રણ ગમ્યો થયા છે, અને તેમનો સમય ૨૭૧થી ૩૧૧ ગણાય છે (મોટામાં મોટો આક ૩૧ x છે, પણ જની જગ્યાએ ૧ હોવો જોઈએ) એટલે કે સ્વામી પદધારી રાજગોત્રનું ગમ્ય ૪૦ વર્ષ ચાલ્યું છે દરમ્યાન ચદ્રગુપ્ત બીજાને, જે કાષ્ટક નળજો રાજ થયો હતો, અને જેના મમયે આ સ્વામી રાજગોત્રની ઉત્પત્તિ થયા પામી છે તેનું મરણ ધ મ ૪૧૩માં થતાં, કુમારગુપ્ત નામે મહાપગકમ્પી નગપતિ આવ્યો તેણે તો આવતાં વેત જ, બીજા વર્ષે જ, ધ સ ૪૧૪=અઘ્ધજીવરા ૩૧૧માં સ્વામિરાજ્યને ઉખેડી નાખ્યા અને તે વંશનો અંત આણી દીધો એટલે જ સ્વામિ, રાજગના સિક્કા પણ મળતા નથી, તેમ તે વંશની અન્ય કોઈ બ્યક્તિ પણ દેખાતી નથી.

(૪) આ કુમારગુપ્ત પહેલાનું રાજ્ય (ધ સ

૪૧૪ થી ૪૫૬)=૪૨ વર્ષનું છે તે પછી સમુદ્રગુપ્તનું (૪૫૬ થી ૪૮૦ સુધી) ૨૪ વર્ષ ગાલ્યું છે આ બન્ને બાલુબળી હતા નેમના ગમ્યે ગુપ્તવંશી સામ્રાજ્ય ઉચ્ચ ગિજારે પહોંચી ગયું હતું પરંતુ તે બાદ કુમારગુપ્ત બીજાને પાછો નળજો ગમ્ય નીવડ્યો એટલે તેના વખતમાં ગુપ્તવંશની પડતી થવી શરૂ થઈ ગઈ છે કચાગે થઈ તેનો આકડો નિશ્ચિતપણે કહી શકાતો નથી, પરંતુ નીચેના ન ૫ માં જણાવેલી પરિસ્થિતિથી કાષ્ટક અનુમાન તો કરી શકાય છે જ.

(૫) સમગ્રય છે કે ગુપ્ત સામ્રાજ્યના ત્રણ ભાગલા પડી ગયા છે કુમારગુપ્તને ગાદીએ આવ્યાને પદરેક વર્ષ થયા હશે તેટલામાં, જેમ અન્ય પદરેશીઓ પગબંને ગમે હિંદમાં ઉતરી આવ્યા હતા તેમ, મધ્ય નામની પ્રજા તેમના સરદાર તોગમાણુની આગેવાની નીચે ધરી આવી અને પશ્ચિમ તથા મધ્યહિંદનો ભાગ કબજે કરી અવતિમાં પેસી ગઈ ૮૫ તેનો મમય ધ મ ૪૮૦ની આમપાસનો નોધી શકારો. તેથી ગુપ્તવંશી નળજો કુમારગુપ્ત અવતિથી નાશી ગયો અને રનેહ કારણે કે સર્ગાં પતા હોય તેથી, પરંતુ જે પતિહાર ગતિના રાજપૂતો ક્ષેત્રજની આસપાસ વસી રહ્યા હતા, તેમના આશ્રયતણે વગી રજો આ ગમ્ય-પૂતોએ તે સેવા બદલ, ઉત્તરહિંદને ગુપ્તસામ્રાજ્યને ભાગ મેળવ્યો અને પોતાનું રાજ્ય જમાવ્યું, તે ગમ્યવાળાની ગાદી ક્ષેત્રજમાં સ્થાપવામાં આવી હતી કે જેના વંશમાં ઉત્તરહિંદનો પ્રખ્યાત સમ્રાટ હર્ષવર્ધન થયો છે આ વંશની ઉત્પત્તિનો સમય ધ સ ૫૧૦ કહી શકાય ઉપર પ્રમાણે બે ભાગ થઈ ગયા ન્યારે સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાત તરફનો સામ્રાજ્યનો જે ભાગ બાકી રહી ગયો તે, ગુપ્તવંશી સમ્રાટના બહારકે-સૈન્યપતિએ કબજે કરી ત્યાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું અને વલ્લભીપુરમાં ગાદી કરી તેનો સમય પણ

ગોઠવી શકારો

(૧) તોગમાણુ ઈ. સ ૪૬૦ થી ૫૧૦=૨૦

(૨) મિહિરકુલ (સદર) ૫૧૦ થી ૫૩૩=૨૩

(૮૪) આ ઉપરથી સમગ્રય છે કે, મહાક્ષત્રપ કરતા સ્વામિનું ૫૬ નીચું લાગે છે (વળી જુઓ પુ ૩ પૃ. ૧૮૭ ઈ. ન ૧૪માં મે કરેલું દીપ્પણ)

(૮૫) તેદલા મઠિ હુણ્ડવ રાની નામાવળી આ પ્રમાણે

ઉપર પ્રમાણે ઉત્તર અને મધ્ય હિંદુનું પ્રખર શક્તિશાળી અને જેનું નામ સાબળતાં પણ દુરમનોને કપારી ફટતી હતી તેણે અવતિનું સામ્રાજ્ય ઈ મ પાચમી સદીના અંતે વેરવિખેગ થઇ જવા પામ્યું હતું તે એટલે સુધી કે તે મમય બાદ 'અવતિનું સામ્રાજ્ય' એવા શબ્દો ઈતિહાસગ્રાથી જૂ સાઈ જ ગયા કહેવાશે, મતલબ કે પૂર્વના મમય સામ્રાજ્યે જેમ મૌર્યક્ષત્રિયની સત્તાનો ઝડો છેલ્લો ઉપાડીને પછી કોઇની સ્વતંત્રતા કબૂલ રાખી નથી, તેમ આ અવતિ સામ્રાજ્યે પણ ગુપ્તવંશી સમ્રાટની એકછની સત્તા ફેંકી દીધા પછી બીજા કોઈ સમયે અને સ્વતંત્ર રાજ્યની જૂ સરીને બાર વહન કર્યો નથી સામ્રાજ્યને બદલે નાના શક્તિશાળી રાજ્યોના શાસન આ બન્નેએ જરૂર ભોગવ્યાં છે ખરા, પરંતુ સામ્રાજ્ય તરીકેની તેમની મહત્તા જે હતી તે તો ગઈ તે ગઈ જ

આ છેલ્લા પારિઆફની આઠ દસગોમાં આપણે અનેક નવા તત્ત્વો જાહેર કર્યા છે તથા ચાલુ હિંદી ઇતિહાસમાં તુટતી સાકળો ક્યા આગળ માધી શકાય તેમ છે તે નર્વ સક્ષિપ્તમાં જણાવી દીધું છે વળી કુશાનવંશ અને ચણ્ડ્યુવંશને લગતી અનેક હકીકતો તેમના ઇત્તાનમાં બનતી કાશીપથી પુગવા તથા દલીલો આપીને સાબિત કરી આપી છે એટલે ભારતીય ઇતિહાસના અંધકારમય ગણાતા દૂટ પ્રશ્નોનો તેમથી ઉકેલ જો નીકળી આવશે તો મારો પ્રયત્ન સફળ થશે માનીરા

દરેક પુસ્તકના અંતમાં સપૂર્ણ માહિતી સાથે સમયાવળી ગોઠવાય છે, તેમ આ પુસ્તકમાં પણ કરવાની તો છે જ પરંતુ આ નવમ ખંડનું પરિણામ તુરત તુરત નજરે લાઇ શકાય તે માટે તેવી એક સક્ષિપ્ત સમયાવળી નીચે ઉતારી છે

૪ સ	૧૨૭	ઈઆપુરનો શિલાલેખ (રાજા વાસિષ્ઠનો)
૩૧થી ૭૧ કડકસીઝ પહેલો	૧૨૮	કનિષ્ક બીજાનો જન્મ
૭૧થી ૧૦૩ કડકસીઝ બીજો	૧૩૧	સાંચીનો શિલાલેખ (રાજા વાસિષ્ઠનો)
૧૦૩થી ૧૨૬ કનિષ્ક પહેલો	૧૩૨	મથુરાનો શિલાલેખ (સદરનો)
૧૦૩થી ૧૧૭ ક્ષત્રપ ધ્યમોત્તિ	૧૩૨	ચણ્ડ્યુ ક્ષત્રપને મહાક્ષત્રપપદે ચડાવવામાં આવ્યો (જો વાસિષ્ઠના મરણ સમયે થયો હોય તો)
૧૦૩		કુશાન સવતની સ્થાપના કનિષ્ક પહેલાએ કરી
૧૦૩	૧૩૨-૧૪૨	ચણ્ડ્યુશકની સ્થાપના ઈ સ ૧૪૩માં ચણ્ડ્યુ પોતે કરી છે પણ તેના આરભ પોતાના પિતા ક્ષત્રપ ધ્યમોત્તિ કે બ્યારથી રાજસત્તા ગ્રહણ કરી ત્યારથી ગણ્યો છે
૧૦૬	૧૩૨-૧૪૨	સારનાથનો શિલાલેખ (ગામ કનિષ્ક પહેલાનો)
૧૧૨	૧૩૬	મથુરાનો „ (સદરનો)
૧૧૬-૭	૧૪૨	ક્ષત્રપ ધ્યમોત્તિનું મરણ થતા, તે પદ ઉપર તેનો પુત્ર ચણ્ડ્યુ નીમાયો
૧૧૭-૧૩૨	૧૪૨	ચણ્ડ્યુનું ક્ષત્રપપદ
૧૨૧	૧૪૨	માણિકચાલનો શિલાલેખ (ગામ કનિષ્ક પહેલાનો)
૧૨૬-૩૨	૧૪૨-૧૫૨	વસિષ્ઠ-વજ્રેષ્ઠ-જુષ્ઠ

૧૪૨-૧૬૮	કનિષ્ઠ બી જે મધુરાજી તરીકે	૧૪૪	પરિવેશ વિદ્યાર્થ (મદ્યાર્થવિદ્યાર્થ)
૧૪૪	આચાર્યો વિદ્યાર્થ (કનિષ્ઠ બીઓ)		કુવિધનો)
	મદ્યાર્થ નિધિસાગર પદ પુણ્ય)	૧૧૩	મધુરાજી વિદ્યાર્થ (આચાર્ય)
૧૪૫	મધ્યમે અધિપતિને દરજીને ગુણસદા	૧૬૬-૨૩૧	વાસુદેવ પદેનાનો રાજ્યસમ
	કુળી દાતો મુખે	૨૩૧-૨૮૨	કુળાનંદના ધાત અલિપ્ત પાંચમેએ
૧૪૬	અધ્યક્ષનું મરજી-અવધાન મદ્યાર્થપદ(૧)		રાજ્યસમ
૧૪૭	અવધાનનું મરજી (૧) રૂદામન મદ્યાર્થ	૨૮૨	સુભવલના આદ્યપુરુષે કુળાનંદને
	સમય જાય		અન આદ્યે તથા પેને મધુરાજી
૧૪૮-૧૭૪	રૂદામન મદ્યાર્થપદનું રાજ્ય		જન્મે

ॐ क्षि प्र ह्रीं ॐ

दशम अं

ॐ

ॐ

દશમ ખંડ

પ્રથમ પરિચ્છેદ

થેરી વસતી ઉત્પત્તિ તથા વિભાજ્યો

(૧) હિમચલ

(૨) હરિદ્વચલ

દ્વિતીય પરિચ્છેદ

(૩) ખાસ્નેલ; સિન્ધુચલ; ધર્મચલ

તૃતીય પરિચ્છેદ

(ખાસ્નેલ ચાહ)

હાથીસુંદાનો સિદ્ધાલેખ

ચતુર્થ પરિચ્છેદ

(ખાસ્નેલ ચાહ)

મહાવિજય પ્રાચીન અને

અન્યપુણીની પ્રવિભાજ

પ્રથમ પરિચ્છેદ

(ખાસ્નેલ ચાહ)

(૪) વક્રચીવ

(૫) મધુરચલ

થેરી વસતી અંત

પ્રથમ પરિચ્છેદ

ચેદિવંશ

૬૦૩ — ચેદિદેશ — પુસ્તક પહેલામાં આપેલ વર્ણનનો મશ્નિત ત્રાર આપી અત્રેના વિવેચન સાથે જોડી આપેલ અનુમંધાન — ચેદિ નામનો (દેશ તથા વંશ બન્નેનો) પચ્ચપર સબધ તથા તેમની ઉત્પત્તિની આપેલી મમજ — ચેદિ નામ નથી ક્રાઈ દેશનું, જ્ઞાતિનું કે સ્થાનનું, છતાં તે નામ કેમ અસ્તિત્વમાં આવ્યું તેનાં આપેલ અનુમાનો — ચેદિ વગના ત્રણ વિભાગોનો આપેલ ખ્યાલ — ચેદિ દેશની સીમાનું આપેલ વર્ણન — કરકંડુ મહારાજના મરણથી માડીને રાજા ક્ષેમરાજના રાજ્યારભ સુધીની કલિંગ દેશની રાજકીય પરિસ્થિતિનો આપેલ ચિતાર —

(૧) ક્ષેમરાજ — તેના વંશની આપેલ સમજ તથા મહામેઘવાહન સાથે જોડી જતાવેલ કુટુંબ સબધ — તેના ઉમર, રાજ્યકાળ તથા રાજ્યવિસ્તારની કહેલ ચચી — તેના પાટનગરનું જતાવેલ સ્થાન તથા તેની ફેરબદલી સાથે તેના ધર્મની પ્રભાવિકતાનો જતાવેલ સબધ — નદિવર્ધને કલિંગ ઉપર ચઢાઈ કરી હતી તેનો હેતુ રાજકીય કે ધાર્મિક, તેની કહેલ ચચી —

(૨) વૃદ્ધિરાજ — તેનું જીવનવૃત્તાંત —

ક શ મ ખ ડ

પ્રથમ પરિચ્છેદ

ચેડી વંશની ઉત્પત્તિ તથા વિભાગો

(૧) દ્વિમશજ

(૨) શુદ્ધિસજ

દ્વિતીય પરિચ્છેદ

(૩) ખારવેલ, શિખરુશજ, ધર્મસજ

તૃતીય પરિચ્છેદ

(ખારવેલ આહુ)

કાશીકુંજાને પિતાલેખ

ચતુર્થ પરિચ્છેદ

(ખારવેલ આહુ)

મહાવિજય પ્રાચીન અને

જમનાશુરીની પ્રતિભા

પ્રથમ પરિચ્છેદ

(ખારવેલ આહુ)

(૪) વક્રમીય

(૫) મહુરસજ

ચેડી વંશનો અવ

થઈ જવા પામ્યો હતો આ કારણથી ઉત્તરહિંદના
જરતા દક્ષિણહિંદનો ઇતિહાસ એટલે બધો અટપટીઓ
અને ગુચ્છયુક્ત નથી ઉપગત સ્વતંત્ર અધિકારીપદે
ભિરાજત થતાં વર્ગ, સખ્યામાં પણ જૂજ જ રહે,
એટલે ત્યાંના રાજકર્તાના વશ આમે અદ્ય સખ્યામાં જ
કહેવાય તેવા વંશનો આક પણ ને નાના મોટા
ગણવા ભેસીએ તો ઘણાએ થઈ જાય, પરંતુ આપણે
તો જે વર્ણન કરવાનું રહે છે તે સામાન્ય જેવા
અતિ વિસ્તારવાળી ભૂમિના અધિષ્ઠાતા બનવા પામ્યા
હોય તેવાનું, એટલે તેવા તો અતિઅદ્ય જ ગણ્યો
આપણે કહી દઇએ કે માત્ર એ વશ જ તેના છે એક
કલિંગ સામ્રાજ્યનો અને બીજો આદ્ર માસ્રાજ્યનો
પ્રથમનાના સામ્રાજ્યના ભોક્તાને ચેદિવંશ તરીકે,
અને બીજાના ભોક્તાને શતવહનવંશ તરીકે ઇતિહાસ-
કારાએ ઓળખાવેલ છે તેથી આપણે આ બે વંશનો
ઇતિહાસ હવે આલેખવો રહેશે

વિસ્તારની દૃષ્ટિએ બે વિચારીશું તો આ બેમાંથી
પ્રથમ નંબર એક કાળે તો ચેદિવંશનો જ આવે છે, પરંતુ
રાજકીય કાબૂ જળવાઈ રહ્યાના સમયની અપેક્ષાએ
વિચારીશું તો ઉઘો નંબર શતવાહનવંશનો આવી પડે
છે એટલે કેાનું વર્ણન પ્રથમ હાથ ધરવું તે એક
પ્રશ્ન રહે છે પરંતુ જે મમયે વંશની આદ્ય થવા પામી
હોય તેની ગણતરીએ બ્યારે આપણે ઉત્તર હિંદમાં કામ
લેવાનું કાંધક ધોરણ અંગિકાર કરીને જળવી રાખ્યું
છે, ત્યારે અહીં પણ તેજ પ્રધાને વળગી નહીં
પ્રથમમાં આપણે ચેદિવંશનું વૃત્તાત આદરવું રહે છે
ચેદિવંશ

પુ. ૧માં કલિંગદેશનું વર્ણન આપતા પૃ ૧૬૩થી
૧૭૬માં સાંખિત કરી ગયા છીએ કે તે પ્રદેશનો એક
સમયનો રાજ અપુત્રિયો મરણ
પૂર્વનો દૂક પામવાથી દેશના રીતરિવાજ
પરિચય પ્રમાણે પચદિવ્ય સહિત હાથણી
ફેરવામાં આવી હતી અને જે
પુરુષને શીરે જળ કળસ સપૂર્ણ કલવામાં આવ્યો હતો

તેને રાજગાદીએ ભેસાગવામાં આવ્યો હતો તેનું
પ્રાસંગિક નામ મહાગામ્ય કચ્છ હતું વળી તેજ પુત્રકે
પૃ ૧૩૮થી ૧૪૮ સુધી મહાકાશવ ઉદ્દે અંગ-કુશસ્થળ
દેશનું વર્ણન આપ્યું છે તેમાં એમ સાંખિત કરી ગયા
છીએ કે ત્યાંના દધિવાહન રાજની પદ્માવતી ગણીના
પેટે આ કચ્છનો જન્મ થયો હતો પણ કાળની
ત્રિચિત્રતાના અંગે તે પોતાના જન્મ અને જનનીથી
વિષ્ણુ પડીને ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કલિંગપતિ થઈ
બેઠો હતો પરંતુ આગળ જતા અને રાજદારી કારણ
ઉપરિચિત થતા, પડોશી ગાંધ્યના સ્વામિ એવા
પોતાના જ પિતા, ઉપરોક્ત મહાકાશવ ઉદ્દે અંગપતિ
દધિવાહનના રાજ્ય ઉપર તેને આક્રમણ લઈ જવું
પડ્યું હતું આ બે રાજ્ય વચ્ચે મહાયુદ્ધ નામી પડે
તે અગાઉ, તેની જનયત્રી અને રાજ દધિવાહનની
ગણી પદ્માવતી કેળણીએ કચ્છ ગઈ મા હતો ત્યારથી જ
જનનીદક્ષા અંગિકાર કરી લીધી હતી, તેણીને જ્ઞાનબળ
આ શુદ્ધતી અને તેમાં નિષ્જતા મનુષ્ય મહાગની જાણ
થવાથી પુત્ર ત્યાં આવી ચડી હતી તથા બંને રાજ-
ઓની અગસપરસ ઓળખ કગવી, આપ દીકરાનું
સગપણ જાહેર ધર્યું હતું પરિણામે દધિવાહનના રાજ્યનો
ઉત્તરાધિકારી પણ મહાગામ્ય કચ્છ થયો હતો એટલે
હવે પોતે વશ અને કલિંગદેશ ઉપગત અંગદેશનો પણ
સ્વામી થવાથી, તે પોતાને ત્રિદર્શિગામિપતિ^૧ કહે-
વરાવવા લાગ્યો હતો આ પ્રમાણે રાજ્ય વિસ્તારની
અપેક્ષાએ હોય કે કલિંગદેશની રાજકીય મદત્તાને અંગે
હોય કે પછી જ્યાથી પોતાના જીવનનો ઉત્કર્ષ થયો
તેનું ગૌરવ જળવી રાખવાની શુદ્ધિએ હોય, તથાથી
ગમે તે કારણ હોય કે તથા એકત્રિતપણે કામ કરી રહ્યાં
હોય, પરંતુ તેણે પોતાને કલિંગપતિ જ હોવાનું જાહેર
રીતે જણાવ્યું છે, તથા પોતાના વંશની ઓળખ, હવે
જાણવામાં આવી ગઈ છે તે પ્રમાણે ચેદિના નામથી
(આગળના પારિત્રાકમાં અધિકાર વર્ણવવામાં આવ્યો
છે) ગામી લીધી તેમજ પોતાનું નામ પોતાના પિતા
દધિવાહનના નામને અનુમરતું કહેવાય એવું મેધવાહન

માથે ઉપનેલ સહ્ય ભારતીય હિતકામના આયો-
જનમાના એક હબર નર્મદા એ એ રાજ્યોએ પોતાની
ઠાણીથી ઉપરદિશા સ્થાપી હતી
પૂર્વ નિવેદન તે તે સર્વેના વચનો લેવાય
આનાર સુધી આપણે રહ્યું કરી
મથા છીએ અવ નાના મેદા સર્વે રાજ્યોનું જનું
પૂર્વ થાય છે. સવસ્થાતાપ કારણે તથા નરાનાર સમજ
સહ્ય તે સાથે તેના નવ જા પાસામાં આપ્યા હતા હવે
આપણે ઉપરદિશ કોટીને વિશ્વાપતેતની રહિયું આનેલ
ભાગ, એને રાજ્યકલિ તરીકે જોવાજવામાં આવે છે
તેનું જનન કાય પરીણું.

વિસ્તાર અને ક્ષેત્રફલની રહિએ બેમાં, ઉપરદિશ
અને રહિયુંદિશ કાયે લગભગ સરખા છે એમ કહી
કહાઈ જાય ઉપરદિશ રાજ્યતાપસનું તથા તેના
અનેક જનમંથાનેનું ૭ વૈવિધ્ય કેવાણું છે તેનું આ
રહિયુંદિશ વર્જનમાં આપણને કેવાઈ નહીં. તેમાં
અનેક કારણે છે પ્રથમ નજરે ધેરફેલિનું કારણ
જાણી સ્વકારકલિને વિચાર કરીશું તો પ્ર ૧ના પ્રથમ
પરિશ્લેષે જ જણાવી મથા છીએ કે ઉપરદિશ તે સમયે
આખોલ તરીકે જોવાજાતા હતા અને રહિયુંદિશ
આખોલ તરીકે જાણીતા હતા એટલે કે એકમા આર્થ
સરકુતિ ધણું દરબે જોઈ રહી હતી બધારે બીજામાં
તેમ તરત જાણાય જ હતા નહીં કે તેમથી ઉપર
પ્રકારની હતી. પરંતુ એમ એમ એક બીજાના પરિ-
શ્લેષમાં જાણવાને સમયેએ વારી આપી તેમ તેમ
પહેલાની પરિણિએ બીજાના ઉપર પોતાની અજ
જાણવા થાઈ. એટલે તે બી રમે તેમથી ચેલિત
કાને તેને મલ્ય કરવા થાઈ તથા થીમે થીમે
પોતામાં જૂન જૂન ઉપરી રીધી. એના પરિણામે તે
જનુ આર્થ તરીકે એકપાત્રી થઈ થઈ ઉપર પ્રથમ
આપર્થ ૧૬ અવર્થ પ્રેલમાં પેલી જા

મારના જાણીત વિચાર જ કહી

૧૧અર્થો રહિયું ઉપર

મથા હતા તેઓએ

પાતો વનાવવા થાઈ

વમગાળ વચને બીધ,

જૂન જાનીઓની સાથે ધાડા પરિવતમાં જાણી રહ
હતા. પરિણામે તેમના રીતરિવાજો અને પ્રકારો
પેલા પરાજાત વધ રહેલ જાણતાનીમાં આવે જવ
થડા હતા. અને હવેતા નિયમ છે, એના રામ તે
પ્રજા, તે પ્રમાણે સાક્ષિપ્રજા સાસાગમના એક
રીતવાનમાં અને રહેણીકરણમાં ફરી જવા કાઠી હતી
એટલે એ આર્થ હતી તે કોયેને આર્થ થઈ થઈ
એટલું જ નહીં પણ એકબી બીને એટલે તે જાણે
થશે અને પછી તે આર્થ કેને કોયના તે જાણે
કોયે જાણી રહો. મનન ૩ સામે રહિયું
કેકારી જાણી જાણ તેમાં પણ પાંચમા આખી
જાણ પ્રવેલમાં થાઈ; જાણ પ્રસિદ્ધિ લાગત ઉપર
જાણપરક લાગ થાઈ. જાણપાળની રીત જાણ
થાઈ. તેણે ઉપરતે જાણ હતી, તેણે જાણે, તે
ઉપરી તથા તેણે મેળે ૩ તેણે નાતે. તેની તે
લગનાતે જ પ જાણ થશે અને તેમાંથી સમયે
કેવા થવા.

એક આપણે જાણી સરકુતિ નિતેનું જનું પ્રજા
મેલા નથી. પરંતુ ઉપર પ્રથમ રહિયુંદિશમાં
જાણવેના પથો આર્થમાં થાઈ જાણનું તે પરિણ
કરનાર તત્વનું બીજા આર્થમાંથી એટલે કે ઉપર-
દિશમાં જ આવેલું કોયના રાજ્યકલિને નિયમ
કરતા, ઉપરદિશ રાજ્યતાપેએ રહિયુંદિશ પોતાનું
આધિપત્ય જાણવા બધ, તે પ્રવેલમાં તેને જાણ
જાણવાને પોતાના જાણમાં નીચાના પાલક જાણ
કર્તુ હતું. આ જાણમાં પ્રેલમાં પ્રવેલ પોતાની જ
જાણવા જાણવા અને પ્રેલમાં તે જાણવા બધ
અને નિકરના સરજનુ જાણનાર જાણ હતા. પરંતુ
રાજ્યકલિમાં આ પ્રવેલ થાય છે ત્યાં જાણ પ્રમાણે
નધ તેને નાતે નધ; ત્યાં તે જાણ કરતું અને
આપમલગત તેમ જાણ તેમ નિતિ પ્રવેલમાં જાણ
રહે છે. એટલે એ જાણને નીચાના હતા તેમાં એમ જાણ
સવજા પાણી થઈ તેમ તેમ જાણવા જાણી મેલા જાણ
ઉપરથી સમયે કે રહિયુંદિશમાં પણ એટલે
રાજ્યકલિ જાણ તે ઉપરદિશ જાણ હતા, પરંતુ જાણ
જાણમાં જાણવા જાણવા તેમનારને ઉપર જાણ

થઈ જવા પામ્યો હતો આ કારણથી ઉત્તરહિંદના કરતાં દક્ષિણહિંદનો ઇતિહાસ એટલો બધો અટપટીઓ અને ગુચ્છવશ્વકર્તા નથી ઉપરાંત સ્વતંત્ર અધિકારીપદે બિરાજત થનાર વર્ગ, સમ્યામા પણ જૂજ જ રહે, એટલે ત્યાના રાજકર્તાના વશ આમે અદ્ય સમ્યામા જ કહેવાય તેવા વંશની આક પણ ને નાના મોટા ગણુવા બેસીએ તો ઘણોએ થઈ જાય, પરંતુ આપણે તો જે વર્ણન કરવાનું રહે છે તે સામ્રાજ્ય જેવા અતિ વિસ્તારવાળી જૂમિના અધિષ્ઠાતા બનવા પામ્યા હોય તેવાનું, એટલે તેવા તો અતિઅદ્ય જ ગણુશે આપણે કહી દઈએ કે માત્ર બે વંશ જ તેવા છે એક દ્વિતિય સામ્રાજ્યનો અને બીજો આદિ સામ્રાજ્યનો પ્રથમવાળા સામ્રાજ્યના ભોક્તાને ચૈદિવંશ તરીકે, અને બીજાના ભોક્તાને શતવહનવંશ તરીકે ઇતિહાસ કારણે ઓળખાવેલ છે તેથી આપણે આ બે વંશનો ઇતિહાસ હવે આલેખવો રહેશે

વિસ્તારની દૃષ્ટિએ બે વિચારીશુ તો આ બેમાથી પ્રથમ નંબર એક કાળે તો ચૈદિવંશનો જ આવે છે, પરંતુ રાજકીય કાંબૂ જળનાઈ રહ્યાના સમયની અપેક્ષાએ વિચારીશુ તો ઉભો નંબર શતવાહનવંશનો આવી પડે છે એટલે કેનું વર્ણન પ્રથમ હાય ધગુ તે એક પ્રશ્ન રહે છે પરંતુ જે સમયે વંશની આદ્ય થવા પામી હોય તેની ગણુતરીએ ન્યારે આપણે ઉત્ત હિંદમા કામ લેવાનું કાષ્ઠક ધોગણુ અંગિકાર કરીને જળવી રાખ્યુ છે, ત્યારે અહીં પણ તેજ પ્રથાને વળગી નહીંને પ્રથમમા આપણે ચૈદિવંશનું વૃત્તાંત આદ્ય રહે છે ચૈદિવંશ

પ્ર ૧માં દક્ષિણદેશનું વર્ણન આપતા પૃ ૧૬૩થી ૧૭૬માં સાબિત કરી ગયા છીએ કે તે પ્રદેશનો એક સમયનો રાજ અપુત્રિયો મગ્યુ પામવાથી દેશના રીતગિવાજ પ્રમાણે પચ્ચિવ્ય સંદિત હાયણી ફરવવામાં આવી હતી અને જે પ્રશ્નને શીરે જળ કળશ સપૂણું કંઠવામા આવ્યો હતો

તેને રાજગાદીએ બેસાડવામાં આવ્યો હતો તેનું પ્રાસંગિક નામ મહાગમ્મ કચ્છુ હતું વળી તેજ પુત્રકે પૃ ૧૩૮થી ૧૪૮ સુધી મહાકોશલ ઉર્કે અગ-કુગસ્થળ દેશનું વર્ણન આપ્યું છે તેમા એમ સાબિત કરી ગયા છીએ કે ત્યાના દધિવાહન ગમ્મની પદ્માવતી ગણુના પેટ આ કચ્છુનો જન્મ થયો હતો પણ કાળની રિચિત્રતાના અંગે તે પોતાના જન્મ અને જનનીથી વિપુટા પડીને ઉપગ જણાવ્યા પ્રમાણે દક્ષિણપતિ થઈ બેઠા હતા પરંતુ આગળ જતા અને ગાજદારી કારણ ઉપસ્થિત થતા, પડેશી ગમ્મના સ્નામિ એવા પોતાના જ પિતા, ઉદારકત મવાકોશલ ઉર્કે અગપતિ દધિવાહનના રાજ્ય ઉપગ તેને આક્રમણ લઈ જતુ પડ્યુ હતું આ બે ગમ્મ વચ્ચે મહાયુદ્ધ જમી પડે તે અગાઉ, તેની જનયત્રી અને ગમ્મ દધિવાહનની ગણી પદ્માવતી કે જેણીએ કચ્છુ ગર્ભમા હતો ત્યારથી જ જૈનદીક્ષા અંગિકાર કરી લીધી હતી, તેણીને જ્ઞાનબળે આ યુદ્ધની અને તેમા નિપજતા મનુષ્ય મહાગમ્મી જણુ થવાથી પુત્ર ત્યા આવી ચડી હતી તથા બને રાજ-ઓની અગમપગ્ય ઓળખ કરાવી, આપ દીકરાનું સગપણ જાહેર વ્યુ હતું પરિણામે દધિવાહનના ગમ્મનો ઉત્તરાધિકારી પણ મહાગમ્મ કચ્છુ વયે હતો એટલે હવે પોતે વશ અને દક્ષિણદેશ ઉપગત અંગદેશને પણ સ્વામી થયાથી, તે પોતાને ત્રિદવિંગાધિપતિ રહે-વગવા વાગ્યો હતો આ પ્રમાણે રાજ્ય વિસ્તારની અપેક્ષાએ હોય કે દક્ષિણદેશની ગમ્મકીય મદત્તાને અંગે હોય કે પછી ન્યાયી પોતાના જીવનનો ઉત્કર્ષ થયો તેનું ગૌરવ જળવી રાખવાની યુદ્ધિએ હોય, ત્રણમાથી ગમે તે કારણ હોય કે ત્રણે અન્વિતપણે કામ કરી રહ્યા હોય, પરંતુ તેણે પોતાને દક્ષિણપતિ જ હોવાનું જાહેર રીતે જણાવ્યુ છે, તથા પોતાના વંશની ઓળખ, હવે જણુવામા આની ગર્ભ છે તે પ્રમાણે ચૈદિના નામથી (આગળના પાંચાદમાં અધિકાર વર્ણવવામાં આવ્યો છે) ગમ્મી લીધી તેમજ પોતાનું નામ પોતાના પિતા દધિવાહનના નામને અનુગતું કહેવાય એનું મેધવાહન

નામ ધારણ કરી લીધું. આજના કે આ સમયથી પોતાને
નિર્ધારિતધર્મનું, ચૈદિવંશી મહારાજા મધ્યમનું
તરીકે તે જોવાનું થયું હતું. ત્યારબાદ પોને
સંસ્કૃતી વિદ્યાના કાર્ય સેવકીયા થઈને પ્રત્યેકદિન
કાર્ય સેવકે રહે હતા અને તેને જોઈ પુત્ર નહીં હોવાથી,
તેનું યજ્ઞ ને વખતના મધ્યમનું કૃતિ કરી પોતાના
સુત્રના ભેગરી લીધું હતું. કિંતુ તે ત્યારથી ઇલ્લાહના
ભક્ત-મરણ કરીને પ્રથમ વાર તેમના મરણ થયો
હતો. ત્યાં સુધીનું વચન આપણે પ્રથમ પુનઃકથા
કર્યાં સિવાય પૂર્વે જણાવી દીધું છે ત્યાર પછી તે
શુદ્ધ તે હવે વિચારીએ.

પુનઃ ૧મ (જુલો ૪ ૨૬ તથા ૧૨૪) જન્મ-
વચન આપ્યું છે કે મહાત્મા નામે જન્મની મુખ્ય

૧૧ કરી તેમ પેલા વિધાએ
ચૈદિ નામની જન્મન ૧૮ની જન્મનામાં હતા
દેવપતિ તેના કિન્નરી, માર્ગ, સાધન,
આદિના સમાવેશ થયો હતો.
જન્મ આરંભ થયો આપણે જોઈ જવા છીએ કે (જુલો
૪ ૧ ૪ ૨૭) ૨૬મ, એવા, પાંચમ ૪ ૫મ
તેમથી જ જન્મ થયો હતો તથા પુ ૨મ ત્રી
મધ્યમનું વર્ણનના ભેગ જણાવ્યું છે કે નવીન મોરે
એ કિન્નરીના મધ્યમના લગ્ન થયા તે મુજબ
માંથી જ જન્મના લગ્ન થઈ ચુક્યાં, મુખ્યતઃ
વિચારે જન્મ ત્યારબાદ જન્મનિભામાં સામાન્યે મધ્યમ
તેમ છે કેમકે આજના સ્થાનક સાથે વિષુદ્ધ પાતે ૧
૧૮નીએ જન્મ મધ્યમને ૧૨૨ હતો. (આપની કેટલીક
કાર્યના પુ ૧ તથા ૨મ પ્રયોજનના આવી ૨૪ છે.
૧૨૪ સિવાય પૂર્વે સમજાવવામાં થયેલ જન્મનાની છે)
અને તેમ અંત તરીકે જ નહીં તેમ મુખ્ય તરીકે આ
ચુક્યાં, મુખ્યતઃ હતા જન્મ મહારાજીએ, રાજાના
ભેગથી, ૪ ૫મ આ પ્રમાણના જ અર્થ છે એટલે

કથામ તેમના પેલા વિધામાંના હોય કે કથામ જન્મ
સંસ્કૃત જન્મની બહાર નિર્ધારનાં પશુ હોય. મને
તે પ્રમાણે તેમના વિધાન અને પેદાશિષ્ટની જોડણી
થવા પછી દોષ, ૧૨૪ મોડાં મોડાં છે કે કીડી
જન્મનેનું પ્રમાણ થયું હિંદના રાજાનાં તરીકેનું અર્થ
વિષુદ્ધ પ્રમાણમાં હતું. સમય છે કે અંતરની કિન્ન-
વાદના રાજા તેમ પ્રમાણે સંસ્કૃતની બહારમાંની કૃતિ
પેલાઓનો હતો. ૧૨૪ તે અર્થનું નામ છે હતું તે
જણવા. ૧ ૧મું નથી. એટલે તેના પુત્ર મહારાજા
કર્યાં અને આ વંશને સ્થાનક આપ્યું હવે જેમને
રહે છે તેની ભવિષ્ય કહેવી તે જન્મ જન્મવિષય
અંધારામાં. ૧ ૨ મેમ સમજ્યું એટલે એના નામ કૃતિ
કિન્નરી બેસા મુખ્ય સામાન્ય કે પેલાઓનું હવે
એમ જણાવે હાથ તે આપ્યું જન્મના આવી ૧૨૪
ત્યારે આ ચૈદિ નામ થી રીતે વપરાઈનાં આપ્યું.

આ નામ ચીત્રકથના મધ્યમે જન્મ જન્મનું નથી
હેવ એમ સમજ્યું રહે છે. કેમકે તે જન્મનું જન્મ
હેવ તેમ જોઈ જણાવે તેના કારણે જન્મના થયો
નિર્ધાર ન રહેતો જન્મ એ પ્રકારે જન્મ મહારાજા
કર્યાંના રાજાનામ વપરો થયો હતો તેમના
જોઈના નામ તેનું હોવાનું જણ્યું નથી. તે કૃતિનાં
નામ તે, અર્થ, વંશ અને કિન્નરી એનાં હતાં. તેમજ
તે કૃતિનાં, કૃતિ, વંશ, પુત્રી, કિન્નરી, વર્તન કે
એવા કૃતિ સ્થાનક નામ તેનું હોય તેમ જન્મ જન્મનું
નથી. એટલે એક જ કૃતિના ૧૨ જન્મ છે કે, એમ
જાનેક રાજાનાં, કૃતિનાં કે જન્મનાં નામે કેમકે
જન્મના જન્મના સંયોજનના જેવી કૃતિનાં છે તેમ જન્મ
ચૈદિ નામ વિશે જન્મ કથામ નામનું હોય એટલે
ચાઈ જન્મનામ એક કાર્યના જન્મ છે તે એ કે,
મહારાજા કર્યાંને એ કૃતિનાં રાજાનાં થઈ છે
તે એ તપસીદ્ધ તેમ ત્યા રજા જન્મનું છે કે, તે

(૧) જન્મના તે જન્મનાનામ એમ છે તેમ વિચાર
પશુ છે. એવાની વંશ જન્મવિષયી થયો કે કથામ જન્મ
જન્મનામ કૃતિનાં હતો.

(૨) એ મધ્યમનાં કેમકે કેમકે એવા થીયો હોય તે,

ત્યાં જન્મ કૃતિનાની નિર્ધારનાનામ ન હતી) કૃતિની
વર્તના હોવા જન્મના કૃતિનાની મધ્યમનાં નામની
જન્મનામ હોય તેને ન કથામ કૃતિનામના આપવાની થઈ
આપણે આપણે જણાવી છે. તે જન્મ જન્મનામ કૃતિનાં થઈ

ગાદી મળવાની આગાહી-ભવિષ્ય વાણી-એક વંશના (વાંસના) હેઠન ઉપરથી બાખવામાં આવી છે જેથી કરીને તે દેશનું નામ “વંશ” પાડવામાં આવ્યું હોય (અથવા તે પ્રદેશમાં વંશની ઉત્પત્તિ બહુ જ પ્રમાણમાં થતી હોય અને તે અંગે તેનું નામ વંશ પડી ગયું હોય) અને વંશનું હેઠન કંઈનામાં આવ્યું તેથી “હેદિ” અથવા અપભ્રંશ થતાં ચેદિ એવું નામ તેના વંશનું ધારણ કરાયું હોય અતલબ એ યર્થ કે, દેશનું (country) અને વંશનું (dynastic)-અનેનાં નામો (જ દેશ અને ચેદિ વળા)ની ઉત્પત્તિ એક જ કાળે યર્થ ગણાય આ કાળને લીધે જ, પ્રાચીન બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં કે વૈદિક સાહિત્યમાં, તે એમાંથી એકેનું નામ જ નજરે પડતું નથી એટલે સમજાય છે કે જે મુલકમાં આ ચેદિ વંશના રાજાને રાજ્યઅમલ ચાલતો હતો તેનું નામ ‘ચેદિ દેશ’ પડી ગયું હોય છે બાકી ખરી રીતે તો ‘ચેદિ’ તે નથી કોઈ દેશનું નામ કે નથી કોઈ યાતિનું નામ કે નથી કે ઇશ્વરનું નામ માત્ર સયોગવંશાત્ કાષ્ઠપત્નિક રીતે જ તે ઉત્પન્ન કરવામાં આવ્યું દેખાય છે એટલે ચેદિવંશની સ્થાપના ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ, જો ગણીએ તો, જ્યારથી મેઘવાહન દક્ષિણપતિ થયો ત્યારથી થઈ ગણાય. અને તે બનાવ ઇ સ પૂ ૫૫૮માં બન્યો છે સાગ એ થયો કે ચેદિ વંશની સ્થાપના ઇ સ પૂ ૫૫૮માં મેઘવાહન રાજાએ કરી હતી

(૪) વૈદિક ગ્રંથોમાં એમ દર્શાવત નીકળે છે કે, ચેત્ર નામના સોમ હાલમાં બિશર-વરાહ તથા પ્રાચીન સમયે વિદર્ભ નામથી જો નજીને હતા ત્યાંના વતની હતા (જુઓ જૈન સાહિત્ય સંપાદક પુ ૩ પૂ ૩૭૩), વળી છુક એક એન્ડાઈ ઈરાજ (હર્નિંગહામકૃત)માં પ્રસ્તાવના ૫ ૯ ઉપર જણાવ્યા છે કે કલચુરીવંશના ચેદિરાજાઓ જે યથા છે તેઓ મૂળે છત્તીસગઢ અને બસ્તર રાજ્યવાળા પ્રદેશના વતની હતા તથા તેમની રાજધાનીનું શહેર બોરમહેવ હતું, ત્યાંથી ધીમે ધીમે આગળ વધીને જયલપુર સુધી આવી પહોંચ્યા હતા આ જો દર્શાવતી ખાત્રી થશે કે, વૈદિક ગ્રંથની એટ પ્રજાના વંશને અને ઇતિહાસમાં નજીતા થયેલ ચેદિવંશને સંબંધ નથી જ. વળી વૈદિક

આ મેઘવાહન રાજાનું ગાંધ્ય ઇ સ પૂ ૫૩૭માં પૂર્વ થયું છે તે અપુત્રિયો હોવાથી ગણતર ગાંધ્યની પદ્ધતિએ, મગધના સામ્રાજ્યના ચેદિ વંશના ત્રણ એક અંગ તરીકે તેનો વહીવટ વિભાગો ગાંધ્ય શ્રેણિકે સમાળી લીધો હતો તેને લગતું થોડુંક વર્ણન પુ ૧માં પૂ ૧૬૫-૧૭૪ સુધીમાં અપાઈ ગયું છે વળી વિરોધ મમજૂનિ, આગળ ઉપર ક્ષેમગાંધ્યના વર્ણનમાં આપવાની છે અત્ર એટલું જણાવવું રહે છે કે તે ગણ્ય પદ્ધતિનો ધીમે ધીમે નાશ થતો જતો હતો બદલે એમ કહો કે, જ્યારથી કૃષ્ણકેતુ રાજ્ય-વિસ્તાર વધારવાનો લોક લાગ્યો ત્યાંથી તે પદ્ધતિને કુકાર પડ્યો હતો અને તેના પુત્ર ઉદાયને દક્ષિણ સુધીના દેશો જતી મોટું સામ્રાજ્ય બનાવ્યું ત્યારે તો તે પ્રથા તદ્દન છુટ જ યર્થ ગઈ હતી ઉદાયન પછી અનુરક્ષનો વહીવટ આપ્યો અને તેના મગધ બાદ (ઈ સ પૂ ૨૭૪) મુંદનો અધિકાર આવ્યો પરંતુ આ ગાંધ્ય અતિ નબળો હોવાથી, તેમ તેનું ચિત્ત ગાંધ્યજામાં એટલું નહોતું હોવાથી, આખાએ સામ્રાજ્યમાં ટંટા, બળેડા અને બળવા જેવી સ્થિતિ થઈ રહી હતી તે સમયનો લાભ લઈ, મહાગાંધ્ય કરમ્પુના વંશના કોઈ અવશેષ, ક્ષેમગાંધ્યના નામ નીચે કંદિગની લગામ પોતાના હાથમાં લઈ સ્વતંત્રપણે વહીવટ ચલાવવા માંડ્યો હતો આ બાબતનો ઇસારો પણ

ગ્રંથોમાં ઇરા કે કલાના વંશનો ઉલ્લેખ થયેલ માલમ પડે છે (તે માટે જુઓ ખારવેલના વૃત્તાંત) જૈન ગ્રંથમાં ચેદિ દેશ ધણી પ્રાચીન સમયથી મળે છે

(૫) આ બનાવનો સમય પુ ૧માં ત્રણ પ્રકારે જણાવાયો છે (જુઓ સમયાવળીમાં ૫૫૬ની સાલ) એક ૫૬૫, બીજો ૫૬૩, અને ત્રીજો ૫૫૬-૫૫૮, પરંતુ પાકો ગણતરી કરતા તે ૫૫૮-૬ હોવાનું લાગે છે

હાથીયુકાના લેખમાં દર્શાવેલ આક ૧૦૩ને જો ચેદિ સવતનો કરાવાય તો, ઉપરના હિસાબે તેનો સમય ૫૬૫-૧૦૩=ઈ સ પૂર્વે ૪૬૨, ૪૬૦ અને ૪૫૬ આવશે. આને લગતી વિરોધ ચર્ચા આગળ ઉપર હાથીયુકાના લેખના વૃત્તાંતે કરીશું

ક્રી જ છે મગધપતિ ગોર્ધ ગઝની સમાપ્ત થયા તાદ ચેદિદેશ શતવહન વશીઓની આણુમા ચાલ્યો યો હતો ત્યાંસુધી ચેદિદેશનો કોઈ રાજવીજ-મવશેષ તરીકે ઝળકી ઉઠયાનું પ્રતિદાગમાં જણાયુ તથી પશુ શતવહન વંશના ઝોકાદ નળળા ગઝન પાસેથી તે દેશ પડાવી લઈ અવંતિપતિ અબ્દો પોતાનો વહીવટ જમાવ્યો હતો અને તે વશમાંથી તે દેશની સત્તા શુભવશી મત્રાટોના હાથમા ગઇ હતી. આ શુભવંશી મત્રાટોની સત્તા ચેદિદેશ ઉપર તેમની પડતી થઈ ત્યાંસુધી એટલે લગભગ ઈ. સ ની પાંચમી ગદીના અંત સુધી રહી હતી છતાં એવી માન્યતા પ્રચલિત થઇ ગઈ છે કે, ઈશ્વરદત્ત નામનો કોષ્ટક રાજપુરુષ થયો છે તે કલચૂરિવંશનો હતો અને તેણે ઈ સ ૨૪૬માં આ પ્રદેશ કબજે કરી પોતાનો સવત-ચેદિદેશવત ચાલુ કર્યો હતો પશુ આપણે પુ રના અંતે પુ ૨૭૩થી ૮૪ સુધીના પરિશિષ્ટે ચિત્રાલેખના આધારે સાબિત કરી ગયા છીએ કે આ ઈશ્વરદત્ત કલચૂરિ નહોતો, પણ તે પોતાને આભિર તરીકે જ ઓળખાવતો હતો. ખાણી તે ટ્રેટ્ક હતો અને તેનો સમય ઇ સ ૨૪૬ હતો તેટલીવાત ખરી. વળી તેની ગજગાદી ગોદાવરી નદીના સુખવાળા પ્રદેશમાં હતી પરંતુ તે ચેદિપતિ બન્યો હતો કે કેમ તે જણાયું નથી સભવ છે કે ચેદિદેશ તો ઈ સ ૨૪૬માં ન્યારે ઈશ્વરદત્તે પોતાનો સવત ચાલુ કર્યો છે (તેના કારણુ માટે જુઓ પુ ૨માં) ત્યારપહેલાં તેમજ ત્યારપછી ચલચુવશીઓને અને શુભવશીઓને તાબે જ હતો એટલે તેને અને ચેદિદેશને સ્વામિ-

તનો કાંઈ અણધ જ નહોતો, છતાં શા માટે તેનો સળંધ નેડી કઢાયો અને તેની સમજાતી પડતી નથી અને તે કારણુ બન્યું હોય પણ આ ઈશ્વરદત્તના મમયને તથા વશને ચેદિદેશ સાથે નેડીને બીજા વિભાગમાં તેઓએ ગણાવ્યો છે અને માથે માથે એમ કરાવવામાં આવ્યું છે કે અમલના ચેદિદેશ ઉપર આ કલચૂરિવંશના ગઝન્યો ગાદીએ આવ્યા છે તથા તેમનો ચેદિદેશવત પણ તેમના વખતથી જ ગણાયો છે

આ બીજો વિભાગ ક્યારે અસ્ત થઇ ગયો તે વિશે ચૂપછી પદ્મવામાં આવે છે, પરંતુ ત્યારથી ઇ સ ની અગિયારમી સદીમાં કલચૂરિવંશના રાજ્યો ચેદિદેશ ઉપર ગઝન્ય કરવા માંડયા ત્યારથી ત્રીજો વિભાગ શરૂ થયો ગણવામાં આવે છે અને આ ત્રીજા વિભાગે જ ચેદિદેશવતનું ખડું ચલણ કર્યું ગણાયે છે પરંતુ તેમના વશ કલચૂરિ કલ્પવાતો હતો અને તેઓ ગઝન્ય કરતા હતા ચેદિદેશ ઉપર; એટલે તે બંનેનું નોંડાયુ કરીને ચેદિદેશવતને કલચૂરિસવતનું નામ આપી દીધું બીજી વાત કહી દઇએ ત્યારે એમ માન્યતા ચાલી ગઈ છે કે આ કલચૂરિઓએ જ ચેદિદેશવતને ખરી રીતે ગતિમાં મૂકી ખતાવ્યો છે ત્યારે તો એવો અર્થ લઈ જવાય છે કે, પ્રથમના બે વિભાગોએ તેની સ્થાપના કરેલી હતી પણ કોષ્ટક અઠળ કારણુને લઇને તેમણે પોતાનો સવત ચલાવ્યો જ નહોતો આ પ્રમાણે ત્રીજા વિભાગનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ જણાવાય છે એટલે ને પાછળ સૂચવાયેલી વિદ્વાનેની માન્યતાને વધાવી લેવાય તો કફૂટપણે અને અર્ધની બેળસેળ થઈ જવા ન પામે માટે એમ પણ કહી શકાશે કે, પહેલા બે

(૯) આ કલચૂરિ રાજ્યોને ઇતિહાસમા ટ્રેટ્કાલ તરીકે ઓળખાવ્યા છે (founded by Ishwardatta Kalchuri=ઈશ્વરદત્ત કલચૂરિએ તેની સ્થાપના કરી હતી) આ વિશે વધારે નળળાની ઇચ્છા હોય તેણે, પ્રોસીડીઅ ઓફ ધી આર્ચન સોસાયટી ઓફ ધી સેવનથ મોરીએન્ટલ કોમિસ (પુ ૨૧૬થી આગળ) નામે રીપોર્ટમાં “કેનેરીઅ ડીનેસ્ટી બાય ડો ક્લોટવેલો નિબધ નેચે તથા બોલે ગેઝેટીઆમમા ડો ભગવાનલાલ ઇદ્રજીએ પુ ૨૬૪થી આગળ ને વર્જન લખ્યું છે તે વાચ્યું.

(૧૦) કોનોસીલ ઓફ ઇન્ડિયા બાય ડફ પુ ૨૨૬ જુઓ (ઇ સ. ૨૪૬ની હારીકત) તેમા ચયકર્ત્તિએ જણાવ્યું છે કે “A D 249 current, Sunday 76th, August or Asvin Sud 1, Kaliyuga 3350 expired, epoch of the Chedi Era Ind. Ant XVII p 215 and 16=ઇ સ ૨૪૬ની સાવ ચાહ ”તી ત્યારે, ૨૬ ઓગસ્ટ રવિવારે અથવા આશ્વિન શુકલ પ્રતિપદાના દિવસે અથવા કલિયુગનું ૩૩૫૦મું વર્ષ પૂર્ણ થયે, ચેદિદેશવત ચાહ થયો વળી જુઓ ઈ એ પ. ૧૭ પ. ૨૧૫થી આગળ.”

Chedi=કોટિનાની પશ્ચિમે સ્વાયંવ દેશને દક્ષિણ મેરાલ સ્વયંવ એદિતરગિ ગોળખતા હતા. પરંતુ મર્વ વિદ્યાનો ઉપર પ્રમાણે સીમા દાખરામાં એક મર્વ હતા નથી. આજ એક વિદ્યાન સ્વાયંવે છે. ૧૧ Clodi was the country adjoining Bhoglata or Avanti on the east. જેની પૂર્વમાં (પશ્ચિમમાં ભોઈએ) ભોજપુર સ્વયંવ આવતિ છે તેની લગોલગનો પ્રદેશ તે એલિ. એટલે કે જે પ્રદેશની લગોલગ પશ્ચિમે નવનિર્દેશ આવી જાયો. જે તે એલિય એમનો પ્રદેશનો બારણું એમ જે દાલના દોરણા તર અને નિમજ્જી જાયો. આ આલોડા જે તામ્રપી તેની દર દતી પત્તુ આ માન્યતા જગજ્જ રાજની નથી કેમકે જેને કાળકાળા વિજયદેશ હતો અને હાલ પૂ ની હાની ગદીમાં જાણ્યું હતો હતા તેમા આ પ્રતિનો અમારોય મર્વ ૧૫ જે વળી આ અંગ-દેશની ગાળ્યાની ગાળાનગરી હતી કે આ રખાટ પ્રિયદર્શિને પોતાનો રૂપાવનો ખાલસેખ ઓ દગાઓ હતો મતલબ કે જે સીમા તેમજો રોરી ખતાવી છે તે વગેરેની ૧૬ નર્મો કે એલિયની ત્યારે ખીજ એક વિદ્યાન ૧૭, અંતર ટાંડને મન રીકોને જણાવે છે કે, Chanderi, a town in Malwa, was the capital of Shishupal, who was killed by Krishna (J A S B Vol XV), according to Fuhrer, Dahalmandal was the ancient Chedi, according to some, it comprised the southern portion of Bundelkhand and northern portion of Jubbulpore Rewa Kalanger was the capital of Chedi under the Gupta-kings. Chedi was also called Tripura=માળવામાં આવેલું અંગે શહેર (ગાન) શિશુપાલની રાજ્યાની હતી આ

શિશુપાલને કૃષ્ણે માર્યો હતો (જ રા. એ યો. પુ. ૫૫); રૂપદન્તના મન પ્રમાણે દરજમણ તે જ પ્રાચીન રાજાનો એલિ જે, કેટલાકના મને તેમાં જુલેખાનો દક્ષિણ ભાગ તથા જગજ્જનો ઉપર કામ આવેલો હતો એમ માન્યતા મનને એલિની ગાળ્યાની કેવા-કાળકાળા હતી એલિનું ખીનું નામ ત્રિપુરી પત્તુ ૧૮—આવી રીતે જિલ્લો જિલ્લો વિદ્યાનોએ જિલ્લો જિલ્લો સીમાઓ અટકાવી જે આમ લખાઈ જાય દાખા એ જ દેખાય છે કે મર્વનો એલિય વળેને શમ લીધું છે તે મર્વને એલિય લખાને શમ લીધું છે વળી એક વસામાં તો અતેક ગાળ્યામાં થાય છે તેમ દેકે રાજના અમામાં પ્રદેશનો વિસ્તાર તથા રોજાય મના કરે તે પછી વ્યવસ્થિક છે એટલે, એક એલિયની ગાળ્યાની કાલે સુધી લખાવલી હોય, તે વળે ખીજની તદન જુદી જ દિશામાં નીકળી જતી પત્તુ દેખાય આવી રિપોર્ટમાં જિલ્લો જિલ્લો સીમાઓ ગેપમાં જાય તે દેખાતું જ છે વાળી જે કાળનો ઇનિદાગ આવી રૂપી તથા હીએ તે અમને તો ગીધી પશ્ચિમે અંગેશ દેશ, વગેરે વગેરે ઉદે નવકોશ્યલ હતો અને પૂર્વ તથા દક્ષિણે, દક્ષિણેશ હતો પરંતુ કાલ જેને વેપારિયા પ્રાંતમાં અંગલપુર, પૂરી, અંગૂશ, અને દરકે અંગાઓ દેખાય છે તે તો દક્ષિણમાં પછી ગણાતા નહોતા જ તે અંગાઓ તો મહારાજા કોમનાને પોતાનો વગ રથાખા બાદ દક્ષિણમાં જોળી નીખા હતા અને તેથી એક અંગલપુર જે એક લખ્યું છે તે તદન સાચુ જ છે, કે Cheti or Chedi is the well known Vedic and classical ruling family, this branch of the Chedis seems to have migrated into Orissa from Maha-kosal, as the Orisa Manuscript (J B. O R S. III pp 482) suggests=એવિ કે એલિ તે વૈદિક

(૧૬) જ રા. એ યો. પુ. ૨૧ પૃ. ૨૫૭ અંગોલ તથા (જ રા. બાહારકર કૃત) પૃ. ૩૫-૩૬-૩૭ની સીમાએ પુલિંક મતિનો મુલક આંગો છે (સાચાપર)

(૧૭) જુઓ રેક એન્ડાન્ડ ન્યોમોફો આર્ક ઇન્ડીયા પૃ. ૧૪
(૧૮) જ. બી. એ રી સો ૧૬૨૭ પૃ. ૧૩ પૃ. ૨૨૨ અને વ્યાખ્યા

સાક્ષિત્વમાં પ્રમાણિત પામેલો અને રાજ્ય કરતો ઉત્તર
વંશ છે મોઢી ભા શાખા, એ પ્રમાણે ઓરિસાના
સ્વતંત્રિય પુસ્તકમાં સ્પષ્ટપણે છે તે પ્રમાણે (સુમો
૪ બી. એ. ૧. સે. ૫. ૩ ૪૮૨) મહાસભ્યમાંથી
ઓરિસામાં ઉતરી આવેલી દેખાવ છે. આરે પ્રા.
૧૧૩ ડેવીઝ પોતાના સુદક્ષિણ ઇન્ડિયામાં ૧ ૨૧
ઉપર જણાવે છે કે, The Chods were
probably the same tribe as that
called Cods in older documents and
had two distinct settlements. One
probably the older was in the
mountains in what is now called Nepal.
The other probably a later colony
was near Kosambi to the east, and
has been even confused with the land
of Vamsaપુરાણ સ્તાવેભાઈ અને સિદ્ધિ ઓ
છે તે અને મોઢ વંશ કરીને એક જ જાતની પ્ર. વ
છે તેવના ને સ્વતંત્રતા હતા. જણ કરીને તેમણે
એક જાત, કાઠ્યા નેપાલમાં આવેલ પહાડી પ્રદેશમાં^(૧૦)
હતા અને બીજા એ સેનસા પાછળથી થયું હતું તે
ગોમતીની નજીક જુલમાં હતું અને તેને વહેલો સુધિ
તરીકે સેનસેન કરી દેવા છે ત્યારે વળી બીજા
નિકાલ છે કે^(૧૧) Tripura seems to have
been the capital of Chods they were
called the rulers of Dahala or Chod
ત્રિપુરી^(૧૨) તે ચેલિવરણ રાજ્યકર હતાં છે. તેઓ
દાહલા જાણા ચેલિવ રાજ્યમાં હતા. આ પ્રમાણે
જાનક રીતની નેપાલ વસેલી નજારે પડે છે તે વગે
તેમ હે. કાઠ્યામાં જાણે કાઠ્યામાં ઉતરવાની આવડે
નજાર નથી થાય એકજા ન નેપાલ રાજ્ય કે જાન
વંશ અને કલિંગ તે જાણ પશિમથી પૂર્વ તરફ જાયુંથી

એક પછી એક, તમ જ એક બીજાને જાણીને
આવેલ દેશ હતા.

ચેલિવરણ જાણ નિકાલ કેમ થાય છે તે જાણે
જાણની વચા હોય. તેમાં પ્રથમ
કર્ણક પછી નિકાલ પદારાજ કરકુના રજા
કેમ? થતા પૂરા થાય છે અને યોગે
જાન મહારાજ કોમરાજનું રાજ્ય
ચાસન રજા થાય છે ત્યારથી આવેલા છે. એક
વચોને એ શાથે રજો તે બીજા નિકાલ અને તે
રજાત એ જાણીસિંહ રીતે એકી જાણનાર તે જાણે
જાણના થારેલ ચેલિવરણ જાણ પશિમથી રજા
જાણ ખુલા પ્રદેશમાં થવા જાણથી રજામાં વચે
કોમરાજે આ બીજા નિકાલને કવલી રજામાં હોય
પુ. ૧૪૧ ને કે જાણનાર તે જાણનાર છે જાણનાર ન
જાણનાર અને તે જાણનાર નજાર પડે છે

કે. સ. પૂ. ૧૪૭ થી મહામેઘપાદન મહારાજ
કરકુનું જાણનાર થવાથી, તેમજ તે જાણનાર કોમરાજ
તેનું જાણ મહામેઘપાદન ચેલિવ રીતના જાણનાર
શાથે મેળવી લીધું હતું ત્યાં સુધી જાણે જાણ નથી
થવા હોય. એક જાણ મેળવી રીતે નજાર પડે રજો
છે કે, મહારાજ કરકુ નિકાલમાં પશિમ-એકે જાણ
વંશ અને કલિંગને જાણનાર હતા ત્યારે એક જાણ
એકે પુરાણે વચે છે કે, જાણ “જાણનાર” જાણની
વચાવ ન રજા થતા પડે તે પ્રથમ જાણની
શાથે કલિંગ કે નિકાલને એકે જાણ એકે હોય
તે જાણનાર થાય જાણ જાણનાર એકે પ્રદેશ
મહારાજ જાણે કલિંગ જાણનાર ને રીતે જાણનાર
હોય એમ જાણનાર રજો છે. પ્રતિ જાણે પ્રતિ મહારાજ
મેળવી લીધા હોય એકે જાણ, જાણનાર જાણે જાણની
દીધા હોય એકે જાણ. એ જાણે મેળવી લીધા હોય તે
ઉપર જાણનાર પ્રમાણે પ્રથમ અને કલિંગ એકે જ

(૧૦) જાણનાર રજો હોય તે ચેલિવ રજામાં થયું પડે.

(૧૧) જાણનાર કે. સ. પૂ. ૨. ૩. ૨

(૧૨) કાઠ્યા મહામેઘપાદન જાણનાર એ જાણનાર છે
તેનું જાણનાર નામ ત્રિપુરી જાણનાર છે. આ જાણનાર રજો

કે. સ. પૂ. ૧૪૭ થી મહામેઘપાદન છે. આ જાણનાર જાણનાર
પ્રમાણે જાણનાર જાણનાર રજો પ્ર. મેળવી રજો છે પ્ર. મે
કે જાણનાર અને જાણનાર જાણનાર નજાર જાણનાર એકે જાણ
(જાણનાર જાણનાર કે. સ. પૂ. ૨. ૩. ૨)

કોઇ શબ્દ ઉમેરો થયો નોંધતો હતો પણ તેમ બન્યું નથી તેથી મુશ્કેલી આડી આવીને ઉભી રહે છે અને છૂટા રહી ગયા હતા એમ નોંધેલીએ તો, અંગદેશ મગધને તાબે નહોતો એમ તો આપણે પણ કબૂલ કરવું જ પડશે ન્યારે બીજા બાબુ તો ઇતિહાસ એમ બુલદ અવાજે બહેર કરે છે કે, ઐશ્વિક પછી મગધપતિ બનનાર રાજા અનંતશત્રુએ, ગાદીએ બેસીને સામ્રાજ્યનું રાજનગર જે રાજગૃહીમાં હતું તે ફેરવીને અંગદેશના પાટનગર ચંપાપૂરીમાં આપ્યું હતું તેનો અર્થ એ થયો કે અંગદેશ મગધને તાબે તો હતો જ આ પ્રમાણે એક વખત ઠંઠેરું કે ઇ સ પૂ ૫૩૭ માં અંગદેશ કલિંગના શાસનમાં હતો, અને ફરીને ઠંઠું કે ઇ સ પૂ ૫૨૭-૬ માં તે મગધની હકુમતમાં હતો તે બંને વસ્તુ સુમેળ ખાતી નથી કેખાતી સિવાય કે ૫૩૭ અને ૫૨૭ વચ્ચેનો ફેરફાર વર્ષના ગણામાં, કોઇ એવો બનાવ બની ગયાનું મળી આવે કે જેથી-ત્રિકલિંગ-વાળા ત્રણ પ્રદેશમાંથી ત્રણે, બે કે એક પણ મગધપતિએ જીતી લીધો હોય તેવો પુરાવો ઇતિહાસમાં નોંધાયો જણાતો નથી, દૈન્ય બન્યો હોય પરંતુ ઇતિહાસનાં પાને નોંધાયો ન હોય, અથવા પાને ચડ્યો હોય પણ તેનો પત્તો લાગવો અદશ્ય થયો હોય આવી અનેક પ્રકારની ભાંજગડ કે કદપનામાં ઊતરવા કરતાં સરળ માર્ગ શું એમ નથી લાગતો કે જે વસ્તુ નોંધાઇ છે તેનો જ આશ્રય લઇને આગળ વધવું ? જે બે અસંગ નોંધાયા છે તે આપણે ક્યારના જણાવી તો દીધા જ છે, એક “અંગમગધા” શબ્દનો પ્રયોગ અને બીજો, રાજા અનંતશત્રુએ કરેલ પાટનગરની ફેરબદલી એટલે એમ સ્થિતિ ગોઠવી શકાય કે, ત્રિકલિંગના ત્રણે પ્રાંતો

રાજા ઐશ્વિક પ્રથમ ભેળવી તો લીધા હતા જ, પરંતુ તે વખતે ગણતર રાજ્યની પદ્ધતિ ચાલુ હોવાથી, તથા મહારાજા કરકડુને પુત્રનો અભાવ હોવાથી, તેણે તેના જમાઇને (જે હકીકત પ્રવર્તી ગઈ હતી એવો સ્વતંત્ર પુત્રનો પણ અન્ય સ્થળેથી મળી રહ્યો છે ૨૨) ગાદી સુપ્રત કરી હતી અને પોતાના ખડિયા રાજ્ય તરીકે-સલામી ગણ્ય તરીકે ગણેલ હતો પરંતુ રાજા અનંતશત્રુએ ગાદિએ આવતા જમીન લોભની જે જેહાદ જગાવી હતી તેના પરિણામે કે પછી પોતાને રાજપાટની ફેરબદલી માટે અંગ દેશની જરૂર પડી હતી તેથી, આ બેમાંથી કોઇ એક કારણને લીધે ગમે તે કારણ પડ્યું હોય પણ તે સરમુખત્યાર જેવો હોવાથી ઇચ્છાપૂર્વક કરી શકે તેમ હતું જ એટલે-ત્રિકલિંગના ત્રણ પ્રાંતોમાંથી અંગદેશ પોતે ભેળવી લીધો હતો અને બાકીના બે, એમને એમ ઉપર જણાવેલ રાજા કરકડુના જમાઇ કલિંગપતિની હકુમતમાં રહેવા દીધા^{૨૪} હતા ઉપરના સર્વ વિવેચનનો સાર એ થયો કે, ઇ સ પૂ ૫૩૭ બાદ નવ દશ વર્ષ સુધી કરકડુ મહારાજાના જમાઇ પાસે ત્રણે પ્રાંતો હતા, અને તે બાદ બે પ્રાંતો-વશ અને કલિંગ જ રહ્યા હતા આ સ્થિતિ પણ રાજા અનંતશત્રુના મરણ પામ્યા પછી ઉદાયનના રાજ્યકાળના પ્રારંભિક થોડાંક વર્ષો સુધી જ એટલે અંદાજ ઇ સ પૂ ૪૬૨ સુધી ટકી રહેવા પામી હતી હવે તો દિન પર દિન રાજાઓમાં ભૂમિ વિગતારવાની લાલસા વૃદ્ધિ પામ્યે જતી હતી^{૨૫} એટલે કયાંય તેવો માર્ગ મળી જતો કે ધુરત, તે દેશ ઉપર ચડાઈ લઈ જઈ વિજય પ્રાપ્ત કરીને પૂર્વની ગણતરની પદ્ધતિ પૂર્વક તેના મૂળ રાજાને માત્ર તાબેદાર કે અન્ય કોઇ રીતે પોતાની આજુમાં

(૨૨) જુઓ પુ ૧ પૂ ૧૯૦ ડી નં ૪૬

(૨૩) અહીં ‘રહેવા દીધા હતા’ એવા શબ્દો કોઈ સુદૃઢી લખ્યા નથી. જ્યાં લે સંશોધનથી પુરવાર થઈ નય કે, તેણે તો માત્ર પોતાની જરૂરીયાત લઈ ચલાવી પોતાના સલામી તબેના રાજકર્તા પાસેથી ઇચ્છાપૂર્વક જમીન લઈ લીધી હતી તો પછી તે પ્રમાણે ગણવું

(૨૪) પુ ૧ કૃષ્ણ-અનંતશત્રુ રાજા પોતે વિંધ્યાચળ પર્વતની આરપાર જઈને કલિંગ દિશમાં ઊતરવાનો પ્રયાસ કરવા મથતો હતો ત્યારે તેને પોતાની જીદગીનો લોગ આપવો પડ્યો હતો, તે હકીકત જણાવતા આ બાબતનો ઇસારો કરી દીધો છે. નૈનશાસ્ત્રમાં આ બનાવનો ઉલ્લેખ કરાયેલ છે.

મગધો રહે તેવી ગોપાલ્ય ઝીંને એ પાછો તેને તે બ્રહ્મિ-
કાર જેવર મેસારી દેવામાં જાવતો હતો, તેને મધ્યે
તેનું જાણુ રાજ્ય જ પોતાની સંઘાષા લાગી પૂજાવ
આણુ. તે રાજ્યવિત્તને બહુભરીને ઉદ્યાપના સમયમાં
તેના કૈનપતિ નાવસકે (જા નામે પાલ્લવી એ
ગણીતો થયો ક્રમને એ નિર્વપન જાવના નહ
પ્રેમા તરીકે ગરમપતિ થયો એ તે હો) કુવરાવ બહુ-
કની સરદારી નીમે ઠેક સિદ્ધકારી સુધીનો અરેક
ધીમે ધીમે છતી લીધો હતેજ તેમાં જા મે મુક-
કોન-નક અને કિચરો-પણ મથાવેક જા થયો
હતો. એટલે કે મહારાજા કમળા જમખાના હાથમાં
એ રાજ્યાધિકાર સોંપયો હતો તે તેના પક્ષના તે
સમયના નરપતિ પાસેથી જા લીધા હતા અને ગરમ
સામાજ્યમા ભેજવી લેવાયા હતા એટલે તે સમયથી
કિલિપતિની જા બીજ નિભાવવી સામાનું જાસ્તિ
ત્વ નથ પાછું થયો.

અવ બીજા વિભાગની શાખામાં બે શાખા થયા
 રેખાચર એ તેમનાં નામ અનુસાર તે બાબતે અનુક્રમે
 રેખાચર અને અક્ષર રાખ્યા છે. આમ તે અનુક્રમ
 રેખાચર અને અક્ષર, પરંતુ ખતવા એમ નથી બનાવે
 તેની પહેલાંનાં બે નામ (સુચો પુ ૧૩ ૧૩૭)
 એકિપતિ તરીકે એ સુધીક્ષ્ણ અને સુધી તરીકે બાબતે
 રાખ્યા છે તે શરે તે એક પછી એક ક્રમિયકન
 અને અરુદ્ધ નામ અક્ષર એક શરે તે એક નામ
 એકલક અને અક્ષર એક, પરંતુ આ બાબતે એક
 બીજા નોંધ કરી રાખીને બીજાં કે એકિપતિ તરીકે
 તે બે નામના શાખો સુધારેલ પ્રથમ વિભાગમાં અને
 રેખાચર તથા અક્ષરનો બીજા વિભાગે જ કરાવે
 છે. આ બીજા વિભાગની અધિકાર જુલનાઈ થયા
 પછી એકિપતિ તરીકેની સ્વતંત્રતા હુકમ જ મળી
 હતી અને તે મુખ્ય સમાજનાં બાજ જ મળી રહ્યો.
 બીજાં તે પુ. સ. ૪૬૨ થી માંડીને કુદાચ રાખેને

અધિકાર, સુવરાજ્ય અનુરૂપને સોંપાયેલાં સુધી
(સુવરાજ્ય તરીકે જ અનુરૂપ રહ્યો હતો કે સમગ્ર
પોતે જાણ્યો હતો તે પ્રથમ અર્થે અર્થાર્થ રહે તેને
જા. એકિસતની સ્વાતંત્ર્ય સાથે નીચળત નથી), ત્યાર
બાદ અનુરૂપનો અરસાર ખરું જ એક નવું રૂપો છે
અને ત્યાં સુધી ખરું અર્થ સામાજ્યને હતી જ્યાં
સરખામિને જાણી નથી. પરંતુ તેના અધિકારના ઓછા
વરસથી (એટલે જ જ. પૂ. ૧૭૫ થી) અર્થ
રહ્યો કે, તેનું અર્થ નીચળતું તે સમયથી, રાજ્યમાં
અર્થના એક રિપતિ હતી થવા પામી. તેની બાદમાં
તેનો નાનો અર્થ મુદ્દા જાણ્યો. તેથી જાણ ને વરસ જ
અધિકાર નોતર્યો. જ્યાં તે જાણ હરખાત તે,
સાધ્યને અર્થ સામાજ્યના અર્થ તરફ હોવાના અને
અધિકાર જ જ્યાં રહ્યો હતો તેથી જાણના અર્થ તે
નિષ્ક્રમ જાણ હતો નહીં, તેથી જાણના ખરું નહીં જાણ,
એટલામાં વગી તેની બાદથી ખરું અર્થ ખરું.
એટલે જ વગી જ્યાં જાણ ને જાણ વરસના સમયમાં
તે અર્થ તેથી જાણને રિપતિ હિસો સર્વ જાણ
એટલે કે વગ અર્થ, જાણ, પાંચ, કદમ, ખરું
પાંચ સર્વને પાત પાતાની જાણ તથા સોંપના
અર્થના સમય જાણ તરીકે પોતાને અર્થે જાણ
જા. જાણેથી જો અર્થને વગ અને અર્થ જાણ
પાતાની સ્વાતંત્ર્ય મેળવી હતી તેનું નામ જાણના
હતું. તે પાતે જ તે જાણે તે પ્રતિ જાણ અર્થ
સામાજ્યના અર્થ તરીકે જાણના કરતાં હતો અને
જાણના પાતે જો જાણના અર્થ જાણના અર્થ
જાણના અર્થ તે પ્રતિની જાણ અર્થના અર્થ
જાણના હતી, તે જાણના અર્થ રિપતિ થવા પામી હતી
તેનો નિર્ણય કરવાને અર્થ સામાજ્યના અર્થ નથી
પરંતુ તેથી તે પ્રતિ જાણ કરી જાણે હતો તેથી
જાણના જ જાણ તે જાણના અર્થના અર્થ
નિષ્ક્રમના અર્થના અર્થના અર્થના અર્થના અર્થ

(૧૫) એ અગત્યના પુસ્તકોમાં કોઈપણ હોય તે પણ
 યોગ્યતાપૂર્વક પસંદ કરીને અન્યની સહાયતા બજારીકરણ
 કેમકર્તા બા અધિક નિયમો ધારણીથી રૂબરૂ, કલ્પના

સામગ્રીના કિંમતોમાં સુધારો થયો છે તેથી તે સમયમાં તે ખૂબ ખૂબ ફાળી ન હતી અને તે સમયે તે સમાજના વધુ ભાગી વર્ગે હતી. એટલે તે સમયે સ્પર્ધા જરૂર નહોતી.

સગોર પશુ થતો હતો જ આ બનાવનો સમય
૪ સ પૂ ૪૭૫ છે અહીંથી ચેદિવંશના ત્રીજા
વિભાગની આદિ યજ્ઞ ગણ્યો

(૧) ક્ષેમરાજ

કલિંગપતિના ચેદિવંશના ત્રણ વિભાગમાંના છેલ્લા
વિભાગની આદિ મહારાજા ક્ષેમરાજથી ચક્ર હોવાનું
આપણે ઉપરનાં જોઈ ગયા છીએ
તેના વંશના નામ વળી જણાવી ગયા છીએ કે તે
વિશેની રામજ પોતે તે વંશના મૂળ સ્થાપક મહા-
મેધવાહન ૨૭ મહારાજા કરકુ

(અથવા ૫ ૨૩૮ માં સૂચવ્યા પ્રમાણે સુલોચન કે
સુરથ)નો દૂર દૂરનો બાપાત પશુ થતો હતો એટલે
તેને પશુ આપણે મહામેધવાહનના વંશમાંથી ઉતરી
આવેલ ૨૮ ગણ્યો રહે છે હવે આપણે બે હકીકત
અને વિચારવી રહે છે એક તે વંશનું નામ મહામેધ-
વાહન કેમ પડ્યું તે, અને બીજી, તેના વંશને ઇતિ-
હાસમાં ન્યારે ચેદિવંશ તરીકે ઓળખાયો ત્યારે તે
તેને કેવી રીતે બંધ બેસતું આવે છે તે પ્રથમમાં
મહામેધવાહન શબ્દ વિશે વિચાર કરીએ

મહારાજા કરકુ પોતે ગાદીપતિ થયો હતો ત્યા
સુધી તો તેને પોતાને પશુ બાળ નહોતું કે તેના
માખાપ કોણ છે? પોતે ક્યા વંશનો છે? અથવા પોતે
ક્યાનો વંશનો છે? જેથી બનવા બેગ છે કે, બાગ્ય-
વંશાત ન્યારે પોતે વંશ અને કલિંગનો સ્વામી બન્યો
ત્યારે ૫ ૨૩૮ માં સૂચવાયલાં બે નામોમાંથી એકનું
નામ-કે બન્યું એક જ બક્ષિતના નામ હરે તો તે

બને નામ-ધાગણ કરીને ગળ્યારૂઢ થયો હોવો જોઈએ.
પરંતુ ન્યારે તેણે અંગદેશ ઉપર ચઢાઈ કરી હતી
અને તેના રાજ દધિવાહન સાથે યુદ્ધમાં ઉતરવાનો
અવસર પ્રાપ્ત થયો હતો ત્યારે પદાવતી સાધ્વી જે
સમાર અવસ્થામાં કરકુની જનેતા થતી હતી તેણી
તે રથને ઉપગ્રિયત થઈ હતી અને લડવાને તૈયાર થયેલ
બંને શૂરપતિઓ ખાપ દીકરો થાય છે તેવી ઓળખ
કરાવીને યુદ્ધ વિરામ બહાર કરાવ્યો હતો આ સર્વ
હકીકતથી આપણે પરિચીત થઈ ગયા છીએ. સત-
લાખ કે કરકુ પોતે ગળ્ય દધિવાહનનો પુત્ર થતો
હતો તે રિથિતે તેની બાળપણ માત્ર તે સમયથી જ આવી
હતી એટલે તે સમયથી પોતાનું નામ ફેરવીને પોતાના
જનકના નામને અનુસરવું-એવું મેધવાહન નામ ધારણ
કરી લીધું હોય તે દેખીતું જ છે, એટલે તે સમયથી
તે મહારાજા મેધવાહન કહેવાયો, અને ન્યારથી તેના
પિતા દધિવાહનનું ધરણ થયું અને પછી તે અંગદેશ
પશુ કલિંગના અધિકાગમાં આવી પડ્યો ત્યારથી તે,
તે અધિકતર પ્રદેશનો સ્વામી બનવા પામ્યો તેની
યાદગીરીમાં પોતાના નામ સાથે મહા શબ્દનો ઉમેરો
કરીને, તે મહામેધવાહન કહેવાતો થયો હોય તો તે
પશુ સ્વભાવિક જ છે આ પ્રમાણે ખરી રિથિતિ
હોવાનું સ્બવિત છે, છતાં એક બીજી કદપના પશુ
મનમાં સ્ફુરે છે પરંતુ તે કદપના જ ગણી લેવી રહે
છે કલિંગ દેશની હદમાં સમતસિખર નામે જૈન
ધર્મનું તીર્થસ્થાન આવેલું છે અલબત્ત અત્યારે આ
તીર્થધામની તળેટી વર્તમાન બગાળા પ્રાતઃમાં ગણાય

(૨૬) દુરદુરનો સગો થતો હોવાનું જે લખ્યું પડ્યું
છે તે એટલા માટે જ કે, જો નચકનો જ સગો થતો હોત
તો કરકુની ગાદી જે તેના જબાઈના હાથમાં ગઈ હતી તેને
બદલે આ નચકના સગાને જ મળી જત તો તેમ કોણપણ
રીતે સગો-વંશનો લાચાત-થતો હતો તે એટલા માટે
સ્વીકારવું પડે છે કે, તે ક્ષેત્રરાજના પૌત્ર મહારાજા ખારવેલે
કાતરાવેલ કાચીગુફાના લેખમાં, મહામેધવાહનના વંશમાં
દત્તી આવેલ તરીકે પોતાને ઓળખાવેલ છે

મહામેધવાહન નામની દત્તપતિ માટે આગળ ઉપર
ક્ષેમરાજનું વર્ણન જુઓ

(૨૭) ચેદિપતિઓ મહામેધવાહન બિરહધારી હતા એમ
કહેવાનો તાર્કિક છે તે વાત પુરાણકારોને પશુ માન્ય હોય
તેમ લાગે છે કેમકે જૈનસાહિત્ય સંશોધક યુ ૪ ૫ ૩૭૪માં
તેના લેખક મહારાજા જણાવેલ છે કે ન્યા કોશિકના 'મેધ'
કષાધિધારી રાજ્યોનું વર્ણન છે તે કદાચિત્ત આજ 'મહા-
મેધવાહન' કષાધિવાળા ખારવેલ વંશીઓનો નિર્દેશ છે

અને એટલા હવે સિદ્ધ થઈ ગયેલું જ છે કે કરકુ મહા
રાજા વિગેરે ચેદિઓ મહાકોરાધમાંથી જ કલિંગમાં આવ્યા છે
એટલે ઉપરની હકીકત તેને લાગુ પડતી જ છે.

(૨૮) ઉપરની યીજા ન. ૨૭ જુઓ.

‘ચેદિવશ’ પડી ગયું હોયુ જોઈએ બાકી ખરી રીતે ચેદિ નામ, નથી કોઇ દેશનું, યાતિનું કે સ્થળનું આ પ્રમાણે મારી માન્યતા બધાણી છે તેમ બીજી તરફ વિદ્વાનોની માન્યતા જે બધાઈ છે તે નીચે રજુ કરે છું. ઈર્ષ વારતવિક ગણાય તેમ છે, કે બલેમા કાઈક સત્ય સમાયલું છે, તેનો વાચક પોતે સ્વયં નિર્ણય બાધી લેશે તે આ પ્રમાણે છે

હાથીગુફાના લેખમા પ્રથમ પકિતમાં જ ખાગ્વેલ ચક્રવર્તી પોતાને ચર (ચંલ) મહારાજ મહામેધવાહન ચેદિરાજના વંશજ તરીકે ઓળખે છે આમાના મહામેધવાહન અને ચેદિરાજ શબ્દના અર્થ સ્પષ્ટ છે, તેમ વળી ઉપરમા તેના ખુલાસા પણ આપાઈ ગયા છે. ઐર શબ્દ માટે એક ગિદ્વાને એમ સ્પષ્ટીકરણ કરેલ છે કે, *Aira, a descendant of Irā or Ilā, identifies one of the main dynastic divisions to which the Chedis do belong according to the Puranas* (Pargiter J R A S 1900 p 11-26) = ઐર એટલે ધરા અથવા ધૃતિના વંશજો (ગણાય) અને પુરાણોના કથન પ્રમાણે ચેદિરાજઓ જે વંશની એક મુખ્ય પ્રશાખાના છે તે આ જ વંશ છે (જુઓ જ રી એ સો સને ૧૯૦૦ નું પુસ્તક) એટલે કે મુખ્ય વંશ ધરા-ધૃતિના છે અને તેની એક પ્રશાખામા આ ચેદિપતિઓ ઉતરી આવેલ સંભવે છે ચેદિવંશનો ઉલ્લેખ સ્વતંત્ર વંશના નામ તરીકે થયેલ નથી દેખાતો પરંતુ સંભવિત દેખાય છે કે ધૃગના વંશની શાખારૂપે તે હોય વળી ચેત્ નામના લોકો વિદર્ભ દેશમાં રહેતા હતા એમ વૈદિક ગ્રંથોમા લખાયલ નજરે પડે છે. ૩૩ અને ચેત ઉપરથી ચેદિવંશ શોધાયું હશે આવી અનેકવિધ યુક્તિઓથી તેનો સબંધ ગોઠવાય છે

એક બીજી વાત વિચારવા જેવી છે આ આખો લેખ મરહુમ પકિત જયસ્વાલજીએ સ ૧૯૮૪માં

‘નાગરી પ્રચારણી’ પત્રિકાના ઇતિહાસ માસમાં બહાર પાડ્યો છે જેનો ગુજગતી અનુવાદ તથા વિવેચન સાથેની સમજૂતી જૈનમાહિત્ય મંશાધક ખડ ૩, અંક ૩, ૫ ૨૬૬થી આગળ પૃષ્ઠોમાં ઉતારાયા છે તેમાં પૃ. ૨૬૬ મા જણાવાયુ છે કે, કેટલાક અંગોમાં લેખ ગળી ગયો છે, કેટલીક પકિતઓની શરૂઆતના ખારેક અક્ષરો પત્થરનાં ચપતર્ગ માથે ઉડી ગયા છે અને કેટલીક પકિતઓમાં વચ્ચે વચ્ચે અક્ષરો એકદમ ઉડી ગયા છે તથા કયાક પાણીથી ધસાઈ ગયા છે કયાક અક્ષરની કાતરણી વધી ગઈ છે અને જળપ્રવાહ તેમજ બીજા કાગળોથી ભ્રમોત્પાદક ચિન્હો ઉત્પન્ન થઈ ગયાં છે. વ્યા સુધી ટાંકણાંની નિશાની છે અને કયા કાલકૃત ભ્રમજલ છે એનો ઉકેલ કરવો એજ આ લેખનું મહત્ત્વ છે. ઈ ઈ એટલે કહેવાનું એ છે કે, જેવા સ્વરૂપમા અને જેવા ભાવાર્થમા અત્યારે તેનાં વાચન અને ઉકેલ થઈ ગયાં છે તેમાં સુધાગ વધાગને ધણા સ્થાન છે તેમા આ ચક્રવર્તી ખાગ્વેલના વંશની ઓળખ આપતું વાક્ય એકદમ પ્રથમ પકિત માં જ આપાઈ ગયુ છે તે દેખાવમા તો અખ’ડ છે એટલે શેષ પકિતઓમાં જેમ અક્ષરોની તૂટી પડી ગઈ છે (જેમાંની કેટલીકની સુધાગણા વિશેનું વિવેચન તથા સૂચન આગળ ઉપર આપણે હાથ ધરવાનાં છીએ) તેમ અત્ર થવા નથી પામ્યું પણ પાણીના ધમાગથી, ટાંકણાવડે ધડતર કરતાં હાથ છટકી જતાં થયેલ વિકૃતિથી કે અન્ય કારણવશાત ઉપજ થયેલ ભ્રમો ત્પાદક ચિન્હથી જે ફેરફાર થઇ ગયા છે તેવા આ પકિતમાં પણ બની ગયા હોય તેમ સંભવિત છે એટલે આપણે તેના લિપિઓને એમ સૂચન કરી શકીએ કે આ વંશની ઉત્પત્તિના સંભવિતપણા માટે જે સૂચનો આપણે કર્યાં છે તેને અનુસરતું કોઈ વાચન તેમાથી ઉપલબ્ધ થાય છે કે કેમ તે વિશે તેઓ મહેરબાની કરી તપાસ ચલાવે

અત્યારે પ્રચલિત માન્યતા એવી બધાયલી છે કે,

(૩૨) જુઓ જ બી એ રી સો, પુ ૧૩ સન ૧૯૨૭ પ. ૨૨૩

(૩૩) જુઓ ઉપરની ટી. ન ૪

આ એવિવસ્થાને સ્થાપક મહારાજ એમણે
 હતા એટલે કે તેને બાલ પુત્ર
 બાળી કદાચ તરિકે એવાને કે જેને બાળવર્તી બા-
 વણીમાં તેમને રહેવા પાડે જ કાલક્રિયાના એવામાં
 સ્થાન પાતાના વસ્ત્રી એવાજ બાળવર્તી
 (પક્ષી ૧૬ થી) પાતાના ઘાસ એવ
 રાજ અને પિતા હરિદાસના નામ બાળવર્તી એટલે
 સદાજ બાળપણ જીવ સમય કે જે એવાજ તે પ્રથમ
 પુત્ર હરિદાસ તે બીજો અને બારનેક પાંચે બીજો
 પુત્ર હોઈ સહે, વળી આ બાળપણે એ ઉપરથી સમર્થન
 થઈ ગયું કે તે સિદ્ધાંતબદ્ધ પક્ષી બીજાને અંતિમ
 સ્થાન તરિકે બીજો કે અને ત્રીજ પક્ષીના બાળને
 હરિદાસને બાળપણ સ્થાન જાપાન કે એટલે તરિકે
 હરિદાસને બાળ ત્રીજ પક્ષીને બાળને જાપાન કે એટલે
 એવ પાંચે બેલ બીજી દીપ્તિ બાળે જરી રીતે
 ત્રીજ પક્ષી ત્યાં જાપાન રચાવે નથી પણ જાપાન
 એવિવસ્થા નજી સિદ્ધાંતવાળા પાંચાઈમાં અને ૩૪-
 ૩૬ પક્ષી કેમ ? વળી હરિદાસના બાળને જે હરિ-
 સિદ્ધિ કર્ણી થયા બીજો તે જ જરી રીતે સિદ્ધિ
 બદ્ધ થી બીજો એટલે બાળી થઈ કે જાપાન પક્ષીમાં
 'હરિદાસને સ્થાન કેમ જાપાનમાં મૂકાવેલા બાળને
 હતા. આ પ્રમાણે કે હરિદાસના રાખી. હતા તેવામાં
 બાળપણે તરિકે સમર્થન થઈ ગયું ૪ સ. ૧૯૨૬
 માં હાલે પ્રમાણે બાળને બાળવર્તી પ્રત્યક્ષ
 પક્ષીના પાંચ બાળને સ્થાન ૪૫ તે સમયે
 નજી-બાળવર્તી વાળના ડા. જુના નામના પક્ષીને
 બાળને મહારાજ મંડળી એવ એવ વાળે હતા,
 તેમાં તેમને (ને કે જાપાન ન હોઈ તો) બાળને

બેલિંગના છા પુણ તરીકે જોવામાં આવે છે.
 દ્વિમાસે શ્રેષ્ઠ જાતો નંબર ચોથા સ્થાન પર આવે છે.
 પૂર્વેના જીવન શાળાઓ વિશે તપાસ કરી જ રહે
 તેજશર્મા પુ. ૧. ૪ ૧૯૭૬ નં ૪૪૫૫ અનુસાર
 પ્રમોશન માલિકોને જાણ થશે તેવાથી શાળા
 શરૂ અને અધ્યાપનની બે બુટની નાથ મળી મળે
 એટલે કરકસુ વધારાને મૂળ સ્થાપના ઉપર
 સ્થાપના શોધવામાં શ્રેયજાતો નંબર ચોથા અને
 આરંભેલા જગતના જોવામાં આવે જા માલિક
 અને કુલમીને તે જાતે જાતે સ્થાપનાની જાત જાત
 ધર્મજાતમાં મળી મળે (એનુ ૪ વિવેકના કાર્યકોષમાં
 વધુન ઉપરથી મળેલા લોકો) એટલે તે અન્યને
 સ્થાપના હા નિર્ણય થઈ શકે છે અને જા ઉપરથી
 ને વધારાની ઉપરથી જા વધારા ઉપરથી જા વધારા
 કરવામાં આવેલી જાતે ઉપરથી કરવામાં આવેલી
 વધારાની વધારાની જાતે ઉપરથી કરવામાં આવેલી
 જાતે નંબર ચોથા અને

ગાંધી નગર નવનું રહેઠાણ
 તેણે મહિંચી ગાંધી ઈ. સ. પ. ૧૯૫૧ રજા
 કમળે કરી ઉઘરે ૨૧ જાન્યુઆરીના રોજ
 ભોજનનું ઉઘરે તેણે સંભળે
 તેણે જાણવડાવે બંધ પ્ર. સ. ૧૯૫૬ના રોજ
 ઉઘરે વાંચા જાણે હોયે ભોજન નવનું રહેઠાણ
 વિસ્તારે રહેઠાણ નવની ઉઘરે ગાંધી

નથી. હવે તે હાલ સ્વ-
 નિયંત્રણ નથી. ૧૪૪ લેખ સ્વ-નિયંત્રણ લેખો ને બહુ
 જાણી છે તથા તેમાં પ્રવેશી સ્વ-નિયંત્રણ લેખ
 જ્યાં, સંપ્રદાયિકાઓ અને સેનાપતિના નામો રહી
 જાય છે તેમાં પ્રવેશી જાય છે.

[illegible]

આલીપ કુશરિયા નીપજા ભાઈ બંધે છે.

(કચ્છ) વિદ્યાર્થીની આ કાચવ કદુષ્ટ દાખલે કે દેવ
ભાગ્યને પાછાવવા એ વિદ્યાર્થીને ભવ્યોગી થાય એવા દુરુષ
પુત્રવધ વધ ભવ કે દોષને ભાગ્યને તેની ચર્ચામાં રજા
આઈ પડેઈ નથી.

(29) ଶ୍ରୀମତୀ ସୁମିତ୍ରା ଦେବୀଙ୍କ ପରିଚୟ

સામે પશુ, ટક્કર ઝીલી તો ઝીલી પરતુ અંતે ફાવવા દીધો પશુ નથી, તે સ્થિતિ એવા અનુમાન ઉપર આપણને લઈ જાય છે કે તે પશુ યુદ્ધકળામા કુશળતા મેળવીને સારી રીતે રીટો થઈ ગયો હોવો જોઈએ આ સંભેગમા આપણે તેની ઉમર ગાદીએ બેઠો ત્યારે કમમા કમ ૩૦ અને વધારેમા વધારે ૪૦ની ટેવીએ તો જોડું નથી છતા સહિસલામતીની હદ ને ૪૫ની લઈએ અને તેમા ૨૬ વર્ષનો તેનો ગન્યકાળ ઉમેરીએ તો ૭૦ ઉપરનું આયુષ્ય તેણે ભોગવ્યું હતું એમ સિદ્ધ થાય છે

રાજ્યવિસ્તારની ખાખત વિચારીએ ઉપર પૃ. ૨૨૬ માં જણાવ્યું છે કે, તેણે સ્વતંત્રપણે રાજ-લગામ મૂક્યું કરી ત્યારે જે સ્થિતિમાં તે હોવાનું કાંઈ શકાય છે કાં તો પોતે તદ્દન નવીન વસ્તુમા જ પ્રગટી નીકળ્યો હોય, કે પોતે મગધમંત્રાટના સૂબા તરીકે તે સુલક ઉપર અધિકાર ભોગવી રહ્યો હોય પ્રથમની સ્થિતિ બે બનવા પામી હોય તો, તેના હસ્તક બહુ જીવ પ્રદેશ જ હોવો જોઈએ, અને ખીજી સ્થિતિ પ્રવર્તી રહી હોય તો વશ અને કલિંગદેશ એ બે પ્રાંતો તેની હકુમતમા હતા જ એમ માનવું રહે એમાથી ગમે તે મંયોગ કદ્યો તોપણ એટલો તો સાગ નીકળે જ છે કે, તેણે ગાદી ઈ સ પ ૪૭૫મા જમાવવા માડી ત્યારે થોડી જ ભૂમિ તેના હાથમાં હતી અને જ્યારે નંદિવર્ધન-નંદ પહેલા સાથે ઇ સ પૂ ૪૬૮ આસપાસથી યુદ્ધમા તેઉતર્યો ત્યારે તેણે તેમા ધણો વધારો કરી દીધો હતો હવે ખીજી બાજુ આપણે 'એલિશની સીમા'નું વર્ણન કરતા રહી ગયા છીએ કે, તે સમયે કલિંગદેશમાં, હાલના ઓગિસા પ્રાંતવાળા સખલપુર, પૂરી, અગૂલ અને કટક બિલ્લાઓનો સમાવેશ થતો નહોતો, એટલે કે કલિંગદેશની (નહીં કે કલિંગ માત્રાજ્યની) હદ મહાનદી અને ગોદાવરી

નદી વચ્ચેના સમુદ્રતટવાળો પ્રદેશ જ ગણાતી હતી ત્યારે નંદિવર્ધન અને ક્ષેમરાજ વચ્ચેનું યુદ્ધ-હાથી-શુદ્ધાના લેખમાં વર્ણવાયેલી જીનપ્રતિમાવાળો બનાવ-તો ઓગિસાના કટક મહાલમાં બનવા પામ્યો છે, કેમકે તે જીનપ્રતિમા નંદિવર્ધન તે પ્રાંતમાથી ઉપાડી ગયાનું લખાણ મળે છે, એટલે સિદ્ધ થાય છે કે તે જગ્યા ઉપર તે સમયે મગધનો અધિકાર નહોતો જ. મતલબ કે, યુદ્ધનું મહાણ થયું તે પૂર્વે તે મગધો ભાગ રાજ ક્ષેમરાજે પોતાના અધિકારમા મેળવી લીધો હતો આ અનુમાનને જ એ બી રી સો પુ. ૩ પૃ ૪૮૨ (જુઓ ઉપરમા પૃ ૨૩૬ માં ટોક્કું) વાળું વાક્ય સાક્ષીરૂપ થાય છે સાગ એ થયો કે, કલિંગ પ્રાંતની ઈશાન ખૂણનો કેટલોક ભાગ, જેને ઉરીય પ્રાંતો^{૪૮} કહેવાતા (અથવા જેને હાલ ઓગિસા કહેવાય છે) હતા તે ગ્રામમા કલિંગની હકુમતમાં નહોતા તે તેણે ૪૭૫-૪૬૮ના સાત વર્ષના ગાળામા જીતી લીધા હતા અને કલિંગ સામ્રાજ્યની હદ, મહાનદીથી આગળ વધારીને તે હવે સુવર્ણરેખા નદી સુધી લંચાવી ગયો હતો કદાચ તેથી પશુ આગળ વધી ગયો હોય તેમજ રાજકીય પંચિચિતિને મર્વ રીતે પહોંચી વળાય માટે પોતાની રાજગાદી પશુ તેણે ફેગવી નાખી હતી વશદેશના મુખ્ય નગરનું નામ બોદ્ધ થયો ઉપરથી દતપુર હોવાનું જણાય છે, જ્યારે કલિંગનું કચનપુર હોવાનું મનાય છે પરતુ મહારાજ ક્ષેમરાજ તે ખસેડીને વર્તમાન કાળે કટક જગ્યામા સમુદ્ર તટ ઉપર આવેલ જગન્નાથપુરીના તીર્થધામ પાસેના ચિદકા સરોવરના કાંઠે આવેલ સ્થાન ઉપર લઈ ગયો હતો તે સ્થાન તેણે નહું વસાવ્યું હતું કે અસલ હતું તેને સમૃદ્ધ બનાવ્યું હતું તેમજ શુ નામ તેણે તેને આપ્યું હતું તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય એવું નથી જ પરતુ મંત્રાટ પ્રિયદર્શિનના

(૩૭) આ સમય માટે જુઓ પુ ૧ પૃ ૪૦૦ની સમયાવળી તથા તેમા આપેલી સાહેતો

(૩૮) આને ઉરીય પ્રાંતો કે કટક પ્રાંતો કહો. નામ ગમે તે થાયો, પશુ જે પ્રાંત તે સમયે ઓગિસા પ્રાંતવાળી ભૂમિમા

વસી રહી હતી તે પ્રાંતનો મુલક, એમ કહેવાનો ભાવાર્થ છે એટલું સમજવું આ પ્રાંતની અગત્યતા તેને અને તેના ધર્મને માટે શા માટે ધણી કેખાઈ હતી તે માટે આગળ વર્ણન આપવામા આવશે,

સિદ્ધાલેખ ઉપરથી તેનું નામ તનહુનીનનરીજી
હોવાનું જણાય છે.

રાજાનાની તરિકા બા રથાનજ દા મારે પછે
અરામમાં બાબતું હતું જાણના બીજા સંદેશમાં કહીએ
તો બા રથાનજ બદલ તે સમયે કેમકે બાબતું હતું
તે હાલ ઉપર પ્રમદ પાવનાની પક્ષ બચતના છે.
એ તે સમયે તો પ્રવરણતિ અને મંદિરપતિ મારે
વારંવાર એ મુદ્દાની ચોક્કસ થાયથી રહી હતી તેનું
કાલજ બાપેબાપ ઉપર કહી બતે. પરંતુ તે નિયમનું
વર્ણન વિસ્તારપૂર્વક બાબત બાપવાનું છે એટલે
બાદમાં પસારે. કરીને બીજા કુલા ઉપર બાપીએ
તે બા રથાનજી પસારે—રાજાવાદની ડેરખથી—
તેથી કરી હતી કે રાજા બારેશેલ એક હાલ
એક બાબત ઉપર લઈ જાય છે કે તે રથાન
બારેશેલ પસારેનું હોય એવું છે, કેમકે ત્યાં નહીં
એ નહેર રાજા નિવિરખને બાપથી રાખી હતી તે
તેથી જ બાપીને પેલાના નહેર બાપી હતી. પરંતુ
હાલકુલાના બેજની એ પંક્તિ (સુખો પંક્તિ)માં બા
કમાબાર છે તેમ કે તેની પૂર્વે પ્રમદ જાન
પંક્તિમાં તેણે તે પ્રત્યે હતી લીધે હોય એવી માહિતી
નીજાની નથી. એટલે તેના પૂર્વે બે રાજા-તેના
પિતા કે દાદા-જાણી કેમકે તે પ્રમદ હતો હતો
એમ સમજાયેલું. તેમ તેના પિતા કુલિયાબા
કમરે પાવના પાવનારણુ કેનું તથા કે સમય હતું તે
નિયતની હાલ કમાર ઉપરબંધ કરી નથી લઈ
તેના રાજાબંધ, હેરાબાબી પુલાના બાપ છે
એટલે તેને પ્રમદે હતો એટલે સમય જાણે હોય
તેમ માની શકાનું નથી. તેમ મયપની બીજા રાજાની
રિશત તથા તેની ઉપર એનાં જુને તે બાપ તેના
રાજાને જાણે હોવાનું જાનકરિત જણાય છે. એટલે
એમ સમજાયેલું કે કેમકે રાજા હેરાબાબા મયરે જ
જુને જાણ પાવનું હતું બાને રેમરજ બે હાલ
છે. એ કે તેને જાણેલું હોય બાને બાપીએ કરી

એવેમાં તેણે કુલે તથા બીજા બાપ હાલકુલા
કમારબા સંબંધે કે રાજા નિવિરખ મંદિરપતિ
કમારિયા ઉપાધી મયરે છે એટલે કે તે જાણે જ
કમારિયા રાજાનરે નિરાકર મયરે હતી જ

બા પ્રમાણે મંદિર સાધાબાબી હા ઉપર
સુખરેખા નથી કે તેથી જુને બાબત વધી હોય,
રિશતે મિયાબી નથી, પૂર્વમાં સુખર, બાને પંક્તિ
વંચેલ—એટલે જીવિરખ હાથે અને જાન
રાજાવાદ પ્રમદ—સુખી બાપ હોય એમ સમજાય
છે. વચની પંક્તિ બંધારેલો પ્રમદ બાપ તેણે હતો
લીધે હતો કે કેમ તે જાણનું નથી. એ કે એમ
તે નિવિરખના રાજાબંધે સિદ્ધ થઈ ગયું છે કે
તેણે વરાના મદારશીએને હતી લીધે હાથે એટલે
જાણી બંધારેલ સમયના તાલે જ હતો એમ મયરું
પાછું. તેથી બંધારેલો સમાવેશ મંદિર પાવના
નથી કતે હોય એમ કહી તે જાણી લેવું શકે છે.

નિવિરખ એક વખત (મ. સ. ૧૫૮૧)
મંદિર ઉપર ચાલ્યું કરીને જાણથી કમારિયા
ઉપાધી લઈ મયરે ત્યારથી તેને, તેમજ કમાર
કેવરાબને જાણે જાનપરક જાણી જાણ હતી
કે એનીબંધી કેમકે ચાલ્યું જાન તેમ નથી. એટલે
પેલાના કમારબંધ રાજાએ એનીબાનું નામ રાખી
લીધું નથી જ એથી મેલું પાછું કે રાજા કેવરાબે
પેલાનું તેમ કમાર લાખીપૂર્વે રાજાકેવરાબ અરસાં જ
ખમાર કર્યું હતું.

પદારાજ બાલેકવાદન પ્રિથિયાપિપિત્રી કરી
ઉપર રાજા હેરાબાબા જાણે છે
હલિગાની સુધી જાણે તેમના બંધારેલ મયરું
જાણી હેરાબાબા મયરે હોવાથી તેના જાન
નથી વંચેલ અને મંદિર-એક બે જ
પ્રમદે જાણે હાથે તેમના વંચેલની રાજાની રાજા
(સુખો પ. ૧. ૧ ૧૪૧) અને મંદિરની રાજાની
કમારુર (તેમ જાણે) હોવાનું જાણે કરી જાણ

(૧) જનમુલેખ જાન જાણે હોય તેના કમાર છે
પ્રમદમાં જાણે નથી-જાણે જાણી રાજા હતું તે પ્રમદ

જાણે હોય જાણે જાણે છે (તે ખાર હાલકુલા
જાણે જાણી રાજા વિરખ જાણે)

છીએ વળી વંશદેશનું સ્થાન વર્તમાન કાળે છત્તીમ ગઢ અને અત્તર ગઢનવાળા પ્રદેશમાં હોવાનું જણાવ્યું છે એટલે દંતપુર શહેર તે સ્થાનમાં જ ક્યાંક આવ્યું ગણાયે, ન્યારે કલિંગની હદ વર્તમાન મહાનદી અને ગોદાવરી વચ્ચેના પ્રદેશમાં જ સમાઈ જતી હતી, એટલે કન્યકુબજ સ્થાન તે વિન્તારગાથી દક્ષિણ અન્ય સ્થળે પણ હોય અથવા મહાનદીના મુખવાળા પ્રદેશમાં પણ હોય પરંતુ તે બાગત અનિશ્ચિત હોવાથી આપણે તે વિશે માન સંચ્ય છે અલખત પાછળથી, એટલે ક્ષેત્રગળે મહાનદીની ઉત્તરમાં આવેલ ગોગિ-માનો પ્રાત છત્તી કરીને ન્યારે સુનર્થન્યા નદી સુધી કલિંગની હદ લખાવી હતી, ત્યારે તો તેની રાજધાની મહાનદીના મુખ પાસેના ચિલ્લા સરોવર વાળા પ્રદેશમાં હતી જ પરંતુ અત્ર કહેવાની મતલબ એ છે કે, ત્યાં આગળ રાજધાની અગાઉથી જ હતી કે મહા-ગળ ક્ષેત્રગળે હતી હતી તેની બગાળ ખાત્રી મળતી નથી બનવા બેગ છે કે, મહાગળ કરકકના સમયે પણ તે પ્રદેશમાં જ હતી એટલે ક્ષેત્રગળે સ્વતંત્રતા જાહેર કરી ત્યારે પણ ત્યાં જ હજી બાકી એટલું મંલવિત છે કે, જે સ્થાનની ફેર ગદલી કરવામાં આવી જ હોય તો ગાલુ લાખે દૂર નહીં જ યઈ હોય પણ પચીસેક માઈલના અંતરમાં જ યઈ હશે

ઉપર પ્રમાણે માફ મતલબ છે, આથે વિદ્વાનોના મતલબ પણ જાણી લેવા જરૂર છે, તેથી જે વાચ-વામાં આવ્યું છે તે ચાત્ર રજી કરીશુ ન્યારે ચેદિ,

(૪૦) ઉપરના વર્ણનમાં જુઓ તેને ચિલ્લા સરોવર વાળા પ્રદેશમાં ગણાય એટલે ન્યા જગત્તાપુરીમાં હોવાનું મનાય છે ત્યાં, વિશેષમાં આગળના પરિચ્છેદે જુઓ.

(૪૧) જ આ હિ રી સો. પુ. ૨ લાગ ૧ ૫ ૩ (તેમાં લખ્યું છે કે, ઉત્તર કલિંગની રાજધાની સિદ્ધપુરમાં અને દક્ષિણની રાજધાની કપિલપુરમાં હતી)

(૪૨) જુઓ જ આ હિ રી સો. પુ. ૨ લાગ ૧ ૫ ૨૨ તેમાં આ હતપુરને જગત્તાપુરીના સ્થાન તરીકે જણાવ્યું છે તેમાં યુક્તને નિષ્ણાના અવતાર તરીકે પૂજતા હોવાનું વિધાન કર્યું છે વળી જણાવે છે કે, સિદ્ધપુર (The city of Lion) નામ ફેરવીને હતપુર (The

અંગ અને વશ નામ વિશે શિખ શિખ મત પડ્યા છે ત્યારે સ્વભાવિક છે કે તે દેશની રાજધાનીના સ્થાન વિશે તો ગતભેદ પડે જ એટલે તેમની માન્યતામાં ફેરફાર અંતર દેખાશે જ કોષકના મતે તેના નામ કન્યક-પુર ૪૦, કપિલપુર ૪૧, કપિલપુર ૪૨, અને મણિપુર ૪૩, હતાં, તથા તે પ્રત્યેકના મંલવિત સ્થાન વર્તમાનના જગત્તાપુર ૪૪, નિલયનગર ૪૫, ગળમહેદી ૪૬, અને ગળગ શહેર તરીકે ગણાવ્યાં છે ન્યારે કાઈકે એમ પણ જણાવ્યું છે કે ૪૭ કલિંગના બે વિભાગ પાડવામાં આવ્યા હતા એક ઉત્તર અને બીજો દક્ષિણ, ઉત્તરની રાજધાની સિદ્ધપુરમાં અને દક્ષિણની કપિલપુરમાં હતી; વળી મહાભારતમાં તેના પાટનગરનું નામ ગળપુરી ૪૮ કે યથાતિનગર ૪૯ હોવાનું પણ એક નિદાને જણાવ્યું છે આ પુરાતના લેખકે તો બીજાં પણ ફેરફાર સૂચવેલાં કર્યાં છે, જેનો સાગ આ પ્રમાણે નીકળતો હતો રાજ્ય જે કે તેમણે ખાગલેલો અમય આકીને તે સ્થાનનો નિર્દેશ કર્યો છે પરંતુ આપણે તેને ક્ષેત્ર-ગળના ગળપાટ તરીકે ગણીએ તો કાષ મહસ્વનો ફેરફાર તેથી યઈ જાય છે તેમ કંવાનું નથી કેમકે ઉક્ત બંને રાજવીઓના સમયે રાજ્ય વિન્તારમાં ભલે ધણા ફેરફાર યઈ ગયો છે છતાં તેમણે ગળનગર-નું સ્થાન ફેરવી નાખ્યું હતું એવું ક્યાય નોંધાયું નથી તેમના મત પ્રમાણે (જુઓ મળકુર પુસ્તક ૫ ૪) પ્રિત્વદ્દર્શ નામ પણ છે, તેમ યથાતિનગર (૫ ૭) જેને પાછળથી આદિનગર કહેવાયું છે અને

city of Tooth) નામ પાડવામાં આવ્યું છે. (કારણ નથી જણાવ્યું પણ સમજાય છે કે, જે એવી માન્યતા અત્યારે પ્રચલિત છે કે, ત્યાં શુદ્ધ લગલાલના અવશેષમાના દાંત સરલાયા છે તે ઉપરથી આ નામ રખાયું છે)

(૪૩) ઉપરની ટી ન ૪૧ વાળું પુસ્તક જુઓ.

(૪૪) ઉપરની ટી ન ૪૦, ૪૧ તથા ૪૨ જુઓ

(૪૫) રે વે ૧ પુ. ૨ ૫ ૧૦૭ ટી ન. ૬૦ જુઓ

(૪૬) ઉપરની ટી ન ૪૫ જુઓ

(૪૭) ઉપરની ટી ન ૮૧ જુઓ

(૪૮) જ આ હિ રી. સો. પુ. ૨ લાગ ૧ ૫, ૨

(૪૯) મળકુર પુસ્તક પૃ. ૭

એ હાથનું મધી નથી ઉપરનું ચેનાપુર સહેર મણાન છે તે વચ્ચે છે તેમ (૫ ૧૫) હાથના ધાલી માથે બનાવેલ પ્રિયાર્થિનેનો ખાસકેમ છે તેની પશ્ચિમે થોડેક દુર ક્ષિત્ર નગરની મણાની છે (૫ ૨૩) વળી જર્મણના પુરીથી લગભગ ૮ થી ૧ માપલ, અને તેટલા જ દુર મિલા સરોવરથી ૭ મનેથી અને કોઈના બાનેલ છે તેને ખજ કલિમ્મતરીનું સ્થાન કહે છે. વળી બન્ન સ્થાને^{૧૦} એમ ગોધ નીકળે છે કે ક્ષિત્રની રાજ ધાનીનું નામ ધીકુલ હતું ત્યારે એક નીલ લેખ^{૧૧} પેલા કીર્તિ એકથી મેરેસેનીકોને બાપાર દર્શાવે તેનું નામ પાર્થિવિય (Parthivya) બણારે છે આ પ્રમાણે એને એ કાષ્ટું અને કાષ્ટું તેનું નામ બણાનું છે. મને તે સ્થાન ૩૨ ખેતુ તેની જગ્યા થન થાન બચવાપુરીથી ૨૦-૨૫ માપલના અંતરવા જ હોય એમ મેલા કામનો મત પડે છે.

બીજા સિદ્ધાંતે એના બનેલ, બનૂદ અને બનૂર યુગના મળી બાવતા હોય ત્યાં બન્ન સાધનો કોષપાની કાંજબામાં ઉતરવા તેના ધર્મ અને એનું રહેતું જ નથી. તેથી પાનનરેનું મદુરત્વ નિ લકપરે કહી લખાય છે કે તે પોતે એનું ધર્મયુગથી હતો. વિશેષમાં તેના વડનો દુલ સ્થાપક મહા ભા કચક પોતે તે ધર્મના બણાથી હતો એટલું જ નહીં ખજ પોતે રાજાજ કોટીને દેનવીજા કર્મ સાધુ બન્નો હતો તથા દેવમયાનવી પ્રાપ્તિ કરી કુળિપાને પામ્યો હતો એટલે બણુક સિદ્ધિના બંને પ્રવચનકમાં તેની

મણા^{૧૨} કસપમાં બાપી છે. એનો પુત્રાસો બાવલ ઉપર હાથીસુદાના લેખનું વર્ણન કરતાં બાવલથી બાવલે મલકનો એમ વડનો બાવલપુત્ર દેનમાન વલનો હતો, હાથીસુદાનો કર્તા રાજા બારેલ કોને હતો તેમ મદારાજ કોષપાજ ખજ દેન જ હતો. એટલે કે બાપા વડનો ધર્મ દેન હતો એમ સ્વીકારી લેવું રહે છે. બાવલું તેમના ધર્મ વિશે કુલાં બણાથી થીઈ વળી વિશેષ બાવલ ઉપર કલિમ્મત પ્રવિષ્ટ કર્મમાં બણાથી^{૧૩} કહે તેમના ધર્મને અને રાજા નગરના સ્થાનને કું સંબધ હતો. તે કહોત બાવલ ઉપર વિચારવાનું ૧ ૨૪૫ માં કહી મના કામો તે સુધી થયાં.

પ્રતિબાવલ અનેબાર કહેવામાં બાવલું છે કે વર્તમાનકાલે નરેન્દ્રોને લુપ્ત મેક્ષરને એટલો જાન બાવલ રહ્યા કરે છે તેટલો પ્રાચીન સમયે નહોતો જ તેમ જા કહોત મિકામિયોને બાપારે વજુપુત્તર કરી ગવાતર્થ છે એથી કાંતિ પ્રાચીન સમય સમયોએ સિદ્ધિઓ ઉપર પેલાનું મહેરું છે એ બાણુ ૨૪૬, વજુ નામ સુકારિ^{૧૪} કાનપાનું નથી એ કાર્ત તેઓ કાવરાવવાનું વિશેષ વાનવીન બાવલ તે તેમના ધર્મના બણુક બણુક લગભગી બણુક મિન્દો જ^{૧૫} આ પ્રકારની તેમની ધર્મસાધક એ પરિવર્તન થતા પાષ્ટું છે અને નામ તથા મહેરું કાવરાવવા થવા છે તે, એમ એમ બાવલસિદ્ધિ અને બાવલ વધતો માલવા લાગ્યો તેનું-સસોતું જી-લામ જ કુખપરે^{૧૬} લખાવનું તેમજ પચમન પ્રખ્યાત

(૧૦) જ. સે. મે. યા. કુ. ૮ ૫ ૧

(૧૧) યા. કા. ભાવવડ કુ. ૨ ૫ ૯૯

(૧૨) લુપ્ત કુ. ૨ ૫ ૧૦૦ ડી. ન ૫૧

(૧૩) એમ સિદ્ધાંત આ મિલકે બાવલ પડે છે તેમ કામલ સિદ્ધિને તે બાવલ વધીને તેની કાવરાવ પ્રમાણે કુનિયા તેમ પ્રપા બાવલ કરી કહી એવી કે, પ્રપા-કામ મુર્ચ્ચિયા, તેમજ બન્ની મુર્ચ્ચિયા, એ તેણે કોટીની કે બાવલ બાવલને કુનિયા કામલી, વર્ણિયા જણાવી

કીધી હતી. (આ કામલને કીધે જ સિદ્ધિસિદ્ધિ કામલે કહી કવિયા ઉપર-બન્ની કે મણી કા-કો-તેલ કા) વિચાર છે જ નહીં. બાવલ સિદ્ધિસિદ્ધિનું રાવલ)

(૧૪) બાવલ કુ. ૨ કીવીય વર્તિયે સિદ્ધિ મિન્દે કાવલ.

(૧૫) આ કાવલે-બન્ની-કુલાન-બાવલ મદુરત્વ નથી કાવ કાવ કાવ છે કે તેમ કાર્ત બાવલ કુ. ૧ ૫ પ્રવચન કીવીય વર્તિયે બાવલ છે કે તે કાર્ત કોત મિન્દે કાવ

સંસર્ગમા આવી તેમની મંસ્કૃતિનું અનુકરણ કરાયું ૫૧
છે તે પણ કાંઈક અંશે સમજવું

ગિજ્ઞામાં તો માત્ર ચિત્ર જ કોતરાવવાના હોય
છે એટલે તે ગિના નજીરી કહેવાય છતાંયે તેમા
ન્યારે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે તેઓ પોતાની ધર્મ
પ્રત્યેની લાગણી વ્યક્ત કરવાની ચિવટ ધરાવતા
હતા ત્યારે, ન્યા યુદ્ધ ધર્મરક્ષણનો અથવા ધર્મના
અવલમ્બનરૂપ તે ધર્મના ઇષ્ટદેવની પ્રતિમાનો મવાત
ઉભો થતો હોય ત્યાં તો તેઓ શુ શુ ન કરે? અરે
કહો કે પ્રાચુર્યથી કરનાને પણ જરાયે પાછી પાની
ન કરે—તે સમજી શકાય તેવું છે આ કથનની ખાત્રી
મહારાજ ક્ષેમગળના જીવનમાથી જલસતપણે મળતી
રહે છે

ક્ષેમરાજના ધર્મને—અથવા તે આખાયે વશના
ધર્મને—અને તેના રાજનગરના સ્થાનની મહત્વતાને
તેમજ હાથીગુફાના લેખકોતરને પણ, તે ધર્મ સાથે
અતિ ધનિષ્ઠ ત્ર્યંબ છે આ સગધનું મહાત્મ્ય
પ્રથમ સમજી લેવાયું હોય તો જ તેમાંથી નિષ્પન્ન
થતી રિથિતિ સહજમાં સમજી શકાય હાથીગુફાને
લગતી જે ગિના જણાવવી જરૂરી લાગે છે તે ત્યાં
કહેવામા આવશે અહીં તો પાટનગરના સ્થાનની
ઉપયોગિતા અને જીવનપ્રતિમા પ્રત્યે તેણે બતાવેલું
બહુમાન—જો બે પ્રશ્નો નંદિવર્ધન સાથેના યુદ્ધ પરત્વે
સકળાયલ છે એટલે તે બે મુદ્દાને આશ્રયીને જ જે
કહેવાનું હોય તે કહી દેવું રહે છે જૈન સપ્રદાયને
લગતી આ હકીકત છે એટલે તે ધર્મવાળાને તો

ખ્યાલમા તે હોય જ, પરંતુ જૈનેતર વાચકો માટે
ટૂંકમાં જણાવીએ તેઓ પોતાના ધર્મપ્રવર્તકોને
તીર્થંકર નામથી સંબોધે છે તેઓની મંખ્યા ચોવીસની
છે તેઓ ન્યાં નિર્માણ પામ્યા છે તે મ્યાનને ૭૭
તીર્થભૂમિ તરીકે ગણે છે ઉપરના ચોવીસમાથી વીસ
તીર્થંકરો સમતશિખર નામના પહાડ ઉપર અને
ખાડીના ચાર પૃથક પૃથક સ્થાને મુક્તિપદને ત્ર્યાં ૫૮ છે
સમેતશિખર ઉપર જે છેલ્લા તીર્થંકર મોક્ષે ગયા છે
તેમનું નામ પાર્શ્વનાથ છે આ ઉપરથી આ પહાડને
'પાર્શ્વનાથ પહાડ' તરીકે પણ સામાન્ય રીતે
ઓળખાવાય છે હવે મગજશે કે જૈન પ્રજામા આ
પાર્શ્વનાથ પહાડનું મહાત્મ્ય શા માટે વધારે અંકાય
છે આ એક રિથિતિ ઘટ બીજી હકીકત એમ છે
કે, જૈનો ચોવીસે તીર્થંકરોને એક સરખા જ ઉપકારક
પુરોધા ગણીને પૂજે છે, પરંતુ પોતે કાના શ્રાવક—
લોકત ગણાય તે માટે એક નિયમ ઠરાવાયેલ છે.
જ્યારથી પ્રથમ તીર્થંકર પોતાની પ્રજાથી આપવી
શરૂ કરે ત્યારથી માંડીને બીજા તીર્થંકર પોતાના
ઉપદેશ આપવો આરંભે તે સમય વચ્ચેના આખા
ગાળામાં જે જે જૈન પ્રજા હોય તે બધી, પ્રથમ
તીર્થંકરના શાસનમાં ગણાય પછી તે ગાળામાં પ્રથમના
તીર્થંકરની શરીર દેહે હયાતી હોય યા નહીં આ
નિયમને આશ્રીને, પાર્શ્વનાથ તીર્થંકર જેમનો આક
ત્રેવીસમો છે તેમના સમયથી ૫૬ એટલે ૫ સ પૂ
૮૭૭થી, મહાવીર જેમનો આક ૨૪મો છે તેમને
કવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ ત્યાંસુધી, એટલે ૫ સ પૂ

(૫૬) પુ ૩ મા અવતિપતિ રાજ નંદપાણનું વૃત્તાત
તથા પુ ૨ માં તેના સિક્કા ચિત્રનું વર્ણન જુઓ

(૫૭) આ સિવાય બીજા સ્થાનોને પણ તેઓ તીર્થભૂમિ—
હત્યાલક ભૂમિ—કહે છે અને પૂજે છે તે માટે જુઓ પુ ૨
૫ ૭૭૧ ઈ ન ૫૩

(૫૮) આ સ્થાનો કયા કયા ગણાય છે તે માટે જુઓ
પુ ૨ ૫, ૩ ૨ ઈ ન ૨૮ તથા પુ ૧ ૫ ૨૬૬ ઈ. ન ૧ ૭

(૫૯) ન્યારે કૈવલ્ય જ્ઞાન લેપલ થાય ત્યારે જ તીર્થ
કરપદને—અર્ધનપદને પ્રાપ્ત થયા કહેવાય તે પહેલાં એટલે

સ સારી હોય કે, દીક્ષા લઈને મુનિપણે વિચરતા હોય તો
પણ તેમને તીર્થંકર કે અર્ધન તરીકે ઓળખાવાય નહીં
તેમને બહુ ત્યારે દ્રવ્ય તીર્થંકર કહેવાય, બાવી (સવિષ્ણના)
અથવા બાવ તીર્થંકર (તીર્થંકરોના આત્મા) પણ કહેવાય
પરંતુ ખરા તીર્થંકર તરીકે તેમને સન્મનાય નહીં

આ પ્રમાણે પાર્શ્વનાથનું કૈવલ્યજ્ઞાન, તેમણે ૫ સ
પૂ ૮૭૭ માં (જુઓ પુ ૧ ૫ ૬૭) દીક્ષા લીધા પછી
કેટલાક દિવસો બાદ થયું છે એટલે ઉપરના દિસાથે તે દિનથી
જ તેમને અર્ધન પાર્શ્વનાથ કહેવાય તે પહેલાં નહીં જ,

૧૫૧ સુધી ૭ ૭ માસુઓ, માસીઓ માત્ર ૭
માસિકાઓ એક મનસા ચતુર્થિક સુધે પોતાને
પાર્શ્વનાથના જાત તરીકે ૮ ચતુર્થિક બા ઊપરથી
સમ વધે કે મદા ૧૦ ૧૨૪૬૩૫ ચાલુપરોડકુનો સમય
૪ ધ. ૧ ૧૫૮ દે.૪ તે પોતાને પાર્શ્વનાથમકાન
તરીકે ૮ ચતુર્થિકને હોતો એટલે પોત પાર્શ્વનાથ પદાન
તરફ હાવના ક્રિયા પ્રેમથી અને પાર્શ્વકિર્ણી ભુમે તે
દુરત લમણ લાગે. તેમાં જ્ય તે પદાની તથા
પોતાના જ મતાધિકારવાળા પ્રેમથી જાણી રહી હોય
તો તેની પ્રેમમહિમની સીમા ક્યા પહોંચે, ને રિધન
કર્તૃવા કાલ મરેને કાપી લાગત તરી કે જ્યા
જ્યાએ લેઈ જ્યા જ્યાએ કે તે માને પાર્શ્વનાથ
પદાની તથા, જ્યા સમાદ પ્રિયાસિને પોતાનો
ધીરોત્તે જ્યાએજ હોય ક્યાં કે ત્યાં હની ૧૧ દેવ
જ્યા સ્થળ ક્રિયવના મતાપ્રેલચા જ હતું. જ્યા પ્રવાસી
જ્યા વતુનો પ્રેમ જ્યમેજ લેવાથી હને વાચકવમને
ખાલી થઈ કે જ્યા પાર્શ્વનાથ પદાનું અને પાર્શ્વનાથ
નામનું કેટલું કેટલું મદત ક્રિયવર્તમાને પોતાના
અંતરમાં રખે રખે હોય તેજ્યે

આ સર્વ કાર્યોને સારને એમ કિશુનામચક્રી શામ
કેવાને પદચિયુષ્ઠ । અરિ જનાપીને ક્રાન્તિમા
પદારથી કવી રૂં તમ ચક્રાશામ કાશુને જ્યુ પોનામ
શામચમમ, પોતની શામચાકીયા કવિ જનાપીને
કે જનામમુ હોય નેમજ-પાથનાચકી અતિમા
પદારથી કવી જાને પોતને કસવાએમ સ્વચર્ચ-
નિતકર્મ નેત્રી સાનિએ કરેલ કનેલ કવે મમક
સામે કે જા જાનાને પ્રેરણી હેમજ જામ કરીને
નેમ રાજનચરણ રથનની કેદથી કેદી મદગા કવી

પ્રકાશન કરેલ કુના સ્પર્શકાલ પછી જાઓ ક્રિસ્ટિ
ફેલ મુજબની કુમળાઈ ચાલો થયો હતો, જોતો
મુજબપતિના મનમાં તે પોતાને ધેર ન તે સુરે
એમ લાગ્યા કે તે સ્વભાવિક છે તમા યોગ્યતા
અગ્રાવ હ તે જામમ હતો ત્યારે જમુ મુજબપતિએ
જોયા નીચા થવાનું કારણ નરોનું ન કમો તે થયે
જમુ જા મોલ એક રીતે તે પોતાની જાણમાં હતો
એમ / સદી લાગત પર્વત ની પ્રકાશન હેતુ
સ્વાસ્થ્ય નરો કરી કે મુજબપતિને મનમાં કોનું
કમ કમ જામ મો તે રેખાનું છે.

[illegible][illegible][illegible]

(13) પ્રતિષ્ઠા એમ જાણી મ તેજ પ્રદાન થી
મનુષ્ય છે. જ્યાં પ્રતિષ્ઠા થતી નથી તે જગતમાં હર
કે જાણી સમજાઈ જાય એમ કાલેથી જાણીને ના ૧૨
જાણી જાણી તે મટે જા મ જાણી જાણી.

(10) Mg^{2+} , Zn^{2+} , Fe^{2+}

(17) ཡུ་རི་མོ་གྲོང་ཁྱེད་ཀྱི་སྤྱི་ལོ་

પોતાનું મનધાર્યું કરી લેવાનો નિઃશ્વાસ કર્યો મગધમાં સુવ્યવસ્થિત કરવા જેવું હતું તે કરીને તુરત ક્ષેત્રગાજ ઉપર ચડી ગયો. બન્નેને જગતસ્ત યુદ્ધ થયું કેટલોક સમય વીતી ગયો છતાં નિશ્ચયપૂર્વક પશ્ચિમ આવી ન શક્યું તેવામાં કેમ ગણે નદિવર્ધનને વરમાળ અર્પવાની કુદરતની જ ઇચ્છા ન હોય તેમ, અચાનક મગધમાં અતિવૃષ્ટિ થઈ સોન નદીમાં પૂર ઉભાગયા અને રાજનગર પાટલિપુત્ર ભયમાં આવી પડ્યું તે સમાચાર નદિવર્ધનને કાને પહોંચતા, અધવચે જ મમરક્ષેત્રનો ત્યાગ કરીને તેને પોતાના વતન તરફ વિદાય લેવી પડી અધઃગરી છત્તની એ ધાણી તરીકે, ગામ ક્ષેત્રગાજને કે દેશને તો કાંઈ હીણુપન પહોંચાડી શક્યો નહોતો, પરંતુ પાર્શ્વનાથની જે પ્રભાવિક છન-મૂર્તિ હતી તે પોતાની સાથે ઉપાડી ગયો પછી તો તેને અનેક કારણોને લીધે (તે માટે જુઓ પુ ૧ તેના વૃત્તાંતે) કલિંગ તરફ મીટ માંડવા જેટલો પથ વખત રહ્યો નહોતો. છેવટે નદિવર્ધન મરણ પામ્યો અને ક્ષેત્રગાજ પથ નિશ્ચિતપણે પોતાનું રોપ આયુષ્ય નિર્ગમન કરી મરણને શરણ થયો. ક્ષેત્રગાજ તરફ મગધપતિએ બતાવેલ આ અપમાનનો—કે વેગ કહો તેનો—બદલો તેના પૌત્ર રાજા આરવેલે, તે જ નદિવર્ધનના વશજ નંદ આઠમા ઉર્ધ્વ બૃહસ્પતિમિત્ર ઉપર ચડાઈ કરીને પરાસ્ત પમાડી પોતાના પગ પાસે નમાવીને વાળ્યો હતો અને વિશેષમાં તે મૂર્તિ પાછી પોતાના દેશે લાવી, ન્યા હતી ત્યાં પુનઃ સ્થાપિત કરી દીધી હતી આ હડાકત રાજા આરવેલના વૃત્તાંતે લખવી પડશે તે ત્યાંથી જોઈ લેવી

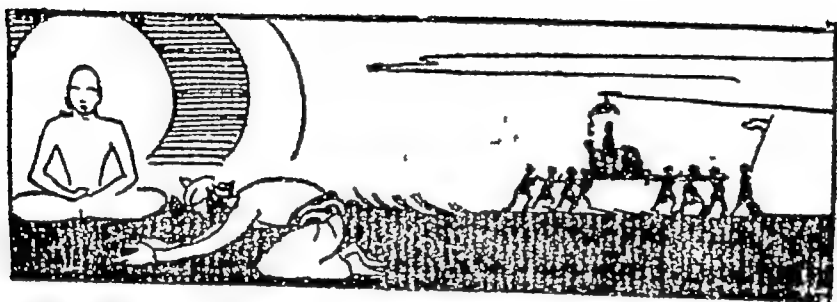
(૨) વૃદ્ધિરાજ

ક્ષેત્રગાજનું મરણ ૪ સ. પૂ ૪૪૬માં થતાં, તેની ગાદીએ તેનો પુત્ર વૃદ્ધિરાજ બેઠો. મળ્યું મમયે ક્ષેત્રગાજની ઉંમર ૭૦ વર્ષ ઉપરની હતી એટલે તેના યુવગાજ આ વૃદ્ધિરાજની ઉંમર ૪૦—૪૫ લગભગ કે તેથી કાંઈક વધારે પણ હોય તો ના નહોતો તેને આ સમયે જે જ્યેષ્ઠ પુત્ર હતો તેની ઉંમર ૫૬ વર્ષની હતી તે પોતે ગાદીપતિ થતાં, તેના પુત્રને યુવરાજ પદવી આપવામાં આવી હતી. આ યુવગાજનું નામ શિષ્યપુરાજ હતું તે ન્યાયે ગાદીએ બેઠો હતો ત્યારે

તેનું નામ ગાજ આરવેલ રાખવામાં આવ્યું હતું વૃદ્ધિરાજનું ગાજ માત્ર દશ વર્ષ જ ચાલ્યું છે એટલે તેના મરણ સમયે, યુવગાજ શિષ્યપુરાજની ઉંમર ચોવીસ ઉત્તરીને પચીસમાં પ્રવેશી ચૂકી હતી આ ઉપરથી વિદ્વાનોએ એમ ઠરાવ્યું છે કે તે સમયે ગાજાભિષેક પચીસમે વર્ષે થતો હતો, તે વાત ગસ્ત નથી ગાદીએ બેસવું તેની માથે ઉમરનો મળપ હતો જ નહોતો પરંતુ ગાજાભિષેક માટે—સગીર વય ઉલ્લઘીને પુખ્ત વયે પહોંચવાની ઇયત્તા ૧૩-૧૪ વર્ષની હતી એટલે નાનામાં નાની ઉંમરે જે કાંઈને રાજવગામ સોંપવામાં આવતી તો તે આ પ્રમાણે ૧૪ વર્ષનો ગ્રહતો આ કિસ્સામાં તો કુમાર શિષ્યપુ-રાજ ન્યારે ૫૬ વર્ષનો થયો હતો, ત્યારે યુવરાજ બનવા પામ્યો છે અને દશ વર્ષમાં ચોડાક માસ કમતી હતા, ત્યાં તેના પિતાનું મરણ નીપજતાં પોતે ૨૪ વર્ષની ઉંમર પૂરી કરીને કલિંગપતિ બન્યો હતો.

ગાજ વૃદ્ધિરાજના વખતમાં કાંઈ ખામ રાજનીય બનાવ બન્યાનું નોંધાયું નથી તેના બે એક કાળુ સભવે છે એક તો પોતે ૪૫ વર્ષનો, કે બદલે તેનાથી પણ આગળ વધીને ૫૩ વર્ષો થઈ ગયો હતો એટલે યુદ્ધ વહોરી લેવા ઇચ્છા કરે તેમ નહોતું બીજી બાજુ તેના યુવગાજની ઉંમર કાંઈ એવી મોટી નહોતી થઈ ગઈ કે લગાઈના બોળે તે ઉપાડી શકે, તે તો હજુ યુવાવસ્થામાં પ્રવેગ કરતો હતો અને વિદ્યાપ્રાપ્તિનો સમય તેને માટે આવશ્યક હતો તેમ બીજી બાજુ મગધની ગાદીએ નંદ બીજાનો અમલ શરૂ થઈ ગયાને દશ ઉપર વર્ષો થઈ ગયાં હતા તે ઇગ્મિયાન તેનું રાજ્ય સુદૃઢપણે પ્રવર્તતું ચાલ્યું જતું હતું એટલે તે બાજુ તરફ ઉત્તર દિશામાં આગળ વધવા જેવું નહોતું પૂર્વમાં સમુદ્ર હતો, પશ્ચિમે મગધપતિના ગાજની હદ આવી રહી હતી એટલે ત્યાં પણ ઉત્તર દિશાના જેવી જ સ્થિતિ હતી બાકી રહી માત્ર દક્ષિણ દિશા, તે તરફ કલિંગની હદ ગોદાવરીના તટ સુધી તો પહોંચી જ ગઈ હતી તેનાથીયે દક્ષિણે ચોલા, પલ્લવ અને પાંડ્યા રાજ્યો હતા તે બાજુ તેના યુવરાજને લશ્કર લઈને, પોતે ગાદીપતિ બન્યા પછી કેટલેક કાળે—યુવરાજે કેટલીક વિદ્યા મંપાદન કરી

દ્વિતીય પરિચ્છેદ

ચેદિવંશ (ચાલુ)

ટૂંકેસાર —(૩) રાજા ખારવેલ, ઉર્ફે ભિખુરાજ ઉર્ફે ધર્મરાજ—તેનો સમય જે મનાયો છે તેનાથી કેટલાય પૂર્વે તે છે, તેની ઉપાડેલ ચર્ચા—પ્રચલિત માન્યતા છે કે મગધપતિ બૃહસ્પતિમિત્ર તે જ પુષ્યમિત્ર ગણાય, તેની અસત્યતા સાબિત કરવા માટે, આપવા પડેલા લગભગ વીસ પુરાવા તથા તે ઉપર કરેલો વિધવિધ દષ્ટિએ વિવાદ—ઉપરાત જુદી જ રીતે ચર્ચા ઉપાડીને તેનો કરી આપેલ નિર્ણય—

હાથીશુદ્ધાના લેખમા જે ૧૦૩ નો આક વાપરવામા આવ્યો છે તેને વિદ્વાનોએ નહ અને મૌર્ય સવતનો ગણાવ્યો છે, પરંતુ તે તેમ નથી, તેની લીધેલી અનેક દષ્ટિથી તપાસ—અને સિદ્ધ સિદ્ધ રિત્યા બતાવી આપેલી તેની અશક્યતા—વળી તે આક ચેદિ સવતનો કે મહાવીર સવતનો હોઈ શકે કે કેમ તેની પણ ચર્ચા ઉપાડીને, છેવટે બાંધી આપેલ નિર્ધાર—

દ્વિતીય પરિચ્છેદ

ચેદિવંશ (ચાહુ)

ટૂંકસાર —(૩) રાજા ખારવેલ, ઉર્ફે લિખપુરાજ ઉર્ફે ધર્મરાજ—તેનો સમય જે મનાયો છે તેનાથી કેટલાય પૂર્વે તે છે, તેની ઉપાડેલ ચર્ચા—અચ્છિત માન્યતા છે કે મગધપતિ બૃહસ્પતિમિત્ર તે જ પુષ્યમિત્ર ગણાય, તેની અસત્યતા સાબિત કરવા માટે, આપવા પડેલા લગભગ વીસ પુરાવા તથા તે ઉપર કરેલો વિધવિધ દૃષ્ટિએ વિવાદ—ઉપરાત બુદ્ધી જ રીતે ચર્ચા ઉપાડીને તેનો કરી આપેલ નિર્ણય—

હાથીશુક્રના લેખમાં જે ૧૦૩ નો આઠ વાપરવામાં આવ્યો છે તેને વિદ્વાનોએ નહ અને મૌર્ય સવતનો ગણાવ્યો છે, પરંતુ તે તેમ નથી, તેની લીધેલી અનેક દૃષ્ટિથી તપાસ—અને ભિન્ન ભિન્ન રિત્યા બતાવી આપેલી તેની અશક્યતા—વળી તે આઠ ચેદિ સવતનો કે મહાવીર અવતનો હોઈ શકે કે કેમ તેની પણ ચર્ચા ઉપાડીને, છેવટે બાધી આપેલ નિરધાર—

(૩) ખારવેલ, બિન્નપુરજી, પર્મરાજી

રાત્ર રૂઢિરાજના મરણ પછી તેના કુવરાબ બિન્નપુરજી પં સ પૂ જરહનગ સ હટમાં ખાર વેલ નામ ખારજી હી કલિંગ માત્રાજનો સમ્રાટ બન્યો હતો.

બા પરીચ્છેરે ચેલિની કલિંગ વિલિની વર્ષા કર્યા સાબિત હી થયા હીએ કે ચેલિંગ બને ચેલિંગ તે ને નામને સપાક

તેના સમય બાબ મરણને બીલિંગ બેલજી થઈ ગયું છે એવ બા પ્રથ નિરવર્તુ એક બંધ બની ચૂક્યું છે તેમ કલિંગપતિ તરીકે ચેલિંગનું નામ પણ બાસના પ્રતીન પતિ- કાલજા બાપુ-બાપુ પ્રમંથને લઈને બ બાબલ પડી ગયું છે. ચેલિંગનું નામ કલિંગપતિ તરીકે એ મહ દુર થઈને ખ્યાતિ પામ્યું હોય એ બા ખારવેલ ચાવળાને પ્રદરાવેલ હાથીકૃશના સિદ્ધાથેનને બીલિંગ છે તેમ જુઠ કલિંગનું નામ હિંદી પતિદાસના રમણ પુરોએ બને બનાસીએના કૃષ્ણાને એ ચાવળ પામ્યું હોય એ ખારવેલ ચાવળાની ઠારાઈ કર્યા ત્યાં ઉભા ઠારવેલ સમ્રાટ પ્રિયાર્થિનના બાક ચેલિંગને વિલેય બીઠે બાબારી છે એટલે કલિંગ કેલના રાજા હીવ પ્રતિદાસ સાથે બા એ પ્રદારાજાની રાજાએનાં કલને પડ્યા લગપ દોરે એટલે એક બની ચાલવ છે. બા ચેલિંગના વિલેય પ્રદારી સમ્રાટ પ્રિયાર્થિનના સમજ્યું જ્યુન પૂ રમાં તેના કલનપુત્રી લગલી લગતે બહુલી થયા હીએ, બાર ચાવળાં ખાર વેલનું જ્યાંત બા પરીચ્છેરે કરતુ રહે છે. તે બાજી લીધા બાર, તે બાની સરખાવણી કરવાનું બાજી મડે સાર થઈ પડે.

બા કલિંગપતિ ચેલિંગી રાજાએના સમયની પ્રાચીણ હાથીકૃશના સિદ્ધાથેનના પ્રદરાવેલ બા ચેલી સમયવર્તમા બાબારે કરવામાં આવી છે બા

વિભાગી રસ-બાબારે લેવાર લગલગ સર્વ વિદ્યોએ એક બાબારે એવો મત બીધો છે કે રાજા ખાર- વેલ તે કુંતલના રથાપક પુખ્તમિનો સપાકીન હતો. તેમજ બા પુખ્તમિનો સમય, માત્ર ચોટી વર્ષની વયમાં વિભાગ લગલગ ચોક્કસ હી લાગે છે. બા ઉપરથી ખારવેલનો સમય પણ નક્કી હી, તેમ પૂર્વગેનો-રૂઢિરાજ તથા ક્ષેત્રરાજનો-સમય, તેમજ રાજ્યકલ્પના બાકા પડી, મણી કલ્પનામાં બાબારે છે. બાજી પણ તેમજાવ પચી ચાલીને પ્રથ ખારવેલનો સમય નક્કી કરવાનો પ્રયાસ હોઈ છે બને તે પ્રાચીણ બાબારી તેના બાબારે પ્રથમને પુરોનો રાજ્યકલ્પ બાકી કાઢે છે. બા મરણે બીલિંગ બાબાર કુષ્ઠી પ્રથમ વર્ષ લીધે રસ કલ્પનામાં બાબારે વચના પ્રારબ્ધ સમય સિદ્ધિ થઈ પણ કલિંગ કરવાની બહુ લાગતી, ત્યાં ત્યાં તેને નિશ્ચિત હી રાજેલ સમયજ બહુલી લીધે છે બને ટીકા- નોપ હી છે કે વિલેય બાબાર બને કુવરાબ પ્રથમજ બાબારે કરવાનું બને નિર્ણય થસ બાબારનું કામ, રાજા ખારવેલનું કામ લગલગે પ્રથમ ઉપરિલિખ થાય ત્યાં કુષ્ઠી તે નિત્ય કુલેલ રાજાવાની બહુ છે હવે તે સિદ્ધિ બાબારે બેલ છે એટલે તેની વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચા હીમું.

વિદ્યોએ બને નિશ્ચયોએ પુખ્તમિને બને ખારવેલને સપાકીન બાનું હોવાનું બહુલી લગ હીએ. બાબ કરવામાં તેમજ રાજા ખારવેલના હાથી- કૃશના સિદ્ધાથેનનાં કલિંગ કેલીક હીલ ઉપર તથા તેમાંના એક ને રથે તેના સમયકાલ ચેલિંગ બાકા રાજા ઉપર, કુવરાબે બાબાર લખ્યો છે. એટલે રાજાને બાબારે પણ તેમનું ન બહુમત્ય હું છે જરૂર ને ચાલે છે એવો થઈ છે તે, કે બાકાની બાનવાને બીલિંગ થયો છે.

તે બાકાની ચર્ચા પણ રમણ તે બેલ જાડ

(૧) બા તથા એવે થાને ખારેલ હાથી મેડું રહેલે કેલારેલ હાથીકૃશના થેલ લગલી લગ થાય છે. તે મડે કુષ્ઠી બાબાર પરીચ્છેરે

(૨) તેમજ મડે બા બને રાજાવાની બાબારે લગ થાયલ લગલી લગવાની બાબારે લગ હી બા- વરી પડે છે.

તે સમજવાને કારણે થઈ પડે તેવી ભૂમિકા ઉભી કરવાની આવશ્યકતા દેખાય છે તે માટે નકારાત્મક પુરાવા (Negative proofs) પ્રથમ લઈને અમુક સ્થિતિ પ્રમાણ પુરસ્કર સ્થાપિત કરીશું તે બાદ પ્રત્યક્ષ-હકારાત્મક પુરાવા (Positive proofs) લઈને તે સ્થિતિને મજબૂત કરીશું અને છેવટે Affirmative proofs (નિશ્ચયદરોક પુગવાથી)ની તપાસણી કરીને તેને નિશ્ચિત કરીશું આ ત્રણ જાતના પ્રમાણોનો જે નિર્દેશ અત્ર કરવામાં આવ્યો છે તે સઘળાં ઐતિહાસિક યનાવોનાજ છે એટલે તેની સત્યાસત્યતા વિશે આપણે બધા નિર્ભયજ ગદી શકીશું આ બનાવો ઉપરથી એક વખત જેવી ભૂમિકા સિદ્ધ થઈ ગઈ કે, પછી તેને આકાંક્ષાની કસોટીએ કસી બેઠાં જરા પણ વિલપ્ત થવાનો નથી પશિષ્ટાએ અત્યાર સુધી ચાલી આવેલી માન્યતામાં-કે રાજા ખાગવેલ અને પુષ્યમિત્ર બન્ને એક બીજાના સમકાલીન હતા તેમાં, કિંચિત્ પણ અંશ અમાયલો છે કે કેમ તે વાચક સમક્ષ આપોઆપ દીપકની પેઠે પ્રત્યક્ષ થઈ જશે

પ્રથમ આપણે નકારાત્મક પ્રસંગોની સમાલોચના કરીશું, એટલે કે પુષ્યમિત્ર અને ખાગવેલ એક બીજાના સહકાળવર્તી હોઈ ન શકે તેની દલીલો વિચારી બેઠશું આમાંની કેટલીક ચર્ચા પુ. ૩ પૃ. ૬૬ થી ૭૨ સુધી પુષ્યમિત્રના વૃત્તાંત નીચે કરી ગયા છીએ તે બેઠાં લેવી બનવા બેગ છે કે ત્યાં લખેલ વિગતોનું અહીં, એક યા બીજા સ્વરૂપમાં પુનરુચ્ચારણ પણ થાય, છતાં દલીલનો બેશ અને બેમ બરાબર ખ્યાલમાં આવી શકે માટે, તેમ કરવાની જરૂરિયાત લાગતાં અત્ર તે ઉતારી છે એમ સમજી લેવું તેવીજ

રીતે તેનો મમય કરાવવા માટેના જે અનેક મુદ્દાઓ આગળના પારિગ્રાહમાં ટાકીને તે ઉપર ચર્ચા જગાડી છે તેમાંના કેટલાક તો પ્રસંગોપાત અને પૃથકપણે આવી ગયા હશેજ તે સર્વ પ્રથમ વાંચી જવાથી અત્ર ડગવામાં આવેલ ત્રિવાદની મજબૂતાઈ વિશેષપણે દૃષ્ટિગોચર થશે

નકારાત્મક તથા પરોક્ષ મુદ્દાઓ (Negative and Indirect evidences)

(૧) આદ્રવશના સ્થાપક તરીકે શાતકરણી શ્રીમુખને ગણવામાં આવ્યો છે વળી રાણી નાગનિકાએ કાતરાવેલ શિલાલેખની હકીકતના આધારે તૂટતા મકોડા મેળવીનેજ તેને પુષ્યમિત્રનો સમકાલીન ઠગવ્યો છે એટલે કે ગંગા પુષ્યમિત્ર તથા શિમુખની હયાતી આદ્રવશની ઉત્પત્તિ થઈ તે સમયની માનવામાં આવી છે આ એક સ્થિતિ થઈ, ખીજ બાબુ, ચક્રવર્તી ખારવેલે કાતરાવેલ હાથીગુફાના શિલાલેખ આધારે સુપ્રસિદ્ધ વાત છે કે, રાજા શ્રીમુખને તેણે પોતે ઠગવ્યો હતો એટલે કે રાજા શ્રીમુખ તથા ચક્રવર્તી ખારવેલ એક બીજાના સમકાલીન થયા હવે બ્યારે ગંગા શ્રીમુખ એક પક્ષે રાજા પુષ્યમિત્રનો સમકાલીન અને બીજા પક્ષે ચક્રવર્તી ખાગવેલનો સમકાલીન થયો છે, ત્યારે ભૂમિતિના સિદ્ધાંત પ્રમાણે તે ત્રણે રાજવીઓ અસપરસના સહમયથી થયાજ દહેવાય આ પ્રમાણે વર્તમાનકાળે એક ઐતિહાસિક વિદ્યાનની ગમના કરવામાં આવી છે તે બરાબર છે કે કેમ તે આપણે તપાસીએ અને તેના પરિણામમાંથીજ આપણને બેઠાંતી હકીકતનો ઉત્તર મળી જશે

[ટીપ્પણ—શ્રીમુખ અને ખારવેલ બન્ને સમ-

ની હકીકતનો પારા.

પુ. ૧ પૃ. ૩૮૮, ખારવેલ પેલી સુવર્ણ પ્રતિમા બૃહસ્પતિમિત્ર પાસેથી લઈ ગયા તેનું વર્ણન

પુ. ૩ પૃ. ૬૬ થી ૭૨ પુષ્યમિત્રના વૃત્તાંતમાં તેની સમકાલીન ભક્તિઓના મથાળા તળે કરેલું વિવેચન પૃ. ૧૬ની ટીકા. પુ. ૩ પૃ. ૧૫૫ કિમેટ્રીઅસ અને મિનેરના વૃત્તાંતે અવારનવાર કરેલ ઉદ્દેશો,

• (૩) પૃથકપણે લખાઈ ગયા છેજ માત્ર ચાદહાસત તાજ કરવા માટે તથા અત્રે લખ્યા હપરાત પણ બીજા મુદ્દાઓ હસા કરી શકાય તે માટે, વાચકને વિનંતિ છે કે તેમણે નીચે પ્રમાણે વર્ણન બાંચી જવું

પુ. ૧ પૃ. ૧૫૪ થી ૧૫૬-ધનકટકના વર્ણનમાં 'આ દેશ ઉપર સત્તા ડોળી' તે નામનો પારિગ્રાહ

પુ. ૧. પૃ. ૩૫૧ "બૃહસ્પતિમિત્ર વિશે વળી કાઈક"

કાશીન કે તે નિર્વિવાર સભા મળ્યા, કેમકે કિલ્લાએ
પર્યાલ તે હોય છે છપાએ છે પરંતુ શીશુખને
પુખ્તમિત્રો સમસાધીન દરમિયાને કાંઈ પ્રમાણ રજુ
કયું નથી. માત્ર કેટલીક હોયોને બાદીબજારી
મકામોને મોડા મેળવી દોષા છે તે કે તે પ્રમાણે
રિશ્તિ ન હોવાનું બજારવાને બાજુની પાસે ધણી
માનવો પડી છે. તે બાજુને કમિશને બાજુની દીગીયામાં
પ્રમાણ કરી દેવામાં હતું જાતે તે બીજા હોય
કાને તે માનવાની મતલસામાં વિચારીયું.

એકાદ તે એકમ છે ન કે મિત્રમિત્ર મહા
ભૌતિકામાં મરજી પડી કેટલાય વર્ષે સુધી મિત્રમિત્ર
માટે છે. જાતે તે માત્ર પુખ્તમિત્રના શુભકાંડી
સ્થાપના થઈ છે. એટલે એમ મિત્ર થયું કે ભૌતિક
અને પુખ્તમિત્ર વચ્ચે કેટલાય વર્ષનું અંતર છે બીજા
બાજુ, કમિશન ભૌતિકામાં. આર્યવારે કીડે એકાદી
મિત્રમિત્રના એ બાજુને હોય તેને તે મકામો દિગી
રાજ્યના પરિરિશ્તિ નિશ્ચિત કેટલીક વર્ષનું કીડે
માનવું છે તેમાં એ હોય એવી જુદા જુદાવી
દોષો છે કે કિન્તિ જાત પાળના દોષમાં પ્રથમ
સ્થાન મકામું છે અને તેમાંથી ને ઉતરતું એટલે
નંદર બીજાને બાજુએ છે એટલે તા પૂર્વે મિ થયો.
કે મકામોને મહાદ ભૌતિકામાં સમયે અંતિમિત્રનું
સ્થાન, કિન્તિબજારી અંતિમિત્રે માત્ર ભૌતિકાથી ન
ઉતરતું હતું અને એ તે દોષનું ન છે કે એ બાજુ
પરિત્યાગ નામની કે દોષની કોમ અને મહાપર્યાય
નરકની બજારમાં એનું નામ મળતું હોય, તેવી
રિશ્તિપણી ગાત્ર કાંઈ બાજુમાં તો હોય નીકળ્યું
નહીં હોય તેને સ્થાપના થયાને અને તે માત્ર, ઉપર
જુદા પ્રમાણે રિશ્તિએ ખોલવાને કેટલેકે માત્ર
બાદીન થઈ થયો દોષો એકાદ મિત્રો મહેવાનો તાત્કાલ
એ છે કે બાજુની ને રિશ્તિ મેળવેલીને જુદી છે
તે બાજુની સ્થાપના તો ભૌતિકાની પૂર્વે ધણી વર્ષો
પરેલા થઈ થઈ મળ્યા. વજી બાજુને બાજુને હોય
કે બાજુને સ્થાપના તો શીશુખ ન છે એટલે ભવારે

તે વંદની સ્થાપના ભૌતિકાની પૂર્વે ધણી વર્ષે થઈ
છે ત્યારે શીશુખનો સમય જુદા ભૌતિકાની પૂર્વે નહીં
તે જુદા ધણી ધણી વર્ષે પૂર્વે થઈ થયો. માત્ર કે
તેમ વજી ઉપર તો એનું કીડે થઈ થઈ છે, કે,
પુખ્તમિત્રની પૂર્વે ન કેટલાક વર્ષે ભૌતિકા થઈ થયો
છે એટલે તો શીશુખ અને પુખ્તમિત્ર વચ્ચેનું અંતર
વજી ભવાર વધી થયું મળ્યા. હવે વિચારો કે
શીશુખને પુખ્તમિત્રનો મકામોને મહેવારે તે કાંઈ, કે
શીશુખના ભવિત્યને પુખ્તમિત્ર પરેલા ધણી ધણી
વર્ષોનું માનવું તે કાંઈ. આ પ્રમાણે વિચારે
પેલામાં કમિશન ન વિરોધાત્મક દોષા અને કે
માત્ર એ છે કે શીશુખને અને પુખ્તમિત્રને બા
જુ મકામોને કાંઈ અંતરનું નથી ન]

(૨) મિ. રમન, પેલાના પુસ્તકમાં કાંઈ
નારનિશ્ચય કિલ્લામાં મકામોને મકામોને મકામોને
છે કે *It may be placed a little, but not much, later than Ashoka's & Dasarath's edict. But what in my opinion most clearly proves that they belong to one of the first Andhras, is that their graphic peculiarities fully agree with those of the Nasik inscriptions (No. 1) of Kanha's or Krishna's reign.* અને દરમિયાન કિલ્લામાં મકામોને
સમય અને શૈલી—જુદા જુદા બાજુ નહીં—પૂર્વે
થઈ થઈ હોય, પરંતુ બાજુ બાજુ રાજ્યને
ભવે છે એવા ને થયો. આ વચ્ચે ૨૪૮ થયો
બાજુ છે તેનું કારણ એમ છે કે તમની કિન્તિ
નિશ્ચિતમાં, કમિશન બજારી રાજ્યે કમિશન
(નં. ૧) નાસિકના કોમોને મકામોને મકામોને
અ. આ બજારીની મકામોને મકામો છે કે (૧)
કાંઈ નાસિકના કોમ મકામો ભૌતિકા તેમજ
રાજ્ય દરમિયાન કમિશન મકામો (મિત્રો
કે ઈ. મ. ૫ ૩ બાજુમાં) (૧) પરંતુ તેની

લિપિ વિગેરે, રાજ કન્દ અથવા કૃષ્ણના નાસિકના શિલાલેખને મળતી આવે છે તેથી ચોતે [મિ ર૫સન] તે લેખને આધ્રણીના પ્રથમ પુરુષોના મમયનો હોવાનું માને છે [ગણિત કથન એમ નીકળે છે કે, આધ્રવશીના આઘ પુરુષોનો સમય અશોકની પછુ પહેલાનો છે આપણે તેનો સમય ઈ સ પૂ ૪૨૫ આસપાસનો એટલે કે અગોકની પહેલાં સવાસો વર્ષનો કગળો છે] આ બન્ને હકીકતનું પૃથક્કરણ કરીશુ તો એમ ભાવાર્થ નીકળે છે કે (૧) રાણી નાગનિકાનો લેખ, રાજ કન્દના મમયનો જ લગભગ કહી શકાય (૨) રાજ કન્દ-કૃષ્ણ તે આધ્રવશી પ્રથમ પુરુષોમાનો એક છે (૩) અને રાણી નાગનિકાના લેખનો સમય, અશોક કે દશમ્યના સમયની આમ-પાસનો માની લેવાયો છે તે બગબર નથી આ મુદ્દાઓનું એકીકરણ કરીશુ તો એમ સમયાવળી ગોઠવી શકાશે કે, સૌથી પ્રથમ આધ્રવશનો સ્થાપક રાજ શ્રીમુખ, તેના પછી તુરત જ કે થોડાક વર્ષે રાજ કૃષ્ણ ઉદ્દે કન્દ, તેના પછી રાણી નાગનિકા, અને તેણીની પછી કેટલાયે વર્ષે અશોક અને રાજ દશમ્ય થયા છે બ્યારે પુખ્તમિત્ર તો તેનીયે પાછળજ થયો છે બે આ પ્રમાણે સ્થિતિ દેખાય છે, -તિલા-લેખથી સામિત થાય છે-તો પછી પુખ્તમિત્ર શુગવશીને શી રીતે આધ્રવશના સ્થાપક શ્રીમુખના અમલાલીન તરીકે માની શકાય ?

(૩) વળી તે જ સિક્કાશાખી મિ ર૫સન એક ટેકાણે આગળ જતાં લખે છે કે, " The coin legends of Andhras in every district and at all periods without exception are in same Prakrit language=આધ્રેશના સિક્કા ઉપરના અક્ષરોની લિપિ, દરેક પ્રાંતમા અને દરેક સમયે, એક પછુ અપવાદ સિવાય એકની એક પ્રાકૃત જ છે " હહેવાની મનલય એ છે કે જેટલા આધ્રેશના સિક્કાઓ મળી ગકે છે તે મર્વે ઉપર,

પછી ગમે તે સ્થળનો તે હોય કે ગમે તે સમયના રાજનો હોય, તોપણ એકજ જાતની પ્રાકૃત ભાષાના અક્ષરો તેમા માલમ પડ્યા કકે છે એટલે માર્ એ થયો કે, જે સમયે પ્રાકૃત ભાષા બોલાતી-લખાતી હતી તે વખતે જ આધ્રણી રાજ્યોની ગત્તા માલી રહી હતી બીજી બાબુ આપણે જાણીએ છીએ કે પ્રાકૃતનો પ્રચાર બધ પડ્યા પછી સસ્કૃત ભાષાનો પ્રચાર થવા માડ્યો છે તેમ વળી સમ્રાટ પ્રિયદર્શિનના લેખ પછી સમજાય છે કે તેના સમય સુધી તો પ્રાકૃત ભાષા ચાલુ હતી જ તેમ શુગવશના અમલમા થયેલ મહાભાષ્યકાર પતંજલી મહાશયના સમયથી જ સસ્કૃતનો પ્રચાર વધવા માડ્યો છે તે હિસાબે એમ સાબિત થયું કે, આઘ આધ્રવશી રાજ્યો રાજ પુખ્તમિત્ર શુગના અમલ પહેલાના થઈ ગયા છે આ પ્રમાણે સર્વે રાજ્યો બ્યારે પુખ્તમિત્રના પુરોગામી હરે છે તો તે વશનો આઘ સ્થાપક શ્રીમુખ તો વિશેષ પુરોગામી થયો કહી શકાશે પછી સમકાલીન થયો હતો એમ માનવાનું જ ક્યા રહ્યું ?

(૪) હાથીચુદાની હોવાલ ઉપરના સર્વે ચિત્રો નમ્મદશામા ચિતરાવલા છે એટલેકે રાજ ખારવેલના સમયે, અંસાગ્રી વિરક્ત થયેલ સર્વે ઋષિ મહાત્માઓ દિગબર અવસ્થામા જ વિચરતા હતા બ્યારે મહા-રાજ પ્રિયદર્શિનના ખડકલેખથી જણાય છે કે, તેમના સમયે ચેતવજ્ઞ ધારણ કરવાનો રવૈયો વિશેષ જોગથી ચાલુ થઈ રહ્યો હતો તેથી એમ સિદ્ધ થયું હહેવાશે કે, ખારવેલનો સમય-અથવા કહો કે હાથીચુદાના લેખનો મમય-મહારાજ પ્રિયદર્શિનની પૂર્વનો છે, અને પ્રિયદર્શિનની પહેલાનો થયો એટલે પુખ્તમિત્રની પૂર્વનો તો આયોઆપ સિદ્ધ થઈ ચૂક્યો જ ગણ્યો. તેમ બીજી બાબુ રાજ શ્રીમુખ અને ખારવેલ બન્ને સમ-કાલીન છે જ એટલે સુત્રસિદ્ધાંતના નિયમે રાજ શ્રીમુખને પછુ પુખ્તમિત્રથી ઘણા ઘણાં વર્ષે પુરોગામી થયો ગણવો રહે છે

(૫) કાશીકુલના શેખરનું જન્મ ન કરતાં એક શેખર મહાસેને જન્મ્યાનું છે કે ^૧ Kharvela invaded Magadh and laid siege to Rajagriha and that four years later he captured the royal palace (at Patalliputra) and made the Raja of Magadha fall at his feet—આરવેલે મગધ ઉપર આક્રમણ કરી અને રાજગૃહને ઘેરા પાસે, અને તે બાદ ચાર વર્ષ (પાલકિયુત નવર) રાજમહેલની આસપાસ તે ફરી વળ્યો અને પાતાના પત્ન પાસે મગધના રાજાને નમ્યાવે. એટલે કે રાજા આરવેલે મગધ ઉપર ને વખત આક્રમણ કરી હતી પ્રથમ વખતે મગધ ઉપર કુચથી હાઈ જઈ રાજગૃહને ઘેરા પાસે. હોતે બપોરે જીંછા વખત તેથી જ્યુ આજના વધીને પાલકિયુત નવરે રાજમહેલ સુધી પહોંચી જઈ ત્યાંના રાજાને ઘાને કરી—રાજાજ પચાદી પાતાના પત્ને નમ્યાવે. હોતે મતલબ કે કિંચિત્પતિ આરવેલે મગધપતિ રાજા ઉપર મંત્રણ ઉપરી અધિકાર મેળવવા એટલે તે ક્યારે પરિણામ પ્રાપ્ત કરી પાત્રનું હતું એટલે મહેનું રહે છે કે તેણે પાને એ ચક્રગી આરવેલનું નિરૂપ પાસે હતું હોવાનું શેખર ઉપરથી સમજાય છે તે

મગધપતિ એવા મહાન સમ્રાટને નમ્યાવથી છતાં કરી જનારું જન્માવ છે તેમ જીંછા જાણુ. મગધ સમ્રાટના એવા જ લક્ષરી જન પરાજિત બની રા ન મીથુખને તેણે કમલે મેળે છે (સુત્રો જન્ય ઉપર કાશીકુલ શેખરની પતિ ૪નું જન્મ ન). જ્યુ આજ પોતા ને સામાન્યતા મમતોને એ કુપર હતું હોતે તેને ચક્રગી તે હા. જ્યુ મહાન ચક્રગી મહેનું જ્યુ શેષમગ મીચ પારી છાવ નહીં એટલે જીંછા રીતે એક કિંચિત્પતિ થાય છે કે ઉપરના ને એક સપાટ એવા રાજગૃહને આરવેલેના રાજગૃહ જ્યાં આજના મગી રહે તેની સ્થિતિ નિપજ થઈ જઈ હતી. આ પ્રમત્તે એક સ્થિતિ હતી. બપોરે જીંછા જાણુ કિંચિત્પતિથી જગી એક જન્મારે છે કે, રાજ પુષ્પમિત્ર, પાલકિયુત ઉપર આક્રમણ કરીને, મગધ પતિને છતાં લીધા હોતે અને આજા પાલકિયુત કોને એકી કરીને નેરાન જન્ય એનું જન્મારે છે. એટલે તે કિંચિત્પતિના મતથી એક સિદ્ધ થઈ છે. પુષ્પમિત્રના સમયનો મગધપતિ જ્ઞાતિ નમ્યા હોવાથી વગ જન્ય પાત્રી મેળા હોતે તે એટલે જીંછા કે મગધ સમ્રાટ પાતાની જાં આજના કિંચિત્પતિ રાજમહેલની કપાટી કુદવા કાવાર નહીં હોતે

(૧) જુલિ ૬ ડિ એ. ડુ ૫ સને ૧૯૧૨ ૪ ૫૫૪

(૨) કોડમા કમી છે તે શેખર મહાસમ્રાટ છે. એક વખત મહેનું કે રાજગૃહ ને ઘેરા પાસે હતો ને જીંછા વખતે મહેનું કે પાલકિયુત નવરે રાજમહેલની આસપાસ ફરી વળ્યો. જાન મહેનું પા ને આજેકાલે. એટલે, પ્રથમ વખતની આક્રમણ રાજગૃહને ઘેરા પાસે હતો અને જીંછા વખત તેથી જન્મારે વધીને પાલકિયુત નવરે હતો એક મહેનું. આજના જન્મારે અને જીંછા આજુ એક રોજ કે, રાજગૃહના તે સમયે મહેનું નહીં રોજ એક તેમનું જન્મ જન્મ મહેનું રોજ.

જા ને આજે રાજા નથી તેથી જાં જાં હી યાજા જાં જાં કોડમા મુજા છે એટલે મહેનું મહેનું નથી.

(૩) એક સમ્રાટને બીજે સમ્રાટ પાતાના વધે નમ્યા

તે હોવા ના અધિકારીથી પાત્રી હતો કે જાં કાશીકુલના શેખર તે પ્રમત્તે છે એટલે રાજ મહેનું આજુ મહેનું નથી.

(૪) આ કોડમા મેળે હોતે મગધપતિ છે કે કે ૧ ૪ ૧૨ ૧૬ માં જન્મારે આજુ છે તે હોવા.

જગી પુષ્પમિત્રને એક વખત મગધપતિ જન્મારે જાં જીંછા જાણુ તેને જ મગધપતિ એવા મગધ હતો (જુલિ ૬ ડિ ૫ ૧૭) આજે છે. તે જન્મે રાજા સુધિ જન્મારે નથી તે હોવા જાણુ પુષ્પમિત્રના જાં આ જન્મારે છે.

જાણુ પુષ્પમિત્ર તે રાજગૃહની મગધ પાત્રી હતો તેને જુવ અધિકારિય હાઈ જાં જાં જન્મારે કાજા મેળે જાં જાં મગધી રાજા છે. એટલે જાં પુષ્પમિત્રના જાં જાં અધિકારિયના જાં જાં જાં તે મેળે કાજા રાજા મગધી જાં છે જાં.

હતો હવે બન્ને કથનની સરખામણી કરે. એક વખત જાણાયા કે મગધપતિને ખારવેલ ચક્રવર્તી જેવા મહાન ચક્રવર્તીની દુક દત્તી, અને ખીજ વખત કહ્યું કે તેવી સ્થિતિમા તે હોવા છતાં, તેનાથી અનેક ગણો નાનો ગન્ન-ગન્નની મમુદ્ધિ અને વિન્તાગની અપેક્ષાએ-એવો પુખ્તમિત્ર મગધ ઉપર ગરી આવ્યો હતો ને ગન્નગન્નની ખાના ખગાળી દરી વાળી હતી આ બન્ને વાતમા કાંઈ મત્વાશ દેખાય છે. હગ્ગીજ નહીં એટલે સાબિત થાય છે કે, ચક્રવર્તી ખાગવેલના સમય દગિયાન પુખ્તમિત્ર શુગવશીનો મગય હોઈ શકેજ નહીં તેટલા માટે ને બન્નેને દાઈ દાલે સમ-કાલીન હોવાનું પણ દલીલ સકાને નહીં

(૬) ખાગવેલે પોતેજ દાથીગુદાના લેખમા ગન્ન-નીતિની ચર્ચા કરતાં (લુઓ લેખની પકિત ૧૦) રાજનીતિ શાસ્ત્રના ત્રણ પ્રકાર=Three divisions of politics, જાણાયા છે તેમા દ્વ, મિધિ અને સામ (સમજવટ)=War, Peace and Conciliation, or Punishment, Peace and Compromise નો નિર્દેશ કર્યો છે, પરંતુ બેન્ની નીનિ=Dissentionsનું નામ લીધુજ નથી એટલે સમજવુ રહે છે કે, ખારવેલના સમય ખાદ આ ચોથા પ્રકારની રાજનીતિનો ઉપયોગ થયો હોવો નોંધએ મતલબ કે તે પ્રકારની રાજનીતિનો આગલ થયો હોય તેની પૂર્વે રાજ ખાગવેલ યર્થ ગયો છે ઇતિદાસનો અભ્યાસ શીખવે છે કે, સૌથી સમ્રાટ ચદ્રગુપ્તના સમયે તેમના રાજપુરોહિત અને મહાઅમાત્ય પડિત ચાણક્યજીએ જ આ બેન્નીતિનો પ્રથમ ઉપદેશ આગળ ધર્યો છે અને અમલમા પણ કદાચ તેમજી જ મૂક્યો હોય એટલે

તે દકીકતને આધારે મામિત થાય છે કે, રાગ ખારવેલ પોતે અમ્રાટ ચદ્રગુપ્તનો અને ૫ ચાણક્યજીનો પુરોગામી હોવો નોંધએ, અને તેમનો પુરોગામી પુર-વાગ થયો એટલે તેમના પછી ચનાગ પુખ્તમિત્રનો તો પુરોગામી ગ્નપસિદ્ધ યર્થ ગયોજ; બદકે દીર્ઘ સમયી પુરોગામી હતો એમ કહેવુ પડશે

(૭) ખાગવેલના લેખ ઉપરથી જાણાય છે કે, તેજી બે વખત મગધદેશ ઉપર દપ્પા કર્યા છે ૧૦ અને બન્ને વખતે તેજી ગન્નગદીનું જ નામ લીધુ છે—બદકે એક વખત ગન્નગદી અને ખીજ વખત પાટલિપુત્ર પણ હોય (લુઓ ઉપરમા દી ન. ૬)—તે દકીકત એમ સિદ્ધ કરે છે કે, ખારવેલના સમય સુધી મગધદેશના રાજનગર તરીકે ગન્નગદીનું સ્થાન કેટલેક અંશે જળવાઈ ગયું હતું, પછી થોડે અંશે કે ઘણે અંશે, તે વાત અત્રજ ગખીએ ન્યારે પાટલિપુત્રની પાટનગર તરીકેની સ્થાપના અને પમદગી, ભલે મમ્રાટ ઉદયનભટ્ટના મમયથી ચા ગઈ છે ખરી, પરંતુ કાયમના ગ્ધાન તરીકે તેની વગણી તો સમ્રાટ ચદ્રગુપ્તના સમયે અને તે ખાદ જ યર્થ છે આ દકીકતથી મામિત થઇ જાય છે કે, ખારવેલની મગધ ઉપરની ચડાઈ ચદ્રગુપ્તના સમય પૂર્વે યર્થ હતી

(૮) દાથીગુદાના લેખમા મગધપતિ તરીકે બૃહસ્પતિમિત્રનું (બૃહસ્પતિગન્ન નામ હોવાનું કેટલાકની માન્યતા છે—ગમે તે વસ્તુ હોય) નામ આપેલ છે (લુઓ લેખની પકિત ૧૨) અને તેને ખાગવેલે નમાવ્યાની દકીકત છે આ બૃહસ્પતિમિત્રની પાછળ ૧૧ અગ્નિમિત્ર ગાદીએ આવ્યો છે એટલે કે બૃહસ્પતિમિત્ર પિતા થયો અને અગ્નિમિત્ર પુત્ર થયો. ન્યારે પુરાણોમા

(૧૦) આ પ્રમાણે અત્યારે માન્યતા ચાલે છે અને તેનાથી જરા નફા મત ઉપર છીએ, તે આવતા પરિચ્છેદે દાથીગુદાના વિવરણમા જણાવેલ છે

(૧૧) જ એ ખી. રી સો પુ ૧૩ ૫ ૨૪૨—
"On the evidence of coins=ચિકાના પુરાવાને લીધે"
આ પ્રમાણે શબ્દો લખ્યા છે, અને તે ખાદ શુંગવશી મિત્રા વિમાસરી રાજ્યોના નામો જાણાયા છે પરંતુ ખૂબી એ

છે કે, તેમા કોઈનું નામ બૃહસ્પતિમિત્ર જ લખ્યું નથી તો પ્રશ્ન છે કે, બૃહસ્પતિમિત્રને શુંગવશી કરાવી શી રીતે લીધો?

ખીજું, બૃહસ્પતિમિત્ર પછી અગ્નિમિત્ર જ ખાદીએ બેઠો હતો એવો પણ ઉપર દર્શાવેલ નામોમા પુરાવો કે સાબિતી ક્યા છે? તેમા તો મરજી આવ્યા પ્રમાણે સમજા નામો આપી લીધા છે એટલું જ

પુનવાર કરે છે, કે મૌર્યમંત્રાટના રાજ્યઅમલે પાટલિપુત્ર ખ્યાતિમા આવ્યું, તે પૂર્વ સમ્રાટ ખાગેલ થઈ ગયો હોવો નોંધએ એટલે જ તેનો મમય ઇ મ પૂ ૩૭૨ પહેલાનો પુનવાર થાય છે

(૧૬) મિ હ્યુએનશાંગ જેવા વિશ્વવિખ્યાત યાત્રિકે દરેલ વર્ષુનમાંથી પણ તેવો જ ખ્વનિ નીકળતો જણાય છે તેમના શબ્દો આવી મતલબના લેખાયા છે કે :
“Hieuen Tsang tells us that, shortly before his arrival, Punarvarman, Raja of Magadh and the last descendant of Ashok, had piously restored the sacred Bodhi tree at Gaya, which Sasanka, king of Bengal had destroyed. These events happened soon after 600 A D=હ્યુએન શાંગ એમ નિવેદન કરે છે કે, પોતે હિંદમા આવ્યો તે પહેલા થોડા જ સમયે, મગધના રાજા અને અશોક (સમ્રાટના) અંતિમ વંશ જ પુનર્વર્મને ગયા (શહેર)મા પેવા પવિત્ર બોધિવૃક્ષની ધાર્મિકભાવે પુનઃસ્થાપના કરી હતી આ (બોધિવૃક્ષ)નો નાશ બંગાળના રાજા શશાંકે કર્યો હતો આ સર્વ બનાવો ઇ સ ૬૦૦ પછી તુરંતમાં જ બન્યાનું તોધી શકાશે” એટલે મિ વિન્સેન્ટ સ્મિથના લખેલા નો ઉતારીએ તો પેલા હ્યુએનશાંગ યાત્રિકે મહાશયનો કહેવાનો આશય એ છે કે, ઇ સ ૬૦૦ સુધી મગધ-પતિ તરફે અરોહના વંશને, અવિચ્છિનપણે બંગાળ પ્રાંતમા ગાદી ઉપર ચાલુ રહ્યા હતા તેમાનો છેલ્લો રાજા પુનર્વર્મન હતો તેથી તે એમ કહેવા માંગે છે કે મગધપતિ તરીકે ઠેક અરોહના સમયથી માંડીને ઇ. સ ૬૦૦ સુધી મૌર્યજાતિના રાજાઓ જ રાજ્ય ચલાવે આવતા હતા, પછી તેમનો રાજ્ય વિસ્તાર લાલે સંકાય કે વૃદ્ધિ પામ્યો હોય તે જુદી વસ્તુ છે પરંતુ મગધ-

પતિ તરીકે તેઓ અવિચ્છિનપણે રાજ્યપદ ભોગવતા જ આવ્યા છે આ પ્રમાણે એક હકીકત થઈ ખીજ વાત એમ છે કે, અરોહના સમય ખાદ જ પુખ્તમિત્ર થયો છે તેમા અશોક મૌર્ય ગણાયો છે અને પુખ્તમિત્ર શુગ કહેવાયો છે એટલે કે બન્ને ભિન્ન જાતિના જ છે. ત્રીજી ગિચિત એમ છે કે, પુખ્તમિત્રનું ખીજુ નામ (વિદ્વાનોની સૂચના પ્રમાણે) જૃહસ્પતિમિત્ર છે તેથી જૃહસ્પતિમિત્ર શુગવંશી કરે છે અને તેને હાથીચુકાના લેખની નોંધ પ્રમાણે મગધપતિ તો કહેવો જ રહે છે એટલે એમ થયું કે તેમના હિસાબે મગધપતિએ શુગવંશી ગમ્યો હતા કદાચ તેને ઉવરે ન મૂકતાં વચ્ચગાળે ક્યાકે જૃહસ્પતિને મૂકા, તો હ્યુએનશાંગે જણાવેલી અલગતા જ તૂટી જશે. આ પ્રમાણે ત્રણ સ્થિતિ થઈ હવે બે તેમનો મેળ મેળવશો તો ઇતિહાસિક અથવારોનાં મતવ્ય, દરેક રીતે એક ખીજ હકીકતને અચડમણમા ઉતારનારા જેવાં જ દેખાય છે એટલે સાબિત થાય છે કે ઐતિહાસિક બનાવ છે તે તો સાચા જ છે, પરંતુ આપણે ગોઠવી ઢીધેલી માન્યતા જ અસત્ય છે, અને વિરોધમા દેખાઈ આવતી સર્વ પરિસ્થિતિની જનેતા તેજ છે મતલબ કે પુખ્તમિત્ર જૃહસ્પતિમિત્ર નથી જ તેમ તે એકખીજના સમકાલીન પણ નથી એટલું જ નહીં પણ પુખ્તમિત્રને મગધપતિ કહેવો તેવર પણ એક જૂલ ખવાડવાનાં ઐતિહાસિક તત્ત્વ ગણાશે

ખીજુ, જૃહસ્પતિમિત્ર મગધપતિ છે તે તો નિર્વિવાદ છે હવે બે તેને અરોહ અને પુખ્તમિત્રની વચ્ચે મૂકીએ છીએ તો હ્યુએનશાંગનું કહેવું ખોટું કરે છે, કેમકે, અરોહના વારસદારોની એકદારી તૂટી જાય છે એટલે કાં તેને (જૃહસ્પતિને) પુખ્તમિત્રની પાછળ કે અરોહની પૂર્વે ગણવો નોંધએ પુખ્તમિત્રની પાછળ તો ગણવાની સર્વ સંભેગો તેમ જ વિદ્વાનો ના પાડે છે તો એકજ

(૩૧) જુઓ વિન્સેન્ટ સ્મિથ કૃત, ઇસ્ટર્સ બોર્ડ ઇન્ડિયા સીરીઝમાં “અશોક” નામનું પુસ્તક પૃ ૭૧

(૩૨) ધારો કે તે ગાદીપતિ હતો અને મગધનો સ્વામી હતો, તો મગધનો પ્રાંત તેના પુત્ર અશ્વમિત્રને

વારસામા મળ્યો હતો એમ કહેવું પડશે જ ન્યારે ખીજ ખાલુ ઇતિહાસ તો એમ શિખવે છે કે અશ્વ પાટલિપુત્ર ઉપર ચડાઈ લઈ જવી પડી હતી, તો સાચું શું ?

પુરવાર કરે છે, કે મૌર્યમંત્રાટોના રાજ્યમયે પાટલિપુત્ર ખ્યાતિમા આવ્યું, તે પૂર્વ સમ્રાટ ખારવેલ થઈ ગયો હોવા નોંધએ એટલેજ તેનો મમય ઇ સ પૂ ૩૭૨ પહેલાનો પુરવાર થાય છે

(૧૬) મિ હ્યુએનશાંગ જેવા વિશ્વવિખ્યાત યાત્રિકે કરેલ વર્ણનમાંથી પણ તેવો જ ખનિ નીકળતો જણાય છે તેમના શબ્દો આવી મતલબના લેખાયા છે કે

"Hieuen Tsang tells us that, shortly before his arrival, Punarvarman, Raja of Magadh and the last descendant of Ashok, had piously restored the sacred Bodhi tree at Gaya, which Sasanka, king of Bengal had destroyed. These events happened soon after 600 A. D.=હ્યુએન શાંગ એમ નિવેદન કરે છે કે, પોતે હિંદમા આવ્યા તે પહેલા થોડા જ સમયે, મગધના ગજ અને અશોક (સમ્રાટના) અંતિમ વંશ જ પુનર્વર્મને ગયા (શહેર)મા પેલા પવિત્ર બોધિવૃક્ષની ધાર્મિકભાવે પુનઃસ્થાપના કરી હતી આ (બોધિવૃક્ષ)નો નાશ બંગાળના રાજા શશાંકે કર્યો હતો આ સર્વ બનાવો ઇ સ ૬૦૦ પછી તુરંતમા જ બન્યાનું નોંધી શકાશે" એટલે મિ વિન્સેન્ટ સ્મિથના શબ્દોમા જે ઉતારીએ તો પેલા હ્યુએનશાંગ યાત્રિકે મહાશયનો કહેવાનો આશય એ છે કે, ઇ સ ૬૦૦ સુધી મગધ-પતિ તરીકે અશોકના વંશજો, અવિચ્છિન્નપણે બંગાળ પ્રાંતમા ગાદી ઉપર આહુ રહ્યા હતા તેમાનો છેલ્લો રાજા પુનર્વર્મન હતો તેથી તે એમ કહેવા માગે છે કે મગધપતિ તરીકે ઠેક અશોકના સમયથી માંડીને ઇ. સ ૬૦૦ સુધી મૌર્યજાતિના રાજ્યો જ રાજ્ય ચલાવ્યે આવતા હતા, પછી તેમનો ગળ્ય વિસ્તાર બલે સંક્રાંત્ય કે વૃદ્ધિ પામ્યો હોય તે જુદી વસ્તુ છે પરંતુ મગધ-

પતિ તરીકે તેઓ અવિચ્છિન્નપણે રાજ્યપદ ભોગવતા જ આવ્યા છે આ પ્રમાણે એક હકીકત થઈ બીજી વાત એમ છે કે, અશોકના સમય પાદ જ પુખ્તમિત્ર થયો છે તેમાં અગ્રોક મૌર્ય ગણાયો છે અને પુખ્તમિત્ર શુગ કહેવાયો છે એટલે કે બન્ને ભિન્ન જાતિના જ છે, ત્રીજી ગ્રંથિતિ એમ છે કે, પુખ્તમિત્રનું બીજું નામ (વિદ્વાનોની સૂચના પ્રમાણે) બૃહસ્પતિમિત્ર છે તેથી બૃહસ્પતિમિત્ર શુગવંશી કરે છે અને તેને હાથીગુફાના લેખની નોંધ પ્રમાણે મગધપતિ તો કહેવો જ રહે છે એટલે એમ થયું કે તેમના હિસાબે મગધપતિએ શુગવંશી રાજ્યએ હતા કદાચ તેને હેવટે ન મૂકતાં વચ્ચગાળે ક્યાંકે બૃહસ્પતિને મૂક્યા, તો હ્યુએનશાંગે જણાવેલી અભગતા જ તૂટી જરો આ પ્રમાણે ત્રણ સ્થિતિ થઈ હવે જે તેમનો મેળ મેળવશો તો ઇતિહાસિક ગ્રંથકારોનાં મતબ્ધ, દરેક રીતે એક બીજી હકીકતને અચડામણમાં ઉતારનારા જેવાં જ દેખાય છે એટલે સાબિત થાય છે કે ઐતિહાસિક બનાવ છે તે તો સાચા જ છે, પરંતુ આપણે ગોઠવી દીધેલી માન્યતા જ અસત્ય છે, અને વિરોધમા દેખાઈ આવતી સર્વ પરિસ્થિતિની જનેતા તેજ છે મતલબ કે પુખ્તમિત્ર બૃહસ્પતિમિત્ર નથી જ તેમ તે એક-મીજના સમકાલીન પણ નથી એટલું જ નહીં પણ પુખ્તમિત્રને મગધપતિ કહેવો તેડર પણ એક જૂલ ખનડાવનાઈ ઐતિહાસિક તત્ત્વ ગણાશે

બીજું, બૃહસ્પતિમિત્ર મગધપતિ છે તે તો નિર્વિવાદ છે હવે જે તેને અરોક અને પુખ્તમિત્રની વચ્ચે મૂકીએ છીએ તો હ્યુએનશાંગનું કહેવું ખોટું કરે છે, કેમકે, અશોકના વારસદારોની એકદોરી તૂટી જાય છે એટલે કાં તેને (બૃહસ્પતિને) પુખ્તમિત્રની પાછળ કે અશોકની પૂર્વે ગણવો નોંધએ પુખ્તમિત્રની પાછળ તો ગણવાની સર્વ મંજોગો તેમ જ વિદ્વાનો ના પાડે છે તો એકજ

(૩૧) જુઓ વિન્સેન્ટ સ્મિથ કૃત, ટ્રાન્સ જોઈ ઇન્ડિયા સીરીઝમાનું "અરોક" નામનું પુસ્તક પૃ ૭૧

(૩૨) ધારો કે તે શાહીપતિ હતો અને મગધનો સ્વામી હતો, તો મગધનો પ્રાંત તેના પુત્ર અમિત્રનને

વારસામા મળ્યો હતો એમ કહેવું પડશે જ ન્યારે બીજી બાજુ ઇતિહાસ તો એમ ચિખવે છે કે અમિત્રનને પાટલિપુત્ર ઉપર ચડાઈ લઈ જવી પડી હતી, તો પણ સાચું શું ?

નિમ્ન ક્ષેત્રે જે ગુદરપતિમિત્ર જાણીની પૂર્વે જ કાર્થ
ક્ષેત્રે છે અને જાણીની પૂર્વે ક્ષેત્રે એટલે પ્રથમમિત્રની
પૂર્વે તે કાર્થ જાણીને જ કહેવાય. તેથી જા ગુદરપતિ
પોતે જાણેલો ક્ષેત્ર જાણીને છે એટલે જાણેલ જ
પ્રથમમિત્રની પહેલાં જ ક્ષેત્રે જાણીને જાણીને જાણીને
જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને જાણીને

(૧૭) ૭૯ મેતિશામિત્ર અને રાજાજીવ પુરાવાથી સાબિત કરી શકાય છે તેમ ધર્મિક ક્રાંતિઓથી પણ તે જ સ્થિતિ પુરવાર કરી શકાય છે કે ખારનેબો સમય પુખ્તધર્મથી ધરો. ૮ જુને છે. તે જ વિદ્યા મિ. સિંચરના સ્મૃતિ જાપ્તે દર્શાવે છે. તેઓથી જાણે છે ૩૩૩ The creeds of Jesus, Zoroaster and Mahomed were unknown to Ashoka is not thinking of exclusive militant religions like Christianity and Islam.—The essence of the matter—all Indian denominations is all aimed at self-control and purity of life. Similar toleration of various creeds was practised by later princes, Kharvel of Orissa, for instance used language almost identical with that of Ashoka. અસુસ, કોશિકર અને મહામત્ત મધ્યમો. (મિટરે કે અને દાઝ જિલ્લા ધર્મ ચાલકી ધર્મ અને કસ્ટાથી ધર્મ કોશિકર છે) તેનું નામ અસુસા નકોદું. તે (જોશી) જિલ્લા અને કસ્ટા ધર્મ કોશ કોશ કોશી-કુલી-કોશ (સ્વચ્છ-પ્રાણાયા) ધર્મો. વિચાર જ કરતો નથી (મિટરે કે તેના ધર્મો છે ૫૬ ૬૬ કે તે જ નથી). સર્વ દિલી (નાચવાળા) મધ્ય

શાંતિની શુભ વસ્તુ (સિદ્ધાન્ત)નો ધાર-અર્થ સંગ
 અને કૃષ્ણની વિશુદ્ધિ (શુદ્ધ ચારિત્ર)નાં ધેર ત્યાં
 કે (આ પ્રમાણે) અનેક સંપ્રદાયની (અનિર્ણય-કેટલેલી)
 સહિ-શુભા^{૨૪} ૫૪૦મીં થયેલા શાન્તિઓએ સ્થા
 નતાથી કે શાન્તિ તરીકે એવિરસ્થાના ખારને
 સર્વ થાને અસાધ્યતા એવી ન-સાદત ભાષ-વાણે
 કે એટલે તેઓ કહેવાને ખાટવ એ કે (૧)
 તે સમયે, ઈમાર્થ એવિરસ્થિત અને કે પ્રસાદ પર્વત
 તે સ્થાપના / જ્યાં પામી નહોતી એવી તે કો
 થાયેનું તે નાથ પશુ અભવપુ દુનુ (૨) અર્થ
 પ્રસાદ અને પ્રસાદા અર્થમાં કાઠી નામે, કે
 કસ્થાને, બી પાવાને કે એવા ઉત્ત-તેન-સ્થાપ
 નેન-કેવેલ એ કુખ્યપણે કાવચ કે તે સિ
 પડને તે અસાધ્ય થોતાની અર્થ સરખી સ્વ કા
 કાવતે નથી એટલે કે અપા સ્વક્રમનું અંત ત્યાં
 પશુ તેના (૧)પામાં કેખનું નથી (૩) કૃષ્ણતે પિત્ત
 ને કે કાવચે, સિમ્પલિત નામથી અપીત કે તે
 સર્વના સિદ્ધાન્તો સાર-શુભ ૫૪૦-અપાકલન એ
 શુદ્ધ ચારિત્ર ઉપર ન થાયવ કે. તે પછી, એને
 કે અર્થ આવી પ્રવચ્ચ કાઠી કેન, ત્વ કાવચ
 પર્વના કાઠીકાવને સ્થાનપ અર્થથી થયે તેવ (૪)
 આ પ્રકારની સર્વ થર્વ પ્રતે સહિષ્ણુતા સમાપ્તી
 પદ્ધતિ, તેના (અસાધ્યતા) ૫૪૦ થયે, ૨૫ અને સ્થ
 નીએલે પશુ પામી નતાથી કે (અને) તેન કાવચ
 નિરિસ્થાપતિ કલિવચન-ખારનેનું નાથ અર્થ
 એવ કહેવા થયે કે તે તેને પશુ અસાધ્ય એવી
 અનન્ય તેને સર્વ થીને અપા અર્થે તેના ન અર્થ
 માં, અપાઓ કાઠી કે. ૨૫ ખારનેવે કાવચન
 એખમાં ને થોર્વેલેલ પ્રયોધો. કે તે અને નાથ

પગલું ઠ તેથી, તેની પાસે કશું જ નથી બચતું એમ જણી જાય છે. આથી જ તેની પાસે કશું જ નથી બચતું એમ જણી જાય છે. આથી જ તેની પાસે કશું જ નથી બચતું એમ જણી જાય છે.

(31) विषयसिन्धु नामक किंमत्तु पुस्तक
प्रकाशनेसु विषयसिन्धु नामक पुस्तक
प्रकाशनेसु

(23) ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੰਮੇਲਨ 'ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੰਮੇਲਨ' ੧

(IV) 4037 3013 2 98

(૩૫) જાત સંબંધી તેમજ જ્ઞાન શાખા ક્રિયાર્થિનના
પ્રાપ્તિને કારણે જ. જ્ઞાનના મુખી ક્રિયાર્થિન
એ જાણે છે કે જાત સંબંધી તેમજ જ્ઞાન
શાખા ક્રિયાર્થિનના પ્રાપ્તિને કારણે જ.

ત્રિવર્ણિને પોતાના ખડકલેખમાં જે દર્શાવ્યો છે, તેના બાપા તથા અર્ધનો માગ વિગેરે, મર્વ એક જ પ્રકારના છે, તેમાં મર્વ ધર્મ પ્રત્યે ક્ષમાશુદ્ધિ જ લાગેલી છે, કોઈને હલકા પાડવાની કે કોઈ ઉપર જખગાઈ વાપરવાની વાત તો ફગ ગઈ, પણ તેને વિચાર સંગ્રહો પણ દેખાતો નથી

ઉપર જણાવેલ ચાર મુદ્દાઓના પ્રથમના ત્રણ સાથે, અત્યારે આપણે નીચળત નથી, એટલે તેને છોડી દઇએ. પરંતુ ચોથા મુદ્દાથી એટલું માનિત થાય છે કે, ખારવેલ અને અગ્રોક (જેને હવે આપણે ત્રિવર્ણિનના લેખ ગણાવ્યા છે તે-જુઓ ઉપરની ટી નં. ૪૫) એકજ ધર્મના હતા વળી આપણે જણીએ છીએ કે, ખારવેલ જૈનધર્મો હતા ૩૭ એટલે ત્રિવર્ણિનને પણ જૈન મતાનુયાયી જ ઠગવવો પડે ૪૮ આ એક વાત યદ્યપી જીલ વાત એમ છે કે ખારવેલ અને બૃહસ્પતિમિત્ર એકજ ભૂતિ-અને તે પણ જનભૂતિને માટે અગાઉ લડ્યા હતા એમ જાહેર થયું છે ત્રીજી વાત એ છે કે, પુષ્પમિત્ર વૈદિક મતાનુયાયી છે, તેમ તેણે ભગવાન પતંજલિના ઉપદેશથી અપ્રમેય યજ્ઞો પણ કર્યા છે, ત્યારે ખારવેલે શિલાલેખમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ગજસૂય યજ્ઞ કરાવ્યો છે એટલે કે તેણે અશ્વમેધ યજ્ઞને ત્યાજ્ય ગણાવ્યો છે ઉપરાંત પુષ્પમિત્રે કહેા કે તેના પુત્ર અમ્બિમિત્રે કહેા-પણ તેણે (વિદ્વાનોની માન્યતા પ્રમાણે) બૌદ્ધધર્મ (બાકી આપણા મત પ્રમાણે, જુઓ પુ ૩ માં તેનું વૃત્તાંત-જનધર્મો) સાધુઓનો વીણીવીણીને શિરચ્છેદ કરાવ્યો છે મતલબ કે ખારવેલ અને બૃહસ્પતિમિત્ર (અથવા તેમના મતથી પુષ્પમિત્ર) બન્ને ભિન્ન સંપ્રદાયના જ પુરવાર થાય છે આ ત્રણે રિયતિનું એકીકરણ કરીએ તો એક વખતે તેમને સદ્ધર્મો ઠરાવે છે, ત્યારે બીજી જ વખતે વિધર્મો મનાવવાનો પ્રયત્ન થાય છે આ પ્રમાણે ધાર્મિક

રિયતિ તપાસતાં પણ બૃહસ્પતિમિત્ર અને પુષ્પમિત્ર ભિન્ન જ છે, ઉપરાંત બન્નેનો સમય પણ જુદો જ છે જેથી ખારવેલ અને પુષ્પમિત્રને સમકાલીન કહી શકાય તેમ નથી

(૧૮) કે હિ ઇ માં જણાવેલ છે ૪૩૯, "With regard to the Andhras, the more certain evidence of inscription, assigns them to a period, which is in flagrant contradiction to the position they occupy in the Puranas—આંધ્રવંશીઓની બાબતમાં જણાવવાનું કે પુરાણોમાં તેમનું જે સ્થાન બતાવાય છે તેના કરતાં ઉધારી રીતે-સ્પષ્ટપણે વિરુદ્ધ જનું સ્થાન (સમય પગલે) શિલાલેખી પુરાવા (જે પુરાણો કરતાં વિશેષ આધારસ્થત કહી શકાય છે) થી મળી ગયે છે" તેમનું કહેવું એમ છે કે (૧) પુરાણોમાં આંધ્રવંશીઓનો અમુક સમય કરાવાયો છે (કહેા કે ઈ સ. પૂ ૧ અને બીજી સદીમાં થયાનું માને છે) (૨) પુરાણો દંતકથારૂપી કહેવાય છે, ત્યારે શિલાલેખો તેમના કરતાં મજબૂત અને વિશ્વમતીય ગણાય છે (૩) આવા વજનદાર અને વિશ્વામપાન શિલાલેખી પુરાવાથી તેમનો સમય, ઉધારી રીતે જ પુરાણોમાં જણાવ્યા કરતાં વિરુદ્ધ પડે છે એટલે તેમનું સમય (પુરાણોમાં જેમનું વર્ણન અપાયું છે તે, આખો આંધ્રવંશ તો લગભગ પાચસો વર્ષ ચાલ્યો છે પગલુ પુરાણોમાં પુષ્પમિત્રના સમકાલીનપણે થયેન જે શાતકર્ણીનું વર્ણન કરાયુ છે તે આંધ્રપતિ કહેવાની અત્ર મતલબ છે આ આંધ્રપતિ તેમના વંશમાં હશે સાતમો પુકડ ગણાય છે) બલે ઈ સ પૂ ૧-૨ સદી કહી હોય, પણ શિલાલેખી પુરાવાથી સાફ જણાય છે કે, તેઓ તે પહેલા યદ્યપિ ગયા છે અને ઈ સ પૂ.ની ૧-૨ સદીની પણ પહેલાં, એટલે ઇ સ પૂ.ની ત્રીજી

(૩૭) વળી વિરોધપણે આવતા પરિચ્છેદમાં તે ટકીકત ની ચર્ચા થવાની છે,

(૩૮) આ પ્રમાણે આપણે પુ ૨માં અનેક વખત

પુરવાર કરી બતાવ્યું છે તેને આ પુરાવાથી વિરોધ સમર્પન મળ્યું છે એમ જાણવું

(૪૯) જુઓ તે

સીધા પુરાવાથી-આકાંડાની ગણતરીએથી-પણ સમર્થન મળી જાય છે જેની તપાસ આપણે નીચેના પારિ-
ચ્છેદે હવે લખીએ

હાથીયુકાના લેખમાં સંવત્સરનો એક આંક આવેલો છે તેને કટલાક અથકારોએ ૧૬૯૨નો આંક લખ્યો છે, ૪૨

કટલાકાએ તેને ૧૬૫૧નો ઠરાવ્યો

ખારવેલના સમ- છે, ૪૩ પરંતુ હવે તો સર્વ

યનો વિચાર સન્માનીય થઈ પડ્યું છે કે તે

આંક ૧૦૩નો જ છે એટલું તો

કબૂલ કરવું જ પડશે, કે આ આખા હાથીયુકાના લેખનું મહત્ત્વ ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ એટલું તો વિશાળ અને સર્વવ્યાપક થઈ પડ્યું છે કે, તેમાંનો એક અક્ષર પણ વિચારસૂઠિની મર્યાદામાંથી બેજોતો કરાય, તો અતિ ગંભીર પગિણામ નીવડવા મંભન છે એટલે કે, બે એકાદ શબ્દને પણ અન્ય અર્થમાં બેસારી દેવાય તો, આખા ઇતિહાસનું પરિવર્તન થઈ જાય તેમ છે તાર્પર્ય એ છે કે, તેવી ભીતિના માર્યા પણ, આપણે તો દરેકની માન્યતા મહત્ત્વ કરીને જ વિચાર કરવો ગૃહે છે સાર એ થયો કે, ઉપરના ત્રણે આંકોના ૧૬૯૨, ૧૬૫ અને ૧૦૩-આપણે વિચાર કરવો ગૃહે છે બ્યારે ખાગવેલે પોતે જ શિલાલેખ કાઢતારાવ્યો છે અને ઉપરના આકવાળા વર્ષમાં પોતે વિદ્યમાન હોવાનો પુરાવો આપેલ છે ત્યારે આપણે લેશમાન પણ સંદેહ લાવવાનું કારણ નથી હવે આપણે જે તપાસવું રહે છે તે, આંક કયા સંવત્સરનો છે એ સિદ્ધ કરવું, જે ઉપરથી ખારવેલના સમયનો પણ અચૂકપણે નિશ્ચય થઈ જાય

બિનભિન્ન અથકારોના ધારવા પ્રમાણે આ આંકને,

(૪૨) કે હિ ઇ. પુ ૧ ૫ ૬૦૮=Shatkarni of the Andhra Dynasty (Shahivaban Satakarni) being contemporary with Kharvel (whose accession c 169 B C if Hathigumpha inscription is dated in Maurya Era p 314-15, 534 & 602) = જે ખારવેલનો સમય, હાથીયુકાના મૌર્યન સવન પ્રમાણે આશરે ઈ સ. ૫ ૧૬૯ ગણાય તેનો જ સમકાલીન આમવશી શાતકરણી (શાલિવાહન સાવ કણ્ણી)

જા તો નંદસંવત અને કા તો મૌર્યસંવત ધારી લેવામાં આવ્યો છે બે કે આવો કાઈ સંવત પ્રાચીન સમયે અસ્તિત્વ ધરાવતો હતો કે કેમ, અને ધરાવતો હતો તો કાઈ રાજદારી બનાવ સાથે તે સંવત્સર સંયુક્ત કરીને વાપરવામાં આવ્યો છે કે કેમ, તે આપણી બધામાં આવ્યું નથી જ, કેમકે સમય-કાળગણનાના જે બે પરિચ્છેદ (બુદ્ધિ ઉપરમાં પૃ ૬૦ થી ૧૧૩) સ્વતંત્ર રીતે લખી તેની ચર્ચા કાંઈક વિસ્તારથી અને છૂટથી કરી ચૂક્યા છીએ, તેમાં આ બે સંવતમાંથી નંદ કે મૌર્ય-એકનું નામ આવ્યું નથી જ છતાં કાંઈ પણ સંભવિત માર્ગ તેની વિચારણામાંથી આપણે યુક્ત રાખવો નથી, એ પદ્ધતિએ કામ લેવાનું બ્યારે જાહેર વર્તુ છે ત્યારે, સંભવિત કે અસંભવિતપણાનો લેશમાન વિચાર કર્યો વિના જ, આપણે તો કેવળ તે આક ઉપરથી જ, તેના સત્યામત્યપણાનો વિચાર કરી લેવો ગૃહે છે

તેટલા માટે, હલીલ ખાતર માની લ્યો કે તે આક મૌર્યસંવત અને નંદસંવતનો જ છે. વળી આપણને ખબર છે કે, કાઈ સંવત્સરનો આરંભ જે થાય છે તે કાંઈક હેતુને અનુલક્ષીને જ કરાય છે, પછી કાંઈ તો વશની સ્થાપના નિમિત્તે તેનો આરંભ થયો હોય કે અચૂક મહત્ત્વપૂર્ણ બનાવના સ્મરણચિહ્ન માટે થયો હોય. પ્રથમ આપણે નંદસંવતને ઓંગ વિચાર કરી લઈએ.

નંદસંવતનો પ્રારંભ તેની શરૂઆતની તારીખથી જ બે થયો હોય, તો નંદ પહેલાનો ઉર્દે નંદિવર્ધનનો ઈ સ પૂ ૪૭૨=મ મે ૫૫ માં બ્યારે રાજ્યાભિષેક થયો હતો ત્યારથી ગણી શકાય. તે બાદ બીજો કાંઈ મહત્ત્વનો ઐતિહાસિક બનાવ બન્યો નથી, કે તેનો

હોવાથી એટલે કે શાલીવાહન શાતકરણી અને ખારવેલ બન્ને સમકાલીન હોવાથી બન્નેનો સમય ઈ સ પૂ ૧૬૯ ગણાય.

(૪૩) જ બી જો રી સો પુ ૩ અને ૪ કો ૬. ૫ ૧૬; ઈ હિ' કર્તા પુ ૫ સન ૧૬૨૬ ૫ ૫૮૭ અને અને આગળ-હાથીયુકા લેખની પક્ષિ ૧૬ માં "In the one hundred and sixty fifth year of the time of the Maurya kings=મૌર્યન રાજ્યોના સમયની ગણતરીએ ૧૬૫ માં વર્ષે,

વિચાર કર્યો તો, હજુ એમ કહી શકાય કે નહિ
જાણ્યા પછી બપોરે નવમી નેક ગાંધીને જાણ્યો
ત્યારે એ જાણપૂરી સાચા મે રાજ્યમાં પ્રજાને સહી
હતી, તેને નિર્ણય કરીને તેણે પ્રજામાં શાંતિ સ્થાપી
દીધી હતી, ત્યારથી હાલ તો સંવત્સરનો એ જારણ
કર્યો હતો એમ જાણી મેં પણ, તો તેનો સમય
૪ સ. ૫, ૪૧૫૫૫, સ. ૧૧૨ મલુએ પડ્યો. તે
પછી તો નામકર્યો જ જાણ ૪ સ. ૫, ૩૪૨૦
૪. સ. ૧૫૫ થી જાણી કર્યો કે એમ સંવત્સર નહિ કેઈ
પ્રમંથને લીધે તેનો જારણ કર્યો હોય તેવી કલ્પના
કરવાનું જણ સમાન રહેતું નથી. આશ્ચર્ય કે એ તે
જાણને નામકર્ય કરવાનું તે ને લાગીતો જ થીયારથી
કે કે (૧) ૪. સ. ૫, ૪૪૨૦ અને (૨) ૪. સ. ૫, ૪૪૫

શિર્ષસ્થાન પરને એ સિવાર કરીએ તો, તેની સ્થાપના કરવા ઘણે તો બનેલે પ્રયાગો ઉપસ્થિત થતા જાણનાર છે. જેઓ (૧) તેના બાહ્ય પ્રકાર સાથે અનુકરણે બનાવેલી એક નાના રાજગી તરીકે પોતાના બંધની સ્થાપના કરી ત્યારથી ખસુ કરી રાખ્યા બને તે પ્રકારે (૨) તે તેની રાજગી ઈ. સ. ૫, ૩૮૧-૨૦૦ ઇ. સ. ૧૪૬ બાદમાં (૩) અનુકરણ પામેલ મુદ્દાને

સમાદ મનો ત્યારથી જો તેનો આરંભ વલ્લભો હોય
તો તેની મિતિ ઈ. સ. પૂ. ૩૪૨૭. સ. ૧૧૧
મણી મેવાય (૩) જ્યારમાં ડેરોર હામી નીચેથી
સર્વે જાગવાને ઘણી જાણે, રામ જ્યોતિષદર્શને આરંભ
નિષ્ક્રમણે પાતાને રામજાતિએ તહેર મોં તમજ
જો આદિ વલ્લભી પડે તો તેનો સમય ઈ. સ. પૂ.
૩૪૩૭. સ. ૧ કહેવાય (૪) અને મૈત્રીચી ચર્ચા
સમાદ લેખક તે વલ્લભી જાણિને સર્વોત્કૃષ્ટ કિષોર
પ્રજોઆનાર ચક્રાવાજ પ્રિયદર્શિન્ય રામજાતિએ જો
તેની આશિષા ધારણુજ વલ્લભો હોય તો તેનો સમય ઈ.
સ. પૂ. ૨૮૬૭. સ. ૨૩૭ થાણે પાછો જા રખાવો
માર્ગસંસ્કર્ય આરંભન્ય સુધા તરીકે આર નાનો વલ્લભી

૧. જાનેલું બેઝાઇરજી હરીશુ તે જાણે ૭
જાનગેશી વારીજાળા વર્તના જાકે વધતજ રમી
નંમંવતને જાને (૧) ૪ સ. ૫. ૧૦૨ જાને (૨)
ક. સ. ૫. ૧૦૫ જાને મૈર્મંસંતવને જાને (૩)
ક. સ. ૫. ૩૮૧-૨ (૪) ૪ સ. ૫. ૧૦૨ (૫)
૪ સ. ૫. ૩૨૧ જાને (૬) ૪ સ. ૫. ૨૮૬ જા
૭ જા સાથને હને જાણે જાણના રમે જાણ
ધધાપીને વિજાપીએ.

	ক্রম	(ক)			(খ)			(গ)		
		১০৩-১১	১১২-১২	১২৩-১৩	১১৩-১৪	১১৪-১৫	১১৫-১৬	১১৬-১৭	১১৭-১৮	১১৮-১৯
(১)	১	১০৩	১১২	১২৩	১১৩	১১৪	১১৫	১১৬	১১৭	১১৮
(২)	"	১১২	১২৩	১৩৪	১২৩	১৩৪	১৪৫	১৩৬	১৩৭	১৩৮
(৩)	"	১২৩	১৩৪	১৪৫	১৩৪	১৪৫	১৫৬	১৪৭	১৪৮	১৪৯
(৪)	"	১৩৪	১৪৫	১৫৬	১৪৫	১৫৬	১৬৭	১৫৮	১৫৯	১৬০
(৫)	"	১৪৫	১৫৬	১৬৭	১৫৬	১৬৭	১৭৮	১৬৯	১৭০	১৭১
(৬)	"	১৫৬	১৬৭	১৭৮	১৬৭	১৭৮	১৮৯	১৭০	১৭১	১৭২

જાણના કોઠામાં જ્યાંના પ્રમુખે ન. ૧ થી ૧ પુર્વેના
ક્રમાં નિમેષના અભ્યાર્થેના (અ) (બા) (પ)નામા બાસ
નમાં અભ્યાર્થે મળ્યોને એ સમ-વળ કરીશું તે,
નિદ્રાની એ યાન્ત્રા ઉ કે પુર્વાગમની માટે

નેચાની સાથે પં. સ. પૂ. ૧૮૮ ના હરોળે જે બે
અગતી જાણેલી પં. સ. પૂ. ૧૮૩ ના હરોળે જે
તેની સાથે જે કોઈ જમ્મી સાબો જે જાણે નથી
કરતે કે પુરવાર કરી શકાય તેવું હોય, તે તેની જમ્મી

પાત્ર માલોને જ હજી લેખી શકાય તેમ છે જેને આપણે ગદ્ય અક્ષરે ખાગ તોધ લેવા યોગ્ય તરીકે ખતાવી છે તે ધ સ પૂ ૧૬૧, ૧૫૭, ૧૮૬, ૧૨૪ અને ૧૨૦ની છે આ પાત્રમાવી પણ એ તો, -૧૬૧, અને ૧૫૭-વિદ્વાનોએ ઠગવેલ ૧૮૮ અને ૧૮૩ વગેરે ૨૫ વર્ષ જેટલી મોડી આવે છે, ત્યાં જીજી બે-૧૨૪ અને ૧૨૦-તો તેથી પણ ખીજી ૩૫ વર્ષ વધારે મોડી આવે છે, એટલે કે માઠ વર્ષ બદલે તેથી પણ સિરોપ મોડી ગય છે પણ વિદ્વાનોએ જે “આરાર” શબ્દ લખેલ છે તેમાં બહુ બહુ તો પાત્ર કે દશ વર્ષના ફેરનો જ મલમ રહી શકે એટલે ઉપગ્રહ પાત્રમાની આર સાલોને તો આપણા વિચારક્ષેત્રમાથી બહાર કરવી જ રહે છે, જેથી માત્ર હવે ધ સ પૂ ૧૮૬ વાળી એક જ ખાત્રી ગદી, અને તે આક વિદ્વાનોની માન્યતાની સાથે તદ્દન બંધબેસતો પણ આવી ગય છે તેમ જ હાથીચુકાનો આંક જે સૌથી હેઠ્ઠામાં હેઠ્ઠો છે એટલે કે ૧૦૩નો ઠગવવામાં આવ્યો છે તેની ગણતરીમાં તે આવીને ઉભો પણ રહે છે મતલબકે જે અઢાર ખનાવોની સાલના આંકડાને કસોટી ઉપર ચડાવી જોવાને આપણે ચમદ કર્યા હતા, તેમાંનો માત્ર એક જ આંકડો, સર્વ રીતે ઉત્તીર્ણ થઈ ગયે તેવો દેખાયો છે અને તે ધ સ પૂ ૧૮૬ની સાલનો છે તથા ૧૦૩ના આંક સાથે સુમેળ ખાતો દેખાય છે પરંતુ તે સાલ તેમ હોઈ શકે કે નહીં, તે સ્થિતિ જ આપણે વિચારવી રહે છે કે, જેથી છેવટના નિર્ણય ઉપર પણ આવી જવાય હવે આ ધ સ પૂ ૧૮૬ની સાલ, જે મૌર્ય મંવત્સરનો પ્રારંભ મહાગાળ પ્રિયદર્શિનના રાજ્યાભિષેકથી ગણવામાં આવે તો જ (જુઓ ઉપરમાં પૂ ૨૬૮) ૧૦૩ના આંક સાથે ધટાવી શકાય છે, અન્યથા નહીં જ એટલે સાગ એ થયો કે મૌર્ય-સવતનો પ્રારંભ મહાગાળ પ્રિયદર્શિનના રાજ્યાભિષેકથી જ ગણવો અને તે હિસાબે તેના ૧૦૩ વર્ષે સ. પૂ ૧૮૬માં અથવા તેની આસપાસમાં (એટલે કે ધ સ પૂ ૧૮૮ કે ૧૮૩ જેમ વિદ્વાનોએ માની લીધું છે તેમ) રાજ પુષ્યમિત્ર અને રાજ ખાગવેલનો સમય નક્કી થાયેલ મનાય, તેમ જ હાથીચુકામાં લખેલ આંક પ્રમાણેની

સર્વ હકીકત યથાસ્થિત સમયે જાન્યાનું ગોઠવી શકાય અથવા તે ગર્વ ખનાવને અનુક્રમમાં જે ગોઠવીએ તો, પ્રથમ મહાગાળ પ્રિયદર્શિન થયા છે અને તેમની પછી ૧૦૩ વર્ષે હાથીચુકાનો લેખ દાતગવાયો છે એમ કહેવાય પરંતુ લિપિ વિગારોનો અભિપ્રાય તો તેથી ઉલટો જ થાય છે એમ આપણે ઉપર પૂ. ૨૫૩થી માંડીને આગળ (જુઓ દલીલો નં ૧, ૨, ૩, ૪, ૫) બોધિ ગયા છીએ તેઓ તો મક્કમપણે એમ જ માની ગયા છે કે, પ્રથમ હાથીચુકાના લેખનો સમય હોવો જોઈએ, (પછી તે સમય તેની પૂર્વે થોડા વર્ષોનો છે કે વધારે વર્ષોનો છે તે જુદો પ્રશ્ન છે) અને તે પછી જ મહાગાળ પ્રિયદર્શિનનો સમય હોવો જોઈએ એટલે વળી અઢાર સાલોમાની જે એક ધ સ પૂ ૧૮૬ની કાઈકે અંશે આપણી કસોટીમાથી ઉત્તીર્ણ થવા જેવી દેખાઈ હતી તે પણ આ લિપિવિચારોનો મંતવ્ય પ્રમાણે જમીનદોગત વર્ષ જાય છે જેથી આપણે અંતિમ એક જ નિર્ણય ઉપર આવવું રહે છે કે, હાથી-ચુકાના લેખમાંનો ૧૦૩નો આંક જે છે, તે નથી નફ મવતનો કે નથી મૌર્યસવતનો, અને પગિણામે પુષ્યમિત્ર તથા ખાગવેલ સમકાલીન પુરવાગ થતા જ નથી, તેમ જ ખાગવેલનો સમય ધ સ પૂ ૧૮૬ કે તેની આસપાસનો પણ નથી જ

આ પ્રમાણે એક પછી એક સ્થિતિ, તથા બનેલ ખનાવોને લખને, તેમ જ ગણિતશાસ્ત્રના આકાશો માંડીને પણ, આપણે હવે પુગવાર કરી શક્યા છીએ તે વિશેષ આશ્ચર્યજનક છે જ, નહીંતોયે, પ્રાથમિક દષ્ટિએ વિચારતા ચર્કા પણ, આપણે ઉપરના જ નિર્ણય ઉપર આવી શકાય તેમ હઈ, છતાં તે સુદો અત્યા સુધી આપણે આગળ ધર્યો નહોતો, કેમકે તેમ કરવા જતાં, વાયકવર્ણની એકદમ ખાતરી પણ ન ચાત એટલું જ નહીં પણ કદાચ આપણે હાંસીને પાત્ર પણ ખની જાત 'હવે કાઈ પણ પ્રકારના લાય વિના સિંહનાદે તે કદી શકાય તેમ છે કે, વિદ્વાનોએ ધ સ પૂ ૧૮૬નો જે સમય ખાગવેલનો ઠરાવેલ છે તે તદ્દન કદપીત જ છે છતાં ધડીલર માની લ્યો કે તે સમય બગાળ જ હતો. તો તેનો અર્થ એ થયો કે, ખાગવેલે

ને મનપ્રપતિ ગુહરપતિનિમ્ને-કે ગુહરપતિશબ્દ-
પેતાના ૧૧ નમાનેન દામીકુશના બેખના બનેલ છે
તે ૪ સુ. ૫. પાંચમી કે છઠી સદીથી ગાદીને ૪ સ.
૫. ૧૮૮ સુધીના કાળકે મનપ્રે મનપ્રતી પ્રાપ્તિ
નિરાખરો હોયો નેપ્રેમને ૪ હવે બાપડે ને મનપ્ર
પતિઓની વચાનક વપસીયુ તો (સુએ ૫. ૧ ૫.
૩૬૩ ૫. ૨ ૫. ૫૧૩ વધુ ૩ ૫. ૪ ૫) એકમ
એ દુરવ ન માલુમ પડે છે, બા વધુ ચાર સદીના
કાળમાં મનપ્રપતિ વરિષ્ઠ માત્ર મળુ વધેલું ૪ સમા
ભાગથી છે. (૧) સિમુનાવનક (૨) નાવનક અને (૩)
મૌર્યના વેદ્યન પ્રથમને સિમુનાવનક તો બાનિ પ્રાચીન
તેનું બાપડું રજુનાથાથી મુકા કર્યો રહે
ને-પ્રથમથી ૪ કાળકે વધેલો વપતિ તે
નામન હોયો નેપ્રેમને એમ સિદ્ધ મળુ. બીજા
૫ ખારનેન પેટે ૪ કાળકે રહ્યો છે કે તેને બને
કયા જુવનિએને ગિયામાં આમનું બાપડું હલ
કેમકે તેના પૂર્વ તેના સમયમાં, કોઈક મનપ્રપતિ નક-
રા અને કિલોસમાંથી છનનુંનિર્મિત કરજી મૂકી હતું, એના
કાળે પેતાને મનપ્ર ઉપર ચાપાં લઈ નથી પડી
હતી મનપ્ર એ લઈ કે ખારનેને બને નારાખને
નેપ્રેમ કેકાવ વખતથી માત્રમાં બાપડાં હતા હવે
એ તેથી દુરમનાવક થાથી બાપડી હોય-બને દુરમ
નાવક હતી ૪ તે દીપતી નથીત એથી પ્રગટ હોઈત
કે-તો યું ખારનેન એવે મનુર અને મનુવ પરાકથી
રાખ, પેતાના દુરમન રાખના નામે વચાવન સંવત્સ-
રનો બાપન લે ખરો! બને તે જમ્બુ ને સિદ્ધાથેન
રાખાદતી નમરે પેટે ન બાપડી નથી બદલવાનો
બેખીને, તેને સાચા વચવલ રહેલો બેખાની ક્રમ
ધરાને છે તેમાં ૪ તે બાંક કોવરાવના એથી જુલ
કે કે ક્રમક સેવે; એવો સ્વને જમ્બુ ખ્યાલ બાવ
ખરો! તેમ કદી જમ્બુ મન ૪ નહીં એટલે જાનનું ૪
રહે છે, તેમ હવે તે નિનાને વપન સામિતિ થયેલી ૪
મળી રહે છે કે હાથીકુશના બેખામનો ૧ કને

બાંક ને છે તેને નાસવન સાથે ૧૫ ૩૫ પ્રકારે
સંનમ ૪ નથી, તેમ તે બાંક મૌર્યમંત્રનો જમ્બુ રાખ
કામન તેમ નથી કારણકે ને ગુહરપતિશબ્દને મૌર્ય
વધી કર્યો તો, બાપડી ખારનેને જમ્બુ તેના કમર
સાથે છનનુંનિર્મિત થાયે ખરાપૂર્વથી નેરકે મામનું બાપડું
હતું તેમ મળતું રહે. એટલે ઉપરની કદીવલ એ
નાવકનો ગુહરપતિશબ્દ માન્યથી, તેને સંન ના-
રતો ખારનેને માન્યમાં, ને પ્રકારનો જમ્બુ ની કે
તે ૪ પ્રકારનો બાપ જમ્બુ ગુહરપતિશબ્દને મૌર્યમાં
ધારી લેવામાં બને તેના વધેલો મૌર્યકલનો કલેન
કરતો ખારનેને માની લેવામાં બાપડે, એટલે તે ૪
કલેન બને તે ૪ સિદ્ધાંતના બાપડે, ગુહરપતિશ
મૌર્યના સંનનો કલેન, બાપડી ખારનેથી કલે-
મુકા લેખમાં કરાધો નથી એમ બાપડાના સિદ્ધાંત ૪
રહે છે બા પ્રથમકે રીક રીવે હાથીકુશનાં કાલક
બાપડે, નકમંવલના કે મૌર્યકલના બાંક વધી
વધાથી લેવાને, કલેને વચે વિરાધ કલેન વપ
કે છે મનપ્ર કે તે બાંક નથી નકમંવલનો નથી
મૌર્ય સંનનો.

ત્યારે હવે અલગ એ વાચ છે કે બા ૧ કને
બાંક ૭ નિદાનેએ ઉવરના કાલ તરીકે સન
રાખ્યા છે તે કયા સંવત્સરનો દેવ કો! જ તત
ને કાંથી લાગ તે, બને કુશોથીએને કલે
બાપડી જમ્બુ, જમ્બુ બાપડે પ્રાચીન સંવત્સર રાખેને
કેકાંકે જમ્બુ જાન-નક સિદ્ધાંતે ૭માં હતા તે બાંક
લેવાની બપર વધી વાચ છે ૫. ૨ થી સિદ્ધાંતે
જમ્બુ ન કરતાં (સુએ ૫. ૫૧ થી ૫૨) એમ એક
મના કાંકે કે પ્રાચીન સમયે રાખેનેને વચવ વધ
બાંકબાવ જમ્બુના નકેકાં બને તેથી પેતાના નામે
મેનસર જમ્બુ મનપ્રપતી ક્રમક ધરાવન ની
વેચન કરે તેવું સરેકાંકે કર્મ પેટે મૂકી દેન તેજ
તે કાંકની સાથે પેતાનું નામ મરોનું નેરકને જ
તેઓ બાપડા હતા ૧૫ માત્ર ને ૩૫ કલેને

(૧૫) જમ્બુ નાકવન દેખા નિરીતી કરવી બધી
૫. ૧ ૧ ૩૩૫ ૬૫ ૬૫૫ ૫૫ ૫ કે તે જમ્બુ.

(૧૬) જમ્બુ રાખા પ્રિતાર્થનું ૫૫ને કલેન કલેન
બા કલેને લેધે ૪ તેનું મનપ્ર, નકી કે કાંકી.

આધાર તેજો લેતા, તે પોતાના હૃદયેના નામના સંવત્સરનો જ આધાર લેતા તેમ જ ગર્વ વસ્તુનો યજ્ઞ પોતાના ધર્મને નામે જ ચડાવવામાં મગરૂરી માનતા જેમ સિક્કાચિત્રોનું અને ચિહ્નોનું છે, તેમ જ શિલાલેખમાની હકીકતનું પણ સમજી લેવું રહે છે તેમાં પણ મોટા ભાગે પોતાની યશમાયા ગાવા કરતા, ધાર્મિક વૃત્તિથી દાન દેવાની જ હકીકતો દાન-ગવવામાં આવતી હતી (જુઓ ઉપરના ચપ્પણવડની હકીકતે પૂ ૨૧૮-૧૯) વળી એ તો નિર્વિવાદીતપણે સિદ્ધ થયેલ છે કે ગંગા ખાગ્વેલ પોતે નૈનમતાનુ-યાયી હતા એટલે જે આંક તેણે હાથીચુકામાં દોત-રાવ્યો છે તે અન્ય કોઇ નહીં પણ જ્ઞેનધર્મના છેલ્લા પયગમ્બર શ્રી મહાવીરના જ સવત્સરનો સભવે છે આ મહાવીર સવતનો આરભ તેમના નિર્વાણ (બૌદ્ધ પરિભાષામાં જણાવવું હોય તો પરિનિર્વાણ) પામ્યાની તારીખથી થયેલ ગણાય છે જેનો સમય ઈ સ પૂ ૫૨૭ હાવાયલ છે (જુઓ પુ ૨ પૂ ૮-૯) તે દિસાએ રાજા ખાગ્વેલના ગાન્યનું ૧૦૩ આઠ-વાળું વર્ષ, તે ઇ પૂ ૫૨૭-૧૦૩=ઈ સ પૂ ૪૨૪ નું આવે છે અને તે તેના રાજ્યાભિષેક પછીનું પાંચમું વર્ષ હોવાનું તેણે હાથીચુકા લેખમાં જણાવ્યું છે એટલે તેનો રાજ્યાભિષેક ઇ સ પૂ ૪૨૪+૫ = ૪૨૯ મા થયોનો અથવા મ મ ૯૮ નો ગણવે પડશે જી આ એક વાત સિદ્ધ થઈ વળી તેણે ૩૬ વર્ષ રાજ્ય કયું છે, જેથી તેનું મરણ ૪૨૯-૩૬ = ઈ સ પૂ ૩૯૩ મા થયું હશેવાગે એટલે તેનો સમય ઈ સ પૂ ૪૨૯ થી ૩૯૩ = ૩૬ વર્ષ પર્યંતનો હોવાનું સાબિત થઈ ચૂક્યું અને પોતે ૨૫ વર્ષની ઉમરે ગાદીએ

આગ્યો છે એટલે તેનું આયુષ્ય ૨૫ + ૩૬ = ૬૧ વર્ષનું હતું એમ પણ નક્કી થઈ ગયું હશેવારો.

ઉપરના પારિત્રાકમાં એમ સાબિત કરી ગયા છીએ કે હાથીચુકાના લેખમાં પ્રાતગતે ૧૦૩નો

આંક મહાવીરસવતનો છે અને

૧૦૩ના આંકની તેની ગણતરી તેમના નિર્વાણ અન્ય શકયતા સમય ઇ સ પૂ ૫૨૭ થી કરવામાં

આવી છે. આ સિવાય જે બીજી

એક બે શકયતા તે આંકને વિશે અમાના પદ્ધતિમાં આવી હતી પણ પાછળથી મૂકી દેવી પડી છે, તેનો

પણ કાર્ષક ખ્યાલ અત્યારે આપી દેવા આવશ્યકતા છે, કેમકે સવતોની કાળગણનાની પ્રમા ઉપર, પણ તેમાંથી

કાર્ષક પ્રકાશ પડે છે તેમજ સભવ છે કે, વિશેષ વિચારણાના બીજા મુદ્દાઓ વાચકવર્ગના મનમાં

ઉપસ્થિત થાય અને બહાર પડે, તો આ આંકની શકયતા ઉપર વિશેષ ઉદાપોહ થવા પામે, જેના

પરિણામે અમે આગેલ નિશ્ચય સત્ય છે કે અસત્ય તે નક્કી થઈ જાય

આ આંકની શકયતાનો વિચાર કરતી વખતે બે બીજી દ્રષ્ટના થઈ હતી (૧) ખાગ્વેલ ચક્રવર્તીના

ચેદિવશની વિચારણા અત્યારે ચાલી રહી છે, વળી તેણે પોતે જ લેખની પકિતમાં એવા શબ્દો વાપર્યા છે કે

જેમાંથી ચેદિ નામનો કેમ બોલે કાઠ સવત તે સમયથી પ્રવાહમાં મૂકાયો હોય તેવો આભાસ-બુદ્ધિ

નીકળી રહે છે તેમજ, અન્ય ગાન્યવંશોએ પણ પોતાના વડના નામના સંવત્સરો ચલાવ્યા હોવાના

અનેક દષ્ટાંતો આપણી નજરે પડી રહ્યા છે, ત્યારે ખાગ્વેલે ઠાં “ચેદિસંવત” નામના સવતનો આશ્રય

પ્રત્યક્ષાય કોઈ પણ મૂર્તિ ઉપર તેણે પોતાનું નામ મુક્યા પણ કોતરાવેલ નથી લેખમાં (ખડક લેખમાં અને સ્તંભ લેખમાં) જે તેનું નામ આવે છે તેમાં માત્ર ધર્મોપદેશ જ છે એટલે તેમાં પોતાની અદ્ભુત દર્શાવવાનો હેતુ નથી, ત્યારે ઉપરની મૂર્તિઓમાં તો તેવા ધર્મોપદેશ કોતરાવાયે નહીં, અને કેવળ નામ કોતરાવવા જ તો અહકારનું દર્શન કરવાય છે

(૪૭) પુ ૧ પૂ ૩૪૮ મા રાકેલી હકીકત દ્વે પુરવાર થઈ ગયેલી અણવી તથા સતવદન વગેરેની આદિ જે ૧૦૦

મ સ મા થયાનું લેખાવ્યું છે તે પણ સાબિત થઈ નહીં ગણ્યારો કેમકે શ્રીમુખ આંધ્રપતિ જે સંવત્સરો વડનો

સ્થાપક છે તેને આ ખાગ્વેલે, પોતાના રાજ્યાભિષેકના બીજા વર્ષે એટલે ૬૮+૨=૧૦૦ મા કલિબના અમુક કાળમાંથી

આવતો અને સંસ્થાન જમાવતો અટકાવ્યો છે, જેથી તેના નાસિક પારોના મુદ્દકમાં દરી નહીંને ત્યાં પાલી સ્થાપી દેવી

(૪૮) જુઓ આ પુસ્તકમાં પૂ ૧૬ માંની દર્શન તથા તે પાને દી ન ૧૭

ન હોય તેમ જ મનુષ્ય કે એક કદાચ તે જ્યાં
 કેન્દ્રિતતા હોવાથી થઈ હતી (૨) અને બીજા
 કિસ્મ જ્યાં હતી કે તે જ્યાં કરે ચલાવી રહેલ તો જ
 હોય પરંતુ તેની જ્યાં તેમજ નિર્ણયપ્રણયથી એટલે
 ઇ. સ. પૂ. ૫૨૭થી ચલાવી હોવાનું એ જાણી
 જતાઈ રહ્યું છે તેને બદલે તેમજ જ્યાંથી જ્યાં પાસે
 જાણ્યા ત્યાં જ્યાં એટલે ઇ. સ. પૂ. ૫૫૬ (જુઓ
 પુ. ૧. ૧ ૩૬૭ ની સમજાવણી)ના સમયથી કાં ન
 જ્યાં હોય તેમ જ કેન્દ્રિતતાનો પ્રચાર થયો છે
 તેમાંના કલકલ સર્વેથી પ્રારંભ એના સમાચારમાં
 તેમજ ઉદ્ભવ થયો છે તેમજ મરણ મધ્ય સાથે
 કાપી પડેલ નથી એમણે, પણ યાદ હોય તે
 તેમજ રાજાઓએ સાથે કે મરણપર્યંત હોય તેમ
 તેમના કલકલ જન્ય ઉદ્ભવ પ્રમુખમાં મધ્ય
 સાથે જ તે સુખ્ય કરાવે નહીં પડે છે તે પ્રમાણે
 જાણીને ચલાવી રાખેલો પ્રારંભ જ્યાં ઇ. સ. પૂ.
 ૫૨૭ ને બદલે ૫૫૬ સાથે કાપી એમણે હોય જ્યાં
 એ સમજાવેલો વિચારીને કેમ ૫૩૧ થી મુખ્યમાં જ્યાં
 છે તે હવે દર્શાવીએ.

પ્રથમ કેન્દ્રિતતાવાળી જાણના તપાસી લેઈએ.
 ને કેન્દ્રિતતા વધારાને જ હોય, તે તેની સ્થાપના
 નીચે જણાવેલ ચાર પ્રસંગમાંથી એકની હોય—

(૧) હુમ્મિ કાપવા પૂ. ૧૧ ડી. ૧ ૧ અને ૧ ની
 હુમ્મિ કાપ નીચેની કાપ ન ૫૨ માં કાપની સ્થાપના
 સાથે એમણે સુધી સંજોગો પ્રમુખ થયો હતો તે દર્શાવેલ.

(૨) કાપના કાપ થઈ હુમ્મિ પૂ. ૧ ૧ માં જાણ
 થઈ હોય.

(૩) એક કદાચ કે કે જાણ (જાણ રાજાઓ
 પાસે થઈ) કદાચ જ્યાં તેમજ સંજોગો જ્યાં જ્યાં
 છે (હુમ્મિ કાપવા પૂ. ૧૧ ડી. ૧ ૧ માં કાપ
 પૂ. ૧. ૧૧ જ્યાં ૧૩૫૭ થોડે પેલાના મરણ બચાવવા
 પણ તેના એક કાપ નેત્રવાળું કદાચ જ્યાં જ્યાં
 થઈ કદાચ નીચેની ડી. ૧ ૫૨ ૫૩૬ કાપવા હવે
 પ્રમુખ તે દર્શાવવા જ્યાં કાપી રાજા વાણી થઈ છે.

(૪) જ્યાં જ્યાં કે કે એ જાણ થઈ પ્રમુખ
 સુધી જાણવા થઈને સાથે તેમજ સંજોગો કાપ

સમયે—જ્યાં ૫૩૬ હોય (૧) પ્રથમ વિષયે જાણ
 કર્યું મહામહાસાગર કદાચ થઈ જ્યાં ત્યાં, કદાચ
 ઇ. સ. પૂ. ૫૫૬ થી (પૂ. ૧ ૧ ૧૧-૮) જાણ થઈ
 ઇ. સ. પૂ. ૫૬૩ (વિ. ૫૩૬ ૧ ૧૧-૮) જ્યાં
 (૨) ઇ. સ. પૂ. ૫૩૭ માં જ્યાં વિષયે રાજા
 જ્યાં થઈ (૩) જ્યાં વિષયે ઇ. સ. ૫૩૭
 માં રાજા જ્યાં કદાચ થઈ જ્યાં ત્યાં
 (૪) જાણ રાજા જાણેલ છે ઇ. સ. પૂ. ૫૩૬
 થઈ થઈ ત્યાં જ્યાં જાણેલ થઈ જ્યાં ત્યાં
 ૧ ૩ ના જ્યાં અને રાજા નેત્રો કદાચ
 છે કુ પ્રમુખ છે તેની કાપ થઈ કદાચ
 જ્યાં કાપ થઈ તેનું કદાચ છે જ્યાં ૩
 સમય સાથે રાજા નેત્રો કદાચ પ્રમુખ કાપ
 તેમ જ જ્યાં રાજા થઈ છે તે તે સમયે
 રાજાની જ્યાં સંજોગો જાણેલ થઈ જ્યાં
 હોય તે તે સમયે રાજા નેત્રો કદાચ
 જ્યાં જ્યાં થઈ જ્યાં જ્યાં ૩ કદાચ
 જ્યાં થઈ જ્યાં જ્યાં ૩ કદાચ
 સંજોગો જાણેલ થઈ જ્યાં ૧ ૩ ની જ્યાં
 જ્યાં, ત્યાં નેત્રોની કાપી કદાચ જ્યાં
 કાપ કદાચ જ્યાં જ્યાં ઇ. સ. પૂ. ૫૫૬ (વિ. ૫૩૬
 ૫૩૬) ૫૩૭ ૫૩૬ અને ૫૨૬ છે તેમજ જ્યાં

કદાચ કદાચ, તેમ જ જ્યાં જ્યાં ૩ કદાચ
 વિષયે જ્યાં કદાચની સમય થઈ કદાચ (હુમ્મિ
 પૂ. ૨. ૨. ૮ થી જાણેલ કાપ કદાચ કદાચ
 કદાચ તેમ જ્યાં પ્રમુખે કદાચ ૫૩૬ હોય તેમ જ્યાં
 જ્યાં કદાચ નીચેની કાપ ન ૫૨

(૫) કદાચ એક કદાચ જ્યાં જ્યાં ૩
 જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં ૩ જ્યાં ૩ જ્યાં ૩
 જ્યાં, તેમ જ્યાં જ્યાં જ્યાં ૫૩૬ કદાચ જ્યાં
 જ્યાં કદાચ (હુમ્મિ ૧ ૧ ૧ માં જ્યાં કદાચ) જ્યાં
 જ્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં કદાચ જ્યાં ૫૩૬ કદાચ
 જ્યાં જ્યાં કદાચ જ્યાં જ્યાં ૫૩૬ કદાચ
 તેમ જ્યાં જ્યાં જ્યાં કદાચ (કદાચ ૩ (કદાચ કદાચ કદાચ
 ૧ ૫ ની કદાચ) ૫૩૬ ૫૩૬ જ્યાં જ્યાં
 સમયે તેમ જ્યાં થઈ ૫૩૬ ૫૩૬

યથો લક્ષ્યે તેનું ૧૦૩ જુ વર્ષ એટલે ઇ સ પૂ. ૪૫૫, (૪૬૦,) ૪૩૪, ૪૭૨ અને ૩૨૬ આવશે હવે આપણે નંદરાજની વર્ણવણી (જુઓ પુ ૧ પૂ ૩૯૩, તપાસીશું તો આ સારમાથી પ્રથમના બે આક એવા દેખાય છે, કે જે મમયે નંદ નામનો કાર્ત્ત્વ ગમ્મ ગાદીપતિ હતો જ. તેમા પણ પ્રથમનો આક, ૪૫૫ (૪૬૦) જે છે તે નંદ પહેલાનો અને બીજો આક ૪૩૪ તે નંદ બીજાનો સમય બતાવે છે તેમ આપણે પ્રતિષ્ઠા સના જ્ઞાનથી જાણી ચૂક્યા છીએ, કે નંદ બીજાના રાજ્યકાલે કલિંગપતિ માથે કોઇ જાતની અથડામણ જેનું કે મૈત્રી ભાવ જેવું પણ બનવા પામ્યું નથી. એટલે તેનો ખ્યાલ આપણે મગધમાંથી ખસેડી નીખવેા જ રહે છે પછી કેવળ રહી નંદ પહેલાની બાબતની વિચારણા અને આપણે જાણીએ પણ હોએ કે નંદ પહેલાની માથે જ ખાગવેલના પૂર્વજોને ખડા-ખાસ્તાના પસંગે ઉભા થવા પામ્યા હતા એટલે નંદ પહેલાના મમયને અનુલક્ષીને જ ગમ્મ ખાગવેલે દાથીયુજ્ઞાના લેખમા ઉચ્ચારણ કરેલું હશે એમ મમજન્ય છે આટલે સુધી વાતનો મેળ બરાબર મળી રહ્યો હવે આપણે જોવાનું એટલું જ રહે છે કે, ઇ સ પૂ. ૪૫૫ કે વિદ્યે ૪૬૦, અથવા તે માટેના ચેદિ સવતનો પ્રારંભિક આક ઇ સ પૂ. ૫૫૮ વિદ્યે ૫૬૩ છે, તે બેમાંથી કયો આક ચેદિસવતનો પ્રારંભિક કાળ કહી શકાશે? અથવા બીજા અપેક્ષામાં તેને લખીએ તો ચેદિસવતની આદિ ૫૫૮માં થઈ હશેવાય કે ૫૬૩માં? એટલે કે મદારાજન કરકડુ ૫૫૮માં કલિંગપતિ બન્યા હતા કે ૫૬૩માં, એટલું નક્કી કરવું રહે છે પુ ૧ પૂ ૧૭૫૮ ન ૪૪માં જણાવી ગયા છીએ કે, શ્રી મહાવીર જ્યારે દીક્ષા લીધા પછી નવમે વર્ષે (એટલે ઇ સ પૂ. ૫૫૮માં) કલિંગમાં વિહરતા હતા ત્યારે કલિંગપતિ તરફ તેમના પિતાનો મિત્ર હયાત ૫૪ હતો અને તે નિ મતાન ચુલ્લી જવાથી તેની ગાદીએ કરકડુને બેસાડવામા આવેલ છે એટલે માર એ થયો કે, ૫૫૮ સુધી તો કરકડુ નહીં, પણ પેલો રાજવીજ

કલિંગપતિ હતો અને કરકડુ જે ગાદીપતિ થયો છે તે ૫૫૮ બાદ જ એટલે ૫૬૩ની આવ પણ કાઢી નાંખવી ગદી, જેથી પુ ૧. પૂ ૧૬૮મા ચેદિસવતની સ્થાપના માટે જે પણ માનો (૫૫૮, ૫૫૬ કે ૪૭૫) વિદ્યે આપણે દર્શાવી હતી તેનો પણ ખાગવેલે કાતગવેલ શિક્ષાલેખના આધારે કાર્ત્ત્વ અંગે નિકાસ આવી ગયો ગણાગે હલુ આપણે જે વિચારવું રહે છે તે એ કે, ૫૫૮ની સાલ સાચી કે ૫૫૬, તેનો પણ નિર્ણય કરી શકાય તેમ છે તે ચચાનો પ્રમંગ નીચેના પાગમા આવે છે માટે ત્યાં આપણે વર્ણવ્યો કે આ પ્રમાણે ચેદિસવતની શક્યતાનો વિચાર કરી લીધો હવે મહાવીરની જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માથે ૧૦૩ના આકની શક્યતાને મંગલ છે કે કેમ તે વિચારીએ

શ્રી મહાવીરને જ્ઞાન પ્રાપ્તિ ઇ સ પૂ. ૫૫૬મા થયાનું જાણીએ છીએ (જુઓ પુ ૧. પૂ ૩૯૭) એટલે જો તે સમયથી મહાવીર સવતની સ્થાપના થઈ હોય તો તેનું ૧૦૩ જુ વર્ષ તે ઇ સ પૂ. ૪૫૩ આવે છે જે મમયે નંદિવર્ષનને મળ્યું પામ્યાને પણ લગભગ ત્રણ વર્ષ થવા આવ્યા હતાં એટલે નંદ શબ્દનું અસ્તિત્વજ નાણુદ થઇ ગયું હશેવાય, જ્યારે લેખમા તો ખાગવેલે તે નામનું ૨૫૪ રીને ઉચ્ચારણ કરેલ છે માર એ થયો કે શ્રીમહાવીરની જ્ઞાન પ્રાપ્તિના સમયથી તે મંત્રવ ગણાયો હોય અને ત્યાંથી માડીને ૧૦૩ વર્ષની ગણતરી કરાઈ હોય તે કલ્પના પણ નિરાધાર છે

આ પ્રમાણે ઇ સ પૂ. ૫૫૬ના જ્ઞાનપ્રાપ્તિના પ્રમંગના સંબંધને જેમ નિરાધાર ગણવાય છે તેમ કરકડુના ગભ્યારોધણીને જે તે માલ લખ્યે તો તે સમયથી ચેદિ મંત્રવની આદિ કરાયાનું અથવા ચેદિ વશની સ્થાપના થયાનું પણ તેટલે જ દગળે નિરાધાર કરાવી શકાશે એટલે ૫૫૬ની સાલ પણ સાચી કરતી નથી જ

અંદો બીજો મુદ્દો ઉગો થાય છે કે, જો ચેદિ સવતનો ઇ સ પૂ. ૫૫૮મા આગલ થયાનું જણે તો ૧૦૩ની માલ તે ઇ સ પૂ. ૪૫૫ આવશે, જ્યારે

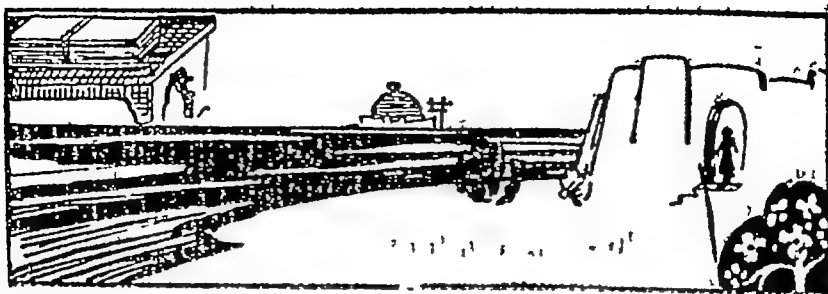
નિર્ણયનું મરજી તેા કૃપામાં એટલે કે એક વર્ષ
વહેલું નીચ્છા થાયું છે. તેા આ બે વસ્તુને મિત્ર
કેમ મેળવેલી હતાવ. તે રીત સ્થળી કાઢાઈ (૧)
કપડાને બાંધે વપકયા કરાઈનું વાદીને બાવનું વચનું
એથી નિર્ણયનના યાત્રે ઉભા થઈ જ પડે. ૧ ૩
વર્ષપરના બાળ બનના પ્રયો હેમ અને દુરત તે
મ્હા નિર્ણયનું મરજી નીચ્છાનું છે. (૨) બચવા
કલરનું અને મહારનું તે એવી કલ્પની કરવામાં, કે
ક. સ. અને ક. સ. પૂની વચ્ચેની કરવામાં બહીનાએની
પીડા કરાને એ કામ મેનું પડે છે તેવી કલ્પનાને
બધે કલ્પી માર બહીનાને બાધિ પદાર થઈ વયો
હેમ. આ પ્રમાણેની કલ્પના અને મારવાકાળી

કલ્પનાઓ ઉભી કરવી અને તેની કલ્પાકાવતાને
વિચાર કરવો તે કરતાં, એ સરખ મત્ર હેમ તેનો જ
બાળન લેવો તે મેળવર છે. તે હિસાબે આ બન્ને
કલ્પના પાલી મુજી છે એટલે કે તે બધાં મેંથી સંવતનો
હોવાની શકવતા નથી જ. તેમ બાળન પુરવાર
કરી મવા હીમ કે તે બધાં નાં સંવતનોમે નથી તેમ
મીમે સંવતનો પચ નથી, પાટ હને સામિત થઈ
થાયું છે તેમ, કાલકાળના લેખમાં કલ્પનાવલ ૧ કવો
આ કલ્પના સરતનો જ છે તથા તેના બાળ
ચીમ્માવીરના નિર્ણય પામના સચવથી એટલે ક.
સ. પૂ. પરતથી જ કલ્પાનેક છે એ નિર્ણય ઉપર
બાવનું પાડુ છે.

(૧૫) આ બધાં મેંથી સચવો હેમ વિશે કલ્પ
સંજા કલ્પ રફી હવ કે તેની મવાં બલબલ પામવર

કલ્પીતુથા કલ્પી છે તે એક કલ્પ.

તૃતીય પરિચ્છેદ

રાજ ખારવેલ (ચાલું)

હાથીશુક્લાના લેખનો અનુવાદ

ટૂંકસાર — હાથીશુક્લાના લેખની ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ સમજાવેલી મહત્તા—
અત્યારસુધી તે ઉપર ચાલી આવતા મતવ્યનો આપેલ પ્રથમ ખ્યાલ—તે બાદ તેમાંથી
પક્ષિતવાર વાઢ્યો તથા શબ્દો લઈ, કારણો સાથે થતા મતફેરની કરેલી રજૂઆત—
તથા તેમાં સમાયેલ સુદાઓની આપેલી સમજૂતિ—

તેની અત્તર પક્ષિતઓમાંથી કેવળ બે જ વિના મતફેરવાળી છે, બાકીની પંદરમાંથી,
ફેટ તેમજ સંરણ મળીને ૩૬ સુદાઓ (જેવા કે, વેનરાજ, સુસિકનંગર, વૃંડનો આક,
મૌર્યકાળે ઉચ્છેદ પામેલ ચોસફિ, કલિંગજનમૂતિ, રાજગૃહ, મથુરા, યુનાની રાજ,
ભિદતિ ત્રમરદેશ, શૃહસ્પતિમિત્ર, કાયનિપીદી, ઈ શબ્દો અને વાઢ્યપ્રયોગો) એવા ઉભા
થયા છે કે જે ખૂબ સ્પષ્ટીકરણ માગી રહ્યા છે, વળી તે ૩૬ માંથી કેટલાયમાં પૈટા
સવાલો ઉભા કર્યા છે, આવી રીતે લગભગ ૫૦ જેટલા પ્રશ્નો જે ઉપસ્થિત થયા છે તે
સર્વેની, ઐતિહાસિક વિગતો, દલીલો અને અન્ય પરિસ્થિતિ ટાંકીટાકીને કરેલી ચર્ચા—
જેથી હાથીશુક્લા લેખના વિધાયક રાજ શ્રી ખારવેલ જે જૈનધર્મ પાળી રહ્યો હતો તેની
અનેક વિગતો ઉપર પાડેલ પ્રકાશ—વિક્ષાનોએ આ જૈનધર્મનું સાહિત્ય બિલકુલ તપાસેલ
નહીં હોવાથી, લેખનો અર્થ બેસારવામાં તેમને નડેલ મુશ્કેલીઓનું, તથા મળેલ
નિષ્ફળતાનું વાઢ્યે વાઢ્યે દેખાઈ આવતું ચિત્ર—તેના નિપજતા અર્થમાંથી, એક જૈન
રાજ કેવા પ્રકારનું જીવન ગુજારી શકે છે તેનો આવતો ખ્યાલ—તે ઉપરથી રાજ
ખારવેલનું ચારિત્ર્ય કઈ દક્ષાએ વ્યતીત થઈ રહ્યું હતું તેનો મળતો પરિચય—કંદરતાના
કાયદાએ બતાવેલ પડ્યાઓની વચ્ચે વચ્ચે આપવી પડેલી સમજૂતિ—

રાજા ખારેજી (ગાહ)

એ સિદ્ધાંતને ધરિયાસમા આવુ મેટું અને
જગતસત પરિવર્તન કરી નખાવ્યું
હાથીમુંદ્રને હોલ તેને વિશે વાચક વર્તેને વિશે
સિદ્ધાંતેજ અજ્ઞાની મોતપરિ હોલ તે રત્ન
આવિષ્કારે પરંતુ આગેએ સિદ્ધાંતેજ
તેને સુખમે સાર, ઉદરિત કરવાનું અને આગ્રમ પ્રમે
અનર્થ ન સ્વપ્ન તેની તે અને પદ્મ પુષ્પ તેને
જગત વાચક વર્તેને સર્વેસે આવી શકે તેમે પ્રભુએ
તેને સાર ન જન આપમે ઉચિત પામે છે. તે
લેખને એ ભર્ત, અપર્મન વિદ્યાર્થમાં સામાન્ય
રિતિ સ્વીકારવામા આવે છે તે પ્રથમ અજ્ઞાતીયું
અને પછી, તેમાં આં આં અપારી માનવા સુધી
પરે છે તથા તેને જની જની રીતે ભર્ત પદ્મને
રહે છે તે ઉપર અજ્ઞાતીયું માનવા એ સુધી પરે
છે તેનાં મુખ્ય કારણ એ છે. એક છે તે લેખ એ
સ્થિતિમાં મળી આવે છે તેને અંગ્રીજ ઉપ
જના પામ્યું છે અને બીજું કારણ તેના કારણે

નારની તે પ્રત્યક્ષનાર રાજા ખારેજીના ધર્મ
મંત્રીજ અગ્રત કામા રહેલ છે.

આગે લેખ સદા લીકાર્થ પ્રત્યક્ષ છે. તે
દરેક પક્ષિતેજ અજ્ઞાતમાર કાર્યને એ માન્ય રહ્યો
છે તે આ પ્રમથે હોવાનું અજ્ઞાત છે—

(૧) પ્રથમ પક્ષિત—જૈન (જૈન) મહાસત્ત્વ
મહાસત્ત્વમ્મન જેવિત્ત વસ્તુત્ત્વ... સંસ્કારિતિ
બી ખારેજ

(૨) પછર ભર્ત સુધી અજ્ઞાતમારની (કિલ્લો)
કરી... નવ વર્ષ સુધી મુરખાન વરતિ સત્ત્વન કર્તે. તે
વખતે સમુદ્ધે લેખીસ ભર્તની ઉત્તરના કવેલ (તેજામી)
એમે. અજ્ઞાતમારની વખતના છે અને એમે
સંસ્કારિત્ત્વમાં તેન (રાજ) છે મીત

(૩) પ્રથમપર્યંત (ત્રીજી પેઠીમાં)... મહાસત્ત્વ
સિત્તેમે પ્રાપ્ત થયા. અર્થમેજ પક્ષિત પ્રથમ ભર્ત...
સિદ્ધાંતી વચ્ચેમાર આવી... તત્ત્વને અને પાયા અપર્યા
અથા આગેની મહાસત્ત્વ

(૪) કારણી પર્વતિસ લાખ પ્રતિ... (પ્રત્યક્ષ)

(૧) વાચકવર્તે તે વિવક્ષા અજ્ઞાતમાર કાર્ય એક
રેખા વિધિ છે.

(૨) મુખ્ય પ્રથમ પક્ષ અજ્ઞાતમાર સ્વીકાર વાચક
વિવક્ષા પર, પર રીતે પુ. ૨૪ મળી લાગેને સાર
જન આવે છે. (આ પર હજી લખે પરી હતું છે.)

(૩) આ વિધિ કાર્ય છે તેનું વર્ણન અને અપર્યા
એક, એ આ પુ. ૩૫ ૩૬ ૩૭માં એ સ્વીકાર લખાયા
છે તે અજ્ઞાતમાર અજ્ઞાતમારે એમે. પ્રકારે અર્થમાં લેખ
મળે થયે છે. પ્રકારે પક્ષિતની સ્વાત્ત્વના ભર્ત
અર્થમેજ અજ્ઞાતમાર અજ્ઞાતમારે હજી હજી થયા છે, અને પ્રકારે
પક્ષિતમાર વચ્ચે વચ્ચે અજ્ઞાતમારે વિદ્યાર્થ હજી થયા છે અને
અજ્ઞાતમારની પક્ષિત થયા છે. કારણે કારણે અજ્ઞાતમારની
કારણી વધી આ છે અને અજ્ઞાતમારે તેમજ ભીન કાર-
ણીની કારણમાર વિનિતે વચ્ચે વર્તે થયું છે. આં મુખ્ય
કારણીની સિદ્ધાંત છે અને કાર્ય અજ્ઞાતમાર-અજ્ઞાતમારે વિનિતે
કારણે કારણે મિત્ત આ લેખનું લક્ષ્ય છે.

(૪) રિતિતે જે ભારી સિત્તમાર તેમે કારણે કારણે
અને અજ્ઞાતમારે વધ અવ તે કારણિત છે નહીં.

(૫) આ પર્વતિસ અજ્ઞાતમારની છે. તેને અર્થમેજ

અજ્ઞાતમારને ભીન સ્વીકારનું કાર્ય અજ્ઞાતમારે અજ્ઞાતમારે
અજ્ઞાતમારે ભીન સ્વીકારમેજ અજ્ઞાતમારે પ્રકારે એક
તેમેજ પ્રથમપર્યંત થયા ભર્ત તેની તે સમુદ્ધે અજ્ઞાતમારે
રહેલ છે અને તે પ્રથમપર્યંત તેમે કારણે અજ્ઞાતમારે અજ્ઞાતમારે
અર્થ ન સમુદ્ધે અજ્ઞાતમારે સિદ્ધાંતે પરે તે સ્વીકાર છે.

(૬) આ સ્વીકાર ભર્ત મરિ, આ મર્યાદા અજ્ઞાતમારે
પક્ષિતમેજ સુધી.

(૭) એ સ્વીકારેજ સિદ્ધાંતેમાર નથી અજ્ઞાતમારે
અર્થમેજ મિત્તમારે અજ્ઞાતમારે કારણે પાયા છે તે સ્વીકાર
તેમેજ કારણે અજ્ઞાતમારે

(૮) અજ્ઞાતમારે મરિ સુધી પુ. ૧૩ તથા અજ્ઞાતમારે
(૯) સંસ્કારિત્ત્વે હોવા અજ્ઞાતમારે સિદ્ધાંતમારે
અજ્ઞાતમારે ભીન સિદ્ધાંતેજ મિત્તમારે અજ્ઞાતમારે અજ્ઞાતમારે
પુ. ૧૩ મરિ સિદ્ધાંતે અને અજ્ઞાતમારે અજ્ઞાતમારે અજ્ઞાતમારે

(૧૦) આજ પ્રકારેજ સિદ્ધાંતેમારે મરિ અજ્ઞાતમારે અજ્ઞાતમારે
કારણી કારણે તે સમુદ્ધે અજ્ઞાતમારે કારણે તેમેજ તે અજ્ઞાતમારે
તેમેજ કારણે અજ્ઞાતમારે તેમેજ આ કારણે અજ્ઞાતમારે. અજ્ઞાતમારે
સિદ્ધાંતમારે સિદ્ધાંતમારે અજ્ઞાતમારે સિદ્ધાંતે ૧૩૩ કારણે

(૧૧) આ કારણી તે અજ્ઞાતમારે વધી પ્રકારે તેમેજ

ગજન કર્ણુ બીજા વર્ષમા સાતઠણિ (સાતઠણિ)ની કથી પરવા કર્યા વિના જ પશ્ચિમ દિશામા (ચડાઇ કરના માટે) મોટી સેના મોકલી, કન્દર્વેના (કૃષ્ણ વેણા નદી) ઉપર પહોંચેલી સેનાવડ મુસિક (મુષિક) નગરને બહુ ત્રાસ આપ્યો વળી ત્રીજે વર્ષે

(૫) ઉત્તર, સમાજ^{૧૧} કરાવી નગરીને રમાડી ચોથે વર્ષે

(૬) એવા બધા ગણિક, મોજકાને પોતાના પગ ઉપર નમાવ્યા હવે પાંચમા વર્ષમાં નદગજના એકસો ત્રીજા વર્ષે (અતત)માં ખોદાપથી નહેરને તન-સુલિય વાટે ગજધાનીની અંદર લઈ આવ્યા અલિ-પેકના [છઠ્ઠા વર્ષ] ગજસૂય યજ્ઞ ઉજવતા કરના બધા રૂપિયા—

(૭) માફ કર્યા .સાતમા વર્ષમા રાજ્ય કરતાં [તેઓની] શુદ્ધિથી વજ્રધરવાળી ધુપિતા (નામચીન યા પ્રસિદ્ધ) માતૃપદને પ્રાપ્ત થઈ આઠમા વર્ષમા ગોરધગિરિ^{૧૨}

(૮) ને તોડીને ગજગૃહને ઘેરી તીધુ એના કર્મોનાં અનદાનો (વીરકથાઓ)ના સનાદથી યુનાની ગજ (યવનરાજ) ડિમિત્રે . Demetrios પોતાની સેના અને હજારો એકઠા કરી મયુરા છોડી દેવા માટે પાછા પગલા ભર્યા નવમા વર્ષમાં ..પદ્મવ

ખ્યાલ આવશે (શિલાલેખની હકીકત છે એટલે તેની સત્યતા વિશે તો રાકા રહેલી નથી જ) સવાલ એ છે કે આ વસ્તી એક નગરની છે કે તેને આખા સામ્રાજ્યની વસ્તી કહેવાનો ભાવાર્થ છે તે સમજાવું નથી

(૧૧) સમ્રાટ પ્રિયદર્શિને પણ આવા સમાજ દર્શનના કાર્યને લેઈ રજનના કાર્ય તરીકે ગણ્યું છે (ભુજો ખડક લેખ નં ૩) આ ઉપરથી સમજાશે કે ખારેલ અને પ્રિય દર્શિન એકજ ધર્મના દરો. સરખાવો ઉપરની દીકા નં ૬ તથા નીચેની દીકા નં. ૨૦

આવા લોકજનના કાર્યો, જ્યારે જ્યારે કાંઈ ખુશહોના પ્રસંગો રાજ્યને ઉપસ્થિત થતા ત્યારે ત્યારે કરવામા આવતા હતા (જૈન સાહિત્યમા આવા અનેક પ્રસંગોના વર્ણનો વાંચવામા આવે છે)

(સરખાવો દીકા નં. ૧૧ મા ૩૨ માફ કર્યાની હકીકત)

(૯) (૧૩) અનેક દાનો દોષાનો ઉલ્લેખ) કે અર્ધતના (૧૦) ગજબવનરૂપ મહાવિજય (નામનો) પ્રાપ્ત એઓએ આડગીસ લાખ (પણ) વડે બનાવગએ દશમા વર્ષમા દડ-ગધિ-ગામ પ્રધાન (તેઓએ) શ્રુમિજય કરવા માટે ભાગતવર્ષમાં પ્રસ્થાન કર્યું ..

(૧૧) (અગિયારમા વર્ષમા) (દોષ) ખગાય ગજને બનાવગવેંડ મડ (મડી યા બગ્ગર) ને મોટા ગધેડાઓના હળવડ ખેડાવી નાખ્યો લોકોને છેતરનાર એકમોતેર વગ્મના તમગના દેહમવાનને તોડી નાખ્યો ખારમા વર્ષમાં ઉતગપથના રાજ્યોને બહુ ત્રસ્ત કર્યા

(૧૨) તે મગધવાગીઓને ભારે લાય ઉત્પન્ન કરતો હતો હાથીઓને મુગાગેવ^{૧૪} (પ્રાપ્ત) સુધી લઈ ગયો અને મગધગજ ગૃહસ્પતિમિત્રને પોતાના પગ ઉપર નમાવ્યો તથા ગજ નંદદાગ લઈ જવામા આવેલ દલિંગજનમૂર્તિને અને શુદ્ધગતોને લઈ પ્રતિ-હારોવડ અંગ-મગધનું ધન લઈ આવ્યો

(૧૩) ૨ દ્વિત અને આશ્ચર્ય (ધાય તેવી ગતિ તે) હાથીઓનાળા વહાણુ બદલ નજરાણુ દય, હાથી, ગ્લન, માલિક્ય પાંડય ગજને ત્યાંથી આ વખતે અનેક મોતી, મણિ, ગ્લન હરણુ કરાવી લાગ્યો

(૧૪) .સોઓને વસ કર્યા તેગમા વર્ષે પવિત્ર કુમારિ પર્વત^{૧૫} ઉપર ન્યા (જૈન ધર્મનું) વિજય

(૧૨) ગિહારમા અથા શહેરની પાસે જે બરાબર નામ નો પદાર્થ છે (ભુજો પ્રિયદર્શિન રાજ્યે, પુ ૧ પ ૩૬૭ ઉપરનું પરિચિષ્ટ ૬) તેને ગોરધગિરિ તરીકે ઓળખાવે છે (ભુજો જૈ સા. સ ખડ ૩ પ ૩૮૧ દી ન ૮)

(૧૩) કૌસમા મુકેલ શબ્દો અમારા છે મૂળમા દાન કર્યાની વિગત આપેલી છે તે અત્ર ઉત્તરવાની જરૂર ન લાગે તેથી તે હેતુ દર્શાવતા શબ્દો જ મૂકાયા છે

(૧૪) મુદ્રારાજસ નાટકમા નં અને ચદ્રગુપ્તનો 'સુસાગ' નામક મહેલ પાટલિપુત્રમા બતાવવામા આવ્યો છે (જૈ. સા સ પુ ૩ પ ૩૮૨ દી ન ૧૧)

(૧૫) આ નામ ખડગિરિ-ઉદયગિરિનું છે પ્રિયદર્શન નો ન્યા ધોલિનો શિલાલેખ છે તે બુવનેશ્વરની પાસેનો નાનો પદાર્થ છે ત્યા જ આ હાથીનું નામ કોતરાચલ છે

અને સૈન્યવાળા, ચક્ર૨૬ (ગાળ)ના ધુર (તેતા) (રક્ષિત) ચક્રવાળા, પ્રવૃત્ત ચક્રવાળા^{૨૭} ગાળર્ષિ^{૨૮} વિનિ સૂત ગાળ ખારવેલ

[નોંધ—ઉપર પ્રમાણે તે લેખનો ભાવાર્થ ૫ ૧૮૮૪ (૫ સ ૧૯૨૬) સુધી માન્ય કરાયો હતો અમારી માન્યતા કેટલેક ઠેકાણે તેમનાથી જુદી પડે છે વાચકોને મેટલું જણાવવાની જરૂર છે કે, અમારી માન્યતા—કે સ્પના—કાંઈ શિયાલેખના વાચન ઉપરથી કે તેના ઉપરથી નીકળતા અર્થના ફેરફાર ઉપરથી ઉભી થવા મામી નથી પરંતુ જે વિચારો ઉદ્ભવ્યા હતા, તથા તે સમયની બનેલી અર્થ ઐતિહાસિક ઘટનાઓનો પરસ્પર સંબંધ મેળવવા માટે જે કેટલાક અનુમાનોની રચના કરવી આવશ્યક હતી, તે પ્રથમ રચી કાઢ્યા હતા, ત્યાર બાદ તે સર્વને તદ્દાકાર-વર્ણોની સાથે મેળ મેળવી ગૂંથી-મદી કાઢવાં છે એટલે બનવા બેગ છે કે, તે અનુમાનો સર્વથા સાચાં ન પણ નીવડે છતાં હિમતથી કહી શકાશે કે તેમાંથી એવા પ્રકારની એક સ્થિતિનું સર્જન થાય છે કે જેથી તે લેખના લિપિ-શોને, ફરી ફરીને તે વાંચવાની અને વિચારવાની જરૂરિયાત લાગશે પરિણામે સચિત ફેરફાર થાય

છે કે અયોગ્ય, અથવા પૂર્વે અર્થ બેનારવામા ભાતિ થઈ છે કે કેમ અથવા જ્યાં અક્ષરો ખૂટતા માલુમ પડે છે ત્યાં અમુક અક્ષરોનું ક્ષેપન કરીને સળગ પકિત ઉભી કરાય છે કે કેમ, અથવા અમુક અક્ષરની અનુમાના કે કાનામાની તાળી ટૂંકી થઈ જઈને કે કાળદેવની અસરથી^{૨૯} શિલા ઉપરના અક્ષરોનો ઉકેલ અન્યથા મમજાય છે કે કેમ, આવા અનેક પ્રશ્નો તેમના વિચાર ક્ષેત્રમા ઉત્પન્ન થઈ તે સમઘી માર્ગ કાપવા માટે તેમને પ્રવાસ દરેકો પડે

અમે યસવેલ અર્થ બેનારવા માટે અથવા કહેા કે બધી વસ્તુગિવિતિ માથે હાથીગુદામા કાતરેલ હકીકતોને અન્ય અતિહાસિક પ્રમણોની સાથે ધટાવવા માટે, સૌથી પ્રથમ અમારે એક પરિસ્થિતિનોજ આશ્રય લેવો પડ્યો હતો તે એ છે કે ખાગવેલને પોતાના આખાથે જીવનકાળ દરમ્યાન, ઉત્તર હિંદની સાથે અદ્યપારો પણ લેવા દેવા હતી નહીં, સિવાય કે એક જ પ્રમંગ, અને તે એટલો જ કે મગધપતિરાજને નમાવવાનો અને જૈન મૂર્તિને પોતાના દેશમાં પાછી લાવવાનું મહત્કાર્ય^{૩૦} કરવાનો, આ સિવાય તેણે ઉત્તર હિંદ તરફ આખની મીટ સરખી પણ માડી નથી

(૨૬) ચક્ર એટલે ચક્રવર્તીના રાજ્ય જેવું વિશાળ જેવું રાજ્ય છે તેવા વળી સરખાવો ઉપરની ટીકા ન ૧૬

(૨૭) જુઓ ઉપરની ટીકા નંબર ૧૬, ઉત્તર હિંદના "અગા" માહિક પત્રોના ૧૯૩૩ બન્યુઆરીનો ખાસ પુરાતત્વ અક ૫, ૧૬૭—ઈસ લેખને (હાથીગુદાના વર્ણન કરતા)

ચક્ષાકા મી વર્ણન હૈ જોકે ચૌધૌં કે

ધમ્મચક્ષ કે સમાનહી ધર્મકા વિન્હ થા ।

એટલે કે, રાજ ખારવેલે લખેલ પ્રવૃત્તચક્ર રાખ્દ તે ખીજ ધર્મના ધર્મચક્ર સમાન છે એમ લેખકનું મતભ્ય છે આ ખાબતમા જૈનધર્મવાળાની શી માન્યતા છે તે માટે ઉપરની ટી. ન ૧૬ જુઓ. તથા પુ ૪ ૫ ૨૮૨ મા તક્ષીલાને જે ધર્મચક્ર તીર્થ કહેવાયું છે તેનું વર્ણન જુઓ)

(૨૮) રાજ+કષિ=ને રાજ હોય અને પાછળથી દીક્ષા લઇને સુકિતપદને વર્ષા હોય તેને અગે આ રાખ્દ* પ્રવૃત્ત ચક્રવાળા રાજર્ષિ* વપરાયો છે મતલબ કે રાજ ખારવેલ પોતે તેમના વશમાયો હતરી આબો હતો એમ તેમનું કહેવું થાય છે તેથી જ પોતાને રાજર્ષિ* શ વિનિ સૂત =

રાજર્ષિના વશમા વિશેષપણે ખ્યાતિ પામેલ છે, એવા પોતે, એમ કહીને સંબોધે છે

[જૈનધર્મના સિંધુસૌવીગપતિ રાજ વહનને પણ અતિમ રાજર્ષિ કહેવાય છે એટલે કે તે છેલ્લા કેવળી હતા એમ નહીં, પણ જે રાજઓએ શ્રી મહાવીર જીવના વરદહસ્તે દીક્ષા લીધી હતી, એવા રાજ માટે તે ઉક્તિ હતા એમ ભાવાર્થ છે નહીં તો તેની પછી તો અનેક રાજઓએ દીક્ષા પણ લીધી છે (જેમકે ચક્રશ્રુત મૌર્ય) તો તેને જ કા અતિમ પદ લગાડાયું છે? (જુઓ પુ ૧ ૫ ૨૨૪ ટી ન* ૧૦૫)]

(૨૯) આ લેખના અક્ષરો સબધી ચાર્લ્સ હર્ચિવેલી પાત્ર છે પ્રકારની સ્થિતિ હતી જ એમ ઉપરની ટી. ન ૩ ના વાચનથી સ્પષ્ટ થાય છે આવી સ્થિતિમા ન્યા લેખ મળી આવે, ત્યાં તેના ઉકેલમા તથા ભાવાર્થ બેનારવામા અનેક ક્ષતિઓ રહેવા પામે તે સ્વાભાવિક છે વળી ઉપરની ટીકા ન ૪ પસ સરખાવો

(૩૦) મૂર્તિ પાછી પોતાના દેશમા લાવવાના કાર્યને મહત્કાર્ય* શા માટે કહેવામાં આવ્યું છે તે તો, તે મૂર્તિનું

આલ્થો આવતો હતો, તે ક્યન મામે ચેતવણી આપવાની કે, ભલે ૨૫ વર્ષની ઉમર ગજકારભાર ચલાવવાને વધારે લાયક ગણાતી હશે, પરંતુ મગીરવયની મર્યાદા તો ૧૭ અને ૧૪ વર્ષની જ તે વખતે લેખાતી હતી જેથી તે ઉમરે લગ્નો પશ્ચ યતાં તેમ જ ગભ્ય-કારોભાર સોંપીને રાજ્યાભિષેક પશ્ચ કરાતો હતો આ આગવેલનો ૨૫ મા વર્ષે જે ગભ્યાભિષેક થયો છે, તે મમયના દેશાચારને અંગે નહોતો જ, પરંતુ જેમ લેખમા જણાવાયું છે તેમ, ૫૦ વર્ષ સુધી તે બાળકિંડામા અને વિદ્યાભ્યાસમાં યુવાયસ રહ્યો હતો અને તે પછી તેના પિતા ગાદીપતિ થતાં, પોતે યુવગજ પડે નિયુક્ત થતાં, તે હોદ્દાની જવાબદારી તેણે ઉપાડી લીધી હતી, અને દશવર્ષ તે સ્થિતિમા પસાર થયા બાદ, તેના પિતાનું મરણ નિપજતાં, પોતાને એકદમ યુદ્ધના મેદાનમાંથી પાછા ફરીને ગાદી મંભાળી લેવી પડી હતી આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, તેનો રાજ્યાભિષેક જે થયો છે તેની સાથે ઉમરની હયાતાના પ્રશ્નને કોઈ સંબંધ જ નથી તેમ તેના પિતાનું મરણ પશ્ચ કોઈક આકસ્મિક મંભેગોમા જ નીપજ્યું દેખાય છે, નહીં તો તે પોતે કેક સિદ્ધલક્ષીપ સુધી દુરના પ્રદેશ ઉપરવળ વિજય મેળવવા જેટલી ચડાઈ લઈ જત જ નહીં, કે જ્યાંથી તેને પોતાના પિતાના મરણ મમાચાર મળતા, દેશ છૂટવાનું^{૩૮} ઉપાડેલું કાર્ય અધૂરું મૂકીને રાજધાની નરક એકાએક ઉપડી આવવું પડ્યું હતું

(આ) જેઓ બાદ્યાવસ્થાથી વર્ધમાન છે અને જેઓ અભિપિજ્યમાં વેન (ગજ) છે, ત્રીજા-આ પ્રમાણે અનુવાદ કરેલ છે, જ્યારે મૂળ શબ્દો ઘષમાન સેસયો વેનામિવિજયો તતિયે આ પ્રમાણે છે, તેની મંદ્રૂત છાયા ઘર્ષમાન સિદ્ધો વેનામિવિજય સ્તુતિયે કરાય છે અને તેનો અર્થ બચપણથી (શૈશવ) વર્ધમાન છે (અથવા થયો), અને જે અભિપિજ્યમાં વેન છે (અથવા થયો), એવો ખેસારીને એમ જાહેર કરવા માંગે છે કે, વેન નામે પૃથ્વી માત્રનો જે ગજન હતો અને જેણે ગાગ કાયદાઓ ધર્યા હતા તેની માથે પોતાની મગખામણી ગજન ખાગવેલે ફરી ખતાવી છે આ અર્થ ખેસારવામા પ્રથમ વાંધો તો એ જ આવે છે કે ખારવેલ હજી સુધી પોતે ગજ જ બન્યો નથી, કેમકે રાજ્યાભિષેકની વાત હવે પછીનીવધ એટલે પક્તિ ત્રીજામા તેણે કરેલી છે તો પછી આ દ્વિતીય પક્તિમાં વર્ધવેલી હકીકત તેના યુવરાજ પદના કાળની રામજવાની છે તેમ ખીન્ને વાંધો એ છે કે, જ્યારે ગજ જ બન્યો નથી ત્યારે-અને કદાચ બન્યો હોય તો પશુ-દણુ પ્રથમ વર્ષમાં તે પોતે અભિષ્યમા આવો થશે એમ કમ્પિજા વ્યક્ત કરે, પરંતુ આવો થઈ ગયો છે તેવાં વિગેપણો નેડવાની, કે તેણે વિજય મેળવી લીધાની અને વેનની કાદીમા મુકાઈ તેના જેવો પગકમી પોતે થયો છે એમ નોધ કરાવવાની, હિંમત દેવી રીતે તે પ્રદર્શિત કરી શકે ? છતાં માત્ર કે તેણે આ લેખ, જ્યારે પોતાના રાજ્યા-

(૩૭) આ પ્રદેશ સુધી તે ચડાઈ લઈ ગયો હતો કે નહીં, તે ત્રીજ પક્તિવાળી હકીકત વાચીને સરખાવવાથી સમજ શકારી, અત્ર એટલું જ જણાવીશું કે, જ્યારે ત્રીજ પક્તિથી તેના રાજ્યાભિષેકને લગતી અને તે બાદની જ હકીકત આવે છે, ત્યારે તે પૂર્વેની સર્વ હકીકત, રાજ્યાભિષેકની પૂર્વેની સમ જવી-મતલબકે યુવરાજપદે બની મઈ હતી એમ સમજવું રહે છે એટલે કે પ્રથમની બે પક્તિમા વર્ધવાયની હકીકત બધી યુવરાજના સમય દરમિયાનની જ છે

(૩૮) આ કાર્ય તેને ઉપાડવું પડ્યું હતું તેમા પોતાને (અથવા તો યુવરાજપદે હતો ત્યા સુધી તેના પિતાની પ્રેરણાથી ઉપાડવું પડ્યું હોય) ભૂમિ પ્રાપ્તિને

લોભ કારણરૂપ હતો, કે સામા ધણીએ અનેક પ્રકારની વેતસ્ય કરી હતી તેથી તેના પ્રતિકારરૂપે જરૂ થયું હતું (એટલે કે તેને offensive ને બદલે defensive ભાગ ભજવવો પડ્યો હતો) કે ધર્મકાર્ય તરીકે પ્રયાસ કરવું પડ્યું હતું તે પ્રશ્નો વિચારવા રહે છે હમણા તો એટલું કહી શકાય તેમ છે, કે ભવિત્યજ્ઞ કારણરૂપ નહીં હોય

(૩૯) રાજપદ કારણ કયાં પહેલાનો બનાવ હોઈને જ તેણે પોતાને શિશુવયનો બાળક અથવા તો તેવા ભાવાવધાન શબ્દો વાપર્યા છે, પોતે રાજપદે બિરાજમાન થઈ ગયો હોત તો ‘બાળક’ શબ્દનો ઉપગ્રત્ય પોતાના નામ સાથે જોડ કે કેમ, તે જરા પ્રશ્ન રહે છે

જિનેઃ પછી સમ્મત પાઠે રહે જોનારાઓ કે તારે પોતાની કૃપા વિશે તેને ખાતી થઇ મધ દાવીઃ એટલે તે પ્રથમથી તે ગૌરિ શેખનાં બાળબી હોય એવી કહીએ બે કમળાં બાને તે પ્રથમ મે રાખ કે કે એ રેન રાગની કારખામણી કરાવું તિદોએ થવાખું કે તે એ રાગ વિશે આ કહોન સિવાય બાન રચાને ક્યાં ક્યાકરણ રૂપ તેનું નામ શેખનાનું બધાનું કે કે બાન માત્ર જ્યાં બેમારના પ્રમુખ બે ઠેને બાજવ પ્રવામાં બાખું કે કે મતલબ કે ઉપરની સર્વ સિધ્ધિ માત્ર કાપનામાંથી બે કમળે કરાવાનું કૌમલ છે. બીજે ખરી વસ્તુ સિધ્ધિ એ કે કે તે કુવરાળ થઈ હોય ત્યારે તેના પિતા તરફથી તેણે કશુંય દિશા આપામી હતી અને કામ સિદ્ધિની સુધી ખજ તે પહોંચે. હવે ત્યાં તે સમયે બાળ નામનો રાગ દુરવર્ત્ય બે માઠોએ પેઠે. હવેઃ વધી ને બાળ રાગના વસનો બધા પ્રાપ્ત વિશ્વ હોય તેથી કે બાળ મારણથી તે બધાનું નામ કામ બચિન્નિય થાયું થાયે છે, તે બાળ રાગનું રાગ ૧૫ વર્ણન મધ્યું છે અને બધે પરાક્રમી થઈ થયે છે એટલે તે નામજુનાં બે માઠોએ પેઠે હવે અને તેનું રાગ સિદ્ધિસુધિય વર્તમાનનપદ બધું હતું, વધારે તેમજા થઈ બધું હતું. એટલે તેની મરખામણીમાં થિદોને જાવાને અને નાની વસ્તી પિતાનું રાગ ખજ ઉપ-શરર હાકિ થઈ બધું હતું હવે તે દર્શવનાને વર્તમા સિદ્ધિય પેઠે કશિયવ લણીએ એમ કામું છે

(૬) બામાનોઃ લુભે લન્દો. જ્યાં ખજ એમ થાય છે ખજ તેના જ્યાં આર રીતે થતાની કામ તેમ છે એ ઠેને બચિન્નિય લન્દો સાથે થવાય છે તેના જ્યાં ખજ ને રીતે થતાની કામ તેમ છે

એક તો તે રાગનો નંબર ૪ સિદ્ધિની વંદા વળીયાં તીએ બધા છે એટલે તેને બાકીએ ખજ તે વપરાયે મધ્ય, બધા તેના રાગનામ મ. સ. ૬૧ = ૫ સ. ૫ ૪૨૨ થાં થયે છે અને તેના ચીન સર્વ એટલે મ. સ. ૬૮ = ૫ સ. ૫ ૪૨૬ થાં બધ દિલીય પકિતમાં બધુજ જાત જાતના પામો છે તે દર્શવના માટે ખજ તે બાક વપરાયે હોય એમ બધા બીજા રીતે ને તેને બીજા પકિતમાં બાળા કુલકુલે લન્દો સાથે એટલે તેા મનિયગા વંદના બીજા કુવરા થયે એવા બધાં તે વપરાયે મધ્ય, અને તેના બધાં મધ્ય ખનિય એ મધ્ય નિશાંય થાઈ જનાયા છે (લુભે કશાપદે, પ્રથમ પરક્રમી, ૧ ૨૩૧ની વિગત) તેમાંના બધા કુવરા-નિશાંયનાં રાગ ખારનેક થયે હવે એમ સમજવું રહે, વળી બોલી રીતે એમ જ્યાં થાય કે રાગ ખારનેક થાતે બે પિતાના વંદનાં તીએ રાગ થયે છે (પ્રથમમાં તેના કામ શેખરાળ બીજે નંબરે તેના પિતા હાકિયા બને ચીને નંબરે થાતે) બધ પ્રથમથી લુભે લન્દો બાવાં આર રીતે સમજવી કામ છે તેમાં બધાના જાત પ્રથમથી વધ્યા મે થાર્, બીજે અને તીએ થાર્ બધાનર થાય છે કેમકે બચિન્નિય રાગના બીજા જ્યાં રાગ ખાર નેકોના રાગાસિયે ખજ થયે છે તેમજ મિદિ રાગાસિયા બીજા કુવરા બે વે, થા છે વળી તેની મામિતી એ છે કે રાગ ખારનેકે પિતાને (લુભે શેખની પકિત ૧૦ થાં) પ્રથમ મધ્યાના રાગાસિયે વંદ ચિનાસુત અને "વધામેવનાવન ચિપાક વધ વર્ધન" (લુભે શેખ પકિત ૧) તરીકે બધાનેક છે, મતલબ કે તેને પિતાનો સંબંધ ખારાના કરકે થા

(૧૦) ત્યા સુધી તે વધે છે, તેની ખાતી મે ખાતી થઈ ર, એણે શેખની બધા કાકિતી કીજી તિદો મધ્ય પ્રથમમાં બે બધા છે (કે તેવા સિદ્ધિયનાથી દરે જ્યાંની પકિતમાં વર્ધનથી બધા થાય છે)

(૧૧) કાકિતી ૧ રાગના કામ, તેના હાકિ બધા કોથા બધાના સિદ્ધિયે)

(૧૨) બધ સિદ્ધિનીયા લન્દો વંદનાથી બધ ૫. ૫. ૨૧ કી ન જા બધ હાકિ

(૧૩) બધી પૂવના મે વ કે વધ્યા છે તેને બધે કાકે વ વેરકી થાયે મ તે કોથા કુલ ૧૪ છે બધા છે કાકીન કાકી થાતો કાકે વળા મે, બધાને મે વધા થાયે બધા હાકે તેનું બધ કાકે ખજ તેમ

મેધવાહન, જેને આપણે એદિવશ સ્થાપક તરીકે ઓળખાવ્યો છે, તેની સાથે જોડવાને મગફરી ખતાવેલી છે પરંતુ તે મહામેધવાહન રાજ્યથી વશની આદિ થયેલી ગણાય તો વચ્ચે તેમની ગાદી ઉપર અન્ય કુળદીપકો આવ્યા છે (કેમકે જામાતૃના વંશમાં ગાદી ગઇ છે, તેઓ અન્યકુળ કહેવાય, તેમ જીજી રીતે ગાદી તો ચાલુજ રહી છે તેથી ગાદીપતિ તરીકે તેમને એદિ-પતિ તો ગણવા જ રહે છે) અને તે બાદ પાછા તે જ મહામેધવાહનના કુળદીપકો આવ્યા છે આ પ્રમાણે તેનો ત્રીજો યુગ થયો કહેવાય. વળી તે યુગમાં પોતે થયો છે એમ સ્પષ્ટ કરવાને તેણે વિશિષ્ટતા સ્વયંક 'પુરૂષ યુગ' શબ્દ વાપર્યો છે પરંતુ જેમ વિદ્વાનો મનાવતા આવ્યા છે તેમ, તેના વશના ત્રીજા પુરૂષ તરીકે જ (ઉપર ખતાવેલી ચારમાની છેલ્લો રીત પ્રમાણે જ) પોતે હતો એવું ખતાવવાનો જો તેનો આશય હોત તો પુરૂષયુગને સ્થાને માત્ર પુરૂષ શબ્દ જ વાપરત વળી તેને ત્રીજા પુરૂષયુગમાં થયેલ તરીકે જો લેખીએ તો પુ ૧ ૫ ૧૭૩ માં નિર્દિષ્ટ કરા-યેલ નામાવળી પ્રમાણે તેનો આક છઠ્ઠો આવ્યો ગણાશે અને જો એક વિદ્વાને ૪૩ ખારવેલનો નમઃ આશરે છઠ્ઠો ગણાવ્યો છે તે પણ બંધખેમતી થતી જણાશે આ પ્રમાણે ગમજવેલ નિવેદનથી સાબિત થાય છે કે, ખાગવેલ પોતાને ત્રીજા ત્રીજા તરીકે નહિ, પણ ત્રીજા યુગમાં-વિભાગમાં-થયેલો પોતાને જાહેર કહે છે તથા લક્ષ્યપતિ ગમ અભયના ગન્યાભિષેક પછીના ત્રીજા વર્ષે પોતે ગાદીપતિ થયો છે અને તેની પેઠેજ દિવસે દિવસે વર્ષમાન ચર્તા રાત્ર્યનો સ્વામી ખતતો ગયો છે એમ પણ સાથે માથે જણાવી દીધું છે

(૩) ત્રીજી પંક્તિમાં 'પુરૂષયુગ' શબ્દ લખાયો છે તેની સમજૂતી ઉપરમાં અપાર્ગ ગઇ છે, એટલે હવે વિશેષ વિવેચનની અપેક્ષા રહેતી નથી

(૪) બીજા વર્ષે-સાતકણિ (ઉપર) મોટી સેના મોકલી છે, અને કન્દર્વેના (કૃષ્ણ વેણુ નદી) ઉપર

મુસિક નગરને બહુ ત્રાસ આપ્યો છે

(બ) સાતકણિ ઉપર-આમાં પોતાનું બીજું વર્ષ ગણાવ્યું છે અને તેનો ગન્યાભિષેક મ સં ૯૮=૮ સ પૂ ૪૨૯માં થયો છે તે હિસાબે આ પંક્તિમાં વર્ણવેલા બનાવનો સમય મ સં ૧૦૦=૮ સ પૂ ૪૨૭માં થયો ગણવો રહે છે, એટલે તે સાલમાં અંધપતિ સાતકણી-ઓનો વંશ અથવા જેને શતવહન વંશ તરીકે પણ ઓળખાવાય છે તેની સ્થાપના થયાનું અને જેના આદ્ય રાજ તરીકે શ્રીમુખનું નામ લેવાય છે તેનો રાત્ર્યારંભ થયાનું ગણવું પણ આ વિષયનો સ્પર્શ સક્ષિપ્તમાં પુ ૧ ૫ ૧૫૮, તથા ૩૪૨-૪૪૩માં કરાયો છે, છતાં વિસ્તૃત અધિકાર શતવાહન વશના વૃત્તાંતે જણાવ-વામાં ૪૪ આવરો એટલે અત્ર એટલુજ જણાવવાનું કે આ રાજ શ્રીમુખ નદીબીજનો પુત્ર હોઇ, તેના મરણ બાદ (મ સ પૂ ૪૨૮) મગધપતિ થવાનો હતો, પણ શુદ્રાણીના પેટ જન્મેલ હોવાથી તેનો હક જૂટવાઈ ગયો હતો, તેથી મગધમાંથી મધ્યપ્રાંતને રસ્તે દક્ષિણમાં ઉતર્યો હતો અને વગડ જલ્લો કબજે કરી ગોદાવરી અને કૃષ્ણા નદીના પ્રવાહ વચ્ચેના પ્રદેશમાંથી ધસમસી આવીને કલિંગની પશ્ચિમ હદ ઉપર ભય પમાડી રહ્યો હતો એવા ઇરાદાથી કે ખારવેલ હજી જીવાન છે, તથા તાજેતરનો જ (જો કે પોતે પણ તુરંતમાં જ છૂટા પડીને સ્વતંત્ર ગમ બન્યો હતો) ગાદી ઉપર આવ્યો છે પરંતુ પોતે ઉમરે મોટા પણ છે તથા જોત જોતામાં (એક વર્ષથી પણ ઓછી અવધિમાં) મોટા ગમ્ય વિસ્તાર પોતાની આજુમાં મેળવી શક્યો છે એટલે ખાગવેલના રાત્ર્યના મીમાપ્રાતે ઉપર જો હલ્લો લઈ જવારો તો, તેના બાર નથી કે તે બચાવ કરી શકે, આવી આવી ગણતરીમાં તે ખાગળ ને ખાગળ પોતાના પ્રદેસની પૂર્વ દિશાએ-અથવા કલિંગ પ્રાંતની પશ્ચિમ દિશા તરફ-વળ્યો જતો હતો તેને આ પ્રમાણે આવતો સાબળાને, રાજ ખાગવેલે પોતે પણ તે શ્રીમુખ માતનરણીની ડરી પગવા કર્યા વિના જ કૃષ્ણવેણુ નદી.

(૪૩) જુઓ દશમા ખંડે પ્રથમ પરિચ્છેદ ૫ ૨૪૨ નું વર્ણન.

(૪૪) આ બધા વર્ણન માટે પુ ૧ માં નંદાખનું વૃત્તાંત જુઓ.

ઉપર જે શહેર વગી રહ્યું હતું તે બેત્રાતટ નગર કહેવાતું હતું (આનુ કાષ્ઠક વૃત્તાત પુ ૧ ૫ ૧૫૦ મા ધનકટક શીર્ષક તથે આપ્યું છે વળી આગળ ઉપર આ પરિચ્છેદમા મહાવિજયના પાગિઆફે આપવાનું છે તે જુઓ.)

(૬) મુસિક (મૂષિક) નગર સુધી સાતકંચિને હઠાડી દીધાની હકીકત છે પ્રથમ તો આ નગરના સ્થાન વિશે એવી કલ્પના અમારી હતી, કે મુસિ નદી ઉપર જે શહેર વસ્યું હોય (સરખાવે ઉપરમા બેત્રા નદી ઉપરથી બેત્રાતટનગર નામની સ્થાપના વિરોની હકીકત)તે મુસિક નગર કહેવાયુ હશે તેમ કૃષ્ણા નદીની એક શાખાનદીનું નામ પણ મુમિ કહેવાય છે એટલે, તેટલે દુરુજે વાત મળી રહી ગયાય. જેથી તે મુસિ નદી ઉપર ગોલકોડા નામનું જે શહેર આવેલ છે તેને શ્રીમુખ શાતકરણીના ગળનગર તરીકે માની લીધું પરંતુ આદ્ર દેશના ગળધાનીનાં શહેર તરીકે, પેદણુ, વરગુળ, ચાદા, ચિનુર ઇ અનેકના નામ વિદ્વાનોએ માન્યા છે પણ કેાષ્ઠએ ગોલકોડાનું નામ જણાવ્યું નથીજ એટલે તે કલ્પના ત્જુ દેવા પડી પછી વરગુળ શહેર ઉપર નગર પડી તો તે 'મુનિ' નામની નદી ઉપર આવેલુ જણાયુ, જેથી તેનું નામ દ્વાય 'મુનિક' હોય, છતા લખના ઉકેલમા તેને 'મુષિક' વચાર્ધ ગયુ હાય તો તેમ બનવા યોગ્ય છે એવી કલ્પના થઈ પરંતુ તેમ ક તા ખીજુ સુસ્કેલી ઉભી થઈ, કે જો વરગુળમા શ્રીમુખની રાજગાદી ફરાવાય, તો પછી પંદણુમા કચારે પર્વતન ચયુ ગણાય તેનો પત્તો ન લાગ્યો. છેવટ એમ અનુમાન ઉપર જવુ પડ્યું કે 'નાસિક' અને 'પેદણુ' પાસે પાસે આવેલ છે એટલે 'મુષિક' ને બદલ 'નાસિક' નગરજ કહેવાનો ઇરાદો, લેખ ક્રાતગવનાગનો હાવો જાઈએ આ બે કલ્પનામાં નાસિકની કલ્પના બળવત્ત કહેવાય છે, કેમકે આદ્ર ભૂપતિઓના એકની ગણી નાગનિકનો તેમજ અન્ય આદ્રપતિઓમાના શિલાલેખો નાસિક ગામેથી તથા આસપાસમાથી જઠી આવ્યા છે, તેમ

તેમના ગિક્કાઓ પણ કૃષ્ણા નદીના મૂળ લેખાતા આ પ્રદેશમાથી ધણાજ જગ્યામા મળી આવે છે એટલે તે કલ્પના વિરોપ માનનીય દેખાય છે છતાં લિપિ વિશાગદો લેખની આ પકિનનો ઉકેલ કરીને જે વિચાર જણાવે તે ઉપર વધારે આધાર બધાશે દાલ તો આપણે તેને નાગિક નગરજક માની લઈશુ

(૫) પાચમી ઓળના ઉકેલ વિશે વાઈ કહેવા- પણ નથી

(૬) જઠી પકિનના ઉકેલમા ધણાં મૂચનો મૂચવવા પડે તેમ છે તે આ પ્રમાણે છે —

(અ) ગધ્દિક, ભોજકાને પોતાના પગ ઉપર નમાવ્યા આમા ગધ્દિક કાને કહેવાય અને તે કયા પ્રદેશમાં વસતા હતા તે જણાવીએ મત્રાટ પ્રિય-દર્શિનના ખડક લેખોમા આ શબ્દો આવે છે અને વિદ્વાનોએ તેમના સ્થાન તરીકે મધ્ય પ્રાંતવાળા ભાગમા, તાપી અને નર્મદા નદી વચ્ચેનો તથા તેની તટની આમપામનો જે પ્રદેશ આવેલ છે તેને ગણાવ્યો છે ચંદ્રુ હવે આપણે મમજ ગયા છીએ કે આ નામો તો ગાત હોદ્દાને લગતાં છે જેમકે મથની અમુક અંખાનો જે ઉપરી તે ગધિક અને તેવા ધણા ગધિકા જેના હાથ તથે ગહેતા હોય તે મહા-ગધિક કહેવાય આવા મહાગધિકનાં દષ્ટાત માટે જુઓ પુ ૨ ૫ ૨૧૩ ટી ન ૩૮, અને આ ગધિક, મહાગધિકનું પરિવર્તન થઇને ગધ્દિક અને મહારાગ્ધિક શબ્દો થયા છે તેવીજ રીતે ભુક્તિ એટલે જેને હાલમા જલ્સો કહેવાય છે તેવો એક ભૂમિપ્રદેશ, તેવા પ્રદેશનો ભોક્તા એટલે વહીવટ કનાગ તે ભોજક, આ ઉપરથી એમ પણ મમગ્ય છે કે, રાગ્ધિક (રચિક) અને મહારાગ્ધિક (મહારચિક) તે સૈન્યને લગતા હોદ્દાઓ છે, જ્યારે ભોજક તે સુલકી હોદ્દાઓ છે તેવીજ રીતે અસ્મક-અશ્વક એટલે અશ્વનો અમલદાર સમજવો આ પ્રમાણે જો આ આ બધાં નામો હોદ્દાનાનાજ હરે, તો પછી તેમના નિવાસ-સ્થાન માટે અમુક પ્રદેશજ નિમિત્ત કરી ચકાય નહીં,

દસુ એમ કાપી લાગે કે એ સ્થાન ઉપર યજ્ઞ સિનિઃ જગત્પરો. આવી રહ્યા હોય એવાં બધવાં તે બધાં તેથી સિનિઃ જગત્પરો. હોય તેવાં સ્થાન-તેવા પ્રાણના સ્થાન-તરિકા તેમને એવાવાની સહાય. તત-જગતે રામન આરત્ન એ રાધિકાને અને એ રાને પિતાના પત્ને નમસ્કાર છે તે કાર્ત્ત્વ્ય પ્રદેશીની પ્ર ન નથી જ્યુ મીલ મેઘા વર્ષે એ પ્રેરક ઉપર તેણે કુચથી ક્યો કના, ત્યાં આ પ્રારના સરારો એ રહેતા હતા તેમને હ આ હા બાજુને બધવાણુ છે કે મીલ ને તેણે સતકર્મીનું નર તોડી નાખ્યું હતું એટલે આ મીલ મેઘા વર્ષે એ રાધિકા અને એવાવાને તેણે નમસ્કાર કર્યું છે તે આ બાજુપતિએના તે તે પ્રારના હુદા યજ્ઞા હોરેશરો સમભવા રહે છે બાજુપતિએના ક્રમિક અદારિકા પ્રખ્યાતમાં જ્યુ કના કે એવાના એકની પ્રતી નાચનિએને શીશુને પિતાના પુત્ર મીનમીપુત્ર વસાથી વેર જરજાની શીશુ હતી તેમ કુદકારી પ્રખ્યાત એવા મીલ મદારિકા કાતરા ક્રમિકમાં વસી આ કના કનેકની મતકમ એ છે કે રાધિકા અને એવાવા. કા પ્રેરક સ્થાને નિકા વધને પરી રહેક પ્રલ વધી ન વધવડ તેમ તેમને લુક લુક સ્થાનનો વહીવટ કરવાને મેઘા દીપ્તિ હોય એટલે જ્યુ કનેક તેમના સ્વતન અને જ્યુ કનેક કે એ પ્રખ્યાત વહીવટ-એવા બાજુપતિને વાનિયાર જ્યુ કનેક એમ સમભવ છે વધ તેમનાથી એવા એવા રિહત્ત-અતિમાંથી કાતરી બાવિન હોય તેમના ક્યો રાજકુળી અને કાવાને એવા બધવા હોવાથી, જરજાનું કનેકનીથી જ્યુ એવાના રેખા છે રાધિકા અને એવાના નાચના આ ને સન્નોના બાવાઈ વિદેશી એ મમભૂતી બમારા બાવાઈ આવી છે તે આ પ્રખ્યાત સમભવ શેરી

(જા) જામના વર્ષના નાચના એકસો મીલ

વર્ષ (સંવત)માં બોધાનની નહારે, આ પ્રખ્યાત જ્યુ વાહ કામક છે. જ્યુ સન્નો વર્ષે વહીવટ કરે સ્વતન પ્રિ-વત-સત-કીવડિયે છે આરે તેની મુદ્દત બધ વધને વેણી વર્ષે જગત્પર વે-વત-વર્ષે જગત્પર બાવા સન્નોમાં વાની હોવાનું જગત્પર છે અને તે પ્રખ્યાત એવાના કાતરાનારો હોત હોય, તે બધાં જગત્પર ન જગત્પર. તે પ્રખ્યાત છે કે કેમ તે બધાં તપાસીએ.

આના વાતના ને જામ પડે છે; જગત્પર પ્રતી વર્ષે અને નાચનાતિવસ બોધારિદ. પહેલા બધાં એક રજા છે તેમ જગત્પર આ વધ રજા છે એટલે તેને જગત્પર તરિકા સ્થિતિ શેરી રહે છે એ મધ જગત્પર બધવા જગત્પર તેણે છે તે આ મીલ બાવાઈ છે. તે બધાંને બધાંને સહાયરે એક જગત્પર વહીવટ છે તેમનાં કાતરાનારો જામ જ્યુ વાજરી જગત્પર છે સામાન્ય સ્વરે એ તે સહાયરે જગત્પર કરવામાં આવે તા તેના બધાં ને રિહત્ત મી સન્નો, (એક) નાચનાતિવસ જગત્પર નાચના એકસો મી ન ને (એમ કાતરા બધવા બધાંનું છે તેમ) અને (મીલ) નાચનાતિવસ જગત્પર

નાચનાતિવસ એકસો મીલ ને વધ બધાં ને રિહત્તીએ, તે વાજે તેમ બધાં જ્યુ ને રિહત્ત શેરી. એકમા નાચનાતિવસ પિતાના રાજને એકસો મીલને અને મીલમાં નાચનાતિવસ ૭ સત્ત બાજુએ કો તેના એકસો મીલ વર્ષે, આમાં નાચનાતિવસ પિતાના રાજને એકસો જ્યુ વર્ષે મુખી જામતુ હોય તે જામતુ સ્થિતિવસ ન હોવાથી તેને જામતુ મુખી એકસો જ્યુ નાચનાતિવસ સમનું એકસો મીલનું ને તે હુલ સન્નો મીલ છે. પહેલ બધાં પૂ. ૨૧૮-૮૦૦ તે જગત્પર બધાં પ્રકારની સમભવો બધાં પ્રકાર મી બધાં છે કે ૧ કના બાજુને, નથી નર સમભવ શેરી

(વ) મધ્ય (મહામધ્ય) વેણી એમ બધાં વહીવટ હતા અને જ્યુ તેમના બધાંને મીલ વેણીવસ પ્રકારના તેમના સમભવ વડે સમભવ છે તેમ પ્રકારના ક્યો વહીવટ, કનેક, મીલ, વાજરી વિદેશી જ્યુ સમભવ શેરી. અને જામતુ

એ પ્રકારની કાતરી બધાં હોય તેમ જ્યુ વિજાનમાંથી બધાંની વેણી વેણી કના કનેક છે તેમ જામતુવિદેશી જ્યુ સમભવ શેરી. તેથી ન મીલન આ જામતુવિદેશી મહામધ્ય વિદેશી બધાંને જામતુ મીલન કના કનેક

સંબંધ કે નથી મૌર્ય સવતની સાથે સંબંધ, એટલે તે વાતનો પણ અસ્વીકારજ કરવો પડશે છતાં તે પ્રમાણે થતો અર્થ વિશેષપણે શુદ્ધિમા ઉતરી જતો દેખાય છે, એટલે ઉડાણમા ઉતરી તેના અથનો બગાળર ઉકેલ લાવવો જરૂરી દેખાય છે દલીલની ખાતર માનો કે તેજ અર્થ થાય છે, તો તેની મતલબ એ થાશે કે (૧) કોઈ નદ નામનો રાગ પૂર્વે થઈ ગયો હતો તેના નામે સવતસર ચાલુ કરાયો હતો, અને તે સવતના ૧૦૩મ વર્ષે, કોઈ બીજા નદગાનને આ નહેર ખોદાવી હતી (૨) અથવા તો કરીવાગ નદનું નામ વચ્ચે ન જ લાવતુ હોય, તો પહેલા નદે પ્રવર્તાવેલા સવતના ૧૦૩મ વર્ષે, રાગ ખાગવેલે નહેર ખોદાવી હતી—આ પ્રમાણે પાછા બે બાવાર્થ થઈ શકે બે પહેલો બાવાર્થ હ્યો તો તે નહેર સાથે બે નદગાનને સંબંધ હતો એમ થયુ, અને તેનો અર્થ એ થયો કે પહેલા નદે સંવત પ્રવર્તાવ્યો હતો અને બીજા નદે નહેર ખોદાવી હતી, તથા તે બે નદ વચ્ચે કમમા કમ ૧૦૩ વર્ષનું અંતર હતું તેમ બે ન હોત તો પહેલા નદના સવતસરના તે આંકની હદ, બીજા નદના સમયે પહેલો શકતજ નહીં હવે બે તે પ્રમાણે વસ્તુ સ્થિતિને માન્ય રાખીએ તો અચ્ચણ એ આવે છે કે, ઇતિહાસમા નદરાગાઓ નવ થયા છે અને તેમનો કાળ, એટલે કે આખાયે નદવચનો સમય માત્ર સો વર્ષનો જ ગણાયો છે, તો પછી નદસવતના ૧૦૩મ વર્ષે બીજો નદ થયાની માન્યતા, 'ખારહાયનું ચીહાકુ અને તેર હાયનું બી' નાળી કહવત જેવી દેખાશે મતલબ કે બે નદને નહેર સાથેનો સમય હોવાની ધારણા પશુ પડતી મૂકવી પડશે પછી બીજી વિચારણાની શક્યતા વિચારી રહી, તેમા નદમંનના ૧૦૩મ વર્ષે રાગ ખારવેલે પોતેજ તે નહેર ખોદાવી હતી એ હકીકત છે તે વાત પણ માન્ય થતી નથી, કેમકે, રાગ ખારવેલે લેખમાં સ્પષ્ટ રીતે નિર્દેશ કર્યો છે કે, તેણે તે નહેર ખોદારી નથી પણ, જે નહેર અસ્તિત્વમા હતી તેને માત્ર લમાવીજ છે મતલબ કે તે કસપના પશુ બંધબેસતી થતી નથી આ મર્વ દલીલ અને કસપનાની ચચાનો સાર એ થયો કે

વિદ્વાનોએ સચળા પ્રમાણે અને સમ્મત છાયામા બતાવ્યા પ્રમાણે 'નદરાગસ્ય ત્રિશત વર્ષે' એવો અર્થ બેસાગવાથી કોઈ રીતે પણ સ્થિતિ બરાબર ધટારી શકાતી નથી જ

હવે 'નદગાજેણ ત્રિશત વર્ષે'ના અર્થવાળો સમાસ ધટીત છે કે કમ તેનો વિચાર કરીએ તેનો સ્વીકાર બે કરીએ તો એ ફાલિતાર્ય થરો કે, નહેરનો બનાવનાર રાગ નદ છે પણ તેનો સમય જે ૧૦૩નો બતાવાયો છે તે આકાળા મતનો પ્રવર્તક અન્યજન હતો તથા તે નહેર ખાગવેતના સમયે અસ્તિત્વમા હતીજ, માત્ર તેણે જે કાર્ય કર્યું છે તે એટલુંજ કે તેને લમાવીને કસિંગમા લઇ ગયો છે એટલેકે સવતનો પ્રવર્તક પ્રથમ થયેલ છે, તે પછી ૧૦૩ વર્ષે નદરાગ થયો છે, અને તે બાદ રાગ ખારવેલ થયો છે, આ પ્રમાણે સ્થિતિ થઈ તેમ ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ વિચારતાં, આ મતવ્ય સ્વીકારી લેવામાં કયાય વિરોધ આવતો પણ જણાતો નથી. છતાં રાગ ખારવેલનું માનસ તે પ્રમાણે કહેવું હોય એમ જણાતું નથી, કેમકે તેજ પ્રમાણે આલેખન કરવાનો બે તેનો આશય હોત, તો સુતર માર્ગે એ હતો, કે તેણે સમાસ વાપરનાને બદલે, નદગાજેણ અને તિવગમત ગોધાટિત, એમ બન્ને પદો જૂદાં પાડ્યાં હોત, અથવા સમાસજ વાપર્યો હોત તો નદરાગ તિવગમત—ગોધાટિતને બદલે તિવસસતનદગાજગોધાટિત વાળું પદ મૂકત, જેથી અર્થ પણ સ્પષ્ટ નમેગત અને સમાસ પણ વપરાયો ગણાત છતાં તેમ નથી કર્યું એટલે સમગ્રય છે કે, તેનો કહેવાનો આશય જૂદોજ છે અને તે દર્શાવવા માટે તેને અચુક પ્રાણીનું પ્રદર્શન કરવુ પડ્યુ છે તે શુ હશે તેજ આપણે ગોધી કાઢવુ રહે છે

ઉપરમા અનેક શક્યતાની વિચારણાનું વિવેચન કરતાં સાબિત થયુ છે કે, નદરાગસ્ય અથવા નદરાજેણ વાળો અર્થ ધટાવી શકતો નથી જ, પરતુ એક ઐતિહાસિક ધટનાનો સ્વીકાર કર્યો છે જેમા નીચેના ત્રણ મુદ્દાનો અમાવેશ થઈ ગય છે, કે તે સંવતનો પ્રવર્તક પ્રથમ થયો છે, પછી નદગાન થયો છે તે સૌથી છેવટ ખારવેલ થયો છે એટલે આપણું કર્તમ

(પહેલો) પ્રશ્ન એટલે છે, (ખીન્ને) ક્યારે અને (ત્રીજો) શા માટે, તેમ કહ્યું હતું તે તપાસીને ક્યારે અને સાલમાં નહેર ખોદાવી તેના ઉદ્દેશ ખાતે ને ૧૦૩નો આકર્ષણ હોત તો આ પ્રશ્ન ઉભો નજર આવતો ? અત્રે તો તે આકર્ષણ નહેર લખાવ્યાની તારીખનો પુગવાય થયો છે, એટલે ખોદાવી તારીખ તો શોધી કાઢવીજ રહી પરંતુ ઐતિહાસિક પરિસ્થિતિ વિચારીને નહેર રાજ્યનું વૃત્તાત લખતા એમ જણાવી ગયા છીએ કે તેના રાજ્યે કુદરતની વિચિત્રતાનો બે પ્રકારે દેખાવ થયો હતો એક વર્ષની અતિવૃષ્ટિ અને બીજો વર્ષના અભાવરૂપે (જુઓ પુ ૧ પૃ ૩૩૦) તેમા અતિવૃષ્ટિનો સમય મ સ ૫૯=૫૮ સ પૂ ૪૬૮ (એટલે નદિવર્ધન ગાળ્યો ચોથા વર્ષે) અને અનાવૃષ્ટિનો સમય મ સ ૬૪ થી ૭૨=૫૯ સ પૂ ૪૬૩ થી ૫૫ દરમિયાન, અથવા અંદાજ મ સ ૬૫=૫૮ સ પૂ ૪૬૨ (જુઓ પુ ૧ પૃ ૪૦૧ની સમયાવળી) ઠગવ્યો છે ઉપરના સમયોની નોંધ, આપણે અન્ય પરિસ્થિતિને અંગે, સ્વયંસ્ફુરણથી ઉપજતી કાટી હતી પરંતુ એક લેખકે જણાવેલ વિચાર ઉપગ્રીય તે ખાખતની વિચારણા કરવાનું મન થાય છે તે કથન આપણે ઉપરની કસમ (આ)માં જણાવેલ ૧૦૩ના આકર્ષણ સમયે નહેર તો કહ્યું હતું, પરંતુ આ નહેરના સમયને તે વિશેષપણે લાગુ પડતું હોવાથી તેની અર્થો કરવાનું, ત્યાં ન કરતાં અત્રે કરવા ઉપર મુલતવી રાખ્યું હતું તેમના

લખવા પ્રમાણે તિ-વસ-સતનો અર્થ 'ત્રીસરે વર્ષ કે મત્ર' ત્રીજા વર્ષના એક ભાગમાં, એમ થઈ શકે છે એટલે તેમનો કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, રાજ્યનું પોતાના રાજ્યના ત્રીજા વર્ષનો અર્થ આવ્યો તે પહેલાં (મ સ ૫૬+૩=૫૯=૫૮ સ પૂ ૪૬૮) તેણે આ નહેર ખોદાવી હતી નહેર ખોદવાનું કાર્ય સામાન્ય રીતે ખેતરોને પાણી પૂરું કરવા માટે હાથ ધરાય છે, એટલે તેની રચના-સર્જનનું કાર્ય, ગમે તે સમયે પાર ઉતારી શકાય તેવું કહી શકાય, પરંતુ આ લેખમાં જે રિયલિટી નિર્દેશમા તે કાર્ય કર્યાનું જણાવાયું છે તે જોતા, તેને દુષ્કાળ-વૃષ્ટિના અભાવના-પ્રમંથ સાથે ગંભીર હોવાનું જણાય છે તેમ આપણે જણાવી ચૂક્યા છીએ કે નદિવર્ધનના રાજ્યે અતિવૃષ્ટિ અને અનાવૃષ્ટિ બંને થવા પામી હતી એટલે કદાચ સમજી શકાય કે, અનાવૃષ્ટિનો પ્રમંથ મ સ પૂ ૪૬૮ હતાં બન્યો હોય, જે ઉપરથી રાજ્ય નહેર પ્રગટ કરવાનું તે નહેર ખોદાવી હોય આપણે પણ તે સાલ અંદાજ તરીકે વર્ણવી તો છે, પરંતુ આપણા વર્ણનમાં અને અત્રેના લેખકશ્રીના જણાવેલી પરિસ્થિતિ વચ્ચે એક તફાવત એ છે કે, આપણે અતિવૃષ્ટિનો સમય મ સ ૫૯ જણાવ્યો છે જ્યારે લેખકના પ્રમાણે અનાવૃષ્ટિનો સમય તે છે [નોંધ આ પ્રમાણે તિવસસત નો અર્થ સ્વીકારાય, ૫૫ તો અનાવૃષ્ટિનો સમય નક્કી થઈ ગયો કહેવાય, બાકી આપણે અંદાજ

(૫૩) જુઓ બાર પ્રા રાજ્યના પુ ૨ પૃ ૨૪૬ (હાથીયુ કાના લેખનું વર્ણન કરતા, છઠ્ઠી પદ્ધતિમાં ને ૧૦૩ નો આકર્ષણ વિદ્યાને વાચ્યો છે તે સબધમાં વિવેચન કરતા જણાવે છે) તેમના અંદાજ આ પ્રમાણે છે કુદરત વિદ્વાન ધર્મકે, તિવસ સત્તં કા અર્થ ત્રીસરો વર્ષ કરકે, મરમતકે સમય વક ઉસ નહેરકો બને ૩૦૦ વર્ષ હો ચૂકે શે, હૈસા અનુમાન કરતે હે, ખૈર કુદરત તિવસ સત્તં સે ત્રિવર્ષ સત (ત્રીસરે વર્ષ કે સત્ર)કા તાત્પર્ય નિકાલતે હૈ, એટલે કે તિવસસતના બે અર્થ કરાય છે (૧) ત્રણસો વર્ષ (૨) અને ત્રીજા વર્ષના અમુક ભાગમાં, આમાં પહેલો અર્થ અસંભવિત દેખાય છે

(૫૪) આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે, પૂર્વના સમયે પણ

રાજકર્તાઓને પોતાની ફરજનું બાન હતું કે, જ્યારે દુષ્કાળ પડે ત્યારે લોકના કુખ ફેડવા માટે આવા આવા કાર્ય હાથ લેવાયેલાં હોય તેમ નહેરના કાર્યને-ઈન્જનેરી કાના અંગ વિશેષ તરીકે-ફરેલપૂર્વે બનાવવાની આવડત અને જ્ઞાન પણ હતું (જે કેટલાકો એમ માને છે કે તે વખતે આપણે ઈન્જનેરી જ્ઞાન ન હોત તથા રાજ્યોને આવા કામની પડી પણ નહોતી, તેઓની ખાતરી થશે કે તેમના આદ્યોપો ખોટા અને ભ્રાંતિભર્ય છે)

(૫૫) આ અર્થ સ્વીકારાય તોપણ ખારવેલના જનને અંગે કાંઈ ફેરફાર નથી થવાનો, કેમકે તેમાં તો પોતાના રાજ્યાધિપતિને બાદ અમુક વર્ષો આ અનાવ બન્યા હોવાનું તેણે કહ્યું છે આન કેર ને પડે છે તે નદિવર્ધન

હવે ચોથા તથા પાંચમો યુદ્ધો વિચારીએ ગળ ખારવેલ (૪) તનસૂલીય વાટે તે નહેરને પોતાની (૫) ગળધાનીની અંદર લઇ ગયો આમાં હકીકત એમ છે કે, નદરાજના સમયે મગધમાં દુષ્કાળ હતો, કયા ભાગમાં હતો તેવો ઉલ્લેખ કયાં જણાવ્યો નથી, પરંતુ એમ જરૂર

પીવાના પાણીની કટ રહે છે, ન્યારે સૂકા દુષ્કાળમાં વર્ષાનો અભાવ હોઈને મૂળથીજ ધાસ અને અનાજ પાકતું ન હોવાથી તે બન્નેની તબી તો પડે છે જ અને સાથે સાથે પાણીની ખેચ પણ પડે છે જ ન્યારે પાણી વિના તો, ન પથ-પખી જીવી શકે, કે ન મનુષ્ય જીવી શકે કે ન વનસ્પતિ ઉછરી શકે પરિણામે સર્વ પ્રકારનો સહાર વળી નય છે એટલે ભીના કરતા સૂકા દુષ્કાળ વધારે તીવ્ર અને કષ્ટી તથા ધોર પરિણામ નીપજવનારો નીવડે છે

ન્યારે સૂકા દુષ્કાળ પડે છે ત્યારે પાણીનો અભાવ થતા વનસ્પતિ કમમ્પને મરી નય છે, જેથી ખેતરો ઉત્તરજ વેરાન જેવા થઈ નય છે, ઝાડીઓ હોય છે તેના ઝાડ પાન મરી જવાથી નરા હુકા-રૂખ ઉભા હોય તેવું વન જેવાવા લાગે છે વળી જે જગતેમા પ્રથમ સૂર્યનું કિરણ સરખું પણ પ્રવેશ થઈ શકતું નહોતું ત્યાં વિના અશ્વસ્યે પથ્થરો દોડાદોડ કરી શકે છે ન્યા એક વર્ષનો દુષ્કાળ હોય ત્યાં પણ આવી સ્થિતિ થઈ નય છે ત્યારે એક વર્ષ કરતા વિશેષ સુદૃઢ મરિને ન્યા દુષ્કાળ પડયો હોય ત્યાં તો ઝોર વિશેષ ગભીર સ્થિતિ ઉભી થાય તે દેખીડું જ છે તેમજ દુષ્કાળનું ક્ષેત્ર એ સ્થાનિક-દુકો મર્યાદામાં-સ્તબ્ધિત થવાને બદલે વિશેષ વિસ્તારમાં પ્રસરી જતું હોય તો તે પ્રમાણમાં તેની પીડા વધારે ભોગવાય છે આ બાળતમા સ્પટીક ઓફ જૈનીઝમ ઇન સાઉથ ઈન્ડિયાના લેખકે પૃ ૨૧ માં જણાવ્યું છે કે, sometimes the famine extended over the whole kingdom, but more often than not, it was confined to small tracts = કેટલીક વખત દુષ્કાળ આખા રાજ્યમાં ફરી વળતો હતો પરંતુ અપવાદ કરતા સામાન્યપણે તો નાના નાના પ્રદેશમાં જ તે ગોઠાઈ રહેતો હતો આમ હતા એ તે દુષ્કાળનો વિસ્તાર વધી નય અને તેમાં એ વળી તે ઉપરા ઉપરી દુષ્કાળ આવી પડે તો, સર્વત્ર ઝાડ કે જંગલનું નામ નિરાશ પણ ન રહેતા, સફાઈ વેળા જ થઈ નય છે અને મનુષ્યની સંખ્યાનો પણ તેટલાજ પ્રમાણમાં કમ્પરધાણ વળી નય છે આ બધું સમજી શકાય તેવું છે.

શ્રી મહાવીરનું નિર્વાણ ઇ. સ. પૂ ૫૨૭ માં થયું

માની શકાય છે કે, તે ગમે તે ભાગમાં હશે તોપણ ગંગા નદીમાથીજ તે નહેરમાં પાણી વાળવામાં આવ્યું હોવું બેધએ અને ન્યા મગધ ગાળ્યની હદ આટલી જતી હશે ત્યાંસુધીજ તે નહેર ખોદાઈ હોવી બેધએ તે નહેર હવે ન્યારે રાગ ખારવેલે લખાવીને, એટલે ન્યા આગળ

બાદ, સાડા ત્રણ વર્ષે એટલે ઇ સ પૂ ૫૨૩ પછી, સમય બદલાતો આવ્યો હતો, ઉપરા ઉપરી દુષ્કાળો પણ પડવા લાગ્યા હતા પ્રથમના સો વર્ષમાં કેટલાયે પડ્યા હશે તેની નોંધ અત્યારે શોધી જડતી નથી પરંતુ હાથીગુફાના લેખ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, તે સમયમાં જો તો નોંધ ઉપર ચડી ચૂક્યા હતા જ તે બાદ ચ દ્રુપ્ત સમ્રાટના સમયે પણ બે વાર પડ્યા હતા પ્રથમનો દુષ્કાળ કાલિદાસ પરિણામી હોવાથી તેને બારવર્ષી કહેવાયો છે (આ માટે બુદ્ધો સમ્રાટ ચ દ્રુપ્તનું વર્ણન ત્યાં પૃ ૧૭૬ ઉપર અજનશ્ચુટિકાવટે અદૃશ્યપણે બેસીને શ્રમણેએ ભોળન કથાનો જે પ્રસંગ વર્ણવ્યો છે તે આ સમયનો લખાવો) પણ સમજાય છે કે તેટલો લાંબો સમય તે આવ્યો નહીં હોય, ન્યારે ખીલે તો તેનાથી પણ વિશેષ ભયકર અને ક્રોધી સમયો નીવડ્યા હતા અને તે બાર વર્ષો હતો જ આ સમયે શ્રીમહાવીરની જાહીએ (મ સ ૧૭૦ = ઇ સ પૂ ૩૫૭) સ્વળીસદ્ગુણ નામના આચાર્ય હતા તેમના પછી થોડાક વર્ષે એટલે સમય મ મ ૨૨૩ = ઇ સ. પૂ ૩૦૪ પાછો દુષ્કાળ પડ્યો હતો આ બધા કુખકર હોવાથી તેમની નોંધો જળવાઈ રહી છે. સિવાય નાના અને મીઠ પરિણામી તો અનેક ખીનને.ધાયા પડી રહ્યા છે તેની વાત તો ભૂરીજ ગણવી

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે શ્રી મહાવીરના નિર્વાણ પછી પ્રથમના પાંચસો વર્ષમાં એક ખીનથી ઉતરે નહીં-બદલે ચડી નય-તેવા અનેક દુષ્કાળો હિંદની ભૂમિ ઉપર ચિન્ન ચિન્ન સ્થળે પડ્યા છે પરિણામે શ્રી મહાવીરના સમયે જે જ ગયો, ઉધાનો, ઉપવનો, બાજ બગીચાઓ, ઇત્યાદિ હતા તેમનો મોટો ભાગ વિનાશ પામી ગયો હતો, જેથી તે સમયે માણસની જે આબાદી માત્ર સહેરોમાં જ ન્યા થઈ રહી હતી, તે ચવા થઈ પડેલા નવા ઉત્કલ જગતેવાળા ભાગમાં ધગવાટ કરવા લાગી હતી એટલે સહેરની ગીરી સોઝી થઈ, તેમ આદર્-ગંગેા પણ ઓછા થયા પરિણામે વર્ષો પણ કમી થવા લાગી અને દુષ્કાળની રાખા અને સકટ, ઉત્તરોત્તર વધતા આવ્યા આ પ્રમાણે આ કૌરવ્યક પાલકો ગતિમાન થયું

આ બધું નૈસર્ગિક રીતે બન્યા મર્યાદા, તેથી જ

મગધની હો જાણીને જાહનગી રાણી હરી ત્યાથી
પિતાની હાથમાં લગાવી છે ત્યારે એકથો દુઃખિતારી
જામ છે કે તે નહેરની લગાઈ પછી જ હોવી ભેળખે.
તેમ પાતાની રાજ્યખાનીમાં જઈ જ્યાં કે એકથો ભેળ
જગુ મગધના એકે મગધની હાથી પાતાની રાજ્યખાની
એકથો જાણે જાણેથી હોવી ભેળખે, તે રાજ્યખાનીની

[illegible][illegible]

१५। ३३। ३४। ३५। ३६। ३७। ३८। ३९। ४०। ४१। ४२। ४३। ४४। ४५। ४६। ४७। ४८। ४९। ५०। ५१। ५२। ५३। ५४। ५५। ५६। ५७। ५८। ५९। ६०। ६१। ६२। ६३। ६४। ६५। ६६। ६७। ६८। ६९। ७०। ७१। ७२। ७३। ७४। ७५। ७६। ७७। ७८। ७९। ८०। ८१। ८२। ८३। ८४। ८५। ८६। ८७। ८८। ८९। ९०। ९१। ९२। ९३। ९४। ९५। ९६। ९७। ९८। ९९। १००।

હવે વિદ્યાર્થી કે અથવા માનવી કમ્પ્યુટરની માસ્ટરી હોય,
ત્યાં અસાધ્ય કામો વિશેષ સીધાપરનાપણા, વિશેષ માન્ય

નામ શું હતી તે બજાબુદ્ધ નથી પણ મત પરિચયે
આપણે તેની મંદક મર્યા કરી થયા હોએ અને
સચિત્ત કર્યું છે કે તેનું સ્થાન, વર્તમાનમાં બજાબ-
પુરી બધા છે તેની અને તેની પાસેના વિદ્યાર્થીઓ-
વરના પ્રોફેસરી ભંડારમાં આનેક હતી. આજના આ
બુદ્ધાનને એક સેખાના કચ્છી સચર્ચન થયે છે.

અગામ, વિશેષ કૈવર્થ પસંદગ કરે હામગમ્ય મહાકે
જગ્ન હોય, તેવા અજાણીના એક મુંડા। મિત્રે એક વિષ
એ ૩, ૪૦૦ મહાકવ્વ કરી શકે, મસી કે પામકી કલ્પ
વર્ણન હવે જાણવા કરીનેથી જાણક પામ રહ્યા હવે કુબે
માથે, વીરજગ્નય શ્રી કે મસી કુડ એકથી કલ્પ (કોઈક
વીરુ કરીને ૧૦-૧૧ કુડ, કોઈકનામુદ્ધ ૧૨-૧૩ કુડ
પ્રિયકર્મીના કલ્પે મસીને ૬૫૧) કુડ જાણી વળ
કે એ તે કલ્પે મહાકવ્વ કરી વળે કલ્પને તેજા ન
કે એકે જાણી રાખા (૧) છે। કલ્પકર્થને એક નીચ
એ તેથી જગ્ન વિશેષને વિશેષ એવાય તે જગ્ન જાણ
કલિષ નહીં (એકથી જાણકા રૂપરૂપે રૂપરૂપ કરે
મીથુન, કુર્ચિયો કરે કોઈના અજાણનાં વીરુ કુબે
કરી કરે કલ્પ વર્ણના અજાણના કલ્પે)

[illegible]

તેઓ^{૫૭} જણાવે છે કે, He made a canal from the Bhargavi to Chilka lake=તેણે (ગંગા ખારવેલે) બારગવી (ગંગાનદીનું નામ છે)માંથી ચિલ્કા સરોવર સુધી નહેર બધાવી હતી આ શબ્દથી એમ પણ હકીકત નીકળે છે કે, તે સમય પહેલાંયે ચિલ્કા સરોવર તો હતું જ, પરંતુ દુષ્કાળને લીધે તે નિર્જળ થઈ ગયું હતું-અથવા થઈ ગયું તેવી ભાતિ ઉત્પન્ન થઈ હતી તેથી તેણે નહેર ખોદાવીને ગંગાનદીનું પાણી તેમાં વાળ્યું હતું એટલે તે સરોવર સજળ બનવા પામ્યું હતું તત્ત્વસિધ્ધિવાટે^{૫૮} જે શબ્દ વપરાયો છે, તે પ્રદેશવાચક હોવાનું સમજાય છે અને તેમ જ હોય તો, ન્યાંથી મગજની હલ અટકી પડી હતી ત્યાંથી ચિલ્કા સરોવર સુધીની જે કલિંગરાજ્યની ભૂમિ હતી, તે સમજાવે છે તેના એક અંશને, આ તત્ત્વસિધ્ધિ નામથી ઓળખવામાં આવતી હતી એટલે તે ભૂમિમાં થયેને તે નહેર ખોદવામાં આવી હતી એમ કહેવાની મતલબ થઈ

(ક) જહી લીટીમાં છેલ્લું સૂચન એમ છે કે, રાજા ખારવેલે, રાજ્યાભિષેકના જહા વર્ષે રાજસૂય યજ્ઞ ઉજવતા કરના બધા રૂપીઆ માફ કર્યા આમાં રાજસૂય યજ્ઞ અને કરનું માંશીપણ આ બે મુદ્દા સમજૂતિ માંગે છે

રાજાઓ તરફથી બે પ્રકારના યજ્ઞો કરાતા આપણે સાહિત્ય ગ્રંથોમાં વાંચીએ છીએ એક અશ્વ-મેધ અને બીજો રાજસૂય અશ્વમેધ યજ્ઞમાં અશ્વનો બલિ દેવાય છે અને તે વૈદિક વિધિરૂપે જણાય છે ન્યારે અશ્વના બલિને હિંસકરૂપ માનીને, જૈનો જે અહિંમાને પ્રધાનપદે સ્થાપે છે તેઓ રાજસૂય યજ્ઞ કરે છે પડિત જયસ્વાલજીએ (તેમના આ લેખના મૂળ ઉપરથી અનુવાદ થયેલ છે તેમ) સ્પષ્ટપણે બહાર કહ્યું છે^{૫૯} કે, “જૈન હોવાથી તે ગમ્યો અશ્વ

મેધ ન કરતા રાજસૂય યજ્ઞ કરીને પોતાનું સાર્વભૌમ પદ સિદ્ધ કર્યું હતું” મતલબ કે જૈન રાજાઓ રાજસૂય યજ્ઞ અને વૈદિક મતાનુયાયીઓ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરતા હતા આટલે સુધી તો હકીકત બરાબર છે પણ શા માટે યજ્ઞ કરવામાં આવતો તે વિશે મતભેદ અમને જે દેખાયો છે તે અહીં જણાવવા જરૂર પડી છે ઉપરના પડિતજીએ એટલું જ માત્ર જણાવ્યું છે કે, સાર્વભૌમત્વ મિલ્લ કરવા યજ્ઞ કરાયો હતો પરંતુ આપણને ખુદ ગંગા ખારવેલ પોતે જ, હવે પછીની પકિતઓમાં બહાર કાઢે છે કે, તેણે આ યજ્ઞ કર્યા પછી પણ અનેક પ્રદેશો જીત્યા છે પાછળથી પ્રદેશો જીત્યા છે એમ ન્યારે જણાવે છે, ત્યારે આપોઆપ સિદ્ધ થઈ ગયું કે, યજ્ઞ કર્યો તે સમયે તે પ્રદેશો તેના કબજામાં નહોતા જ, એટલે સાર્વભૌમત્વની સિદ્ધિને માટે તે યજ્ઞ તેણે કર્યો હોયો ન બેધઓ તે દેખીતું છે, વળી શબ્દકોષમાં તેનો અર્થ જોવા જતા અન્ય સ્થિતિ જ નીકળી પડે છે તેમાં આપેલ સમજૂતિ વડે તો એમ સ્પષ્ટ થાય છે કે, ૧૦ સર્વોપર રાજવડ પોતાના રાજ્યાભિષેક વખતે કરાતો જ તે યજ્ઞ છે જો રાજ્યાભિષેક વખતે જ કરાતો હોય તો તો પછી તે સમ્રાટને આખા રાજ્યકાળમાં શાંતિ અને નિરાત જ ગાળવાનું રહેતું બેધઓ, કેમકે સાર્વભૌમત્વ મેળવ્યા પછી વિશેષ લોક રાખવાનું કામજી રહેતું નથી ગમે તેમ અર્થ કરો, પરંતુ એટલું તો ગંગા ખારવેલના નિવેદન ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, તેણે આ રાજસૂય યજ્ઞ નથી કરાવ્યો પોતાના રાજ્યાભિષેકના સમયે, કે નથી કરાવ્યો સાર્વભૌમત્વની સિદ્ધિની બહારાત માટે ત્યારે શા માટે કરાવ્યો હશે તે પ્રશ્ન થાય છે? તેનો ઉત્તર તેના જ શબ્દો, જે આ યજ્ઞ કર્યાના ઉલ્લેખ પૂર્વ અને પાછળ જોડાયો છે તેમાંથી મળી આવે છે, તેણે સ્પષ્ટ જણાવેલ છે કે, દુષ્કાળ પડવાથી નહેર બધાવીને

(૫૭) જ આ હી. ગી. રો. પુ. ૨ ખડ ૨ પૃ. ૧૪

(૫૮) એક લિપિએ આ ‘તત્ત્વસિધ્ધિ’ ને બદલે ‘તોસ લીય’ શબ્દ હોવાનું જણાવ્યું છે સત્રાટ પ્રિયદર્શિનના મૌલિ-ભગૌડાવાળા ખડક લેખમાં તે મ્થાનની રાજધાનીનું

નામ તોસલીય નજી જણાવી છે

(૫૯) જુઓ. જ સા. સ. પુ. ૩ પૃ. ૩૭૫ પા. ૧૬

(૬૦) જુઓ ઝુનરાત વિ. ૧ પીઠ તરફથી બહાર પડેલ, સાર્થ ભોલુ કોશ પૃ. ૬૫૫

એસાગવાગા પણ સ્ખલતા થતા પાગી લાગે છે પરંતુ તેનો ભાવાર્થ જે અમે તાગવી શક્યા છીએ તેનું ચોગ્ય સૂચન ગોધી ન કદાચ ત્યાસુધી તો, હાલ જે અર્થ સર્વ માન્ય થયો છે તેનો સ્વીકાર કરીને જ આગળ વધવું રહે છે છતાં તે સૂચન ગોધી કાઢવામાં ઉપયોગી થાય તે માટે કાષ્ઠક માગદર્શન કરીશું.

(જા) ગોરધગિરિ — તે માટે તેવા જ નામનો, અન્ય ગિરિ કે ગિરિશૃંગ, જેનું સ્થાન કૃષ્ણા નદીના મુખની આમપાસ થોડા માર્ગલેખમાં આગ્ય હોય તે પર્યતને રાજા ખાગ્વેશની યજ્ઞાર્થનું સ્થાન મમજવુ ગૃહ છે તેમજ ગજગૃહીને તોડી નાખ્યાની વાત ગદ્યન જેવી છે તેને બદલે ‘ગજગૃહમ્’ જે મૂળપાઠ છે એટલે ગજગૃહને-કહેતાં રાજાના મહેલને-તોડી નાખ્યો હતો એમ કહેવાનો અર્થ છે જા અમારા કથનને ટકાવે શબ્દો તેના પોતાના આલેખનમાધી જ નીકળી આવે છે, જે ‘પલ્લવ’ શબ્દ છે અને જેની હદીકત કોષ્ટએ શિલાલેખનો અર્થ એસાગવામા અત્યારે હિસાબમા જ લીધી નથી, તે પલ્લવગ્ગતિના (જેને આપણે સિન્ધવી ક્ષત્રિયની એક શાખા તરીકે અને રાજા નિહિવધનના સમયે તે પ્રાત ઉપર વહીવટ કરવાને સૂચા તરીકે નીમ્યાનું જણાવી ગયા છીએ તે સમજવા ગૃહે છે પલ્લવ, ચોલા, કદબ ઇ સિન્ધવીના વિભાગો પડ્યા છે તે માટે ભુજો પુ ૧ પૃ ૩૮૫, ૩૧૩નું વર્ણન) ગજને ઉદ્દેશીને વપરાયો છે તેમજ તે પછી આપેલું વર્ણન, ચોલા અને પાંડ્યા રાજાને લગતું સમજવાનું છે કદપના કવચમા ઉપયોગી થાય તે માટે આટલું સૂચન કરી, હવે બાકીના અર્થનો તોડ ખતાવીશું.

(જ) યુનાની રાજા (યવનરાજ) ડિમિટ્રી-*Demetrius*-મયુગ છોડી પાછા પગલા લઈ્યા આ અર્થ કરાયો છે પરંતુ મૂળે તો યુનાની રાજા એવો શબ્દ જ લેખમાં કોતરાયલ નથી, ખરૂં છે કે, યવનરાજ શબ્દ વચામ તેવા અક્ષરો છે, તે ઉપગ્રથી યુનાની શબ્દ

ગોદવી દીધા લાગે ૪ વળી આગળનો અક્ષર ડિમિટ્રી આપવાથી અને તેની જોડેની જગ્યા વૃદ્ધિત હોવાથી કેટલાકે અક્ષરો પડી ગયા પણ મમજન્ય છે, જેથી ડિમિટ્રીઅન નામ જેમાડી લેવામાં સગળતા થઇ ગઈ તેમજ આખા લેખનો ભાવાર્થ બૃહસ્પતિમિત્ર મગધપતિનું અને રાજા ખાગ્વેશનું મગધાકાવીનપણું સાબિત કરી આપરા ઉપર અવલમિત હતો, એટલે બૃહસ્પતિનો ખીન્ને અર્થ પુષ્પ થાય છે તે ઉપગ્રથી બૃહસ્પતિમિત્રઅપ્યમિત્ર ગોદવી દેવાયો છે તેમ પુષ્પમિત્રના ગજશૃંગ ભગવાન પતજવીના મમયે ઉત્તર દિશા યવનોનો પગ પેગાંન થયો હતો એટલે તેમજ કછળદ ચવન કાષ્ઠન નખવાણુ જે વાક્ય લખેલું છે તેનો અર્થ યવન લેખિના ઉદય માથે ક્ષંધ એમનું પણ થઇ ગયું છે આવા રીતે મૂળે દોરેલ એક અનુમાનની અનેક વડીઓ મળતી થઇ જતા, ડિમિટ્રીના હેતુ કરી દેવાયું કે, ડિમિટ્રી શબ્દ જે છે, તે ડિમિટ્રીઅસ યુનાની રાજા સૂચવતોજ શબ્દ છે બૃહસ્પતિમિત્ર તે પુષ્પમિત્ર છે, અને જે નગર યવનગજને છોડીને ખમી જવું પડ્યું હતું તે મયુગનગર છે. આ પ્રમાણે અનુમાન તાગવવામા આવે તે પદ્ધતિ મામે આપણે એકે અક્ષર બોધના જેવું નથી સંગોધનનો વિષયજ એવો છે કે તેમા અનેક પ્રવારના અનુમાનો અને કદપનાઓ કરવા પડે છે જ પરંતુ જે વાધો છે તે એજ કે, અમે બહાર પાડેલ પ્રથમનાં પુસ્તકો વિષે, વિદ્વાનોએ એવા આરોપો અમારા શીરે મૂક્યા છે, કે ઇતિહાસના લેખકે અનુમાન કદાપિ કરવા જ ન જોઇએ તેમજ તો “હું ધારૂં છું, મારૂં મતબ્ધ છે, આમ હરો, આમ મેલવ છે, ઇ ઇ” શબ્દની વપરાયવી હમેશાં સો ગાઉ દુગ્ગર ગૃહેવું જોઇએ અને તેથી આવા શબ્દોનો જે પ્રયોગ અમે કર્યો છે તે આચા ઇતિહાસના આલેખનનું દૃષ્ટિગિદ્ધ ન ગણાય આવા અભિપ્રાય ધરાવનાર વિદ્વાનોને પોતાનું વક્તવ્ય બહાર પાડતાં પહેલાં, બધા-લલા વિદ્વાનોને પણ કેવા પ્રકારે કામ લેવું પડ્યું હોય

(૬૫) વળી ભુજો નીચે પૃ ૨૬૨મા દી ન ૭૭વાળુ લખાણ આ માટે બીજા દેશનો પણ અનેક મળી આવે તેમ છે પરંતુ દરતમા સમગ્ર શકાય માટે એક જ દાખી

ખતાવીશું (ભુજો પુ ૩ પૃ ૧૭૬ દી ન ૮, પૃ ૪ પૃ ૨૧ દી ૨૬, ઉપરમા પૃ ૧૮૬ દી. ન. ૬ તથા પૃ ૧૬૮ દી ન. ૩૦ ઇ ઇ)

હિંદમાં ખનાવ બન્યા તરીકેનું કહેવાયુ છે તે હવે દક્ષિણ હિંદના મદુરાને આગે કહેવાયુ છે એમ ગણવુ પડશે આટલું સમગ્રનું તો પલ્લવ, પાડ્યા વિગેરેનું જે વર્ણન આગળ આવે છે તથા યવનગજ શબ્દને બદલે વનરાજ્ય હોવાનો મેલવ છે તે બધુ આપોઆપ સમજી જવાશે

આ પ્રમાણે પ્રસ્તાવિષ્ઠ ચર્ચા કરીને હવે મૂળ વાત ઉપર આવી જઇએ હકીકત એમ ખની છે કે જે વખતે કલિંગમાં ખારવેલના પિતા વૃદ્ધિગજનો અમલ તપતો હતો, તે સમયે સિંહલદીપના (ભુજો પુ ૨. ૫ ૨૬૪ ટી ન ૭૧ની વશાવળી) રાજપ્રકરણમાં ખૂબ અંધાધૂંધી ચાલી રહી હતી ત્યાં મ સં ૪૫ થી ૭૫ સુધીના ૩૦ વર્ષમાં કોષ્ટક પાંડુવાસ નામના અપરિચિત વ્યક્તિનું રાજ્ય ચાલતું હતું તેનો ત્રાસ અને ભુલમ બહુ હતા તેના અમલનો ઉચ્છેદ કરીને મ સં ૬૫ માં ત્યાં અભિવિજય અથવા વિજય નામનો રાજા ગાદીએ આવ્યો હતો તે મહા પરાક્રમી હતો તેમજ નાનપણથી ઝળકી ઉઠવાની આગાહી આપે તેવા છુદ્ધિ અને કૌશલ્ય ધરાવતો હતો આ વિજય રાજની સાથે પોતાની તુલના રાજા ખારવેલે પોતાના લેખની ત્રીજી પક્ષિર્તામાં કરી છે રાજા વૃદ્ધિરાજના સમયે તે પોતે દક્ષિણ હિંદમાં ચડાઇએ ગયો હતો અને ત્યાંના મામલો પૂરતો કાણુમાં લેવાય તે પહેલાં તેને પાછા આવવુ પડ્યું હતું એમ આપણે અગાઉ જણાવી ગયા છીએ ત્યાં સ્થિતિ એવી ખની રહી હતી કે જે પાંડુવાસ પાસેથી મ સં ૬૫ માં સિંહલદીપની ગાદી રાજા વિજયે લઈ લીધી હતી તે પાંડુવાસ તથા તેના બીજા મળતીયાઓ જેઓ પશુ લુટકાર કંગવામાં અને ત્રાસ વર્તાવવામાં તેના જેવીજ મનોવૃત્તિ ધરાવતા હતા તેમને સિંહલદીપમાંથી રૂબસદ મળેલી હોવાથી, પાસેના હિન્દના દક્ષિણ ભાગમાં નાસી આવ્યા હતા અને ત્યાં પોતાનો અડો જમાવી બેઠા હતા તથા પોતાની હમેશની રીત પ્રમાણે ત્યાંની પ્રજા સાથે

કામ લીધે જતા હતા ત્યાં વસી રહેલી પ્રજાનો પોકાર પોતાના સગદા કે ખડિયા રાજા, એવા પાંડ્યા અને ચોલાપતિદારા, કલિંગાધિપતિ રાજા વૃદ્ધિરાજના કાને પહોંચતા, તેમણે પોતાના યુવરાજ ખાગવેલને તે છુટાગઝોને જે કરવા સૈન્ય સહિત મોકલ્યો હતો પરંતુ તે કામ અપૂર્ણ રીતે પાર પાડે, તે પહેલાં ખારવેલને પાછા ચોલાવી લેવાની ફરજ પડી હતી. છતાં ખારવેલ ન્યારે દક્ષિણ હિંદમાં પ્રથમ વખતે પહોંચ્યો હતો, ત્યારે શિશુવયથી આગાહી આપતા પેલા સિંહલપતિ અભિવિજયની યશગાથા તો તેણે સામળીજ હતી એટલે ત્યાંથી પાછા આવતા જે સ્મરણો પોતાની સ્મૃતિમાં તેને તાજાજ ગમી રહ્યાં હતાં, તે સાથે પોતાની સરખામણી કરવાની તક તેણે હાથધરી દેખાય છે આવી રીતે ખાગવેલને મ સં ૬૮માં દક્ષિણ હિંદમાંથી પાછું ફરવુ પડ્યું હતું અને પોતાનો રાજ્યાભિષેક થઇ ગયા બાદ, તુરતમાંજ શાતવહન વંશી રાજા શ્રીમુખ શાતકરણીના આજ્ઞ મણીને અટકાવવાનું કામ હાથ ધરવુ પડ્યું હતું તથા તે બાદ રાષ્ટ્રિકે અને ભોજકોને નમાવવામાં યુથાવુ પડ્યું હતું તથા તે બાદ દુષ્કાળની સ્થિતિ પોતાના દેશમાં ઉભી થવાથી તેમાં પશુ યથા સમય રોકાઈ જવુ પડ્યું હતું આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારની પાંચ છ વરસના સમય ઉપરાંતની તેને રોકત ચર્મ પડી હતી, જેથી પેલા પાંડુવાસનાં કાર્યો પરવે ગમ ખારવેલ જરા પશુ સંભાળ રાખી શક્યો નહોતો જેમ જેમ રાજા ખારવેલની રોકત વધતી ચાલી, તેમ તેમ આ બાલુ પેલા ભાઈસાહેબ વધારેને વધારે ભેરમાં આવતા ગયા, અને ઠેક મદુરા સુધીનો સુલક પોતાની સત્તામાં લઇ લીધો હવે આ બાલુ રાજા ખારવેલને ત્યાં, પોતાના ગળ્યના સાતમા વર્ષે પુત્ર જન્મની ખુશાલીના પ્રસંગની ઉજવણી પશુ પુરી થઇ ગઇ હતી એટલે આઠમા વર્ષથી પાછું પોતાનું ચિત્ત દક્ષિણહિંદમાં શાંતિ સ્થાપના તરફ દોડાવવાનો તેને અવકાશ મળ્યો હતો. કલિંગની

(૭૦) યવનરાજમાંથી પ્રથમક્ષેપ થ કાઢી નાખવાથી વનરાજ શબ્દ આવે છે, અને વનરાજ એટલે વનમાં રાજ

નેવા જે પુરૂષ હતો તે, એટલે હુંદારા જેવી વસિ ધોવતો પુરૂષ એમ કહેવાની મતલબ છે

હા પદાર્થો પ્રથમ મોઢા રાખીને, તે ગાદ પડકારપતિને
બને તે ગાદ પદાર્થની હકુમતને મોઢા બાને છે
એટલે આગળ નવે પ્રથમ તે, પકિત આગળમાં મત-
રખ્યા પ્રમાણે પેલા શિરપતિ-બને રાખવુંકે તેમ
પાને બનાવ રાખ બારેલના હાથે બનાવ પામેલ.
તથા તે ગાદ હકિમના આગળ વિશેષ બનાવી તેને
કુલ કરવા માંડી. આ સમાચાર પેલા કુટારા પકિતપણ
બનાવબને કાને પડેલા એટલે તેને મુઠરાથી ઉતર્યા
મથાણ કરવાની એ તેમની કરી રાખી હતી તે
માડીવાળે પછે હી મેલે બનાવીને આગળે પકિતના
કેટારામક બનાવને. કલિકાસ આ પ્રમાણે રાખવાના
છે. તેને ઉતરડેલના મુઠરા કે ચિંચીટીબસ સાથે
સંબંધ બ નથી.

(ક) તે બાદ બાકી લીધેલા છે એ પચસ
લાખ છે તથા નવમી પંક્તિમાં એ બંને પ્રકારના
દાન કર્યાં છે. ઉદાહરણ છે તેના બર્લે જોય કરવાનો છે
કે, તે બાકી બર્લે પચસલાખની સાથેના સુદમાં તેને
પચસ કર્ણ પાતું હતું અને જો તેના વિનય મિત્ર-
નીને તેની જુલાઈમાં વિપવિષ પ્રકારનાં દાન કર્યા
હતા; તથા પોતે કોનરમાં તેનાથી તે પ્રકારનાં
સંબંધનરૂપ, મોટા રાજ્યદેહને પણ બીજા પગે
તેના બિઝ મેટ્રો પ્રકારિત નામે-બર્લેવું સંબંધ
પ્રકારના બધાથી દાન એ હાથે જ રાખી પકિત
તેને સ્વયં બર્લેર સી જવાની છે.

● ૩ વે નેપથી હોલ

(૧) હાથથી પકડિત-પદ્ધતિનુસાર પ્રાણજાળ બનાવી પશુ ધાત્રી દ્વારા પાકે બનાવવામાં આવેલા અણુચરણોના પ્રયોગ કરવામાં આવે.

(જ) જ્યારે જલ્પનિબન્ધ પ્રાપ્ત થતો તેને જન-
કર્તા જ્યારે સિદ્ધ થાય ત્યારે કસોટી પડેલ જન થ.

(જા) જ્યારે સમગ્ર વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન થયેલ હોય ત્યારે નિર્ણય લેવામાં આવે છે.

(२२) २०१२ में कृषि क्षेत्र में १०० करोड़ रुपये का निधि आवंटित किया गया था।

હાલિફત વિસ્તારપૂર્વક જાપાન લખવાની ૭ એસે
જાને નાહક નું રાજાતા જાપાન વધીતું.

(જા) આપણનીમાં પ્રચલન કરું-પૂર્ણમાં સ્થાપના
સખ્ય છે આપણે જોઈ બીજો જાણે કમન્યામાં જેમને
નથી. એકસે વિચેચન કરવું નામ કરીશુ આપ તેમને
હોય દક્ષિણ આપણની તરફ દિગ્વિચન કરવા તે જાણે-
કર જશે. હવે એમ કહેવાનું થઈ હેમ.

(૧) દડ, સુધિ, સાથ પ્રધાન ધર્માન્તિઃ સેવાં તથા
ખાસ નેપ નીત્યની નથી. પણ સજ્જિત છે કે,
દડ, સુધિ, સાથ અને કોઈપણ યજ્ઞનીતિના કોચર
પ્રમાર ચઢાવ છે તેમાંના પ્રથમના ત્રણ સેવાં તે સર્વે
અસ્તિત્વ ધરાવતા હતા, બ્યારે કોઈપ્રકાર પ્રમાર, કો
પાણી રાત્ર્ય ક્ષયનો, કો વજુલ છે તે રાત્ર્ય ખારભે-
ના સમય બાદ અવશ્યમાં બ્યારેય તેખાવ છે એ
પ્રમારની નીતિ ૫ બાકસને અવશ્યમાં ચૂકવણું એવેલ
છે એટલે બ્યારેકરો સમય ૫ ચાલુમ અને સંસ્કાર
ધાર્મી પૂરતિ સામિત થશે એવેલ.

[illegible]

(જ-જી) જ્ઞાતિ અરણ્ય રાજા કાશ્યપે
કર્તૃવતી વાસતે નમી કિંક કાશ્યપે
નિચારે કિંક રજાના છે કે અરણ્ય કાશ્યપે
જ્ઞાતિ અરણ્ય Ava king or the king Ava
જ્ઞાતિ અરણ્ય એવા રજા છે કે, Ha
(Kharvel) raises to the ground (plong
h down) with an aim-plong the
market town (Mapu) founded by
the Ava king-અરણ્ય રાજાએ નિચારે કે
(Kharvel) ને રજા રજાના રજા રજા રજા

આથી જાણી જાય છે કે આજે ત્યાં જે રથા તેના અર્થાત્મક
અર્થમાં જાણી જાય છે કે આજે ત્યાં જે રથા તેના અર્થાત્મક

(43) $\frac{1}{x^2} = x^{-2}$ $\therefore \frac{d}{dx} x^{-2} = -2x^{-3} = -\frac{2}{x^3}$

(ખારવેલે) ખેડાવી નાખ્યો જ્યાં એક અન્ય લેખકે જાન સપ્રદાયના નિશાન એક આચાર્ય સાગરાનંદસંગિતને પૂછતાં તેમણે બહુ કહેલું જાણી શકે છે કે, " He points out that Kunika is related to have ploughed Vishālānagar with ploughs drawn by asses=ગધેડાના હળ વડે રાગ કાણિકે નિશાન નગરને ખેડી નાખ્યું હોવાનું સમજાય છે " પણ અમારી એમ સમજાય છે કે આ વિશાલા નગરની ૭૬ હજારીતને ખારવેલના હવન માથે જરાએ સળધ નથી તેનાં અનેક કારણો છે (૧) ખરાબ ગાળએ બંધાવેલ નગર કૃષિકે તોડી નાખ્યું છે તો તે નગર કૃષિકના સમય પૂર્વે બંધાયું કહેવાય, અને તેને તોડનાર કૃષિક કહેવાય, તો પછી ગાળ ખારવેલને તેના તોડનાર તરીકે શા માટે ગણવા ? વળી પ્રથમ કૃષિક છે અને તે બાદ ૭૫ વર્ષે ખારવેલ થયો છે, તો એક વખત જે કૃષિકે તોડી નાખ્યું હોય તેને પાછું તોડવાનું ખારવેલને પ્રયોજન શું ? વળી ગાળ માદીને મામાન્ય સુદ્ધિમાં પણ ઉતરી રહે તેવી હમીદત તો એ છે કે, વિશાળાનગર તો કલિંગની ઉત્તર કેટલાંચે આવી છે, ત્યાં પહેલ્યતી પહોંતા, વચ્ચે રાજગૃહી તથા મગધનો કેટલોક ભાગ આવે છે પછી ગંગા નદી આવે છે અને તે ઝાળગ્યા બાદ વૈશાળી નગર આવે છે

ત્યારે લેખમાં ક્યાય (૧૧મી પંક્તિ પહેલાની નં. ૮, ૯ કે ૧૦મીમાં) આ પ્રમાણે ગાળ ખારવેલે આક્રમણ કર્યાનું જણાવવામાં જ આવ્યું નથી મનસબ કે ઉપર જણાવેલ હકીકતને કાઢી પ્રકારનો મંથન જ નથી (નિદાનો સરોધનના કાર્યમાં કેવી વાતોનો ઉલ્લેખ કરી શકે છે તેજ આ ઉપરથી ભેદ સહારો) ત્યારે આગળ જણાવેલ એક નિદાન આ મંડીના સ્થાન બાબત અનુગાન ક્રમતા જણાવે છે કે, ૭૮ "Pithunda-Pitunda of Ptolemy. It seems that it is a commercial town of importance It was the gate to the Tamil-land, is indicated by the information which we get from the reading, now proposed by the last portion of this most difficult line — bh[m]dati Tramira desha etc, મિ [મ.] રૂતિ વ્રમદેશ=he breaks up the combination of the Tramir (Tamil) countries The combination or league had existed for 113 years as the preceding expression says The Tamil tradition covering up the Pandya, Chola and Kerala Desha is here

(૭૨) જ એ. બી રી સો પુ ૧૩ ૫ ૨૧૧ ડી ન ૧-૨.

(૭૫) આ પોતાના ક્યનના આધાર માટે તેમણે આવશ્યક વૃત્તિ-દ્વિસંકરણ રચિત-પુ ૬૮૫-૭ તથા દેમથદ્રનું વીર ચરિત્ર પુ ૧૭૦-૧ દેવાનું જણાવ્યું છે આધારપૂર્વક જણાવ્યું છે એટલે બનાવ સાચો છે પરંતુ તે પ્રસંગ અત્રી થતી ચર્ચાના વિષયને લાગુ નથી પડતો

(૭૬) વિશાલાનગર એટલે વૈશાલીનગર કહેવાનો આશય સમજાય છે કેમકે રાગ કૃષિકે વૈશાલીપતિ ગેટકના મરણ બાદ તે પોતાના રાજ્યમાં ભેળવી દીધી છે એટલે કદાચ તે નગરીની કુદરત તોણે કોઈ કારણને લઈ ને કરી પણ હોય. (અધ્યયનના વિગતો વિશાળ જણાવેલાં હોવાં તેથી તેનું નામ કોઈ કોઈ વખત વિશાલા કહેવાઈ જાય છે પણ તે

નગર તો કૃષિકના સમયે કાશાપતિની સત્તામાં હતું એટલે તે હકીકત તેને બંધબેસતી થતી નથી)

વિશાળા નગરનો અર્થ અવતિનગરી પણ એક વખત થતી હતી, જુઓ ઉપરમા પુ ૨૨, પુ. ૧ પુ ૧૮૩ ડી. ન ૧૦૨, તથા મુનિ મી કલ્યાણવિતયજ્ઞએ જૈનકાળ જણના નામના લેખમાં ૧૮૮૭, પુ ૩૧ ડી ન ૨૮મા લખ્યું છે કે "હી વીર નિર્વાણાત વિશાલાયા પાઠક રાજ્ય ૨૦ વર્ષાશ્વિ" મતલબ કે અવતિને વિશાળા કહેવાતી હતી પણ અમે તે ક્યન બંધબેસતું નથી, માટે જોડી દેવું રહે છે

(૭૭) પુ ૨૬૫ ઉપર આમારા પુસ્તકના વાચકોએ જે આશ્ચર્ય આમારા ઉપર મૂક્યાની ક્ષિયા કરી છે તે વાક્ય સાથે આ બીના મરણાવે વળી જુઓ નીચેની ડી. ન ૭૬ અને ૮૧.

(૭૮) જુઓ જ. એ. બી રી. સો. પુ. ૧૪૫. ૧૫૦-૧

બુદ્ધર્થતિમિત્રે પોતાના પાંચ વિષય નમાવેલ. નામ
નંદાના ભઈ જતામાં આજે રહિને પ્રાપ્તિને.
અંગમ, પત્નું પાન વર્ષ માં તા

(૧) મુગ્ધોલ-પાટિપત્તિ આ અરૂપનિતો આ
નામનો અર્થ છે તે. નામ મુદ્ધાનમના નાટક
પણ સેવાયુ છે, પોતાના પાંચ વિષય માર્ગપતિને
નમાવ્યો છે એટલે તેને કમ નામનારી વેદાનના નથી
કર્મો પણ તેના પોદનનાને-આપને ગાદી વાપરના
જેની 'પીત' કહેવાયો કહેવાય છે-તે દિર્ઘાનના
આપને મુગ્ધો દત્તો. નાનનદરામ પા જતામાં
આવેલ એટલે નદીવર્ધનનામ છે, કમિષપતિ કોમ-
ગાનના મમય હા પા રના તે, રના આપના
ને વપરાય છે એટલે કે જે જનમૂર્તિ નદીવર્ધન-
પદ્યોલક આપના વખતે સર્વ નયો દત્તો તેને, આ
આવેલ, ગયા નદીના પ્રસાદના કેક પાટિપુત્ર
જઈ, મનમૂર્તિના સગવેળ નામના મુદ્ધો મેરી
સર્વ પાછી દાસી લાગ્યો દત્તો અને કમિષપતિનું જે
અપમાન નદિરેને કર્યું કહેવાયુ હતું તેના પદવામાં,
તેજ નદિવર્ધનના વચન અને દાના માધ્યમથી
બુદ્ધર્થતિમિત્રે પોતાના પાંચ નમા પા દત્તો આ
બુદ્ધર્થતિમિત્રે અત્યા સુધી વિદ્વાનોએ સ્વનયી
પુણ્યમિત્ર મનાવ્યો છે પત્નું તેમ જાનવા પોદન નથી ને
આપણે ઉપરમાં અનેક પુગવાથી પુગવા કરી આપ્યું
છે એટલે રવે કરીને તે પ્રમ અર્ચના નથી આ પ્રમાણે
પરિણામ આવતાં દિવિગપતિ અને મગધપતિ વચ્ચેના
અંટસની પૂણ્યદુનિ યદ ગઈ દત્તો એમ મગધવુ ગે, છે

[નોંધ—અર નોંધ સેવાની એટલી જરૂર ગે,
છે કે, આપા ઉદયમાં અનેક વખત અનેક વિદ્વાનોના
મતેર થયા જ કહે છે પરિત ભગવાનલાલ હરિજીત
જેવા ગુણધાન નિષ્ણાને બુદ્ધર્થતિમિત્રને અટલે
'બુદ્ધર્થતિમિત્ર' વાંચ્યું હતું ૮૪ આ પ્રમાણે લુદી

રીતે વાગત માય તે મુદ્ધો પત્નું કરી જાવ ને
દેખાનું જે પ્રાપ્તિન મમય મનમૂર્તિને સેવના
કુદના, ર સમનના, વચના, પાછી, રાદનકાના,
ન ઉપર જેમના પદોની દાનાના, મુગ્ધાકેના કાર્ય
મુદ્ધો અટકાવાના મનાવે, અને પ્રમાણે મેરેજને
રોષે તેના અપમાન ઉપર નયા મુદ્ધોની દાના માય
ઉપર જેમના પાંચ ઉપર જે જે અપમાન માય
તે તે અને પ્રમાણે છે, જેલે વાતવાગતમાં
કાને કાને કમિષ દેખાઈ આવે તે પત્નું આપારિય છે
કેમણે નથી પાંચ એક જ મને પાછા દેનાનાઓની
દષ્ટિમાં પણ ગિન્નના મેવાયી જુદો ઉદર કરી
નમાય ર મનમૂર્તિ કે પાંચ સિયલે મનો ઉપર કે
વચન નાદર ની સકનાં જ નથી આ વાત વચનમાં
ગે, તે, કાર્ય પત્નું નથી જાનના અર્થ જતાં પાનાં
વાગવતને જે આપણે જેવા વાને છે કે મુ આદ્ય મુદ્ધો
નયે ર મને વિદ્વાનો જો ર અથવા દત્તો કોથી તેમને આપો
આપે અપો જ નહીં! તેથી તેમની મનોરથ થયે નહીં,
પત્નું પ્રતિદામના ન્યાયનર્મ જે મમદટિ મનમૂર્તિને
તેજા રામ્યો ઉપર આપવા તવાય થઈ ગે, છે
તેજ ઉપર મેવાને જેવા પ્રમાણમાં લેવા જરૂરી
છે તે આપોઆપ મગધ જઈ]

(૨) દિવિગજનમૂર્તિ—આનના માખવાનુ છે,
જનમૂર્તિ અમ્મ વાપણો નથી પત્નું તેની માથે કસિમ
નામન વિગતણ જોડ્યું છે તેનો જે રીતે સમાગ કરી
યદાને એક સિન-જનમૂર્તિ અને બીજને દિવિગજન-
મૂર્તિ, પ્રથમ રીતે અમામ દોલ તે તેના અર્થ કસિમ
દેશમાંની અથવા પ્રસિદ્ધસાચી મૂર્તિ એટલે દિવિગ
દેશમાંથી લઈ જવાઈ દત્તો તે મૂર્તિ, એવો સાધારણ
અર્થ થઈ શકે જવારે બીજન મમાસનો અર્થ કાંઈક
વિગિષ્ટતાયર છે. મુજ લખાણમાં પણ 'કસિમજન'
સાદ સખાઓ છે એટલે આપણે પણ તેજ સાધાર્ણમાં

(૮૩) ને આ સ પુ ૩ પુ ૩૮૨માં અનુવાદ
સમ્યું છે કે, ઈ. સ ૧ ૪૫૮ વર્ષ પહેલા અને વિક્રમ
સ ૪૦૦ વર્ષ પહેલા, હરિશ્ચંદ્રાઈ દેવધર્મના એટલે પ્રમાણ
દત્તો કે ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી પચોતેર વર્ષમાં જ

ના મૂર્તિઓ પ્રસ્થિત થઈ ગઈ (જા તો તેમણે ઉપવર્ષની
વા કરી છે જ્યારે આપણે તો તે પૂર્વની પણ ગણિત
કરી જતા છે લુદ્ધો પુ ૧ પુ ૧૭૦ ઈ. વ. ૫૫)
(૮૪) લુદ્ધો ને, સા સ. પુ ૩ પુ ૩૭૪ પમિત,

આ પાર્શ્વનાયના નામ સાથે અનેક પ્રકારના ચમત્કારો સંયુક્ત થયાનું જણાયેલ હોવાથી તે બ્રુન બ્રુન નામે^{૮૬} જોળખાતા ગદ્યા છે તેથી તેમની મૂર્તિ વિશેષ ચમત્કારિક મનાતી રહી છે તેમ જોટલું તો સ્વભાવિક જ છે કે, જેમ મૂર્તિ વિશેષ પુરાણી અને ચમત્કારિક, તેમ તેના ઉપર તેના લક્ષ્મીની ભક્તિ પણ વિશેષ તથા તે માટે તેમની પ્રાણ પાથગવાની તૈયારી પણ વિશેષ સમજવી આ બે સિદ્ધાંત નક્કી કરાયા (૧) તે મૂર્તિ પાર્શ્વનાયની હતી અને (૨) તે બ્રુન ચમત્કારિક હતી-એટલે સહજ સમજી શકાશે, તે મૂર્તિ ઘણા કાળની જૂની તથા અનૌકિક હોવાથી, તેના ગૌરવ-પ્રતિભા અને મહિમા-અતિ ગોટા પ્રમાણમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યા હતા. આવી પ્રતિભાના રક્ષણને માટે, કોઈ ઉપાડી ન જાય તે માટે-તેના ભક્તો પોતાનો પ્રાણ અર્પી દેવાને પણ વિલમ્બ ન કરે અને પોતાથી બને તેટલા પ્રયત્ન-આકાશપાતાળ એક કરે જ ન્યા સામાન્ય માણસની વાત આ પ્રમાણે હોય ત્યાં, સત્રાટ ખાગેલ જેવાની સ્થિતિ કવી થાય તે તો વર્ણવવા કરતા સમજી શકાય તેવી છે તેમાં પણ જે મૂર્તિ ખુબ ખારવેલતા જ પ્રપિતામહ ગણાતા આઘ પુરૂષ જોવા મહાભેદવાદન રાજાએ પ્રતિષ્ઠિત કરી હોય તો તો પછી પૂજવાની વાત જ ક્યા રહે? વળી આપણે જાણીએ છીએ કે મહારાજા કરકુકું પોતે જ અટ્ટ-ચક્ર હતો એટલે કે તેને કેવલ્યમાન થયું હતું, જેથી મૂર્તિની હકીકત અથવા ઇતિ સુધી તેના ખ્યાલમાં હતી, અને તેથી જ તેને અસાધારણ અતીપવતી માનતો હતો આવા સંજોગમાં જે મૂર્તિ ખુબ કરકુકું મહારાજા પ્રતિષ્ઠિત કરી હોય તેનાં ગૌરવ, સામર્થ્ય અને મહાત્મ્ય કેટલાં બહોળા પ્રમાણમાં હોય તે માત્ર કલ્પનાનો જ વિષય કહેવાય આ મૂર્તિને લગતું વિશેષ

વર્ણન આગળ ઉપર લખવાનું છે એટલે અહીં તો માત્ર તેના મહાત્મ્યનું જ દર્શન કરાવ્યું છે.

(૬) અંગ-મગધનું પત્ન લઇ આવ્યો એમ જે ખારવેલે કાતરાવ્યું છે તે વાક્ય જ ખતાવે છે કે, તે સમય સુધી અંગદેશનું મહત્ત્વ પણ પ્રગ્નના મગધમાં રમી ગયું હતું ન્યારે ઐતિહાસિક નજરે ભલે ક્યાંય એવો નિર્દેષ થયો નથી જાણીને કે અંગદેશ ક્યારથી ગજદારી અગત્યતા ગુમાવી બેઠો હતો, છતાં કોઈ પણ ઇતિહાસિક જોટલો તો સ્વીકાર કરશે જ, કે મૈત્ર્યવશની હકુમત તળે ન્યારે મગધ દેશનું આધિપત્ય ચાલતું હતું ત્યારે અંગદેશનું નામ તો લગભગ ભૂમાર્ધ ગયું જ હતું તેમ અત્રાટ-પ્રિયદર્શિનના શિલાલેખમાં પણ તેને કોઈ ટકાણે વાદ સરખોયે ક્યો નથી એટલે સમજવું રહે છે કે મૈત્ર્યવશ પહેલાં અથવા મોડામાં મોડો સત્રાટ પ્રિયદર્શિનની પહેલાં જન્મ રાજા ખારવેલ થઈ ગયો છે એમ ક્ષિતાર્થ નીકળે છે

(૧૩) તેમની પંક્તિ અદ્ભૂત અને આશ્ચર્ય (થાય તેવી રીતે તે) હાથીજોવાળા વહાણ બરેલ. . પાડ્ય રાજાને ત્યાંથી આ વખતે અનેક મોતી, માણેક, રત્ન હરણ કરાવી લાવ્યો

(બ) અદ્ભૂત અને આશ્ચર્ય-હાથીજોવાળા વહાણ બરેલ, હાથીજોવાળા વહાણ એમ ન્યારે ખાસ વિશેષણ વાપર્યું છે ત્યારે સામાન્ય ક્રમમાં તેમાં કોઈક વિશેષ કહેવાનો હેતુ હેખાય છે તેનો અર્થ એમ સમજાય છે કે, હાથીજોના કામ માટે ઉપયોગમાં લેવાય તેવાં વહાણો, એટલે કે જે વહાણોમાં હાથીજોને ચડાવવા ઉતારવાની સગવડતા મચવાય જોવી રીતે બાંધવામાં આવ્યાં હોય તેવા વહાણો, એમ અર્થ થાય અને બીજી રીતે એમ પણ થાય કે વહાણનો આકાર જ હાથી-જોના સ્વરૂપને મળતો આવે તેવા હોય અથવા સામાન્ય

(૮૬) જેવાકે-રાજેસરા, અમીસરા, છરાવલા, સ્તભન, ક્ષેપિ, સોરિસરો, અનવરો, અતગીક્ષ, પચાસરો જગનાથ, (આ બધા સાથે પાર્શ્વનાથ રાજા જોડેલા) એકે ઉપરના નામો તો તે તે સ્થાનમાં સ્થાપિત કરાયેલી પ્રતિમા તરીકે લેખવાના છે, પરંતુ તે દરેક સાથે અચુક પ્રકારના

ચમત્કારો નીપજ્યા હોવાની આપ્તવાચિકા નોડાયેલી છે તે વિષય અહીંના ન ગણાય એટલે આટલો ઉલ્લેખ જ માત્ર કર્યો છે (૮૭) આ હકીકતને રાત્ર ખારવેલના સમય નિર્ણયનો જે વીસેક દલીલો ૫ રપક થી ૨૬૬ સુધી આપી છે તેમાં ઉગ્રેરી શકારો

ગયેલ છે તે માટે, મતલબ કહેવાની કે, તેના પ્રદાદા મહારાજ દરકકુ જે પ્રત્યેક છુદ્ધ થયા હતા-એટલે દૈવસ્વજ્ઞાન પામવાથી જેમના આઠ કર્મમાંના મોહની-કર્મ આદિ ચાર ધાતિ કર્મનો નાશ થઈ ગયો હતો અને બાકીનું આયુષ્ય પૂર્ણ થયે શેષ ચાગ અધાતિ કર્મનો નાશ કરી જે નિર્વાણ પદને પામ્યા હતા, તેથી તેમને હવે જન્મ મરણના ફેગ કરવા રહ્યા નથી, એવા-તેમના દેહને જે સ્થાને અગ્નિદાહ દીધો હતો તે સ્થાને એક સ્તૂપ ચણાવવામાં આવ્યો હતો તે સ્તૂપની અંદર તેમના શરીરના કોઈક અવગેયો સાચવી રખાયા હતા ૯૦ આ સ્તૂપ પાસે ગેસીને જળ જપવા જે માણસોને નીમ્યા હતા તેઓ ત્યાં બેઠા બેઠા, ધર્મ કાર્ય કરે તથા નવકાર મંત્ર આદિ ભણ્યા કરે અને સ્તૂપની પૂજા કરે, અર્થ આડાવે, ઈત્યાદી જે જે કર્મો કરવા યોગ્ય હોય તે કરે, તે માટે તે માણસોને કાયમના પગાર બાધી આપ્યા હતા (૨) શુ સુક્રમાં આવ્યું હતું ?-અહ્યત્વે શરીરને અગ્નિદાહ દેવાયા પછી જે કોઈ હાડકુ રહી ગયું હોય-જેને અને સામાન્ય બાપામા કુલ કહેવાય છે,-તે અથવા દાઢાઓ કે કેશ આદિ જે કોઈ ભાગ જળી ગયા વિનાનો રહી ગયો હોય, તે એક વાસણમાં સાચવી રાખી, તે ઉપર મોટો સ્તૂપ રચવામાં આવે છે અને તેના પોલાણમાં-ગર્ભાગારમાં-પેલા અવશેષવાળુ વાસણ,

(૯૦) જૈન સાહિત્ય સંશોધક પુ. ૩ પૃ. ૩૭૨ પક્ષિ ૧૮૫ી આગળ જે લખવામાં આવ્યું છે તે અર્થાદિતારવામાં આવ્યું છે

ત્યા પર્વત ઉપર એક કાયનિર્ધારી અર્થાત જૈન સ્તૂપ હતો, જેમા કોઈ અરિંદ તરું અસ્થિ દાટવામાં આવ્યું હતું ખારવેલ ચા એના પહેલાના વખતની એવી અનેક ગ્રંથો અને મંદિરો આ પર્વત ઉપર છે કે જેના ઉપર પાર્શ્વનાથના ચિન્હો તેમજ પાદુકાઓ છે અને જે કોરી કાઢેલા છે તેમજ બ્રાહ્મીલિપિમાં લેખવાળા છે તેમા જૈન સાધુઓ રહેતા હતા એ વાતનો હલ્લેખ છે આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ છે કે, આ સ્થાન એક જૈનતીર્થ તેમજ ધર્મ નંદુ છે મરાઠાઓના રાજ્યકાળ દરમ્યાન પણ જૈનોએ અર્ધા એક નહું મંદિર બાંધ્યું હવે ચાવીઓએ બનાવરાવેલા અનેક નાના

દાખડો, દરડિયો કે તેલુ ઠામ હોય, તે મૂકવામાં આવે છે આવા સમાધિ-સ્તૂપો અનેક સ્થાને અનેક સખ્યામાં અઘાપિ પર્યત નજરે પડે છે (૩) જૈનધર્મીઓ આવા સ્તૂપો શા માટે ઉભા કરતા હતા ? આનો ધણો ખગે ઉત્તર, ઉપર નં. ૨ના ખુલાસામા આવી ગયો છે અને એટલું જણાવવાનું કે અત્યાર સુધી સર્વ વિદ્વાનોની એવી માન્યતા છે કે, સારા હિંદુસ્તાનમાં અનેક ઠેકાણે (દષ્ટાતમાં જણવું કે-સાચી, ભાગલુત સ્તૂપવાળા પ્રદેશમાં) જે સ્તૂપો ઉભા કરાયા છે તે સર્વે બ્રાહ્મ ધર્મના છે, પરંતુ પુ. ૨ માં સમ્રાટ ત્રિવર્ણશૈનનું વૃત્તાત લખતા આપણે સાબિત કરી ગયા છીએ, કે તે પોતે જૈનધર્મી હતા અને તેણે તેમજ તેની પૂર્વેના રાજા ઓએ (કાશલપતિ પ્રસેનજીત રાજાએ તથા મગધપતિ રાજા અનંતશત્રુએ-ભાગલુત મૂકામે ૯૧) અથવા તે ધર્મના અનેક ભક્તોએ (સાચી-ભિલ્સા ટોપ્સવાળા ભૂમિ પ્રદેશમાં) વિપુલ સખ્યામાં આવા સ્તૂપો પોતાની ભક્તિ દર્શાવવા ચણાવ્યા છે અને આ સ્તૂપોની રચનામાં જે ધર્મચિહ્નો કાતગવાયા છે તે પણ જૈનધર્મનાં પ્રતીક રૂપે જ છે તેના વિગતવાર સમજૂતિ સાથેનો ખુલાસો આપણે પુ. ૨ માં પ્રથમ અને દ્વિતીય પરિચ્છેદ તથા સિક્કાનું વિવરણ કરતા તૃતીય પરિચ્છેદ આપી ગયા છીએ એટલે અત્ર તે સળધી કાંઈ વિશેષ જણાવવા અપેક્ષા રહેતી નથી માત્ર

નાના સ્તૂપો અથવા ચૈત્યા અર્ધા એક જગ્યાએ છે જેને દેવસલા કહેવામાં આવે છે

(૯૧) પ્રસેનજીત પીલર અને અનંતશત્રુ પીલર તરીકે, ભારહતસ્તૂપ નામે પુસ્તકમાં જે વર્ણવાયા છે, તેના ચિત્રો પુ. ૧મા આકૃતિ નં. ૮ તથા ૯ તરીકે આપણે રજૂ કર્યા છે આ સ્તૂપ પણ પ્રક્ષીણ સમૃતિરૂપ સ્મારક હવે કેમકે તે સ્થાને શ્રી મહાવીરને દૈવસ્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ હતી દૈવસ્વજ્ઞાન ઉપર એટલે નિયમ જ છે કે તે જીવે અન્ય સર્વ ધાતિકર્મો ખપાવી નાખ્યા છે, માત્ર જે આયુષ્ય ભોગવણ બાકી હોય છે, તે સાથે અન્ય ત્રણ અધાતિકર્મો પણ અત્ર સમયે નાશ થવાથી પોતે નિર્વાણને પામે છે જ, એવા સર્વદા નિયમ હોય છે અને નિર્વાણ પામ્યા એટલે તેને આ સારમાં ફરી ફરીને જન્મમરણના ફેગ કરવા રહેતા નથી

અગ્નિહૃત-૯ની નિષીદી પામે એટલે જે ઠેકાણે અગ્નિહૃત કહેતાં તીર્થકર્તાના દેહાગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવેલ હતા તેવા સ્થાનો ઉપર પણ સ્તૂપો ચૂંટી દીધા આ પ્રમાણે ભિન્નતા દર્શાવવા તેમને જુદા વર્ણુથી ખતાવ્યા છે મતલબ કે જે જે સ્થાનો તેને પવિત્રાત્માઓનાં સમગ્ર તરીકે જાળવી રાખ્યાં યોગ્ય લાગ્યા તે અર્થ ઠેકાણુદ્ધ લોકકલ્યાણને માટે-૯૯ તેણે સ્તૂપ આદિ સ્મારકો કઠાવી દીધા હતાં ઉપરાંત, -ખાસ પોતાની રાણીને (કહેતાં રાજકુટુંબની નારીવર્ગને) સર્વ પ્રજાથી અલગ રહીને ધર્મકાર્ય કરવાની અનુદૂળતા સાચવી શકાય માટે, જુદો જ-૧૦૦ પ્રબંધ કરાવ્યો હતો તે માટે ગજને ગોમે તેણે મહાસુખ્યવાન સ્મારક કૃત્તિ લાગે છે જે શબ્દો સોળમી પંક્તિમાં લખાયલા વચ્ચા છે તેની, અને પંદરમી ક્ષિતિના છેલ્લા શબ્દો વચ્ચે, એક મોટા ગાળો પડેલ છે એટલે તેમાં શુ લખાણ હશે તે નિશ્ચિત થતું નથી પરંતુ હવેપનાના બળે એમ ગોઠવી શકાશે કે, તે મહાસુખ્યવત્ત હોયુ જોઈએ જ વળી વૈકુર્ણ્યરત્નવાળા ચાર ચાલલાઓ સ્થાપન કર્યાં, પચોતેર

કરે તો ઉત્તર ચાપે, પ્રશ્નકરના મનર્થ સમાધાન કરે તે વસ્તુ જુદી છે બાકી સ્વયં જોઈને તેઓ બીજાઓને ઉપદેશ આપતા જ નથી આ હિસાબે, તીર્થકર્તા અને અન્ય ત્રણ વર્ગમાં ફેરફાર છે

ઉપરાંત અગ્નિહૃત શબ્દનો અર્થ ત્રણ પ્રકારનો થાય છે (૧) અગ્નિહૃત=પોતાના શત્રુને (બાહ્ય તેજ જ અતરના, બાહ્ય એટલે હથિયાર ધરીને સામા થાય તે અને અતરના એટલે ક્રોધ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કપાયાદિ જે, પુદ્ગલરૂપી લૂટારાઓ આત્માને પોતાના ખરા સ્વરૂપમાંથી ચલિત કરવા મથી રહ્યા હોય તે (જુઓ પુ ૩ પ ૨૪૬) વર્ણુન તથા દીક્ષાએ) જેણે હણી નાખ્યા છે તે (૨) અર્ધત-અર્ધ જેને આપવા યોગ્ય, જેની પૂર્ણ કરવા યોગ્ય છે તે (૩) અનર્ધત=અનર્ધા, અને રહત (રહ=રેગવ) ઉગવાપણું એટલે ફરી ફરીને જન્મમરણ ખાણું કરવા તે મતલબ કે જેને ફરીને જન્મમરણનો આશ્રય લેવાનો નથી તે આ ત્રણે અર્થમાં, ઉપરના ચારે પ્રકારના જીવોને મૂકી શકાય છે, પરંતુ સામાન્ય અને પ્રચલિતપણે અગ્નિહૃત એટલે તીર્થકર, એવા એક જ સાવાર્થમાં અત્યારે તે વપરાતો થઈ ગયો છે. અહીં ઉપરના ચારે પ્રકારના જીવોને સામાન્ય રીતે

લાખના ખર્ચથી-એવા જે શબ્દો લખાયા છે તેને જો રાણી સિંધુલા માટેની યોજનાની સાથે જોડીએ તો પણ જોડાય તેમ છે કદાચ એક તદ્દન જુદી જ પ્રવૃત્તિ આદરી હોય અને તેમાટે તેણે તે ખર્ચ કૃત્તિ હોય તેમ કહેવાની પણ મતલબ દેખાય છે તે પ્રવૃત્તિ એમ કહી શકાય કે, જેમ તેણે અગ્નિહૃત-તીર્થકરોદિના શરીર ન્યાં પડ્યાં હતા ત્યાંની ભૂમિને પવિત્ર માની તે ઉપર સ્મારકો ઉભા કરાવ્યાં હતા તેમ તે તીર્થકરોદિના વચનોને, અમૃતમય વાણીને-શ્રુતગાનને, કાયમ ઝીલી રાખવા માટે સંપ્રહિત કરવા માટે-એકાદ સ્થાનની સ્થાપના પણ કરી હતી વળી તે સ્થાન ઉભુ કરવામાં જે ખર્ચ થયું હતું તેની તથા તે વસ્તુના ગૌરવ અને મહત્તા કેવી ગણવામાં આવતી હતી તેની, વિશેષ માહિતી રાજ ખાગવેલે પોતે જ હવે પછીની પંક્તિમાં કેાતરી ખતાવી છે

(જા) સિંહપ્રસ્થવાળી રાણી સિંધુલા-આ ઉપરથી રાણીના નામની તથા તેના પિયરની જોળખ અપાઈ છે જેમ ઈંદ્રપ્રસ્થ-ઈંદ્રપુરી દિલ્હીને માટે વપરાય છે

વર્ણુવીને આ શબ્દો વાપર્યા છે

(૬૬) ન્યારે ગહો અગ્નિહૃત શબ્દ, સામાન્ય અર્થમાં ન વાપરતા તેના વિશેષાર્થમાં એટલે તીર્થકરના ભાવાર્થમાં વપરાયો છે.

(૬૭) ઉપરની દીક્ષા ન. ૯૫ તથા ૯૬ સરખાવો.

(૬૮) સમ્રાટ પ્રિયદર્શિને આવા કયા સ્થાન સ્મારક તરીકે ગહ્યાં હતા તે માટે તેના જ્ઞાતાઓ જુઓ.

(૬૯) આવા સ્મારકો ઉભા કરવામાં મૂળજરો એક જ હેતુ રખાયો હોય છે કે, તે સ્મારકને નિહાળીને જે આત્માની ચાહીમાં તે ઉભુ કરાવું હોય તેણે જીવન ચાલ કરાય તથા તે જીવે કયા માર્ગ અહણું કર્યો હતો કે જેથી તે મુખિને પાગ્યા, તે વાર વાર સંસારીને, આપણે આપણા જીવનમાં આચરણમાં ઉતારી તે રીતિ મેળવવાની અભિલાષા સેવાય.

(૧૦૦) આત્માની સાધના કરવા માટે ખરી રીતે તો આવો જુદો પ્રબંધ કરવાની જરૂર જ રહેતી નથી પરંતુ, પોતાની સગવડતા સાચવવા, જેમ પ્રત્યેક માણસને હક્ક છે તે પ્રમાણે રાજ ખાગવેલે બહોળસ્ત કર્યો દેખાય છે, જેથી પ્રજાની પણ સગવડ સચવાય તેમ પોતાના રાજકુટુંબની પણ સચવાય.

તેમ બાપા સિદ્ધસ્થ એટલે સિદ્ધપુર કહેવાનો. અર્થ ખુબ સરળ છે. અને બાપુએ બહુમિને હીએ કે સિદ્ધપુરનગર (હિંદુવાન બહુઃ શાયતુ રાજધાની) એવું મોટું ટકેર તે સમયે હતું (સુએ પ્રથમ પ્રકરણ) તદ્દર્શ કે તે નગરની કાલ્ય તે રાજકુલી હોય.

(૧૧) — વૈદ્યરત્નનાથા માર બાલકાઓ સ્થાપન કરી પચોતેર બાપના (ખર્ચ)થી ચૌરીકાળમાં ઉચ્છેદ પામેલ ચોરકિ (ચોરકા અધ્યાત્મવાળા) અંત-સક્રિયો એથી બાપ હરીશી તેવાર કરાએ-લિધુરાએ ખર્ચકાએ અપાએ રેખતું, મુજબનાં અને બહુસલ કરતાં.

(૧૨) વૈદ્યરત્નનાથા માર બાલકાઓ સ્થાપન કરી પચોતેર બાપના ખર્ચથી-આ કાનોથી પોતે કુલકાની-કુલકિની સાચવણીને રેટલી બહુસલ લેખતો હતો તે સમયે કે કે એથી તે ગર્ભાવારને તેણે વૈદ્યરત્નનાથી લેલિલ નવાબનું હતું તથા તેની રચનામાં પચોતેર બાપા કેટલું અર્થકાળ કાલ્ય ખર્ચો મહત્ત્વ હતું.

(૧૩) ચૌરીકાળમાં ઉચ્છેદ પામેલ ચોરકિ (ચોરકા અધ્યાત્મવાળા) અંત સક્રિયો એથી બાપ હરીશી તેવાર કરાએ-આ વાક્યમાંના કમ્પા કાનો કલકા રાતે તથા નારકપરમના મેળપ પાતે વિચારકા પામે છે પ્રથમ બાપુએ ચૌરીકાળમાં ઉચ્છેદ પામેલ વાક્ય લઈએ. તેમાં બે ભાગ છે ચૌરીકાળમાં અને ઉચ્છેદ પામેલ. બાપા ઉચ્છેદ પામેલ એ જર્ણ કરાવે છે તેના કુળ પાપમાં લોભિત બહુરો છે તથા રાજ્ય નારકેએ ખહુપરિશિષ્ટોએ એટલે કુલકિઓએ સમકલિત કરાવવાથી ચૌરીકાળની સમાપ્તિ થયા બાદના સમયે તેની હરામી કરાવવામાં બાપા છે આ પ્રમણે ગામી લેવાથી લોભિતો અને ઉચ્છેદ પામેલ' હી લેખના તે સમજા થાકા તેવું છે પણ

હરે તો સિદ્ધ થાપ બાપુ કે રાજ્ય નારકેએ સમય તો ચૌરીકાળની પૂર્વેના કે એટલે એ સમય હતું લલિખમાં આવવાનો કે તે સમયે નગરપાલે હાકાતને ઉચ્છેદ પામેલ તરિક રહ્યું ન હી કાલ્ય તેમ એ વસ્તુ ઉચ્છેદ પામી ગયેલ ન હોય તેની જો યોગ્યપણે કરવાનું પ્રયોગન ન કર્યું રહે છે' હતું નાકની બહુરો ઉપર એ હોય તેની સાચવી રાખવાનો બહુરો હોય તેની સાચકતા તો સમજા થાકા, તે ગામી ઉચ્છેદ પામેલ, બહુરો ઉચ્છેદ પામવાની કે કે તેના ન જર્ણ સમજતા બહુરો યોગ્યપણે બાપની કહેવાય. એથી સમજાય છે કે લોભિતનાસ થવેલું (destroyed) કાનને, લુપ્તકાળ કે લુપ્તકાળ (Past tense કે Past participle) તરિક વપરાય ન થકાલ, નર્તવાન કુલકા Present Participle વપરાય તરિક લેખતો, એના જર્ણ ઉચ્છેદમાં being destroyed નાસ પામતું બહુરો તે on the verge of being destroyed-બહુરો નાસ પામવાની બહુરો ઉપર બાપી પહેલું હતું તેવું બહુરું. હરે ચૌરીકાળમાં એવ કાનો ૭ વાપર્ય છે તેના વિચાર કરીએ. કુળ પાપમાં હુરિય કાન છે અને તેની પહેલું બરા બહુરો ખર્ચી હોવાનું બહુરો છે તે બાદી બહુરોમાં (૧) એક કાન હોયો લેઈએ, બહુરો તે (૨) ત્રીથી એક પણ બહુરો કાન થવો નહીં બા બેઝથી એકે રિષ્ટિએ રિષ્ટ ન હીમિ પાડ્યું તે કાનો બહુરો એક જાલ મેઈ રહ્યો છે તે ન પ્રમણેએ જર્ણ ચૌરીકાળે બાપે સ્વીકારી લાલિ તેણે પ્રથમ બે રહે છે કે, એક કાન બાપની કે કે હુરિય ન બહુરો નીક ધી તેવું વાખ્ય હોય તો કે કે હેમ! તેને ગામી બે જર્ણ બહુરો વિષય સમજાય તેમ છે. (૧) ચૌરીકાળ લોભિત હોય-બહુરો કાલ પૂર્વેના કે એ કુલકાનો

(૧૧) આ જર્ણ કાલ્ય રેખતો પડે તેમ છે. લુપ્તિ બહુરોના ૫. ૩૧ આ જર્ણવિષય ગામીની વર્ણવેલ કાલ્ય આ કાનોની વધ તેને કામી ધીમી.

(૧૨) અન્યથોર્થ કાલ્યકાળ કે લોભિતનાથીકાળેકાળેકાળે જર્ણવેલ જર્ણ (એના કાલ્ય ૫. ૩૧ જર્ણ ૫. ૩૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬) બહુરો બહુરો વધુરો રિષ્ટ થઈ તેવું

કેવલકાળે બહુરો જર્ણ બહુરો છે. એટલે કે ૫. ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

નાશ થવો ચાલુ થઈ ગયો છે તેવું (૨) બીજો ત્રિકલ્પ દુરિય કાલ સૂચવી સકાય તેમ છે તેનો અર્થ દુષ્કાળનો સમય એવો થઈ શકે છે એટલે કે જ્ઞાનને ધારણ કરવા યોગ્ય ને ગ્રમરણ સક્તિ હોય છે તે મનુષ્ય-માથી દુષ્કાળના મગયને લીધે, ધીમેધીમે કમી થવા માડી હતી એટલે કે તે સક્તિનો અચૂક પ્રમાણમાં નાશ થવા માડ્યો હતો વળી આગળ જતા કાળ વ્યતિત થતા, તેવી સક્તિનો તદ્દન અભાવ થઈ જાય એથી શ્રુત જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જ દુરકલ્પ થઈ જાય, માટે અગા-ઉથી તેનું મંડલણ કરવાનું તેણે સુનાસીધ ધાર્યું હતું અને ખુદ હાથીચૂડાના લેખથી આપણે જાણી ચૂક્યા છીએ કે, તે સમયે -નંદરાજના સમયથી ખાગ્નેરાના સમય સુધીના ૪૫ વર્ષના ગાળામાં પણ (જુઓ પૃ ૨૮૮ છઠી પક્ષિતના ૬ ના ઉકેલનું વર્ણન) બે દુષ્કાળ તો નોંધાઈ ચૂક્યા હેજ ઉપગત અશ્રુનોઆ ગદી ગયા હોય તે વળી જુદા જ (જુઓ પુટ નોટ નં ૫૬ની હકીકત) તેમ વળી ભદ્રપાદસ્વામીના એટલે કે અદ્યુષ્ઠ મૌર્યના-સમયે (મ મં ૧૫૬થી ૧૭૦=૫ મ. પૂ ૩૭૧થી ૩૯૭ સુધીના ૧૪ વર્ષના ગાળામાં) બે મોટા દુષ્કાળ મગધ દેગમાં પડ્યા છે (જુઓ પુ ૨માં તેનું વૃત્તાંત) વળી જન સામ્રાજ્યમાં જાણવાયું છે કે ભદ્રપાદ સ્વામીના કાળ પછી શ્રુતજ્ઞાનની ક્ષતિ ધીમે ધીમે વધતી જશે અને આ પ્રકારની ભવિષ્યવાણી-આગાહી-ઠેક શ્રી મહાવીર ભગવાનના સમયથી જાણી-

વાગેવી ચાલી જ આવે છે એટલે કોઈની અનુભૂતિમાં તે રહી ગઈ હતી તેવું તો જનવા યોગ્ય જ નથી તેમજ દુષ્કાળના મગયે પડતો યોગદ ન મળે એટલે શરીર-સક્તિ અને ગાથેશાય શ્રુતજ્ઞાનને હેવામાં-હૃદયમાં રાખી મૂકવાની-ગ્રમરણ પટમાં ધારી ગળવાની સક્તિ પણ દિવાગાનુષ્ઠિત સક્તિ ૧૦૩ પામતી નય અને પગિણીને જ્ઞાનનો અચૂક ભાગ હુપ્ત થતો જાય તેમ કેટલોય હુપ્ત પણ થઈ ગયો હોય, તે સ્થિતિ મમજી ચલાય તેવી છે તેથી જ તેનો પુનરુદ્ધાર કરવાનું રાજ્ય ખાગ્નેરે યોગ્ય ધાર્યું છે (૩) બીજો વિકલ્પ (ક્ષત) રિય કાલનો મહત્વ, પડતું તે બહુ રવીકાર્ય થઈ પડે તેમ નથી દેગે સુ શબ્દ દ્યાગતો કાતરીજ ખતાવાયો છે, બે એકલો 'રિયકાલ' ૧૦૪ હોત તો આ સૂચના યોગ્ય થઈ પડત અને તેનો અર્થ 'અન્ય કોઈ કાળે' તેવા આચરવાળો લેવાત (૪) ચોથો વિકલ્પ પ્રવિય=એટલે પૂર્વને લગતું, જનસામ્રાજ્ય-સિદ્ધાંતના અથોને પૂર્વ શબ્દથી ઉરલેખાય છે એથી અર્થ 'પ્રવિય' કહેતા 'પૂર્વ'નું જ્ઞાન ને આગમ અથોમાં સમાયણું છે તેનો નાશ થઈ જતો અટકાવવા માટે, તેણે આ પ્રકારનું પગલું ભર્યું હોય

આ મૌર્યકાળ મુરિયકાલ શબ્દ ઉપર એક અન્ય લેખકે ૧૦૫ સુધારો સૂચવતા, પોતાના વિચાર જણાવ્યા છે તે ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય હોઈને અત્ર ઉતારીશું તથા તે ઉપર અમારા વિચાર પણ જણાવીશું તેમની

નેહએ, તે તો ઠેક મ સ ૧૭૦ સુધી એટલે મૌર્ય અદ્યુષ્ઠ જ્ઞાનના શ્રમહારાજ શ્રી ભદ્રપાદસ્વામીના સમય સુધી જળવાઈ રહ્યું છે તેથી તેમને અતિમ શ્રુતકેવળી કહેવાય છે (પુ ૨ પ ૧૫૧ ટી ન ૭૦)

મતલબ કહેવાની એ છે કે, આ સમયે જોકે શ્રુતજ્ઞાનનો અચૂક ગણતરીએ અભાવ થવા માડ્યો હતો જ, છતાં ૪૭ વર્ષ તે એવડો મોટો કાળ નથી, કે જેને 'ભવિય' પદ લગાડી સકાય પરંતુ એક સમયતા તરીકે અને તેનો વિચાર તો કરવો જ નેહએ, તે કારણથી માન અમે તેની સહવિતતા સૂચવી છે

(૧૦૩) ઉપરના જુઓ ટી ન. ૫૬ તથા પુ ૧ પ્રથમ પરિચ્છેદ; ઉં સ. પૂ ૫૨૩ ખાદ અવસર્પિણીકાળ બેઠો છે.

અવસર્પિણીકાળમાં દરેક વસ્તુની અવનતિ જ થાય છે. તે નિયમાનુસાર, વર્ષાવૃત્તનું કમી થઈ, અનિયમિત થઈ અને કાળે કીને અભાવ પણ થાય, દુષ્કાળો પડે, શરીરને ખોટાપ્રી તથા પોષણતત્ત્વો બોધા મળવાથી, મનુષ્યનાં દેહ, આયુષ્ય, શરીરરચના, સ્મરણસક્તિ તેમજ મનુષ્યને વરેલી કંદેરતી અન્ય ધાર્મિકસેવા જેવી રીતે લક્ષણ આવતી જાય છે તેનું વર્ણન ઉપરના ઠેકાણે સમજાવ્યું છે તે સરખાવો, એટલે રાત ખાઈ વેળે, જે પગલું શ્રુતરક્ષણ માટે ભર્યું છે તેમાં તેનું ડહાપણ તથા ધર્મપ્રેમ જણાઈ આવ્યા વિના રહેશે નહીં.

(૧૦૬) જુઓ નીચેની ટીકા ન. ૧૦૬

(૧૦૫) જ બી. આ. રી. સો. પુ ૪ ૬૯૧૮ પ. ૩૬૫. ગાના વૃત્તાંત ઉપરનો સુધારો નં. ૧૩, પ. ૧૩૫

૧૨માસ એ છે કે મૂળ પાંચા એ પાલ હરિવલ્લભ
 હરિવલ્લભ હોઈને છે અને એના અર્થ વિદ્યા
 નેએ જય જય જય જય જય જય જય જય જય જય
 પચોતેર બાજના (પાંચવી) ધર્મકાલે નાથ પામ્યુ છે
 તેનું એવું બેસાચો છે તેને નાથે જયવલ્લભ હરિવલ્લભ
 હરિવલ્લભ (૧) રિવલ્લભ ૧=In the one hundred
 and sixty fifth year of the anno of
 the Bhauryan king... રાજાના સમયે ૧૬૫
 વર્ષે આ પ્રમલે તેની સુખના થઈ છે એટલે કે
 ૧૬૫ વર્ષ તેમણે મિત્ર મેલતનું વચ્ચુ છે અને તે
 સમયે જ ન આરવેરે ઉપર પ્રમલે પુત્રોદ્ધારનું કાર્ય
 કરી જતામ્યુ છે. જ્યુ હવે આરે રાજા આરવેરેનો
 સમયના મિત્ર વરુની ઉત્પત્તિ થયા પહેલાનો મનાવ છે
 તેમજ મિત્ર હજા જેવી કોઈ વસ્તુના મૂલ્યે જની
 નથી એ પુત્રનાર થઈ ગયું છે એટલે તેની વચોચાં
 ઉત્પત્તિ પડે તેનું નથી. ખરું જુલ પામ્યુ જામન જ
 તેમણે જામના પ્રમારે સુખમ્યુ છે તેના અર્થે જુલ
 જામણે વિચારવું રહે છે. જામણી જુલના તે મારે
 એમ છે કે જયવલ્લભ નાથે જયવલ્લભનાર પત્ની
 જામના હજા જામના, એટલે કે જુલવલ્લભના જામ
 જામજામના રજાપા આ ત્યાર પછી મોરકાજના
 ઉત્પત્તિ પામતા, હવેથી હવેથી જુલને એટલી રેડુ
 આ પ્રમલે ૧૨૫થી થું અર્થ થાય છે તે સમયે હવેથી.
 કે હવેથી હવેથી એના અર્થે છે તેને નાથે
 સાથે જામ જયવલ્લભ, એટલે કે જામ આરવેરે આ
 એજની વિદ્યા કેવલજાનાથ માથે વર્ષે મતજા કે
 જ. સ. ૬૮ થાં તેના રાજાવલ્લભ છે તે નાથ તેમને
 વર્ષે આ હવેથી જામજુ મેલતનું છે અને તે પછી

સાથે વર્ષે ૬૮+૧૨+૧૦૦=૮૦. સ. ૧૦૧ વર્ષે રી
 રાજાનાથે અર્થનો જામના હવેથી અર્થનો એના
 હવેથી ૮૦૦ તે જામનાથના એ હવેથી
 છે તેના પુત્રોદ્ધારની વાત તેમણે કરી છે. જા
 વર્ષે જુલ છે તેના જ. સ. ૧૦૦ થાં જા
 હવેથી થીજામજુલના એના જામના જા
 હવેથી હવેથી છે તેમજ જામ જુલ છે તેના મારે
 સમાજ દીકા હવેથી તેમની સાથે દીકા દીકા
 જામણર રાજાને જામણરેજામના જામણરે
 પર્વત ઉપર જામણરના રજા હવે તે હવે
 જામણર છે (જુલે પુ. ૨ થાં ૫ ૧૫ ૧ ૬
 હવેથી) આ મયે થી જામણરના પુત્રર જુલ
 જામણરે ૧૦૦ પુત્રોદ્ધાર કરી હવે (જુલે ૬
 એજનીવ જામણરની જામણરે પ્રત્યાપ ૧ ૧)
 He (Bhadrabahu) belong the last, who
 know all the Parvatas... એના હવે
 કે એના પુત્રોનું જામ હવે) હવેથી એના
 છે કે જ. સ. ૧૦૦ પછી, જુલનાથી હવે જામ
 હવે પ્રમાણમાં થઈ હવે અને જામણર હવે તે
 હવેથી તે થી જામણરે જામણરે હવે તમ હવેથી
 તેમની પાટ જામણર હવે જામણરે જામણરે જા
 રજા હવે એટલે જામણરે જામણરે જામણરે
 તે જામ આજામણરે રજા જામ તે જામણરે જામ
 નાથે. ૧૨૫ જામણરે તરીકે એ જામણરે જામણરે
 છે તેને જામણરે જામણરે તેના નાથના થી રીજા
 પામ્યું અને જામણરે કે જામણરે નિજ પ્રમારે જામ
 જામણરે જામણરે તે તે જામણરે ૧૨૫, એના હવે
 છે એટલે એની હવેથી જામણરે નાથ હવેથી એના

(૧) જામણરે એના નિજ (૨) જામણરે એના
 પ્રમારે એ જામણરે છે તે જામણરે (જામણરે હવે
 ન ૧ ૨)

(૧૦) જામણરે હવે ૧ મું વિચાર જામ
 ૧ ૨૫ જામણરે ૧૨૫ વર્ષના

(૧૧) જામણરે એ મેલે હવે ૧ ૨ ૩ ૪ ૫
 જામણરે ૧૨૫ વર્ષના હવેથી ૧૨૫ વર્ષના હવેથી
 જામણરે ૧૨૫ વર્ષના હવેથી ૧૨૫ વર્ષના હવેથી

જામણરે તે જામણરે જામણરે હવે જામણરે હવે
 હવેથી હવે. તે જામણરે જામણરે હવે ૧ ૨ ૩
 જામણરે જામણરે જામણરે હવે જામણરે હવે
 જામણરે જામણરે જામણરે હવે જામણરે હવે
 જામણરે જામણરે જામણરે હવે જામણરે હવે

જામણરે જામણરે જામણરે હવે જામણરે હવે
 જામણરે જામણરે જામણરે હવે જામણરે હવે
 જામણરે જામણરે જામણરે હવે જામણરે હવે

નહોં, પણ નાશ પામવાની સ્થિતિમાં જે ક્યાગનું દાખલ થઈ ચૂક્યું હતું તેવું, એવો અર્થ કરવો, કેમકે જો નાશ થઈ જ ચૂક્યો હોય તો પછી તેને સંસ્કૃત રાખવાનો હેતુ જ રહેતો નથી

(૬) ચોસઠિ (ચોસઠ અધ્યાયવાળા) અંગ સમિકનો ચોથો ભાગ ફરીથી તૈયાર કરાવ્યો—મૂળપાઠ ચોચઠિ-ભગ-સત્તિક તુરીય છે, અનુવાદે તેની સંસ્કૃત છાયા જ્ઞાન ષષ્ટિકાજ્ઞ સત્તિક તુરીય એવા વાક્યથી ફરી છે તેનો અર્થ ઉપર પ્રમાણે થઈ શકે છે ૧૦૯ આ વાક્યના બે વિભાગ થાય છે એક, ચોસઠિ અધ્યાયનો અને બીજો અંગ સમિકનો, તેમાંના પ્રથમની ૧૦ બાબતમાં ડૉ. ફર્લીટ નામના વિદ્વાનનું માનવું એ થાય છે કે And he produces, causes to come forth (i e revises) the sixty fourth chapter (or other division) of the collection of seven Angas=સાત અંગો (જૈનાગમના અમુક શાસ્ત્રોને આ નામથી ઝોળખાવાય છે)ના અમુકમાંનું ૬૪ મું પ્રગટ (અથવા કાઢી વિભાગ) તે બહાર પાડે છે—પ્રગટ કરે છે, એટલે કે અમુક આગમ ગ્રંથનો ૬૪ મો અધ્યાય—સર્ગ જે છે તે એકલો જ ભાગ પ્રગટ કરે છે ત્યારે ૫ બચવાલક છ એવો મત બહાર કરે છે કે ૧૧૧ The four fold (for the fourth) Anga-Saptika of 64 sections, lost in the time of the Maurya (king) he restores= ૬૪ અધ્યાયનું અંગ સમિક કે જેના ચાર પ્રકારમાંનું એક (૧) (ચોથું) મૌર્ય રાજના સમયે નષ્ટ થયું હતું તે ફરીને લખાવે છે એટલે કે અંગ સમિક નામે પ્રથમ ૬૪ અધ્યાય છે તે ચાર વિભાગમાં ગોઠવાયેલ છે, તે ચાર વિભાગમાંનો ચોથો તેણે ફરીને પ્રગટ કર્યો છે ત્યારે ડૉ. કોનાઉ નામના વિદ્વાન વળી ત્રીજા જ પ્રકારે માનતા જણાય છે તેમનો મત એમ છે કે ૧૧૨

He restores the sixty-four section Anga, that had become obsolete at the time of the Mauryan king, included in a Saptika=મૌર્ય રાજના સમયે, ૬૪ અધ્યાય વાળું અંગ (નામનું જૈનશાસ્ત્ર) જે નષ્ટ થયું હતું અને જેનો સમિકમાં સમાવેશ થતો હતો તેનો પુનરુદ્ધાર કરે છે એટલે પ્રથમના વિદ્વાન ૬૪ મા અધ્યાય એકલાની જ માત્ર વાત કરે છે, બીજા વિદ્વાન ૬૪ અધ્યાયના ચાર ભાગ પાડીને તેમાંના છેલ્લા ભાગની જ વાત કરે છે ત્યારે ત્રીજા વિદ્વાન ૬૪ અધ્યાયવાળા ગાખા પુસ્તકની વાત કરે છે આ પ્રમાણે ત્રણેના મત ભિન્ન ભિન્ન પડે છે એટલે કાઢી પ્રકારના હેવટ ઉપર આવવું મુશ્કેલ બને છે પરંતુ હજી વિદ્વાન ડૉ. કોનાઉએ પોતાના મતની ચર્ચા કરતાં એક પરિક્ષમ શબ્દની સૂચના કરી છે તેનો અર્થ The first part of Drishtiavad=દૃષ્ટિવાદ (જૈનધર્મના શાસ્ત્રનું નામ છે) નો પ્રથમ ભાગ એમ કરવો ગમે, અને તે પ્રમાણે અંગ સમિકની સાથે જોડતાં, દૃષ્ટિવાદને અંગે The Anga consisting of sixty sections=જે અગસ્ટમાં ૬૦ સર્ગ-અધ્યાય—પ્રકરણો છે તેવો અર્થ બેસારવો જોઈએ આ સૂચના ઉપાડી લઈને મિ. રામપ્રસાદ ચંદા, તેનો અર્થ એમ સૂચવે છે કે, that only sixty-four were included in the recension restored by Kharvel=ખારવેલે જે આવૃત્તિ ફરીને સ્થાપન કરી તેમાં ૬૪ નો જ સમાવેશ થતો હતો આ પ્રમાણે જનુવલિકના ભાવાર્થની ભાંગડા સમજવી તેવી જ પાછી સમિકવાળા બીજા વિભાગની પણ છે ડૉ. કોનાઉના મત પ્રમાણે સત્તિક શબ્દનો, પ્રાકૃતમાં સમીપ અને સંસ્કૃતમાં સત્તિક જેવો થાય છે એટલે તે ભગસત્તિક વાળા ગાખા શબ્દનો અર્થ a treatise com-

(૧૦૯) આ વિષયને લક્ષ્મી ચોડી ચર્ચા આગળ ઉપર 'દુષ્કાળનો પ્રસંગ અને પુસ્તકોદ્ધારનો સળધ'વાળા પાસામાં કરી છે તેમજ ઉપરની ટીકા નં ૫૬ માં જુઓ.

(૧૧૦) જુઓ જ રી. એ સો. ૧૬૧૦ પૃ ૮૨૭

(૧૧૧) જુઓ ઇ હિ. ક્વે. પુ ૫, ૧૬૨૬ પૃ ૫૮૯

(૧૧૨) જુઓ એકા ઓરીએન્ટલીયા પુ ૧ પૃ ૧૯ તથા ઇ હિ. ક્વે. પુ ૫, ૧૬૨૬, પૃ ૫૮૯

છે એમ કાવના રાખવી) તે ત્રણે સ્થિતિનું એક સરખું જ ફળ-લાભ છે એમ સમજવું, તે ઉકિતનો ભાવાર્થ તેના આ શબ્દો-દેખતા, સાલળતા અને અનુભવતા-ની સાથે તુલના કરવા માટે રજૂ કર્યો છે (૧૭) સત્તગ્રી પંક્તિ—અધા પથોનો આદર કરનાર, અધા (પ્રકારના) મંદિરોની મગમત કરાવનાર—પ્રવૃત્ત ચક્રવાળા રાજર્ષિવંશ વિનિશ્ચત રાજા ખારવેલ—

(બ) આ અધા પથોનો આદર કરનાર—મૂળપાઠ સમ્પાત્ત-પૂલકો છે પાખડનો અર્થ વર્તમાન કાળે જેમ ઢોંગના રૂપમા કરાય છે તેમ તે વખતે વપરાતો નહોતો? ૧૪ પાખડ એટલે સ્વમાનિત ધર્મથી અન્ય મત, એવા સામાન્ય અર્થમાં જ તે વપરાતો દેખાય છે, આ અર્થ તેના પોતાના જ શબ્દોથી સિદ્ધ કરી આપ્યો છે તેણે પોતે પાખડ-પૂલક તરીકે પોતાને લેખાવ્યો છે વિચારો કે જો ઢોંગ-દભ કે તેવો આશય તેમા રહ્યો હોત, તો પોતાને માટે પાછા પૂલક શબ્દ કહી તે સાથે જોડત ખરો? એટલે સિદ્ધ થાય છે કે, અન્ય ધર્મ એવો સામાન્ય અર્થ જ તેણે કર્યો છે વળી સત્રાટ ત્રિયદર્શિને પણ ખડકલેખોમાં તે જ શુદ્ધામાં વાપર્યો છે આ શબ્દથી પોતે એક રાજા તરીકે અન્ય ધર્મ વિશે કેવો મત ધરાવે છે તે જાહેર કરે છે એટલું જ નહીં, પરંતુ પોતાના વચનને, પ્રસંગ

(૧૧૪) જેમ પાખડ સારા રૂપમા વપરાતો અને હાલ અનિષ્ટ રૂપમા વપરાય છે તેમ તે સમયે અનિષ્ટ ગણાતા હોય છતાં અત્યારે ઈષ્ટ ગણાતા હોય તેવા પણ શબ્દો મળી આવે છે તેના કદાચ 'દેવાણામિય' શબ્દ કહી શકારો

આ દેવાનામિય શબ્દ, ત્રિયદર્શિનના ખડકલેખમા

પડતાં કાર્યમાં મૂકવાની તત્પરતા પણ તેણે સેવી છે, એમ જણાવવા પોતાને અધા પ્રકારના મંદિરોની મગમત કરાવનાર તરીકે પણ લેખવ્યો છે મતલબ કે, એક રાજા પોતે એક ધર્મ પાળતો હોય અને પોતાની પ્રજા અન્ય ધર્મ પાળતી હોય તો તે ખાચત તેણે મનમાં જરા પણ લાવતું નહીં એટલે કે કેવળ નિરપેક્ષાવૃત્તિ-ઉદાસીન વૃત્તિ માત્ર ધારણ કરવી-સહિષ્ણુતા દાખવવી એમ નહીં, પરંતુ જરૂર પડે તો તેમા હમદર્દી બતાવી, પોતે તેમા ગણ છે એ બતાવવા પ્રજાનાં ધર્મસ્થાનો ન્યા મગમત માગે ત્યાં ગજધર્મ લેખી તેની મગમત પણ કરાવી દેવી જોઈએ એવી પોતાની ગજનીતિ હતી એમ તેણે સ્પષ્ટપણે જણાવી દીધું છે

(કા) પ્રવૃત્તચક્રવાળા રાજર્ષિવંશ વિનિશ્ચત-આ અધા શબ્દોની સમજૂતિ ઉપરમાં ૧૪ માં પકિતનું વિવેચન કરતાં તથા લેખના પ્રચલિત અર્થ ઉતારતાં (જુઓ પૃ ૨૭૮, ૭૯ તથા ટીકાઓ) જણાવી ગયા છીએ એટલે વિશેષ વિવેચનની હવે અપેક્ષા ગ્રહેતી નથી

અહીં આખા લેખની સમજૂતિ પૂરી થાય છે તેમાં ન્યા બન્યું ત્યાં શબ્દાન્વય આપી અને વાક્યના ભાવાર્થ સમજાવી, પ્રચલિત માન્યતાથી કયાં કયા અમારો મત જુદો પડે છે તે મર્વ ખાસ દલીલપૂર્વક અને સકારણ બતાવી આપ્યું છે તે બેમાંથી કયો માર્ગ વધારે બંધબેસતો ગણાય તે વાચકવર્ગે જોવું રહે છે

અનેક વખત દર્શન દે છે, તેમ જન સાદિત્યમા પણ અનેક વખત વપરાતો દેખાયો છે સર્વ ઠેકાણે તેનો અર્થ ઇષ્ટ રૂપમાં જ થયો છે પરંતુ સસ્કૃત શબ્દકોષમાં કે બૌદ્ધ સાદિત્યોમાં તે શબ્દ મૂર્ખના ભાવાર્થમા વપરાતો હોવાનું સ્પષ્ટ હોય એવું-સમન્વય છે પાખડના અર્થમાટે પુનઃ ૪ કડપ ટી ન ૪૬ જુઓ,

ચતુર્થ પાઠ્યક

રાજા ખારવેલ (આલ)

હાથીનુંકેના લેખની ચર્ચા

ટૂંકસારે—સભા ખારવેલે કરાવેલ ગુપ્તકોહાર સાથેની જતાની આપેલ દુધાવની સંકુલિ—

મહાવિજય અને અર્ધેત્ સજ્જ ઉપર કરેલ વિવેચન—મહાવિજયપ્રાસાદના સ્થાન આગત ચલાવેલ તથા—

એ મહિમજનમૂર્તિ માટે, મમતપતિ અને કલિમપતિ વચ્ચે તથા તથા પૈઠી મહાવિજય—જાણના આવી આવવી હવી તેનું આમાન્ય દષ્ટિએ પ્રથમ જતાવેલ મહાત્મ્ય— તે મૂર્તિ વિશે વડચ વિદ્યાનેનાં તેમજ સાંપ્રદાયિક વિવેચનનાં મતભેદો દર્શાવે, ઉચ્ચ કરેલા શૈલેક કુલાભે—કરેક કરેક કુલા ઉપર કૌતિકાસિક પરિસ્થિતિ લઈને કરેલ વર્ણનના તથા તે સમસ્તની હેતુઓ—તે મયેલ મુલ્યોમાથી નિષ્પન્ન થતા આગત કરેલ ઉચ્ચારણ— તેમાંથી ઉદ્ભવતા પરિણામે—તથા તેનાં પરિણામ સાથે અન્ય સમયોની મદદનો મિત્ત ઉપર છે કે કેમ તેની બીજેલ આદિક તથા—

સાત લીલંપામાં વિશેની આપેલી સમજૂતિ (જન અને કિંદુઓની દષ્ટિએ)—મૂર્તિ વિશેના આવેલ મતભેદ ઉપર સરોધન ચલાવવા કરેલ વિનયિ—મર્મ, સંસ્કૃતિ અને અસ્થાયી વિશે કરેલી શૈલીક વર્ણનો—મૂર્તિ અને મૂર્તિપૂજા વિશેના સમયની સમજ—

સભા ખારવેલનું નામ સાંપ્રદાયિક સાહિત્યમાં કેમ દષ્ટિએ નથી પડતું તે સમંધી રહેલાં અનુમાનો—

હાથીગુફાના લેખનું પકિતવાર વિવરણ કરતા, પકિત ૧૬મા જણાવી ગયા છીએ કે વોલ્ફિનનો અર્થ, નાશ થઈ ગયેલ destroyed દુષ્કાળનો પ્રસંગ ન કરતા, જેનો નાશ થયો અને પુસ્તકોદ્ધાર- ચાલુ થઈ ગયો છે=which નો સંબંધ is being destroyed એવા રૂપમા કરવાનો છે તેના ટેકારાં એમ પણ જણાવ્યું હતું કે, જો વસ્તુનો નાશ જ થઈ ગયો છે તો પછી તેનું રક્ષણ કરવું તે ક્યન જ બેહુદુ ગણાય તેમ છે વળી ન્યારે રાજા ખારવેલનો સમય મૌર્યકાળની પૂર્વે હોવાનું પુરવાર થઈ ચૂક્યું છે, ત્યારે તેના સમય બાદ જ-મૌર્યકાળે લુપ્ત થવાનું જે સરળાયુ છે તેને માટે તે વોલ્ફિનનો પ્રયોગ કરી શકે? કે ભવિષ્યકાળ સુધ્યક વિનયતિ અથવા તો તેને મળતો પ્રાકૃત શબ્દ વાપરે? ઉપરાંત મુરિય કાલે ને બટલે મુરિય કાલે વધારે ઉચિત ગણાય તેમ છે જો મૌર્ય કહેવાનો હેતુ હોત તો મુરિયને સ્થાને મૌર્ય શબ્દ વાપરવો ઠીક ગણાત

જો કે અત્ર આલેખવાની હકીકત કેટલેક દરજ્જે જૈનધર્મને અંગે છે પરંતુ તેમા જૈતિકાસિક તત્ત્વ સમાયલું છે તેથી તેને જણાવવી પડે છે પુ ૨ પૃ ૩૧ની ટી નં ૧૨૬માં શ્રી મહાવીરની પદાવલી આપી છે તે ઉપરથી જણાશે કે તેમની ખીજ ગાદીએ શ્રી જળુ થયા છે અને તેમને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ ૨૦માં થતાં તેમની ગાદીએ તેમના શિષ્ય આઘ્યા છે પરંતુ તે જ્ઞાનીદશમા ૪૪ વર્ષે રહીને મ સં ૬૪માં મોક્ષને પામ્યા છે અને ત્યારથી કૈવલ્ય જ્ઞાનનો તથા તે સાથે અન્ય કેટલીક આવશ્યક

પરિસ્થિતિનો વિચ્છેદ થયો મનાય છે એટલે કે તે સમય બાદ આ અવસર્પિણી કાળમાં કાઈને તે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવાની જ નથી એમ જૈનશાસ્ત્રનું ઝનન છે, તે માટે તેમને અંતિમ કેવળી કહેવાય છે તે સિવાય-એક ખીજ સ્થિતિના કેવળી પણ કહેવાય છે તેમનું બિરૂદ 'શ્રુતકેવળી' છે. તેઓને જ્ઞાન પરત્વે તો કેવળી જેટલું જ્ઞાન હોવાનું ગણાય છે, પરંતુ ખીજ કેટલીક આવશ્યક સ્થિતિના તેમનામાં અભાવ હોવાથી કેવળ-જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ તેમને થઈ શકતી નથી આ પ્રમાણે કેવળી અને શ્રુતકેવળીનો તફાવત છેર આવા શ્રુત-કેવળીમા શ્રી ભદ્રબાહુ ઉવટના થયા ગણાય છે, જે ચદગ્રુપ મંત્રાટના શુરુ હતા તેમજ, મહાનંદ ઉર્જે નવમા નંદના એક મહાઅમાત્ય શકકાળના બ્યેષ્ઠ પુત્ર તથા ખીજ એક મહાઅમાત્ય શ્રિયકંજના વડીલ બધુ સ્પૂલભદ્રજના પણ તે શુરુ થતા હતા આ અંતિમ શ્રુતકેવળી શ્રી ભદ્રબાહુનો દીક્ષા સમય મ સં ૧૩૬ અને સ્વર્ગગમન મ સં ૧૭૦માં ગણાય છે કહેવાની મતલબ એ છે કે મ સં ૬૪ થી ૧૭૦ સુધીના ૧૦૬ વર્ષના ગાળામાં શ્રુત જ્ઞાન-જ્ઞાનરૂપે તો સચવાઈ રહ્યું હતું જ પરંતુ જેમ સમય આગળ વધ્યે જતો હતો, અને વારંવાર દુષ્કાળ પડ્યે જતા હતા, તેમ મનુષ્યની શક્તિઓ પણ ક્ષીણ થતી જતી હતી એટલે જ્ઞાન અત્યાર સુધી જે અર્નદ્રિય હતું તે ધીમે ધીમે અર્નદ્રિય બન્યે જતું હતું વળી સ્મૃતિની શક્તિ અર્નદ્રિય ગણાય છે એટલે કે આ સમય સુધી સ્મૃતિપટમાં જ્ઞાન રહી ગયું હતું પણ હવે તેનો ક્ષય થવા માડ્યો હતો તેમ ખીજ સ્થિતિએ હતી કે અંતિમ શ્રુતકેવળી શ્રી ભદ્રબાહુને

(૧) કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું એટલે તે જીવને સસારનું બંધન છૂટી જવાનું છે એટલું નક્કી થયું જ ગણાય, ન્યારે ગાદી ઉપર રહીને સ્વર્વિંધ સઘની દેવવણી કરવી તે સ સા રિક કાર્યમા ગણાય છે માટે જેતુ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય કે તે જીવે ગાદી ઉપરથી ઉતરી જવું જ રહે પછી કેવળી અવસ્થામા ભલે ગમે તેટલો કાળ જીવત રહે એટલે ગાદી શ્રી જળુને મ સં ૨૦મા ગાદી ઉપરથી ઉતરી જવું પડ્યું છે ને તે સ્થાને તેમના પટ્ટધર આઘ્યા છે. જો કે તે બાદ

પોતે ૪૪ વર્ષ પર્વત જીવત રહ્યા છે

(૨) વળી ભુજો પુ ૨ પૃ ૧૫૧ તથા તેની ટીકા.

(૩) અર્પણ, રસ, ધ્યાન, ચતુ અને મોત્ર=એમ ચારીસની પાચ ઇન્દ્રિય છે તેનાથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તે અર્પણ કહેવાય અને ઇન્દ્રિય સિવાય જેની પ્રાપ્તિ થાય તે અર્નદ્રિય કેવળજ્ઞાન તે અર્નદ્રિયની કક્ષામા આવે છે આ સમય પછી તેનો ધીમે ધીમે લોપ થવા માડ્યો હતો એમ કહેવાનો ભાવાર્થ છે, (૪) સરખાવો મુક્તિની ટીકા નં. ૫.

બાઈ સહિત અને પૂર્વ અને અંતરું યાન હતું બ્યારે તેઓ
જિભ સ્પર્શકાલને? જાણુ પૂર્વનું બાઈ સહિત અને
રેખનું બાઈ સિનાનું યાન હતું. આ પ્રમાણે ચ. ૬૪ થી
૬૫ થતા યાનને સાચી રાખવાની જરૂરીયાત જોઈ
પડી હતી હતી તેવામાં શી ખારવેલ પ્રખળ ખરાબ
મરે ૩ એવું તે માર્વે જણાવી લેવું હતું. આ માર્વે
તેણે ૬૬-૧૪ થા ત્રીજા. ૬. ૧૧૨ થા ૬. ૫
૧૪ થા ૬૪ થાનું મુદ્દા.

જેમ જણાવ્યું બધામાં પ્રમાણે યાનની સુતિ
મરે હતી હતી, તેમ ૬. ૨૬ ને. ૫૧ થા બધામાં
પ્રમાણે વર્ણવેલું બનિવિતરણું જાણુ વારંવાર
રેખાખર્ચ બાઈને હતું હતું પરિણામે કુખાળ જાણુ જણાવ-
જણી થયું બધા હતા. જેમ યાન ને બાઈને ખારવેલા
સમયે કુખાળ પામવાની હાથકાશમાં મોષ લેવાઈ છે
તેમ ને વખત મેટાસ્ટ થોડા સમયે જાણુ ૧૪ થા હતા.
પ્રથમ બ્યારે થાયે ત્યારે શી કાળકુલાઈ તેખામાં
નિરાળતા હતી અને સ્પર્શકાલ પદવિપુરમાં હતા.
કુખાળની બહારને દીપે સ્પર્શકાલને યાનની કૈવલ
થોડા માંડી હતી તે પૂર્વે મર્યાદા થી સંપત્તિ બધામાં
તેમો પોતાના જાણુ જાણે તેખામાં બાઈને પૂરી હતી
બાઈમાં હતા તેવામાં પાછો બાઈને કુખાળ પામવા
જાણુ. વાચના થાયા. તે સમયે જાણુ. વાચના થોડા
જાણુ. વિદ્યાર્થી બધા જાણુ. પરિવાર થાઈ નીચા
જાણુ. ૧૪ થા ૧૪ થા જેમો જાણુ. વાચના થાણુ.
છે જેમ જાણુ, જણુ. વિદ્યાર્થી-જાણુ. જાણુ. ૩
જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.
જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.

૧૪ હતું તેને જાણુ રાખવા પ્રમાણે થોડા
જાણુ. સ્પર્શકાલને નેવાળ નીચે સમય જાણુ.
સમય મોઢામાં હતી અને પદવિપુરની વાચના થોડી
પ્રતિકાસમાં પ્રતિકાસ થાઈ છે આ મધ્ય હાંસુ સિંધ
કરવાની મતલબ છે ૩, માથે મથાઈ જાણુ.
છે પરિવિતરણ છે તેને સિંધાવેલ જેમ જાણુ.
વિવિધાસિક પુરાવાથી સમર્થન થાય છે અને મરે
જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.
છે આ પ્રમાણે રાખા ખારવેલે જે પુરાવાખાર માણે
છે તે જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.

મહારાજ ખારવેલે જેને મહારાજેલ વિદ્યાર્થી
વિવિધ છે અને ૧ થા "રાજા-રાજા-રાજા-રાજા"
જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.
મહાવિકલ્પ અને વાચના છે તથા "જાણુ.
જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.
જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.

જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.
જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.
જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.
જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.
જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.

(૧) જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.
જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.
જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.

(૨) જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.
જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.

(૩) જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.
જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.

(૪) જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.
જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.
જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.
જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ. જાણુ.

વાળતા તેમાં ચે ન્યાસુધી બનતું, ત્યાસુધી તો પોતાના નામને બદલે કાષ્ટક માહિતિક ચિન્હનો ઉપયોગ કરીને પતાવી દેતા હતા. રાજા ખારવેલે પણ ઉપરના ચિહ્નતંત્ર અનુકરણ કર્યું હોય એમ તેના લેખની બાબા ઉપરથી જોઈ શકાય છે તે પોતે એકાતરે એકાતરે-એટલે કે એક વર્ષ મૂકીને બીજે વર્ષે-આવા લોકહિતનાં કાર્યો તો કર્યે જતો જ હતો, છતાં આ બે પદ્ધતિમાં જેવો સ્પષ્ટ નિર્દેશ કર્યો છે તેવો બીજી જગ્યાએ કર્યો નથી જ એટલે સમજાય છે કે આ કાર્યો તેને પોતાને કદાચ અતિ મહત્વના તેમજ બહિષ્કારની પ્રગ્નને વિશેષ ઉપકારક નીવડવાનું લાગ્યું હશે.

આટલું પ્રસ્તાવિક વિવેચન કરી હવે આપણે આગળ વધીશું. રાજા ખારવેલે પોતે કલિંગપતિ હતો તેથી-તેણે મહાવિજયપ્રાસાદ બંધાવ્યાનું તથા આડત્રીસ લાખ દ્રવ્ય તેમાં ખરચ્યામાનું જે લખ્યું છે તે આ કલિંગ દેશને અથવા તો હાથીગુફાના સ્થાનને આશ્રયીને જ હોવાનો જોઈએ એમ સર્વ વિદ્વાનોનું માનવું થાય છે. ન્યારે તે લેખમાં વપરાયેલી ધ્રુવારત ઉપરથી આ પ્રાસાદને લક્ષ્મી હકીકત કલિંગ સિવાયની અન્ય ભૂમિને અંગે લખાયેલી હોય એમ અમારું માનવું થાય છે કેમકે (૧) સામાન્ય નિયમ હમેશા એ ગણાય છે કે, જો કોઈ રાજા પોતે મેળવેલ વિજયનું અથવા તો લોક હિતનાં કરેલ અન્ય કાર્યનું વિવેચન કરવા માંડે અને તે પોતાના જ મુલકમાં કોતરાવવાનો પ્રમેગ ઉભો થયો હોય તો, તે લખાણમાં જન, જા, જાણ, કે જાણ પ્રકારનાં ઈ ઈ અંચલિ નિર્દેશ કરતાં (demonstrative forms of places or things) સ્પષ્ટતાસૂચક શબ્દો વાપરે છે, પરંતુ જો કોતરાયેલા લેખનું સ્થાન અને તેમાં આજેબેલ હકીકતનું સ્થાન,

એમ બન્ને ભિન્ન હોય, તો તે જગ્યા માટે કે તે કાર્ય માટે, અંચલિનિર્દેશ કરતા (Demonstrative words-*this very spot or that very deed*) શબ્દો વાપરતા નથી માત્ર મોહમ જ શબ્દ વાપરતો જણાવે છે કે અમુક સમયે અમુક કાર્ય કર્યું હતું અથવા અપણે જોઈએ છીએ કે રાજા ખારવેલે તો સમય, સ્થાન કે બનાવ, કોઈનો પણ સંમથ રાખ્યા વિના સર્વ બનાવો એક જ સ્થાનમાં અને એક જ લેખમાં વર્ણવી દીધા છે એટલે, તેમાં આલેખેલી સર્વ હકીકત એકલા કલિંગને જ લાગુ પડતી હતી એમ માનવાનું નથી બલકે કલિંગને ઉદ્દેશીને જે સ્પષ્ટ વક્તાવ્ય કરાયું હોય, તેજ માત્ર કલિંગ પરત્વેનું છે અને બાકીનું સર્વ જે કોઈ લખાયું છે તે અન્ય પ્રદેશને અંગે છે એમ સમજી લેવું જોઈએ આ નિયમ પ્રમાણે વિચારતા ન ૯ અને ૧૦ મી પદ્ધતિમાં દર્શાવેલ પ્રાસાદનિર્માણ અને તેમાં ખર્ચેલ દ્રવ્યવાળી હકીકત કલિંગ દેશ (નહીં કે કલિંગ રાજ્ય) સિવાય અન્ય ભૂમિને લગતી હોવાનું નક્કી થાય છે એટલે વિચાર કરવો ગમે છે કે તે કયો પ્રદેશ હશે? લેખની હકીકત તો સર્વ દક્ષિણ દિશને લગતી છે હવે તેણે જે જે દેશો દક્ષિણ દિશમાં જતી લીધા છે તેમાં પલ્લવ, પાંડ્યા, અને મદુરાનાં નામો તો સ્પષ્ટ જણાવી જ દીધા છે, એટલે તે વળી પછી જે ભૂમિ બાકી રહી તે સમજાવવા પૂરતો તેનો મનસૂબો હશે એમ પુરવાર થાય છે અને તેથી ભૂમિ તો માત્ર ચોલા રાજ્યની જ રહી નય છે એમ જોગણ શીખવાડે છે અથવા જેને આપણે આ પુસ્તકના વર્ણન કરવાના સમયે ધનકટક-બેનકટક-બેનાકટકના રાજ્ય તરીકે ઓળખાવ્યું છે તે ભૂમિ જ તે હોવી જોઈએ એમ આ ઉપરથી સમજાય

(૯) પ્રિયદર્શિનનું સાંકેતિક ચિન્હ હાથી છે ખારવેલે પણ હાથીગુફાના લેખમાં આદિ અને અત્તમા પોળાનું ચિહ્ન વાપર્યું લાગે છે (શું તે બરાબર જણાવ નથી) જુઓ જે સા. સં. પૂ. ૩. ૫. ૩૮૨ ટી ન ૧૬).

(૧૦) એટલે કે Words denoting that particular space or deed-એ અમુક સ્થાન અથવા તો કાર્યનો ઉલ્લેખ કરીને શબ્દો વાપરે છે; જેમકે, તમસુઆની સાથે તેની

પૂર્વે રાજધાની વિરોધણું બેઠ્યું છે, એમ બતાવવાને કે આ પ્રદેશની રાજધાની જે તલસુઆના હતી તેમાં નહેરે લાવવામાં આવી નહીં તો શોધસમાજ રાજધાની શબ્દ શું ન લખી શકતો. પણ સ્પષ્ટીકરણ જે કરી બતાવ્યું છે તે આનિક પ્રસંગ દોહને તેની આખવા કરવા માટે જ દેખાય છે.

(૧૧) આ ધનકટકની હદ, રાજધાની દરબાર હકીકત માટે જુઓ પૂ. ૧ ૫. ૧ ૧૬૨૯ વર્ણન.

ઉ તથા મહાવિજય નામનો પ્રાસાદ મંદિર, કૈવર
કે ધર્મસ્થાન ને કહેવું થયે તે કહો તે જણ ત્યાં જ
તેણે સાદી બાપરીસ લાખને ખર્ચે મધાપ્તુ હતું એમ
બાપરી મળેલો સાર નીકળે એ.

ખારનેભા બા કાર્ મિથેનો બાપરી તાવ
મેળાયા જઈ, બીજા કેસીક કહીલ મેળવતી બાપરી રહે
છે. તે સમે ધનકરક કેસનો હતિહાસ તપામનો એકાએક
એ તેમાંથી કાર્ કબજ થાય છે કે કેમ? રાલ મેલિય
બલના મિનિસ્ટરનું કાવલ લખતાં બલુત્યાનું છે કે
તે થયે છે. ઇ. સ. ૫૫૮ થી મધ્યપરતિ થયે, તે
પૂર્વેત બધી જણ વર્ષે તેને મેળાકાર નવરે થામ્યાં
પામ્યા હતા. તે સમયે જરેકો શેઠાચરની એક જણ
નર બાપરીનો અર્ધ જણનો છે. તેવા બલુત્યાનું
છે કે બલુત્યાનો ચાલતું થામ જાણી બાપરીને
જુલ રાખેલો. કોસાનાર જણ સમયત નહોતે, એથી
એક સાત્રાન્ય વેપારી એવા મણાતા મોપાજ નામના
કૈવરની વખારમાં હરકાનજ કેમપુરી ને પડી હતી
તે વડે તેનું મુલ્ય જાણ્યું હતું. આ વસ્તુ બલુત્યા
શીતસ્થાનો બાપરી એકજી બાપરી જુલો જ છે કે,
તે સમયે મેળાકાર નવરે અર્ધ વિપુલ પ્રમાણમાં
સ્થાનિ ધરાવતું, અનેક કેસના સાહસિક અને માણ
કોરે થઈને કામ કરનારા બાપરીઓની બજારબજારવાળી
તથા બનાવ વર્જીઓની વચ્ચે રહેતે હતું. તેમ મેલું
નવરે કોઈને, તેનો વિસ્તાર જણ મેલો. મધ્યજામ
કેવો મેલું એ એ કેમપુરી છે. જાકે એમ જણ મળતું
રહે છે કે, મધ્યની રાજધાનીવાળા રાજવંશી અને
પરવિપુલની નવરોને જણ, આમ બજારમાં થઈ કે

તેનું તે પીકનું બજાર કોણું મેળવે. આ મેળા
નવરની સ્થિતિ, એ ઇ. સ. ૫૫૮ થી કહી એ
આ રાલ ખારનેભા સમયે ઇ. સ. ૫૫૮ થી
જણ હતી. આમ મિનિસ્ટર નૂન થઈ કેમપુરી
મધ્યપરતિ કાવલનું કાવલ, તે કે તેમ જણ કાવ
નથી જાકે એમ કહો કે મહાપાલ પ્રિયકિમ
સમયે એકાએક ઇ. સ. ૫૫૮ થી મીલ સમીત મંત્ર કાવ
અને તેથી જણ મેલું વર્ષે પીકી મળા મા, તેથી એ
ત્યાંથી જુલ જુલ પ્રમાણમાં બજારમાં રહી હતે
એક કેવલ છે કેમકે બજારનિ રાલ કુપુરોની
એ શિકા કોરોમાંક મિસા કાવરી ને ને લાગ
મળી બાપરી છે તે કાવરી તે કાવરી સ્થિ રા
છે. જરૂર તે સમય માં કાવરી તેમ નામ કાવરી
તે વિવન બજારના પ્રસારને રખડી રહેતે ન કેવલ
બાપરી તેની વચ્ચેમાં કાવરી નવર નથી.

આ પ્રમાણે કાવરીનાર શિકાવેન એમ, કાવ
જુલેવા અર્ધિહાસિક કુપુરોની કાવે કુપુર કા
નવ છે કે રા ન ખારનેભે મેળાકારના કોરકા કા
બાપરીસ લાખ ખારનીને મહાવિજય નામને બાવરી
ધર્મ કાવરી, મેલો એક મેળાકારના મળાએ છે.
એક માણ આ સ્થિતિ છે. બીજા માણ કાવરી
ખાતું એમ બજારની રાવું છે કે મેળાકારના કોરકા
બજારવાળી-અને ધરવંશીક કાવરી કાવરી વર્ષે
છે તે સ્થાનવાળી મેલો એક ધર્મવંશી જણ કાવરી
છે મેલું જ નહિ જણ તે સ્થાન કાવરી બાવરી
બાવરી, કાવરી મેલું કાવરી જણ કાવરી કાવરી
એકાએક એમ મેલું સ્થિતિ કાવરી છે. મીલ માણ

(૧૨) એ કાવરી બાવરી અર્ધિ વાલી કાવરી છે
(ઈ. સ. ૫૫૮ થી ૫૬૦ થી મેલું વર્ષની વાલી) તે
સમયે મહાવિજયની રાજધાનિ જણ નહોતી વર્ધ (તેની
સ્થાનન ઇ. સ. ૫૫૮ થી વર્ધ છે. કાવરી ૫૫૮ થી ૫૬૦
કાવરી વર્ધની) ખાતું રાલ ખારનેભે કાવરી તે ઇ. સ.
૫૫૮ થી ૫૬૦ થી છે તે સમયે મહાવિજયની નહોત
કાવરી મિનિસ્ટર વર્ધ થઈ હતી ખાતું નવ તેની સ્થાનવાળી
મળાએ પ્રસાર થીય છે.

(૧૩) કાવરી જા. રી. સ. ક. ૫૫૮ થી ૫૬૦ થી

inscriptions we have of Pulamari and Yagat
have from Amavali-અમાવલીની કાવરી કાવરી અને
વર્ધની સ્થાનનિ બજારને પ્રમાણે છે.

આ કાવરીનાર અને કાવરીનાર સમય મેલું કાવરી ૫
૫૬૦, બાવરીના ૫૬૦ થી બાવરી ૫૬૦ થી કાવરી ૫૬૦
કાવરી છે (કાવરીના સમય ઇ. સ. ૫૫૮ થી ૫૬૦
છે અને કાવરીના ૫૬૦ થી ૫૬૦ છે).

(૧) આ. સ. ૫૫૮ થી ૫૬૦ (૫૬૦ થી ૫૬૦ થી
૫૬૦) ૫. ૫૬૦ થી ૫૬૦ ૫. ૫. ૫૬૦

૩૦-૧૨-૨૯ના પગિપત્રથી મદ્રાસ સરકારના શોધખોળ ખાતાએ ૧૫ ઈ સ ૧૯૩૦માં જાહેર કર્યું છે કે, ગુરુ જીસ્વામાં બેઝવાડા શહેર નજીકથી એક મોટો મઠ મળી આવ્યો છે વળી કૃષ્ણા નદીના આ પ્રાંતોનું તથા તેને લગતા અન્ય પ્રદેશોનું અંગોપન કરીને જે અથો બહાર ૧૧ પડી ચૂક્યા છે તેમાં આવેલ હકીકતનું એકીકરણ કરીશુ તો માલુમ થાય છે કે કૃષ્ણા નદીના મુખ આગળનો (કૃષ્ણના ઉદ્ભાવો) આ મર્વ પ્રદેશ મહા ગૌરવવંતો પ્રતિભાસપત્ર તથા સ્મૃદ્ધિ-શાળી હોવો જોઈએ તે પ્રદેશના પાટનગરને માત્ર ૩૬ માઈલના વિસ્તારનું ગણી, ખનકટક અને અમગવતી જેવા સ્થાન ઉપર તેને આવેલું ગણ્યું કે બેઝવાડા અને ગુરુની આસપાસની જગ્યામાં પદર વીસ માઈલનો વિસ્તાર રાજા પથરાઈ ગયલું લેખવું, અથવા તો તેને એક મોટું નગર કહી, ઉપરનાં સર્વે સ્થળોને તે નગરના અંકેક પગ તરીકે લેખવું (જેમ યુગ્મર્ષ અને તેના પરાંનો વિસ્તાર કેટલાયે માઈલ સુધી લખાયેલો ગણાય છે તેમ), તે તો, જેને જેમ મુજબ તેમ અનુમાન બાંધી દ્યે, પરતુ એકંદરે એટલી વસ્તુસ્થિતિ તો જળવાઈ જ રહે છે કે, આખો બેઝવાડનો પ્રદેશ તે સમયે સમસ્ત દક્ષિણ ભારતવર્ષમાં એક અનોખું-જ સ્થાન મોગવી રહ્યો હતો

આટલી સ્થિતિ સ્પષ્ટ કર્યા પછી જે અમરાવતી સ્તૂપ તરીકે ઓળખાવાયો છે તેમાં આવેલી કેટલીક હકીકત તરફ આપણે ધ્યાન ખેંચીશુ આ અમગ-વતીના સ્તૂપનું વર્ણન કરતાં તેના સંશોધક કર્નલ મેકેનઝી સાહેબ લખે છે કે ૧૭ In the inscriptions, this building is called the Mahachaitya or the Great Chaitya= શિલાલેખમાં કોતરાયેલું છે કે આ મકાનને “મહાચૈત્ય” કહેવાતું હતું વળી તેજ અથમા પૃ ૧૦૪ ઉપર

ખેઈટ નં ૩૯માં વર્ણન કરતાં કરતા જણાવાયું છે કે, શિલાલેખમાં બહુત શબ્દ લખેલ છે તેમ ગાન ખારવેલે ‘મહાવિજય’ નામે એક પ્રામાદ બાહ્ય ધર્મની પ્રણાલિકાની સિદ્ધિ અર્થે સાડી આડનીસ લાખ દ્રવ્ય ખર્ચાને ખનાવ્યાનું પોતાના ગિલાલેખમાં જણાવ્યું છે આ પ્રમાણના બંને ઠેકાણે શિલાલેખના જ શબ્દો છે તેનું એકીકરણ કરીશુ તો તુરત કલ્પના કરી લેવાય છે, કે તે બંને હકીકત એક જ સ્થાન પરલેના કાર્યને અંગે વપરાયલી ઠેકવી જોઈએ એક ઠેકાણે મહાવિજય કહ્યો છે બીજામાં માત્ર મહાચૈત્ય કહ્યો છે બીજા બાજુ તે અમગવતી સ્તૂપનાં દસ્યો, કારીગિરિ, શિલ્પકળાના સુરેખ ચિત્રો તથા તેના સ્થાપત્યને આપણે જ્યારે નિહાળીએ છીએ તથા તેના મૂલ્ય વિશે કાંઈકે આક મુકવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ ત્યારે રાજ ખારવેલે સાડી આડનીસ લાખ દ્રવ્ય ખર્ચ્યાનું જે જણાવ્યું છે તેની યથાર્થતા જણાઈ આવે છે આ પ્રકારની બંધી પરિસ્થિતિમાં, તે અમગવતીના સ્તૂપને રાજ ખારવેલની કૃતિ તરીકે જે આપણે સ્વીકારીએ તેમજ તેને તેના જૈન ધર્મના દ્વોતક તરીકે લેખીએ, તો કાંઈ અન્યાય કર્યો કહેવારો નહિ વળી આ સ્તૂપના સંશો-ધક મેકેનઝી સાહેબના મંતવ્ય પ્રગટ થયા બાદ તે વિશેના સામાન્ય મત કેવો ફરી ગયો છે તે નીચેના શબ્દોમાં તેના પ્રકાશકે વ્યક્ત કર્યો છે તેમણે પ્રથમ તો જણાવ્યું છે કે ૧૮ Long after Col Mackenzie's time, that it was first surmised that the Amra-vati Stupa was a Buddhist document= અમરાવતી સ્તૂપ બૌદ્ધ ધર્મનું દ્વોતક છે એવું અનુમાન (તો) કર્નલ મેકેનઝીના પછી લાખા કાળે પ્રથમ વખતે જ બહાર પડ્યું હતું પરતુ તે બાબતમાં મેકેનઝી સાહેબનો કેવો મત હતો તથા પોતે તેમના મતને કેટલે દરજ્જે વધાવી દ્યે છે તે જણાવતા

(૧૫) પ્રા. ભારત પૃ ૧ પૃ ૬૫ થી ન ૫૩

(૧૬) જુઓ આ. સ. રી. ઈ. પૃ ૧૫ (તેમાં શ્રી હીવાડ અને કૃષ્ણા જીસ્વાના અન્ય શહેરોનું સરોધન બાબતનું વર્ણન જેમાના બે ચિત્રો આપણે ભારત પૃ ૧ પૃ ૧૫૩

આકૃતિ નં ૨૦ અને ૨૧ તરીકે રજૂ કર્યા છે)

(૧૭) જુઓ આ. સ. રી. ઈ. પૃ. ૧ (ન્યુ ઇમ્પીરીઅલ સીરીઝ પુ ૬) ૧૮૮૨ (મુદ્રિત ૧૮૮૭) પૃ ૨૩

(૧૮) જુઓ રાજ્યક પૃ. ૩.

હવે ૭ ? His own belief that it might be Jain was credible—તેના (હાઈ મેનડીના) મતે, તે (સ્તૂપ)ને જૈનધર્મનો હોવાનું (માન્યતા હતા) તે વિશ્વમંદિર ૭ એટલે તેમના કહેવાનો અવાજ એમ ૭ ? હાઈ મેનડીના પ્રથમ મત તે અમરાવતી સ્તૂપને જૈનધર્મને લગતો માન્ય પ્રતિ હતો, તે મત તેના પછી બધા લાગ્ય હોય હશે ફરી થયો ૭ અને હવે તેને જૈનધર્મનો કહાવે ૭ પરંતુ પ્રથમ મત એટલે તે જૈનધર્મનું પ્રતિ હોવાનો મેનડી સાહેબ વાલો મત—અમારે પ્રમાણિત કેવા છે અમરાવતીના સાર, તે સ્તૂપ જૈનધર્મનો હોવા સંભવ છે પરંતુ વિદ્યાર્થી એવે માની નેહા ૭ તેમ જૈનધર્મનો નથી.

આ સંબંધી એક જ પ્રશ્ન હવે થાય વિચારવો રહે છે, તે આ સ્તૂપની કિંમતે વિદ્યાર્થી ૭ વિદ્યાર્થી તેને ૫ સ ની મીટ ૭ મીટ સહિતે હોવાનું થાય ૭ અમારે આજે તેને રાજા આરવેલના સમયનો એટલે ૫. સ. ૫ ની ચોથી સહિતે ઇસીએ જાણે, ને મત વિદ્યાર્થી જોઈને કમલમ પાંચસો અને નર્તન સ્ત્રી ૫૫ છે. આ ને વસ્તુનો મેળ સી રીતે આવે તેમ ૭ તે આપને જાણવોએ તેના કરતાં વધુર “અમરાવતી સ્તૂપ”ના હોવા મહાકવના પોતાના કહેવો ન હોયી મતાપીઠ; એથી વાચકવર્તી પોતાની અપમાલકિતને જુએ એવી અર્થને લાગ્ય સમય સુધી વિચારના વચકવર્તી તથાતા રહેવું નહીં પડે તે કહેવો આ પ્રમાણે ૭ “There is so much of Greek rather than Bactrian art in the architectural details of the Amravati type that the first inference is, that it must be nearer to the Christian Era—With the revised date of the inscriptions, the date of the rail in

the latter part of the second century. The stupa itself is much older as is shown by the sculpture and the inscriptions, especially one in the Manryan character recording the gift of a pillar by the General Mando Kuntala—અમરાવતી રાજના સ્વામ્યવર્તી નર્તી નીચેનો નેતા, તેના રાજા ૩૨૫ થી ૩૭૦ સુધીના એટલે એટલા નામ પ્રમાણમાં થાય પડે ૭, પ્રાચિન (નર્તી) એવું અનુમાન નર્તકી આ ૭ ? તેના સમય ૫. સ. ની સહિતે પ્રત્યેક કહેવો હોય અમારે તેના હોવા કિંમતેનેની સ્ત્રી સંધારક તારીયા નેતા તેના સમય ૫. સ. ની નેતા સહિતે કિંમતે લાગ્યા તે અનુમાનમાં કહેવો પડે (આન રાખવું ૭ એથી કોરના કિંમતેનેની કરતી વાત હી ૭ નહીં ૭ સ્તૂપના પોતાના સમયની ૭ તેના કિંમતેનેની કિંમતેનેની—તે વે હવે અર્થની અમારે સ્તૂપ જુએ પ્રમાણ સમયનો કેવા છે, તેની તેના કિંમતેનેની કિંમતેનેની હશે અને કિંમતેનેની ૭ અમારા ૭ તે કિંમતેનેની તેની પ્રતિની રાજ ૭ તેના ને આમ હીને કુમળા નામના નર્તકીને આ અર્થને ચોઈકાનર્તકી વચકવર્તી અમારે તેના કિંમતેનેની ૭ તેની—એટલે આ કિંમતેનેની અર્થ થાય ૭ ? સ્તૂપના સમયમાં કુમળાને ને આ મેળ ૭ તે ચોઈ આમાનર્તકી વચક હોવાના ને વર્તો આ સ્તૂપ તે અમારો એવો જુએ અર્થને એવો જુએ અર્થને ૭ ? ને સ્તૂપ સમયે અર્થ આ મેળ સમયે (૫. સ. ૫. ૩૭૦ થી ૨૩૫ સુધી) અમારા આજુ હોય, તે સ્તૂપ પોતે ૫. સ. ૭ ૩૭૨ની પૂર્વે જ એવો કહેવો હોયો એટલે એવ સ્ત્રી અર્થ પડે ૭ આજુ જુએ તેના સમય રાજા આરવેલના સમયનો (૫. સ. ૫. ૧૭ થી ૩૬૪)

(૧૦) જુદી અનુસાર કુમળા ૫. ૧૨.

(૧૧) અર્થને રીતે આ કરતાં અર્થને રાજાની અર્થને રીતે ૭ કુમળાને અને અર્થને અર્થને રાજાની અર્થને રીતે

૭ ૨૧૧ સુધીની ૭ એટલે રાજા ૫. ૩૦૩ થી ૫. ૩૭૦ થી ૨૩૫ થી આ અર્થને તેની આ અર્થને રાજાની અર્થને રીતે

જાણીએ છીએ અથવા વધારે ચોક્કસ તારીખ તેના નિર્માણ માટે દર્શાવવી હોય નો, તેના રાજ્યા-ભિષેક બાદ નવમા વર્ષે ચણાવ્યાનું તે જાણાવે છે એટલે તેનો સમય ઈ સ પૂ ૪૨૧-૨૦ નો ગણવો રહે છે

પુ ૧ પૂ ૧૭૪ મા મહાગજ કરકડુના વૃત્તાંતમાં સાબિત કરી ગયા છીએ કે તે પોતે પાર્શ્વનાથ બગવા-નનો અનુયાયી હોવાથી, આત્મ તે મૂર્તિનું મહાત્મ્ય કહ્યાણુ માટે તેણે મંદિર બધાવી તેમાં અલૌકિક અને અત્કાર-વાળા એક પ્રતિમા પધરાવી હતી તે પ્રતિમા આગળની બરાવેલી હતી કે તેણે જ તૈયા કરાવી હતી તે હકીકત સાબિત કરવી બાકી ગમ્મી હતી તેમ આવી નજીવી અને જડ પ્રતિમા માટે શા સારૂ બે મોટા સમ્રાટો જીવ સંતોસટ લડી રહ્યા હતા તેનો કાષ્ઠક આછો ખ્યાલ ત્યાં આપી, વિશેષ સમાચાર ખારવેલના વૃત્તાંતે આપવાનું જણાણુ હતું તેમજ ઉપરના દ્વિતીય અને તૃતીય પરિચ્છેદ (પકિત ૧૨માં કલિંગજીનમૂર્તિના વર્ણનમાં) કહી ગયા છીએ કે, જૈનધર્મીઓનું સમેત-શિખર નામનું એક પવિત્ર તીર્થ આ પ્રદેશમાં આવેલ હોઈ તથા તે ઉપર વીસ જેટલા તીર્થકરો નિર્વાણ પામેલ હોવાથી તેના ખ્યાતિ અને ગૌરવ તેમને મન ધણું હતા વળી ઉપરાંત વીસ તીર્થકરોમાંના સૌથી છેલ્લા પાર્શ્વનાથ, ત્યાં મોક્ષે ગયેલ હોવાથી તેનું નામ પાર્શ્વનાથ પહાડ પશુ પડી ગયું છે તથા તે મૂર્તિને કલિંગમાં પદગવનાર તેમજ તેના મૂળસ્થાપક કરકડુ મહારાજ પોતે ત્રિકાળમાંની હોવાથી તેનાં પ્રતિભા તથા ગૌરવ તેમની જાણમાં હતા (જુઓ પૂ ૩૦૨-૩)

(૨૧) સમ્રાટ પ્રિયદર્શિન તો જૈન હતો એ હકીકત તેના જીવનચરિત્રે સાબિત કરી દેવાઈ છે તેમ આ શાત કરણી રાજ્યોનો મોટો ભાગ પશુ જૈનમતાનુયાયી હતો તે આપણે પૂ ૫ મા તેમના વૃત્તાંતે સાબિત કરવાના છીએ (તે ત્યાં જુઓ) માટે અહીં કલિંગ પ્રદેશનું યુદ્ધ લડનાર બે રાજવીઓ જૈન ધર્મી હતા એમ લખવું પડ્યું છે

(૨૨) હવે સમજારો કે કલિંગનું યુદ્ધ, સમ્રાટ પ્રિયદર્શિન

આટલી હકીકત લખાઈ ગઈ છે હવે વિશેષ માટે આગળ વધીએ

જેમ મગધપતિ નહને તથા કલિંગપતિ કરકડુ મહાગજને, ક્ષેમગજને અને ખારવેલને આ સ્થાનની અને મૂર્તિની કિંમત હૃદયમાં ઉતરી ગઈ હતી, તેમ સમ્રાટ પ્રિયદર્શિનને તથા તે સમયના કલિંગપતિ રાજા શાતકરણીને પણ તથાપ્રકારે જ ઉતરી ગઈ હતી એમ તુરત સમજી શકાય છે કારણ કે તે માટે જ તે બે મૂર્તિઓ ૨૧ પોતાના ધર્મની તે બૂમિ ઉપરનું પ્રભુત્વ મેળવવા જબરદસ્ત સંઘામ ખેલી રહ્યા હતા, જેની માદિતી આપણને પ્રિયદર્શિનના ખડકલેખથી મળી રહે છે વળી સમ્રાટ પ્રિયદર્શિને પોતાના જીવનમાં જે અનેક સંગ્રામો ખેલ્યા હતા તેમાં કલિંગમૂમિ ઉપરનો સૌથી દારૂણ અને બચકર તથા છેલ્લામાં છેલ્લો જ હતો, તે પણ તેણે પોતે જ કોતરેલ હકીકતથી સમજાય છે આ ઉપરથી પણ તે બંને જૈનધર્મી રાજાઓના હૃદયમાં તે તીર્થ પ્રત્યે તથા તેની મૂર્તિ વિશે કેવાં બાકિત અને માન વસી રહ્યા હતા તેનું માપ કાઢી શકાય છે ૨૨

આ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર થતા જૈનધર્માનુયાયી રાજાઓ ન્યારે આ સ્થળ અને પ્રતિમા વિશે આટલા બધા ઓવારણા લઈને સ્વજીવને પણ કુખ્યાન કરી દેતા હતા ત્યારે તેમાં કાષ્ઠક વિરોધપણે તારતમ્ય સમાયલું હશે એમ તો દેખાય છે જ નહીં તો શું પૂર્વેના રાજાઓ એવા મૂર્ખા હતા કે એક મૂર્તિ જેવી અજીવ વસ્તુ માટે મોટી લડાઈઓ લડવા નીકળે તો નીકળે, પણ અહિંસા જે પોતાના ધર્મોનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત કહેવાય, તેને એક કારણે મૂકીને

જે ખેડયું છે તથા ત્યાં ધૌલી-જગૌડાના લેજો ઉભા કરાવ્યા છે તેનું કારણ ભૂમિવિજયનું નથી પણ તે તીર્થધામ પ્રત્યેના હકની સ્થાપનાનું છે

તેનું હૃદય જે કપી જઈયું હતું તેના કારણે વરીકે, મનુષ્ય સહાર જે સખ્યામાં વળી ગયા હોને તે પણ એક દુર્લભ વસ્તુ જે ધર્મના નામે લડાઈ લડાય, તે જ ધર્મના મૂળ સિદ્ધાંતની વિરૂદ્ધ લડાઈની નીતિ દોરવની પદ્ધતિ પણ તેનું હૃદય હચમચી

આપે છે અને છેવટે પોતાનો અભિપ્રાય જણાવતા જણાવે છે કે “આ પ્રમાણે પૌરાણિક સિદ્ધાંતના (નહીં કે પૌરાણિક ગ્રંથોના) અનુયાયી જનોનું કહેવું છે કે માળવાના રાજાએ^{૨૯} બંધાવેલા એ જાળ મંદિરો (મતલબકે જગન્નાથજીનું મૂળ મંદિર જે હતું તેનો) પણ નાશ થઈ ગયો હતો, પણ ઈ સ ની સત્તરમી સદીના પ્રારંભમાં જગન્નાથજીનું જે મંદિર અસ્તિત્વ ધરાવતું હતું અને આજે પણ પોતાના ઉજાત શિખરોથી પૂર્ણ અભિમાન ધરાવતું જે મંદિર જોવામા આવે છે તે મંદિર ઘણું જ પાછળથી એટલે બહુધા ઈ સ ૧૧૯૮મા ગંગા અનંગ બીમદેવ તરફથી બંધાવવામાં આવ્યું હતું” પ્રથમ મંદિર અને તેમાંની મૂર્તિઓ વિશે આપણે જેની ચમત્કારિક કથા વાંચી આવ્યા છીએ તેવીજ અનેક પ્રજાગતી ચમત્કારિક આખ્યાયિકાઓ એ મંદિર અને તેમાંની મૂર્તિઓ વિશે^{૩૦} સાંભળવામા આવે છે આ સર્વે અવતરણો-

(૨૮) મજકુર પુસ્તક પૃ ૧૦૮

(૨૯) માળવાના કયા રાજાએ તે દર્શાવ્યું નથી પરંતુ હવે પછી આલેખાતા વર્ણન ઉપરથી સમજાય છે કે, યથાતિકેસરી નામે જે રાજા થયો છે તેની પૂર્વેના કાંઈ માલવપતિએ તે મંદિર બંધાવ્યું હતું એમ કહેવાનો આશય છે

(૩૦) એટલે કે, વિદ્યમાન મંદિરની સ્થાપના વિશે જે આખ્યાયિકાઓ આપી રહી છે તે બધે કલકત્તાથી સાળવી હરી પરંતુ તેનો પ્રભાવ તો ચમત્કારિક જ લેખાય છે અમ કહેવાનો આશય છે

(૩૧) મજકુર પુસ્તક પૃ ૧૧૦

(૩૨) આ બધા સ્થાનના દિવાલસ્થાનની હમીકત માટે નીચેની ટીકા નં ૩૩ જુઓ.

(૩૩) પૃ ૧મા રાજગુહીના સ્થાન વિશે જે વર્ણન આપ્યું છે તે જુઓ તેની આસપાસ જે પથ્થપહાડ (ઉદયગિરિ, ખડગિરિ, વૈશાલગિરિ આદિ) આવેલા હતા તેની પર્વતમાળા લગાતી લગાતી ઠેક ઠેક દેશમા ગઈ હતી તેજ ઉદયગિરિ અને ખડગિરિ આ પર્વતો છે

[દીપ્તપુર-રેખક મહાત્મયનું આ વર્ણન પ્રાચીન સમયનું છે આપણે હાથીગુફાનું જે વર્ણન કરી રહ્યા છીએ તે પણ

ને સમુચ્ચય ગ્રહણ કરતાં નીચેનો સાર તારવી શકાય છે, જેમ કે (૧) હાલનું જે વિશ્વમંદિર છે તે ઈ સ ૧૧૯૮ મા બનાવાયું છે, (૨) તેની પહેલાનું જે મંદિર હતું તે માલવપતિએ બંધાવ્યું હતું અને તેનો નાશ થઈ ગયો હતો (કાળે કરીને નાશ થયો હતો કે કાંઈ રાજમત્તાના જોગલુદમથી નાશ થયો હતો તે જણાવાયું નથી) અને (૩) મંદિર તથા મૂર્તિઓ વિગેની જે આખ્યાયિકાઓ વર્તમાનકાળે સાંભળવામા આવે છે તેની જ ચમત્કારિક, પરંતુ કાર્ષક ભિન્ન સ્વરૂપમાં, પ્રાચીનકાળની આખ્યાયિકાઓ હોવા સભવ છે

તેજ વિવેચક વળી આગળ જતા લખે છે કે “એની (રાજધાનીની) પશ્ચિમે^{૩૨} પુષ્પગિરિ નામક એક પર્વત હતો અને તે પર્વતમાં એક ત્રૂપ તથા એક વિહારનું અસ્તિત્વ હતું એ પર્વત તે વર્તમાનકાળના ઉદયગિરિ અને ખડગિરિ^{૩૩} નામક પર્વતો જ હોવા જોઈએ.”^{૩૪} એ પર્વતોમાં

પ્રાચીન સમયનું છે બધે જ નેના સમયમા ઘણો ફેર છે હતા અને વર્ણન કેવાં મળતા આવી નય છે તે જુઓ તેમના લખવા પ્રમાણે તે દેશની રાજધાનીની પશ્ચિમે પુષ્પગિરિ પર્વત હતો અને આ પર્વતમા ગુફામંદિર તથા ત્રૂપ હતો ન્યારે આપણે પણ તેમજ કહીએ છીએ કે, ચિંટકા સરોવર પાસે ઈલિંગની રાજધાની હતી તેની પશ્ચિમે એક પર્વત છે કે જેની તળેટીએ ધૌલો બજોડાનો ખડકલેખ છે તથા તે પર્વતમા આ હાથીગુફા છે (જેને ગુફામંદિર પણ કહેવાય છે કેમકે તે પર્વતમા જે અનેક ગુફાઓ અને મંદિરો છે તેમાનું આ એક ગુફામંદિર કહેવાય છે). વળી આ પુષ્પગિરિને વર્તમાન કાળના ઉદયગિરિ અને ખડગિરિ માનો એક માને છે આપણે પણ તે પ્રમાણે જ કહીએ છીએ જુઓ ઉપરની લીટીઓ. મતલબ કે સર્વેનું કથન એક જ પ્રકારનું અને સર્વ હમીકતે મળતું જ છે એટલે તે નિરાક છે એમ કહેવું પડશે]

(૩૪) લેખકે હોવા જોઇએ રાખે વાપર્યો છે આપણે પણ ટી નં ૩૩મા આપણે અભિપ્રાય દર્શાવતા જણાવ્યું છે કે, તે નિરાક છે એમ કહેવું પડશે (જુઓ ટી. નં. ૩૩ ના અંતિમ સપ્તકો).

છે બહુધા એ દ્વાર પાસેના ચોખ્ખા મેદાનમાં જ યાત્રાળુઓ આવીને બેગા થાય છે એ મ્થાને માત્ર એકજ પાપાણુમાથી ફેરી કાઢેલો^{૪૭} એક ઉચ્ચ અને સુગંધિત સ્તંભ^{૪૮} ઉભેલો છે આ પછી દેવભવનમાં બિગળમાન કંગાપેલી જગન્નાથજીની મૂર્તિનું વર્ણન કરેલું છે તે બાદ મદિરના અંત ભાગનું વર્ણન કરતા જણાવે છે કે, દેવભવનમાં અધકારની એટલી બધી પ્રગળતા વ્યાપેલી હોય છે કે, ખરે ખપોરે પણ દીપકની સહાયતા વિના અંત-ભાગની કોઇ પણ વસ્તુ દૃષ્ટિગોચર થતી નથી^{૪૯} અને છેવટે ડાં ગન્નેન્દ્રલાલ મિત્રે એન્ડીકપીટીઝ એફ ઓરીસા નામે પોતે ગ્વેલા પુસ્તકમાં આ મૂર્તિઓનું અવલોકન કરતાં જે જણાવ્યું છે “કુપ૦ તે મદિર બુદ્ધનું હોવું જોઇએ ” તેના ઉલ્લેખ કર્યો છે આટલું લખીને લેખક મહાશયે મૂર્તિ વિશેનું વર્ણન ખતમ કરેલ છે ઉપર દીકલ સર્વ અવતરણો ઉપગ્રથી ફલિતાર્થ એ નીકળે છે કે (૧) રાજધાનીની પશ્ચિમે જે પર્વતો આવેલા છે તે ઉદયગિરિ અને ખડગિરિના નામે જાણીતા છે (૨) આ પર્વતો મગધની પાસેના પચ્ચપહાડના નામે ઓળખાતી ગિરિશુખલાની લગાયલી હાગમાળાના અંગો છે (૩) વિશ્વમદિરનો ચોક, અદરના ગઢના વિષવિષ દેવોને અર્પણ કગયલા મદિરો તથા ચોક-માનો માનન્ત ભ વિગેરે સર્વ માધકામ, વૈદિક મતના ગણાય છે, પરંતુ ઐતિહાસિક અવલોકનના અંગે તે બૌદ્ધ-જૈન મદિરને મળતા આવતા હોઇને તેમને બૌદ્ધ મદિર તરીકે ગણાવે છે (૪) આખ્યાયિકા

(૪૭) સમ્રાટ પ્રિયદર્શિને અનેક સ્તંભો જે ઉભા કરાવ્યા છે તે પણ monolithic એક પાપાણુમાથી બનાવાયા હોવાનું ગણવાય છે (તે વર્ણન પ્રિયદર્શિનના વૃત્તાંતે આપ્યું છે તે સાથે સરખાવો) (શું આ પ્રસ્તુત સ્તંભ પણ તેજ સમયની બનાવટનો હશે કે ?)

(૪૮) દક્ષિણ હિંદમાં જૈન બસ્તિઓના પ્રાગણુમાં માન સ્તંભ ઉભા કરવામાં આવે છે આ વિચિત્રતા કેવળ જૈન મદિરોની જ છે એમ કહેવાયું છે

(૪૯) દેવભવનમાં આ મૂર્તિના દર્શનજ કરવાના હોય ત્યાં આટલું બધું અધકારમય વાતાવરણ શા માટે સરળવાદ હશે તે સમજી શકાતું નથી શું કામ શ્રમ બેઠે સાચવવાની

ઉપગ્રથી સમગ્રમય કે ત્યાં ઈ સ ૩૦૦ની આસપાસમાં કાંઇક ક્રાંતિકાંક કેરકાર થયો હશે (૫) જે મૂર્તિઓ હાલ ત્યાં બિગળમાન છે તે ડાં ગન્નેન્દ્રલાલ મિત્ર જેવા તટસ્થ અને પુરાતત્ત્વ વિશાગ્દના મત પ્રમાણે બૌદ્ધધર્મીઓની હોવા મંભવ છે (૬) તેમજ આ સ્તંભ અને મદિર પણ ઓગિસ્સાના અન્ય ગ્રંથ મદિરોની પેઠે બૌદ્ધધર્મના (જૈન ધર્મના ?) હોય એમ કેટલાક ઐતિહાસિક વિદ્વાનોના મત છે

ઉપર પ્રમાણે જગન્નાથજીના મદિરને લગતી હકી-કતની આપણે તોષ લીધી હવે ટીકા ન ૩૩ અને ૩૭માં દર્શાવેલ ભુવનેશ્વરના મદિર ને લગતી હકીકતનું વર્ણન આપીશું ઉત્તર હિંદમાંથી પ્રગટ થતા પ્રખ્યાત “દ્વયાણુ” માસિકનો ખાસ અંક મ ૧૯૬૦ આવૃદ્ધ, ભાગ ૮ અંક ૧ શિવાક તરીકે જે ૧૯૬૦ પાંચો છે તેમાં પૃ ૫૭૦ થી તે વિસ્તૃતાધિકારે આપવામાં આવ્યો છે વાચ્છુદ વર્ગે તે જોવા વિનંતિ છે અને તો આપણી મિત્રા-રણાને ઉપયોગી થાય તેટલો ભાગ જ ઉતારીશું “રોશનથી ભુવનેશ્વરના સ્થાન કુમીમ પાંચ મેલ હૈ। ભુવનેશ્વરના પ્રાચીન નામ ‘અદામ્નકાનન’ હૈ। ભુવનેશ્વર ઉડીઆકે કેસરીનામક પ્રસિદ્ધ ગજવશી રાજ-ધાની રહ ચુકા હૈ। કહા ગતા હૈ, કિમિ સમય કે આસપાસ કમસેકમ સાત હજાર મદિર થે। કેશરી વંશકે આદિમ રાજા જગતિ કેમરીને મન ૫૮૦ ઈ મે ઈમે (ભુવનેશ્વરના મદિર) બનવાના પ્રારંભ કિયા^{૫૧} થા। મદિર કે ચારો ઓર સાત ફુટ ઉંચી એક મોટી પથ્થરની દીવાર હૈ। જે ૫૨૦ ફીટ લાંબી

જર રહે છે કે આવી સ્થિતિ નીપજવવી પડે છે। ઉલ્ટું અનુભવ તો એમ જણાવે છે કે દરેક ધર્મવાળા ધધ હેવનું—મુખારવિદનું દર્દન પેટશરીને કરી શકય તે માટે કુદરતી પ્રકાર જેમ અને તેમ વધારે આવવા દે છે એટલુંજ નહિ પરંતુ જર પડતા કૃત્રિમ પ્રકાર પણ દેવમુખ ઉપર ફેરવાની ગોઠવણ કરી દોાય છે

(૫૦) બુદ્ધો ઉપરની ટી ન ૩૯, જગન્નાથની મૂર્તિ અને ભારતનું ભવિષ્ય પુસ્તકમાં પૃ ૧૧૭ પશ્ચિ ૨

(૫૧) એટલે આ સમય પહેલાં તે મદિરની કાંઈક અન્ય પ્રકારે સ્થિતિ, હતી એમ આ ઉપગ્રથી સ્પષ્ટ થાય છે.

જોરે ૧ ફીટ ઘોડી છે. ઈસ દિવાર કે બહાર બિલ
બિલ વેલાએકો છાંયે એરે સો ખરિર દે જોરે ઉસકો
જીથમે ભગવાન જીવનેથ કા ધરિર દે. અરિરકા
મધ્યાન દારની ઠીક સામે જાણુ સત્તક નાચકા એક
મયા મુરર સત્તક છે. ભગવાન જીવનેથરકા કિચ-
વિચક મયા વિસાક છે. ઉસકા જાચ કરીન ૮ ફૂટકા
કે ઉપાર્થની કરીન ઉપરની કી છે. ઈતના ઉપા કિચકીચ
સામકી કીકે પનેકે. (૧) ૫૨ મિલેમા. બિચકી જાણુનિ
ની કુક વિચિત્ર મી કી છે. ૧૬ એક પાસાજી સત્તક-સા
વિચાળી દેવા છે. ઉપર વીન વિચાળસે નવર જાતે
કે, એ મલખતા જાણ, વિષ્ણુ એવ સિવકે પોતક
કે. જગદીશ્વરી (જગત્કુરિની પો) વરક ૧૬
ની કોચ નતિ-પાસિકા એક ઉપર ૪૫૦ કચ્છી
રસેકીકા પ્રસાદ પા મેકે છે ૭ જા પ્રયાજીવ જીવનથી
માલુમ થાવ છે કે જા જીવનેથરકા જીને મી વિચ
અરિરકા જીવન, જાજીવની જાણાત, અરિમા
ધર્તિવું સ્વપ્ન હ. ઈ ઈ સરખા છે એ ફર છે તે
માત્ર જોખના જોખજોખા જીને સજાનો એકથે જાજીવ
થાની સજાએ કે તે જા એક ૮ પચાન પ્રતીક છે.

જા જાન પ્રસિદ્ધ જીને પ્રવિત લીલપામ વિરેલું
જાણુ જીવન જાપીને હને તે વિરે પ્રસાવત્ત વિચારોજી
જી મનજ થરેક છે તે જાજીવને જાજીવે જાજીવને તે
ઉપરથી સરખામજી કરવાનું મહેતુ થઈ પાછી.

જાણુવ સ્વપ્ન નામે જોખજાના ટોપ વિરે એક
તેજા સાચી-જાણ પ્રસેકમાં એ જાનક સ્વપ્ન
જાજીવ છે તે વિરે એક એક થવી ન સજા
જીવન જાજીવ કિચકામે ૧૦ કલેન છે. જા જાને
કોમ્પે ઉપર કરાજા સ્વપ્ન જીક થવાનું જાજીવ
જાજીવમાં જાને છે. જા જાજાજીવ કિચકામે
વિરલ નામે જોખજાના થઈવિચી છે. તે વિરે

(૧૪) જા જાજીવ ન કલે જા જાજીવ છે. જાજીવ
કે મુજ જાજીવ પ્રસેકમાં કરાજીવની સજી નથી છે.

(૧૫) જા પ્રસાદ નામે વધી જાજીવ તથા તેમને
જાજીવ જાજીવ નકોમ તેથી જાજીવ કિચકામે
જાજીવ નાચી તે જાજીવ જાજીવ છે.

(૧૬) પ્રસાદ નામે જા જાજીવ ના જાજીવ

વેલાનું મતજ જાજીવના જાજીવ, જાજીવની
અરિરકાની મુજ ધર્તિવું સ્વપ્નની જાજીવ, કે
સાચીના પ્રસેકમાં જાજીવની નામે ૫૫૦ ૨
સાચી પોતે એ જાજીવની જાજીવના ૭ વે જા
તેમજ જાજીવની કીકે છે. તેજા વેલાનું જાજીવ
પ્રસાદ ૭૫૦—Considerable interest
attaches to this symbol of the Tri-ratna
as there can be no reasonable doubt
that the three rude figures of Jagu-
nath and his sister and brother now
worshipped with so much fervour in
Orissa, have been directly derived
from three of these symbols I was
first led to this opinion in 1851 by
the discovery of these symbols, set
up together in one of the Saek
sculptures I may add that the Jagu-
nath figure in Orissa is universally
believed to contain a bone of Krishna,
but as Brahmans do not worship the
relics of their gods, I conclude that
this bone must be a relic of Buddha
and that the rude figure of Jagu-
nath in which it is contained is one of the
old Tri-ratnas or Triple-gem symbols
of the Buddhist Triad The able
reviewer of Mr Fergusson's Tree-and
Serpent worship (Mr Healy in the
Calcutta Review) remarks that one of
General Cunningham's happiest hits

જાજીવ છે જા જાજીવ તેથી જાજીવ જાજીવ તેથી જાજીવ છે કે જા
જાજીવ જાજીવ જાજીવ તેથી જાજીવ જાજીવ

(૧૪) જા જાજીવ ન કલે જા જાજીવ છે. જાજીવ
કે મુજ જાજીવ પ્રસેકમાં કરાજીવની સજી નથી છે.

(૧૫) જા પ્રસાદ નામે વધી જાજીવ તથા તેમને

in his derivation of the three fettish-like figures of Jagannath and his sister and his brother, from three of the combined emblems of the Buddhist Trinity, placed side by side as at Sanchi. The resemblance he adds is rude but unmistakable ત્રિગતના ચિન્હને અતિ મદત્ત આપવું ગહે છે, કેમકે જગન્નાથજી તેમની બહેન અને ભાઈની જે ત્રણ આગધઃ મૂર્તિઓની પૂજા ઓગિસ્મામા ઘણીજ આતુરતાથી કરવામા આવે છે તેમનો ઉદ્ભવ સીધી રીતે આ મોકતિક ચિહ્નો-માંથી થયાનું વાસ્તવિક રીતે સદેહગદિત છે (નિ સંદેહ છે) માયી (સ્તૂપ)નાં અનેક દષ્ટ્યોમાના એકમાપજ આ ત્રણે ચિહ્નો એક સાથે કોતરેલાં મારી નજરે ૧૮૫૧માં પ્રથમ પડ્યા, ત્યાગથી મારો મત આ પ્રમાણે બધાયો છે વિશેષમા જણાવવાનું કે, ૫૮ સર્વત્ર એવું માનવામાં આવે છે કે જગન્નાથજીની મૂર્તિમાં શ્રીકૃષ્ણનું એક અસ્થિ ગહેલું છે પરંતુ બ્રાહ્મણો પોતાના દેવોના અવશેષની પૂજા કરતા ન હોવાથી ૫૯ માં મતવ્ય

એવું થાય છે કે, આ અસ્થિ તો શુદ્ધનું અવશેષ ૬૦ હોવું જોઈએ, તેટલા માટે જે જગન્નાથજીની બેડોળ મૂર્તિમાં ૬૧ તેને સાચવી ગણવામાં આવ્યું છે તે પણ બૌદ્ધ ધર્મના સમુદયથીમાનાં ૬૨ ત્રિગતોમાંના પ્રાચીન ત્રણ જવાહીરગાનુ એકાદ હોવું જોઈએ ગિ દુગ્ધસન કૃત “વૃક્ષ અને નાગપૂજા” નામના પુસ્તકના મમર્થ વિવેચકે-કલકત્તા રીવ્યુ પત્રમા મિ હીલીએ-નોંધ કરી છે કે, બૌદ્ધ ધર્મના મગુદયનીનાં એકત્રિત ચિન્હોને, જેમ ગાયોમા ચક્રેની પડોળે મૂક્યા છે તેમ જગન્નાથ, તેમની બહેન અને ભાઈની ચમત્કારિક ત્રણે આકૃતિ-ઓની ઉત્પત્તિ પણ હોવી જોઈએ એવી જનગમ્ય કનિંગહામે ડરેલી સૂચના આતિ સુખામી-આત્કાગ-દાયક છે વળી તે ઉમેરે છે કે, જે સામ્યતા છે -શુદ્ધના રત્નત્રયીની અને મૂર્તિની આકૃતિની-તે બંને બેડોળ-આણધઃ છે પણ અચૂક-મૂલમાં ન ચાલી જાય તેવી છે ” એટલે કે કનિંગહામ જેવા સરોધક અને પુરાતત્ત્વ વિશારદનો મત એમ છે કે (૧) જગન્નાથપુરીમા જે ત્રણ મૂર્તિઓ શ્રી કૃષ્ણ, તેમના ભાઈ બળરામ તથા બહેન સુબદ્રાની છે તેની ક્ષીતગમાં

(૫૭) આ ઉપરથી એમ તો દેખાય છે કે, સાચી મત્તપ અને જગન્નાથપુરીની મૂર્તિઓ વચ્ચે કોઈકે ‘સામાન્ય અરા’ હોવા જોઈએ (આ હકીકતને નીચેની ટીકા ન ૫૮ સાથે સરખાવવાથી માલમ પડશે કે તે વૈદિકની નથી તેમ ન ૫૯ સાથે સરખાવવાથી માલમ પડશે કે તે બૌદ્ધની નથી તો પછી બાકી જૈન ધર્મની તે છે એમ સ્વત સિદ્ધ થશે)

(૫૮) જ બે એ સો પુ ૧૮ પુ ૯૭

(૫૯) જલ્દા તેઓ તો, અસ્થિને અડકવાથી અભડાય છે અને શુદ્ધિને માટે સ્નાનની આવશ્યકતા આનિવાર્યપણે સ્વીકારે છે એટલે આ પ્રસ્તુત અવરોપને બ્રાહ્મણ ધર્મ સાથે સખધ બરાવાનું માની શકાય નહિ, જ્યારે જૈનોમા પોતાના તીર્થંકર ગણાતા આત્માઓના અસ્થિ, હાડકાઓ ઈ ને પૂજ્ય માનીને, ચક્રાદિ દેવનાઓ પણ તેમને પોતાની દેવસામામા પધરાવે છે તથા ભક્તિ માટે હરહંમેશ વકન અને નમસ્કાર કરે છે (જુઓ કલ્પ સુ સુ ટીકા)

(૬૦) બૌદ્ધ ધર્મમા પણ અસ્થિ વગેરે અવશેષોને પૂજનીક ગણે છે એટલે કે (જુઓ ઉપરની ટીકા ન ૫૮) આ અવશેષો કા નૈનોના હોય ને કા તો બૌદ્ધોના હોય

પણ બૌદ્ધોના હોવા સભ્ય નથી કારણ માટે જુઓ આગળ ઉપર ટીકા ન ૫૭

જે સમયે બ્રાહ્મણધર્મની એટલે વૈદિક તેમજ શૈવ ધર્મની ચરતી કળા હતી તે સમયે તેના અનુયાયીઓએ ધર્મોપ પછાને લઈને આવેશમા ને આવેશમા કેટલાય જૈન મંદિરોના નાશ કરી નાખ્યા છે તેમ કેટલાકનું પરિવર્તન પણ કરી નાખ્યું છે મંદિરોનું પરિવર્તન કરી, આ દરની મૂર્તિઓના સ્વરૂપો ફેરવી નાખ્યાનું પણ હવે તો અનેક ચોધખોળો ઉપરથી પુરવાર થયેલું તથા ઐતિહાસિક સત્ય તરીકે સમજાય છે (વળી જુઓ નીચેની ટી ૬૧)

(૬૧) ઉપરની ટીકા ન ૬૦ જુઓ જેમા મૂર્તિઓના પરિવર્તન સખધી લલેખ કરેલ છે

મૂર્તિને બેડોળ કરી નાખાઇ છે એમ તો આ તટસ્થ વિદ્વાનનું પણ કથન થાય છે કેમકે ત્રિરત્નનો દેખાવ કયા ? અને આ મૂર્તિનો દેખાવ કયા ? આ મૂર્તિનો દેખાવ ૧૪ કહી આપે છે કે, તેમા ઘણું જ કાલ્પનિક ફેરફાર કાપો છે

(૬૨) આ બાબતની વિરોધ હકીકત માટે જુઓ ‘બીલ્સટાપ્સ’ પુસ્તકે પાંચી ૧૦-૧૧

તેજના વિદ્યમાનશક્તિના સરીરના ઘાટિતકરિયોના અંત
ભાગની રાખવામાં આવ્યો છે. (૨) આ શ્રુતિઓને
વેદિક ધર્માનુભાવીઓ (બ્રાહ્મણ દેવ કે વૈશ્વદેવ દેવ)
અર્થે પવિત્ર માને છે. (૩) વિશેષમાં એ છે કે, વેદિક
ધર્મપ્રણાલિઓ તે શ્રુતિઓ પોતાની હોવાનો એ કે કાવો
કરે છે પણ તેઓ અરિયને પવિત્ર માનતા નથી, આ
કર્તા અપાત્ર છે. બધારે આ શ્રુતિની અંદર તે
અરિય સરક્ષિત રાખેલું જ્ઞાનવામાં આવે છે. (૪) આ
શ્રુતિઓને વિદ્વાન જ્ઞાતી ત્યાં સ્થાપન કરવામાં આવી
છે. (૫) તખ્તના નામ સિવ એના બૌદ્ધ ધર્મના લાક્ષ-
ણિક ચિન્હો. જે ખિરતને નામે જોળાયા છે તેમને
સુધરત અને અશુદ્ધ રીતે મળતા આવે છે. (૬) વળી
આવીજ રીતે મિ શ્રુતિનું એક મિત્ર સાંધી સ્વરૂપાળા
મહેસામાં જલ મગી અપ્પુ છે-એટલે કે સાંધી સ્વરૂપ
જને જલમાથપુરીના ટીરખાનો એક જ ધવના સમયે
છે. (૭) સાંધીનું સ્મર્ય વિદ્યાનેમિ જાતારે બૌદ્ધ
ધર્મનું માનું છે તેવી જલમાથપુરીનું ટીર જલ
બૌદ્ધધર્મનું હોવા સમય છે. આ મહારાની માન્યતાને
સરખંન મહે તેજ મમાથાર જલ મહે છે કે સર એમ
કેરમુસન નામના વિદ્યાને જલ અને નામપૂજા
નામનું એક કુસાં રમ્પું છે તેવી સમાધાનવા થેતા
મિ. હીચીએ કારખુલ મર કનિયકામની સમતાને
રોષ આપે છે એટલું નહિ પણ વિશેષમાં પોતાનો
અધિભાવ દર્શાવે છે કે નિમ્ન અને શ્રુતિની બાજુ
સ્વપૂજની સારલતા કહે વ્યા મોડાલ લામે છે પરંતુ
તે અમ-જલ ઉપર રમાયેલી છે બાધી સાદરાવા
છે તે નિમંદ છે.

આ પ્રમાણે વિદ્યાન મહાતમે. એઓ અઘાપિ
ધર્મન પોતપોતાના વિષયના નિષ્ણાન અને એક
સત્તા સમ્યક મેળવતા આવ્યા કે તેજના-અને તે જલ
મિત્ર નહીં, પરંતુ અને જલ મિત્ર (સર કનિયકામ,
મિ. હીચી અને ડૉ. રાએ-કામ મિત્ર) અજ્ઞાન-
અધિભાવે બધારે સમ્યક થતા અવ છે ત્યારે આ
વિચારો તદ્દન હમીને કમી ન નાંખતાં વિશેષ નહીં
તો હીચીએ ખતીક કસોડીએ તેમને કમી બેચની
આજ્ઞા મિત્ર અનિયમી રૂપ થઈ પડે છે.

ઉપરના પારિભાષા આ શ્રુતિના મહત્ત્વ મિ
શિન્ન શિન્ન સ્વભેદી જે વિચારો દર્શાવવામાં આવ્યા

છે તેના અવતરણે ડાંડી રીતે
હકિલા વિવેચ- તે ઉપરથી સારારે આવ્યે મહા
નોની શુદ્ધવૃદ્ધિ થાઓ તારી મહા છે એવો

૫ ૩૨૩ ઉપરના જલ અને ૫ ૩૨૪
ઉપરના ૭ મજા એકર નવ, તે વડિઅપ્પાનુપી
સમય વિવેચકારના કલન ઉપરથી તારી મહે
છે ઉપરાત ૩૨૭ અને આ ૫૪ ઉપર જે માત્ર થાઓ
અજ્ઞાપવામાં આવ્યા છે તે, મોડાવનના વિષયસ નિકલ
મજાલ તેના જે વજુ-પુરોપીય વિદ્યાન એવા વાન
તદસ્થ અગ્રી સમય તેવા-નિષ્ણાસનનોના અવ
ઉપરથી તરી નીકળતા માલુમ પડ્યા છે. એવો
અવગણ્ય થાઓ વજા ઉપરાત, પારિધારની કા-
આપમાં એન ધર્મની દેહી માનવાઓ અને કનિ-
કામનો રોષ છે તેવી સ્વૃષ્ટી જવાથી છે અધર્મી
મલમી આજ્ઞાથી પડે મોલુપ પડી છે. હવે તેની
ઉપર વિચાર કરતાં જેઈ નિર્ભર માંથી સમીતે હોય
તો બાધીએ.

આજ્ઞાથી પડે તથાજ કામ થતા થઈ સાધથી
તો મજી આવી પડી છે. પરંતુ તેની મોડાવૃદ્ધિ મર-
ન ન કરાય, ત્યાંથી અઘાવ વધવામાં મજી કનિ-
કામો પડે તેજ છે એકની વિચારે ઉપરથી જે મહે
જામ અનુચાન કમવામાં આવ્યા હોય, પરંતુ તે અઘ
મામને અઘાવ પાઘળની બેવિદ્યસિંહ પરિચિત્તથી
સમર્થન મજી અનુદેવ, તોતેવને અનુચાનની કનિયકથી
ઉપાધીને નિર્ભરથી પારિધાં થાના એક કહેવાય ખરો.
જનાં તે જાતોવાની કનિયકોને કેવલ મેળ ખાઈ જ
અજ્ઞાતીને મેલી રહેવાય, તો મજીએ વખત તે નિર્ભર
ઉપવાધ જવાની બીક રહે છે. તે મજી તે વિચરેને
કનિયકથી આંધી મજાનુત જાતવાથી બરર રહે છે.
એટલે ઉપમમાં ઉપમ અને તાન નિર્ભર. માર્ગ એ
કહેવાયે, કે બધી બેવિદ્યસિંહ વિચરેને મમનના અંક
સામે સુંધીને, તેમને અઘાવવાર થાવી જાતવી
એકમિ તે નિચવાનુમાર આજ્ઞા કામ તેનું પડી.
એવી કનિય ઉપર વહનિયા થોળ થાઓ સામ અવન

પરત્વેનો અને વિગત પરત્વેનો, એમ બે વિભાગે આપણે પ્રથમ વહેંચી નાખવા રહે છે સમય પરત્વે વિચારતા સાર એ નીકળે છે કે, જગન્નાથજીનું મંદિર જે સ્વરૂપમા સાત્રત કાળે ઉભું છે, તે સ્વરૂપે પ્રાચીન સમયે નહોતુંજ સંભવ છે કે તેના ઉપર અનેક સમયે ધર્મક્રાંતિના ઝોળા પ્રસરી રહ્યા હશે તેમાં જ્યારે જુદા જુદા સમયે તે મંદિરની સ્થિતિ દર્શાવાઈ છે, ત્યારે આપણને તે ઉપગ્રથી કાષ્ઠક નિર્ણય બાંધવાને સતારણુ અવકાશ મળી રહે છે એક મુદ્દો એમ જાહેર થયો છે, કે તે સ્થળે અનેક મંદિરો હતા, પરંતુ ઈ સ ૩૦૦ની આસપાસ તેઓનો નાશ થઈ ગયો હતો તે બાદ વળી કાષ્ઠ માલવપતિએ ત્યાં એક મંદિર બાંધ્યું હતું, જેનો નાશ ક્યારે થયો તે કહી શકાતું નથી તેમ તેનો નાશ કરનાર કાષ્ઠ રાજસત્તા હતી કે નૈસર્ગિક બનાવને લીધે તેનો નાશ થઈ ગયો હતો તે પણ અંધકારમાજ રહ્યું છે પરંતુ એટલું ખરું કે, ઈ સ ૫૮૦મા જ્યારે તે પ્રદેશ ઉપર યથાતિ કેશરી નામે રાજાનો અમલ ચાલતો હતો, તે સમયે તેનાં અવશેષ ઉપર એક મંદિર બાંધી મોટા પાયે-મોટું ખર્ચ કરીને-બાંધાવવાનો તેણે ઇરાદો સેઓ હતો, અને તે પ્રમાણે કામ ચારેભાગુ પણ હતું પરંતુ લગભગ ૭૫ વર્ષ-એટલે તેની પછી ચોથી પેઢીએ ચનાર રાજાએ તે મંપૂર્ણ ફગાવ્યું હતું આ ઇમારતનો તથા તેની સાથે ઉભાં કરેલ અનેક મંદિરોનો નાશ કરીને પણ ફરી નંખાયો હતો ક્યારે તે જણાવાયુ નથી પરંતુ ઈ સ ૧૧૯૮મા કાષ્ઠ અનંબ બીમદેવ નામના રાજાએ તે બાબત મન ઉપર લીધી અને ફરીને તેનો પુનરુદ્ધાર કરાવ્યો વર્તમાન મંદિર જે આપણે નિહાળી રહ્યા છીએ તે મોટા ભાગે તેના સમયનોજ નમુનો જળવાઈ રહ્યો છે એમ ગણવું પડે છે જે કે વચ્ચગાળે કેટલીક આક્રમો તેને શીરે આવી પડી છે, છતાં છેલ્લો સરકાર જે રાજા બીમદેવે તેના ઉપર મીંચ્યો છે, તે જેમનો તેમ સચવાઈ રહ્યોજ છે આટલી હદીકત તે સાથે જોડાવતા સમય પરત્વેની છે એમ સમજાય છે

હવે તે મંદિરના દેખાવ તેજળ તેની અંદરની

મૂર્તિઓની વિગતોમાથી નીકળતા સારનો વિચાર કરી લઈએ મૂર્તિઓ શ્રીકૃષ્ણ, તેમના બાઈ બળરામજી તથા બહેન સુભદ્રાજીની છે મૂર્તિઓનું સ્વરૂપ અને સ્થાન ઉપગ્રની ગોકવણી જોતા, બૌદ્ધધર્મના ત્રિરત્નને તે મળતાં આવે છે એટલે સંભવ છે કે તે મૂળે બૌદ્ધ ધર્મની પણ હોય તે અનુમાનને એ વિચારથી સમર્થન મળે છે કે, મૂર્તિની બીતરમા અસ્થિની રચાપના થયેલ છે આ હરીકંત જગન્નહેર છે વળી બીજી બાજુ વૈદિક મતાનુયાયીઓ અગ્નિનો સ્પર્શજ અપવિત્ર ગણાવે છે એટલે તેને આક્રવાથી સ્નાન કરવાની આવશ્યકતા માને છે આથી તે પૂજનીક તો ગણેજ શી રીતે માટે તે વૈદિક ધર્મના સિદ્ધાંતનીજ વિરૂદ્ધ છે, જેથી મૂર્તિઓનો વૈદિક ધર્મ સાથેનો સંબંધ શકારૂપ છે, મૂર્તિઓ બેડોળ છે તેમજ અંધકારમય ઓરડામાં પધરાવેલ છે તે મૂર્તિઓના અમત્કાર વિશે અનેક પ્રકારની આખ્યાયિકાઓ તથા દત્તકથા પ્રચલિત છે ત્યાં મહાપ્રસાદ ધરાવાય છે જે સર્વ યાત્રિકો સ્થાન, જાતિ કે વર્ણના કાઈ પણ પ્રકારના ભેદભાવ સિવાય સહર્ષ આરાગે છે અને તેમ કરી પોતાને પાવન થયેલ સમજે છે આટલું જુદ મૂર્તિઓના સંબંધમાં જણાયું છે હવે મંદિરની રચના મંબધીમાં, જે જણાયું છે તે નિચારીએ મુખ્ય મંદિર એક વિશાળ ચોકમા છે, તે ચોકને ફરતો બીજો કાટ છે મુખ્ય મંદિરના પ્રવેશ દ્વાર પાસે એકજ પત્થરમાંથી બનાવેલો મોટો સ્તંભ છે આ પ્રમાણેની મંદિરની રચના જગન્નાથપૂરીના સ્થળેથી થોડે દૂર આવેલ શુવનેશ્વર તીર્થમાં પણ લગભગ એક સરખી રીતની જોવામા આવે છે જે મુખ્ય તફાવત ત્યાં નજરે પડે છે તે મૂર્તિના સંબંધમાંજ દેખાય છે, ત્યાં પૂરીના જેવી અમત્કારીક મૂર્તિ નથી પરંતુ અન્ય શિવલિંગો બીરાજમાન કરાયેલાં છે

હવે જો સમય અને વિગતો ને લગતી આ હદીકતોને પગરપર ગૂંથી દઈશું તો તેનો સર્વજન પ્રતિભાસ આ પ્રમાણે બનશે-મૂળે મૂર્તિઓ બૌદ્ધધર્મને લગતી હતી કેમકે તેના લાક્ષણિક ચિન્હો બૌદ્ધના ત્રિરત્ન મળતા આવે છે જે મંદિરમાં તે પધરાવવામા આવી હતી તેનો નાશ લગભગ ઈ સ. ૩૦૦ની નજીક

હોવાથી, તેણે પેલા શુભવશીઓએ કરેલ કાર્ય ઉપર પાછું પાછી ફેરવી વાળ્યું હોય એ બનવાબેગ છે અથવા બીજી એક રિયતિ એમ સભવિત છે કે, આ સમયે પણ, મૈય સમ્રાટ અશોકમાથી તેના પૌત્ર દશરથ અને શાલિશુકથી નીકળેલ શાખા જે (જુઓ પુ ૨ પૃ ૨૬૭થી પગિશિષ્ટ ક) મગધ ઉપર ગબ્બ ચલાવી રહી હતી અને જેમાના એક શશાક રાજાનું અસ્તિત્વ ઈ સ ૭ સૈકાની આદિમાં જણાવાયુ છે, તે મગધપતિ રાજાઓની સત્તામા તે પ્રદેશ હોય અને તેમણે પણ આ મદિગના સર્જનમાં થોડાધણો હિસ્સો પુરાવ્યો હોય, અથવા ૫૮૦મા યયાતિ કેશરીનું જ્ઞાતાં ભુવનેશ્વરને લગતું છે પરંતુ જગન્નાથપુરીના મદિર ને લગતું નથી વળી તે સ્થાને મદિગ તો ઇ સ ૧૧૬૮માં અનગ ભીમદેવે બંધાવ્યું છે જેથી તે સ્થાને ઈ સ ૩૦૦ થી ૧૧૬૮ વચ્ચેના સમયે કોઈ માલવપતિએ મદિર બંધાવ્યું હતું એમ અર્થ નીકળે છે ગમે તેમ હોય પણ આવી અનિશ્ચિત રિયતિમા આપણે ભારપૂર્વક જણાવી નથી શકતા કે શુભવશી સમ્રાટે તે મદિરનો નાશ કર્યો પછી કયા માલવપતિએ અથવા કયા બીજાએ તેનો પુનરોદ્ધાર કર્યો હતો? અથવા તે લેખકનું વક્તવ્ય પણ કદાચ સુકિતપૂર્વક ગોઠવાયું હોય પરંતુ એટલું ખરું છે કે યયાતિ રાજાના હાથમાં તે પ્રદેશની લગામ આવી કે તેણે ભુવનેશ્વરના મદિરના સ્થાન ઉપર નવીન સ્વરૂપમાં બીજું બંધાવા માડ્યું હતું તેણે ધણું દ્રવ્ય તે મદિર ઉપર ખર્ચ્યું છે તેની પછી લગભગ ૭૫ વર્ષ ત્રીજી પેઢીએ થયેલ તેના વશ જે-તે પ્રશ્ન કહ્યું છે જેમ આ ભુવનેશ્વરનું મદિર કશરી વશી ગબ્બાએ બંધાવ્યું છે તેમ જગન્નાથજીનું મદિર પણ તેમણે બંધાવ્યું કે કેમ? (જુઓ ટીકા નં ૬૦) તે બે કે નક્કી નથી કહી શકાતું, પરંતુ ઐતિહાસિક પરિસ્થિતિથી

આપણે માનવાનું તેમ કારણ મળે છે કે તેમણે તે બંધાવ્યું હશે. બે તેણેજ બંધાવ્યું કરે તો, માલવપતિએ બંધાવેલ મદિગનો વિનાશ રાજસત્તાના બેરે આ કેશરિ રાજાઓએ કરાવ્યો હતો એમ માનવું રહેશે આ કેશરિ રાજાઓના સમય બાદ ઈ સ ૮મી સદીના પ્રારંભમા વળી બીજી એક ધર્મકાન્તિ આવી હતી આ મમયની કાન્તિ કોઈક વધારે બળવત્તર હતી તે સમયે વેદાંત ધર્મના મહાન પ્રવર્તક શ્રી આદ્ય શકરાચાર્યનો ૬૭ ઉદ્ભવ થઈ ચૂક્યો હતો તેમણે વૈદિક ધર્મનો પ્રચાર પણ બહુ અચ્છ રીતે કરવા માંડ્યો હતો. આ સમયે માલવાની ગાદી ઉપર ૬૮૦ દેવશક્તિ નામે રાજા હતો, (તેના નામ ઉપરથી દેખાય છે કે તે અતુલ પરાક્રમી હશે અને તેથી તેણે કદાચ વિક્રમાદિત્ય નામ પણ ધાગણ કર્યું હશે) તેના સમકાલીન તરીકે ગ્વાલિયરની ગાદી ઉપર યશોધર્મન નામે રાજા હતો ૬૯ આ પણ અતિ પરાક્રમી હોવાથી વિક્રમાદિત્ય નામે ઓળખાતો હતો તેમના ગબ્બકાળે વાકપતિરાજ નામના મહાન વૈદિક પડિત થઈ ગયા છે તે ગ્વાલિયર ગબ્બના એક ભૂપણુરૂપ ગણાતા હતા ગાડવહોતું જે પુસ્તક રચાયુ છે તે આ વાકપતિરાજ અને યશોધર્મનને આશ્રયીને લખાયેલું છે આ યશોધર્મનના સમયે જૈન સપ્રદાયના તેજાજી એક પ્રખર આચાર્ય બપ્પભટ્ટસૂરિ હતા આ વાકપતિરાજને અને બપ્પભટ્ટસૂરિને વાદ થયો હતો જેના પરિણામે વાકપતિરાજે જૈન ધર્મ અંગીકાર કર્યો હતો (જુઓ પુ ૩ પૃ ૨૬૨) તેમ ઉપરાંત વૈદિક મતવાળા આચાર્યોએ પોતાનો પ્રભાવ પણ અન્ય રાજાઓ ઉપર પાડ્યો હતો મતલબ કે તે સમયે હિંદુઓમાં ધર્મકાંતિનું એક જખરસ્ત મોજુ ફરી વળ્યું હતું એટલે તે વખતમાં આ સ્થાન વૈદિક ધર્માનુયાયીઓની ભાવનાને વિશેષ પોષતું થઈ પડેલ

(૧૭) રાક્ષાચાર્યજીનો સમય આ પ્રમાણે બતાવાય છે
જન્મ ઈ સ. ૭૮૮=વિ સ. ૮૪૪; } ઉમર વર્ષ ૩૨
મરણ ઇ સ ૮૨૦=વિ સ ૮૭૬, }

આ સમયે કુમારિલભટ્ટ, તેમના બનેલી મહાનિમિ તથા ગોવીંદાસ ઈત્યાદિ, વેદાંતધર્મ મહાસમર્થ વાદીઓ-

એકાએક થયા હતા

ભવભૂતિ ઈ સ ૬૯૦-૭૫૦ આસરે;
વાકપતિરાજ પણ તેજ સમયે આસરે;

(૬૮) જુઓ પુ ૧ પૃ ૧૮૭માં આપેલ વર્ણવણી.

(૬૯) આ પ્રમાણે પુ ૧ પૃ ૧૮૭માં આપેલી વર્ણવણી જુઓ.

કેમ ? જોકે આપણી પાસે તેવી કોઈ વિગત અશોડ વર્ધનના રાત્રે તોધાયાની પડી નથી એટલે એકદમ તેની તરફેણમાં મત ઉચ્ચારી શકીએ તેમ નથી પરંતુ સાચી પ્રદેશમા પણ આવી ત્રિમૂર્તિઓ જડી આવી છે અને સાચીને પણ વિદ્વાનો બૌદ્ધધર્મના સ્થાન તરીકે અઘાપિ ગણી ગયા છે તથા તે જે પ્રકારનો ધર્મપ્રેમ ધરાવતો હતો, નર્મલય જેવાં સ્થાનો તેણે જે ઉભા કરાવ્યાં છે તથા તેણે જે મનુષ્યકલ કરાવી છે તેમજ જીવતા ને જીવતાં તેમને યાળી મુકાવ્યાં છે ઈ ઈ પ્રકારના વર્ણન ન્યારે તેને વિશે વાચીએ છીએ ત્યારે અનુમાન થઈ જાય છે કે કદાચ તે પ્રકારની ધર્મકાન્તિ તો પ્રદેશમા તેણે કરી મૂકી પણ હોય ? પરંતુ તે મૂર્તિઓ શ્રીકૃષ્ણની તેમજ તેના ભાઈ ગહેનની છે તે સ્થિતિ ઉપર ન્યારે વિચાર કરવા બેસીએ છીએ ત્યારે તુરંતજ અશોકવર્ધનનો ખ્યાલ આપણે મગજમાથી ખસેડી નાખવોજ રહે છે, કાગણ કે બૌદ્ધધર્મને અને શ્રીકૃષ્ણને કે તેમના કુટુંબ સાથે કોઈ પ્રકારની લેવા દેવા પણ નથી તેમજ શ્રી કૃષ્ણના વખતમા બૌદ્ધ ધર્મનો જન્મ પણ થયો નહોતો, એટલે કે બૌદ્ધધર્મ સાથે પણ તે મૂર્તિઓને નિમજ્જત નથી ત્યારે તે કયા ધર્મની માનવી ? શુ વિદ્વાનોનું અનુમાન ખોટું છે ? જવાબ એટલો જ છે કે, ઉપરમા સાબિત થઈ ગયા પ્રમાણે ન્યારે વૈદિકની અને બૌદ્ધની તે નથી ત્યારે જૈનધર્મની જ હોઈ શકે છે વળી પ્રિયદર્શિનના વૃત્તાંતે આપણે જણાવી ગયા છીએ કે તેને અશોક ગણીને બૌદ્ધધર્મ માન્યો છે અને તે હિસાબે તેના ધર્મકાર્યને બૌદ્ધને લગતા કરાવી દીધા છે તે બધી ભ્રમણા હવે તોડી નખાઈ છે એટલે ઉપરની ચર્ચાના અંતે આપણે જે નિર્ણય ઉપર

ઉપર આવી ચૂક્યા છે તેને હવે ટેકા મળે છે અને પરિણામે તે મૂર્તિઓ હાલ તો આપણે જૈન ધર્મી હોવાનું માનવું રહે છે, સિવાય કે તેની વિરૂદ્ધમા અન્ય પુરાવાઓ ગળુ થઈ આવે

આ પ્રમાણે જે નિર્ણય આબો છે તેને, ઉપરમાં આપેલ સોળ મુદ્દા સાથે ધટાવી જોઈએ, અને ખરાબ બધેએસતા ચતાદે ગાય તો તેટલા પ્રમાણમાં તેને વધારે મજબૂતી મળી ગઈ કહેવાશે તે મુદ્દાઓ અત્રે, ફરીને વર્ણવવા જરૂર નથી પરંતુ દરેકે દરેક મુદ્દો લઈને અમે મેળવણી કરી જોઈ છે અને ખાતરી થઈ છે કે તે મૂર્તિઓને જૈનધર્મી ધારી લેનાથી તે મર્વ મુદ્દાઓ સંપૂર્ણ રીતે મતોપાય છે છતાં તેમાથી જે ત્રણેક મુદ્દા વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ માગે છે તે વાચકવર્ગની ગાળ માટે અત્રે રલુ કરીશુ તે ત્રણ મુદ્દા આ પ્રમાણેના છે (૧) મૂર્તિ વિશેની આખ્યાયિકાઓમાં વર્ણવાતો અમત્કાર (૨) ચોકમા ઉભો કરાયેલો મોટો સ્તંભ (૩) અને શ્રીકૃષ્ણ તથા તેમના ભાઈગહેનને વૈદિક મતાનુયાયી અત્યારે માની લીધા છે તેનું કેમ ? તે ત્રણે મુદ્દાનું મમાધાન આ પ્રમાણે કરી શકાય છે અમત્કાર વિશે-જે ક્રાંતિ ગાલિયરપતિ યશો-ધર્મનના સમયની આમપાસ થવા પાત્રી હતી ત્યારની આ વાત છે તે સમયેજ શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર નામના એક પ્રખર શક્તિશાળી જ્ઞનાચાર્ય થઈ ગયા છે, તેમનો વિદ્યાર પ્રદેશ અવંતિ અને ગ્વાલિયરની વચ્ચેનો મનાય છે જૈન સાહિત્ય ગ્રંથોમા એવી મતલબની હકીકત બન્યાનો ઉલ્લેખ કરાયેલો માલુમ પડે છે કેજે તેઓ એક ગત્રીના નિદ્રાવશ થયા હતા, તેવામા તેમને સ્વપ્ન આવ્યું કે શહેરના સ્મશાન-માર્ગે મહાકાળેશ્વર નામનું જે સિવલિંગ છેજે તેમા

(૭૦) સામાન્ય માન્યતા પ્રમાણે આ સિદ્ધમેનજ દિવા-કરને શકરિ વિક્રમાદિત્યના સમકાલીન મનાયા છે એટલે કે તેમનો સમય ઇ સ પૂ ૫૭૯ અમાગી માન્યતા પ્રમાણે તેઓ આ ગ્વાલિયરપતિ વિક્રમાદિત્યના સમકાલીન હશે છે તે બ્યારે તેમનો સમય અત્યારનો કરાવ્યાની નોંધ કરી છે (આમના સમયની વિચારણા જૈન ધર્મપ્રકાશ-આલોક્યત્ર સાવનમા સ ૧૬૮૩ અક ૧-૭-૬-૧૦મા 'હરિસદ્

સુરિનો સમયવિચાર' શીર્ષક નામના લેખમા લગભગ ૩૦ પૃષ્ઠોમા કરી છે તે જુઓ)

(૭૧) વિશેષ વિગત માટે જૈન સાહિત્ય ગ્રંથો જુઓ

(૭૨) તે સમયે આ સિવલિંગજનું સ્થાન હનૈની નગરની ગદાર સ્મશાનના માર્ગે હોવાનું મનાયું છે, કેમકે જે વિક્રમાદિત્યના સમકાલીન તરીકે તેઓ મનાયા છે તે અવંતિ પતિ દત્તા મારી ગણત્રીમા તેમનો વિદ્યારપ્રદેશ અવંતિ અને

દક્ષિણ હિંદમાં જૈન ધર્મની એક શાખા જે દિગંબર મંપ્રદાયના નામે ઓળખાય છે તેમની સ્થિતિ, જમાવટ અને જોગ ધોમે ધોમે દક્ષિણ હિંદમાં જમવા માડ્યું હતું વળી દક્ષિણ હિંદમાંજ અનેક ગંજીઓ તે ધર્મના અનુયાયી પણ બન્યા હતા આ દિગંબર જૈનોએ જે મંદિર-દેવાલયો બનાવ્યા છે અને જેમને ખમતી નામથી ઓળખાવાય છે તે દેવાલયોના પ્રાગાંશુમાં હમેશા આવે મોટા માનસ્તબ ઉભો કરવાતો હતોજ તેના અનેક ચિત્રો દક્ષિણ કંનેગમાં આવી ગૃહેષ બસ્તીવાળા શહેરનું વર્ણન આપતા સરકારી રિપોર્ટમાં નજર પડે છે મતલબ કે આવા માનસ્તબ ઉભો કરવાની પ્રથા ઈ સની પાંચ છ સદીમાં દક્ષિણ હિંદમાં ખૂબ જોગમાં પણ હતી જ્યારે આપણને જણાવવામાં આવ્યું છે કે (ઉપગ્રામ જીઓ પૃ ૩૨૯) યયાતિ કેશરી રાજાએ ઈ સ ૫૮૦ના અરસામાં બધાવેલ જીવનેશ્વરના મંદિરમાં પણ આવે એક મોટા અશ્વરતબ ઉભો કરાવ્યો હતો એટલે મમળાય છે કે તે સમયના પ્રચલિત ધાર્મિક મતાનુયાયીઓના અરસપરસના સંમર્ગે અને વસવાટને લઈને એક બીજાની નકલ કરવાના પરિણામરૂપે તે પ્રયાગ ઉદ્ભવી હોય આ પ્રકારની રચના પ્રથમ કોણે કરી તે શોધી કઢાય તો તેમાંથી ઘણો માગ કાઢી શકાય પ્રથમ દિગંબરોએ કર્યાનું જો સાબિત થાય તો વૈદિક મતવાળાઓએ તેનું અનુકરણ કર્યું હતું એમ સ્વભાવિક રીતે કહેવાય, અથવા તો જીનાલયોને શિવાલયો તરીકે ખૂલાવે ખવરાવવાજી જાણી જોઇને તેમ કરવામાં આવ્યું હતું એમ પણ અનુમાન દોરાય

ત્રી કૃષ્ણ તથા તેમના ભાઈ બહેન કયા ધર્મના અનુયાયીઓ હોય તે બાબત—સામાન્ય રીતે વર્તમાન કાળે એવી માન્યતા જ જૈનેતર પ્રજામાં અદ્વાબદ્ધ

ચલ ગયેલ છે કે ગામાણુમાં જે રામલક્ષ્મણાદિ વીર પુરૂષોનું તથા મહાભારતમાં જે પાંડવકૌરવ યોદ્ધાઓનું અને દારકાના જે યાદવોનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે, તે સર્વે વૈદિક મતાનુયાયીઓજ હતા જ્યારે જૈન-ધર્મીઓ એમ માનતા આવ્યા છે કે ઉપગ્રામ મર્વ મહાપુરૂષો જૈનધર્મી હતા આ અને ધર્મવાળાઓ પાસે પોતપોતાના મંપ્રદાયનુમાર તેમના જીવનપ્રસંગોની હકીકત વર્ણવતા પ્રથો પણ છે આમાં કોની મહત્તા વધારે વજનદાર જે તે બાબતમાં આપણે ઉતરવાનું પ્રયોજન પણ નથી, તેમ આપણો અધિકાર પણ નથી, વળી અહીં પ્રમન પગ નથી એટલે તે પ્રમગતે સ્પર્શા વિના, આપણી પામે જે સ્થિતિ ઉપસ્થિત ચલ છે તેટલા પુગતી વિગતની જ તપામ આપણે લેવી ગૃહે છે પુ ૩ પૃ ૮૬ ટી ન ૨૪માં એમ હકીકત જણાવાઈ છે કે, રાજા વૈદિકએ મથુગામાં આવેલું કૃષ્ણ-મંદિર તોડી નાખ્યું હતું તે ઉપરથી એ સાર ઉપર આવવું પડ્યું હતું કે શ્રી કૃષ્ણનું મંદિર વૈદિક મતાનુયાયીનું નહિ પણ જૈન મતવાળાનું હશે, પરંતુ તે ક્યન જનસૂત્રાનુસાર હતું એટલે તે હકીકત ઉપર વિશેષ મદાર બાધીને કામ લેવા યોગ્ય નહોતું ગણ્યું પરંતુ સર્વ ધર્મના મુખ્ય ગણ્યાતા શાસ્ત્રપ્રથો હમેશા પ્રમાણિક હોવાનુજ માનવું ગૃહે છે સિવાય કે તેની વિરુદ્ધ બીજી કોઈ પણ સપ્રમાણ તત્ત્વ મળી ન આવે તો એટલે તે નિયમાનુસાર જૈનસૂત્ર પ્રથમ ક્યન હોવા છતાં તે બાબત શકા લાવવા કારણ ન હોતુંજ આ પ્રમાણે બનને બાબતની દલીલ કરી શકાય તેમ છે પરંતુ અહીં તો ગ્રથના કરતા વિશેષ સખળ ગણ્યાતા સ્થાપત્યના પુગવાઓ મળી આવ્યા છે, અને તે પણ સંશોધનમાં રસ લેતા, તટસ્થ અને સત્તા-સમાન લેખાતા વિશારદ પુરૂષોએ ટાંકેલા તેમાંનો

(૭૫) અજ ટાની ગુફાઓ, બદામી તથા ઐહોલના મંદિરો ઈ તેમના સમયના દૃષ્ટાંતો કહી શકાયો

(૭૬) પાલળથી આ પ્રથાએ વધારે જોર પકડ્યું લાગે છે, છતાં એક વધાવટ તરફ કાષ્ઠ ધ્યાન ખેંચવા જેવું લાગે છે જૈનોના માનસ્તબમાં ઠેક ઉપરી લાગેજ દીપક પ્રગટાવવાની ગોઠવણ હોય છે જ્યારે વૈદિક મતવાળાઓ સ્તબની

આખીએ કથાર્થમાં દીપક મૂકવાની રચના કરે છે (આ નિયમ સર્વથા સચવાયેલો છે કે કેમ તેની પાકી તપાસ માગે છે)

(૭૭) આ હકીકતનો ફરજો લાવવા માટે આ ધર્મ કાન્તિ ચલ તે પૂર્વેના જે શિવાલયો બધામાં દોય તેનું નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ.

દક્ષિણ હિંદમાં જૈન ધર્મની એક શાખા જે દિગંબર મંપ્રદાયના નામે ઓળખાય છે તેમની સ્થિતિ, જમાવટ અને જોર ધીમે ધીમે દક્ષિણ હિંદમાં નમવા માંડ્યું હતું વળી દક્ષિણ હિંદમાંથી અનેક રાજવીઓ તે ધર્મના અનુયાયી પણ બન્યા હતા આ દિગંબર જૈનોએ જે મંદિર-દેવાલયો બનાવ્યાં છે અને જેમને બસતી નામથી ઓળખાવાય છે તે દેવાલયોના પ્રાગાંશુમાં હમેશા આવેા મોટા માનસ્તબ ઉભો કરાવાતો હતોજ તેના અનેક ચિત્રો દક્ષિણ કંનેગા આવી ગ્રહેલ બસ્તીવાળા શહેરો વર્ણન આપતા સરકારી રિપોર્ટમાં નજર પડે છે મતલબ કે આવા માનસ્તબ ઉભો કરવાની પ્રથા ઈ સની પાંચ છ સદીમાં દક્ષિણ હિંદમાં ખૂબ જોગ્યા પણ હતી જ્યારે આપણને જાણાવવામાં આવ્યું છે કે (ઉપરના જુઓ પૃ ૩૨૯) યપાતિ કેશરી રાજાએ ઈ સ ૫૮૦ના અરસામાં બંધાવેલ જુવનેશ્વરના મંદિરમાં પણ આવેા એક મોટા અશ્વસ્તબ ઉભો કરાવેા હતા એટલે સમજાય છે કે તે સમયના પ્રચલિત ધાર્મિક મતાનુયાયીઓના અરસપરસના મર્મગં અને વસવાટને લઇને એક બીજાની નકલ કરવાના પરિણામરૂપે તે પ્રથાથી ઉદ્ભવી હોય આ પ્રકારની રચના પ્રથમ કાણે કરી તે શોધી કઢાય તો તેમાંથી ધણેા માર કાઢી શકાય પ્રથમ દિગંબરોએ કર્યાંતું જે સાબિત થાય તો વૈદિક મતવાળાઓએ તેનું અનુકરણ કર્યું હતું એમ સ્વભાવિક રીતે કહેવાય, અથવા તો છનાલયોને શિવાલયો તરીકે ભૂલાવેા ખવગવવાથી જાણી જોઇને તેમ કરવામાં આવ્યું હતું એમ પણ અનુમાન દોરાય

શ્રી કૃષ્ણ તથા તેમના ભાઈ બહેન દયા ધર્મના અનુયાયીઓ હોય તે બાબત—સામાન્ય રીતે વર્તમાન કાળે એવી માન્યતા જ જૈનેતર પ્રજામાં શ્રદ્ધાબદ્ધ

થઇ ગયેલ છે કે ગમાયણમાં જે ગમલક્રમણાદિ વીગ પુરૂષોનું તથા મહાભારતમાં જે પાંડવકૌરવ યોદ્ધાઓનું અને દ્વારકાના જે યાદોનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે, તે સર્વે વૈદિક મતાનુયાયીઓજ હતા જ્યારે જૈન-ધર્મીઓ એમ માનતા આવ્યા છે કે ઉપરના મર્વ મહાપુરૂષો જૈનધર્મી હતા આ બંને ધર્મવાળાઓ પાસે પોતપોતાના મંપ્રદાયાનુમાર તેમના જીવનપ્રમુખોની હકીકત વર્ણવતા અથો પણ છે આમાં કોની મહત્તા વધારે વજનદાર જે તે માબનમાં આપણે ઉતરવાનું પ્રગોજન પણ નથી, તેમ આપણો અધિકાર પણ નથી, વળી અહીં પ્રગન પણ નથી એટલે તે પ્રસંગને સ્પર્શ્યા વિના, આપણી પાસે જે સ્થિતિ ઉપસ્થિત થઇ છે તેટલા પુરતી વિગતની જ તપામ આપણે લેવી ગહે છે પુ ૩ પૃ ૮૬ ટી ન ૨૪માં એમ હકીકત જણાવાઈ છે કે, ગંગ કલિકાં મથુરામાં આવેલું કૃષ્ણ-મંદિર તોડી નાંખ્યું હતું તે ઉપરથી એ સાગ ઉપર આવવું પડ્યું હતું કે શ્રી કૃષ્ણનું મંદિર વૈદિક મતાનુયાયીનું નહિ પણ જૈન મતવાળાનું હશે, પરંતુ તે કથન જૈનસૂત્રાનુસાર હતું એટલે તે હકીકત ઉપર વિરોધ મદાર બાધીને ઢાગ લેના યોગ્ય નહોતું ગણ્યું પરંતુ સર્વ ધર્મના મુખ્ય ગણાતા શાસ્ત્રમથો હમેશા પ્રમાણિક હોવાનુંજ માનવું ગહે છે સિવાય કે તેની વિરૂદ્ધ બીજું કાઈ પણ સમ્રમાણ તત્ત્વ મળી ન આવે તો એટલે તે નિયમાનુસાર જૈનસૂત્ર અથનું કથન હોવા છતાં તે બાબત શકા લાવવા કારણ ન હોતુંજ આ પ્રમાણે બંને બાજુની દલીલ કઠી શકાય તેમ છે પરંતુ અહીં તો અથના કરતા વિશેષ સબળ ગણાતા સ્થાપત્યના પુગવાઓ મળી આવ્યા છે, અને તે પણ સંશોધનમાં રસ લેતા, તટસ્થ અને સત્તા-સમાન લેખાતા વિશારદ પુરૂષોએ ટાંકેલા તેમાનો

(૭૫) અજ ટાની ગુફાઓ, બદામી તથા ઐહોલના મંદિરો ઇ તેમના સમયનાં દૃષ્ટાંતો કહી ગણાયો
(૭૬) પાલળથી આ પ્રથાએ વધારે જોર પકડ્યું લાગે છે, છતાં એક તદ્દવત તરફ કાંઈક ધ્યાન એવવા જેવું લાગે છે જૈનોના માનસ્તબમાં ઠેક ઉપરી બાજેજ હીપક પ્રગટા વવાની ગોઠવણ હોય છે જ્યારે વૈદિક મતવાળાઓ સ્તબની

આખીએ ઉચ્ચાઈમાં હીપક મૂકવાની રચના કરે છે (આ નિયમ સર્વથા સમજાવાયેા છે કે કેમ તેની પાકી તપાસ માગે છે)

(૭૭) આ હકીકતને કદમો લાવવા માટે આ ધર્મ કાન્તિ થઇ તે પૂર્વેના જે શિવાલયો બંધાયા હોય તેનું નિરીક્ષણ કરવું જોઇએ.

એક પુરાણ તે પ્રતિની બીજામાં અરિષ્ઠ પદારથે
 હે વળો છે તથા બીજે બી બળદીપતિને એવી બ
 બળ નિશ્ચિત, અરિષ્ઠ એવા માત્રી નામના રક્ષકથી
 પ્રગી બળી છે તેના ઉપ (આ બળેનું પશુન ઉપરમાં
 ૫ ૨૨૨ અપાધ ચક્ર છે તે સુખો), આ બધા સંદે
 પ્રાપ્તો વિષાદ કરતા દામ તે આપણે એમના નિમ્મ
 કરે છે પડે છે તે થી પૂર્ણનું પ્રતિ ચક્ર મળતું નથી
 પરંતુ આ મતનુસારનું છે અને તેના પરિણામે
 તેના પદારથેથી પ્રતિપાત્રી અનિરોધ પશુ બળ-
 પ્રગી / ચાલી પડે છે

આ પ્રમાણે સામે પ્રાપ્તો ધરાવી એવામાં છે તથા
 તેમાંના બે જુદા પ્રાપ્તો વિશે વિશેષ સુધારા કરવાની
 બાર દેવાની હતી તે જુદા કર્મમાં છે એમણે તેનું
 સંપાદન કરી આ એક માર દામ છે કે તે નિશ્ચિત
 ક્રિયાપદાનુસારી અનિરોધી છે અને તેથી તે પ્રકારે
 જુદા બેનેનું બે કરેલું પડે છે

ઉપરના અનિરોધી પુરાણો અને નિવેશનોની
 ક્રમથી કરીને, બે ૭ વસ્તુઓ સમ હતી તે મર્મી
 વરેણમાં અને વિરુદ્ધમાં બધા
 કૃતિ વિશે વિશેષ મર્યાદાઓ જુદા વિચાર કરી લીધા
 અને ઉપરના સાર છે તથા બે નિશ્ચય વાચ્ય થાઓ તે
 તમામ લીધા જુદા છે બધી
 તે સંપદમાં, બે કાંઈ વિશેષ નામનો ક્રેન કે
 બળન પ્રમજાવાથી પ્રગી લાગી દેવા તેના વિચાર
 આપણે કરીએ

ધર્મક્રિયાના કારણે આ કૃતિનું બળદ સ્વરૂપ
 મર્યાદાનું હતું તે તે પ્રતિદામ સિદ્ધ નામના છે બે તેમ
 બે જુદા બળદોને કામ કે બાનું સ્વરૂપ મર્યાદાવાર

પ્રાપ્તોની કૃતિ મર્યાદામાં કઈ અંતિમ કો પ્રાપ્તો ત્ય છે
 તેનો કઈ મર્યાદા બે વેળા નથી. નાનામાં નાના અને
 નિર્ણય દેશારથી મર્યાદા વધારેમાં વધારે પ્રાપ્ત
 અવધાનપણા બે નથી પરંતુ હવેમાં વધી ગયેલી
 વેળાકાલિને જુદા વર્ણિત પ્રમાણે કો ત્યાં સુધી પરિ-
 તન કરવાની કો પ્રાપ્તો સમ છે, ઉપરમાં
 અર્થવેન મિલકતેન તિલાકર કરી બારેક અવધારની
 બાળનમાં બળદ કૃતિનું રૂપરંગ કરીને બે રિત્તિમાં
 તેને તમામ રચના હતી તે ઉપરથી બધા પ્રકારે
 કરાના દેશારનું ચાપ આપણે પ્રગી લીધાને કામ
 તે પ્રમાણે આ પ્રતિપદા મર્યાદામાં જુદા થાય છે
 બધે બધા પામું દેલેલ એક અનુભવામાં લાધા
 તેનું રેવાનું નથી, કઈક પ્રતિ પાનાના બળદ
 સ્વરૂપમાં જુદા નથી તેમ તેને પદારથેક સ્થાનેથી
 સ્થાનિક રીતે, કલન કરી કાળ તેથી રીતે બીજા
 બધામાં જુદા રાવલી નથી, તમાને સ્વરૂપમાં દામ તે
 સ્થાપના કરવામાં બધી છે તેનું વર્ણન કરના એક
 એકને આ પ્રમાણે કળો લખ્યા છે—અનુભવાની
 કૃતિનો રૂપ કળો છે. તેમાં તેના ક્રિયાકૃતિ સ્વરૂપ
 મર્યાદા, વિરુદ્ધ વિચારે એક અનુભવ કળો, નામ
 તેનું અને અનુભવ કળો કળા અર્થક્રિયાનું
 છે—(અનુભવ અનુભવ અને સુધારાની પ્રતિનું
 વર્ણન કરેલું છે) અનુભવની પ્રતિ કળો અનુભવે
 નિરાનુભવ છે મર્યાદા સુધારાની સ્થાપના કરેલી છે
 અને અનુભવ અનુભવે અનુભવની મર્યાદા
 બધી છે, આ પ્રમાણે મર્યાદા દેશારની સ્વરૂપનો
 કઈક આવા બાધા, તેમ મર્યાદા વિશે જુદા
 થાયું થાયું બધી થેનું રીત મર્યાદા તેના મર્યાદામાં

(અ) અનુભવ, અનુભવ, કીમી બધી લોકો, બધા
 સુધારા સુધારા બધા મર્યાદા બધી હતી, ત્યાં બધા
 કાલો વિશેષથી બધે પડેલ રેવા છે

તેની રીતે કીમી કીમી બધે કીમીમાં સુધારા
 એક કરી હતી ત્યાં ત્યાં જુદા પ્રમાણે કાલો બધા
 કાલો અનુભવ છે

( ) તે પુણ્ય ૫ ૧૧ ત્યાં ૧૧૫

(૧) અર્થક્રિયા રેવાના અનુભવમાં કળા મર્યાદા
 કરી સમ તેમ છે તેમ અનુભવ, કળા મર્યાદા
 સ્વરૂપ કાલો પુરો છે જુદા થાય નથી અનુભવે નીચની
 રીત ન વર

(૨) અનુભવ કળા મર્યાદાની રીત પડેલ અનુભવ કળા
 થી અનુભવ કળા અનુભવે કળા મર્યાદા કાલો રેવા

મંબંધી^{૮૩} ટાળવટાળ જેવું કાર્મ નથી તે તો સુપ્રસિદ્ધ જ છે સાથે સાથે તે પણ સુવિદિત છે કે જ્ઞેત્રોમા અસલના મમયે જ્ઞાતિભેદ કે વર્ણભેદ જેવું કાર્મ હતું જ નહીં પરંતુ રાટીવહેવાર અને બેટીરહેવાગની પ્રથાને ધાર્મિકક્ષેત્રથી પણ ગણીને, ગાવ સામાજિક પરિસ્થિતિ સાથેજ ગુપ્તવામા આવી હતી (લુઓ પુ ૧ ૪ ૨૫, ૨૬૭ ઇ ૫) આ મૂર્તિની મારે ત્યારે શ્રીકૃષ્ણનું નામ જોડાયું છે ત્યાર તેમના મમયે એક મટના જે બનવા પામી હતી તેનો નિર્દેશ, જૈન સાહિત્યમાંથી મળી આવે છે તેનું વર્ણન કરવું અગ્યાને નહીં તીવરે, તેમ તે ઉપરથી મૂર્તિમા ગદ્યેય ચત્તારાગનો ખ્યાલ પણ આવી જગે કહેવાય છે કે એક પક્ષે કૃષ્ણ વાસુદેવ અને બીજા પક્ષે તે સમયના મગધપતિ જગમધ પ્રતિવાસુદેવ, તે બેની વચ્ચે મગધની શ્રુતિ ઉપર યુદ્ધ થયું હતું તેમાં જગમધને અમુક વિદ્યાની મિદ્ધિ યધ હતી તેણે પ્રતિપક્ષી-શ્રીકૃષ્ણના સૈન્ય ઉપર આ વિદ્યાનો પ્રયોગ કર્યો હતો, જેથી તેમનું લગ્નર મૃત્યુવત-જડ-ચેતન રહિત બની ગયું હતું આ વિદ્યાના નિવાગણ માટે શ્રીકૃષ્ણે ઇષ્ટદેવની આરાધના કરી હતી. દેવે, ધર્મ્યે દ્વાર એક મૂર્તિ આપીને જાણાવ્યું કે પાર્શ્વનાથની આ મહા ચત્તારિક મૂર્તિ છે તે જ્યે તથા તે મૂર્તિને પ્રશાસન કરી, તેનું જે નહવણ યાપ તેને મારાએ સૈન્ય ઉપર હાંટજે, એટલે મામાપક્ષે મુકેલી વિદ્યા પલાયન થઈ જશે તે

(૮૩) મહારાષ્ટ્રમા પદરપુર શહેર વીઠાળાની યાત્રાનું ખવિત ધામ છે ત્યાં પણ આ પ્રકારે ટાળવટાળ સિવાય પ્રસાદની વહેવણી યાપ છે તેમજ જગન્નાથપુરીના સ્થળે ને મેળવ્યા બરાબ છે તેના, અને વીઠાળાના સ્થળે ભરાતા મેળાના, સમય પણ જૈનપરોનું સંચલન કરતા હોય એવો ભાસ ઉત્પન્ન કરે છે

એટલે કે, મહાપ્રસાદની વહેવણી, ભારાતા મેળાના દિવસો તથા અસ્થિના સ્પર્શથી ન થતી આશડહટ, ઈ ઈ વિગેરે મુદ્દા ઉપર લક્ષ્ય બેચલ રહે છે (આ બાબત બિલ્સા ટાપ્સમા વર્ણવાયેલી છે)

(૮૪) તીર્થમાળાનું સ્તવન છે તેમા ૬ તથા ૧૦ શ્રીઓ આ પ્રમાણે છે —
શોરિશરો, રાજેશ્વરો, પચાસશરો,
ફલાયી સ્થલપણ પાસ, તીરથ તે નમુ રે ॥ ૬ ॥

પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે કૃષ્ણ હતું અને કહેવાની જરૂર નથી કે, યથારિચત સૂચવ્યા પ્રમાણે બધું બન્યું હતું તથા શ્રી-કૃષ્ણને જય મળ્યો હતો જૈન મન્યોમા જાણાવેલ છે કે આ મૂર્તિ દાલમાં ઉતર ગુજરાતમાં આવેલ શળેશ્વર નામના ગામે સ્થાપન કરેલ છે તથા સ્થાનના નામ ઉપરથી શ્રી શળેશ્વર પાર્શ્વનાથ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે પરંતુ ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ અને જગસધ વચ્ચે જનમેલ યુદ્ધના સ્થાન વિગે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે એવો અનુમાન બંધાઈ જાય છે કે તે મૂર્તિ કદાચ આ જગન્નાથ પાર્શ્વનાથની પણ હોય જેમ શળેશ્વર પાર્શ્વનાથનું મહાત્મ્ય જ્ઞેત્રોમાં જનણીતું છે તેમ આ જગન્નાથનું પણ હોવાથી, તેને વિષ વિષ પાર્શ્વનાથની નામાવ-ળીમા ગુપ્તી નાખીને, એક મતવનના રૂપમાં^{૮૪} ગોઠવી દીધું છે મૂર્તિ શળેશ્વર વાળી હોય કે જગન્નાથવાળી હોય, પણ કાર્મ એક પાર્શ્વનાથની તો હતી જ; એટલે ઉપરાંત ચત્તારિક સાથે પાર્શ્વનાથનું નામ મંદલિત થયેલું છે તેટલી વાત મત્ત છે જ આવી અદ્ભુત પ્રતિભાવાળી મૂર્તિને અત્યાગની જનતા પણ તેવાજ બક્તિભાવથી ભજતી રહે તો ને પણ સર્વથા બનવા ગોમ્બ જ છે વર્તમાનકાળે આ જગન્નાથપુરીના તીર્થને મદિમા, એક અદિતીય અને અલૌકિક તીર્થધામ તરીકે પ્રમરી રહેલો છે આ વૈજ્ઞાનિક જગાનામાં ત્યારે કેવળ જડ વસ્તુઓનું જ પ્રાધાન્ય-સામ્રાજ્ય વર્તી

અતરીક, અભવરો, અચીશરો,
છારાલો જગનાય^{૮૫} તીરથ તે નમુ રે ॥ ૧૦ ॥

આમા જગનાથ લખ્યું છે પરંતુ તે જગનાથ રાખ્દ હોવો જોઈએ જગનાથ લખાયાના બે ત્રણ કારણ સમજાય છે એક તો પિંગળની રચના પ્રમાણે નિયમને લીધે તેમ કરત્ર પડ્યું હોય, બીજું ત્રાસ મેળવવા માટે તેમ કરાવ્યું હોય (જેમ આ તરીકે ને બદલે અતરિક લખ્યું છે તેમ) ત્રીજું મૂળ રાખ્દ જગનાથનું હોય, પરંતુ તેમા ફેરફાર કરીને કહેવો જગનાથપુરી લખાઈ થયું હોય, એટલે મૂળ રાખ્દ સાચો હોય અથવા જેમ હમેશા બનઈ આવ્યું છે તેમ લલિયાએ ક્યાક ભૂલ ખાધી હોય મતલબ એ છે કે, સ્તવનમા જે લખાણ છે તે કહે લાધીચક્રા જેવા શિલાલિખથી પુરવાર થયેલી બીના સમજવાની એટલે તેને ઐતિહાસિક સત્ય તરીકે જ સ્વીકારવું રહે છે

રજી મણલ છે ત્યારે જ્યુ એ લીધેની જાણથી નથી ફોર્મિ અને મદિમા મણલાં હોય, તે લીધે વિરે પ્રાપ્તિન કાળમાં, જે એ સમયે પ્રજામાં થયે ઉપર પ્રચરનમ થકા પહેલી હતી તે કાલે, તેથી પ્રજાવિક્ષિ મુર્તિની પાછળ રામ જે પ્રજા માણિયેલી ખની ભવ તે સું ખાતા મોગ નથી । એટલે જાણી જાણકા મુર્તિ થદિ સમય પછીજારક રામ ખાર-મેથના કુટુંબીઓ તથા નસ્તિયન લેવા થયપતિઓ અનેક વર્ષેથી બંદર બંદર થયપુદ લખા કરતા ફેમાલ તે તેમ જાણ થયવા એજુ જ્યુ સુ રજામ । તેમજ કિષ્કિંદન લેવો સમય પાતાની કલેવેચન કલેવના તથા અવિખતી પ્રજાની દોરવણી થદિ એક ને બીયે અને ખાજીએ ત્યા જાણ થાઈની, ખાસત્ય સમયક ઉજું કસને તેમ જ્યુકા જ્યુ સું છે । જ્યા કું વિસ્તો સાથે ૫ ૩૨૪ ઉપર તે મુર્તિનું થદાચ થાજ પરિપ્રાપ્ત્ય એ તારજુ જાણે તારવી જાણુ છે તેને સાથે રાખીને નિર્જુવ કરવાનું રાખનું તે નિર્જક કહી કામ તેમ છે ૩ તે જનન્યામ પુરીનું જાવ તથા તેમ સ્થાપિત કરામથી મુર્તિઓ એન સંપ્રદાયને લગતાં જ સમયક હોવાનું ફેમાલ છે

પુ. ૧ ૫ ૧૮૧ ડી નં ૬૩ માં કિંકર્ત થોમાં લીધે સ્થાપિતમાં નામ જ્યુલનાં નિચેની કહી કાંઈ છે અને જ્યુલનુ છે ૩ નિર્જક જ્યાં સમય લીધે ધામિની રામ ખારનેચના રજવિ કરવા જ્યુલના વિરો જાણી જા થકા કરવાનો હેતુ એ હતો ૩ તે કોઈ જુી નામનું લીધેલન જાણે છે જ્યા જુી એટલે સામાન્યતઃ જનન્યામપુરી સમય છે એટલે તે કહીયાં જુીની કાકાત સમયનવાને જનન્યામપુરીનો કલિકાસ જ્યાં છુપી પુરેપુરી સમયનો ન હોય ત્યાં છુપી તે સમયી કાંઈ જ્યુ નિચેન કરનું વ નિર્જક નિમજા સમય રહે ૫૧૮ અને તેની વધારોચાલિની જ્યુ મર્થ હોવાથી તે વિરો સમયજ્યુ એથી કાળાની

વિધિમાં જાણે મુજા કામે એટલે હવે તેનું વિચેન જન કરીશું. તે કહી જા પ્રમાણે છે

જ્યોષ્ઠા મધુરા, વાયુ વાયુ કાંઈ જ્યોષ્ઠા જુી કાળથી વેપ જલેલ લોકવાચિકા ૫૧૮
વૈદિક સમયમાં કયા લીધેવાનો મુખ્ય મુખ્ય મણલ છે તે કલેવના ઉપરની કહી રચર્થ છે. તેમજ જ્યોષ્ઠા મધુરા કાકી, અવતિકાન્નની, પુરો જનન્યામપુરી, અને કારામતીકારિકા, જા નામની છે નકરીએનો જાવત્તે તુરત સમય સમય તેમ છે. ૫૧૮ 'માવા' અને કાંઈ નામે સ્થાપે જતા સમયી કરજ મામે છે માથ તામની નકરી સાથે જોડધર્મનો કલિકાસ માંકિત થયો કહેવાય છે એટલે વૈદિક કરતા તે સ્થાન જોડધર્મ સાથે વિરો સમય થયપુદ કહી કામ તેમ છે. તેથી જ રિતિ કાંઈનું જ્યુ કહી કાકા કાંઈ તે તે કલિકા કિંકર્ત અને પ્રજાનમ કલેવરમ કહેવાય છે તેનું કૂક નામ છે. ત્યાં વૈદિક થઈતો કાંઈ પ્રસથ જનનો હોય તેમ જ્યુકું નથી. ઉજું જોડ સમય થદિ નિઘાપિતનું જોડ સ્થાન તે જ્યુલ છે જ્યુ ઉપરની કહીયાં જાવત્તેનું કલિકા લીધેનું ઉચેન કરવાનો હેતુ નિર્જક છે જ્યારે કાંઈ તે પ્રાપ્તિન કાલે જ્યુલ જ્યાના જેવા કલિકા રેકર્માં જાણેનું જ્યુ લાગ. એટલે જા એ લીધેનિ-માથ અને કાંઈ નકરીએને-કાકા ઉપરની કહીયાં સ્થાન જાણું કહી, જ્યુલા તે એને જાણે નીકા કાંઈ નકરીનાં નામ મુજા થાવ ૩ ૩૨, તે તે વધિધર્મના કલિકા પુરો જ્યુલ કાંઈ તેમ કહેવાય.

૫૧૮ અને એ પ્રજા ઉપરિજા થાય છે ૩ એક જાણુ જલેલ સમય થાયો છે એટલે ૩ સમયની સમય હોવાનું જ્યુલને છે ત્યારે તેમ નિર્જક નકરીની સમયા એ જ્યુલને કીમે તે જાણી થર્થ જન છે. તે થદિ એ રજા સંકલિત થવાનું છે એકમાં સ્તંતને નાથે જ્યાની સમયા જ્યુલને સમય મુકી જ્યુલ થાયનું અને બીજામાં જુી તથા

(૧૧) કિષ્કિંદને કયા કલિકા થાઈ અને જ્યોષ્ઠા સમયે જ્યુ જન થા થદિ ૫૧૮ છે તે થદિ જ્યુ

જ્યુલા ૫ ૨૪ ડી નં ૩૦ ની કલિકા

દ્વારાવતી શબ્દોને છૂટા ન પાડતા એક જ સ્થાન દર્શાવતો પુરિદ્વારાવતી એવો મમાસનામ્ન શબ્દ મુકવો આ બીજી ગીત ને સ્વીકાર્ય ગણાય તો પછી, જગન્નાથ-પુરીનું તીર્થ વૈદિક મતવાળાનું ઉપગતી કડીને લીધે જે ગણાય છે તે બધ ચષ જશે, અને જે વસ્તુ અત્યાર સુધી આપણે પુરવાર કરી રહ્યા છીએ તેને ઉલટું વિશેષ મસર્થન રૂપ ગણાશે

આ કડીમાં વૈદિક દષ્ટિએ શુ શુ ફેરફાર કરવા યોગ્ય હતું તે સૂચવવાનું કાર્ય તો આપણે વૈદિક મતવાળા જ્ઞાતા પુરુષો ઉપર છોડી દીધું છે પરંતુ જૈન દષ્ટિએ તે કડીનું સ્વરૂપ કેવું હોતું નોંધીએ તે અત્ર જાણવી દષ્ટએ એટલે તે એમાંથી જે યોગ્ય લાગે તે ભલે અનુસરવામાં આવે

લયોઘ્યા, મયુરા, પાવા, ત્ષા, સાંચી ભવતિકા ।
પૂરી દ્વારાવતી ચેષ, ષષ્ટૈતા મોક્ષદાયિકા ॥૧૧॥

આમા ઉદ્દેશી નગરીઓની ઓળખ તો ૨૫૪ છે જ, છતાં થોડાંક ખુલાસો કરી દઈએ પાવા એટલે પાવાપુરી તે સ્થાને શ્રી મહાવીર નિર્વાણ પામ્યા છે ચપા નગરીએ જૈન સપ્રદાયનો બારમા તીર્થશ્રી વાસુપૂર્ણ નિર્વાણને પામ્યા છે (જુઓ પુ ૧ ૫ ૭૭ ટી ૪) માચીને અત્યાર સુધી બૌદ્ધ ધર્મનું તીર્થ ધામ મનાતું આવ્યું છે પરંતુ આપણે તે જૈન ધર્મને લગતું સ્થાન ગણાવ્યું છે (જુઓ પુ ૧ ૫ ૧૮૬ ધ ૪) પૂરી એટલે જગન્નાથપુરી તે જૈન તીર્થ હોવાનું આ પરિચ્છેદ અનેક પુગવા આપી સાબિત કરી આપ્યું છે મતલબ કે ઉપરની કડી કેવી રીતે જૈનતીર્થદર્શિકા હોઈ શકે છે તેની સમજૂતિ આ પ્રમાણે સમજવી

વિશ્વનૃપ જગન્નાથની મૂર્તિ અત્યાર સુધી વૈદિક મતની હોવાનું સર્વત્ર મનાયું છે તે માન્યતા હવે ન્યારે ઉચ્ચાર્ધ પડતી દેખાય છે ત્યારે સહવિત છે કે, ચાલી આખી આખતી માન્યતામાં કોઈ કાળે કોઈ જાતનો ફેરફાર થવો જ ન

નોંધીએ, એવા અભિપ્રાય ધરાવનારાઓના રૂઢીચુરન મનને કાર્ષક લાગી આવશેજ, તો તેમને આશ્વાસન આપવાનું કે, પ્રથમ તો જે મત અત્યારે દાખલા દલીલોથી અમે પુરવાર કરી બતાવ્યો છે તે પશુ સર્વથા કબુલ થયો કે કેમ ? અથવા તો નિરતર ચાલુ જ રહ્યા કરશે કે કેમ ? તેની ખાતરી જ ક્યા છે ? છતાં ધારો કે અમારી દલીલો અનુટ ગ્રહી અને તે મત કાયમ થયો તો પશુ પેલી ઉક્તિ છે કે, જે સત્ય હોય છે તે ગમે તેટલો પ્રયત્ન કર્યો છતાં બહાર આવ્યા વિના રહેતું જ નથી એટલે સત્યને ચાહનારને તો કોઈ રીતે ખોવાતું હોતું જ નથી બીજી વાત, ધ સ ૩૦૦ માં ન્યારે મૂળ મંદિર નષ્ટ કરી દેવામાં આવ્યું અને તે સ્થાને તેની વિકૃતિ ઉભી કરવામાં આવી, ત્યારે તે ઉભી કરનારના મનમાં શુ શુ ચર્ચ રહ્યું હશે, તેમજ તે મૂળ મંદિર ઉપર શ્રદ્ધા ધરાવનાર હશે તેની મનોદશા કેવી થઈ ગઈ હશે ? તે બન્નેની મનોદશા અરસપરસ ઉલટી જ દીવામાં વધી રહી હોવી નોંધીએ એમ કલ્પના કરી શકાય છે વિકૃતિ કરનારે સામાન્ય જનતાનું જ્ઞાન સત્યથી અલગ લઈ જવા કેટકેટલાયે પ્રયત્ન કર્યા હશે છતાં કાળે કરીને તે પડદાઓ હવે ઉચ્ચાર્ધ જતા નબરે પડે છે, તેમ અત્યારે જે મત, અનેક દલીલો અને આધારો આપીને આપણે સ્થાપિત કર્યો છે, તે સર્વ મુદ્દાઓ પશુ જે માત્ર આચ્છાદન રૂપે જ હશે તો ગમે તેટલા તેને મજબૂત ગોઠવી રાખીશું તો પશુ, કાળદેવની ઓરણ ઉપર ટીપાઈ ટીપાઈને તે સર્વ નષ્ટ ચર્ચ જવાના જ છે વસ્તુને કાળક્રમ જ હમેશાં એવો રહ્યો ગણાય છે એમ તો ડો ગળે-દલાલ મિત્રે ન્યારે વચ્ચમાં જાહેર કર્યું હતું કે, તે મૂર્તિઓ બૌદ્ધધર્મની હોવા સબબ છે, ત્યારે ઉપરના બે પક્ષોની શી મનોદશા થઈ હતો તે વિચારો નોંધીએ ? કહેવાની મતમત એ છે કે, જે કાળે જે થવાનું હોય છે તે થવા જ કરે છે માટે કોઈએ, કોઈ પ્રકારે વિફલ બનતું ન નોંધીએ પશુ જે મુદ્દાઓ ગણુ થાય તે ઉપર શુદ્ધિપૂર્વક વાદ કરવાનું જ

ધારણ બળવાર કરતું કે એથી બલિ સત્ત હેન
તેજ પ્રકાર તરી આવે.

આજ કાલ આ પ્રકારનો પ્રથ દેહલોક દેહલોક
ઉપસ્થિત થવા કરે છે. દેહનો પ્રચલિત કલ્પો કહે

કે કે તે જન્મે સિલ છે તેજ

હિંદુ અને હેન સદાચ તરફથી પારવાર થઈ
એક કે સિલ ? વસ્તીવચની મજબૂતીમાં જુગ જન

થાવેના આસનો સુદા પહેલ

દેવતાથી, તે જન્મે સિલ હોવ એવા જિહાર ખડા થાવ
છે. બારે દેહકાળનું મેનમ એક છે કે તે જન્મે એક જ

છે. બી દિવસનું જન્મે બધાવેલ વર્ષ જવ છે. એટલે

હુ દિવુ છે અને હેન તેજથી નીકળેલી એક સાખા
છે. આ મધ્ય મતલ પાનપોતાની હાલિએ સાખા જ છે

કેમકે દરેક વસ્તુને એ હાલિ એ એવામાં આવે તેવીજ
તે દેખાત છે એથી સ્વાકૃષ્ઠ-જનેશ્વરવચને સત્ત

તરી સ્વીકારાય છે તથા સન્માનીત મરણ છે અને

તેજા થયે જ દરેક વસ્તુનું સ્વરૂપ તેને જન્મભરિને

વિમારણમાં મોર્ષ જુ પ્રકારનો નામ કાળા નિત્ય
તે સિદ્ધ કરી લામ છે. તેથી જ હોતી થઈ પડી છે

કે જાણી હાલિ જાણી હાલિ : —નવવા-જાણી
મરણ જાણી હાલિ :

હિંદુ અને હેન : તે જન કન્ધો બાહરજીવી

કુનિયામાં નામ જુ છે અને નિત્યજી જુ છે. નામ

તરી તપસી. તે જન્મે કન્ધો સિલ જ દેખાત છે

પરંતુ નિત્યજી હૈ તપસી તે તેની માથે એ નામ

એકાવાનું હેન તે જર, તેજ સિલત કે જલિલ-
ત્તો. આધાર રહેતે, તેની સાથે થઈ કન્ધ એકીને

હિંદુપદ, જરૂતિ એકીને હિંદુ જરૂતિ કે જરૂર
એકીને હિંદુ જરૂર કહે; અને તેજ પ્રચલે બાધર્ષ,

હેન જરૂતિ અને હેન જરૂર કહે. તે જુ તે

છે મી રીતે સિલ જતાની કામ છે અને તેની
રીતે જલિલ જતાની કામ છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ

ક. ૧ની પ્રમાણના ૪. ૧૧ થી ૧૪ પ્રમા. ન. ૭માં
કુ. ૨ થી ૪ ૩૪૨-૪૪૪ સુધી તેજા કુ. ૩ થી

૪ ૨૪૩ થી ૨૫૨ સુધીમાં, વિષદિષ્ ધીની કરી
જતાનું છે એટલે પાછું જાતે તે જિહારવાની બહર

રહેતી નથી. પાંચાક જન્મે નિર્દિષ્ સ્થાનેથી

વાળી થેવા મહેરવાની કરી, જાતે તે એકાવાનું જ

બજાવવાનું છે કે છર્ષે થઈ, પછી તેને જાતે તે નામ

જાણીને સંધેથી, તે જુ તેમને કુમ્મ જાલન પોતાના

આશિત જાવાતાઓને પેતે દારેથી જાણમાં જુમ

કોઠિએ લાઈ જાવાનો જ હેન છે. પછી તે જાણમાં

જાણ-સંધેથીજ સ્થાનેને એકાવાનું નામ જાણે તે,

એકાવાને ખેલ અને ધર્મને પાન જાણવા સાધન તરીકે

સ્વીકારવા રહેતે, જાતે જો મંસ્તુનિને જ ખેલ દાર-

વરી. તે પછી મંસ્તુરને સાધન જાણે પાછે. આ

પ્રચલે ખેલ અને જાણ વચ્ચે રહેથી જરૂરિયતિ જો

જરૂર સજનવામાં જાતે, તે જરૂરની જિહારની

સાર્થકતા જુ વચારવાઈમાં દુસ્ત કાળ જાણે એટલે

કોઈ જુ સમજાવવામાં મોર્ષ જુ વસ્તુને સ્વાકૃષ્ઠવાઈમાં

પોતાની રિતિસિવાકાળના કાલે જોખીને તપસવા

માંથી, તે તેમને દરેકને તે દરેક વસ્તુ જુ જાતે

તપસવાઈમાં જ દેખાતે કોઠિને જલિલ-ત્ત જાણે

નહી. તેજ તેજ પરિજી, મનુ જ વજાનું કારણ જુ

જાણે નહી. એ કુમ્મ જાત છે તે, દરેક જાણે તેના

વજાઈ અને વિશલ હાલિનિરુપણી જાણને મજા

મજાનિજો નિશાનવાની જાણમાં પહેલી દેખા

પરિજાન હૈ જ છે એમ લખવુ

આમ લાકા હૈ જ જો હેન તે તે જાણે

કલુ તે વાતની જાણવાની કરી કાલ, પરંતુ જાણે

જિહારજોન એવા જાણે કુમ્મ

મૂર્તિ અને જાણ જાતે છે ત્વ તે જાણ-

મૂર્તિપૂજા તાઈ જિહારી જુ કલ

જાણવાનો જાણકાર રહેવા નથી

અને જો મૂર્તિ દેવાનું સિદ્ધ થતું તે મૂર્તિપૂજા

દેવાનું જુ જનસિદ્ધ થાવ છે જ એટલે એક તરફનો

દરેક જાણે જાણે કોઠિની કે એ દેવાક નિશાનો

આશ્વિનિક કાલે એમ મેનમ પરાવતા થવા છે કે

પ્રાચીન સમયે મૂર્તિ કે મૂર્તિપૂજા જેનું મધ્ય હતું જ

નહી, તે તેજા કરે જિહારજોનના આધાર સજા

કો છે કે ધર્મ કુ ૩૪૬ થી મૂર્તિપૂજા કરી જા

જાણે જાણેના સજા પહેલાંની જા મૂર્તિ છે અને

ગજ નદિવર્ધને તે માટે લગાઈ આદરી હતી એટલે તે સમયે પણ તે વસ્તુઓ હતી એમ કહી શકાય વચ્ચે એમ પણ પ્રશ્ન કરી શકાય કે તે મૂર્તિ તો પરાપૂર્વકાળે લગાઈ હતી એમ તમે કહી ગયા છો માટે નદિવર્ધન અને ખારવેલના સમયે મૂર્તિપૂજા બંધે હશે પરંતુ મૂર્તિ તો તે સમયે નવી ભરાવાતી જ નહોતી, પરાપૂર્વથી કોઈ હોય તો તે વાત નીરાણી છે ઉત્તરમાં કહી શકાશે કે નદિવર્ધનની વાત જવા દો, પરંતુ રાજા ઉદયાસે તો નવેસરથી જ પાટલિપુત્ર વસાવ્યું હતું અને ત્યાં જીનમંદિર બધાંયુ હતું તથા નવીન પ્રતિમા પધગવી હતી, તેમજ તે સ્થાનેથી બે યક્ષોની મૂર્તિ—અમુક લેખવાળી—મૂર્તિ મળી આવી છે તથા હાલમા કલકત્તાના મ્યુઝીઅમમા તે સમ્રહિત પડેલી છે તેનું કેમ ૧૮૭ મતલબ કે મૂર્તિઓ હતી તે વાત જેમ નિર્વિવાદ છે તેમ અમુક અગ્રે ૮૮ મૂર્તિ વિના પણ ચલાવી લેવાતું હતું તે પણ નિર્વિવાદ છે પરંતુ આ વિષય ઇતિહાસને લગતો નહીં હોવાથી તેની ચર્ચામાં અત્ર ઉત્તરવાનું નિષ્પ્રયોજન છે

ગજા ખારવેલે પોતે જે ધાર્મિક અને પગાક્રમ શીલ જીવન ગાળ્યું હતું તેનો જીવંતો જંગતો પુગાવો તો હાથીચૂકાના લેખ ઉપરથી વસ્તુ એક, મળી આવેલ છે એટલે તેમા ધ્યેય જુદા શકાને સ્થાન રહેતું નથી જ નો કે તેના હાથે જ તે લેખ કોતરાવેલ હોવાથી કદાચ સશય ઉભો થવા પામે,

(૮૭) આ સમય અજાણની મૂર્તિઓ હોવાના પણ દશાંતો મળી આવે છે પરંતુ તે શકાસ્પદ છે (જુઓ પૃ ૧ પૃ ૧૭૦ ડી ન ૫૫) અથવા તો તેનો સમય નીચેની ડી ન ૮૮મા જણાવ્યા પ્રમાણે થઈ જતો હતો એટલે તેની ગણતરી આહી કરી નથી

(૮૮) અમુક અરો એટલા માટે લખતું પડ્યું છે (૧) આવી મૂર્તિઓ જે મળી આવી છે તે, કાળગણનાનો સમય ન્યાયથી જણાય છે તેનાથી પૂર્વાતીત છે (૨) અથવા તો જે સમયે મૂર્તિ વિના ચલાવી લેવાતું હતું એમ કહી માની રહી છ તે સમયની તે નહોતી પરંતુ અન્ય સમયે લશવાઈ હતી (૩) મૂર્તિ અને મૂર્તિપૂજા તે સાલબન છે, જ્યાં

જાનાયે તે લેખમાં વર્ણુવેલી હકીકતની સત્યતા, જ્યારે અન્ય ઐતિહાસિક ઘટનાથી માળિત થઈ જાય છે ત્યારે તે મંથય તદ્દન ગણી જાય છે મતલબ કે હાથીચૂકાના લેખને એક નગદ અને સત્યપૂર્ણ દસ્તાવેજ માનવો રહે છે આટલો જખગદસ્ત અને કિમતી તે લેખ છે તથા તેનું જીવન આટલું બધું મહત્વશાળી નીવડ્યું છે, છતાં અજ્ઞયખી ભરેલી ઘટના એ છે કે તેના સમયે હિંદમા પ્રવર્તી રહેલા જે ત્રણ ધર્મો—વેદિક, બૌદ્ધ કે જૈન—ગણાયા છે તેમાના એકકેના સાહિત્ય પુસ્તકોમા રાજા ખારવેલનું નામ સુદ્ધાત પણ જણાવાયુ નથી

ડૉ રાજેન્દ્રલાલ મિત્રે પોતાના ‘એન્ડીકવીરીઝ ઓફ ઓરીસા’ માં જાહેર કર્યું છે કે થ્રી જગન્નાથજીનું મંદિર શુદ્ધધર્મેનું હોવા મલબ છે આપણે જોઈ ગયા છીએ કે મૂળ મંદિરનો નાશ ઇ સ ૩૦૦ ની આસપાસમાં થઈ ગયો હતો પરંતુ યયાતિ કેશરી રાજાના સમયે ઇ સ ૫૮૦ આસપાસ નૂતન મંદિર ૮૮ બંધાવવાનું શરૂ થયું હતું અને ૭૫ વર્ષે તેની પેઢીમાં થયેલ ચોથા ગજાએ તે સપૂર્ણ કરાવ્યું હતું એટલે કે આ બધું પરિવર્તન ઇ. સ ૫૮૦ અને ૬૫૫ ના અંતર-ગાળે થયું હોવું જોઈએ બદલે એમ કહો કે જે વખતે પેલા બૌદ્ધ યાત્રિક મિ હયુગેન ત્યાગ હિંદમા સુસાદ્રી કરતા હતા, તે સમયે આ નૂતન મંદિર પૂર્ણ થયું હતું કે પૂર્ણ થવાની તૈયારીમા હતું વળી તે પોતે આ પ્રાંતની મુમાદ્રીએ આવ્યો પણ છે જતા તેણે

નિરાશબન અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ, ત્યાં તો તે બંને વસ્તુના અભાવ જ માનવો પડે આ સંજોગોમા મૂર્તિઓ તેટલા સમય માટે ન હોવી એમ કહી શકાય.

(૮૯) જગન્નાથપુરીનું મંદિર અને યયાતિકેશરીએ બંધાવેલ જીવનેશ્વરનું મંદિર, બંને સ્થાન જુદા જુદા છે માત્ર પાચથી દશ ગાદના અંતરે જ છે પરંતુ તે બંને પ્રદેશ એક છે મંદિરોની રચના એક છે, બંનેના રાજવી એકજ છે, રાજપૂર્વમાં એક જ છે, એટલે એકજ ધર્મ કાંતિમાથી બંને, એકજ વખતે પસાર થયેલ ગણાય, જેથી જે હકીકત એકને લાગુ પડે તે બીજાને પણ લાગુ પડે છે તે માન્યતાથી નામની લખાવટમા તેમની વચ્ચેનો અશસપરસ સેદ જળવાઈ રહ્યો નથી એમ સમજવું,

વેલ કદાચ જૈનમતાનુયાયી નહીં હોય પરંતુ આજીવિક મતનો હશે તેથી તેનું નામ લખાયું નહીં હોય પરંતુ વિચાર કરતાં તે મત ખીનપાયાદાર હતો કેમકે રાજા ખારવેલ એક તો આજીવિક જ ન હતો, અને હોયે તો પણ આજીવિક મતના ઉત્પાદક અને સ્થાપક એવા ગોશાળકના નામનો તેમજ જીનનો પરિચય જૈનમથોગા કેટલોયે અપાયો છે, તો આવા ઉપદ્રાવક મહા ગજવીનો, વિશેષ નહીં તો દર્શિગજીનની મૂર્તિને અંગે લગત ચનાવતાર તરીકે તેમજ સ્વત્રાયોના સંગ્રહક તરીકે તો જરૂર જ તેનું નામ જાળવી રાખવાનું આવશ્યક હતું જ, એટલું પણ જ્યારે થયું નથી ત્યારે કહેવું પડે છે જૈન અથકારોએ ગમ ખારવેલને તેટલે દગજો ધોર અન્યાય જ કર્યો છે જૈન અથકારોએ કોઈ દિવસ ધર્મદેપ પાખો નથી જ તેમણે તો ગુણગ્રાહીપણું જ દાખવ્યું છે ને દાખવવું જોઈતું હતું એટલે તે નિયમે પણ (આજીવિક મતનો હોત તો પણ) ગમ ખારવેલ

તરફ અન્યાયભરેલું પક્ષપાતિપણું બતાવાયું છે એમ ન્યાયને ખાતર નોંધવું રહે છે, મતલબ કે જૈન અથકારોની ચૂપકીદીનું કાગળ શોધ્યું જરૂર નથી

અગાગ એક મદન્નીશ શ્રીમુત મંધરીની માથે આ ખાખતની ચર્ચા થતા તે એમ જણાવે છે કે, પૂર્વદેશના પ્રાચીન મગધના કેટલાક જૈનમથોનો વિનાશ થઈ ગયો છે એટલે ગમ ખારવેલના કલિંગદેશનું વર્ણન મળતું નથી કેટલેક અંગે અમને આ કથન વ્યાજબી લાગે છે કેમકે તેનો ઉદ્દેશ્ય હાથી-ગુફાના લેખગા પણ ગમ ખારવેલે કર્યો તો છે જ છતાં આ વિષય તપાસ તો માગે છે જ

આ પ્રમાણે રાજા ખારવેલનું જીવન ચરિત્ર લખવાની ખાખતમાં એક વિષય પરત્વે-ત્રણે ધર્મના સાહિત્ય અથોના લેખકાના આશયો-ભિન્ન ભિન્ન હોવાનું અત્યારે દેખાય છે એટલી નોંધ કરીને હવે આ પરિચ્છેદ પુરો કરીશું

પ્રથમ પરિચ્છેદ

રાજા ખારવેલ (બાહ્ય)

કૃત્તેશ્વર—(૪) રાજા ખારવેલ (બાહ્ય)

હાથીપુત્રાના લેખમાં આવેલ ૧ ક ના બાકિ સર્વથી બહારવેલ વિશેષ વિચારણા તથા તેમાં શ્રેષ્ઠ મતવની શક્યતાનો અવાજ સર્વદર ઈ કાર—ત્રિભુવન સુખદ કરેલું સ્વપ્નીકરણ તથા સમ્યક સમય પરત્વે સમજાવેલું તેનું સ્વરૂપ—રાજા ખારવેલનાં આકૃષ્ટ અને રાજ્યકાળની કશી બાધ—તેના કુટુંબ પરિવાર વિશેષે આપેલ ખ્યાલ તથા તે સર્વથી પ્રવર્તી રહેલ કેટલાક જામનો કશેલો સ્ત્રોત—તેના રાજ્ય વિસ્તાર સર્વથી ઉપરેલ વિચાર—તથા તે સમયે કિંદની પશ્ચિમે ઇશની અગાત અને પૂર્વે ઇન્દ્રનિહિતિયા (કુમારના બાધા આકર્ષિતેથી આદિ) દાણુઓ મુખી ત્રિકલિત્રના વતનીઓના મધેલ દેશવિકાર સર્વથી કશું સમાધિત વિચેજન જેથી તે દાણુઓના વતનીઓનો કિંદ સાથે બેઠાવેલ દેશાધિ આજ્ઞે સમજા—તેના આમાલક તથા માર્મિક લગન પરત્વે બંધાયેલ અનુમાનનું કશું નિર્દીન—મિત્રકલિને અને ખારવેલે વિધવિધ કૃત્રમાં આવેલ લગનની કશી સરખામણી—

(૪) વક્રીય પર્વતેશ્વરનું રાજકીય તેમજ સામાજિક હિતને આપેલું વૃત્તાંત—
જે કશું સ્વપ્નીકરણ તેના લગનને અત આજ્ઞે બેઠો તેનું કશું વર્ણન—

(૫) મહાવરેણા મહારાજના રાજ્ય અમલનું વર્ણન તથા શ્રેષ્ઠવત્તનો આવેલો અંત—

હાથીચૂકાના લેખમાં આવતો ૧૦૩ નો આંક નંદ કે મૌર્ય સંવતનો હોવાની જે માન્યતા ચાલુ આવે છે તે ખોટી છે એમ આપણે ૧૦૩ ના આંક પૃ ૨૬૭ થી ૨૭૦ માં બહુ સંબંધી વિશેષ અગ્રી રીતે સાબિત કરી આપ્યું છે ઉપગત તે આંક વિશેની ખીજી શક્યતા હોવાનો મુદ્દો આપણે આપણી સ્કુરણાથી ઉભો કર્યો હતો તે બે શક્યતામાની એકમાં, તે આંક ચેદિ સંવતનો હોવાનો અને ખીજામાં મહાવીર સંવતનો હોવાનો હતો તેમાં મહાવીર સંવતનો જે તે હોય તો, તેની આદિ કથાથી તેમના નિર્વાણ કાળથી એટલે ઈ સ પૂ ૫૨૭ થી ? અથવા તો તેમને જ્ઞાન પ્રાપ્તિ ચર્ધ ત્યારથી એટલે ઈ સ પૂ ૫૫૬ થી ? થયાનું સંભવિત છે એમ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કર્યો હતો આ બધા પ્રશ્નોના -મુદ્દાના-ઉત્તર પછી આપણે પૂ ૨૭૨-૭૪ આપી દીધા છે કે તે આંક ચેદિ સંવતનો નથી પણ મહાવીર સંવતનો જ છે તેમ તેની આદિ શ્રી મહાવીરના નિર્વાણ કાળના સમયથી જ ગણાઈ છે, નહીં કે તેમના જ્ઞાન પ્રાપ્તિના સમયથી

ઉપર પ્રમાણે સર્વ સ્થિતિની ચોખવટ કરી નખાઈ છે છતાં કિચિત્ મંથ્ય (જુઓ પૂ ૨૭૪ ડી નં ૫૫) બતાવાયેા હતો કે કદાચ તે આંક ચેદિ સંવતનો હોઈ શકે છે, જેનો ખુલાસો આગળ આપીશું અત્ર તે વિષય હાથ ધરવો રહે છે જે ચેદિ સંવતનો તે આંક હોય તો તેની શરૂઆત મહારાગ્ન કરકકુ ઇ સ પૂ ૫૫૮માં ગાદીએ બેઠો ત્યારથી થયેલી ગણાય તે હિસાબે ૧૦૩ની સાલ એટલે ઇ સ પૂ ૪૫૫ થાય, જ્યારે નદિવર્ધનનું મરણજી ઇ સ પૂ ૪૫૬માં એટલે કે તેની પૂર્વે એક વરસે ચર્ધ ચુક્યું હતું એટલે તે નહેર નદિવર્ધને પ્રથમ ખોદાવી હોય એ બની શકે નહીં આ અથવા તો આને મળતાજ મુદ્દા ઉપર તે ૧૦૩નો આંક ચેદિ સંવતનો હોઈ ન શકે એમ આપણે બતાવી

ગયા છીએ વળી ખીજી રીતે પણ તે આંક ચેદિ સંવતનો નથી એમ પુરવાર કરી શકાય છે

જે તે આંક ચેદિ સંવતનો લેવાય તો તેનો પ્રારંભ ઇ સ પૂ ૫૫૮માં થયો ગણાય એટલું તો ચોક્કસ જ, તે હિસાબે ૧૦૩ નું વર્ષ ઇ સ પૂ ૪૫૫ માં આવે કે જે ખારવેલ રાજ્યે પાત્ર્યનું વર્ષ હતું એમ હાથીચૂકાના લેખમાં સ્પષ્ટ જણાવાયું છે એટલે માગ એ થશે કે રાજ્ય ખારવેલનું ગાદી-નશીન થતું ઈ સ પૂ ૪૬૦માં થયું ગણાશે, તથા તેના પિતા વૃદ્ધિરાજનો રાજ્યઅમલ ઇ સ પૂ ૪૬૦ થી ૪૭૦ સુધીનો અને રાજ્ય ક્ષેમગજનો સમય ઇ સ પૂ ૪૭૦ થી ૫૦૬ સુધીનો ગણાશે આ પ્રમાણે ગણતા આખો ઇતિહાસ જ ઉથલી જતો દેખાશે મતલબ એ ચર્ધ કે ૧૦૩ નો આંક ચેદિ સંવતને લગતો ખીલકુલ છેજ નહીં

પ્રાચીન ઇતિહાસમાં ત્રિકલિંગ શબ્દનો પ્રયોગ અનેક વખત કરવામાં આવ્યો છે અને સામાન્યતઃ લગ, લંગ, અને ફલિંગ એ ત્રિકલિંગનું સ્વરૂપ નામના ત્રણ પ્રદેશનો ઝુમખો-સમુહ-એવો તેનો અર્થ કરાય છે

પરંતુ આ પ્રમાણેની માન્યતા આગળ ધરવામાં કદાચ વિશ્વસનીય પુરાવો કે દલીલ નથી કરવામાં આવતી નથી એટલે જેમ પ્રાચીન ઐતિહાસક અનેક કિસ્સામાં બનતું આવ્યું છે, તેમ આ બાબતમાં પણ માત્ર કલ્પનામાં બેસતું આવ્યું અથવા શ્રોત્રિય લાગ્યું માટે આમ બનવા પાત્ર્ય હોતું નેષ્ટએ એમ કરાવી દેવાયું છે ? કે તે કયન વાસ્તવિક હોવાથી જ વપરાતું થયું છે ? તે આપણે તપાસી નેષ્ટએ

પુ ૧ મા અંગ દેશ ૧ અને ચેદિ દેશ ૨ની ભૌગોલિક સ્થિતિનું વર્ણન કરતાં ત્રિકલિંગ શબ્દમાં કયા કયા પ્રદેશનો સમાવેશ થઈ શકે તેમ છે તે પ્રસંગ-પાત જણાવી દીધું છે પરંતુ તે સર્વ મુદ્દા એકત્રિત કરીને તથા તેમને વ્યવસ્થિત યુધીને રજુ કરાય તો તેનો

(૧) જુઓ પુ ૧ પૂ ૧૦૬ તથા પૂ ૧૪૦ થી ૧૪૬ નુ લખાણ તથા તેને લગતી દીક્કાઓ,

(૨) જુઓ પુ ૧ પૂ ૧૬૪ થી ૧૬૬ સુધીનું લખાણ તથા તેને લગતી અનેક દીક્કાઓ,

સમોદ્રાખ્યે ખ્યાલ જાણી સો તેહવા ચદિ જા નિગમ
હરિનિ જન રસુ મરીશું

(૧) પ્રથમ તો ગિરિદિગ ના સમુદાયને નજર રેકને ખાનામાં જાણે છે તે જોઈને જામપરસદમાં તેમની જગ્યાએ જામ જાવનો સંગમ સામનતા-(જેની જ સંસ્કારની, વસ્તીની કાળાની ઈ ઈ જામ જાવની) હોવાનું જાણવામાં આવતું નથી, તેમ જોવાનું જામ નથી. જાણવાને જામ નથી તેમ તે વખતે હોવાનું જામ જાવવામાં પાનેથી સિદ્ધ થતું નથી તો જામી તે સંગમની જોખવાતા શી રીતે મેળવી શકાય ?

(२) कृष्ण प्रसिद्ध प्रसिद्ध अमरविला केवाली
कस्तुरी चन्द्रेय संभक्ति मन्त्री लक्ष्मी देव नं १ बाणी
निम्नलिखित-कवि देवते जेष्ठ सङ्गु तर्हि मान्य बेबाणी-
लक्ष्मी मा-व शशी वामदे वे चन्द्र पाद विराज
जे वापति केने ३६ के ३—

તેમના બંનેંકરને, હાજના વિદ્યાર્થીનિહાર પ્રાવર્ત્ય
જામજામુર પરજીવ્યું અને તે બંનેંકરને, જામજામ
બંધાવ્યું પ્રાવર્ત્યના મુલિયાજામજામને અને તેની
દિલ્લે દે દે જામુર તદ મુખી લેખાતા પ્રોત્તરને વજીવ
જેવાય છે બંધારે કલિયંત્રી દે કલિયંત્રી મહા નતી
અને કલિયંત્રી સરિયંત્રી દે કલિયંત્રી અને છે ને છે
અને પ્રમાણે કલિયંત્રી દેતી હાજી જામજામનાં બંધ
તેમની જામજામ કલિયંત્રી દેવાય છે, બંધ તદપ્રાર્થ
જામજામનાં કલિયંત્રી દેવાય છે, તે સિદ્ધાંતે જામજામ
તેમની જામજામ જામજામ રાખી જામજામ બંધે, તેમજ જામ
જામજામ જામજામ જામજામ જામજામ બંધે છે જે તેજામજામ
બંધેદેદ અને જામજામ અને જામજામ બંધે અને જામજામ
જામજામ જામજામ જામજામ રાખી દેવાય દેવાય તેમજ
જામજામ જામજામ જામજામ જામજામ બંધે અને કલિયં
ત્રી દેવાય તે દેવાય જામજામ, જામજામ, જામજામ
સાર, જામજામ જામજામ, જામજામ જામજામ જે જે
જામજામ રાખીની દેવાયજામજામ પ્રોત્તરે જામજામ દેવાય
જામજામ જામજામ જામજામ તે જામજામ જામજામ દેવાય
જામજામ જે જે જામજામ જામજામ જામજામ, તે જામજામ
જામજામજામ પ્રોત્તર જામજામ અને તે જામજામ જામજામ
જામજામ જામજામ જામજામ જામજામ જામજામ જામજામ

પતિનો અને નયથી મગધપતિનો મુઠક હતો. હવે
નિષ્કારા કે બંધ નંદ અને કલિંગ એ મળેનું સમુદાય
રાજ્ય ક્યારે સમગ્ર થશે કે ક્યારે તે મળેની કાળી
નયથી કોઈ રાજ્યની ક્યારે આવશે ન હોય તો જ
એટલે કે તે મળેની સીમા એક બીજાને બધી રહેશે
હોય તો જ આવશે તો કોઈ પુરાવો પ્રત્યે નથી
કેમકે કાળીકાળા એ બર્માજ મગધપતિ અને કલિંગપતિ
બંને વિનાશોથી અને સત્તાધારી સર્વે મધ્ય
કેવાનું બતાવાયું છે સાર એ થયો કે ત્રિકલિંગના
સમુદાય કાળી સત્તા પ્રમુખે બંધ, નંદ અને
કલિંગ છે. ફરી કાળા જ નથી.

[illegible]

અત્યારની પરિસ્થિતિનો દબ્બાત તે સમયની ગળનીતિ પગલે લાગુ પાડી શકાય તેમ નથી.]

(૩) નં ૨ ની દલીલમાં અંગદેશનું સ્થાન, વર્તમાનકાળના વિદ્વાનોની માન્યતા પ્રમાણે ભાગલપુર જિલ્લા લેખીને આપણે તેના મત્યામત્યનો વિચાર કરી ગયા છીએ પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તેનું સ્થાન (જુઓ પુ ૧ પ ૧૨૬) વર્તમાનતા મધ્યપ્રાન્ત વાળા પ્રદેશમાં છે એટલે તેને આશ્રયીને પણ આ પ્રશ્ન વિચારી લેવો જોઈએ તે પ્રમાણે અંગ અને કલિંગના સ્થાન તો ચોક્કસ છે જ, પરંતુ બગ શબ્દનો ન્યારે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે તેનો ઉત્તરેણ પ્રાચીન મન્યોમાં થયાનું નજરે પડતું નથી, એટલે તે તો આધુનિક પ્રયોગ સમગ્ર્ય છે અને તે જ પ્રમાણે સ્થિતિ જે હોય તો, ત્રિકલિંગમાં અંગ, બગ અને કલિંગનું જોડકણું ઉભુ કરવામાં, મૂલ નાસ્તિ કુત શાસ્ત્રા જેવું ચતું હોય એમ થી નથી લાગી આવતું.

(૪) અંગ, બગ (વગ) અને કલિંગને બદલે, બગ, વશ અને કલિંગ તે ત્રણ દેશના સમુદાયત રાજ્યને ત્રિકલિંગનું નામ આપીએ તો તે યથોચિત છે એમ લૌગિક દૃષ્ટિએ પણ માન્ય ગૃહે તેમ જ, કેમકે તે ત્રણે દેશની સીમા પરસ્પર સવગ્ન થયેલી છે તેમ ઐતિહાસિક પુરાવાથી, કલિંગપતિઓનાં જીવનવર્તાવથી (જુઓ પુ ૧ પ ૧૬૦વી આગળ) તેમજ મહાગંગા કંકડુ મહામેધવાહનના રાજ્ય વિસ્તારના હંસાવ ઉપરથી પણ સિદ્ધ થઈ જાય છે એટલે કે ઇતિહાસ અને જ્યોત્ષીય તો બિના સાબિત થઈ જતી હોવાથી વિશેષતઃ માનનીય ગણવી ગૃહે છે.

(૫) નં. ૪ માં જણાવ્યા પ્રમાણે, મહાગંગા કંકડુના મમયે, એદિવંશની સ્થાપના કરવામાં આવી તે વખતે-શલે અંગ, વંશ અને કલિંગના યુગને ત્રિકલિંગ કહેવામાં આવતું હતું, પરંતુ હાથીચુક્રામાં દોગલ ચિત્ર ઉપરથી, ચક્રવર્તી ખાતેલના સમયે તો ત્રિકલિંગનું સ્વરૂપ જુદું જ પડી જતું હતું એમ સમગ્ર્ય છે તેમાં જે અનેક વિજય મેળવવાનું રાજ ખારવેને મહાભાગ પ્રાપ્ત થયું હતું તે સર્વ ફકીરેતનું જોડાણ કરતા એવા સાર કહેાય છે કે, રાજ

ખાતેવે, મૂળ કલિંગની દક્ષિણેથી વધતાં વધતા, કેક સિદ્ધલ્લીપની સીમાંતે, પાડ્ય રાજ ઉપર પણ નેણે વિજય મેળવ્યો હતો અને તેની પાસે પોતાની સત્તા કબજા કરાવવાની ત્યાથી અઢળક દ્રવ્ય પણ દરી લાભ્યો હોયો તેમજ કલિંગ અને પાડ્યની વચ્ચે આવેલ ચોલા અને પલ્લવ રાજ્યોને પણ તાબે કરી લીધા હતા મતલબ કે તામિલ, તેલગુ, અને ઉરિય લાપા-દ્રાવિડીયન ગણાતી ત્રણ મુખ્ય લાપા બોલતા પ્રાંતો ઉપર તેણે વિજય મેળવી પોતાનું સ્વામિત્વ બેસાર્યું હતું (જુઓ હાથીચુક્રા લેખ પક્ષ ૧૧ તો અનુવાદ) એટલે તે ત્રણ પ્રદેશના-કલિંગ, ચોલા અને પાડ્ય-અમુદને વ્યાજની રીતે આપણે ગાજ ખાતેલના સમયનો 'ત્રિકલિંગ' સમુદ કહીએ તો વાસ્તવિક ગણાશે વળી તે ત્રણે પ્રજાની લાપા, દ્રાવિડીયનમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ હોવાથી તે સર્વ પ્રજા મંરકૃતિમાં તથા અન્ય આચાર વિચારમાં તેમજ સાહિત્ય વિશેષમાં પણ અરસપરસ ઘણી જ માન્યતા ધરાવતી હોવી જોઈએ એમ માની શકાય.

(૬) ઉપરાત, ધી હિસ્ટરી ઓફ ઓરિસ્સાના કર્તા વિદ્વાન ડો આર જી બેનગલ મહાશયે પુ ૧ પ ૪૩ થી આગળ જે વર્ણન આપ્યું છે તે ઉપરથી ઉત્કલ, કોંગોદ અને કલિંગ મળી ત્રિકલિંગ ચતું હોય એમ સમગ્ર્ય છે તેમાં તેમણે ઉત્કળને દામોદર અને વૈતગણી નદી વચ્ચેનો, કોંગોદના બે ભાગ ઉત્તર દક્ષિણ પાડીને વૈતગણી અને બગધાગ નદી વચ્ચેનો અને કલિંગને બગધાગ અને ગોદાવરી નદી વચ્ચેનો, પ્રદેશ લેખાવ્યો છે મતલબ કે દામોદર અને ગોદાવરી નદી વચ્ચેના પ્રદેશને તેમણે ત્રિકલિંગ મનાવ્યો છે.

(૭) ન્યારે જ એ બી રી સો પુ ૧૪. પ ૧૪૫ માં લેખક મહાશયે ત્રિકલિંગનું સ્વરૂપ વળી સર્વથી જુદી જ રીતે વર્ણવી બતાવ્યું છે તેમણે સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે, It has been discovered that the Kalinga people went to Burma, long before the Christian era and established a kingdom which comprised three districts & hence called

in right orthodox fashion he spent his last years as a sanyasi in the hills of Udayagiri, where the two-storied rock-cut palace still stands—છેવટમા, જુના ધર્મની પ્રણાલિકા મુજબ, તેણે પોતાના અતિમ-વર્ષો ઉદયગિરિની ટકરી ઉપર સન્યસ્ત્ર દશામા ગાળ્યાં છે, કે જ્યાં આગળ અઘપર્યંત ખડકમાથી કોતરી કાઢેલ બે મજલાનો પ્રાસાદ ઉભેલો દેખાય છે, એટલે કે, તેણે જૈન દીક્ષા નહીં પણ તેવી નિવૃત્ત દશા ધારણ કરી હતી અને ઉદયગિરિ પર્વત ઉપર જે ઠેકાણે હાથીચુકનો લેખ કોતરાયો છે તે ઠેકાણે પોતે તપશ્ચર્યા આદિ કરી પોતાનું શેષ જીવન નિવૃત્તપૂર્ણ કર્યું હતું વળી તે કામમા તેમની સરળતા સચવાય તે માટે તેની ગણીએ ૭ તે સ્થાન ઉપર બે મજલાનો આ ચુકાદપી પ્રાસાદ બધાયો હતો.

ઉપરોક્ત લેખકે કરેલું વિધાન, શોધખોળ કરતા બે સત્ય ફરે તો તે ઉપરથી નીચે પ્રમાણે અનુમાન બાધવાને અવકાશ મળે છે જેને પાછા ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ તપાસી નેવાની જરૂરિયાત પણ લાગશે.

(૬) ને દીક્ષા લીધી હોય તો તે તેમને રાજકાળ સાથે સબધ પણ રહી ન શકે, તેમ પોતે એકજ સ્થળે નિરતર રહી પણ ન શકે પરંતુ ને નિવૃત્ત અવસ્થામા રહેવા માંડ્યું હોય તો તેના નામની આજુ પહોળા રહે, ખીલનો રાજ્યાભિષેક કરવાની જરૂરિયાત પણ ન રહે, તેમ પોતે એક જ સ્થાન ઉપર (હાથીચુકના બે માળવાળા પ્રાસાદમા) લાગણી રહી પણ શકે.

એટલે સબવિત છે કે, તેણે દીક્ષા નહીં લીધી હોય, પણ તદ્દન નિવૃત્ત દશામા રહેવાનું પસંદ કર્યું હશે જેથી જ આ હિ રી સો પુ ર પુ ૧૪મા ને રાખેલા લખ્યા છે as a sanyashi (જુઓ ઉપર) તે બ્યાજબી લાગે છે.

(૭) હાથીચુકનો આખો લેખ જ તેની રાણીએ કોતરવો દેખાય છે તેથી અહીં તે રાખેલા અગ્રે વાપર્યા છે ને સા સ ખડ જીને અક જ ના લેખમા પુ ૩૬૬ ઉપર પક્તિ ૮મા લખ્યું છે કે “કલિંગ ચક્રવર્તી ખારવેલે જ પોતે કોતરાવેલ શિલાલેખ” ન્યારે તેજ પુસ્તકમા પુ ૩૭૪ પક્તિ ૫મા “એની સ્ત્રીએ એને બરાબર જ ચક્રવર્તી કહેલ છે.” આ પ્રમાણે રાખેલા છે તે બતાવે છે કે શિલાલેખ

પહેલું અનુમાન-ચુકનો લેખ તેની ગણીએ કોતરાવેલ છે રાજ ખારવેલે તેમા કાંઈ નહોતો ભાગ જ લીધો દેખાતો નથી એટલે સમગ્રપણે છે કે, રાજ ખારવેલે મન્યસ્થ સ્થિતિ અંગિકાર કર્યાનું જે જણાવાય છે, તે સ્થિતિ જ કદાચ બનવા પામી હોય.

ખીજી—તેણે ને દીક્ષા લીધી હોય તો તેણે જે ૩૬ વર્ષ રાજ્ય કર્યાનું કહેવાય છે તેને બદલે થોડા જ વર્ષ રાજ્ય કર્યું હોય અને બાકીનાં વર્ષ તે મુનિ અવસ્થામા જીવત રહ્યા હોય, એટલે તેમની ગાદી ઉપર તેમના કુરરનો રાજ્યાભિષેક કરવાનો સુચતવી ગયાયો હોય તેવા મંજેગમા આ બંને સમયનો (રાજસત્તાના ભોગવટાનો તથા મુનિઅવસ્થાનો) સમય મળીને) એકદર અવધિ ૩૬ વર્ષનો આકરો મહેશે પરંતુ મુનિઅવસ્થા કદાપી લેવામા ઉપગની ટી નં ૬ પ્રમાણે બાદ આવે છે એટલે તે કદપનાનો ત્યાગ કરવો રહે છે વળી લેખની પક્તિ ૭ માં જણાવાયું છે કે, વજ્રવગ્ધાણી ગણીને પુત્રગત્ન સાંપડ્યું છે આ પુત્ર યુવરાજ હોવા મલબ છે તેથી લેખ કોતરાવવાના સમયે તેની ઉમર માત્ર માત્ર

કોતરાવનાર તો રાણી છે, નહીં કે ખારવેલ પોતે, આ પ્રમાણે જૈનસાહિત્ય સંશોધકે વિશેષ ચાકસાઈ પૂર્વક નોંધ લીધી દેખાતી નથી.

પરંતુ લેખમા એવા અનેક ગબ્દો માલૂમ પડે છે કે જેથી લેખ કોતરાવનાર રાણી પોતે છે એમ સાબિત થઈ શકે છે, નેવા કે—

પક્તિ ૨=તેઓએ નવ વર્ષ મુધી યુવરાજ

,, ૭=તેઓની શુદ્ધિણી વજ્રધરવાળી

,, ૮=એમના કરોના અવદાનો સતોપથી

,, ૧૦=મહાવિજયપ્રસાદ તેઓએ આડત્રીસ લાખ વડે બનાવરાયો.

(૮) ગત પરિચ્છેદ આ પ્રસંગનું વિવેચન કરતા આપણે એવો અનુમાન બાધ્યો હતો કે સમતશિખર પહાડની તળેટી જેમ પ્રિયદર્શિનના ધૌલી નર્મડાના ખડક લેખ વાળા સ્થાને સબવે છે તેમ આ હાથીચુક લેખવાળા સ્થાને-જીવનેશ્વરના નામે-પણ સબવે છે તે અનુમાન હવે અત્રાસ્તવિક ફરે છે.

(૯) જુઓ ઉપરની ટી. નં. ૬

નય છે કે, ખારવેલે દીક્ષા નહીં લેતાં, તદ્દન નિવૃત્ત-
અવસ્થા ધારણ કરીને, શુદ્ધવાળા સ્થાને નિવાસ
રાખ્યો હશે, જેથી રાજસત્તા અને કાર્યભાર ભલે તેના
નામે ચાલ્યા કરે પરંતુ પોતે તેમાં સક્રિયપણે
ભાગ લે નહીં.

ઉપરમા દોરી કાઢેલા ત્રણે અનુમાન એ
ઐતિહાસિક મંત્રેગોથી સત્ય પુરવાર થઇ જાય-સભવ
છે કે સત્ય જ હશે, કેમકે ન્યાં સુધી અને જેટલા
પ્રમાણમા ગાળ ખારવેલના જીવન સંમધી માહિતી
મળી શકી છે ત્યાં સુધી અને તેટલા પ્રમાણમા તે સર્વને
અનુમાનિક સંત્રેગોથી સમર્થન મળી ગયું છે એટલે
નિશ્ચિતપણે માનવું ગૃહે કે, રાજા ખારવેલનું રાજ્ય
૩૬ વર્ષ પર્વત ચાલ્યું છે અને પોતે ૬૧ વર્ષનું આયુષ્ય
ભોગવી મરણ પામ્યો છે પરંતુ વચ્ચે ન્યારે પોતે
૪૦ વર્ષની ઉમરે પહોંચ્યો હતો ત્યારે મસારની
મોહમાયાથી જાણીતો થતા, આત્મકલ્યાણને વર અર્થે
તદ્દન નિવૃત્ત અવસ્થા ગાળતા, ગજમહેલનો ત્યાગ
કરી પાસે આવેલ ઉદયગિરિ પર્વત ઉપર સિંધુલા
રાણીએ પોતા માટે નિવાસને માટે બે મજલાનો
પ્રાસાદ ખાસ બંધાવરાવ્યો હતો તેમા રહેવાનું કરાવ્યું
હતું, જેથી પોતે મસારથી દૂરને દૂર પથ રહે તેમજ
યુવરાજ તદ્દન શિશુવયનો હોવાથી રાજદારોખાર
મલાવાનું જે રાજકર્મચારીઓને સોંપાયું હતું તેઓ,
પ્રસંગ પડતાં તેમની સલાહ અને દોરવણીનો લાભ પથ
ઉઠાવી શકે, તેમજ રાજની વિદ્યમાનતાને લીધે,
પડોશનો કોઇ રાજ કલિંગની સત્તા ઉપર આક્રમણ
લાવવાની હિંમત પથ ધરી ન શકે આ પ્રમાણે

સ્થિતિનો નિરધાર થતાં, ઉપરમાં જે આક્રમક આપણે
નિર્દિષ્ટ કર્યા છે તે કાયમ જ રહે છે એમ સમજવું
હાથીશુદ્ધના લેખમા તેની બે રાણીઓનાં નામે
તો સ્પષ્ટપણે વાચવામાં આવે છે જ, તેમાંની (એકનું)

નામ વજ્રધગવાળી રાણી જાહેર

તેનું કુંડુંમ થયું છે, જેણીને પેટ (જુઓ)

પકિત ૭ મી) ગાળના અભિષેક

થયા બાદ સાતમે વર્ષે યુવગાજીની જન્મ થયો છે
એટલે યુવરાજશ્રીના જન્મની શાલ ૯૮+૭=૧૦૫
મ સ = ૩૩ રા પૂ ૪૨૨ તરીકે નોધવી ગૃહે અને
(બીજનું) નામ આ શિવાલેખ કાતરાવાના તરીકે
પોતાને મિદ્ધપ્રસ્થવાળી સિંધુલા તરીકે જેણે ઓળખાવી
છે તે મમજાય છે એટલે આ લખકાતરનો બનાવ
રાજ્યાભિષેક પછીના ચૌદમાવર્ષે અને મ સ ૯૮+૧૪=
૧૧૨ મ સ = ૮૪ મ પૂ ૪૧૫ માં થયાનો નોધવો
પડશે (૩) ઉપરાંત આ બેમાંથી કોઈ ગણીએ પોતાના
નામ સાથે પટરાણી પદ જોડેલું ન હોવાથી સમજાય
છે કે તેણી વળી જીજી જ વ્યક્તિ હશે (૪) વળી એક
પુસ્તકમા લખાયું નજરે પડે છે કે, ૧૩ He
(Kharvela) married the daughter of
Hathisimha or Hathisimha, the grandson
of Lalaka^{૧૪} લાલકના પૌત્ર હડીશાહ ઉર્ફે
હડીસિહની કુવરી વેરે ખારવેલનું લગ્ન થયું હતું
આ હકીકત બે સત્ય હરે તો આ રાણી ચોથી હરી
શકે (૫) આ ઉપરાંત એક અન્ય લેખકે ૧૫ વળી
એમ જણાવ્યું છે કે Not only the Kalingas
had trade in Persian gulf as well

(૧૨) એટલે કે આત્મા અને પુદ્ગલ વચ્ચેના વફાવત
વિશે પોતે પૂરેપૂરો માહિતગાર બની ગયો. આત્મસ્વભાવમા
રમણતા અનુભવવા લાગ્યો (વળી ગત પરિચ્છેદમા તે સબધને
પ્રણાસો તથા દીક્ષાનો વાચો.)

(૧૩) કા. ઈ પૂ ૧૬ જુઓ

(૧૪) આ હડીસિંહ કે હડિરાહ કોણ તથા તેમના
દાદા લાલકનું રાજકીય જગતમા સ્થાન શું હતું ને તેમનો
પ્રદેશ કયો હતો તે કાળજી સ્પષ્ટ કર્યું નથી, એટલે તે સબધી
કોઈ પ્રકારનો તર્કવિર્લક કરવો નકામો બન્યો તેમ છતાં એક

વાત એમ જાય છે કે, જેમ ચણલવ શી રાજ્યોને (જુઓ
ઉપરમા પુ ૩ પૂ ૩૩૪થી આગળ) એક સમયે 'શાહવ શી'
કરાવ્યા હતા તેમ આ લાલક તથા હડિરાહ પણ તે વંશના
કદાચ હોય, અને તેમ માની તેમને અફઘાનિસ્તાન તરફની
પ્રજા ધારી રાજા ખારવેલનો ચરીર સબધ તે દેશની રાજ
કુવળી વેરે બધાવાનું અન્ય લેખકે જણાવ્યું છે તેમ માની
લેવાયો હોય તો (જુઓ નીચે ન ૫ વળી રાણીની
હકીકત) તેને ટોચ મળતો કહેવાયો

(૧૫) જ આ હિ રી સો પૂ ૨ લાખ ૧ ૪ ૨૪

Balabhi and Pātala but Kharvela had married a princess of Vaxira, west of the land of the Madras beyond the present Afghan border—પાટાલી જાગી, તેમજ વસીલી^(૧) (રાજા) અને પાતલ સાથે કલિંગ-દેશના જાતિઓનો વેપાર જાસો દતો એટલું જ નહીં પણ વર્તમાન અફઘાનિસ્તાનની હદની પેલી પાર^(૨) જે પ્રદાલ (પાલ) પ્રજાનો મુકાબો તેની પશ્ચિમે ખારવેશ વડીરા (પ્રેસ ની એકાદ રાજકુટુંબીને ખારવેશ પરખો દતો આ વાત વિશ્વાસ્ય એવી છે તમને આપાર જાત્યો દેશ કે અન્ય હોમન અનુકૂળ હોત તો તેની સત્તાસત્તા તથાસત્તાનું અનુકૂળ થઈ પડત જગારા થત પ્રમાણે તે અસંભવિત હાથે છે. કેમકે પ્રથમ દરબીએ તેને જોડાઈ રહિતિ તેમજે ખીતરી જાતી છે તે જ રૂપિયાકરિષ્ઠિત છે ઈરાની જાગી, વસીલીરાજા અને પાતલના મુકાબોનું નામ અંધાધૂંધી વેપારનું છે ત્યાંધૂંધી લેવું પણ વાધો ઉઠાવના એવું રેખાનું નથી પરંતુ, અફઘાનિસ્તાનની સહદાની પેલી પાર પ્રદાલ (પ્રદાલ) પ્રજાનો મુકાબો મુકાબોને છે અને તેનીવે પશ્ચિમે વસીરા (હાલ જેને વડીરસ્તાન કહેવાય છે તે પ્રદાલ હોય) કહે છે તે જ ત્તર હાલનું નથી. કેમકે પ્રદાલ પ્રજાનો મુકાબો—પ્રદાલસ્તર વિશ્વાત રા ન પંકુની રાણી મહીનું મહિર-તો પાળનામાં અવેશ રાની અને જિનામ નદી વચ્ચેનો પ્રેસ અવાલ છે જ્યાં વડીરસ્તાનનો પ્રાત અફઘાનિસ્તાનમાં (અફઘાની) પ્રેસ કાઠા જ આવે છે એટલે માલ પ્રજાના મુકાબો, અફઘાનિસ્તાનની સીમાની પેલી પાર કહેવો અને તેની વે પશ્ચિમે વડીરસ્તાનને કહેવો તે જુદું જસમન રેખાવ છે જ્યાં એક વખત માત્રી હોય કે પ્રદાલ પ્રજાના મુકાબો અને વડીરાવેશનાં સ્થાનન નિશ્ચિત

કરવામાં આવ્યું હશે ખાખી છે અથવા તો વેપારી જ કાંઈ સ્થાનનાં નામ કે કિશત્તવન લખતાં થતિપણ સેવ્યો છે તો પણ મુખ્ય વાધો તો રાજા ખારવેશના કવનનહત્તાનની અનિદાસિત સ્થિતિ જ છે. કેરે તે સમયે જાણે ઉત્તર અને પશ્ચિમ દિશ, નહ રાજાઓની સત્તામાં હતો. ખરી વાત છે કે વખે પોદાલ જ ત્યાં તેમની સત્તા જુદું નજીવી પડી હતી પરંતુ રાજા ખારવેશના રાજકાળના ઉત્તરખંડમાં તો નવંજા નંકની સત્તા જુદું થવનુતપણે ત્યાં સ્થાપિત થઈ થઈ હતી (સુચિ) પુ ૧ નાં અંતે, રા ન નંક ખીતરના વજા નવમા નંકના રાજાવિસ્તાર અવાલના નકાસો) એટલે રાજા ખારવેશે તે જાણુ વિશ્વ પ્રાપ્ત કર્યા હોઈ જાનો પ્રાપ્ત સેખાની કવનના પણ અસમને કેરે છે ઉપરાંત રાજા ખારવેશે અથવા કવન કવિયાન ઉત્તર દિશ વસીરા જ્યાં અંધાધૂંધી પણ કસાતી નથી ત્યાં માર્ગ થઈ જવા એવી સ્થિતિ જ કાંઈ સમને કાંઈ જાનો કે માર્ગ કાંઈ વિત જ માત્ર પોતાના દેશના વેપારીઓ ત્યાં જતા અવના હોવાથી અને ત્યાંની સ્થિતિથી વડીરવાર જામને તેમજે જ તે પ્રેસના અને પોતાના દેશના રાજકુટુંબ સાથે અનુકૂળ નજાની દીપ્તિ હોમ તોવજુ એટલું લે જાકરને, કે રાજા ખારવેશે આ પ્રદાલને જોઈ પણ જાન કરું હોવ તો તે પોતે રાજકાળથી નિશ્ચિત લીધી તે જોઈ જ જુદું હોઈ જોઈ. અને તેમ જુદું હોવ તો હાજીકુટુંબના લખનાં તેનો નિર્લેક કાઠા વિના રહેવા ન નહીં તેજ સમાતરી મેક અવધાથી મુકાબો જવા અપાર નિશ્ચિત સેવની હોવ ત્યારે તે જાવ વાખી તો જાન કરીને, પાખી સંધારિત વિજિજા માથે વડીરની યેવા એટલું કરવાનું માની યાગ જ નહીં જાગમ કે સર્વ પરિરિષ્ઠિત તથાકર્ષ આ લેખક મહાસમજા કવનને રોમ મળતો રેખાનો

(૧) સોમકુટુમ્બ અનેક વસીલીવડીરોમાંનું અન્ય કહેવનો અર્થ સમજાય છે

(૨) હાજીવેશ ઉપરની ડીક ન ૧૪

(૩) અધિ પુ ૧ ૪ ૧૨૧ કિયુ નદી અન્ય સમુદ્રમા

મથે છે ત્યાં તેજ જુલ અવધના વિજિજાત પ્રેસને જ વાવથી વિજિજાવામાં જાવનો દતો

(૪) અધિ પુ ૩. ૫. ૧૨૧ ડી ન ૧૪.

નથી જ છતાં અમુક પ્રકારે હકીકત^{૨૦} આવી રહી છે તો તેનો ખોળ કરવી તે આપણું કર્તવ્ય ગણાય એટલે સંગોધનરસિક વિદ્વજનોએ તે કાર્ય ઉપાડી લેવાની વિનંતિ છે છતાં હમણાં વિશેષ પુરાવા ન મળે ત્યાંસુધી ઉપગની સર્વ હકીકત કબૂલ રાખતાં, તેને પાત્ર ગણી હોવાનું માનવું ગૂંહે છે

પુત્રપુત્રીઓ આખતમાં શિલાલેખથી જણાય છે કે ઈ સ પૂ ૪૨૨ માં તેને ત્યાં યુવરાજનો જન્મ થયો હતો. સત્રાવ છે કે આ યુવરાજ જ વક્રચેવ નામ ધારણ કરીને પાછળથી કવિગપતિ તરીકે તેનો ગાદીએ બેઠો છે તે મિવાય વિશેષ પુત્ર-પુત્રી હતા કે કેમ તે ક્યાય સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવાયુ નથી જ પણ સાહિત્યત્રયોમાં આલેખાયલી હકીકતથી સમજાય છે કે, તેને વૈરાગ્યદર્શ નામે એક બીજો પુત્ર હશે જેટલી હકીકત ઉપલબ્ધ થાય છે તે ઉપરથી આટલું તારુચી શકાય છે વિશેષ તો પ્રાચીન ઇતિહાસની અનેક વિગતોની પેઠે હજુ સુધી અધકારમાં જ પડ્યું ગૂંહું છે એમ સમજી લેવું

જે કે રાજા ખાગલેલો ગજઅમલ છત્રીસ વર્ષ જેટલો લાંબો કાળ આસી છે, છતાં ઇતિહાસના આલેખન માટે ઉપયોગી થઈ રાજ્યવિસ્તાર તથા ચક્રે તેણે તત્ત્વ ધરાવતો હાથીચુકા પ્રાસંગિક વિવેચન લેખ મિવાય અન્ય કોઈ દસ્તાવેજ કે પુગવો અઘાપિ પર્યંત હાથ લાગ્યો નથી. એટલે પ્રાચીન સમયના સર્વે રાજકર્તાઓ કે તેમના રાજઅમલ વિશે, જેમ વાગવા બનતું આવ્યું છે તેમ આ રાજવીના સંબંધમાં પણ કેટલોક અંશે તો આપણે મૌન જ સેવવું પડશે છતાં જ્યારે કેવળ એક હાથીચુકાના લેખ ઉપરથી પણ તેની કારકીર્દીના પ્રથમના વેરક વર્ષ જેટલો કાળ

મહત્વપૂર્ણ બનાવોના બ્યાનથી તથા ઇતિહાસને પણ ગૌરવવતો બનાવે તેવી સામગ્રીથી ભગ્નૂર થઈ પડેલો જોઇ શકાય છે, ત્યારે સહજ એટલું તો અનુમાન કરી શકાય જ કે તેના રાજ્યકાળનો શેષ ભાગ પણ આવા જ ઉપયોગી-રાજકીય નજરે તેમજ પ્રગ્નદષ્ટિએ-કાર્યથી અનલકૃત તો રહ્યો નહીં જ હોય ? સિવાય, ઉપર જેમ એક લેખકના કથનથી, આપણે એવો અનુમાન દોરી ગયા છીએ કે તેણે રાજકાળમાંથી તેમજ ગંભીર કામમાંથી નિવૃત્તિ-અનાસક્તિ-ધારણ કરી લીધી હતી

હવે તેના ગજઅમલના પ્રથમના તેર વર્ષનો ઇતિહાસ નિદાણીએ જે કે આખાયે શિલાલેખમાં દર્શાવેલી હકીકતનું એક પછી એક પક્ષિ લખને ક્રમાનુસાર વિવેચન તો આપણે ગત પરિચ્છેદોમાં આપી ગયા છીએ જ પરંતુ એક જ સ્થાને સમુદાયે જે વિવેચન એક પારિત્રાિકના રૂપમાં કરવું જોઈએ તે કરવાનું ત્યાં બની શકે નહીં, તેથી અત્ર જરૂર જોયું વર્ણન આપીશું શિલાલેખની સમગ્ર પ્રશન્તિના વાંચનની સમાલોચના કરતા એક વિવેચકે એવો સાર દોરી બતાવ્યો છે કે, ૨૨ “ખારલેલ એક વર્ષ વિજય માટે નીકળ્યો અને બીજા વર્ષે ઘેર રહેતો મહેલ વિગેરે બનાવરાવતો, દાન દેતો, તેમજ પ્રગ્નદિતના કાર્યો કરતો ” આ ઉચ્ચારણ કેવળ સત્ય જ છે પણ આપણે અત્યારે તો માત્ર તેની વિજયપ્રાપ્તિના પ્રસંગનો ઉલ્લેખ કરવાનો જ હોવાથી, અન્ય ધાર્મિક તેમજ પ્રગ્ન ઉપયોગી કાર્યોનું વિવેચન આગળ ઉપર છોડીશું અને અત્ર તો માત્ર તેનાં પરાક્રમનાં વર્ણન કરવાનું જ કાર્ય હાથ ધરીશું

જ્યારે તેના પિતા વૃદ્ધિરાજનું મરણ નીપજ્યુ ત્યારે તે તેની સમીપમાં પણ કદાચ નહીં હોય એમ પરિ-

(૨૦) જ્યાં સુધી વિશેષ પાકા નિર્ણય ન થાય ત્યાં સુધી વધારેમાં વધારે એટલું જ સલામતીપૂર્વક માની લઇએ કે તેની પ્રજાના મણસો તે વરકના ભાગ વરક વેપારી સબંધમાં જોડાયલા રહેતા હોવાથી એકબીજાને નહીંતા યથા હતા (સરખાવો આગળ ઉપર સુમાત્રા, જવા, આદ્રિમિલોગી

હકીકત ૫ ૩૫૬માં જણાવેલી છે તે)

(૨૧) આની હકીકત માટે આગળ ઉપર રાજ મહુર ધ્વજના વૃત્તાંતે જુઓ.

(૨૨) જૈન સાહિત્ય સરોધક પૂ ૪ અંક ૪૬૫ ૫ ૭૭૪

રિશ્તિ નેતા બન્યા પામું હતી એવા અનુવાન
જેમ બાળે બાળા હોય, એટલે રાજ્યધુરા નગર
સંભળી લેવાના સંભોળામાં કે તેની ગાંધી તથાવીમાં
તે નહોતો તેના સમયે તેના રાજ્યધિરેક થવા પામ્યો
હોય એમ કહી શકાય. જ્યાં રિશ્તિઓની પ્રથમની
મે રિશ્તિમાં થવાથી કપાલની સમજના કે કે તેણે
રાજ્યસંભાળની તાલીમ લેવા જરૂરના અનુકરણને
કારણ થઈ બન્યાની અને તેની દોરવણી કરી સચિવાલય
ખર ભાસ્વાની સહિત પણ મેળવી લીધી હતી.
એટલે અને તેના કોષા સંભોળમાં તેણે રાજ્યસંભાળ
મહત્ત્વ કરી હતી જ્યાં રાજ્યદારી કુનેક વાપરી
રાજ્યધારીની સિદ્ધતા બનાવવામાં જ પ્રથમનું વર્ષ
તેને ખસાર કરતું પામું હતું. આ તેનું રાજ્યકીર્તિ
કાળ હતું. પરંતુ એક જન્મ અસ્થિત, એ તેની ચારક
લાભેવરમાં જ તે સમયે જન્મી બની હતી તેણે તેના
આ કાળને જન્મ સ્વરૂપે જ મળી કાઢતું હતું આ
અસ્થિત મીલતું કાર્કાત્તો પરંતુ અંતિમકાની સ્થાપના
કરનાર રાજ્ય શીશુજન સમારકણી સમજાયા. તે પણ
રાજ્ય આરવેલોની કલ્પસમ જીવનમાં હતો તેમ તેણે પણ
પ્રાપ્તતા પિતા અવધર્મિત રાજ્ય નહીં બીજાના રાજ્યસમયે
જૂન રાજ્યસમયની તાલીમ લીધી હતી જાન જીવનમાં
નહીં બીજે મરણ પામ્યો. હોય અને તેની માત્રિયે તેની
સુનિયમણી રાણી પેઠે બાળેક નાગ કુરોનો કલ
સીકારાએક લેવાથી કારાણી રાણી પેઠે બાળેકના
શીશુજન, નહીં બીજાની બેચ પુત્ર લેવા જ્યાં, મરણધર્મિ
બનતા બન્યા પામ્યો હતો. એટલે તેણે પ્રાપ્તતા બીજા
કહેવાર સાથે મરણધર્મી રાણી કાંઈ અપ્રાપ્તતા
રસેલી દક્ષિણ દિશામાં જીવના માંડતું હતું. પ્રથમમાં
બળધુર પડેનો પ્રોટ કમળે કરી ત્યાંના ચક્રાસરિતિ
વાળે કરી ત્યાં રાજ્યધારી સ્થાપકનો મનસ્વે કરી
સ્કો હતો. માત્ર જ માત્ર એટલી અપરિધાં જ પ્રોટ
કલતે કલતે તે, રાજ્ય આરવેલોના રાજ્યની અંધિમ

કદ સુધી પોતે પડેલી થયો, અને જીવનમાં બળધુર
પ્રથમને રાજ્ય આરવેલ ને કોષા અને કપા
સંભોળામાં તખ્તનસીન થયા હોય તે પરિસ્થિતિને
લાલ લેવા તત્પર થયો. તેના મનમાં એમ કે આ જ
માસમાં જ મરણથી જુરો પડીને બળધુર પ્રોટને
સ્વાધી પોતે બની કાઢ્યો કે એટલે તેની રિશ્તક
કરવાની કહિત પણ અનુકરણ કે તેમ પોતે રાજ્યધારી
પડતા એવામાં પણ કુલ જ એવી જા જન્મ
આરવેલને પણ દુરવર્તન જ દાખી રહે. બની અપરધર્મ
તે બાળના ને બાળના થઈ, કલેકની સરકાર જીવ
બાકાથળ કાઢ થયો. એટલે દુરત જ પોતાની સહિતને
કે સંભોળાને બરા પણ વિચાર કે બનવાર ક્યાં નિર્ધાર
સાક્ષિક આરવેલ પોતે જ કીન્ની સરકારી બની
તેના સાથે કરવા મેળવ પડ્યો. બાળે કોટા થયો.
ચક્રાસરિતિ પ્રાપ્ત કુલ રાજ્ય શીશુજને પી
ફેલ્લી પડી, એટલે સુધી કે રાજ્ય આરવેલે તેને પી
પડ્યો અને કે નાસિક સુધી નમાડી કાઢ્યો તથા
પોતાને અંધિયો બની અંધિયોના ની અપરધર્મ
તેના દાર મોડાદી તપર તે બાળે. આ પ્રથમ
માત્રિયે લેસાં લેતજ મહારાણી એવા રાજ્ય
શીશુજ એવા રાજ્યકીર્તિ હરિ જીવ રહેક મેળવી
દિશા પલિત કિનારા સુધીના મુલક જીવ પ્રાપ્તો
વિભુલવારો કરતો કરી કાઢ્યો હતો, તેમ બાળેકરિત
કારકશ એવા અપરિધાં અને બાળેકને પણ વચ્ચે
કરી કોષા હતા. એટલે આ લેવા વિભવથી નહીં
અને કુલ નહીં સમજેના સર્વ પ્રોટ જીવ તેનું
સ્થાપિત સીકારાસર્વ અપરધર્મ રહેતો. તે માત્ર નિયમ
પ્રથમને એક વર્ષ બારાજ બની વળી કુલ નહીં
દક્ષિણ પ્રવાલ કુલ એવા વર્ષ કર વર્ષ ઉત્તરાતર
માર્ધ ક્યાં કરી, અમલ, એવા અને પાંચ રાજ્યકોને
કરણામ્મ કરી દક્ષિણ દિશા મહાનગર સુધીના
કેલ કાળી લીધી હતો. વચ્ચે પ્રમંથ મળતાં-મરણધર્મ

કે તે માત્ર બીજા કાળમાં. ૧. ૨૮૨ ડી. ૫ ૪૪

અંતિમવાળી અપ અવધી હતી વર્ષ ૭ તે બાળ
નિયમ પણ દક્ષિણ કે તે અપરધર્મ વચ્ચે અવધિ
અપરધર્મના અવધિ.

(૧૩) બીજા કાળમાં કોષાની માત્રિય પડી.

(૧૪) આ અપરધર્મ જ રાજ્ય શીશુજ તથા તેની પ્રાપ્ત
અપરધર્મ અપ ૭ કાળમાં અપરધર્મના તરીકે મિલનવાળા
કે. કુલધુર અને આ અપરધર્મના ના અપરધર્મ કુલ રહી

બૃહસ્પતિમિત્ર ઉર્ધ્વે નદ આઠમા ઉપર હલ્લો લઇ જઇ પોતાના પગે નમાવી પેલી કલિંગજન મૂર્તિ જે, આ નંદ આઠમાના દાદા નંદિવર્ધન ઉર્ધ્વે નંદ પહેલો, પોતાના દાદા ક્ષેમગજ પાસેથી ઉઠાવી લઇ ગયો હતો તે, પાછી પોતાની પાટનગરે લઇ આવ્યો હતો. આ જ સમયે દક્ષિણ હિંદમાંના મદુરા પાસે જમાવટ કરી પહેલ પેલા સિંહલદ્વીપવાળા લુટારૂ ટોળાના સરદારને કાને આ વિજયના સમાચાર આવી લાગતા, આગળ વધવાની જે તૈયારી કરી રહ્યો હતો, તે પડતી મૂકીને પાછો નાસી ગયો હતો એટલે વળી નિયમ પ્રમાણે એક વર્ષના આરામ બાદ ગજ ખારવેલે દક્ષિણમાં જઇ મદુરા શહેરમાં બેઠે તેની આસપાસના મુલકમાં જે નાની નાની મઠીઓ-ખજાર-જેવી સ્થિતિ, ઉપરની લુટારૂ અને બદમાશ ટોળાએ ધામા નાંખીને ઉઠાવી લીધી હતી તે બધી ઉખેડી નાખી તેમનું નામ નિશાન કાઢી નાખ્યું.^{૨૫} આમ કરીને ઠેક કન્યાકુમારી સુધીનો મુલક નિષ્કટક બનાવ્યો તથા કલિંગ ઉર્ધ્વે ઉડીય, તામીલ અને તેલુચુ એ ત્રણે ભાષા બોલતી પ્રજાના જે વિભાગ કેટલાયે વર્ષોથી પ્રતી ગયા હતા તેનું ઝોકીકરણ કરી મૂક્યું.^{૨૬} અને પોતાના ત્રિકલિંગ સામ્રાજ્યની સ્થાપના કરી દીધી આ સમયથી ત્રિકલિંગાધિપતિ સમ્રાટ ચક્રવર્તી ખારવેલના ઉપનામને પોતે લાયક કર્યાનું કહી શકારો.

આ સ્થિતિએ પહોંચતાં ઈ સ પૂ ૪૧૫ ની

સાલ આવી પહોંચી તે સમયે મગધપતિ તરીકે નવમાં નંદનો રાજ્યાભિષેક થઈ ચૂક્યો હતો તેના બ્યવહાર અને રાજકુશલ મહાઅમાત્ય મત્રી શકડાળની ગજનીતિથી ઉત્તર હિંદની અંધાધૂંધી અદસ્ત થવા લાગી હતી તથા ક્રમેક્રમે નંદ નવમાની મત્તા ઉત્તર હિંદમાં જમાવા માંડી હતી એટલે પણ રાજ ખારવેલને ઉત્તર હિંદ તરફ નજર નાંખવાની જરૂર નહોતી પડી, તેમ પ્રથમ આરાજન્ય કાળકગવાનની પેલી ભૂમિતૃષ્ણાની અસગથી તે હજી વિમુખ હતો.^{૨૭} તેથી દક્ષિણ હિંદનું સાવબૌમત્વ મળી જતાં તે નિરાંત વાળીને ખેસી રહ્યો હતો એટલે આત્મકલ્યાણ સાધવામાં જ તેનું ચિત્ત પરવાવા લાગ્યું તે માટે દક્ષિણ હિંદના આ ચક્રવર્તીએ ધર્મરાજ્યના ચક્રની પ્રાપ્તિ કરવામાં જ ગેય જીવન ગાળવા માંડ્યું.

તેના રાજદ્વારી જીવન વિશે કાલ્પીયુક્તા લેખાધારે આપણે જે જાણી શક્યા છીએ તે ઉપર પ્રમાણે છે પરંતુ એક લેખક^{૨૮} એટલે સુધી જણાવવાની હિંમત કરી છે કે, Kharvela had sea-borne trade with Persia. Probably he had also colonies in Burmah and further India=ખારવેલના (સમયે) ધરાન સાથે દરિયાઈ માર્ગે વેપાર ચાલતો હતો વિશેષ સંભવિત છે કે, ખર્મા અને દૂરના હિંદમાં તેના સરથાનો પણ હતા તેમની કહેવાની મતલબ એ છે કે, જેમ હિંદની

(૨૫) આ બનાવ રાજ ખારવેલ ગાદીએ બેઠા પછી અગિયાર વર્ષે બન્યો હોવાનું લેખ ઉપરથી સમજાય છે હિસાબ કરતા તેનો સમય મ સ ૬૮+૧૧=૧૦૯=૪ સ પૂ ૪૧૮ આવે છે (જુઓ નીચેની ટીકા ન ૨૬ નું લખાણ).
(૨૬) નયરના હેલ સંઘાતને તોડીને એમ જે લખાણ છે તે નીચેના પ્રસંગ સમજાવે.

રાજ ઉદ્યાત્વના વૃત્તાંતે જણાવી ગયા છીએ કે, તેના પુત્ર અનુરૂદ્ધ અને સૈન્યપતિ નાગદરાજ દક્ષિણહિંદ ઉપર શ્વ મેળવી સિંહલદ્વીપની ભૂમિને પણ મગધપતિની આજ્ઞામાં લાવી મૂકી હતી તેનો સમય આપણે (જુઓ પુ ૧ સમયાવલીમાં ૪ સ પૂ ૪૮૧=મ સ ૩૬૫થી ઈ. સ. પૂ ૪૮૨=મ. સ ૪૫૧ની ઢંકીકત) ને કરાવ્યો છે તે આ

હેલસંઘાતની બીના સાથે સરખાવની પડશે. તેમાં ૧૧૩ વર્ષે લિપિલેખે વાન્યો છે પરંતુ સંભવિત છે કે જેમ પશ્ચિમ પાચમાનો આઠ પ્રથમ ૧૬૫ ઉલ્લાસો હતો અને હવે ૧૦૩ આન્ય રહ્યો છે, તેમ અહીં પણ સ્પષ્ટતા થઈ હોય ન્યારે ખરી રીતે તે આઠ ૭૩-૬૩ કે તેની આસપાસનો હોય.

(૨૭) તેમ રાજ નંદે પણ દક્ષિણ હિંદ તરફ નજર ફેરવી નથી. બાકી જે તેણે ધાર્યું હોત તો ઇ. સ. પૂ. ૪૧૫ થી ન્યારે ખારવેલે નિવૃત્તિ અગાધાર કરી અને ૩૬૩માં મરણ પામ્યો તે બન્યોના ૨૩ વર્ષમાં તે દક્ષિણ હિંદમાં કાંઈક કાંઈક નવા ભૂમી કરી શકત પરંતુ કાંઈ નથી કર્યું તે બદલે છે કે તેને પણ ભૂપ્રાપ્તિની લાલ્ચપતાનો મોહ લા ધો નહોતો.

(૨૮) જુઓ જ. આ. હિ. રી. સો. પુ ૨. ભાગ ૧ ક. ૧૪,

પ્રથમ તરીકે ધરાવેલ સુધી તેના સમયે નેપાલીઓ નેપાર ખેતા હતા તેમ હિંદી પૂર્વ તરફના નામાં અને તેની પે પૂર્વમાં બાલેશ, બન્ડેશખંડ, સુમાત્રા, બન્ડા અને બાલિષ્ઠેશખંડ દરિયા સાથે જોડેલ નેપાર જવાવતા હતા. જોકે બન્ડાબેન્ડા છે કે આ બાલુ પૂર્વના દરિયામાં તે રાજ્ય ખારવેલની બાલુમાં ઝેલેલું મુલ્ય જોડેલું બની ગયો હતો. આ વિધાન ઉપર બન્ડાને તે સેવકે કંઈ જુનાસો કયો નથી એટલે કેમ ખારવેલના કુલબંધ પારિવારના કર્તુત્ત્વ તેની એક રાજી સ્થાપી તે બે સેવકે કંઈકે કંઈકે બાલુને બાલુને અવિરોધિતપૂર્વે બન્ડાને વિશેષ લક્ષ્યપન થયે એક બાલુ રાખી રાખી પડી છે તેમ આ કમને જોડેલું તેમ કંઈકે કંઈકે રહેવા રહ્યું. જ્યાં માનવાને મરણ મને છે કે તેમના આ બાલુમાં, વર્તમાનકાલે કે એક કંઈકે આ કાલુઓના બની- બેલના નામેખારકને બંને કંઈકે બના પાછી છે તેને બાલુમાંને ધામ્ય પામ્યું હોય. [ટીપ્પણ-આ પ્રકારે બાલુને કલુ બેલના નિર્ણયકારે પહેલો નથી, જરૂર પામ્યું નથી તેમા બાલુને વધુ હોય તે વધી જાય તે માટે તેમની પાસે કંઈકે નિયતો રહ્યું કરવા થોડા પારીકે હોય, તે કંઈકે એક સંકલ્પે બાલુને છે કે The people of Kalinga were the pioneers of Indian colonization in further India and the Indian Archipelago. Kern recognised that South Indian tribes took the most prominent part in the colonization of the Indian Archipelago and among the Sambaring tribe (which means the Black) there are five sub-divisions designated Chola, Pandiya, Mahyala, Depari and Palaw. In these five

names he rightly recognised the South Indian names Chola, Pandya, Pallava or Palhava and Malayah or Chera. હિંદની પ્રભુ, આ પૂર્વના હિંદમાં અને હિંદી બાલિષ્ઠેશખંડ બાલુને વસાહત કરવામાં બન્ડેલ હોય હિંદી બાલિષ્ઠેશખંડ વસાહત બનાવવામાં, હિંદી હિંદી બોલો બાલિ મહત્વપૂર્ણ હિંદી પૂર્વનાની કંઈકેલ વિ. બેલોની કંઈકેલ સિનિરિય (બેલો બેલ કલુ-સાલુ) થાય છે) બન્ડા મેલિય પાલિ, મેલિય, દેપારી અને બાલુ નામના પાંચ વિભાગ બોલખાન છે. (૧૯) હિંદી હિંદી બેલના પાલિ, પાલવ બાલુ પાલવ અને વસાહત બનાવેલો બેલ નામેલો, આ પામે નામેની વસતિપાલ હોવાનો તેજે સ્વીકાર થયો છે. મતલબ તેમની કંઈકેલ એ છે કે સુમાત્રા, બન્ડા બાલિ પેલેલોમાં વર્તમાન કાલે સ્ત્રી રહેલી કે પ્રભુ સિનિરિય નામે બોલખાન છે તેમના પાલ પેલા વિભાગ છે તેમના નામ બાલેલુ નીતે હિંદી હિંદીમાં પ્રભુને મળ્યાં બાલે છે બેલો તે બાલુ સામ્ય-સાલુકાલુ પુસ્તક થાય છે. તેમ પ્રભુને સમયે હિંદની પ્રભુ જોડે દરિયા બેલો કુદરતના કુલકામાં બાલ વધી રહેલો બાલિય પાલવની કંઈકેલ બાલ કંઈકેલ મળ્યાં બાલો રહે છે. ૧૯) પેલાના કલુના કામાં બાલુને છે ૧૩૧ "The Kalingan origin of the earliest colonists from India does not depend merely on the terms now applied to Indians in the Archipelago but also on definite Archaeological and historical evidence—બાલિષ્ઠેશખંડના હિંદીઓને કે નામેલો બેલોપામાં બાલે છે તેથી બેલો બાલુના વસતિમાં હિંદીમાં બાલુ હોય અને હિંદની પ્રભુમાં

(૧૯) બાલુ બાલ. ૨. બેલકા પૂર્વ દિશાની બેલ બેલોના થાય છે ૧. આ કલિય ૧૯૧૭ ૧૯૩

(૨૦) હિંદીમાં બેલ કલુ અને કલિય હિંદી પ્રભુ

બાલુ, તેમની બાલિ કલુને બાલ કલુ બાલુનાની બની સ્ત્રી છે. બેલો તે બાલો તેમના કલુ બાલુનાની બાલુ છે.

(૨૧) બાલુ કલુ ૨. ૨૨.

ઉતરી આવેલા કાર્મ પુરવાર ચતા નથી, પરંતુ સ્થાપત્યના અને ઐતિહાસિક અન્ય પુગવાથી પણ તે સાબિત થઈ શકે છે” મતલબ કે તેમના આ કથનને તેઓ કેવળ અનુમાન નહોતો પણ એક ઐતિહાસિક સત્ય બિના લેખવાનું સૂચવે છે તેમની સૂચના આપણે વધારી લઈએ તોપણ એટલું જ કહી શકાય કે, સુમાત્રા, જાવા અને આર્કપેલેગોની વસ્તીનો અમુક ભાગ, મૂળે કલિંગની પ્રજામાંથી ઉતરી આવ્યો હતો પરંતુ એમ તો સાબિત થયું નહોતું જ કહેવાય કે તે પ્રાતો ગાજ ખારવેલની સત્તામાં આવી ગયા હતા તે જ પ્રમાણે કલિંગપ્રજા અંગેની છગની અખાત તાકની ગિચ્ચિતે પણ થવા પામી હતી^{૩૨}]

ઉપર પ્રમાણે તેનું રાજદ્વારી જીવન અને ગભ્ય-વિસ્તારનું વિવેચન હાથીચુકાના લેખમાંથી જેટલું તારવી શકાય તેટલું આલેખી જતાવ્યું છે ધાર્મિક વિવેચન નીચેના પારામાં જણાવ્યું છે

લેખની હકીકતથી જાહેર થયું છે કે, જેમ તે રાજકીય બાબતમાં રસ લઈ રહ્યો હતો તેમ ધાર્મિક અને સામાજિક જીવનમાં પણ ધાર્મિક તથા સાથે નાથે પ્રવૃત્ત રહ્યા હતા સામાજિક જીવન હતો, તેથી આપણે તેને પોતાના જીવનના એક વર્ષે લગાડના રજુ-ક્ષેત્રે ઝાઝમતો અને બીજા વર્ષે કાષ્ઠક પ્રત્યેકપયોગી કે આત્મકલ્યાણનું કાર્ય કરતો નિહાળી રહ્યા છીએ લેખમાં પ્રથમના ત્રણ વર્ષના બનાવનું દર્શન કરવાયું છે તેમાંથી અડધોઅડધ ગભ્યકીય પ્રવૃત્તિનો સમય બાદ કરતાં છ એક વર્ષ આ પ્રકારના જીવનનાં રહેશે તેનો વૃત્તાંત અનુક્રમ વાર તેમજ વિસ્તારથી સમજાવતી સાથે લેખના અનુવાદવાળા પરિચ્છેદે અપાયો છે અત્રે તેનો ટૂંક સાર જણાવીએ કે, એકાદ વરસ તેણે રાજનગરે કીલ્લા વિગેરેની બરામત કરવામાં ગાળ્યું હતું, એકાદ વર્ષે કુમારિપર્વત-ગોરથગિરિ ઉપર નિહારા-સ્વરૂપો ઇત્યાદિ બનાવવામાં, તેમજ એક વર્ષ

પોતાના વચના સ્થાપક અને તે પર્વત ઉપર મોક્ષપદને પામેલ એવા મહામેવવાહન વિજય પ્રવૃત્તચક્ર કરકરૂ મહારાજની કામનિપિદી બનાવવામાં ગાળ્યું હતું વળી એક વર્ષ તે પ્રાંતમાં દુષ્કાળ પડવાથી પૂર્વે ખોદાયેલી ગંગા નદીમાંથી નહેર લંબાવા, પીવાનું પાણી આપી તેમજ ખેતીના કાર્યને સરળ બનાવી, પ્રજાને રાહત આપતા કાર્યો કરવામાં અને કંઈ માફ કરી ગભ્યસ્ય યજ્ઞ કરવામાં પણ ગાળ્યું હતું તેમ એક વર્ષ વળી, ગોદાવરી અને કૃષ્ણા નદી વચ્ચેના પ્રદેશમાં પલ્લવ રાજાને હરાવીને ત્યાં મહાવિજયપ્રામાદ લગ-લગ ૩૮ લાખના દ્રવ્યના ખર્ચે ઉભો કરાવ્યો હતો ૩૭ઉપગત જે શ્રુતજ્ઞાનનો લેખ થનાનો નિર્માણો હતો તેમાંના એક પૂર્વના ૬૪ અધ્યાયને ફરી લખાની-વિશેષ નક્કો ઉત્તરગતીને વહવી દેવગતી-તે જ્ઞાનને જીવત બનાવવામાં એક વર્ષ ગાળ્યું હતું વિશેષમાં ઉપગના ચર્ચને ટપી જાય તેવું જે કાર્ય તેણે ઉપાડ્યું હતું અને જે માટે મોટા જળમંદિર ખોદવા પણ તૈયાર હતો, તો તો પેની કર્વિગજન મૂર્તિને મગધમાંથી પાછી લાવી સ્વચ્ચાને પુત્ર સ્થાપિત કરવાને લગતું હતું આ પ્રમાણેના છ વર્ષના સામાજિક કાર્યો કરતા, વચ્ચે પોતાને ત્યાં યુવગળના જન્મનો ખુશાલીનાળો પ્રમંથ સાપડતાં, તેને પણ યથોચિત રીતે ઉજવ્યો હતો

ઉપર વર્ણવેલા બનાવના વાચનથી એક વાંત સ્પષ્ટ રીતે એ તરી આવે છે કે તેણે ભલે સામાજિક અને ધાર્મિક કાર્યો કરી જતાવ્યાં છે, છતાં ઉડાણમાં ઉતરીને જોઈયું તો તેમાં વિશેષ પળે તો, જેને કેવળ ધાર્મિક દષ્ટિએ આત્મહિતના અને કલ્યાણ માર્ગનાં કહેવાય, તેવાંજ કાર્યોનો મમાવેશ થતો હતો ચોખ્ખું અને કેવળ પ્રજાને ઉપયોગી કહી શકાય તે તો માત્ર નહેરવાળું જ કહી શકાય તેમ છે અને તે પણ જે કુદરતે તે મમયે અવકૃપા ન કરી હોત, તો નહેરવાળું કામ તે હાય ધરત કે કેમ તે એક પ્રશ્ન જ થઈ રહેત

(૩૨) જુઓ ઉપર પૃ ૩૫૨ ડી ન ૧૪

(૩૩) આ સ્થાને આવડો મોટો અને મહામુલો મહા

વિજય પ્રાસાદ ઉભો કરાવવાને શું કારણ તેને મળ્યું હતું તે તેના જીવન પ્રસંગમાંથી તારવી શકાય નથી,

એટલે બાપ્તિસ્ટે તેનું જીવન મોક્ષપરોપી કાર્યમાં જનીત
અનિ નાથે મોક્ષને પિંડિત કરવાથી કે જન્ય પ્રકારે
કેશન કરી રાજાવામાંથી દૂર રજુ હતું એમ કહીએ
જાય. તેમ જન્ય નહિ તે કોણે પ્રભુ કલ્યાણી કર્યો
પરતે તેણે ત્યારજુલિ કે જ્યાંસીના જીવિતજી
જીવન ખમાર હતું હતું એમ કહીએ તો જન્ય વારત-
તિ થેખાથે.

અંતમાં તેણે પોતે જીવનમાં જતો જીવ
સ્વકલ્યાણને જાણે નિરવ જઈ ચિરિનિવાસ થેથી થીપી
હોય. હવે એ કહીએ જન્ય રચને જન્યવાનથી
કર્મવ દિવસે માત્રી નથી તે જીવ વાચક કર્યું
ખાન ખતીને બા વારીમાર મથાત કરીયું.

તે મુસ્ત કૈન હોય એ વાત તો નિર્નિવાસ રીતે
સિદ્ધ થઈ ગઈ છે અને તેથી જ તેણે કલિવરજીન
મુર્તિનું પ્રકાશન વિજયધીને મરમથતિ જેવા જનવાન
સાધારની માટે થવાનું તથા કે તેના રાજ્યકલેવ સુધી
પહેંચી જઈ તે મુર્તિ જીવાડી કલવાનું એવમ જોવા
તેનું સમ્મન જીવાડુ હતું. બા વિશે ચિ. જન્ય કાર્ય
નીજર નામના નિદાને સથાકોમના કરતાં જીવાર
કલ્યા છે કે, ^{૩૪}—why should he have
chosen so strange an object, if he
had not been a believer in the Imam
એ તે (રાજા ખારેસ) જીવે જીવસા-જન્યવાની ન
હોત તે જા થયે તેણે જાણી વિચિત્ર વસ્તુને
(જન્યધીને) કલ્યાણ જીવાડ-કલ્યાણ પસંદ કરી
હોત. જન્યના કે તે કૈન હોવાથી જ તેણે તે મુર્તિ
થયે થઈ કલ્યાણ પ્રાપ્તમાન થયું હતું. જાણી
બાપ્તિસ્ટે, એ નહીં જન્ય નને (જુઓ જીવરમાં
૫ કપામાં કો. ૩ વજી, તેમજ તેજ જુલ જીવરનું
જ જા. કિ. રી. સો. ના થેખાનું જન્યવાર) નિદાને
એ જન્યનું કે રાજા ખારેસના સમયે કલિવરના
પ્રભાવને પકિરે જાણી જાણત સુધી અને જુરમાં
બાપ્તિસ્ટેના રાજ સુધી વેચારણે થિરવાઈ સારે

જતા હતા તથા કિરદરી જોયે જીવિતમાના નિદાન
કલ્યાણે તે જીવરજુલિ તેમાં કલેસે કરી નાખ્યો છે
કે ત્યાંની વસી રહેથી પ્રભુ થયે કલિવર કિરદરી
કલિવર પ્રભાવથી જીવે જાખના રવાપત નિવસ
અને કલિવરમાનિ પ્રાપ્ત થયું જાણે છે એટલે
બા મજુર કલેસેનું જીવરજુલિ કરીયું તો માનવું પડે
કે રાજા ખારેસના સમયે જીવર જીવના લગ્ન
સાધારણે કે તેમના બાપ્તિસ્ટેનાએ જ ત્યાં વખત
કરવા થઈ હશે, તેમ જન્ય હોય તે તેજીની કલે
તેમના પર્વત જન્યેથી જઈ કલ્યાણ બાપ્તિસ્ટે
અને ત્યાં તેનું બીજીતજી જન્ય હોય તે સમજ
સમજ તેણે કે જરૂર બાપ્તિસ્ટે પ્રકાશને બીજીતજી
મને સમજ થા એ જીવેથી મુરદીએ જાણે છે તે
જન્ય રીતે જાણ કરવા જન્યને છે ૩૪ (૧)

Tinkalunga form cannot be proved to
have existed in the first century B. C.
or A. D. એ. સ. ૫ ની કે ૫. સ. ની પહેલી
સદી સુધી ચિરકલિવર જેવા કલ્યાણ-વજી-કલિવર જ
જીવર થઈ થાનું નથી. એટલે તેણે કલેસું અને
માનવું એવ થાય છે કે ચિરકલિવર જેવા સમજ જ કલ્યા
કે સ. ની કલેસી થે સદી માં વજીકલ્યા જાખનાનું
કેખા છે ત્યાં કલિવર પ્રભાવથી જીવર કલેસ જ
પ્રભુ મુરદી-જન્ય કલ્યા થાં જાણીને એ વસી હોય
તે તેના સમય તે તેજીથી જન્ય થોડે જ થાય જાણે
ખારેસને સમય ખારેસી પ્રાપ્ત થાય જન્ય ૫. સ. ૫ ની
જોથી ને જન્યથી સદીમાં તથા નિદાનેની જાખના
પ્રભાવે તેજીથી જાણીને જીવ જાણે કલેસ ૫. સ. ૫ ની
બીજી સદીમાં છે જાણાં જન્યેમાને લીધે જાણે વસ્તુને
જીવ મેસોના થોડો નથી એટલે કલિવરની પ્રભાવથી
તે જાણીની પ્રાપ્તો જીવર માત્રી થાય જ નહીં.
(૨) વળી પોતે જન્યને છે ૩૪ The question
of the religion of the original colonists
to further India and the Indian

Archipelago is still the subject of a very great controversy. Results of excavations prove the earliest Indian colonists were Hindus i. e. Brahmanical faith, then Buddhism while Jainism does not appear at all—
 દૂર પૂર્વના હિંદ અને હિંદીઆફ્રિકાપેલેગોના ઝૂળવતની-
 ગોના ધર્મ વિશે હજુ પણ તીવ્ર મતભેદ ચાલે છે—
 ખ્રીષ્ટકામનાં પરિણામે તો એમ સાબિત થાય છે કે
 હિંદમાંથી આવતા (હિંદીઓ) પ્રથમ બ્રાહ્મણધર્મના
 હિંદુઓ અને પછી બૌદ્ધો હતા, જ્યારે જૈનો તો નામ
 નિશાન પણ નથી એટલે તેમનું મતભ્ય એમ છે કે
 હિંદીઆફ્રિકાપેલેગોનાં જે લોકો હિંદમાંથી આવ્યા તે પ્રથ
 મથી વસ્યા હતા, તેઓ અનુક્રમે બ્રાહ્મણધર્મના, તથા
 બૌદ્ધધર્મના જ હોવાનું, શોધખોળ-ખ્રીષ્ટકામથી ગણી
 આવતી વસ્તુઓ ઉપરથી સાબિત થાય છે અને
 જૈનો તો હતા જ નહીં એટલે આ વસાહતોના ધર્મ
 વિશે તીવ્ર મતભેદ રહે છે મતભ્ય એ છે કે, ખ્રીષ્ટ
 કામનું પરિણામ જુદી વસ્તુ બતાવે છે અને વિદ્વાનોની
 માન્યતા કિંમત થાય છે એટલે એમની મુઝવણ એ છે
 કે, એકબાજુ ખ્રીષ્ટકામ એમ પોકારે છે કે, હિંદમાંથી
 વસાહત જે થઈ હતી તે બ્રાહ્મણોની અને બૌદ્ધોની
 હતી અને તેમને—તે હિંદુઓને—ત્રિકલિંગ-કલિંગના
 સમુદાયના કેટલા દેશની પ્રજા તરીકે માને તો તેમની
 તે પ્રદેશમાં થયેલી આચાર ધર્મ પૂ ની બે મહત્તી
 કે બહુતો ધર્મ ની બીજી સદીની માનવી નોંધએ,
 પરંતુ ત્રિકલિંગ શબ્દનો ઉપયોગ જ ધર્મ ની કેટલીયે
 સદીખાદ વપરાશમાં આવ્યો છે, એટલે તે બન્ને હકીકત
 મળતી આવતી નથી માટે તેમના ધર્મ વિશે તીવ્ર મતભેદ
 રહે છે તેમના આ બન્ને મતભ્યના કથનમાથી

તાત્પર્ય એ નીકળે છે, ખ્રીષ્ટકામથી અલગત સાબિત
 થાય છે કે આફ્રિકાપેલેગોના વતનીઓ મૂળ બ્રાહ્મણ કે
 બૌદ્ધ સંસ્કૃતિને બજનાગ હોવા નોંધ એ અને તેમની
 આચાર ધર્મ ની બીજી સદીમાં મોડામાં મોડી થઈ
 હોવી નોંધએ, પરંતુ જે હિંદુઓ વહેલામાં વહેલા ત્યાં
 આવીને વસ્યા હોય તે Talang તલૅંગ (અર્થમાં
 વસતી એક જગત) જ હતા. તલૅંગ તે ત્રિકલિંગમાથી
 ઉદ્ભવ્યો છે અને ત્રિકલિંગનો ઉદ્ભવ જ ધર્મ ની
 ધણી સદી ખાદ થયો છે એટલે સંસ્કૃતિના ઉદ્ભવનો
 સમય મોડામાં મોડો ધર્મ ની બીજી સદીનો જે
 ખ્રીષ્ટકામ પુરવાર કરી રહ્યો છે તે આ ત્રિકલિંગ શબ્દની
 ઉત્પત્તિના મમય માથે (ધર્મ ની ધણી સદીનો
 મનાય છે માટે) મેળ ખાતો નથી માટે સંસ્કૃતિ
 કયા ધર્મની ગણવી તે વિશે અત્યારે તો બહુમતભેદ
 રહ્યો ગણવો પડશે અથવા ઉપરના મતભ્યને ઉચ-
 લાવીને બીજા રૂપમાં રજુ કરીએ કે તેમના મતભ્યનું
 સમાધાન થઈ જાય અને તેમની મુઝવણી રહેલી
 મુશ્કેલીઓતો ઉકેલ આવી ગયો કહેવાય, તે રૂપ આ
 પ્રમાણે કહી શકાય, કે જો ત્રિકલિંગ શબ્દનું અસ્તિત્વ
 ધર્મ પૂ ની બીજી સદીનું અથવા મોડામાં મોડું,
 ધર્મ મ ની બીજી સદીનું પુરવાર થઈ જાય તો
 ત્રિકલિંગની પ્રજા બર્મામાં થઈ ને, હિંદી આફ્રિકાપેલેગોમાં
 જઈ વસી રહી ગણાય અને તે પ્રમાણેની સ્થિતિ સર્જાય
 તો ખ્રીષ્ટકામના પરિણામને પણ સમર્થન મળતું
 ગણાય, વળી તે પ્રમાણે થતા, ત્યાં પ્રથમ બ્રાહ્મણો અને
 પછી બૌદ્ધો આવ્યા કહેવાય એટલે કે જો એમ
 પુરવાર કરી દેવાય કે ત્રિકલિંગ શબ્દની વપરાશ
 ધર્મ મ ની બીજી સદીમાં અથવા તે પૂર્વમાં પણ
 હતી જ તો, બંધી ઘડ (ઐતિહાસિક તેમજ સ્થાપ-
 ત્યની) બંધબેસતી થઈ જાય છે આ પ્રમાણે વસ્તુ

(૩૭) તે પુસ્તક પૃ ૬૫—

It is now universally acknowledged that the Talang people of Burma though of Mon origin, obtained their name from Tri kalang—
 એવે તો સર્વત્ર માન્ય થઈ પડ્યું છે કે, બર્માની તલૅંગ
 પ્રજાની ઉત્પત્તિ, બહે મોનમાથી થઈ છે પરંતુ તે તલૅંગનું

મૂળ તો ત્રિકલિંગમાથી જ છે (કહેવાની મતભ્ય એ છે કે
 બર્મામાં જોને તલૅંગ કહેવાય છે, તેનું મૂળ અત્યારે તો
 મોનમાથી થયું મનાય છે, પરંતુ આવેઆવે જવા તો તેનું
 મૂળ ત્રિકલિંગ પ્રજામાથી જ મળે છે તે સર્વત્ર સ્વીકાર્ય
 બીના તરીકે જ લેખાય છે

period downwards=આ પુતળાંની ખાસ વિશિષ્ટતા તો તેમના કાનનું અસમાન કદ છે (ઐટલે કે માથુ અને ધડ, તે બેના પ્રમાણમાં કાનની લંબાઈ જે ભેદને તે કરતાં વિશેષ છે) આ પ્રમાણેની સ્થિતિ, શુદ્ધ સમયના પછીની જૈન અને બૌદ્ધની મૂર્તિઓમાં આપણી નજરે પડે છે” ઐટલે તેમનું કહેવું એમ છે કે મૂર્તિના કાન જોતા, તે ધ સ ની ત્રીજી કે ચોથી સદીના કાળની જૈન અને બૌદ્ધ મૂર્તિના જેવી દેખાય છે. આનું સાબિતી કે અહીં તેમણે આજ્ઞાણ ધર્મ કે વૈદિક સંસ્કૃતિનું નામ જ લીધું નથી, જ્યારે પ્રથમ વખતે તેમણે જ મત આપ્યો છે કે, વૈદિક સંસ્કૃતિ પહેલી પ્રવેશી હતી અને પછી જ બૌદ્ધ છે અને જૈનનું તો નામનિશાન ચણુ નથી આ હિપ્પથી સમજાય છે કે તેમને યોતાને અમુક નિર્ણય હિપ્પર આવવાને બહુ કઠિન લાગ્યું છે. લગભગ છોક વર્ષ ઉપર ડોક્ટર નાગ નામના બંગાળી વિદ્વાન જેઓ ખાસ આ સુમાત્રા અને જવાની મુલાકાતે ગયા હતા તેમણે પાછા આવતાં યોતાને થયેલ ત્યાંના અનુભવ હિપ્પર સુબધમાં ધી રાયલ એશિયાટિક સોસાયટીની શાખામાં એક સરસ પ્રવચન આપ્યું હતું તેમાં પણ એવો જ ખવન નીકળ્યો હતો કે આ સર્વ બૌદ્ધ સંસ્કૃતિનો જ પ્રતાપ હતો. મતલબ કે તેમણે પણ વૈદિક સંસ્કૃતિને પ્રાધાન્ય આપ્યું નહોતું જ આટલી તવારીખથી સમજાય છે કે, આર્યન પ્રજામાંની વહેલામાં વહેલી બે કોષ્ટ પણ સંસ્કૃતિ તે બાબુ જવા પામી હોય તો વૈદિક નહોતી પરંતુ તે બૌદ્ધ કે જૈન જ છે આ બેમાંથી પહેલી કઈ જવા પામી છે તે એક ગૌણ વિષય છે, છતાં જે બે આપણે ઐતિહાસિક ધટનાઓના આધારે ઐટલું પણ કહી શકાય છે એમ છે, રાગ ખારવેલનાં સમયે ઐટલે ધ સ પૂ ની ચોથી સદીથી ત્રિલિંગના વતનીઓ ખર્માં ઉતરવા મેડ્યા હતા, અને ત્યાં તેમને તૈલગ નામથી આળખતા હતા, તેમજ કાળે કરીને તેમની શાખાપ્રશાખાઓ, ધન્ડોનિશિયામાં પહેંચી હતી, તો પછી નીચે જણાવેલી ત્રણ સ્થિતિ જેવી કે (૧) આ શાખાપ્રશાખા બૌદ્ધ સંસ્કૃતિ વાળી જ હતી (૨) કે જૈન અને બૌદ્ધ સંસ્કૃતિ

જહારથી જોનારને બને, એક સરખીજ લાગતી હોવાથી (જુઓ પુ ૨ માં પ્રથમના બે પરિચ્છેદનું વર્ણન) વિદ્વાનો તે બે વચ્ચેનો તફાવત પાગખી ગડમા નથી તેથી જ એવું ઉચ્ચારણ કરતા થયા છે (૩) કે પછી અગ્રીક અને પ્રિયદર્શિન મંત્રાટના શિલાલેખ વચ્ચેની ભિન્નતા નહીં સમજાયેલી હોવાથી જેમ એકની કૃતિ ખીજને નામે મઢાવી દેવાઈ છે-દેવાય છે, તેમ અહીં પણ બનવા પામ્યું છે, તેમાંથી કઈ સ્થિતિ હોવાનું વાસ્તવિક છે તે અંગ્રાધનનો એક મહત્ત્વનો વિષય બની રહે છે

જેમ બંને જણા જૈનધર્માનુયાયી હતા તેમ અનેક બાબતોમાં તેઓ સરખા દરજ્જે મુકાય તેવા બુદ્ધો ધરાવતા હતા એકે જેમ પ્રિયદર્શિન સાથે કલિંગજનમૂર્તિનો કબજો મેળવવા ખારવેલની આકાશચાતાળ એક કર્યું હતું તેમ સરખામણી આકાશચાતાળ એક કર્યું હતું તેમ ખીજએ કલિંગદેશ યોતાને હસ્તક લેના માટે યોતાની જીદગીમાંનું અન્યેક યુદ્ધ ખેલ્યું હતું. આ બંને પ્રસંગોમાં બંને જણાને સ્વધર્મો ઐટલે જૈનાવલખી રાજાઓ સાથે જ ખાથ બીડવી પડી હતી તેટલે દરજ્જે સમાન પ્રસંગો લાખ્યાનું કહી શકાય એકે યોતાના ધર્મનાં ઘોતક સ્મારક તરીકે થાકબંધ દ્રવ્ય ખર્ચો મહાવિજય નામે પ્રાસાદ, અર્હેન કાથનિ-પિદી સ્તૂપો, થમણવિહારો ઈ બંધાવી તેના નિભાવાથે પૂજકોને દાન આપ્યાં છે તથા કાયમી પગાર ખાધી આપ્યા છે ત્યારે ખીજએ, લાખો અને કરોડોની સંખ્યામાં નવાં જ જનાલયો, મૂર્તિઓ (ધાતુની તેમજ પાયાણીની અને કાઈ કાઈ પ્રસંગે સુવર્ણની-કિંમતી પદાર્થોની) બંધાવ્યાં છે તેમ અનેકના જીજીદગ કરાવ્યા છે ઐટલે કે બંનેએ સ્વધર્મરક્ષાપાથે નવીન પ્રવૃત્તિ આદરવામાં તથા જે હતી તેને કાયમી બનાવવા માટે એકસરખો પુરુષાર્થ સેવ્યો છે, તેમ બંને જણાએ દાનશાળાઓ તથા ધર્મશાળાઓ, પણ બંધાવી છે બંને જણાએ યુદ્ધમાં એકસરખાં પરાક્રમ અને શૌર્ય જેમ દાખવ્યાં છે તેમ પગજીત પ્રત્યે હૃદયની ઉદારતા ખતાવી તેઓને તેમના અમલતા સ્થાન ઉપર પુનઃ સ્થાપિત પણ કર્યા છે. દેખીતી રીતે

આ પક્ષમાં સત્યાગ્રહ એ કે માત્ર સરખા હોવાનું છે. જ્યાં એક રીતે ત્રિવર્ણીનનો નંગર તેમાં હોયો છૂપી કાઠો; તેમ રાજ્ય ખારનેહના સમયે ખાસજનનાં રાજ્યો સામાજિકમાં ભેળવી ભેળવી તુલ્યતાનો બન્ધ થયો નહોતો, બધાં તે હજુ જીવનમાં હતી બધારે સમાજ ત્રિવર્ણીનના સમયે તે તેની સામના શાહીદીને મેળા જણાયે પણ કયા પાપી હતી જ્યાં તેણે જીવાઈયાં રાજ્યો ભેળમાં હતાં તેમને પાછાં સુખાં કરી દીધાં છે તે તેના હજીની વિશાળતા હતી એટલું તે કહેવું જ પડે. પણ બધાએ પર્વતપ્રચાર જ્યારે પણ મરણ ક્રોધો બંધ છે જ્યાં કહેવું પડે છે કે રાજ્ય ખારનેહો માત્ર બાધાર નિમિત્ત પર્વતને બધા સહ સોદામરણ કરાજ્યો દારા બંધ તેમાં પક્ષમાં ભળીને કહી કાઠા, ભયે આ પક્ષમાં, પૂર્વમાં પાસિયાં મહાપ્રચારમાં બધેક પ્રાચીનીકીયા દીધી સુધી અને પશ્ચિમમાં પ્રાચીની બાધાર સુધી બધામાં હતાં, પરંતુ તે તેની પેલાની બંધ સુરક્ષાથી જીવનને કાઠા, વિશિષ્ટ તે બાધારીએજ સ્વેચ્છાકી સહી હતાં એક સમય છે; બધારે સમાજ ત્રિવર્ણીને તે મહાપ્રચારને તેન બાધારને તેમ બધે એક ખાતું બંધ રાજ્યમાં જીવનથી શીદીને નિશાળે રાખ્યું હોય તેન હોવાનું છે એટલું બંધી પણ તેની મર્વદીના સર્વોચ્ચી બધારે પો પણ પોતે બંધી નિશ્ચિતપણે તેની હોજરન અને દોરણથી બંધ રાખી છે. તેથી સ્વચ્છાકી છે કે જીવનમાં થયે એકિય સુધી, પશ્ચિમે એકિયાર્થ તુલ્યતા સિરિયા સુધી મહાપ્રચાર કરવામાં તેમજ તેનાથી દર પ્રદેશના રાજ્યોમાં. સાથે નિશાળી નિશાળમાં તે જીવનમાં મરે છે. એટલે એકના રાજ્યે મર્વદીનારનું હોય પૂર્વ તરફ બંધાતું હતું બધારે બીજાના સમયે પશ્ચિમ તરફ બંધાતું હતું. પરંતુ રાજ્યી દીર્ઘતા, મોઝકલા અને સંપીનારખાની બધારે છે, ત્રિવર્ણીને ખાતે નિશાળ વધ તેમજ બંધ બંધ છે. સોદામરણ મરે નમેકે કાપાનો, પ્રાચીન શાહી કર્યા હોવાનું છે જ્યાં રાજ્ય ખારનેહો શાહી રીતે પ્રાચીન-સુખને રખે તેમાં કર્યો કાચ બંધાતું હોવાનું નથી. એ કે તેણે નહેર મોઝકલાનું મર્વ મર્વ છે પરંતુ તે સ્વેચ્છાકી પાર પાડ્યું હોય.

તેના કરતાં કુદરતે પાઠેથી જીવનને બધી જીવાતું હોય એક વિશિષ્ટપણે હોવાનું બધે છે; બધારે ત્રિવર્ણીને મરુખીનાં કાચાનું મરે તે પોતાનો કાચાનું સતત મરે રાખ્યો હતો એટલું બંધ નહોતું પરંતુ મરુખીનાં બધાર મરે સાગ રચનામાં. બધાનવાનું, રચના જીવર જીવે જ્યાં કરાવવાનું બધે તેમજ તથા વરિયાતું મરે મરુખીનાં મરે બધાનવાનું પણ તે સુખો નથી. જીવનનું નિશાળ પાડ્યાં મરુખી અને મરુખી મરે જીવાનાં બધે જીવાનવાં પણ નિશાળમાં છે. બધારે ખારનેહના કિરે તેનાનું કાચ બંધ પાડ્યાં નથી. બધાનવાં ખારનેહના પાડ્યાં એટલું જીવર મરુખી કાઠો કે તેણે મર્વ રીતે પ્રાચીનીકીયા રીતે જીવનની નથી બધે તદ્દન જીવન-રિતિ બંધ બધે મરે સમયનું છે બધા મરુખીનાં કહી કાઠા છે રાજ્ય ખારનેહનો રાજ્ય બધા પ્રવર્તન કર્યો કરવામાં બંધ-વધ હતો બધારે સમાજ ત્રિવર્ણીને રાજ્ય બધા બધેથી બધે પ્રવર્તન કરી હતો, એટલું બંધી પરંતુ તે, બધારે પ્રાચીનીકીયા બધા બધે મિત્રતા કર્યો બંધ બધે છે. રાજ્ય ખારનેહના બધા વધ મરે મરુખી કાઠો કે તેના સમયે મરુખીની બધારે મરુખી મરુખી-બધાર એટલું મરુખી કાચ પાડ્યાં નહોતી કે બધે એક રાજ્યે પ્રાચીનીકીયા સતત બધા બધાનું પડે. રાજ્યનિશાળની બધાનવાં, એક સામાન્ય રાજ્યી કરતાં રાજ્ય ખારનેહ બંધ કે બધે નિશાળ પ્રવેશ જીવર પોતાની કાચના સામાન્યાં કહેવન નીકળી હતો, જ્યાં મહારાજ્ય ત્રિવર્ણીની તુલ્યતામાં તે તેના રાજ્યનિશાળ માત્ર મીલ કે મોઝા બધાનો બંધી કાઠો. એટલે રાજ્યનિશાળને બધે મહારાજ્ય ત્રિવર્ણીનના બધાને જીવનમાં મરુખીનાં મરે બધે બધા નિશાળ મરે વરે વરે બધે છે તેમજ રાજ્ય ખારનેહની પ્રતિષ્ઠા મરે તેનાં તે, બધે બધે નૂન-મરે રાજ્ય મરે મોઝા માલો વરે તેટલું બંધ પ્રવર્તન થયું છે.

આ પ્રમાણે જીવનની બધાનવાં બધાને જીવનને જીવન હોવાનું બધે મરુખી કાચ તેનું છે તેમ મરુખીને બધાનવાં મરે મરે મરે બધાને બધાને મરે હોવાનું પણ હોવાનું બધે છે જ્યાં મરે પણ મરે.

એવા છે કે જેમા પ્રિયદર્શિનનો નગર ખારવેલ કરતા ધણી નીચે ઉતરી જાય છે તેમાનો એક તો એ કે પ્રિયદર્શિને ભસે પોતાની કીર્તિ જગઆશકારા કરવાની ઉમેદથી, શિલાલેખો અને સ્તંભલેખો ઉભા નથી કરાવ્યા છતાંયે જાણ્યે અજાણ્યે તેણે પોતાનું નામ તો કાતરાવ્યું છે જ, બ્યારે રાજા ખારવેલે શિલાલેખ ઉભો કરાવવાનું તો અલગ રાખ્યો પરતુ કયાય પોતાનું નામ સુઠાત કાતરાવવાની પથુ કનવાર રાખી નથી તે મધળુ તેની રાણીએ જ કરાવ્યું હેખાય છે અને તેમા પથુ રાજા ખારવેલે કાંઈ જાતનો આદેશ કર્યો હોય કે ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી હોય એવુંયે સમજાતું નથી બીજું એ છે કે ખસે જણ્યા, ઉપાસક વૃત્તો લેવા સુધીના દરજ્જે પહોંચ્યા તો છે જ, પરતુ રાજા ખારવેલ તેથી ચે આગળ વધીને રાજ્યલગામ મૂકી દધ તથા તદ્દન નિવૃત્ત થઈ સ્વઆત્મકલ્યાણુ સાધવામા પથુ રત્ત થયો હેખાય છે બ્યારે પ્રિયદર્શિન વૃત્ત લીધા પછી આગળ વધવામા તદ્દન અટકી જ ગયો છે સરખામણીના આટલા આટલા અંશો હોવા છતાં, સમ્રાટ પ્રિયદર્શિન પશુ-કલ્યાણુના માર્ગો અપભ્રમ કરવામા જેમ નિરાળો પડી જાય છે તેમ ગજા ખારવેલ એક ખાળતમા તદ્દન જ નોખો પડી જાય છે પુસ્તકોદ્ધારનું અને સ્વસંરક્ષણનું કાર્ય રાજા ખારવેલે જ માત્ર કરી ખતાવ્યું છે બ્યારે સમ્રાટ પ્રિયદર્શિને તે દિશામાં કિંચિત્ પથુ પ્રયાસ સેવ્યો હેખાતો નથી તે માટે ખનવા નોમ છે કે કદાચ સ્થિતિ અને સંજોગો જ જવાબદાર હોવા નોંધએ અથવા હજે આપણે એમ તો નથી જ કહી શકતા કે મહારાજા પ્રિયદર્શિન પુસ્તકનું મહદંત આક્રવામા રાજા ખારવેલ કરતા કાંઈ રીતે પશ્ચાત્ પડી જતો હતો અથવા તે ખાળતમાં તે અગ્ર હતો પરતુ અમારૂં કહેવું તો એટલું જ છે કે તેમના હસ્તે તેવું કાર્ય થવા પામ્યું નથી, પછી કારણ ગમે તે હોય

ખાત્રી ગજા ખારવેલનું જીવન જૈનધર્મ પ્રત્યે

ખળતું હતું તે દષ્ટિએ તો મહારાજા પ્રિયદર્શિન અને રાજા ખારવેલને એક જ કક્ષામા મૂકવા રહે છે

(૪) વક્રગ્રીવ પર્વતેશ્વર

ગજા ખારવેલનું મરણ થતાં, કલિંગપતિ તરીકે તેમના યુવરાજ કુમાર વક્રગ્રીવનો રાજ્યાભિષેક થયો હતો તેનો રાજ્યઅમલ મ સ. ૧૩૪ થી ૧૫૫ = ૪ મ સ પૂ ૩૯૩ થી ૩૭૨ સુધીના ૨૧ વર્ષનો ગણી શકાશે તેનો જન્મ મહારાજા ખારવેલની વંશધરવાળી ગણીના પેટ મ સ ૧૦૫ (તેના રાજ્યાભિષેક બાદ સાતમે વર્ષે ૪૦ એટલે ૯૮ + ૭ = ૧૦૫) = ૪ મ પૂ ૪૨૨ મા થયો હતો એટલે પોતે ગાદીપતિ તરીકે ૪ મ સ પૂ ૩૯૩ મા બિરાજમાન થયો ત્યારે તેની ઉંમર બરાબર ત્રીસ વર્ષની હતી ૪૧ અને ૨૧ વર્ષ રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો છે એટલે તેનું આયુષ્ય ૫૧ વર્ષનું હતું એમ કહી શકાશે

મૌર્ય સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્તે જેવી રીતે, પ્રથમ નાનો મુલક મેળવીને ત્યાં પોતાની ગાદી કરવાથી મૌર્યવંશની સ્થાપના કરી હતી તથા તે બાદ આવશ્યક લાગતાં પાસેના પાર્વતીય પ્રદેશના અધિપતિની કુમક મેળવી તે વખતના મગધસમ્રાટ નંદનમાની ઉપર આક્રમણ લઈ જઈ તેને હરાવી પોતે ૪ મ સ પૂ ૩૭૨ = મ સ ૧૫૫ માં મગધ સમ્રાટ બન્યો હતો, તે સર્વ વૃત્તાત આપણે પુ ૨ માં ચંદ્રગુપ્તના વૃત્તાતે વિસ્તારથી જણાવી ગયા છીએ ત્યાંના વૃત્તાત કરતા વિશેષ શોધને અંગે જે ખાસ અન્ય વિગતો જણાવવી રહે છે તેનું જ નિર્દેશન અગ્ર કરીશુ મુદ્રારાક્ષસ નામે પ્રાચીન સંસ્કૃત નાટક રચાયતું છે તેમાં આ પાર્વતીય પ્રદેશના અધિપતિના નામ તરીકે, જે સામાન્ય નામ કહેવાય તેવું, પર્વત દેશનો સ્વામી ઈશ્વર = પર્વતેશ્વર જણાવેલ છે આગળ જતાં આ પર્વતેશ્વરના પુત્ર અને સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત વચ્ચે જે યુદ્ધ થવા પામ્યું છે તેમાં તેનું નામ મલયકેટું જણાવેલ છે, તથા ચંદ્રગુપ્તના મહામત્રી ૫ ચાણક્ય પોતાના હોદ્દા ઉપરથી કાગળ તથા રાજપુરોહિત તરીકે કામ

(૪૦) લુઓ દાવીગુફા લેખ પ કિતિ ૭ તથા ૬૫૨મા

(૪૧) આ ઉપરથી સમજાશે કે ખારવેલની ઉમર ૬૫૨થી

વિદ્વાનોએ જે એમ નક્કર કર્યું છે કે, તે સમયે ૨૫ મે વર્ષે ગાદી સોંપાવી હતી (લુઓ પૂ. ૨૮૦) તે વાસ્તવિક નથી

કરતો હતો ત્યારે મહામંત્રીની ફરતે એ બાંધા બધા
કરી રહી હતી તેનું નામ રાજસ્ય તથામ્બુ છે. બપોરે
આપણે જ્યાં પર્વતેશ્વર એવા સામાન્ય નામને સ્થાને
વક્રમીય અને તેની પાછળ માંડીને આપનારનું નામ
મકરખંબ હોઈ મકરોત્તુ તથામ્બુ છે. આ નામો
મંત્રોથીજ આવડે મળી જાય છે તેનું જરાજાર
ધોળકસ સ્થાન જન મળતું નથી. પરંતુ સ્વ વિચન
જરાજાર છે એટલે એક વખત હાથે નામોની ઢેરોર
પુરુષાર્થ જન યોગ્ય પ્રતિજ્ઞાની રૂઝિને આપેલા-
શ્લી હકીકત લે કમચ ન રહે છે એવ સમજવું. એટલે
ક્રિતિકાસ આપેલામાં હાથ દુરત રાખ ખારવેલા
પુત્ર અને ઉપરાધિકારી તરીકે પર્વતેશ્વરના સ્થાને તે
બાંધાતું નામ વક્રમીય કમચ રાખવું છે તથા તે
વક્રમીયના પુત્ર તરીકે મલ્લોત્તુ હોઈ મકરખંબ પછુ
કમચ રાખોત્તુ. જ્યાં આ મકરોત્તુના પછે સહિ સમાપ્ત
મંત્રક્રમની સામે મુકયાં મુકવનાર તરીકે વેરાલ્ક-કે-
વેરાલ્કનું નામ રેખા છે અને તેને મકરોત્તુના કામ
તરીકે હોવાનું જણાવું છે. એટલે તે નવાની વચ્ચેનો
સરખા સંતન જવાનના પ્રદે આ સેનપતિ વેરાલ્કને,
ક્રિતિકાસ વક્રમીયના કામ તથા સમાપ્ત ખારવેલા પુત્ર
હોવાનો નિર્ણય આપણે ૧ ૩૫૩ થી કરવો પડશે કે
આ સિવાય તેના કુળ નિષે રિષે કઈ જાણવામાં
જવળું નથી. પરંતુ તેની ઉપર, ઉપરના પશ્ચિમી એ
૫૧ વર્ગની લખી છે તેમાં એટલું વધારે લખી સમી
કે તેનું વરણ એ બાંધરિત્ત સંતોષમાં જનવા પામું
હા (સુભો બાજબ ઉપર) તેમ ન મળું હોય તો તેની
બાંધુબોતરી રિષે લખાઈ હોય ખરી.

(૧૨) કાવન લખનારનો આ બાંધરિત્ત ક્રિતિકાસ
જનવાના કમચ સીક વર્ગ કમચ પછે છે. તે સમયે
એ કમચ રેખા હતી તેમાંથી ઉપરથી કમચ કી કીને
જ્યાં રેખા ફરે જનવામાં જ્યાં છે એટલે જનવાની તેની
રિષેજી કમચ કમચ રહુ નથી તેમાં ક્રિતિકા કે કમચ
વર્ગ કમચનાની હકીકત આ બાંધરિત્ત કમચ
તથા જન હકીકતો વિચર કમચી મુકાઈ કીને
લખી હોય.

(૧૩) ખારવેલા ન પડિયા હાથ રાખ હકીકત વળી,
પરંતુ કીકે વજન ખારવેલા અને તેના વજન ક્રિતિકા

તેના સામાન્ય કે સમીપ કમચ નિષે કમચ
કમચે કમચ વાંજવામાં જાવડો નથી પરંતુ એક
ને ખારવે નોખાવાની એ હકીકત જનવા જનવા
પામી છે તે ઉપરથી તેનું જનવાનું સરખ ક્રિતિકા
સમાપ્ત તેમ છે કે રોતે વિચારી કમચ જાવડો હોય
એટલે, તેનું જન ન બાંધરિત્ત સરખેમાં લખ
પામું છે તે ઉપરથી ન મુખપણે આ જનવાનું મળું
પામું છે તેમજ તેને સરખી કરવા બીજા પુરુષોનો
બાંધરિત્ત કમચનામાંથી જનવામાં લખ છે તે હકીકત
આ પ્રસંગે છે. ખારવેલા કમચના પુરુષાર્થ મળું
છે કે તેને બાંધરિત્ત સરખા સમીપીયને હકીકત
કી, નસાડીને નસીકે લેતા કી હકીકત ત્યારથી આ
બાંધરિત્તો ખારવેલા રેખા પડિયા લેવા જની જ્યા
હતા તથા બાંધરિત્ત તરીકે જોવાવાતા લખ હતા
આ બાંધરિત્ત પાછળથી રાખ વક્રમીયના કમચને
જ્યાં સરખ જની એક હતા ૧૧ જેમ તેના સિદ્ધ
ઉપરથી સરખ છે (તે મળે સુભો ૩. ૧ થી
તેના કમચ) એટલે સરખા રીતે જોવા જનવાના
ઉપર જનું રહે છે કે, રાખવક્રમીય કમચનામાં
તથા ઉપરથી વિચારી કમચ જાવડો હોય એટલે,
આ ક્રિતિકાના પામી, એમાં ખારવેલા સરખ
તેને બાંધરિત્ત હતા તે સરખ જની જનવા, ક્રિતિકા
સમાપ્તની હા વક્રમીયના સરખે મળી સુભિન જનવા
પામી હતી, જ્યાં ક્રિતિકાનાની વળા તો આ
રાખવા એક સમાપ્ત તરીકે લખી હતી એટલા વળી
૧. જાણવે રાખ જનવા તરફથી વજન ઉપર માંડ
કઈ જનવા આ વક્રમીય પર્વતેશ્વરની વજન મેળવનારી

ક્રિતિકા પડિયા હતા અને વક્રમીયના સરખાના પડિયા
જન હતા. એટલે તેના ઉપરથી સરખીયના એ કે હકી
આ હતી જની, પરંતુ તેની જામી નિષે તે એ કમચ
તરીકે હતી તે એ જાહા વજન મુખી કમચ ન રહેવા પામી
હતી અને એક કમચ રિષે સમીપ તેના હતા મળે જન
વજન જાણવું પામું છે.

(૧૪) કીકેના તો ક્રિતિકા રેખ સરખાના બાંધરિત્ત
ન રહી હતો જન તેની રેખ વક્રમીય જનવાના તેમાં પુત્ર
તથા નમો કાઈ ક. કમચ ન મળે મળે હતા તેમાં જન
જાણવે મુકવના વાળું છે.

યાચના કરી હતી

વિકલિંગાધિપતિ રાજ વક્ત્રીવને ઝાંગ, વશ અને કલિંગદેશના સમુદ્રવાળા પ્રદેશ રાજ્ય ખારવેલના મરણ બાદ વારમાં મળ્યો હતો તેમાંના અંગદેશને એદિ નામથી પ્રતિહામકારેએ ઝાળખાળ્યો છે આ પ્રદેશનો એક ભાગ જે મગધની સગદની અડોઅડ પર તુ ગળ વક્ત્રીવના સત્તાસ્થાનથી અતિદુર આવેલ હતો તેગજ પર્વતની નાની નાની શૃંગલાવડે વિટળાયેલ હોવાથી પોતાને સુરક્ષિત સ્થાનરૂપ નીવડવા જેવો ભાગતો હતો તે પાલી લઈ, ત્યાં રાજ્યવ્યવસ્થાને પ્રથમ રાજગાદી ઇ સ પૂ. ૩૮૧મા સ્થાપી હતી (સ્થાન માટે લુઓચ પુ. ૧ મા નવમાર્તદના ગળ્ય વિસ્તાર વાળો નકશો) તથા આગળ જતાં વધારે મજબૂત બન્યો હતો છતાંયે તે કાંઈ મગધપતિ સામે માથું ઉચકવા જેવી ગિયતિએ તો પહોંચ્યો ન જ કહેવાય. તેમ ખીછ બાલુ વખત તો પસાર થયે જ જતો હતો અને એ પછી ચોક્કસ હવુ કે 'ભીખનાં હાંદલાં કાંઈ શકે ચડતા નથી' એટલે પ. ચાલુક્યે કાષ્ઠની મદદ મેળવવા નજર દોડાવવી જ પડી પરતુ કાષ્ઠ સમર્થ જૂથતિ તેને ઉપયોગી થાય તેવા તો પર્વતશ્રેણી કલિંગપતિજ હતા અને તેને તો પોતાનો દુસ્ત્રમન બનાવી દીધો હતો, જેથી તેને પોતાના પક્ષમા મેળવી લેવો તે અશક્ય જ ગણાતું પરતુ ગળ્ય લોભ શુ નથી કરી નકતો? આ ઉપરથી જ મગધપતિ નવમાર્તદ સામેના યુદ્ધમાં મદદે ઉભા ગહેવાના ખદલામાં રાજવક્ત્રીવને અડધું મગધ સામ્રાજ્ય આપવાની શરતે પે ચાલુક્યે પોતાની હુદ્દિના બળે, પોતાના પક્ષે મેળવી લીધો હતો તે બાદ બને વચ્ચે મહાયુદ્ધ થયું અને પરિણામે મહાનદ-નવમાર્તદને ગાદી ત્યાગ કરવો પડ્યો તથા અદ્ર્યક્ષ મગધપતિ બન્યો ઇ સ ૩૧૨મ સ. ૧૫૫ હવે અદ્ર્યક્ષે રાજવક્ત્રીવને અપાયેલ પોતાનો કોલ પાળવાનો અવસર આવ્યો તેણે રાજવક્ત્રીવને રાજ્યના માનવલ મહેમાન તરીકે મગધમા પધારી ઇચ્છાપૂર્વકે અડધો દ્વિસ્સો લઈ જવા આમ-

તથા આપ્યું અહીં પછુ પ ચાલુક્યે પોતાનું હુદ્દિ કીસત્ય પાછુ દાખવ્યું રાજ વક્ત્રીવનું વક્ષણ સ્ત્રી-ગંગી છે તે સારી રીતે બાણતો હતો, એટલે જે સ્વરૂપવતી વિપત્તિના મહાનદના રાજ્યે હતી તેને, રાજ્યવ્યવસ્થાને શાનમાં સમગ્રવીને આગળ ધરાવી ગળ વક્ત્રીવ તે લાવણ્યમયી લલનાને નોતો જ કામાતુર થઈ ગયો અને અડધા રાજ્યના ખદલામાં તે ઝન્યાનું પાણિયરહણ કરીને જ મંતોપ મેળવવા ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી ચતુર ચાલુક્યને તો એટલું જ નોંધતું હતું તુગતા તુગત લમ્બી તૈયારી કગવવા માંડી લગ્નની ક્રિયામા, વિપત્તિના રાણીનો હસ્ત મેળાપ થતાં, જે વિધિ કગવાની હતી તેમા સમય પછુ લાગે જ એટલે તે દગમિયાન હસ્તદ્વયમા-કરમપુટમાં પરસેવો ઉપન્યો તે દારા ગળ વક્ત્રીવના શરીરમા વિપ પ્રવેશ થવાથી તે મુર્છાગત થયો અને પરિણામે દુક સમયમા ત્યાંને ત્યાં જ મૃત્યુવશ થયો. આ બનાવ મગધની જમિ ઉપગ બન્યો ગણાય.

આ પ્રમાણે ગળ વક્ત્રીવને તો ગળ્યનો અડધો ભાગ લેવા જતાં, રાજ્ય તો એક બાલુ રહ્યું પરતુ ભાગે ન મળ્યો અને ઉલટો ગળ ગુમાવવા પડ્યો ઇ સ પૂ ૩૭૨ આ બનાવને ચતુર ચાલુક્યની રાજકીય શત્રુજ્ઞાના અનેક પટખેલનના મગળાચરણમાનું એક ગણવુ રહેશે

વક્ત્રીવ શા માટે નામ પડ્યું છે? તેની ડોક વાંચી હતી કે કેમ? અથવા તો ખરું નામ ખીલ્યું જ હતું એ મુદ્દા વિશે કાંઈ પ્રકાશ પડતો નથી

(૫) મલયકેતુ, મહર્ષવજ, મયર્ષવજ

ગળ વક્ત્રીવનું મરણ મગધની જમિ ઉપગ થવા પામ્યું હતું તે આપણે ઉપરમા નોંધ ગયા છીએ એટલે કલિંગ દેશમાં તેના મરણ વિશે અનેક ગપગોળા ઉડવા માંડ્યા હતા યુવરાજ મલયકેતુએ હલિંગની રાજ્યલગ્નમા હાથમાં તો લીધો પરતુ પોતાના પિતાનું મૃત્યુ ચંકારપદ મંગેશમાં

(૫) પેલી ડોરણી અને ખીચીતુ તેનું બાળક તથા પ. ચાલુક્યની કામ લખાની નીતિ-નીતિ, તે ડોરણીઓ

હલ્લે કો કીપાનો પ્રસંગ ઈ ઇ આ સર્વ દર્શન આ પ્રકારમા બનવા પામી હતી એમ સમજવું.

પૂર્વે અસ્તિત્વમાં હતો જ ૪૬ પરંતુ જ્યારે તે હિંદમાં આવ્યો ત્યારે ચેદિવંશ નહોતો આ ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે, રાજા મલયકેતુના મરણ બાદ તે વંશની

સમાપ્તિ થઇ ગઇ હોવી જોઇએ તેનો સમય ઇ સ પૂ. ૩૬૧ નો જે જણાવ્યો છે તેનાથી કદાચ એ વર્ષ આઘા પાછો હોય તો તે જુદી વસ્તુ કહેવાય.

(૪૬) ઉપરમા રાજા ખારવેલનો સમય વિચારતા, તથા તે શુંગપતિ પુષ્યમિત્રનો સમઘાલીન કોઈ રીતે ન હોઈ શકે તેની દલીલો કરતા, જે લગભગ વીસેક શુદ્ધ ટાક્યા

હતા તેમાં ૫ ૩૨૦ ટી. ન ૨૦માં જણાવેલ હમીરકતનો જેમ ઉમેરો કરવા રહે છે તેમ આ ખીનાનો પણ ઉમેરો કરવો પડશે

ધડબળથી ફેરફાર કરાતા હોઇને, તે સમયે થતા ખળભળાટ-પલટાઓ-ક્રાંતિઓ નવાળામુખીરૂપે પ્રગટી નીકળતાં જણાય છે. હિંદુસ્તાન ઉપર અનેક રાજમત્તાઓએ પોતાનો અધિકાર ભોગવ્યો છે, તે તો સ્પષ્ટ છે જ, તેમ રાજસત્તા, તે પણ આઠ પ્રકારના ગણાતા મદમાનો એક છે જ એટલે રાજસત્તા ન્યા સુધી પોતાના મદને અંકુશમાં રાખીને વર્ત્યા કરે, ત્યાં સુધી તો બહુ વાંધા જેવું દેખાતું નથી જ, અથવા બહુ બહુ તો, ઉપરમા જણાવ્યા પ્રમાણે સામાજિક ક્ષેત્રોમાં દેખાઈ આવતા ખળભળાટ જેવા છમકલાં જ અંદી તુહી નજરે પડ્યાં કરે, પરંતુ જેવો તે મદ તેની હદ કુદાવી ગયો કે ક્યાં આગળ તે અટકી જશે તે કહેવું કે કહ્યું જ નેમ અશક્ય છે તેમ, તેમાંથી નીપજતાં પરિણામનું પણ મમજી લેવું એટલે જ સર જોન બર્ડવુડ સાહેબનું કથન જે ૫ ૨૩૦ ઉપર ટાપી પતાવ્યું છે કે “ભારતવર્ષ” એ જીતની ધાર્મિક ઔર ગવનતીતિક-ક્રાંતિયાં હુઈ હૈ, ઇતની સમાર કે અન્ય કિમિ દેશમેં નહીં હુઈ” તેની યથાર્થતા તુરત સમજી શકાશે અત્યારે આપણા ઉપર પાશ્ચાત્ય મંસ્કૃતિમા તરખોળ થયેલી રાજસત્તાનો અમલ ચાલતો હોવાથી, તેના ગુણદોષ આપણામાં પ્રવેશવા પામ્યા છે તેમની રાજનીતિ, સત્તામદને અમુક પ્રકારે સંયમમાં રાખીને કામ લેવાની હોવાથી, ધર્મક્ષેત્રે કે સામાજિકક્ષેત્રે મોટા ખળભળાટ થતો નજરે નથી પડતો પરંતુ તેમની નીતિ, ધર્મમાં ગહેલા આત્મતત્વને મદપ્રવાદથી ખસેડી, સ્વમંસ્કૃતિની જડમય અસર પ્રસરાવવાની હોવાથી, તેમણે ભારતસત્તાનોને અપાતી ફળવણીનો વહીવટ પોતાના કાબૂમાં લીધો અને તેનું પાન ગળધૂથીમાથી કરાવીને ઉછેર કરવા માંડ્યો એટલે જેમ જેમ ફળવણી પ્રામાદિત વર્ગ ઉમરે પહોંચવા માંડ્યો તેમ તેમ તેની જડતા દેખાવા માંડી આ કથનની સત્યતાના પુરાવા સારાંયે ભારતવર્ષના ચારે ખૂણેથી, ફળવણીના અત્રાપે આપણા હિંદીઓના થયેલ મનોપગિવર્તન અને આન્નિયમસૂચી મંજળાતી ફરિયાદો અને શાંદણા ઉપરથી અત્યારે આપણને મળી આવે છે, એટલા ઉપગ્રથી જ આપણા દેશબુધ્ધોએ તક મળતા જ તે ફળવણીનો ગઠ બદલાવવાના નિશ્ચય ઉપર આવીને, તેના ખગ માગે જવાનું પ્રયાણ કરવા માંડ્યું છે આ સ્થિતિ તો વર્તમાનકાળની ચર્ષ પરંતુ ભાગ ઉપર જ્યારે મોગલાઈ ચાલતી હતી ત્યારે તે મંસ્કૃતિનું પ્રાપ્ત્ય જમી પડ્યું હતું, તે પૂર્વ મુસ્લીમ મહબબના અનેક વિદેશી રાજકર્તાઓના રાજવહીવટ ચાલતો હતો ત્યારે તેમની મંસ્કૃતિએ જોર પકડ્યું હતું, તેમ તે પૂર્વે જ્યારે ગુપ્તવંશી અને રાજપુત ક્ષત્રિયોની મંસ્કૃતિનો અધિકાર તપી ગયો હતો ત્યારે વળી તેમની મંસ્કૃતિનો સર્વોચ્ચ ચર્ષ રહ્યો હતો આ પ્રમાણે મંસ્કૃતિના આક્રમણ અને વિકાસનો ઇતિહાસ કહેવાય આ ખીજ સ્થિતિ ચર્ષ આ બે પ્રકારે જ સ્થિતિ સદાય પ્રવર્તતી રહે છે

ઉપરના પાન્નિઆક્રમા બે પ્રકારની જે નૈસર્ગિક વસ્તુસ્થિતિ હોવાનો ચિતાર આપે છે, તે કુદરતી નિયમ પ્રમાણે ચાલ્યા જ કરે છે, તેમાં કાઇને દોષ આપવો રહેતો નથી, તેમજ બે ત્રણ મંસ્કૃતિના જે દષ્ટિા ઉપરમા અપાર્યાં છે તે બધા એવા મમયના છે કે આ પુરતકના વર્ણન માટે આપણે કરાવેલી મર્યાદાને કાંઈ સંબંધ જ નથી એટલે આપણે તે છોડી દેવાં રહે છે પરંતુ વર્ણનની સમયમર્યાદામાં જે વસ્તુસ્થિતિ આવી પડતી હોય તેના ખ્યાલ તો આપણે આપવો જ રહે તેમજ જે કાળનો ઇતિહાસ આપણે આલેખી ગયા છીએ તે કાળે સારાંયે ભારતવર્ષમાં ત્રણ મંસ્કૃતિ જ વિચમતી હતી એટલે જે સમયે જે મંસ્કૃતિના રાજકર્તા રાજમત્તા ઉપર હોય તે સમયે તે મંસ્કૃતિ સૌથી વધારે તરવરતી નજરે પડે તે દેખીતું જ છે પછી તેવું વર્ણન કરનાર કે તેવી મંસ્કૃતિનું જોર હતું એમ કહેનાર, ગમે તે મતનો અનુયાયી હોય તોપણ તેમાં તેના દોષ થી તેણે તો જે વસ્તુસ્થિતિ પોતાને સત્ય તરફ લાગે તે વિનાસોક્રમે તેમજ ગોપવ્યા વિના નિબળપાતપણે, દાખલા દલીલો સાથે વિધિપૂર્વક સપ્રમાણ પતાવવી જ રહે, નહીં તો પક્ષપાત કર્મનો અથવા તો વસ્તુગોપનનો દોષ તેને શીઝે ઉઠેટો આવી પડવાનો જ નો આ વસ્તુસ્થિતિ

હતાં. (ભલે આ સમયખાદ અનેક ધર્મક્રાંતિઓના મધ્યે તેનું અનુકરણ અન્યધર્મીઓએ કરી વાળ્યું હોય તે વસ્તુ છુદ્દ છે) એટલે આ નિયમ-સિદ્ધાંતને આપણે તે ધર્મના દરમ્યાન ગૃહસ્થ ઉદ્ધતનાગ એક ચોવીરૂપ ગણીશું. હવે ખીજા બે દૃષ્ટાંતો લઈશું સક્રિયા અને તિગ્રહુટ પીલર્સ (જુઓ ચિત્ર આકૃતિ નં ૪૯ તથા ૫૦) આ બન્નેને વિદ્વાનોએ બૌદ્ધધર્મી નહોતું કહ્યું છે પરંતુ આમાંના તિગ્રહુટતંત્ર તો મત્રાટ પ્રિયદર્શિનની કૃતિ છે, તેની ટોચે મિહાકૃતિ પણ છે સત્રાટ પ્રિયદર્શિનના વૃત્તાંતે પુગ્વાર કરી અપાયું છે કે તે રાજા જૈનધર્મી હતો અને તેણે પોતાના ધર્મના ઉદ્ધા પ્રવર્તક શ્રી મહાવીરના જીવનમાના અમુક પ્રમગને અંગે ત્યા સ્તભ ઉભો કરાવ્યો હતો ૪ વળી તે મહાવીરનું જોળખ ચિન્હ-લજ્જન, મિહ હોખને તેણે તે સ્તભના શિરોભાગે ગોઠવી દીધો છે મતલબ કે તિગ્રહુટ સ્તભ જૈનોના છે તેની જ રીતે સંકિસા પીલર્સનું પણ સમજવું ફેર એટલે જ કે, આ સ્તભની ટોચે હાથી છે અલખત આ હાથીનું માયુ ખડિત થયેલું હોવાથી માત્ર ધડ જ ઉઘુ ગહેલું દેખાય છે પરંતુ તેનું ચિત્ર એવા પ્રકારે લેવાયું છે કે ધણી ધણી વિદ્વાનોએ તેને મિહ જ માની લીધો પ હતો હવે તે ભ્રમ નીકળી ગયો છે અને તે હાથી જ છે એમ સ્પષ્ટ થયું છે આ હાથીના ચિન્હને પણ જૈનધર્મ માથે જ મંચા છે તેની સાથે બૌદ્ધધર્મને શુ સંબંધ હોઈ શકે તે અમારી જાણમાં નથી હોય તો તે ઉપર કાર્પ સંજ્ઞન જરૂર પ્રકાશ પાડે એમ આપણે ધૃષ્ટીશુ એટલે હવે સમજવું રહે છે કે આ બન્ને સ્તભો પણ જૈનધર્મને જ લગતા છે

ઉપરમા સ્તભોની હકીકત તપાસી છે હવે ચરણ પાદુકા હોય તેવી દરમ્યાની હકીકત વિચારીએ તે માટે બે ચિત્રો રજુ કર્યા છે તે બન્ને આ પુસ્તકના મુખપૃષ્ઠે જોડેલ છે ૭ આ બન્ને ચિત્રોનું પ્રાપ્તિ-સ્થાન અમગવતીસ્તુપ નામે જોળખાતો ટોપ, જે ઠેકાણેથી મળી આવ્યો છે તે જ છે, અથવા એમ કહેા કે તે સ્તુપના જ આ અંશ છે ૮ આ અમગવતી સ્તુપને મહાવિજયપ્રામાદ કહેવાયો છે, તેમજ હાથીચૂકાના લેખથી હવે માણિત થઈ ગયું છે કે તે રાજા ખાંગવેલે બંધાવ્યો છે એટલે કે આ અમગવતી સ્તુપ તથા તેનું સ્થાન જૈનધર્મનું જ સ્થાન છે વળી પુ ૧ પૃ ૧૫૦ થી આગળના વર્ણને આપણે સાચિત કરી ગયા છીએ કે આ સ્થાને ઈ સ પૂ ૫૮૦ના સમયમા બેલાતટનગર નામનું મહા સમૃદ્ધિવાળું અને શ્રીમત જૈન વેપારીઓથી વસેલું શહેર આવી રહ્યું હતું, અત્યુમાન થાય છે કે આ શહેરનો નાશ ઈ સ પૂ

આ સ્તભોને અત્યાર સુધી બૌદ્ધધર્મના મનાયા છે એટલે આ પશુઓના ચિન્હોને બૌદ્ધધર્મ સાથે શું સંબંધ છે તે બહુવાની ફરકને ધ્યાન યાય જ

(૪) વિશેષ અધિકાર સત્રાટ પ્રિયદર્શિનનું સ્વતંત્ર જીવન વૃત્તાંતનું પુસ્તક અમે બહાર પાડવાના બીજે તે જુઓ.

(૫) હિસ્ટરી ઓફ ઇન્ડિઅન એન્ડ ઇસ્ટર્ન આર્કિટેક્ચર પુ ૧ પૃ ૫૮ The shaft is surmounted by an elephant but so mutilated that even in the 7th cent, the Chinese traveller Huen Tsiang mistook it for a lionસ્તભની ટોચે હાથી છે પણ તે એવી ખડિત અવસ્થામા છે કે, ઈ સ.ની ૭ મી સદીમા યેલા ચિનાઈ યાત્રિક જુએનસાંગે તેને સિંહ ખતી લીધો હતો

(૬) ઉપરની નં ૩ ની ટીકામા જેમ ચોવીસમા અને પ્રથમ તીર્થંકરના લજ્જનની ઉપક્રિત છે તેમ અત્ર બહુવેલ દસ્તી તે ખીજા તીર્થંકરનું ચિન્હ બહુાય છે

(૭) મિ જેસ ફરગુસન કૃત ડિ. ઈ. ઇ આ. પુ ૧ પૃ ૨૨૩ અને ૪૬ ઉપરથી અનુક્રમે લીધા છે

(૮) જેસ ફરગુસન સાહેબે જણાવ્યું છે કે—From bas-relief at Amaravati અમગવતી સ્તુપના કોતરકામ ઉપરથી લીધેલ છે

(૯) આ બધા વર્ણન માટે ઉપરમા પૃ ૩૧૭ થી આગળ જુઓ.

ની ૧ થી સદી કે તે બારણામાં થયો હશે. આ બધા પ્રણામને એકત્રિત કરીને ગ્રંથવામાં આવે તો એ ૪ સાર નીચી સારી કે બારણાની સ્વયં દેવતાઓનું ૪ સ્મારક છે. એટલે આ મરણપ્રકાશનાં બે દેવો મૈત્રાવ્ય નથી પરંતુ દેવોનાં કે એક સાક્ષિત થયું જણાશે.

મરણપ્રકાશને અને આનાં દેવોને નિહાળે અને મૌદધર્મનાં બધાને કે કવિને તે સંબંધી દેવોએ કશીયો વિચારો બાંધ્યો જણાય નેમ છે. કાતરકામની એકાગ્રતા દેખા જાયતી અને તે બાળકાઈ એમણે બે મોટાં પુત્રોનાં બહાર પાડ્યાં છે તથા એ એક સંવાગધાન મેળાનું છે તેમ જિ. એમ કહી શકાય જણાય છે કે 'As repeatedly mentioned, there is as little trace of any image of Buddha or Buddhist figure being set up for worship much before the Christian Era'—બારણાં કહેવામાં આવ્યું છે તેમ, જુદાંકેની કાંઈ મૂર્તિની ભક્તિ મૌદધર્મને કદાચી કાંઈ બાધતી, ૫ સુનો બારણાં થયો તે પહેલાં લાંબા સમય પૂર્વ નિર્ધારિત સ્થાપના થઈ હોય, તેનું બધું જુદું જિન્દગી કે નિશાની મળી આવતી નથી. માત્ર એવાની જો છે કે ઈસવી સનમાં બારણાં થયો ત્યાં કુદી તે મૌદધર્મનાં કાંઈ બાધતી કે પ્રતિભા એનું પૂર્વજને મારે હતું ન નહીં. ભક્તિ મૌદધર્મ સંબંધી કદાચી તે એવી માત્રા થઈ કે ઈસવી સનમાં બારણાં થયો તે પૂર્વે મૌદધર્મનાં પૂર્વજ મારે કાંઈ ભક્તિ પ્રતિભા કે બાધતી નહોતી ન હોય તો તે હજી મરણ કે જુદાંકેનાં સંતન છે. બારણાં કાતરકાં બારે દેવોનાં (નકાપાલ, ચૈત્યમીય, સ્તિષ્ઠા અને વિસ્તાર સ્તોત્રો) કે બાધતી સ્થાપના થવાની ન રિધતી બતાવી છે. એટલે તેમનાં સંબંધી ન મિલે થયું કે આ સંબંધે મૌદધર્મ સાથે કાંઈ બાધતું નથી. મૌદધર્મ મૂર્તિ સંબંધી એમ આ નિહાળે મળે પાશે છે તે ન પ્રમાણે તેનાં એક નીચા નિહાળે બારણાં સ્વયં કે એ બારણાં મૌદધર્મનાં પાદધર્મનું સ્મારક હોવાનું મનાઈ રહ્યું છે તેમનાં બારણાં મિત્રો કાતરકાં પાતાને^{૧૧} માં રહ્યું કદાચી બધાનું છે કે "As usual, the Buddha himself is not delineated at the Bharhota Stupa—કેમની પેઠી કાતરકાં સ્વયંનાં જુદાંકેની બાધતી—રેખાચિત્ર પાદધર્મનાં આવ્યું નથી એટલે તેમનાં કહેવાની માર્ગ એમ છે કે આ નાં જુદાંકે (મૌદધર્મ સંબંધી) મળતી સ્મારક કર્યું હોય ભક્તિ તેમની સ્થાપના બાધતી હોય—તેમનું પ્રતિભા કદાચી હોય, ત્યાં ત્યાં કદાચી, મૂર્તિ રૂપે ન તે જુદાંકે આ નાં બારણાં સ્વયંનાં તેમ કદાચી આવ્યું તેમનું ન નથી. વધારે કે કાતરકાં સ્વયંનાં નીચાનાં સમયે મૌદધર્મનાં કોઈક વારી લેવામાં હશે, પરંતુ પાતાને તે બાળકાઈ દેખા જાયતી કે કદાચી એ કદાચી તે તે બાળકાઈ તે હોય તો, કદાચી પ્રમાણમાં બુદ્ધને તે સ્થાને જુદાંકેની પ્રતિભા ન રજાથી હોય નહીં કે મરણ જુદાંકે આ બારણાં પેટ તે બારણાં સ્થાને મૌદધર્મનાં મેળાનું બાળકાઈ છે.

કાતરકાં રહ્યું કદાચી કે એ કદાચી વિધિઓની માનનાં પ્રમાણે મૌદધર્મનાં કોઈક નથી, પરંતુ બૈનધર્મનાં તે સ્મારક જિન્દગી છે એમ બાધતી લાગતી કદાચી પુરવાર કરી જતાનું છે. નથી બારણાં પાદધર્મનાં સંબંધી અને કદાચી બાધતી તે બધું કદાચી આવ્યું છે એટલે તેમાં કદાચી સ્થાન જુદાંકે નથી. આ કાંઈ ને એમ કદાચી કદાચી છે. આ બધા પ્રણામ અને તેમાં કદાચી થયો પોતે—Indirect—કદાચી કદાચી, તેમ કદાચી એ પ્રમાણ—Direct—પ્રણામ તે મિત્રો મળી આવે, ભક્તિ રહ્યું કદાચી તે તે વિધિ બાળકાઈ કદાચી તેમાં મળી મળામાં કદાચી મારે કોઈ નીચાં ને કદાચી રહ્યું કદાચી.

(1) કદાચી કિ. દ. ૪ આ ૩. ૧ ૩. ૧૧૩.

(11) ક. દ. ૧ ૧૪.

આ બે દશ્યો કોઈ કોતરકામમાંથી ઉતારેલ કે ક્યાંકથી ઉપજવી કાઢેલ નમુના નથી, પરંતુ જૈન-ધર્મના ૨૩ મા તીર્થંકર ગણાતા શ્રી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાઓ જ છે પ્રતિમારૂપે છે એટલે તેની ઓળખ માટે બીજી કોઈ દલીલોની જરૂર જ રહેતી નથી તે બંનેને અત્રે આકૃતિ નં ૩૬ અને ૩૭ તરીકે રજુ કરી છે તથા તેનું પ્રાપ્તિસ્થાન પણ, રાજ્ય ખારવેલના મહાવિજયપ્રાસાદવાળું અમરાવતી-અથવા બેલાતટનગર^{૧૨} છે એટલે હવે નિર્વિવાદિતપણે કબૂલ કરવું રહે છે કે અમરાવતીસ્તૂપ જૈનનો જ છે

જેમ ઉપર પુરવાર કરી ગયા છીએ કે આવા દશ્યો અને ચિત્રો બૌદ્ધમતના નથી તેમ તે ચિત્રોને, દશ્યોને અથવા કોતરકામને, વૈદિક ધર્મે સાથે પણ સંબંધ હોવાનું સ્પષ્ટિત નથી, આ બાબતમાં એક અડગ અભ્યાસી અને વિદ્વાનનું^{૧૩} મત એમ છે કે “There is no trace of images in the Vedas or in the laws of Manu or any of the older books of the Hindus=વેદશાસ્ત્રોમાં કે મનુભગવાનની કાયદાપોથીમાં અથવા તો હિંદુઓના કોઈ પણ પૌરાણિક ગ્રંથોમાં મૂર્તિ (પ્રતિમા)ની કાંઈ નિશાની (ઉલ્લેખ) જ મળતી નથી” તાત્પર્ય કે વૈદિક મતમાં મૂર્તિઓની સ્થાપના કરવાનું પ્રાચીન કાળે હતું જ નહીં ત્યારે તો વૈદિક મતવાળાઓ જે હવે મૂર્તિને પૂજતા થયા છે તે પણ પુરાણો રચાયા પછી જ, એટલે ઈ મની ચોથી સદી બાદ જ થયા હશે એમ માનવું રહે છે અને તેમજ હોય તો સહેજે સિદ્ધ થઈ જાય છે કે જગન્નાથજીની મૂર્તિઓ પણ વૈદિક ધર્મને લગતી નહીં હોવી જોઈએ જે હકીકત આપણે ઉપગના પરિચ્છેદે લખાણુ વિવેચનથી સમજવી ગયા છીએ

અત્ર રજુ કરવામાં આવેલ આઠે નમુનાથી હવે નિશ્ચિત થઈ ગયું કહેવાશે કે, અત્યાગ સુધી જે વસ્તુઓ અમુક ચિન્હોને લીધે બૌદ્ધોની વિદ્વાનોએ માની છે તેમાં હવે સુધારા કરવાની અનિવાર્ય જરૂર છે જેમ બૌદ્ધધર્મની મનાઈ રહેલી બાબતમાં ચેતવણીનો અવાજ ઉઠાવવાની આ પ્રમાણે જરૂરિયાત પીછાનવામાં આવી છે, તેમ વૈદિક તીર્થધામ જેવા વિશ્વવિખ્યાત જગન્નાથપુરીની ત્રિમૂર્તિ મંથધામ, હાથી-શુંકાના લેખ ઉપરથી થયેલ ઉઠેલને લીધે તેમજ ઉપર ટાંકેલા નિષ્ણાત વિદ્વાનના અભિપ્રાય પછી, વૈદિક મતને લગતી મનાતી મૂર્તિઓ પરત્વે પણ, ચેતવણીથી કામ લેવાની આવશ્યકતા હવે દેખાવા લાગી ગણાશે.

(૧૨) આ સ રી ઇ ૫ ૧૫ મા અમરાવતી સ્તૂપનું વર્ણન જુઓ પુ ૧ ૫ ૧૫૨ થી આગળ જુઓ
આ પુસ્તકે ૫ ૩૧૮-૧૯ જુઓ

(૧૩) જુઓ હિ ઈ ઇ. બા પુ. ૧ ૫. ૧૨૨.

વશાવસિઓ

(૧) ગર્દભીજ વશા (અવતિપતિ)

	મ. સં.	મ. મે.	વર્ષ	ઈ. સ. પૂ.	ઈ. સ. પૂ.
(૧) કપરમેનઃ ર્વિષ્ણુઃ મથરપ	૪૫૩	૪૬૩	૧	૭૪	૧૪
સક પ્રભુનું પત્ન્ય (૪૬૩ થી ૪૭૦ = ૧૪ થી ૧૫ = ૭ વર્ષ)					
(તેમનું નામ તથા રાજાજન્ય માટે નીચે સક શાબ્દોમાં કોઈ સુમે)					
(૨) વિઠમદિત્ય (સાકરિ)	૪૭૦	૪૭૦	૧	૧૦	૩
(અનરન) સં. ૪૭૦-૪૭૦=૧ માસ					
( ) અર્ધવરી ૪૭ થી ૩૬૬ થી વર્ષ					
(૩) માધવદિત્ય	૪૭૦	૪૭૦	૪	૩	૪૭
(૪) ધર્માદિત્ય	૪૭૦	૪૮	૧	૪૩	૪૭
(૫) વિઠમદિત્ય માધવસેન	૪૮	૪૨	૪	૪૩	૬૩
(૬-૭) મે શાબ્દો	૪૨	૪૭૪	૧૪	૬૩	૧૦૭
(૮) ભાર્ગવ	૪૭૪	૪૭૪	૧૧	૧૭	૧૧૮
(૯) નાર્ગવ	૪૭૪	૪૭૬	૧૪	૧૧૮	૧૨૨
(૧) નાર્ગવ	૪૭૬	૪૭૬	૧	૧૨૨	૧૨૨

કુલ ૧૧ ૨ ૬

(૨) શાકે શાબ્દો (અવતિપતિ)

	મ. સં.	મ. મે.	વર્ષ	ઈ. સ. પૂ.	ઈ. સ. પૂ.
(૧) અનરન	૪૭૩	૪૭૩	૧૧	૧૪	૧૪
(૨) માધવ	૪૭૩	૪૭૪	૧૨	૧૩	૧૩
(૩) કુપર	૪૭૪	૪૭૪	૧	૧૩	૧૨
(૪) કાર્ગવ	૪૭૪	૪૭૭	૨૧૧	૧૨	૧
(૫) અનરન અનરન	૪૭૭	૪૭૭	૨૧૧	૧	૫૭

કુલ ૧૧ ૭ થી ૭૧

જેવનો ગર્દભીજનક બધારે અર્ધવરી માટે મે નહેતો ત્યારે આ સક શાબ્દોમાં કાર્ગવ માટે આવી ૫ થી ૬ થી.

(૩) કોટિવશા (કલિવશતિ)

(અનુસંધાન કુ. ૧ પ. ૩૬૨ જણાવી)

	મ. સં.	મ. મે.	વર્ષ	ઈ. સ. પૂ.	ઈ. સ. પૂ.
(૧) કોટિવશા	૪૨	૮૮	૩૧	૪૭૪	૪૭૬
(૨) કોટિવશા કોટિવશા	૮૮	૮૮	૧	૪૭૬	૪૭૬

	મ સં.	મ સં.	વર્ષ	ઈ મ પુ	ઈ સ. પુ
(૩) શિખપુરાજ ખારવેલ, ધર્મરાજ	૯૮	૧૩૪	૩૬	૪૭૯	૩૯૩
(૪) વઢઝીત પરતેશ્વર	૧૩૪	૧૫૫	૨૧	૩૯૩	૩૭૨
(૫) મલયકેતુ. મલયધ્વજ	૧૫૫	૧૬૫	૧૦	૩૭૨	૩૬૨

કુલ વર્ષ ૧૧૩

ત્રણે વિભાગ માથે મળીને એકદર વર્ષ, અતુકમે ૨૧+૬૨+૧૧૩=૧૯૬

(૪) કુશાન વંશ (મયુરાપતિ)

	ઈ સં	ઈ મ	વર્ષ	કુશાન સંવત	કુશાન સંવત
(૧) કઠકસીઝ પહેલો	૩૧	૭૧	૪૦	—	—
(૨) કઠકસીઝ ખીન્ને વેમ	૭૧	૧૦૨	૩૨	—	—
(૩) કનિષ્ક પહેલો	૧૦૩	૧૨૬	૨૩	૧ થી	૨૩
(૪) વસિષ્ઠ લુપ્ક વઝોપ્ક	૧૨૬	૧૩૨	૬	૨૩ „	૨૯
(૫) કુવિષ્ક કુપ્ક					
સાદો રાજકર્તા	૧૩૨	૧૪૩	૧૧	૨૯ „	૪૦
મહારાજાધિરાજ	૧૪૩	૧૬૩=૨૦			
(૬) કનિષ્ક ખીન્ને	{ ૧૩૨ ૧૪૩	{ ૧૪૩=૧૧ ૧૬૬	૫૩	૪૦ „	૯૩
(૭) વાસુદેવ પહેલો	૧૬૬	૨૩૪	૬૮	૯૩ „	૧૩૧
(૮ થી ૧૪) સાત રાજાઓ	૨૩૪	૨૮૦	૪૬	૧૩૧ „	૧૭૭

કુલ વર્ષ ૨૪૯

આખો કુશાન વંશ આશરે ૨૪૯ વર્ષ ચાલ્યો છે તેમા એકદરે ચૌદેક રાજાઓ થયા છે, વચ્ચે કુશાન સંવત ૪૦ થી ૬૦ સુધીના વીસ વર્ષના ગાળામાં બે શાખાઓ થઈ ગઈ હતી.

(૫મ) ચણ્ડાણુ વંશ (અવંતિપતિ)

	ઈ સં	ઈ સં	વર્ષ	ચણ્ડાણુ સં	ચણ્ડાણુ સં
(૧) ધ્યમોત્તિક (ક્ષત્રપ)	૧૦૩	૧૧૭	૧૪	૧	૧૪
(૨) ચણ્ડાણુ ક્ષત્રપ	૧૧૭	૧૩૨=૧૫	૩૫	{ ૧૪ ૨૯ ૩૯	૨૯ ૩૯ ૪૯
મહાક્ષત્રપ	૧૩૨	૧૪૨=૧૦			
રાજા	૧૪૨	૧૫૨=૧૦			
જયદામન (ક્ષત્રપ)	૧૩૨	૧૫૨=૨૦	૦		
(૩) રૂદ્રદામન	૧૫૨	૧૮૫	૩૩	૪૯	૮૨*
(૪) દામજદશ્રી	૧૮૫	૨૦૬	૨૧	૮૨	૧૦૩*
(૫) રૂદ્રસિંહ પહેલો	૨૦૬	૨૨૨	૧૬	૧૦૩	૧૧૯

સમયાવળી

સમગ્રતિ—

(૧) દરેક જનાવનું વર્ણન મ્યા પાને છે તે જનાવના તેનો નામ માથે આપ્યો છે છટા આંક તે વાચનના પૃથ્થક છે હાંમનો આક તે ટીમના પૃથ્થક છે

(૨) જ્યાં જ્યાં જનાવની બે માલ નમુનામાં આવી જે ત્યાં વિગેય માનનીય લાગી તે અર્થો લખાવી છે, અને ગમરીલ લાગી તે હાંમના જનાવની છે

(૩) જેની નામ અર્થજ્ઞ નહીંને માત્ર જોડાવી દીધી છે તે માટે (૧) આવી નીચાની મુદ્રા છે

૪ સ પૂ મ મ પૂ	અન્ય જનાવ તથા આ પુસ્તકમાં તેનું સ્થાન
૬મી સદી	આતીમમાં જેન નીચેના મી નેમનામને લાગે તે વખતે, ગાયતો હતો ૬૧
૮૭૭ ૨૫૦	મી પાર્શ્વનાથે પ્ર પના આપતી નરૂ દરી ૨૪૭
આઠમી સદી	૨૩મા નીચેના મી પાર્શ્વનાથને તારો ૬૧ ન વખતે જેના થને પ્રવર્તતા
	દના એક વૈદિક અને બીજાને જેન ૬૦
છઠી સદી	બૌદ્ધધર્મનો ઉદય થયો ૬૦
૫૮૩-૧ ૫૬-૫૪	કુમાર શ્રિષ્ટિ જોનાનટ નગરમાં જોપાળ તરીકે ૨૧૮.
૫૮૦ ૫૪	શ્રિષ્ટિ મગધપતિ બન્યો ૩૧૮
૫૬૮ ૪૧	શ્રી મદાવીને દોડા લીધી (૨૪૮)
૫૫૬ ૩૦	મદાવીને દોડા લીધે નવનું વર્ષ ૨૭૩
૫૫૮ ૩૧	કચ્છકુંડ ગાદીએ બેગુલો એન્ડિવસની સ્થાપના ૨૭૩-૭૪, ૩૪૫, (૫૬૩)(૫૬૫)
૫૫૮થી ૫૪૭, ૩૧-૧૦	કચ્છકુંડ પતિ બન્યો ૨૭૨, ૨૭૩, ૨૪૮, ૨૭૮, ૨૭૧
૫૫૬ ૨૬	એન્ડિવસનો વડીવટ, ૨૪૧ એપ્રિલને સ્થાપના કરી ત્યારથી તેનું મરણ નીપજ્યુ અને નાન એન્ડિવસે કચ્છકુંડ મગધ મામાન્યમાં બેગુલો લીધું ત્યાંસુધી ૨૩૨, ૨૩૬
૫૩૭થી ૪૭૪, ૧૦થી મ મ	મદાવીને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ ૨૪૭ (૨૪૮), ૨૭૩, ૩૪૫ પાર્શ્વનાથના શાસનની મગધપતિ અને મદાવીના શાસનની શરૂઆત ૨૪૭
૫૩૭થી ૪૭૪, ૧૦થી ૧	૪૭ એન્ડિવસના બીજા વિભાગનો વડિવટ રાજ્ય ક્ષેત્રના સ્વતંત્ર બની પુનરુદ્ધાર કર્યો ત્યાંસુધી ૨૩૨
૫૪૭ ૧૦	એન્ડિવસ મગધના શાસનમાં હતો ૨૩૭
૫૪૭	રાજા સુર્ય ગાદીએ બેઠો ૨૪૨ (એન્ડિવસના બીજા વિભાગની શરૂઆત થય)
૫૪૭	મદાવીનું નિર્વાણ ૨૩, ૩૦, ૨૭૧, ૨૭૨, ૨૭૪ મદાવીના મેવતનો આરબ
	મ સે ૧૦૬, ૨૭૧ ૨૮૮ (૨૬૧), રાજા ચક્રનું મૃત્યુ ૨૩, ૩૦.
૫૨૩ ૪	પચમ આરાની આદિ (મગધ બદલાતો આલ્યો) (૨૬૧, (૩૦૬)
૫૨૦ ૭	શ્રી કુલભગવાનનું પગિનિર્વાણ તેમના સવનની શરૂઆત ૧૦૬
૫૦૭ ૨૦	શ્રી જીજ્ઞેશ્વરભીને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ ૩૧૫
૪૬૪ ૩૪	પાટલિપુત્રની સ્થાપના (૩૧૮)
૪૬૨ સુધી ૩૫ સુધી	ત્રિકલિંગમાંના બે પ્રાંતો-વસ અને કચ્છ-કચ્છકુંડના જનાવકલિંગપતિની હકુમતમાં હતા ૨૩૭
૪૬૧-૮૨ ૪૬-૪૫	ઉપનાથે સિદ્ધલદીપસુધીની બીજી મગધ મામાન્યમાં આપી (૩૫૫)

૪૮૮	૩૬	શી ભલ્લપુરવાળી (ચલકુપ્ત મોરેના કુર)ની ટીકા ૩૧૫.
૪૮૨થી ૪૪૨	૪૫થી ૭૫	સિદ્ધહરીપદાં બંધાધૂમી-શુદાની રાજસલા ૨૬૫.
૪૭૪થી ૩૧૧-૫૩થી ૧૬૧		મેરિવલના નીલ વિભાવનો વલિવટ ૩૨ (૨૪૬) કોમરાએ કલિવતની થાડી કમળે હતી (૪૬૫, ૨૪૨ ૨૪૩ ૨૪૨) મેરિવલના નીલ વિભાવની બાલિ (૩૬૬).
૪૭૫ થી ૪૧૮		ચાલ વર્ષના ગાળામાં કોમરાએ ઓરિમાના પ્રાતો કલ્પીને કલિવતમાં ભેળવી લીધા, ૨૪૩.
૪૭૪	૫૩	બલુકાનું ધરણ ૨૩૧
૪૭૨	૫૫	નિલિવલનો રાજ્યભિલે ૨૧૭
૪૧૮	૫૬	કોમરાએ નિલિવલ માથે લુકામાં હતો ૨૪૩: નિલિવલે કલિવ ૭૪૨ થાડાં કરીને કલિવલના પુત્રી મયવતમાં ઉપાડી લઈ ગયો ૨૪૪
૪૧૮	૫૬	મયવતમાં મે કુલતી ૩૧૫. મેક બલકાલિનો ૨૮૬ બીલે ૩૧૫ બલિવલિનો ૨૮૬ (૪૧૨૧), ૨૬ (૪૬૮).
૪૧૮ પૂર્વે	૫૬ પૂર્વે	મયવતમાં રાજ ને નેરે મેલાની હતી ૨૮૬
૪૧૭	૧	નિલિવલની બલિવ ૭૪૨ની સલા બાલુ હતી ૨૩
૪૧૩	૧૪	બલુકાવાળીનું નિર્વાણ (૩ ૮ તે સમય બાલ કલિલે મીલેને કલિલે ગયો ૩૧૫.
૪૧૮ પૂર્વે	૫૬ પૂર્વે	કોમરાએ કલિલેમાં હતો તેની ચાલિલી (૩ ૧).
૪૧૧	૭૧	નિલિવલનું પલુ ૨૭૪-૩૪૫.
૪૧૪	૭૩	રાજ્ય બારેલનો બલમ ૩૪૮.
૪૧૪	૭૮	બારેલે કુલરાજનો ૩૪૮
૪૩૬	૮૮	રાજ્ય કોમરાજનું ધરણ ૨૪૨-૨૪૬.
૪૩૨	૬૫	સિદ્ધહરીપદાં બલવલિલના રાજ્યની કલિલાલ ૨૧૨, તેની રાજ્યભિલે ૨૮૨, ૨૬૭
૪૨૬	૬૮	રાજ્ય કલિરાજનું ધરણ અને બારેલનું કલિવલિલ બલુ ૨૫૫, ૨૧૨, ૨૭૦. (નિલિવલની ચાલવા પ્રમણે ૭ સ. ૫ ૧૮૩) કુલરાજ બારેલની સીધાન ૭૪૨ થાડાં ૨૧૨.
૪૨૬	૬૮	બારેલનો રાજ્યભિલે ૨૭૧ ૨૮૩ ૨૮૮ ૨૬૧
૪૨૬થી ૩૬૩ ૬૮થી ૧૭૪		રાજ્ય બારેલનો સમય (૨૮) (૩૧૮) ૩૪૮
૪૨૮	૬૬	મયવતની ના બીલનું ધરણ ૨૮૩
૪૨૭	૧	કલિવલનાવલની સ્થાપના (૨૭૧) ૨૮૩ (૨૮૪).
૪૨૫	૧ ૨	કલિવલની બાલકુલેનો સમય ૨૧૧-૨૫૫, ભેલકાલનાવલની બલેલનાલી ચાલુ હતી ૩૧૮ તે બલેલનાલી થી સ. ૫, નીલ સદી સુધી બલવત રહી હતી ૩૧૮
૪૨૩	૧ ૪	રાજ્ય બારેલે કલિલે રાજ્યના પલ કલે ૨૬૩.
૪૨૨	૧ ૫	બારેલના કુલરાજ વાલીલે બ મ (૨૬૪) ૩૫૧ ૩૫૩ ૩૧૩.
૪૨૧	૧ ૧	રા ન બારેલે કલિલેના પ્રાચાલ બધાં ૩૨૧
૪૧૮	૧૦૬	રાજ્ય બારેલે કલિલેમાં લુકાણીને બધાલેન મલિલે નાલ કલે (૩૫૫).
૪૧૫	૧૧૨	કલિલેના લેખ કોમરાવાનો ૩૫૧ બારેલે કુલરાજનાર કલે ૩૧૧

ચોથી સદી	અંધ્રપતિઓનો સમય ૨૬૬
૩૯૩ ૧૩૪	રાજા ખાગ્વેલનું મૃત્યુ ૨૭૧
૩૯૩થી૩૭૨ ૧૩૪થી ૧૫૫	રાજા વક્રગ્રીવનો રાજ્યકાળ ૩૬૩
૩૮૧-૮૨ ૧૪૬-૪૫	ચદ્રગુપ્તે મૌર્યવંશની સ્થાપના કરી ૨૬૮, ૩૬૫
૩૭૨ પૂર્વે ૧૫૫ પૂર્વે	અમગવતીનો મહાવિજયપ્રાસાદ આ સમયે હૈયાત હતો ૩૨૦ (આપણી ગણતરીએ ઇ સ પૂ ૪૩૦થી ૩૯૪માં તેનું નિર્ગાણ થયું છે)
૩૭૨ ૧૫૫	ગંગા ચદ્રગુપ્ત મગધસમ્રાટ બન્યો પર્વતેશ્વર વક્રગ્રીવનો મદદથી નવમાનંદને હરાવીને ૩૬૩, ૩૬૫ અવતિની પૂર્ણ જાહોજલાલી ચદ્રગુપ્તરાજ્યે ૨૪, નદવગનો અંત ૨૬૮, વક્રગ્રીવનું મરણ ૩૬૫ (ચોથા રાજાનું મરણ ૨૩૨)
૩૭૧થી૩૫૭ ૧૫૬થી ૧૭૦	શ્રી મહાવીરની પાંચે બદ્રબાહુનો સમય ૩૦૯, (તેમના સમયમા મગધદેશે બે દુષ્કાળ પડ્યા હતા)
૩૬૧ ૧૬૬	કલિંગદેશ મગધ સામ્રાજ્યનું અંગ બન્યો ૩૬૬ ચેદિવંશનો અંત ૩૬૭
૩૫૭	શ્રી મહાવીરની ગાદીએ સ્થૂલીબદ્રજ હતો (૩૯૧)
૩૫૬ ૧૭૧	જૈનાગમનો હામ થવાની આગાહી ૩૧૦
૩૫૬ ૧૭૦	શ્રી બદ્રબાહુનું મ્વર્ગ ૩૧૫, ૩૧૨ બદ્રબાહુ અંતિમ જીવંતજી ૩૧૦, ચદ્રગુપ્ત રાજા દીક્ષા લઇને ગુરૂથી બદ્રબાહુ સાથે ચાલી નીકળ્યા ૩૧૦, શ્રી મહાવીરની ગાદીએ સ્થૂલીબદ્રજ (૩૦૧)
૩૨૭	અલેકઝાન્ડરનું હિંદમા આવતું ૨૯૬
૩૨૭થી ૩૧૪	ગ્રીક બાદશાહ મિકેદોશાહના સૂબાઓની પળખ ઉપર સત્તા ૧૨૪
૩૧૪થી ૧૯૦	હિંદુ ગાંધારીઓની (પ્રિયદર્શિન અને તેના પુત્રોની) પળખ અને કાશ્મિર ઉપરની સત્તા ૧૨૪
૩૦૪	હિંદમાં (યુ પી વાળા પ્રાંતોમા, ખાસ કરીને તે વખતની કૌશાંબી નગરીની આસપાસમા) દુષ્કાળ હતો (૨૯૧)
૩૦૦ની આસપાસ	રાણી નાગનિકાનો શિલાલેખ ૨૫૪
ત્રીજી ચોથી સદી	અંધ્રપતિનો સમય ૨૬૬
૨૯૮થી ૨૮૦	યજ્ઞશ્રી (અંધ્રવંશી)નો સમય (૩૧૮)
૨૮૦થી ૨૪૪	પ્રહુમાવી(") " (૩૧૮)
૨૮૭-૧	કલિંગપતિ અને દક્ષિણપથના શાતકરણીને પ્રિયદર્શિને હરાવ્યો ૨૧૨.
૨૪૨થી ૫૦૦	બૌદ્ધધર્મને લીધે હિંદુધર્મ ઢકાઈ ગયો હતો એવી માન્યતા ૧૫૭
૨૨૫	એવજ પ્રજામાં આર્ય સંસ્કૃતિનું પ્રમાણ ઓછું હતું, પરંતુ ઇ સ ૧૦૦ સુધી આર્યો સાથેના સહવાસમાં રહીને તેઓ સુધરી ગયા હતા ૧૬૪, જલોદે મ્લેચ્છોને હરાવ્યા ૧૬૪
૨૦૦	સમ્રાટ પ્રિયદર્શિનના મરણ બાદ તેના પુત્રો, જમાઈ વિ તે તે દેશના સ્વામી બની બેઠા ૧૦૫
ત્રીજો સદી	એશિયાના ધણા ખરા ભાગોમા જૈન સંસ્કૃતિનો પ્રચાર થવા પામ્યો હતો ૧૬૬
૧૬૦	પત્રજવી મહાશયનું મરણ ૨૬૬

[illegible]

૫૭	૪૭૦	વિદિશાનું ઉત્તર ગાંધીનંદન ૨૫ (તેની સ્થાપના પરબા હોવાથી ૪૫૦ વર્ષની બહોળાલી તેણે ભોગવી કહેવાય) શકાદિ વિક્રમાદિત્ય અને શકનું ચુદ્ધ, ૧૩૨ મુગમે ૮૨
૪૭	૪૮૦	શાતકર્ણી રાગ અગ્નિચક્રનું મૃત્યુ ૨૨-૪૧
૨૫-૨૦	૫૦૨-૫૦૭	પુલુભાની શાલિવાહને, કાગમદક ગગને હગવાને તેની પુત્રોવેર લક્ષ્ય ૨૧૨
૪	૫૨૩	ઈસુ ભાગવાનનો જન્મ ૧૦૬, ૧૧૨, ૧૧૩
૪ સ ૧	૫૨૭	ઈસવીમનની આદિ થઈ, ઈસુ ભાગવાનના જન્મ પછી ૩૧ વર્ષે
૩-૪	૫૩૦-૧	વિક્રમાદિત્ય વિક્રમસિંહના ગળ્યની સમાપ્તિ ૭૯ મૃત્યુ (૫૨) અને માધવાદિત્યનું ગાદીએ આવવું ૭, ૫૨
૬	૫૩૩	ગાગ હાલ શાલિવાહનનું મૃત્યુ (૫૨)
૨૭થી ૫૭	૫૫૪-૫૮૪	આચાર્ય શ્રી વૃંદાવાસીનો સમય ૫૧, ૫૨
૩૧	૫૫૮	કચ્છસીઝ પહેલો ગાદીએ આવ્યો (૩૧થી ૭૧) ૧૩૫, ૧૪૦, ૨૨૩ (વિદ્વાનોના મતે ૪૦થી ૭૮, ૧૨૮)
૪૩	૫૭૦	માધવાદિત્યનું મરણ અને ધર્માદિત્યનું ગાદીએ આવવું ૭, ૫૨
૪૫	૫૭૨	ઇન્ડોપાર્શ્વિઅન શહેનશાહ ગોડોફ્રાગનેસ ઉત્તર દિશાથી ગાદી ખાલી કરીને ઇગાનની ગાદીએ ગેઠો ૪૨, ૫૦, ૧૩૨, ૧૪૦
૪૬	૫૭૬	ચણ્ણ મહાક્ષત્રપનું મરણ ૧૮૬, રૂદ્રામનનો ગળ્યકાળ ૪૬થી ૭૨, ૧૮૬
૫૩	૫૮૦	ધર્માદિત્યનું મૃત્યુ અને માધવમેન, વિક્રમચરિત્રનું ગાદીએ આવવું ૭, ૫૨
૬૦	૫૮૭	તક્ષિલા વિષે ભુગ્નો નીચે ૭૦ની ગાલ
૭૦	૫૯૭	કુશાનોએ તક્ષિલાનો નાશ કર્યો તેની માન્યતા ૧૪૪, ૧૪૬ ૬૦ની ગાલ પણ કહી છે,
૭૧	૫૯૮	કચ્છસીઝ પહેલાનું મૃત્યુ અને કચ્છસીઝ ખીમનું ગાદીએ આવવું ૧૩૫, ૧૪૦, ૧૪૧, (૧૩૫) ૧૪૪, ૨૦૩, કચ્છસીઝ ખીમે (૭૮થી ૧૧૦, ૧૨૮ વિદ્વાનોના મતે) આપણા મતે ૭૧થી ૧૦૩
૭૭	૬૦૪	ચિનાઈ એલાદના સંદાગના વશની સ્થાપના ગણી રાકાય ૧૪૩ ખલત્સ ગામે વેમકચ્છસીઝના શિલાલેખમા જે આક છે તેના સવતની આદિ ૧૪૩
૭૮ ?	૬૦૫ ?	ગર્દભીવવશનો અંત ૩
૭૮	૬૦૫	શક મંત્રતની સ્થાપના ૧૦૧, ૧૦૬, ગાગ અગ્રીએ તે સ્થાપ્યો નહોતો ૧૦૦. શક સવતની સ્થાપનાના સમય વિશે શકા (૬૬), ૧૮૮
૮૦	૬૦૭	વેમ અને ચિનાઈ મરદાગ સાથેનું ચુદ્ધ ૧૪૪
૮૩	૬૨૦	વિક્રમચરિત્ર, માધવમેનનું મૃત્યુ ૭ (૪૪, ૩), ૫૪
૮૫	૬૨૨	તક્ષિલાનો નાશ, ૧૪૫ ઉપરમા ૭૦ ની સાલ ભુગ્નો
૧૦૩-૧૨૬	૬૩૦-૬૫૩	કનિષ્ઠ પહેલો ૨૨૩, ૧૬૩, ૧૦૬, ૧૩૫ (૧૨૦થી ૧૬૦, ૧૨૮).
૧૦૩-૧૧૭	૬૩૦-૬૪૪	ધ્યોમોતિક ક્ષત્રપનો શાસનકાળ ૨૨૩
૧૦૩	૬૪૦	ચણ્ણ મંત્રતની આદિ થઈ છે જેની સામિતીની નોંધ ૧૦૨, ૧૩૧, કુશાન મંત્રતની સ્થાપના કનિષ્ઠ પહેલાએ કરી ૨૨૩, ચણ્ણચરિત્રની સ્થાપના થઈ ૨૨૩, કુશાન વંશી રાગઓની સત્તા (૭૮, ૫૦, ૧૦૬, ૨૦૫, ૧૬૩, ૧૦૬, ૨૦૫, ૧૮૪) ૧૦, ૧૦૬
૧૦૬	૬૪૩	સારનાથનો શિલાલેખ (ગાગ કનિષ્ઠ પહેલાનો) ૨૨૩.

૧૦૭	૧૩૪	નાથ ન જણાવત એવા મર્મીનવેલી ને રા નમેના રાજાજમકોને બંન ૫ રા ન જાણતું માદીએ બાવતું ૭ (૪૪ ૩).
૧૧૨	૧૩૬	મથુરાનો સિદ્ધાથેન (રાજા કનિષ્ઠ પદેશનો) ૨૨૩
૧૧૫-૧૭	૧૪૨-૧૪૪	બેનેનિહનું મરણ બને મરણનું સમય થતું ૧૬૪ ૨ ૧ ૨ ૮ ૨૨૩
૧૧૭-૧૨૨		મથુરાના સમયવાનો મમય ૧૧૩
૧૧૮	૧૪૫	ભાર્ગવ મર્મીનનું મૃત્યુ બને નાતરિતું માદીએ બાવતું ૭ (૫૫. ૩).
૧૨	૧૪૭	કનિષ્ઠપુર વસાવવાનો સમય ૨૨૩
૧૨૧		શાલિવાહનો સિદ્ધાથેન (રાજા કનિષ્ઠ પદેશનો) ૨૨૩
૧૨૩	૧૫	કુલિષપુર-કુલપુર વસાવવાનો સમય ૧૧૩
૧૨૬ ૧૨૨		વમિષ્ઠ-વમિષ્ઠ જુઓ રાજામમય ૨૨૩ ૧૩૫.
૧૨૭		પ્રમાપુરનો સિદ્ધાથેન (રાજા વમિષ્ઠનો) ૨૨૩
૧૨૮		કનિષ્ઠ બોબનો ભ મ ૨૨૩
૧૨૬		કુલપુર વસાવવાનો સમય ૧૧૩
૧૩૧		શાચીનો સિદ્ધાથેન (રાજા વાલિષ્ઠનો).
૧૩૨		નાર્મક મર્મીનનું મરણ બને નાદનું માદીએ બાવતું ૭ (૫૬. ૩).
૧૩૨થી ૧૪૩		નાદનું મરણ બને મરણોજમકોને બંન ૭ ૫૫ (૭૮. ૩) બેનેનિહના પુત્ર મળે બાવનિની માદી દામ કરી ૧ ૫૫.
૧૩૨-૧૪૦		મથુરાનું મદાસમય ૨૨૩ લેટાભ સમય મદે ૧ ન કુલિષ રીખટ તરીકે બને કનિષ્ઠ બોબની મરીર જવરવા ૨૨૩ ૧૩૫, ૧૧૩ (૧૯૦થી ૧૮૫, ૧૨૮).
૧૩૬		મથુરાનો સિદ્ધાથેન (કુલિષનો) ૨૨૩
૧૪૨		કનિષ્ઠ બોબનો રા વમિષ્ઠ મરે ૨૨૩: લંબ મમયે પ્રમાપુરના મથુરાને સ્વતંત્રતા મળે ૨૨૩ કનિષ્ઠબોબની સાથે મથુરાની મૃતિ થાય છે તેમ નિર્મળમમ.
૧૪૩થી ૧૬૩		કુલિષ મદા નાતરિયભ ૧૩૫.
૧૪૨-૧૫૨		મથુરાની કારકીર્તિ જનનિર્ધન તરીકે ૨૨૩ (૧૪ ૧૪૧ ૧૪૨ બા ૫થી માલે જ કરી કામ તેમ ૭ ૧૬૫, ૧૬૧ થતું ૧૪૩ ૧૫૨ે જાણેબની જગ્યા).
૧૪૨-૧૬૮		કનિષ્ઠ બોબને મથુરા ન તરીકે ૨૨૪ (૧૮૦થી ૧૬૧ જગ્યા મળે છે). (૧૨૦થી ૧૯૦ ૧૨૮ વિદેશની માનવા).
૧૪૩		રાજા મરે જનનિર્ધન બની મથુરાક રથાખા થતું ના બાલમ પેનખા વિદા બેનેનિહ બાગથી સમયવા પારજ કુ ત્વારથી મેદમે ૧ ૩થી જગ્યા ૭ ૨૨૩
૧૪૪		બારાનો સિદ્ધાથેન (કનિષ્ઠ બોબનો) ૨૨૪
૧૪૫		રાજા મરે બોમર્ધને કળાને પ્રવચ્ચા નદી કુપી દામી મરે ૨૨૪ ૧૬૧
૧૪૨		રાજા મથુરાનું મરણ ૨ ૮ જગ્યામનું મદાસમય થતું (૧) ૧૬૧ ૧૬૮ ૨૨૪ જગ્યામનું મરણ (૧) ૨ ૧ ૨ ૭ બને દાસમનું મદાસમય થતું ૨૨૪
૧૪૨-૧૫૫		દા મન જનનિર્ધનનો દાસનાથ ૨૨૪
૧૫૪		વાલે સિદ્ધાથેન (કુલિષનો) ૨૨૪
૧૬૩		મથુરાનો સિદ્ધાથેન (કુલિષનો) ૨૨૪

- ૧૬૭ યુરોપમાં પ્લેગ જે ફાટી નીકળ્યો હતો, તે પશ્ચિમે વધીને પ્રથમ પાર્થિયન શહેનશાહતને ભરખી ગયો અને ત્યાંથી હિંદમાં વધીને તેણે કુશાનવંશનો નાશ કર્યો એવી માન્યા છે પણ વાસ્તવિક નથી ૧૮૦
- ૧૭૫ રૂદ્રદામનના રાજ્યનો અંત ૨૦૭
- ૧૯૯-૨૩૬ વાસુદેવ પહેલાનો રાજ્યકાળ ૨૨૪, ૧૩૫, ૧૭૭ (૧૮૨થી ૨૨૦, ૧૨૮ વિદ્વાનોની માન્યતા) (૧૯૬થી ૨૩૪), પોતાના બાપિકા કૌનધર્મનું પરિવર્તન કર્યું ૨૧૬
- ૨૩૬-૨૮૨ કુશાનવંશી અંતિમ રાજાઓનો શામનકાળ ૨૨૪, ૧૩૫, ૧૭૭ (૨૨૦થી ૨૬૦, ૧૨૮ વિદ્વાનોની માન્યતા)
- ૨૪૯ ઇશ્વરદત્ત નામના સગદારે કલચૂરિ મંવન ચલાવ્યો એની વિદ્વાનોની માન્યતા છે પણ તે અગત્ય છે ૨૩૩
- ૨૬૧-૬૪ આભિગ ઇશ્વરદત્તે ચઢાવ્યું પોતાના મંદાગ્રથી સ્વતંત્ર થઈ પોતાનો નવો વંશ ચલાવ્યો ૨૨૦
- ૨૮૨ શુભવંશના આઘપુત્રે કુશાનવંશનો અંત આણ્યો તથા પાને મથુરાપતિ બન્યો ૨૨૪ (૨૮૦ પણ ઢહવાય છે ૧૮૦)
- ૨૮૨ (૨૮૦) કુશાનવંશનો અંત (૨૩૪-૨૮૦) અને કુશાનમંવતની સમાપ્તિ ૨૦૫
- ૩૦૦ જગન્નાથજીનું મંદિર તે બૌદ્ધસ્તૂપ હતો અને તેનો નાશ થયો છે એવો વિદ્વાનનો એક મત ૩૨૪, ૩૨૫, ૩૨૯, ૩૩૨, ૩૩૪, ૩૩૯, ૩૪૧
- ૩૧૯ શુભસવત્સર ચદ્રશુભ પહેલાંએ શરૂ કર્યો ૧૮૯, ૨૨૦ શુભમત આજ્યો ૯૧
- ૩૧૯ સુધી ચઢાવ્યું ત્યાં સુધી ચાલ્યો (૪૪)
- ૩૧૯-૩૩૦ ચદ્રશુભ પહેલો, વિક્રમાદિત્ય પહેલો ૭૯, અવતિ જીતી લઈ ત્યાં ગાદી કરી ૧૮૯, ૧૯૨ તથા કલિંગમાં ધર્મક્રાંતિ ૩૩૯
- ૩૭૪ સમુદ્રગુપ્તનું મૃત્યુ અને ચદ્રશુભ બીજો ગાદીએ બેઠો ૨૨૧
- ૩૭૫થી ૪૧૪ ચદ્રશુભ બીજો વિક્રમાદિત્ય બીજો ૭૯
- ૪૧૩ ચદ્રશુભ બીજાનું મૃત્યુ ૨૨૧
- ૪૧૪ કુમારગુપ્ત પહેલાંએ ચઢાવ્યું વંશી ગ્વામીગમન્યાને ઊઠાડી મૂકી, તે વંશનો અંત આણ્યો ૨૨૧ (૪૨૩, ૨૦૫)
- ૪૧૪-૪૫૬ કુમારગુપ્ત પહેલાંનું રાજ્ય ૨૨૧
- ૪૨૩ ચઢાવ્યું શકની સમાપ્તિ ૨૦૫ (જુઓ ૪૧૪)
- ૪૩૩ (૧) (સગ કનિંગહામના મતે) ઉજ્જૈનીના વિક્રમાદિત્યે મંત્રિગુપ્ત નામના સૂબાને કાશ્મિરની ગાદીએ નીમ્યો ૬૯
- ૪૫૬-૪૮૦ સમુદ્રગુપ્તનું રાજ્ય ૨૨૧
- ૪૮૦થી ૪૯૫ કુમારગુપ્ત, વિક્રમાદિત્ય ત્રીજો, તેનો રાજ્યકાળ ૭૯
- ૪૯૦ હણુપ્રજાના સરદાર તોરમાણે અવતિ જીતી લઈ ત્યાં ગાદી કરી ૨૨૧, શુભવંશી સમ્રાટના બહારક સેન્યપતિએ સ્વતંત્ર થઈ કાઠિયાવાડના વલ્લભીપુર પોતાની ગાદી સ્થાપી ૨૨૧
- પાંચમી સદી શુભવંશી સમ્રાટોની એદિદેશ ઉપર સત્તા ૨૩૩
- ૫૧૦ પરિહારવંશની ઉત્પત્તિ ૨૨૧
- ૫૧૦થી ૫૩૩ હણુ સરદાર મિહિરકુળનું રાજ્ય (૨૨૧)
- ૫૧૫ વિક્રમાદિત્ય બીજો (જેનો અમલ ૫૧૫થી ૫૫૦ માન્યો છે), તેણે વિક્રમ મંવત્સરની સ્થાપના કર્યાની માન્યતા ૭૪ (પરમારવંશી યગોધર્મન વિક્રમાદિત્ય શિવાદિત્ય ૫૧૫થી-૫૫૦, વિક્રમે ૫૪૦થી ૫૯૦), ૭૯

- ૫૩૧ દાદરિ વિક્રમાદિત્યે (દુર્વારિ વિક્રમાદિત્ય ભોષ્ટિ) હરેક કારણા કુદ (મંત્રોર ભોષ્ટિ)ની સાથ ૮૨, ૬ (૫૪૪ ૮), (૫૩૧ ૮૨).
- ૫૩૧-૩૩ અગ્નિપુષ્પિય રાજપુતોએ દુર્વાપ્રાન્તો નાશ કર્યો ૨૨૨, ૬૨, અગ્નિપુષ્પિય રાજપુતોની સાથાએ માલવનગરની સગળાત કરી ૧ ૬ માલવપદ્મિ વૈષ્ણવપદ્મિ કાર મુકમે મિદિપુત્રો દરાજાની વાત યે દોનેયે બને ડે કીલકોને કરી ૭ ૪૪ ખજુ તે પ સ ૧ જગદ કુદ થયુ છે ૭૫ બારે અગ્નિપુષ્પિય ૧ ૮૪૦એ દુર્વાપ્રાન્તે બે હાર ખવરાવી છે તે મંત્રોર મુકમે કુદ થયુ છે (૫૪૪).
- ૫૩૩ અગ્નિપુષ્પિય રાજપુતોની કૃત્તિ ૩૩
- ૫૫ આસપાસ પગાવણી કુદ ભોળદેવ-વિક્રમન પ્રજાએ કવિયાજી અને મહારાજા અને કૌનમન પ્રજાએ અકામર સ્ત્રોતવણા માનપુત્રસરિયા સમકાલીન ૮
- ૫૮ આનિતિસરી મળએ ભુવનેશ્વરનું મંદિર નધારવા માધુનું ૩૩ ૩૨૫, ૩૨૬ ૩૩૧, ૩૪૧.
- જીની સદી અગ્નિપુષ્પિય ચોવીની એક સાથા નચાવ પ્રાન ઘેર રાજ્ય ચગાવી રહી હતી ૨૧૩
- ૬૩૪ શી હર્ષવંશનો સમય ૭૫
- ૬૫૫ આઠરે ભુવનેશ્વરનું મંદિર નૃસિંહ થયુ ૩૨૬
- ૬૬ શી જળ કવચાનિ અને વાકપતિરમ નો સમય (૩૨૧)
- સાતમી સદી મહારાજ પદમવર સાહેબનો સમય ૧૬૧
- સાતમી સદી હાહારાજા નવરાજપદ્મ ૩૨૧
- ૭૨ શી ૭૮ પરમારવંશી દેવકાંતનું રાજ્ય (વિક્રમાદિત્ય નામ કંચરે ૭) ૭૬
- ૭૩૩થી ૭૫૬ ચૌહાણવંશી વિક્રમાદિત્ય પહેલાનું રાજ્ય ૭૬
- ૭૫૪ વિક્રમ મવન ૮૧૧ કવેચ ભેરો પહેલો સિદ્ધાંત ૭૮ (૬૩)
- ૭૫૬થી ૭૫૭ ચૌહાણવંશી વિક્રમાદિત્ય નીચ્છનું રાજ્ય ૭૮.
- ૭૬૬ વિક્રમ મેજા ૮૨૧નો સિદ્ધાંત ૭૮ (૬૩)
- ૭૮૮થી ૮૨ શી કાશ્યપવંશનો મળ (૩૩૧).
- આઠમી સદી નવાલ વગ્ગના સુઝાયા થમકાનિ ૭૯
- ૮૪ વિક્રમકાં ૮૬૭નો સિદ્ધાંત મળે ૮ ૭૮ (૬૩).
- ૮૭૦થી ૯૧૫ માલવપદ્મિ ભોળદેવ આગિવગ્ગ. ઘણેવનિ અઘરપ્પના કર્યા મિદિપિત્તા (નિ. મં. ૬૧) ૮ ભોળદેવ આગિવગ્ગ (આગિવગ્ગ ભોળદેવ માલવપદ્મિય સમકાલીન) નાપુત્રસરિયા રાજ આગિવગ્ગે ચોન થાય ૮
- ૯૬૬થી ૧૫ ભોળદેવ, સિદ્ધાંતિય, પ્રતાપચીય, મુજરાજા કહે પુષ્પીવંશનો અગિયે તથા વરિવિનાથ આનિસરિયા પ્રવેશિત ૮
- ૧ ન્હ કુતુબ મદાલ્તુ પુનઃ લખાયુ ૭૦ (૪૦૦ની સાથ તેમજ લખાઈ છે)
- ૧૧મી સદી રાજપુતિય રાજા ભાગેનો અમલ મેડિલ કૃષ્ણ, તેથી માનના ૨૩૨-૨૩૩
- ૧૧૬૮ વર્તમાન જગત્પાલનું મંદિર રાજ્ય અર્ધન કીલકેવ નધારનું ૩૨૪ ૩૨૬ ૩૩૧.
- ૧૧ આસપાસ કૌનમન મમલપુત્રની હવાની (૩ ૨).
- ૧૮૫૧ કવિસાધ માહેબે સંમીર્મા જગત્પાલના ભેટી મિર્મિન માંપરી ૩૨૫.
- ૧૮૮૨ ૧૮૫૧ની નજીકથી બે વજુર્મિ ખગતમ કર્યા થઈ આવી (૩ ૨).
- ૧૯૩ મેજાયા નજીક મેડો મા થઈ આગળની મદાલ કારકારની ભહેમન ૩૧૬.

વિષયો શોધી કાઢવાની

આવી

તેની સમજ — જે આંક લખ્યા છે તે પૃષ્ઠ સૂચક છે કૈાસમાં જે આંક લખ્યા છે તે પૃષ્ઠ ઉપરની ટીકાનું લખાણ છે એમ સમજવું

આખા પુસ્તકમાં જે વિગેય રતપ્રદ વિષયો લાગ્યા તેની જ નોંધ અહીં લીધી છે. બાકી કેટલીક માહિતી 'શુ અને કયા' નોવાથી પણ મળી શકે એમ છે

અહીં ખતાવેલા વિષયના ત્રણ વિકાગ પાડ્યા છે

(અ) વિદ્યાજ્ઞાનને સ્પર્શે તેવા સર્વ સામાન્ય વિષયોનો (આ) સામાન્ય જ્ઞાન સંબધી (ઇ) સુખ્ય ભાગે જૈનધર્મને લાગે તેવા, જો કે આ વિભાગ તો માત્ર રેખાદર્શન જેવા જ છે તે સર્વની વચ્ચે મર્યાદાની લીટી દોરી શકાય તેવી સ્થિતિ નથી જ

(અ) વિદ્યાને લગતા સર્વ સામાન્ય વિષયો.

અમ્મિકુલીય રાજપૂતોની ચાર શાખામાં યૌતુકચનો સમાવેશ થાય કે? (૯૧)
અઝીઝ પહેલાએ વિક્રમશક ચલાવ્યો છે તે ગતની ચોકળતા ૬૭ (દલીલ ન ૨) ૭૬ (દલીલ ન ૧૦)
અલખરૂનીના કેટલાયે કથનો બૂલ ખવગવનાર છે તેમાંનું એક દર્શાવ ૭૪
અલેકઝાંડરના મરણ વિશેની માન્યતા કદાચ ફેગવની પડે (૧૫૧)
અવતિની ગાદી કનિષ્ક ખીજને સહેલાઈથી મળી જતી હતી છતાં નથી લીધી તેની તપાસ ૧૭૬-૧૮૬
અરિષ્ટકર્ણુ સાત અને શકપતિ બદનામ વચ્ચેનું યુદ્ધ ૨૨
ઉર્જીની અને વિદિશાનું રાજપાટ તરીકેનું લિખ લિખ મમયનું વર્ણન ૨૪-૨૫ તથા ટીકાઓ
એકહુબર વર્ષ (આ પુસ્તકની મર્યાદાવાળા)માં જે સંવત્સરો વપરાયા છે તેના નામો ૬૪
અધપતિ અગ્નિષ્ટકર્ણુના આસરે ગયેલ ગદ્ગોલ ગજપુત્રોનું વર્ણન ૧૪, ૨૧
ધિરદત્તનો સમય વિદ્યાનોએ ઇ સ ૨૪૯ ઠગ્યો છે તથા કલચૂરિઓનો અગીઆગમી મદી ઠરાવ્યો છે અને ખંતે ચેદીવશના ઠગવી દીધા છે તેની મત્યાસત્યતા વિશે લીધેલી તપાસ ૨૩૩ (૨૩૩)
અંગ, બંગ, અને કલિંગનું ત્રિક વિદ્યાનો ખતાવે છે તેની સત્યામત્યતાની લીધેલ તપાસ ૩૪૬-૭
૧૦૩નો આંક હાથીચુકાના લેખમાં છે તેને નદ કે મૈર્ય મત્તનો વિદ્યાનો માને છે તે નાસ્તવિક નથી ૨૬૭થી ૭૪, ૨૮૬થી ૮૮, ૪૪૫
૧૦૩નો આંક ચેદિમવતનો હોઈ શકે કે? ૩૪૫
કનિષ્ક નામવાળી વસ્તુઓ મથુરામાંથી મળી આવે છે તેનો નિર્માતા કનિષ્ક પહેલો કે ખીજો, અને તેનાં કારણો ૧૭૬

મનિષ્યવંશીજી મધ્યકુલજીની પૃથ્વી સૈન્યમાં “સૂર્યવંશ”ને જ્ઞાન-પાથ એ તેનું હાથ લાગેલ ૧૨૫ ૧૦૪
ક્રોડોલ અને અલ્પિતરની ચાલીનું ભોગ્ય તથા સમયનું લેનમ (૬૩)

મહિસાગ સેવકની જગ્યા (૩૫)

કાપ્પડીયા મોઝ પડી રાજગવત્તની દિશમાં પડી જવાણ ૫૪

કનિષ્ઠપુર, સુષ્ઠપુર અને હૃષ્ઠપુરની સ્થાપનાના મમજનો વિચાર ૧૧૩

કચ્છની ભાષા વિશાળિને બધી નાખી હતી (૬૧)

કારાગરમાં રાત્રી અને સાતકરણના સમયે બિંદો વધા ફરદાશનો સનધ મોકલવાનો હોતો તેથી સનધ ૨૧૧-૧૨

કાણે અને ક્યાંથી આવે છે તે સ્થાનનો નિર્ણય (૭૨) ૭૩ (૮૨) સ્થાન અને સમયની મર્યાદા ૮૧થી ૮૪ નંબર
૭૪ (જાનો ક્યાંથી)

કચ્છના આસપાસના ગામોમાંથી આવેલા કુલ ૧૧

ક્રિશ્નાન જાને વચ્ચેને લાઠી મેળવેલ છે. (કુ), તે જાણતી મિ રિખવ જાને પ્રિ રાજ્યને મળે.

કચ્છનાં પાણી અને જમીનની સ્થિતિ

કચ્છના સરકારી કોલેજોના અધ્યાપકોના સંખ્યા ૧૯૪૪ થી ૧૯૪૬ સુધી ૧૧ (૧૧)

કુલ્લ મહારાજાના મહા મુદ્રા બેઠા જાણી ૧૫૬

જાનવરીથી જૂન સુધીના અગાઉના વર્ષોમાં જે પાણી ગંગામાં નિપાડવામાં આવ્યું છે તેની વિશ્લેષણ થાનકા ઉદ્યોગ દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે.

મુનિષ્ઠ, કુવિષ્ઠ અને પદોચ્ચના ન્યાયવાદના વિચારોએ જની શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા ૧૩

કુનિયત અને વેદ વધ્યેના ૬૭ વર્ષના માણસિકેના મનની મર્મ, ૧૩૨, ૪૬ (૧૪૬)

ଜଣେ ଶ୍ରମିକଙ୍କ ସହଯୋଗ ଓ ସର୍ବ ଶକ୍ତି ଓ ଶ୍ରମରେ ଓ ସମସ୍ତ ୧୪୨-୧୪୪

પ્રશ્નન અને દ્વિવચનો: ઇન્ડિયાસ, તેમને જારી રહેવા ૩: ૧૧થી અટકાવ

કુશાભાઈ ચૌધરી સપ્તારીઃ સાથેના બેઠાં સંખ્યની સંખ્યાના ૧૨ (૧૨) ૧૨૩ ૧૩૬ ૧૪૩

કુશાન, માલ્લ અને દક્ષિણ પૂર્વ ગોંડલ વિશે સમજાવે છે.

મુદ્રાન અને દુધારવદનું ભોજન ૧૨૫

કુશાભાઈભાઈની ૧૬૧મી વર્ષના ગામવાસી ૧૨૩મી માસના

કુપાલન અને કાલ્પનીક પહેલાની વચ્ચેનો ભેદ ૧૩૮

સુમતીબેન અને નરિસેન વચ્ચેના પ્રતિજ્ઞાન પ્રતિમા બાળક સુરંગી પ્રમાણ ૨૪૦-૪૪ ૨૪૮ ૪૬

કુલ ૫ જાને સ્થાપી નિવૃત્ત ૫ અધિકાર ૫ તાલુકાની મલક (૧૯૨)

જાહેસ રામ, લલમ ૭ પાસ જાનેશ્વર તેના લેખકો ૧૮૮૧ના જાહેર ૭ તેની મરણ ૧૪૨-૧૪૩ (૨૩)

आर्यसंज्ञा सर्वत्र विद्यमाना, पूर्वं तथा पश्चात्तया नृणां हि

જાહેરનામું નં. ૧૭૮૧ તા. ૧૨/૦૫/૨૦૧૭

2.4.1. 2.4.2. 2.4.3. 2.4.4. 2.4.5. 2.4.6. 2.4.7. 2.4.8. 2.4.9. 2.4.10. 2.4.11. 2.4.12. 2.4.13. 2.4.14. 2.4.15. 2.4.16. 2.4.17. 2.4.18. 2.4.19. 2.4.20. 2.4.21. 2.4.22. 2.4.23. 2.4.24. 2.4.25. 2.4.26. 2.4.27. 2.4.28. 2.4.29. 2.4.30. 2.4.31. 2.4.32. 2.4.33. 2.4.34. 2.4.35. 2.4.36. 2.4.37. 2.4.38. 2.4.39. 2.4.40. 2.4.41. 2.4.42. 2.4.43. 2.4.44. 2.4.45. 2.4.46. 2.4.47. 2.4.48. 2.4.49. 2.4.50. 2.4.51. 2.4.52. 2.4.53. 2.4.54. 2.4.55. 2.4.56. 2.4.57. 2.4.58. 2.4.59. 2.4.60. 2.4.61. 2.4.62. 2.4.63. 2.4.64. 2.4.65. 2.4.66. 2.4.67. 2.4.68. 2.4.69. 2.4.70. 2.4.71. 2.4.72. 2.4.73. 2.4.74. 2.4.75. 2.4.76. 2.4.77. 2.4.78. 2.4.79. 2.4.80. 2.4.81. 2.4.82. 2.4.83. 2.4.84. 2.4.85. 2.4.86. 2.4.87. 2.4.88. 2.4.89. 2.4.90. 2.4.91. 2.4.92. 2.4.93. 2.4.94. 2.4.95. 2.4.96. 2.4.97. 2.4.98. 2.4.99. 2.4.100. 2.4.101. 2.4.102. 2.4.103. 2.4.104. 2.4.105. 2.4.106. 2.4.107. 2.4.108. 2.4.109. 2.4.110. 2.4.111. 2.4.112. 2.4.113. 2.4.114. 2.4.115. 2.4.116. 2.4.117. 2.4.118. 2.4.119. 2.4.120. 2.4.121. 2.4.122. 2.4.123. 2.4.124. 2.4.125. 2.4.126. 2.4.127. 2.4.128. 2.4.129. 2.4.130. 2.4.131. 2.4.132. 2.4.133. 2.4.134. 2.4.135. 2.4.136. 2.4.137. 2.4.138. 2.4.139. 2.4.140. 2.4.141. 2.4.142. 2.4.143. 2.4.144. 2.4.145. 2.4.146. 2.4.147. 2.4.148. 2.4.149. 2.4.150. 2.4.151. 2.4.152. 2.4.153. 2.4.154. 2.4.155. 2.4.156. 2.4.157. 2.4.158. 2.4.159. 2.4.160. 2.4.161. 2.4.162. 2.4.163. 2.4.164. 2.4.165. 2.4.166. 2.4.167. 2.4.168. 2.4.169. 2.4.170. 2.4.171. 2.4.172. 2.4.173. 2.4.174. 2.4.175. 2.4.176. 2.4.177. 2.4.178. 2.4.179. 2.4.180. 2.4.181. 2.4.182. 2.4.183. 2.4.184. 2.4.185. 2.4.186. 2.4.187. 2.4.188. 2.4.189. 2.4.190. 2.4.191. 2.4.192. 2.4.193. 2.4.194. 2.4.195. 2.4.196. 2.4.197. 2.4.198. 2.4.199. 2.4.200. 2.4.201. 2.4.202. 2.4.203. 2.4.204. 2.4.205. 2.4.206. 2.4.207. 2.4.208. 2.4.209. 2.4.210. 2.4.211. 2.4.212. 2.4.213. 2.4.214. 2.4.215. 2.4.216. 2.4.217. 2.4.218. 2.4.219. 2.4.220. 2.4.221. 2.4.222. 2.4.223. 2.4.224. 2.4.225. 2.4.226. 2.4.227. 2.4.228. 2.4.229. 2.4.230. 2.4.231. 2.4.232. 2.4.233. 2.4.234. 2.4.235. 2.4.236. 2.4.237. 2.4.238. 2.4.239. 2.4.240. 2.4.241. 2.4.242. 2.4.243. 2.4.244. 2.4.245. 2.4.246. 2.4.247. 2.4.248. 2.4.249. 2.4.250. 2.4.251. 2.4.252. 2.4.253. 2.4.254. 2.4.255. 2.4.256. 2.4.257. 2.4.258. 2.4.259. 2.4.260. 2.4.261. 2.4.262. 2.4.263. 2.4.264. 2.4.265. 2.4.266. 2.4.267. 2.4.268. 2.4.269. 2.4.270. 2.4.271. 2.4.272. 2.4.273. 2.4.274. 2.4.275. 2.4.276. 2.4.277. 2.4.278. 2.4.279. 2.4.280. 2.4.281. 2.4.282. 2.4.283. 2.4.284. 2.4.285. 2.4.286. 2.4.287. 2.4.288. 2.4.289. 2.4.290. 2.4.291. 2.4.292. 2.4.293. 2.4.294. 2.4.295. 2.4.296. 2.4.297. 2.4.298. 2.4.299. 2.4.300. 2.4.301. 2.4.302. 2.4.303. 2.4.304. 2.4.305. 2.4.306. 2.4.307. 2.4.308. 2.4.309. 2.4.310. 2.4.311. 2.4.312. 2.4.313. 2.4.314. 2.4.315. 2.4.316. 2.4.317. 2.4.318. 2.4.319. 2.4.320. 2.4.321. 2.4.322. 2.4.323. 2.4.324. 2.4.325. 2.4.326. 2.4.327. 2.4.328. 2.4.329. 2.4.330. 2.4.331. 2.4.332. 2.4.333. 2.4.334. 2.4.335. 2.4.336. 2.4.337. 2.4.338. 2.4.339. 2.4.340. 2.4.341. 2.4.342. 2.4.343. 2.4.344. 2.4.345. 2.4.346. 2.4.347. 2.4.348. 2.4.349. 2.4.350. 2.4.351. 2.4.352. 2.4.353. 2.4.354. 2.4.355. 2.4.356. 2.4.357. 2.4.358. 2.4.359. 2.4.360. 2.4.361. 2.4.362. 2.4.363. 2.4.364. 2.4.365. 2.4.366. 2.4.367. 2.4.368. 2.4.369. 2.4.370. 2.4.371. 2.4.372. 2.4.373. 2.4.374. 2.4.375. 2.4.376. 2.4.377. 2.4.378. 2.4.379. 2.4.380. 2.4.381. 2.4.382. 2.4.383. 2.4.384. 2.4.385. 2.4.386. 2.4.387. 2.4.388. 2.4.389. 2.4.390. 2.4.391. 2.4.392. 2.4.393. 2.4.394. 2.4.395. 2.4.396. 2.4.397. 2.4.398. 2.4.399. 2.4.400. 2.4.401. 2.4.402. 2.4.403. 2.4.404. 2.4.405. 2.4.406. 2.4.407. 2.4.408. 2.4.409. 2.4.410. 2.4.411. 2.4.412. 2.4.413. 2.4.414. 2.4.415. 2.4.416. 2.4.417. 2.4.418. 2.4.419. 2.4.420. 2.4.421. 2.4.422. 2.4.423. 2.4.424. 2.4.425. 2.4.426. 2.4.427. 2.4.428. 2.4.429. 2.4.430. 2.4.431. 2.4.432. 2.4.433. 2.4.434. 2.4.435. 2.4.436. 2.4.437. 2.4.438. 2.4.439. 2.4.440. 2.4.441. 2.4.442. 2.4.443. 2.4.444. 2.4.445. 2.4.446. 2.4.447. 2.4.448. 2.4.449. 2.4.450. 2.4.451. 2.4.452. 2.4.453. 2.4.454. 2.4.455. 2.4.456. 2.4.457. 2.4.458. 2.4.459. 2.4.460. 2.4.461. 2.4.462. 2.4.463. 2.4.464. 2.4.465. 2.4.466. 2.4.467.

અન્યથા, વિશિષ્ટ સ્ત્રી જાણેક સમયે રૂબરૂ રહેશે.

[illegible][illegible]

ખામનેહે પામ્મ રેલ ઈસ્ટ રેલથી વખન મથારી ખરી તેમ્ મિતઝાઈન ૩ ૪

જાતકેથી લીધેલ ઉપાસના કલ્પ ૩ ૪

ખારવેલનું નામ હાથીચુક્ર લેખ સિવાય, જૈન, બૌદ્ધ કે વૈદિક સાહિત્યમાં મળતું નથી તેનું કારણ ૩૪૧-૩
 ખારવેલની રાણીઓ વિશેની ચર્ચા ૩૫૧-૨
 ખારવેલે ઉત્તરાવન્યામાં દીક્ષા કે નિવૃત્તિ ધાગણ કરી હતી કે કેમ ? તેની ચર્ચા ૩૪૯ (૩૪૯)
 ગર્દભીલ વંશના સમય તથા રાજની મંખ્યાની ચર્ચા ૨થી આગળ
 ગર્દભીલ રાજ્યો સાથે જવડશાહ શેકનો સંગપણ મંગલ પર
 ગર્દભીલના ૮૪ સામતો હોવાનું વિધાન ૪૯, ૫૧
 ગાથામખતનીના કર્તા રાજ હાલ શાતકવર્ણી ૩૬
 ગુપ્તવંશ અને ચલ્લુવંશના એક બે બનાવની ખતાવેલી સત્યતા ૧૯૨
 જૌતમીપુત્ર શાતકવર્ણીએ ગદ તથા ક્ષહરાટોને સૌરાષ્ટ્ર ભૂમિ ઉપર હરાવ્યા છે તેનો મર્મ ૪૧
 જૌતમીપુત્ર શાતકવર્ણીને તેની દાદી રાણી બળશ્રીએ અવતિપતિ કહેવ છે કે દક્ષિણાપથપતિ ૬
 ગંધર્વસેન દર્પણરાજના વિધવિધ નામોનું સ્વરૂપ ૨, ૨૧
 ગંધર્વસેને અવતિ ઉપર ચડાઇ લઈ જવાના કારણોની તપાસ ૯
 દ્યુમોલિક ક્ષત્રપની રાજપૂતાનાના પ્રદેશ ઉપર થયેલ નિમજૂક ૫૫
 મહાક્ષત્રપ ચલ્લુએ ગર્દભીલવંશનો નાશ કરી અવતિનો કબજો લીધો ૫
 ચાવડાવંશી તથા આણહિલપદ્મનપતિ સોલંકીવંશી ભૂપાળોના ધર્મમંબધી થોડીક ચર્ચા (૪૪)
 ચલ્લુના સિદ્ધાંતો એક વિશિષ્ટતાનો ઉદ્ભવ (૬૨)
 ચલ્લુ પ્રજાને શક માની લેવાથી થયેલ ગૂચવણ ૬૭
 ચલ્લુ અવતિ મેળવ્યાનો સમય ૬
 ચલ્લુ મંબધી વિદ્વાનોની માન્યતા (૯૧)
 ચલ્લુવંશને કુશાનવંશી કહેવાય કે ? (જુઓ કુશાન શબ્દ)
 ચલ્લુપ્રજા જૈનધર્મી છે એમ શિલાલેખ અને સિદ્ધાંતો પુરાવાથી વિદ્વાનોનો બધાનો મત ૧૦૪-૧૦૫
 ચલ્લુને કેટલેક ઠેકાણે અમે હજુ ઠરાવ્યો છે તેમાં કયો જોઇતો સુધારો (૧૨૦)
 ચલ્લુ તે કુશાનપ્રજાનો નથીરો છે તે માટેની દલીલો ૧૨૨
 ચલ્લુ, કુશાન અને હજુપ્રજાના મૂળ પ્રદેશની સમજ (જુઓ કુશાન શબ્દ)
 ચલ્લુ અને કુશાન એક કે ભિન્ન ? ૧૬૧
 ચલ્લુને મહાક્ષત્રપ પદે ચડાવવામાં આવ્યો છે તેનું વર્ણન ૧૧૪-૫
 ચલ્લુ સંવતની આદિ, નહપાણ, કનિષ્ક, અને મોઝીઝથી સંબંધે કે (વિદ્વાનોની માન્યતા છે) ? ૧૮૪
 ચલ્લુ સંવતના સમયનો નિર્ણય-૧૮૫થી આગળ, ૧૮૯
 ચલ્લુવંશી રાજની વંશાવળી (૧૯૧)
 ચલ્લુના ગિરદોની પ્રાપ્તિનો ઇતિહાસ ૧૯૪થી ૧૯૬
 ચલ્લુ શકની આદિ ૧૦૩થી કદાચ એક બે વર્ષ આઘીપાછી પણ હોઈ શકે તેના કારણ ૧૯૩
 ચીનાઈપ્રજા સાથે કુશાનોનો લોહીગળધ (જુઓ કુશાન શબ્દ)
 ચીનાઈ સરદાર સાથે કનિષ્ક યુદ્ધ કરી પોતાના પિતાને થયેલ અપમાનનો વાગેલ બદલો ૧૫૦
 ચીનાઈ સરદારનો સ્થો કડકસીઝ પહેલો હતો તેની દૂક હકીકત ૧૪૩-૧૫૦
 ચલ્લુ પોતે મહાક્ષત્રપ પદે હોના છતાં સિદ્ધાંત નથી પડાવ્યા તેનું કારણ (૧૯૫)
 ચલ્લુનો ધર્મ જૈન છે એમ શિલાલેખી પુરાવાનું વર્ણન ૨૧૬થી આગળ
 ચલ્લુ સંવતનો ઠરાવેલ સમય બરાબર છે તેના અનેક ઐતિહાસિક પુરાવા ૨૨૦થી ૨૨૪

અક્ષય અને નદપાણી સરખામણી ૧૬૮થી ૨ ૨, ૩૧
 યોદિશના ચક્ર વિજયની સમજૂતિ તથા પ્રતિદાન ૨૩૧
 યોદિશની સીમા અને રાજધાની વિશેની હકીકત ૨૩૪
 યોદિશના ચક્ર વિજયમાથો, બીજા એ ત્રણ અંધારામાં છે તેની ૧૮૫થી હકીકત ૨૩૧
 યોદિશના અગ્નિપુત્રીય રાજપૂતોની આર સાખામાં અગ્નિ ૩ (સુજો અગ્નિપુત્રીય અને)
 એકાદશ મોરે સખી પ્રોજેક્ટ ૪ ૬ નરનું કાન આપી યોદિશ પ્રજાસલામતી કરીથી યોદિશ ૨૧૮
 અક્ષય અને વામનના ચોમાસા સમયમાં પ્રતિદાન (સુજો વામન)
 એનના વામની મુરતિ, અને તેના સમય ૮૭ (૮૭)
 અક્ષય અને અગ્નિપુત્રીય રાજપૂતો સમયમાં વિચાર ૧૧૩
 અક્ષયનાનું ચક્રીય સમય છે ૩ ૩૫ તેની અર્થ ૧૮૭ (૧૮૭) ૨ ૧-૭ (૨ ૧-૭) ૨ ૮ (૨ ૮)
 યોદિશના અને આરને સમજાવી છે ૩ (સુજો આરને)
 યોદિશના એકના ૭૮ ના અર્થ વિશે મર એન આરનેનું મન્ય ૭૬ (૭૬) હકીકત નં ૧
 યોદિશના પ્રજાસલામતીમાં આરે લીધું તેની અર્થ ૧૬૨
 યોદિશ અને પ્રજાસલામતી વિશે (સુજો પ્રજાસલામતી)
 યોદિશના સમયની મિત્ર મિત્ર સમયની અર્થ તથા સમય ૩૪૫-૭
 યોદિશના પ્રજા (અર્થમાં)ની અર્થ વિશે યોદિશ અર્થ ૩૪૬ (૩૪૬)
 નદપાણી અને અક્ષયની સરખામણી (સુજો અક્ષય)
 નદપાણી વિચારે એ રાણી નગરીમાં યોદિશને છે તેની હકીકતનું સમયને પ્રજા ૪૧
 નદપાણી અને યોદિશનાં રાજ્યમાં મિત્રામાં રેખાઓ દેર (૪)
 યોદિશની પ્રજામાં 'અક્ષય' વર્ણ સાથેના પ્રજા વાપરું છે તેનું અર્થ ૨૬૫
 યોદિશની અક્ષયમાં રાજાની સેવા પ્રજા મેળવેર અને વપરાતે અને હોતે તેની હકીકત ૧૨ તથા યોદિશ
 યોદિશ અને પ્રતિદાન વામની મિત્રના ૬૩ (૬૩)
 યોદિશના અને આરને સમજાવી અક્ષયના છે અક્ષય તેન નથી (સુજો આરને)
 યોદિશના પ્રજામાં એકના ૩ ૨ે હકીકત તથા ૨૫૧ (૨૫૧) ૨૭૦ થી ૨૬ તથા યોદિશ, ૨૧૬
 ૨૬૪-૫
 યોદિશના તે અક્ષયના હોઈ ન થી (સુજો આરને અને)
 યોદિશના અને અક્ષયના નદના અક્ષયના અર્થ મંત્ર છે ૩ ૧૦૦
 યોદિશના હકીકત ઈ. સ. ૫ ૫૭ થી ઈ. સ. ૫૫ થી ૧૧ નર્વના અર્થમાં સમજાવી ૧ ૫
 યોદિશના અક્ષયમાં યોદિશના યોદિશના અર્થમાં, અર્થમાં એક છે ૩ હકીકતના અર્થમાં ૧
 યોદિશના અક્ષયમાં યોદિશના અર્થમાં સમજાવી પ્રજા ૪૧
 યોદિશના અને અક્ષયના અર્થમાં વિશે ૧૨૨
 યોદિશના સમયમાં અક્ષયના અર્થમાં પ્રજામાં નથી તેનું અર્થ ૧
 યોદિશના અને રાજ સંજ્ઞાની અર્થમાં પ્રજામાં દેશના ૧ ૪
 યોદિશનાના નેત્રના અર્થમાં ત્યારે અર્થમાં પ્રજામાં સર્વે અર્થમાં એકના તે પ્રજામાં
 યોદિશનાના ૩૧ ૩૧૬
 યોદિશના અર્થમાં વિશે અર્થમાં તથા અર્થમાં એકના થી (૧૮) (૨)

મલયકેતુએ મગધ ઉપર ચડાઈ કરી તેનું કારણ ૩૬૬
 મહાવિજય અને અર્ધદ શબ્દ વિશેની અર્થપૂર્ણ માહિતી ૨૯૮ (૨૯૮), ૩૧૬ થી ૩૨૦
 માટગામની ભૂતિમાં કનિષ્ક અને ચળ્લ સાથે હોવાનું કાળ તથા મમય ૧૬૦, ૧૬૫, ૧૬૭
 માલવસવતની સ્થાપના ૯૦, (૯૦) તેના સ્થાપક વિશેની ચર્ચા (૯૦), ૯૧, ૯૫
 માળવા શબ્દના અસ્તિત્વ વિશે (૩૪)
 મંત્રિશુભ, જે કાશ્મિરનો સમ્રાટ હતો તેને શુભવશી અવતિપતિ સાથે મંબંધ હતો કે? ૪૨
 મદસોર (જુઓ કાઝર શબ્દ)
 મંત્રિશુભના સમય વિશે સર કર્નિગહામનું મંતવ્ય ૬૯, (૭૦)
 મંદોરી અને મદસોર વિશે (૮૨)
 યશોધર્મન માલવપતિએ જેમને હરાવ્યા તેઓને શક કહેવાય કે? ૭૪ (દલીલ નં ૭, ૮)
 યવનોએ હિંદ ઉપર કરેલા હુમલાના ઇસાગઓ ૨૯૬ (૨૯૬)
 યુ—ચી પ્રજાના પાંચ સમુદાયોનું વર્ણન તથા સ્થાન ૧૨૩, ૧૨૬, ૧૩૭, તેમની ઉત્પત્તિ વિશે (૧૩૬)
 રાજતરંગિણિકાએ વર્ણવેલ કાશ્મિરપતિ વિક્રમાદિત્ય કાળ? તેની ચર્ચા ૪૧, ૫૦, ૫૪, ૬૯
 (દલીલ નં ૪) ૭૧
 રૂદ્રદામન અને ચળ્લના રાજ્યકાળનો વિવાદ ૧૮૬
 રૂદ્રનમનના જીવનની ગેરમમજૂતિઓ (જુઓ સુદર્શન શબ્દ)
 પક્ષીય અને ચંદ્રશુભ મમાગમમા કેમ આવ્યા તેનો રોગાચર ઇતિહાસ ૩૬૩-૫
 વજ્રેષ્ઠ, કનિષ્ક અને હુવિષ્કના શિક્ષાલેખોમા આક ઝે તેની લીધેલી તપામ (જુઓ કનિષ્ક શબ્દ)
 વિક્રમચરિત્રની સત્તા અવતિયી કાશ્મિર સુધી ગમી પડી હતી ૫૦, ૧૪૭
 વિક્રમચરિત્ર અને વિક્રમાદિત્ય તે બેમા વધારે પગકમી કાળ? ૫૧
 વિક્રમસવત અને ઇસવી સવતમાં ૬૦ ના આક્રમે મંબંધ હોવાથી જોની થતી ભ્રમણા અને તેનું
 નિવારણ ૧૧૨
 વેમ અને ચીનાઈ સરદારના યુદ્ધની તવારીખ ૧૪૩
 વેમ અને કનિષ્ક પહેલાના મંબંધની ચર્ચા ૧૪૦, ૧૫૦, ૧૫૧
 વેમ કંઈકેસીઝની સત્તા મયુગમા કે તેની પૂર્વે આવીને અટકેની તેની મમજ ૧૩૨ (૧૩૨) ૧૪૫
 વેમ કંઈકેસીઝની સત્તા (જુઓ વિક્રમચરિત્ર)
 વૃદ્ધિરાજના સમયે ખારવેલે કરેલી સિંહલદ્વીપની ચડાઈ ૨૮૧-૨૯૭
 કલિગપતિ વૃદ્ધિરાજે પોતાના નામની કરી ખતાવેલી સાર્થકતા ૨૪૯-૫૦
 શકપ્રભાનું નિકદન કાઠનાર ગૌતમીપુત્ર શાતકર્ણી ઉપર પડેલા પ્રકાશ ૬૭-૭૨
 શકપ્રભ હારી ગયાનો સમય ૭૮ ઈ સ બગમગ નથી તેની ચર્ચા ૭૧, ૭૨, દલીલ નં ૬ તથા ટીકાઓ
 શકારિ કાને કહેવાય તે વિશે મિ ફગ્યુસનનું હામ્યાસ્પદ અનુમાન ૭૫ (દલીલ નં ૬)
 શક એટલે અવત એ અર્થમા પણ વપરાય છે તેના દૃષ્ટાંત સાથેની ચર્ચા ૮૪ (૮૪)
 શતવહન અને શાતકર્ણીની ઉત્પત્તિનો ટૂંક ઇતિહાસ ૨૮૩ થી ૨૮૫ તથા ટીકાઓ
 શકપ્રભને હિંદમા આવવાનું આગવણ અપાયય, તેનો ઇતિહાસ ૧૩, તેનું કાળ ૧૮ (૧૮) ૨૦
 શકપ્રભના હિંદુસ્તાનમા ચયેલ અનેક સંજ્ઞામાના ત્રીજાનું વર્ણન (૧૩) સવ સરણનો ઇતિહાસ ૧૭
 શક અને હિંદીશક વચ્ચેનો તફાવત ૧૬

[illegible]

મલયકેતુએ મગધ ઉપર ચડાઈ કરી તેનું કારણ ૩૬૬
 મહાવિજય અને અર્ધદ શબ્દ વિગેની અર્થપૂર્ણ માહિતી ૨૯૮ (૨૯૮), ૩૧૬ થી ૩૨૦
 માટગામની ભૂતિમા કનિષ્ઠ અને ચણ્ડણ સાથે હોવાનું કારણ તથા મમન ૧૬૦, ૧૬૫, ૧૬૭
 માલવસંવતની સ્થાપના ૯૦, (૯૦) તેના સ્થાપક વિશેની ચર્ચા (૯૦), ૯૧, ૯૫
 માળવા શબ્દના અસ્તિત્વ વિગે (૩૪)
 મંત્રિશુભ, જે કાશ્મિરનો સૂબો હતો તેને ગુપ્તવંશી અવતિપતિ માથે મંત્રધ હતો કે? ૪૨
 મદસોર (જુઓ કાર્ શબ્દ)
 મત્રિશુભના સમય વિગે અર્ કર્નિગહામનું મંતવ્ય ૬૯, (૭૦)
 મરોરી અને મદસોર વિગે (૮૨)
 યજ્ઞાધર્મન માલવપતિએ જેમને હગવ્યા તેઓને શક કહેવાય કે? ૭૪ (દલીલ નં ૭, ૮)
 યવનોએ હિંદ ઉપર કરેલા દુમલાના ઇસાગઓ ૨૯૬ (૨૯૬)
 યુ—ચી પ્રગ્નના પાંચ સમુદોનું વર્ણન તથા સ્થાન ૧૨૩, ૧૨૬, ૧૩૭, તેમની ઉત્પત્તિ વિશે (૧૩૬)
 રાજતરંગિણિકારે વર્ણવેલ કાશ્મિરપતિ વિક્રમાન્તિય કેણુ? તેની ચર્ચા ૪૧, ૫૦, ૫૪, ૬૯
 (દલીલ નં ૪) ૭૧

રૂદ્રામન અને ચણ્ડણના રાજપનાળોના વિવાદ ૧૮૬
 રૂદ્રામનના જીવનની ગેરમમજૂતિઓ (જુઓ સુદર્શન શબ્દ)
 વક્રમીય અને ચંદ્રશુભ સમાગમમાં કેમ આવ્યા તેનો રામાયક ઇતિહાસ ૩૬૩-૫
 વજ્રેક, કનિષ્ઠ અને દુવિષ્કના શિવાલેખોમાં આક ઠે તેની લીધેલી તપામ (જુઓ કનિષ્ઠ શબ્દ)
 વિક્રમચરિત્રની સત્તા અવતિથી કાશ્મિર સુધી જમી પડી હતી ૫૦, ૧૪૭
 વિક્રમચરિત્ર અને વિક્રમાન્તિય તે એમાં વધારે પરાક્રમી કેણુ? ૫૧
 વિક્રમસવત અને ઇસવી સવતમાં ૬૦ ના આકને મંત્રધ હોવાથી ઉભી થતી ભ્રમણા અને તેનું
 નિવારણ ૧૧૨

વેમ અને ચીનાઈ સરદારના યુદ્ધની તવારીખ ૧૪૩
 વેમ અને કનિષ્ઠ પહેલાના સંઘર્ષની ચર્ચા ૧૪૦, ૧૫૦, ૧૫૧
 વેમ કંકડેસીજની સત્તા મયુગમાં કે તેની પૂર્વે આવીને અટકેની તેની મમજ ૧૩૨ (૧૩૨) ૧૪૫
 વેમ કંકડેસીજની સત્તા (જુઓ વિક્રમચરિત્ર)
 વૃદ્ધિરાજના સમયે ખાગવેલે કરેલી શિલ્લદ્રોપની ચડાઈ ૨૮૧-૨૯૭
 કલિંગપતિ વૃદ્ધિરાજે પોતાના નામની કરી ગતાવેલી માર્યકતા ૨૪૯-૫૦
 શકપ્રજાનું નિકદન કાઢનાર ગીતમીપુત્ર શાતકચુણી ઉપર પડતો પ્રકાશ ૬૭-૭૨
 શકપ્રજા હારી ગયાનો સમય ૭૮ થી સ અગાગ નથી તેની ચર્ચા ૭૧, ૭૨, દલીલ નં ૬ તથા ટીકાઓ
 શકપ્રિ કોને કહેવાય તે વિશે મિ કરગ્યમનનું હાસ્યારુપદ અનુમાન ૭૫ (દલીલ નં ૬)
 શક એટલે સવત એ અર્થમાં પશુ વપરાય છે તેના દબ્દાત સાથેની ચર્ચા ૮૪ (૮૪)
 શતવહન અને શાતકચુણીની ઉત્પત્તિનો દ્વંક ઇતિહાસ ૨૮૩ થી ૨૮૫ તથા ટીકાઓ
 શકપ્રજાને હિંદમાં આવવાનું આમત્રણ અપાયલ, તેનો ઇતિહાસ ૧૩, તેનું કારણ ૧૮ (૧૮) ૨૦
 શકપ્રજાના હિંદુસ્તાનમાં થયેલ અનેક સગણીમાના ત્રીજાનું વર્ણન (૧૩) સર્વ સરણનો ઇતિહાસ ૧૭
 શક અને હિંદીશક વચ્ચેના તક્ષવત ૧૬

શાક્યોનો ઉપર ભોજનનો કરી મેનાર રાજસભાનો દૂક હાજરના ૧૭
 શાક્યોની આગળ દિવે જેમ ભારે પદી ગઈ તેનું વર્ણન ૧૮
 રાજવહનવલી રાજ્યોનો દૂક નામ સાતથી સંબોધના કના તેમ પુત્રા ૨ (૨)
 શાક્યરિ વિશ્વમદિવ અને શક પ્રત્ય ન મે કાશર પ્રાકોને શુદ્ધ થયુ તે સ્થાન વિશેના વિચારો ૨૧
 (ગઈથીક) રાજ રાજ્યના મરણ વિશેના અજ્ઞાન સંબંધી વિચારો ૩૨
 શાક્યરિ વિશ્વમદિવને માથે તેના વડિલ નપુત્ર મૂલ કાનિા બારોપ્ત તેની અર્થિન થયેલી ગિરિના ૩૨
 શાક્યરિ વિશ્વમદિવના સમય વિશેનો વિચાર ૩૫ થી આગળ તથા દીકમો ૧૪
 શાક્યરિ વિશ્વમદિવ અને રાજ દાસ સાતકસ્થીના સંબંધ તથા સમયની સરખામણી ૩૬ તથા દીકમો
 ૫ ૫૧ સમસંબંધિયા વિશે ૩૬ ૫૧ (૫૨)
 શાક્યરિ વિશ્વમદિવ ગાય કહેવાય તેની લીધેલી તપાસ વધુ થી આગળ
 શાક્યરિ વિશ્વમદિવ વર્ષાકવલી અને શુદ્ધવલી વચ્ચેની અગામણ ૬૬ (કાનિ નં ૧)
 શાક્યમતના મે વિમાન તેમનું નિકળ કાનનારના નામ તથા સમય ૬૭ (૮૧)
 શક એકમે વિશ્વમદિવત એકા કર્મ થાય ૭૧ વધારા સાથે ૬૧
 શકસંવત (ઉત્તર દિશા) માટે વિદાનો શુ મારે છે ૭૭ તેના સ્થાપક તથા સમયનો વિચાર ૭૮ થી આગળ
 શક પ્રત્ય કહેવાય, વિદાનોનો મતલબ પ્રમાણે ૭૯
 શકસંવત (દક્ષિણ દિશા)ના સમય વિશે, એન, રિક્ત અને વતિ સ્વમની માન્યતા વિશે ૧ ૧
 શકસંવત (ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશા) એક ૭ કિલ્લ તેની વચ્ચે ૧ ૧ થી ૧ ૪ તથા દીકમો, ૧ ૫
 શકસંવત વિશે ૭૧ કિલ્લોનું મતલબ ૧ ૨
 શકસંવતની ૭ વર્ષ શાક્યના મારણથી છે એમ વિદાનોનું પ્રાપ્ત ૧૦૭ (૧ ૭)
 શક અને કુશાન મેકાની આદિ એક (વિદાનોના અને) પશુ મરણ સુધી ૧૮૩ ૧૮૪
 શીયુઅની ઉપરિ તથા પ્રમાણ મંગળીનો દૂક હાજરના ૩૫૪
 સમયમા કથો નિવમિત અને શીયુઅના દાસ સાથે છે તથા તેની પ્રથમ વર્ણન કરારે ૧ (૧૩)
 (દિશી સુપતિઓના કાનો) સમયના પ્રથમ વર્ણનથી અને શી મારણથી (૧૩)
 શ અને તપન સંબંધના કર્મ શુ તેના વર્ણન સામાન્ય કર્મથી છે ૭ ૭૩ વિશેષકર્મ ૧૩ તથા
 દીકમો (તેની અર્થિન કાના વધારે ૧૪)
 સિકા વિન્દોષા ક્રેલાકની ઉપરિના આપેલ વિશેષ મરણ તથા વધારે (૪)
 સિકા વિન્દોષા કર્મ વધુ તથા વધુ તરીકે સેવકા વિન્દોષી પરી સમજાવે (૪)
 સિકાકી અને શીયુઅ એક મળાન છે તે અગામી છે ૭ ૧ (૬૦)
 શુદ્ધસંવત તપાસની પ્રકરિત પ્રમાણેનો રાજ્ય વિસ્તાર અર્થિકાનિક વધારા પ્રમાણે મળવુંને પ્રકરે
 આવી ૨૫૨ ૭ ૧૬૭
 શુદ્ધસંવત તપાસની પ્રકરિતથી શુદ્ધાવના કવન વિશેની મરણસંવતિઓનું નિવરણ ૩ થી ૨૧૭ કુદી
 સિદ્ધપ્રકર, સિદ્ધુર અને ખારવંની ગણી સિદ્ધા. આ કવનેને કર્મ મંગલ કરારે ૭ ૧ ૩૦૦-૩
 સુમામા, અત્ર તથા આશ્વિનમેના મળવંનીઓ વિશિષ્ટ ક્રેલાકથી ત્યાં થયા કના તેનું રજાકર્તવ્ય
 ૩૫૧-૭ ૩૫૮ થી ૧
 કાશીપુત્રના સેવકો પશ્ચિમ સમયને અજ્ઞાન તથા તેમ વિદાનોના કના મારેની અપેક્ષી નમન
 (આનો અર્થકર ૭૫ ૨૭૭ થી આગળ)

હુબ્લે, જુબ્લે અને કનિબ્લના ત્રિક વિશેની વિચારણા ૧૬૫ થી ૬૩
 હુબ્લેપુર, જુબ્લેપુર અને કનિબ્લપુર વસાવાના મમય વિશે ૧૬૩
 હુવિબ્લે અને કનિબ્લના મેળધર્મા વિદ્વાનોને નહેલી બે મુઝવણો અને તેનો કરેલ નીકાત ૧૬૮ થી ૭૨
 હુણારિ વિક્રમાદિત્યનું વિવેચન ૭૪, ૮૧, તેનો મગય ૯૦ તેનું વર્ણન ૯૧,
 હુણુ અને શક પ્રજાનો તફાવત ૭૪
 હુણારિ અને શકારિ વિક્રમાદિત્યની અર્ચા ૮૧ થી આગળ
 હુણુ અને કુશાન ગોક કે ભિન્ન ૧૨૨ થી આગળ ૧૩૮
 હુણુ પ્રાજની ખામિયતનું વર્ણન ૧૨૩

(આ) સામાન્ય જ્ઞાનસંબંધી

અશ્વિદુરલ્લોના મગ્ધની નોંધ લેવાયાનો દવાલો ૨૦, ૨૨
 અવંતિ અને મધુગની નાજધાય દષ્ટિએ મગ્ધારાણી (૧૪૫)
 અતેક રીતે ધટનાઓ મળતી હોના છતાં અનુમાન સત્ય ન દોષ રોકે ૨૦૦ (નડપાણુ, ચંદ્રલુ,
 હાથીચુકાના દષ્ટાંતો)
 અજઠાની ચુદ્ગમો, ખદામી તથા ઔદાલતા મદિરો, જેનોના કે ઔદોના તેની કેટલીક માહિતી
 ૩૩૫ (૩૩૫)
 અસ્થિ કે શરીરનાં અવશેષો જોતોતે પૂજ્ય છે બપાં વેદિકોતે અપૂજ્ય છે તેનું વર્ણન (૩૨૭)૩૨૮, ૩૨૯
 અમરાવતી સ્તૂપ પરોક્ષ-અપરોક્ષ પુરાવાથી પુરવાર થતો જનધર્મ સાથેનો સંબંધ
 અધિકાર પરત્વે સ્વતંત્ર અને પીનસ્વતંત્ર પ્રજાના નામ તથા દષ્ટાંત ૪ (૨૦૩)
 આણંદપુર નામે કેટલા નગર હતા તેની અર્ચા (૮)
 આણંદપુર અને આણંદનગર એક કે બુદ્ધા (૮)
 આણંદપુર અને ખલાતનો સળધ (૯)
 આર્યપ્રજાની ઉત્પત્તિ જંજીદોપમા ૧૨૧
 આર્યસંસ્કૃતિ હિંદુ બહારની પ્રજાએ અપનાવી છે, છતાં તે પ્રજામાં વિલત દેખાવાનું કારણ ૧૬૫, ૧૮૧
 આર્ય સાથેના મેમેટીક ઓરીજનવાળાના નળધની માહિતી (૧૨૧)
 આર્ય પ્રજાનું સગણ હિંદુ બહાર થયાનું દષ્ટાંત ૧૩૫, ૧૩૬
 આર્ય પ્રજાનાં ત્રણ મગ્ધની મમજ ૧૨૦, ૧૨૧, ૧૨૨
 આર્ય પ્રજાની ઉત્પત્તિ, રચાન અને આર્યપ્રજાના સંસ્થાન, તે બે વચ્ચેનો તફાવત (૧૧૯) (૧૨૦) ૧૨૧
 આર્ય-અનાર્યની વ્યાખ્યા (અથાન પરત્વે કે સંસ્કૃતિ પરત્વે) ૧૬૪
 ઈન્ડરેગનમ શબ્દના અર્થની સમજૂતિ ૧૬
 ઈતિહાસકારો સાચા છે માત્ર તેમનું આલેખન દષ્ટિબિંદુ જિજ્ઞાસાથી વર્ણન જુદુ પડે છે, ૮૫ થી
 આગળ ૮૬, ૮૭
 ઈ સ તે ઈસુ લગવાનના જન્મ સાથે સમંધ છે કે (૧૦૯)
 ઈસાઈ, વિક્રમ અને મહાવીર સવતની પારસપારિક ચૂંચણી, ૧૦૮, ૧૧૦
 ઈજનેરી જ્ઞાન (નહેરુ ઈ નું) પ્રાચીન સમયે પથ હતું તેનું દષ્ટાંત (૨૮૬)
 ઉજ્જૈની, વિદિશા અને બિહાર નગરીનું કેટલુંક વિશિષ્ટ વર્ણન ૨૨

ਭਵਿੱਖੀਨਾ ਸਿਖਰਿਖ ਨਾਮੋ ੨੨ ੨੩ (੨੬)

દેવેની તથા નિશાની આપી પાલીનું ચિત્રકર્તા ૨૩ ૨૪

ઉચ્ચની અને વિદિવાનું શાળાગર વરિઠિ સમન સમનનું સર્વન ૨૪-૨૫ તથા દીપતિ. ૩૮

विज्ञेयानु वेधसाधना तराणि ३८

ઉત્તમગાતા વાગ્જી તેજી ભોતા કયા સંસતો કયા નમરે જાને છે ૧૮

દેવચરણી, સામંતાને લીધે કરાતા અપમાનથી નીપજ્યા બનિષ્ઠ પરિણામથી વ્યક્તિ (૧૧૬)

શ્રીમદ્ વ્યાસ મહારાજે આ ગ્રંથને આ રીતે આપણને આપ્યો છે. આ ગ્રંથને આ રીતે આપણને આપ્યો છે. આ ગ્રંથને આ રીતે આપણને આપ્યો છે.

આધિકાર નક્કરીની સ્થાપના વિશે ૧૭

શ્રીયસ્યા પ્રાતમાત્મી ધર્મમતિજો (જુઓ ધર્મમતિ ઠબે)

અતરવેદિ દેસની જોડણી (૨)

અંતિમ કેવળી (શ્રી ૧૭) અને અંતિમ મનોરમી (શ્રી ૧૮) ત્રણે વચ્ચેના તફાવતની સમજૂતિ ૨૧૪

આંક (મત) મધ્યે કેમ તે ઉપરથી તેનું નામ લોખી માલગની રીત ૮૫

આપણે જુલમ સહન કરીને જીવવાનું શીખીએ (૨૮૪)

ભૈરવ અને ભનૈરવ ઘાન અને ક્રોધાવ તેનો પ્રાપ્તિ. (૭૧૫)

अनिष्ट भवेत्तन्मिदं यत्किञ्चित् न भवति । इत्युक्तम् ।

ક્રમિક (પહેલો અને બીજો) તેમની મરનામણી ૧૭૭

કચ્છ, કસપચ્છને જાનુએકન કચ્છે મરખા હજી નીપજરે રૂ. તે થાથાજી રૂ.૨૨ ૩૧૨

सुसिद्धमना ७ सप्तसरेणा नाव ७५

મહિમની રાજધાનીના સ્થાન વિષેનો વિવાદ ૨ ૪

સહિત ૧૯૭૭-૭૮ ના બીજા બાબતીયાના જાણી નથી કે તે અન્યથા હતી કે રજા થી અન્યથા, ૩

૩૮ તથા રીઝમિા નેની ગ્રીમાંમા ૩૨૧ ૩૨૪ થી ૩૨૮ તથા બામ્બા

સામયિક વિજ્ઞાન સમજ (પુનિર્માત અને ભાષાસાત્ર) ૩૬ (૩૬) (૧) ૧૧

પ્રધાન મંત્રીનો દુશ્વરમાં જોયો સમાવંશ (સુખો પ્રસાદ)

સ્થાપકશ્રી સિદ્ધાન્ત જાતેકે રેષે-ગિજોત્તા વિતેકે મણી જાને ॥ તેનું કારણ (૧૫૧) ૧૮ ૧

પ્રધાન મંત્રી મોડ પ્રખ્યાત મેનન સિંગખયાની પદવિનું નર્મદ ૧૫૬

[illegible]

ਭੈਰਵੀ, ਅਖੰਡਿਤ ਸਿੰਘ ਓ ਸੰਯੋਗੀ ਸਮ ਨਵੇਂਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ (੩ ੧)

ટેન્કણી (કુત) અને જાણનાના વિશ્લેષણી કક્ષિત સાથે છે. એમ ખાસનેના એનખાથી મળી આવેલી સાંજિની ૩૮ થી ૧૨ કીલોમી તથા નાચુ.

अप्रिय अने रक्षित रक्षिनी भोव (६) ६१ ६२

મંજીવ તથા અવકાશનો મંગલ (શુભો અવકાશપુર)

આચાર્યશ્રીના પ્રાર્થના તથા સાચાજીવન જીવનની કોઈની શીખણ ૩૫૭-૧

આપને જાણી અને પ્રિયાર્થિની સરખામણી કરવા માટે

अभ्युपसृति जने शक्तिप्राप्ता वरमे भवे। संजय बोध तेषु वर्जित तथा कुरावा (२८४)

ગધેયા નામના સિક્કાની જોળણ ૧૧-૪૦
 ગદ્દેલીસ ગધવસેનને ગર્ભ માની લેવાથી ગુપ્ત ઉભી થવા પામી છે તેનું વર્ણન ૮ તથા આગળ
 અને દીક્રાઓ, ૪૨ (૪૩), ૫૩
 ગદ્દેલીવિધાની માધનાનું ૨૨૫ ૨, ૧૩
 ચંદ્રસૂત્ર અને કુશાન ગવતની ગંખામણી ૨૦૫
 ચારિત્ર્યશીલતાની મન્થુનાર્થ અને ત્રિવિધતાના ગમણી વિગતગાળા (૧૮)
 એદિ નામની ઉત્પત્તિ વિશે પ્રકાશ ૨૩૧
 ચોરી, સુદક્ષા વિગેરેના અંકુશ માટે કામદાનું ગ્લણ કર્યા સુધી ૨૬૧ શરૂ (૪૬)
 ચંદ્રસૂત્રે સૌર્વ અને માતકગણીજોને નિદ્રામરોધ આથેનો ગ્રંથ ૨૭
 ચંદ્ર અને સૌરમાળના તદ્વાવનું કાગળ (નિદ્રાનોની દરિદ્રા) જુઓ સૌર શબ્દ
 જગન્નાથપુરીની પ્રતિમા વિશેની માહિતી (દર્શન જનમુક્તિ જુઓ)
 જગન્નાથજીના તથા ગંગાધી અભિગ્ન અનુમાન, તે ઉપરથી લેવાગેય આશ્રમન તથા ગેતરાણી ૩૩૬-૩૪૧
 જગન્નાથજી મળિતો તથા મળિતો કેટલોક પ્રતિદાગ ૩૩૪થી ૩૦૮
 જગન્નાથજીની મૂર્તિ વિશે, ગર દર્શનકદામ, ડો ગરુડ-દ્રતાલ તથા મિ દિલી શુ પારે છે ૩૦૫-૩૬-૩૮
 આ ત્રો બાળતની ગુપ્તી તથા તેનો નિષ્કર્ષ ૩૨૮થી ૩૩૬
 જગન્નાથજીની મૂર્તિ જેની જ, માગી મુખગેથી મૂર્તિ મળી આવતા, ગર દર્શનકદામે બાધેલ નિર્ણય ૩૨૬,
 (૩૨૭) ૩૦૮, ૩૩૦
 જગન્નાથજીની મૂર્તિ જાણ લેવાનું વિદાનો પાઠ છે પણ તે અશક્ય છે ૩૩૨-૩૩
 જગન્નાથજીની મૂર્તિના ચમદારની આખ્યાયિકાઓ જેની જ પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ માથે જોડાયેલ આખ્યા-
 યિકાઓ છે, તેની એક બેનું વર્ણન (૩૩૩), ૩૩૩, ૩૩૪ (૩૩૪), ૩૩૭
 જગન્નાથજીની મૂર્તિ વિશે સોળ મુદાઓ ઉભા વરાયા છે તે સર્વનું કેમવાગ સમાધાન ૩૨૮થી ૩૩૬
 જગન્નાથજીની વર્તમાન મૂર્તિના ગ્વરૂપનું વર્ણન ૩૩૬
 જગન્નાથપુરીના જોબો જ મદિગા મદાગપ્દના પદગુપ્તના વિદાના મદિગેનો છે તે દર્શકત (૩૩૭)
 જગન્નાથજીના મદિરનું ભુવનેશ્વર સાથે ગામ્ય (૩૪૧)
 જગન્નાથ તે જગન્નાથ પાર્શ્વનાથ ખગ કે કેમ ? અન્ય પાર્શ્વનાથની નામાવલી (૩૩૭)
 જૂની માન્યતાઓની—પરોક્ષ અને અપરોક્ષ ઉદાદગોથી તોડાતી દલીલો ૩૭૦ થી ૩૭૩
 જૈન ગજાઓ ધર્મમદાત્મ્ય નિમિત્તે શુ શુ કરતા તેના બાગવેલના જીવનમાધી મળતો બોધ (હાથીગુહાના
 અનુવાદનું આખું પ્રગ્ન્ય જુઓ) બાગ કરીને વિજયચક્ર, કાષ્ઠનિષિધી, મહાપ્રામાદનું વર્ણન)
 જૈનધર્મમાં પાપકોનો અર્થ કેવો કરાય છે તેનો ખુલાસો ૩૧૩ (૩૧૩)
 જૈનોનો મમાવેશ હિંદુમાં થાય કે કેમ તેની ચર્ચા ૩૪૦
 જૈનધર્મ સુમત્રા, વનવા, આદર્શપેલેગો તરફ ફેલાયો હતો તેના પુરાવા તથા ચર્ચા ૩૫૮-૬૦
 ટોપ્સ (નાના મોટા)નું વર્ણન તથા તેમાં અદિત કરેલા જોનીઓની સમજૂતિ (૨૭)
 તક્ષિલાના નાગ સંગ્રહી પ્રથમ દર્શાવેલ દર્શકતમાં કરવા યોગ્ય મુદ્દાઓ ૧૨૪ (૧૨૪)
 તીર્થધામની તજોટી પણ ખૂદ તીર્થના જોટલી જ પવિત્ર મનાય છે ૨૧૮
 તીર્થકંદર-અર્ધન તથા દ્રવ્ય તીર્થકંદના તદ્વાવતની સમજ (૨૪૭) (૨૪૮)
 તીર્થધામો (માત) વિશેની કેટલીક માહિતી ૩૩૮-૩૬
 વૃષાર-વૃષાર પ્રજની ઉત્પત્તિ અને હિંદી રાજાઓનો ગ્રંથ ૧૦-૧૨

બૌદ્ધ સ્મારકો ગંગાધી માન્યતાથી આગળ વધવાનો ચેતવણી (બુદ્ધો વૈદિક નબળે)

ભારતીય સ્તૂપ ગંગાધી પ્રકાર ૩૦૫ (૩૦૫)

ભિક્ષુ પ્રકારના ગોઠ અને તોડો સોમ્ય શેરે તેના દર્શાવે (૧૬૦)

ભિક્ષુ અને ભારતીય શાળાના નિર્માણના કારણોની તપાસ તથા તેનો નિર્માણ ૨૮

ભિક્ષુ, સાગી, અને વિદિનાના મ્યાનને પરમગ્નને નિર્માણ ૨૬૦

ભુવનેશ્વર મંદિર વિશે જાણના ચોગ્ય દર્શાવે ૩૨૪-૩૨૫

ભુવનેશ્વર અને વરનાથજીનું સામ્ય (૩૪૧)

રાજા ભોજનું શિરદા ચિત્રમાલિય પાણી હતું ૬૮, ૬૯, ૭૬ (૭૬) ૮૪

બે ભોજનદેવ (અસિરવપતિ અને અરનિપતિ) ગંગાધી મુનિદામકારોએ એવે ગોટાળો ૯૩ (૯૩)

મગધમાં નિરુધન ગંગાધે અનિરુધિ, તથા અનાનુષ્ઠિત થવા દત્તા તેના મમયની મમનુતિ ૨૮૬

મથુરાનું નીચું દૃષ્ટ્ય ભ-તોનું-વૈદિક મનનું નથી તેનું કારણ (૬૩)

મથુરા અને અવતિની ગંગાધી દર્શિએ મરખામણી (૧૪૫)

મથુરા બૌદ્ધધર્મની સમૃદ્ધિનું પામ નથી જ, હોય તો બહુ અલ્પ એવો નિદાનનો મન ૧૫૫ થી ૫૬

મદ્રાસ મગધના ૧૮૩૦ ના પગિપત્રની જાહેરાત ૩૧૯

મનુષ્યમ્હણાવની ખાગિયનને લીધે લદ્દિયાએ કચલી બૂલ ૮૬

મહારાજાવિરાજ પદ (વિગત) ગોટુ કે કનિષ્ઠનું ગામ પદ ગોટુ ૧૮૮-૯

મહારાજપના અધિમાર (નહુપાણ, અણ, રૂદ્રાગનના) પરત્વે તક્ષાવત ૧૯૫

મહારાજપ તથા લાપના અધિકારનું વર્ણન ૨૦૦ થી ૨૦૫

માનવત્વ ઉમા કગવવાની પ્રથા જોન તથા વૈદિક પ્રેમનાના અંગે તક્ષાવતનું વર્ણન ૩૩૪-૩૫ તથા ડીકાઓ

મુસ્લીમધર્મની સ્થાપના અગત્યનામાં થઇ તે પૂર્વે ત્યાં કેરી સ્થિતિ હતી (૫૧)

મુસલમાની ગન્તોના મમયે ચિત્રમાલિય મહાની વપરાશ બધ થઇ છે (૭૮) (૮૪)

મૂર્તિ અને મૂર્તિપૂજા પ્રાચીન મમયે હતી કે કેમ ? ૩૪૦-૧ (૩૪૧)

મેઘનાહન નામ વ્યક્તિનું છે કે શિરદા છે (૨૩૦) (૨૩૬) ૨૪૦

મેઘપર્યવેશને આર્ય પ્રજાના કેન્દ્ર તરીકે ગણવાની પદ્ધતિ ૧૨૧

મોહનજોડોના અનુગોષ્ઠો ગંગાધી કાંઈક પ્રકાર (૧૭)

મોહનજોડોના વ્યાખ્યા (૧૬) (૧૩૬) (૧૩૭)

યવન અને શક પ્રજાની મગખામણી (૨૧)

યવનો (આયોનીયન ટાણના ગદીશ) ને આર્ય શા માટે કહેવાય (૧૪)

યુદ્ધિષ્ઠિર દક્ષિણ સવતની આદિ વિશે ૬૦

યુદ્ધિષ્ઠિર વૈદિક મતાનુયાયી નથી તેનું કારણ (૬૩)

રાજનીતિના એક ધોરણનો ઉલ્લેખ ૨૨૮

રાજદ્વારી ક્ષેત્રની અસર સામાજિકને પણ પહોંચે છે તેનું દર્શાવે ૮૩

રાજસૂય યજ્ઞ ક્યારે થાય, તે સમયે પ્રજાને શુ લાભ મળે તેનું વર્ણન ૨૬૩ (૨૬૪)

રાજા ઉપરથી તેના વશનું નામ પડ્યાના દર્શાવે ૧૩૮

રાજાપત્ની પરદેશીઓ પોતાને ક્યારે વિમુક્તિ કરતા, તેના કારણ અને દર્શાવે ૧૪૮

રાજાઓ કોરકરન કાર્યો કરાવતા, તે ક્યારે ? તે કરન તરીકે ? તેની સમીક્ષા (૨૭૭)

સામન્તોની પ્રભુ પ્રત્યેની હસ્તગત દપ્પતિ-દાધીપ્રદાના થીય બાધારે (૨૭૮) (૨૬૪)
 સમન્તો (૩૬૭) કારણથી બાધારે બાધા દિવસે ઉત્તિદાસગાંધી હ્રમ થયેલ છે તેવું નામો (૪૮)
 સમન્તોવિષે ૨૪ વર્ષની ઉંમરે કરાવેલો એક કામનું કવન છે એમ કહી ખારવેલ મંત્રથી તે બાધુ થયે
 છે પણ તે સત્ય નથી તેનું વર્ણન ૨૮

સામ્બી અને પદ્મસામ્બીના અર્ચા (૩૫૧)

સામ્બીક રાજા મહારાજા બોલકા અથવા વિચાર પ્રત્યે છે કે કોવાળો તેનું વિનયન ૨૮૫

દ્વિદામન નિસેની ૩૬૭થી મેરસમબુનિ (સુભો સુદર્શન સમ્બે)

સમ્બા વર્ણવેલ પ્રતિભાવે નોંધાયેલું તેનું દપ્પતિ (૫૨)

સામ્બાના એક થયે પદ્મસામ્બી પારણ (૭૩)

સિપિ (મસૂદ, પ્રાકૃત, મિથિ)ના સમ્બાની શાસ્ત્રી અર્ચા ૨૫૫

વિક્રમસંવત્સરી રેખાતેમ્બીમા કોણે કોણે પોતાના સંવત્સરો ગણાવ્યા હતા (૬૨)

વિક્રમસંવત્સર ગણાવવામાં કોઈ કારણ નોંધાયેલું હતું કે ? (૬૨)

વિક્રમસંવત્સરી વપરાય, વિક્રમ અને પાલનના પ્રવાસે કાંઈ વધુની હતી છે કે ૧૪ ૬૦

વિક્રમસંવત્સર સાથે બીજાઓનું કયેલ મિથિય અને તેના કોઈય મિથિની કુલિ ૬૫ ૮૨

વિક્રમસંવત્સરના પ્રાચીન સિદ્ધાંતોની એક પાંચી ૭૮ (૭૮)

વિક્રમસંવત્સર વપરાયેલ વચ્ચે નેમ પડી ચયો હતો અને પાંચે લઈ ચયો હતો તેની કોઈય તપસ (૪૪)

૧૨) ૧૪ ૮૩ (૮૩) ૬૧ ૬૦ ૬૩ (૬૩)

વિક્રમસંવત્સરી સ્થાપનાનો અધ્યાસ ૨

વિક્રમસંવત્સરી પ્રાચીન કારણ તથા સમય ૨૧ ૩૪ ૩૮ ૬૪ તથા બાધારે અને રીમનો ૮૫

વિક્રમસંવત્સરની સ્થાપનામાં ૧૭ વર્ષનું ભંડાર કાચે કોણે રેખાવ છે તેનું કારણ (૨૧) ૩૭ (૩૭)

વિક્રમસંવત્સરો મારા વિશેષ સંજ્ઞાધારે (૮૨)

વિક્રમસંવત્સરો સમય નામો કોવાળા પડી વિનયન ૮૫

વિક્રમસંવત્સરી અંકિત કિલ કિલ પ્રાર, તેની કોઈયો સાથે ૮૫

વિક્રમસંવત્સર અને માલવસંવત્સર એક જ છે એમ કોવાળાની માનવતા ૬૪ (૬૪)

વિક્રમ અને મહાવીર સંવત્સરી વર્ણવેલું છે ૧ ૬

વિક્રમસંવત્સરે ધ. સ. થી બાધારવાની વધુ ૧૧

વિક્રમસંવત્સરે ધ સ વચ્ચે ૫૦ નું ભંડાર કે ૫૧ નું તેની અર્ચા ૧૧ (૧૧)

વિક્રમસંવત્સર નામની પાસે અંકિતોનો નિર્ણય ૭૬

વિક્રમસંવત્સર કારણના અને નામોની સમય ૩૩ ૪૬ થી ૫૦ (૫૦) (૫૫) ૪૫

વિક્રમસંવત્સરના સમયવરની સ્થાપના (સુભો કોવાળા)

વિક્રમસંવત્સરના સિદ્ધાંત નથી રીમના તેનું કારણ ૩૬

વિક્રમસંવત્સર સમયની અંકિત પ્રમાણે થતા અર્ચ તથા તે સાથે થાનેલા અન્ય સમયોનો નામો

(૩૩) (૧૧) ૮૪

વિક્રમસંવત્સર કારણના બાધાર સમયે પ્રમાણે અંકિતનું વર્ણન ૩૩ (૩૩)

વિક્રમસંવત્સર બાધાર પિણીની વધુનેથી સિદ્ધિ ૪૧-૪૦

વિક્રમાદિત્ય મિશ્રેનો મુસલમાની રાજ્યઅમલે થયેલ દોષ (૪૫)
 વિક્રમાદિત્યના પુત્રનું અગ્ની સમુદ્રના રાજની કુવરી સુલોચના ગાયેનું લગ્ન ૫, ૪૯, ૫૧, ૫૨
 વિક્રમાદિત્ય અને બોજ, ગિરિ કે નામ ૮૪
 વિદિશાની સ્થાપના અને અંતનો સમય ૨૫, ૩૦
 વિદેશી વિદ્વાનોએ પોતાનો દોષ હોવા છતાં તેનો દોષ દિંદી વિક્રાનો ઉપર ટોળ્યો છે તેનું દષ્ટાંત
 ૧૯૯ (૧૯૯)

વિક્રાનોની તર્કશક્તિ કેટલે સુધી નામ કરી શકે છે તેના દષ્ટાંતો (૨૧) (૧૦) (૧૧), ૭૫ (દલીલ ન ૯)
 વેદશાળા તરીકે ઉગૈનીના સ્થાનનો સમય ૩૮
 વૈદિક અને બૌદ્ધધર્મની ધાર્મિક સમાજોની લગતી પૌગણિક માન્યતાઓ સ્વીકારી લેવામાં આવવાનીથી
 આગળ વધવાની ચેતવણી ૩૭૩

ગકમ્બલીના ગામિયતાનું વિશેષ અર્થનું ૧૭ થી આગળ
 શકસ્થાન સાથે શ્રેષ્ઠ શિવાચારના ગાદત્વનો વિચાર (૧૮)
 શકસવત (ઉત્તર, દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દિશા)નો તકાવત (૫૦)
 ગાતવહનવશીઓના ધર્મ વિશેની માહિતી (૪૩)
 શક શબ્દના અર્થની સમજૂતિ ૯૫, તેનો માર ૯૮
 'શકનૃપકાલ' તે એક શબ્દ-સમામ છે, તેના અર્થની સમજૂતિ ૯૭
 શકસવતની સ્થાપના ઇ મ ૭૮મા કનિષ્કે કરી છે એના ડાં ઓઠનળર્ગના મતને મર્વ વિદ્વાનોએ
 આપેલી મંમતિ ૯૯

શકસવત સાથે, કુનાન, નહપાણ, વેન્સકી અને અઝીઝ ગમ્મઓનો કેવો અમલ હોય તેની વિચારણા ૯૯
 શક (મંવત) કોણ પ્રવર્તી શકે (ક્ષત્રપ કે મહાક્ષત્રપ) ૧૮૮
 શિલાલેખ કોતરનારાનું કારણ રાજકીય કે ધાર્મિક ૨૧૬ થી આગળ
 શ્વેતસરક્ષણનું કાર્ય આરવેસે કેવી રીતે પાર પાડ્યું તેનો ઇતિહાસ ૩૦૮ થી ૧૨, ૩૧૫-૧૬
 શાસનવર્ણીત પરંતુ હુદ્દિથી અગમ્ય અનેક ઘટનાઓ પણ મત્ત પુરના કરી શકાય છે (૨૯૨)
 શ્વેતરક્ષણ-પુન્તકોદ્ધારનો દુષ્કાળ સાથે મંયંધ ૩૧૫
 સરોવર અને સમુદ્ર વિશેની પાઠ, (૧૨૧)
 સિંધકા સ્થાન નામે ઝાળખાતી જામિનું સ્થાન ૨૭
 સેમેટિક ઓરિજનનો આર્થ અમલ સાથેનો પ્રસાર (૧૨૧)
 સૌર્ય અને ચંદ્ર માસનો તક્ષવત (વિદ્વાનોની એક માન્યતા) (૧૦૩) (૧૦૨), તેનું નિવારણ
 સૌર્ય માસ શકમંવતમા વપરાયો હોવાનું પ્રથમ દષ્ટાંત ૧૦૨ (૧૦૨) થા માટે આટલો મોડો દેખાયો
 તેનું કારણ ૧૦૨, ૧૦૩ (૧૦૩)

સ્થાનક અને મદ્રાસ ટાઈમની એક સમયે ચાલતી વપરાશ ૯૪
 સંવતસર (ધાર્મિક અને સામાજિક)ની આદિના સમયગા રહેલ તક્ષવતની અમજૂતિ (૩૭)
 સંવતસરો (માગાજક)ની આદિ પણ તેના સ્થાપના સમયથી નથી ગણાઈ તેના દષ્ટાંતો (૩૭)
 સંવતની આદિ વિશિષ્ટ પ્રમંગની યાદિમા થાય, પરંતુ તે સમય માથે સંયમ ગણે નહીં તેનું કારણ
 ૩૭, ૬૪, (૬૫)
 સંવતની પાસે તેનું નામજ ન લખ્યું હોય, માત્ર આકળ હોય તો, શી રીતે ગણતરી કરાય ૮૩

સવત શેષી કાલનાની સર્વ સામાન્ય કુચી ૮૫

સવત ભાસ્ત્રાનની જિભ જિભ પદ્ધતિઓ ૮૫

સવત્સરો (નવ) આ પુસ્તકની મૂળભૂત આધાર છે તેનો ૩૦૬ ૧ ૧

સવતોની આદિ (૨૧) નોતોના અને પાશ્વિકો સી રીતે કર્મ ૩ ૧ ૧-૧૦૦

સવત્સરોની ઉત્તમના આધારનું પાત્ર ૧ ૧ ૧ ૭ ૧ ૮

સવત્સ ૧ (પાશ્વિક) તથા ઉત્તમ સંજના પાત્ર ૧૨ ૧ ૬

સાપ્તમીના આદર આદર તથા પેદા વિચારની સમજૂતિ ૨૩

સરોપકોની સ્વચ્છતાના આધારો (સુત્રો વિદ્યાન સંદર્ભ)

દ્વાપીપુસ્તકો એકસાથે પ્રવેશની ભૌતિક સ્થિતિઓ ૬૩ પરિચય ૩૨૩ (૩૨૩)

દ્વાપી રાષ્ટ્રવિદ્યાનનું નામ જન્મ નિર્માણનું છે ૭૩

દ્વાપીના કૌતુહલો સ્વચ્છતા આદર ૩ તેની મર્યાદા ૭૪

(૬) સુખ્ય આદરો કૌતુહલને સ્પર્શી તેના

આધારના કુશળતા, આથી તથા એકસાથે મર્યાદા, કૌતુહલ ૩ કૌતુહલ, તેની મર્યાદા ૩૩૫ (૩૩૫)

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

આધારના કૌતુહલના સ્થાન મર્યાદા રિચિત્ર ૨૧-૨૬

શ્રીકૃષ્ણ વંદિત મનના નયી એમ મિત્રાતેજ ઉપાનયી મળતી માળિતી ૩૩૫-૩૬ (લુગ્ગા પુ ૩, ૫ ૮૬ થી નં ૨૪)

કેવળી, અરિદન અને મિત્ર મળે એવોના તકાલીની મગજ (૩૦૬)
દેશસાજ અને નદિપ્રાંત વચ્ચે દુનિગદામ પ્રતિમા બાવત મળે બુદ્ધતા છગામ ૨૪૩, ૨૪૮, ૨૪૮-૨૪૯ (આર્ય) ખપુર, પાર્શ્વના, નાગાલુન, વિદ્યમાલિત મગજ તથા દાસ માન્યનીના મનદાલીનપણા વિશેના પુરાના ૩૬, ૫૧ (૫૨)

રાજા ખારવેસે લીધેના ઉપાગમન નવધી વિશેના ૬૦૬
રાજા ખારવેસે કલ્પગદામના દાવા લીધી હતી કે આ નિગતિ જ એવી તેથી મળ્યાં ૩૮૬ (૩૪૬)
ખારવેસના પાર્શ્વ તથા આગાદ્ય છાતની મળિતી ૩૫૧ ૦
ખારવેસ અને પ્રિયગ્રિનની મળ્યામળી ૧૬૧-૨
મદલીસનગીઓ દેનપર્થો દના તેથી મળ્યાં ૮૩ થી આગળ તથા મીનતો
મધ્યમુગી 'મુખાદ્ય'ને પગના દના (લુગ્ગા પ્રાંત સમ્પદ)
મધ્યમુગ નેનપર્થો દતી એમ મિત્રાતેજ અને મિત્રાના પુગતાર્થી દવ મિદાનોના ગ્રંથાતો મન ૧૦૪,

૧૦૫, ૧૬૦, ૨૧૬ થી આગળ
મદગુપ્તમૌર્ય અને ગાંધાર્પતિ નાનદાનીઓનો ગિત્યા નગરી માર્યેતો મળ્ય ૨૭
મદ્રપે ૪૦ દલગ દવ ખર્ચો ગાંધી પ્રદેશમાં ફોલી ગોદવળ ૨૧૧ (લુગ્ગા દ્રવ્યદાપ મળે)
જગન્નાથજીના મદિત તથા મિત્ર વિશેના એજ મદ્યનું કમતાર મમાપાન ૩૨૮ થી ૩૩૬
જગન્નાથજીની વર્તમાન મૂર્તિનું વર્ણન ૩૩૬
જગન્નાથજીની મૂર્તિ વિશે એ મજ્જેન્દાવ મગ દુનિગદામ તથા મિ દોવીનો ગનિપ્રાપ ૩૨૫થી ૩૨૮
જગન્નાથજીની મૂર્તિના ચમકાર (લુગ્ગા પાર્શ્વનાથ) તે મનગોળી મુખથી તથા તેનો નિષ્પા ૩૨૮થી ૩૬
જગન્નાથજીની મૂર્તિ મિદાનો મદ્રગમની મગવે છે તે નિર્વે દાસના કાળો ૩૩૨-૩૩
જગન્નાથજીના જેવોજ મદિમા મદાનામદના પદમુગા મિદાના મદિતો છે તે વધીજન (૩૩૭)
જગન્નાથપુરીની પ્રતિમા મિત્રો માળિતી (કલિગત) લુગ્ગા)
જગન્નાથજી તીર્થ સળધીના અનુમાન ઉપરથી લેવા મોગ્ય આશ્રમન તથા મેલવળી ૩૩૯ ૩૪૧
જગન્નાથજીની મૂર્તિ જેવીજ માળીનગરથી મૂર્તિ મળી આવી છે તે વિશે મગ કલિગદામનો મન ૩૨૬ (૨૨૭), ૩૨૮, ૩૩૨

મવડશાહ (લુગ્ગા શત્રુ બોદાગ)
મસૌરપુરના યદવગતી નામે મદાવીગમદિની રચાપનાનો મગ્ય તથા સ્થાન ૪૪ (૪૫)
જનસદ્રવળી ક્ષમાશ્રમણ (લુગ્ગા શિલાકથા)
જૈનધર્મને વિશાળાનગરી અને પુષ્પપુર માટે પક્ષપાત ૨૩ થી ૩૦
જૈનધર્મને કૌતીનીના પ્રદેશ માર્યેના માદ મંગેવનું વર્ણન ૨૩ થી ૩૦
જૈનસાધુ અને તીર્થગંગના આગામી મોદ મેદ તેમાનું એક દાટાત (૨૬)
જૈન રાજાઓ પ્રાચીન મગ્યે નોંધ શી રીતે કરતાં, તેનાં દબાતો તથા કાગળો ૬૨ (૬૦)
જૈન ઇનિહાસકાગેને મમવાલેખનમા નડતી મુક્કેલીઓ ૮૨
જૈન પુસ્તકોદારના આક મગ ૯૮૦, ૯૯૭, ૯૯૩ મિત્રોના ખુલામો ૮૬, ૮૭ તથા રીમગો
જૈન રાજા (વસ્ત્રભીપુગના) મુવમેન વિશે ૮૭ (૮૭)

કૌન અને મોદકમના પ્રતિષ્ઠા (જુઓ મોદક સન્ને)

કૌનપર્મની સખા વિષય હતી, જોઈ જાને ક્યાં ગયા; તેનું મંથવિત કારણ ૧૧૫, ૧૧૬

કૌનપર્મનાં પાખાનો કસોતો ભવ. ૩૧૩ (૩૧૩)

કૌનસખાએ તીર્થપ્રેમ મટે શું શું ન કરતા, ખારેકનાં છવનગાંથી તે વિષે મળેને મોષ ૩૧૬ (ખાતરોને જુઓ જિવનચક્ર કાવનિવિધી અને મહાપ્રાસાદનું વર્ણન)

કૌનમહિરની રમના વિશેનો ખ્યાલ (૩૨૪)

કૌનપદ્ય સુધાના અને નવા નરક ગયો હતો તેના પુત્રા (જુઓ સુધાના સન્ને) ૩૫૮-૯

ટોપસ (નાના મેઘ) નું વર્ણન તથા તેમાં અંકિત કરેલ જોત સુલખી માહિતી (૨૫)

તીર્થસ્થાન નિર્વાહનું સ્થાન તથા તેમના પ્રાચીન ભારતીય સ્થાનની મરખામણી (૨૫)

તીર્થે તે વારો તે દ ના અમળી મમળી (૧૧)

તીર્થસ્થાનો વિષે કાર્ય પ્રકાર (તથા તેની વિશેની સમજ) ૩૧૮ થી અવધન ૨૪ (૨૪)

(સાન) તીર્થપ્રેમ વિશે કસોતો માહિતી ૩૩૮-૩૬

સુધાસખા કૌનપર્મની હતી (જુઓ કુશાન સન્ને)

દક્ષિણમિત્ર સુરિ (જુઓ વિશાલસુરિ સન્ને)

દિગંભર, ક્યાનરમા વિક્રમ સવતનાં લેખનો વિચાર ૮૧ ૮૭ (૮૭)

દક્ષિણ, પૂર્વ અને અંકની સુધિ વિશે માહિતી ૩૧૧

દેવધર્મસુદી સમાચારનું તથા દરિદ્રપ્રતિષ્ઠા સમય મટે મોધાચેવ ભલું વિશેનો જુથાસો (૧૪) (૮૩) ૮૧

દેવધર્મપ્રેમનો ભવ, પ્રાચીન મમયે તથા કાલમાં કૌન તેમજ કૌનેતર દક્ષિણે (૩૧૭)

દેવધર્મિક તથા કાલકીક પ્રસારણનું સ્થાન નવા કારણ ૨૭ ૨૮ ૨૧૮

કનકક અને મેતાનકનકનો કનિકા તથા આગેવિક સ્થાનની ભવો ૩૧૮-૨૬

કર્મ સાથે અપ્રમથ સનમનું વર્ણન ૩૧૮

કુશા પ્રવસેન (નવવળીઈને) અને કસપસપાસ (જુઓ કસપસપ સન્ને)

ન્યાસાનું, જુઓ કાર્ય અપુર સન્ને

પશુ-પાવિઓ (વિદ્ય કાપ, કાથી અપ) ૭ ક્યા પર્મનાં પ્રતીક ક્રે ૩૩૦-૨

ખાલીપુત્રની કાલિયાકાળો પ્રમય ૩૧૬

ખાલીસા (જુઓ અપુર સન્ને)

ખાલીનાથની મુર્તિઓ સાથે જોડાયેલ મહાકાશનું વળન નેતીઈ રીને ત્વલાકાની મુર્તિઓની અવધા-વિધાના મયતા નું વળન ક્રે ૩૩૩ (૩૩૩) ૩૩૪ (૩૩૪) બીજાનું વર્ણન ૩૩૭

ખાલીનાથ ખાલ (જુઓ મમેનસિખર સન્ને)

પુષ્પપુર અને વિશાલનગરીઓની ભોજાન ૨૨૩ (૨૫) (૨૬)

પૂર્વદીશી પાતાપુરિયાથી કીનું મમળાનું ૨૬૨૫ (૬)

પ્રતિમા ૪ મ ને મધી પૌરુષ ભાવ અને વરિધમર્મની હતી કે તે મનથી સ્થાપન નિભાવેલા મન કપર ૪ પ્રિયદર્શિને ક્યા કાચેવ નાના મેઘા સુરો, જેઓ કી નાં કારણે ૨૫-૨૬ તથા દીધાઓ ૨૧૭ ૩૧૧ (૩૧૧) (૩૧૨) ૩૩૮

પ્રિયદર્શિન મમયે કૌનપદ્યના દેખાણે, અને તેની અમર ૧ ૫

પ્રિયદર્શિન અને ખારેકની મરખામણી (જુઓ ખારેક સન્ને)

બૌદ્ધધર્મના અને જૈનનાં પ્રતીક લગભગ એક મગ્ગનાં હોવાથી એક ખીખતો ધારી લેવાય છેઃ
પુરાવા તથા દૃષ્ટાંતો તરીકે (પુ ૧ અવતિતું વર્ણન પુ ૨ ના પ્રથમ ત્રણ પરિચ્છેદ, પ્રિયદર્શનનું
વૃતાંત) ૧૫૮ (૧૫૮) ૨૭૦ થી ૩૭૪

બૌદ્ધધર્મનાં સ્મારકો, દરેકો ૪ માંથી ધડો લંબા ચોગ્ય મોઢપાક ૩૭૦ થી ૭૩
બૌદ્ધ અને વૈદિક સ્મારકોની પૌગણિક ગાન્યતા સ્વીકારી લેવામાં આવવાનતાની ચેતવણી ૩૭૪
બૌદ્ધ પ્રતિમાની સ્થાપનાના સમય વિશે સ્થાપના નિષ્ણાતોનો ગત ૩૭૨-૪
ભદ્રેશ્વર (૩૨૭) તીર્થ મંચી કાંઈક ૨૭૦

ભારદ્વજ મનુષ્ય મંચી પ્રકાશ ૩૦૫ (૩૦૫)
ભૂમક, નદપાણી વિગેરે, તથા શબ્દ પ્રમા જૈનધર્મ પાળતી હતી (૧૮) (૨૦)
ભિક્ષા, ઉચ્છેદની તથા વિદિકા નગરીનું કેટલુંક વિશિષ્ટ વર્ણન ૨૦
ભિક્ષા સાથે ચરણમ મોર્ગ તથા અંધપતિ જ્ઞાનકાળીનો મંચ ૨૭ અને કારણ ૨૭

ભિક્ષા અને ભારદ્વજ ટોપના સ્થાનનિર્માણના કાળની તપાસ તથા તેનો નિરધાર ૨૮

ભિક્ષા, વિદિકા અને સાચીના સ્થાનને પરસ્પરનો મંચ ૨૯

ભીલડીયાજી તીર્થનો જૈનધર્મ સાથેનો મંચ (૪૫)

શ્રી મહાવીરની ગણધર સ્થાપનાનું નગર તથા નિર્વાણસ્થાનની અપાપાનગરી, ખત્તે એક જ છે ૨૬

શ્રી મહાવીરના કેવળકલ્યાણકની ભૂમિ મંચી ૨૬-૨૮

મહાવીરસવતનો નિર્દેશ મગ્ગારી દ્રક્તગેમાં, શિવાલેખ તેમજ મિત્રામાં ચયાની નોંધ ૬૧ (૬૧)

માનસ્તભ દેવાલયના પ્રાગભુમા ઉભા કગવવાની પ્રથા તે વિશે જૈન અને વૈદિકનો તફાવત ૩૩૪-૩૫
(તથા દીકાઓ)

યક્ષવસતી સ્થપાયાનો મગ્ગ તથા સ્થાન (ભુઓ જાલોગપુર)

(જૈન) શક અને યવન પ્રજાની સગ્ગામણી (૨૧)

રાજસૂય યજ્ઞ કગવવાનું કાળ તથા ચેતને તેથી થતા ફાયદાઓ (૨૬૩) (૨૬૪)

વજ્રસ્વામી (ભુઓ અપુટ શબ્દે તથા રાત્રી જ્યોત્સ્નામાં)

વનવાસી ગમ્મની ઉત્પત્તિ વિશે એક સંભવિત કારણ ૧૭૮

વર્ધમાનપુર (ભુઓ આલુપુર)

(રાજ) વાસુદેવે પિતૃધર્મ જૈનધર્મનો ત્યાગ કર્યો હતો ૧૫૫, ૧૭૮, ૧૮૦, ૨૧૬ (ધ. સ ૧૮૮ થી
૨૩૬, ૫ ૨૧૬)

વિક્રમસવત સાથે જૈનોના મંચની ચર્ચા ૪૪ (૪૪) વળી ભુઓ ચેતનાંગ શબ્દે

વિક્રમાદિત્ય શકારિ તથા હાલશાતકકાળી મમકાલીન (ભુઓ અપુટ શબ્દે) ૩૬, ૪૩

વિક્રમાદિત્યના પુત્રનું અગ્નિસ્તાનના ગમ્મની કુતરી સુલોચના સાથેનું લક્ષ ૫, ૪૬, ૫૧, ૫૨

વિજયચક્ર અને કાર્ધનિપિદી શબ્દની વ્યાખ્યા તથા વિવેચન (૨૭૮) (૨૭૯) ૩૦૪ થી ૩૦૭ તથા દીકાઓ

વિદિકા, ઉચ્છેદની અને ભિક્ષાનગરીનું કેટલુંક વિશિષ્ટ વર્ણન ૨૨

વિદિકા, ભિક્ષા અને માચીને પરસ્પરનો મંચ ૨૯

વિશાળા નગરી અને પુષ્પપુર નામની નગરીઓની ઓળખ (૨૫) (૨૬) ૨૨૩

વૈદિકમત પ્રમાણે અસ્થિ વિગેરે અવશેષો અસ્પૃશ્ય છે (ભુઓ અસ્થિ શબ્દે)

વૈદિક સ્ત્રાવેશ, ધર્તિઓ, દરેકો ઈ. ની પૌરાણિક માન્યતા સ્વીકારી લેવામાં સારધાનનાની મેનક્ષી

૩૭ થી ૭૩-૩૭૪

વૈદિક પ્રતિમાની સ્થાપના વિશે સ્થાપત્ય નિષ્ણાતોનો મત ૩૭૭ ૪

રાત્રુકપોષ્ઠ્ય અને વજ્રસ્થાપ્તિ. પા. ૫૧ (૫૨)

રાત્રુકપોષ્ઠ્ય અને વજ્રસ્થાપ્તિ (૩૧) ૫૧

રાત્રુકપોષ્ઠ્ય તથા સુનામકથી ખસીને પાલીતાણે સ્થાપિત બાવી (૫૧)

રાત્રુકપોષ્ઠ્ય મહામતની રચનાના સમય વિશેનો ખુલાસો ૧૬ ૭૦ (૭) (૮૪)

રાત્રુકપોષ્ઠ્યનકેશીગિરિના ધર્મ વિશેની માહિતી (૪૩)

રાત્રુકપોષ્ઠ્ય, દક્ષિણવિન્દ્યપરિ સ્થાપત્યશાસ્ત્રના અધ્યયન વિશે (૮૩) (૮૪)

સુવર્ણસ્થાપ્તિ ૩૫ રીતે ખારેસે પાર પાડ્યું તેનો ઇતિહાસ ૩ ૮ થી ૧૨, ૩૧૫-૧૬

સુવર્ણસ્થાપ્તિ અને કુતલકદારનેનું કાલ સાથે સંબંધ હોય તો ૪૪ રીતે તેનું વર્ણન—૩૧૫

સુવર્ણસ્થાપ્તિ તથા સુનામના વિષયે વિશેષ સંસ્મરણ કે હકીકત જાણાર્થે જે તેને ખારેસેસ વિશાલેશ્વરી

બાબત સંબંધ ૩ ૮ થી ૩૧૨ સુધી તથા ૪૪૩

સ્વર્ણસ્થાપ્તિ સ્થાપના અને વિશિષ્ટતાઓ ઉપર (સુભો દિગ્ગજ સન્ધે)

સ્વર્ણસ્થાપ્તિ : પાશ્વનાથ પદ્માનો ઇતિહાસ ૨૪૧ થી આગળ

સ્વર્ણસ્થાપ્તિના નામે જોવામાં આવેલ સ્થાન ૨૭

સ્વર્ણસ્થાપ્તિ સ્થાપના સિદ્ધિવિગ્રહથી પાશ્વનાથનું કારણ પ્રાચીન તથા મધ્યકાલ (૩૩૩ ૩૪)

સુભાષા, બાપા, બાલકૃષ્ણચંદ્રના સ્તુતિ વિશે નિદાનો સું કહે છે. ૩૫૮ થી ૩૬ ૩૧૬

સુભાષાચિરિ ખંડનું સ્થાન ૪૪ (૪૫)

શાંતી, નિશ્ચિત અને નિશ્ચિત પરસ્પરનો સંબંધ ૨૬

શાંતિદાસના સંસ્કૃત બાંધકામ (સુભો દેવગીર્ણી સન્ધે)

શાંતિદાસના સ્થાપ્તિ (સુભો ખપ્પા સન્ધે) ૩૬ ૪૩

શિલ્પી ઉપર જોવામાં આવેલ સ્થાપના તથા કાલે પોષ્ઠ્ય અને કાર્યકારી તેનું વર્ણન ૧ ૫

શુદ્ધિપત્રક

પૃ	કો	પ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩	વંશાવળી	૧૫	૫૭ થી ૪	૫૭ થી ૪ સ ૪
			તથા તે પછીના ગાનઓ માટે પશ્ચ ઈ સ વાંચવા	જેમ પૃ ૭ ની વંશાવળીમાં છે તેમ
૪	૧	૩૨	૫ રના કિસ્કર્મા	૫ ર ના કિસ્કર્મા
૭	૨	૩૪	માધવસેન (ન ૪)	માધવસેન (ન ૫)
૧૪	૨	૩	અવતિપતિ	અધપતિ
૩૩	૨	૧૨	જહાંગીરીમાથી	જહાંગીરીમાંથી
૫૩	૧	૧૧	પ્રથમ દ્વિતીય અને ચતુર્થ મુદ્દાઓ	પ્રથમ અને દ્વિતીય મુદ્દાઓ
			રાગને લગતા છે	.. ગાનને લગતા છે,
				ન ૧ ગર્હભીલને લગતો છે.
૧૪૧	૨	૪	બોખરાના	બોખાગના
૧૬૦	૨	૭	કકલીતિલા	કકલીતિલા
૨૦૦	૨	છેલ્લેથી ૪	(જુઓ ઉપરમા પૃ ૧૪૦)	(જુઓ ઉપરમાં પૃ ૧૪૨)
૨૨૩	૨	૨૬	એજટ	રીજટ
૨૬૦	૨	૩	૪૪૭-૮	૪૫૭-૮
૩૬૫	૧	૩૦	૩૧૨	૩૭૨

શું ? અને કયા ?

આમા બાકી સંખ્યા પુરુષલક છે. પરંતુ દીપ્તો અંતર્ગત એ નાનો, સ્ત્રી ૫ ૦ તેમજ ૪૪ સંખ્યાના બાકી દેશમાં મુક્યા છે.

અ

અકામકાનુ, ૩૨૫.
અનિપુણ, ૩૩
અનિચિત, ૨૪ (૨૪૧) ૨૪૭ ૨૫૮ (૨૫૮)
(૨૧૩) ૨૧૫, (૩ ૩) ૩૩૦.

અનન્ય, ૨૩૭ ૩ ૫.
અનન્ય, (૩ ૩).
અનન્ય સુશીલો (૩૩૫).
અનિષ્ટ પદો, ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૧ ૧૨૪ ૧૩૬
અનિષ્ટ બીજો, ૧૨૪ ૧૩૬
અનિષ્ટ ૧૨૪ ૧૩૬.
અનિષ્ટ ૨૨૮
અનિષ્ટ, ૨૩૧ ૨૩૮ ૨૪૮ (૩૪૫)
અનિષ્ટ સીધો, ૩૨૬ ૩૩૨.
અનિષ્ટાનુસારી, ૨૬.

અનિષ્ટાનુસારી, ૩૫૧ (૩૫૧) ૩૫૨.
અનિષ્ટિય ૨૧૦, ૨૧૨ ૨૮૧, ૨૮૨, ૨૮૩.
અનિષ્ટાનુસારી, ૩૧૮ (૩૧૮) ૩૧૯ ૩૨૩

અનિષ્ટાનુસારી ૨૫૫ ૩૫૧ ૩૫૨ ૩૫૩
અનિષ્ટાનુસારી, (૩ ૩).
અનિષ્ટો સિવાયેન-સુખો સિવાયેન અનિષ્ટો.
અનિષ્ટા, ૩૩૮ ૩૩૯.

અનિષ્ટા, ૩૩૮ ૩૩૯
અનિષ્ટા, ૨૩૫, (૨૫૮) ૩૩૩ (૩૩૪).
અનિષ્ટાની માત્ર અને અનિષ્ટાની, ૨ ૫, ૬ ૮, ૧
૩૨ (૩૩) ૫૩ ૫૫, ૬૨, ૧૮૬ ૨૨ ૨૨૧
૨૨૨ ૨૨૩ ૨૨૩ ૨૬૦ ૩૩

અનિષ્ટાનુસારી, ૧૪ ૪૧ (૨૫).
અનિષ્ટાનુસારી, ૧૭ ૨૨, ૨૩ ૬ ૧૩૧ ૨૧૩ ૨૧૫,
૨૧૭ ૨૫૪ ૨૫૫, ૨૧૭ ૨૧૪ (૨૧૪) ૨૧૫,
૩૩૨, ૩૩૩ ૩૧૧

અનિષ્ટાનુસારી સિવાયેન, સુખો સિવાયેન અનિષ્ટાનુસારી.
અનિષ્ટાનુસારી, (૨૫).
અનિષ્ટા, (૨૮).
અનિષ્ટા, (૨૮).
અનિષ્ટાનુસારી, ૨ ૨૨.

અ

અનિષ્ટિયો ૩૫૬ ૩૫૭ ૩૫૮ ૩૫૯
અનિષ્ટિય, ૮ (૮) (૬) ૨૧૬ ૨૨
અનિષ્ટિય, ૨૪૫.

અનિષ્ટા, ૨
અનિષ્ટાપતિ, ૨૨૨
અનિષ્ટા ૧૮૧, ૨૨૨ ૨૩૩
અનિષ્ટા, ૨૨૨.
અનિષ્ટા, ૨૨૮.
અનિષ્ટા, ૧૧૬, ૧૨૧.

અનિષ્ટો સિવાયેન, સુખો સિવાયેન અનિષ્ટો

ઈ

ઈનિષ્ટાનુસારી અનિષ્ટા ૨૫૫ ૨૫૬ ૨૫૭, ૩ ૧૬ ૨૨.
ઈનિષ્ટાનુસારી ૩૫૬

ઈનિષ્ટાનિષ્ટા, ૩૧ ૩૧૬, ૩૧૮
ઈનિષ્ટાનિષ્ટાનુસારી, ૫, ૪૨, ૫૩
ઈનિષ્ટાનિષ્ટાનુસારી ૨૫૫ ૨૫૬ ૨૫૭ ૨૫૮
ઈનિષ્ટાનુસારી, ૩૦૭.

ઈનિષ્ટાનુસારી ૨૧૧, ૨૧૨
ઈનિષ્ટાનુસારી ૨૧૧, ૨૧૨
ઈનિષ્ટાનુસારી ૨૧૧, ૨૧૨
ઈનિષ્ટાનુસારી ૨૧૧, ૨૧૨

ઈનિષ્ટાનુસારી ૨૧૧, ૨૧૨
ઈનિષ્ટાનુસારી ૨૧૧, ૨૧૨
ઈનિષ્ટાનુસારી ૨૧૧, ૨૧૨
ઈનિષ્ટાનુસારી ૨૧૧, ૨૧૨

ધર્મીસન ૧૦૬, ૧૦૯, ૧૧૧

ધર્મરક્ષ ૨૨૨, ૨૩૩

ઉ

ઉત્તર અવતિ, ૨૨, ૨૫, (૨૯) ૩૮, ૨૨૯, ૨૩૪
(૩૩૪) ૩૩૮

ઉત્તરની ગાદી, ૪, ૧૯

ઉત્તરપત પર્વત, ૨૧૭

ઉત્તરની વેવશાળા, ૩૬, ૪૦

ઉત્તરેશ, ૨૩૪, ૩૪૭

ઉત્તરેશ, ૨૨૮, ૨૨૯

ઉત્તરપથના રાનગો, ૩૦૦

ઉત્તર ભટ, ૨૫૭

ઉત્તરિરિ પહાડ, ૨૭૭, ૩૦૪, (૩૨૩) ૩૨૫, ૩૪૯,
૩૫૦, ૩૫૧

ઉત્તરિરિ પહાડનો શિલાલેખ, જુઓ શિલાલેખમા

ઉત્તર, ૨૩૮, ૨૪૮, (૩૦૨) (૩૦૬) ૩૧૮,
૩૪૧ (૩૫૫)

ઉત્તર ૧૭, ૨૩, (૪૮) ૨૩૧, ૨૩૭, ૨૩૮ (૨૩૮)
(૨૭૬) (૩૩૪)

ઉત્તર (૮)

ઉત્તર અથવા ઉત્તર (ઓગ્રિસસ), ૨૪૩

ઉત્તર ભાષા ૩૫૫

એ

એલેકઝાન્ડ્રા ધી ગ્રેટ (યવનરાજા), ૬૨, ૨૯૬

એ

એલ (એ) મહારાજા ૨૪૧

એલેક્સાન્ડ્રા મહારાજા (૩૩૫)

ઓ

ઓગ્રિસસ દેશ, ૨૪૪, ૨૩૫, ૨૩૬, ૨૪૩

ઓગ્રિસસપતિ, ૨૬૪

અ, બા

અંગ દેશ, ૨૩૦, ૨૩૪ (૨૩૪) ૨૩૫, ૨૩૬, ૨૩૭,

૨૩૯, ૨૪૪, ૨૪૫, ૨૫૮, ૩૦૩, ૪૪૫, ૩૪૬,

૩૪૭, ૩૬૫, ૩૬૬

અંગપતિ, ૨૨૯, ૨૫૮

અંગૂલ જીલ્લો, ૨૩૫, ૨૪૩

અંતરિક્ષ, (૩૦૩)

અંતરગત શક્તિ, ૭

અંધાઉગામ (અંધામાં), ૨૨૦

અંધપાતિ, ૧૪, ૪૧, ૨૨૪, ૨૫૦, ૨૬૧, ૨૬૫,
૨૬૬, ૨૮૩, ૨૮૬ (૨૮૬) ૩૧૮, ૩૩૨,
૩૬૪, ૩૬૬

આંધ્રેશ, ૨૫૪, ૨૮૫, ૩૪૮

આંધ્ર સંપ્રાપ્તિ, ૨૨૯

આંધ્રેશ, ૭૬, ૨૫૩, ૨૫૪, ૨૫૫, ૨૬૫, ૩૫૪

આંધ્રભુત્પાતિ, ૨૫૦ (૨૫૦) ૨૮૪, ૩૫૪, (૩૫૪) ૩૬૪

ક

કટક જીલ્લો, ૨૩૫, ૨૪૩

કઠ્ઠીની પહેલો, ૧૦, ૧૧, ૫૪, ૧૨૬, ૧૨૭, ૧૨૮,
૧૨૯, ૧૩૨, ૧૩૫, ૧૪૦, ૧૫૩, ૧૫૬, ૨૨૩

કઠ્ઠીની પીળો ઉદ્ધે વેમ કઠ્ઠીની, ૫૪, ૧૨૬, ૧૨૮,
૧૨૯, ૧૩૩, ૧૩૩, ૧૩૫, ૧૪૧, ૧૪૫, ૧૫૩,
૧૫૫, ૨૨૩

કદમગામ, ૨૩૮, ૨૯૫

કદમી, (૨૮૬)

કનિષ્ઠ પહેલો, ૬ (૬) ૪૭, ૫૪, ૧૦૦, ૧૨૪,
૧૨૮, ૧૨૯, ૧૩૦, ૧૩૪, ૧૩૫, ૧૪૮, ૧૬૨,
૧૬૩, ૧૭૭, ૧૯૮, ૨૨૩

કનિષ્ઠ બીજો, ૧૩૩, ૧૩૪, ૧૩૫, ૧૫૦, ૧૫૩,
૧૬૩, ૧૬૯, ૧૭૩, ૧૭૪, ૧૭૬, ૧૭૭, ૨૧૩

કનિષ્ઠપુત્ર, ૧૫૦, ૧૬૨, ૧૬૩

કનોજ, ૨૨૧

કનહેરીનો શિલાલેખ, જુઓ શિલાલેખ કનહેરીનો

કન્યાકુમારી, ૩૪૮ ૩૫૫

કન્યા અથવા કૃષ્ણના રાજ્ય, ૨૫૪, ૨૫૫, ૨૭૭

કપિલપુર ૨૪૫ (૨૪૫)

કઠ્ઠી ગામ, ૨૨૯, ૨૩૦, ૨૩૧, ૨૩૬, ૨૩૭,
૨૩૮, ૨૩૯ (૨૩૯) ૨૪૧, ૨૪૨, ૨૪૫, ૨૪૬,
૨૪૮, ૨૭૨, ૨૭૩, ૨૭૪, ૨૮૩, ૩૦૨, ૩૦૩,

૩૦૩, ૩૦૫, ૩૦૬, ૩૪૫, ૩૪૭, ૩૫૭

કલિંગ માંત્રાન્ય, ૨૦૯, ૨૩૧, ૨૩૭, ૨૪૨, ૨૪૩,
૨૪૪, ૨૫૦, ૨૫૫, ૩૫૪, ૩૫૭, ૩૫૯

કલિયત્નિ, ૨ ૬ ૨૩૧ (૨૩૨) ૨૩૩, ૨૩૮ ૨૩૬
૨૪૪ ૨૪૮ ૪૬ ૫ ૨૫૦ ૫૬ ૨૧૪
૨૭૨ ૭૩ ૨૩૧ ૨૮ ૨૮૨ ૨૬૭ ૩ ૧

(૩ ૧) ૩૧૭ ૩૪૬ ૩૫૩ ૩૬૩ ૩૬૪ ૩૬૬

કલિયત્નિ ૨૧૦ ૨ ૬, ૨૩ ૨૩૨ ૨૩૫, ૨૩૬

૨૩૩ ૨૩૮ ૨૩૬ ૨૪૩ ૨૪૪ ૨૪૫, ૨૪૮

૨૪૬ ૫૨ ૨૫૮ ૨૭ ૨૭૩ ૨૮૩ ૨૮

૩૧૭ ૩૪૫, ૩૪૬ ૩૪૭ ૩૪૮ ૩૫૨, ૩૬૧

૩૬૫, ૩૬૬

કલિયત્નિ, ૨૪૬ ૨૬ ૩૨૧.

કલિયત્નિ, ૩ ૨.

કલિયત્નિ, લુઓ કલિયત્નિ કલિયત્નિ.

કલિ ૩૩ ૩૩૫

કલિ ૨૨

કલિયત્નિ ૧૭૭૦ (૨૩૩).

૫૬ (૨૩૧) ૨૩૩

કલિયત્નિ ૧૭૭૦, ૧

કલિયત્નિ, ૨૮૩ ૮૪ ૨૮૫, ૩૧૬ ૩૫૩

કલિયત્નિ, ૨૮૬

કલિયત્નિ ૧૨ (૧૨) ૧૩ ૪૩

કલિયત્નિ, ૩૩૮

કલિયત્નિ ૧૭૭૦, ૧૬ ૧૭૪

૫૬ ૧૨૮

કલિયત્નિ, ૨૧ ૩૪ ૬૬ ૭૭, ૭૭ ૭૭ ૮ ૮૨.

કલિયત્નિ (૨૫)

કલિયત્નિ, ૨૩ ૧૩૬

કલિયત્નિ, ૨૩૧ (૨૩૩) (૨૩૮) ૨૬૬ (૨૬૬)

કલિયત્નિ ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

કલિયત્નિ, ૨૩૩

કલિયત્નિ ૧૭૭૦, ૨૩

કલિયત્નિ ૧૭૭૦ (૨૩૩) (૨૩૮) ૩ ૪ ૩૫૩

કલિયત્નિ, ૩૩૩.

કલિયત્નિ, ૧ ૫

કલિયત્નિ, ૩૪

કલિયત્નિ ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૬૬ ૧૨૭ ૧૩૨ ૧૩૪ ૧૩૪ ૧૩૬ ૧૩૭

૧૩૫, ૨૧ ૨૨૩ ૨૨૪

કલિયત્નિ ૧૭૭૦-૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

કલિયત્નિ ૧૭૭૦-૧૨ ૧૨૨ ૧૨૫, ૧૨૬ ૧૨૮,

(૧૫૪) ૧૬ ૧૬૫, ૨ ૩

કલિયત્નિ ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૫૬

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦

૧૭૭૦, ૧૭૭૦ } ૮ (૬).

૧૭૭૦, ૧૭૭૦, (૭૭) ૩ ૪ ૩૨૩ (૩૨૩)

૧૭૭૦, ૧૭૭૦

ગ

ગર્ભવિદ્યા, ૨
 ગર્ભ સપ્તનો અર્થ, (૮)
 ગર્ભરૂપ ગર્ભવંસેન દર્શાય, ૩ (૪) ૪, ૭, ૮, ૧૨,
 ૨૫, ૩૭, ૪૩, ૫૩
 ગર્ભભીત, (૩) (૮) ૧૬, ૧૩, ૩૩, ૫૧
 ગર્ભભીત વદા, ૨, ૩, ૪, ૬, ૮, ૯, (૬) (૨૧)
 ૪૫, ૫૪, ૭૩, ૭૮, ૭૯
 ગયા શહેર, ૨૬૩ (૨૭૭)
 ગ્યાલી મગ, ૩૦૧, ૩૩૩
 ગ્યાલીગરપતિ, ૩૨૩ (૩૩૪)
 ગિરનાર પવન ગિરિનગર, (૨૫), ૨૧૭, ૨૧૯,
 ૨૨૦, ૩૨૪
 ગૃદલર્ધન, ૨૨૨
 ગુપ્ત મંવત ૯૫, ૧૪૬
 ગુપ્તવશી, ૪૦ (૪૪) ૭૮, ૯૪, ૧૨૭, ૨૨૧, ૨૩૩,
 ૩૩૦, ૩૩૧ (૩૩૪)
 ગુપ્તવશી વિક્રમાન્તિ-ભુગ્ધો વિક્રમાન્તિ ગુપ્તવશી—
 ગોદાવરી નદી, ૨૩૩, ૨૩૪, ૨૪૩, ૨૪૪, ૨૪૬,
 ૨૮૩, ૨૮૪, ૩૪૭, ૩૫૭
 ગોપાલ, ૨૦
 ગોપીચન્દ્રાનન, (૪)
 ગોવિંદદાસ, ૩૩૧
 ગોરધનગિરિ, ૨૬૪, ૨૬૫, ૨૬૮
 ગોરધનગિરિ પદાડ, (૨૭૭) ૩૫૬
 ગોક્ષકાડા, ૨૬૫
 ગૌતમ ઈન્દ્રભૂતિ, ૨૬
 ગૌતમીપુત્ર શાત્રુઘ્ની, ૬, ૬૭, ૭૩, ૧૦૭, ૩૭૦
 ગૌતમીપુત્ર સ્તભ ૩૭૦, ૩૭૧
 ગૌતમ ભુદ્ધ ૨૩૦
 ગંગા નદી, ૨૮૧, ૨૮૩, ૩૫૭
 ગંગા નદીની નહેર, ૨૪૪
 ગન્ધમ જલ્દો, ૨૪૦, ૨૪૫
 ગુદાનો શિલાલેખ ભુગ્ધો શિલાલેખ ગુદાનો
 ગુદા ગામ, ૨૨૦
 ગોદાધારનેમ, ૬ (૬) ૪૨, ૫૦, ૫૪, ૧૨૪,
 ૧૩૨, ૧૩૯, ૧૪૦

ઘ

ઘોષ ગમ્મ ૨
 ધ્યોતિક, ૫૫, ૧૫૨, ૧૭૪, ૧૮૫, ૧૮૭, ૧૯૧,
 ૧૯૩, ૨૦૩
 ધ્ય
 ધ્યણી શાપ વશી, ૫, ૬, (૪૪) ૫૫, ૯૯, ૧૫૨,
 ૧૭૫, ૧૭૬, ૧૮૩, ૧૮૬, ૧૮૮, ૧૯૧, ૧૯૩,
 ૧૯૪, ૧૯૮, ૧૯૯ ૨૦૦, ૨૦૨, (૨-૩)
 ૨૦૭, ૨૧૬, ૨૧૯ ૨૨૦, ૨૨૨, ૨૨૪, ૨૩૩
 ધ્યણી મંત્ર } ભુગ્ધો મંત્ર ધ્યણી—
 " ઘઠ }
 ધ્યણી પ્રાન } ૧૬૦, ૧૬૧, ૧૬૫, ૧૮૪ ૧૮૭,
 " વશ } ૨૦૩ ૨૨૪ ૨૨૩, ૨૩૩, ૩૩૦
 ધ્યાનુક્રમ પતિ, ૨૫૭, ૨૬૮ ૩૬૩, ૩૬૪, ૩૬૫
 ધોનામ નદી, ૩૫૨, (૩૬૫)
 ધોનુ, ૨૮૫
 ધોદા સોરાવર વાળો પ્રેર, ૨૪૩, ૨૪૫ (૨૪૫)
 ૨૬૦ ૨૬૩, ૩૪૬
 ધુટ્ટાનંદ, ૨૮૬
 ધેટક, ૨૬૬
 ધેત નામના લોકો, ૨૪૧
 ધેતિયકુલ, ૨૬૬
 ધેદીવંશ, ૨૨૬, ૨૩૧ (૨૩૧) ૨૩૨ (૨૩૨) ૨૩૩,
 ૨૩૪, ૨૩૫, ૨૩૬, ૨૩૯, ૨૪૦, ૨૪૧, ૨૪૨,
 ૨૫૨, ૨૬૬, ૨૭૧, ૨૮૩, ૩૩૦, ૩૪૭,
 ૩૬૬, ૩૬૭, ૩૬૮
 ધેદી નામના લોકો, (૨૩૧)
 ધેદી દેરા, ૨૪૧ (૨૩૧) (૨૩૨) ૨૩૨, ૨૩૩,
 ૨૩૪, ૨૪૫, ૨૪૫, ૨૫૨, (૩૦૦)
 ધેદી રાજ્યો, (૨૩૧) ૨૪૫
 ધેદી પતિ, ૨૩૩, ૨૩૮, ૨૪૦, ૨૪૧
 ધેદી મંવત, ભુગ્ધો મંવત ધેદી—
 ધેરા રાજ્ય ૩૫૬
 ધોદીલા પર્વત, ૨૧૯
 ધોલા રાજ્ય, ૨૩૮, ૨૪૬, ૩૬૬
 ધોલાપતિ ૨૪૬, ૨૬૭, ૩૫૪, ૩૬૬

મોઘાઝ (૨૮૧) ૨૬૫, ૩

મોઘાઝ વસ (૪૪) ૭૬

મોઘાઝ વસી પિત્રાધિન ૧૫૦. ૭૬
બી ને ૭૬

મંડ પ્રથેન, ૨૩ ૧૬

મંડ ૨૧૫, ૨૩૮ ૨૪ ૨૪૮

મંડુમ (૨૬૦) ૨ ૭ ૧૬ ૭ ૧૮૬ ૨૧૩

૨૧૫, ૧૮ ૨૧૬ ૨૨ ૧ ૨૩૨ ૨૪

૨૫૭ ૨૧૬ ૧૮ (૨૭૮) (૨૭૬) (૨૬૧)

૬૮ (૩૦૬) ૩૧ ૩૧૨ ૩૧૫ ૩૧૬ ૩૩૨,

૩૪૮ ૩૬૩ ૩૬૪ ૩૬૫ ૩૬૬

મંડુમ બી ૨, ૪ ૧૭ ૭૬ ૨૨૧

મોરી લોકે, ૨૩૫.

મણ નગરી ૨૩૫, (૨૩૧) ૩૭

મણપુરી, (૨૫) ૩૩૬

મંડા, ૮૫

૭

મળિમલ છલો ૪૪ ૪૫

મળિમલનું ચાલ, (૨૩૧) ૨૩૪

મોઘાઝાવપુર, ૩૪

૮

મળિમલપુરી, ૨૪૩ ૨૪૫, (૨૪૫) ૨૪૬ (૩)

૩૨૨, ૩ ૩ (૩ ૪) ૩૨૪ ૩ ૭ ૩૨૮

૩૨૬ ૩૩ ૩૩૭ ૩૩૮ ૩૩૯

મળિમલપુર ૨૩૫, (૨૩૧).

મળિમલ પ્રિયપુર, ૩૩૫

મળિમલની પ્રિય ૩૨ ૩૨૨, ૩૩૩ ૩૨૬ ૩૨૭

૩૩૬ ૩૩૬ ૩૩૭ (૩૩૭) ૩૪ ૩૩૭

મળિમલ, ૧૮૧, (૧૮૭) ૧૮૧ ૨૦૧ ૨ ૬ ૨ ૪

મળિમલનો પિત્રાધિન, મુજો પિત્રાધિન મળિમલનો

મળિમલ-મળિમલ, ૨૪

મળિમલ, ૧૧

મળિમલ ૨૫૧

મળિમલ ૧૫ ૧૨૪ ૧૨૫.

મળિમલ, મળિમલ, ૨૪૩ ૨૪૪ ૨૪૭ ૨૭

૨૭૭ ૨૬ ૩ ૩ ૧ ૩૪૩ ૩૧૬

૩૫૫, ૩૫૭ ૩૫૮ ૩૬૧

મળિમલનો પિત્રાધિન, ૨૪૮ ૨૪૬

મળિમલ (૩ ૩).

મળિમલ, ૧૬૧ ૧૬૬

મળિમલ મળિમલ, ૧૬૧

મળિમલનો મળિમલ (૨૫) ૨૧૮

મળિમલનો મળિમલનો-મળિમલ મળિમલનો

મળિમલ ૧૬૨.

મળિમલ, ૧૬૩

મળિમલ, (૨૪) ૩૭૨ ૩૭૨ ૩૭૩

૯

મળિમલનો મળિમલ ૨૬૪

૬

મળિમલ ચાલ, ૨૫૬ ૨૬ ૨૬૧ ૨૭૭ ૨૬૪ ૨૬૫

મળિમલનો, ૧૨૪ ૧૩૬ ૨૫૬ ૨૬ ૨૬૪ ૨૬૫

૨૬૬ ૨૬૮

૧૦

મળિમલ ચાલ ૩૫૫

મળિમલનો મળિમલ, ૨૪૩ ૨૬૧ ૨૬૩ (૩૧૦)

મળિમલ ૨૮૮

મળિમલનો મળિમલનો-મળિમલ મળિમલનો મળિમલનો

મળિમલનો મળિમલનો (૨૫)

મળિમલ મળિમલ ૩૭૧

મળિમલ મળિમલ ૩૫૫, ૧

મળિમલ મળિમલ મળિમલ, ૨૧૪

મળિમલ મળિમલ ૩૫૫

મળિમલ મળિમલ ૭૪ ૭૫, ૧૩૭ ૧૧૧ (૨૨૧) ૨૨૨

મળિમલનો મળિમલ (૨૬૩)

મળિમલનો મળિમલ ૮ (૬)

મળિમલ (૩)

મળિમલ, ૨૨૪

મળિમલ, ૩

મળિમલ ૨૭૭ ૩ ૩૫૫, ૩૫૬ ૩૫૭ ૩૫૮, ૩૫૯, ૩૫૮ ૩૫૯ (૩૫૬) ૩૧ ૩૧૮.

ત્રિહલિગાધિપતિ, ૨૨૯, ૨૩૬, ૨૪૪, ૩૫૫, ૩૬૦
 ત્રિચિતોપસ્થી, (૩૦૦)
 ત્રિરત્ન ચિહ્ન, ૩૨૭ (૩૨૭) ૩૨૮, ૩૨૯
 ત્રિપુરી પ્રદેશ, ૨૩૫, ૨૩૬, (૨૩૬)
 ત્રૈકુટક વંશ, ૨૨૨, ૨૩૩
 ત્રૈકુટકાંત, (૨૩૩)

દ

દર્પણ ગર્ધર્વસેન, ૨, ૩, ૪ (૪), ૮, ૧૨, ૨૫, ૩૭,
 ૪૩, ૫૩

દશરથ રાજા, ૨૫૪, ૨૫૫, ૩૩૧.

દશરથનો શિલાલેખ, જુઓ શિલાલેખ દશરથનો

દક્ષિણ હિંદ, ૨૨૮, ૨૨૯.

દધિવાહન, ૨૨૯, ૨૩૪, ૨૩૮, ૨૩૯

દલસમંડળનો પ્રદેશ, ૨૩૫

દાન્યદશી, ૧૮૭

દામજદશી પહેલો, ૧૯૧

„ બીજો, ૧૯૧

„ ત્રીજો, ૧૯૧

દામસેન, ૧૯૧, ૨૨૨

દામોદર નદી, ૩૪૭

દેવદ્વીગણિ ક્ષમાશ્રમણ નામના આચાર્ય, ૮૬, ૮૭

દેવણક, ૫૩

દેવપાળ, ૧૦૫.

દેવશક્તિ વિક્રમાદિત્ય, ૭૯

દતપુર ૨૪૩, ૨૪૫, (૨૪૫)

દારકા }
 દારિકા } ૩૩૫, ૩૩૮, ૩૩૯
 દારાવતી }

ધ

ધનકટક, ૩૧૭, ૩૧૮, ૩૧૯, ૩૪૮

ધનેશ્વરસુરિશ્વરજી ૭૦

ધરણકોટ, ૩૧૮

ધરસેન, ૨૨૨

ધર્મરાજ ખારવેલ-જુઓ ખારવેલ

ધર્માદિત્ય, ૩, ૪, ૫, ૪૮, ૫૦

ધ્રુવસેન રાજા, ૨૧૯

ધૌલી જગૌડા ૨૫, (૨૪૦) ૨૪૬

ધૌલી જગૌડાનો શિલાલેખ-જુઓ શિલાલેખ ધૌલી જગૌડાનો

ન

નહપાણ મહાક્ષત્રપ, ૨, ૮, ૯, (૯) ૨૫, ૪૧, ૬૨,
 ૧૯૯, ૨૦૦, ૨૪૭, ૩૭૦

નહપાણ પત્ર ૩૭૦, ૩૭૧

નરવાહન રાજા, ૪૧

નાર્મદા, ૩, ૭

નાગદશક, ૨૩૮

નાગતીકા રાણી, ૨૫૫, (૨૮૪) ૨૮૫

„ „ નો શિલાલેખ-જુઓ શિલાલેખમા.

નાસિક, ૨૫૦, ૨૮૪, ૨૮૫, ૩૫૪

„ નો શિલાલેખ-જુઓ શિલાલેખમા

નાસિકની શુક્રાઓ ૩૭૦, (૩૭૦)

નાહક, ૩, ૭, ૫૫

નિમાર જુઓ ૨૩૫

નેપાલ, ૩૧૬

(શ્રી) નેમીનાથ, ૨૨૦

નિઝામી પ્રદેશવાળો મુલક, ૨૫૦

નંદ સંવત, જુઓ સંવત નંદ

નંદ વંશ, ૨૩૯, ૨૬૮, ૨૭૦, (૩૧૬)

નંદિવર્ધન, નંદ પહેલો, ૨૩, (૨૪) ૨૩૮, (૨૩૮),

૨૪૨, ૨૪૩, ૨૪૪, ૨૪૭, ૨૪૮, ૨૪૯, ૨૫૦,

૨૬૭, ૨૭૩, ૨૭૪, ૨૮૮, ૨૮૯, (૨૮૯)

૩૦૧, (૩૦૨), ૩૩૮, ૩૪૧, ૩૪૬

નંદ બીજો ૨૩૦, ૨૪૬, ૨૫૭, ૨૭૩, (૨૮૯)

૩૫૨, ૩૫૪

નંદ આહમો અથવા } ૨૪૯, ૨૫૮, (૨૫૮) ૨૫૯

બૃહસ્પતિમિત્ર અથવા } ૨૬૩, ૨૬૪, ૨૬૫, ૨૬૬,

બૃહસ્પતિરાજ } ૨૬૮, ૨૭૦, ૨૭૬, ૨૯૪,

૨૯૫, ૩૦૧, ૩૫૫

નંદ નવમો, ૨૬૮ (૨૮૦) ૩૧૫, ૩૫૫, ૩૬૩, ૩૬૫.

નંદ રાજા, ૨૭૮, ૨૮૧, ૨૮૪, ૨૮૬, ૨૮૭, ૨૮૯,

૩૨૧ ૩૫૨, (૩૫૫)

૫

૫૮૫ (૩૨)

ખાંભી મહાદેવ, ૨૫૫, ૨૬૫, ૨૬૬, ૨૬૬

ખોંબી ૨૪૬

ખાંભી રાણી ૨૨૬ ૨૩૪ ૨૩૬

ખાંભી-૨, ૨૩

ખાંભી રાણી, ૭૬ ૨૨૨.

ખાંભી રાણી અને રાખાણી ૨૪૬, ૨૬૫, ૨૬૭

૩૧૭ ૩૧૭ ૩૫૪ ૩૬૬

ખાંભી (૨૮૬)

ખાંભી, ૨૬૮

ખાંભી, ૩૧૩ ૩૧૪ ૩૧૫

ખાંભી, ૨૩ (૨૪) ૨૩૮

ખાંભી, ૭૬, ૭૭

ખાંભી, ૨૩ (૨૪) ૨૪૮ ૨૪૯ (૨૫૧) ૨૫૭

(૨૫૮) ૨૬૨ ૨૬૩ ૩૧ (૩૦૨) ૩૧૮

(૩૧૮) ૩૧૯.

ખાંભી, ૩૫૨.

ખાંભી અને મોહાન રાખાણી, ૧૨૪

ખાંભી સિદ્ધાંત-સુખો સિદ્ધાંત-સુખો.

ખાંભી (૨૫) ૩૩૬

ખાંભી-૨, ૨૩

ખાંભી સમુદાય, (૩)

ખાંભી ૨૪૬

ખાંભી ૫૬૫, ૨૫ ૨૪૮ ૩૨, ૩૨૧

ખાંભી ૨૪ (૨૪) ૨૪

(૩૦) ખાંભી ૩૩૩

ખાંભી-૨, ૩૨ (૩૨) ૩૩ ૩૩૪ ૩૩૮

ખાંભી, ૨૬૩

ખાંભી, ૩૩૮

ખાંભી ૭૬ } ૩

ખાંભી

ખાંભી, ૨૪૬

ખાંભી, ૧૭ (૨૫) ૧૫, ૧૩૫, ૨૧૩ ૨૧૭

૨૧૬ ૨૩૫, (૨૪) (૨૪૧) ૨૪૮ ૨૫૨

૨૫૫, (૨૫) ૨૬૫, ૨૬૬ ૨૭૦ (૨૭૦)

(૨૭૮) (૨૮૨) (૨૮૩) ૩૩ (૩૪) ૩૧૩

(૩૧૭) ૩૧૮ ૩૨૧ (૩૨૨) (૩૨૩) ૩૨૪

(૩૩૭), ૩૩૨, ૩૩૩ ૩૩૮.

ખાંભી સિદ્ધાંત, સુખો સિદ્ધાંત સિદ્ધાંત

ખાંભી ૩, ૨૩ (૨૩) ૨૪ ૨૫,

ખાંભી ૨

ખાંભી ૨૩૫ ૨૪૩

ખાંભી સુખો (૨૩૫),

ખાંભી, ૩૧૮

ખાંભી રાણી, ૩૨૩ (૩૨૩)

ખાંભી સિદ્ધાંત-સુખો સિદ્ધાંત-સુખો.

ખાંભી ૨૮૩

ખાંભી, ૨૫૨ ૨૫૩ ૨૫૪ ૨૫૫ ૨૫૬ ૨૫૭

૨૫૮ (૨૫૮) ૨૫૯ ૨૬ ૨૬૧ ૨૬૨

૨૬૩ ૨૬૪ ૨૬૫ ૨૬૬ ૨૬૭ ૩૧ ૩૨

(૩૨) (૩૧૭).

ખાંભી, ૨૩

ખાંભી (૨૮૪) ૨૮૫

ખાંભી-૨, ૩૩

ખાંભી ૨૩૮

ખાંભી ૨૩૮

ખાંભી રાણી-૨૪૬ ૨૫ ૩ ૩૪

૩૧૭ ૩૧૭ ૩૫૪ ૩૬૬

ખાંભી ૨૮૬

ખાંભી ૨૬૭.

ખાંભી રાણી, ૩૨.

ખાંભી ૭૬, ૭૭

ખાંભી, ૭૬, ૭૭

ખાંભી (૪૮) ૩૫

ખાંભી, ૧૬૮.

ખાંભી, ૩૩

ખાંભી, ૩૩

ખાંભી, ૩૩

ખાંભી, ૩૩

ખાંભી, ૩૩

ખાંભી, ૩૩

ખાંભી, ૩૩

ખાંભી, ૩૩

ખરમા, ૨૬૧
 ખર્જાન, ૩૪૬, ૩૪૭
 ખસ્તગ રાજ્યનો પ્રદેશ, (૨૩૧) ૨૩૪, ૨૪૪, ૨૪૫
 બાલાસોર, ૩૪૬
 બીરાર દેશ, ૨૫૮ (૨૮૪)
 બીબીસાગ, ૩૧૮
 બિલાસપુર જિલ્લા, ૨૩૪
 બુદ્ધેશ્વર, ૨૩૫
 બુદ્ધેશ્વર, (૨૪૫) (૨૭૨)
 બેક્ટ્રીઅન પ્રજા, ૧૨૪
 બેસનગર, ૨૨, ૨૬, ૨૧૮.
 બેલકટક } (૩૧)
 બેના, }
 બેલાતટનગર, ૨૮૫, ૩૧૮
 બેઝવાડા, ૩૧૯
 બોરમહેશ્વ શહેર, (૨૩૧) (૨૩૪)
 બૌદ્ધધર્મ ૧૫૮ (૨૭૨) ૨૬૫
 „ મંવત, જુઓ મંવત બૌદ્ધ
 બગદેશ, ૩૪૫, ૩૪૬, ૩૪૭
 બગધાગ નદી, ૩૪૭
 બૃહસ્પતિરાજ, બૃહસ્પતિમિત્ર અથવા નંદ આઠમો,
 જુઓ નંદ આઠમો
 બૃહદ્દેશ, (૪૮)
 બ્રહ્મગુપ્ત, ૨૨૧
 બ્રહ્મપાદ, ૨૬૬, ૩૦૯, ૩૧૦ (૩૧૦), ૩૧૨, ૩૧૫, ૩૧૬
 બ્રહ્મવતીનગરી અથવા ભદ્રેશ્વર, ૨૨૦
 બાર્તુદામન, ૧૯૨, ૨૨૦
 બાર્તુદરી, ૪ (૪), ૫, ૭, ૩૫, ૪૭
 બારકુત, ૨૬, ૩૦૫
 ભાગવત પુરાણ, ૩
 ભાષ્ટન, ૩, ૭
 ભાગલપુર, ૩૪૬
 બિદરા, ૧૯, ૨૨, ૨૪, ૨૮, ૨૯, ૨૧૮
 ભૂમક, ૫૫, ૬૦, (૧૬૦), ૧૮૭
 ભુવનેશ્વર, ૩૨૪, ૩૨૫, ૩૨૯ (૩૩૦) ૩૩૫,
 (૩૪૧) (૩૪૯).

ભુવનેશ્વરી પહાડ, (૨૭૭)
 લિખખુરાજ અથવા ખારવેલ, ૨૪૯, ૨૫૦, ૨૫૨,
 ૨૭૮ (૨૭૮) ૩૧૨ તથા જુઓ ખારવેલ શબ્દ.
 ભોગવર્મન, ૨૨૨
 ભોજકટ દેશ, ૨૩૫.
 ભોજદેવ (પરમાગ્વશી), ૮૦
 „ (પરિહારવશી), ૮૦, ૯૩ (૯૩) (૩૩૦),
 મ
 મગધ અને મગધ રાજ્ય, ૨૩૨, ૨૩૬, ૨૩૭, ૨૩૮,
 ૨૪૩, ૨૪૪, ૨૪૮, ૨૪૯, ૨૫૪, ૨૫૬, ૨૫૭,
 ૨૭૭, ૨૮૦, ૨૯૧, ૨૯૨, ૨૯૩, ૨૯૯, ૩૦૩,
 ૩૧૬, ૩૩૭, ૩૬૪, ૩૬૬
 મગધપતિ, ૨૩૨ (૨૩૨) ૨૩૩, ૨૩૭, ૨૩૮, ૨૪૪,
 ૨૫૬, ૨૫૭, ૨૫૮, ૨૬૩, ૨૭૦, ૨૭૯, ૨૮૦,
 ૩૦૧, ૩૦૧, ૩૩૮, ૩૪૬, ૩૬૪, ૩૬૫.
 મથુરા, ૨૬૦ (૨૬૦) ૨૯૪, ૨૯૫, ૨૯૬, ૨૯૮,
 ૩૩૫, ૩૩૬
 મધુરા (મદુગા), (૨૬૦) ૨૯૬, ૩૧૭, ૩૫૪, ૩૫૫
 મણીપુર, ૨૪૫
 મથુગતો શિલાલેખ, જુઓ શિલાલેખ મથુરાનો
 મથુરાપતિ, ૧૨૫, ૧૭૪, ૨૦૪
 મથુરજ્વળ, ૩૬૫
 મલયકેતુ ઉર્ફે મકરજ્વળ, ૩૬૩, ૩૬૪, ૩૬૫, ૩૬૬,
 ૩૬૭
 મલેજી પ્રજા, ૧૬૪
 મહા નદી, ૨૪૩, ૨૪૫, ૩૩૨, ૩૪૬
 મહાવિજય નામતું મંદિર, ૩૧૬, ૩૧૭, ૩૧૮, ૩૧૯,
 ૩૫૭ (૩૫૭), ૩૬૧
 મહેન્દ્રકુમાર, ૩૧૯
 મહાવીર ચૈત્ય, ૪૫
 મહાક્ષત્રપ ચણ્ડ, જુઓ ચણ્ડ મહાક્ષત્રપ.
 „ નંદપાણ, „ નંદપાણ „
 મહાવીર સવત, જુઓ સવત મહાવીરમા.
 મલયલી રાજ્ય, ૩૫૬.
 મહાસેન, ૨૯
 મહાવીર, ૨૪, ૨૮, ૨૯, (૨૪૮), ૨૭૩, (૨૭૮)
 (૨૭૯), (૨૯૧), (૨૯૨), (૩૦૧), ૩૦૪, ૩૦૫,

મહાગોષ્ઠ, ૨૨૬ ૨૩૪ ૨૩૫, ૨૩૬ (૨૩૬)
 મહાગોષ્ઠપતિ, ૨૪
 મહા મેધાકન, ૨૨૬, (૨૩) ૨૩૧ ૨૩૨, ૨૩૬
 ૨૩૮ ૨૩૯ (૨૩૯) ૨૪ ૨૪૪ ૨૭૧
 ૨૮૨, ૨૮૩
 મહારથી સરસો ૨૮૪
 માનસેન, ૫, ૩૫, ૪૮ ૪૯ ૫ ૫૨, ૫૪
 માનસાદિન ૭ ૪૮
 માનસ, (૪૪) ૬૧ ૨૩૫
 માનસ મંત્ર, સુત્રો સંપત્તિ માનસ
 માનસપતિ, ૩૨૩ ૩૨૬ ૩૩ ૩૩૧
 માનસિક કુવરી, ૨૫૮
 માનસ પ્રાજ, (૩૩) ૨
 માનસપ્રજ, ૩૫૦
 માનસ-માનસ, ૩૫૨
 માનસતમ, ૩૩૪ ૩૩૫ (૩૩૫)
 માનસાદિન કિશોર, સુત્રો કિશોરપતિ
 માને ૩૨, ૫૫, ૧૨૪ ૧૨૬, ૨૬૧
 માનસિકાદિ-૨૫૩
 માનસિક, (૧૩)
 માનસાદિ, ૩૪૧
 માનસિક, ૭૪ ૧૩૭ (૨૨૧) ૨૨૨.
 માનસિક, ૨૭
 માનસિક (માનસિક) કિશોર, સુત્રો કિશોર
 માનસિક
 માનસિક, ૩૪૧
 માનસ, ૨૮૧
 માનસ, ૨૮૫
 માનસિક, ૨૫૪ ૩૧૧
 માનસિક ૧૨૪ ૧૨૬ ૧૪૧ (૨ ૩)
 માનસિક, (૧૭)
 માનસિક, ૨૫, ૨૧૬ ૨૭૦ (૩૧૬) ૩૩ ૩૧૨.
 માનસિક, ૨૩
 માનસિક, ૩૩૨ ૩૨
 માનસિક, સુત્રો માનસિક
 માનસિક ૫ ૫૪ ૧૭ ૧૪૫

માનસિક, ૮૨
 માનસિક, (૩૩૧)
 માનસિક, ૩૨
 માનસિક, ૨૩૧ ૨૩૮ ૨૪૮
 માનસિક
 માનસિક, ૩૨૩ ૩૩ ૩૩૧ ૩૩૫, ૩૪૧ (૩૪૧)
 માનસિક, સુત્રો માનસિક
 માનસિક કિશોર, ૨૨.
 માનસિક, ૨ ૩
 માનસિક, ૧૩૬ ૨૫૬
 માનસિક પદો, ૧૬૬.
 માનસિક, ૧૬૧ ૨૨
 માનસિક, ૨૨૨.
 માનસિક માનસિક, ૭૪
 માનસિક, (૭૪) ૭૬ ૮૧ ૬૨, (૩૩) ૩૩૨.
 માનસિક, ૩૨૨.
 માનસિક નામે થી માનસિક માનસ, ૪૫.
 માનસિક માનસિક, ૩૧૬
 માનસિક કિશોર, (૩૧૮) સુત્રો કિશોર
 માનસિક, ૧૬
 માનસિક ૧૨૪ ૧૩૬ ૨૧ ૨૬૧
 માનસિક સપત્તિ, સુત્રો માનસિક કુવરી
 માનસિક, ૧૬૪ (૨ ૩) ૨ ૩
 માનસિક
 માનસિક, ૨૫૧ (૨૫૧) ૨૫૭ ૨૬૨ ૨૭૭ ૨૭૪
 માનસિક ૩ ૩ ૪ ૩૧૮ ૩૨૩.
 માનસિક, ૨૪૫.
 માનસિક કે માનસિક, ૨૪૫.
 માનસિક, ૨ ૨.
 માનસિક ૧૫, ૨૬૩ ૨૬૪
 માનસિક ૧૨૪ ૨ ૩
 માનસિક, ૧ ૩૭
 માનસિક, ૨૩૪
 માનસિક, ૭૬
 માનસિક ૧ ૧૮૫, ૧૬૧ ૧૬૬ ૨ ૩

નવસાગ્રા ઉદ્ધેનરી ૩૬ ૪

નેન, ૨૮૧ ૨૮૨

વરોચા ૩ વરોચન ૩૫૩ ૩૫૪

વેળાગિરિ,

વેનરળી નદી, ૩૪૭

વેલાલીનચરી, (૪૬૪)

વચોલ ૩૫૨

વચોલ, ૨૩ (૨૩૧) ૨૩૪ ૨૩૫ ૨૩૬ ૨૩૭

૨૩૮ ૨૪૩ ૨૪૪ ૨૪૫ ૩૪૭ ૩૫૫

વંચવખન, ૨૮૭

વૃદ્ધિશાળ ૨૪૨ ૨૪૪ ૨૪૬ ૫ ૨૫૨ ૨૫૨

૨૭૮ (૭૮) ૮૦ ૨૬૭ ૩૧૨, ૩૪૫ ૩૫૩

રા

રાઝાળ પ્રધાન, (૩૧) ૩૧૫ ૩૫૫

રાધિર વિચારિત, ભુમિ વિચારિત રાધિર

રા મેન, ભુમિ મેન રામી,

રાઝાળ અને તેનું યાત્ર, ૩ ૫, ૧૩ ૧૧ ૨૨,

૫૨, ૭૩ ૭૫ ૨ ૩

રાઝાળ, ૪૧ ૫૧ (૩૨૪) ૨૨

રાધિર,

રાઝાળ યાત્ર ૨૧૩

રાઝાળ ૩ રાઝાળ, (૬૧)

રાઝાળચર ૩૮૧ ૩૧૧

રાઝાળચર વચ ૨૮૩ (૨૮૪)

રાઝાળચર વચિર, ૧ ૩૧૧

ભીને, ૧ ૨૨ ૨૭

રાઝાળચર, ૧ ૧૭ ૭૩ ૧૦૭

૨૮૧ ૩૭

રાઝાળચર, (૨૧૭)

રાઝાળચર વચ ૩૧ ૫૪ ૭૩ ૨૨૬ ૨૩૩ ૨૫

(૨૧૨) (૨૭૧), (૩૫૪) ૩૭૦

રાઝાળચર રાઝાળ, ૭૨

રાઝાળચર, પ્રમુખી ૨૧૨, ૩૧૧

રાઝાળચર રાઝાળચર, ૨૫ ૨૫૫ ૩૭૧

રાઝાળચર મીઠાળ, ૨૫ (૨૫), ૨૫૩ ૨૫૪

૨૫૫ ૨૫૬ ૩૧૧ (૨૧૨), ૨૧૧ (૨૧૧)

૨૮૩ ૨૮૪ (૨૮૪), (૨૮૧) ૨૪૪ ૩૫૪

(૩૫૪) ૩૫૪ (૩૫૪), ૩૧૧ ૩૭૦

રાઝાળચર રાઝાળચર (૧ ૩)

ભાવચર (૨ ૩)

" ભાવચર ચામી (૩)

કન્દેરિયો ૨૧૧ ૨૧૨

" કન્દેરિયો ચામી, ૧૬

કન્દેરિયો ૨૧૩

" કન્દેરિયો, ૨૨૪

" કન્દેરિયો (૨૨૪)

કન્દેરિયો (૧૬૦૦ ૫૦૦૦) (૨૧૧) ૨૧૬

કન્દેરિયો (") (૨૧૧)

કન્દેરિયો (૨૧૧) ૨૧૬

" કન્દેરિયો ૨૫૪ ૨૫૫

કન્દેરિયો ૨૫૪

કન્દેરિયો રાઝાળચર, ૨૫૩ ૨૫૪

કન્દેરિયો (૧ ૩)

" કન્દેરિયો ૨૧૧ ૨૧૬ ૨૫૪ ૫ ૨૫૪

૨૫૨, ૨૫૫, (૨૫૫) ૨૧૧ (૨૭૧), ૨૮૫

(૨૬૩) ૩ ૩ (૩૧૩) (૩૧૧), ૩૨૬

(૩૨૧), (૩૨૨)

કન્દેરિયો ૧૧૮ ૧૭૧ ૧૭૩ ૨૭૩ ૨૨૪

કન્દેરિયો (૩૨૩) (૧૮) (૩૪૩)

કન્દેરિયો-કન્દેરિયો, કન્દેરિયો (૨૧૧)

" કન્દેરિયો, (૩૧૮)

કન્દેરિયો ૧૭૩ ૨ ૩

કન્દેરિયો, ૨૧૫, (૨૧૧)

કન્દેરિયો, ૨૨૩

કન્દેરિયો ૧૮ ૭૧ (૨ ૩) (૨૭૫)

" કન્દેરિયો, ૧૧૮ ૧૭૧ ૧૭૨, ૨૨૪

" કન્દેરિયો ૨૨૩

કન્દેરિયો (૨૧૧) ૨૧૫, ૨૧૭

કન્દેરિયો (૨૨૧) (૨૨૨) (૨૩૬) ૨૫૫,

૨૫૨ ૨૫૪ ૨૫૭ ૨૫ ૫૨ ૨૫૫ ૨૫૧

૨૫૭ ૨૫૬ ૨૧૨, ૨૧૩ ૨૧૪ (૨૧૫) ૨૧૧

૨૬૭, ૨૬૮, ૨૭૧, ૨૭૩, ૨૭૪, ૨૭૬, (૨૭૭),
૨૭૯, ૨૮૦, (૨૮૦), (૨૮૧), ૩૦૬, ૩૧૫,
૩૧૬, ૩૧૬ ૩૧૮, ૩૨૩, (૩૩૭), ૩૪૧, ૩૪૩,
૩૪૫, ૩૪૬, ૩૪૭, ૩૪૮, (૩૪૮), ૩૪૯ ૩૫૦,
૩૫૨, ૩૫૩, (૩૫૪), ૩૫૫, ૩૫૭, (૩૬૩)
૩૬૬, ૩૬૮, ૩૭૧, ૩૭૩

શિસ્તાન, ૧૭

શિશુનાગવંશ, (૨૪૮), ૨૭૦

શિશુપાલરાજ, ૨૫

શિલાદિત્ય-જુઓ વિક્રમાદિત્ય દેવશક્તિ

ચદ્રક, ૩૪, ૬૬, ૮૯,

શુગવંશ, ૨૪, ૨૫, ૧૨૪, ૨૫૨, ૨૫૩, ૨૫૫,
૨૬૩, (૨૮૪), ૩૦૧, ૩૩૦, (૩૩૪)

શુભલતા,

શુભિહાર, ૧૫૦

શુકાદિત્ય, ૭, ૩૫, ૪૭

શોભનરાય, ૨૩૮, ૨૪૨, ૨૪૮

શકરાચાર્ય, ૩૩૧

શકુ, ૫, ૨૭

શખેશરા, (૩૦૩)

શખેશ્વર પાર્શ્વનાથ, ૩૩૭

શ્રીમુખ શાતકરણી જુઓ શાતકરણી શ્રીમુખ

શ્રીકુલ, ૨૪૬

શ્રેણીક રાગ, ૨૩૦, ૨૩૧, ૨૩૨, ૨૩૬, ૨૩૭,
(૩૦૬), ૩૧૮

શ્રીમકલ, ૩૧૫

શ્રવણ ખેલગોળ, ૩૧૦

શ્રી કૃષ્ણ, ૩૭૭, ૩૨૯, ૩૩૨, ૩૩૩, ૩૩૫, ૩૩૭

શ્રી કૃષ્ણ મંદિર, ૩૩૫, ૩૩૬

શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવ, ૩૩૭

સ

સત્યદામ, ૧૯૧

સતલજ, ૨૬૧, ૨૯૬ (૩૩૦)

સત્બન, (૩૦૩)

સમુદ્રતટ, ૨૪૪

સમેતશીખ, ૨૫, ૨૩૯, ૨૪૦, (૨૪૦), ૨૪૭,
(૨૭૮), ૩૨૧

સમુદ્રયુગ્મ, ૨૧૦

સાતકરણી, ૨૮૨, ૨૮૩, ૨૮૫, ૨૮૬

સાકેન પ્રદેશ, ૨૯૬

માલેમ, (૩૦૦)

મારિસરો, (૩૦૩)

માગનાથનો શિવાલેખ જુઓ શિવાલેખ સાગનાથનો

સિલોન, ૨૬૨

" પતિ, ૨૬૨

મિદ્દરોન દિનાક, ૨૨૨, ૨૩૩, (૩૩૩), ૩૩૪, ૩૩૬

મુલોચના, ૫, ૪૯, ૫૧, ૨૩૮

મુગ્ધ રાગ, ૨૩૮, ૨૭૨

મુવર્ણુખા નદી, ૨૪૩, ૨૪૪, ૨૪૫

મુરસેન, (૨૬૦)

મ્યૂળીભદ્રજી, (૨૯૧), ૩૧૦, (૩૧૦), ૩૧૫,
૩૧૬, (૩૧૬)

મુગાગેય, ૩૦૧

સીકદગ્ગાહ, ૧૭

સીથીઅન્સ, ૧૬

મુદર્શન તળાવ, ૬, ૨૧૩, ૨૧૫, ૨૧૭, ૨૧૮

મુબદ્દા, ૩૨૭, ૩૨૯, ૩૩૨

" ની મૂર્તિ, ૩૩૬

સેદી, એદી જાતી, ૨૩૫

સોડામ, ૧૨૪, (૨૦૩)

સોન નદી, ૨૪૯

સૌગંદ, ૬, (૯), ૪૧, ૮૭, ૧૮૯, ૨૧૮

સંકીસા પીલર, ૩૭૧

સંવત્સરની સ્થાપના, ૨

સંવત કુશાન, ૧૦૬, ૨૦૫, ૨૨૩

સને ઇસ્વીસન, ૧૦૬, ૧૦૯, ૧૧૧

સંવત ગ્રુમ, ૯૫, ૧૮૯

" ચઘણ, ૯૧, ૯૫, ૧૦૬, ૧૯૨, ૧૯૩, ૨૦૫,
૨૨૦, ૨૨૩

" એદી, ૬૪, (૨૩૧), ૨૩૩, ૨૩૪, ૨૭૧,
૨૭૨, ૨૭૩, ૨૭૪, ૩૪૫.

સપ્ત નં, ૨૧૭ ૨૧૮ ૨૭ (૧૭) ૨૮૭

" ભોલ, ૧ ૧ ૧ ૭

મહાવીર (૧૧) ૧૪ ૧ ૧ ૧૦૭ ૧૧૧

૩૭૨ ૨૭૪ ૨૮૮ ૨૮૯ ૩૪૫.

" માલ્ય ૧૫, ૮૮ ૬ ૬૫ ૧ ૧ ૧ ૧૬

" શીર્ષ, ૨૧૭ (૨૧૭) ૨૧૮ ૨૧૯ ૭ ૨૮૭

" સુધિષ્ટ, ૧

" ભોળા ૧

" વિદ્ય, ૨૧ (૨૧) ૩૩ ૩૪ ૩૭ (૧૨)

૧૪ ૭૮ ૬૫ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧૦૬ ૧૧૮

૩૩ ૨ ૫ ૧૫, ૮૮ ૬૫ ૬૫, ૬૭ ૬૬

૧ ૧ ૧ ૩ (૧ ૩) ૧ ૧ ૧ ૧૬

" સ્મરણ ૧૩ ૧૪ ૬૫, ૧ ૧

સંજીવ નામે કમિન ભાટી ૨૩

સંજીવન સ્મરણ ૨૩૫ ૨૪૭

સાંચીના સિદ્ધાંતે ભુમિ સિદ્ધાંતે સાંચીના.

સાંચી નગર } ૨૨, ૧૫૫

પ્રતેક } ૨૧૮ ૩૨ ૩૩૩ ૩૩૧ ૩૩૬

સાંચી સ્તૂપ, ૨૧૮ (૩૩૭) ૩૨૮

સિદ્ધાંત સિદ્ધાંત } ૨૪૫ (૨૪૫) ૩ ૮

સિદ્ધાંત નગર

સિદ્ધાંત રાણી, ૨૭૮ ૩ ૭ (૩૫), ૩૫૨.

સિદ્ધાંત સિદ્ધાંત, (૨૦૫)

સિદ્ધાંત (૧૭)

સિદ્ધાંત (૩૩૪)

નિદાસ, ૨૩૮ ૫ ૨૧૨, ૨૮ ૨૮૨,

૨૬૭ (૩૫૫)

સ્વામી સ્વયંભૂ ૧૬૧

સ્વામી, ૧૬૧

સ્વામી સિદ્ધાંત ૧૬૧.

સ્વામી, ૩૫૧

૬

સ્વામી, સ્વામી ૧૨૪

" ના સિદ્ધાંત, (૨ ૩).

સ્વામી, ૭૫, ૩૨૧ ૩ ૨.

સ્વામી નામ ૨૧૬

સ્વામીના સિદ્ધાંતે ભુમિ સિદ્ધાંતે સ્વામીના

સ્વામીના સિદ્ધાંતે, ૩૫૧ (૩૫૧).

સ્વામીના સિદ્ધાંત, ૩૫૨.

સ્વામીના સિદ્ધાંત, ૭૮ ૮ ૬

સ્વામી, ૧૧૨, ૧૧૩

સ્વામી, ૭૫, ૧૦ ૧૨૨ ૧૩૮ ૧૨૧ (૨૨૧)

૨૨૨.

સ્વામી ૫૫ ૧૨૮ ૧૨૬ ૧૩૪ ૧૩૫, ૧૫૧

૧૫૩ ૧૬૨, ૧૬૬ ૧૭૦ ૧૭૬ ૧૭૪ ૧૮૮

સ્વામીના સિદ્ધાંત ૩૫૫.

૬

સ્વામી ૩૧, ૪૨ ૬૪ ૧૨૪ ૨ ૩

સ્વામી ભાગ ૫૫ ૧૨ (૧૧), ૧૮૭

સ્વામી ભાગ, ભુમિ ભાગ સ્વામી.

સ્વામી (૨૩) ૨૩૧ ૨૩૧ (૨૩૨) ૨૨૫,

૨૩૬ ૨૩૮ ૨૩૯ (૨૩૯), ૨૪૨, ૨૪૩

૨૪૪ ૨૪૫, ૨૪૬ ૨૪૭ ૨૪૮ ૨૪૯ ૨૫૦

૨૫૨ ૨૫૮ (૨૫૮) ૨૮૨ ૩ ૧ ૩૨૧,

૩૨૨ ૩૪૫, ૩૪૬

સ્વામી ૨૭૦

પ્રથમ પરિચ્છેદ

ગર્હસ્તીલ વંશ

ટૂંકે માર — ગર્હસ્તીલ વંશ નામ કેમ પડ્યું તેનું કારણ—તે વંશના સમય વિશે તથા તેના રાજાઓની સજ્યાતુ લિસ્ટ આપી તે વિશે, અન્ય વિદ્વાનોના મતવ્યે ટાંકી, તે ઉપર ચવાવેલી ચર્ચા અને બાધી આપેલ નિર્ણય—અને છેવટે વિશેષ શુદ્ધ મંત્રપ્રમા રજુ કરેલી તેમની નામાવળી તથા વંશાવળી—

તે બાદ આ વંશના સ્થાપક રાજા ગધર્વસેનના કુળ વિશે ઉતારેલા અવતરણો અને તે ઉપરથી દોરાતા નિર્ણયની કરેલી રજુઆત—

રાજા ગધર્વસેનના જીવન ચરિત્રની આછી સમાલોચના—આમનિત શહેનશાહી શકે પ્રબળના હાથે તેનું હારી જવું તથા અતે તેને કરવો પડેલો અવતરનો ત્યાગ— ગર્હસ્તી વિધાના પ્રભાવનું આપેલું વર્ણન—

ઉત્પત્તિ નો જ પત્તો ન લાગે અથવા પ્રમાણિકપણે તે પુરવાર કરી ન જતાવાય, ત્યાં સુધી તે પાયા ઉપર ઉભી ગયેલી ગર્વ દૃષ્ટીકત કાચીજ ગણવી ગહે છે તો પણ જે જે માહિતી ઉપલબ્ધ થઈ છે-થાય છે-તેમાથી જે કાંઈ નિશ્ચય ઉપર આવી શકતું હોય તો તેવો પ્રયત્ન કરવો અમ્યનો ગણાશે

મત્સ્ય, વાયુ અને વિષ્ણુ (કૃષ્ણીજ મેન્યુસ્ક્રીપ્ટ) પુરાણોમાં ગર્દભીલ વંશી ગાંજની સંખ્યા માત્ર ૫ હોવાનું જણાવાયુ છે જ્યારે ભાગવત પુરાણમાં દશની સંખ્યા કહી છે ૧ આ બધા કથનો બિન્ન

	મ સ	થી મ મ	મ મ પૂ	થી મ સ પૂ	વર્ષ
(૧) દર્પણ ગદ્યરૂપ, ગંધર્વસેન	૪૫૩	૪૬૩ = ૭૪		૬૪	૧૦
(૨) ઇન્દ્રગેનન અથવા શકપ્રજાનું રાજ્ય	૪૬૩	૪૭૦ = ૬૪		૫૭	૭
(૩) વિક્રમાદિત્ય-સકાગિ	૪૭૦	૫૩૦ = ૫૭		૪	૬૦૧૮
(૪) વિક્રમચરિત્ર ધર્માદિત્ય	૫૩૦	૫૭૦ = ૪		૪૪	૪૦
(૫) શાધર્મલ	૫૭૦	૫૮૧ = ૪૪		૫૫	૧૧
(૬) નાદર્મલ	૫૮૧	૫૯૫ = ૫૫		૬૯	૧૪
(૭) નાદહ	૫૯૫	૬૦૫ = ૬૯		૭૮	૯૧

૧૫૨

બહુ સ્પષ્ટતા નથી પરંતુ પા ૬ મા કાષ્ઠક વિશેષપણે દૃષ્ટીકત દર્શાઈ છે તે આપણે આગળ ઉપર તપાસીશું

(અ) પા, ૬ પૂ ૭૨

(બ) જ બો ઝે રો એ સો પુ ૯ પૂ ૧૪૭ થી ૧૧૭

(ક) કા. આ રે પ્રસ્તાવના પૂ ૬૯

(ડ) મેઘસુખ વિચારદ્રેષ્ટિ પત્ર ૩ નો ઉતારો, જૈન રૌપ્ય મહોત્સવ અકમા પૂ ૮૬ થી ન ૩૧

(પ) ભેકે સંખ્યા સાત લેખી છે પણ તેમાં ઉતારેલી વિગતો ભારીકાકથી તપાસતા તે સંખ્યા ૭ હોવાનું પણ ગણી શકાય છે જેમકે નીચેની ટીકામાં (ડ)નું અવતરણ વાચી જુઓ.

(૧) ઉપરની ન ૪ ટીકામાં (અ) (ક) જુઓ જ્યારે (ડ) મા આ પ્રમાણે લખ્યું છે “ વિક્રમસ્ય રાજ્ય ૬૦ વર્ષાણિ, તતસ્તત્પુત્રસ્ય વિક્રમચારત્રાપર નામ્નો ધર્માદિ-રપસ્ય રાજ્ય ૪૦ વર્ષાણિ તતો માર્દેહરાજ રાજ્ય વપ ૧૧ । તત ધી નાદલ રાજ્ય વર્ષ ૧૪ । તત ધી માદહ રાજ્ય ૧૦ વર્ષાણિ જાતમ્ । અને (બ)માં તારવળી કરતા ૭ રાત્ર પયાનું જણાય છે

(૭) બુદ્ધિપ્રકાશ નામનું ગ્રન્થવચ્ચેના પુ મુખપત્ર પુ ૭૬ પૂ ૯૦ મા ૭ વર્ષ લખ્યા છે જ્યારે જૈન ગ્રંથોમાં (જુઓ પ્રાચીન ભારતવર્ષ) પૂ ૧ પૂ ૨૦૨ થી ન ૩૩ મા કરેલું અવતરણ, ગાથા ત્રીજોના અતભાગ) ચાર વર્ષ કહ્યા છે પણ વસ્તુસ્થિતિ વિચારતા છુ પ્ર નો અભિપ્રાય સુ સગત દેખાય છે તેથી તે પ્રમાણે અહીં મે સાત વર્ષ લેખ્યા છે [અથવા જૈન ગ્રંથકારોનું એમ માનવું થયું હોય કે ગર્દભીલે ગાદિ ત્યાગ તો કર્યો અને ગદનું રાજ્ય પણ મ સ ૪૬૩ મા થયું (જુઓ આગળ શકરાજ્યની દૃષ્ટીકત) છતાં ગર્દભીલનું મરણ તે બાદ ત્રણ સાદાત્રણ વર્ષ થયું છે તેથી શકરાજ્ય તેટલું ઘટાડીને ચાર વર્ષ ન લખવાં જોઈએ. આ સ્થિતિ વિશેષ કારણભૂત લાગે છે કેમકે જેમ પુરાણ કારોએ સર્વ દૃષ્ટીકત સાચી લખી છે તેમ પરિગિષ્ટકારે પણ સાચીજ લખી છે માત્ર દરિદ્રાણુ બધાના સિન્ન હતા એટલું જ]

(૮) જુઓ ઉપરની ટી. ન. ૧.

આવ્યો, જન્મરૂ લક્ષરૂ એકત્રિત કર્યું અને શક તથા પાર્થિવનોને હગવી ઉત્તર દિશામાં તેણે પુષ્કળ મિળ્ય પ્રાપ્ત કર્યો ” આ વાક્યમાં જે અન્ય ઐતિહાસિક બનાવો ગ્લુ કરાયા છે તેનો પરિચય યથાર્થાને આપણે આપીશું, પણ અત્રે ગમ્યાને અગેજ માત્ર વિચાર કરવાનો હોવાથી તે આગત લેતા, એક રીતે શકુન્તલ રાગની નામાવલીમાં ઉમેરી લકાય અને તેમ કરતા છની સખ્યામાં એકની વૃદ્ધિ થતા પાછા માટે સાત થઈ ગયું છે પણ ને શકું, ભર્તૃહરી અને વિક્રમાદિત્યને બે વખત ગાદીએ બેસતો ગણીને આક સખ્યા ગણવામાં આવે, તો પ્રથમના છ માથે ગણતાં તેમની સખ્યા નવ કે દશની થઈ જશે વળી ઉપરનાજ બંગાળી મગોધનગમિદ વિદ્વાન જણાવે છે^{૧૨} કે - “He (Vikramaditya) was succeeded by his son Madhvasen, who married Sulochana, daughter to the king of an island of the Arabian Sea=વિક્રમાદિત્યની પછી તેનો પુત્ર માધવસેન ગાદીએ આવ્યો છે અને તે આરબી સમુદ્રમાંના એક દાપુના રાગની કુવરી સુલોચનાને પરણ્યો હતો ” એટલે કે તેમના મત પ્રમાણે વિક્રમાદિત્યના પુત્રનું નામ માધવસેન છે, ન્યારે ટી ન ૪ (૩) અને ન ૬ માં દાકલા શ્રીમેશ્વર ગવિયાગ્રેણિના અનુસાર એમ જણાય છે કે વિક્રમાદિત્યની પછી તેનો પુત્ર વિક્રમચંદ્ર ગઈ ધર્માદિત્ય ગાદી ઉપર બેઠો છે આમ બન્ને અથકારના વચ્ચેના ભિન્ન થઈ જાય છે એટલે માધવસેનને અને ધર્માદિત્યને ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિ માની લઈને કદાચ તે બન્નેનો સમાવેશ ગઈબીલ

વશી મહોપતિઓની નામાવલીમાં કરવો પણ ગહે. અને તેમ થતા તેની સખ્યા નવ કે દશની થાયજ જેમ નામની સખ્યામાં છ માતથી મારીને દશ મુધીનો સુધારો કરવો આવશ્યક લાગે છે, તેમ ને સર્વેના ગાજત્વકાળ માટે પણ નિદાનોના મતવ્યમાં ફેરફાર હોવાથી તેના મમયમાં પણ ફેરફાર કરવોજ પડે છે, અરે કદાચ રાજત્વકાળ માટે સર્વે સહમત હોય તો પણ ન્યારે શૂપતિઓની સખ્યા વધે, ત્યારે તે પ્રમાણમાં આખા વશનો સમય-(આદિ સમય તેને તેજ કાયમ ગણવાનો છે એટલે અંત મમય) તો ફેરવો જ ગહે જેથી તે વશનો અંત ઉપગના લિસ્ટમાં જણાવ્યા પ્રમાણે છ સ ૭૮ થી ખસેડીને આવો લઈ જવો પડશે તે અભાવિક છે, અને તેમ કરવું તે વ્યાજબી થઈ પડશે, કેમકે તે પ્રશ્ન પણ આપણે વિચારવો રહે છે વસ્તુચિતિ સૂચવે છે કે તે સમય છ સ ૭૮ થી હકાવીને ઘણો આશો લઈ જનાથીજ બધી ઘડ મળી ગહેરી, કાગણ કે ગઈબીલપતિઓ અવતિમાં ગાદી ભોગવતા હતા^{૧૩} એટલું તો ચોક્કસ છે જ એટલે આપણે એમ વિચારવું ગહેશે કે, ઇતિહાસમાં એવા કયા શૂપતિઓ નજરે ચડી શકે છે કે જેઓ પોતે છ મ ૭૮ પાદ વહેવામાં વહેલા મમયે અવતિપાત બની બેઠા હોય, અથવા તો એવા પ્રબળ પ્રતાપી તેઓ થયા હોય કે આ ગઈબીલોને અવતિ-માથી હાકી કાઢ્યા હોય ઇતિહાસનો આપણો અભ્યાસ આવી બે ત્રણ મત્તા ઉપર આપણું ધ્યાન ખેંચી લઇ જાય છે ઉત્તર દિશામાં સત્તાધારી ઇન્ડો પાર્થિયન્સ, કુશાન વશી અને ચખ્છણ ક્ષત્રપવ શીઓ તથા દક્ષિણ દિશામાં અનુપતિઓ, એમ કુલ ચાર

વળી બંગાળી સાહિત્ય, ગુજરાતી સાહિત્ય કરતા વિશેષ સમૃદ્ધ છે અને તેમાં પણ આ વિદ્વાન લેખકના વિચારો તો પથરાયલા સાપડયા જ માત્ર કહી શકાય એટલે નક્કી માનવું રહે છે કે ઉપરની મનાતી આવેલી બાબતો કલકયાઓ નથી, પણ જનતાના કલ્પવાચકે સચવાઈ રહેલી ખરી ઐતિહાસિક ઘટનાઓ જ છે.

(૧૨) જુઓ હિં હિં પૃ ૬૩૬.

(૧૩) ઈ એ પુ ૧૦ ઈ સ ૧૮૮૧ પૃ ૨૨૨ -

The Gaurabhillas were the rulers of Ujjain= ગઈબીલ રાજાઓ ઉજ્જૈનના નાસકા હતા એમ પ્રો. મોહન બર્ગન પણ કહ્યું થાય છે (વળી જુઓ કો આ ૨, પ્રસ્તાવના પૃ ૬૯)

મતાએ બાપડી બાંધ ચો ડા. તેમાં ઇ ૩૫ પાંચે
જન્મના ઉત્તર. વડનચાલ ગોરોડા નેમને ડા. ચ.
૪૫ આમપસ (લુઆ પુ ૩ મા તેનું જીવન) દિવસો
ત્યાર હરી ઇ ૩૫ મા માદીપતિ જન્મનું જન્મવાપુ છે
તેમ કુશન વચ્ચાના પદવા ને પુણેએ તે દિવસ
રજનપ્રાસિય હરી નથી બપોરે ત્રીએ એને હનિખના
નામથી હનિધસમરોએ મોજાખાનો છે તેને દિવસ
માદી ૧૪ હરી છે ખરી જન્મ નો રાજમતા મુરુમની
હિંમને જન્મપત્ર નથી એટલે એનો પત્ર જન્મ નિ સુધી
જાણ્યો હોય તે હજી પત્ર હરવી રહેતી નથી આ
પ્રથમે ઉત્તર દિવસ વલુમથી ને વહની વિચારણા
કાદી રેવી રે છે બપોરે ત્રી વ વહ ને વ કાળો
રહો તેવજી જ્વતિની માદી મેત્રવી જન્મ દેવાય છે
તેમ તેના કહેવો જન્મ કર્મ વળા છે એટલે તેમનો
વિચાર જાણે રૂ ૩૨૦૫ રહે છે ઉપરાત મોષો
વહ ને હિંમન્ય બંધપતિએને છે તેમના કોષને
જન્મ ને હિંમન્ય દિવસ રવાચિત ઉપરાત ઉત્તર દિવસ
જન્મ ખરેસારો કથી હોય, તા યાવ ને જ્વતિએ
નજ નામ હલુ કર્મ વાગ તેમાં છે એક વરિષ્ઠ
પુત્ર વાદારણી જે નીને વાદારણી અને નીને
રાણી જ્વતિનો પોત વોતમીપુત્ર વાદારણી. જાખના
પહેવાના સમય ઇ ૪ ૫ ૨૨૪ નો રાજાવો છે
(લુઆ પુ ૩ મા ૫ ૭૩) એટલે તે જાપડી
વિચારણાની વદાર જતા રહે છે બપોરે નીને ને
મૈત્રીપુત્ર વાદારણી-નમ્મી જ્વતિનો પોત છે તેને
સમય વદારોએ કલે ડા. ૪ ૭૮ વજુઓ છે
(ને ૩ તેને ખરા સમય વો જન્મવા છે ને
જાપડી પુ ૫ મા ૧૪૫ રહે છે) જન્મ તેજી ઉત્તર
દિવસ રાજાજન્મ કું હોય એમ કાઢા વતો પુરાનો
નીજવતા નથી તેજી ને ૩ સૌરાષ્ટ્રની જ્વિ ઉપર-બરે

કામ નિધા જવત મેત્રીએને જ્વતિની જ્વિ ઉપર
જન્મ પત્ર માંડો છે ખરા જ્વતિ ને જ્વતિપતિ છે
જન્મ પામ્યો નથી જ ને તેમ જન્મ દોલ તે, રાજી
જ્વતિને પાતાના પેત્રવી વહવાવા માતો ને કિન્ન
શેન કાનરાવી જ્વતિ છે તેમાં "દિક્ષાપરપતિ = Lo-
rd of the Deccan જન્મ છે તે રજાને "જ્વ
નિપતિ = Lord of Aryana જેવ કલો ઉપરતો
તેની મદીબર જન્મ વિલંબ કરને ખરી ૩ / વતજન ૩
જ્વતિના મંત્રપત્ર બંધપતિને વિચાર કરતું જન્મ
કુલજન રજુ રહે છે. એટલે ત્યાર રજમત્રાણી
હરીશીને કલે યાવ એક જ મતાનો-જ્વતિવ સીને
જન્મ વિચારવો રહે છે

જા જ્વતિવ સર્વ તેમજ પિત્ર કુલજન નરે
એક મહા જ્વતિ રાજવી થયો છે તેજી સૌરાષ્ટ્ર
રાજપાટ મમા જુનામહ સદ ની ખમેજ રાજાજ્વ
જવતિની તથાશીના સુદર્શન તજાની પ્રલિ
કાનરાવામાં પાતાનો કાંઈ દિવસો પૂર્વો છે. તેમાં
૫૨ (જાપડી)ની સાકનો જ્વતિ છે તેને કલ સવત માત્રો
તેનો સમય ૭૮૫૪૨૦૪ ઇ. ૧૩ નો વિદ્યોએ
રાખ્યો છે અને તે પ્રલિ કાનરાજના પૂર્વે જ્વતિ
કલે નો જ્વતિપતિ વ (એટલે તેને જ્વતિ પુત્ર
અને તેનો કલો જ્વતિવ વદારજન) નવો કલે
જ્વતિ તે સમય ડા. ૫ ૧૨ જ્વતિ છે બપોરે મદી
જ્વતિમા વ ડા ૪ ૪ ૧૪૨ જ્વતિ છે ૧૫ જ્વતિ તે
સમયે તેજી ને જ્વતિની મદી મેત્રી છે તે, જાપડી
ને વરિષ્ઠીજી સી રા તજોની મત્રો હરી તજા કીમે
તેવની પાસીજી જ્વતિવ ૩ વરિષ્ઠીજી વસતો જ્વતિ
ડા. ૧૪૨ ની જ્વતિવસત્રા જ્વતિ કલે એક
નેધિવુ રહે છે બપોરે જ્વતિ મમય જન્મ કલે નહી
કર્મ થયો ત્યારે તેના પ્રારજની સાવ ને ડા. ૪ ૫

(૧૮) કાંઈકાનેસે જ્વતિ કિ ૬ ડા. ૪૫ મા જાણી
કું અને કુલજન કલે કલે કલે કું તેને સમય
વિદ્યોએ ડા. ૪ ૭૮ મનઓ છે બપોરે મદી જ્વતિ
ડા. ૪ ૩ ક. એવી વર્ષા પુ. ૫ મા જ્વતે જ્વતિ છે
૧૫ જ્વતિ જ્વતિ મનઓ વરિષ્ઠીજી કાંઈ ૩ ક-જ્વતિવ

જ્વતિ છે. તેમાં કલે જ્વતિ તે કલે જ્વતિ જ્વતિ મદી રહી
કલે તે પ્રલો કલે બપોરે છે તે જ્વતિ જ્વતિ સમય
જ્વતિ વિચારવું રહે છે તે વરિ જ્વતિવ કલે જ્વતિ
વહની કલેએ જ્વતિ

(૧૯) જ્વતિવ જ્વતિ પુ. ૫ મા જ્વતિ કીકું

૭૪ ની કહી છે તે હિસાબે, આ આખા વરસનો રાજ્યકાળ ૧૪૪+૭૪=૨૧૬ વર્ષનો આપણે કહી શકીશું, તેમાંથી વચ્ચેના માત્ર વર્ષનું શક ગણ્ય બાદ કરતાં તેનો સમય ૨૦૯ વર્ષનો કહેવાય, અને તેમાં પશુ પ્રથમના દશ વર્ષ નાગ દર્પણના જે છે, તે બાદ કરીએ તો આજીના ૧૯૯ વર્ષ પર્યંત તે વરસની

મત્તા, અખડિત પણે અવતિ ઉપર પ્રવર્તે ગઈ હતી એમ નિર્દેશપણે કહી શકાય વળી તે વરાના રાજની સંખ્યા દશની ઠગવાય છે બ્યારે ઉપગમા તો આપણે જ લખી ચૂક્યા છીએ એટલે આજીનાને યથા મ્થાને ગાણી તેગની સમસ્ત વશાવળી નીચે પ્રમાણે આપીએ તો કીક કીક સ્વરૂપમા તે દર્શાવી લેખાએ

	મ સ	મ સ	વર્ષ	૪ સ પૂ	૪ મ પૂ
(૧) ગંધર્વસેન ૧૬ દર્પણુ ગંધર્વ	૪૫૩	૪૬૩	૧૦	૭૪	૬૪
શક પ્રગનનું ગાંધ્ય	(૪૬૩ થી ૪૭૦ = ૬૪ થી ૫૭ = ૭ વર્ષ)				૪ સ.
(૨) વિક્રમાદિત્ય	૪૭૦	૫૩૦	૬૦	૫૭	૩
૧૬૦૦૦૦૦૦૦ નાકુ	૪૭૦ - ૪૭૦	૬ ગામ,		૫૭ ૫૬	
ભાર્ગવરી રુકાદિત્ય	૪૭૦ થી ૬૮૯૬૬ વર્ષ			૪ મ	૪ સ
(૩) માધવાદિત્ય ૧૮	૫૩૦	૫૭૦	૪૦	૩	૪૩
(૪) ધર્માદિત્ય ૧૯	૫૭૦	૫૮૦	૧૦	૪૩	૫૩
(૫) વિક્રમચરિત્ર માધવસેન ૨૦	૫૮૦	૬૨૦	૪૦	૫૩	૬૩
(૬ તથા ૭) બે ગામઓ	૬૨૦	૬૩૪	૧૪	૬૩	૧૦૭
(૮) ગાઘરસ ૨૧	૬૩૪	૬૪૫	૧૧	૧૦૭	૧૧૮
(૯) નાઈલ્સ	૬૪૫	૬૫૯	૧૪	૧૧૮	૧૩૨
(૧૦) નાઈડ	૬૫૯	૬૬૯	૧૦	૧૩૨	૧૪૨

કુલ વર્ષ = ૨૦૯

(૧૬) જુઓ. ૫ ૪ ઉપર હિં હિ ૫ ૬૩ નુ ઇમેજમા અવતરણુ

(૧૭) જુઓ આગળ તેમના જ્ઞાતા

(૧૮) ન ૩ થી ૧૦ સુધીના એકદર સમય ૧૩૯ વર્ષનો (૪, સ ૩ થી ૧૪૨ સુધી) સાચો સમજવો રાજના નામ પણ સાચા મમજવા પણ તેમનો અનુક્રમ તથા પ્રત્યેકનો રાજ્યકાળ કક્ષપનાથી ગોઠવ્યો છે એમ સમજવું

(૧૯) ન ૨ અને ૩ ના રાજ્ય લાખા છે, અને એક સિદ્ધાંત એવો છે કે, પિતા પુત્ર ગણાતા હોય તેવા નહીં રાજઓ એક પછી એક ગાદીએ બેસીને લાખા સમય રાજ્ય ચલાવી ન શકે (જુઓ પુ ૧ ૫ ૮૮) માટે ન ૪ નુ રાજ્ય નાનું ઠરાવવું પડયું છે અને ન ૫ નુ પાણું દીર્ઘ સમયથી કહ્યું છે વળી એક રીતે વિક્રમચરિત્રને વિક્રમાદિત્યનો પુત્ર ગણાવે છે ત્યારે બીજી ગાજી વિક્રમાદિત્યના પુત્ર તરીકે માધવાદિત્યને લેખવે છે માટે માધવાદિત્ય કાયમ રાખી

આ વિક્રમચરિત્રને માધવસેન ગણાવવો પડ્યો છે વળી માધવાદિત્ય અને માધવસેન બન્નેનો સમય ૪૦ વર્ષનો હોવાથી પ્રાચીન લેખકાએ, બન્નેને એક ગણીને ન ૩, ૪ ઠરાવી દધને ન ૫ ને જ ન ૨ ના પુત્ર તરીકે મનાવી દીધો છે આ પ્રમાણે અનેક ગૂઢવણી કરી નાખી છે ફરેકનો ઉકેલ ન ૨, ૩, ૪ અને ૫ એમ ચારે વ્યક્તિ ક્ષિત્ર ધારી લેવાથી આવી બંધ છે તેમજ આખા વરસનો સમય પણ તુરંત ગોઠવાઈ બંધ છે વળી જે એક ગૂઢ્ય રાજતર મિથિ કરે લખી કરી છે તેનો નિચોડ પણ આવી બંધ છે (જુઓ તે માટે આગળ ત્રીજા પરિચ્છેદ વિક્રમાદિત્યના રાજ્ય વિસ્તારના વર્ણનમા)

(૨૦) ન ૮, ૯, ૧૦ના ગાદીપતિ તરીકે શું નામ દ્વંતો તે બજાયું નથી

(૨૧) માધવાદિત્ય (ન ૩) અને માધવસેન (ન ૪) બન્ને નામ સાદરા લાગતા હોવાથી તથા બન્નેના રાજ્ય

થાય છે તે વિષે કાઈ પણ જાતનો શક ઉઠાવી શકાય તેમ નથી."

(૪) "શક સવત" એટલે શક પ્રજાએ ચલાવેલો સંવત અથવા રાક પ્રજાને જે માન્ય હતો તેવો સવત-
"It may mean, the Era of the Saka nation themselves, or the Era used by the nation who call themselves Sakas e g "But whatever their nationality may have been, it seems extremely probable that in later times, they (western kshatrapas) are actually called "Sakas" and it may be suggested that the name which was generally accepted at a later date for the era used by them, may not have been derived from the fact that, it was originally founded by a Saka king, as is generally assumed but from the fact that, it became best known in northern India, as the era which was used for so long a period by these Saka kings (Saka-Nrupa-kala) = તેઓએ અને તે જાતની પ્રજા હોય, છતાં એટલું સોવસા ચોક્કસજ છે કે, તેઓ (અધ્યક્ષવંશી ક્ષત્રપો)ને આગળ જતા શક તરીકેજ પરસ્પર રીતે ઓળખવામાં આવ્યા છે અને (તેથી) એમ સ્પષ્ટ કરી શકારો, કે જે શકનો તેઓ સામાન્ય રીતે ઉપયોગ

કરતા હોવાનું મનાયુ છે, તેનું નામ જેમ સાધારણ રીતે ધારવામાં આવે છે કે તેનો મૂળ સ્થાપક શક રાજા હતો તેથી તેને શક સંવત કહેવાય, એમ ભલે ન બન્યુ હોય, છતાં એટલું તો સત્ય છે જ, કે આ શક ગાંધારીએ ધણો લાખો કાળ ઉત્તર હિંદમાં તેને વાપર્યે ગાંધારી હતો, તેથી તે નામ પડી ગયુ હોય" એટલે તેમના કહેવાની મતલબ એ છે કે, અધ્યક્ષ ક્ષત્રપવાળી પ્રજાને શક કહેવાઈ છે અને તેથીજ, તેમણે જે શક સંવતનો ઉપયોગ કર્યો છે, તેનું નામ શકસંવત છે આ રાકસવતના અર્થ બે રીતે થઈ શકે છે એક તો શકગાંધારી સ્થાપેલ સવત અને બીજો અર્થ, શક પ્રજાએ ધણો લાખો કાળ જે સવતનો વપરાશ કર્યે રાખ્યો હતો તેવો સવત આ બે અર્થમાંથી બીજો વધારે સભવિત હોય એમ તેમનું મતલબ થતું જાય છે ગમે તે અર્થમાં ઘટાવો પરંતુ તેને શક પ્રજાની સાથે સંબંધ છે એમ કહેવાની મતલબ છે

(૫) 'શક-નૃપ-કાલ' એવો શબ્દ પણ વાચવામાં આવે છે કે આ શબ્દનો પદ્યચ્છેદ કરતા તેમાં કયા કયા અર્થ સમજી શકાય તેમ છે તે તપાસવાની જરૂર છે તેમાં ત્રણ શબ્દનો મમાસ થયો દેખાય છે એટલે ત્રણ અર્થ સામાન્ય રીતે તેમાંથી નીપજાવી શકારી, (અ) શકનૃપ-કાલ (બ) શક-નૃપકાલ (ક) અને શક-નૃપ-કાલ તે ત્રણે શબ્દો એક પછી એક લખ્યાં તેમાંનો (અ) પ્રથમ શકનૃપ-કાલ, એટલે કે શકપ્રજાનો જે ગણ છે તેનો સંવત, પછી તે ગણ પોતે શક હોય કે ન પણ હોય વધારે સભવિત એમ દેખાય છે કે તે પોતે શક જાતિનો નહોતો જ

નથી તેની ચર્ચા આ પુસ્તકમાં નવમા ખંડ કરવામાં આવશે અહીંનો શક શબ્દ તે સવત્સરના ભાવાર્થમાં વપરાયો છે એટલું બતાવવા પુરતું આ દર્શાવે છે અને તે સત્ય છે એમ સમજવાનું છે

(૩૧) જુઓ કે આ રે પારિ ૮૪

(૩૨) આ અધ્યક્ષક્ષત્રપોને વિદ્વાનોએ શક તરીકે ઓળખાવ્યા છે પણ ખરી રીતે તેઓ શક નથીજ તેના આપણે પ. ૩માં અવધાર નવાર દર્શાવે કરી ગયા છીએ (જુઓ

નદપાણના વ્રતાતો) પણ વિરોધ અધિકાર આગળ ઉપર અધ્યક્ષની હકીકતે લખવામાં આવશે છતાં અત્રે શક તરીકે વિદ્વાનોનું કથન જે મે અગ્રીકાર કર્યું છે તે એટલા માટે કે અહીં તે સંધના રાજાઓની નતિ વિરોધી ચર્ચા કરાતી નથી તેથી જ અહીં તે 'શકનૃપકાળ' શબ્દનીજ ચર્ચા થાય છે માટે અગ્રીકાર કરવામાં કાંઈજ ફેરફાર થઈ જતો નથી

(૩૩) ઉપર ટાંકેલું વાક્ય જુઓ

the king of the Saka nation meaning he is the king of the Saka people but it does not necessarily follow that he himself is a Saka, rather it clearly denotes that he himself was not a Saka અને સમય-સમયે. એટલે જાણવે સમાસનો અર્થ એ થયો છે. During the time of the king, who ruled over the Sakas = સક પ્રજા ઉપર જે રાજા રાજ્ય સ્થાપિત થયું હતું તેવા રાજાના રાજ્ય વખતે-ઈ. પૂ. (૧) સક-પ્રજાના તેમાં સક તે રાજાનું વિશેષજન છે. એટલે ૭ રાજા પોતેજ સક બનીને હતા તેવા રાજ્ય વખતે એનો અર્થ સકેન્ત means, he himself was a Sakas ખજાને પ્રજા ઉપર તેનું રાજ્ય થાયતું હતું, તે પ્રજાના સક હોવા થા ન ખજા હોવા. જોકે નહેમી એવોજ કલ્પના નીકળી હો કેમકાં it is not necessary that the subjects, over whom he ruled, were also the Sakas and not others; or probably they were not the Sakas. (૨) સક-પ્રજા-સક: તેવા સક-પ્રજાના the Year ૫૫ = રાજા the King અને સમય the reign. એટલે તે જાણા સમાસનો અર્થ એવો થઈ શકાય કે તે રાજાના રાજ્ય વખતેજ ખજાને જે જાણા વખતેનામાં સકેન્ત so many years of the king's reign જાણા સામાન્ય રીતે ઇતિહાસમાં ૭ એવો જણાવવામાં આવે છે કે તે રાજાનો રાજ્યવિસ્તાર જ્યાં જ્યાં ખજાને ને-જોર what we generally find mentioned as, in so many years after his coronation. આ પ્રમાણે આ સમયના જુદાજુદા જાણા પાડીને વિવિધ રીતે જોવાવાળી થયું પ્રકારના વિવિધ અર્થ થઈ શકે છે.

ઉપરના સર્વ પ્રકારને દૂરથી સુધીએ તો સક સમયના આ પ્રમાણે અર્થ થયા હતા તકાલી (૧) સક નામનો સંસ્કાર [સુમે. નં. ૩]. (૨) સક નામની જાણી પ્રજા [સુમે. નં. ૪ તથા નં. ૫ (બ).]

(૩) પોતે બનેજ સક હોય હો [સુમે. નં. ૫ (૧)]. (૪) સક એટલે સામાન્ય રીતે જાણી જણ થતા [સુમે. નં. ૧] (૫) માત્ર સર્વ ના સ્વરૂપમાં [સુમે. નં. ૫ (૨)] અને (૬) કશ્મિર વિષય સ્થળ એવો અર્થમાં [સુમે. નં. ૨]

ઉપર પ્રમાણે સક સમયના આરે જ કોનેજ અર્થ નીકળી શકે છે ત્યારે તે સમય જાણવામાં શક્ય હોવા સુ આસપડેટો હોવાને પ્રેરણાએ તે જાણવા રીતે સક-પ્રજામાં જેટલી મુશ્કેલી થયેલી તથા તેને કોઈ જુદા જાણ વખતે તેવજ કલ્પના સમાસમાં જો અર્થમાં જાણવામાં સંભવ છે તેનો આજ્ઞાને સાધ્ય જવાજા જાણી શકે છે.

આટલે સમયે તેનો અર્થ વિચારમાં જાણી હવે તેની સ્થાપનાનો વિષય હાથ લાગે. તેમાં જે જાણ થઈ શકાય એક તેનો જાણ અને બીજી એક સમય. પ્રથમ આજ્ઞાને તેના જાણસ્થાપના વિશે વિચાર કરી શકાયે.

જાણી સમાસનો હોય તો જાણીમાં તેનો સ્થાપક: ઉપર જણાવેજ કો અર્થ ઉપરથી જેમજ હોય શકે? તેના સ્થાપક વિશે કંઈ જાણવામાં જાણી શકાય તેમ છે કે કેમ તે સુધી જાણી શકાયે. જ્યાં નં. ૨ અને ૩ સક નામની પ્રજા અને તેના રાજ્ય સાથે સંબંધ થયેલ છે. નં. ૧ અને નં. ૪ જોઈ વિચિત્ર કે સામાન્ય સમાસ સાથે સંબંધ રાખે છે. આરે નં. ૫ માત્ર સર્વ સમાસ જ સમાસ છે અને નં. ૧ વિષય સંબંધને સ્થાને વપરાયેલ સમાસ છે નં. ૧ જાણવામાં તે આજ્ઞાને અને કોઈ વિચારવામાં રહેતું જ નથી કેમકે તે જાણીને વિસ્તારથી થઈ શકાયે છે. તેમાં નં. ૫ ને સર્વે કારણે નિષ્કર્ષવાળી છે તેને જાણ જાણી પ્રથમના પાર અર્થનીજ તથાસ કરી શકે છે. તેવાથી નં. ૧ અને ૩ ના અર્થ, સક જાણી પ્રજા અને રાજ્ય સાથે સંબંધ પાડવામાં જાણવામાં છે તેનો વિચાર કરેલે કોઈક કલ્પ છે કેમકે જુ. ૩ માં દિવ ઉપર જાણી જાણેલા જે વસ્તેથી જાણવામાં રહેતું અર્થના આજ્ઞાને કરી મળા જાયે, તેમાં સક નામની એક પ્રજા જાણી એટલે તેની જાણીને કોઈકી જાણવાને પ્રજા

યઈ ગઈ છે, જેથી તેની વિચારણા નિશ્ચયપણે કરી શકાય તેમ છે તેમના વૃત્તાંતે સાબિત કરી ગયા છીએ કે, તેમના બે વિભાગ પાઠી શકાય તેમ છે એક શક, અને બીજો હિંદીશક તેમણે શકપ્રબન્ધ ગણ્ય માત્ર ૭-૭૫ વર્ષ૩૪ ચાલ્યું છે અને હિંદી-શકપ્રબન્ધ ૨૨ વર્ષ૩૫ ચાલ્યું છે એટલે આવા દૂક સમય સુધી ગળ કરી ગયેલી પ્રજા કે તેમનો ઇર્ષ ગળ કાંઈ એવા પ્રભાવવતા હોઈ ન શકે, કે જેથી તેનો સવત્સર સ્થાપન થયો હોય, તેમજ તેમના સમય બાદ પણ ધણી ધણી લાંબો કાળ ચાલતો રહ્યો હોય એટલે તે અર્થવાળી સ્થિતિને પણ આપણે વર્ણ દેવીજ ગૃહે છે છતાં એક હકીકતને પણ આપણે ખ્યાલમાં લેવી ધટે છે, કે આગળ વર્ણવાઈ ગયેલા શક અને હિંદી શકનો સમય માત્ર ૪ સ પૂ ના સમયનો છે પણ કોઈ શકપ્રજા તે બાદ કા થવા ન પામી હોય અને તેમણે પોતાના નામે શક ચલાવ્યો હોય ? વળી એક બીજી બીના ધ્યાનમાં લેવી ગઈ જાય છે પુ ૩ માં જે પરદેશીઓને આપણે ક્ષદગટ પ્રજાના શાસકો-જેવાકે શૂમક, નહપાણુ ગણુવુલ, સોડાય, લોચક અને પાતિક-તથા ઈન્ડોપાર્થોઅન્ય પ્રજાના રાજકર્તાઓ-જેવાકે મોઝીઝ, અઝીઝ પહેલો, અઝી-લીઝ, અઝીઝ બીજો અને ગોડોક્ષગનેસ-લેખાબ્યા છે છે તેમને અનેક ઇતિહાસકાગ્રોએ શક તરીકે ગણી લીધા છે તો તેવી ગણતરી પણ નજર બહાર જવા દેવાની જરૂર નથી. કેમકે, તેઓએ પોતા પાસે અનેક વસ્તુઓ ઉપલબ્ધ ન થયાને લીધે, ભલે ગલતી કરી નાખી હોય, છતાંયે જ્યારે આપણે સંશોધન કરી નગદ સત્યજ તારવી કાઢવાને પ્રયાસ કરી રહ્યા છીએ, ત્યારે જરા જેટલી પણ આતમી પાછળથી મળી ગઈ હોય, તો તેની અવગણના કેમ કરી શકીએ ? આ બે હકીકતોનો વિચાર કરી લેવાય, તો પછી માત્ર ન ૧ અને ન ૪ વાળા અર્થનીજ વિચારણા કરવી ગૃહેશે તે સ્થિતિએ પહેલ્યીએ તે પૂર્વે, ઉપગની બે

હકીકતો ઉપર દષ્ટિપાત કરી લઇએ
ઈ સ. પૂ બાદ અને આ પુસ્તકના સમયની મર્યાદાની વચ્ચેના ઝાળમાં, પ્રથમગા જે કોઈ શક કે તેવી પરદેશી પ્રજા રાજસત્તા ઉપર આવવા પામી હોય, તો તેમાં આપણે કુશાનવંશ અને ચણુન-શ-વાળાજ લેખાવી શકાય તેમ છે આ બંને રાજવંશનાં વૃત્તાંતો આપણે આગળ આપવાના છીએ, એટલે અત્રે તો માત્ર એટલુંજ જણાવી દઈશું કે તે બેમાંથી કોઈને પણ શક તરીકે ઓળખાવી શકાય તેમ નથી છતાં કેટલાક વિદ્વાનોએ, ક્ષદગટ અને ઈન્ડોપાર્થો-અનસમાના શાસકોને જન્મ શક માની લીધા છે, તેમ આ બે વંશના રાજકર્તાઓને પણ શક માની લીધા છે એટલે બીજી હકીકતનો વિચાર પણ આપણે કરવો ગૃહે છે આ સર્વ જૂલ ભરેલા ખ્યાલના નિગસનની વિચારણા પ્રથમ જરી લેવી પડશે તે માટે ભિન્નભિન્ન વિદ્વાનોનાં મતબ્ધ તપાસી જવા પડશે

ઈ એ ના પુ ૩૭ માં પૃ ૩૩ ઉપર મર્વ સામાન્ય મત એવો રજુ કરાયો છે કે “Prof Oldenburg put forth the statement that Kanishka founded the Saka Era and this theory has been generally accepted by the majority of Oriental scholars = કનિષ્કે શકસવત સ્થાપ્યો હતો તેવી વધવા પ્રો ઓલ્ડનબર્ગે રજુ કરી હતી અને તેને પ્રોવાંત્ય વિદ્વાનોમાંના મોટા ભાગે મામાન્ય રીતે માન્ય રાખી છે” આ કથનને મળતોજ, પરંતુ વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ બતાવતો જે અભિપ્રાય એક વિદ્વાને આ બાબતમાં અન્ય મરોધકોના અને વિશારદોના કથનનો અભ્યાસ કરી, તેમાંથી સાગરૂપે કાઢ્યો છે, તે તેમણે નીચેના શબ્દોમાં વ્યક્ત કર્યો છે૩૧-શકસવત, કોઈ લેખિકા (૧) તુરૂષક એટલે કુશન વંશી રાજા કનિષ્કનો જુઓ (તેમનું પુ ૧ પૃ ૩), (૨) ક્ષત્રપ નહપાણુનો (૩) શકરાજા વેન્સકીનો અથવા

(૩૪) જુઓ આ પુસ્તકે ઉપરમા પૃ ૧૫

(૩૫) જુઓ પુ ૩. પૃ. ૪૦૫ની વચાવળી.

(૩૬) જુઓ ભારતનો પ્રાચીન રાજવંશ ભાગ ૧, પૃ. ૫,

(૪) કશ્યપ બપ-બપ (Aśoka) નો પ્રચલિત શ્લોક
 માને છે. બારીક તપસ કરવા બા માટે વસતુસ્થિતિ
 બ્રહ્મચરિયા છે. ૩૦૩ નં. ૧ વાળા કુશાનવંશીઓ પોતે
 સક્રમ્ય નથી તે કહીને બાપજી બાવળ ઉપર સાગિત
 કરી બાપીશુ. તેમ નં ૨ થી કશ્યપ નકપાજી પોતે
 કશ્યપ હતો એટલે કે કશ્યપ નકેતોજ નજી નં. ૩ વાળા
 બેચ્છી બાપતમાં બાપતવાતું કે પ્રથમ તો બાપું
 નામજી બ્રહ્મચરિયા બાપજી સાંભળ્યું કે વાપ્યું નથી.
 એટલે તેની સમાસવતીનું તોલ કરવાનું બપજી છે. જ્ય
 તેઓ જેનું વીચાર્યાસીએ જોઈએ કહેવાનો સમગ્ર
 છે. બને તેમજ હોવ તો તે કુશાનવંશી છે. એટલે તે સમયી
 સ્થિતિ ઉપરાંત નં. ૧માં બાપતવા પ્રથમજી સમજ
 લેશે. બપાર નં. ૪ વાળા બપીજ વિશે પુ. ૩માં
 બાપજી ૨૪૬ કરી બપત્યું છે કે તે પંડિત પર્શીબ
 હતો. બને તેજી ૩૫૬ જ્ય કશ્યપજી નં. ૧થી.
 મતજી કે તેમજી કોરેલ બા બાપતજી કોલન
 માટે કહા બપત ૬૨ છે. બા ઉપરાંત પ્રાચીન ઇતિ
 હાસમાં ૨૬ લેતા બપ-વિદ્યાનોજ બપિયાજ બપ
 બાપજી સ્થાન રીતે વિમારી કહ્યો. ૬૨ ક્રિસ્તીકાલે
 મન જ્ય બેચ્છી છે કે કશ્યપ કુશાનવંશી ક્રિસ્તી
 સ્થાપો છે. બપાર જિ. વિ. સેન-૬ સિવજ વેલવાથી
 સિત પામાં બપારે ૭૩૦ I do not affirm
 as a fact that the Saka Era of A. D
 78 was established by Kanishkaજી ૬
 ૭૮ વાલો કશ્યપ ક્રિસ્તી સ્થાપ કરી હતો તે
 કહીને કલ તરીકે સ્વીકારતો નથી. બાપતજી
 સમયથી બીલ કહીને કાલે બાપજી બપી સિંગ
 નથી; એટલે તેની વર્તમાં કોરિતું નહીં. જ્ય જિ
 સિવજના કશ્યપથી એટલું તે કહી વાવ છે નં. ૩
 રાજ્ય ક્રિસ્તી પોતે કશ્યપ નં. ૩ હોવ. બા પ્રથમજી
 વિદ્યાનોજ રજી ૬૨માં મતજી ઉપરથી બાપજી બેઈ
 કશ્યપ કહ્યો કે તે સપત્તમો સમયતત્ત્વ કરી તરીકે
 કુશાનવંશી રાજ્યએ મને છે. ૫૪ જ્ય તેઓ નો
 કશ્યપ નં. ૩ નહીં, તે માટે કશ્યપજી કોપની મેલગેલ

કશ્યપી કશ્યપ કરી રજા છે. બપાર જિ. સેન-૬
 વિદ્યાનો કશ્યપ કશ્યપી સમયથી કે ૭૩
 "One of the main objections brought
 against the theory that the Saka Era
 was founded by Kanishka was that,
 Kanishka was not a Saka but a
 Kushan-કશ્યપતતો સ્થાપક ક્રિસ્તી છે તે પ્રાચી
 વિદ્યા બપું સીધી મુખ્ય કાલજી તે એ ૭૩ ક્રિસ્તી
 પોતે કશ્યપ જ્ય કુશાન છે. "એટલે તેમની કોલ
 છે, ક્રિસ્તી પોતે કુશાન કોલાથી તેને સમયતત્ત્વ (કશ્યપ
 કે કશ્યપ તરીકે પ્રચારમાં કોલ એવા સમય) કે
 પ્રચાર તરીકે કશ્યપ રાજી ન સમય [મારી જ્ય
 વાલ રાજવાતું કે તેમજી બા વાપી કશ્યપ એટલે
 કશ્યપનો સમયતત્ત્વ કે કશ્યપજી બપારે સમયત
 તેવા બાવર્તમાં તેનો સ્થાપક ક્રિસ્તી ૭૮ નં. ૩
 બપાર રજી કશ્યપ છે નહીં કે કશ્યપજી ૭૮
 વિદિલ સમયતત્ત્વ સ્થાપક તરીકે એટલે કે કશ્ય
 કશ્યપો. નં. ૧નો બપી વાવ છે તે સમયતત્ત્વ,
 કશ્યપ એટલે ૭૮ સામાન્ય રીતે સમયતત્ત્વ
 નં. ૪ વાળા બાવર્તમાં] બા પ્રથમજી કશ્યપ
 નં. ૭ બપી વાવ છે તેમાં નં. ૨ ૩ બને ૫, ૧
 વાલે નં. ૫ કશ્યપ એટલે કશ્યપ નં. ૧ બને ૪ રજા
 તેમાં તો કશ્યપનો સમયતત્ત્વ કે કશ્યપ એટલે ૭૮
 સામાન્ય સમયતત્ત્વ એવા બપી વાવ છે બને તે
 એકસ કોલાતું નં. ૩ બા સમયતત્ત્વ ૭૮
 સમયતત્ત્વ બા કુશાનવંશી કે મતજી રાજ્યએ
 મતિમાં કશ્યપો ન હતો. [સુમે. ઉપરમાં તથા
 બા પ્રતિમાં તે વેલના રજાતમાં-૫૪ તે ૪ ઇ.
 ૭૮ વાલો સમયતત્ત્વ છે બપ-૭ બપવા ૭૮ બપ
 કશ્યપ બપતો છે તે બપ-૫૪ નથી કે. તેમજી એક સમય
 મતિમાં છે એટલું તો સત્ય છે.] એટલે સર્વ સ્વીક
 બને મતિમાં પરિણામ એ બપતું બપારે કે કુશાન
 વંશીએ બપવા મતજીનો એ ઉપર વિદ્યાનોજ
 સમયતત્ત્વ બપતો હતો. તેને કશ્યપ એટલે સમયતત્ત્વ

સામાન્ય અર્થમાં, અથવા તેનું નામજ શકસવત એવા વિશિષ્ટનામથી સમગ્રી રોકાશે-પણ શકબ્રજ્જો કે શકરાજ્જો ચલાવેલ સવત એવો અર્થ તો તેનો થતોજ નથી આ પ્રમાણે ઉત્તર હિંદમાં (નહીં કે દક્ષિણ હિંદમાં) પ્રવર્તી રહેલ શકમવતના સ્થાપક વિશેનો વિવાદ પૂરો થઇ રહ્યો ન્યારે દક્ષિણ હિંદમાં જે શકસવત વપરાતો નજરે પડે છે, તેના સ્થાપક વિશેની તપાસ, દક્ષિણ હિંદ ઉપર સામાન્ય ભોગવતા અંધ-પતિઓનું વર્ણન કરવાના છીએ, ત્યારે તે ઠેકાણે વીરશુ આ કથનથી એમ પણ સમજાશે કે શકસવત છે જે ભતના, પણ તે બંને એકજ છે, કે ભિન્ન ભિન્ન, તે આપણે નીચેના પાગિત્રાકમાં સાબિત કરીશુ હવે તેના સમયને કાગતો મુદો અથવા અન્ય જે કાઈ વિશિષ્ટતા છે તે વિચારીએ

સામાન્ય રીતે ન્યાં ન્યા “શકસવત” એવા શબ્દ ઉચ્ચારાય છે કે વાંચતાં વાચતાં નજરે પડે છે ત્યાં ત્યાં પુરતજ, દક્ષિણ હિંદમાં પ્રવર્તી તેનો સમય રહેલ શકસવતજ આપણી દષ્ટિમાં તથા અન્ય તરવરતો દેખાય છે તે શક સવત વિશિષ્ટતાઓ વિશેષપણે વૈદક મતાનુયાયીઓ વાપરતા જણાય છે તેમના પ્રધાનસારવજ્ઞ શકસવત અને વિક્રમસવતની વચ્ચેનું અંતર ૧૩૫ વર્ષનું ગણાય છે અને વિક્રમસવત તથા ઇસ્વીસન વચ્ચે, આપણે શકણા જાણીએ છીએ તે મુજબ, ૫૭ વર્ષનું અંતર છે એટલે આ ત્રણ પ્રકારના સવતોમાં પ્રથમ વિક્રમસવત છે તેનો મમય ઇસ્વીની પૂર્વે ૫૭ વર્ષનો હોવાથી ૫ સ પૂ ૫૭માં તેનું અક્ષય થયું હતું એમ ૪૦ કહી શકાય છે તે બાદ

ધમુભગવાનના સ્મરણમાં ચલાવાયેલો સવત જેને આપણે ઇસ્વીસનના નામથી ઓળખી રહ્યા છીએ તે, અને સૌથી છેલ્લો શકસવત ચાલુ થયો છે એમ કહેવાય એટલે તેનો સમય ૧૩૫-૫૭=૪૮ સ ૭૮ કહી શકાય મિ રજ્જન પણ ઠીકજ કહે છે કે, ૪૧ The years of the Saka Era, beginning in A D 78 There can be no possible doubt=શકમવતનો પ્રારભ ઈ સ ૭૮માં થયો છે તે વિશે લેશપણ શકા નથી ૪૨ જૈનત્રયોમાં પણ તેજ મતલબનું લખાણ મળી આવે છે કે ૪૩ “વીર નિર્વાણ-થી ૬૦૫ વર્ષ અને ૫ મામ બાદ શકરાજ્જ હોઈગા” બીજા ત્રયોમાં પણ તેજ આગયનું કથન છે ૪૪ યતિ રૂપલાના સમયે નીચે પ્રમાણે ત્રણ માન્યતા પ્રવર્તતી હતી (૧) વીરનિર્વાણથી ૬૭૮૫ વર્ષ ૫ માસે શકરાજ્જ હુઆ (૨) “ ૧૪૭૯૩ , ૫ ” (૩) “ ૬૦૫ ” ૫ “

આ માન્યતામાં દર્શાવેલો પ્રથમના જે રાજા સાથે હાલ આપણે નીચ્ચત નથી તેથી તે ઉપર વિચાર કરવાનું છોડી દઈશુ ન્યારે ત્રીજાના મંચમાં જે ૬૦૫ વર્ષ લખ્યા છે તે ‘વીરનિર્વાણ’થી ગણ્યાનુ ગણ્યાનુ કથન છે અને વીરનિર્વાણનો મમય વિક્રમ સવત પૂર્વે ૪૭૦ અથવા ઈ મ પૂ ૪૭૦+૫૭=૫૨૭ મનાયો છે ૪૫ એટલે તે દિમાંબે ગણુતા ૬૦૫-૪૭૦ =૧૩૫ વિક્રમસવતના અને ૬૦૫-૫૨૭=૭૮ ઈ. સ આવી રહે છે અને ઉપર વૈદિકત્રયોના આધારે પણ તેજ મમય બતાવાયો હોવાનું આપણે જણાવ્યું છે, મતલબ એ થઇ કે, વૈદિકમતથી, જૈનમતથી, તેમજ વર્તમાન વિદ્વાનોની માન્યતાથી, શકમવતની સ્થાપનાનો

- (૪૬) જુઓ સમગ્રખંડે, પ્રથમ પરિ દી ન ૨
(૪૦) જુઓ વિક્રમસવતવાળો પરિચ્છેદ તથા વિક્રમા રિસ રાત્રનુ વૃત્તાત
(૪૧) જુઓ દો આ ૨ પારિ ૮૩ તથા જ રો એ. સો ૧૮૬૬ પુ ૩૬૫.
(૪૨) મ્હાનમાં રાખવાનું છે કે આ કથન તેમણે સર્વ વિદ્વાનોનું ને સામાન્ય મતવ્ય છે તેને અલુલક્ષીને કર્યું છે;

- સામાન્ય મતવ્ય એ છે કે, ઉત્તર હિંદનો અને દક્ષિણ હિંદનો શકસવત એકજ છે
(૪૩) ના પ્ર પત્રિકા પુ ૧૦ અક ૪, પુ ૭૨૨-૨૩; નેમિચ દ્રજ્જનો તિથાકસાર તેજજ યતિરૂપત્તનો તિતોયપત્રનિ.
(૪૪) ના પ્ર પુ પત્રિકા પુ ૧૦, અક ૪, પુ. ૭૩૨ દી. ન ૬
(૪૫) જુઓ પુ ૨, પરિ. ૧.

સમય ઈ. ણ. ૭૮૯૬૬૩૦૧૧૧૧ ૧૩૫૦૦. સ. ૬ પમા
મનાવા. ૭ બ્લો સર્વે બોક્ષત ૭ બોક્ષે વિશેષ ચર્ચાની
તે માટે બ્લૅર રહેલી નથી. બ્લૅર તે હિમ્મતદિવા
માથી રહેથ ટાસવતની વાત થઈ ખુબુ હાલદિવા
માથી રહેથ ટાસવતની તેજ સિધ્ધિ હતી કે ૩૫ તે
બ્લૅરે દસ તથાસુ રહે છે

જાન પારિશ્રામી ઉત્તરદિશા સહસ્રવતના સ્થા
પાત્રી માર્ગની અંતે બાપજી એટલુખ સમિતિ હરી
લાખા હાથે, ૩ તે કુશભવતીએએ ૩ મજાપુતીએએ
ચલાવેા હોય, તથા એટલુ વજાવરા પુરનીચ માત્ર
નોંધ હરી ૩ ૩ સહસ્રતા ને બાળના (ઉત્તર
દિશા અને દક્ષિણ દિશા) ૩ જુ તે ગભ એટલ
હતા ૩ સિતસિત તે પુરવાર હવાનું વિશિષ્ટ
હને પછી તે રાખાનાંપ દર્શત લખવા ઉપર એટ
દીધું છે બારે પુ ૩ ૪ ૩૮૧ના હી ન ૪૬માં
તે તેના સ્થવ ૪ સ. ૭૮ નહો જુ ૪ સ. ૧ ૩
૩ એમ સામાર નિર્ણય જુ હરી દીધે છે એટલે
જા પ્રત્યે એ દક્ષિણ દિશા મેંખાનો સ્થવ ૪
સ. ૭૮ હોય અને ઉત્તર દિશા સેંખાનો સ્થવ
૧ ૩ તેમ જોય-સમિતિ માત્ર-તેા તે ૨૪૨૪ ૩હી
સાત ૩ નને સહસ્રતા એક બીજાથી સિતસિત બ
૩ અને સિતસિત હે એટલે તે નતેના સ્થાપ
જુ સિતસિત ૩ હોયતે. ખરુ બધા સુધી બાપજી
તે મુરે, પ્રથમો બાપજી પુરવાર હરી બધવ
એટલ સ્થાને પહેલ્યા નથી, તથા સુધી પુ. ૩ ૪
૩૮૧ ની હી ન ૪૬ માં બાપજી માત્ર નિર્દેશ
ઉપર જાણના રાખીસુ- જા તે બાળા ઉપર
પ્રકાશ પાત્રી એટલ દિશુ, એ જા વર્તુલવા રોજ હાથે

૭ તે જાણીશું. યે. ક્રીસ્ટીન નામના એક વિદ્યાર્થી
જામલ સન્નો દાંડીને એક યેન્ટી જાણીશું ૭ ૧૧

According to Dr Kielhorn himself the solar month is also used in Saka dates (first appears so late as in the year 944=A D 1022)... It may be said that the use of the lunar month-dates in Saka-era is the result of its long residence in southern India, and that the use of the solar month-names is the result of its northern & civic origin or may it not be that the Buddhists of the earlier centuries of the Christian era used solar months in the reckonings, while the Brahmins used the lunar months, as their religious ceremonies and festivals are always connected with Tithis & Pakshas-ચો. પાંચમીએ પેને નેપ હરી છે ૩ શ સુવતની તથારીજર્ણા, સૌર માસ ૪૭ વર્ષ વચસો છે. (વેપ પ્રકારનું પ્રથમ સ્ક્રિન ૧: પિઠ સ. ૬૪૪ વર્ષ સ. ૧ ૨૩માં વાલમ વાલ ૭૪૬). એમ કહી શકાય કે શક સુવતમાં ચાંદ્રમાસની પદ્ધતિથી જે તારીખો લખવામાં આવે છે તેનું મર્યાદા ક્રિષ્ણકલિમાં જ્યાં લાંબા સમયથી વે વચસમાં છે તેને હાંપે છે. બપોરે સૌર માસનાં તારીખ નક્કર પડે છે તે કલ્પ દિવસમાં તેનું અમલ સ્થાન છે તેનું ખરિદામ છે. જ્યારે એમ કહી શકાય કે એમ નથી કે સ્ક્રિન

(vi) $\mathcal{A}_L$ is a $\mathcal{A}$ -bimodule.

(४३) सोनभरतमा (पश्चिम) भारतमा) हनुमानको
महिमा र राज्यको कथाको बारेमा । यो कथा भारतमा
(महाभारत) भारतमा) कथाको हनुमानको नामले
सोनी नामले चिनिन्छ ।

(କଟକ ବିଶେଷ ଜୁରୀର ସାକ୍ଷୀ ଉପସ୍ଥାପନା ପୃ. ୨୦ ରୁ
୩ ୨୪ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ)

[illegible]

સવતની પ્રારભની સદીઓમાં થયેલા યૌદ્ધ લોકો, તેમની પોતાની ગણુનીમાં સૌર્ય મામની પદ્ધતિનો આશ્રય લેતા? ન્યારે સાદાણો ચાદ્રમાસની પદ્ધતિ ગ્રહણ કરતા? કેમકે તેમના ધાર્મિક ક્રિયાકાંડો તથા ઉત્સવો તિથિઓ અને પક્ષોને અનુસરીને હમેશા ગણુવામાં આવે છે" એટલે ડૉ ક્રાઈલ્ડોર્નના મત પ્રમાણે (૧) શકસવતમાં સૌર્ય માસ (પૂર્ણિમાત) વપરાયો છે, છતાં (૨) ચાદ્રમાસ (અમાસાત) વપરાતો જે નજરે પડે છે તેનું કારણ એ છે કે, તે શકસવત દક્ષિણ હિંદમાં ધણી દીર્ઘકાળથી ચાલુ રહ્યો છે, (૩) અને ત્યાંના એટલે દક્ષિણ હિંદના સાદાણો પોતાના સર્વ ધાર્મિક ક્રિયાકાંડો તથા સરસ્વસરા, તિથિ અને પક્ષના આધારે એટલે કે ચાદ્રમાસની-અમાસાત માસની ગણુનીએ કરે છે તેનું તે પરિણામ છે (૪) ન્યારે ૪ સ ની પ્રારભની સદીના (કે કદાચ તે પૂર્વેના સમયના) યૌદ્ધો તો સૌર્યમાસની-પૂર્ણિમાત માસની પદ્ધતિએ કામ લેતા હતા (૫) કેમકે પૂર્ણિમાત-સૌર્યમાસ પદ્ધતિનું ઉત્પત્તિસ્થાન ઉત્તર હિંદમાંજ રહેલું છે આ પાંચ મુદ્દામાંથી અહીં આપણને જે વિશે લાગતું વળગતું નથી તેની ચર્ચા મૂકી દઇશું (જો કે તેમાં કેટલીક તદ્દન નવીન હકીકતો સમાયલી છે એટલે એક તેને જતી તો કરી નહોંજ શકાય, તેમ કરવામાં આવે તો ઐતિહાસિક ઘટના અંધકારમાંજ ગ્રહી જાય તેમ છે એટલે, ગ્રહણ કરેલ વિષયને ઇન્સાફ આપીને છેવટે, દીપ્તિથી તરીકે તેની નોંધ લઈશું) પણ આપણા

વિષયને અપ જોગો એટલો તાત્પર્ય તેમાંથી નીકળે છે જ કે, ઉત્તર હિંદમાં સૌર્યમાસ એટલે પૂર્ણિમાત પદ્ધતિ પ્રમાણે સમયની ગણુની થતી હતી અને દક્ષિણ હિંદમાં ચાદ્રમાસ એટલે અમાસાત પદ્ધતિએ થતી હતી તેથી આપણે કહી શકીશું કે ઉત્તર અને દક્ષિણ હિંદના શક સવતસંગેની ગણુના પદ્ધતિમાં ફેરફાર હતો જ ૪૯ ઉપગત ઉપરમાં, આપણે તેમની આદિના સમયમાં પણ પચીસેક વર્ષનો તફાવત હોવાનું જણાવ્યું છે મતલબ એ ચક્ર કે, જન્મે સંવતોનો સમય તથા પદ્ધતિ એક બીજાની અલગ અલગ છે તેથી જ તેમના સ્થાપકો પણ કિત્ત કિત્ત છે અને તેમ છે તો તે બન્નેને એકજ મંત તરીકે ન માનતા^{૫૦} જુદા તરીકે જ આપણે માનવા પડશે

ઉત્તર હિંદના શકસવતના સ્થાપક અને પ્રવર્તકમાં કુશાન અને ચઢણ વશજ મુખ્ય અંશે છે તે બાદ કેટલો સમય-તેજ સ્વરૂપમાં કે થોડાધણા ફેરફાર સાથે-તે ચાલ્યો હશે તેની ખાત્રીપૂર્વક નોંધ^{૫૧} લઈ શકાય તેવી માહિતી મળતી નથી પણ એટલું તો જરૂર કહી શકાય તેમ છે કે વર્તમાનકાળે તો તે બીલ-કુલ વપરાશમાં નજરે પડતો નથી એટલે તેને મૃત-પ્રાય થયેલો આપણે ગ્રહી કરવો રહ્યો. હાલ જે શકસવત વપરાઈ રહ્યો છે તે તો દક્ષિણ હિંદની ગણુની પ્રમાણેનો અમાસાત પદ્ધતિ વાળોજ છે જેથી વર્તમાનકાળના શક સવતની સ્થાપનામાં તો માત્ર દક્ષિણ હિંદના સમ્રાટ ગોવા અમ્બપતિ શાતવાહન વશનેજ^{૫૨}

(૪૯) આપણે તો અહીં ડૉ ક્રાઈલ્ડોર્નની સાક્ષી આપી નેજ હકીકત જાણ કરી છે પણ સર ક્રિંગ્લેન્ડમ જેવાએ પણ તેજ હકીકત પોતે જ્યેલ ધી બુક ઓફ ઇન્ડિયન હિસ્ટરીમાં પૃ ૩૧ ઉપર બારપૂર્વક જણાવેલ છે

(૫૦) જુઓ નીચેની ટીકા નં ૫૧

(૫૧) ડૉ ક્રાઈલ્ડોર્ન વિ સ ૯૪૪માં પ્રથમ નોંધ મળ્યાનું જણાવ્યું છે ન્યારે આપણે અહીં લખ્યું છે કે તે પદ્ધતિતો ડેઠ કુશાનવ શી રાજવ્યવસ્થાથી ઉત્તર હિંદમાં દાખલ થઈ મૂકી હતી એટલે તે જ વચ્ચેના અંતરમાં શું સ્થિતિ પ્રવર્તી નહીં હતી તેની નોંધથી આપણે અજ્ઞાત હોવાથી આ સંખેદ વાપરવા પડ્યા છે

પણ મારી ખાત્રી છે કે વિશેષ સંશોધન અને તપાસ કરવામાં આવશે તો ઉપરનું અંતર બહુજ સંકોચાઈ જવા પામશે

(૫૨) શાતવહનવ શી જે રાજ્યોએ આ શક પ્રવર્તોળ્યો છે અને માન્યો છે તે વૈદિકધર્મ હતા (જુઓ તેમના વ્રતાત-ડૉ ક્રાઈલ્ડોર્ન પણ તેમજ કશું છે કે તે વૈદિક ધર્મની અસરનું પરિણામ છે) એટલે દક્ષિણ હિંદનો શક સવત તે વૈદિક છે ન્યારે ઉત્તર હિંદનો શક સવત કુશાન વ શી રાજ્યો સ્થાપન કરેલ હોવાથી તે જૈનધર્મ પ્રમાણે છે પરિણામ એમ કહી શકાય કે, ઉત્તર હિંદનો શક તે જૈનધર્મી રાજ્યો છે અને દક્ષિણ હિંદનો શક તે વૈદિકધર્મી રાજ્યો છે

લાગુ વગરનું છે પણ મહત્ત્વ કે પુરાણ વચ્ચે નથી. એમ જાણવાનીથી કહી શકાય.

[માંડી રીપ્પણ-આમ ૭ નોંધ કરવાની છે તે સહ સવતના સમયની નથી. પણ ઉપરમાં જણાવ્યા પ્રમાણે, તેનાથી ૫૨, ૫૨૫ જાતિકામિક ધરના ઉપર પ્રમથ પામતી હોવાનું છે. યે કોઈકેઈને કરેલી નોંધમાં પોતે એમ જાહેર કર્યું છે કે ઉપર દિશમાં બાહો વે પદાંતિ વાપરવા હતા. પણ જાણ્યું પુ ૨ માં થાઈ સમ્રાટના વર્ણન કરના અને તેમાં જણ થિય ઈસિનું કાળન ચરિત્ર લખતાં સાબિત કર્યું છે કે જ્યારે સુધી સિલાલેખોમાં કોનરાવથી ધમ્મચિરિ, એને જોવાની પ્રતિ લેવાની જોઈક થઈના સ્તંભાર કીજની વિદાનોએ જણાવે છે તે હવેથી-જોવા અને ચિત્તરિત્તિ જાને સિલ સિલ પદાંતિઓ લેવાથી-સમ્રાટ ચિત્તરિત્તિની લેખવાની રહે છે અને તે સમ્રાટ પોતે જોન ધર્મો લેખાથી, ત્યજે કોનરાવેક સર્વ સિલા-લેખો ત્રાંદેની ધમ્મચિરિ પણ જોનધર્મના સિલકાવની ઉપેક્ષા કરે છે. આ કાળને સમર્થન આપી અને મહિત્તી તેજ પુ ૨ ના પ્રથમ પરિચયે મહત્ત્વા સુદ અને મહત્ત્વીરના કાળન જની કોનરાવના કાળન કરતાં કે તાં જણાવ કર્યું છે તથા તેને સિલકા પુષ્ટિ આપતી હોવાનો તે પદાંતિના દિશીય અને હવેથી પરિચયે સિલકાવિયોના કાળમાંથી પણ જણાવે છે. એટલે નિર્ધારિત જણે સાબિત થાય છે કે આ જાળ જ્યારે પદાંતિના વિદાનોએ જોઈક જાળ વાપર્યું કર્યું છે તથા કુળન જાંઈક હવે જોન કાળ સમયને જાળાજે કાળ લેવું રહે છે. તથા ઉપરના દિશીય જાળરજા કો. કોઈકેઈને જે જોઈક મોડામાં પુર્ણિમાત પદાંતિના કાળજાળા લેવાનું થતી થાય છે તે તેમની પદાંતિ નથી પણ જોનપદાંતિ છે. અને આ જાળાજે જાળમાત મળું પણ છે તેના પુરાણ તાંતિ જાળાજે કહી શકાયું કે (૧) જાળ ધર્મોમાં સમ્રાટજ રીતે પોતાના ધર્મવર્ણનથી જો સુદજાળાંતિના સવત વાપરવા જાળા છે અને

તેમાં જાળ સાકાળોજ જાંઈકે લખાતે જાળા છે. જાંઈકે કાળાં માલ, જાળ કે કિન જે ની તેમ જાળ જાળામાં જો કરાજ જોવ તો તાં પુર્ણિમાત પદાંતિ મહત્ત્વ કરાજ હોવ જોમ પસિદ રીતે જાહેર કરું નથી જોવાનું, જ્યારે જોનધર્મોમાં પુર્ણિમાત જાળ પ્રમાણે સમર્થનિર્ધાર થવાનું જાળે વાર નોંધાયું છે. (૨) તેજ સિલાલેખી પુરાણના જાળાજે થિ રીપ્પણ લેવા સિદ્ધાંતોના કાળની પુ ૨, ૫, ૩૬૫ ઉપર સમ્પતિ કરી જાળાં છે કે મહત્ત્વથી કાળને જોન ધર્મો હતા. અને તેમજો જાળ જે સમય જાળાં પુર્ણિમાત થાય વાપરવાની જોનધર્મમાં તે સમયે પ્રમર્થ રહી હતી તેનાજ ઉપરોચ કર્યું હતો. તેમજ યે કોઈકેઈને લેખ જાળન જાળાંતિને રીપ્પણ જે જાહેર કરવું થાયું છે. (૩) જેમ સિલાલેખી કુળમાંથી મહત્ત્વને જોનધર્મો કરાવાયો છે તેજ સિલકા કુળ-વાથી (જુઓ પુ ૨, ૫૮૬ કાં તેના સિલકાં જાળાં) જાળ તેને જોન ધર્મો જવાતી શાયો છે. જાળાં ૨, સાલિન્ધ, સિલાલેખા, તેમજ સિલકા, એક જાળે વિધ કુળવાથી આ સર્વ જાળાં સાબિત થાય કી છે અને કરી લખાય છે. એટલે તેમાં લખ કરવાનું કે વિચાર જોવા કરવા જેવું રજાંજા રહવું નથી. તેજ એમ પણ જાળ કરે છે, જે પુરાણ અને મહત્ત્વને જોની જાંઈકે જાળ, જોનધર્મ જે જાળાંતિમાં જો-જાળાં છે તેની જાળવાથી પ્રજા અને ખરી. જાળાં તો દિશી જાળર સદિ તે જાળમાં જો રીતે જાળી હતી તે જાળાંમાં જાળાંતિ સમય ૭ જે સમયની જાળ વાળ છે તે જા. જા. ના પહેલાં સીતાની હોવા છે. તે સમયે જાળે તે પૂર્વે, જાળ દિશમાં (તે જાળે જાળાંતિ કહેવાતો હતો) તો જે પણ સારી કુનિયામાં જાળ જાળ ધર્મો જાળાંતિ થતા રીતે જાળાંતિ અને જોન, અને જાળે જાળે પ્રમાણ પદાં, તે જાળ જાળે હતા. એટલે તેના પ્રમાણ તેની ઉપરના જાળાંતિ (જોને જાળાંતિ સિરિય-પેથેરજાળાં કીને જાળે) સિલકા જાળાંતિ નોંધેલો. તેજ જાળધર્મો જાળાંતિ/જાળાંતિ જાળાં

સિવાય) કાષ્ઠ રાજકર્તા તરીકે સત્તામાં આવેલ ન હોવાથી તે ધર્મની અસર બહુજ નુજ પ્રમાણમાં દેખાતી હતી એટલે બાકી રહ્યા બે, વૈદિક અને જૈન, તેમાં વૈદિક ધર્મનાં પ્રભુતા અને ગૌરવ, શુભવંશી અમલ દગ્ધ્યાન -એક સદી જેટલા કાળસુધી-જરૂર પ્રદીપવંતા થયાં હતાજ હતા, પરંતુ તેમનો અમલ અસ્ત થતા, પાછું જૈનધર્મજ અગમગવા માંડ્યું હતું વળી બૂલવું જોઈતું નથી કે, જ્યારે સંમ્રાટ પ્રિયદર્શિનનો ગળઅમલ તપનો હતો, ત્યારે તેણે જેમ અનેક દેશોમાં પ્રજાને ધર્મતત્ત્વ શિક્ષણ આપવા પોતાના ધર્મમહાસામ્રાજ્યો મોકલ્યા હતા, તેમ તે પોતે હિંદની ઉત્તરે નેપાળ, તિબેટ, ખોટાન અને રૂશિઆઈ તુર્કી સુધી જીત મેળવવા ચડાઈઓ લઈ ગયેા હતા (જુઓ પુ ૨ મા તેનું વર્ણન) અને તે જીતી લઈ ત્યાં પોતાના જૈન ધર્મ કેલાવ્યો હતો ઉપગત ખીજી વાત, તેની જીવન અવસ્થામાં તેણે કશ્મિર ઉપર પોતાના પુત્ર જલ્હીકને, ૫૪ અને નેપાળ ઉપર પોતાના જમાઈ દેવપાળને, તથા તિબેટમાં પોતાના પુત્ર કુચનને, તે તે દેશના સૂબાપદે નીમ્યા હતા ૫૫ જેઓ સંમ્રાટ પ્રિયદર્શિનના મરણ બાદ તે તે પ્રદેશના સ્વામી બની બેઠા હતા આ બધા બનાવનો સમય ધ્ર સ પૂ ૨૦૦ નો છે વળી તે પ્રદેશ હિંદની બહારનોજ છે જ્યારે કુશાનવંશી કડકસીઝ પહેલો, બીજો, વિગેરે વિગેરેના ઉદ્ભવનો સમય ધ્ર સ ના પ્રારભમાજ છે અને તેમનું વતન તિબેટ -ખોટાન વાળા પ્રદેશમાજ છે (જુઓ આગળના ખડે તેમનું વર્ણન) એટલે કહેવાની મતલબ એ છે કે ધ્ર સ પૂ. ૨૦૦ થી ધ્ર સ ના પ્રારભ સુધીના ખસો અઢીસો વર્ષના કાળમાં પશુ, ઉપર નિર્દેશલા ત્રણે ગાળઓના-સંમ્રાટ પ્રિયદર્શિનના સૂત્રાઓ અને પ્રતિનિધિઓ જલ્હીક, કુચન અને દેવપાળના-પુત્રો, કે વશવાગસોજ ત્યા રાજપદે હતા અથવા તેમ નહીં ને ખીજાઓ કદાચ ગાદીએ આવ્યા હોય, તોપશુ તે પ્રદેશની પ્રજા તો તેમણે દાખલ કરેલ અને પ્રબોધેલ

ધર્મનુંજ પાલન કર્યે જતી હતી જેથી કુશાનવંશીઓ હિંદમાં જ્યારે ઉતરી આવ્યા ત્યારે જૈનધર્મ પાળતા હતા, એમજ કહી શકશે આ હકીકત સાબળીને કાષ્ઠએ લાડકી જવાનું પશુ નથી તેમ આશ્ચર્ય પામવાનું પશુ નથી વળી વિશેષમા આ હકીકત જેમ આપણે ઉપર ટીકેલ મિ રૅસન જેવા સિક્કાશાસ્ત્રીની સાહેદત આપી શિલાલેખ આધારે જણાવી છે તેમ ચઢણના પૌત્ર રૂદ્રદામનનો શિલાલેખ પશુ તેજ કથનને પુષ્ટિ આપી રહ્યો છે કેમકે તે લેખ ગિરનાર જેવા જૈનધર્મના કેન્દ્ર ગણતા પર્વતની તળેટીમાં સંમ્રાટ પ્રિયદર્શિને જે શિલા ઉપર કાતરાવ્યો છે તેજ શિલા ઉપર તેણે પશુ કાનરાવ્યો છે તથા તેમ કવમાં તેની મતલબ પશુ પ્રિયદર્શિનની માથે તુલનામા પોતાને ઉમા ગહેવાની હોય એમ દેખાય છે હવે આપણે ડૉ કીલહૉર્ને જણાવેલા એક ખીજા મુદ્દા વીશે લખીશુ. તેમણે જણાવ્યું છે કે દક્ષિણ હિંદ કરતાં ઉત્તર હિંદનો શક લખવાની પદ્ધતિમાં જે ફેર દેખાય છે, તે દક્ષિણ હિંદમાં વસતા બ્રાહ્મણોના ધર્મની અસરનું જ પરિણામ છે અલબત્ત એક ખીજાના ઘાટા સહવાસને લઈને અરસપગમ અસર તો થાયજ અને તેથીજ વર્તમાનકાળે પશુ જૈનધર્મના અને વૈદિક ધર્મના અનુયાયીઓના ધાર્મિક તેમજ સામાજીક રીત-રીવાજો મળી જતા દેખાય છે, પરંતુ તે સમયના તકાવતના કારણુ વિગે જેવું ડૉ કીલહૉર્ને અનુમાન દોરી લીધું છે તેવું નહોતું જ પશુ જેમ સઘળા વિદ્વાનોએ બે શકસંવતને-ઉત્તર અને દક્ષિણ હિંદના શક સંવતને-એક માની લીધા છે તેમ તેમણે પશુ તે કથનને કબૂલ રાખીને, બન્ને સંવતની પદ્ધતિનો મેળ બતાવવા અને તોડ કાઢવા માટે જ અનુમાન જોડી કાઢ્યું છે પરંતુ હવે આપણે જોઈ શક્યા છીએ કે તેમનું તે અનુમાન ખોટી કદપતા ઉપર જ ગોઠવાયું છે અને ડૉ કીલહૉર્નના અવતરણ ઉપરનું માર્ક ટીપ્પણ પૂરું થાય છે]

મોરિયે સૌં સંવસરોને લગતી પાકિલી મોરોજ સાથે ગ્રેષ્ઠ સલામ તે કામને તેમને ગામને
ફાંચા રહી મરી રહ્યો.

[illegible]

જાન્યારી સુધી જાપાણે પ્રતિ દિવસ સેનાની
પુરવઠો વિચાર કરવાનું કાર્ય વિશેષ નિયમિત રીતે
કર્યા હોય. જાપાણે યુદ્ધમાં
સમર્થતાની દ્રષ્ટિથી વિચાર કરવાનું યોગ્યતાથી
કર્યા હોય. જાપાણે યુદ્ધમાં
સમર્થતાની દ્રષ્ટિથી વિચાર કરવાનું યોગ્યતાથી
કર્યા હોય. જાપાણે યુદ્ધમાં

(૧) મહાધીર (૨) સુસાહ (૩) વિદ્ય (૪) માનવ
(૫) મિત્ર (૬) મધ્યમ જાતે (૭) શાસ્ત્રીય-સંગીત
જા પ્રવાસે સાન ૭ એક જગ્યાએ સંસ્કાર જનુ
જગ્યાએ નિર્ધારીત કરેલ સમયની અવગણના બાબતે

નામ છે ૧૨૬ તેના કારણે જ એક વિદ્યાર્થીને કે સિદ્ધા
 કાંઈ વચે જોવામાં આવ્યો નથી તેથી એવિસ
 નિકાળવા વારીએ તેને નિર્દોષ માન્યું જોઈ નથી
 આવવા તે કલવતો કલવતે રાજાને કહ્યું કે વચે
 નથી, કેમકે તે સવનને કાલ રાજા તેથી રાજા
 જોવામાં આવ્યો નથી. તથાપિ એક સમયમાં
 નથી કે તેની મદતમાં એક દરબીએ જોઈ હતી
 કે જે તે આદામી નામ ખીલસત' છે આ સવનને
 કારણે જ એક જગુ સમયે વિદ્યાસભા અને
 નોધવાની બંધી આપ્યું રાજા કહ્યું, તે તે
 ધર્મ-નુશાસિક મોરેશ્વરનાં બંધીવચનનાં કેવળ મો
 રાજાને જ નથી કહે તેમ છે ૧૨૬ તેના કારણે નિકો
 કે વિદ્યાર્થીને હજુ સુધી આપણી ભાષામાં આવ્યો
 નથી. એટલે જ આ મદનની કોઈ જાણ આપણી

નોધમાં ક્યાય લેવાઈ નથી બાકી બાકી મર્યાદામાં તથા અન્ય નિયમોના વર્ણનમાં તો તે વારંવાર વપરાયો છે એમ કહેવાય પણ છે

અને તો આપણે ભિન્ન ભિન્ન સવત્સરોની ઉત્તમતાના વિચારવાની છે એક ગિદ્દાત એ છે કે કાર્ય અને કારણને હમેશા પાંચમી નીકટ સમજાવવા છે એટલે કાર્ય સવત્સરની ઉત્તમતા મિદ્ધા જોઈએ, તેના ઉદ્ભવનું કારણ અથવા તેની ઉત્પાદક વ્યક્તિના મનોભાવ આદિ મર્યાદા વિશે આપણે વિચાર કરવા જ રહે

ઉપર દર્શાવેલા આ સવત્સરોના, મહાવીર અને બીજા સવત્સરો, તે તે ધર્મના પ્રવર્તકોના નિર્વાણ-સુક્તિ પ્રસંગને આશ્રયીને પ્રવર્તનાયા છે એટલે તેમની ઉત્તમતા વિશે મહેજ પાંચ વિચાર દર્શાવવા કે તેવો પ્રયત્ન મેળવે તે નાના મહેજ મોટી વાતો કરવા જેવું ગાદસજ ગણાય, માટે તે મધ્ય દર્શન તેમ માનવ મવતના નામે જોળખાતા જે રાત્રી નામ આપણે અજાણ કહ્યું છે તે તો માત્ર અનુસંગિક પ્રસંગને લીધે જ બનવા પામ્યું છે નહીં તો તેનું નામ પણ આપણે ગણવાની જરૂર નહોતી, કેમકે આ પુસ્તકના આલેખન મગધની તે ગોળ પર છે તે સિવાય બાકી ગદ્યા પદ્ય તેમાંનો એક જોને શક (દક્ષિણ દિશા) શાલિવાહનની તરીકે જોળખાનાય છે તેની ઉત્પત્તિ તથા તેને લગતો ઇતિહાસ બાલે આપણે પુ પ મા વર્ણવનાનો છે છતાં તે સતત પ્રસંગે અને જે જણાવવા જરૂરી છે તે જરૂર કહી શકાય તેમ છે તેની અગત્યના કેટલાક વિદ્વાનોને

ગાંધીય હેતુસર થયેલી દેખાય છે, ભારે કેટલાકને કેવળ ધાર્મિક કારણે થયેલી દીસે છે. રાજકીય અગત્યતા એટલા માટે કહેવી પડે છે કે તેના ઉત્પાદક એટલે ગણી બળશ્રીના પાત્ર ગૌમતીપુત્ર શાત્રુ કણ્ણિએ-શક પ્રગ્ન ઉપર પોતે મેળવેલી જીતના ઉત્તમ અને ખુશાલી નિમિત્તે તે પ્રવર્ત્યો હોવાનું કેટલાકોએ માની લીધું છે. ભારે કેટલાકનું એમ પણ માનવું થાય છે કે, તે ગૌમતીપુત્ર ઉપરની જીત મેળવ્યા પાદ પોતાની ગાંધાદી કર્ણને પાછી પાછાનગર જે લાવી મળી હતી તેની ખુશાલીમાં તે શકની પ્રવૃત્તિ આદરી હતી આ પ્રમાણે એ ગાંધીય બતાવે તેના ઉત્પાદન-નિમિત્ત કારણ-તરીકે ગણુ કરાય છે પણ તે બન્ને બતાવે માત્ર દર્શિત ઉભા કરવામાં આવ્યા છે તે આપણે તેનું વર્ણન જતા સાબિત કરી આપીશું એટલે અત્રે તે ઉપર વિશેષ લખાણથી વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. ઉપરાંત કેટલાકનું માનવું એમ થાય છે કે, તે શકનું ઉત્પાદન કારણ કેવળ ધાર્મિક બિંદુ જ રહ્યું કરનાર છે પરંતુ ધાર્મિક કારણના અતરમાં ઉત્તરવાનું આપણે નિષ્પ્રયોજન ભણીએ છીએ એટલે તે છોડી દઈશું, છતાં એટલું જરૂર જણાવી શકાય કે તે કથનમાં અર્ધ સાત્ત જેવું છે ખરું તેટલા માટે તેનું નામ પાદ કરતાં બાકી આગ મવતો વિચારવાના રહે છે તેમની ઉત્પત્તિના કારણોત્પામતા તે દરેકની સાથે ખુશાલીનો પ્રસંગ જોડાયેલો જ માલુમ પડે છે પછી કહેવો તો તે ખુશાલીનો પ્રસંગ, રાત્રીની કે રાત્રીકર્તાના વંશની આદિ સાથે સમજ ધગવતો હોય કે પછી કાર્ય મહત્વતાભિયું

(૫૭) આ રાત્રીપ્રયાગ બ્યાનળી છે કે કેમ તેની ચર્ચા તે રાત્રીનું વર્ણન કરતી વખતે પુ પ મા કરવાનું છે

(૫૮) જ જો જો રો જો, સો પુ ૬ પ ૧૪૫ ઈ બાકી હાલ લખે છે-Gautamputra, the son of Padumavi and king of Dakshinapath or the Deccan boasts of having destroyed the Sakas, Yavnas, Pahlavas, etc પદ્મમાવીના પુત્ર અને દક્ષિણ પદ અથવા દક્ષિણ (દિશ)ના આશ્રી ગૌતમી પુત્ર રાક્ષ, યવન, પહલવા વિ, પ્રભુનો સહાર કર્યા માટે અભિમાન

ધરાયે છે

નાસિકના સિદ્ધાંતેષ્ઠમાં પાંચ રાણી બળશ્રીએ ઉપરના સુદાવાણુ જ લખાણ દાનરાણું છે

(૫૯) જ જો જો રો જો સો ૧૬૨૮ નવી આવૃત્તિ પુ ૩ મિ બખ્ખેનો આખો લેખ છે તેમાં આ બાબત ઉપર બહુ શાર સુક્યાનું જણાય છે

(૬૦) જુઓ નીચેની ટી ન ૬૨

(૬૧) આ ચારે સવત્સરના પ્રવર્તકોને શું શું કાણે મળ્યા હતા તેનાં વર્ણન માટે તે પ્રત્યેકના ક્રમાંક જુઓ

વર્ષ ઉપરનું (૫૬૧૧ વર્ષ) ક્રિસ્તીયન ઇરાજનું અતઃ ગણ્યુ. તેમાના મહાવીરમવતનો પ્રારભ તેમના નિર્વાણ (મરણ)ની તારીખથી ૬૪, વિક્રમ સવતરનો તે રાગ માદીનશીન થયો ૫૫ ત્યાગથી, ન્યારે ઇમીયાનો ઇસુ ભગવાનના જન્મ પછી ચોથા વસંતી ૬૧ થયો છે આટલી ક્રીકત આપણી પાસે આખિન થયેલી તૈના પડીજ છે એટલે વિશેષ ઝીણવટમાં ઊતરીને તે ત્રણેના સમયને મોઢમના ધોગ્યુમાથી ખસેડીને મક્કમ અને નિશ્ચીત તારીખના ધોગ્યે ઠરાવવાનો પ્રયત્ન આપણે આ પ્રશ્નમાં કરીશુ

પ્રથમમાં, પહેલા બે રાક વચ્ચેના અંતરનો નિશ્ચય કરીએ મહાવીર નિર્વાણ દેન મતાનુસાર કાર્તિક વદ ૦)) નું ગણવામા આવે છે અને તેના તૂતન સંતતરનો પ્રારંભ કાર્તિક સુદી ૧થી ગણાય છે મતલબ એ થઈ કે તે સમયે, દરેક માસમાં સુદીના પક્ષ-શુક્લ પક્ષ-પહેલા કૃષ્ણપક્ષ ગણવામા આવતો હતો (The dark half of the month preceded the bright half of the same month) બે તેમ ન હોત તો, કાર્તિક સુદી ૧ની પૂર્વની ગત્રીને કાર્તિક વદ ૦)) જાહેલે વર્તમાન ગણવાની પેઠે આશ્વિન વદ ૦)) તરીકે લેખીને તે મિતિએ મહાવીરનું નિર્વાણ થયાનું પ્રયકારે લખ્યું હોત ૧૭ ન્યારે વિક્રમસવતરનો પ્રારંભ પણ કાર્તિક સુદી ૧ થી જ ગણવામાં આવે છે, પરંતુ તેમા શુદી પક્ષ સપૂર્ણ થતા તેજ માસનું કૃષ્ણપક્ષ શરૂ થતું ગણે છે એટલે કે

વિક્રમના તૂતન સવતરનો પ્રારંભ પણ તે સમયે શુદી પક્ષથી થતો હતો, છતાં બન્ને પદ્ધતિનું એકીકરણ કરીશુ તો માર એ ચરો કે, બને મવતસરનો પ્રારંભ તો કાર્તિક સુદી ૧ થી જ થયો છે, પણ પહેલામા એટલે મહાવીરમવતમા પૂર્ણિમાત મામની ગણતરીએ કામ લેવાયું છે, ન્યારે ખીજમા એટલે વિક્રમસવતરમા અમાસાંત મામની પદ્ધતિ ચક્રવર્તી જે તેવી કરીને બે સવતસરની ચોક્કમ તારીખની ગણનામા એક પણ દિવસનો ફેરકાગ થતો નથીજ. મતલબ કે તે બને સવતસરની વચ્ચેનું અંતર બરાબર ૪૭૦ વર્ષનું જ મૂકવું પડે છે હા એટલો સ્વીકાર આપણે અત્રે કરવોજ પડશે કે મહાવીરના નિર્વાણનો સમય તેમની પૂર્વની કાર્તિક અન્ય ઘટનાની સાથે મક્કિત બે કરાયો હોત તો વિક્રમ સવતસરના પ્રારંભિક દિવસની ગણના કરતી વખતે તે માસની ગણતરી (પૂર્ણિમાત અને અમાસાંતની) આપણે જરૂર ખ્યાનમાં લેવી જ પડત, અને બનેની તારીખ મુકર કરવામાં પંદર દિવસનો એટલે કે એક પખવાડિયાનો ફેરક, આ બાબુ કે ખીજ બાબુ મૂકવો પડત પણ ન્યારે પ્રથમ સવતસરના પ્રારંભ દિવસને અનુલક્ષીનેજ ખીજના આગલ દિવસની ગણતરી કરાય છે, અને બનેની શરૂઆત એકજ દિવસે (શુક્લપક્ષની પ્રતિપદાથી) ગણવામા આવે છે ત્યારે એક પખવાડીઆની (પંદર દિવસની) વધ કે ઘટ કરવાનો મુદ્દો તદ્દન નિર્મૂળજ થઈ જાય છે તથા બને વચ્ચેનું અંતર પૂરેપૂરા ૪૭૦ વર્ષનું જ સ્વીકારવું રહે છે.

(૧૩) સર કનિંગહામના 'બુક ઓફ ઇન્ડિયન ઇરાજ' મામના પ્રસ્તુતે પુ ઠમા જણાવેલ છે કે—The initial point of this (Vikram) Era ought to be B C. 57 or 56 1/2 instead of 56 B C=વિક્રમ સવતરની આદિ ઇ. સ. પૂ ૫૬ ને જાહેલે ઇ સ પૂ ૫૭ અથવા ૫૬ ૩/૪ લેખાલી લેઈએ

(૧૪) હપરના પત્રિચ્છેદોમા તથા પુ ૨ ના પ્રથમ પરિચ્છેદે જુઓ

(૧૫) જુઓ તેના જ્ઞાતને

(૧૬) જ. બા. ઇ. રો. એ. સો. પુ ઠ પૂ ૨૨૩ (ડા)

માફ થાજ સજે છે કે) There is a difference

4 years between the Christian Era and the birth of the Christ=ઈસુના જન્મ અને ઈસવીના સનની વચ્ચે ચાર વર્ષનું અંતર છે

[મારે દીપ્તપ્રશ્ન-ઈ સ ના આરંભને ઇસુ ભગવાનના જન્મ કે મરણ સાથે સંબંધ નથીજ, ન્યારે ખીજ સવતરમાં, બે ધર્મ પ્રવર્તકનો હોય, તો તેમના મરણ સાથે અને રાજકર્તા હોય તો તેના રાજ્યની કે વસતી આદિ સાથે હમેશા સંબંધ હોય છે આ એક મુદ્દાને અગ્રે સર્વે અન્ય સવતરો કરતા આ ઈસવીસનનો સવત જુદો પડેતો ગણાય છે]

(૧૭) જુઓ કલ્પસૂત્રની સુખબોધિકા દીકા,

હને બીજા અને ત્રીજા સંપત્તરત્ન વચ્ચેના અંતરનો વિચાર કરીએ. ઉપરમાં કહી ગયા છીએ કે ચિત્ર સંપત્તરત્નની આદિ ખરી રીતે, ઇસ્વી-સન્ની આદિ કરતાં ૫૧ વર્ષને બરાબર ૧૬૮૫ વર્ષ થઈ છે. ૧૭૫૮ તેના દીપ્તકામાં જણાવ્યું છે કે પ્રતિનીતા તાલી આદિ ઇસુ ૬૯૫૫ બન્ધ પછી એક વારસે એટલે કે ત્રીજા અને ચોથા વચ્ચેના વચ્ચેના સમયે થઈ છે. આ બે યુગ આપણી પાસે પમાયુરે રહ્યું થઈ છે. તે ઉપર વિચાર કરીને તેની તારિખના નિર્ણય ઉપર આપવાનું કામ હવે આપણે કરવું રહે છે.

વિક્રમ સંવત્સરનું ૩૨૭ વર્ષ આપણે જણાવ્યું છે અને તેની અંતિ પ્રવાસે ૭૫૪ દિવસ બન ઉપર એટલી પડીના સાધન મળ્યા છે. આપે ઇસ્વીસનનું વર્ષ સૂચવી નહિ પ્રમાણે ૭૫૪ દિવસ ઉપર એટલી પડીના માપનું વ્યવસ્થા થ. આ પ્રવાસે એક વર્ષમાં, બનેલા વચ્ચેના સમયમાં કમકમ જાવિયાર દિવસનો વ્યાવસ્થા પડી નહિ કે તે વ્યાવસ્થા ચિત્રમાંની કાળ-જનનામાં પાંચ પાંચ વર્ષે એ આદિ માસ ઉમેરીને તમા જણુક વર્ષના અંતરે એક માસનો ફર કરીને એટલે કે અવિયાર માસનું એક વર્ષ જણાવે-અથવા કે કાપી નાખવામાં આવે છે. તેમ કરીને તેને જલની અંતિ પ્રમાણે જણાવતા વર્ષની કાળજનનાની સમીપે લાવી શકે છે. આપે સૂચવી અંતિ પ્રવાસે કાળમાન જણાવતા ઇસ્વીસનમાં આર આર વર્ષે એક લીપ (Leap) વર્ષ લેવી તેમાં ૭૫૪ દિવસ મળે છે. ઉપરના વારસે વર્ષના કાળમાં, આપે આર આર વર્ષનાં સો યુગમાંએનો એ કાળ આપે, તેમાંનો એટલે જણુક એ કલાનિર્ણયે આપે છે તે વર્ષમાં પાંચ ૭૫૪ દિવસ બ

વળે છે એટલે કે સો યુગમાંમાં ૭૫૪ દિવસ બને છે ને ૧ યુ ૭૫૪ દિવસનું બને છે. આ અને અવિયાર પ્રવાસે કરીને નહિ વચ્ચેનામાંએ તેની રીતે વાચે કઈક અંતિ ચિત્ર પડતા કેનાર છે. આ તરત જોતાં જણુક વર્ષે-એટલે કે ૩૨૭ પાંચ વર્ષની તેઓ લગભગ મેલા તેા નિષ્ક્ર આની તલ છે. નહિ વચ્ચેની ચિત્રમાં તમા થઈ અંતિ ને બને વળે કેમ જણે જોવાના-સામનાનુભવ પ્રમાણ રહ્યું ન હોય, તેનું જણાવ્યું કર છે. એવાની અંતર એ છે કે ઇસ્વીસનના તાલી આરમ્બનો નિય કાલ એ જનુઆરીની પહેલી તારિખે જણાવ છે. અને તેનો દિવસ, વલમાનામાં એક ચિત્રમાંના રીત પાસમાં (પીચમાં) આપે છે. તેમ પ્રત્યેક સમયે જ તેમ (પીચ) વાસમાં આવતે હોય. એટલે કે વિષય સંપત્તરત્નના આરમ્બ, વર્ષમાન કાળની માત્ર એટલેના ની પારમાં તારીખથી ન્યેનાની પારમાં સુધીએ પ્રત્યેક કાળમાં જણુક વળે હોય હવે સંમિત થઈ એટલે કે ચિત્રમાંની આરમ્બ પ્રતિષ્ઠે જોવાના-તરતરમાં જ થતો અને ઇસ્વીસનના તાલી આરમ્બ જનુઆરીમાં થતો એથી નબ્બેના આરમ્બને અંતર અંતરથી તમા થાનું જ વળી શકી. તે કિમાને, કિનકલામ માટેએનો એ આ ઉપરમાં કાળ છે કે જાને મુદત્તર વચ્ચેનું અંતર ૧૬૮૫ વર્ષ છે તે જોડા કરતાં જણુક તેને બરાબર ૧૬૮૫ વર્ષ (૧૬ વર્ષ અને ૨૧ થો વચ્ચે માનવું) જણવા જણવે વળે તે હવે એક કહવું પડે, સિવાય કે ઇસ્વીસનમાં આરમ્બ કાળ વર્ષમાંનાં એ જનુઆરીની પહેલી તારીખથી જણાવ છે તેને બરાબર જનવમાં જણાવે હોય. આ જાળમાંમાં કેવી રીતે છે તે નિર્ણય આપે

(૧૮) એમ કહી પણ આપે છે કે, ઇસ્વીસનની તમા થોમાં જણુક પ્રત્યેક સમયે એટલેના માત્ર હાલે એ જણુક અંતરે હોય તેમાં જ કાળમાં સમયે જણુક કાળમાં આપે છે. આપે એક વર્ષની એ ૧૫ દિવસની જણુકી જણાવે છે તેમાં એક વર્ષ બ વર્ષે એ જણુકી જણાવે છે. આપે વિવેચન કરી છે. જણુકી વિષય કહતા તે તે વિવેચન એ કાળ હોય તે પારે એક નિર્ણય છે.

(૧૯) એક કહે છે કે ૧૫૪૫ માસના બ છે, જણુક વર્ષે જણુક કે જણુક પહેલ જણુક અંતરે ચિત્ર સંપત્તરત્નના કાળ થયો છે એટલે ૧૫૪૫ એક છે. ૧૫. તેમ સમજાવતા જણુક વળે છે કે ચિત્ર સંપત્તરત્નનામાં કાળ થયો છે અને તેમાં જણુક અંતરે જનુઆરીનાં આરમ્બ એટલે કે જણુક ૧૬૮૫. ૧૬૮૫ના એટલે, વળે કે આ અંતર એટલે (૨૦) ઉપરની કી. ૧ ૧૬૮૫માં

કાઈ પણ ઉચ્ચારીએ તેના કરતા તે વિષયના અભ્યાસીઓ અજવાબ પાડી બતાવે તે વિશેષ ઉચ્ચારી ગણાશે છતાં આપણે કાંઈક હિંમતથી કહી શકીએ છીએ કે મિ કનિંગહામ જેવા ત્રીણવટમા ઉતરનાર અને શોધખોળના અઠંગ અભ્યાસીઓ, જે કાંઈ મત ઉચ્ચાર્યો હશે તે પાછી તપાસ વિના કે પોતાને પૂગવાની ખાત્રી થયા વિના તેો નહોત્ત ઉચ્ચાર્યો હોય એટલે તેમણે જે પદાં વર્ષનું અંતર જણાવ્યું છે છતાં આપણી ગણતરીથી પદાં-પણા નું જ આવે છે અને તેથી જ મામ કે અડધા વર્ષનો જે ફેર પડે છે તેનું કારણ આપણે તોધવું રહે છે હવે જે પદાં આવે છે તેા તેના અર્થ એ થયો કે, દરેક પૂર્ણાંકની સાથે કે વર્ષ જોડવાનું છે વળી આપણને એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે કાઉન્ટરેવના જન્મ પછી ત્રીજું વર્ષ પૂરું થઈને ચોથું ચાલતું હતું તે સમયે ઇસવીસનની શરૂઆત થઈ છે તેા પછી ઉપરના સૂચના આધારે, ત્રણના આઠ સાથે ૬ વર્ષનો અપૂર્ણક મેળવી, નિશ્ચયપણે તે સમય બતાવવા માટે સવાત્રણ વર્ષનું અંતર હતું એમ કહેવું પડશે અને તેમ જરીએ તેા મિ કનિંગહામની ગણતરીમાં જે જ મહિનાનો ફેર આવે છે તેનો ઉપાય આપણે બે રીતથી કરી શકીએ છીએ (૧) કાં તેા ઇસવીના શરૂના પ્રારંભને જ મામ આધો લઈ જવો (૨) અથવા કાઉન્ટરેવના જન્મને જ માસ વહેલો ઠગવો એટલે કે નં ૧ નો ઉપાય લેતાં, વર્તમાનકાળે ઇસવીસનનો પ્રારંભ જે ૧લી જાન્યુઆરીથી લેવાય છે તેને બદલે ૧ જુલાઈથી ગણવો અને નં ૨ નો ઉપાય જખૂલ ગણીએ તેા કાઉન્ટરેવના જન્મ પછી ૩૧૧ વર્ષ (ત્રણ વર્ષ ને નવ માસે) ઇસવીસનનો પ્રારંભ થયો હતો એમ ખેણવું કહ્યું મત્ય છે તે સંશોધકો ગાંધી કાઢશે બાકી બીજા સુધી તે બિના નિશ્ચિતપણે સાંગિત ન થઈ શકે ત્થા સુધી, બેની વચ્ચેનું અંતર, હાલ તુરત તેા પદાં

વર્ષનું ગણવાને બદલે પદાં વર્ષનું છે એમ સિદ્ધાંત તરીકે સ્વીકારીને કામ લેવું રહે છે

ઉપર જણાવી ગયા છીએ કે પ્રત્યેક નૂતન વિક્રમાર્કનો પ્રારંભ ઓક્ટોબરથી નવેબરના મધ્ય સુધીમા થઈ જાય છે અને તેનો ત્રીજો એટલે પૌષ માસ ચાલતો હોય ત્યારે ઇસવીના નૂતન વર્ષનો આરંભ થાય છે એટલે કે જ્યારે જ્યારે વિક્રમવર્ષના પહેલા ત્રણ માસમા બનેલી હકીકતનો સમય, ઇસવીના શકમાં દર્શાવવો હોય, ત્યારે ત્યારે જૂનું વર્ષ ગણવું, અથવા જેને ઇતિહાસકારો so many years expired એમ કહી બતાવે છે તે સગજવું, અને પૌષ માસ પછીના બાકી રહેતા નવ માસનો સમય બતાવવા માટે નવું વર્ષ ગણવું, અથવા ઐતિહાસિક ભાષામા જેને such and such year current એમ કહે છે તે લખવું તેજ પ્રમાણે Vice versa=ઉલટું સુલટું સમજી લેવું એટલે કે ઇસવીના શકમા જે બતાવેના સમય જાન્યુઆરીથી સપ્ટેમ્બર સુધીનો હોય, તેને વિક્રમાર્કમાં દર્શાવવો હોય તેા ત્યાં વિક્રમ મવત “ચાલુ” લખવો, અને ઓક્ટોબરથી ડીસેમ્બરનો સમય દર્શાવવો હોય તેા વિક્રમ વર્ષ “જૂનું અથવા ગત” એમ લખવું

તેવી જ રીતે મહાવીર સવતને ઇસવીસનની તારીખમા તથા ઇસવીસનની તારીખને મહાવીર સવતમાં ફેરવી શકાય છે, ફેર માત્ર એટલો જ કે વિક્રમ અને ઇસવીના શક વચ્ચે પદાંનું અંતર છે અને તેથી ૫૬ અને ૫૭ નો આંક વાપરવો પડે છે તેને બદલે મહાવીર અને ઇસવીના શક વચ્ચેનું અંતર ૫૨૬ (૫૭૦-૫૧૬) વર્ષનું હોવાથી ૫૨૬ અને ૫૨૭ ના આંકનો ઉપયોગ કરવો પડશે તેવી જ રીતે વિક્રમ સવત્સરને મહાવીર સવતમાં ફેરવવો હોય અથવા મહાવીર સવતને વિક્રમમા ફેરવવો હોય તેા ઉપરના જેવું તે સુસ્કેલ નથી કારણ કે તે

લખવું પડે

(૭૧) A D દર્શાવવાનો હોય ત્યારે expired (જરૂરી) લખાય પણ B C (ક સ પ) દર્શાવવાનો હોય ત્યારે 'To come' or 'In store' = હવે પછી આવડ એમ

(૭૨) મહાવીર અને વિક્રમ વચ્ચેનું અંતર ૫૭૦ વર્ષનું છે અને વિક્રમ તથા ઇસવી વચ્ચેનું અંતર ૫૬૧ છે એટલે

એ સંપત્તિ વધે તેનું બંનેર પુણ્યની સંપત્તિઓ
છે; અને તે બંને ૪૭ નો છે. એટલે અસંપત્તિઓ
તેજ બંનેની વધે તે ૫૮ કરવાથી બધા મેળા બરાબર
બેસી જશે.

આ પ્રમાણે નિયમનું સ્થાપન કરી શકાય છે
તેનું બરાબર પાલન કરી જતાથી બંનેનાં કામો
જતાવાળાં તે વાચક જાણવાની સરજાશુદ્ધી સિત્તે
હકવાળી મેડી જાય, થાય તેનાં હક્કો બાંધી શકે.

વિક્રમ વર્ષ

ખ્રીસ્તીનું વર્ષ

- (૧) ૧ બાના કાર્તિક ચાર્ગશર્ગ અને પોર = ૪ સ. ૫ ૫૭ બોહો, નવે દીસે ૩
(૨) ૫૭ માના " " = ૧ " "
(૩) ૫૮ માના " " = ૫ સ. ૧ " "
(૪) ૧ બાના માય માસથી બાધિન સુધી = ૫ સ. ૫ ૫૧ ના બાનુ થી સંપૂર્ણ
(૫) ૫૭ માના " " = ૫ સ. ૧ ના
(૬) ૫૮ માના " " = ૫ સ. ૨ ના ૨

આને તેને ઉચવાળીને કરાવવું હોય તે

ખ્રીસ્તીનું વર્ષ

વિક્રમનું વર્ષ

- (૭) ૫ સ. ૫ ૫૭ ના બોહો, નવે દીસે = ૧ બાના કાર્તિક ચાર્ગ અને પોર
(૮) ૫ સ. ૫ ૫૭ ના બાનુ થી સંપૂર્ણ = ૧ બાના માય થી બાધિન
(૯) ૫ સ. ૫ ૧ ના બોહો નવે દીસે = ૫૭ ના કાર્તિક ચાર્ગ અને પોર
(૧૦) ૫ સ. ૧ ના બાનુ થી સંપૂર્ણ = ૫૭ ના માય થી બાધિન
(૧૧) ૫ સ. ૧ ના બોહો, નવે દીસે = ૫૮ ના કાર્તિક ચાર્ગ અને પોર
(૧૨) ૫ સ. ૨ ના બાનુ થી સંપૂર્ણ = ૫૮ ના માય થી બાધિન

ઉપરોક્ત ઉપરોક્ત.

વિક્રમ અને ખ્રીસ્તીના સમય બંનેર ૧૧૧૩ કે ૧૧૧૪
વર્ષનું શરૂઆત છે તેમજ ખ્રીસ્તી જન્મ પછી
જન્મ વર્ષના કાળ નવા વર્ષની
ક્રોડ કામ અને તેમજ ૬૭ માસ થયે હોવાનું
તેનું નિયમનું બધાનું છે તે બંનેના બાધિન
બધાની નવા થીએ આ
જન્મેના કરવાથી કરવામાં આવે તે ૧૧૧૩માં
જન્મના ૧૧૧૩માં સાંકળા બાધિને પહેલાથી
જન્મ છે. આને બીજા બાધિન કરારિ વિક્રમક્રિયાનું
પાલન જનુ શરૂ વર્ષ ના થાયનું છે અને તેનું મરજી

જનુ તેને પુત્ર તેની જાતિને મેળે છે આ પ્રમાણે
તે જન્મે બધાનેના બાધિ ૧ નો મરજી હોવાથી
હેતુના મનમાં કોઈ વિચાર નવા થાય છે, હું
વિક્રમક્રિયાના મરજીને અને ખ્રીસ્તી સંવત્સર પ્રારંભને
કે ખ્રીસ્તી જન્મ દિવસને મંત્ર મળ્યો છે. આથી તે
કેટલોય ઉત્સવ બધાનેના કે તે માય વિચાર ના છે
તેના પુણ્યો નીમે પ્રમાણે જન્મશે

પ્રથમ ખ્રીસ્તી જન્મ સાથેના વિચાર તપસી થાય.
ખ્રીસ્તી જન્મ પછી ૩૩ વર્ષે તેમના કાને કારક
થયે છે એટલે તેમનો જન્મ તે ૫ સ. ૫ ૪ થી

તે જન્મે વધેલા જન્મને કરવાથી કરવાથી ૩૩૦૦+૧૧૧૩
૧૧૧૩ મરજી અને હિંદુ વધેનું બધા બધા.

(૩૩) ૧૧૩ વર્ષના કાળમાં જન્મ કરીને તે ૧૧ ૩૩
જન્મે ૧૩ ૩૩ મરજી હું ત્યારે, કોઈ જન્મ થાય છે. જન્મ જન્મે
તે ૬ સ. ૫ નો ૧૧૩ છે એટલે તેને જન્મ ૧૧ ૩૩ વર્ષ

૧૧૩ જાતી છે જન્મના ૧૩ થી વર્ષના કાળમાં વધુ માય
જાતી કાળ ત્યારે, કોઈ સંવત્સર છે (જેથી જાતી ૧૧૩
પહેલાં જન્મ થાયનાં નવા ન જન્મના, હું) જન્મ જન્મનાં
નવા જન્મનાં) ૬ સ. ૫ ૪ થી હોય તે પ્રથમના વધુ માય
જન્મનાં પડે.

સિવાય) કાર્તીક રાજકર્તા તરીકે સત્તામાં આવેલ ન હોવાથી તે ધર્મની અસર બહુજ જુગ પ્રમાણમાં દેખાતી હતી એટલે બાકી ગયા એ; વૈદિક અને જૈન, તેમાં વૈદિક ધર્મના પ્રભુતા અને ગૌરવ, શુભવર્ષી અમલ દરમ્યાન - એક સદી જેટલા કાળસુધી-જરૂર પ્રદીપવંતા થયા હતાંજ હતા, પરંતુ તેમનો અમલ અસ્ત થતાં, પાછું જૈનધર્મજ ઝગમગવા માંડ્યું હતું વળી જૂલવુ જોઇતું નથી કે, બ્યારે સમ્રાટ પ્રિયદર્શિનેના ગજઅમલ તપનો હતો, સારે તેણે જેમ અનેક દેશોમાં પ્રવળને ધર્મવતું શિક્ષણ આપવા પોતાના ધર્મમહામાત્રાઓ મોકલ્યા હતા, તેમ તે પોતે દિલ્હી ઉત્તરે નેપાળ, તિબેટ, ખોટાન અને રૂશિઆઈ તુર્કી સુધી જીત મેળવવા ચડાઇઓ લઈ ગયેા હતો (જુઓ પુ ૨માં તેનું વર્ણન) અને તે જીતી લઇ ત્યાં પોતાનો જૈન ધર્મ ફેલાવ્યો હતો ઉપરાંત ખીજી વાત, તેની જીવન અવસ્થામાં તેણે કાર્તિકર ઉપર પોતાના પુત્ર જલ્હીકને, ૫૪ અને નેપાળ ઉપર પોતાના જમાઈ દેવપાળને, તથા તિબેટમાં પોતાના પુત્ર કુરુચને, તે તે દેશના સૂબાપદે નીમ્યા હતા ૫૫ જેઓ સમ્રાટ પ્રિયદર્શિનેના મરણ બાદ તે તે પ્રદેશના સ્વામી બની બેઠા હતા આ બધા બનાવનો સમય ઇ સ પૂ ૨૦૦ નો છે વળી તે પ્રદેશ દિલ્હી બહારનોજ છે બ્યારે કુશાનવર્ષી કડકસીક પહેલેાં, ખીજે, વિગેરે વિગેરેના ઉદ્ભવનો સમય ઇ સ ના પ્રારંભમાજ છે અને તેમનું વતન તિબેટ - ખોટાન વાળા પ્રદેશમાંજ છે (જુઓ આગળના ખડે તેમનું વર્ણન) એટલે કહેવાની મતલબ એ છે કે ઇ સ પૂ ૨૦૦ થી ઇ સ ના પ્રારંભ સુધીના બસો અઢીસો વર્ષના કાળમાં પણ, ઉપર નિર્દેશલા ત્રણે રાજ્યોના-સમ્રાટ પ્રિયદર્શિનેના સૂબાઓ અને પ્રતિનિધિઓ જલ્હીક, કુરુચ અને દેવપાળના-પુત્રો, કે વશવાગસોજ ત્યા રાજપદે હતા અથવા તેમ નહીં ને ખીજાઓ કદાચ ગાંદીએ આવ્યા હોય, તોપણ તે પ્રદેશની પ્રજા તો તેમણે દાખલ કરેલ અને પ્રબોધેલ

ધર્મનુંજ પાલન કર્યે જતી હતી જેથી કુશાનવર્ષીઓ દિલ્હીમાં બ્યારે ઉતરી આવ્યા ત્યારે જૈનધર્મ પાળતા હતા, એમજ કહી શકાશે આ હકીકત માંભળીને કાંઈએ ભાડકી જવાનું પણ નથી તેમ આશ્ચર્ય પામવાનું પણ નથી વળી વિશેષમાં આ હકીકત જેમ આપણે ઉપર ટાકેત મિ રંગમન જેવા સિક્કાશાસ્ત્રીની સાહેબ આપી શિલાલેખ આધારે જણાવી છે તેમ ચંદ્રબુત્તા પૌત્ર રૂદ્રામનનો શિલાલેખ પણ તેજ કથનને પુષ્ટિ આપી ગયો છે કેમકે તે લેખ ગિરનાર જેવા જૈનધર્મના કેન્દ્ર ગણાતા પર્વતની તળેટીમાં સમ્રાટ પ્રિયદર્શિને જે શિલા ઉપર કાતગચ્છો છે તેજ શિલા ઉપર તેણે પણ કાનગાવ્યો છે તથા તેમ કચ્છામાં તેની મતલબ પણ પ્રિયદર્શિનેની સાથે તુલનામાં પોતાને ઉમા કહેવાની હોય એમ દેખાય છે હવે આપણે ડાં કીલ્હાંને જણાવેલા એક ખીજા મુદ્દા વીશે લખીશું તેમણે જણાવ્યું છે કે દક્ષિણ દિલ્હી કરતા ઉત્તર દિલ્હીમાં શક લખવાની પદ્ધતિમાં જે ફેર દેખાય છે, તે દક્ષિણ દિલ્હીમાં વસતા બ્રાહ્મણોના ધર્મની અસરનું જ પરિણામ છે અલબત્ત એક ખીજાના ધાટા સહવામને લઈને અગસપગસ અસર તો થાયજ અને તેથીજ વર્તમાનકાળે પણ જૈનધર્મના અને વૈદિક-ધર્મના અનુયાયીઓના ધાર્મિક તેમજ સામાજિક રીત રીવાજો મળી જતા દેખાય છે, પરંતુ તે સમયના તકાવતના કારણ વિશે જેવું ડાં કીલ્હાંને અનુમાન ફોરી લીધું છે તેવું નહોતું જ પણ જેમ સધળા વિદ્વાનોએ બે શકસંવતને-ઉત્તર અને દક્ષિણ દિલ્હી શક સંવતને- એક માની લીધા છે તેમ તેમણે પણ તે કથનને કબૂલ રાખીને, બન્ને સંવતની પદ્ધતિનો મેળ બતાવવા અને તોડ કાઢવા માટે જ અનુમાન જોડી કાઢ્યું છે પરંતુ હવે આપણે જોઇ શક્યા છીએ કે તેમનું તે અનુમાન ખોટી કદ્દપના ઉપર જ ગોઠવાયું છે અત્રે ડાં કીલ્હાંનેના અવતરણ ઉપરનું માર્ક ટીપ્પણ પૂરું થાય છે]

(૫૪) જુઓ પુ ૨ ના અતે રાજ જલ્હીકને લગત પરિચ્છેદ

(૫૫) જુઓ પુ ૨ મા પ્રિયદર્શિનેના વૃત્તાંતે

નોંધમા ક્યાય લેવાઈ નથી બાકી બાકી અગ્રોમાં તથા અન્ય દત્તકથાઓનાં વર્ણનમા તો તે વાગવાર વપરાતો રહ્યો હોવાયુ પશુ છે.

અત્ર તો આપણે ભિન્ન ભિન્ન મવત્સરની ઉત્તમતા જ વિચારવાની છે એક મિદ્દાત એ છે કે કાર્ય અને કાળ્યને હમેશાં પગરપગ નીકટ સખધ હોય છે એટલે પ્રાર્થ સવત્સરની ઉત્તમતા સિદ્ધ કરવા માટે, તેના ઉદ્ભવનું કાળ્ય અથવા તેની ઉત્પાદક વ્યક્તિના મનોભાવ આદિ અંયોગો વિશે આપણે વિચાર કરવો જ રહે

ઉપર દર્શાવેલા આઠ સવત્સરોમાના, મહાવીર અને બૌદ્ધ મવતો, તે તે ધર્મના પ્રવર્તકોના નિર્વાણ-મુક્તિ પ્રમગને આશ્રયીને પ્રવર્તાવાયા છે એટલે તેમની ઉત્તમતા વિશે ગણેજ પશુ વિચાર દર્શાવવો કે તેવો પ્રવત્ત સેવવો તે નાના મુદ્દાએ મોટી વાતો કરવા જેવું માહસજ ગણાય, માટે તે મુકી દર્શયુ તેમ માયવ સવતના નામે જોળખાતા જે રહતું નામ આપણે અત્ર દાખલ કર્યું છે તે તો માત્ર અનુમગિક પ્રસંગને લીધેજ જનવા પામ્યુ છે નહીં તો તેનું નામ પશુ આપણે જાણવાની જરૂર નહોતી, કેમકે આ પુત્તકના આલેખન સમયથી તે વર્ણન પર છે તે સિવાય બાકી રહ્યા પાત્ર તમાનો એક જેને શક (દક્ષિણ દિલ્લો) વાલિનાદનપત્ર તરીકે જોળખાનાય છે તેની ઉત્પત્તિ તથા તેને લગતો ઇતિહાસ ભલે આપણે પુ પ મા વર્ણનવાનો છે છતાં તે સવત પરતે અત્રે જે જાણાવણુ જરૂરી છે તે જરૂર કહી શકાય તેમ છે તેની અગત્યતા કેટલાક વિદ્વાનોને

રાજકીય હેતુસર ચયેલી દેખાય છે, ન્યારે કેટલાકને કેનળ ધાર્મિક કારણે થયેલી દીસે છે રાજકીય અગત્યતા એટલા માટે કહેવી પડે છે કે તેના ઉત્પાદક એટલે રાણી બળશ્રીના પાત્ર ગૌમતીપુત્ર શાત કુણ્ણીએ-શક પ્રખ ઉપર પોતે મેળવેલી છતના ઉત્સવ અને ખુશાલી નિમિત્તે તે પ્રવર્તાવ્યો હોનાનું કેટલાકોએ માની લીધું છે^{૫૮} ન્યારે કેટલાકનું એમ પશુ માનણુ થાય છે કે, તે ગૌતમીપુત્રે ઉપગની છત મેળવ્યા બાદ પોતાની ગજગાદી કેરવીને પાછી પૈલણનગર જે લાવી મુકી હતી^{૫૯} તેની ખુશાલીમાં તે શકની પ્રવૃત્તિ આદરી હતી આ પ્રમાણે બે ગજ-કીય બનાવને તેના ઉત્પાદન-નિમિત્ત કારણુ-તરીકે ગણુ કરાય છે પશુ તે જાને બનાવો માત્ર દર્શિપત ઉભા કરવામા આવ્યા છે તે આપણે તેનું વર્ણન કરતા સાળિત કરી આપીશુ એટલે અત્રે તે ઉપર વિશેષ લખાણથી વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. ઉપરાત કેટલાકનું માનણુ એમ થાય છે કે, તે શકનું ઉત્પાદન કાળ્ય કેવળ ધાર્મિક ગિદ્ધુ જ ગણુ કરનાર છે પરંતુ ધાર્મિક કાળ્યના અંતગમા ઉત્તગવાનું આપણે નિષ્પ્રયો-જન ગણીએ છીએ એટલે તે છોડી દર્શયુ, છતાં એટલું જરૂર જણાવી શકીશુ કે તે કથનમા અર્થ મત્યજ જેવું છે ખૂંડે તેટલા માટે તેનું નામ બાદ કરતા બાકી આ મવતો વિચારવાના રહે છે તેમની ઉત્પત્તિના કાળ્યો તપામતા તે દરેકની સાથે ખુશાલીનો પ્રસંગ જોડાયેલો^{૬૦} માલૂમ પડે છે પછી કહે તો તે ખુશા-લીનો પ્રસંગ, રાજપની કે રાજ્યકર્તાના વંશની આદિ સાથે સખધ ધગવતો હોય કે પછી કોઈ મહત્વનાભ્યુ

(૫૭) આ શબ્દપ્રયોગ બ્યાનબી છે કે કેમ તેની ચર્ચા તે રાજનું વર્ણન કરતી વખતે પુ પ મા કરવાનું છે
(૫૮) જ જો છે રો જો, જો પુ ૬ પ ૧૪૫
(૫૯) માટે દાહ લખે છે-Gautamiputra, the son of Padumavi and king of Dakshinapath or the Deccan boasts of having destroyed the Sakas, Yavnas, Pahlavas, etc પદ્મમાવીના પુત્ર અને દક્ષિણા પથ અથવા દક્ષિણ (દિલ્લો)ના સ્વામી ગૌતમી પુત્ર રાક, યવન, પહલવાસ વિ. પ્રગનો સહાય કર્યા માટે અભિમાન

ધરાવે છે

નાસિકના શિવાગ્રેખમાં પશુ રાણી બળશ્રીએ ઉપગનાં મુદ્દાવાણુ જ લખાણુ દોનરાગ્યું છે

(૫૯) જ જો જ રો. એ સો. ૧૬૨૮ નવી આટલિ પુ ૩ મિ. બખ્ષેનો આજો લેખ છે તેમા આ બાગત ઉપર બહુ લાર ચુકયાનું જણાય છે

(૬૦) જુઓ નીચેની ટી. ન ૬૨

(૬૧) આ ચારે સવત્સરના પ્રવર્તકોને શું શું કારણો મુદ્દા-જના તેના વર્ણન માટે તે પ્રત્યેકનાં વત્તાવ જુઓ.

વર્ષે છેપરતું (૫૬૧૧૧ વર્ષ) ૬૩ પશુ પાત્રની અંદરનું અતર ગણવું તેમાના મહાવીરસવતનો પ્રારભ તેમના નિર્વાણ (મરણ)ની તારીખથી ૬૪, વિક્રમ સવતનો તે ગાગ ગાદીનશીન થયો ૬૫ ત્યાગથી, જ્યારે ઈસવીનો ઈસુ ભગવાનના જન્મ પછી ચોથા વગમથી ૬૬ થયો છે આટલી હકીકત આપણી પાસે સાબિત થયેલી તૈયાગ પરીજ છે એટલે વિશેષ કીણવટમા ઊતરીને તે ત્રણેના સમયને મોઢમના ધોરણુમાંથી ખસેડીને મક્કમ અને નિશ્ચોત તારીખના ધોરણે ઠરાવવાનો પ્રયત્ન આપણે આ પ્રકરણુમા કરીશુ

પ્રથમમાં, પહેલા બે શક વચ્ચેના અંતરનો નિર્ણય કરીએ મહાવીર નિર્વાણ જૈન મતાનુસાર કાર્તિક વદ ૦) નું ગણવામા આવે છે અને તેના નૂતન સવત્સરનો પ્રારભ કાર્તિક સુદી ૧થી ગણાય છે મતઝય એ થઈ કે તે સમયે, દરેક ગામમા સુદીના પક્ષ-શુકલ પક્ષ-પહેલા કૃષ્ણપક્ષ ગણવામા આવતો હતો (The dark half of the month preceded the bright half of the same month) બે તેમ ન હોત તો, કાર્તિક સુદી ૧ની પૂર્વની ગનીને કાર્તિક વદ ૦) બદલે વર્તમાન ગણુ નાની પેઠે આશિન વદ ૦) તરીકે લેખીને તે મિતિએ મહાવીરનું નિર્વાણ થયાનું અચકારે લખ્યુ હોત ૬૭ જ્યારે વિક્રમસવતનો પ્રારભ પશુ કાર્તિક સુદી ૧ થી જ ગણુનામાં આવે છે, પરતુ તેમાં શુદી પક્ષ સપૂર્ણ થતા, તેજ માસનું કૃષ્ણપક્ષ શરૂ થતું ગણે છે એટલે કે

વિક્રમના નૂતન સવતનો પ્રારભ પશુ તે સમયે શુદી પક્ષથી થતો હતો, છતાં બન્ને પદ્ધતિનું એકીકરણ કરીશુ તો સાગ એ થયે કે, બંને સવત્સરનો પ્રારભ તો કાર્તિક સુદી ૧ થીજ થયો છે, પશુ પહેલામા એટલે મહાવીરગમવતમાં પૂર્ણિમાત માસની ગણતરીએ કામ લેવાયુ છે, જ્યારે બીજામા એટલે વિક્રમરાવતમા અમા-સાત મામની પદ્ધતિ ગહણુ કરાઈ કે તેવી કરીને બે સવત્સરની ચોક્કસ તારીખની ગણનામા એક પશુ દિવસનો ફેરફાર થયો નવીજ મતલબ કે તે બંને સવત્સરની વચ્ચેનું અંતર બરાબર ૪૭૦ વર્ષનું જ મૂકવું પડે છે હા, એટલો સ્વીકાર આપણે અત્રે કરવાજ પડે કે મહાવીરના નિર્વાણનો સમય તેમની પૂર્વેની કાઈ અન્ય ઘટનાની સાથે મંડલિત બે કરાયો હોત તો વિક્રમ ગત્સરના પ્રારંભિક દિવસની ગણના કરતી વખતે તે મામની ગણતરી (પૂર્ણિમાત અને અમામાતની) આપણે જરૂર ખ્યાનમાં લેવી જ પડત, અને બંનેની તારીખ મુકર કરવામા પદર દિવસનો એટલે કે એક પખવાડિયાનો ફરક, આ બાલુ કે બીજી બાલુ મૂકવો પડત પશુ જ્યારે પ્રથમ સવત્સરના પ્રારંભ દિવસને અનુલક્ષીતજ બીજાના આરંભ દિવસની ગણતરી કરાય છે, અને બંનેની શરૂઆત એકજ દિવસે (શુકલપક્ષની પ્રતિપદાથી) ગણુનામા આવે છે ત્યારે એક પખવાડીઆની (પદર દિવસની) વધ કે ઘટ કરવાનો સુદો તદ્દન નિર્મૂળ જ થઈ જાય છે તથા બંને વચ્ચેનું અંતર પૂરેપૂરા ૪૭૦ વર્ષનુંજ સ્વીકારવું રહે છે

(૧૩) સર કનિગદામના 'શુક ચોફ ઈન્ડિયન ઈરા' નામના પુસ્તકે પૂ. ૮ મા નજાવેલ છે કે—The initial point of this (Vikram) Era ought to be B C 57 or 56 instead of 56 B C = વિક્રમ સવતની આદિ ૬ સ. પૂ. ૫૬ ને બદલે ૬ સ. પૂ. ૫૭ અથવા ૫૬ ૩/૪ લેખવી જોઈએ

(૧૪) છેપરના પરિચ્છેદોમા તથા પુ. ૨ ના પ્રથમ પરિચ્છેદે જુઓ

(૧૫) જુઓ તેના વૃત્તાતે

(૧૬) જ બો. એ. રો. એ. સો. પુ. ૮ પ. ૨૨૩ (૩) શાફ હાલ લખે છે કે) There is a difference of

4 years between the Christian Era and the birth of the Christ = ઈસુના જન્મ અને ઈસવીના સનની વચ્ચે ચાર વર્ષનું અંતર છે

[મારૂં દીપ્પણુ-ઈ સ. ના આરંભને ઈસુ ભગવાનના જન્મ કે મરણ સાથે સંબંધ નથીજ, જ્યારે બીજા સવતોમા, બે ધર્મ પ્રવર્તકનો હોય, તો તેમના મરણ સાથે અને રાજકર્તા હોય તો તેના રાજ્યની કે વશની આદિ સાથે હમેશા સંબંધ હોય છે આ એક સુદાને અગે સર્વે અન્ય સવતો કરતા આ ઈસવીસનનો સવત જુદો પડતો ગણાય છે.]

(૧૭) જુઓ કલપસૂત્રની સુખબોધિકા દીકા,

કાંઈ પણ ઉચ્ચારીએ તેના કરતાં તે વિપવના અભ્યાસીઓજ અજવાળુ પાડી ખતાવે તે વિશેષ ઉચ્ચીત ગણાશે છતાં આપણે કાષ્ટક હિંમતથી કહી શકીએ છીએ કે મિ કર્નિંગહામ જેવા ઝીણુનટના ઉત્તરના અને શોધખોળના અંગ અભ્યાસીએ, જે કાષ્ટ મત ઉચ્ચાર્યો હશે તે પાત્રી તપાસ વિના કે પોતાને પૂગવાની ખાત્રી થયા વિના તે નહોતજ ઉચાર્યો હોય એટલે તેમણે જે પદાં વર્ષનું અતર ગણાવ્યું છે, છતાં આપણી ગણતરીથી પદા-પણ નું જ આવે છે અને તેથી જ માસ કે અડધા વર્ષનો જે ફેર પડે છે તેનું કાગળ આપણે શોધવું રહે છે હવે ને પદા આવે છે તે તો તેના અર્થ એ થયો કે, દરેક પૂર્ણાકની સાંથે ૬ વર્ષ જોડવાનું છે વળી આપણને એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે કાંઈરિટદેવના જન્મ પછી ત્રીજું વર્ષ પૂરું થઈને ચોથું ચાલતું હતું તે સમયે ઇસવીસનની શરૂઆત થઈ છે તો પછી ઉપરના સૂચના આધારે, ત્રણમા આઠ સાથે ૬ વર્ષનો અપૂર્ણ સંભવી, નિશ્ચયપણે તે સમય ખતાવવા માટે સવાત્રણ વર્ષનું અંતર હતું એમ કહેવું પડશે અને તેમ જરીએ તો મિ કર્નિંગહામની ગણતરીમાં જે જ મહિનાનો ફેર આવે છે તેનો ઉપાય આપણે એ રીતથી કરી શકીએ છીએ (૧) કાં તો ઇસવીના શકના પ્રારંભને જ માસ આઠો લઈ જવો (૨) અથવા કાંઈરિટ દેવના જન્મને જ માસ વહેલો કરાવવો એટલે કે ન ૧ નો ઉપાય લેતાં, વર્તમાનકાળે ઇસવીસનનો પ્રારંભ જે ૧લી જાન્યુઆરીથી લેખાય છે તેને બદલે ૧ જુલાઈથી ગણવો અને ન ૨ નો ઉપાય કબૂલ ગણીએ તો કાંઈરિટ દેવના જન્મ પછી ૩૧૧ વર્ષે (ત્રણ વર્ષ ને નવ માસે) ઇસવીસનનો પ્રારંભ થયો હતો એમ ગણવું કહ્યું સત્ય છે તે ગ્રંથાધિકારી શોધી કાઢશે બાકી બીજા સુધી તે બિના નિશ્ચિતપણે સાગિત ન થઈ શકે ત્યાં સુધી, બેની વચ્ચેનું અંતર, હાલ તુરત તો પદાં

વર્ષનું ગણવાને બદલે પદાં વર્ષનું છે એમ મિહાત તરીકે સ્વાકારીને કામ લેવું રહે છે

ઉપર ગણાવી ગયા છીએ કે પ્રત્યેક નૂતન વિક્રમાર્કનો પ્રારંભ ઓક્ટોબરથી નવેમ્બરના મધ્ય સુધીમાં થઈ જાય છે અને તેનો ત્રીજો એટલે પૌષ માસ ચાલતો હોય ત્યારે ઇસવીના નૂતન વર્ષનો આરંભ થાય છે એટલે કે જ્યારે જ્યારે વિક્રમવર્ષના પહેલા ત્રણ માસમાં જાનેલી હકીકતનો મમય, ઇસવીના મક્રમાં દર્શાવવો હોય, ત્યારે ત્યારે જૂનું વર્ષ ગણવું, અથવા જેને ઇતિહાસકારો so many years expired એમ કહી ખતાવે છે તે મગજવું, અને પૌષ માસ પછીના બાકી રહેતા નવ માસનો સમય ખતાવવા માટે નવ વર્ષ ગણવું, અથવા ઇતિહાસિક લાપામાં જેને such and such year current એમ કહે છે તે લખવું તેજ પ્રમાણે Vice versa=ઉલટું સુલટું સમજી લેવું એટલે કે ઇસવીના શકમાં જે ખતાવેનો સમય જાન્યુઆરીથી સપ્ટેમ્બર સુધીનો હોય, તેને વિક્રમાર્કમાં દર્શાવવો હોય તો ત્યાં વિક્રમ સવત “ચાલુ” લખવો, અને ઓક્ટોબરથી ડીસેમ્બરનો મમય દર્શાવવો હોય તો વિક્રમ વર્ષ “જૂનું અથવા ગત” એમ લખવું

તેથી જ રીતે મહાવીર અવતરને ઇસવીસનની તારીખમાં તથા ઇસવીસનની તારીખને મહાવીર સવતમાં ફેરવી રાખાય છે, ફેર માત્ર એટલો જ કે વિક્રમ અને ઇસવીના શક વચ્ચે પદાંનું અંતર છે અને તેથી ૫૬ અને ૫૭ નો આંક વાપરવો પડે છે તેને બદલે મહાવીર અને ઇસવીના શક વચ્ચેનું અંતર ૫૬૭ (૫૭૦-૫૧૩) વર્ષનું હોવાથી ૫૨૬ અને ૫૨૭ ના આંકનો ઉપયોગ કરવો પડશે તેથી જ રીતે વિક્રમ અવતરને મહાવીર સવતમાં ફેરવવો હોય અથવા મહાવીર અવતરને વિક્રમમાં ફેરવવો હોય તો ઉપરના જેવું તે મુકેલ નથી કાગળ કે તે

(૭૧) A D દર્શાવવાનો હોય ત્યારે expired (નૂન) લખાય પણ B C. (ધ સ પૂ.) દર્શાવવાનો હોય ત્યારે 'To come' or 'In store' = હવે પછી આવવું, એમ

લખવું પડે

(૭૨) મહાવીર અને વિક્રમ વચ્ચેનું અંતર ૫૭૦ વર્ષનું છે અને વિક્રમ તથા ઇસવી વચ્ચેનું અંતર ૫૬૧ છે એટલે

ને સંવત્સર જન્મેનું બંદન ફરીથી સમજાવ્યાં
છે અને તે બંધ ૪૦ નો છે એટલે જરૂરપરથી
તે બંધની વધ કે ઘટ કરવાની જોગ્યે જરૂર
નથી જાય.

આ પ્રમાણે નિશ્ચયનું સ્થાપન કરું મહાર ૧૫
તેનું જરાબર પાલન કરી જતાથી બાંધાઈ જાયી
જાવાય તે વખતે જન્મતાની સરખામણી નિજ
હકતાથી કરી બધા માટે તેની દર્શન આપીશું.

નિશ્ચય વર્ષ

ધરતીનું વર્ષ

- (૧) ૧ લાના કાર્તિક માસથી અને પોષ = ૫. સ. ૫ ૪૦ જોડો, નવે દીવે ૩૩
(૨) ૫૦ માસ = " " ૧ " "
(૩) ૫૮ માસ = ૫ સ. ૧ " "
(૪) ૧ લાના માસ માસથી જ્યેષ્ઠ સુધી = ૫. સ. ૫ ૫૧ ના જન્મ થી સુધી
(૫) ૫૦ માસ = ૫. સ. ૧ ના
(૬) ૫૮ માસ = ૫. સ. ૨ ના "

આને તેને ઉચ્ચાણેને કરીવું હોય તે

ધરતીનું વર્ષ

નિશ્ચય વર્ષ

- (૭) ૫. સ. ૫ ૪૦ ના જોડો નવે દીવે = ૧ લાના કાર્તિક માસ અને પોષ
(૮) ૫. સ. ૫ ૪૦ ના જન્મ થી સુધી = ૧ લાના માસ થી જ્યેષ્ઠ
(૯) ૫ સ. ૫ ૧ ના જોડો નવે દીવે = ૫૦ ના કાર્તિક માસ અને પોષ
(૧૦) ૫. સ. ૧ ના જન્મ થી સુધી = ૫૦ ના માસ થી જ્યેષ્ઠ
(૧૧) ૫ સ. ૧ ના જોડો નવે દીવે = ૫૮ ના કાર્તિક માસ અને પોષ
(૧૨) ૫ સ. ૨ ના જન્મ થી સુધી = ૫૮ ના માસ થી જ્યેષ્ઠ

ધરતી ધરતી.

નિશ્ચય અને ઇસવીના મનનું બંદન ૧૧૧ કે ૧૧૧૧
વર્ષનું મહાર છે. તેજ જન્મના જન્મ પછી
જન્મ વર્ષના કાળ થયા પછી
એક ક્ષમ અને તેમનો કાળ જાણી લેવાનું
તેનું નિશ્ચયનું જણાવું છે તે હકીકત આપણે
જાણી થયા છીએ. આ
જન્મનો સરવાળો કરવામાં આવે તો ૧૧૧૧૪૩૩
જન્મના ૧૧૧૪૩૩૩૩ માસના આઠે પહેલી
જન્મ છે. આને જીવ જાણી કાર્તિક નિશ્ચયનું
રાખી જન્મ સાથે વર્ષ જ જાણવું છે અને તેનું મહાર

જાણ, તેનો જુદા ટેકા કરીને મેળો છે. આ પ્રમાણે
તે જન્મે જન્મનેનો આ ૧ નો જોડો હેવાથી
કાર્તિક માસમાં એક વિશ્વ થયા પછી કે તે
નિશ્ચયનું જાણવું અને જન્મના સરવાળા પ્રારંભને
કે જન્મના જન્મ વિશ્વને કાળ સમય છે જોડો કે
કોઈકે જોડો જાણવું. કે તે જાણ વિશ્વ જ છે.
તેનો જુદામાં નીચે પ્રમાણે જાણવું.

પ્રથમ ઇસવીના જન્મ સાથેનો નિશ્ચય વર્ષની જાણ.
જન્મના જન્મ પછી ૩૩ વર્ષે તેમના કાળો પ્રારંભ
થયા છે કોઈકે તેમનો જન્મ તો ૫ સ. ૫ ૪ થી

તે જન્મે વર્ષના જાણવું કરવામાં આવતી ૪૩૩ ૧૧૧
૧૧૧૧ મહત્તરી અને ઇસુ વર્ષનું જાણવું.

(૩૩) ૧૧૧ વર્ષના જન્મના વર્ષ કાર્તિક તે ૧૧ ૧૧
પછી ૧૪ થી ૪૩ થી, મિત્ર જાણવું છે. જન્મ વર્ષ
તે ૬ સ. ૫ ની જાણ છે. કોઈકે તેનો આ ૧૧ વર્ષ

જાણવું છે કાર્તિક ૧૪ થી વર્ષના કાળ થયે થયે
જાણી હક ત્યારે, મિત્ર જાણવું છે (નેથી જાણી જાણ
પહેલ થયે માસના જન્મ ન જાણવું, કોઈકે થયે માસના
જાણવું) ૫ સ. ૫ થી ૬ થી તે પ્રથમના થયે થયે
જાણવું પડે.

બનેનાં નામ અને આયુષ્ય લગલગ સરખા હોવા છતાં સ્વભાવમાં તેમજ અન્ય હકીકતે તેઓ ધણાજ બિન્ન પડી જતા દેખાય છે.

બને કનિષ્કની પહેલાનો રાજ્યકાળ દૂકા સરખામણી છે. બીજાનો દીર્ઘકાલિન છે, બદકે સારાયે વશમાં સર્વથી લાંબો છે

પહેલો આઘેડવયે રાજ્યાસને આરંભ થયો છે, બીજો ઉગતી યુવાનીમાજ ગજપદને પામ્યો છે એટલે પહેલો સ્વાતંત્ર્યને લીધે સાહસિક નીવડ્યો છે, ન્યારે બીજો તદ્દન નિરપેક્ષા વૃત્તિ સેવતા દેખાયો છે પહેલાનું, આયુષ્યે જીવન કહો કે લગાઈઓ લડવામાંજ પરાસ થયું છે એટલે તેને લોક કલ્યાણના માર્ગો વિચારવાનો, કે પોતાનું તેમજ પ્રજાનું સામાજિક અથવા આધ્યાત્મિક જીવન ગાળવા માટે, પરિસ્થિતિ રચવાનો કોઈ અવકાશજ રહ્યો નહોતો ન્યારે બીજાનું જીવન શાંત-પણે વીતેલ હોવાથી તેણે આ સર્વે આપતમા ઠીકઠીક કાળબ્યતીત કર્યો લાગે છે જેથી બીજાએ જે કળા-ગસિકતા બતાવીને પોતાનું નામ અનેક સંસ્મરણોદાગ બલિષ્ઠની પ્રજામાં અમર કરી બતાવ્યું છે તેમાંનું અસ્પર્શી પણ પહેલાએ કરી બતાવ્યું કહેવાશે નહીં

રાજકીય જીવનમાં પહેલાનું જેટલું પરાક્રમશીલ ગણાય તે પ્રમાણમાં અનેકાંશે બીજાનું પરાક્રમવિહિન કહેવાય પહેલાના ગજપદને કુશાનવશનો રાજ્યવિસ્તાર સૌથી મોટામાં મોટો હતો એટલે સુધી કે તેના કાંડા-બજે એવી સ્થિતિ ઉભી કરી હતી કે તેના નામનો શક તેના રાજ્યના આરબથી ચલાવવામાં આવ્યો છે, ન્યારે બીજાના રાજ્યકાળે રાજ્યના લાગલા પડી ગયેલા દેખાય છે અને તેમાં પોતેજ કેમ જાણી જોઈને હથિયાર રૂપ બનવા પામ્યો હોય તેવું વર્તન તેણે દાખવ્યું છે

એટલે આખા વશની અપેક્ષાએ રાજકીય દૃષ્ટિથી વિચારતાં કનિષ્ક પહેલાનો રાજ્યકાળ જેમ ઉન્નત સ્થાને મૂકાય તેવો છે, તેમ શાંત અને લોક કલ્યાણ-કારી જીવન ગાળવાની દૃષ્ટિએ કનિષ્ક બીજાનું

સ્થાન તેટલું જ ઉચ્ચકોટિનું ગણાય તેવું છે તેથી કરીને પહેલાએ રાજકારણમાં જેમ નામ કાઢ્યું કહેવાય તેમ બીજાએ સામાજિક જીવનમાં નામ કાઢ્યું કહેવાય.

(૫) વાસુદેવ પહેલો

કનિષ્ક બીજા પછી મથુરાની ગાદી ઉપર તેનો પુત્ર વાસુદેવ પહેલો આવ્યો છે તેનું રાજ્ય ૫ સ. ૧૯૬ થી ૨૩૪ = ૩૮ વર્ષ સુધી ચાલ્યું છે જે કે તેનું રાજ્ય સામાન્ય રીતીએ બેતાં બહુ લાંબું ચાલ્યું ગણાય, એટલે એમ કહી શકાય કે એકતો પોતે નાની ઉંમરે અથવા તો લગ્યુવાન વયે ગાદીએ બેઠો હશે અથવા તો કદાચ તે બહુ પરાક્રમી હોય કે જેથી ગમે તેવા હુમલા બહારથી આવ્યે રહ્યા હોય તોપણ તે સર્વેને પહોંચી વળવા જેટલું પોતે સામર્થ્ય ધરાવતો હોય આ બેમાંથી બીજા અનુમાન દોરવાને આપણે પ્રથમ લક્ષ્યાઈએ છીએ, પરંતુ ન્યારે શિલાલેખ આપણને એમ જણાવે છે કે^{૧૩} Inscriptions of Vasudev I at Mathura certainly range in date from 78 to 94 = વાસુદેવ પહેલાના મથુરાના શિલાલેખો ખરેખર ૭૮ થી ૯૪ સુધીના માલૂમ પડ્યા છે ત્યારે કબૂલ કરવું પડે છે કે તેનું રાજ્ય મથુરાની આમપાસ અને બહુતો તેનાથી થોડેક દૂર આવીને અટકી ગયું હશે અને આ પ્રમાણેજ બનવા પામ્યું હોય તો તેને ધણો નબળો ગજા બહેલો પડશે પરંતુ ન્યારે કાઈજ તે વિશે જાણવાનું સાધન નથી ત્યારે આપણે પ્રથમના અનુમાન ઉપર જતુજ પડે છે એટલે કે તે નાની ઉંમરે જ ગાદીએ આવ્યો હોવો જોઈએ તો તેના શિલાલેખો માત્ર મથુરામાંથી જ કાં માંપડ્યા કરે છે ? તે પ્રશ્ન ઉકેલ માગે છે તે સમયે ઉત્તર હિંદમાં કોઈ બીજા એવા રાજવીઓ નથી થયા કે જેઓએ તેના ઉપર ચડી જમને સુલક જીતી લીધો હોય, તેમજ બીજા બાણુએ પગખ કે કાસ્તિમગની લગોલગના કોઈ રાજકર્તાએ તેની હદમાં આવી જમને તે પ્રાંતો ખુચાવી લીધા હોય આવી પરિસ્થિતિમાં એકજ દંપતી કરવી રહે

Kanishka was as great a figure as Asoka, but unfortunately no early historian mentions him and his date is very much disputed—બૌદ્ધધર્મીઓ ને (તો) કનિષ્ક, અશોકના જેટલો જ પ્રભાવિત પુરૂષ હતો, પરંતુ કમલાએ પૂર્વના કોઈ ઇતિહાસ લેખકે તેનું નામ જણાવ્યું નથી વળી તેના સમય ઘણા શકાસ્પદ ગણાય છે " એટલે તેમનું કહેવું એમ છે કે, અશોકના જેટલો જ પ્રભાવ—કાળો—બૌદ્ધધર્મની કીર્તિ વધારવામાં ભલે કનિષ્કનો હશે, પરંતુ કોઈ પ્રાચીન લેખકોએ તેના નામ વિશે નોંધ કરી તેમના બેવામાં આવી નથી છતાં બનવા ભ્રમે છે કે કનિષ્કનો સમય જે ચોક્કસ રીતે જણાયો નથી તે કદાચ તેના કારણ (કનિષ્કનું નામ જે માલૂમ પડતું નથી તે બાબતનું) રૂપ પણ હોય મતલબ કે પોતાની માન્યતા તો અમુક પ્રકારે બંધારી ગઈ છે જ, પરંતુ કોઈ શકા હોય તેના કરતાં પોતે જ તેના મનનું સમાધાન કરવા માટે અત્યુત્તરે ખુલાસા રૂપે પાછું જણાવે છે કે " It must be remembered however that, while there is no doubt about the existence of the Buddhist Council and the work it did, Kanishka's connection with it is not absolutely certain Parmarth, for example, who is the earliest and perhaps the most reliable authority does not mention Kanishka etc=છતાં યાદ રાખવાનું છે કે, બૌદ્ધ ધર્મસભાના અધિવેશન વિશે તથા તેમાં શ્વેલ ધર્મ વિશે, જે કે કોઈ ભત્તનો સંશય નથી જ પરંતુ તેથી તે સાથેના કનિષ્કનો સંબંધ કોઈ ચોક્કસ થતો નથી જ (કેમકે) દાખલા તરીકે, પર્માર્થ, જે એકદમ પ્રાચીન અને સાથે સાથે અતિ વિશ્વસનીય આધાર રૂપ ગણાય છે, તે તો કનિષ્કનું નામ ઉચ્ચારતો પણ નથી હ " તેમના કહેવાનું તાત્પર્ય એમ

છે કે, ભલે ધર્મસભા મળી હતી અને તેમાં જે જે કામ થયું છે તે પણ મર્મ માયી વાત છે, તેમાં શકા નથી જ પરંતુ તેથી એમ મિલ્લ થતું નથી કે તે સભાનો બોલાવનાર કે તે સાથે કોઈ પ્રકારે સંબંધ ધરાવનાર આ કુશાનવંશી કનિષ્ક જ હતો વળી આ પ્રમાણે પોતે જે અભિપ્રાય રજૂ કરે છે તેનું કારણ જણાવતા કહે છે કે, પર્માર્થ જેવો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન અને પહેલા નગરે વિશ્વામ મૂકી શકાય તેવો પુરૂષ તો રાજા કનિષ્કના નામનો ઉચ્ચાર સંરખો પણ કરતો નથી એટલે કે જે કનિષ્કનું નામ કોઈ પ્રકારે કિચિત્ દરજ્જે પણ તેમાં બેઠાયું હોત તો તે વિશેની નોંધ તે ક્યાં વિના રહેતું ખરે ? મતલબ એ થઈ કે, બીજી બધી વાત ખરી, પરંતુ બૌદ્ધ ધર્મસભા માંથી કનિષ્કનું નામ કોઈ રીતે બેઠાયું નથી જ એટલે કે રાજા કનિષ્ક બૌદ્ધધર્મી નથી એવો નકારાત્મક પુરાવો રજૂ થયો તેમ બીજી બાજુ પેશાવર જહાંના આવેલ શાહીજી હી ઘેરી ગામેથી મળી આવેલ પેટી ઉપરના ચિત્ર વિશે તેમણે જે લખ્યું છે તેમાંથી હકારાત્મક આધાર મળતો હોય એમ જણાય છે તે વાક્ય આ પ્રમાણે છે " Kanishka, standing between the sun and the moon=સૂર્ય અને ચંદ્રની વચ્ચે કનિષ્ક હશે છે " એટલે કે તે પેટી ઉપર રાજા કનિષ્કનું ચિત્ર છે અને તેની એક પડખે સૂર્ય અને બીજી પડખે ચંદ્રની નિશાનીઓની કોતરેલી છે આપણે ચિત્રાચિત્રમાં અભ્યાસથી હવે જાણીતા થયા છીએ કે, વિદ્વાનો તે ચિહ્ને Star and Crescent તરીકે સમજે છે અને તેને ચંદ્રચૂંચશવાળાઓ પોતાના સિક્કા ઉપર હમેશા કોતરાવતા રહ્યા છે આ નિશાની જૈનધર્મનું ઘોતક ગણાય છે જે હકીકત પુ ર ચિત્રાચિત્ર નં ૪૨ મા તથા પુ ૩ ચિત્રાચિત્ર નં. ૧૦૨ મા વિગતવાર મમગવત્રામાં આવી છે તેમજ આગળનો તૃતીય પરિચ્છેદ જે, ચંદ્રચૂંચવાના વર્ણન માટે જ ખાસ રાક્યો છે તેમાં પણ તેની સમજૂતિ આપવામાં આવી છે. આ પ્રમાણે—નકાર તથા હકારમાં નોંધાતા—

ખને સ્વતંત્ર પુરત્રાથી સામિત થઈ રહી છે કે કુશાનથી રાખતો. હૈન ચતના જીવવાથી જ હતા. વાસુદેવ પહેલો જ તેઓથી પચેડો કરીને પ્રથમ વૈદિક મંત્રવાદો બન્યો હતો.

(૧ થી ૧૩) બાકીના બાક સમજાવો

વાસુદેવ ૩૮ વય સુધી રાજ્ય કરી ઇ. સ. ૨૩૪ માં મરણ પામ્યા બાદ તેણે કોણે અને કેટલાકેટલા વય સુધી રાજ્ય ભોજનું? તે કહેવા જેવી સ્થિતિમાં આવ્યું નથી જ પરંતુ સંપ્રદાયસાર એક લાગ છે કે તે બાદ ૪૬ વર્ષ એટલે ઇ. સ. ૨૮ સુધી તે વસતી સંતા બાક રહી છે. કાચ વધારે કે એક સમય પૂર્વે જ જ્ય તે ગયું રહ્યો હોય, કેવો તેમનો મુખ્ય જે રાજ્યો દિલ્હી ખતિલાસમાં સુધયથી તરિકે એકબાજામાં છે તેમણે કહી લીધી વધુમાં કે અને તેઓના ઉતાર ક્યારે થયો હતો તે નિશ્ચયથી જાણી નથી. આ વસતો ત્રીજો રાજ્ય, મંદરૂપ પહેલો જો વિશ્વકર્મા કહેવાય છે તેણે ઇ. સ. ૩૧૬ માં વસતીની મતી, વધુમાં કહેવાય, તે બાજુ લાકથી રાજ્યો તરિકે સંપ્રદાયસાર જોયે રહી છે તેમની પાસેથી મેળવી હતી, અને તેના સ્મારકમાં પાતાનો કુલ સંપ્રદાય મંદરૂપમાં રહ્યો છે. આ ત્રીજો રાજ્ય કે એટલે તેની પૂર્વે જે વધુ વય જ્યુ. તે બંનેનો મંદરૂપ રાજ્યમાં વીસ વીસ વર્ષ પહેલે જ વસતી થયો કહેવાય અને તે દિનાએ ૩૧૬-૪ ૩૨૦૬ ઇ. સ.ની બાકપાસમાં સુધયથી પ્રથમ વધુમાં કુશાનથી સમજાવો. જોયે કા મેસરી જ્યુ કહેવાયે બો. વિ. નિ. એક નિશ્ચય જાણિયા પ્રથમ આ વસતો બંન સુધય રીતે બાજુ હોવાનું નોંધવું છે તે વિદ્વાન એકે મન ધરાવે છે જો "The decay... must have been hastened by the terrible plague of A. D. 167 ..which desolated

Roman and Parthian empires for several years" - ઇ. સ. ૧૬૭ ની જે બંન મહાકાલીએ, રાજ અને પાર્થિયાના સામ્રાજ્યોને કાચે વર્ષો સુધી નિબળ કરી નાંખ્યા હતા તે, કાચ માત્રીને લીધે કાચ, (તેમનો બંન) - પાત્રી મેસરીની રહી હોય. એટલે એમનું મારુ એક લગ છે કે કુશાનથી જે મહાકાલી-એ, રાજ રાજ્યે ઇ. સ. ૧૬૭ થી કાલી નીકળી હતી તે પહેલાંથી રાજ્યોથી પૂર્વ તરફ વધતો વધતો પ્રથમ પાર્થિયા-મંદરૂપ રાજ્યને જાણી થયો હતો અને તેટલાથી ૧૬૭ તેનું બાક કરાવું નહીં હોય, એટલે તે દિવામાં જાણી પહેલો હતો અને કુશાનથી રાજ્યની સમજાવો રીતે હતી. આ જીવમાન જોયે બાકપાસ તેમને જોયે કાચ મંદરૂપ હતો તે જોયે કાચ પાસે નથી. એટલે સમજાવો છે કે દિલ્હી ખતિલાસમાં પહેલો બાકપાસમાં જ બાકપાસમાં પ્રથમમાં જે પ્રથમ કાચે સંપ્રદાય, કાચે સંપ્રદાય, લાક કાચ અને પાત્રી ઇ. સ. ૧૬૭ થી જોયે બાક વધુ ન લાગવાથી વિદ્વાનોએ એકે કાચે મેસરીની રીતે રીતે છે અને પાત્રી પાત્રી કાચ પ્રથમ વધુ કાચે કાચે બાકપાસ વધતા, બાંધ કુશાની કાચે કાચે ત્યારે તેમણે વનવા-આ સુધામાં એકે કાચે પાસ છે તે પ્રથમ આ કાચમાં જ્ય બાક પાસ હતો નહીં કાચ કુશાન ને કાચ દિલ્હી, તે બંને કાચે કાચે વધી કાચ ૧૬૭ ની સાથ અને કાચ ૨૮ ની સાથે જાણી દિવાથી ઇ. સ. ૧૬૭ થી કાચે કાચે કાચે કાચે ઇ. સ. ૪૫ માં બાક વધુ કાચે કાચે રીતે કાચે સિલિબનો બંન ઇ. સ. ૪, ૫ થી થયો છે તે કાચે કાચે બાંધે સમજ ન હોય તેવી કાચે બાક કરવાનું હોય જો.

આ કુશાનથી રાજ્યોના સિદ્ધાંતો જે પાર્થિયાના બંન બંન જેનું કાચ છે તે કાચે પાર્થિયાના કુશાન

(૧૦) જાણી નીકળી રીત ન હો

(૧૦) આ લાક મંદરૂપમાં કાચ નહીં બાકપાસ નથી જ્ય મંદરૂપ પહેલો રાજ્યમાં ઇ. સ. ૩૧૬ માં થયો છે કાચે તે કાચથી આ કાચ કાચપાસે પ્રથમ

થયો હોવાનું બાકપાસ છે. મંદરૂપ કે તે કાચે કાચ ૩૧ ની પાત્રી ન હોય

(૧૧) જાણી તેમણે કાચે બાકપાસ છે. કાચે કાચે કાચે કાચે ૪. ૨૩.

વશની હકુમત ઉપર ચડી આવ્યા તેના પગિણામરૂપ નથી, પણ આ કુશાનવંશીઓ પોતેજ ઇન્ડોપાર્થિયનની હકુમતની પાછળ પાછળ, હિંદની જમિ ઉપર ચડી આવ્યા હતા તેની અસગનું તે હોતક છે મતલબ કે તેમના કથન પ્રમાણે, પ્રથમ કુશાન અને પછી પાર્થિયન એમ નથી બન્યું, પણ પ્રથમ પાર્થિયન અને પછી કુશાન આવ્યા છે

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે આ સર્વ નં ૬ થી ૧૩ સુધીના સાતથી આઠે વીર્યહીન અને નામધારી રાજાઓનો અત આબો કહી શકાશે તેમના નામો કેવાં હતા તે જણાવ્યું નથી જ પણ આ વચના પાંચમા રાજાને જ્યારે વાસુદેવ પહેલા તરીકે સંબોધ્યા છે, ત્યારે કહી શકાશે કે, આ નામધારીમાંથી એકાદ રાજાનું નામ વાસુદેવ બીજો હશે જ, અને કદાચ વાસુદેવ ત્રીજો, ચોથો છતાંદિ પણ હોય તે

બહુ અગત્યનો સવાલ નથી એટલે હાલ તો સ્મિય સાહેબનું મતલબ ગળું કરીને આ પગિચ્છેદની સમાપ્તિ કરીશું તેમણે સાફ શબ્દોમાં નોંધ કરી છે કે, So much, however is clear that Vasudev I was the last Kushan King, who continued to hold extensive territories in India, after his death there is no indication of the existence of a paramount power in Northern India=છતાં એટલું સ્પષ્ટ છે કે વાસુદેવ પહેલાને છેલ્લો જ કુશાનવંશી રાજા કહેવાય કે જેણે હિંદમાં બહોળા પ્રદેશ ઉપર સ્વામિત્વ ટકાવી રાખ્યું હતું તેના મરણ બાદ ઉત્તર હિંદમાં કોઇએ એક જાતી રાજ કર્યાનું કાંઈ ચિહ્ન નજરે પડતું નથી

જને નવના પુરાણથી સંબંધિત થઈ રહ્યો છે કે કુલાનપથી રાજ્યોએ જેન મતના જીતવાથી જ લગ્ન વાસુદેવ પહેલો જ તેમાંથી પધારી કરીને પ્રથમ વેદિક મતવાળો જાનો હતો.

(૬ થી ૧૩) બાકીના બધા સમયો.

વાસુદેવ ૩૮ જ વય સુધી રાજ્ય કરી ૪ સ. ૨૩૪ માં મરણ પામ્યા બાદ કોણે કોણે અને કેટલાકેટલા વય સુધી રાજ્ય ભોગવ્યું તે કહેવા એની સ્થિતિમાં જાણ્યો નથી. જરૂર સંધ્યાવાસુદેવ ભોઈ સમય છે કે તે બાદ ૪૧ વર્ષ એટલે ૪ સ. ૨૮ સુધી તે વસતી સત્તા ધારી રહ્યો છે. કદાચ વધારે કે ઓછા સમય પર્વતી જ વયુ તે વાસુદેવો હોય, કેમકે તેમનો પુત્ર જો રાજ્યો દિંદી પ્રતિહાસના કુળમાંથી તરીકે ભોજવાળાના છે તેમણે છત્વી લીધી વળાવ્યા છે અને તેઓને ઉતાર ક્યારે થયો હતો તે નિશ્ચયપૂર્વક સાબાનું નથી. આ વસતો બીજો શ. ૧, કદાચ પહેલો જો વિદ્યાર્થિત કહેવાય છે. તેણે ૪ સ. ૩૧૬ માં જયતિની મઠી, મધ્યવરથી કવચો, અને આજે સાદવથી રાજ્યો તરીકે સંધ્યાવાસુદેવ બહેર રહ્યો છે તેમની પહેલથી મેજવી હતી, અને તેના ક્યારેમાં પોતાનો કુલ સુવસુર પ્રવર્તમાન થયો છે. આ બીજો રાજ છે એટલે તેની જૂને થઈ થયા વળાવ તે જાનેને સરસા રાજ્યમાં વીસ વીસ વર્ષ રેલો લો ૪૦ વર્ષો થયો કહેવાય અને તે દિવાને ૩૧૬-૪૦૦૦૦ ૪. સ.ની જયસપાતમા કુલમાંથી પ્રથમ કવચિએ કુલાનપથી સમયો ક્યારે છત મેજવી વધી કહેવાશે. તે જિ. નિન્સેન્ડ રિજનામાં જયસપાત પ્રમણે આ વસતો જ્યાં સુદીપ રીતે જાઓ હોવાનું નોંધાયું છે તે વિદાન એવા મત ધરાવે છે. The decay must have been hastened by the terrible plague of A. D 167 which desolated

Roman and Parthian empires for several years. ૪ સ. ૧૧૦ ની જે સમય મદાચારીએ, રાજ જાને પાર્થિવાના સામ્રાજ્યને કલાને વધો સુધી નિભાવ કરી નાંખ્યા હતા તે, મધ્ય મારીને લીધે કદાચ, (તેમનો જાન) - ૫૫૦ ને સંસ્કૃતિ જાની રહી હોય. " એટલે એમનું ધારનું એવ થય છે કે કુરાનપથી જે મદાચારી-પ્રેમ, રાજ રાજને ૪ સ. ૧૧૦ માં કાટી નીચા હતા તે પ્રેમવાળો રાજવાળો જૂર તરફ વધતો વધતો પ્રથમ પાર્થિવના-પ્રિયના રાજ્યને કાટી થયો હતો અને તેટલાથી જુલુ જેનું ખાખર જરાનું નહીં હોય, એટલે તે દિવાનું જાની પદાઓ હતી અને કુલાનપથી રાજ્યની સમયો થી ઠીક હતી. આ જીતમાન ક્યારે જાવવાને તેમને સું કદાચ થયું હતી તે ક્યારે કદાચ પાવો નથી. એટલે સમય છે કે દિંદી પ્રતિહાસના પાર્થેસી જાણમજાસરના જા જામમારવ પ્રમણમાં જે પ્રમાણે પ્ર-ટેસિલીન, પ્ર-ટેસિલીન, સહ કદાચ અને ખમવા ૪ ૪. ની પૂરેપૂરી જોજન થઈ ન સમયથી વિદ્યોએ એકાએકી ભેજાએ કરી ઠીક છે અને પછી પોતાની જામના પ્રમાણે જુલુ કદાચ જાજન વધતા, ક્યારે કુરાનપથી જાની જાની ત્યારે તેમણે જામનાના જુલુસા એકી કદાચ પાવા છે તે પ્રમાણે આ કિસ્સામાં જુલુ જામના જાનું હતી. નહોતો ક્યાં કુરાન ને ક્યાં દિંદ, તેમને કદાચ થોડા જાની કદા ૧૧૦ ની સાથ અને ક્યાં ૨૮ ની સાથ. જાની દિવાળી ૪ પ્રેમવાળો કહેવામાં ૪ સ. ૩૫ માં જાતલ જુલુ ક્યાં તેમની રીતે પ્રમે-સિલિનનાનો જાત ૪ સ. ૫, ૫ માં થયો છે તે ક્યાં જામ એક બીજાને સંધ ન હોય તેની વચોટ જોજાન કદાચ હોય જાની.

આ કુલાનપથી રાજ્યોના સિદ્ધાંત જે પાર્થિવના જાત એનું હોવા છે તે સંધિ પાર્થિવો કુલાન

(૧૦) જુલુ નીચેની કિલ ન જા

(૧૧) આ છત મેજવાને સમય નહીં જાજાને વધી જુલુ કદાચ પહેલો. રાજવાળા ૪ સ. ૩૧૬ માં થયો છે એટલે તે કદાચથી આ કુલ કદાચવાને પ્રમાણ

થયો હોવાનું જાજા છે. મદાચારી કે તે જાઓ સમય ૩૧ ની જાની ન હોય.

(૧૨) જુલુ તેમણે કવચી જા. નિ. ૨. ૧૦૦ જાજા ૫. ૨૩૩.

અત્યાર મુઘી વર્ણવાયલા પરિચ્છેદોમા જેમ સંકલિતપણે અમુક અમુક વશ-ગજન કે પરિસ્થિતિનું અવલોકન કરાયુ છે, તેમ આ હેતુ પરિચ્છેદમાં કાષ્ઠક અયોજિતપણે દામ લેવાનું દરો એમ ધારવાનું નથી. મયાણુ તો ગ્રખાયુ છે 'ચણ્ણવંશી ક્ષત્રપો' ને ક્ષત્રપું, કે જેને ઇતિહાસમા સામાન્યરીતે Western Kshatrapas=પાશ્ચાત્ય પ્રદેશના (ભૂપતિઓ એવા) ક્ષત્રપો તરીકે ઓળખાવવામા આવે છે અને જેને યુ ૬૫ ૮૪૨ માં આપણે 'શાહવશ' તરીકે સંબોધ્યો છે તેનું, પરંતુ તે આખા વત્રમા જેટલા રાજાઓ રાજ નયા છે, તેનું યથાર્થગત અને જેટલું જણવામા આવ્યું છે તેટલું સવળ જ વર્ણન આપવામા આવ્યું નથી કાણુ કે તેમ કરવામા આવે તો આપણે દગવેલી મમય મર્યાદાનું અતિ ઉલ્લેખન થઈ જાય છે જોટલે તેમનું સંપૂર્ણ ખ્યાન ન આપતાં તેમને લગતી જે જે વિગત અત્યાર સુધી નહીં શોધાયેલી દેખાઈ છે અથવા તો માલુમ પડી છે પણ જેમા હવે ફેરફાર કરવાની આવશ્યકતા લાગી છે, તેટલીનું જ અહીં વિવેચન કરવાની ધારણા રાખી છે કે જેથી કરીને તેમનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ લખવામાં આવે ત્યાર તે બાબતો ઉપર પૂરતુ લક્ષ આપવામાં આવે

૧થી, આ ક્ષત્રપોને લગતી બીનાઓનું સ્વતંત્ર વર્ણન ન આપતા, આ કુશાનવંશી પ્રજા સાથે જ તેમનો એક પરિચ્છેદ બનાવીને જોડ્યો છે તેનું કારણ એ છે કે, આ ક્ષત્રપો મારી સમજ પ્રમાણે કુશાન-વંશી રાજાઓના સરદારો હોવાનું નક્કી થાય છે જોટલે કુશાન અને ચણ્ણ વંશને લગતા કેટલાક બનાવો અંદરઅંદર એક બીજાને સ્પર્શીને રહેલા છે, તે માટે તેમના જ ઇતિહાસની માથે જો આમનું

વર્ણન કરી બતાવવામા આવે તો લેખકને તેમજ વાચકને બંનેને અનુકૂળ થઈ પડે એમ દેખાયુ છે

ઉપર ૫ ૧૫૯ માં જે મુદ્દાઓનું આ પરિચ્છેદ વર્ણન કરવા ગાળેની સૂચના કરાઈ છે તેમાનો એક પ્રશ્ન

તેમના શક-સવત્સરને લગતો તેમના ઝાકના છે પ્રથમ પરિચ્છેદ કુશાન

કર્તા વિગે વંશની નામાવલિ ગોઠવતાં એમ જણાવાયું છે કે તેમનો શક

૫ મ ૧૦૩ માં ન્યાયથી કનિષ્ક પહેલો મથુગપતિ બન્યો હતો ત્યાંની આરબાઓ છે, સાથે સાથે એમ પણ જણાવવામા આવ્યુ છે કે, ચણ્ણવંશી ક્ષત્રપોના રાક-મવત્સરની આદિ પણ તેજ સમયથી કરવામા આવી છે વિદ્વાનોએ આ બંને પ્રશ્નને-કુશાન અને ચણ્ણ સ્વતંત્ર પ્રારંભને, ૫ સ ૭૮ માં થવાનું ગણાવ્યું છે જ્યારે મેં અનેક પુગવાને અંગે જે નીચે જણાવવામાં આવ્યા છે, તેનો સમય ઇસવી ૫૧ ૧૦૩ નો હોવાયો છે અલખત એટલે દગજો બગાળ છે કે, આ બંને પ્રશ્નોનો સમયર ૫ સ ૧૦૩ માં નોંધી શકાય તેમ છે, પરંતુ તેમ થવાનાં કાળો બુદ્ધ બુદ્ધાં મમજાય છે માટે તે બંનેને, એકજ શક ન ગાની લેતા બંનેને બિન્ન બિન્ન નામે ઓળખાવવાની જરૂર લાગે છે, એટલે કુશાન અને ચણ્ણ સવત એમ નિરનિરાળા નામે તેને ઓળખીશું જે કે નામ બુદ્ધ દષ્ટએ છીએ-પરંતુ ઇતિહાસના આલેખનની દૃષ્ટિએ આકેની ગણતરીમા કે બનાવોની નોંધ કરવામા, એકને બદલે બીજુ નામ વપરાઈ જવાથી કોઈ જાતનો વિરોધાભાસ થતો નજરે પડતો નથી, એમજ સમજી લેવું રહે છે હવે તેની ઉત્પત્તિના સમય વિશેની વિચારણા પ્રથમ કરી લઈએ

સમય-કાળ ગણના માટેની પદ્ધતિ વિશેની માહિતી આપતાં આ પુસ્તકના આઠમા ખંડે એ

(૧) આ નામ શા માટે પાડવામા આવ્યું હતું તે ૫ મ માં તેજ કેકણે દર્શાવવામા આવ્યુ છે તે નામ પાછળથી જોઈ શકાવવામા આવ્યું છે જોટલે આપણે પણ તેને ઠીકી રીતે ચણ્ણવંશી રાખ્ધ જ વાપરવાનું ચાલુ રાખ્યું છે

(૨) કદાચ એક જે વરસનું અતર દર્શાવવું હોય તો કરાવી શકાય તેમ છે પરંતુ તેમ કરવા જતા અન્ય બીજી સુરક્ષેલીઓ ઉભી થવાનો સંભવ છે તેથી હાલતો એક જ વર્ણન જણાવવું ઠીક લાગ્યું છે.

તૃતીય પરિચ્છેદ

અધ્યયનવશી (સાદવેશી)-સત્રયો

ટૂંકસાર—અધ્યયન સત્રયોનું ધ્યાન કુશાન સત્રયો સાથે જોડવાનું કારણ જણાવે તેમના સ્વપ્રવર્તક વિશે કહેલી વાતો—તથા સિદ્ધાન્ત અને સિદ્ધાન્તોના આધારે તેના પ્રારંભનો સાબિત કરી આપેલ સમય—

(૧) શ્રીયોગિક સત્રયનું આપેલ ટૂંક સ્વપ્રવર્તન—

(૨) અધ્યયનનાં વિવિધ ભિન્નરોની પ્રાપ્તિનો આપેલ ઇતિહાસ—તે ઉપરથી થયેલા તેના સ્વપ્રવર્તન તેમજ સાધ્યવિસ્તારનો તરવરી આપેલ આપેલ જગત—કનિષ્ઠની સાથે મળી આવેલ અધ્યયનની મૂલ્યે તેના સ્વયંભામાં જણાવેલ કહે તેની તથા તેના સમય વિશેની આપેલ સમજૂતી—નકાવાજ અને અધ્યયનની વિષય વિષય દર્શિનિદુષ્ટી સામ્યતા અને વિષયતાના સુધારામાં ટાંકીને, કહેલી વાતના—તેમના સ્વપ્રવર્તનની સૂચી આપેલ સત્રય મહાસત્રયની જગ્યા વિશેના વિચારોનું કહેલ અવલોકન તથા તેમના સેદની સમજૂતી સહજ વર્ધ થકે માટે તેનું જણાવેલ કોણ—અધ્યયન અને કુશાન સંવતના સેદાસેદનું આપેલ વર્ણન—અધ્યયનનાં આગ્રહ ઉપર—

(૩) અધ્યયનનાં પાલનપદે આવેલો સેદાસેદ કે કેમ તે વિશેની કહી આપેલ નિર્ણય—

(૪) કુશાનના—તેના પાલનવિસ્તાર સર્વપ્રમાણે થતી યેરસમજૂતીઓનું આદેશી હોમાં કહેલ વર્ણન તથા તેના સૂચવેલો પ્રતિકાર—સાધ્યવિસ્તાર સિવાય અન્ય કોઈક વસ્તુને કહેલ યેરસમજૂતીનું તથા આજા અધ્યયન વશીઓના પર્મવિશે કહેલ નિર્ણય—

એ સિદ્ધાન્તોના સત્રયોનાં કોણ કરાવે મળા છે તેમાં સાચીવ મહત્ત્વ છે કે કેમ તેની કહેલી વાતો—સિદ્ધાન્ત ઉપરથી સાબિત કહેલી તેમની પર્મપ્રત્યેની પ્રજા તથા તેમનાં તીર્થધામ ઉપર થાકેલ પ્રકાર—અધ્યયન શકની પ્રાપ્તિને એ સમય કરાવે છે તેની આદેશનો આપી પૂરવાર કહેલી સત્યતા તથા તે આધારે ઇતિહાસના અધ્યયનમય સુવના જોડી આપેલા ત્રુટિત મધુકાઓ—આજા નવમર્મની દર્શિસમજૂતી આપેલી સમજાવણી—

ખન્નેના નામ અને આયુષ્ય લગભગ સગ્રાહ્ય હોવા છતાં સ્વભાવમા તેમજ અન્ય હકીકતે તેઓ ધણાજ ભિન્ન પડી જતા દેખાય છે ખન્ને ઇનિષ્કની પહેલાના રાજ્યકાળ દુકા સરખામણી છે. ખીજાનો દીર્ઘકાલિન છે, બદ્ધે સાગરે વગમા સર્વથી લાભો છે પહેલો આઘેડવરે રાજસાસને આઠઠ થયો છે, ખીજો ઉગતી યુવાનીમાજ રાજપદને પામ્યો છે એટલે પહેલો સ્વાતુભવને લીધે સાદસિક નીવડ્યો છે, જ્યારે ખીજો તદ્દન નિગપેક્ષા વૃત્તિ સેવતો- દેખાયો છે પહેલાનું, આયુષ્યે જીવન દહો કે લગાઈઓ લડવામાજ પમાર થયું છે એટલે તેને લોક કલ્યાણના માર્ગો વિચારવાનો, કે પોતાનું તેમજ પ્રજાનું સામાજીક અથવા આધ્યાત્મિક જીવન ગાળવા માટે, પરિસ્થિતિ ગચવાનો કાઈ અવકાશજ રહ્યો નહોતો જ્યારે ખીજાનું જીવન શાતપથે વીતેલ હોવાથી તેણે આ સર્વે બાબતમાં ઠીકઠીક કાળવ્યતીત કર્યો લાગે છે જેથી ખીજાએ જે કળાગસિકતા બતાવીને પોતાનું નામ અને સંસ્મરણોદ્ધાગ ભવિષ્યની પ્રજામા અમર કરી બતાવ્યું છે તેમાંનું અપરો પંથુ પહેલાએ કરી બતાવ્યું કહેવારો નહીં રાજકીય જીવનમાં પહેલાનું જેટલું પરાક્રમશીલ ગણાય તે પ્રમાણમા અનેકાંશે ખીજાનું પરાક્રમવિહિન કહેવાય પહેલાના રાજ્યકાળે કુશાનવશનો રાજ્યવિસ્તાર સૌથી મોટામાં મોટો હતો એટલે સુધી કે તેના કાંડાબજે એવી ત્રિયતિ ઉભી કરી હતી કે તેના નામનો થક તેના રાજ્યના આગલથી ચલાવવામા આવ્યો છે, જ્યારે ખીજાના રાજ્યકાળે રાજ્યના ભાગલા પડી ગયેલા દેખાય છે અને તેમાં પોતેજ કેમ જાણી નેઈને હમિયાર રૂપ બનવા પામ્યો હોય તેવું વર્તન તેણે દાખવ્યું છે એટલે આખા વશની અપેક્ષાએ રાજકીય દૃષ્ટિથી વિચારતા ઇનિષ્ક પહેલાનો રાજ્યકાળ જેમ જીવનત સ્થાને મૂકાય તેવો છે, તેમ શાત અને લોક કલ્યાણકારી જીવન ગાળવાની દૃષ્ટિએ ઇનિષ્ક ખીજાનું

સ્થાન તેટલું જ ઉચ્ચકોટિનું ગણાય તેવું છે તેથી કરીને પહેલાએ રાજકારણમા જેમ નામ કાઢ્યું કહેવાય તેમ ખીજાએ સામાજીક જીવનમાં નામ કાઢ્યું કહેવાય (૫) વાસુદેવ પહેલો

ઇનિષ્ક ખીજા પછી મથુરાની ગાદી ઉપર તેને પુત્ર વાસુદેવ પહેલો આવ્યો છે તેનું રાજ્ય ૪ સ ૧૬૬ થી ૨૩૪ = ૨૮ વર્ષ સુધી ચાલ્યું છે ને તેનું રાજ્ય સામાન્ય રીતીએ નેતા બહુ લાંબુ ચાલ્યું ગણાય, એટલે એમ કહી શકાય કે એકતો પોતે નાનું ઉમરે અથવા તો બરયુવાન વયે ગાદીએ બેઠો હશે અથવા તો કદાચ તે બહુ પરાક્રમી હોય કે જેથ ગમે તેવા હુમલા બહારથી આવે રહ્યા હોય તોપણ તે સર્વેને પહેાચી વળવા જેટલું પોતે સામર્થ્ય ધગવતે હોય આ બેમાંથી ખીજા અનુમાન દેરવાને આપણે પ્રથમ લલચાઈએ છીએ, પરંતુ જ્યારે શિલાલેખ આપણને એમ જણાવે છે કે ૧૩ Inscriptions of Vasudev I at Mathura certainly range in date from 78 to 94 = વાસુદેવ પહેલાના મથુરાના શિલાલેખો ખરેખર ૭૮ થી ૯૪ સુધીના માલૂમ પડ્યા છે ત્યારે કબૂલ કરવું પડે છે કે તેનું રાજ્ય મથુરાની આસપાસ અને બહુતે તેનાથી થોડેક દૂર આવીને અટકી ગયું હશે અને આ પ્રમાણેજ બનવા પામ્યું હોય તો તેને ધણે નબળો રાજા કહેવો પડશે પરંતુ જ્યારે કાઈજે તે વિશે જાણવાનું સાધન નથી ત્યારે આપણે પ્રથમના અનુમાન ઉપર જીવજ પડે છે એટલે કે તે નાની ઉમરે જ ગાદીએ આવ્યો હોવો નેઈએ તો તેના શિલાલેખો માત્ર મથુરામાંથી જ કાં સાપડ્યા કરે છે? તે પ્રશ્ન ઉકેલ માગે છે તે મમયે ઉત્તર હિંદમા દ્રાવિડ ખીજા એવા રાજનીઓ નથી થયા કે જેઓએ તેના ઉપર ચડી જઇને મુલક જીતી લીધો હોય, તેમજ ખીજા બાણુએ પળખ કે ઝાશિમગની લગોલગના કાંઈ રાજકર્તાઓ તેની હદમા આવી જઇને તે પ્રાંતો ખુચાવી લીધા હોય. આવી પરિસ્થિતિમાં એકજ દૃષ્ટાંત કરવી રહે

પરિચયે લખવા પાયા છે. તેમાંના દિલીપ પરિ ડેઢમાં
ખનેઃ ક્ષવે સાથે સા-સંવાર્તુ પક્ષ વચ્ચન કરી
ખાવાયુ છે. ત્યાં એમ સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે કે
દિલ્હી ઉત્તર ભાગમાં એ સહ-મંદવ મંદવેના બચ્ચેના
છે તેની સાથે દક્ષિણ દિલ્હી પ્રવર્તી રહેલ સહ સંવા
સાથે કાંઈ મંદવ નથી. એટલે કે બન્ને ભિન્ન
ભિન્ન છે. ત્યાં દિલીપ પરિ ડેઢમાં દક્ષિણ દિલ્હી
સહ વિદેશી વિચારણા કરવામાં આવી હતી. એટલે
જન ઉત્તર દિલ્હી સહ વિદેશી નિચાર કરવાનો છે.

ઉત્તર દિલ્હી સહમંદવના પ્રારંભ સાથે, નીચે
કલિયુગ ચાર ખાખામાંથી કે જે એકની સાથે
વિદાનેશી માન્યતા પ્રમાણે સર્વ દેશોમાં પાંચ
આવ્યું છે (૧) નકાલુલી, (બેને સહ પ્રાણો પાતી
સેવાયો છે તેથી) તે સહો પ્રારંભ થયો હોય,
(૨) તેની રસિ મહત્વ સ્વપના સંભવી આદિ કે (૩)
કુસાનમલી રા ન કનિખનો રાખાયા ના બચ્ચા છે
(૪) પરોલી આપલુકારીમાંના રા ન મેઝીક કે તેના
સંભવેનાં આદિ પહેલાથી કે નીચેની નેના પ્રારંભ,
કાં. કાં. વચ્ચે પક્ષ હોય એમ જાણ છે. આ પ્રમાણે
ચાર પ્રાણો આપારે પ્રારંભ છે કેથી જન ચાર
સંભા કુપતિએનું ભેર, ઉત્તર દિલ્હીમાંના પ્રાણ
પક્ષે બચ્ચા પામ્યું હતું તેજન તેઓ કાંઈ કાંઈ
અલિપ છે એમ પાંચ પાંચે એકાગ્ર થઈ ન હોવાથી
તે સંભવે સહ પ્રાણો અલિપ તરીકે જાની સેવાયો છે.
જ્યાં સહ પ્રાણો તે સંવતસર આવ્યું થયો છે. થયે
તેને સહ સંવત રાત્રી અલિપ અલિપ બચ્ચાઈ અલિપ
નમ્હે પાયા, ત્યાં ત્યાં તે સંભવે કાં. સ. ૭૮ સાથેના
કિશાન મેળાને, સમવર્તન કરાવવામાં આવ્યું છે. આ
પ્રમાણે સંવત્સરિક પ્રતિષ્ઠામાં પ્રવર્તી રહેલી રેખાઈ
છે. તે સિદ્ધિ વાસ્તવિક છે કે તેની લીધે બનેલ જનચો
છે. આ પાંચ છે તે સંવત્સર સેવાયો નમ્હે છે.

જરની ચાર નીનામાંથી મેને- ૧ અને ન
૪ પાંચ નીનાને—કા. સ. ૭૮ પાંચ સહ સંવત
સાથે વિદ્યુત્ત લાગતું વચ્ચનું નથી એમ પ્રમાણવાત

તેમજ પ્ર. ૩માં ૨૧૭થી ૨૨ સુધી નં ૧ની અને
૫ ૩૨૧-૨૨, ચોથાની ખામ વિષય તરીકેની મંદ
ઉપદેશને આપણે સાબિત કરી આવ્યું છે એટલે
તે મેને વચ્ચેના માધાની મેને ના અને વિચાર કરે
રહે છે. માધા રહેતા ને નીનામાં-કુસાન અને
અર્ધજુની માળનો-એક સમયે જરૂરી છે. તેમજ
ઉત્તરનાં ગરુ સુધી સુધી છે પરંતુ તેમજ પ્રારંભે
સમય એક ન છે-એટલે આપણા પ્રારંભ તે
એક ન સેવાયો તો પક્ષ કરાવતે એનું નથી તેથી
કુસાન સંભા જાની માળત તે જાણી અર્ધ
પક્ષ વર્ષ છે એટલે જન ચપલુ વચ્ચે એકાગ્રતા
માળત વિચારવી રહે છે.

આપણે કાંઈ વચ્ચેની કે વચ્ચેના અને કુસાન
સંભા આરંભાત્ય એક ન સમયના વચ્ચન છે કે
આરંભ કુસાનમાંના કાળ કા. ૧ ૩ વચ્ચે છે ત્યારે
અર્ધજુ સંભાને આરંભાત્ય પક્ષ કા. ૧ ૩ ન
કહેવો પડે તેમાં તો સહ એનું છે નહીં. પરંતુ
જન એ આપણે સાબિત કરવું રહે છે તે એટલું ન
કે તે આંક થી રીતે મેળવી સકાયો છે. તેમજ તે
અર્ધજુના સહ પ્રવર્તવામાં ગરુ સુધી છે અને પ્રાણ
પ્રવર્તવેના કાળે પ્રવચ પામે બચ્ચાવર્તુ કે અર્ધ
સમવર્તન નિશાની કહેવાય છે અને તેની મજુરી
પાંચ પાંચે વચ્ચેના કાળે કરવી હોય છે, કિશાન
અને સિદ્ધિને વચ્ચે એટલાં સાબિતો મેળવી સહ
તેનાં મેળવીને તે પ્રમાણે આરંભ વચ્ચેની ના અર્ધજુ
પરિણામી પહેલી સમય, તેમાં અને તો અર્ધજુ
તેની આદિત્ય ન સમય મેળવનો છે એટલે તે વચ્ચેના
પાંચના રાખાને બાકે પૂર્વના બચ્ચા એકાગ્ર
સંભાવના રાખાને ના સિદ્ધિએ અને સિદ્ધિને
વાચસના પાંચ. તે સમય મારે પ્રવચના ને ના
રાખાની ન વિચારણા પુત્રી નિવારા સંભવ છે કેથી
તેમને વચ્ચે તથા પ્રારંભી ને સાબિત પ્રાપ્ત થઈ
છે તેમાં અર્ધજુને નિર્વેચ થયેલ પક્ષ વાંચ્યું પડે છે.
આવા પ્રવચના મજુરી નાચ બનેલી નાચ

Kanishka was as great a figure as Asoka, but unfortunately no early historian mentions him and his date is very much disputed—બૌદ્ધધર્મીઓ ને (તો) કનિષ્ક, અશોકના જેટલો જ પ્રભાવિક પુરૂષ હતો, પરંતુ કમલાગ્ને પૂર્વના કોઈ ઇતિહાસ લેખકે તેનું નામ જણાવ્યું નથી વળી તેનો સમય ધણો શકાસ્પદ જણાય છે” એટલે તેમનું કહેવું એમ છે કે, અશોકના જેટલો જ પ્રભાવ—ફાળો—બૌદ્ધધર્મની કીર્તિ વધારવામાં લલે કનિષ્કનો હશે, પરંતુ કોઈ પ્રાચીન લેખકાએ તેના નામ વિશે નોંધ કરી તેમના જોવામાં આવી નથી છતાં બનવા જોગ છે કે કનિષ્કનો સમય જે ચોક્કસ રીતે જણાયો નથી તે કદાચ તેના કારણે (કનિષ્કનું નામ જે માલુમ પડતું નથી તે બાબતનું) રૂપ પશુ હોય. સત્યજ્ઞ કે પોતાની માન્યતા તો અમુક પ્રકારે બધાઈ ગઈ છે જ, પરંતુ કોઈ શબ્દ ઉઠાવે તેના કરતા પોતે જ તેના મનનું સમાધાન કરવા માટે પ્રયત્નરે ખુલાસા રૂપે પાછું જણાવે છે કે—” It must be remembered however that, while there is no doubt about the existence of the Buddhist Council and the work it did, Kanishka's connection with it is not absolutely certain Parmarth, for example, who is the earliest and perhaps the most reliable authority does not mention Kanishka etc=છતાં યાદ રાખવાનું છે કે, બૌદ્ધ ધર્મમહાના અધિવેશન વિશે તથા તેમાં ધર્મેશ કોઈ વિશે, જો કે કોઈ જાતનો સંશય નથી જ પરંતુ—તેથી તે સાથેનો કનિષ્કનો સંબંધ કોઈ ચોક્કસ થતો નથી જ (કેમકે) દાખલા તરીકે, પરમાર્થ, જે એકદમ પ્રાચીન અને સાથે સાથે અતિ વિશ્વસનીય આધાર રૂપ ગણાય છે, તે તો કનિષ્કનું નામ ઉચ્ચારતો પશુ નથી છ, છ ” તેમના કહેવાનું તાત્પર્ય એમ

છે કે, લલે ધર્મસભા મળી હતી અને તેમાં જે જે કામ થયું છે તે પશુ મર્વ માત્રી વાત છે, તેમાં શકા નથી જ પરંતુ તેથી એમ સિદ્ધ થતું નથી કે તે મહાનો બોલાવનાર કે તે માથે કોઈ પ્રકારે સંબંધ ધરાવનાર આ કુશાનવંશી કનિષ્ક જ હતો વળી આ પ્રમાણે પોતે જે અભિપ્રાય ગ્રહ કરે છે તેનું કારણ જણાવતા કહે છે કે, પરમાર્થ જેવો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન અને પહેલા નજરે વિશ્વાસ મૂકી શકાય તેવો પુરૂષ તો રાજા કનિષ્કના નામનો ઉચ્ચાર સંગ્રહો પશુ કરતો નથી એટલે કે જો કનિષ્કનું નામ કોઈ પ્રકારે કિંચિત્ દરજ્જે પશુ તેમાં જોડાયું હોત તો તે વિશેની નોંધ તે ક્યાં વિના રહેત ખરો? સત્યજ્ઞ એ ચર્ચા કે, ખીજ બધી વાત ખરી, પરંતુ બૌદ્ધ ધર્મસભા માથે કનિષ્કનું નામ કોઈ રીતે જોડાયું નથી જ એટલે કે રાજા કનિષ્ક બૌદ્ધધર્મ નથી એવો નકારાત્મક પુરાવો રહ્યો થયો તેમ ખીજ બાલુ પેશાવર જીહ્વામાં આવેલ શાહીજી કી ઘેરી ગમેથી મળી આવેલ પેટી ઉપરના ચિત્ર વિશેષ— તેમણે જે લખ્યું છે તેમાંથી હકારાત્મક આધાર મળતો હોય એમ જણાય છે તે વાક્ય આ પ્રમાણે છે “ Kanishka, standing between the sun and the moon=સૂર્ય અને ચંદ્રની વચ્ચે કનિષ્ક ઉભો છે ” એટલે કે તે પેટી ઉપર રાજા કનિષ્કનું ચિત્ર છે અને તેની એક પડખે સૂર્ય અને ખીજે પડખે ચંદ્રની નિશાનીઓની કોતરેલી છે આપણે સિક્કાચિત્રતા અભ્યાસથી હવે જણીતા, થયા છીએ કે, વિદ્વાનો તે ચિહ્નને Star and Crescent તરીકે સંબોધે છે અને તેને અષ્ટલુવંશવાળાઓ પોતાના સિક્કા ઉપર હમેશાં કોતરાવતા રહ્યા છે આ નિશાની જૈનધર્મનું દ્યોતક ગણાય છે જે હકીકત પુ ૨ સિક્કાચિત્ર નં ૪૨ મા તથા પુ ૩. સિક્કાચિત્ર નં. ૧૦૨ મા વિગતવાર સમજાવવામાં આવી છે તેમજ આગળનો તૃતીય પરિચ્છેદ જે, ચઢલુવંશના વર્ણન માટે જ ખાસ રાક્યો છે તેમાં પશુ તેની સમજૂતિ આપતામાં આવી છે. આ પ્રમાણે—નકાર તથા હકારમાં નોંધાતા—

છે કે તે પશુ તેના ખિાની પો જલુ સાતિથી રાજ
ચલાવનાર રાજાની હોતો નેરો જો. એટલે જ તેનું પાન
નીચાની હોવા છતાં તેમાં કાંઈપણ બનતો નોંધવા
એવો જનાર નીચાનો નથી. બનવા નેર છે કે તેના
ખાન બનવા પશુ હોય. પરંતુ પ્રતિલાસને પાને
ચાવા સહી થવા હોય. અને તેમ હોય બદલારે તે
એમનું જ સહી દશામે કે તેના રાજને કાંઈ મહત્વનું
કર્મ થતું નહીં થતું નથી.

તેના ચિહ્નનો તેના પૂર્વેના કરતાં બૂરી જ
વરદાના દેવાય છે. તે નેતાં સહી દશમે કે તેણે પેલાનો
ખાપીમ થવનો જણો કરો હો. તેનું નામ પશુ
માત્ર તે જાનની સમીપ જણાય. જિ. વિ. રોડ રિથય
કને છે ૩૧૪ "Vasudev I, whose thoro-
ughly Indian name, a synonym of
Vishnu. Testimony to the same fact
is borne by his coins almost all of
which exhibit on the reverse the
figure of the Indian God Siva atten-
ded by his bull Nandi and accom-
panied by the noose indent and
other insignia of Hindu icono-
graphy." એનું સંપૂર્ણ દિવો નામ,
વિષ્ણુ કન્નોડો જાન થાય છે. આ જાનવની દાહી
તેના ચિહ્ન કણથી જણી જાને છે. વસ્ત્રાન અને
ચિહ્નમાં બનતો જણુ કણ દિવુ-નેન વિષ્ણુની આકૃતિ
હોય છે તેની સાથે તેમનો પેદીઓ નથી, તથા કાસ,
ત્રિશુલ અને દિવુદનિજોનય જાન નિહો પશુ નહીં
પો છે " આ પ્રચાલુ મિહ્ન એવા આકાસ પુ તાઓ
મહત્તમ પો છે કે તે પોતે સિવજાનની થયો હો.
એટલે, તેના રાજને રાજાની રાજિએ કાંઈ જાગ્યાપાસ
જાન અને જાનનું સહી નથી થાતું, પરંતુ પારિંક

જેવમાં કાંઈક કાલિકારક રિથતિ જોઈ થવા થય
હોઈ નોંધિ. નહીતો તેણે થર્મપટ્ટો કરો ન હો.
આ રિથે આપણને તે સમયના મહુ થર્મપના કાંઈ
પ્રથમાંથી માહિતી મળે છે કે ૩૪, તે આની જાં
સહી દશનું નથી. પરંતુ કૌતમવંશના સાહિત્ય પ્રથમાં
જેક રિથતિ વર્ણવવામાં આવી છે કે આકારે વિ. સ.
૨ થી આમળ મારેક સદી મુખી, જે મુખ્ય આપણે
થવા છે તેમણે વસતીમાં રહેવાને જણે થનાં રહે-
વાનું^{૧૫} પર્તક કહ્યું હોવાથી તેમના વચ્ચનું નામ
જાનવસી થય પાતું હતું જાનવા નેર છે કે, આ
થર્મકાલિ દિવાનવની વચ્ચીયાં જાનેલ નેકર-જાન
વરાથી આવી થઈ હોય થયો તે જાનવા કોષ
પ્રબર્તિતો થર્મ પાળવા બધવા છે તેમજ આ મુજબ
વંશી રાજની સથાપિ જે કુશવંશી પાળ્યોએ જણી
દીધી છે તેમો પશુ તે પ્રદેશમાંથી જ કુશી જાનેલ
કેવવા છે એટલે પ્રચાલુજાન જાન કોષીત જાનુકી
તેની વિશ્વ બધવામાં ન જાને ત્યાંકુમી એટલેજ
જાનમાન કરેલો રહે છે કે ઈ. સ. ની નીચ સદીના
પાળવા જાનમાં કુશર દિવસ વધિ થર્મનું નેર
વિશ્વ જાનમાન જાનું હતું એને પરિણામે કુશનવંશી
જાનિએ તે થર્મ બધિકાર કરો નહીં અને એન
થર્મ કુશર દિવસ મુજબ જાનિ થતિમાંથી રાજા
જણી હતી.

કુશર પ્રચાલુ જાને ત્રિશુલ નાંખ્યા પછી, પરંતુ
થર્મમાં થવા થયેલો તેમના થર્મ થીસે પ્રચલ પાડી
કેટલીક વધુ વિથયો થયો આવી છે
તેના થર્મ વિશ્વે જે કાળ કુશવંશી થય પાળ
થયુ કુશનો કાળ છે તે થરે નીચે તણ
હી છે

કુશાન કારે દિવસી બધા ખિાનના હોવા
જાણે છે ૩૧૧ "To the Buddhist

(૧૪) જ. જિ. ઈ. ચીલ જાનવિ પ. ૨૩૮.

(૧૫) આ મારી તેમણે આ ભિતિ બધિકાર કરી હતી
થવા તે થરેલા તેમનો મુખ્ય નિહાન આ થરેલામાં વડો તે
જાનવિ થતિજણતું નથી જાનવા થય છે કે કુશર દિવસ ન

જા હોય. જે રાજવસી થય નામ પાતું તે થરેલા
જાનવિ, મજદેશ તથા જાનવંશી થાપાત એવા થરેલાં
જાનું દેવાય છે.

(૧૬) સુધિ તે કુશક પ. ૭૧.

Kamishka was as great a figure as Asoka, but unfortunately no early historian mentions him and his date is very much disputed—ગીરધર્મજીને તે (તા) કનિષ્ઠ ન્યાયકાન્દોએ જ પ્રમાણિત કરી દત્તો પરંતુ કમળાએ પૂર્વના કાળ પ્રતિષ્ઠાપત્ર લેખે તે નામ જણાવ્યું નથી પણ તેના અન્ય પાત્ર યજ્ઞ-રથ નજીવ છે જેટલે તેમનું કહેવું એમ છે કે, અયોધ્યા જેટલો જ પ્રમાણ—દ્વારિકા—બૌદ્ધધર્મની કીર્તિ વધારવાનાં જ્યેષ્ઠ કનિષ્ઠનો દુગે, પરંતુ કાર્ત્ત પ્રાચીન લેખકોને તેના નામ વિશે નોંધ હતી તેમના જોવામાં આવી નથી. છતાં મનના જ્યેષ્ઠ કનિષ્ઠનો સમય જે ચોક્કસ રીતે જણાયા નથી તે કદાચ તેના કાળ (કનિષ્ઠનું નામ જે માત્ર પદ્મ નથી તે આજનવું) રૂપ જ્યેષ્ઠ દેવ મતદાય કે પોતાની માન્યતા તો અમુક પ્રમુખે બહાર્થ ગઈ છે જ, પરંતુ કાર્ત્ત ગદા કીર્તિ તેના કદાચ પોતે જ તેના મનનું મમાધાન કર્યા માટે પ્રત્યુત્તરે ખુલાસાદે પાણુ જણાવે છે કે "It must be remembered however that, while there is no doubt about the existence of the Buddhist Council and the work it did, Kanishka's connection with it is not absolutely certain Parmarth, for example, who is the earliest and perhaps the most reliable authority does not mention Kanishka etc.—જોતા યાદ રાખવાનું છે કે, બૌદ્ધ ધર્મસલાતા અધિવેશન વિશે તથા તેમાં થયેલ કાર્ત્ત વિશે, જો કે કાર્ત્ત જાતનો અંશ નથી જ પરંતુ તેની તે માથેના કનિષ્ઠનો અંશ કાર્ત્ત ચોક્કસ થતો નથી જ (કમકે) દાખલા તરીકે, પરમાય, જે એકદમ પ્રાચીન અને સાથે માથે અતિ વિશ્વમનીય આધાર રૂપ ગણાય છે, તે તો કનિષ્ઠનું નામ ઉચ્ચારતો પણ નથી છ ધ " તેમના કહેવાનું તાત્પર્ય એમ

છે કે, જ્યેષ્ઠ ધર્મસલા મળી હતી અને તેમાં જે જે કામ મધ્ય છે તે પણ મર્મ માવી વાત છે, તેમાં કદા નથી જ પરંતુ તેથી એમ મિત્ર થતું નથી કે તે ગમતો જોવાનવાર કે તે માથે કાર્ત્ત પ્રકારે મતદાય મગરના આ મુદ્દાનવર્ધી કનિષ્ઠ જ હતો વળી આ પ્રમાણે પોતે જે અભિપ્રાય ગણુ કરે છે તેનું કાળ જણાવતા કહે છે કે પરમાય જેવો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન અને પરોક્ષ નગર વિવાદ મૂળી નકાવ તેવો પુ.પ તો મન કનિષ્ઠના નામનો ઉચ્ચાર મગરો પણ કરતો નથી એટલે કે જો કનિષ્ઠનું નામ કાર્ત્ત પ્રકારે દિવિત દરજ્જે પણ તેમાં જોડાયું હોત તો તે વિશેની નોંધ તે ક્યાં વિના ગદત ખરો? મનમય એ ચર્ચા કે, બીજી બીધી વાત ખરી, પરંતુ બીજા ધર્મસલા માથે કનિષ્ઠનું નામ કાર્ત્ત રીતે જોડાયું નથી જ એટલે કે મન કનિષ્ઠ બૌદ્ધધર્મ નથી એવો નકાગતમક પુરોવા રણુ થયો તેમ બીજી જાણુ પેલાવર જણાગા આવેલ તાલીજ કી ધેગી માથેથી મળી આવેલ પેટી ઉપરના ચિત્ર વિશે તેમજ જે લખ્યું છે તેમાંથી હકારાત્મક આધાર મળતો હોય એમ જણાય છે તે વાક્ય આ પ્રમાણે છે "Kanishka, standing between the sun and the moon=સૂર્ય અને ચંદ્રની વચ્ચે કનિષ્ઠ ઉભો છે" એટલે કે તે પેટી ઉપર રાત્ર કનિષ્ઠનું ચિત્ર છે અને તેની એક પડખે સૂર્ય અને બીજે પડખે ચંદ્રની નિશાનીઓની કોતરેલી છે આપણે સિક્કાચિત્રના અભ્યાસથી કહે જાણીતા થયા છીએ કે, વિદ્વાનો તે ચિત્રને Star and Crescent તરીકે ગણાવે છે અને તેને ચંદ્રચુરચાળાઓ પોતાના સિક્કા ઉપર હમેશાં કોતરવાતા રહ્યા છે આ નિશાની નૈનધર્મનું ઘોતક ગણાય છે જે હકારાત્મક પુ ૨ સિક્કાચિત્ર નં ૪૨ માં તથા પુ ૩ સિક્કાચિત્ર નં ૧૦૨ માં વિગતવાર સમજાવવામાં આવી છે તેમજ આગળનો તૃતીય પશ્ચિમ જે, ચરણુવશના વર્ણન માટે જ ખાસ રાકયો છે તેમાં પણ તેની સમજૂતિ આપતામાં આવી છે. આ પ્રમાણે—નકાર તથા હકારમાં નોંધાતા—

વશની હકુમત ઉપર ચડી આવ્યા તેના પગિણામરૂપ નથી, પણ આ કુશાનવંશીઓ પોતેજ ઇન્ડોપાર્થિયનની હકુમતની પાછળ પાછળ, હિંદની ભૂમિ ઉપર ચડી આવ્યા હતા તેની અસરનું તે દ્યોતક છે મતલબ કે તેમના કથન પ્રમાણે, પ્રથમ કુશાન અને પછી પાર્થિયન એમ નથી બન્યું, પણ પ્રથમ પાર્થિયન અને પછી કુશાન આવ્યા છે

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે આ સર્વ ન ૬ થી ૧૩ સુધીના સાતથી આઠે વીર્યહીન અને નામધારી રાજાઓનો ગાંત આવ્યો કહી શકાશે તેમનાં નામો કેવા હતા તે જણાવું નથી જ પણ આ વશના પાર્થિયા ગળને જ્યારે વાસુદેવ પહેલા તરીકે સંબોધ્યો છે, ત્યારે કહી શકાશે કે, આ નામધારીમાથી એકાદ રાજાનું નામ વાસુદેવ બીજો હરો જ, અને કદાચ વાસુદેવ ત્રીજો, ચોથો છતાંદિ પણ હોય તે

બહુ અગત્યનો સવાલ નથી એટલે હાલ તો રિમય સાહેબનું મતવ્ય રજુ કરીને આ પરિચ્છેદની સમાપ્તિ કરીશું તેમણે માફ શબ્દોમાં નોંધ કરી છે કે, So much, however is clear that Vasudev I was the last Kushan King, who continued to hold extensive territories in India, after his death there is no indication of the existence of a paramount power in Northern India=અર્થાત્ એટલું સ્પષ્ટ છે કે વાસુદેવ પહેલાને છેલ્લો જ કુશાનવંશી રાજા કહેવાય કે જેણે હિંદમાં બહોળા પ્રદેશ ઉપર સ્વામિત્વ ટકાવી રાખ્યું હતું તેના મરણ બાદ ઉત્તર હિંદમાં કોઇએ એક છત્રી ગળ કર્યાનું કોઈ ચિહ્ન નજરે પડતું નથી

તૃતીય પરિચ્છેદ

અધ્યક્ષવંશી (શાહવંશી)-સત્ત્વો

કૂંકશ્ચાર—અધ્યક્ષ કુત્રપિતુ ધ્યાન કુશળ સભ્યો સાથે જોડવાનું કારણ જતાથી તેમના શક્યવર્તક વિશે કહેલી વર્ત્તા—તથા સિદ્ધા અને સિદ્ધાલેખના આધારે તેના માર્ગશ્રેણી સાબિત કરી આપેલ સમય—

(૧) અધ્યક્ષ કુત્રપિતુ આપેલ દૂર અવનચરિત—

(૨) અધ્યક્ષનાં વિવિધ નિર્દેશોની પ્રાપ્તિને આપેલ ઇતિહાસ—તે ઉપરથી વ્યાપકતા તેના અવનને તેમજ શાસ્ત્રવિસ્તારને તરફથી આવેલો આપેલ જ્ઞાત-કનિષ્ઠની સાથે મળી આવેલ અધ્યક્ષની મુલ્ય કેવા સમયોમાં જાણાયું હતું તેની તથા તેના સમય વિશેની આપેલ સમજૂતી—નકપાત્ર અને અધ્યક્ષની વિષ વિષ દર્શિનિદેશી, સામ્યતા અને વિષમતાના મુદ્દાઓ દાંડી દાંડીને, કહેલી તુલના—તેમના અવનમાંથી સૂચી આવતા કુત્રપ મહાકુત્રપની સત્તા વિશેના વિચારોનું કહેલ અવલોકન તથા તેમના સેક્ટની સમજૂતી અલગ થઈ પડે માટે તેનું જવાબેલ કોષ્ટક—અધ્યક્ષ અને કુશળ સંસ્કૃતના સેક્ટોરનું આપેલ વર્ણન—અધ્યક્ષનાં આનુભવ ઉપર—

(૩) અવદ્યમન સભ્યપદે આવેલો સભ્યો ઉપર તે વિશેનો કરી આપેલ નિર્ણય—

(૪) કુત્રપમન—તેના શાસ્ત્રવિસ્તાર સમયમાં થતી બેરસમજૂતીઓનું આદરેલી કોષ્ટક કહેલ વર્ણન તથા તેનો સૂચવેલો પ્રતિકાર—શાસ્ત્રવિસ્તાર સિવાય અન્ય કોષ્ટક વસ્તુને કહેલ બેરસમજૂતીનું તથા આજના અધ્યક્ષ વંશીઓનાં ધર્મવિશે કહેલ નિરૂપણ—

તે સિદ્ધાલેખો સમજૂતીઓ ઉપર કરા મે મથા ઉ તેમાં શાસ્ત્રીય મદરત ઉ કે ઉપ તેની કહેલી વર્ત્તા—સિદ્ધાલેખ ઉપરથી સાબિત કરેલી તેમની ધર્મપ્રત્યેની ધરત તથા તેમનાં લીધેલામ ઉપર પાડેલ પ્રકાશ—અધ્યક્ષ સંકળી આદિને ૭ મમય દશાઓ ઉ તેની, આદરેલી આપી પૂરવાર કહેલી સત્યતા તથા તે આધારે ઇતિહાસના અધ્યક્ષમય તુલના જેવી આપેલા તરિત મળુકાઓ—આજના નવમઅંકની સંક્ષિપ્તમાં આપેલી સમજૂતી—

પરિશ્કેષ મળ્યા પાયા છે તેમાંના દિનીય પરિશ્કેષમાં
જનો સંવત્ સાથે સહ-સંવત્તું પશુ જઈને કરી
ખડાવાય છે ત્યાં જિત સિદ્ધિ અગ્રણ્ય આપ્યું છે કે
દિનના ઉપર કામમાં ૭ સહ-સંવત્ત પ્રવર્તતા અગ્રણ્યો
છે તેની સાથે અગ્રણ્ય દિનમાં પ્રવર્તી રહેલ સહ સંવત્
સાથે શાપ સંવત્ ન નથી. એટલે કે જાને જિત
જિત છે ત્યાં દિનીય પરિશ્કેષમાં અગ્રણ્ય દિનના
સહ નિશ્ચિત વિચારણા કરવામાં આવી હતી. એટલે
જાને ઉપર દિનના સહ નિશ્ચિત ન વિચાર કરવાનો છે.

ઉપર દિનના સમવર્તના પ્રારંભ સાથે, નીચે
હસનિક આર ન્યાયવાધી ગ્રામી એકાદી સાથે
નિશ્ચિતોની માન્યતા પ્રમાણે સંવત્ હોવાનું પરાઈ
આપ્યું છે. (૧) નદપાલુથી, (જેને સહ પ્ર નોંધા પારી
સેવાયો છે તેથી) તે સહાય પ્રારંભ થયો હોય,
(૨) તેનીય રીતે અગ્રણ્ય સંવત્ત વસતી આઈ છે (૩)
કુસાનમંથી રામ કનિષ્ઠોની રામવાર જ અગ્રણ્ય છે
(૪) રાસેરી અગ્રણ્યશારામાંના રામ મેળાઈ કે તેના
વસતોમના આઈ પહેલાથી કે બીજાથી તેનો આ કા
ઈ ઈ થયા પશુ હોય એમ મનાય છે. આ પ્રમાણે
આર માન્યતા અગ્રણ્યે પરાવાય છે કેમકે આ આર
વસતના અપરિશ્કેષે વેર, ઉપર દિનમાં-વસતે અગ્રણ્ય
પણે અગ્રણ્ય પાડ્યું હતું તેમજ તેઓ દરેક અર્ધ
અવિત્તા છે એમ પાંચ પાંચે એવાજ અર્ધ ન હોવાથી
તે સંવત્તે સહ પ્ર ન્યા અર્ધ કે વરીકે માની સેવાય છે
અર્ધ સહ પ્ર ન્યાથી તે સંવત્તર આજી થયો છે. અરે
તેને સહ સંવત્ત દરખી, અથવા અથ સંવત્તરથી આગમ
ન્યારે પાયા ત્યાં ત્યાં તે સંવત્તે ઇ સ. ૭૮ માથેનો
દિવસ મેળાઈને સમવર્તકીન કરાવવામાં આપ્યું છે. આ
પ્રમાણે અગ્રણ્યની ઉત્તિસાધના પ્રવર્તી રહેલી કેનાઈ
છે તે સિદ્ધિ વાતવિષય છે કે તેની બીધે જોને કુસવલો
હતી અથવા પાંચ છે કે તે સમવર્તકીન-અગ્રણ્ય છે.

ઉપરની આર બીનામાંથી એને-૧ અને ૧
૪ થાજી બીનાને-ઇ સ. ૭૮ થાજા સહ મેળા
સાથે નિશ્ચિત આપ્યું વળતું નથી એમ પ્રતિષ્ઠાપાત.

તેમજ પ્ર કમાં પ્ર ૨૧૭થી ૨૨ સુધી ન ૨ની જો
પ્ર ૩૨૧-૨૨, ચોથાની ખામ વિષય તરિની અર્ધ
જાપાદીને આપણે સાબિત કરી આપ્યું છે એટલે
તે એને વસતે માગની એનો જ અર્ધ વિચાર કર્યો
રહે છે. માગી રહેતી ને બીનામાં કુસાન અને
અધ્યક્ષની માન્યતા-એકજ અર્ધે ઉદભવી છે. તેમની
ઉપરિશ્કેષા કરણ સુધા સુધા છે પરંતુ તેમના પ્રારંભમાં
સમય એક જ છે-એટલે આપણા અર્ધ પુત્રી તે
એક જ મેળાઈને તે પશુ દરખત એવું નથી. તેમની
કુસાન વસતના સહની માન્યતા તે અગ્રણ્ય અર્ધ
પશુ અર્ધ છે એટલે આર અધ્યક્ષ વસતી એકાદીની
માન્યતા વિચારણી રહે છે.

આપણે કહી ચલા છીએ કે અધ્યક્ષ સહ અને કુસાન-
સહનો આરંભાગ એક જ સમયનો અગ્રણ્ય છે. હવે
અગ્રે કુસાનસહનો અર્ધ પ્ર. ૧ ૩ અગ્રણ્ય છે તારી
અધ્યક્ષ સંવત્તે આરંભાગ પશુ ઇ સ. ૧ ૩ ન
હવેયો પડે તેમાં તે સહ એવું છે. નહીં. પરંતુ
જાને એ આપણે સાબિત કર્યું રહે છે તે એટલું જ
કે, તે આઈ સી રીતે મેળાઈ સ્વાયો છે તેમજ તે
આગ્રણ્યો સહ પ્રવર્તવાનું કારણ હતું છે અને કોઈ
પ્રવર્તી થો હતો. પ્રથમ પાંચે અગ્રણ્યવાનું કે આઈ
સંવત્તરથી નિશ્ચિતી કરવાય છે અને તેની અગ્રણ્ય
પાંચે પાંચે તથા વિના અગ્રે કરવી હોય તે, સિદ્ધિએ
અને સિદ્ધિએ અર્ધાં એટલાં સાબિતી મેળાઈ સહ
તેમનાં મેળાઈને તે પ્રમાણે આગમ વસવાથી જ અગ્રણ્ય
પરિણામે પહેલાં સહાય, તેમાં અર્ધે આપણે
તે બી આઈનો જ સંવત્ત મેળવવો છે એટલે તે પછી
પાછળના રામમેળાને આઈ પૂર્વતા અગ્રણ્ય એમજ
સામાવના રામમેળાના જ સિદ્ધિએ અને સિદ્ધિએ
તથાસવા પાંચે તે કામ માટે પ્રથમના ને અર્ધ
રામની જ વિચારણા પુત્રી નિશ્ચિત સંવત્ત છે કેમ
તેમને અગ્રણ્ય તથા પ્રકાશની એ સાચાની માપ વધ
છે તેમાં આગ્રણ્યો નિર્વેષ થયેલ પશુ પાદાય પડે છે
૪ અગ્રણ્ય પ્રથમના અગ્રણ્યનાં નામ અગ્રણ્યો અધ્યક્ષ

ગ્રંથ પ્રસાસ્તિ

આપુય પ્રાચીન ભારતવર્ષનું પુનતક નવીન શૈલીએ જ તૈયાર થયું હોવાથી તેના પ્રથમ ભાગમાં જ તેના સર્વન વિશે ખુલાસો કરવા આવશ્યક લાગ્યું હતું. ઉત્તરોત્તર ત્રણ વિભાગો પ્રગટ થઈ ગએલ હોવાથી, તેના ખુલાસાની હવે અપેક્ષા રહેતી નથી. જેથી પ્રથમ વિભાગે જે પૃષ્ઠો ૨૮, ખીલભા ૧૦ અને ત્રીજામાં ૭૫ રોકવા પડ્યા છે તે માટે આ ચતુર્થ વિભાગે તો તેથી પણ કમતી ઠરતો રહેત, પરંતુ ધીક રહે છે કે કદાચ તે નિયમ અહીં ન પણ અવગણાય, કેમકે જેમ વિભાગ વધતા જાય તેમ વાંચનનાં ક્ષેત્ર અને વિશાળતા પણ વધે, એટલે વિવેચકોના મતભેદ પણ વધારે પ્રમાણમાં બહાર પડે તે સ્વભાવિક છે.

આવી રીતે બહાર પડતા વિવેચનોનો ઉત્તર વાળવાનું આ સ્થાને નથી, તેમ જરૂર પણ ન ગણાય, પરંતુ તેમ કરતાં બે સ્થિતિ ઉભી થાય છે જે મતભેદનો ખુલાસો નથી અપાતો, તો અમે રજુ કરેલા વિચાર ગોઠા છે એમ અમે પોતે જ સ્વીકાર કરી લીધાની માન્યતા પ્રચરે છે અને ખુલાસો આપવા પ્રયત્ન કરાય છે તો, જેમ એક ભાઈએ જણાવ્યું છે તેમ ‘પડ્યા પણ તગડી ઉઘી’ અથવા અહીં કાર અને અભિમાનનું આગ માથે ચોટે છે ખીલ પ્રકારની સ્થિતિમાં જે કોઈ જાતની હાનિ પહોંચતી હોય તો અનને એકલાને જ છે, જ્યારે પહેલી સ્થિતિમાં તો આખા ઇતિહાસને હાનિ પહોંચે છે આ વસ્તુસ્થિતિમાં જાતિ વિષયક હાનિને ગોણ લેખી, ઇતિહાસને થતી સર્વ સામાન્ય હાનિને બચાવી લેવી તે કર્તવ્ય છે જેથી થોડી ઘણી પણ અત્ર ઉપયોગી લેખાય તેટલી સમજૂતિ આપીશું આવી સમજૂતી આલેખવાનું ધોરણ આપણે ‘ભૂમિકા’ના શિર્ષક તળે રાખ્યું છે.

(જ) ભૂમિકા

સમર્થન આપનાર જે અનેક અભિપ્રાયો, અવલોકનો કે અભિનંદન પત્રો મળ્યાં હોય તેનો ઉલ્લેખ કરવો તે આત્મસ્તુતિ કહેવાય માટે તેની સજ્યા ગમે તેટલી વિપુલ હોય તોયે જતી કરવી જ ઉચિત ગણાય છે જ્યારે વિરુદ્ધ પડતી ગમે તેવી નાની ટીકા હોય તો પણ તેને લક્ષમાં લઈ, તેમાંથી ગ્રાહ્ય હોય તેનો અમલ કરવાથી આપણને મજબૂતી મળે છે આવા થોડાક ટીકાસ્થાનો અમારી નજરે પડ્યા છે, (૧) શ્રીચુત દુર્ગાશંકર શાસ્ત્રીએ પ્રાચીન ભારતવર્ષનું “પ્રસ્થાન” માસિકમાં અવલોકન લીધું છે, તેમાં તથા કરાચી મુકામે મળેલ સાહિત્ય પરિષદના એક વિભાગીય પ્રશુભ તરીકે વાચેલ

આપણાં, કાઢેલા ઉદ્દેશમાં (૨) ૧૯૩૧ના “હુજુરવી સાહિત્ય સભા”ના શીપાર્ટમાં તેના સમીક્ષક સ. સ. પ્રાદેશર માંકડે જમાણા પુસ્તક વિશે પ્રગટ કરેલા વિવાદમાં (૩) “મુબર્ક સમાચાર” નામે દૈનિકમાં શ્રીકૃત મિ. ડબ્લ્યુ.એ. કોઈ પણ બતની દલીલ આપ્યા વિના દરેક પાતાના અનેક નિવૃત્તિમાં (૪) અને પૂ. આ. મ. શ્રી. ઇન્ડિયન સુરિમિ બંદાર પાઠેલ અનેક દુરિચોમાં ઉપરના બારેનાં સમાધાનનો પ્રયાસ હવે એક પછી એક કરીએ

(૧) શ્રીકૃત દુર્ગોદકર સામીલના પ્રમુખ તરીકેના આપણાં કાંઈ દલીલોની અપેક્ષા ન જ રચાય; તેમ તે સ્થિતિમાં પાતે બધે તેનાં વિશેષણો વાપરે તોયે સરને મોનજ સેવક રહે; એટલે તે બાબત અપણે જતી કરવી પડી; બાકી અવલોકનમાં પણ દલીલો જેવું મોડું જ ફાળવ્યું છે; આત્ર પાતાનો અભિપ્રાય દર્શાવતા અમને પ્રમીંપ પચાના અલંકારના ઈ ઈ ઉલ્કાશો છુટે હાથે આપ્યે જવા છે પરંતુ તે ઉલ્કાશો પાતાને લાગુ પડે છે કે અમને, તે તો બાવી નહીં કરે તે ખૂં જત્ર તેમની એક યાંકનો ઉત્તર આપવો જરૂરી છે પરિસ્થિતિમાં શ્રી હેમચંદ્રસુરિમિ અવંતિપતિમિત્ર સમય બાબત પણ બાકી રાંકી છે તેના અર્થ ઠી. સંવિલાલ તામના વિદ્યાને વાલી આવવી માન્યતા પ્રમાણે કરી જતાંબો છે બ્યારે અધે સુદીજ પીટે કરી મતા થા છે એટલે શ્રીમાન સામીલને તે બહુ આકર્ષ પડ્યું છે અને તે મટે પાતાના વરુની સમીન દલીલ આપવાને જાહેર (૧)માત્ર મોટે છે કે આપાર એક જ હોવા છતાં નિર્બંધ સુદા સુદા; આ વાક્યને પણ એ એક દલીલ જ ગણાવી હોય તો જણાવવું રહે છે કે કાવડાની કોટી કાલમાં અનેક દરજ્જાની ગણાવ છે કોથી નાની મુનસફની, તેના ઉપર ચેશન્સજી તેના ઉપર કાંઈ કોઈ તેની ઉપર પુલમીજ અને છેવટ પ્રીવી મજીસ્ટ્રી; એક કેસ જે મુનસફની કોર્ટમાં આરોપ હોય અને તેવું પરિણામ સંતોષકારક ન હોય તો ફરિયાદી તેને તેજ કાગળો લઈને એક પછી એક ઉપરની કોર્ટમાં જાય છે, અને પાંચે કોર્ટોમાં કોઈ વજતે સુદા સુદા નિર્ણયો પણ આવે છે આ પ્રમાણે સર્વે પાસે “કાગળો-આપારો એક જ હોવા છતાં નિર્બંધ સુદા સુદા” કાં આવતા હશે તેને કાંઈ ગુલાલો છે કે ?

(૨) સ. સ. શ્રી. એલરશાવલ માંકડ; તેમણે શીપાર્ટમાં જમાણા પુસ્તક વિશે અભિપ્રાય દર્શાવતાં એવી તો રજૂ અને વાક્ય રચના કરી છે કે હુજુરવી સાપાના નિષ્વાત વરીકે તે વરી આવે અને બીજા પક્ષે આપણને તેમના હાથ તમે મેસીને જ હુજુરવી સાપાનું જ્ઞાન મેલવવાનું મન થતાં કહે; તેમને બે બાબતોને રોપ મુખ્ય પક્ષે લાખ્યો છે એક તો ભૈતિકાસિક પુસ્તકોમાં ન ફાળક કરવા જેવી બાબતોને સમાવેશ કયો છે એવી પુસ્તકને શુદ્ધ ઇતિહાસ ન કહેવાય; અને બીજો, દલીલ કરવાની તથા

(૧) અમને એક જ્ઞાન વિદ્યાને ક્ષેત્ર હત્યો અને વાલ આવે છે તેમના ક્ષેત્રો. સાર એ એ કે શીમાન સમીલને સુખસમ્યા ઇતિહાસનો અભ્યાસ હલુ હી પરંતુ પ્રાચીન ભારતવર્ષી નહીં હોય. નહીં તે પીતરની દલીલો આપત.

સારાસાર તારવી કાઢવાની પદ્ધતિ બાબતનો છે પહેલી બાબત વિશે એમ ઉત્તર આપવાનો કે, ઇતિહાસ કેને કહેવો તે પ્રશ્ન મતમતાંતરનો છે તે વિશે અમારા કેટલાક વિચારો પુ. ૧ ની પ્રસ્તાવનામા જણાવ્યા છે. વિશેષમા “પ્રસ્થાન” માસિકમા ૧૯૯૪ ના કાર્તિક માસના અંકમા “ઇતિહાસનું પરિશીલન” નામે જે વિદ્વતાપૂર્ણ લેખ અત્રની કેલેજના અધ્યાપક રા. રા. કેશવલાલ હિંમતરામ કામદારે લખ્યો છે તે ઉપર ધ્યાન ખેંચવા રજા લઈએ છીએ બીજો દોષ જે તેઓશ્રીએ મૂક્યો છે તે જણવા તથા વિદ્યાર્થી તરીકે તેમણી શીખવા યોગ્ય તરવો ગ્રહણ કરવા, તેઓશ્રીને અમદાવાદમા જ એક વખતે અમે રૂબરૂ મળ્યા હતા ત્યારે થોડીક ચર્ચા થઈ હતી તેનો સાર એ હતો કે, તેમણે અમારૂં પ્રથમ પુસ્તક તેમજ તેની પ્રસ્તાવના વાંચી નથી, જાનવા ભોગ છે કે જે વાંચ્યું હોત તો તેમને દેખાતી ત્રુટીઓ વિશેનું સમાધાન તેમણી મળી રહેત એટલે નિરૂપાયે બીજી વખત સર્વ પુસ્તકો સહિત મળવા ઉપર સુલતવી રાખ્યું તે બાદ કરાચી સુકામે તેમના નિવાસસ્થાન ઉપર બે વખત અમે મળ્યા પણ સમયના અભાવે તે સુદાઓ ચર્ચા શકાયા નથી ત્યાંથી આવ્યાબાદ બે ત્રણ વખત પત્રદ્વારા તેના જવાબની ઉધરાણી કરી પણ છે પરંતુ ઉત્તર મળ્યો નથી એટલે હવે જ્યારે વળી બને ત્યારે ખરૂં.

(૩) મુંબઈ સમાચારના એક લેખક શ્રીયુત ઝવેરી-તેમણે લગભગ અઢી ડઝન જેટલા પોતાના નિર્ણયો જ કેવળ જણાવી દીધા છે તે નિર્ણયો ઉપર આવવાને તેમને શું શું કાળો મળ્યા હતા તેનો ઉલ્લેખ સરખોયે નથી બંદે પૂ. આ મ ઇન્દ્રવિજયસૂરિ મહારાજના જ મર્વ પ્રશ્નો અને નિર્ણયો કેમ ઉતાર્યા ન હોય અથવા કેમ બાળે તેમની નિશ્રામા રહીને જ આખોયે લેખ લખાયો ન હોય તેવો આભારા ઉલો થાય છે આ સ્થિતિમા તેમને સ્વતંત્ર જવાબ ન આપતા, ઇન્દ્રવિજયસૂરિજી માટેનો નીચે જણાવેલ ઉત્તર વાંચી જવા વિનંતિ છે

(૪) પૂ. આ મ ઇન્દ્રવિજયસૂરિ અમારી કૃતિમા અપૂર્વ રસ લેતા માલમ પડ્યા છે ઇ. સ. ૧૯૩૭ના મે માસ સુધીમા તેમણે જે પ્રવૃત્તિ આદરી હતી અને તેમા કયા કયાં તેમણે ઉંચે રસ્તે વાચકોને દોર્યા છે તેનું ડિગ્રેશન પુસ્તક વિભાગ ૩ ની પ્રસ્તાવનામા પૃ. ૧૦ થી ૧૪ સુધીમા ટૂંકમા દોરી બતાવ્યું છે તે બાદ તેમના તરફથી ત્રણ પુસ્તકો પ્રગટ થયેલ અમે નિહાળ્યા છે (૧) પ્રાચીન ભારતનું સિંહાવલોકન (૨) મથુરાનો સિંહવજ્ર અને (૩) મહાક્ષત્રપ રાજરૂદ્રદામા. પાછળના બે પુસ્તકો દેખીતી રીતે અમોને સ્પર્શતા નથી પરંતુ અમોએ બહાર કરેલ માન્યતાના ખડન માટેના તેમા વારંવાર ઇસારા કરાયેલ હોવાથી તેના નામ અત્રે ઉતાર્યા છે આ ઉપરથી જે એક બે વિદ્વાનોએ તે સર્વે જોયા-વાંચ્યા હશે તેમણે પૃચ્છા પણ ચલાવેલ કે, ડૉ. ત્રિભુવનદાસ ઉપર ઇન્દ્રવિજયસૂરિને આટલો બધો વેરભાવ થવાનું કારણ શું ? અમારા કાને તે વાત આવી ત્યારે ત્યારે અમે

(૨) સિંહવજ્ર નામ તેમણે શા માટે આપ્યું હશે તે તેઓશ્રીએ ક્યાં જણાવ્યું નથી મૂળ શબ્દ તો Lion-capital Pillar છે, જેનો અર્થ સિંહસ્તંભ થઈ શકે,

જોટલો જ જવાબ આપેલો કે જામાનું પુસ્તક જહાર પાઠનું તે પહેલાં તેમજ ૧૫મી ૧૬મી સુધી જીજ્ઞાસામાં-કાર્તિકાવાદમાં તેઓથી વિવરતા હતા ત્યાંસુધી જામે સારી રીતે તેમના સમાજમાં જાણ્યા છીએ. જોટલે ત્યાંસુધી વેરલાવે તે એક જાણુ રહ્યો પણ કોઈ રીતે જાણી વિનો જાણ પણ રજાવાયો નથી! જાણી તો એની પાસે જે વસ્તુ વધારે હોય તેનું તે જાન આપે છે જાણવા સ્વભાવ પડ્યો હોય તેનું નિવારણ છું?

તે તેમનાં ત્રણે પુસ્તકોમાં પૂર્વક વાંચી લેવાં છે તે વિશે જાણવા જતાં જાનેક ઇકામીની નવાજેશ આપી પડ્યી જ છતાં હિમતપૂર્વક સહિષ્ણમાં છઠી શકાય તેમ છે કે એક મે નાની વિગત સિવાય, જાન્ય હોઈ પણ મહેતવનું વસ્તુ તેમજાથી મહેતવ કરવા એનું નીચું નથી. અવિસ્તાર તો ઉત્તર આપવાનો તો અવસર જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જરૂર પરંતુ એક મે મુદ્દા જે વાચક વચ્ચે જાણ જણાવવા ચોખ્ખું છે તે જાત રજુ કરીશું વસ્તુ સંજ્ઞા કરવાનો તેમણે સચીર પ્રયત્ન કર્યો છે વળી જાનેક આપાદે જાને પ્રમાણે ટાંકીને પાનનિ પાના બરાબ તેટલું લખાણ પણ ઉપલબ્ધી હાલનું છે! આ જાણી જામે પણ વધુ પ્રમાણમાં આકલિતગાર છીએ છતાં જાણીએ જ નવાં નિર્ણયો કે જાનુમાન જાણ્યાં છે જાને તેમ કરવા માટે કારણો જાને વિગતો રજાવી છે તેમાંની જેકે પાતે વાંચતા નથી, વિચારતા નથી ખેડન કરતા નથી; પરંતુ જે વસ્તુઓ કથારની બધી પૂઠાઈ છે અવિતર્ક્ય થઈ ગઈ છે તે વારવાર જાણા જ કરે છે તેનો જર્જર છું? પાતે સંજ્ઞાકરો પાક સજવે છે પણ સાથે સાથે રજુ કરાવી રહીએ ઉપર વિચાર કરી સચીરકરમાં માટે વળી જાવ તો વધુ વધુ નહીં બહુવધું આપી શકે એક જ હાલ આપીશું મહુસના સિદ્ધિજાણી પુસ્તિકામાં ઇતિહાસના વિવરમાં વર્તમાનકામે સત્ય જામાન જણાતા મહાપુરુષર જેવા મે પાંચ કે રજાપેદર નહીં, પણ જેવીક જેવીક વિદ્યાનોના અભિપ્રાયો ચેતવીને તેમણે રજુ કર્યા છે, તે સર્વે જાનેક જ પારે અભિપ્રાય વાંચતાં તે જાણતમાં આપણે કામ જ મોઈ નાજવા રહે છે પરંતુ તે અભિપ્રાયો મેજવવામાં તેમણે જેવી સિદ્ધિથી કામ લીધું છે કે ઇતિહાસના વિવરથી જાણ રહેલ વાચક વચ્ચે તે જાહેરાતથી જાણ જ ન પડે તંમણે પ્રથમ તો ૧૫-૭-૩૭ની મિતિનો એક જર્જર પરિપત્ર, ઉપરના જેવીકે વિદ્યાનોને પાકનો લામે છે, જાને તે પણ જેવા રૂપમાં કે જાણ આપતી માન્યતાનું સ્વરૂપ રજુ કરતા વાક્યોમાંજ, કે એનો ઉત્તર હા કે ના એવા મોઝા શબ્દોમાં જ જાણવા તો તેવા મીતાકરી વાક્યોમાં જ જાણી જાવ. પરિપત્રમાં જે તેમણે જાણ માન્યતાથી ઉલટ જવામાં જામારી છું છું રહીએ છે જાણવા જામાને છું છું કરોમે છે તેઓનું વર્ણન કર્યું હોત કે હૂંકમાં પણ તેનો ચિતાર જાણ્યો હોત, તો તો જરૂર તે ઉપર વિચાર કરીને જ તેઓ ખોતાનો અભિપ્રાય આપત (આ હસીકત વધારે સ્પષ્ટતા રજા જા આપણ વર્ણવી છે તે વાંચી લુઓ) જોટલે સ્વભાવિક છે કે જામાણ પુસ્તકથી જે કોઈ અચરિત છે તે એમ જાણવું કહી શકે છે કે જાણીક જાને પ્રિયરશિન એક જ છે જોટલે કે સિદ્ધ નથી; તેમ જામાણે પણ જાણાપિ પૂર્વક મા

છે મતલબ કે, ત્રેવીસે વિદ્વાનોના અભિપ્રાય આ સિદ્ધસ્તૂપ વિશેની કેવળ મત્રાહક સ્થિતિદર્શક છે હવે જ્યારે આ ગુજરાતી પુસ્તકનો અનુવાદ થઈને ઇંગ્લેન્ડમાં બહાર પડે છે (પ્રથમ ભાગ તૈયાર પણ થઈ ગયો છે તે વિશે આગળ જુઓ) ત્યારે ઉમેદ રહે છે કે, અનેક વિદ્વાનોના કરકમળમા તે પહોંચશે, તે ઉપર વિવાદ-અર્થાઓ બહાર પડશે અને પરિણામે જે શુદ્ધ હશે તેજ તરી આવશે

બાકી રૂદ્રદામાવાળી પુસ્તિકામા જૂની પ્રણાલિઠાએ, કે કોણ જાણે કયા સાધનોદ્વારા (કયાય બહુ આધાર જેલુ આપેલ ન હોવાથી) સમય પરત્વે તેમણે કામ લીધું છે, કે જાહેર કરેલ વિજ્ઞાપના, પાને પાને, પાગેઆદે પારિઆદે અને કેટલેક ઠેકાણે તો વાકયે વાકયમાં પરિસ્થિતિ સુધારે માગી રહી છે જાગે વાત છે કે પગ્દેશી વિદ્વાનો પાસેથી પ્રારણમા આગણને ઘાતુ ઘણું શીખવાનું મળ્યું છે, પરતુ હમેશા તેઓનું જ માર્ગદર્શન સ્વીકારવું અને આપણામાં તો પગલબન મિવાય કાઈ છેજ નહીં, એવી લાગ્યાર સ્થિતિ સેવ્યા કચી તે કયા પ્રકારનું માનસ કહેવાય ?

ઉપરમા કહેવામા આવ્યું છે કે પ્રશ્નોના ઉત્તર મેળવવામા તેમણે એક પ્રકારની સ્ફિટ જે વાપરી છે તેનું વર્ણન સ્પષ્ટતા પૂર્વક આગળ આપ્યું છે. તે અત્ર હવે સમજાવીશું. તેમણે પરિપત્રમા શું શબ્દો લખ્યા છે તે આપણે જો કે જાણતા નથી પરતુ, તેમના પત્રનો જવાબ, કલકત્તા મ્યુઝીઅમ વાળા પ્રો રામચંદ્રમજીએ તા ૨૪-૭-૩૭ના રોજે આપ્યો છે તેમાથી કાંઈક માહિતી મળી જાય છે જ તેમના શબ્દો આ પ્રમાણે છે —

With reference to your letter of the 15th Inst, inquiring if the Mathura Lion Capital inscription contains any reference to Jaina affairs or names of Nahapana, Bhumak or Nanaka, I have to give you a reply in the negative= આપે જે પત્ર તા ૧૫ મીનો લખેલ છે અને જેમા પૂછવામા આવ્યું છે કે, મથુરા સિંહ સ્તૂપમા જૈનધર્મ પરત્વે કાંઈ હકીકત છે અથવા તો નહપાણ, ભૂમક કે નનકમાથી કોઈના નામ તેમા આવે છે, તો ઉત્તરમા મારે નકાજ લખવો રહે છે મતલબકે ખસે પ્રશ્નનો ઉત્તર તેમણે નકારમાજ દીધો છે આ પત્રલેખન પૂ આ મ શ્રી એ અમારા પુસ્તકમા દર્શાવેલા વિચાર પરત્વે કરેલ છે એટલે પોતે અમારા નામે એમ કહેવાને માગે છે કે, કેમ જાણે અમે એવું કહ્યું છે કે, તે મથુરાસ્તૂપમા જૈનને લગતી હકીકત દર્શાવી છે તથા તેમા નહપાણ અને ભૂમકના નામ લખાયલ છે (નનક નામ કયાથી તેઓએ ઉતાર્યું ? તે તો હજી આ પ્રથમવાર તેમના જ તરફથી માલજવામાં આવ્યું છે એટલે તે વિશે અમેા જૈન જ સેવીશું) તો અમારી તેઓશ્રીને વિનમ્રભાવે વિનંતિ છે કે, અમે-કયાં આવું વિધાન કર્યું છે તે મહેરબાની કરીને તેઓ જણાવશે

બાકી અમે જરૂર એટલું તો કહ્યું છે જ, કે ક્ષકરાટ નહપાણ પોતે સિંહસ્તંભમા દર્શાવેલ મહાક્ષત્રપ રાજુવુલનો અમકાલીન છે તે માટે જ એ એ રો. એ સો નવી આવૃત્તિ પુ ૩ પૂ. ૬૧નું અવનરણ પણ ટાકી ખતાવ્યું છે (જુઓ પુ ૩ પૂ. ૨૩૪ ટી.

નં. ૧૭) કે It is obvious that Nahapana was a contemporary of Rajivabha the Mahakshatrapa of Mathura. જેની ઉંમર આ ઉપરાંત અન્ય ઐતિહાસિક હકીકતો મળવાથી તે સર્વ પરિસ્થિતિને યુક્તિને અમે અનુમાન તારવી શકીએ છીએ, એને આરે તરફથી સમજવાના અકલ- વકે સમર્થન મળવાથી સત્ય થઈના તરીકે અહેર કરી છે. પરંતુ પોતે યુરી ન સમજવાથી જે અમે ઓશ્યાં પણ ન કોઈએ ત્યાં વિશાળો અમારા નામો કરીને, વાજકોને અમમાં જ નાખવા પાર્શ્વ કોશ ત્યાં દોષ કોનો? અગાઉ પણ અનેક વખત અમ પ્રમાણે તેમણે પગલાં ભરા હતા; અને તે વખતે પણ ફરજિયાત હકે અમારે અહેર વર્તમાનપત્રમાં તેના દર્શાવો આપીને તેણે મત્ત બતાવવું પડ્યું હતું.

ઉપરમાં લેખિત સાહિત્યની વાતો કરી; તેરોજ એક ધિગ્નિક પ્રસંગ વર્ણવીતા આપણા સ્વચ્છતાના એક નામોદિત વિદ્વાનને અમે જહાર ચહેલ પુસ્તકો લઈને જાણ મળવા જતા નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તરી થઈ હતી. પ્રથમ અમારા પુસ્તકો તેમની પાસે રહ્યું હતું.

(૧) પ્ર શેનાં પુસ્તકો છે? ઉ પ્રાચીન વ્યવસ્થાનાં : તેમણે વલ્લભો અમારો ૧૧મો કે તે વિશે મેં સાંભળ્યું છે.

(૨) પ્ર શું? ઉ હ આખળ ભલાયે.

(૩) પ્ર —આપે પુસ્તકો વાંચ્યાં છે. ઉ —ના.

(૪) પ્ર —આપની પાસે આ પુસ્તકો મૂકી જઈ છું. અવકાશો લેઈ જસો; ઉ —વાંચવાનો અવકાશો નથી તેમ જોવાં પણ નથી આવાં પુસ્તકો પ્રમટ પણ થવાં ન લેઈએ.

(૫) આપે પુસ્તક વાંચ્યાં નથી જોવાં નથી તેા આનો અભિપ્રાય શા ઉપરથી માંધો છે?

ઉ —તે વિશે જીભજોવા પાસેથી પણ સાંભળ્યું છે. એટલે હવે જોવાં જ નથી.

આ પ્રમાણે અમાં પૂર્વજન વિચારોનું સામાન્ય પ્રવર્તી રહ્યું હોય ત્યાં જીભે ઉપાય ક્યાં રહ્યો? વિવેકપૂર્વક ચલામ કરી છોડો પડ્યો.

આ પ્રમાણે પુસ્તક મહેલો હકીકતની વિશ્લેષણની રિધિતિ અમાં મુખી અજુવામાં અપી ત્યાં સુધી પહોંચી છે ત્યારે મેં જ્ઞાને વળી જુદાજ સ્વરૂપે તે નિકાળાઈ છે (એક) કાશીથી પ્રમટ થતી નામરી પ્રચારણી મલાની પ્રતિકા આ ૧૬ અક ૧ વૈશાખ ૧૯૮૧ના અકમાં લગભગ ૬૫ પૃષ્ઠોનો ઉલ્લેખના શ્રી. પે સુલેન્દરાચાર્ય અ્યાસે પોતાનો નામો 'પદ્મચુત મહારાજ અરીક અવધા સમપ્રતિના યિલાલેજો" વાળો અમારો અજોવા લેખ લેવાયો છે. પરકારે અવધા લેખક મહારાષ્ટ્રે અપા પ્રદર્શિ મૂળ લેખક પ્રત્યે જે ધાત્વ-અનુભવ જતાવ્યું લેઈએ તે જતા યુ નથી અનુભવ ક્યાંક ક્યાંક (આર-પાંચ જ્ઞાને) અમારૂં નામ લેવાઈ ગયું છે.

તેમની માન્યા એક છે કે (જુઓ તેમનું પુસ્તક, મધુરમી સિંહ ૧૯૫૯ ૧ ૧૬ પાન ૨૩) વાસ્તવમાં મિદ્ધાત્મની પ્રતિષ્ઠા વચન નકપણી હતી જ હતી નહીં, તેથી એ વપ ખરી થયો છે. મધુર નિદાન તેનો ઉચ્ચેન કયો નથી. (તો પછી જ મેં એ ૧૬ અ. સોના લખાવ્યો. અર્થ મુંડી) અપી તેા મેઘોને જ્ઞાન પૂર્ણ દીધ્યો તેમણે કરી કીધી છે. પરંતુ તે અહીં અત્યંત કલેશ એટલે અજાણીય નહીં.

પરંતુ આવા કિસ્સામાં જે સ્થાને મૂળ લેખકનું નામ મોંઘાલું રહે તે પ્રમાણે તો મૂકાયું નથી જ. આ બાબતમાં પત્રકાર સાથે વ્યવહાર થતાં કાંઈક સતોષકારક ખુલાસો મળી ગયો છે (બીબી) પુના' શહેરથી પ્રગટ થતા "ચિત્રમય જગત" ૧૯૩૫ ડીસેમ્બરના અંકમાં શ્રીયુત રસીકલાલ દામોદરે સમ્રાટ ચદ્રશુભ અને ૫ ચાણક્ય સંગ્રહી દશેક કોલમનું લખાણ અમારા "પ્રાચીન ભારતવર્ષ" બીબી વિભાગમાંથી ઉતાર્યું છે તેમાં પણ શિષ્ટોપચાર સચવાયો નથી પરંતુ ઉપરના લેખમાં છૂટું છવાયું એએક વખત નામ લેવાઈ ગયું છે, આ બાબત પત્રકારને વિનંતિપત્રથી પૂછાવ્યું પણ હતું પરંતુ તેમણે તો ઉત્તર વાળવાનું કે પત્ર સ્વીકારનું પણ સૌજન્ય સુદ્ધા દાખવ્યું નથી જેર, અમારે તે વિષયનો વાંધો નથી, કેમકે વિદ્યાજ્ઞાન છે તે તો પ્રચાર માટે જ સર્વવ્યવસ્થા છે એટલે મૂળ હેતુ મરતો હોમને અમારે તો તે બંને પત્રોનો તથા લાઇબ્રેરોનો તેટલે દરજ્જો ઉપકાર જ માનવો રહે છે

આટલું વિવેચન બહારથી આવેલ ટીકા પરત્વે થયું હવે અમે અમારા તરફના વિચારો પણ થોડાક જણાવી દઇએ પુ ૩માં જબુદીપની સીમા અમે દોરી બતાવી છે એકે કેટલીક હકીકત પરત્વે અમારૂં કથન બધેએસતું આવે પણ છે છતાં તેને સર્વથા સત્ય માની ન લેવા વિનંતિ પણ કરેલ છે એટલે અત્યારે તો વિશેષ ઉઠાપોઠ માટે એક વિકલ્પ રજૂ કરાયો છે એમ તેને સમજવું રહે છે

બીબી એક વક્તવ્ય મોહનભાઈરો સંગ્રહી કરવું રહે છે. અમરેલીવાળા શ્રીયુત પ્રતાપરાય મહેતા આ બાબતમાં ખૂબ રસ લઈ રહ્યા છે વ્યવહાર પ્રસંગે તેમનું અત્રે પંદારવું થતા રૂબરૂ મળવું થયું હતું તેમની સાથેની ચર્ચાનો સાર એ આવ્યો હતો કે તે સ્થળના કે આસપાસમાંથી મળી આવતા મર્વ અવશેષો, માટી અને પથ્થરના જ છે, ધાતુનું એકપણ ચિન્હ મળી આવ્યું નથી એટલે ધાતુના યુગપૂર્વની જ તેની સંસ્કૃતિ માનવી રહે છે સિવાય કે અત્યારે પ્રવર્તી રહેલી માન્યતા જે ધાતુયુગની પૂર્વે માટી યુગ હતો તે ફેરવાઈ જવા પામે તેમના કથન ઉપર વિશેષ વિચાર કરતા એમ સૂચના કરવી રહે છે કે, મહાભારતનો સમય ત્યારે કયો લેખવો ? બે મહાભારતનો સમય પ્રાચીન હોય, તો મહાભારતના સમયે ઉપરના નિયમ પ્રમાણે કોઈ ધાતુનું હથિયાર જ ન હોઈ શકે, પરંતુ તેમ હોવાનું અત્યારે તો મનાતું જ નથી એટલે તો મોહન ભાઈરોને જ પ્રાચીન કહેવું રહે અને એમ બે હોય તો મહાભારતમાં પણ મોહન ભાઈરો વિશે કોઈક પ્રકારનો ઇન્કારો તો આવવો જોઈએ જ ? તેમ પણ બન્યું નથી, તો હવે તોડ શી રીતે કાઢી શકાય ?

એટલે અમારી તરફથી ફરી ફરીને જણાવવાનું કે, આખું પુસ્તક તદ્દન નવીન વિગતોથી તથા વિધાનોથી ભરપુર છે, તેમજ જ્યાં જ્યાં બન્યું ત્યાં ત્યાં આધારો ટાકી બતાવ્યા છે બનવા બેગ છે કે અમને પુસ્તક પ્રતિષ્ઠાનો મહાવરો નહીં હોવાને લીધે વિગતોનું દર્શન, પદ્ધતિસર નહીં થયું હોય બાકી ઇતિહાસના આલેખનમાં જે શુદ્ધ દૃષ્ટિથી કામ લેવું જોઈએ તે (બુબો) પુ ૨ સુબપૃષ્ઠનો શ્લોક તથા પુ ૨ની પ્રસ્તાવ ૫૦ ૧૩) યથાશક્તિ નજર રાખીને જ રજૂ કરી છે. માથે આવી પડતા આશ્ચર્યો પણ નજર બહાર ન જવા દેતા

નં. ૧૩) કે It is obvious that Nahapana was a contemporary of Rajarata the Mahakshatrapa of Mathura જેથી તે કે મહારાજા મહાકશત્રપ રાજરત્ન અને નહપાણ મમકાલીન છે. આ ઉપરાંત અન્ન ઐતિહાસિક કહીકતો મળવાથી તે જર્વ પરિચિતિને તુચ્છીને અર્થે અનુમાન તારવી કાઢવું છે; એને આરે વરજથી સમયના આંક-વટ સમર્થન મળવાથી સત્વ ઘટના તરીકે બહાર કરી છે. પરંતુ પાંચે સુદો ન સમજવાથી ૨ અને યોગ્યતા પણ ન હોઈએ તેના વિધાનો અમારા અર્થે કરીને, વાચકોને જાણમાં જ નાખવા ધાર્મ્ય હોય ત્યાં દોષ દેનો? અચાક પણ અનેક વખત આજ પ્રમાણે તેમણે જમલા બના દર્શા; અને તે વખતે પણ કુન્નિત દુરને અમારે બહાર વર્તમાનવત્તર્થા તેના દર્શાવો અર્થને તેણે સત્વ જતાવતું પાડ્યું હતું.

ઉપરમાં લેખિત સાહિત્યની વાતો કરી તેનોજ એક ધિગ્રંથ પ્રસંગ વર્ણવીત આપણા સુજ્ઞાતના એક નામકિત વિદ્વાનને અર્થે અકાર પાઠેક પુસ્તકો લઈને આજ મળવા જતાં ત્રીજે પ્રમાણે પ્રમોત્તરી વર્ષ કહી પ્રથમ અમારા પુસ્તકો તેમની પાસે રજુ કર્યા.

(૧) પ્ર યેનાં પુસ્તકો છે? કે પ્રાચીન સ્વરત્તર્થનાં; તેમણે વળતો જવાબ આપ્યો કે તે વિશે મેં સાંભળ્યું છે.

(૨) પ્ર શું? કે હ આજળ બહારો.

(૩) પ્ર —આપે પુસ્તકો વાંચ્યાં છે. કે —ના.

(૪) પ્ર —આપની પાસે આ પુસ્તકો મૂકી જઈ છું અવશ્યે એઈ જશે; કે —વાંચવાનો અવશ્યે નથી તેમ એનાં પણ નથી આપાં પુસ્તકો પ્રજટ પણ ઘણાં ન ભેદાને.

(૫) આપે પુસ્તક વાંચ્યાં નથી, એનાં નથી તેા આજે અભિપ્રાય શા ઉપરથી બાંધો છો?

કે —તે વિશે બીજાઓ પાસેથી જાણ આંજાવ્યું છે એટલે કહે એનાં જ નથી.

આ પ્રમાણે બધાં જુવેનલ વિચારણા સામ્રાજ્ય પ્રવર્તી રહ્યું હોય ત્યાં બીજે ઉપાવ કર્યા જ્યાં? વિવેકપૂર્વક સલામ કરી જુઓ પાસે.

આ પ્રમાણે પુસ્તક મિલિટી કસીકવની વિરૂદ્ધતાની રિતિ બધાં સુધી અજાણમાં અર્થે ત્યાં સુધી વર્ણવી છે ત્યારે મેં સ્થાને જ્યાં સુદાન સ્વરૂપે તે નિકાળાઈ છે (જિહ) કાચીથી પ્રજટ થતી નાજરી પ્રમાણે મહાની પ્રતિષ્ઠા આ ૧૬ વર્ષ ૧ મેસાજ ૧૬૮૧ના અકર્માં કલમ ૧૫ પૂરોનો ઉદ્દેશના ક્રી ૫ સુવેનરાશવણ બાસે પાતાને નામે "વદ્યુત મહાસભ્ય જ્યોત્સના સમિતિના સિદ્ધાંતો" નામે અમારો આજોજ હેતુ ઉઠાવો છે. પરંતુ અવશ્ય હેતુક મહાશયે આવા પ્રસંગે મૂળ હેતુક પ્રત્યે જે સાજ-વચણ જતાવતું એઈએ તે જતા થું નથી. અહમત કર્યાં કર્યાં (આર-પાંચ સ્થાને) અમારું નામ હેતુક જણ છે.

તેમની માન્યતા એમ છે કે (સુધા તેવનું પુસ્તક, મહારાજા મિહિરવ ૫ ૧૬ ધ્રિન ૨૩) ચતુર્થા મિહિરવની પ્રતિષ્ઠા વખતે નહપાણની હતી જ હતી નહીં, તેજો સા ૧૨ જ્યાં થયો છે. મારું વિદ્વાન તેજો વચ્ચે છે તે નથી. (તે પછી જ આ. ઈ. ૧૨ એ. સોના બળજુતો જર્વ શું?) જ્યાં તે જોવાયે જતાન જાણીએ તેમણે કરી દીધી છે. પરંતુ તે જ્યાં અર્થને કહેવાન એટલે અજાણ નહીં.

પરંતુ આવા કિસ્સામાં જે સ્થાને મૂળ લેખકનું નામ નોંધાવું રહે તે પ્રમાણે તો મૂકાયું નથી જ. આ બાબતમાં પત્રકાર સાથે વ્યવહાર થતાં કાંઈક સંતોષકારક ખુલાસો મળી ગયો છે. (ખીન્ને) પુના શહેરથી પ્રગટ થતા “ચિત્રમય જગત” ૧૯૩૫ ડીસેમ્બરના અંકમાં શ્રીયુત રમીકલાલ દામોદરે સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત અને ૫ આણકય સળધી દશેક કોલમનું લખાણ અમારા “પ્રાચીન ભારતવર્ષ” બીજા વિભાગમાંથી ઉતાર્યું છે તેમાં પણ શિષ્ટોપચાર સચવાયો નથી પરંતુ ઉપરના લેખમાં છૂટું છવાયું જેએક વખત નામ લેવાઈ ગયું છે. આ બાબત પત્રકારને વિનંતિગ્રંથી પૂછાવ્યું પણ હંતુ પરંતુ તેમણે તો ઉત્તર વાળવાનું કે પત્ર સ્વીકારનું પણ મોજબુદ સુદ્ધાં દાખવ્યું નથી જોર, અગારે તે વિષયનો વાધો નથી, કેમકે વિદ્યારાન છે તે પ્રચાર માટે જ સંભવ્યું છે એટલે મૂળ હેતુ સરતો હોઈને અમારે તો તે બંને પત્રોનો તથા ભાઈઓનો તેટલે દરજ્જે ઉપકાર જ માનવો રહે છે

બાટલું વિવેચન બહારથી આવેલ ટીકા પરત્વે થયું હવે અમે અમારા તરફના વિચારો પણ થોડાક જણાવી દઈએ પુ. ૩માં જબુદીપની સીમા અમે દેરી બતાવી છે બેકે કેટલીક હકીકત પરત્વે અમારૂં કથન બધેએસતું આવે પણ છે છતાં તેને સર્વથા સત્ય માની ન લેવા વિનંતિ પણ કરેલ છે એટલે અત્યારે તો વિશેષ ઉઠાપોહ માટે એક વિકલ્પ રજૂ કરાયો છે એમ તેને સમજવું રહે છે.

બીજી એક વક્તવ્ય મોહનભાઈને સળધી કરવું રહે છે. અમરેલીવાળા શ્રીયુત પ્રતાપરાય મહેતા આ બાબતમાં ખૂબ રસ લઈ રહ્યા છે વ્યવહાર પ્રસંગે તેમનું અત્રે પધારવું થતા રૂબરૂ મળવું થયું હંતુ તેમની માથેની ચર્ચાનો સાર એ આવ્યો હતો કે તે સ્થળના કે આસપાસમાંથી મળી આવતા મર્વ અવશેષો, માટી અને પત્થરના જ છે, ધાતુંનું એકપણ ચિન્હ મળી આવ્યું નથી. એટલે ધાતુના યુગપૂર્વની જ તેની સંસ્કૃતિ માનવી રહે છે સિવાય કે અત્યારે પ્રવર્તી રહેલી માન્યતા જે ધાતુયુગની પૂર્વે માટી યુગ હતો તે ફેરવાઈ જવા પામે તેમના કથન ઉપર વિશેષ વિચાર કરતા એમ સૂચના કરવી રહે છે કે, મહાભારતનો સમય ત્યારે કયો લેખવો ? બે મહાભારતનો સમય પ્રાચીન હોય, તો મહાભારતના સમયે ઉપગ્ના નિયમ પ્રમાણે કોઈ ધાતુનું હથિયાર જ ન હોઈ શકે, પરંતુ તેમ હોવાનું અત્યારે તો મનાતું જ નથી. એટલે તો મોહન ભાઈને જ પ્રાચીન કહેવું રહે અને એમ બે હોય તો મહાભારતમાં પણ મોહન ભાઈને વિશેષ કોઈક પ્રકારનો ઈસારો તો આવવો જોઈએ જ ? તેમ પણ બન્યું નથી, તો હવે તોડ શી રીતે કાઢી શકાય ? એટલે અમારી તરફથી ફરી ફરીને જણાવવાનું કે, આખું પુસ્તક તદ્દન નવીન વિગતોથી તથા વિધાનોથી ભરપૂર છે, તેમજ જ્યાં જ્યાં બન્યું ત્યાં ત્યાં આધારો ટાકી બતાવ્યા છે બનવા બેગ છે કે અમને પુસ્તક પ્રસિદ્ધનો મહાવરો નહીં હોવાને લીધે વિગતોનું દર્શન પદ્ધતિસર નહીં થયું હોય બાકી ઇતિહાસના આલેખનમાં જે શુદ્ધ દૃષ્ટિથી કામ લેવું જોઈએ તે (જુઓ પુ. ૨ યુગપૂર્વનો શ્લોક તથા પુ. ૨ની પ્રસ્તાવ ૫૦ ૧૩) યથાગતિ નજર રાખીને જ રજૂ કરી છે. માથે આવી પડતા આશ્વેષો પણ નજર બહાર ન જવા દેતા

તેના વધામતિ જમાઈથી જુલાયા આપ્યા જ છે. છતાં જે કોઈ રોગ જણાઈ આવે તે માટે જ્યે પોતાને જ જવાબદાર લેખીએ છીએ; તે માટે શાયકવર્ગની જમા થાથીએ છીએ હવે આ શોષા ભાગની પ્રસ્તાવના ઉપર આવીએ.

(આ) પ્રસ્તાવના

આજા પુસ્તકના આર ભાગને જાહેર કરે પાંચ ભાગ કરવા વડવા છે તથા કરવા પારેલા જાગીવાર જાકમાંથી પ્રથમના છે જાગું જુલોત પ્રગટ થયેલ ત્રણ ભાગમાં જાપાઈ ખરું છે ત્યાં સુધીની સિધ્ધિ સર્વની જાણમાં છે જોરદે જાકી રહેવા છે જાગમાં સાવથી જાગીવાર મુખીયા પાંચ જાગું વળતુ કરતું રહું જાગા. આ પાંચમાંથીયે સાતમા તથા આઠમા જાગું સ્થાન હેરફાર થવા વિના કાચમ જાગું છે પરંતુ યેદિવચનો નવમા સવ વહનવસનો હશેગો જાને કુશાન તથા અધાજુવંચની હકીકતને કમતો જાગીઆરમિ ખડ, જોમ જે કમ કરાખે કતો તેમાં હેરફાર કરીને વર્ણનોનો સર્ગખ અને સમયને કમતી સમજાવી જરાભર સરજવાથી મત્રજમા ઉતરી જાય ત હેતુથી, કુશાન-અધજુવસને નવમા ખડે જાને યેદિવસને હથમા ખેડે યોડથી તેમનો આ શોષા જાગમાં સમાવેશ થયે છે; જ્યારે સવવહન વસનો અજોયે અગિયારમી ખડ સ્વતંત્ર રીતે પાંચમા ભાગને માટે જાકત રાખે છે જોરદે આ શોષા જાગના પૂર્વાધના વર્ણનમા ફેરલેક ફેકાજે અધજુ-કુશાન વસ કે યેદિવચની વિજન જોવાના આધાર જવાવતાં પુસ્તક પાંચમામાં જુલો જોતું લખાઈ ગયેતું ફેખાઈ આવે છે તે સુધારી લેવા વિનવિ છે

ખંડ સાતમો—આજા જર્મીલ વંશનું વર્ણન જાપાજું છે તેના ત્રણ પરિચેક પાઠવા છે ખરી રીતે જર્મીલ વંશના મેજ પરિચેક કહેવાય પરંતુ વચ્ચે સાત વર્ સુધી થક પ્રજાને જાવતી ઉપર અમલ થવા પામ્યો કતો જોરદે તે પ્રજાના અધિકારનું વર્ણન જોક પરિચેકમાં જાપી તેને આ જર્મીલવંશી રાજાજોના જાકમાં જ સ્થાન આપઈ વડતું છે તથા પરિચેકમાં જાતવાર મુખી જાગતીય ઇતિહાસના પુસ્તકમાં ન જણા વલી હકીકતોને જ મુજબ જાગે નિર્દેશ કરાયો છે જોરદે જાગીયે વસ્તુ નવીન જ હાને છે

ખંડ આઠમો—સમયની કાળગણના-જોરદે જાગતીય ઇતિહાસમાં ફેરલા સવવંચેક થવાર જાગા છે, તેમની ઉત્પત્તિ તેમને સ્થાપક કોણ સ્થાપનાને સમય કયો તથા કયા કારણથી સ્થાપના કરવામાં આવી તે સર્વની સચિસ્તર નોધ લીધી છે; તેમજ વિકાસના કથનોનાં અવતરણો દીકી દીકી તેમા રહેતું રહેલ જાગલા હતીલો તથા ઉટલા મુલતા પ્રકો ઉભા કરીને, જોક પછી જોક મુજા તર્ક બમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે અને ઉજો શાકા નિર્ણયો કરી જવાબ્યા છે તેમજ કહરાટ સંવત મહાવીર સવત અધજુ સંવત જાગિયા નામ જે કહાપી નહીં સંજગાવજ તે સવતો પણ સિલાલેજો ચિહ્નજો તેમજ સરકારી રસ્તાવેજો સુદાવમાં પણ વજરાયા છે તે રજાવજકિત સાબિત કરી જવાબ્યું છે વિક્રમ સવત જોક વજત બતિમાં જાગ્યા માદ ફેરલોય વજત તેતુ પાંચ નામનિશાન જતું રહું છે જાને જાગી અમુક સંજોમાં પુર્વજાન પામ્યો છે તેતુ વળત

